

ISBN-973-8103-28-2
ISSN-1224-7901

ACTA – 2001 ❀ ❀

ACTA – 2001

Csíki Székely Múzeum
[Délkeleti Intézet]

Muzeul Secuiesc al Ciuculu
[Institutul de Sud-Est]

ACTA 2001

MÁSODIK KÖTET – VOLUMUL AL DOILEA

Sepsiszentgyörgy – Sf. Gheorghe
2002

ACTA (SICULICA)
Székelyföldi múzeumi évkönyvek
ACTA HARGITENSIA VIII
A Csíki Székely Múzeum Évkönyve

Csíkszereda

Felelős szerkesztő SZABÓ András
Szerkesztőbizottsági tagok:
RÁKÓCZY Rozália, SZŐCS János,
ZSIGMOND Győző, BARTI Levente

Szerkesztette és gondozta WOLF Tamás
Az évkönyvsorozatot grafikailag megtervezte
ÜTŐ Gusztáv
Az angol kivonatokat lektorálta, illetve fordította
SZALÓ Réka
Tördelőszerkesztő BOTOS Kamélia

T3 Kiadó – Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó TULIT Ilona

Megjelent
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
Múzeumi Szakmai Kollégiuma
támogatásával

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

DÉLKELETI INTÉZET-PROGRAMOK

A Nemes Székely Nemzet
borítólapon szereplő címere
KEŐPECZI SEBESTYÉN József munkája
(1943)

ISBN-973-8103-28-2
ISSN-1224-7901

Tartalom – Cuprins

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK – ȘTIINȚELE NATURII

LÁSZLÓ, Attila, Date asupra evoluției paleogeografice a ariei Harghita de Sud și a sectoarelor limitrofe, în Pleistocen	9
LÁSZLÓ Attila, Adatok a Dél-Hargita és környékének pleisztocén ősföldrajzi rekonstrukciójához (Kivonat)	19
LÁSZLÓ, Attila, New Data on the Paleogeographical Evolution of the Southern Harghita Area and the Adjacent Regions during Pleistocene (Abstract)	20
GHIURCA, Virgil, Resurse și perspective de interes gemologic din jud. Neamț	23
GHIURCA, Virgil, Gemolögiai érdekű tartalekék és kilátások Neamț megyében (Románia) (Kivonat).....	36
GHIURCA, Virgil, Ressources et perspectives d'intérêt gemmologique dans le département de Neamț (Roumanie) (Résumé)	36
GHIURCA, Virgil, Resurse și perspective de interes gemologic din jud. Suceava	39
GHIURCA, Virgil, Gemolögiai érdekű tartalekék és kilátások Suceava megyében (Románia) (Kivonat)	50
GHIURCA, Virgil, Ressources et perspectives d'intérêt gemmologique dans le département de Suceava (Roumanie) (Résumé)	50
RÓTH András Lajos, Adalékok dr. PÁLFY Mór 1904. évi kovásznai kutatásához	51
RÓTH, András Lajos, Contribuții la cercetările de la Covasna din anul 1904 ale lui Dr. Mór PÁLFY (Rezumat)	58
RÓTH, András Lajos, Contributions to the Research Undertaken in 1904 by Dr. Mór PÁLFY in Kovászna (Abstract)	58
HORVÁTH, Alpár, Aspecte geografico-turistice ale localității Praid (jud. Harghita)	61
HORVÁTH Alpár, Parajd turizmus-földrajzi vonatkozásai (Kivonat)	68
HORVÁTH, Alpár, Tourism-geographical Aspects of Praid (Parajd), Harghita County (Romania) (Abstract)	69
ZSIGMOND, Győző, Etnomicologia maghiară în pragul secolului XXI	73
ZSIGMOND Győző, A magyar etnomicológia a 21. század küszöbén (Kivonat)	80
ZSIGMOND, Győző, L'ethnomyologie hongroise au seuil du XXI ^e siècle (Résumé)	80
SÁNTHA Tibor, Gelence környéki nagygombák	81
SÁNTHA, Tibor, Macromicete din împrejurimile com. Ghelinta (Gelence), jud. Covasna (Rezumat)	91
SÁNTHA, Tibor, Macrofungi from the Region of Gelence (Ghelinta, Covasna County, Romania) (Abstract)	91
PÁL-FÁM Ferenc, LÁZÁR Zsolt, Adatok a Rétyi Nyír nagygombavilágához	93
PÁL-FÁM, Ferenc; LÁZÁR, Zsolt, Date privind macromicetele Mestecănișului de la Reci (jud. Covasna) (Rezumat)	96
PÁL-FÁM, Ferenc; LÁZÁR, Zsolt, Macrofungi from the Birch Grove of Reci (Rétyi Nyír), Covasna County (Romania) (Abstract)	96
PATAKI Csilla, Adatok a Jára völgye Pentatomoideáinak (Insecta: Heteroptera) ismeretéhez	99
PATAKI, Csilla, Date privind Pentatomoidele (Insecta: Heteroptera) din valea râului Iara (jud. Cluj) (Rezumat)	101
PATAKI, Csilla, Data concerning the Pentatomoidea (Insecta: Heteroptera) from the Iara Valley (Cluj County, Romania) (Abstract)	101
PATAKI Csilla, Adatok a káposztapoloskák (<i>Eurydema ventrale</i>) táplálékpreferenciájához	107
PATAKI, Csilla, Date privind preferințele de hrană a ploșnițelor de varză (<i>Eurydema ventrale</i>) (Rezumat)	109
PATAKI, Csilla, Data concerning the Nutritional Preferences of the Cabbage Bug (<i>Eurydema ventrale</i>) (Abstract)	109
KRECSÁK László, HARTEL Tibor, Újabb adatok a pannon gyík (<i>Ablepharus kitaibelii</i>) bántási és olténiai (Románia) elterjedéséhez	111
KRECSÁK, László; HARTEL, Tibor, Date noi pentru răspândirea șopârliței de frunzar (<i>Ablepharus kitaibelii</i>) în Banat și Oltenia (România) (Rezumat)	112
KRECSÁK, László; HARTEL, Tibor, New Records of <i>Ablepharus kitaibelii</i> in Banat and Oltenia (Romania) (Abstract)	112
HARTEL Tibor, Megfigyelések a foltos szalamandra (<i>Salamandra salamandra</i>) táplálkozási viselkedéséről	115
HARTEL, Tibor, Observații privind comportamentul de hrănire al salamandelor terestre (<i>Salamandra salamandra</i>) (Rezumat)	118
HARTEL, Tibor, Observations concerning Terrestrial Salamanders (<i>Salamandra salamandra</i>) Feeding Behaviour (Abstract).....	118

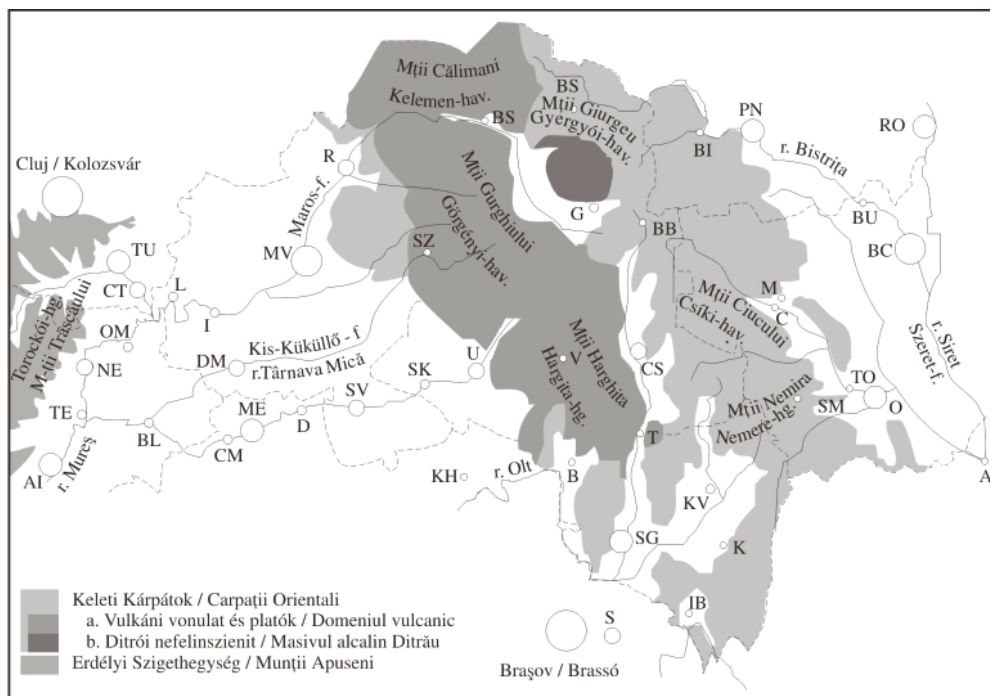

HARTEL Tibor, A kétéltűek veszélyeztetettsége Maros megyében	121
HARTEL, Tibor, Periclitarea existenței populațiilor de amfibieni în jud. Mureș (Rezumat)	125
HARTEL, Tibor, The Jeopardizing of the Existence of Amphibian Populations in Mureș County (Abstract)	125
BARTI Levente, Denevérhibernálási adatok a sepsikőröspataki „Ploti”-barlangokból 1988–2000	127
BARTI, Levente, Date de hibernare a liliecilor în grotele „Ploti” de lângă Valea Crișului (Sepsikőröspatak), jud. Covasna (1988–2000) (Rezumat)	131
BARTI, Levente, Data concerning the Bat-hibernation in the „Ploti-caves” from Sepsikőröspatak (Valea Crișului, Covasna County) (1988–2000) (Abstract)	131
BARTI Levente, Semnalări ale liliacului nordic (<i>Eptesicus nilssonii</i> Keyserling et Blasius) din România	133
BARTI, Levente, <i>Eptesicus nilssonii</i> (Chiroptera – Mammalia) előfordulások Erdélyben (Kivonat)	136
BARTI, Levente, Two <i>Eptesicus nilssonii</i> (Chiroptera – Mammalia) Records in Transylvania (Romania) (Abstract)	136
BARTI Levente, A szászrégeni KOHL István-gyűjteményben talált denevérpelátumok jegyzéke	139
BARTI, Levente, Preparatele de lilieci din Colectia István KOHL (Reghin) (Rezumat)	140
BARTI, Levente, The Chiroptera Material of István KOHL’s Ornithological and Mammological Collection from Szászrégen (Reghin, Romania) (Abstract)	140
HORVÁTH Alpár, Az Erdélyi Gyopár folyóirat szelektív bibliográfiája (1991–2000)	143
HORVÁTH, Alpár, Bibliografia selectivă a revistei <i>Erdélyi Gyopár</i> (1991–2000) (Despre publicare)	156
HORVÁTH, Alpár, Selective Bibliography of the Magazine <i>Erdélyi Gyopár</i> (About the publication)	156

TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK – ȘTIINȚE ISTORICE

SZÉKELY Zsolt, Interferențe și întrepătrunderi etno-culturale în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului	159
SZÉKELY, Zsolt, Bronzkori etno-kulturális kölcsönhatások Délkelet-Erdélyben (Rezumat)	163
SZÉKELY, Zsolt, Ethno-cultural Interferences in South-Eastern Transylvania in the Bronze Age (Abstract)	163
BOTÁR István, Népvándorláskori vaskohászat nyomai Csíkszentsimonban I.	165
BOTÁR, István, Urme de prelucrare a fierului în perioada migrațiilor la Sânsimion (Csíkszentsimon), jud. Harghita I. (Rezumat)	169
BOTÁR, István, Traces of Processing Iron in the Migration Period in Csíkszentsimon (Sânsimion, Harghita County) I. (Abstract)	169
GÁLL, Ervin, Tipologia pieselor din inventarul funerar în secolul X din Bazinul Transilvaniei.....	175
GÁLL Ervin, Az Erdélyi-medence 10. századi temetkezésmellékleteinek tipológiája (A tipológiáról)	210
GÁLL, Ervin, Typology of Pieces of the Funeral Inventory in the 10 th Century from the Transylvanian Basin (About the typology)	210
FERENCZI Géza, A kora Árpád-kori kelet-magyarországi védelmi rendszer kérdésével kapcsolatos magyar nézetek, felfogások fejlődése	211
FERENCZI, Géza, Evoluția abordării maghiare a problemicii sistemului de apărare a granițelor de est ale Ungariei în timpul Arpadienilor (Rezumat)	230
FERENCZI, Géza, The Evolution of the Hungarian Approach to the Problem of the System of Defending the Eastern Frontiers of Hungary during the Reign of the Árpadians (Abstract)	230
ALBERT Ernő, Adatok a határőrség 1762–64-es szervezéséhez	231
ALBERT, Ernő, Date privind organizarea regimentelor de grăniceri din Transilvania (1762–1764) (Rezumat)	235
ALBERT, Ernő, Data about the Organization of the Border-regiments from Transylvania (1762–1764) (Abstract)	235
OZSVÁTH Gábor Dániel, 18–19. századi levéltári adatok a Gidófalvi Malmos Közösségről	237
OZSVÁTH, Gábor Dániel, Comunitatea de morărit de la Ghidfalău (Gidófalva), Trei Scaune, sec. XVIII–XIX (Rezumat)	243
OZSVÁTH, Gábor Dániel, The Miller Community of Gidófalva (Háromszék Seat, Transylvania), 18–19 th Centuries (Abstract)	243
ZACHAR Péter Krisztián, BOÉR Laura, BOÉR Hunor, Erdély folyóinak leírása az 1820-as évekből	245
ZACHAR, Péter Krisztián; BOÉR, Laura; BOÉR, Hunor, Descrierea cursurilor de apă din Transilvania din prima jumătate a sec. al XIX-lea (Despre publicare)	255
ZACHAR, Péter Krisztián; BOÉR, Laura; BOÉR, Hunor, Description of the Water Courses in Transylvania in the First Half of the 19 th Century (About the publication)	255
PAPUCS András, Erdőkitermelő iparvasutak a Háromszékét ábrázoló térképeken	257
PAPUCS, András, Liniile de cai ferate forestiere din Trei Scaune (jud. Covasna) pe hărți (Rezumat)	262
PAPUCS, András, Lumber Railways on the Maps representing Háromszék (Covasna County) (Abstract)	262

SZŐCS Miriam, A csíkkarcfalvi templomkert stációképei	287
SZŐCS, Miriam, <i>Drumul Patimilor</i> , Cârța (Csíkkarcfalva), jud. Harghita (Rezumat)	296
SZŐCS, Miriam, <i>Road of Passion</i> , Csíkkarcfalva (Cârța, Harghita County) (Abstract)	296
SZŐCS János, GERGELYFFI András, a méltatlanul elfelejtett csíki orvos-vegyész (1760–1816?)	301
SZŐCS, János, Un medic-chimist uitat, originar din Ciuc, András GERGELYFFI (1760–1816?) (Rezumat)	314
SZŐCS, János, The Forgotten Doctor-Chemist from Csík, András GERGELYFFI (1760–1816?) (Abstract)	314
SZŐCS János, A gyergyóalfalvi LŐRINCZ Mihály utazási könyve (1847–1867)	315
SZŐCS, János, Călătoriile lui Mihály LŐRINCZ din Joseni (Gyergyóalfalu) (1847–1867) (Rezumat)	319
SZŐCS, János, The Voyages of Mihály LŐRINCZ from Gyergyóalfalu (Joseni) (1847–1867) (Abstract)	319
SZŐCS János, A gyimesközéploki iskola alapítása, története (1825–1948)	321
SZŐCS, János, Întemeierea și dezvoltarea școlii din Lunca de Jos (Gyimesközéplok), jud. Harghita (1825–1948) (Rezumat)	334
SZŐCS, János, The School Foundation and Its Development from Gyimesközéplok (Lunca de Jos, Harghita County) (1825–1948) (Abstract)	334
BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes, A zilahi WESSELÉNYI-kör története	337
BERÉNYI, Zsuzsanna Ágnes, Istoria cercului francmason WESSELÉNYI din Zalău (Rezumat)	347
BERÉNYI, Zsuzsanna Ágnes, The History of the WESSELÉNYI Francmason Circle from Zilah (Zalău) (Abstract)	347
ANDREESCU, Andreea, Atitudinea statului român față de cetățenii maghiari din Transilvania după 23 august 1944	349
ANDREESCU, Andreea, A román állam viszonyulása a magyar állampolgárságú erdélyiekhez 1944. augusztus 23. után (Kivonat)	354
ANDREESCU, Andreea, The Attitude of the Romanian State towards Hungarian Citizens from Transylvania after the 23 rd of Aug. 1944 (Abstract)	354
VINCZE Gábor, Két háromszéki dokumentum a Magyar Népi Szövetség 1946 eleji válságáról	355
VINCZE, Gábor, Două documente privind criza Alianței Populare Maghiare, de la începutul anului 1946 (Rezumat)	389
VINCZE, Gábor, Two Documents concerning the Crisis of Hungarian Popular Alliance from the Beginning of 1946 (Abstract)	389
GAGYI József, Adalékok a névadás kérdéséhez Romániában az ötvenes évek elején	391
GAGYI, József, Contribuții privind schimbările de denumiri din România de la începutul anilor '50 (Rezumat)	397
GAGYI, József, Contributions regarding the Changes in Naming in Romania from the Beginning of the 50's (Abstract)	397
ZSIGMOND Győző, A székelyföldi magyar sajtó nyelve a politikai változások tükrében, 1989–1999	399
ZSIGMOND, Győző, Limbajul presei maghiare din Secuime și transformările politice (1989–1999) (Rezumat)	406
ZSIGMOND, Győző, The Language of the Hungarian Press of Székely People and the Political Changes (1989–1999) (Abstract)	406
BOÉR Hunor, A Székelyföld és a keleti magyar többségi tömb 1992-ben	409
BOÉR, Hunor, „Țara Secuilor” și blocul majoritar maghiar estic în 1992 (Rezumat)	412
BOÉR, Hunor, The Historical „Székelyföld” and the Eastern Hungarian Majority Block in 1992 (Abstract)	412

Harta regiunii noastre, cu specificarea principalelor masive muntoase și unități structurale / Régióknak térképe, a tárgyalt főbb hegy vonulatok és szerkezeti egységek feltüntetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A – Ajud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BI – Bicz, BL – Blaj/Balázsfalva, BC – Bacău/Bakó, BS – Borsec/Borszék, BU – Buhuși, C – Comănești, CM – Coșca Mică/Kiskapus, CS – Miercurea-Ciuc/Csikszereda, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, O – Onești (Gheorghe Gheorghiu-Dej), H – Toplița/Maroshevíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsur Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovácsna, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduș/Marosludas, KH – Rupea/Kőhalom (Reps), M – Moinești, ME – Mediaș/Medgyes (Mediasch), MV – Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureș/Marosújvár, PN – Piatra Neamț, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighișoara/Segesvá (Schässburg), T – Tușnad-Băi/Tusnádfürdő, TE – Teiuș/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V – Vlăhița/Szentegyháza

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ŐTIINŢELE NATURII

ACTA 2001

**Date asupra evoluției
paleogeografice a ariei
Harghita de Sud
și a sectoarelor limitrofe,
în Pleistocen**

(Rezumat)

Lucrarea reprezintă continuarea studiului asupra evoluției paleogeografice și asupra ultimelor evenimente geologice majore, care s-au succedat în extremitatea sudică a lanțului vulcanic neogen din Carpații Orientali și în zonele de depresiune limitrofe, redactat în 2000. Studiul se bazează pe un volum însemnat de date, de natură geologică, morfologică, publicate în anii precedenți, referitoare la aria Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc și Culoarul Bicsad–Malnaș, completate cu studiile efectuate de noi, orientate cu predilecție asupra unor subiecte concrete de sedimentologie, corelări de vârstă, tectonică, privind evoluția vulcanismului și paleogeografia. Observațiile noastre au reliefat principalele evenimente din Pleistocen, care au modelat esențial morfologia și paleogeografia zonei situate în partea internă-sudică a orogenului est-carpatic. Aceste evenimente sunt rezultate conjugate ale ultimelor fenomene tectonice, ale activității vulcanice și ale proceselor de eroziune-colmatare treptată, care s-au derulat în aproximativ ultimii două milioane de ani. În lucrare este prezentată evoluția principalelor structuri vulcanice cu accent asupra unor fenomene specifice și efectele acestora în modificarea paleogeografiei zonei. Totodată, pe baza observațiilor și a studiilor efectuate s-a încercat o sincronizare a evenimentelor geologice pleistocene din

Bazinul Ciucului Inferior, din Culoarul Bicsad–Malnaș, respectiv din golful Sfântu Gheorghe și cele din Harghita de Sud. S-au subliniat, în același timp, conexiunile dintre aceste evenimente și efectul vulcanismului din structurile vulcanice Pilișca și Ciomad asupra zonelor limitrofe. Punerea în discuție a evoluției paleogeografice pe un areal, care înglobează zona vulcanismului neogen din Harghita de Sud, pe de o parte și a sectoarelor de depresiune limitrofe, pe de altă parte, deschide calea clarificării conexiunilor dintre evenimentele geologice între aceste arii genetic diferite, dar cu o evoluție sincronă și interdependentă.

Introducere

Zona cuprinsă între flișul est-carpatic și limita estică a Bazinului Transilvaniei prezintă cea mai mare mobilitate tectonică, care are ca și consecință generarea unor schimbări geomorfologice majore în partea internă a lanțului est-carpatic în ultimele 5–6 milioane de ani. În cadrul acestei zone cele mai spectaculoase transformări geomorfologice și paleogeografice s-au derulat în sectorul cuprins între Harghita de Nord și Sfântu Gheorghe, respectiv partea internă a curbării carpatice.

Lucrarea concluzionează evenimentele geologice derulate în ultimii două milioane de ani din masivul Harghita de Sud și din ariile limitrofe, sector în care se concentrează, de asemenea, majoritatea fenomenelor geologice modelatoare ale imaginii paleogeografice din zonă.

În obținerea datelor de bază necesare acestui studiu au fost parcurse lucrările referitoare la această zonă, publicate în ultimele decenii. În reconstituirea evenimentelor paleogeografice din zonă au oferit date importante, în primul rând, lucrările axate pe probleme de: morfologie, hidrologie, orografie, stratigrafie, tectonică, datări de vârstă a formațiunilor, corelări între formațiunile geologice, succesiuni în formarea petrotipurilor din cadrul structurilor vulcanice, cât și lucrările, care au abordat evoluția fenomenelor postvulcanice din regiune.

Lucrările, considerate importante din punctul de vedere al studiului de față, sunt cele publicate de: BÁNYAI J. (1922–1932), SZÁDECZKY-KARDOSS Gy. (1929), ATANASIU, I. (1939), BULLA B. (1948), KRISTÓ A. (1955–1980), GHEORGHIU, C. (1956), SZÉKELY, Al. (1959), POP, E. (1960), LITEANU, E. și colab. (1962), BANDRABUR, T. (1964–1972), AIRINEI, Șt. (1965), IANCU, M. (1965a, b), RĂDULESCO, C. și colab. (1965–1995), PATRULIUS, D. și colab. (1966), SAMSON, P. și colab. (1969–1973), PELTZ, S. (1970–1987), CASTA, I. (1971, 1980), COTET, P. (1971), SCHREIBER, W. E. (1972–1994), TÖVISSI J. (1972–1997), BAICANTAN, N. (1981), MICHAILOVA, N. și colab. (1983), SAVU, M. Gh. (1984), SZAKÁCS, Al. și colab. (1984–1998), KARÁTSON D. și colab. (1990, 1992), PÉCSKAY Z. și colab. (1992, 1995), JUVIGNÉ, E. și colab. (1994), MORIYA, I. și colab. (1996), LÁSZLÓ A. și colab. (1996–2000).

Pentru reconstituirea imaginii paleogeografice din Pleistocenul inferior și mediu, sunt elocvente datele sintetizate de pe urma observațiilor din teren. Astfel, ultimele mișcări tectonice de la începutul Pleistocenului, cât și cea din Pleistocenul mediu, la care se poate adăuga eroziunea ulterioară a acestor depozite, a înlesnit studiul direct al acestor formațiuni. În același timp, multitudinea de coloane litologice parvenite din cartările văilor, de pe cele două flancuri ale masivului vulcanic Harghita, reflectă evenimentele geologice derulate ale acestei perioade (LÁSZLÓ, A. 1999b). Majoritatea datelor prezentate în lucrările anterioare, cât și datele de foraj, respectiv lucrările miniere, se leagă însă mai cu seamă de studiul depozitelor sedimentare pleistocene, care bordează principalele structuri vulcanice.

Pe lângă premisele favorabile existente pentru reconstituirea evenimentelor paleogeografice, litologia monotonă, lipsa nivelurilor reper îngreunează mult corelarea succesiunilor litologice dintre văi, mai ales în situațiile în care volumul materialului vulcanoclastic este net preponderent față de cel al depozitelor sedimentare, iar varietatea acestuia în funcție de diferitele faze

ale manifestărilor vulcanice este adesea minimă sau inexistentă în zonă.

Evoluția paleogeografică a ariei Harghita de Sud și a bazinelor limitrofe în Pleistocenul inferior și mediu

Regimul tectonic, care se instalase la începutul Pleistocenului, produce o serie de schimbări radicale în imaginea paleogeografică a zonei. Evenimentele tectonice regionale au inițiat în primul rând ridicarea parțială a întregii arii, inclusiv a celor două bazine învecinate aliniamentului vulcanic Harghita. În același timp, se constată ridicarea sectoarelor limitrofe (Munții Perșani, Baraolt, Bodoc și Ciuc) în paralel cu reactivarea vulcanismului pe aliniamentul principal al Harghitei de Sud (Fig. 1). Aceste evenimente au schimbat natura și tipul sedimentației din bazinele limitrofe, trecând dintr-unul acvatic, într-unul fluviolacustru și pe arii tot mai extinse, înlesnind instalarea unui regim de sedimentare continental. În evoluția acestui proces de sedimentare a avut un aport substanțial volumul mare de material vulcanic extrus din aparatele vulcanice, încă în plină activitate, care au format complexul vulcano-sedimentar superior (LÁSZLÓ A. și KOZÁK M. 1998 a, b), cunoscut în lucrările lui M. Gh. SAVU (1984), sub denumirea de: „formațiunea vulcanitelor sedimentate”.

Formarea în condiții subaerene a acestui ultim complex vulcano-sedimentar (foarte bine reliefat în Bazinul Baraolt), a favorizat mult erodarea sa rapidă înspre sectoarele periferice, în zonele mai joase ale celor două bazine (Baraolt și Ciuc), formându-se în cele din urmă principalele văi din sistemul hidrografic actual (pârâul Baraolt, pârâul Ozunca și parțial pârâul Cormoș din Bazinul Baraolt). Vârsta pleistocenă a acestui complex este argumentată de rezultatele determinărilor de vârstă radiometrică a vulcanitelor constituente, cunoscute mai cu seamă din lucrările lui: CASTA, I. (1980), MICHAILOVA, N. și colab. (1983), PELTZ, S. și colab. (1987), SZAKÁCS Al. și colab. (1994), PÉCSKAY Z. și colab. (1992–1995), MORIYA, I. și colab.

(1996). Datarea nivelurilor de vulcanoclastite, poziția geocronologică pe care le prezintă în succesiunea litostratigrafică este argumentată și de fauna de mamifere identificată în ultimele decenii din sedimentarul bazinelor adiacente aliniamentului vulcanic. În acest sens asociațiile de mamifere determinate de către RĂDULESCO, C., SAMSON, P. și KOVÁCS AL., în anii 1965–1995, rămân repere de bază în reconstituirea evenimentelor cronostratigrafice ale bazinelor intramontane.

Materialul vulcanic își are proveniența în intervalul de timp al Pleistocenului inferior în principal din structura Pilișca faza a II-a (sector cu o activitate vulcanică deosebit de intensă) și din structura vulcanică Cucu (care se pare că mai este activă și în această perioadă de timp, însă probabil materialul fin extrus a fost ușor și rapid erodat de pe flancurile exterioare ale conului vulcanic propriu-zis și de asemenea levigat din aria internă pseudocraterială, în urma deschiderii prin eroziune spre est a acesteia). Pe baza coloanei litologice, pe care o cunoaștem din Bazinul Ciucului de Mijloc, nici în structura Luci-Lazul nu se instalează definitiv un calm în activitatea vulcanică. Nivelurile de tufite și tefra de 5–20 cm grosime din partea superioară a coloanei litologice cunoscute din Bazinul Ciucului de Mijloc atestă o activitate vulcanică intermitentă, cu extrudere de material fin vulcanic, iar activitatea postvulcanică este în plină desfășurare în acest interval de timp (ex.: zona Vasfuvódomb).

În cadrul complexului vulcano-sedimentar superior din Bazinul Baraolt, se remarcă strate și secvențe de material terigen, care însă nu reprezintă niveluri reper, ci atestă perioadele de calm instalate la una sau alta din principalele structuri vulcanice. Excepție fac depozitele sedimentare cu intercalații de strate cu diatomit, din partea mediană a complexului vulcano-sedimentar superior și depozitele de piatră ponce, din partea superioară a aceluiași complex.

Aria de răspândire a acumulărilor de diatomit, aflată în flancul sud-vestic al Harghitei de Sud, se extinde pe aproximativ 2,5-3 km, pe direcția nord-vest-sud-est, situată pe un aliniament tectonizat, paralel cu aliniamentul vulcanic

principal. În flancul estic al aliniamentului vulcanic sunt cunoscute fragmente de diatomit reseedimentat, ceea ce argumentează existența unor medii asemănătoare și în acest sector, dar ele ulterior au fost distruse erozional. Formarea în timp a mediilor lacustre, generarea depozitelor diatomitice pe cele două flancuri ale aliniamentului vulcanic principal s-ar putea corela cu perioada relansării activității vulcanice în extremitatea sud-estică a masivului Harghita. Aceste depozite suportă în coperiș vulcanoclastite ale andezitului cu hornblendă și biotit, caracteristice pentru activitatea vulcanică din Pleistocenul inferior și mediu din zonă.

Scufundarea, relativ de mică anvergură, a ariilor imediat învecinate aliniamentului vulcanic principal a favorizat formarea mediilor lacustre. Acest fenomen a fost generat probabil din cauza compensării volumului de material vulcanic extrus și se derula concomitent cu perioada, în care asistăm la un fenomen general de ridicare regională a unităților structurale din curbura carpatică. În acest sens ea reprezintă un caz local, de excepție în zonă. Într-o altă ordine de idei acest mediu cu formare de diatomite punctează aliniamentul izvoarelor termale și al evenimentelor postvulcanice, prezentând date pentru reconstituirea imaginii paleogeografice și a tectonicii locale din acel interval de timp.

Pe valea Herculan, aceste depozite suportă în coperiș un strat de pietriș (de 15–20 cm grosime) cu elemente bine rulate și bine sortate, de 0,5–1,5 cm diametru, formate din cuarțite albe și cenușii. Unele dintre aceste elemente prezintă înglobate sau alipite ocazional paiete de sericit și clorit. Ele s-au depus în condiții fluviale în urma colmatării pe moment a mediului acvatic instaurat. Astfel se explică faptul că depozitele diatomitice efilează brusc înspre aliniamentul vulcanic, fiind erodate în noul mediu instalat. Nivelul de pietriș cuarțitic poate proveni numai din zona cristalino-mezozoică, sau eventual din depozitele flișului intern, formațiunea de Sinaia. Cu toate că în celelalte văi nu s-a regăsit (fiind acoperit probabil de depozitele vulcanoclastice mai noi), totuși prezintă un element important pentru reconstituirea imaginii paleogeografice.

Prezența nivelului de pietriș cuarțitic ne conduce la ideea că rețeaua hidrografică a pârâului Baraolt era pe vremea aceea mult mai extinsă, colectând apele și de sub poalele structurii Luci și probabil din zona Perșanilor. Pârâul Cormoș avea astfel, o rețea hidrografică mai restrânsă, fapt pentru care în amonte de localitatea Filia ea nu mai prezintă nici la ora actuală aspectul unei văi tot așa de evaluate, pe care o prezintă valea Baraolt în cursul său superior. Nivelurile diatomitice, actual dezvoltate pe ambele flancuri ale văii Cormoșului, argumentează începutul eroziunii și a formării albiei pârâului probabil în Pleistocenul mediu, ulterior formării depozitelor diatomitice.

Un alt reper litologic important în cadrul succesiunii complexului vulcano-sedimentar superior, este nivelul cu piatră ponce. Acesta este cunoscut în partea superioară a numeroase văi paralele, cu obârșia în flancul vestic al structurilor vulcanice principale (văile Păstrăvilor, Gherend, Coșagul Mic, Coșagul Mare, Herculan). Fragmentele de piatră ponce sunt părți constituente ale unui depozit de asemenea lacustru sau format torențial, cu dezvoltare pe cele două flancuri ale structurilor vulcanice principale, situat pe un aliniament mai apropiat de axa aparatelor vulcanice față de poziția depozitelor diatomitice. În constituția acestui depozit intră tipuri petrografice ale vulcanitelor dintre cele mai variate, dominând petrotipurile extruse din ultimele faze ale activității vulcanice. Elementul care apare de prima oară în succesiunea litologică este reprezentat prin fragmentele de piatră ponce, fără să prezinte o sortare prealabilă în cadrul nivelului. Gradul de rulare este slab. Deasupra acestui nivel apar depozite fluviatile, cu stratificație încrucișată (văile Gherend, Coșagul Mare), în care fragmentele de piatră ponce sunt resedimentate și prezintă o sortare incipientă. Din punct de vedere al imaginii paleogeografice ele argumentează prezența unei activități vulcanice paroxismale în acest sector al aliniamentului vulcanic. În același timp argumentează continuarea procesului de scufundare în flancurile, din imediata vecinătate a structurilor vulcanice principale (aliniamentul principal vulcanic), formându-se din nou medii lacus-

tre pentru o scurtă perioadă de timp, cu sedimentarea depozitelor de piatră ponce. Continuarea procesului de scufundare și de tectonizare este argumentat și de înclinarea, pe care-l primește nivelul diatomitic, de 5–7o, sau chiar 12, cu cădere înspre aliniamentul vulcanic principal și înclinarea de 3–5o a nivelului de piatră ponce, aflat într-o poziție superioară în succesiunea litologică.

Elemente de piatră ponce sunt prezente și în flancul estic al aliniamentului vulcanic, în dreptul structurilor Cucu și Pilișca, însă acestea se află în depozite din marginea Bazinului Ciucului (la poalele stucturilor vulcanice), cu urme de transport, fiind resedimentate în depozite mai noi.

Concluzionând datele existente într-o imagine mai generală, putem afirma că în Pleistocenul mediu aliniamentul vulcanic principal al Harghitei avea un aspect morfologic în general asemănător cu cel actual. Structurile Luci–Lazul și Cucu au avut imaginea morfologică actuală, fără să prezinte gradul de eroziune din zilele noastre (Fig. 2).

Structurile vulcanice din grupul Malnaș–Bicsad și-au încheiat activitatea încă în Pleistocenul inferior (~ 1,4 MA), având aspectul morfologic, pe care-l cunoaștem.

Structura Pilișca se află în stadiul final al activității sale (~ 0,7 MA). În aceste condiții evenimentele geologice, care au influențat evoluția paleogeografică a regiunii începând din Pleistocenul mediu, s-au transpus în sectorul median și sud-estic al aliniamentului vulcanic, pe aria structurilor Pilișca, Ciomad și a aparatelor vulcanice periferice din această zonă (Dealul Mare, Muntele Puturosul, Dl. Cetății).

În acest interval de timp asistăm la o ridicare generală a bazinelor intramontane și a ariilor limitrofe acestora. Astfel depozitele pliocene, care în centrul Bazinului Baraolt se aflau la cote de 150-200 m față de nivelul mării, la marginea bazinului au fost ridicate la altitudini de 650–700 m (ex: sectorul Aita Seacă). Arealul acoperit de ape din Bazinul Baraolt se restrânge la sfârșitul Pleistocenului mediu în sectorul central între localitățile Vârgghiș, Căpeni și confluența Oltului

cu pârâul Cormoș. Depozitele formate în aceste condiții conțin o bogată faună de mamifere pe baza cărora au fost încadrate litostratigrafic, date cunoscute din mai multe lucrări publicate de către: RĂDULESCO, C.; SAMSON, P.; MIHĂILĂ, N. și KOVÁCS, AL. (1965); RĂDULESCO, C. (1969); RĂDULESCO, C.; KISGYÖRGY, Z. (1970); SAMSON, P.; RĂDULESCO, C.; KISGYÖRGY, Z. (1971); SAMSON, P.; RĂDULESCO, C. (1973); RĂDULESCO, C.; SAMSON, P. (1985); RĂDULESCO, C.; SAMSON, P. (1995). Aceste lucrări au favorizat obținerea unei succesiuni stratigrafice bazate pe faună de mamifere, care este cea mai bine cunoscută din tot perimetrul studiat în Bazinul Baraolt.

În Bazinul Ciucului Inferior apele lacului existent erau în retragere în Pleistocenul inferior, fapt argumentat prin prezența depozitelor de uscat în numeroase foraje. Suprafața lacului existent se restrânge pe un aliniament îngust pe direcția localităților Sânsimion–Tușnadul Nou, depozitele fiind înlocuite de depozite detritice grosiere, sedimentate torențial, cu proveniență din marginea estică a bazinului.

Date asupra imaginii paleogeografice din extremitatea sud-estică a Harghitei de Sud și a Culoarului Olt

Începând din Pleistocenul mediu, cea mai mare parte a evenimentelor geologice, care au modificat imaginea paleogeografică a zonei, s-au transpus în sectorul sud-estic al Harghitei de Sud, unde activitatea vulcanică își cunoaște apogeul în acest interval de timp, influențând substanțial sedimentația din Bazinul Ciucului Inferior și din culoarul Bicsad-Malnaș, având repercursiuni asupra modelării reliefului și asupra sedimentației până în sectoare aflate la sud de localitatea Sfântu Gheorghe (Fig. 2).

Pentru a putea reconstitui cu fidelitate evenimentele derulate din Pleistocenul mediu și superior suntem nevoiți să apelăm la o serie de date geologice, din aliniamentul Bicsad-Malnaș-Sfântu Gheorghe și Bazinul Ciucului Inferior, reliefate în urma ultimelor studii efectuate de noi (LÁSZLÓ, A și colab. 1997b, 1999).

Fenomenele geologice, care s-au desfășurat în aceste sectoare, prezintă o dependență incontestabilă față de evenimentele vulcanice din structurile Ciomad și Pilișca, astfel ele prezintă o convergență în reconstituirea imaginii paleogeografice.

Pe baza datelor de vârstă radiometrică Pleistocenul mediu reprezintă perioada de timp când vulcanismul prezintă apogeul paroxismal în structura Ciomad. Paralel, manifestările vulcanice din structura Pilișca (faza II) încă mai continuă. Efectul imediat asupra imaginii paleogeografice se concretizează prin formarea conurilor piroclastice, principale din structura Ciomad. Efectul secundar al acestui proces vulcanic este întreruperea legăturilor dintre Bazinul Ciucului Inferior și Bazinetul Bicsad-Malnaș, formându-se un baraj natural de aglomerate vulcanice între aceste arii depresionare. Acest fenomen a generat creșterea nivelului apei în spatele barajului, astfel în Bazinul Ciucului Inferior (și probabil în Bazinul Ciucului de Mijloc?) se formează din nou un mediu acvatic extins, cu o sedimentație specifică. În sectorul sudic al bazinului, peste aglomeratele vulcanice se formează un depozit de nisip preponderent cuarțitic, respectiv andezitic, sedimentate în condiții acvatic, cu o grosime de aproximativ 40-45 m, bine deschis în cariera situată la est de localitatea Tușnadul Nou. Cu certitudine, vârsta acestui depozit de nisip andezitic este mai mică decât vârsta conurilor de vulcanoclastite din Ciomad (Haromul Mic și Haromul Mare, de ~ 0,6 MA), aflându-se sedimentate direct peste depozitele acestora. Însă materialul vulcanic, care intră în constituția complexului nisipos este mult mai tânăr. Vârsta de formare a acestui material se poate aproxima pe baza datelor de vârstă radiometrică la maxim 0,22 MA (SZAKÁCS, AL. și colab. 1994). Astfel, vârsta acestor depozite este Pleistocen mediu, începând eventual cu interglaciațiunea Mindel-Riss, dar nu este exclus ca aceste depozite să fie mai tinere. Datările făcute de RĂDULESCO, C. și SAMSON, P. (1985), pe bază de mamifere, arată că aceste depozite corespund sau sunt mai tinere decât glaciațiunea Riss.

În aval de structura Ciomad, în Bazinetul Bicsad-Malnaș după o lacună de sedimentare se

cunoaște o succesiune de depozite nisipoase, tufitice, urmate de o stivă groasă de epiclastite și pietriș andezitic, alcătuit din petrotipuri originare din structurile Pilișca și Îndeosebi din Ciomad. Succesiunea litologică se termină cu un nivel de depozite argiloase, nisipoase, cu pietriș (fragmente de gresii, marne și roci vulcanice), maronii, deluviale. Aceste depozite s-au sedimentat acoperind întreg arealul bazinetului, actual fiind cunoscute pe ambele flancuri ale văii Oltului. Ea se poate observa în mai multe deschideri, dintre care cele de pe Valea Roșie, Valea Jimborului și cea din sud-vestul localității Mîcfaalău conțin succesiunea litologică cea mai completă. Vârsta acestor formațiuni a fost atribuită de către LITEANU, E. și colab. (1962) intervalului Villafranchian–Mindel.

Cunoscând vârsta andezitului de Malnaș (2,2–1,45 MA) (SZAKÁCS, AI. și colab. 1994), putem afirma că depozitele detritice descrise, situate deasupra acestor vulcanite, din punct de vedere litostratigrafic aparțin părții superioare a Pliocenului inferior, respectiv Pliocenului mediu.

După originea elementelor constituente ale nivelului de pietriș andezitic, ele provin aproape în exclusivitate din structura Ciomad și Pilișca. Astfel acestui orizont îi putem atribui o vârstă cuprinsă între Mindel și Riss. În urma studiilor efectuate și pe baza succesiunii litostratigrafice BANDRABUR, T. (1971) îi atribuie o vârstă asemănătoare.

În aceste condiții depozitele nisipoase, tufitice, aflate între depozitele marnoase (culcuș) și nivelul de pietriș andezitic (în acoperiș) poate avea o vârstă cuprinsă la limita Pleistocenului inferior–Pleistocen mediu și se pot considera ca produse ale activității extrusive din Pilișca și Ciomad.

Partea superioară a succesiunii litologice, prin analogie cu vârsta depozitelor continentale, similare din golful Sfântu Gheorghe, pe baza faunei de mamifere descrise acolo de SAMSON, P. și colab. (1969) și în concordanță cu datele publicate de PELTZ, S. (1971b), o atribuim perioadei glaciare Würm.

În continuare, în deslușirea evenimentelor derulate în Pleistocenul mediu și superior pe

sectorul Tușnad–Sfântu Gheorghe o importanță majoră prezintă succesiunea litologică din golful Sfântu Gheorghe, cunoscută în cariera de nisip de la Zoltan, studiată granulometric, morfometric, sedimentologic și din punct de vedere genetic de către LÁSZLÓ A. și colab. (1997b, Fig. 3B).

Colona litologică de la Zoltan prezintă o succesiune litologică tipică de regresivitate, cu micșorarea treptată a adâncimii mediului acvatic, trecând de la unul acvatic-lacustru la unul deltaic, apoi la unul fluviatil, și urmat în final de unul terestru, continental. Din această imagine excepție face orizontul de pietriș situat în zona mediană a succesiunii litologice, sedimentat torențial și într-o perioadă foarte scurtă de timp, fără să prezinte o sortare în prealabil.

Prezența orizontului de pietriș depus torențial în complexul detritic de la Zoltan se poate pune în legătură directă cu ruperea barajului de vulcanoclastite de la Tușnad Băi. Acest fenomen putea fi generat de manifestările explozive reînnoite, de scurtă durată, dar de mare intensitate, derulate în ultima fază de activitate din structura Ciomad, care s-a soldat cu un aport relativ mic de material vulcanic, format în principal din lapili vulcanici, piatră ponce, bombe vulcanice și asociat cu extruderea unui volum mare de gaze. Fenomenul a fost generat probabil de creșterea nivelului apei din spatele barajului natural de aglomerate vulcanice, care a avut posibilitatea de a se infiltra în nivelurile inferioare ale conului de piroclastie din structura Ciomad (Fig. 2). Apa infiltrată, ajungând în contact cu masele fierbinți din profunzimea structurii, a generat o vaporizare bruscă, determinând explozii violente (hidroexplozii sau explozii freactice).

Acest fenomen a fost semnalat în cazul a numeroși vulcani: Lassen Peak, SUA în 1914–1917, Big Hole, SUA, vulcanul Taal din insula Luzon, Filipine, în 1965 și 1966. Cel mai tipic caz de acest fel rămân manifestările explozive ale vulcanului Krakatau din 1883, generate de infiltrarea apei oceanice în structurile inferioare ale vulcanului, având ca rezultat extruderea unui volum mare de cenușă vulcanică la aproximativ 80 km înălțime și formarea de piatră ponce.

Vârsta cea mai nouă posibilă a acestui eveniment vulcanic, exploziv din structura Ciomad se poate încadra, pe baza determinărilor radiometrice obținute pentru piatră ponce, la 35.000–40.000 ani, ca fiind ultimele manifestățiuni vulcanice semnalate și date radiometrice (MORIYA, I. și colab. 1996). (Datele publicate de JUVIGNÉ, E. (1994) nu le-am considerat concludente din motivul incertitudinii poziției stratigrafice a fragmentelor de lemn incarbonizat analizat). Vârsta obținută de MORIYA, I. și colab. reprezintă datarea radiometrică K-Ar pentru momentul formării ultimului nivel de piatră ponce. În acceptarea ideii, pe baza căreia produsele de piatră ponce s-au extrus în mai multe rânduri (cel puțin două), atestat și de coloanele litologice de la Bicsad, Zoltan și Tușnad Sat, putem aprecia formarea primelor produse de piatră ponce la aproximativ 0,1-0,15 MA (SZAKÁCS, Al. și colab. 1994), după conturarea craterelor Mohoš și Sf. Ana. Această vârstă atribuită pentru primul nivel de piatră ponce aflat în culcușul orizontului de pietriș din cadrul succesiunii litologice de la Zoltan, este în totală concordanță cu datările efectuate de SAMSON, P. și colab. (1969) pe baza faunei de mamifere, determinate în această zonă.

Pe baza rezultatelor de vârstă K-Ar, ruperea barajului de vulcanoclastite de la Tușnad Băi se poate data în linii generale între 100.000 ani și 35.000 ani, ceea ce ar reprezenta perioada interglaciară Riss–Würm, începutul perioadei glaciare Würm.

Evoluția paleogeografică din extremitatea sudică a Harghitei de Sud, din Bazinul Ciucului Inferior și culoarul Oltului, până în dreptul localității Coșeni, derulată în Pleistocenul mediu și superior, a fost influențată în primul rând de evoluția activității vulcanice din structurile Ciomad și Pilișca. Formarea structurii vulcanice Ciomad a determinat generarea unui baraj de vulcanoclastite, creșterea nivelului apei în spatele acestuia și continuarea sedimentației acvatică în Bazinul Ciucului Inferior și de Mijloc până în Pleistocenul superior. În urma vidării acestor bazine, prin ruperea barajului natural, se instalează mediul de turbărie binecunoscut din

împrejurimile localităților Sântimbru, Sânsimion din Bazinetul Ciucului Inferior, respectiv la Ciaracio, Ciceu din Bazinetul Ciucului de Mijloc.

Formarea structurilor vulcanice Pilișca și Ciomad au influențat sedimentația bazinetului din culoarul Bicsad-Malnaș, în aval de localitatea Bicsad, aceasta fiind colmatat de depozitele vulcanoclastice amintite. În același timp, apariția celor două structuri vulcanice a avut rol hotărâtor asupra sedimentației și evoluției paleogeografice din Pleistocenul mediu și superior din golful Sfântu Gheorghe. Rețeaua hidrografică, care făcea legătura dintre Bazinul Ciucului și Depresiunea Bârsei, a fost întreruptă în Pleistocenul mediu datorită formării celor două structuri vulcanice, restabilindu-se în forma sa finală numai la sfârșitul Pleistocenului superior, probabil în perioada glaciară Würm.

În Pleistocenul mediu putem constata ultimele efecte ale unei mișcări tectonice, concretizate printr-o balansare a structurilor flișului sesizabile în zona Baraolt și golful Sfântu Gheorghe. În sectorul Tușnad Băi–Aita Seacă se accentuează fenomenul de ridicare a structurilor, pe când înspre sud de Sfântu Gheorghe se constată o scufundare accentuată a acestora, argumentată și de retragerea treptată a apelor din Bazinetul Sfântu Gheorghe și Bicsad înspre mijlocul Depresiunii Bârsei. Această regresivitate s-ar putea pune în legătură și cu momentul deschiderii Culoarului Augustin–Racoșul de Jos din Munții Perșani.

Volumul de material vulcanic, originar din structurile Ciomad și Pilișca, sedimentat în Bazinul Ciucului Inferior, Bazinetul Bicsad–Malnaș, respectiv golful Sfântu Gheorghe ne sugerează formarea unui volum aproape dublu de vulcanite față de cel cunoscut în edificiul vulcanic actual al Ciomadului.

Concluzii

Reactivarea mișcărilor tectonice în Pleistocenul inferior generează o nouă etapă de paroxism în activitatea vulcanică, inițind o intensificare a activității vulcanice în sectoarele sudice ale aliniamentului vulcanic principal al Harghi-

tei. Consecința imediată a acestor fenomene a fost întreruperea treptată a legăturilor dintre bazinele intramontane Ciucului Mediu și Ciucului Inferior cu Depresiunea Bârsei, respectiv cu Bazinul Dacic, cât și retragerea treptată a apelor în părțile sudice ale Bazinului Baraolt și Bârsei. Ruperea legăturilor dintre bazinele intramontane este efectul conjugat al mișcărilor de ridicare ale acestor sectoare și ale zonelor limitrofe, cu intensificarea concomitentă a activității vulcanice, respectiv efectul modelator al fenomenelor de eroziune a formelor de relief pozitiv și colmatare treptată a zonelor depresionare. Izolarea bazinelor Ciucului este generată de formarea structurii Pilișca (faza II) și de începerea activității vulcanice în același timp în structura Ciomad. (Faptul că la Tușnad Băi, în zona gării încă sunt prezente depozitele marnoase, cărbunoase, pliocene ale Bazinului Ciucului, iar în Bazinetul Bicsadului și în infrastructura aparatului vulcanic Malnaș este de asemenea prezent același tip de depozit, ne sugerează legăturile existente între aceste sectoare în Pliocen. Ele au fost întrerupte de activarea sistemului de fracturi est-vest pe acest aliniament, având ca efect formarea pragului de fliș, la sud de lacul Ciucaș (Tușnad Băi) și de formarea structurilor vulcanice Pilișca și Ciomad.

Pe cele două flancuri ale aliniamentului vulcanic principal, în Pleistocenul inferior și mediu se formează medii lacustre cu formare de depozite diatomitice, iar ulterior a depozitelor cu conținut de piatră ponce, urmate într-o fază următoare de generarea de către eroziune a principalelor cursuri hidrografice.

Concluzionând datele existente într-o imagine mai generală, putem afirma că la începutul Pleistocenului mediu aliniamentul vulcanic principal al Harghitei avea un aspect morfologic în general asemănător cu cel actual. Structurile Luci-Lazul și Cucu au avut imaginea morfologică actuală, fără să prezinte gradul de eroziune din zilele noastre, structurile vulcanice din grupul Malnaș-Bicsad și-au încheiat activitatea încă în Pleistocenul inferior, iar structura Pilișca se află în stadiul final al activității sale.

În Pleistocenul mediu și superior principalele evenimente desfășurate se transpun în sec-

toarele sud-estice ale aliniamentului vulcanic. Manifestările vulcanice din zona Pilișca, dar mai ales din aria Ciomad, au generat formarea barajului natural de aglomerate vulcanice de la Tușnad Băi. Acest fenomen a provocat creșterea nivelului apei din spatele barajului, perpetuând condițiile unui mediu lacustru în Bazinul Ciucului până în Pleistocenul superior, perioadă de timp, în care în Bazinul Baraolt și al Bârsei mediul acvatic este în regres, iar depozitele pliocene de la marginea nordică a bazinelor au fost ridicate de mișcări tectonice ulterioare la 650–700 m altitudine.

Ultimele manifestări vulcanice, din pleistocenul superior, de scurtă durată, au fost de natură explozivă, derulate într-un proces foarte violent, desfășurat în structura Ciomad. Acest fenomen a fost generat de hidroexplozii, care a determinat ruperea pragului de vulcanoclastite de la Tușnad Băi și „vidarea” Bazinului Ciucului Inferior de o parte din depozitele sedimentate. Fenomenele hidro-explozive din structura Ciomad au fost probabil generate de infiltrarea apei acumulate în spatele barajului natural în infrastructura conurilor de vulcanoclastite, unde ajungând în contact cu masele fierbinți din profunzime, au generat vaporizări instantanee, determinând exploziile cu caracter nemagmatic de tip freatic.

Influența activității vulcanice din structura vulcanică Ciomad și Pilișca, cât și a fenomenului de antrenare a mării mase de vulcanoclastite și a depozitelor sedimentare din Bazinul Ciucului, se poate recunoaște până în sectoarele aflate la sud de localitatea Sfântu Gheorghe, modelând morfologia acestei zone. Aceasta s-a soldat cu formarea în Pliocenul mediu și superior, la sud de Olteni, a depozitelor sedimentare detritice, alcătuite din material de origine vulcanică de 12–15 m grosime, depuse succesiv în mediu subacvatic, deltaic, fluvio-lacustru și în cele din urmă în condiții de uscat. Ruperea pragului de vulcanoclastite a determinat antrenarea unui mare volum de material detritic grosier din Bazinul Ciucului și din structurile vulcanice Pilișca și Ciomad, având un rol hotărâtor în modelarea Culoarului Tușnad-Bicsad-Malnaș.

Bibliografie

1. AIRINEI, ȘT.; GEORGHIU, C.; IANCU, I. (1965): **Consi-derații asupra evoluției geologice și geomorfologice a depresiunii Ciucului.** *Comunicări geol.*, vol I, S.S.N.G., București.
2. ATANASIU, I. (1939): **Zăcămintele de minereu de fier din regiunea Vlăhița-Baraolt (Harghita).** *D. S. Inst. Geol. Rom.* vol. XIX, București.
3. BAICANTAN, N. (1981): **Phenomenes periglaciaires pleistocenes dans le secteur central des monts de Bodoc.** *Rev. roum. geol. geoph. geogr. Acad. R.S.R.* vol. 25/1, p. 157–166, București.
4. BANDRABUR, T. (1964): **Contribuții la cunoașterea geologiei și hidrogeologiei depozitelor cuaternare din bazinul Sf. Gheorghe.** *D. S. Com. Geol.* vol. L/2, București.
5. BANDRABUR, T. (1971): **Itinerary: Brașov–Coșeni–Sf. Gheorghe–Malnaș–Bicsad–Tușnad–Brașov.** *Guidebook for excursion Prahova Valley– Brașov Basin, INQUA,* București.
6. BANDRADUR, T.; ROMAN, Ștefana (1972): **Contribuții privind cunoașterea cuaternarului depresiunii intracarpate a Ciucului.** *Stud. tehn. econ. seria Geol. Cuaternarului*, nr. 4, Inst. Geol. Geof., București.
7. BÁNYAI, J. (1922): **Studiul geologic asupra flancului de vest-mijlociu al munților Harghita.** *D. S. Inst. Geol. Rom.* vol. X, București.
8. BÁNYAI J. (1927): **A felső Olt-szorosok geológiai viszonyai.** *Erd. Irod. Szemle.* Kolozsvár.
9. BÁNYAI J. (1929): **A Hargita vulkanikus kőzeteinek elterjedése.** In: *Emlékkönyv, Székely Nemzeti Múzeum*, p. 503–507, Minerva Irod. és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár.
10. BÁNYAI J. (1932): **A Hargita déli részének opál-lerakódásairól.** *Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítője*, XLIX k., Budapest.
11. BULLA B. (1948): **A két Csíki-medence és az Olt-völgy kialakulásáról.** *Földr. Közl.*, Budapest.
12. CASTA, I. (1971): **Premières données sédimentologiques sur des témoignages de phénomènes periglaciaires quaternaires dans le bassin Brașov, Roumanie.** *C. R. Acad. Sc.*, 272, Paris.
13. CASTA, I. (1980): **Les formations quaternaires de la Depression de Brașov, Roumanie.** These dr., 256 p., Univ. d'Aix Marseilles.
14. COTEȚ, P. (1971): **Geomorfologia regiunilor eruptive. Trăsăturile fundamentale ale reliefului Munților Gurghiu–Harghita.** *Stud. Cerc. Geol. Geogr. Geof., seria Geogr.* tom. XVIII, nr. 2, București.
15. GHENEA, C., și colab. (1981): **Pliocene and Pleistocene deposits in the Brașov Depression. 1–3 June, SEQS, Guidebook for the field excursion.** SEQS-INQUA, Bucharest.
16. GHEORGHIU, C. (1956): **Relațiile dintre sedimentele terțiare și eruptivul lanțului Harghita, fenomene postvulcanice.** *D. S. Comit. Geol.*, vol. XL, p. 131–137, București.
17. IANCU, M. (1965a): **Depresiunea Brașovului.** Teză de doctorat, Cluj.
18. IANCU, M. (1965b): **Terasele Oltului în Depresiunea Brașovului.** *Analele Univ. Buc. Ser. St. Nat. Geol. Geogr.* XIV/1, București.
19. JUVIGNÉ, E.; GEWELT, M.; GILOT, E.; HUNGTGEN, C.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI.; GÁBRIS, Gy.; HADNAGY, Á.; HORVÁTH, E. (1994): **Une eruption vieille d'environ 10700 ans (¹⁴C) dans les Carpates Orientales (Roumanie).** *C. R. Acad. Sci.*, Paris, t. 318, serie II, p. 1233–1238, Paris.
20. KARÁTSON D. (1990): **Kárpáti kalderák értelmezése a morfometria tükrében.** *Földr. Közl.*, CXIV k. 3–4, p. 129–137, Budapest.
21. KARÁTSON D.; PÉCSKAY Z.; SZAKÁCS S.; SEGHEDI, I. (1992): **Kialudt tűzhányók a Hargitában: a Kakukkhegy. (An extinct volcano in the Harghita Mts: Mt. Cucu).** *Tudomány* (Hungarian version of *Scientific American*), no. 1, p. 70–79, Budapest.
22. KRISTÓ A. (1955): **A Csíki-medence földtörténete.** Muzeul Raional, Miercurea Ciuc
23. KRISTÓ A. (1957): **A Csíki-medencék geomorfológiai problémái.** *Csíki Mzeum Kzlemnyei*, Csíkszereda (Muzeul Raional Miercurea-Ciuc).
24. KRISTÓ, A. (1972a): **Date cu privire la evoluția rețelei hidrografice a Oltului superior în depresiunea Ciucului.** *Aluta*, 241–148, Muzeul Jud. Sf. Gheorghe.
25. KRIST, A. (1972b): **Unele probleme privind delimitarea și denumirea unităților de relief din împrejurimile depresiunilor intracarpate ale Oltului superior.** *Aluta*, p. 241–249, Muzeul Jud. Sfintu Gheorghe.
26. KRISTÓ, A. (1974): **Unele aspecte hidrogeologice ale apelor minerale de pe teritoriul orașului Miercurea-Ciuc și al împrejurimilor.** In: *Factori terapeutici naturali din județul Harghita*, 124–130, Miercurea Ciuc.
27. KRISTÓ A. (1980): **Csíkszereda környékének geomorfológiája. Geomorfologia împrejurimilor orașului Miercurea-Ciuc.** *Acta Hargitensia*, 273–298, Miercurea-Ciuc.
28. LÁSZLÓ, A.; DÉNES, I. (1996): **Elemente structural-geotectonice pentru un model evolutiv în zona bazinului Baraolt. Structural data about the geological evolution model of the Baraolt Basin.** *Acta*, 9–16, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe.
29. LÁSZLÓ A., KOZÁK M., PETŐ Anna Krisztina (1997): **Korrelatív eseménytörténeti rekonstrukció a Baróti-medence s a DNY-Hargita pontuszi–pleisztocén vulkáni-vulkanoszediment képződésényei alapján. Reconstituire geocronologică corelativă, a evenimentelor geologice din Bazinul Baraolt și din SV-ul Harghitei, pe baza formațiunilor vulcanice și vulcanogen-sedimentare pontian–pleistocene. Correlative reconstruction of the history of events in the Baraolt basin and SW Harghita on the grounds of Pontine–Pleistocene volcanic-volcanosediment formations.** *Acta*, p. 9–20, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe.
30. LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M. (1998a): **Pliocene–Pleistocene volcanosediment levels in the young sediment series of the Baraolt basin.** *Studia*, anul XLIII, 2, 101–118, Univ. „BABEȘ-BOLYAI”, Cluj-Napoca.

31. LÁSZLÓ A., KOZÁK M. (1998b): **Pliocén–pleistocén vulkanoszediment színtek a Baróti-medence fiatal üledék-sorában.** *Acta*, 19–30, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe.
32. LÁSZLÓ, A.; DÉNES, I. (1998c): **Date structural-tectonice oferite de imaginea de satelit, pentru zona vulcanicelor din Harghita de Sud și a bazinelor limitrofe, Baraolt și Ciuc.** *Acta*, 9–18, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe.
33. LÁSZLÓ, A. (1999a): **Evoluția tectonică a ariei Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc reflectată prin succesiunea evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud, din perioada pliocen–pleistocenă.** *Acta*, 11–22, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe.
34. LÁSZLÓ, A. (1999b): **Studiul geologic al structurilor vulcanice din partea sudică a Masivului Harghita.** Teză de doctorat, Catedra de Geologie, Univ. BABEȘ–BOLYAI, Cluj-Napoca.
35. LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M.; SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I. (2000): **Relationships between Pliocene–Pleistocene volcanism and tectonics in the Harghita Mountains (Eastern Carpathians, Romania).** IAVCEI (International Association of Volcanology and Chemistry of the Earth's Interior), Volcanological Survey of Indonesia, Bandung, 19–20 Jul. 2000.
36. LÁSZLÓ, A., (2000): **Contributions to the Paleogeographical evolution of the Southern Harghita and the Neighbouring Areas during the Pontian–Pleistocene.** The 4th Symposium Baia Mare Branch of the Geological Society of Romania, 16–18 Nov. 2000. *Anuarul Institutului Geologic al României*, vol. 72, Special Issue, București.
37. LÁSZLÓ, A. (2000): **Date asupra paleogeografiei ariei Harghita de Sud și a sectoarelor limitrofe, de la sfârșitul Pontianului până în Pliocenul superior.** *Acta*, p. 9–20, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe.
38. LITEANU, E.; MIHĂILĂ, N.; BANDRABUR, T. (1962): **Contribuții la studiul cuaternarului din Bazinul mijlociu al Oltului (Bazinul Baraolt).** *Stud. Cerc. Geol.*, vol. VII/3-4, 48–51, București.
39. MICHAILOVA, N.; GLEVASOVSKAIA, A.; SYKORA, V.; NESTIANU, I. & ROMANESCU, D. (1983): **New paleomagnetic data for the Călimani, Gurghiu and Harghita volcanic Mountains in the Romanian Carpathians.** *An. Inst. Geol. Geofiz.*, vol. 63, 101–111, București.
40. MORIYA, I.; OKUNO, M.; NAKAMURA, T.; ONO, K.; SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I. (1996): **Radiocarbon ages of charcoal fragments from the pumice flow deposit of the last eruption of Ciomadul volcano, Romania.** *Summaries of Researches using AMS*, VII, 255, at Nagoya University.
41. PATRULIUS, D.; MIHĂILĂ, N. (1966): **Stratigrafia depozitelor cuaternare din împrejurimile Brașovului și neotectonica Depresiunii Bîrsei.** *An. Com. Stat al Geol.*, vol. 35, 259–298, București.
42. PELTZ, S. (1970): **Observații asupra paleogeografiei teritoriului lanțului eruptiv Călimani–Gurghiu–Harghita în cursul Pliocenului (II).** *Stud. Cerc. Geol. Geof. Geogr.*, ser. Geol., 15, 2, București.
43. PELTZ, S. (1971a): **Erupții și structuri vulcanice.** *Bul. Geol. M.M.P.G.* vol.V/2, 2–5, București.
44. PELTZ, S. (1971b): **Contribuții la cunoașterea formațiunii vulcanogen-sedimentare pleistocene din sudul munților Harghita și nord-estul bazinului Baraolt.** *D. S. Inst. Geol. Geof.*, vol. LVII/5, 173–189, București.
45. PELTZ, S.; SEGHEDI, I.; GRABARI, G. & POPESCU, G. (1987): **Strontium isotope composition of the volcanic rocks from the Călimani, Harghita and Perșani mountains.** *D. S. Inst. Geol. Geofiz.*, vol. 72–73/1, 309–321, București.
46. PÉCSKAY Z.; SZAKÁCS S.; SEGHEDI, I.; KARÁTSÓN D. (1992): **Új adatok a Kakukkegy és szomszédsága (Dél-Harghita, Románia) geokronológiai értelmezéshez. Contributions to the geochronology of Mt. Cucu volcano and the South Harghita (East Carpathians, Romania).** *Földtani Közlöny*, 122/2–4, 265–286, Budapest.
47. PÉCSKAY, Z.; EDELSTEIN, O.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI.; KOVÁCS, M.; CRIHAM, M. & BERNÁD, A. (1995): **K-Ar dating of Neogene-Quaternary calc-alkaline volcanic rocks in Romania.** *Acta Vulcanol.* vol. 7 (2), p. 53–61, Pisa–Roma.
48. POP, E. (1960): **Mlaștinile de turbă din R. P. Română.** Ed. Acad. R.P.R., București
49. RĂDULESCO, C.; SAMSON, P.; MIHĂILĂ, N.; & KOVÁCS, AI. (1965): **Contribution a la connaissance de faunes de Mammifères Pleistocene de la depression de Brașov (Roumanie).** *Eiszeitalter u. Gegenwart*, 16, 132–188, Ohningen.
50. RĂDULESCO, C.; KOVÁCS, AI. (1966): **Noi contribuții la cunoașterea faunei de mamifere fosile din Bazinul Baraolt (Depresiunea Brașov).** *Lucr. Inst. Speol. „Emil RACOVITĂ”*, vol. 7, București.
51. RĂDULESCO, C.; KISGYÖRGY, Z. (1970): **Contribution a la connaissance de la faune de Mammifères du Villafranchien inférieur de Căpeni, Vîrghiș.** *Aluta*, 11–24, Muzeul Jud. Sf. Gheorghe.
52. RĂDULESCO, C.; SAMSON, P. (1985): **Pliocene and Pleistocene Mammalian Biostratigraphy in Southeastern Transylvania (Romania).** *Trav. de l'Inst. de Speol. „Emil Racoviza”*, vol. XXIV, Cluj-Napoca.
53. RĂDULESCU, C.; SAMSON, P. M. (1995): **Review of Villafranchian s.s. faunas of Romania.** *II Quaternario, Italian Journal of Quaternary Sciences*, vol. 8/2, 377–382, Associazione Italiana per lo studio del Quaternario.
54. SAMSON, P.; RĂDULESCO, C.; KOVÁCS, AI. (1969): **Faunele de Mamifere și stratigrafia cuaternarului în depresiunea Brașov.** *Aluta*, Muzeul județean Sf. Gheorghe.
55. SAMSON, P.; RĂDULESCO, C. (1969): **Faunele de mamifere cuaternare din bazinele Ciuc și Borsec (jud. Harghita).** *Lucr. Inst. de Speol. „Emil Racovită”*, vol. VIII, București.
56. SAMSON, P.; RĂDULESCO, C.; KISGYÖRGY, Z. (1971): **Nouvelles donnees sur la faune de Mammifères du Villafranchien inférieur de Căpeni–Vîrghiș (Depression de Brașov, Roumanie).** *Eiszeitalter u. Gegenwart*, 22, Ohningen.

57. SAMSON, P.; RĂDULESCO, C. (1973): **Les faunes de Mammifères et la limite Pliocene-Pleistocene en Roumanie.** *Trav. Inst. Speol. „Emile Racovitză”*, 12, 191–228, Bucarest.
58. SAVU, M. Gh. (1984): **Studiul geologic al regiunii cuprinse între localitățile Filia–Virghiș–Baraolt–Aita Mare–Malnaș Băi–Bicsad–Herculian, cu privire specială asupra depozitelor de lignit.** Teza de doctorat, Fac. Geol. Geogr. Univ. București.
59. SCHREIBER, W. E. (1972): **Încadrarea geografică și geneza masivului Ciomadu.** *Studia Univ. „BABEȘ-BOLYAI”, seria Geogr.*, f. 1, Cluj.
60. SCHREIBER, W. E. (1980): **Geomorfologie a munților Harghita.** Teza de doctorat. Univ. Cluj-Napoca, 180 p.
61. SCHREIBER, W. E. (1994): **Munții Harghita. Studiu geomorfologic.** Ed. Acad. Rom. București.
62. SZAKÁCS, AL.; SEGHEDI, I.; JÁNOSI, CS. (1984): **Considerații privind geneza acumulărilor de piatră ponce din munții Harghita de Sud.** Al II-lea Simpozion Geologic. Gheorgheni (manuscris).
63. SZAKÁCS, AL. (1986): **Considerații privind distribuția spațială regională a mineralizațiilor de siderită asociate vulcanismului neogen din lanțul eruptiv Călimani–Gurghiu–Harghita.** Simpozion, 19–21 nov. 1986, Gheorgheni.
64. SZAKÁCS, AL.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY Z. (1993): **Peculiarities of South Harghita Mts. as terminal segment of the Carpathian Neogene to Quaternary Volcanic Chain.** *Rev. Roum. Geol. Geof. Geogr.* seria Geologie, tom. 37, 21–36, București.
65. SZAKÁCS, AL.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY, Z.; KARÁTSÓN, D. (1994): **Time-Space evolution of Neogene/Quaternary Volcanism in the Călimani–Gurghiu–Harghita Volcanic Chain (East Carpatians, Romania).** International Volcanological Congress IAVCEI, Sept. 1994, Ankara.
66. SZAKÁCS, AL.; SEGHEDI, I. (1998): **Premises of tephrological investigation of the Quaternary in Romania.** *Romanian Journal of Stratigraphy*, vol. 77, București.
67. SZÁDECZKY K. GY. (1929): **A Székelyföld képződése.** In: *Emlékkönyv, Székely Nemzeti Múzeum*, p. 491–502. Minerva Irod. s Nyomdai Műintézet, Kolozsvár.
68. SZÉKELY A. (1959): **Az erdélyi vulkanikus hegységek geomorfológiai problémái.** *Földr. Közl.*, 3–4, 235–263, Budapest.
69. TÖVISSI, J. (1972): **Schimbarile albiei Oltului la extremitatea de sud a Munților Baraoltului.** *Aluta*, 249–260, Muzeul județean Sf. Gheorghe.
70. TÖVISSI, I. (1974): **Morfogeneza văii Oltului superior.** *Stud. Univ. „BABEȘ-BOLYAI”, ser. Geographica*, 2, Cluj.
71. TÖVISSI J. (1997): **Az Olt külsőbei.** Simpozion geologic. „Geo '97”. M.-Ciuc.

(Numele de familie au fost evidențiate prin majuscule din considerente de redactare. **Red.**)

Adatok a Dél-Hargita és környékének pleisztocén ősföldrajzi rekonstrukciójához

(Kivonat)

A dolgozat a 2000-ben megjelent tanulmány folytatásaként a Keleti-Kárpátok neogén vulkáni vonulatának déli szegmense, illetve a környező belső medencék vázlatos pleisztocén ősföldrajzi rekonstrukcióját célozza. Kiindulási alapját az utóbbi évtizedekben megjelent vonatkozó dolgozatok képezik, kiegészítve terepszemlénkkal, adatfeldolgozásainkkal. Korábbi dolgozataink ide vágó, új rétegtani, szedimentológiai, tektonikai adatait is belefoglaltuk, kiegészítve a koradatpontosításokkal. Megfigyeléseink körvonalazzák a morfológiai és ősföldrajzi modelláló erejű, fontosabb események jelentőségét a Keleti-Kárpátok belső és déli területein, a pleisztocén folyamán. Az ősföldrajzi kép változása a rövid időszakban főleg a töréses tektonika, a mézsalkáli vulkanizmus, illetve az eróziós és a belső medencékbeli feltöltődési folyamat földtani eseményeinek közös eredménye. A dolgozat taglalja a Dél-Hargita főbb vulkáni szerkezeteinek fejlődéstörténetét, kihangsúlyozva azoknak a jellegzetes eseményeknek a csoportját, amelyek számottevően hozzájárultak az ősföldrajzi kép változásához. Ugyanakkor nyomon követi a szomszédos területeken, főleg a belső medencékben párhuzamosan lejátszódó földtani eseményeket, kapcsolatukat a vulkáni események sorozatával, fejleményeivel, ezek fejlődéstörténetét. A Barót-medence, a Hargita-hegység, a Csíki-medence és a Bükszád–Málnás folyosó területén a pleisztocénben genetikailag különböző, de fejlődéstörténetileg összeilleszkedő, egymást befolyásoló események láncolatát mutatja be.

New Data on the Paleogeographical Evolution of the Southern Harghita Area and the Adjacent Regions during Pleistocene

(Abstract)

The paper represents an extension of the study performed in year 2000 on the paleogeographical evolution and on the most recent geological events recorded in the southern extremity of the Neogene volcanic arc in the Eastern Carpathians, and the adjacent areas. The research is based on a vast number of previously published geological, and morphological data concerning the Baraolt – Southern Harghita – Ciuc, and Bicsad–Malnaș Corridor areas, completed with our own observations and studies. The latter were mainly focused on some specific aspects concerning sedimentology, age determination, tectonics, volcanic evolution and paleogeography. Our studies evidenced the main events during Pleistocene, that essentially contributed to modelling the morphology and paleogeography of the internal-southern areas of the Eastern Carpathians orogenic region. These events were the results of the combined action of the most recent tectonic phenomena, of the volcanic activity and of the gradual erosional-filling-in processes over the last two million years. The paper presents the evolution of the main volcanic structures, especially focusing on some specific processes and their effects on the regional paleogeography. Based on that, we attempted to present in a chronological order the geological events during Pleistocene in the Lower Ciuc basin, in the Bicsad–Malnaș Corridor, and respectively the Sfântu Gheorghe gulf and the Southern Harghita areas. The connections between these events and the effect of volcanic activity in Pilișca and Ciomad structures on the adjacent areas were also underlined.

Legendă la Figura nr. 1 și 2:

1. mlaștină oligotrofă; 2. mediu acvatic cu formare de depozite specifice (gheizerit, opal, diatomit, siderit, niveluri de piatră ponce resedimentat); 3. mediu acvatic cu formare de depozite sedimentare și vulcanoclastice (zonele depresionare ale Bazinului Baraolt și Ciuc); 4. depozite Pliocen–Pleistocene din bazinele limitrofe vulcanitelor; 5. formațiuni de fliș Cretacic; 6. formațiuni ale Unității cristalino-mezozoice (Munții Perșani); 7. centru de erupție fără crater; 8. centru de erupție cu crater; 9. calderă; 10. con vulcanic; 11. domuri vulcanice; 12. vulcanoclastit; 13. direcția generală de eroziune a depozitelor de origine vulcanică; 14. direcția generală de eroziune a depozitelor sedimentare antepleistocene; 15. limita geologică actuală a unităților geologice și a structurilor vulcanice principale; 16. limita geologică din Pleistocen; 17. localitate; 18. zona inactivă a aliniamentului vulcanic; 19. zona activă a aliniamentului vulcanic sau zonă în formare; 20. zona activă a aliniamentului vulcanic (etapa următoare); 21. incertitudini.

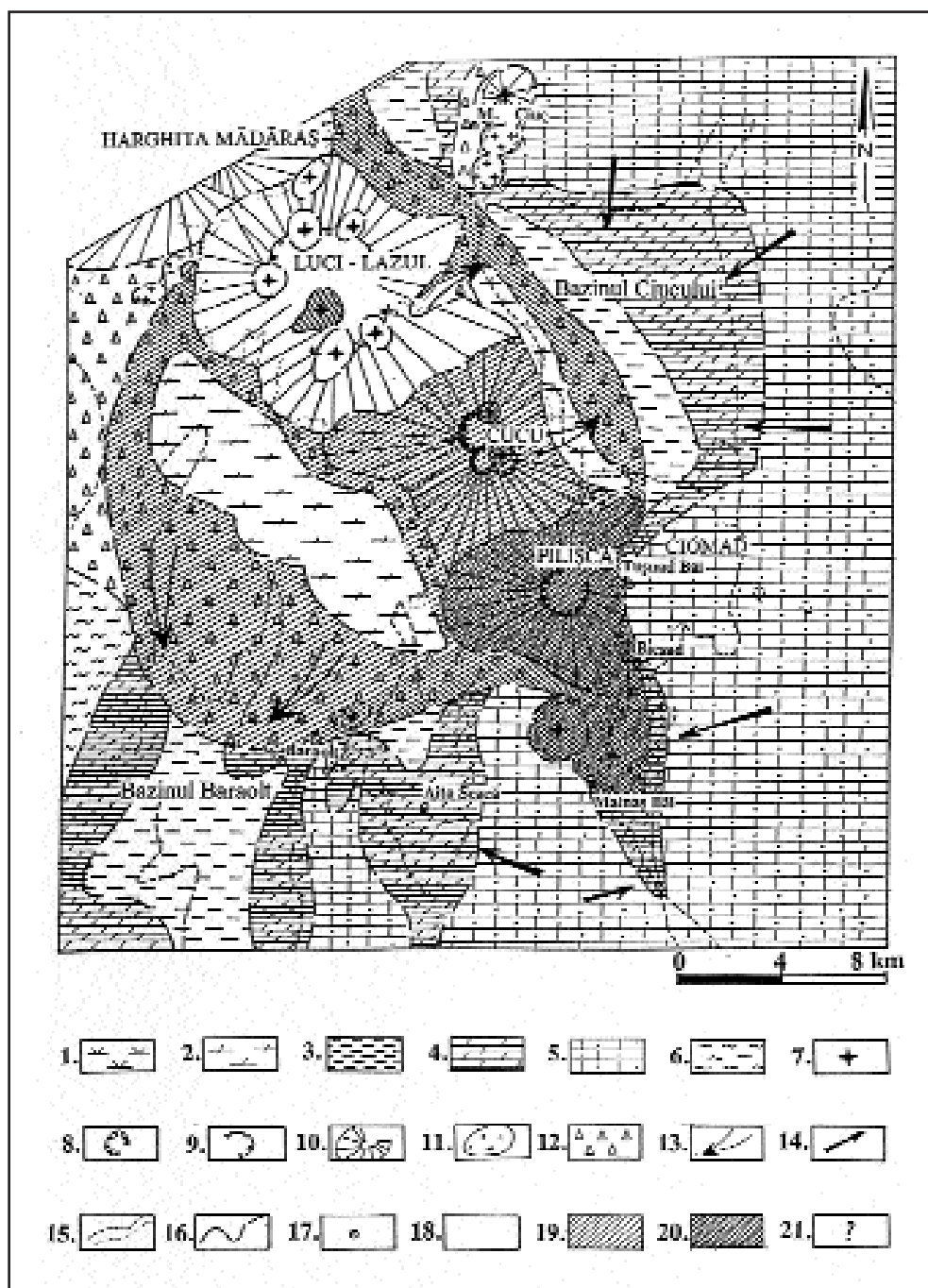

Figura 1 Schița paleogeografică a ariei Harghita de Sud și a zonelor limitrofe din Pleistocenul inferior

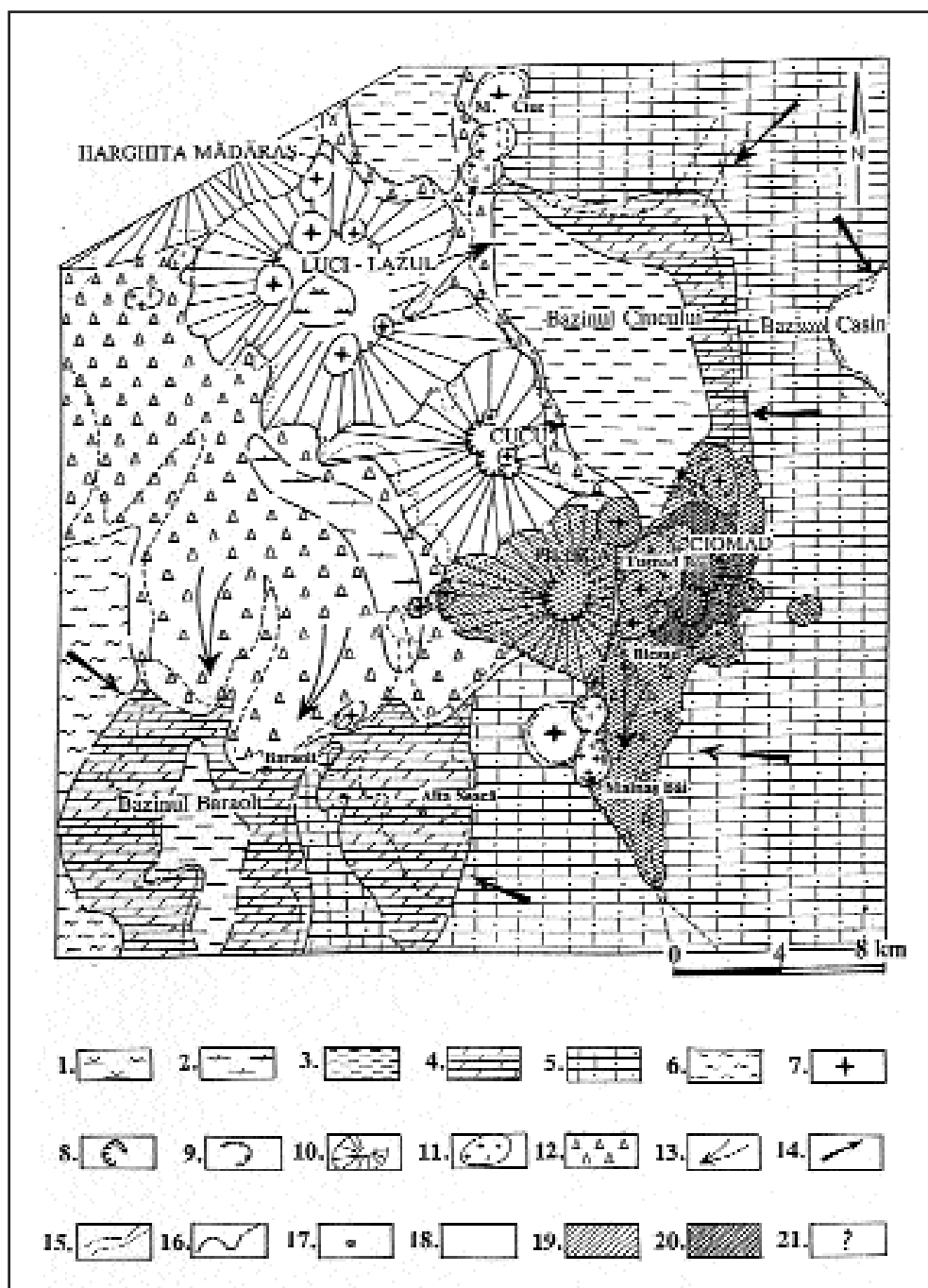

Figura 2 Schița paleogeografică a ariei Harghita de Sud și a zonelor limitrofe din Pleistocenul mediu și superior

Resurse și perspective de interes gemologic din județul Neamț

(Rezumat)

Formațiunile geologice generatoare sau deținătoare de minerale și roci de interes gemologic din județul Neamț, ne oferă un sortiment coloristic variat de minerale și roci, care situează acest județ din punct de vedere al potențialului gemologic pe locul al 15-lea între cele 41 de județe din România (2,79%). Mare parte a resurselor gemologice de aici sunt generate exclusiv de domeniul sedimentar.

Cuvinte cheie: gemologie, radiolarite, calcedonie, cuarț (diamante de Maramureș), lemne silicificate, menilite, lidite, chihlimbar, rodocrozit.

Introducere

Scopul urmărit de această lucrare este în primul rând acela de a semnaliza unele resurse de interes gemologic, care apar în cadrul județului Neamț și de a atrage atenția asupra unor formațiuni geologice, care pot prezenta premise favorabile de deținere a unor asemenea resurse. În al doilea rând, dorim să trezim interesul unor oameni preocupați de „frumosul”, pe care îl ascund pietrele cu scopul colectării, prelucrării și valorificării acestora pe plan local.

Prin *resurse gemologice* înțelegem acele minerale sau chiar roci de origine anorganică sau organică, care, printr-o prelucrare sumară sau mai elaborată, pun în evidență o serie de calități gemologice cum ar fi duritatea, culoarea, transparența strălucirea, iridescența, opalescența, jocurile de lumini etc.

Prin *perspective de interes gemologic* înțelegem acele premise favorabile, pe care le pot

avea unele formațiuni geologice de genезă magmatică, metamorfică și sedimentară de a genera sau de a fi purtătoare de minerale sau de roci cu calități de gem. Spre exemplu, la noi în țară se știe că formațiunile sedimentare ale Oligocenului (mai precis Gresia de Kliwa) din cadrul flișului Carpaților Orientali sunt purtătoare sau deținătoare de chihlimbar sau de ambră, fapt cunoscut îndeosebi de pe aria județelor Buzău, Vrancea, Bacău și Suceava. Oligocenul purtător de chihlimbar este dezvoltat începând din Valea Prahovei sub forma unor fâșii (sau cute solzi), care se continuă până în Valea Sucevei, trecând apoi în Ucraina. Ca atare, în toate aceste arii de apariție a gresiilor de Kliwa există perspective favorabile de detectare a unor noi iviri de chihlimbar.

Cu studiul acestor pietre de podoabă se ocupă o ramură a mineralogiei care poartă numele de Gemologie, nume care derivă de la vechea denumire latină a pietrelor prețioase (*gemma*). Gemologia este, în același timp, o știință dar și arta de valorificare la maximum a elementelor de frumusețe ale pietrelor nobile; ea se ocupă cu studiul proprietăților fizice și chimice ale acestora, cu determinarea, autentificarea, expertiza și cu evaluarea lor, dar și cu condițiile genetice de formare a acestora în formațiunile scoarței terestre. În ultimul timp, deoarece abundă pe piață tot felul produse de sinteză, care imită pietrele de podoabă, gemologia se ocupă și cu găsirea celor mai simple și mai eficiente metode de departajare a acestor piese sintetice de pietrele naturale, spre a evita inducerea în eroare a cumpărătorilor mai puțin inițiați în domeniul gemologiei. Astăzi, pe piață abundă pietrele artificiale și de sinteză, imitații, dublete și pietre naturale modificate prin tratamente termice etc., care, în mod obligatoriu, ar trebui să poarte etichete de rigoare.

Până în prezent au fost descoperite pe Terra și validate circa 3500 de minerale anorganice, care intră în atenția mineralogiei, dintre care circa 330 (9%) de minerale pot prezenta în unele cazuri și calități gemologice. La noi în țară, din această zestre mineralogică au fost semnalate până în prezent aproape 550 minerale (adăugând și unele varietăți).

* Departamentul de Geologie, Facultatea de Biologie-Geologie, Universitatea „BABEȘ-BOLYAI”, Cluj-Napoca, M. KOGĂLNICEANU 1, RO-3400

În linii mari, pietrele nobile, conform reglementărilor internaționale unanim acceptate și patronate de către C.I.B.J.O. (Confederația internațională a bijutierilor, giuvaergiilor și aurarilor), se împart – în funcție de raritatea, calitățile lor gemologice și de valoarea lor – în trei mari categorii:

1. *Pietre prețioase*, în care sunt încadrate doar diamantele, rubinele, safirele și smaraldele.

2. *Pietre fine*, în care sunt incluse toate celelalte gemen transparente, uneori translucide, dintre care amintim: topazele, acvamarinele, crizoberile, ametistele, zirconul, turmalinele, opalurile nobile etc.

3. *Pietre ornamentale*, care includ pietrele translucide sau opace cum ar fi jadul, nefritul, agatele, calcedoniile, cuarțul, jaspul, lemnele silicificate, granații, turcoaza, lapislazuli, peridotul, malachitul, sodalitul, rodocrozitul, rodonitul etc.

Pentru cei care nu sunt inițiați în domeniul gemologiei, gemenle pot fi clasate, din punct de vedere practic, în cinci categorii:

În prima categorie sunt încadrate circa 81 de gemen, care se găsesc în mod obișnuit pe piață, de la diamant la malachit (după SCHUMANN, W., 1995).

În a doua categorie sunt incluse circa 44 de gemen destinate îndeosebi colecționarilor de gemen, dar care pot fi montate și utilizate și sub formă de pietre de podoabă.

În a treia categorie sunt incluse circa 185 de minerale, care constituie doar rarități de colecții gemologice, nefiind montate decât arareori în bijuterii.

În ultima categorie sunt încadrate circa 15 tipuri de roci cu calități de gemen, care sunt folosite ca pietre de podoabă.

O categorie aparte înglobează circa 6 tipuri de materii de origine organică folosite în gemologie (total 331).

În mod firesc, gemologia – fiind o ramură a mineralogiei – clasifică gemenle după aceleași criterii chimice folosite în mineralogie, separându-se astfel 8 clase de minerale anorganice, după cum urmează:

1. Corpuri simple: diamant, sulf, aur, argint (4).

2. Sulfuri: pirit, sfalerit, calcopirit, proustit etc. (13).

3. Halogenuri: fluorit etc. (6).

4. Oxizi și hidroxizi: familia cuarțului (calcedonii, agate, jaspuri, opaluri, lemne silicificate, ametist, crizopraz, aventurin), crizoberil, corindon (rubin, safir), hematit, rutil, spineli etc. (65).

5. Nitrați, carbonați, borați: aragonit, calcit, azurit, malachit, siderit, rodocrozit, witherit etc. (30).

6. Sulfati, cromati, molibdați: anhidrit, gips, celestin, barit etc. (9).

7. Fosfați, arseniați, vanadați: apatit, lazulit, turcoază, berilonit, vivianit, vanadinit etc. (34).

8. Silicați, unde sunt încadrate cele mai multe minerale gemen (149): acvamarin, granați, amazonit, beril, cianit, smarald, howlit, jadeit, nefrit, lapislazuli, peridot, piatra lunii, piatra soarelui, rodonit, serpentină, sodalit, spodumen, talc, topaz, turmalină, zircon etc.

9. Ultima categorie de gemen nu mai cuprinde minerale, ci roci și materii de origine organică cum sunt: agalmatolitul, alabastru, moldavit, obsidian, onix calcaros, chihlimbar, gagat, corali, perle, sidef, ivoriu (fildeș) (21).

În total: 331 de minerale, roci și materii organice.

Principalele formațiuni geologice generatoare de minerale gemen sunt rocile magmatice, urmate de cele metamorfice, pe ultimul loc fiind situate cele sedimentare.

Rocile magmatice intrusive (consolidate în crusta terestră) și extrusive (consolidate la suprafața crustei) rezultă din solidificarea unei topituri alcătuite din silicați, oxizi, vapori de apă și diferite gaze. În procesele complexe de consolidare a magmei se pot forma cele mai numeroase și mai variate minerale, dintre care unele prezintă și calități de gemen (diamant, pirop, diopsid, peridot, smarald, acvamarin, topaz, turmalină, cuarț, crizoberil, apatit, beril, granați, amazonit, spineli, zircon, casiterit, crizoberil, spodumen, cuarț roz etc.).

Rocile metamorfice se formează pe seama unor roci preexistente (sedimentare și magmatice) prin scufundarea lor pe arii extinse

(metamorfism regional) unde sunt supuse unor noi condiții de temperatură și de presiune și, prin urmare, mineralele constitutive ale acestora sunt nevoite să se adapteze la această nouă situație, rezultând astfel așa-numitele roci cristaline de diverse categorii. Adaptarea (metamorfozarea) mineralelor constitutive se face fără a se ajunge la topirea lor (în stare solidă). În aceste condiții se pot forma următoarele minerale-geme: disten, spodumen, granați, staurolit, talc, epidot, actinolit, aventurin, cuarț, ametist, chiasolit, demantoid, jadeit, nefrit, lapislazuli, scapolit, sepiolit, zoisit, serpentină etc.

O a doua categorie de roci metamorfice se formează pe arii reduse, la contactul dintre corpurile magmatice intrusive pe cale de consolidare cu rocile înconjurătoare, luând naștere în aceste zone o serie de minerale de contact (de skarn) sau unele minerale metasomatice. Și în asemenea cazuri se pot forma minerale-geme (granați, rubine, safire, spineli, lapislazuli, andaluzit, cuarț, turmalină, zircon, diopsid, ilmenit, hematit, apatit, diaspor, fenacit, axinit, magnetit, anataz etc.).

Rocile sedimentare se formează în mediile continentale, lacustru și marin pe seama materialelor erodate de pe continente, în urma acumulării resturilor organice scheletice, sau prin precipitării chimice sau biochimice ale sărurilor din apele oceanice. În general, aceste formațiuni sunt slab generatoare de minerale geme. Dintre acestea amintim pe cele legate de fenomene de oxidare: malachit, azurit, crizocol, ceruzit, prehnit, variscit, diopiaz, adamin etc. Dintre cele formate în mediile de sedimentare marin sau lacustru amintim jaspurile radiolaritice, accidentele silicioase (silixurile), opalurile nobile, lemnele silicifiate, lidienele, meniletele, „Diamantele de Maramureș” (cuarț autigen), silicolitele limnice, alabastrul, gipsul, celestina, septariile, agatele diagenetice fosilifere, chihlimbarul, perlele, sideful, coralierii etc. La acestea se adaugă mineralele dure remaniate în depozite continentale și marine (în zăcăminte secundare – placersurile cu pietre prețioase): diamante, rubine, safire, granați etc.

În linii cu totul generale putem afirma că circa 70% din mineralele-geme sunt generate de

domeniul magmatic, urmat de cel metamorfic (cu circa 25%) și de cel sedimentar (cu circa 5%). Se mai poate sublinia faptul că o serie de minerale-geme pot apare și în domeniul magmatic și în cel metamorfic, sau uneori chiar în cel sedimentar. Ca valoare cumulată, cele mai multe minerale geme sunt generate în proporție de 95% de domeniul magmatic.

Scurtă caracterizare geografică și geologică a județului Neamț

Date geografice

Județul Neamț, care are o suprafață de 5890 km², are un relief variat ce cuprinde zone montane (înspre vest), zone colinare (în centru) și zone de podiș (înspre est).

Orografie. Zona montană care aparține segmentului estic al Carpaților Orientali este reprezentată prin Munții Stânișoarei (Vf. Bivolul, 1530 m), prin partea sudică a Munților Bistriței (Vf. Grințieșu, 1758 m), prin Masivul Ceahlău (Vf. Toaca, 1907 m), prin partea estică a Masivului Hăghimaș, prin nordul Munților Tarcăului (Vf. Măgura Tarcău, 1597? m) și prin Munții Goșmanului (Vf. Goșman, 1505 m și Murgoci, 1293 m), care se suprapun peste zona cristalino-mezozoică și peste zona flișului.

În cadrul zonei muntoase se individualizează Depresiunea Intramontană Pipirig.

Zona subcarpatică se suprapune peste formațiunile Miocenului. În cadrul acestei zone se individualizează o serie de arii depresionare în zonele Neamț, Cracău, Girov, Tazlău, cu altitudini medii de 500 m, care ar forma împreună Depresiunea Cracăului.

Partea estică a teritoriului județului (la est de Siret), care aparține Podișului Moldovenesc, este caracterizată printr-un relief colinar (400–600 m) cu interfluvii largi și plane. Diferența maximă de altitudine înregistrată pe aria județului este de circa 1700 m.

Hidrografie. Principalul colector care asigură drenajul ariei județului este râul Siret ce colectează pe dreapta apele râurilor Moldova și Bistrița. Valea Moldovei primește ca afluenți de dreapta râurile Neamțu și Agapia. Bistrița colec-

tează pe stânga râurile Audia și Cracăul și pe dreapta Bicazul, Tarcăul și încă câțiva afluenți mai mici (Calu, Nechitu). În Podișul Moldovenesc din aria județului își are izvoarele Valea Bârladului și afluentul său de stânga, Valea Bozienilor.

Date geologice. Cea mai mare parte a ariei județului aparține Carpaților Orientali, iar secțiile estice aparțin Platformei Moldovenești.

Regiunea carpatică este alcătuită geologic din zona cristalino-mezozoică, zona flișului și zona neogenă.

Zona cristalino-mezozoică, care ocupă ariile cele mai vestice ale județului, este alcătuită din depozite cristalofiliene (mezo- și epimetamorfice), peste care se dispun depozite sedimentare triasice, jurasice și cretacice ce alcătuiesc trei pânze de șarij (Hăghimașului, Bucovinică și Subbucovinică).

La est de această arie se dezvoltă zona flișului, alcătuită cu predilecție din depozite cretacice-paleogene ce îmbracă mai multe faciesuri, în cadrul cărora au fost separate mai multe pânze de șarij ce se încălesc succesiv de la vest înspre est (pânza de Ceahlău, pânza șisturilor negre (de Audia) pânza de Tarcău și Unitatea marginală).

Zona miocenă subcarpatică este alcătuită din depozite de molasă, care, la rândul lor, sunt cutate și șariate peste Platforma Moldovenească de-a lungul liniei de falie pericarpatică.

Platforma Moldovenească este alcătuită în fundament din depozite metamorfice placate de sedimente silurieni, jurasice, cretacice, eocene, iar spre suprafață apar depozite badeniene, sarmațiene, pliocene și cuaternare.

Istoricul cercetărilor geologice de interes gemologic

Până în prezent nu a fost publicată nici o lucrare cu privire la resursele gemologice ale județului Neamț, cu excepția lucrării lui MURGOCI (1902), care se referă la chihlimbarul din România, lucrare în care se amintește de câteva apariții de chihlimbar și din județul Neamț.

Există, totuși, unele lucrări publicate cu privire la resursele gemologice ale județelor li-

mitrofe sau apropiate, cum ar fi județele Harghita, Mureș, Covasna, Suceava, Vrancea și Buzău. În unele dintre aceste județe, formațiunile sedimentare ale flișului carpatic sunt identice sau similare cu cele din județul Neamț și, ca atare, există premise favorabile ca unele resurse gemologice legate de acestea să apară și în județul nostru. Au fost publicate de către GHIURCA și colaboratori resursele și perspectivele gemologice pentru 18 județe, și anume: Satu-Mare (1998), Maramureș (1998), Bistrița-Năsăud (1995), Sălaj (1997), Bihor (2000), Mureș (1966), Harghita (1998), Covasna (1988), Alba (1997), Hunedoara (1999), Arad (1996), Timiș (1996) Prahova (1996), Cluj (2000), Buzău (2000) Vrancea (2000), Caraș-Severin (2000), Suceava (2002, în volumul prezent). Se află sub tipar perspectivele gemologice ale județelor Sibiu, Brașov, Argeș și Dâmbovița.

Sunt redactate și sunt gata pentru tipar datele pentru alte 6 județe, și anume: Mehedinți, Gorj, Vâlcea, Bacău, Tulcea și Constanța.

Celelalte 12 județe de șes și de podiș din țara noastră, și anume: Dolj, Olt, Teleorman, Giurgiu, Călărași, Ilfov, Ialomița, Brăila, Galați, Vaslui, Iași și Botoșani, având resurse nesemnificative, au fost tratate toate la un loc.

Dintre lucrările geologice referitoare la județul Neamț, care cuprind și unele date de interes gemologic, amintim: GRASU (1973), BĂNCILĂ & PAPIU (1953), ATANASIU (1916), FILIMON & DAMIAN (1965), MIRĂUȚĂ (1962 a). Dintre lucrările geologice cu profil general amintim: BLEAHU et al. (1976), BĂNCILĂ (1953), BRANA (1967), RĂDULESCU & DIMITRESCU (1966), GRASU et al. (1988), MIHĂILESCU & GRIGORE (1981), PÂRVU et al. (1977).

Resurse și perspective de interes gemologic din județul Neamț

Evaluarea potențialului gemologic al unei arii administrative, în mod normal, ar trebui să se facă pe baza unor prospecțiuni gemologice efectuate în prealabil. În lipsa unor asemenea cercetări, în aria județului aprecierea acestora se

poate efectua numai ținând cont de toate datele geologice cunoscute referitoare la formațiunile generatoare sau deținătoare de minerale de interes gemologic prezente pe raza județului. Am menționat anterior, în acest sens, că principalele depozite geologice generatoare de gemuri sunt formațiunile magmatice (intrusive sau extrusive), urmate de cele metamorfice și de cele sedimentare. Analizând, pe o hartă geologică a județului, apariția la suprafață a acestor trei tipuri de formațiuni, constatăm că cea mai mare arie este ocupată de formațiunile sedimentare, cărora le revine, statistic, o suprafață de circa 5552 km² (din totalul de 5890 km²), respectiv 94,3%. Formațiunile cristaline metamorfice, care apar doar în zonele vestice ale județului, în zona axială a Carpaților Orientali, și care ocupă niște fâșii orientate N-S, le revine o suprafață de 307,3 km², respectiv 5,3%. Formațiunile magmatice apar pe arii foarte reduse, sub forma unor mici petece de 100-200 m lungime, tot în zona axială a Carpaților, și sunt reprezentate prin diabaze, melafire și prin roci ultrabazice serpentinizate. Ele apar incluse fie în depozitele cristaline, fie în cele sedimentare și ocupă o suprafață foarte redusă (abia 30,7 km², revenindu-le 0,4%).

Pornind de la aceste date reale privind răspândirea în cadrul județului a celor trei tipuri principale de formațiuni, vom ajunge implicit la concluzia că cele mai multe minerale și roci de interes gemologic vor fi legate de formațiunile domeniului sedimentar, urmate de cele ale domeniului metamorfic și magmatic. Ca atare, în cele ce urmează vom prezenta principalele minerale și roci de interes gemologic începând cu formațiunile sedimentare ce predomină în cadrul județului. Având în vedere faptul că formațiunile sedimentare se dezvoltă în cadrul Carpaților Orientali sub forma unor fâșii orientate N-S, în concordanță cu însăși direcția catenei montane, multe dintre formațiunile generatoare sau deținătoare de minerale și roci de interes gemologic sunt cunoscute și vor apare și în județele învecinate de la sud (jud. Bacău) și de la nord (jud. Suceava). Majoritatea mineralelor și rocilor utilizabile în gemologie, care apar în cadrul județului Neamț, au la bază silicea (SiO₂) secretată de organisme

silicioase (radiolari, diatomee, spongieri) ce au avut în unele etape geologice condiții favorabile de dezvoltare în mediile marine.

Domeniul sedimentar

(circa 5552 km² = 94,3%)

Domeniul sedimentar este reprezentat în cadrul județului prin depozite variate atât ca vârstă, cât și ca litologie. Cele mai vechi depozite cunoscute în aria carpatică axială sunt depozitele triasice, jurasice și cretacee din *zona cristalino-mezozoică*, urmate spre vest de depozitele cretacee și paleogene ale zonei flișului și de cele eocene, oligocene și miocene ale zonei subcarpatice. Toate aceste depozite sunt intens cutate, faliate și se încăleacă unele peste altele de la vest înspre est, îmbrăcând formele unor pânze de șarijaj. Pe Platforma Moldovenească apar la zi doar depozite miocene superioare, pliocene și cuaternare necutate.

De aceste depozite sedimentare sunt legate următoarele minerale și roci de interes gemologic: jaspuri radiolaritice, „Diamante de Maramureș” = cuarț autigen, lidiene, spongolite, accidente silicioase, menilite, lemne silicifiate, chihlimbar, gagaț, septarii silicioase și gipsuri.

Radiolarite. Apariția jaspurilor radiolaritice este legată îndeosebi de zona cristalino-mezozoică a Carpaților Orientali, deci ele vor apare în ariile cele mai vestice ale județului Neamț.

Jaspul radiolaritic este o rocă silicioasă, compactă, cu spărtură concoală, colorată în roșu, verde sau negru, alcătuită din calcedonie în amestec cu hidroxizi de fier și cu substanțe argiloase. Ea se formează ca urmare a acumulării țășturilor silicioase ale radiolarilor în medii marine normale, bogate în suspensii argiloase sau în cinerite vulcanice. Jaspurile radiolaritice se deosebesc de jaspurile de origine magmatică datorită faptului că ele conțin, deși rar, și țășturile de radiolari, pe seama cărora s-au format. Jaspul magmatic este un mineral din familia calcedoniei, care nu formează strate, ci umple doar anumite fisuri și goluri ale rocilor eruptive.

Prin urmare, radiolaritele vor apare sub forma unor strate mai groase sau mai subțiri

intercalate în depozite sedimentare. Apariția lor a fost semnalată în depozite calloviaan–oxfordiene, atât pe flancul vestic, cât și pe cel estic al sinclinalului Hăghimaș. Pe flancul estic, care aparține teritoriului județului nostru, ele ar apare în bazinul Văii Dămucului, în zona Muntelui Chicera și la sud de izvoarele acestuia, unde sunt semnalate apariții de jaspuri roșii și negre, intercalate în depozite argiloase și grezoase. Radiolaritele din județul Neamț au fost studiate de ARMAȘ, BĂNCILĂ și PPAPIU (1958), ele fiind semnalate că ar apare pe văile Dămucului și Bicazului și pe pârâul Stânci, afluent al văii Toșorog. Ele sunt semnalate în aceeași arie și de către GRASU (1973) de pe pârâul Stâncii. Aceiași autori menționează apariția lor și pe văile Dămuncului, Bartoșului, Lupului și la Poiana Fagului, Salamașul Mic și Salamașul Mare. Ele sunt localizate în depozitele cretacice inferioare, denumite „strate cu Aptychus”, din cadrul Pânzei Bucovinice a zonei cristalino-mezozoice. Apariții de jaspuri sunt semnalate și în depozitele wild-flysch-ului (Barremian–Albian) seriei bucovinice, în care sunt localizate și micile corpuri de diabaze, melafire și serpentinite și ale unor cinerite bazice, ale căror suspensii în apele marine, după PAPIU, ar fi favorizat dezvoltarea radiolarilor în aceste arii. Se pare că activitatea magmatică s-a manifestat încă de la începutul Mezozoicului și a durat până în Cretacicul inferior, fapt jalonat de prezența diferitelor intercalații de jaspuri în depozite triasice (în alte arii din afara județului Neamț), și calloviaan–oxfordiene, tithonic–neocomiene și barremian–albiene din zona cristalino-mezozoică a Carpaților Orientali.

Pentru utilizări gemologice sunt apte doar jaspurile omogene, compacte, dure, sticloase și uniform colorate. Din ele, prin prelucrarea fragmentelor prin metode de șlefuire în vrac, se pot confecționa o serie de pietre de podoabă comune, iar prin prelucrări speciale și obiecte decorative sau chiar artistice. Deoarece jaspurile au o duritate destul de ridicată (5,5–6), ele ajung să fie remaniate în aluviunile văilor ce străbat aceste intercalații, locuri de unde fragmentele parțial rotunjite pot fi colectate cu ușurință deoarece se disting prin colorația lor vie de celelalte elemente de pietrișuri.

De *depozitele flișului* Carpaților Orientali sunt legate următoarele minerale și roci de interes gemologic: accidente silicioase, „Diamante de Maramureș”, lidiene, spongolite, menilite, chihlimbar, gogat (?), septarii carbonatice (?).

Accidente silicioase. Accidentele silicioase pot fi legate de roci carbonatice, care apar, de regulă, în cadrul depozitelor jurasice (calloviaan–oxfordiene) bine dezvoltate în cadrul Carpaților. În cadrul acestor depozite calcaroase se disting două tipuri de accidente silicioase, unele cu aspect nodular, care pot fi detașate ușor din roca lor mamă și poartă denumirea de silex, și altele care fac corp comun cu roca gazdă și nu pot fi desprinse decât împreună cu calcarele în care sunt incluse (*chaille*). Arheologii utilizează noțiunea de silex pentru acele fragmente silicioase, care, prin lovire, se desprind în așchii tăioase și ascuțite. În general, aceste accidente silicioase din calcare provin prin diagenizarea unor resturi de viață cu schelet silicios (spongieri) și sunt alcătuite din calcedonie. Se cunosc asemenea silexuri din depozitele cretacice de pe Nistru și Prut sau din creta din Dobrogea. În cadrul Pânzei de Ceahlău, și anume din Stratele de Ceahlău, care, în general, sunt grezoase-conglomeratice, se cunosc și două nivele de calcare masive, în care sunt localizate aceste accidente silicioase ce apar la circa 1500 m altitudine în Masivul Ceahlău, în zona denumită Polița Cremenîșului. Acești noduli silicioși dacă sunt omogeni, compacti și au nuanțe uniforme, pot fi folosiți la confecționarea unor geme comune. Recoltarea lor se poate face, după detașarea lor din rocă mamă, din aluviunile pârâurilor unde, datorită rezistenței și durității lor, ajung să se concentreze. Accidente silicioase de tip *chaille* au fost amintite și din stratele de Tisaru din Pânza de Tarcău și din Stratele de Straja (eocene). Silicolite fosilifere sunt citate că ar apare pe văile Cuedului și Almașului la Gârcina, unde ar fi remaniate din depozite cretacice.

„Diamante de Maramureș” (= cristale de cuarț). Sub această denumire au fost descrise de la Bocicoiul Mare din Maramureș încă din secolele trecute niște cristale mici de cuarț (2–10 mm), perfect transparente ca apa de izvor, libere (nedez-

voltate pe un suport), idiomorfe (cu foarte numeroase fețe complet dezvoltate), care, prin strălucirea lor, au fost asemănate cu diamantele veritabile de către populația locală (care inițial le-a acordat denumirea de „dragă”). Ulterior, ele au fost semnalate că apare și în Ucraina, iar la noi la Ojdula și Sovata, în cadrul acelorași formațiuni cretacice cunoscute în literatura geologică sub numele de Șisturile negre sau Stratele de Audia (după vechea denumire a satului Hangu din județul Neamț). Această formațiune cretacică (neocomian–albiană.) apare bine dezvoltată în cadrul Carpaților Orientali ca o fâșie ce începe în Valea Buzăului (S) și merge până pe Valea Suceava (N) de unde trece în Ucraina. Aceste șisturi negre apar bine dezvoltate la zi sub forma unei fâșii, late de circa 0,5 până la 1 km, în cadrul Pânzei șisturilor negre, care începe la sud de Ardeluța, Brateș, trece pe la Hamzoaia, Izvorul Alb, Audia (=Hangu), Coroiu, Bârzieni și iese din județul Neamț pe la vest de Pipirig unde ajunge la lățimi de peste 2 km. Aceleași formațiuni pot apare și în cadrul Pânzei de Tarcău sub forma unei fâșii delimitate de localitățile Straja (S), Stejaru–Potoci–Audia (N) și în cadrul Unității marginale, unde apar în axul unui anticlinal (Horaița–Doamna) jalonat de localitățile Doamna (S), Ploșoru–Cuejdu (S) și Cracăul Negru (N). Pentru a facilita găsirea nivelelor în cadrul acestor șisturi, în care apar „Diamante de Maramureș”, trebuie să menționăm faptul că, în cadrul acestor șisturi, au fost delimitate trei orizonturi, care se mențin sub forma unor nivele constante, și anume: un orizont bazal, în care apar sferosiderite (niște concrețiuni lenticulare bogate în fier) și lidiene, peste care urmează un orizont șistuos cu lidiene și spongolite și se încheie cu un orizont superior de gresii glauconitice. Cristalele minuscule de cuarț apar cu predilecție în orizontul median cu lidiene, fiind legate de nivelul bazal de argile negre șistuoase, în care apar, de regulă, și diacłaze de calcit alb dispuse perpendicular pe stratificația șisturilor (care umplu vechile fisuri provocate de tectonismul, care a cutat aceste depozite). Deci, ele nu s-au format odată cu depunerea șisturilor negre, ci ulterior, într-o etapă post-diagenetică când aceste

depozite au fost supuse unor presiuni și temperaturi ridicate, care au produs și cutarea depozitelor, le-au fisurat și au creat condiții de solubilizare a silicei de origine organică acumulată în depozit (spongieri, radiolari, diatomee) și de recristalizare a acesteia concomitent cu depunerea calcitei în diacłazele generate de tectonismul, care a produs cutarea. Dovada acestui fapt o constituie și incluziunile de hidrocarburi, care se găsesc prinse uneori în aceste cristale. După geologii din Ucraina, prezența acestor „Diamante de Maramureș” în aceste depozite este considerată ca un element indicator al prezenței hidrocarburilor. De altfel, culoarea neagră a acestor depozite este datorată, în parte, și prezenței în rocă a substanțelor organice dar, probabil, și hidrotroilitului specific mediilor probabil euxinice, în care s-au depus aceste sedimente.

Pentru separarea cristalelor din masa calcitică este nevoie să procedăm la următoarea metodologie: probele de șisturi cu diacłaze de calcit se vor desprinde din aflorimente cu ajutorul unui ciocan geologic și vor depozitate în săculeți de pânză. Fiecare probă va avea anexată o etichetă, pe care se scrie locul de recoltare (localitate, vale, deal). Acasă, fiecare probă se atacă într-un vas de porțelan și sticlă cu acid clorhidric diluat 10% până când încetează complet fenomenul de efervescentă. Reziduuul mîlos rămas după aceste atacuri se spală cu apă, se usucă, se așterne pe hîrtie neagră și se aleg cristalele de cuarț.

În trecut, aceste cristale erau folosite la placarea mânerelor de săbii și a unor obiecte de cult. Cristalele mai mari și limpezi se pot monta în diverse bijuterii, fără nici un fel de prelucrare, iar cele mici pot fi folosite la placarea unor obiecte decorative sau artistice, prin lipire cu un clei rapid perfect transparent.

Lidiene. Lidienele sunt niște concrețiuni silicioase ovoidale, care apar cu predilecție în orizontul median cu lidiene al Șisturilor negre din cadrul pânzei cu același nume. Ele sunt niște varietăți negre de jaspuri, care conțin și cantități mici de argilă și de materiale organice cărbuinoase, care le și imprimă o culoare neagră. Încă

din vechime, ele au fost utilizate ca o piatră de încercare a aurului, deoarece urma lăsată pe ele de către obiectele metalice este foarte vizibilă pe acest fond negru. Au duritate apropiată de 7 pe scara MOHS, sunt foarte compacte și fine, fiind constituite predominant din silice, și anume din varietatea microcristalină denumită calcedonie. Ele au fost semnalate că ar apare și în Masivul Drocea din Apuseni (PAPIU, 1953). Ariile lor de apariție în județul Neamț sunt identice cu cele amintite anterior la „Diamantele de Maramureș”. Datorită rezistenței lor, ele pot fi găsite remaniate și în aluviunile văilor, care străbat transversal orizontal median al șisturilor negre, deci pot fi găsite pe văile Bicazului, Bistriței și pe pâraurile Cuejdului, Almașului, Hangului și, probabil, și pe văile Grințieș și Borca. Ele pot fi folosite pentru confecționarea unor pietre de doliu și a unor obiecte decorative, alături de utilizarea lor tradițională ca piatră de încercare a aurului. În același orizont pot apare și noduli de spongolite (formați pe seama unor spongieri silicioși), care, dacă sunt compacti și omogeni, pot prezenta un oarecare interes gemologic, mai ales dacă au o colorație omogenă. În concluzie, din același orizont median al șisturilor negre putem recolta, cu oarecare șanse, două varietăți de materiale de interes gemologic.

Este demn de semnalat faptul că aceste șisturi negre de la noi prezintă multe similitudini de constituție, vârstă și geneză cu șisturile asemănătoare din Columbia unde ele alcătuiesc principala formațiune generatoare de smaralde.

Lemne silicifiate. Lemnele silicifiate sunt mărturii ale unor flore arborescente, care au trăit cu câteva zeci de milioane de ani în urmă pe meleagurile județului. Descoperirea lor în sedimentele geologice, în care au ajuns să fie îngropate și ferite de acțiunea distructivă a proceselor de putrefacție, are o mare importanță științifică, deoarece prin datarea lor pe baza unor fosile caracteristice putem afla vârsta lor geologică relativă, în urma căreia acestea pot fi atribuite unui etaj geologic. Determinarea generică a acestor fragmente de arbori silicificați sau pietrificați prin metode specifice xylotomice de către specialiști în paleobotanică ne permit, alături de

determinările palinologice, să reconstituim aspectele paleoflorelor, care s-au succedat în diverse etape geologice pe teritoriul județului Neamț. Din aceste motive, este indicat ca din asemenea lemne silicifiate găsite *in situ* (în loc) să se trimită paleobotaniștilor de la universități probe spre determinare (5/5 cm).

Celelalte lemne sau fragmente de lemne găsite remaniate (transportate) în aluviunile pâraurilor pot furniza doar date informative cu privire la asociațiile paleofloristice din trecut, deoarece nu avem puțința de a preciza stratul geologic, din care provin ele realmente. De regulă, lemnele îngropate în sedimente pot suferi în stadiul inițial un fenomen incipient de încarbonizare ce poate fi succedat de unul de silicifiere, respectiv de substituție a tuturor detaliilor anatomice (celule, vase lemnoase, striuri de creștere etc.) cu soluții silicioase (SiO_2); în acest caz, ele vor avea o culoare neagră. Lemnele ce au suferit direct un fenomen de silicifiere vor avea nuanțe albicioase-cenușii și numai arareori, când în soluțiile silicioase intervin și pigmenți coloranți, ele pot avea diferite nuanțe de culori (agate xyloide). Faciesurile geologice, care favorizează procesele de silicifiere ale lemnului, sunt cele grezoase și vulcano-sedimentare și, mai rar, cele alcătuite din sedimente argiloase sau carbonatice. Cu totul incidental, substituția țesuturilor lemnoase se poate efectua și cu carbonați, cu pirită și chiar cu zeoliți. Se cunosc pe glob, foarte rar, chiar păduri pietrificate în picioare (SUA, Madagascar). La noi, ceva similar se găsește la Prăvăleni (jud. Hunedoara), în Munții Apuseni, unde lemnele sunt substituite de regulă cu opal.

Teoretic, lemne silicifiate se pot găsi în diverse tipuri de sedimente, dar ele sunt legate cu predilecție, în zona noastră, de depozitele grezoase (gresia de Kliwa, gresia de Tarcău, gresia de Fusaru, gresia de Lucăcești, gresia de Condor etc.).

În județul Neamț putem găsi lemne silicifiate mai ales în aluviunile Siretului, Moldovei, Bistriței, Agapiei, Neamțului și ale afluenților acestora. Ele pot apare sub forme cilindrice, adesea aplatizate sau sub forma unor fragmente paralelipipedice rupte din primele. Prin tăierea în felii a lemnului și șlefuirea lor se obțin suprafețe

lustruite deosebit de estetice, în care sunt vizibile structurile anatomice ale lemnului. Fragmentele de lemne silicifiate pot fi folosite în scopuri gemologice sau la confecționarea unor obiecte decorative sau de artă.

Menilite. Menilitele sau șisturile menilitice sunt roci silicioase formate pe seama acumulării diatomeelor, asociate cu substanțe bituminoase și argile fine derivate din aceste organisme microscopice cu frustulele alcătuite din opal. Ele, în general, sunt considerate drept roci-mame ale petrolului, alături de șisturile disodilice. Apar de regulă asociate depozitelor oligocene unde se individualizează, de regulă, sub forma a două nivele (inferior și superior), fiind asociate cu gresii silicioase de Kliwa. Au o culoare brun-negricioasă, sunt foarte compacte, au duritatea 5,5–6 pe scara MOHS și, uneori, sunt rubanate, fiind alcătuite din strătulețe mai închise sau mai deschise la culoare. Fiind dure și compacte, le vom găsi remaniate în aluviunile râurilor ce străbat transversal depozitele oligocene. Dintre văile de pe care pot fi colectate menilite amintim: Tazlăul, Nechitu, Iapa, Calului, văi afluențe de dreapta ale Bistriței, Bistrița, Cracău, Agapia și Neamțu. Pentru utilizări gemologice se vor colecta doar menilite compacte, omogene, preferabil rubanate sau dungate. Prin șlefuirea sub diverse unghiuri, această rubanare a menilitelor conduce la realizarea unor efecte estetice deosebite. Pot fi folosite și la crearea unor obiecte decorative sau de birou.

Chihlimbarul sau ambra. Chihlimbarul este rășina fosilizată a unor arbori, care au trăit pe aceste meleaguri în timpul Oligocenului. După moartea și putrefacția arborilor, care au secretat asemenea rășini (asemănătoare coniferelor actuale, dar nu numai), aceste aglomerări de rășini, care, în general, sunt greu alterabile, au ajuns să fie transportate, datorită fenomenelor de șiroire cauzate de ploile mari, în râuri și, de aici, spre arii marine lagunare. Pe de o parte, aceste rășini, având o densitate apropiată de cea a apei (1,0–1,12 g/cm³), sunt ușor duse de ape; pe de altă parte, rășina, având un coeficient de elasticitate destul de ridicat, nu permite erodarea ei prin transport. De obicei, rășina este transportată în

apele marine alături de alte substanțe organice provenite din resturi vegetale și este depozitată împreună cu ele în mălurile lagunare și marine argiloase. Aici, ele, împreună, vor suferi unele fenomene de fosilizare: rășina se transformă în chihlimbar, iar substanțele organice în fine strătulețe de cărbuni intercalate în argile. Peste aceste episoade mai liniștite, de pe uscatul învecinat au fost aduse importante cantități de nisipuri cuarțoase asociate cu trunchiuri de arbori, remaniate din niște dune de plajă, acoperind stratele argiloase. Aceste fenomene au alternat de mai multe ori, rezultând un depozit nisipos cu intercalații de argile cu filme de cărbune și cu noduli de chihlimbar, pe seama căruia s-au format actualele gresii oligocene, cunoscute sub numele de Gresia de Kliwa, care constituie în Carpații Orientali un orizont ce se continuă de la noi, din Prahova, până în Polonia (de unde îi vine și numele). Încă din Neolitic, chihlimbarul de Baltica este utilizat ca piatră de cult sau ca piatră de podoabă. Nu avem, din păcate, date de când începe să fie utilizat chihlimbarul autohton, care la noi a fost botezat cu numele de rumanit. Aprins, chihlimbarul arde, degajând un miros aromatic plăcut.

Încă la începutul secolului trecut, un mare geolog român, G. M. MURGOCI, face prima monografie a chihlimbarului de la noi din țară, citând toate zonele, în care acesta a fost găsit și condițiile geologice de apariție ale acestuia. În cadrul județului Neamț, MURGOCI semnalează apariția chihlimbarului sub forma unor fragmente de 2–6 mm în dealul Cozla și în Muntele Pietricica, separate de valea Cuejdului. Aici chihlimbarul ar apare în niște marne intercalate în șisturile menilitice cu pești, care alternează cu gresia de Kliwa. Literatura geologică mai amintește apariția chihlimbarului în satul Negoiești, care aparține comunei Dragomirești. Din păcate, citarea lui aici în formațiuni sarmatiene ne indică faptul că el nu este în zăcământ primar, ci el a ajuns să fie remaniat din depozitele oligocene în formațiuni mult mai tinere ca vârstă, deci se găsește în zăcământ secundar. O a treia citare a lui MURGOCI (1923) se referă la un chihlimbar de nuanță verde, găsit pe Valea

Almaşului, în comuna Dobreni, fără alte specificații. Și aici el pare a fi remaniat din depozitele oligocene. Conform unei relatări verbale primite din partea geologului BRUSTUR T., în cadrul unui simpozion geologic asupra Paleogenului care a avut loc la Cluj în anul 1988, pe raza comunei Piatra Șoimului, în satele Luminișul și Negulești, pe pâraul Iapa, ar fi găsit în gresia de Lucăcești o veche exploatare sau un afloriment în care chihlimbarul ar apare sub forma unui strat (?) și nu a unor noduli. Relatarea este interesantă și ar trebui verificată, spre a se preciza modul de zăcământ în care apare chihlimbarul aici.

Pentru eventuala identificare a unor noi iviri de chihlimbar în cadrul județului Neamț trebuie să menționăm că, peste tot unde el apare mai frecvent (județele Buzău, Vrancea, Prahova), este legat de Gresia de Kliwa. Grosimea acestei gresii variază de la 200 m la circa 250 m. Gresia de Kliwa apare atât în cadrul Pânzei de Tarcău, cât și în Unitatea Marginală. Indiferent de zona, în care se găsește această gresie albă cuarțoasă în deschideri sau aflorimente, trebuie căutate în cadrul profilului niște intercalații argiloase negricioase cu strate foarte subțiri de cărbuni (de la câțiva milimetri la 2 cm), pe care căutătorii de chihlimbar din județul Buzău le numesc „rosturi”. În aceste intercalații argiloase din gresii se găsește de obicei asociația de cărbune cu noduli de chihlimbar, care pot varia ca mărime de la 1 cm la 10–15 cm, ajungând, în mod excepțional, chiar la 20 cm și greutatea maxime de 3,470 kg. În acest sens, pot fi cercetate carierele deschise în gresiile de Kliwa de la Agapia și de la Vișoara, dar mai ales multitudinea de aflorimente naturale deschise în gresiile de Kliwa de către văile Tarcăului, Tazlăului, Nechitu, Iapa, Calului, Valea Bistriței, Cracăului, Agapia, și, mai ales, de către Valea Neamțului (= Ozana). Acolo unde gresiile de Kliwa ce vor apare pe aceste văi sunt bine deschise, se va căuta să se identifice acele intercalații argiloase cu cărbuni, respectiv acele „rosturi” cu chihlimbar.

Nodulii de chihlimbar, având o duritate cuprinsă doar între 2,5–3, se pot prelucra la un strung manual, utilizat în mod curent de către meșterii, care prelucreză chihlimbarul în județul

Buzău. Lustruirea lui se face cu praf de gips secundar. Uneori, nodulii de chihlimbar pot conține ca incluziuni insecte, polen și fragmente de țesuturi lemnoase.

Chihlimbarul este o piatră nobilă de origine organică care este folosită și astăzi la confecționarea unor bijuterii și a unor obiecte de artă.

Gagatul sau jeul. Rareori strătulețele de cărbune care apar în nivelele argiloase cu chihlimbar pot fi alcătuite din gagat sau jeu, un soi de cărbune bituminos de culoare negru intens, cu duritatea 2,5–4, cu o greutate specifică apropiată de cea a ambrei (1,30–1,35), și care, fiind sărac în apă de constituție, nu crapă prin uscarea și se prelucurează ușor la strung. Numele de gagat vine de la localitatea Gage din provincia turcă Lycia. Are o strălucire ușor ceroasă catifelată, este opac, are spărtură conchoidală și poate conține uneori și pirită. Din el se confecționează bijuterii de doliu, butoane, șiraguri de mătânie etc. În cadrul județului Neamț ar putea fi găsit în zonele unde apare chihlimbar în acele nivele denumite „rosturi”.

Septarii carbonatice. Septariile carbonatice sunt niște concrețiuni carbonatice ovoide, formate în depozite marno-argiloase, care apar de regulă în depozite paleogene și, în special, în cele oligocene. Ele s-au format din soluții coloidale, care s-au transformat uneori în geluri. Prin pierderea, în timp, a apei din aceste geluri mixte argilo-carbonatice ele se consolidează și decrepită în interior, formându-se o serie de fisuri dispuse radial și concentric ce divizează masa internă a concrețiunii într-o serie de compartimente poligonale. Într-o etapă ulterioară, prin circulația apelor încărcate cu carbonat de calciu, fisurile sunt colmate cu calcit alb asociat uneori și cu alte minerale, îmbrăcând aspectul unor septe, de unde vine și numele lor. Uneori, septariile se pot forma în jurul unor organisme fosilizate (amoniți, crabi, pești etc.), iar în golurile incomplet colmate pot cristaliza diverse minerale (cuarț, aragonit, baritină, gips, pirită etc.). Dimensiunile acestor septarii variază de la câțiva centimetri la 20–60 cm, atingând în mod excepțional diametre de până la 2,5 m. Ele se pot colecta din aluviunile văilor unde ele ajung să fie remaniate și se deosebesc ușor de forma generală

a galeților prin aspectele lor externe deoarece, uneori, septe calcitice, din cauza eroziunii lor, ajung să fie vizibile chiar la suprafața concrețiunilor. Septariile se încadrează în categoria pietrelor cu imagini, deoarece prin secționarea lor în felii paralele (cu ajutorul discului diamantat), interiorul lor pune în evidență o serie de desene uneori chiar variat colorate, destul de bizare însă estetice. Ele se lustruiesc ușor și se utilizează ca pietre decorative sau sunt folosite pentru fundaluri de ceasuri electronice de perete sau de birou. Foarte rar, în formațiunile calcaroase pot apărea și septarii silicioase de dimensiuni mai mici (5–20 cm) ce pot fi utilizate și în scopuri gemologice, deoarece primesc, prin lustruire, un luciu puternic și au culori mai vii decât septariile carbonatice (ex. Rona, județul Sălaj).

Gipsuri. Gipsurile sunt roci evaporitice depuse din apele marine concentrate în săruri, în medii lagunare (sulfat de calciu). Ele apar în județul Neamț în formațiuni miocene, sub forma unor intercalații lenticulare. Alabastrul este o varietate de gips compact cu granulație fină care, la fel ca gipsul, are duritatea 4, este alb și opac. Se folosește, în mod obișnuit, la confecționarea unor sculpturi sau a unor obiecte de artă (vaze, obiecte decorative de birou sau de cult-sfeșnice) și, foarte rar, în bijuterie (varietățile secundare, fibroase, denumite selenit). În județul nostru, gipsul (a nu se confunda cu ipsosul, un derivat industrial al acestuia, folosit în construcții) apare sub forma unor intercalații lenticulare în formațiunile acvitiene, helvețiene și badeniene, putând fi colectat de la Mărgineni. Obiectele artistice din gips pot fi prelucrate cu ușurință, folosind un strung cu vidia. Obiectele confecționate pot fi colorate artificial.

Chiar și unele forme de fosile de talie mică și cu aspecte curioase, însă estetice, pot fi folosite ca obiecte de podoabă așa cum se găsesc ele în rocă, fără nici un fel de prelucrare.

Domeniul metamorfic

(307,3 km² = 5,3%)

Șisturile cristaline mezo- și epimetamorfice aparținând acestui domeniu apar dezvoltate doar în ariile vestice și nord-vestice ale județului

nostru (în zona axială a arcului carpatic), unde ele se individualizează fie sub forma unor fâșii orientate N–S (în aria Puntea Lupului, în sud, și Toșorog, în nord), fie sub forma unor arii mai compacte, în cadrul Munților Bistriței din sectorul Grințieșul Mare–Borca. Petrografic, au fost separate o serie de mezometamorfică de Rarău–Hăghimaș și o serie de Bistrița–Barnar, în care predomină micașturile și paragneisele (Gnaisele de Rarău). În cadrul seriei epimetamorfice de Tulgheș apar în mod frecvent filite și șisturi clorito-sericitoase. De aceste formațiuni metamorfice ar putea fi legate unele apariții de minerale sau roci de interes gemologic, cum sunt granații, amfibolitele, rodocrozitul și rodonitul.

Rodocrozit-Rodonit. Aparițiile de minereuri de mangan de la Borca sunt localizate în seria de Tulgheș, unde ele apar asociate cu cuarțite negre.

Rodocrozitul este un carbonat de mangan de culoare roz, are duritatea 4, este opac, iar rodonitul este un silicat de mangan de aceeași culoare (D = 5,6–6,6), pătat cu negru de către oxizii de mangan. Fiind vorba de niște minereuri de mangan metamorfizate, ambele minerale apar sub forma unor mase compacte ce pot fi găsite pe vechile halde ale exploatării miniere Borca. Alături de ele, pe haldă apar și cuarțite negre și cuarțite rubanate. Rodocrozitul și rodonitul sunt utilizate pentru confecționarea unor obiecte decorative, iar varietățile mai fine, de culoare roz, la confecționarea unor obiecte de podoabă (mărgele, pandantive, pietre de inel etc.). La prelucrarea lor în vrac, cu ajutorul morilor vibratoare și rotative, cele două varietăți de minerale de mangan se vor prelucra separat, având în vedere duritatea diferită, pe care o au. În unele cazuri, obținerea unui lustru bun este destul de dificilă, din cauza amestecului intim al celor două minerale. Cuarțitele negre pot fi prelucrate în aceleași scopuri, mai ales cele rubanate.

Domeniul magmatic

(circa 30,7 km² = 0,4%)

În ariile vestice ale județului, în șisturile cristaline, dar mai ales în depozitele de wildflysch barremian–albiene din sinclinalul Rarău–

Hăghimaș, în cadrul Pânzei bucovinice apar numeroase petece de melafire, diabaze și roci ultrabazice serpentinizate. Aceste corpuri au mărimi ce variază de la câteva zeci de metri la 200–300 m lungime. Ele apar mai frecvent la vest de fâșia de depozite cristaline din zona Hăghimașului Mare–Gherman–Bârnadu. De aceste roci bazice ar putea fi legate, la fel ca în alte zone din țară, apariții de calcedonii, agate și jaspuri variat colorate. Rămâne ca cercetările de viitor să infirme sau să confirme aceste supoziții. Rar, în zonă apar și roci ultrabazice serpentinizate, în cadrul cărora unele serpentine compacte și omogene ar putea fi folosite și în gemologie, alături de calcedoniile, agatele și jaspurile presupuse a fi prezente în această zonă. Este posibil ca astfel de minerale dure să poată fi găsite remaniate în unele conglomerate geologice mai recente.

Considerații arheologice

Deși aparent între gemologie și arheologie nu s-ar putea stabili la prima vedere nici un fel de legătură sau afinitate, totuși, în realitate, ele pot avea obiecte de studiu comune. În primul rând, ne vom referi la gemele arheologice care trebuie determinate mineralogic și autentificate ca varietăți de geme de către un specialist în domeniul geologiei. Gemologia poate oferi, în unele cazuri, și date cu privire la proveniența topografică a acestora, stabilind dacă au fost confecționate din materiale autohtone sau dacă au fost aduse de pe alte meleaguri. În al doilea rând, având în vedere faptul că în sfera de studiu a ambelor discipline intră o serie de pietre dure din familia cuarțului microcristalin (calcedonie-silex) ce pot avea și utilizări gemologice, și care, în Paleolitic și Neolitic erau foarte căutate de oameni pentru a-și confecționa din ele, prin cioplire și apoi prin șlefuire, primele lor unelte și arme rezistente, geologii și gemologii buni cunoscători ai apariției acestora în cadrul județului (sau a zonelor învecinate) pot oferi informații cu privire la constituția mineralogică sau petrografică a acestora și pot oferi date prețioase cu privire la sursele sau zonele locale de unde a fost recoltată materia primă. Să nu uităm că tehnicile de prelucrare care stau la baza prelucrărilor ge-

mologice ale pietrelor dure (și apoi de podoabă) își au rădăcinile tocmai în aceste etape preistorice. În Paleolitic omul cunoștea bine varietățile de minerale sau roci (obsidian) dure, care se pretau cel mai bine la operațiunile de cioplire în vederea obținerii unor unelte și arme tăioase, ascuțite și durabile. În Neolitic, omul constată că printr-o operațiune de șlefuire îndelungată (folosind alte pietre dure–plate, spre exemplu menilite, gresii, cuarțite) putea fasona, după dorință, anumite unelte sau arme, care erau mult mai eficiente decât cele cioplite. Această operațiune de șlefuire – care stă mai târziu la baza prelucrării unor amulete cu semnificații magice, și care ulterior au fost transformate în sigilii ce marceau puterea și proprietatea – s-au transformat ulterior în obiecte de podoabă. Principiile de prelucrare din Neolitic și, mai apoi, din culturile mesopotamiene, egiptene, grecești sau romane au rămas aceleași, deși, între timp, aceste metodologii au fost modernizate cu noi tehnici cu aparaturi și materiale abrazive mai eficiente (corindon sau emeri). În acest sens, geologii și gemologii buni cunoscători ai pietrelor dure, care apar în județ și în ariile limitrofe, pot aduce unele precizări utile arheologilor, cu privire la varietățile de calcedonii sau de roci folosite de oamenii din așezarea paleolitică de la Ceahlău și, eventual, chiar la zonele lor sursă. Se cunoaște că nu departe de această așezare paleolitică, în Masivul Ceahlău, la altitudinea de 1500 m se afla Polița denumită a Cremenișului, de unde ar putea proveni o parte din sursele de materii prime folosite de ei. După eliberarea din roca lor mamă, ele au ajuns în aluviunile pâraurilor, care străbat acest masiv, de unde au fost transportate în pietrișurile Bistriței, loc din care puteau fi recoltate spre a fi prelucrate. Date noi despre uneltele litice și chiar despre cele ceramice se pot aduce și referindu-ne la stațiunile neolitice de la Frumușica, Izvoare, Târpești, Traian, Văleni, Vânători etc. Detalii similare de interes mineralogic și petrografic se pot aduce și pentru alte stațiuni din Epoca Bronzului (Piatra-Neamț, Săbăuani) sau pentru cele dacice (Bâtca Doamnei, Moldovei etc.). La rândul lor, arheologii pot oferi gemologilor și geologilor elemente de datare în timp pentru unele geme

găsite în siturile arheologice. O problemă interesantă pentru gemologi ar fi aflarea etapei istorice cărora le aparține chihlimbarul autohton, care apare în vechile situri de înhumăție. Bineînțeles, este necesară o separare pe bază de analize moderne a chihlimbarului de Baltica de cel autohton, pentru a se afla, în final, data de la care el a fost descoperit și utilizat pe meleagurile țării noastre.

O colaborare interdisciplinară între arheologi și geologi ar aduce contribuții valoroase și utile pentru ambele discipline.

Concluzii

Aprecierea resurselor gemologice ale județului Neamț a fost efectuată pe baza datelor geologice cunoscute și publicate referitoare la aria județului și extrapolarea datelor cunoscute din județele învecinate, ținând cont de faptul că anumite formațiuni geologice generatoare și deținătoare de minerale și roci de interes gemologic se continuă dintr-un județ în altul. Deși pe aria județului Neamț condițiile geologice nu ne oferă premise gemologice prea favorabile (lipsind în general formațiunile magmatice) pentru descoperirea unor minerale din categoria pietrelor prețioase și fine, totuși, formațiunile sedimentare dominante (94,3%) ne oferă o serie de resurse din familia silicei, cum ar fi accidente silicioase, „Diamante de Maramureș”, radiolarite, lidiene, lemne silicifiate, menilite, alături de chihlimbar, gagat (?) și gips, ce pot constitui rezerve suficiente pentru înființarea unor ateliere artisanale private de prelucrare gemologică. La acestea se mai adaugă rodocrozitul-rodonitul, cuarțitele negre rubanate și serpentinitele. Este posibil ca cercetările de viitor să lărgescă această bază cu calcedonii, agate, granați și septarii carbonatice.

Dacă considerăm că zestrea gemologică a României este caracterizată printr-un potențial teoretic de 100 %, atunci județului Neamț – pe baza evaluărilor efectuate până în prezent – îi revine o pondere de 2,73 %, ceea ce-l situează pe locul 15 în topul celor 41 de județe, care intră în alcătuirea României. Desigur că cercetările viitoare, care se vor efectua în toate ariile

României, vor putea modifica locul, pe care îl ocupă în prezent acest județ (din punct de vedere gemologic) fie în sens pozitiv, fie în sens negativ. Cred că ar trebui acordată o mai mare atenție prospecțiunii formațiunilor oligocene (Gresia de Kliwa) deținătoare de chihlimbar, fapt care ar contribui în mod substanțial la creșterea rezervelor de resurse gemologice de mare valoare. Aceste prospecțiuni pot fi efectuate chiar de către oameni simpli, care iubesc natura, pietrele și turismul, ce pot descoperi „frumosul”, esteticul și decorativul ascuns uneori în pietre banale la prima vedere.

Bibliografie

1. BĂNCILĂ, I. (1958): **Geologia Carpaților Orientali**. Edit. Științifică, 367 p., București.
2. ARMAȘ, I.; BĂNCILĂ, I.; PAPIU, V. C. (1958): **Reciful neocomian de Gura Dămuclui**. 55 p., București
3. BLEAHU, M. et al. (1976): **Rezervații naturale geologice din România**. Edit. Tehnică, 285 p., București.
4. BRANA, V. (1967): **Zăcămintele nemetalifere din România**. Edit. Tehnică, 472 p. București.
5. BRÂNDUȘ, C.; GRASU, C. (1987): **Munții Tarcău**, 43, 112 p. *Colecția Munții noștri*. Edit. Sport-Turism, București.
6. BOGDAN – CHIRA, Diana (2001): **Principalele tipuri de agate din România**. Teză de licență, U.B.B. Cluj-Napoca.
7. CIOBANU, M. (1977): **Fauna fosilă din Oligocenul de la Piatra Neamț**. 159 p. București.
8. DUMITRESCU, I. (1952): **Studiul geologic al regiunii dintre Oituz și Coza**. *An. Com. Geol.*, XXIV, p. 51–61, București.
9. FILIPESCU, M. G (1935): **Sur les accidents siliceux des couches de Tisaru**. *C. R. de Séances de l'Acad. Sci.* 194, p. 624, Paris.
10. GHIURCA, V. (1994): **Încercare de identificare topografică a unor geme romane din Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei**. *Acta Musei Napocensis*, Preistorie–Istorie-veche–Arheologie, 31. I, p. 223–230, Cluj-Napoca.
11. GHIURCA, V. (1997): **Gemologia arheologică și resursele gemologice din partea de nord a Munților Trascău**. *Acta Musei Napocensis*, Preistorie–Istorie-veche–Arheologie, 34. I, p. 829–835, Cluj-Napoca.
12. GHIURCA, V. (1997): **L'ambre de Roumanie**. *Revue de gemologie*, Association Française de Gemmologie, 130, p. 14–17, Paris.
13. GHIURCA, V., VALACZKAI, T. (1966): **„Diamante” de Maramureș – mineralogeneză și gemologie**. Muz. Jud. Bistrița-Năsăud, *Stud. și. Cerc. (Șt. Nat.)*, 2, p. 9–13, Bistrița.
14. GHIURCA, V. (1988): **Domeniile petrografice și provinciile gemologice din România**. *Armonii naturale, Șt. Nat.*, II, p. 205–214, Muzeul Județean Arad.

15. GHIURCA, V. (1999): **Resurse de interes gemologic din județul Harghita.** Muz. Naț. Secuiesc – Muz. Secuiesc al Ciucului. *Acta* – 1999, I, p. 31–38, Sfântu Gheorghe.
16. GHIURCA, V. (1999): **Resurse de interes gemologic din județul Covasna.** Muz. Naț. Secuiesc – Muz. Național Secuiesc al Ciucului, *Acta* – 1999, I, p. 39–44, Sfântu Gheorghe.
17. GHIURCA, V. (1999): **Chihlimbarul și alte resurse gemologice din județul Buzău.** Muz. Jud. Buzău, *Mousaios*, V, p. 389–407, Buzău.
18. GHIURCA, V. (1999): **Considerații privind resursele gemologice ale județului Vrancea.** Muz. Jud. Buzău, *Mousaios*, V, p. 409–418, Buzău.
19. GHIURCA, V. (1999): **The gemmological resources in Hunedoara district and their importance in the art of the Roman civilization.** *Acta Musei Devensis, Sargetia, ser. Sci. Nat.*, XVIII, p. 5–17, Deva.
20. GHIURCA, V. (2000): **Gemologia în România.** Muz. Jud. Arad, *Armonii Naturale*, III, p. 25–40, Arad.
21. GRASU, C. et al. (1988): **Flișul carpatic-petrografie și considerații economice.** Edit. Tehnică, 208 p., București.
22. MIHĂILESCU, Șt. N., GRIGORE, I. (1981): **Resurse minerale pentru materiale de construcții în România.** Edit. Tehnică, 380 p., București.
23. MURGOCI, Gh. M. (1902): **Zăcămintele succinului din România.** În vol. „G. M. Murgoci – Opere alese”, Edit. Acad. R.P.R., p. 19–53, București.
24. MURGOCI, Gh. M. (1923): **Chihlimbarul din Valea Almașului.** *D. S. Inst. Geol. Rom.*, XI, p. 173, București.
25. PÂRVU, G. et al. (1977): **Roci utile din România.** Edit. Tehnică, 408 p., București.
26. RĂDULESCU, D.; DIMITRESCU, R. (1966): **Mineralogia topografică a României.** Edit. Acad. R.S.R., 376 p., București.
27. SCHUMANN, W. (1995): **Edelsteine und Schmucksteine.** *BLV*, 272 p., München.
28. ***** Institutul de Geologie și Geofizică. Harta geologică scara 1:50000, foaia 35 d. Crăcăuani, București
29. ***** Institutul de Geologie și Geofizică. Harta geologică scara 1:50000, foaia 47 d. Dâmuc, București.
30. ***** Institutul de Geologie și Geofizică. Harta geologică scara 1: 50000, foaia 48 b. Piatra-Neamț, București.
31. ***** Institutul de Geologie și Geofizică. Harta geologică scara 1: 50000, foaia 48 d. Tazlău, București.
32. ***** Oficiul Național de Turism Carpați. *Colecția Munții noștri. Ceahlău*, 5, 16 p., București.

(Numele de familie au fost evidențiate prin majuscule din considerente de redactare. **Red.**)

Gemologian érdeki tartalékok és kilátások Neamț megyében (Románia)

(Kivonat)

Ékkőnek használható ásványokat és kőzeteket generáló vagy tartalmazó geológiai formációi alapján, melyek itt széles színválasztékot nyújtanak, a megye a 14. helyet foglalja el Románia 41 megyéje között (a lelőhelyek 2,73%-ával). Az itteni gemológiai tartalékok nagyobb része kizárólag az üledékes doméniumhoz kötődik.

Kulcsszavak: gemológia, radiolaritok, kalcedon, kvarc (máramarosi gyémántok), faopályok, menilitok, liditek, borostyánkő, rodokrozit.

Ressources et perspectives d'intérêt gemmologique dans le département de Neamț (Roumanie)

(Résumé)

Les formations géologiques génératrices ou détentrices de minéraux et roches d'intérêt gemmologiques du département de Neamț, nous offrent une pauvre assortment coloristique de minéraux et roches, fait qui situe le département par son potentiel gemmologique dans le cadre du district de Roumanie sur le 15-émé lieu (2,73%). La plupart des ressources sont générées exclusivement par le domaine sédimentaire.

Mots clef: Gemmologie, radiolarites, calcedoine, „diamant de Maramureș” (quartz), bois silicifié, menilites, lidiennes, ambre, rhodocrosite.

Figura 1 Schița resurselor și perspectiveilor de interes gemologic din județul Neamț

Virgil GHIURCA

Resurse și perspective de interes gemologic din județul Suceava

(Rezumat)

Formațiunile geologice generatoare și deținătoare de minerale și roci cu calități de gemențe, ne oferă un variat sortiment coloristic de minerale, care situează acest județ din punct de vedere al potențialului gemologic pe locul al 14-lea între cele 41 de județe din România (2,79%). Cea mai mare parte a resurselor gemologice de aici sunt generate de domeniul magmatic, restul aparținând domeniului sedimentar și celui metamorfic.

Cuvinte cheie: gemologie, calcedonie, opaluri, jaspuri, cuarț (diamante de Maramureș), lemne silicifiate, serpentinite, granați, cuarțite, gips, chihlimbar, menilite, lidite, radiolarite, rodonit, rodocrozit, crizopraz (?) etc.

Introducere

Aprecierea potențialului gemologic al unei unități administrative (în cazul nostru al unui județ), care se suprapune peste mai multe unități geologice, se face ținând cont de totalitatea cunoștințelor de interes gemologic acumulate de-a lungul timpului, de rezultatele cercetărilor de teren efectuate în scopuri gemologice și de premisele favorabile, pe care le pot prezenta anumite formațiuni geologice generatoare sau deținătoare de minerale și roci cu calități de gemențe. Pentru a ne face o imagine cât mai corectă asupra potențialului gemologic al unui județ este necesar să îl comparăm cu potențialele celorlalte județe. În acest sens, am considerat că cele 41 de județe, care intră în alcătuirea administrativă a României au un potențial gemologic total

de 100%. Din acest potențial gemologic total, fiecărui județ în parte îi revine, pe baza anumitor criterii și considerente, un anumit procent. Criteriul de bază în operațiunea de departajare a județelor în privința potențialului lor gemologic îl constituie numărul de iviri de minerale și de roci cu calități de gemențe cunoscute până în prezent în cadrul fiecărui județ în parte, calitatea și mai ales cantitatea acestora. Cunoscând numărul de iviri totale pe țară și numărul de iviri pentru fiecare județ în parte, se poate calcula partea din potențialul gemologic general ce revine (aproximativ) fiecărui județ în parte. În această concepție, județul Suceava îi revine aproximativ 2,79% din potențialul gemologic total al României și, ca urmare, el se situează pe locul 14 în topul gemologic al județelor din România. Este necesar însă ca la anumite intervale de timp acest inventar general al ivirilor de minerale și roci de interes gemologic din România să fie completat și reactualizat progresiv cu noile iviri ce se descoperă recent în anumite arii administrative. Ca urmare a acestor completări, unele județe își vor schimba poziția în timp în ceea ce privește potențialul lor gemologic. Deci, poziția ocupată în prezent de județul Suceava reflectă nivelul actual al cunoașterii și fără nici un fel de îndoială ea va suferi modificări în viitor pe măsura acumulării de noi date de ordin gemologic.

Cadrul geografic și geologic general al județului

Aria județului se suprapune din punct de vedere geografic peste lanțurile montane nordice ale Carpaților Orientali, în cadrul cărora se individualizează depresiunea intracarpatică a Dornelor, și peste zonele colinare (400 m) ale Podișului Sucevei. Zona muntoasă, ce acoperă mai mult de jumătate din suprafața județului, este alcătuită în cea mai mare parte din culmile orientate NW-SE ale Obcinelor Bucovinei (Mestecăniș, Feredeșu, Mare – 1500 m), la care se adaugă în ariile vestice o parte din versanții Munților Rodnei, Bărgăului, Călimanilor, părțile nordice ale Munților Stănișoarei și Bistriței și masivele Giumalău și Rarău.

* Departamentul de Geologie, Facultatea de Biologie-Geologie, Universitatea „BABEȘ-BOLYAI”, Cluj-Napoca, M. KOGĂLNICEANU 1, RO-3400

Rețeaua hidrografică ce drenează aria județului este colectată în întregime de către Valea Siretului. Cursul superior al Văii Bistriței împreună cu afluenții săi colectează apele în special din zonele cristaline ale Munților Rodnei, Mestecănișului, Rarăului, Giumalăului, Stânișoarei, Bistriței și din ariile eruptive ale Munților Călimani. Drenajul Obcinelor Bucovinei, alcătuite în cea mai mare parte din depozite sedimentare, este asigurat în mare parte de Valea Moldovei și de afluenții săi, iar cel al ariilor colinare ale Podișului Sucevei de către Valea Suceava și afluenții săi, la care se adaugă râurile Somușul Mic și Somușul Mare.

Din punct de vedere geologic, aria județului are o alcătuire complexă fiind formată din depozite metamorfice (cristaline), sedimentare și eruptive. Predominante sunt depozitele sedimentare, urmate de cele cristaline și de cele eruptive.

În linii cu totul generale, în cadrul județului au fost delimitate următoarele unități geologice ce se succed de la vest la est:

– *Zona flișului transcarpatic* ce apare în ariile văilor Țibău și Bârgaielor; este formată din depozite senoniene și paleogene în facies flișoid.

– *Zona cristalino-mezozoică* ce apare la zi în flancul vestic al Munților Rodnei, Mestecănișului, Rarău, Giumalău, Bistriței, Stânișoarei, formează propriu-zis coloana vertebrală a segmentului nordic al Carpaților Orientali. Ea este alcătuită din depozite epimetamorfice, în care predominante sunt cele ce aparțin Seriei de Tulgheș. Pe arii mai restrânse apar și mezometamorfite aparținând seriilor de Vatra Dornei–Iacobeni, Rarău–Bretila și Repedea. Peste acest fundament cristalin au fost depuse depozite mezozoice, triasice, jurasice și barremian–apține, dintre care unele se găsesc în poziții autohtone și altele alohtone. Ele apar sub forma unei fâșii înguste de câțva kilometri dispuse pe marginea estică a cristalinelui și încalcă (în pânză) peste zona flișului situată mai spre est.

– *Zona flișului carpatic* este constituită la rândul ei din 5 subunități tectonice alcătuite din depozite a căror vârstă e cuprinsă între Mezozoic și Badenian. Cele cinci pânze de șariaj încălecate unele peste altele de la vest spre est sunt: Pânza

de Cehlău, Pânza de Palanca, Pânza de Audia, Pânza de Tarcău și Pânza de Doamna.

– *Zona neogenă* situată mai spre est (Pânza Subcarpatică) e formată din depozite miocene ce la rândul ei încalcă peste depozitele necutate ale Platformei Moldovenești.

– O unitate aparte o reprezintă *magmatitele neogene* din zona Bârgăului și, în mod deosebit, cele dezvoltate pe suprafețe mari în Munții Călimani. În cadrul acestora predomină rocile magmatice extrusive (dacite, andezite, bazalte), dar subordonat apar și roci intruzive (diorite și microgabbrouri).

Resurse și perspective de interes gemologic

Majoritatea covârșitoare a mineralelor-geme și a rocilor de interes gemologic, care sunt folosite la confecționarea unor obiecte artistice sau de podoabă, sunt generate de formațiunile ce aparțin domeniului magmatic și de influențele și procesele determinate de acestea asupra unor formațiuni sedimentare și metamorfice, pe care le străbat în cantitate mult mai redusă de minerale-geme și de roci cu calități-geme sunt generate sau deținute și de formațiunile petrografice aparținând domeniilor metamorfic și sedimentar.

Analizând sub acest aspect depozitele geologice ce intră în alcătuirea județului Suceava (ce are o suprafață de 4863 km²), se poate constata că formațiunile sedimentare ocupă o suprafață de 3660 km², revenindu-le statistic un procent de 75,24 din suprafața totală. Aceste depozite aparținând domeniului sedimentar sunt bine dezvoltate îndeosebi în aria flișului carpatic și transcarpatic, în zona depozitelor mezozoice dispuse peste cristalin, la care se adaugă depozitele din zona neogenă și actualele depozite cuaternare.

Domeniului metamorfic, ce alcătuiește zonele cutate montane (Munții Rodnei, Mestecăniș, Bistrița, Stânișoara), îi revine o suprafață de circa 943 km², respectiv aproximativ 19,40% din suprafața județului. Depozitele sunt alcătuite în general din sisturi epimetamorfice și mezometamorfice.

Domeniul magmatic e reprezentat în cea mai mare parte prin vulcanitele neogene ce intră în alcătuirea Munților Călimani, prin corpurile singulare ce apar în Munții Bârgăului, la care se adaugă masivele de roci magmatice bazice din zona flișului (Breaza) și o serie de metariolite (Botuși), metadacite și metagabbrouri (Fundul Moldovei), afectate de fenomene metamorfice. Aceste formațiuni magmatice cunoscute din aria județului ocupă o suprafață de circa 260 km², revenindu-le doar un procent de 5,36.

Din examinarea acestor date, comparativ cu datele cunoscute din alte județe din țară, rezultă că județul Suceava nu întrunește cele mai favorabile condiții geologice pentru a se înscrie printre județele cu potențial gemologic ridicat. Totuși, sporadic dar nu lipsite de interes, apar o serie de resurse gemologice, care merită a fi semnalate și valorificate eficient pe plan local și județean. Am dori să menționăm în mod deosebit că aria județului nu a fost acoperită de prospecțiuni gemologice speciale, așa că cercetările viitoare ce se vor efectua în acest scop vor putea aduce numeroase date noi.

Vom începe prezentarea principalelor resurse gemologice deținute de formațiunile domeniului sedimentar, care ocupă cele mai mari suprafețe în cadrul județului.

Domeniul sedimentar

(3660 km² = 75,24%) (Fig. 1)

Vom înșirui, în cele ce urmează, principalele tipuri de resurse gemologice legate de depozitele sedimentare, în ordinea vechimii depozitelor geologice, care le dețin.

Radiolarite

Toate jaspurile radiolaritice prezente ca intercalații în rocile sedimentare s-au format prin acumularea scheletelor silicioase ale radiolarilor (Protozoa) în mările marine ce au fost afectate ulterior de o serie de fenomene diagenetice. Dezvoltarea radiolarilor în apele marine este favorizată de activitatea în mediul submarin a unor erupții bazice, din produsele cărora radiolarii au posibilitatea de a-și extrage silicea necesară construcției scheletului lor silicios cu dimensiuni micronice și cu simetrie radiară (Subordinul Spumellaria).

Se impune totuși să facem unele precizări cu privire la utilizarea termenilor de radiolarite și jaspuri. Radiolaritele sunt roci silicioase constituite preponderent sau exclusiv din schelete de radiolari ce pot conține uneori ca adaosuri și spiculi de spongieri silicioși. **Jaspurile**, în sens larg, sunt considerate ca niște varietăți de calcedonii ce pot conține până la 20% diverse impurități reprezentate de regulă prin oxizi de fier, de mangan, argile și chiar substanțe organice, ce imprimă culoarea acestora. Jaspurile pot avea o geneză sedimentară de natură organică (jaspurile radiolaritice) sau chiar anorganică (jaspuri piroclastice), o origine magmatică (jaspuri de geneză hidrotermală) și chiar metamorfică (metajaspuri, ale căror structuri inițiale au fost șterse de procesele metamorfice). În sens restrâns, termenul de jasp se aplică rocilor silicioase lipsite de diatomee. Jaspul considerat ca o varietate a calcedoniei e catalogat și ca un mineral, respectiv ca o calcedonie cu pigment feric (de culoare roșie) sau feros (de culoare verde).

Impropriu liiditele sau lidienele sunt considerate ca niște varietăți de jaspuri de culoare neagră cu impurități argiloase și substanțe carbonace ce le imprimă culoarea. Ele sunt în realitate niște spongolite. După părerea noastră, ar fi necesar să se facă o distincție netă între jaspurile organogene (radiolarite, spongolite) și cele anorganogene (magmatice-hidrotermale-piroclastice).

Dorim să menționăm că în aria județului Suceava intercalațiile de jaspuri radiolaritice sunt bine reprezentate în formațiunile triasice medii (ladiniene) și cele barremian superioare–albiene din zona cristalino-mezozoică unde ele formează adevărate nivele de jaspuri. Cu alte cuvinte, ele apar în sinclinalul de Rarău începând aproape de la granița de nord a țării noastre și continuându-se spre sud în sinclinalul Hăghimaș. Dintre principalele arii unde apar radiolarite am menționa pe cele din zona nordică de pe văile Tătarca, Luca-va (satul Benia), unde apar atât strate cu radiolarite ladiniene cât și barremiene–albiene pe suprafețe mari. Este probabil aria cu cele mai bogate aflorimente de jaspuri din județ. Mai spre sud jaspurile ladiniene reapar pe Valea Răchițiș, apoi la vest de Breaza, Valea Gârbele (afluenți de

stânga), pe Valea Moldovei la Botuș, pe Valea Moroșan, pe Valea Timoi (afluenți de dreapta), iar la Fundul Moldovei pe Pârâul Cailor, între Delnița (pe Valea Roșu) și Valea Putnei, la Pojorâta, Câmpulung Moldovenesc și la Ostra. Ele sunt prezente și pe valea, pe care urca drumul spre cabana Rarău (p. Izvorul Alb), continuându-se spre Giumalău–Crucea. În ariile din urmă ele pot fi întâlnite și în poziții alohtone. Indiferent de vârsta atribuită de unii autori (Ladinian sau Callovian–Oxfordian), ele îmbracă culori variate de la roșu, brun, galben, la verde, negru și mai rar albe. Sunt apte pentru utilizări gemologice sau artistice numai varietățile omogene ca textură și culoare, care, printr-o prelucrare adecvată, primesc un luciul puternic. Noi am prelucrat experimental asemenea radiolarite de diverse culori și am obținut rezultate bune. Fragmente numeroase de radiolarite pot fi găsite remaniate aproape în toate aluviunile văilor tributare de dreapta ale Văii Moldovei până la Gura Humorului, alături de alte silixite remaniate din depozitele jurasice și triasice superioare alohtone.

„Diamante de Maramureș”

(cuarț autigen sau de neoformațiune)

În realitate este vorba de niște mici cristale de cuarț idiomorfe, care datorită limpezimii lor, a gradului mare de reflectare a luminii pe fețele lor strălucesc ca niște adevărate diamante. Descoperite încă din secolele trecute în zona Maramureșului istoric de către populația băștinașă românească (la Bocicoiul Mare), ele au fost denumite cu apelativul „dragă”, denumire transformată de către oamenii de știință în „Diamante de Maramureș”. Ele sunt generate în cadrul unor formațiuni geologice ce poartă denumirea de „șisturi negre”, și care în cadrul Carpaților Orientali formează o unitate tectonică specifică numită Pânza șisturilor negre sau Stratele de Audia. Această pânză de încălecare este prezentă în cadrul Carpaților Orientali începând de la Întorsura Buzăului și se continuă spre nord de-a lungul lanțului montan până în Bucovina și de aici peste graniță în Ucraina subcarpatică. O probă recoltată de noi din galetii de șisturi negre ce apar în aluviunile Pârâului Deia (Câmpulung Moldovenesc) și analizată de noi în laborator ne-a indi-

cat prezența cristalelor de cuarț și în această arie. Dealtfel, ele sunt cunoscute încă din secolul trecut de la Ojdula și mai recent și de la Covasna (jud. Covasna). Pentru o mai ușoară detectare pe teren a nivelelor de șisturi negre ce conțin „Diamante de Maramureș”, trebuie să menționăm că ele sunt cuprinse în cadrul Orizontului șistuos cu lidiene, care se dispune peste Orizontul cu sferosiderite, fiind acoperit de Orizontul gresiilor galuconitice silicifiate. Din cadrul Orizontului șistuos cu lidiene se vor căuta în aflorimente acele nivele, în care bancurile de șisturi negre conțin numeroase diaclaze de calcit alb sau gălbui, dispuse perpendicular pe stratificația șisturilor. Prezența „Diamantelor de Maramureș” în aceste diaclaze calcitice este indicată indirect de existența în calcit a unor pete negricioase datorate unor pulberi organice cărbunoase sau bituminoase. Pentru a elibera cristalele de cuarț incluse în calcitul diaclazelor, probele de șisturi negre vor fi atacate în laborator cu acid clorhidric diluat (10%) în vase mari de porțelan sau de plastic. Reziuul rămas după atacarea probelor cu acid se va usca și se va cerne prin site cu ochiuri de diverse mărimi. Din fracțiunile sitate întinse pe o hârtie neagră „Diamantele de Maramureș” se vor alege fie cu ochiul liber, fie la binocular, obținându-se astfel cristale de cuarț de diverse dimensiuni (de la 1 mm la 1 cm). Sorturile de cristale astfel obținute sunt în majoritatea lor transparente, perfect cristalizate și foarte strălucitoare. Ele nu necesită nici un fel de prelucrare și pot fi utilizate în forma lor naturală la confecționarea unor obiecte de artă sau de bijuterie. Este de remarcat faptul că asemenea cristale de cuarț sunt generate de regulă doar în sedimente negre bogate în materii organice (hidrocarburi, substanțe cărbunoase-bituminoase). Acest fapt este indicat de prezența în unele cristale a unor incluziuni de hidrocarburi. Din aceste motive geologi din Ucraina subcarpatică consideră aceste cristale ca fiind niște minerale indicatoare a unor formațiuni posibil purtătoare de zăcăminte de hidrocarburi.

Având în vedere aria largă de răspândire a șisturilor negre în cadrul județului Suceava, vom prezenta în cele ce urmează principalele comune și văi, pe care ele pot apare, începând cu

zona de graniță cu Ucraina Subcarpatică, din care se pot recolta probe pentru detectarea eventuală a prezenței în ele a „Diamantelor de Maramureș”. Aceste nivele posibil purtătoare de cristale de cuarț transparent pot fi întâlnite în zonele de izvoare ale râurilor Moldova și Suceava din hotarele comunelor Ulma, Brodina, Izvoarele Sucevei, Moldova Sulița (P. Răchițiș), Breaza (P. Negru). Șisturile negre mai pot fi întâlnite pe Valea Sadovei și afluenții săi (p. Ezer și Roatele), pe Valea Moldoviței și afluenții săi (P. Argel, Demăcușa, Boul Mare, Deia pe dreapta și Dragoșă pe stânga), din hotarele comunelor Moldovița, Vatra Moldoviței, Frumosu și Vama; mai apar și la Câmpulung Moldovenesc. Mai spre sud, aceste nivele reapar pe văile Suha, Gemea, Negrileasca, Suha Mică și Suha Mare din hotarele comunelor Stulpicani și Mălini. Ca în zona maramureșană din Ucraina transcarpatică, aceste mici cristale de cuarț transparente, cu multă trudă, căutare și atenție, pot fi colectate și din fracțiunile nisipoase ale principalelor pârauri, care străbat transversal sau longitudinal aceste șisturi negre cu lidiene și cu „Diamante de Maramureș”.

Formațiuni aparținând șisturilor negre ce pot conține și cristale de cuarț autigen pot apărea și în Pânza de Tarcău, o altă unitate situată mai spre est, și peste care încăleacă Pânza de Audia. HERBICH, F. (1854) și alți autori austrieci semnalează apariția „Diamantelor de Maramureș” în cadrul flișului transcarpatic ce apare pe Valea Țibăului situată la nord-est de Vatra Dornei.

Lidienele sau liditele

Așa cum am menționat anterior, liditele pot fi considerate impropriu o varietate de jasp negru. Ele apar în cadrul Orizontului șistuos cu lidiene (250 m grosime), care este constituit din șisturi argiloase, argilite silicioase negre, marnocalcare și gresii feldspatice. În acest orizont apar și „Diamantele de Maramureș”. Lidienele au forma unor galeți sferoidali sau aplatizați (5–20 cm), sunt negre și au o textură fină omogenă. Scoase din roca lor mamă, ca urmare a proceselor de alterare și dezagregare, datorită durtății lor mari (D=6 pe scara MOHS), ele ajung să se concentreze în aluviunile pâraielor, de unde le

putem colecta. Folosite ca piatră de încercare a aurului, după secționarea și lustruirea lor, ele mai pot fi utilizate și la confecționarea unor obiecte de artă și a gemelor de doliu. Fiind localizate în același orizont ca și „Diamantele de Maramureș”, aria lor de apariție în județul Suceava coincide cu cea a acestora din urmă.

Menilite

Menilitul reprezintă o rocă silicioasă provenită din diagenizarea unor diatomite bogate în substanțe organice. Deși nu constituie o materie primă gemologică de calitate (datorită colorației lor lipsite de nuanțe mai vii), totuși cele cu nuanțe și texturi mai omogene pot fi folosite pentru confecționarea unor obiecte de birou. Sunt mai multe nivele menilitice (de 2–10 m) ce apar în aria flișului oligocen, din care vom lua în considerare doar intercalațiile foarte dure și omogene. Menilitele pot fi colectate din aluviunile afluenților de stânga ai Văii Moldovița și de pe văile Suceava, Sucevița și Humor.

În depozitele în facies estic de vârstă paleocen–lutețiană reprezentate și prin stratele de Straja de pe cursul superior al Văii Suceava apar niște calcare silicioase, spongolitice, dure, verzui-albăstrui, uneori rubanate, cu grosimi de 5–15 cm ce merită a fi cercetate mai îndeaproape spre a vedea dacă ele pot avea utilizări în scopuri artistice și gemologice.

De asemenea, merită a se acorda o atenție Orizontului calcarului litografic de Pasieczna (20–30 m) ce apare pe văile Rusca, Poiana Paltin, Paltinu, Voivodina între comunele Vatra Moldoviței și Sucevița (pe direcție SW–NE).

Chihlimbarul sau ambra

Ambra sau chihlimbarul este un mineral organic provenit din fosilizarea unor rășini de arbori (în special conifere) ce au fost îngropate de regulă în depozite lagunare sau deltaice în diferite etape geologice. La noi în țară sunt citate apariții sporadice de ambră în depozite de vârstă cretacică, dar mai ales în formațiunile oligocene ce intră în alcătuirea Pânzei de Tarcău din cadrul flișului Carpaților Orientali. Aceste depozite oligocene purtătoare de noduli de chihlimbar (de la 1 cm la 20 cm diametru) alcătuiesc o fâșie continuă, care în cadrul Carpaților Orientali începe

în Valea Dâmboviței și se continuă de-a lungul munților până la granița de nord a țării noastre din județul Suceava (și mai departe în Ucraina). Chihlimbarul din aceste zone este localizat mai ales în Orizonturile Gresiei de Kliwa inferioare și superioare, două nivele caracteristice și constante ale formațiunilor oligocene, care apar pe suprafețe extinse în special în județele Buzău și Vrancea, unde sunt situate și cele mai bogate zone cu chihlimbar de la noi din țară (cu noduli de până la 3,470 kg). Aceleași depozite posibil purtătoare de ambră apar destul de bine reprezentate și în aria județului Suceava. Aici e prezent doar un singur orizont al Gresiei de Kliwa. Chihlimbarul din aria județului Suceava a fost citat de către Gh. MUNTEANU MURGOCI (1902) doar din două localități: Vama și Ilișești (= Ciprian PORUMBESCU). În prima localitate chihlimbarul se pare că se află în zăcământ primar, adică în stratele, în care a fost înglobat inițial (în depozite oligocene). În a doua localitate chihlimbarul se găsește în zăcământ secundar (în Miocen), respectiv el a fost remaniat în depozitele sarmatiene de la noi fie din depozitele oligocene ale Bucovinei, fie din zăcămintele de chihlimbar cunoscute de pe Platforma Rusă din Ucraina (aria Kiev–Rovno–Klisow din Oligocen) sau poate chiar din zona Ivano-Francovsc (Miocen) din zona carpatică a izvoarelor Nistrului.

Pentru cei interesați de cercetarea depozitelor oligocene posibil purtătoare de ambră din județul Suceava, dorim să menționăm că nodulii de chihlimbar sunt cuprinși în acele strătulețe argilo-grezoase negre intercalate în gresia de Kliwa (groase de 1–3 m) ce cuprind în mod obligatoriu filme subțiri de cărbune (strătulețe de 0,5–2 cm). Prezența acestor strătulețe subțiri de cărbune constituie un element indicator ce atestă prezența nodulilor de ambră în aceste nivele. În județul Suceava cele mai extinse și mai compacte fâșii de depozite oligocene (orientate NW–SE, paralel cu Valea Moldoviței), în care este prezent și Orizontul Gresiei de Kliwa (gros de 200–250 m), apar pe raza următoarelor localități: Brodina, Straja, Argel, Moldovița, Vatra Moldoviței, Frumosu, Vama, Stulpicani, Găinești, Mălini. Fâșii mai înguste de depozite oligocene apar și mai

spre est de aria amintită, în zonele localităților Putna, Sucevița, Poiana Micului, Gura Humorului, Slatina (= Drăceni), Râșca. Reluarea cercetărilor de prospectare a chihlimbarului în aria județului Suceava ar putea duce la unele descoperiri de mare interes gemologic.

Lemne silicifiate

Procesul de silicifiere a lemnului se produce fie în depozitele sedimentare de diverse vârste, fie în formațiunile vulcanogen-sedimentare (Călimani). Silicifierea lemnului în mediul sedimentar se produce în litotipuri argiloase-marnoase (șisturi negre) și cu deosebire în formațiunile de gresii silicioase (Gresia de Kliwa). De aceea, lemnele silicifiate vor fi întâlnite în șisturile negre (Neocomian–Albian, Pânza de Audia) și mai cu seamă în Orizontul Gresiei de Kliwa, al Gresiilor de Tarcău, de Prisaca (V. Cremenesti) și de Fusaru. Bucățile de lemne silicifiate sunt negre sau cenușii și se găsesc de obicei remaniate în aluviunile văilor și pâraielor, unde ele apar sub forma unor fragmente fie alungite, fie cilindrice. Cele care au culori omogene și o structură anatomică bine păstrată sunt folosite pentru confecționarea unor obiecte artistice sau de podoabă. Să nu uităm nici un moment că aceste lemne au o deosebită valoare științifică, fiind folosite la reconstituirea paleoflorelor ce s-au succedat în timp pe meleagurile noastre, și din care unele genuri au contribuit chiar la formarea zăcămintelor de chihlimbar. Ele apar aproape în toate aluviunile râurilor din județ.

Septarii carbonatice

Septariile carbonatice sunt noduli (concrețiuni) de formă globuloasă, ovoidală sau elipsoidală (10–50 cm), caracterizate prin prezența în interior a unor crăpături concentrice sau radiare umplute de regulă cu calcit. Ele se găsesc de obicei cantonate în marne și argile oligocene și s-au format prin procese chimice secundare postdepozitionale (diagenetice). Prin secționarea (cu discul diamantat) transversală în fragmente paralele (de 1–2 cm grosime) se obțin felii caracterizate printr-un desen grafic inedit și estetic. Feliile lustruite sunt utilizate ca pietre decorative de birou sau ca fundaluri de ceasuri electronice. Septariile carbonatice pot apărea în formațiunile

flișului oligocen transcarpatic din aria Bârgaielor (marne și argile cenușii negricioase-bituminoase), dar și în depozitele marnoase eocene și oligocene din zona flișului carpatic din aria bucovineană. Acești noduli se găsesc de obicei remaniați în aluviunile văilor și pot fi ușor recunoscuți după forma lor relativ ovoidală.

Gipsurile

Deși nu sunt utilizate în gemologie datorită slabei lor durități ($D = 2$), totuși ele pot fi utilizate cu succes în confecționarea unor obiecte de artă sau de cult așa cum se prezintă în stare naturală sau uneori ele se pot colora artificial în diferite nuanțe. În zăcămintele de gips se pot întâlni uneori și varietăți fin fibroase, care prin șlefuire au un aspect mătășos ce derivă prin dizolvarea gipsului primar și redepunerea lui secundară pe fisuri. Este vorba de varietatea selenit. Lentilele de gipsuri apar în zona neogenă a Carpaților Orientali în etajele Helvetian și Badenian. Sunt utilizabile doar varietățile nefisurate, compacte și omogene (Părtăștii de Jos– Strigoaia).

Domeniul metamorfic

(943 km² = 19,40%)

Acestui domeniu îi aparțin toate șisturile cristaline ce alcătuiesc zonele montane de pe ambele flancuri ale Bistriței Auri și ale Bistriței (Munții Maramureșului și Rodnei în vest și Munții Mestecănișului, Rarău, Giumalău și Stânișoara în est). Rocile metamorfice din această arie montană s-au format pe seama unor vechi depozite sedimentare, vulcanogen-sedimentare și chiar vulcanice, care au suferit transformări profunde în condiții de temperatură și presiune ridicate ce au condus la o reorganizare a mineralelor constitutive, la formarea de noi minerale specifice și la dispunerea lor pe anumite plane de șistuoitate de unde și denumirea lor de șisturi cristaline. După intensitatea metamorfismului, ele se împart în epimetamorfite (metamorfism slab), mezometamorfite (mediu) și catametamorfite (puternic). În aria montană a județului predomină șisturile epimetamorfice ale seriilor de Tulgheș și Repedea și pe arii mai restânsse apar și șisturile mezometamorfice ale seriilor de Rarău, Bistrița–Barnar, Bretița și Vatra Dornei–Iacobeni. Din cadrul me-

zometamorfitelor pot prezenta un oarecare interes anumite orizonturi de amfibolite utilizabile ca pietre ornamentale. Din suita epimetamorfitelor prezintă interes pentru gemologie rodocrozitul și rodonitul din zăcămintele de mangan și orizonturile de cuarțite negre, toate aparținând Seriei de Tulgheș. În partea sa bazală, Seria de Tulgheș cuprinde numeroase zăcăminte de mangan, iar în partea lui superioară include trei nivele de sulfuri complexe.

Rodocrozit. Rodonit

Primul mineral este un carbonat de mangan (cu duritate 4 pe scara MOHS), iar al doilea este un silicat de mangan ($D = 5,5-6,5$), ambele având o colorație roz-roșietică. Le vom trata împreună deoarece de cele mai multe ori ele sunt intim asociate în zăcămintele de mangan. Demn de subliniat este faptul că rodocrozitul a fost pentru prima oară descris în lume din mina de la Săcărâmb (jud. Hunedoara). Rodocrozitul este atacat de acizi la cald, dar rodonitul nu. Zăcămintele de mangan din județul Suceava se întind pe un aliniament orientat NW–SE ce începe în nord la Cârlibaba în Dealul Dadu, se continuă la Ciocănești (Colacu–Orata–Oița), Iacobeni (Tolovan–Mestecăniș–Puciosu–Puiu–Nepomuceni–Arșița–Argestruf–Căprărie), Șarul Dornei (Dealul Rusului–Filimon SÂRBU–Pietrele Arse) până în sud la Broșteni (p. Prașca–p. Bălăban) și Borca. Lentilele de minereu de mangan, reprezentate prin rodocrozit și rodonit ca minerale primare, se întind pe o lungime 40 km și au lățime de 15 km. Colectarea eșantioanelor de rodocrozit și rodonit se poate face de pe vechile halde ale exploatărilor miniere și de pe pârâurile și ogașele ce străbat aceste zone cu minereuri manganifere. Dacă se poate, se vor colecta separat piesele, în care predomină rodocrozitul de cele în care preponderent apare rodonitul. De regulă probele de rodocrozit alterate prezintă la suprafață pete brunii, în timp ce la cele de rodonit pe fondul roz apar pete și dendrite mangoase negre. Din cauza durității diferite a celor două minerale de mangan, în procesele de prelucrare în vrac în stil baroc cu ajutorul morilor rotative sau a vibratoarelor, prelucrarea lor se va face separat. Sunt preferate la prelucrare eșantioanele de culoare roz și roșii omogene și

cele cu venaturi și dendrite manganoase. Ambele varietăți sunt folosite la sculptarea unor obiecte de artă, la prelucrări în stil caboșon și la confecționarea de mărele pentru coliere.

Cuarțite negre

Având în vedere faptul că în mod obișnuit minereurile de mangan sunt asociate cu cuarțite negre, care constituie un reper în detectarea mine-reurilor de mangan, se pot recolta și eșantioane de asemenea cuarțite, alegându-se în special cele care prezintă venaturi cu nuanțe de intensități diferite. Trebuie să menționăm faptul că varietățile de cuarțite negre se găsesc intercalate în seriile cristaline epimetamorifice și ca atare le vom găsi prezente în aluviunile multor văi tributare Bistriței.

Granați

Numele derivă de la cristalele de forma unor grăunți, sub care apar cristalele după ce au suferit un proces de rulare fluvială. Sunt silicați de Al și Fe, cristalizați în sistemul cubic, translucizi spre transparenți, având duritatea de 7,5. Cristale de granați, varietatea almandin, apar în mezometamorfită și îndeosebi în micașisturi. Cristale de granați rotunjite apar remaniate din micașisturi în aluviunile Bistriței Aurii și în alte pâraie tributare acesteia. Se vor alege din aluviuni doar granați nefisurați, nealterați, omogeni, preferabil translucizi, de culoare roșietică. La nevoie pot fi colectate și prelucrate și varietățile opace brune-negricioase.

Domeniul magmatic

(260 km² = 5,36%)

Acestui domeniu îi aparțin toate rocile intruzive și îndeosebi extruzive ce apar în aria județului pe suprafețe destul de reduse. Majoritatea lor sunt localizate în zona sud-vestică a județului și sunt legate de procesele vulcanice, care au condus la formarea lanțului eruptiv din interiorul lanțului carpatic, inclusiv a Munților Călimani, care în parte sunt situați pe teritoriul județului. Am dori să menționăm că sub aspect gemologic aceste formațiuni aparținând domeniului magmatic sunt foarte slab cunoscute.

Sub aspectul tipurilor petrografice și al vârstei punerii lor în loc, ele se pot clasifica în trei mari categorii:

1. magmatite ante-paleozoice cum este cazul Porfiroidelor de Pietrosu, considerate ca provenind din metamorfozarea unor roci porfirice alături de alte produse vulcanogen acide, care apar în cadrul Seriei de Tulgheș (metagabbrouri, metadacite, metariolite, metatufuri acide și bazine). Literatura geologică menționează legat de Porfiroidele de Pietrosu apariția doar a cuarțului albastru-violaceu. Această relatare trebuie verificată prin efectuarea unor prospecțiuni gemologice. Dyke-uri de porfiroide de acest tip mai apar pe Valea Cârlibaba și zona Ciocănești-Iacobeni.

2. magmatite mezozoice – sunt citate o serie de silluri și filoane de lamprofire (Ciocănești, Valea Putnei) și de gabbrouri intercalate fie în roci cristaline, fie în cele mezozoice. Mai apar diabaze și diabaz–porfirite interstratificate în Wildflysch, care sunt de obicei asociate cu jaspurile prezentate anterior (barremian–apțiene) sau ca și klippe de diabaze allohtone în cadrul sinclinalului mezozoic al Rarăului. Nu este exclus ca de aceste diabaze să fie legate și unele iviri de calcedonii și agate.

Serpentinite

Serpentinitul este o rocă formată preponderent din minerale din grupa serpentinelui (crisotil și antigorit-hidrosilicați de magneziu), care iau naștere prin transformarea hidrotermală a unor roci ultrabazice. El are duritatea cuprinsă între 2 și 5,5, de regulă e opac, are culoarea verde (mai închis sau mai deschis) cu pete și dungi asemănătoare cu pielea unui șarpe, de unde îi vine și numele. Serpentinitele mai dure sunt folosite ca pietre ornamentale, la confecționarea unor obiecte de artă și chiar la confecționarea unor piese gemologice. Serpentinul poate prezenta și varietăți nobile, foarte apreciate în gemologie, cum sunt: lizarditul, opac de culoarea verde de măr la verde gălbui; crizotil-azbestul, verde închis la verde deschis, opac, cu filme de azbest; williamsitul, transparent de culoare verde de măr; bastit, serpentin dezvoltat în cristale de bronzit; conemara, verde, amestec de serpentin cu marmură, verde-antico; bowenit, serpentin foarte dur; stichtit, de culoare roz la lila ce apare ca produs de alterare a serpentinelor bogate în crom și rhenialitul de culoare galben de miere sau verzui.

În județul Suceava serpentinite apar de-a lungul liniei de falie central carpatice în seria autohtonă a sinclinalului de Rarău și ca olistolite în poziții alohtone. Vârsta lor e considerată ca fiind ladiniană. Cele mai bine dezvoltate masive sunt cele de la Breaza, care în parte sunt tăiate transversal de Văile Tătarca și Răchițiș. Ele se dezvoltă pe o lungime de 6 km și au o lățime de cca. 1 km. Olistolitele sau klippele insedimentate de diverse dimensiuni apar de regulă înglobate în depozitele barremian–apțiene, unde mai pot apărea și bazalte.

Serpentinitele din masivul Breaza apar compacte, omogene, au o culoare verde negricioasă și constituiesc o piatră ornamentală de calitate, care ocazional poate fi folosită și în scopuri artistice sau gemologice. O cercetare mai atentă a serpentinitelor de aici ar putea pune în evidență și prezența eventuală a unor varietăți nobile. Legat de aceste serpentinite ar putea apărea și varietatea verde translucidă de calcedonie, denumită crizopraz sau chiar unele varietăți de jadeit-nefrit.

3. magmatitele neogene ce apar în sectoarele sud-vestice ale județului, în zona Munților Călimani, sunt reprezentate predominant prin andezite de diverse varietăți, alături de care apar dacite, microgabbrouri și diorite asociate cu piroclastite și formațiuni vulcanogen-sedimentare. În carierele pentru sulf de la Gura Haitii apar numeroase zone cu silicifieri, însă majoritatea eșantioanelor de aici ne indică prezența unei calcedonii comune și a unor opaluri comune cu colorații cenușii, neutilizabile în scopuri gemologice. Desigur că o prospectare efectuată în scopuri gemologice ar putea pune în evidență și unele calcedonii cu culori mai vii. Aria Călimanilor rămâne un domeniu cu perspective de cercetat în viitor. Din păcate, deși sulful apare din belșug în Călimani, el nu se pretează la utilizări gemologice.

Calcedonii

Calcedonia este o varietate de cuarț microcristalin, transparent, translucid sau opac ce prezintă numeroase varietăți coloristice, din care unele au denumiri separate; duritate 7 pe scara MOHS. Se clasifică în *calcedonii monocrome*, lipsite de stratificație, în care intră *calcedoniile incolore*

(f. rare), *calcedonii cu incluziuni cromofore sub-microscopice* (calcedonia albă, semicarneol-gălbui, carneol-roșie, crizopraz-verde, calcedonie safirinică-albastră, calcedonie ametistică-violetă, prazem-verde de ceapă, plasma-verde pal, heliotrop-verde pătat cu roșu, sarder-brun de castană, calcedonie neagră și calcedonie comună sau obișnuită-cenușie murdară, ce poate fi asimilată cu denumirea populară de cremene). În a treia categorie intră *calcedoniile cu incluziuni cromofore vizibile macroscopic*: calcedonia de Mokka, albă sau transparentă, cu dendrite de mangan; calcedonie glaciară cu pete mari de silicați; calcedonie mușchiformă cu incluziuni fibrilare verzi, roșii, galbene etc.; calcedonii sagenitice transparente sau translucide cu incluziuni de rutil sau zeoliți; enhidros transparentă cu goliuri umplute de apă și gaze. Tot în această categorie intră și jaspurile prezentate anterior. *Calcedoniile policrome*, stratificate formează o a doua clasă aparte, în care se separă *calcedonii cu stratificații coloristice dispuse paralel* (unde se încadrează diferitele tipuri de onixuri: onix arab-alb cu negru, sarder-onix, carneol-onix, onix azurinic, una din culorile alternante trebuie să fie neapărat albă), *calcedonii cu dispunerea concentrică a diferitelor benzi colorate*, care poartă numele de agate (agate obișnuite-cenușii, agate serdolitice, agate carneolice, agate praziforme, agate sardiforme, agate safirnice, agate negre, agate jaspiforme). Se mai cunosc o serie de agate cu structura inițială modificată secundar (ulterior) (agate brecifiate, agate cutate, agate faliatate, agate metamorfozate (metaagate); la fel, pot apărea și calcedonii metamorfozate). Calcedoniile mai pot pseudomorfoza (înlocui) o serie de plante (lemn silicifiate), animale (coralieri, lamelibranchiate etc.) sau chiar cristale de minerale (fluorit, gips etc). Calcedonii de valoare gemologică apar foarte rar în masivul Călimanilor. După comunicările verbale ale kolegei Ghizela OLARU, pe cursul superior al Văii Negra Șarului ar apărea o calcedonie de culoare verde (crizopraz ?).

Opaluri

Opalul este o varietate de silice hidratată, amorfă, de diverse culori, duritate 5,5–6,5; apare frecvent în Munții Călimani–Harghita. Opalurile se clasifică în două mari categorii: opaluri nobile

iridescente și opaluri comune. Până în prezent la noi în țară nu au fost încă descoperite opaluri nobile.

Considerații de ordin arheologic

Gemologia – ca știință a pietrelor dure și de podoabă (pietre prețioase, fine și ornamentale) – pe de o parte poate aduce unele clarificări și precizări despre proveniența pietrelor dure și tehnice folosite de oamenii din paleolitic și neolitic, în confecționarea uneltelor lor, iar pe de altă parte poate identifica și certifica pietrele de podoabă găsite în siturile arheologice ale diverselor culturi preistorice și istorice. Gemologii – cunoscând actualele aflorimente de pietre și roci dure (din cadrul județului) – pot aduce contribuții cu privire la proveniența lor topografică, stabilind locul de unde ele au fost recoltate în stare brută (vale, deal, comună). Având în vedere multitudinea aflorimentelor cu pietre dure din cadrul județului, ele au fost cu siguranță cunoscute și utilizate de către populațiile locale la confecționarea unor unelte de uz casnic sau de vânătoare. Spre exemplu, topoarele de piatră din silex șlefuite găsite în necropola de la Dolheștii Mari sau unelte din alte situri arheologice din județ, pentru care se pot aduce o serie de clarificări referitoare la locul lor de proveniență. La fel, se pot aduce o serie de precizări cu privire la caracterile mineralogice și petrografice ale unor obiecte de podoabă confecționate din diverse varietăți de pietre dure autohtone sau aduse din afara țării. O astfel de colaborare dintre gemologi și arheologi poate aduce contribuții noi și benefice pentru ambele părți.

Concluzii

Prezenta lucrare se înscrie pe coordonatele realizării unor articole în serie referitoare la resursele gemologice, pe care le deține fiecare județ în parte, în vederea stimulării inițiativei particulare de a le valorifica pe plan local prin înființarea unor ateliere artisanale de prelucrare gemologică și artistică a acestora. Deopotrivă, ele au scopul de a stimula activitatea de pros-

pectare detaliată a acestor resurse pe întreaga suprafață a județului.

În acest sens au fost publicate până în prezent rezultatele cercetărilor gemologice pentru 15 județe din țară (Bistrița-Năsăud, Arad, Sălaj, Satu Mare, Mureș, Maramureș, Alba, Bihor, Prahova, Covasna, Harghita, Buzău, Vrancea, Hunedoara, Timiș) și sunt gata pentru tipar tipar alte 4 județe (Cluj, Caraș-Severin, Sibiu și Brașov).

Pentru aria județului Suceava sunt prezentate în primul rând principalele formațiuni geologice generatoare sau deținătoare de minerale și roci de interes gemologic aparținând celor trei domenii petrografice: sedimentar, metamorfic și magmatic.

Din cadrul domeniului sedimentar, predominant în cadrul județului în proporție de 75,24% (3660 km²) sunt semnalate apariții de radiolarite, lidiene, menilite, calcedonii, lemne silicifiate, accidente silicioase, „Diamante de Maramureș” (= cuarț) și chiar chihlimbar. Din cadrul domeniului metamorfic, prezent în județ în proporție de 19,40% (943 km²), sunt cunoscute până acum apariții de rodocrozit-rodonit, cuarțite negre, cuarț și amfibolite. Din domeniul magmatic, ce apare pe arii restrânse (5,36% = 260 km²), se cunosc apariții de calcedonii, opaluri, jaspuri și serpentinite.

Prin potențialul său gemologic, județul Suceava se înscrie pe locul 14 în cadrul celor 41 județe din România, revenindu-i circa 2,79 % din zestrea gemologică a țării.

Deși potențialul gemologic oferit de formațiunile geologice generatoare sau deținătoare de minerale dure cu calități tehnice sau gemologice nu este prea bogat și nici prea variat, totuși ocurențele de acest fel puse în evidență până în prezent pe raza județului sunt suficiente pentru a asigura organizarea și funcționarea unor ateliere artisanale particulare de prelucrare gemologică sau artistică. Întreprinzători particulari interesați de valorificarea acestor resurse gemologice naturale, după înființarea acestor ateliere, se vor strădui să își diversifice sorturile de obiecte artistice și de podoabă și vor efectua noi cercetări de teren în ariile învecinate, care implicit vor conduce la

descoperirea de noi zone și noi tipuri de resurse de interes gemologic sau artistic. Aria județului Suceava prezintă reale perspective în privința potențialului gemologic, pe care îl deține, rămâne doar să se găsească persoane pasionate de frumosul, pe care pot să-l ascundă pietrele pentru ca ele să fie descoperite.

Bibliografie

- ALEXANDRESCU, Gr. (1964): **Observații geologice în fișul cretacic din regiunea Găinești–Stulpicani (Carpații Orientali)**. *Com. Geol. D. S.* XLIX, p. 51–66. București.
- BÂNCILĂ, I. (1958): **Geologia Carpaților Orientali**. p. 367, Ed. Științ. București.
- BÂNCILĂ, I.; PAPIU, V. C. (1953): **Jaspurile triasice de la Pojorâta-Bucovina**. *Acad. R. P. R., Bul. sec. II, V*, p. 675–679. București.
- BERCIA, I.; BERCIA, Elvira (1970): **Contribuții la cunoașterea geologiei regiunii Vatra Dornei–Iacobeni (C. Orientali)**. *Inst. Geol. An. XXXVIII*, p. 7–49. București.
- COSMA, St.; TEODORU, I.; TEODORU, Camelia (1964): **Contribuții la cunoașterea Munților Călimani de nord și Bârgău de sud**. *Com. Geol., D. S. L/2*, p. 25–39. București.
- GHIURCA, V.; GHIURCA, Corina (1983): **Cuarțul în artă, tehnica și bijuterie**. În: *Vol. omag. „Grigore COBĂLCESCU”*, Univ. Iași, p. 145–153. Iași.
- GHIURCA, V.; GHIURCA, Corina; FULGA, Constantina; FULGA, V. (1985): **Pietrele semiprețioase și decorative din România (Date geologice de evaluare preliminară)**. *D. S. Inst. Geol. Geof., LXVIII* (1981), p. 13–26. București.
- GHIURCA, V. (1995): **Considerații cu privire la resursele gemologice ale județului Bistrița-Năsăud**. *Stud. și Cerc. (Șt. Nat.)*, I, p. 37–41, Muz. Jud. Bistrița. Bistrița.
- GHIURCA, V. (1995): **Resurse gemologice din Carpații Orientali**. II. *ACTA* – 1995, p. 19–22, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe.
- GHIURCA, V.; VALACZKAI, T. (1996): **„Diamante de Maramureș” – mineralogeneză și gemologie**. *Stud. și Cerc. (Șt. Nat.)*, II, p. 9–15, Muz. Jud. Bistrița. Bistrița.
- GHIURCA, V. (1996): **Armonii cromatice la pietrele de podoabă din România. Addenda: Potențialul de minerale cu calități de gema din județul Arad**. *Armonii Naturale*, I, p. 131–140, Muz. Jud. Arad. Arad.
- GHIURCA, V. (1996): **Considerații privind resursele gemologice ale județului Prahova**. *Bul. informativ*, 2, p. 38–44, Anul III. Fund. oamenilor de știință Prahova. Ploiești.
- GHIURCA, V. (1996): **Aprecieri privind resursele gemologice ale județului Mureș**. *Naturalia. Stud. și Cerc.*, T. 2–3, p. 39–43. Ploiești.
- GHIURCA, V. (1997): **Resurse de interes gemologic din județul Sălaj**. *Stud. și Cerc. (Șt. Nat.)*, 3, p. 67–72, Muz. Jud. Bistrița-Năsăud. Bistrița.
- GHIURCA, V.; CHIRA, Diana (1998): **Resursele gemologice ale județului Maramureș**. *Stud. și Cerc. (Șt. Nat.)*, 4, p. 5–13. Muz. Jud. Bistrița. Bistrița.
- GHIURCA, V.; OLTEANU, Al. (1998): **Resursele gemologice ale județului Satu-Mare**. *Stud. și Cerc. (Șt. Nat.)*, 4, p. 15–20, Muz. Jud. Bistrița. Bistrița.
- GHIURCA, V. (1999): **Resurse de interes gemologic din județul Harghita**. *ACTA* – 1998, p. 31–37, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului. Sf. Gheorghe.
- GHIURCA, V. (1999): **Resurse de interes gemologic din județul Covasna**. *ACTA* – 1998, I, p. 39–44, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului. Sf. Gheorghe.
- GHIURCA, V. (1999): **Geologia resurselor gemologice din județul Alba**. *Stud. Univ. B. B., ser. Geol.*, XLIII, 2, 1997, p. 25–32. Cluj.
- GHIURCA, V. (1999): **Chihlimbarul și alte resurse gemologice din județul Buzău**. *Mousaios*, V, p. 389–409, Muzeul Județean Buzău. Buzău.
- GHIURCA, V. (1999): **Considerații privind resursele gemologice ale județului Vrancea**. *Mousaios*, V, p. 409–419, Muzeul Județean Buzău. Buzău.
- GHIURCA, V. (2000): **Considerații privind resursele gemologice ale județului Bihor**. *Armonii Naturale*, III, p. 57–73, Muzeul Județean Arad. Arad.
- IONESI, L. (1971): **Fișul paleogen din bazinul văii Moldovei**. p. 250, Edit. Acad. R. S. R. București.
- RĂDULESCU, D. (1960): **Asupra prezenței formațiunii subvulcanice în Munții Călimani–Gurghiu–Harghita**. *Anal. Univ. Buc., seria geol. geogr.*, 23, p. 17–30. București.
- STĂNOIU, I. (1967): **Noi date stratigrafice asupra Jurasicului din regiunea Valea Tâtarca–Valea Lucava (Carpații Orientali)**. *Com. Geol. D. S.*, LIII/1, p. 465–470. București.
- TÖRÖK, Z. (1955): **Vulcanologia și stratigrafia Călimanilor de NE și tectonica întregului masiv**. *Com. Geol., D. S.*, XXXVII, p. 277–279. București.

(Trimis spre publicare în anuarul *ACTA* la data de 10 iunie 2000)

(Numele de familie au fost evidențiate prin majuscule din considerente de redactare. **Red.**)

Gemológiai érdekű tartalékok és kilátások Suceava megyében (Románia)

(Kivonat)

Ékkőnek használható ásványokat és kőzeteket generáló és tartalmazó geológiai formációi alapján, melyek itt széles színválasztékot nyújtanak, a megye a 14. helyet foglalja el Románia 41 megyéje között (a lelőhelyek 2,79%-ával). Az itteni gemológiai tartalékok legnagyobb része a magmás doméniumhoz kötődik, a fennmaradó rész az üledékes és a metamorf területekhez.

Kulcsszavak: gemológia, kalcedon, opálok, jáspisok, kvarc (máramarosi gyémántok), faopálok, szerpentinitek, gránátok, kvarcitok, gipsz, borostyánkő, meniliték, liditek, radiolaritok, rodonit, rodokrozit, krizopráz (?) stb.

Ressources et perspectives d'intérêt gemmologique dans le département de Suceava (Roumanie)

(Résumé)

Les formations géologiques génératrices ou détentrices de minéraux et roches aux qualités de gemmes du département Suceava, nous offrent un varié assortiment coloriste de minéraux, fait qui situe le département par son potentiel gemmologique dans le cadre des 41-ème départements du pays, sur le 14 degré (2,79%). Les plus nombreuses ressources gemmologiques sont générées par le domaine magmatique, suivi par le domaine sédimentaire et métamorphique.

Mots clefs: gemmologie, calcédonie, opales, jaspes, quartz (Diamants de Maramureș), bois silicifié, sérpentine, granates, quartzites, gipses, ambre, menilites, lidites, radiolarites, rhodonite, rhodocrosite, chrysopras (?) etc.

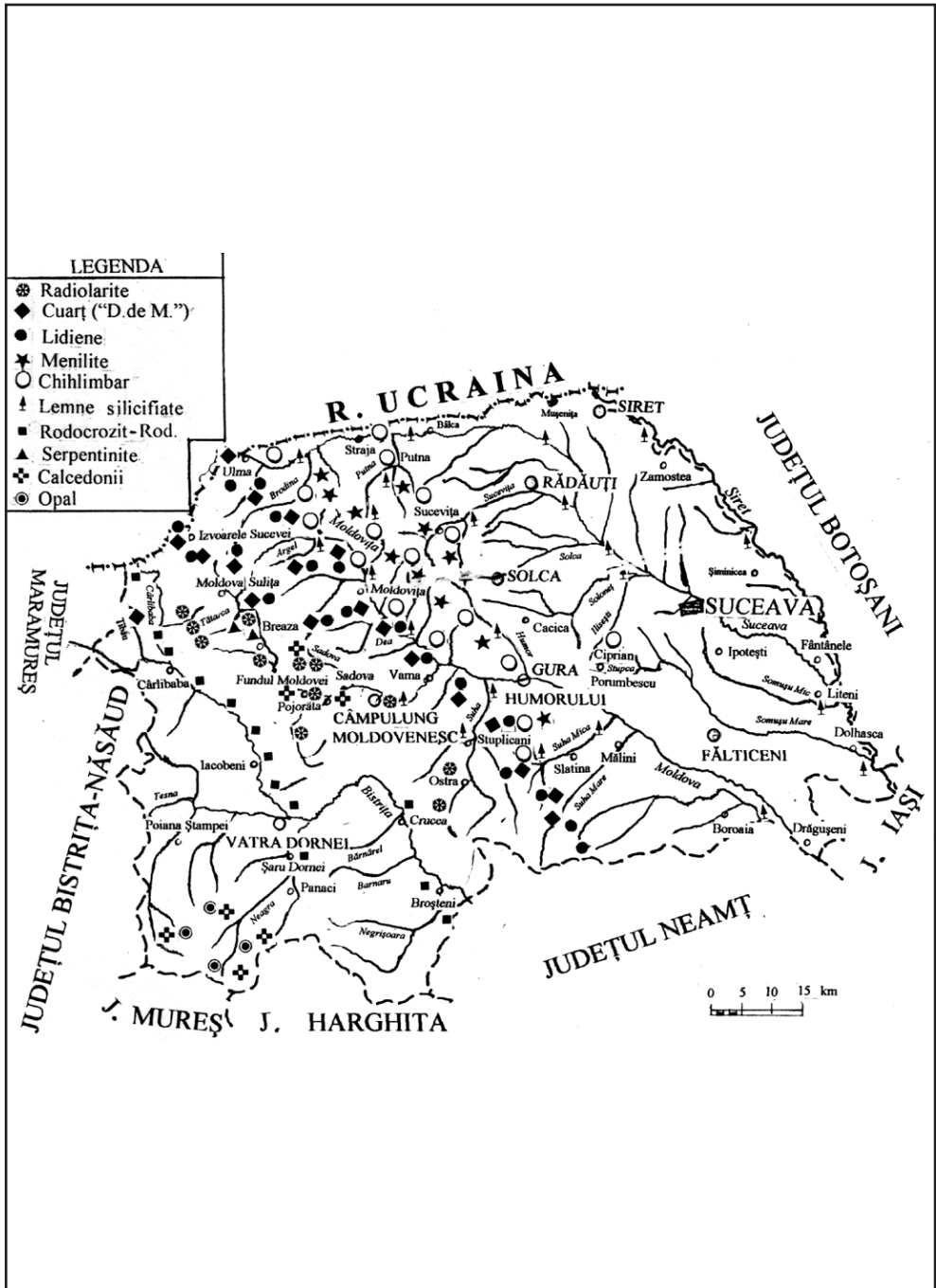

Figura 1 Schița resurselor și perspectivei gemologice din județul Suceava

RÓTH András Lajos

Adalékok dr. PÁLFY Mór 1904. évi kovásznai kutatásához

(Kivonat)

Dr. PÁLFY Mór (1871–1930) geológus a *Földtani Közöny* 37., 1907-es kötetében tette közzé A kovásznai „Pokolsár-fürdő” című munkáját. A megjelent dolgozat levéltárban fellelt kézíratos vázlata még nem tartalmazza a tudományos apparátust, a csatolt táblázatokat, grafikai mellékleteket és a problematika történeti áttekintését. Ugyanakkor jelentős adalékokban bővebb, és a végső változattal párhuzamos közlése betekintést nyújt PÁLFY alkotói műhelyébe is.

PÁLFY Mór

1871. okt. 21-én született az aranyosszéki Bágyonban, és Budapesten halt meg 1930. augusztus 16-án az a geológus, aki élete és munkássága nagy részét Erdély hegyeinek tanulmányozására szentelte. A kolozsvári Tudományegyetemen végez természetrajz-vegytan-földrajz szakon, majd az ottani Ásvány-Földtani Tanszék tanársegéde 1894-ben KOCH Antal mellett. 1895-ben szerzi meg tudományos fokozatát, a doktorátust, és kezdetben a budapesti Földtani Intézet geológus munkatársa, majd az intézet főgeológusa és a tanácskormány idejében címzetes igazgatója. A Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Természettudományi Társulat és a Magyarhoni Földtani Társulat kitüntetettje (BUGÁT-díj 1900-ban, illetve SZABÓ József-érem 1912-ben). Az utóbbinak elnöke (1921–1923-ban) és tiszteletbeli tagja. 1901–1907-ben a *Földtani Közöny* szerkesztője. Mint kiváló földtani térképező, a század első két évtizedében elkészíti az erdélyi hegyek geológiai felvételét;

egyben petrográfiai kutatásokkal foglalkozik itt, a vulkanikus kőzetek korviszonyait, a medencék gyűrődési jelenségeit tanulmányozza, és ezzel kapcsolatosan hidrogeológiai felméréseket végez. Nevéhez fűződnek bányaföldtani felvételek, a riolittal és előfordulási helyeivel kapcsolatos kutatási eredmények. 1918 után a magyarországi hegyekben dolgozik, ahol Erdélyben szerzett gyakorlati ismereteit kamatoztatja. 1926-ban vonul nyugdíjba. Tanulmányait, cikkeit a kor szaksajtója közli. Munkásságáról bővebb adatokat a **Magyar életrajzi lexikonban** (II. köt., L–Z, Harmadik, változatlan kiadás, Budapest, 1969, 344–345), a **Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi Lexikon.** A-tól Z-ig (Budapest, 1992, 389) és SZINNYEI József **Magyar írók élete és munkái** (X. köt., Budapest, 1905, 180–181. hasáb) szócikkeiből tudhatunk meg.

PÁLFY Mór cikkét ezúttal is újraközöljük, akárcsak hasonló, borszéki munkáját (**Adalékok dr. PÁLFY Mór 1904. évi borszék-bélori kutatásaihoz**, *Acta [Siculica]* – 1998, I, 57–70), társítva levéltári kutatásaink során melleslegesen előkerült, ide vonatkozó kézíratos jelentésével. A szövegek egybevetésével betekintést nyerünk tudósunk műhelyébe, alkotói stílusába, valamint a kor tudományosságába. A *Természettudományi Közöny* 1907. évi, harminchetedik kötetében megjelent, **A kovásznai Polkolsár-fürdő** című tudományos dolgozatban a levéltárban fellelt kézírathoz képest a kiegészítést tudományos apparátus – jegyzetek, megszerkesztett összehasonlító vízelemzési táblázatok – helyrajzi térképvázlatok, fényképek és a problematika történeti áttekintése képezi. Itt kerül sor elődei, illetve kortársai véleményének bírálatára, továbbgondolására is. Jelentős kihagyások vannak benne ugyanakkor, főleg ami a Pokolsár időszakos működését illeti.

A PÁLFY által végzett felmérésekre egy borszéki ügy okán került sor. A földművelésügyi minisztériumnak tudomására jutott, hogy a borszéki fürdőbirtokosság szerződést kötött FEKETE Mór bécsi lakossal Borszék-fürdő bérbeadásáról. Az újonnan jelentkező bérlő köztisztasági és közegészségügyi szempontból, a saját

* Muzeul HAÁZ Rezső, Biblioteca Documentară, Odorheiu Secuiesc, Piața MÁRTON Áron 2A, RO-4150

költségén csatornázást és vízvezetést volt köteles vállalni.¹ A helyzet elemzésére a Földtani Intézet igazgatósága szakközegként PÁLFY Mórt küldte ki, kiszállási költségeit is a bérlő és a közbirtokosság kellett volna, hogy közösen kifizesse. A székelyföldi mezőgazdasági segélyakció keretében, 1902-ben létrejött Székelyföldi Kirendeltség a vonzáskörébe tartozó helységekből amúgyis szerette volna a mezőgazdaság számára annyira szükséges talajvizeket programszerűen feltérképezni, így, amint ez meg is fogalmazódott, a kiszállás végül a székelyföldi akció hitelének terhére számolódott el. Ennek ellenében viszont a kirendeltség azt kívánta, hogy „a Borszékre kiránduló geológus egyúttal a kovásznai fürdőben is fogatosítsa a szükségesnek mutatkozott vizsgálatot”, ugyanis így pénzbeli megtakarítást érhetek el. A felmérés költségeit azért is vállalta át a földművelésügyi minisztérium, mert „a bérlőben a [Borszék-] fürdő átalakítását és felendítését célzó nagy befektetéseket igénylő vállalkozásával szemben, a kormányzatra bizonyos kötelezettségek háramlanak... szakszerű támogatásra szorul abban a tekintetben, hogy a fürdő területén mennyiben vannak meg azok a természeti feltételek, melyek a tervezett vállalatokhoz alapul veendőek.” PÁLFY augusztusban keltezte jelentéseit, eredményeit a Földtani Társulat előtt már novemberben, majd a Természettudományi Társulat szakülésén, felolvasás keretében bemutatta, s mint fentebb jeleztük, azokat meg is jelentette az említett kiadványokban.

A kéziratos változatot ezúttal is a *Földtani Közönyben* megjelent, itt dőlt betűs, mai helyesírású anyag előrebocsátásával közöljük.

A kovásznai Polkolsár-fürdő

A múlt nyáron alkalmam volt hazánk legkeletibb részének néhány savanyúvízforrását tanulmányozni. Ez alkalommal Háromszék természeti ritkaságát, a Kovászna főterén levő „Pokolsárt” is tanulmányoztam. Erre vonatkozó megfigyeléseimet röviden elmondani nem tartom fölöslegesnek, mert tudtommal e forrás képződéséről ezideig Dr. BENKŐ közleményén kívül még érdemesebb ismertetés alig jelent

meg.² KÖVÁRY László³ és báró ORBÁN Balázs⁴ leírása is inkább csak a kitérőseknek – úgy látszik, kissé nagyított – leírását adja. Ezenkívül a Siebenbürger Bote 1856. évi 249. sz. 999. lapján találunk róla némi említést.

HANKÓ Vilmos ide vonatkozó közleményei is inkább csak a kitérőseknek és a környék széndioxidban való gazdagságának kiszűnezett leírásai az ásványos vizek kémiai elemzésének közlésével. HANKÓ a kitérősek okáról a Kir. M. Természettudományi Társulat jubileumi Emlékkönyvében igyekszik némi magyarázatot adni; de e magyarázatot a kitérés teljes okának nem fogadhatjuk el, amely legfeljebb csak mint mellékkörülmény segíti elő a kitérősek alább olvasható magyarázatát. Az 1885. januárius elején történt kitérésről hozott hírlapi leírások után BENKŐ G. Dr. POKA Dezső kovásznai orvoshoz fordult felvilágosításért, akinek közleménye a kitérés lefolyására az egyetlen megbízható adat, s ezért nem tartom fölöslegesnek BENKŐ említett munkájából Dr. POKA ide vonatkozó leírását is közölni.

„Folyó évi (1885) januárius 3-ikán este az egész piac környékén nagyon nehéz, fojtó szagot éreztünk, mely kis fokban a kénhidrogénre emlékeztetett. Ez különben nem tűnt nagyon fel, mert gyakran megtörténik, hogy kisebb-nagyobb mértékben a víz mélyéből előtörő gáz mennyisége változik az idő változásai szerint, s amint a levegő tiszta vagy borult, tehát amint könnyebben eloszolhatik a levegőben, vagy lenyomva marad, érezzük a szagát is. Másnap reggel (nagyon szép idő volt, de erős nagy hideg) a szag még inkább érezhetővé vált, úgyhogy az én lakásomban is (amely mintegy 70-80 m-nyire lehet) kellemetlené tette a levegőt, bezárt ajtók és ablakok ellenére is, amit még ittlétem alatt nem észleltem. Ennek megfelelőleg a víz az egész medencében nagy fokban háborgott, üstben fővő vízhez hasonlóan. Ekkor már az ajtón (ti. a fürdőajtón) túl bemenni nem lehetett, annyira fojtó volt a lég. A fölötté repkedő verebek nagy részben behullottak, részben pedig körülötte hullottak el. A víztükör rendes állása az oldalt beszkázott medence szélétől 1/2 m-nyire van s csak az egyik szögletéből tör fel a széndioxid, s azon helyen

láttat nagyobb fokú forrást, egyebütt csak egyes buborékok törnek fel. Most azonban az egész víz-mennyiség nagyban forrt, s koronként kis kavicsdarabokat, gyermekökölnyi kövecskéket dobott fel 1/2-1 m magasságra. Az így forrongó víz, iszappal keveredve, nagyon szennyes-hamvas szürke színt öltött, s medréből földagadva, a medence környékét és az öltöző kabinokat is elöntötte, s innen tovafolyt a piacra, nagy mennyiségű iszapot víve magával. A forrongás oly nagy fokú volt, hogy a víz a medencébe vezető lépcsőt felszaggatta, s az oldalából is több deszkát tépett föl. Ez így tartott 4-5 napig, azután csendesedett annyira, hogy többé a medencéjéből nem folyt ki, de rendes állásánál sokkal fennebb maradt mégis. Ez idő alatt vettük észre, hogy a tetején hosszú és arasznyi széles csíkokban sötét feketés olajszerű folyadék úszik, de ez nem tömegekben volt, hanem mintha olajat öntöttek volna a víz felszínére; mintegy kétheti forrongás után a víz sokkal lejjebb szállt, mint volt azelőtt. A kitörés alkalmával sem víz, sem gőzoszlop nem volt észlelhető, hanem folytonos zúgás, mormolás volt hallható, amely 100 m-re is elhallzott.” E leírásból láthatjuk, hogy a Pokolsárnak e nagyobb kitörése mennyire hudes lehetett. Csak kevés hasonló kitörésről van tudomásunk; talán itt is olyan a kitörés, mint a vulkánoké, hogy ti. minél nagyobb a nyugalmi időszak, annál hevesebb a rája következő kitörés. Kovászna községe közvetlenül a hegyek lábánál épült, mégpedig elég magasan, mert temploma a tenger színe felett 564 m magasan fekszik. Körülötte a hegyeket, HERBICH és BÖCH János meghatározása szerint, az alsó-krétába tartozó finom lemezes agyagpalák és kőzetleleplepült homokkővek alkotják. A medence felső rétege Kovászna alatt hamuszürke színű, kissé csillámos, gyakran lignites fadarabokat tartalmazó, rendkívül finom iszap, amelyen alul 2,5–5 m mélységben kavicsréteg következik. Ez utóbbinak vastagságát, minthogy az ázott kutakban sehol sem hatoltak rajta keresztül, meghatározni nem lehet. Szénsavas források és széndioxidgáz feltörések Kovásznán a Pokolsár környékén, tőle ÉK–K-re 1,5 km-re, Vajnafalván a MIKES-fürdőnél, s innét keletre még a Horgász- és

HANKÓ-forrás mellett található. A feltöréseknek közel K–Ny-i irányából azt gyaníthatjuk, hogy azon törésvonal irányra, amelyen a széndioxidgáz feltör, szintén összeesik e vonallal. Feltűnő azonban, hogy a Pokolsár és MIKES-fürdő környékén a házak udvarán ázott kutak mind színiültig tele vannak széndioxiddal, ellenben sem a Horgász- és MIKES-fürdő, sem a MIKES-fürdő és Pokolsár között, tehát tekintélyes hosszúságban nem találunk széndioxid kitöréseket. Mind a Pokolsár, mind pedig a MIKES-fürdő környékén azon területnek hossz-tengelye, melyen a széndioxid feltörés megállapítható, délkeleti, illetőleg közel észak–déli irányban nyúlik. A feltörés területének délkeleti irányban való elnyúlása különösen a Pokolsár környékén feltűnő, hol a széndioxidgáz feltörése a BENKE-fürdőtől DK-re 1 km távolsáig nyomozható, s legvégső pontján, mely már jól beleesik a ZSIGMOND-kert felől lenyúló völgybe, CSUTAK Gergelynek széndioxidban igen gazdag, de parlagon heverő Árpád-forrása van. Ez 1 km hosszkitéréssel átellenben K–Ny-i irányban alig 250 m szélességben tör fel a széndioxid.

A széndioxidgáz feltörése területének illetően kiterjedéséből arra is következtethetünk, hogy itt a széndioxidgáz nem egy K–Ny-i, hanem három, közel ÉK–DNY-i, illetőleg ÉNy–DK-i törésvonalon jut a felületre. Nyugaton a Pokolsár vonala ÉNy–DK-i, középen a MIKES-fürdő közel ÉK–DNY-i és keleten a Horgász- és HANKÓ-forrásé újra ÉNy–DK-i. A széndioxidgáz feltörése területét a csatolt térképvázlat tünteti föl. (2. ábra)

A Kovászna főterén lévő Pokolsár állítólag csak a 18. században tört fel jelenlegi helyén, s a hagyomány szerint azelőtt a mai helyétől ÉNy-ra eső Cseremezőn volt a forrása. Az ábrán látható, hogy a Cseremező helye beleesik az ÉNy–DK-i irányú törésvonalba. Vize 1837-ig tiszta volt, de ekkor nagyobb, erupciószerű kitörés után megzavarosodott, iszapos hamuszürke színű lett, és meg sem tisztult többé. Ettől az időponttól kezdve azután kisebb-nagyobb időközökben ismétlődtek erupciószerű kitörései, amikor vize magasra felduzzadt, erősen iszapos lett, és nagymennyiségű iszapot dobott ki magából. Az iszapkiömlés megakadályozására

időnként köveket dobtak be mintegy 0,5 m átmérőjű s 14 m mély csatornájába, de egy-egy hosszabb nyugalom után ezeket is kihányta magából, mégpedig oly erővel, hogy a fürdőépületből a község főterére kerültek.

A gázfeltörés területe tele van savanyúvízforrással; a házak udvarán levő kutakban is mindenütt szénsavas víz fakad.

A Pokolsár vize azonban nem azon rétegből kapja vizét, amiből a környékén levő savanyúvízforrások; ezt a vizek különböző kémiai összetétele világosan bizonyítja. A Pokolsár környékén levő kutak mind a már előbb említett kavicsrétegből kapják – igen bő – vizüket. E vizek összetétele a CSUTAK-féle fürdő vizének kémiai analízise szerinti; amelyet HANKÓ Vilmos végzett, a következő:

1000 g vízben

Vasbikarbonát	0,2167 g
Káliumklorid	0,3336 g
Kalciumsulfát	0,1882 g
Nátriumbikarbonát	0,0456 g
Lítiumbikarbonát	0,0077 g
Mangánbikarbonát	0,0064 g
Nátriumklorid	0,0028 g
Magnéziumbikarbonát	0,0006 g
Kovasav	0,0135 g
Szilárd alkotórészek összege	0,8151 g
Szabad széndioxid	2,5179 g
Szabad széndioxid térfogata	1277,4 cm ³

Kénhidrogén nyomok

Ez összetételből láthatjuk, hogy e víz inkább csak nagy széndioxid-tartalmában különbözik a közönséges forrásvizektől, egyedül csak tekintélyes vastartalma felűnő, amit azonban könnyen megmagyarázhatunk a széndioxidos víznek a vasas kavicsban való keringéséből. Ezzel ellentétben a Pokolsár vize egészen más összetételű, s nagyon közel áll, amiként az alábbi táblázatból kitetszik, a HANKÓ-, Horgász- és Árpád-források összetételéhez. Sajnos, hogy e források kémiai elemzése sókká csoportosítva s nem egyenérték-százalékban adja az alkatrészeket, de így is láthatjuk belőlük, hogy mindezen vizek nagy rokonságban vannak egymással (1. tábl.).⁴

Ezek közül a HANKÓ- és Horgász-forrás teljes bizonyossággal az alaphegységet alkotó alsó-kréta palákból kapja vizét. Az Árpád-forrás az alaphegység szélén, a ZSIGMOND-kert felől jövő patak alluviumán van lemélyesztve, de forrása a felső-kréta rétegek darabjaiból összeragasztott konglomerátumból fakad, s valószínűleg szintén közel fekszik magához az alaphegységhez is.

A Pokolsár vizének az előbb említettekkel való közeli rokonsága azt bizonyítja, hogy ez is az alaphegységből veszi eredetét.

Az az iszap, amit a Pokolsár magával felhoz, teljesen megegyezik a felszín alatt 3–4 m-ig található iszappal, de a Pokolsár forrása és a kavicsréteg között kell lennie még legalább egy vízátmemeresztő rétegnek is. Minthogy a Pokolsárnak nagy mennyiségben kidobott iszapja – mint említém – teljesen megegyezik a felső iszapréteggel, majdnem bizonyosra vehető, hogy mélyebben szintén hasonló iszapréteg van, s onnan származik a víztől felragadott iszap, különben – ha a felső rétegből származnék – a forrás körül már süllyedésnek kellett volna jelentkeznie.

Hogy a Pokolsár vize mélyebb rétegből származik, mint a környező források, a víz összetételén kívül az is bizonyítja, hogy a Pokolsár vize, hidrosztatikai nyomás alatt állván, a felszínre emelkedik, a többi pedig 3–4 m-rel a felszín alatt marad. A fennebbiekből most már megmagyarázhatjuk a Pokolsár erupcióit, amit sokan iszapvulkánra akarnak visszavezetni, de amire már BENKŐ G. is az alábbihoz hasonló magyarázatot adott. HANKÓ Vilmos a kitérésüket fennebb említett munkájában, minthogy rendszeren télen jelentkeznek, abból magyarázza, hogy a légköri csapadék vize beszívárog a talajba, s megfagyva betömi azokat a nyílásokat, amiken a széndioxid elillanhaték. Az alul összegyűlő széndioxid tehát csak a Pokolsár csatornáján át távozhatik.

Ez a téli eltömés, melyet a fagyás okoz, mindenesetre elősegítette a széndioxidgáz feszítő erejének kifejtését, de aligha okozhatta a kitérészeket, mert nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a környékbeli kutakban és a beépített területeken, ahol a talaj nem fagy be, még mindig sok nyílás marad a széndioxidgáz elillanására. A

forrás foglalatlan csatornáján feltörő víz az említett rendkívül finom iszapot fellazította, amely a forrás csatornájában lassan-lassan felgyűlt. Bár pozitív adatom nincsen reá, mégis kétségtelennek tartom, hogy amily mértékben szaporodik a forrás csatornájában az iszap, olyan mértékben csökken a széndioxid és a víz feltörése is. Elérkezve végre azon ponthoz, amikor a széndioxidgáz (s talán a víz) feszítő ereje az iszapréteg nyomását legyőzte, bekövetkezett az erupció, egészen hasonló körülmények között, miként Földünknek nem egy pontján előidézi részint a feltörő gáz, részint a feltörő gőz. Az egyetlen különlegesség itt az, hogy a gáznak nemcsak a vízoszlop nyomását kellett legyőznie, mint pl. a Ránk-herlányi szökő forrásban, hanem az iszapét is.

Az alsó-kréta rétegeiben a keletre eső területen gyakran vannak bitumen és kőolajnyomok, s innen származhatnak a víz felszínén úszkáló kőolaj és bitumenes cseppek, melyek – mint Dr. POKA leírásából is látjuk – úgy látszik, hogy kitörések alkalmával nagyobb mennyiségben jutnak a felszínre, s az a kénhidrogénszerű szag is, amiről Dr. POKA megemlékezik, alighanem feltörő szénhidrogénektől ered, melyek a széndioxidgázzal együtt jutnak a felszínre.

A Hargita-hegység mentén, mind a keleti, mind pedig a nyugati oldalon általánosan ismeretes az a nagy széndioxidgáz-kiáramlás, melyhez hasonló alig van a világon, de oly bő gázfeltörést, mint Kovásznán, sehol sem ismerek e területen. A kovásznai, körülbelül 1 km hosszú és mintegy 250 m széles feltörési területen nincsen egyetlen kút vagy pince, amely színültig tele ne volna széndioxidgázzal; a Pokolsár mellett levő pataknak egyes pontjain pedig, mint a forró víz, úgy buzog a feltörő széndioxid.

Ez a bő széndioxid-tartalom magyarázza meg azután, hogy napról napra újabb és újabb fürdőket építenek, s ezáltal mind több és több helyen csapolják le a széndioxidot; ebben azonban már alighanem elérték azt a határt, amelyen a széndioxidnak oly szabad kiáramlást biztosítottak, hogy már nem lesz ereje a Pokolsár erupcióit megismételnie, pedig Kovásznának, mint gyógyító fürdőnek jövője nem ez apró fürdőcskéhez, hanem a Pokolsár igazán ásványos forrásához van kötve.

A kéziratos változatban a szerző figyelme kiterjed azokra a megoldási módozatokra is, amelyek a fürdő vize eredeti állapotának visszaállítását célozták. Íme a fennmaradt jelentés:

TEKINTETES IGAZGATÓSÁG!

A tekintetes Igazgatóságnak 1904. június hó 27-én kelt 479. számú rendelete értelmében a Borszék-fürdőről visszatérőben a kovásznai Pokolsár-fürdőt is vizsgálat alá vettem, s ennek eredményéről jelentésemet a következőkben foglalom röviden össze.

Kovászna község a háromszékmegyei síkság keleti szélén, közvetlenül a hegyek aljában, de még lapályon épült, a tengerszíne felett 564 m magasan. Maga az egész síkság medenceszerű benyomást tesz, melyet szélein törési vonalak jelölnek.

A medence felső rétegét Kovászna alatt hamuszürke, kissé csillámos, gyakran lignitesezett fadarabokat tartalmazó, rendkívül finom iszap alkotja, amely után 2,5–5 m mélységben kavicsréteg következik, amelynek vastagságát azonban adatok hiányában meghatározni nem lehet. Az iszapréteg közelebbi korát nem tudjuk, miután a lignitesezett fadarabokon kívül más szerves anyagot nem tartalmaz, de a lignitesezett fadarabokból azt lehet következtetni, hogy egészen fiatal – ó-alluviális vagy diluviális – lehet.

A Kovászna felett emelkedő hegyeket a Kárpáti-homokkő képződmény finom leveles agyagpalái és körbetelepült vékonypados homokkövei alkotják. Ennél fiatalabb kinézésű képződményt csak a Vajnafalva és Páva közötti lankás hegyoldalon találunk, hol ÉNy-nak dűlő sárgás laza homokkő vagy homok alakjában van feltárva. Mind az utóbbinak, mind a kárpáti homokkőnek településében olyan feltűnő vonást látni nem lehet, amiből azon törési vonalra következtetni lehessen, amelyen a szénsavgáz a felületre tör. A meredeken dűlő kárpáti homokkő rétegek csapásiránya Vajnafalván felül, a Kovászna-patak mentén, ÉÉNy-DDK s állandóan DNyNy fele dűlnek 15–17 h alatt. Csupán a Horgász és HANKÓ források közötti gerinc végén lehet É-i dűlést találni. A Kovásznától

délre eső hegyoldalakon és hegygerinceken a település némileg megváltozik, a mennyiben a csapásirány ÉÉK–DDNy-ra fordul, s a rétegek itt már össze is vannak gyűrve.

Ezen terület szénsavas forrásai Kovásznán a Pokolsár környékén, tőle ÉKK-re 1,5 km-re a Sósfürdőnél és a HANKÓ-forrásnál, DKK-re pedig 2,5 km-re a Horgász-forrásnál törnek fel. Ezen közel K–Ny-i irány vonalából azt gyaníthatjuk, hogy a törési vonal iránya, amelyen a szénsavgáz feltör, szintén összeesik e vonallal. Feltűnő azonban, hogy sem a Horgász és MIKES-fürdő, sem a MIKES-fürdő és Pokolsár között tekintélyes távolságban nem találunk szénsavfeltöréseket, ellenben úgy a Pokolsár, mint a MIKES-fürdő környékén azon területek hossz tengelye, amelyen a szénsavfeltörések konstatálhatók, DK-i, illetve DDNy-i irányba nyúlik el. A MIKES-fürdő környékén levő szénsavas terület hossz tengelye pedig egybeesik a Vajnafalva és Páva között levő, már említett, fiatalabb képződmény határával. A DK-i irányban való elnyúlás különösen a Pokolsár környékén feltűnő, hol a szénsavfeltörés a BENKE-fürdőtől DK-re 1 km távolságig nyomozható, s legvégső pontján, amely már jól beleesik a ZSIGMOND-kert felől jövő völgybe, a CSUTAK Gergely szénsavban igen gazdag Árpád-forrása van. Ezzel az 1 km hossz kiterjedéssel szemben K–Ny-i irányban alig 250 m szélességben tör fel a szénsav. A szénsav feltörési területének ezen kiterjedéséből arra is következtethetünk, hogy itt az említett területek nem egy, vagy esetleg nem csak egy irányú törésvonalból nyerik szénsavukat. E szerint három törésvonalat tételezhetünk fel: nyugaton a Pokolsárét, melynek iránya ÉNy–DK, középen a MIKES-fürdőt, amely közel É–D-i irányú, és keleten a Horgász és HANKÓ forrásokét, amelynek iránya ismét ÉNy–DK. Lehetséges, hogy ezekhez még egy K–Ny-i irányú is csatlakozik.

Ezek előrebocsátása után már reátérek a tulajdonképpeni kérdésre, a Pokolsár kérdésére.

A Pokolsár állítólag csak a 18. században tört fel jelenlegi helyén, azelőtt a mai helytől ÉNy-ra eső Cseremező nevű helyen volt a forrása. (Ez a hely beleesnék az ÉNy–DK irányú törésvonalba). Vize 1887-ig tiszta volt, de ekkor

egy nagyobb, erupciószerű kitörés után megzavarodott, hamuszürke lett, és meg sem tisztult többé. Kisebb-nagyobb időközökben azután erupciószerűen hánnya ki magából az iszapot, s feltörése oly heves volt, hogy a köveket, mivel a kitörést le akarták fojtani, kidobálta magából. A legutóbbi nagy kitörés alkalmával egy 14 m hosszú cölöpöt igyekeztek alig 0,5 m átmérőjű nyílásába beverni, de ezt is kidobta. Azután a nyílását egészen teletömték kövel.

Az utóbbi években azt észlelték, hogy a forrásnak nemcsak erupciószerű kitörése maradt el, hanem szénsavfeltörése is megapadt. Az az iszap, melyet a víz felhoz magával, és amelyet erupciói alkalmával kidobott, teljesen megegyezik azzal, amit a felszín alatt 2,5–5 m mélyséig láthatunk. Ez az iszap is rendkívül finom, s vízben igen könnyen és hosszú ideig lebegve lehet tartani.

A Pokolsár szénsavának megapadását részint a forrás csatornája eldugulásának, részint a nap-nap után keletkező kutaknak és fürdőknek lehet tulajdonítani, amelyeken – mint nyitott szelepeken – a szénsavgáz jelenleg eltávozik, ahelyett, hogy magának a Pokolsárnál törne utat.

A környék összes kútjai és fürdői mind az iszapréteg alatt levő kavicrétegből nyerik vizüket. A fürdők kútjaiban a víz nem emelkedik a felületre, hanem a felszín alatt 2–3 m mélyen marad, de innen szivattyúzva majdnem kimeríthetetlenek. Ezekkel szemben a Pokolsár vize egészen a felületig, tehát azoknál nagyobb nyomás alatt van, ami azt bizonyítja, hogy más, mélyebb rétegből nyeri vizét. Igazolja ezt a kémiai elemzés is, mert amíg pl. a CSUTAK-féle fürdő vizének 1000 gramjában csak 0,0450 g nátriumbikarbonát és 0,0028 g nátriumklorid van kimutatva, addig a Pokolsár vizének újabb elemzése 7,5603 g nátriumbikarbonátot és 5,3407 g nátriumkloridot mutat ki. Amíg az előbbiben a szilárd alkatrészek összege 0,8151, addig a Pokolsár vizében 14,8545 g. Ezekből az adatokból tehát kétségtelen, hogy a Pokolsár vize nem azonos a környék kútjainak vizével. Az összes kutak közül, amelyeknek elemzéséhez hozzájuthattam, a Horgász-, HANKÓ-forrás és Kovászna déli erében a CSUTAK-féle Árpád-

forrás hasonló összetételű, mint a Pokolsár, s valószínűleg e két utóbbi is, mint a Horgász és HANKÓ források, már a kárpáti mészkőből nyeri a vizét.

Arra a kérdésre, hogy a Pokolsár vize miféle rétegből nyeri az iszapot, s mi lehetett oka az időszakos erupcióknak, a következő feltevés-sel felelhetek. A szomszédos fürdők kútjainak alján mindenütt gyűl össze hasonló hamuszürke iszap, pedig ezek csak alig 5 m mélyre, a kavicsrétegbe vannak mélyítve. Ide alig kerülhetett máshonnan, mint a kavicsrétegnek és iszaprétegnek határáról. Valószínűnek tartom, hogy a Pokolsárba is a felső iszaprétegből került az iszap, s ezzel lehet magyarázni ennek erupciószerű feltörését is. A forrás csatornájában meggyülemlett iszap a szénsav feltörését lassanként elzárta, míg végre a gáz oly nagy nyomás alá került, hogy az iszapréteg nyomását legyőzte, s a felgyülemlett iszapot kidobta csatornájából. A nagy mennyiségű kő behányása s a kő közeit kitöltő iszap most már a nagy gázfeltöréseket elzárta, s az másfelé kerekedett, és a sok nyitott szelepen át talált is magának utat. Az a szerencse még, hogy a nyílás nincsen teljesen eltömve, s azon még kevés víz és gáz jöhet fel. Jelenlegi állapotában hagyva a forrást, könnyen ki lehet tenni a teljes eldugulásnak.

Feleltem itt azt is, hogy a Pokolsár az iszapréteg alatt levő kavicsrétegből vizet nem nyerhet, sőt ellenkezőleg, ez a kavicsréteg könnyen vezethet el a Pokolsár vizéből.

Hátra van most már, miután a források geológiai és hidrológiai viszonyait ismertettem, hogy azon kérdésre válaszoljak, vajon mi módon lehetne a fürdő vizét újra eredeti állapotába visszaállítani. Kétféle megoldás mutatkozik: egyik lenne annak az állótól több száz kőnek eltávolítása, amivel a forrás csatornáját eltöltték. Ebben az esetben, feltéve, hogy a szénsavgáz egész erejével ezen a csatornán tolul fel újra, nemcsak a csatorna lenne szabadabb téve, hanem meg lenne adva a mód arra is, hogy a régi iszap-erupciók is ismétlődjenek. Ez azonban csak úgy következhetne be, ha a forrás csatornája továbbra is foglalás nélkül lenne; ez esetben azonban nemcsak a víz káros elszívargása könnyíttetik meg, hanem a forrás területe süllyedéseknek is ki lehet

téve, mert a víztől fellazított s kihányt iszap helyén üreg keletkezik. Foglalás esetén az iszapréteg a csatornából kizáratnák, s a feltörő víz valószínűleg egészen tiszta lenne.

A másik mód – s mi könnyebben keresztülvihető, minden tekintetben ajánlatosabb is – az lenne, hogy a fürdő azon pontján, hol az kővel nincsen teletömve, lefűrnának egészen az alapközetet képező kárpáti homokkőig, ami – tekintve a felette levő képződmény laza voltát – nem is járna oly túl nagy fáradtsággal, sőt ajánlatos volna még 1–2 m-re a kárp. homokkőbe is behatolni. Ezzel a fűréssel elérnék azt, hogy ugyanazt a vizet kapnák meg, amit jelenleg, de befűrva még az alapközetbe is, valószínűleg bővebb szénsavgáz tartalommal; az így nyert víz zárt csőben magasabbra emelkedve, bővebben táplálhatná a fürdőt, és végül a fűrócsővel elzártnák a fürdőtől a felső kavicsréteg is, ami jelenleg igen könnyen elvezetheti a Pokolsár forrásának egy részét. Másfelől pedig, amit sokan a fürdő hátrányának tudnának be, a fűrócsővön feljövő víz aligha lenne többé iszapos, hanem tiszta lenne. Erre vonatkozólag pedig a magam részéről semmi aggasztót nem látok, mert – amint említettem – a Pokolsárban jelenleg lebegő iszap teljesen azonosnak látszik a kavicsréteg alatt[í hasonló iszapréteggel], de azt hiszem, nem tévedek, amikor azt állítom, hogy orvosi tekintetben is teljesen azonos hatása lehet a felső iszaprétegnek is, mint a vízben lebegő iszapnak. Mert az iszapnak gyógyhatása tisztán mechanikai, s aligha függ össze annak alig változtatható vegyi összetételével. Azon esetben, ha a fűrés által tiszta vizet nyernének, könnyen be lehetne a fürdő egy részét iszapfürdőnek rendezni, amikor az iszapot Kovászna bármely pontján leásva bőségesen találnák.

Végül nem hagyhatom felemlítés nélkül azt a veszélyt, aminek úgy a Pokolsár, mint a többi fürdők a szénsav- és víztartó rétegek mind gyakoribb és gyakoribb megcsapolásával ki vannak téve, ezért ajánlanám, hogy a források mielőbb védőterülettel védessenek meg. Igaz, hogy a szénsavnak óriási mennyisége megy még ma is nap-nap után veszendőbe, aminek ipari használhatósága napról napra jobban terjed, mégis a gáz

újabb és újabb lecsapolásával végre elérnők azt a határt, amikor a feltörő gáz mennyisége a források telítésére kevés lenne, vagy – ami még könnyebben mutatkozhatnék – egy újabb megnyitás alkalmával régebbi helyéről eltereltetnék. Annak a szén-savgáznak ipari felhasználása, ami az egyes kutaknál jelenleg veszendőbe megy, mindenesetre komoly megfontolást érdemel.

Brád, 1904. augusztus hó 2-án

Jegyzet

1. MOL K184, 487. csomó, 112. tétel, 1904.
2. BENKÓ G., A kovásznai „Pokolsár” és legújabb erupciójának ismertetése. Az Erdélyi Múzeum-Egylet orvos-természettudományi Értesítője, XVII, 1885, 141.
2. KŐVÁRY László, Erdély földé ritkaságai, Kolozsvár, 1853, 204.
3. BÁRÓ ORBÁN Balázs, A Székelyföld leírása, Pest, 1869, III, 149; Dr. HANKÓ Vilmos, Az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása, Kolozsvár, 1891, 147–157; Székelyföld fürdői és ásványvizei, 106–111, Budapest (Évszám nélkül, 1902–1904?) – A Pokolsár és a gázforrások Kovásznán (In: Emlékkönyv a K. M. Természettudományi Társulat félszázados jubileumára, 286–293, Budapest, 1892).
4. Vö. Dr. BOLEMAN István, Magyar fürdők és ásványos vizek. Budapest, 1896, 91.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötet szerkesztési szempontok indokolják. Szerk. megj.)

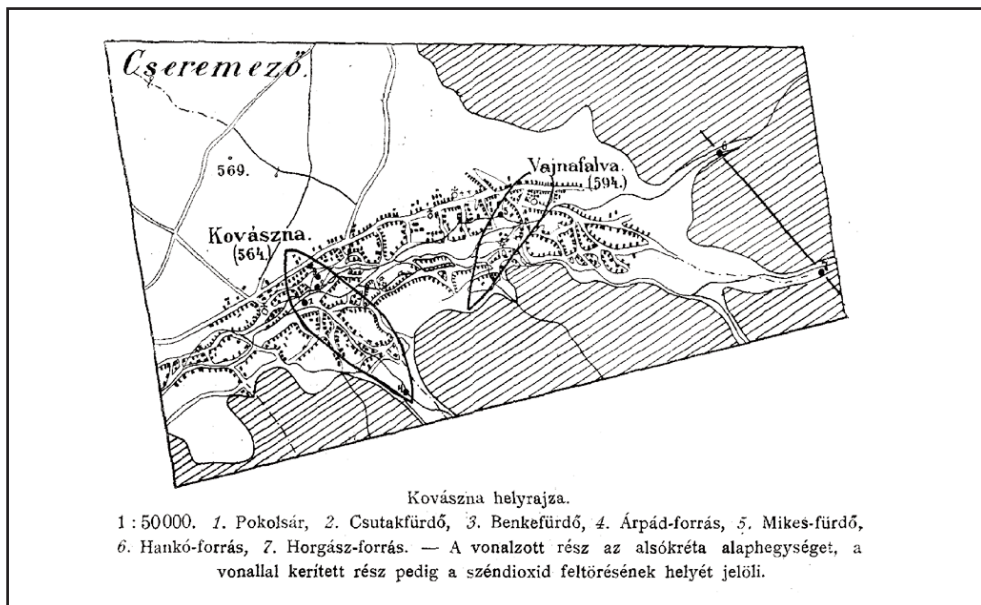
Contribuții la cercetările de la Covasna din anul 1904 ale lui Dr. Mór PÁLFY (Rezumat)

Geologul dr. Mór PÁLFY (1871–1930) și-a publicat lucrarea referitoare la vulcanul noroios din Covasna (Fântâna Dracului) în revista geologică maghiară *Földtani Közlöny* 37, în anul 1907. Varianta rămasă în manuscris a acestei lucrări, păstrată în arhivă, nu conține aparat științific, tabele anexă, anexă grafică și istoricul problemei. În schimb, este mai bogată în anumite detalii, și astfel, publicată paralel cu reeditarea variantei finale, permite o mai bună înțelegere a metodei de lucru folosite de PÁLFY.

Contributions to the Research Undertaken in 1904 by Dr. Mór PÁLFY in Kovászna (Abstract)

Dr. Mór PÁLFY (1871–1930) published his paper on the geology and hidro-geology of Kovászna (present day Covasna, Covasna county, Romania) in *Földtani Közlöny*, 37, in 1907. The paper also has a manuscript variant in the archives. This manuscript has no scientific format, annexed tables, graphical and historical material, but contains other data, technical solutions. Its publication together with the revised final text allows access into the scientific workshop of Mór PÁLFY.

1. ábra Kovászna helyrajza (*Földtani Közlöny*, 37. kötet, 1907 alapján)

Aspecte geografico-turistice ale localității Praid (jud. Harghita)

(Rezumat)

Lucrarea abordează problematica dezvoltării turismului în cazul localității Praid, așezare rurală, care și-a dobândit o funcție turistică pe lângă funcții agricol-forestiere și industriale, prin valorificarea resurselor naturale (bioclimat de salină, ape termale-sărute, relief carsto-salin) în scopuri turistice. Aducerea pe piața turistică a resurselor presupune edificarea bazei tehnico-materiale (baze de cazare și alimentație, de tratament și agrement), sprijinindu-se pe infrastructura de interes general. Potențialul turistic al localității facilitează dezvoltarea diferitelor tipuri și forme de turism. Mediul natural și construit, schimbările socio-economice, politico-legislative au favorizat diversificarea ofertei prin promovarea turismului rural, care s-a alăturat turismului cu caracter curativ și de agrement. Primirea oaspeților a creat pentru comunitatea locală posibilitatea de a realiza noi surse de venituri cu multiple efecte asupra nivelului de trai și stilului de viață, schimbări în mentalitate. În condițiile tranziției economice a țării promovarea și susținerea turismului oferă regiunilor rurale șanse de revitalizare, fiind necesară elaborarea strategiei de dezvoltare regională și a turismului. Lucrarea abordează problema amenajărilor, respectiv a circulației turistice, element de feed-back în relația de interacțiune între cerere și ofertă, elemente ce trebuie luate în calcul în elaborarea proiectelor și strategiilor.

1. Generalități

Localitatea Praid este situată în partea nordică a zonei Odorhei, treimea sudvestică a județului Harghita, în zona etnografică cunoscută sub numele „Ținutul Sării”. Datorită ivirilor de cutoare diapire din estul Transilvaniei, localitatea Praid a devenit cunoscută în literatura geografică prin exploatarea sării. Așadar, Praidul s-a evidențiat în rândul așezărilor rurale prin funcții agricole (creșterea animalelor, cultura plantelor), silvice, industrial-extractive, funcții la care s-au atașat și cele turistice și de servicii.

Până la mijlocul anilor '90 activitățile turistice s-au bazat pe factorii terapeutici naturali locali (bioclimat de salină, apă termală sărată), stimulând ascensiunea turismului curativ-balnear și de agrement. Schimbările economico-sociale, culturale și politico-legislative ce au avut loc în acest deceniu, au determinat apariția și dezvoltarea turismului rural, completând și diversificând oferta de servicii turistice, creșterea circulației turistice și impunerea pe piața turistică a localității. Pe de altă parte, evoluția turismului are un impact multiplu asupra comunității locale, atât prin crearea unor noi alternative de surse de venituri, fie prin apariția micilor întreprinderi sub forma asociațiilor familiale, societăți cu responsabilitate limitată și atașarea acestora la rețeaua de turism rural, fie prin lărgirea pieței de desfacere a produselor locale, cât și prin schimbări în percepția și stilul de viață al locuitorilor.

2. Principalele resurse turistice, premise ale dezvoltării turismului la Praid

2.1. Elemente de morfologie

Ținutul Sării este format din trei unități administrative, orașul-stațiune Sovata, comunele Praid și Corund. Acestea se suprapun depresiunii submontane a Praidului, aliniamentului de înălțimi subcarpatice Bichiș (1080 m), Șiclod (1028 m), Piatra Cușmedului (991 m), Firtușu (1060 m), care se leagă de platoul vulcanic Gurghiu-Harghita prin înșeuarea de la Săcădat de cca. 600 m și pasul Calonda (820 m) despărțind depre-

* Universitatea „BABEȘ-BOLYAI” (Cluj-Napoca), Colegiul Universitar Gheorgheni, Gheorgheni, Grădina CSIKI, RO-4200

siunea Praidului de bazinul Nirajului, respectiv de valea Nicoului Alb. Moșia acestora se extinde prin platoul vulcanic până la culmea principală a lanțului vulcanic: conurile Saca, 1776 m; Șumuleu-Amza, 1694 m; Răchitiș, 1152 m; Ostoros, 1386 m, despărțite de înșeuări, unele străbătute de căi de comunicații (pasul Bucin, 1273 m; pasul Liban, 1000 m).

Pe fasciculusul de cute mio-pliocene, caracteristice estului depresiunii Transilvaniei, acoperite de produsele erupțiilor vulcanice pliocen–pleistocene, rețeaua hidrografică postdaci-ană a scos la iveală structuri de tip subcarpatice (I. MAC, 1972), cu adaptări inverse la structură: depresiunea de anticlinală Praidului, respectiv flancul de sinclinal suspendat Bichiș–Șiclod–Firtuș, acoperit și protejat de aglomerate piroclastice, resturi din platoul vulcanic, retras spre est. Cutele diapire ce străpung anticlinalul Țării Praidului au favorizat adâncirea afluenților Târnavei Mici: Sovata și Corundul. Apariția la zi a sării condiționează procesele carsto-saline (formarea dolinelor și a defileelor) accelerate de intervenția antropică în decursul istoriei, exploatarea sării, în trecut la suprafață, mai recent în subteran. Infiltrarea apei în masivul de sare a cauzat surparea unor porțiuni din galeriile abandonate.

Principala forță de atracție turistică în cazul Praidului constituie salina, atât pentru tratamentul subteran (speleoterapia), cât și pentru vizitatori. Nivelul actual de vizitare (orizontul „50”) a fost precedată de vechea mină Gheorghe DOJA, unde speleoterapia a fost începută din anii 1960, baza de tratament fiind mutată la nivelul actual în 1980. Dacă bolnavii valorifică bioclimatul specific de salină, vizitatorii sunt atrași de atmosfera golului subteran, impresiile fiind analoage cu cele din peșteri. Pe pereții și podeaua camerelor de exploatare se pot admira cutele în sare evidențiate de succesiunea stratelor cu nuanțe de la alb imaculat până la gri închis.

S-ar pune problema introducerii în circuitul turistic, deschiderea pentru vizitare și a altor nivele de exploatare abandonate, dar în contextul de dezvoltare economică actuală se consideră a fi nerentabilă, costurile de întreținere

(iluminare, facilitarea accesului etc.) neputând fi acoperite de veniturile realizabile din vizitare. La nivelele mai joase ar fi interesante dimensiuni mai mari ai cavităților, concrețiuni de sare (stactite, cristale formate în preajma unor băltoace), respectiv basoreliefurile și desenele pe pereții vechilor galerii din mina Gheorghe DOJA, unde în anii 1970 s-au organizat tabere și concursuri de sculptură și pictură. În perioada de dinainte de 1980 accesul se făcea prin intermediul unui ascensor. Ar fi totuși de dorit organizarea unor ture subterane sub îndrumarea unor ghizi specializați și în locurile mai neumblate, desigur, cu respectarea unor norme de protecția turiștilor.

Un alt aspect al morfologiei carsto-saline este relieful exocarstic. În partea sud-vestică a Dealului Sării adâncirea pârâului Corund (Apa Mare) a generat un defileu de aproximativ 1,5 km lungime, pe versanții cărui apar la zi sarea sub forma unor stânci, cu aspect de turnuri, mici creste, pereți, râpe, brăzdate de lapiezuri dense, foarte ascuțite. Se pot observa doline, ponoare și chiar izbucuri sărate. Apa sărată ieșită la suprafață, fiind o soluție suprasaturată își descarcă sărurile pe micile proeminente sub forme globulare. Băltoacele, ochiurile de apă rămase după ploii, datorită evaporăției lasă în urma lor planșee, cruste de precipitare. Microformele respective au durată de viață efemeră, aspectul lor fiind determinat de regimul precipitațiilor și al evaporăției.

Toate aceste microforme ridică atractivitatea perimetrului Praidului, însă acest punct de atracție încă nu este valorificat și invadat de turiști, ceea ce ridică problema dezvoltării serviciilor turistice subordonat și integrat cerințelor de protecția mediului.

În afara elementelor morfologice menționate resursele turistice primare se completează cu aflorimentul de aragonite din Dealul Melcilor lângă Corund, relieful vulcanic (conuri, cratere, neckuri) din Munții Gurghiului și Harghitei.

2.2. Premise climatice și bioclimatice pentru dezvoltarea turismului

Depresiunea Praidului este alungită în direcție aproape meridiană, închisă pe o parte de dealuri de tip subcarpatice cu înălțimi de peste

900-1000 m, pe de altă parte de marginea abruptă a platoului vulcanic, dar are deschideri pe valea Târnavei Mici spre vest, aval de Sovata, respectiv spre est pe aceeași vale, amonte de Praid. Praidul are deci un climat continental moderat de depresiune intradeluroasă, submontană, cu veri răcoaroase și ierni reci. Temperatura medie anuală depășește 7 °C, în iulie fiind de cca. 17 °C, în ianuarie în jur de -4 °C. Precipitațiile medii anuale au valori de 750–800 mm. Depresiunea este ferită de vânturi puternice și are un bioclimat de cruțare.

Cea mai mare importanță din punctul de vedere al turismului o are bioclima specifică de salină.

Experiențele dobândite în tratamentul căilor respiratorii în subteran fie în peșteri (peșterile Klutert din Germania, Tavas și Păcii în Ungaria), fie în saline (Solotvino în Ucraina, Wieliczka în Polonia) au fost un îndemn pentru inițierea speleoterapiei și în România (salinele de la Slănic, Tg. Ocna, Praid). La Praid fostul director al minei, Károly TELEGDY și medicul de circumscripție, dr. Árpád VERESS au creat condițiile tratamentului subteran încă din anii 1960, în vechea mină Gheorghe DOJA. Fundamentarea științifică a speleoterapiei a fost începută în 1971 de către un colectiv de medici din Tg. Mureș. În 1974 s-a construit și un spital pentru astmatici. În 1980 nivelul de vizitare și tratament a fost mutat la orizontul „50”, la adâncimea de 120 m de la suprafață, într-o galerie cu 12 m înălțime, 20 m lățime și 200 m lungime, unde se ajunge printr-un tunel de 1250 m, cu înclinare de 8%, parcurs cu autobuzul salinei. Capătul liniei este despărțit de baza de tratament cu pereți de lemn împiedicându-se pătrunderea aerului afectat de gazele de eșapament și praf. Apoi se coboară încă 30 m pe 167 trepte.

Bioclima din salină se caracterizează printr-un ansamblu de condiții biologice și fizico-chimice, efectul curativ datorându-se următoarelor proprietăți:

– lipsa alergogenilor și a efectelor iritante, datorită numărului redus de germeni (80–270 buc/cm³) față de 1000 buc/cm³ în cazul atmosferei orașelor mari; și prezenței unor varie-

tăți micologice, unele producătoare de substanțe antibiotice;

– umiditatea relativă ridicată (71%) și constantă, care favorizează precipitarea particulelor solide (microbi, bacterii, praf) pe pereții salinei și diluarea secreției traheale-aderente;

– temperatura scăzută și relativ constantă cu variații între 15,4 °C–16,4 °C, stimulând receptorii tusogeni;

– presiunea mai mare cu 12–15 mmHg în salină față de cea de pe suprafață, deci presiunea parțială a oxigenului fiind mai mare, contribuie la alimentarea mai bună a organismului cu O₂;

– curenții de aer cu valori reduse (0,2–0,3 m/s) necreând senzație de frig;

– conținutul ridicat de CO₂ (611–799 mg/m³) accelerând ventilația plămânilor;

– prezența cristalelor solide de NaCl, 50% din acestea având dimensiuni sub 5 microni, care prin inspirație pătrund la nivel alveolar cu efect osmotic și stimularea secreției hipertonică asupra mucoasei bronhiale, completate de prezența aerosolurilor bogate în ioni de sulfati, nitrați, amoniu, magneziu, calciu, potasiu, iod, brom;

– ionizarea negativă a aerului (413–580 ioni/m³), radiațiile beta și gamma formate prin descompunerea izotopului Ra²²² (1,5–1,9x10⁻¹³ Ci/l), scăzând intensitatea și numărul crizelor astmatice, stimulând eliminarea bacteriilor și alergogenilor; cantitatea redusă de ozon (O₃+) reduce convulsiile mușchilor netezi, iar pH-ul de 6,5–6,9 contribuie la dezinfectarea aerului și reducerea florei bacteriene (HORVÁTH, I., 1998).

În aceste condiții tratamentul, care durează 10–12 zile la copii, 16–18 zile la adulți, aduce ameliorarea semnificativă a afecțiunilor căilor respiratorii: persoane expuse noxelor respiratorii, pneumopatii microbiene sau virotice antecedente, bronșite, traheobronșite cronice, astmul alergic, bronșiectazie (MUNTEANU, L. et col., 1986).

2.3. Resurse hidrografice

Gama factorilor terapeutici la Praid este completată de apa termală sărată. La Sovata (aflată la cca. 10 km distanță) formarea lacurilor sărate este pusă pe seama proceselor de barare

naturală a pâraielor Toplița (1875) și Minei de Aur (1879) și dizolvarea carsto-salină a masivelor de sare, pe locul vechilor exploatare. Apariția fenomenului de helioterme în Lacul Ursu se datorează formării unei pelicule de apă dulce pe suprafața apei sărate concentrate, care contribuie la un proces analog cu efectul de seră, urmând ca temperatura apei să crească de la 20–24 °C la suprafață la 40–60 °C la adâncimea de 2-3 m.

În cazul Praidului însă apa termală sărată provine dintr-un foraj adâncit la baza dealului Harom în 1949. De la 2200 m adâncime sonda aducea la suprafață apele de 46 °C, cu un debit de 32 l/s (46.000 l/zi), care urma a fi valorificată la băile în vană și ștrandul termal cu bazin în aer liber, amenajat în 1952. Dr. Árpád VERESS a publicat în 1974 un studiu despre efectul terapeutic al acestor ape, comunicând și caracteristicile hidrochimice (Tabelul 1.)

Apele utilizate în tratamentul balnear au un hidrochimism clorurosodic concentrat, bromiodurat, sulfat, calcic-magnezian etc., fiind recomandate pentru afecțiuni reumatismale degenerative (spondiloză cervicală, dorsală și lombară, artroze, poliarthroze), afecțiuni reumatismale abarticulare (tendinoze, tendomiioze, tendoperiostoze), afecțiuni posttraumatice (redori articulare posttraumatice, stări după entorse, luxații, fracturi), afecțiuni neurologice periferice și cardiovasculare (varice) etc.

În ultimul timp salina Praid a adus pe piață un produs terapeutic: sare de baie terapeutică sulfoiodurată cu indicații multiple, utilizată în cura externă prin băi zilnice, începând cu 10 min/zi și treptat prelungit la 30 min/zi, la temperatura de 36 °C treptat mărind la 37-38 °C, o cură durând 10–14 zile consecutive și fiind recomandată repetarea curei la 6 luni.

3. Valorificarea turistică a resurselor

Resursele turistice specifice și amenajarea spațiului cu infrastructură turistică fac ca Praidul, chiar dacă nu este o stațiune balneo-climaterică atestată, să se impună din ce în ce mai mult ca localitate balneară și centru turistic în continuă ascensiune pe piața turistică. Tipul prin-

cipal de turism continuă să fie cea curativă, dar poziția sa favorabilă, resursele turistice complementare, diversificarea paletelor de servicii, activitatea susținută de organizarea activităților turistice sunt premise favorabile pentru abordarea și a altor segmente de piață: turismul de agrement, turismul cultural și turismul rural.

3.1. Potențial de comunicație și infrastructură generală

Localitatea Praid are o accesibilitate relativ lesnicioasă. Drumul național 13A – Bălăușeri–Sovata–Praid–Corund–Odoheiu Secuiesc–Miercurea-Ciuc – aflat într-o stare tehnică relativ bună, este un tronson din traseele, itinerarele consacrate în vizitarea Țării Secuilor. Este unul din traseele cele mai frecventate de turismul cultural organizat (circuite cu autocarul) sau individual. Starea tehnică necorespunzătoare a DN 13B, bifurcat la Praid spre Gheorgheni prin pasul Bucin, impune restricții în parcurgerea acestui itinerar.

Calea ferată Blaj–Târnăveni–Sovata–Praid are o contribuție mai modestă (zilnic 2 trenuri personale sosesc și pleacă din gara CFR Praid), fiind utilizată mai mult de turiștii cu exigențe mai reduse.

Infrastructura generală dispune de rețele de distribuție a energiei electrice, ale apei potabile, gaz metan, magazine alimentare, poștă, cabine telefonice cu cartelă, filiale C.E.C. și Banc-Post, cabinete medicale și farmacie etc. Așadar infrastructura turistică poate să se bazeze pe cea generală. Baza materială a turismului include unități de cazare (hotel, motel, pensiuni turistice și ferme agroturistice, posibilități de cazare la locuitori), unități de alimentație publică (restaurante, baruri, cofetării, berării), bază de tratament (spitalul de astmatici, salina, băi la vane) și de agrement (ștrand termal sărat, trasee turistice).

3.2. Baza materială a turismului

Baza de cazare. În evidența statistică a județului Harghita, pentru localitatea Praid apar 32 unități de cazare, din care un hotel (H. Omega) neclasificat, cu 22 camere, 44 locuri, un motel (M. Praid) clasificat la o stea, cu 27 camere,

65 locuri, respectiv 30 pensiuni turistice și ferme agroturistice, clasificate la una-două margarete (flori), totalizând 54 camere, cu 120 locuri (18 camere, 39 locuri, respectiv 36 camere, 81 locuri). Pensiunile au în general 1–2 camere, respectiv 2–6 locuri, doar 4 pensiuni de 2 margarete au 3–4 camere, unul chiar cu 13 locuri în 5 camere. Deci unitățile sunt mici, proprii turismului rural, care răspunde la cerința clienței pentru o atmosferă familiară, mai intimă, decât în cazul industriei hoteliere, o relație personalizată între prestator și beneficiar.

Serviciul de cazare poate fi solicitat prin intermediar (agenție de turism, tour-operator) sau în mod direct. Protagonistul organizării activităților turistice la Praid este agenția de turism Trans-Tur, care a luat în administrare motelul Praid, restaurantul Casa TELEGDY, bufetul din salină și dispune de un birou de informare turistică. Câștigând finanțare PHARE pentru organizarea unei rețele de turism rural, a devenit principalul actor pe piața turistică locală, fiind reprezentant ANTREC pentru județul Harghita, membru al Asociației Naționale a Agențiilor de Turism (ANAT), și al Federației Europene pentru Turism Rural (EUROGÎTES). În eforturile pentru abordarea pieței turistice fac parte activități de marketing prin elaborarea materialelor promoționale și prezentarea acestora la târguri și expoziții naționale și internaționale (TNT, RITS în București, Utazás 2000 la Budapesta), apariția în cataloage ANTREC și susținerea unui site pe Internet.

Prestatorii serviciilor de cazare, cu unități de primire atestate de O.A.C.T. primesc oaspeți prin intermediul firmei, deci nu mai au nevoie de a se ocupa individual de aducerea pe piață a produsului turistic.

Afluxul turistic în localitate a avut ca efect apariția posibilităților de cazare la cetățeni, numărul celor care au cerut autorizație pentru primirea oaspeților ridicându-se de la 25 în 1997, la 58 în 1998, 67 în 1999 și 72 în 2000. Dacă participanții în turismul organizat se cazează la motelul Praid și în pensiunile afiliate la Trans-Tur, turiștii individuali pot să aleagă între aceștia și ceilalți ofertanți de tip „zimmer frei”; deci oferta nu este monopolizată.

Baza de alimentație publică. Diferența între pensiunile turistice și fermele agroturistice, teoretic este că la acestea din urmă produsele alimentare oferite spre consum turiștilor provine din gospodăria proprie (mai ales produsele animaliere), în realitate însă serviciul de masă este suplimentară, facultativă, turiștii și curanții apelează în cea mai mare parte la restaurantele Casa TELEGDY (100 locuri din care 58 în interior, restul pe terasă) și cea din incinta motelului. Sunt oferite specialități gastronomice specifice regiunii, iar atmosfera este asigurată de muzică țigănească.

La unele pensiuni (atât la cele clasificate, cât și la întreprinzătorii individuali) există posibilitatea ca turiști să-și pregătească masa individual în bucătării separate.

Amenajări pentru tratament. Speleoterapia se sprijină pe spitalul astmaticilor (40 paturi), amenajările existente în salină: iluminare electrică, aeraj continuu, scaune, băncuțe, teren de sport și gimnastică medicală, teren de joacă, minibiblioteca, bufet, grup sanitar; accesul fiind facilitat cu autobuzul salinei. Vizitarea salinei se desfășoară sub îndrumarea a 2 ghizi, biletul de intrare incluzând transportul și ghidajul. Un obiectiv turistic de marcă este capela ecumenică, sfințită în 1993, unde s-au cerebrat și cununii, și care este dedicată lui Sf. Ioan de Nepomuk, patronul ocnașilor și al podurilor.

Balneoterapia are la bază ștrandul termal sărat cu un bazin în aer liber de 1000 m², cu amenajări pentru aerohelioterapie și 50 de vane cu apă încălzită în interior, cu funcționare sezonieră între 1 iunie–1 octombrie. În ultimul timp ștrandul devine neîncăpătoare, în ciuda apropierii lacului Ursu de la Sovata, punctele slabe fiind suprafața restrânsă, lipsa locurilor umbrite și existența unui singur duș. Alături de ștrand se găsesc o cofetărie-bar și tarabe de souveniruri.

Petrecerea timpului cu ocazia sejurului de 2–3 săptămâni în cazul curanților, sub o săptămână în cazul turiștilor veniți în agrement, ridică problema organizării unor programe cultural-distractive sau chiar de aventură. După tratamentul zilnic de 4 ore în subteran, turiștii pot să apeleze la programe organizate de agenția

Trans-Tur: vizitarea casei memoriale a poetului Lajos ÁPRILY și a muzeului sătesc cu exponate de natură etnografică și unelte legate de exploatarea sării în trecut; vizitarea orașului-stațiune Sovata, a centrului de ceramică populară Corund, participarea la excursii cu autocarul spre Odorheiu Secuiesc, Miercurea-Ciuc, Gheorgheni.

Cu toate că pe harta ghidului turistic al Munților Gurghiului (TORJAI-RÁCZ Z., 1998) apar trasee turistice marcate ce conduc spre înălțimile subcarpatice (Bechei, Șiclod, Firtușu), pe platoul vulcanic și conurile din Munții Gurghiu și Harghita, sau la ruinele cetăților medievale timpurii (Rapsonné, Firtos, Tartod), în realitate acestea fie lipsesc, fie sunt degradate. S-ar impune reamenajarea acestora cu marcaje, balize, indicații cu explicații științifice, mai ales în cazul unor obiective ca defileul de sare, rezervația geologică Dealul Melcilor de la Corund, cu aflorimente de aragonite. Prin asemenea măsuri s-ar putea iniția unele forme inedite de turism (turism montan, ecoturism etc.).

4. Circulația turistică

Analiza circulației turistice la Praid este posibilă pe baza evidenței bolnavilor și vizitatorilor la salina Praid și la băile la vană, precum și din statistica unităților de cazare, desigur cu un oarecare grad de relativitate, deoarece numărul turiștilor cazați niciodată nu corespunde cu numărul turiștilor, care vizitează localitatea (cifrele fiind întotdeauna orientative).

Circulația turistică în salina Praid a avut o tendință de creștere până în 1998, scăzând apoi în 1999 atât în cazul bolnavilor, cât și al vizitatorilor (Tabelul 2, fig. 1), iar în ceea ce privește variația lunară pe anul 1999, se observă că maximum absolut se înregistrează în lunile iulie–august, situație explicabilă cu regimul concediilor și vacanțelor. Ponderea bolnavilor depășește pe cea a vizitatorilor, cu excepția lunilor mai–iunie, perioada în care sunt organizate majoritatea excursiilor cu autocarul (având în vedere cele cu ocazia Rusaliilor).

Dinamica circulației la băile la vană în perioada 1995–1999 a avut o tendință de scădere,

însă în lunile de vară la bazinul în aer liber, în 1999, s-au înregistrat 24.258 de turiști. (Tabelul 4)

Analiza comparativă a numărului de vizitatori la salină sau băile la vană pe o parte și numărul de înnoptări realizate în totalul unităților de cazare relevă o situație surprinzătoare. Dacă în 1999 erau cazați 1494 turiști, cumulând 5372 înnoptări, în același an salina a fost vizitată de 163.852 de turiști, din care 93.198 bolnavi (56,88%), iar băile la vană au fost utilizate de 8669 persoane. Discrepanța numerică poate releva două lucruri: fie că cei care frecventau stabilimentele balneoclimaterice s-au cazat în alte unități, necuprinse în evidența statistică (în spații de cazare la locuitori, neclasificate, sau în alte localități apropiate, de ex. Sovata), fie ponderea turiștilor aflați în tranzit este foarte ridicată. Este de presupus că prima situație este mai apropiată de realitate, ceea ce ar putea însemna dezvoltarea unei economii paralele. Numărul turiștilor aflați în tranzit poate fi reflectată de numărul vizitatorilor în salină (70.654 turiști, 43,12%), având în vedere faptul că bolnavii aflați la tratament subteran intră în salină de 10–18 ori (timp de 2–3 săptămâni).

Ponderea tipurilor de cazare din numărul de turiști și numărul înnoptărilor arată pentru anul 1998 o predominare a pensiunilor turistice și fermelor agroturistice, respectiv a motelului în 1999, datorită scăderii numărului de turiști la primele și creșterii în cazul motelului. Toate acestea pe fondul scăderii generale a numărului de turiști atât la salină, cât și la băi. (Figura 3)

Din Tabelul 5 reiese că durata sejurului mediu a scăzut în cazul hotelului și motelului, dar a crescut în media pensiunilor, ceea ce denotă că pensiunile răspund la nevoile unor forme de turism cu caracter de sejur (balnear și rural).

Cercetările efectuate pentru realizarea acestui studiu ne-a oferit date și despre variația trimestrială a numărului de turiști, a numărului de înnoptări, a duratei medii a sejurului și despre gradul de ocupare a capacității de cazare, indicatori importanți în analiza circulației turistice. Astfel, în evidența statistică pentru anul 1999 circulația turistică din trimestrul I s-a dovedit a fi nulă (reflectând de fapt deficiențele statistice, aflate în restructurare).

În trimestrul 2 (aprilie, mai, iunie) hotelul a avut circulație nulă, motelul a cazat 214 turiști, realizând 722 înnoptări cu o durată medie a sejurului de 3,37 zile pe 65 locuri cazare, iar în cazul pensiunilor doar 6 unități din 30 au avut activitate înregistrată, cumulând 210 înnoptări la 53 turiști cazați (sejur mediu 3,96 zile) pe 37 locuri-cazare.

În trimestrul 3 (iulie, august, septembrie) în hotel s-au cazat 120 turiști cumulând 338 (sejur mediu 2,82 zile), în motel 775 turiști au realizat 2349 nopți-cazare (sejur mediu 3,03 zile), iar cele 15 pensiuni cu activitate înregistrată au primit în total 197 turiști, realizând 1299 înnoptări (sejur mediu 6,59 zile) pe 71 locuri.

În trimestrul 4 (octombrie, noiembrie, decembrie) activitatea hotelului (40 locuri) a cuprins 37 turiști, 65 înnoptări cu sejur mediu de 1,76 zile, motelul nu a avut activitate înregistrată, iar dintre pensiuni au fost active 12: 98 turiști, 389 înnoptări cu media sejurului de 3,97 zile (pe 61 locuri).

Se poate observa că maximul intensității fluxului turistic revine lunilor de vară pentru toate unitățile de cazare. Valoarea cea mai mare a sejurului s-a prezentat în cadrul câtorva pensiuni: 8,00–12,33 zile în trimestrul 3, iar numărul maxim de turiști cazați în acestea (pe tot parcursul anului) era de 53 turiști cu 217 înnoptări într-o pensiune cu 6 locuri, respectiv 51 turiști cu 247 înnoptări pe 13 locuri și 40 turiști cu 291 înnoptări pe 8 locuri. Dintre cele 30 de pensiuni 14 nu au înregistrat circulație turistică pe tot parcursul anului.

Eficiența economică a serviciilor de cazare depinde de gradul de utilizare a capacității de cazare existente. Capacitatea de cazare existentă se calculează prin înmulțirea numărului de locuri-cazare cu numărul zilelor/nopților dintr-o perioadă dată.

Pentru cele 365 zile calendaristice hotelul Omega cu 40 locuri dispune de o capacitate de cazare de 14.600 nopți-cazare, motelul Omega cu 65 locuri 23.725 nopți-cazare, iar totalul pensiunilor 120 locuri cu capacitate de 43.800 nopți-cazare, din care în 1999 erau utilizate doar 74 locuri (27.010 nopți-cazare). Raportând numărul de înnoptări realizate la cele

maxim realizabile (capacitatea de cazare existentă), rezultă că gradul de ocupare pe total an a fost de 2,8 % pentru hotel (maxim 9,2%), 13% pentru motel (maxim în trimestrul 3–39%), iar pentru pensiunile active în mediu de 7,0%, 19,1% în trimestrul 3. La acestea gradul cel mai ridicat de ocupare a fost de 43,5% într-o unitate cu 4 paturi, iar la cel cu capacitate de cazare existentă maximă, cu 13 locuri, respectiv 4745 nopți-cazare, valoarea pe an a fost de 5,2% și 10,6% în trimestrul 3.

Valorile par destul de reduse (chiar cu probabilitatea nedeclarării totale a activității turistice), ceea ce denotă că eficiența economică a acestor servicii prestate nu poate decât să contribuie la veniturile gospodăriilor, nicidecum să asigure susținerea nivelului de trai. Desigur, turismul rural reprezintă deocamdată încercarea unei alternative, alături de ocupația din alte domenii a locuitorilor.

5. Concluzii

După analiza componentelor fenomenului turistic (fondul turistic, baza materială, circulația turistică) se poate aprecia că localitatea Praid dispune de premise favorabile desfășurării activităților recreative, tinzând să devină un element de marcă al ofertei turistice din județul Harghita, cu o forță potențială de polarizare a fluxului turistic, iar prin efectul multiplicator al turismului poate să vitalizeze viața socio-economică a așezării, constituind un pilon al dezvoltării regionale.

Nivelul de valorificare a resurselor turistice a progresat remarcabil în ultimul deceniu atât prin amenajările necesare tratamentului balneoclimateric, cât și prin includerea multor gospodării în rețeaua de turism rural. Eforturile de organizare a activității turistice însă ar trebui completate cu elaborarea unei strategii de dezvoltare a turismului, care să fie bazată pe monitorizarea teritoriului, adică analiza problemelor, luarea unor decizii, executarea acestora și măsurarea efectelor aplicării deciziilor. Pentru acestea este necesară realizarea unei bănci de date, care să cuprindă principalii indicatori cu privire

la circulația turistică și veniturile realizate de aceasta în comparație cu cele provenite din alte sectoare ale economiei.

Dintre măsurile necesare dezvoltării turismului trebuie pus un accent mai mare pe activitatea promoțională, materialele publicitare, de propagandă turistică să cuprindă nu numai oferta anumitor societăți comerciale, dar și o prezentare în ansamblu a regiunii și localității. Acest lucru, ca și altele (de ex. modernizarea drumului național 13B, Praid–Gheorgheni, asigurarea cursei de autobuze pe această rută, amenajarea traseelor turistice etc.), poate fi realizată printr-o colaborare teritorială cu unitățile administrative învecinate (Sovata, Corund), fie prin constituirea asocierii microregionale, care să funcționeze sub forma unei organizații civile cu personalitate juridică, menită să întocmească proiecte pentru obținerea unor finanțări din partea Uniunii Europene (programe PHARE, SAPARD etc.) sau Agenției Naționale de Dezvoltare Regională. Într-o asemenea asocierie pot și trebuie să fie implicate autoritățile publice locale, reprezentanții ai Consiliului Județean, precum și agenții economici și societatea civilă.

Bibliografie

1. CIANGĂ, N. (1997): **Turismul în Carpații Orientali. Sudiu de Geografie Umană**, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca
2. HORVÁTH, A. (2000): **Stațiunile balneo-turistice mici și mijlocii din județul Harghita**, Lucrare de disertație, Studii aprofundate, Universitatea „BABEȘ-BOLYAI”, Facultatea de Geografie, Cluj-Napoca
3. HORVÁTH I. (1998), **A székely sóbányászat története**, Salina Praid, Praid
4. MAC, I. (1972): **Subcarpații transilvăneni dintre Mureș și Olt. Studiu geomorfologic**, Ed. Academiei, București
5. MUNTEANU, L.; STOICESCU, C.; GRIGORE, L. (1986): **Ghidul stațiilor balneoclimatice din România**, Ed. Sport-Turism, București
6. TÓFALVI Melinda (2000): **A faluturizmus gazdasági és kulturális komponensei**, Lucrare de diplomă, Universitatea „BABEȘ-BOLYAI”, Facultatea de Istorie și Filozofie, Catedra de Sociologie, Cluj-Napoca
7. TORJAI-RÁCZ Z. (1998), **Görgényi-havasok. Turisztikai kalauz**, Ed. Pallas-Akadémiai, Miercurea-Ciuc
8. *** (1974): **Hargita megye természetes gyógytényezői**, Consiliul Popular Județean Harghita, Direcția Sanitară, M.-Ciuc

Parajd turizmus-földrajzi vonatkozásai

(Kivonat)

A dolgozat a turizmus fejlődésének kérdéskörét célozza meg, Parajd községközpontja vonatkoztatva. Ez a rurális település a mező- és erdőgazdálkodási, ipari funkciók mellett idegenforgalmi funkcióval bővült, azáltal, hogy természeti erőforrásait (a sóbánya mikroklímája, sós termálvizek, sókarsztos domborzat) turisztikai célnak alárendelve értékesítette. A természeti erőforrások piacra vitele a turizmus technikai-anyagi alapjának megteremtését feltételezi, amely az általános érdekeltségű infrastruktúrára támaszkodik. A település idegenforgalmi potenciálja különféle turizmustípusok és -formák fejlődését teszi lehetővé. A természeti és épített környezet, a társadalmi-gazdasági és politikai-jogi változások az üdülő és gyógyturizmus mellett kedveztek a falusi turizmus kibontakozásának. A vendégfogadás a helyi közösség számára új jövedelemforrásokat biztosít, ezáltal kihat az életszínvonal emelésére és az életstílus, mentalitás változását eredményezi. A turizmus promoválása, támogatása az ország gazdaságának átalakulási feltételei közepette a vidék számára a túlélés és megerősödés esélyét teremti meg, amihez szükséges a turisztikai és regionális fejlesztési stratégiák kidolgozása. A dolgozat érinti a turizmus kiépítésének módozatait, valamint a vendégáramlás kérdését, mint a kereslet és kínálat kölcsönhatásának visszacsatolási (feedback) elemét, tehát olyan kérdéseket, melyek nem mellőzhetők a projektek, stratégiák kidolgozásánál.

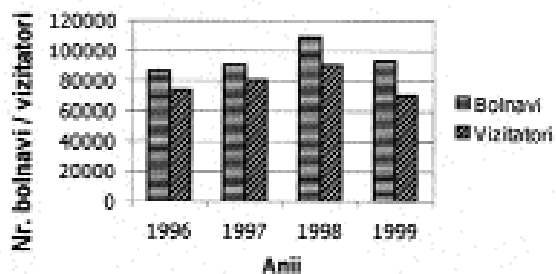

Tourism-geographical Aspects of Praid (Parajd), Harghita County (Romania)

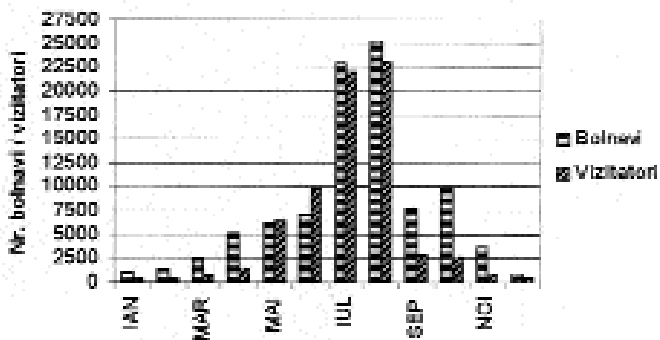
(Abstract)

The study aims at the development of tourism in Praid, a rural settlement, which traditionally employ locals in agriculture, forestry and industry. However, by utilising its natural resources (microclimate of the salt-mine, salty hot springs, salty karstmorphology), it has evolved a considerable potential for tourism. The marketing of these natural resources has to meet the technical and financial bases of tourism, which lies on the infrastructure of general interest. This potential of the settlement contributes to the emergence of various forms of holidays activities. The infrastructure and amenities, the natural environment, the social, economic, political and legislative changes have favoured not only the health resort and recreation, but also the development of rural tourism. Attracting visitors generates substantial economic and social benefits (multiplier effect on economy, new skills and wider interests). Developing promotion programmes and regional developmental strategies in the country's changing economy prevents stagnation and enhances economic development of the region. The study concentrates on the problem of touristic circulation as a feed-back element of the interaction of supply and demand. It also suggests various possibilities of promoting tourism, consequently those problems which cannot be avoided when elaborating initiative programmes and coherent strategies.

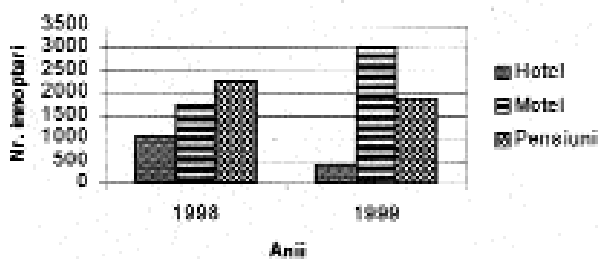

Dinamica circulației turistice în salina Praid (1996–1999)

Variația lunară a circulației turistice în salina Praid, în anul 1999

Ponderea unităților de cazare din numărul înoptărilor realizate în 1998–1999

	mg/kg	mg%
Anioni		
Cl ⁻	120713,6	60,438
Br ⁻	10,2	0,005
F ⁻	5,5	0,002
NO ₃ ⁻	13,5	0,006
SO ₄ ⁻	1056,5	0,529
HCO ₃ ⁻	164,8	0,083
Cationi		
Na ⁺ +K ⁺	74031,1	37,065
NH ₄ ⁺	85,6	0,043
Ca ⁺⁺	2889,2	1,447
Mg ⁺⁺	737,9	0,370
Fe ⁺⁺	23,1	0,012
NH ₃	0,3	-
Mineralizare totală	199731,3	100,000

Compoziția hidrochimică a apelor termale sărate din Praid

Anul	Nr. bolnavi	%	Nr. vizitatori	%	Total
1996	86966	53,96	74212	46,04	161178
1997	90574	52,93	80556	47,07	171130
1998	109497	54,73	90556	45,27	200053
1999	93198	56,88	70654	43,12	163852
% față de %	7,17		-4,79		1,66

Dinamica circulației turistice la salina Praid (1996–1999)

Luna	Bolnavi	%	Vizitatori	%	Total tur.
ianuarie	1014	78,24	282	21,76	1296
februarie	1248	83,53	248	16,47	1496
martie	2600	81,56	588	18,44	3188
aprilie	5044	78,43	1387	21,57	6431
mai	6032	48,85	6368	51,35	12400
iunie	7020	41,88	9749	58,14	16769
iulie	22950	50,94	22106	49,06	45056
august	25298	52,18	23185	47,82	48483
septembrie	7602	73,03	2807	26,97	10409
octombrie	9862	78,69	2670	21,31	12532
noiembrie	3725	82,76	776	17,24	4501
decembrie	803	62,10	490	37,90	1293
Total 1999	93198	56,88	70654	43,12	163852

Variația lunară a circulației turistice în salina Praid, în anul 1999

Anul / Luna	1995	1996	1997	1998	1999	% față de 1995
Iunie	1080	1320	1470	1110	848	-40.00
Iulie	3348	3565	3410	2480	2558	-23.60
August	5518	4588	4898	4216	3764	-31.79
Septembrie	2040	1650	1710	1710	1350	-33.82
Octombrie	450	390	495	405	349	-22.44
Total	12436	11513	11983	9921	8669	-30.29

Dinamica circulației turistice la băile la vană

Unitati de cazare	1998					1999				
	Nr. turisti	%	Nr. innopt.	%	Sejur med.	Nr. turisti	%	Nr. innopt.	%	Sejur med.
Hotel	291	26.08	1040	20.68	3.6	157	10.51	403	7.50	2.6
Motel	326	29.21	1762	35.04	5.4	989	66.20	3071	57.17	3.1
Pensiuni	499	44.71	2226	44.27	4.5	348	23.29	1898	35.33	5.5
Total	1116	100.00	5028	100.00	4.5	1494	100.00	5372	100.00	3.6

Circulația turistică pe unități de cazare, în anii 1998–1999

Etnomicologia maghiară în pragul secolului XXI

(Rezumat)

Lucrarea parcurge în primul rând situația etnomicologiei maghiare, dar se fac referiri și asupra cercetărilor internaționale. Înainte să discute în amănunte istoricul etnomicologiei maghiare, analizează apariția și dezvoltarea acestei discipline, atât aspectele generale, cât și cele din România în particular. Alături de discutarea problematicii ciupercii în mitologie, a interpretării ciupercii, autorul compară cunoștințele de acest gen la maghiari și la alte popoare, analizează locul și funcția ciupercilor în tradiția populară maghiară, respectiv schițează sarcinile științifice de viitor.

Etnomicologia maghiară

Etnomicologia, această disciplină tânără a apărut abia la mijlocul secolului XX și cercetează legătura dintre ciuperci și cultura populară.¹ Părinte, întemeietor este considerat americanul G. R. WASSON, care a început să se ocupe de această temă la îndemnul soției sale.² El a studiat în special rolul ciupercilor halucinogene în mitologie.³ Chiar și vestitul etnolog Cl. LÉVISTRAUSS i-a apreciat și i-a continuat într-un fel munca. Dintre micologi, pe de altă parte, probabil că R. HEIM a fost primul, care și-a dat seama de importanța cercetării culturii populare în privința ciupercilor și de necesitatea colaborării dintre micologi și cei ce se ocupă de studiul culturii populare și al mitologiei.⁴

În Europa de Est primele încercări similare se fac cu o oarecare întârziere, dar să nu uităm, deja doamna WASSON era rusoaică. Limitându-ne asupra specialiștilor maghiari și români, la

sfârșitul anilor '70, în „Lexiconul Maghiar de Etnografie” (*Magyar Néprajzi Lexikon*) nu se regăsește încă termenul „etnomicologie”; găsim câteva referiri doar la „culegerea ciupercilor”, în volumul al II-lea.⁵ Până și în volumul al VII-lea, din 1990, al „Etnografiei Maghiare” (*Magyar Néprajz*), în care găsim cunoștințe despre natură și plante, figurează doar două propoziții despre ciuperci. În dicționarul român de etnobotanică (BORZA 1968) și în enciclopedia română de etnobotanică (BUTURĂ 1979) deja se găsesc mai multe referiri pe această temă. La români, începutul se consideră a fi de fapt studiul lui C. DRĂGULESCU (1981). Este precedat de culegeri importante, respectiv de lucrări cu referiri la etnobotanică în legătură cu cercetarea ciupercilor. Dacă Z. C. PANTU (1906) s-a ocupat superficial de etnomicologie, urmașul său, C. DRĂGULESCU a studiat mai amplu acest domeniu în cărțile sale reușite și promițătoare (1992, 1995), dar nici el nu scrie cu atâta minuțiozitate despre ciuperci ca despre flori de exemplu. (Describe rolul florilor în poezia populară, în arta populară, în obiceiurile populare, în credința populară și în medicina populară.)

În ceea ce privește istoricul cercetărilor maghiare, prima lucrare științifică despre ciuperci și cultura populară maghiară a fost publicată în 1601, de către părintele micologiei – francezul CLUSIUS –, cu titlul „Fungorum in Pannoniis observatorum brevis Historia”.⁶ O altă lucrare importantă este cea a predicatorului botanist BEYTHE István (care a colaborat cu CLUSIUS). Cei care au început să prezinte denumirile populare ale plantelor și cunoștințe despre ele, au fost maghiarii transilvăneni J. BENKŐ (1780) și J. SZABÓ (1841) – lucrările lor sunt elaborate deocamdată în limba latină. Prima operă în limba maghiară referitoare la etnomicologie este probabil cea a medicului K. MÁTYUS, intitulată „Dietetică veche și nouă” (*Ó és új diaetetica*, Pozsony, 1787–93), care amintește în special rolul ciupercilor în vindecare și hrănire.

În punerea bazelor disciplinei moderne trebuie menționată lucrarea lui László KARDOS (1943), care se referă la alimentația populară, și lucrarea lui Sándor DÖMÖTÖR (1952) referi-

* Sf. Gheorghe, Al. Avântului 6, Bl. 21/B10, RO-4000

toare la cunoștințele populare despre ciupercile regiunii ungare de peste Dunăre, lucrare interesantă, cu date importante. Renumitul etnograf B. GUNDA abordează unele probleme de interes etnomicologic și, de asemenea, el amintește, prezentând culesul ciupercilor, numele lui A. VAJKAI, J. BÖDEI și F. GREGOR (vezi „gom-bászás”, MNL). Lucrare maghiară din domeniul etnomicologiei propriu-zise însă mult timp aproape că nici nu apare. Lucrarea de lingvistică a lui F. GREGOR (1973) referitoare la prelucrarea numelor analizează denumirea ciupercilor în cultura populară maghiară; în lucrarea de seamă a micologului K. LÁSZLÓ (1976–1977) se vorbește despre cunoașterea ciupercilor din două orașe (Sf. Gheorghe, Brașov) și a regiunilor acestora pe baza ofertei de ciuperci de pe piață; S. A. KICSI se ocupă în lucrarea cu titlul „Despre câteva denumiri ale ciupercilor” (*Néhány gombanevükről*) în primul rând de considerente lingvistice și onomastice, oferind importante informații etimologice, dar numai sub acest aspect.

În general, până în prezent în literatura de specialitate s-au discutat în primul rând aspectele legate de alimentația populară și de culegerea plantelor. Prima lucrare etnomicologică în sensul strict este prezentată în mai 1993, la conferința științifică etnobotanică organizată de Societatea de Etnografie János KRIZA la Odorheiu Secuiesc, fiind publicată în anul următor (ZSIGMOND 1994). Studiul etnomicologic al localității Sepsikőröspatak (Valea Crișului, jud. Covasna) este doar un punct de plecare, cercetarea ulterioară a autorului se extinde asupra întregii arii lingvistice maghiare; cu siguranță, cea mai multă muncă de teren s-a efectuat în regiunile Transilvaniei. Putem spune că s-a format totodată și un mic grup de cercetare, din care a făcut parte un lingvist (S. A. KICSI din Budapesta), un micolog (T. SÁNTHA) și un etnolog (Gy. ZSIGMOND). Apar și primele rezultate: în anii 1995 și 1998 au apărut studii cu referire la etnomicologie de S. A. KICSI, ZSIGMOND prezintă locul ciupercii în medicina populară maghiară în 1999, în paginile revistei *Bulletin trimestriel de la Société mycologique de France*,

iar în curând va vedea lumina tiparului lucrarea lui T. SÁNTHA despre cunoștințele populare referitoare la ciuperci din comuna Gelence (Ghe-
lința, jud. Covasna). Mica enciclopedie de etnomicologie a lui KICSI și ZSIGMOND este de asemenea în curs de redactare și se așteaptă să fie publicată într-un viitor cât mai apropiat.

Enumerarea ar putea continua, dar nu ar schimba în esență cele prezentate de Z. UJVÁRY în 1991: „Cercetări științifice serioase sunt deocamdată puține, cu toate că doar prin acestea putem intra pe calea cea bună spre aflarea și prezentarea cunoștințelor despre ciuperci a unei comunități”. Într-adevăr, în lucrările existente, atât în literatura de specialitate maghiară, cât și în cea română, se observă numeroase lipsuri. De exemplu, declarații lipsite de bază științifică, identificări inexacte de ciuperci (probabil preluate), confuzii și referiri inexacte. Din această cauză suntem nevoiți de multe ori să ne întrebăm dacă este populară sau nu o denumire de ciupercă sau alta, prezentată în acest fel, dacă într-adevăr cunoaștem ciuperca respectivă și dacă se poate stabili nivelul cunoașterii ciupercilor la o anumită persoană sau la o comunitate.

Ciuperca și mitologia

Însuși existența etnomicologiei sugerează rolul însemnat, pe care îl au ciupercile în cultură, mai ales în mitologie;⁷ la maghiari nu, dar la alte popoare, chiar la unele considerate înrudite, cunoaștem anumite semnificații atribuite ciupercii, care țin de domeniul sacralului. Miturile însă, cu toate că în mitologie există informații despre ciuperci, în marea lor majoritate sunt încă nedescifrate din punctul de vedere al semnificației unor ciuperci și al ciupercilor în general.

Ciupercile și conotațiile lor au prezentat un interes secundar până în zilele noastre, în primul rând din cauza alternării geografice a tradițiilor micofobe și micofile. Descoperirile nu prea vechi, referitoare la existența cultului ciupercilor la indienii din Mexic, au făcut posibilă reconsiderarea și au atras atenția asupra existenței tradițiilor asemănătoare și în alte culturi (de exemplu în China veche, în Asia paleoliticu-

lui). În alte culturi există deosebiri pregnante cu privire la ciuperci (la greci ciuperca înseamnă „hrana lui Dumnezeu”, la azteci „carnea lui Dumnezeu”, la popoarele micofobe „pâinea diavolului”, „excrementul și mâncarea morților”).

În numeroase tradiții există și deosebirea între ciupercile bărbați și femei, atât în limbă, cât și în motivele. Unele documente vechi arată că pentru prepararea elixirului dragostei erau necesare ciuperci. Ciupercile sunt considerate legate de fenomene cerești, de locuitorii ai cerului sau de spirite, în cele mai diferite regiuni (apariția ciupercilor din scuipatul și excrementul zeilor). La pangveii din Africa pământul și cerul se face dintr-o iască. Din muscariță (*Amanita muscaria*), care este probabil materialul de bază al somei, în cultura samanistă se pregătește o băutură halucinogenă, care probabil a fost și a maghiarilor cândva.⁸

În aria lingvistică maghiară – cel puțin pe baza informațiilor de până azi – nici o ciupercă, nici măcar „ciuperca nebună”, care în majoritatea cazurilor este tocmai *Amanita muscaria* amintită, nu este folosită pentru obținerea substanțelor halucinogene, utilizate la producerea stării de trans. Înaintea de creștinism însă credința maghiară samanistă, asemănătoare cu cea a altor popoare, l-a folosit probabil în scopul de a face legătura, de a comunica cu cerul, cu zeii, cu lumea cealaltă. Noțiunea de ciupercă se leagă deci și la maghiari firesc, deși indirect, de conceptul de Dumnezeu, însă desigur, doar în anumite cazuri. Strămoșii maghiarilor se putea folosi de ea înainte de creștinism pentru a intra în legătură cu supranaturalul.⁹ Primii pustnici și călugări creștini susțin că ciupercile erau mâncarea de bază a maghiarilor de diferite credințe, care se fereau să omoare vietuitoare și să mănânce carne. Cum ciuperca apărea și creștea chiar dacă nu era cultivată, se credea, se crede că reprezintă semnul concret al providenței.

Se spune și astăzi că Dumnezeu a dat ciupercile și „nu știm din ce-s făcute. Bine că există, dar nu e ușor să le aduni și să-ți câștigi pâinea de pe urma lor”.

Ciuperca și interpretarea, conceperea ei

Chiar și pentru științele naturii întrebarea „ce este ciuperca?” era multă vreme neclară. Cercetătorii, deși preferau să spună că este mai mult o plantă, considerau că are atât caracteristici de animal, cât și de plantă. Sunt cunoscute în lume credințe locale, care o consideră animal.¹⁰ În cazul maghiarilor nu avem date referitoare la acest lucru. În limbajul cotidian cât și în cel popular, sub denumirea de „ciupercă” se înțelege în primul rând macromiceta, ciuperca mare cu pălărie și picior. În lucrarea de față este vorba despre „ciuperca mare”. Celălalt sens (de mâncare etc.) se referă de obicei la funcție și la modul de utilizare – la maghiari, dintre sensurile secundare ale cuvântului este luată în considerație numai mâncarea de ciupercă, deoarece acest termen e cunoscut în general.

Pe baza informațiilor cunoscute până astăzi, maghiarii nu folosesc imaginea, desenul ciupercii și nici ciuperca însăși ca simbol propiuzis, explicit. Uneori o putem considera un fel de simbol iconic, alții reprezintă pasiv sexul bărbătesc, dar nu este activ ca la poporul ket, în a căror mit ciupercile sunt considerate drept falosuri (penisuri) degradate, ajunse în pădure.¹¹ Se poate spune că forma (de obicei întoarsă a) ciupercii a fost predestinată să aibă semnificații erotice. Cu siguranță această semnificație a ciupercii există și la maghiari în anumite cazuri. De exemplu, unele denumiri populare ale ciupercii *Morchella esculenta*, *Verpa bohemica* și *Phallus impudicus*.¹²

La maghiari se poate deduce doar din câteva zicale și proverbe că ciuperca înseamnă fertilitate și belșug. Deși, mai ales implicit, ciupercile înseamnă de asemenea fecunditate, spor. În ambele cazuri amintite, existența ca simbol a ciupercii se realizează numai latent, ocazional. Ciuperca nu prezintă simbolul concret al unui anumit lucru. (Spre comparație, la sașii micofobi ciuperca basmelor, *Amanita muscaria* reprezintă norocul.¹³ Ciuperca se folosește ca ilustrație alături de urările de anul nou. La chinezi, cunoscuți iubitori de ciuperci, aceasta este simbolul nemuririi și al fertilității; iar la popoare bantu din Africa ea simbolizează sufletul.¹⁴)

Rolul și însemnătatea ciupercilor și a culesului acestora

Aprecierea diferită a ciupercilor se reflectă în cazul diferențierii culturilor ca micofobe ori micofile, precum și la diferențierea perioadelor istorice. Furnizorii de date declară fără excepție că în anii '80 ciupercile au devenit importante pentru că se puteau găsi fără bani și fără cartelă. Cu toate că pentru cei care nu aveau bani, culesul ciupercii era o muncă grea, mai ales dacă o considerau nedemnă. Creșterea nevoii de a culege ciuperci în România semnifică de fapt o schimbare neîndeajuns de profundă în societete față de anii '80. Într-adevăr, nici în ceea ce privește nivelul de trai, nu prea s-au înregistrat îmbunătățiri. De menționat, se pune și problema insuficienței cunoștințelor, în România nici azi nu sunt specialiști angajați, care să verifice ciupercile.

Studiul cunoașterii populare a ciupercilor este o problemă complexă pentru etnomicologie și în alte părți. Preocuparea străveche de a culege ciuperci, deși este considerată tradițional o meserie a săracilor, în ultima vreme s-a nobilitat în sensul că a devenit mai populară chiar și printre cei bogați, de exemplu în Franța și Germania.¹⁵ Și-a păstrat totuși caracterul său arhaic, are aspect distinct față de cotidian; constituie în același timp joacă, pasiune și muncă grea.

Ciuperca este importantă din punct de vedere a utilizării sale (practice). Se leagă de ea sensuri opuse: poate fi otrăvitoare sau comestibilă, prelucrabilă sau dăunătoare. În ochii multora ciupercile bune sunt considerate înainte de toate delicatase cu gust deosebit. După alții mai puțin bogați este o sursă de bani, marfă și în caz de nevoie mâncare. Mulți le situează la același nivel cu carnea sau le consideră chiar mai gustoase. Cei care trăiesc din ea nu o consideră prea estetică. Ciuperca este simbolul artiștilor și al cărților cu povești. La Valea Crișului nimeni nu consideră frumoasă muscarita (*Amanita muscaria*).

Ciuperca reprezintă în primul rând speranță, posibilitate pentru un trai mai bun (câteodată pentru supraviețuire). Datorită gustului, a fertilității și uneori a frumuseții ei, culegătorii de

ciuperci străbat uneori distanțe de 10–12 km chiar dacă uneori se întorc acasă cu mâna goală. Trebuie să depui un efort serios pentru norocul, care se găsește în aer liber, în natura mai puțin poluată, și care se numește ciupercă.

La maghiari, comercializarea ciupercilor este considerată o muncă pentru femei. Culesul este mai greu. Vânzarea este doar o activitate secundară, deși se face pe bani. Aici se dezvăluie și poziția socială nefavorabilă. Negustoria nu este de lăudat la noi, și pe lângă aceasta îți ia și timp. Pe deasupra, în cazul ciupercii este absolut necesară încrederea în vânzător a cumpărătorului. Unul din regii ciupercii din Trei Scaune (Berta PAKULĂR din Valea Crișului) povestea că odată o femeie a încercat să-o convingă să-i aducă ciuperci otrăvitoare pentru a-și omorâ soțul. Ea însă a refuzat pentru că și-ar fi pierdut renumele de om cinstit.

Vom încerca un fel de sintetizare enumerând în cele din urmă funcțiile, pe care oamenii – în general și înainte de toate cei anchetați – le dau ciupercilor. Conform literaturii de specialitate și muncii de teren efectuate aproape în toată aria lingvistică maghiară, se poate spune că ciuperca are (a avut) următoarele funcții la maghiari:

- 1 – hrană (condiment, delicatețe)
- 2 – otrăvă pentru om sau animal¹⁶
- 3 – obiect de vânzare (izvor de bani)
- 4 – materie primă (vopsea¹⁷) pentru obiect de podoabă sau uz, pentru aprinderea focului și jocuri
- 5 – fermentator pentru lapte¹⁸
- 6 – motive decorative¹⁹
- 7 – simbol al bărbăției, al nemuririi, al fertilității,²⁰ al sufletului²¹
- 8 – substanță halucinantă²²
- 9 – medicament
- 10 – indicator al vremii (situației meteorologice)
- 11 – mijloc de curățare, de dezinfectare
- 12 – leac împotriva insectelor
- 13 – odorant²³
- 14 – anunță inundațiile (pescarii de lângă Dunăre folosesc iasca aprinsă)²⁴
- 15 – alifie²⁵
- 16 – ștergător de tablă²⁶

17 – mijloc de speriere a animalelor sălbatice
(urs, lup) în apărarea celor domestice
(vacă, oi îndeosebi)²⁷

Concluzii

Putem spune că la maghiari cunoașterea populară a ciupercilor este la o cotă mijlocie, pe alocuri chiar peste nivelul mediu, întâlnim această situație din urmă mai ales în cazul unor sate maghiare unde mediul înconjurător este foarte prielnic creșterii ciupercilor și dezvoltării optime ale acestora.

B. GUNDA (1979) spune că dacă un sat cunoaște 10–15 feluri de ciuperci, atunci este la un nivel mediu. După părerea mea – pe baza cercetărilor făcute de mine, putem vorbi nu atât despre cunoștințele referitoare la ciuperci ale unui sat, ci mai degrabă despre cele ale unor persoane. La satele maghiare cu teritoriu favorabil recoltelor bogate de ciuperci, cunoștințele despre ciuperci se caracterizează prin media de 25–40. În cazul regiunilor de câmpie și în satele fără păduri media este de 4–8. Se va putea trage o concluzie numai după cercetări mai aprofundate.

Se pare că media de ciuperci cunoscute din regiunile maghiare este cam la același nivel și chiar depășește media slavă, despre care a relatat F. GREGOR (1973) și J. VIDO. După părerea unui etnobotanist slovac însă la capitolul ciuperci cunoscute și adorate doar poporul ceh îi depășește pe slovaci.²⁸ În satele poloneze media ciupercilor cunoscute este de 24. Pe baza lui DRĂGULESCU (1992) românii din jurul Sibiului cunosc în medie aproximativ 10–13 feluri de ciuperci. Este nevoie de multă muncă pentru o comparație exactă. După un sondaj spaniol, media cea mai mare la sate este în provincia Catalonia (5,54). Acest sondaj a luat în calcul numai ciupercile comestibile, care cresc în sălbăticie. Dacă adăugăm la acest număr de ciuperci încă patru (două dintre cele cultivate și două dintre cele otrăvitoare), atunci putem estima 10 feluri de ciuperci cunoscute în regiunea amintită. Conform sondajului făcut de ROLLÁN (1993) în satele spaniole se cunosc în total 63 feluri de ciuperci comestibile; este puțin probabil însă să

existe vreun sat unde toate acestea să fie cunoscute.

În trecut cunoștințele despre ciuperci ale maghiarilor au fost apreciate peste măsură, pe undeva datorită codexului lui CLUSIUS (Charles de l'ECLUSE), în care Ungaria este prezentată drept un centru al consumului de ciuperci.²⁹ Consider că F. GREGOR n-a apreciat îndeajuns de bine cunoașterea ciupercilor la maghiari față de popoarele latine și slave (în cazul românilor el consideră cea mai semnificativă influența slavilor din sud). GREGOR este de aceeași părere cu DRĂGULESCU (1992) referitor la etimologia denumirilor române ale plantelor. Cunoștințele slavilor ce locuiesc în zonele dinspre nord n-au influențat prea mult cunoștințele românilor, care se aseamănă cu cele ale maghiarilor. Din păcate, nu știm prea multe despre cunoștințele popoarelor turce și fino-ugrice referitoare la ciuperci.

Consider un fapt real că în bazinul carpa-to-dunărean influența micofobă și micofilă (venită de la slavi și respectiv de la nemți) la aghiari s-a contopit și s-a ajuns la un fel de echilibru între micofobie și micofilie. În zilele noastre acest lucru se oglindește în denumirile populare maghiare ale ciupercilor, care nu sunt nici prea multe și nici prea puține.

Dintre sarcinile de viitor ale etnomicologilor maghiari țin să sublinieze următoarele: adunarea denumirilor populare ale ciupercilor (legate de denumirile științifice maghiare și latine), sistematizarea materialului istoric, clarificarea legăturii dintre cunoștințele etnomicologice și denumirile de ciuperci ale ungarilor, românilor, germanilor, fino-ugricilor, turcilor, slavilor etc. și culegerea, munca de teren mai bine pregătită, organizată (de exemplu folosind și chestionar³⁰) și efectuată cu mai mult profesionalism. Domeniile cel mai des examinate ale etnomicologiei sunt următoarele: denumirea ciupercii, rolul ciupercilor în medicina populară, în mitologie, în alimentația populară etc. Rezultatele obținute în aceste domenii sunt considerabile, deși sunt și lacune importante. Credința și cunoștințele despre ciuperci din zilele noastre; ciupercile și poezia populară, ciupercile și obiceiurile, adunarea ciupercilor, ciupercile și arta

populără, ciupercile și utilizarea populără a acestora, ciupercile și jocurile – despre acestea din urmă se scrie puțin până azi în literatura de specialitate.

Consider că echipamentul, ches-tionarul, calitatea fotografiilor arătate informa-torilor de către cercetător influențează toate rezultatul muncii prestate. Astfel, printre sarcinile de viitor figurează și obținerea diferitelor mijloace necesare pentru studiul etnomicologic, pentru a putea face compara-ri amănunțite de exemplu, compara-ri aprofun-date, din care va fi posibil să tragem concluzii mult mai întemeiate.

(Traducere de Maria Carina VASILE)

Bibliografie

- ANDRÁSFALVY Bertalan (1975): **A Duna mente népének artéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az armen-tesítés befejezéséig.** In: *Tanulmányok Tolna megye történe-téből.* Szekszárd
- BENKŐ József (1780): **Phytologicon. Index I. Vegetabili-um. Fungi.** Budae, 83–84.
- BORZA, AI. (1968): **Dicționar etnobotanic.** București
- BÖDEI János (1943): **Adatok Zalabaksa gyűjtőgető gazdálkodásához.** *A Néprajzi Múzeum Értesítője*, XXXV. 2.sz. 70–73.
- BROMBERGER, Christian; LENCLUD, Gérard (1982): **La chasse et la cueillette aujourd'hui.** *Études rurales* 87–88. 5–35.
- BUTURĂ, V. (1979): **Enciclopedie de etnobotanică românească.** București
- CHEVALIER, J.; GHEERBRANT, A. (1991): **Dictionnaire des symboles.** Paris
- DIÓSZEGI V. (1967): **A pogány magyarok hitvilága.** Budapest
- DÖMÖTÖR Sándor (1952): **Dömötör Sándor gyűjtése.** Farkasfa. 1952. május 22–26. Savaria Múzeum, Szombathely, Néprajzi Osztály Kézirattára, K-189.IV.3–4., 15.
- DRĂGULESCU, C. (1981): **Date etnomicologice din sudul Transilvaniei.** In: *Studii și com.* III, Asoc. folc. și etnogr., Sibiu. 41–48.
- *** (1992): **Botanică populără în mărginitimile Sibiului.** Sibiu
- *** (1995): **Botanica populără în Țara Făgărașului.** Sibiu
- GAZDA Klára (1970): **Adatok a sepsiszentkirályi gyűjtőgető gazdálkodásához.** *Aluta*, 1970/1. 421–42.
- GAZDA Klára (1980): **Gyermekvilág Eszterleken.** Bukarest. 457.
- GREGOR Ferenc (1973): **Magyar népi gombanevek.** *Nyelvtud.Értekezések*, 80. Bp.
- GUB Jenő (1993): **Adatok a Nagy-Homoród és a Nagy-Küküllő közötti terület népi növényismeretéhez.** *Néprajzi Látóhatár*, 1993.1–2. 102.
- GUNDA Béla (1967): **Tejoltó növények a Kárpátokban.** *Ethn.* LXXVIII. évf. 2. sz. 161–175.
- GUNDA Béla (1979): **Gombászás.** In: **Magyar Néprajzi Lexikon** II. 19.
- GUNDA Béla (1990): **A természetes növénytakaró és az ember.** *Különnyomat az Egri Dobó István Vármúzeum évkönyve (AGRIA) XXIV. kötetéből*
- HEIM, Roger (1963): **Les champignons toxiques et hallucinogènes.** Paris
- HEIM, R.; WASSON, R. G. (1958): **Les champignons hal-lucinogènes du Mexique.** *Muséum national d'histoire naturelle*, Paris
- HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György (szerk.) (1990): **Jelképtár.** Bp.
- ISTVÁNFFI Gyula (1900): **A Clusius-Codex mykologiai méltatása, adatokkal Clusius életrajzához.** Bp.
- ISTVÁNFFI Gyula (1909): **Az ehető gombákról.** *Ter-mészettudományi Közöny*, XLI. k. 484. f. 433–449.
- JACCOTTET, J. (1973): **Les champignons dans la nature.** Neuchatel
- KARDOS László (1943): **Az Őrség népi táplálkozása.** Bp.
- KICSÍ Sándor András (1993): **Néhány népi gomba-nevükről némi kitekintéssel.** (kézirat)
- *** (1995): **Fülgomba.** *Magyar Nyelv*, XCI. évf. 3. sz. 355–361.
- *** (1998): **Vérzéscsillapító tapló és pöfeteg a magyar népi gyógyászatban.** *KRIZA János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 6. Kolozsvár. 277–280.
- KRÉBECZ Jenő (1988): **Gombaatlász.** Bp.
- LÁSZLÓ Kálmán (1976–77): **A brassói és sepsiszentgyör-gyi piacon árusított gombák.** *Aluta*. Sepsiszentgyörgy. 210–218.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1973): **Les champignons dans la culture.** In: *Anthropologie structurale deux.* Paris. 263–279
- *** (1990): **Magyar Néprajz** (MN), VII. k. Bp.
- *** (1979): **Magyar Néprajzi Lexikon** (MNL), II.k. Bp.
- MÁTYUS István (1787): **O és Uj Diatetica.** III. könyv. IX. rész. Pozsony. 471–488.
- *** (1988): **Mitológiai enciklopédia**, I–II. (Szerk. TOKAREV, Sz. A.). Bp.
- MOESZ Gusztáv (1929): **Gombák a Székelyföldről.** In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára.** Kolozsvár
- MOESZ Gusztáv (1908): **Székely és csángó növénynevek.** *Magyar Nyelv*, IV. k. 1. szám. 29–34.

39. PANTU, Z. C. (1906): **Plantele cunoscute de poporul român.** București
40. PÉNTEK J., SZABÓ T. E. A. (1976): **Egy háromszéki falu népi növényismerete.** *Ethnographia*, LXXXVII. 1–2. sz. Bp. 203–225.
41. PÉNTEK J., SZABÓ A. (1985): **Ember és növényvilág.** Buk.
42. ROLLÁN, M. Garcia (1989): **La consommation des champignons en Espagne péninsulaire (milieu rural).** *Bull. Trim. de la Société Mycologique de France*, t. 105, fasc. 3. Paris. 207–226.
43. SÁNTHA Tibor (2000a): **Gelence népi gombaismerete** (kézirat/manuscris)
44. SÁNTHA Tibor (2000b): **A Székelyföld nagygombavilágának kutatása.** *Acta (Siculica)* – 1999. 29–48.
45. SÁNTHA Tibor (2002): **A gelencei harapétegomba.** *Erdélyi Nimród* IV évf., 3.sz.: 10–11.
46. SINKÓ KALLÓ Katalin (1980): **Kalotaszegi nagyírásos.** Buk. 11.
47. SOUVESTRE, Émile; Du LAURENS de la BARRE, Ernest; LUZEL, François-Marie (1992): **Contes et légendes de Basse-Bretagne.** 22, 195.
48. SZABÓ A., PÉNTEK J. (1976): **Ezerjófi.** Buk. 193–195.
49. SZABÓ J. (1841): **Flora Moldaviae.** h.n.
50. SZABÓ László (1990): **Népi természetismeret.** In: *Magyar Néprajz*, VII. Bp. 736.
51. SZABÓ T. A. (1978): **A természetudományok és a néprajz határán.** *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest
52. TOPOROV, V. Ny. (1988): **Mitológiai enciklopédia.** I–II. (Szerk. TOKAREV, Sz. A.), Bp.
53. ÚJFALVI Sándor (1982): **Az erdélyi régibb és közelebbi vadászatok és vadak.** ÚJFALVI Sándor öreg vadászról **Kolozsvárt 1854ik évben.** Magvető Könyvkiadó (I. kiadása 1941-ben). Budapest
54. UJVÁRY Zoltán (1991): **Népi táplálkozás három Gömör völgyben.** Debrecen. 35–46.
55. VAIKAI Aurél (1941): **A gyűjtőgető gazdálkodás Cseresztomajon.** *Néprajzi Értesítő*
56. VERESS M. (1982): **Gombáskönyv.** Buk.
57. VÉRTES Edit (1990): **Szibériai nyelvrokonaink hitvilága.** Bp.
58. VOIGT Vilmos (1975): **A szibériai sámánizmus.** *Nyelvtudományi Közlemények*, 77. k. 1. sz. Bp. 207–214.
59. WASSON, R. Gordon et al. (1986): **Persephone's Quest: Entheogens and the Origins of Religion.** New Haven and London
60. XÁNTUS János (1972): **A természet kalendáriuma.** Buk.
61. ZSIGMOND Győző (1993): **Kérdőív a népi gombaismeret felméréséhez.** *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* 1. sz. 22–24.
62. *** (1994–95): **A gomba helye népi kultúráinkban. Egy falu (Sepsikőröspatak) etnomikológiai vizsgálata.** *KRIZA János Néprajzi Társaság évkönyve*, 2. sz. Kolozsvár, 22–58.
63. *** (1999): **Les champignons dans la médecine populaire hongroise.** *Bull. Soc. mycol. Fr.*, Paris, 79–90.
64. *** (1999): **“Csak Korondon csinálják” A taplógomba-feldobozás mesterségéről és művészetéről.** *MESTERSÉG és Művészet*, VI.évf.4.sz.:13–15.
65. *** (2000a): **A magyar etnomikológia a XXI. század küszöbén.** In: *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón.* Szerk. CSERI Miklós – KÓSA László – BEREZCKI Ibolya, Szentendre, 281–290.
66. *** (2000b): **A bükkfatapló és a nyírfatapló népi felhasználása.** *Erdélyi Nimród* 2.évf. 6.sz. 24–25.
67. *** (2001a): **A téli fülöke.** *Erdélyi Nimród* 2001. 3. évf. 2.sz. 23.
68. *** (2001b): **Erdeink gombái. A kucsomagombák.** *Közbirtokeossági Hírvivő* 3. évf. 3.sz.: 11.
69. *** (2001c): **A májusi pereszke.** *Közbirtokeossági Hírvivő* 3. évf. 5.sz.: 16.
70. *** (2001d): **Special Transylvanian Toys and Games.** In: *Play and Toys Today.* 22nd World Play Conference 06.06.–08.06.2001 University of Erfurt, Germany, Erfurt (CD)
71. *** (2001e): **Galócák (Amanitaceae) a magyar néphagyományban.** *Mikológiai Közlemények. Clusiana* Vol. 40. No.1-2.: 123–144.
72. *** (2001f): (Gombás) **Játékok és játékos szokások.** *Korunk* 10.sz.: 112–116.
73. *** (2001g): **Gomba és gombakirály.** *Holmi* XIII. No. 5.: 642–647.

Note

1. LÉVI-STRAUSS 1973. 264.
2. WASSON 1957.
3. WASSON 1968.
4. HEIM - WASSON 1958.
5. *Magyar Néprajz* VII. 1990. 735-736.
6. ISTVÁNNFI 1990.
7. *Mitológiai enciklopédia* 1988. 82-83.; Jelképtár 1990. 75.
8. WASSON 1986.
9. VOIGT 1975.; DIÓSZEGI 1967.; VÉRTES 1990.
10. TOPOROV 1988. 82.
11. TOPOROV 1988. 82.
12. ZSIGMOND 1994. 51.
13. ZSIGMOND 1994. 23.
14. CHEVALIER-GHEERBRANT 1991. 205.
15. BROMBERGER -LENCLUD 1982. 9.
16. *Vezi despre utilizarea ciupercii la vânătoare* ÚJFALVI 1982. 233.
17. JACCOTTET 1973. 21-22.
18. GUNDA 1979. 291.; GUNDA 1967.
19. SINKÓ KALLÓ 1980. 11.
20. TOPOROV. 1988. 82.
21. CHEVALIER -GHEERBRANT 1991. 205.
22. TOPOROV 1988. 82-83.; WASSON, 1986.

23. JACCOTTET 1973. 22.
24. ANDRÁSFALVY 1975: 209.
25. DÖMÖTÖR 1952. 4.
26. Moldova (Bahana), respectiv Göcsej (regiune în sud-vestul Ungariei), în cazul din urmă vezi GUNDA 1990. 178.
27. GUNDA 1989: 59.
28. MARKUŠ 1975. 114.
29. KRÉBECZ 1988.
30. PÁLFALVI 1993.; ZSIGMOND 1993.

A magyar etnomikológia a 21. század küszöbén

(Kivonat)

A dolgozat elsősorban a magyar etnomikológia helyzetét tekinti át, de utal a nemzetközi etnomikológiai kutatásokra is. A magyar etnomikológia történetének részletezése előtt a tudományág keletkezését, fejlődését vizsgálja, mind általában, mind pedig Romániában. A gomba és a mitológia, valamint a gomba értelmezésének tárgyalása mellett a szerző a magyar és más népek gombaismeretét hasonlítja össze, a gombák helyét, funkcióját elemzi a magyar néphagyományban, végül a jövő feladatait vázolja.

L'ethnomycologie hongroise au seuil du XXIe siècle

(Résumé)

La structure de l'étude: courte histoire de la recherche ethnomycologique hongroise et de ses prémisses, significations symboliques du champignon dans la mythologie; la consommation, la mise en valeur des champignons; le champignon dans la mythologie; le champignon dans le folklore, dans l'art populaire hongrois; fonctions des macromycètes dans la tradition populaire hongroise; synthèse des problèmes à résoudre dans l'avenir.

Gelence környéki nagygombák

(Kivonat)

Korábbi gombaflorisztikai kutatás eredményeként az irodalomban 256 nagygombafaj és változat szerepel a hegyvidéki Gelence község területéről (SÁNTHA 1996, 1998, 2000). Az elmúlt ötévi gyűjtés herbáriumi anyagából újabb 112 taxont mutat be a dolgozat, melyek közül néhány Erdélyre vagy a Kárpát-medencére is első adat.

*

A felsőháromszéki Gelence környéke figyelemreméltó területnek bizonyul a mikológiai kutatások számára. A domboldalak szőrűves legelőin, a vegyes erdőkben, a patakmenték struccpáfrányos égerligeteiben, a kaszálók és rétek gyepein, a kocsánytalan tölgyesekben, a fenyvesekben és bükkösökben a nagygombák legkülönbözőbb nemzetségeibe tartozó fajok találhatók megfelelő életfeltételekre.

A vidék nagygombáira az első adatokat id. SÁNTHA Tibor jelezte. A község lakói körében végzett növényteni szókincsgyűjtését, etnobotanikai felmérését követően (id. SÁNTHA 1983) a helyi népi növényismeret jellemzésekor hamincnyolc (38) nagygombafajt, azok elnevezéseit (42 magyar gombanévt) és a velük kapcsolatos népi hiedelmeket is bemutatta.

Gombaflorisztikai kutatásom eredményeképpen 248 féle nagygombát (SÁNTHA 1996, 1998) közöltem a területről. A székelyföldi nagygombakutatás történetét, 20. századi állapotát bemutató dolgozatban (Térkép, SÁNTHA 2000) további 7 faj és 1 változat szerepel még a területre vonatkozóan (*Hygrophoropsis fuscusquamulosa*, *Hygrocybe persistens*, *Myceina abramsii*, *M. aurantiomarginata*, *M. filopes*, *M. galopus* var. *nigra*, *M. renati* és *M. rorida*), melyekkel és a jelen dolgozatban felsorolt további 112 taxonnal 368-ra emelkedik a területről

napjainkig közölt nagygombák száma. A helyi fajlistákat véve figyelembe, erdélyi viszonylatban Gelence környéke az egyik legjobban feltárt területté vált.

A bemutatott fajok nagyrésze lucfenyves helyén kialakított, beborókásodott dombvidéki legelőről, patakmenti égerligetből és jegenyefenyves-lucosokból származik. A dolgozat tizennégy fajnak és egy formának az első erdélyi adatát jelzi. A *Hygrocybe subpapillata* nedűgomba és négy szögletesspórás döggombafaj – *Entoloma exile*, *E. infula*, *E. sericatum* és *E. subradiatum* – a Kárpát-medencére is újak bizonyul.

A dolgozat egy a gombák gyűjtése során vizsgált területek védetté nyilvánítására is fel kívánja hívni a figyelmet. Egy TELEKI-virágos-struccpáfrányos patakmenti égerligetről (*Alnetum glutinosae-incanae*) van szó. Az enyves égerfák életkora (80–100 év), a növényfajok és az itt termőtestet képező gombafajok miatt természetvédelmi értéknek számít. Ez a szép égeres, ha épségben megmarad, további mikológiai és botanikai kutatásokra ad lehetőséget. Mikológiai szempontból az égeresek viszonylag amúgy is kevésbé kutatottnak számítanak (SÁNTHA–HÖHN 1999). Az itt gyűjtött, eddig azonosított fajok közül máris ritkának bizonyul néhány (pl. *Entoloma infula*, *E. sericatum*, *E. subradiatum*). Több csak az égerrel képez gyökérszereplést (pl. *Alnicola* és *Lactarius* fajok).

Tájföldrajzi jellemzés

A kutatott terület, Gelence és környéke Felsőháromszéken terül el. A község 570–620 m tengerszint feletti magasságon, a Gelence-patak tölcserfőmában kitáguló völgyében fekszik. A települést É, K, D irányban a Háromszéki-havasok (Berecki-havasok) előhegyei, hegyei veszik körül. Nyugati része kissé benyúlik a Felsőháromszéki-medencébe (Kézdivásárhelyi-medence). A község nyugati határa, a medencei síkság része, a Feketeügy-folyóig terjed. Többi határvonala a hegyvidéki zónában, 700 és 1600 m között húzódik. A község összterülete 14 198 hektár.

A Keleti-Kárpátok külső paleogén flis övezetének Tarkői-takarójában és a Feketeügy-

* Szent István Egyetem, Növényteni Tanszék, Budapest (MÉNESI 73–75, H-1118)

folyó alluviumos síkságán található a terület. A közepes magasságú domborzat erőteljesen szabdalt. A gazdag vzhálózat által tagolt hegyhátaakat 10 226 hektár erdő bortja.

A Háromszéki-medence mérsékelt szárazföldi éghajlatú. A medencehatásnak tulajdonítható, hogy a levegő hőmérséklete ingadozó, a hőmérsékleti küszöbértékek szélsőségesek. A Kézdivásárhelyi-medencében az abszolút minimális hőmérséklet $-30\text{ }^{\circ}\text{C}$ (1929), az abszolút maximális $+37\text{ }^{\circ}\text{C}$ (1951). A többévi átlaghőmérséklet $+7,1\text{ }^{\circ}\text{C}$. A magashegységben ez az átlagérték nyilván alacsonyabb. A Gelence területéhez tartozó Zernye-hegységhez (1603 m) közeli 1777 m-es Lakóca-csúcsra vonatkozóan $+1,2\text{ }^{\circ}\text{C}$ érték szerepel a szakirodalomban (KÓNYA 1972). Egész évben uralkodik a *Nemere* nevű hideg, száraz helyi szél. Iránya ÉK-i, átlagsebessége 3,5 m/mp.

A domborzat és medence kölcsönhatása jól érzékelhető a csapadék mennyiségének térbeli és időbeli (évi) eloszlásában. A hegyvidéki zónában a csapadék évi mennyisége 1500 m felett meghaladja az 1200 mm-t. Alacsonyabban (1100 m alatt) 800-900 mm-es értékű, a medence szélein 600 mm-re csökken (KOZMA 1997).

A későtavaszi-koranyári csapadékmaximum a ciklonos esőzéseket eredményező nyári monszonnak tulajdonítható. A legtöbb csapadék tavasszal és nyáron esik. A vidék legcsapadékosabb hónapja június. Jól bizonyítják ezt Gelencén a KUSZTOS Péter udvarán (házszám: 285) elhelyezett csapadékmérőn mért értékek, ahol a Sepsiszentgyörgyi Meteorológiai Állomás részére 1968–1993 között végeztek rendszeresen méréseket. Ettől a ponttól 6 km-es körzetben található a nagyombák szempontjából rendszeresen vizsgált területek.

Huszonhat évre kiszámtott havi átlag középértékek közül Gelencén is június bizonyul a legcsapadékosabb hónapnak (107 mm). A legalacsonyabb értékeket március (22,7 mm) és január (22,5 mm) hónapok adták. A késő tavaszi - koranyári, nyári csapadékbőséget jól mutatja, a 17,2 %-os júniusi érték (1. táblázat). Az áprilistól szeptemberig tartó meleg időszakban lehulló csapadék az évi össz mennyiség felét jóval meghalad-

ja (70 %). Délkelet-Európára, így a térségre is jellemző a csapadékmennyiség egyenlőtlen megoszlása. A magasabb csapadéértékű éveket szárazabbak követik.

A vidékre a podzolos barna erdőtalaj jellemző. A kutatott térség magasabb szintjein is ez a talajtípus és a szélsőségesen lepusztult talaj fordul elő. A talajok legnagyobb része savanyú, erősen savanyú kémhatású (2. táblázat. Talajvizsgálati eredmények).

Növényzet

SOÓ (1940) beosztása szerint Háromszék növényföldrajzilag az erdélyi vagy kelet-kárpáti flórávidék, a *Transilvanicum Praesiculum* (Háromszéki havasok) és *Hargitanum* (Baróti-hegység, Büdös-hegycsoport) flórajárásaiba tartozik. RÁCZ és FŰZI (1973) monográfiája nyomán Kovászna megye a közép-európai flóraterülethez, ezen belül a Felsőháromszéki-medence a Kárpát-kanyar flórartományhoz tartozik. Gelence és környéke a Lakóca–Pintillő flórajárásban helyezkedik el.

Több mint 1200 magasabbrendű növényfajt, köztük 22 glaciális reliktumot említett RÁCZ és FŰZI (1973) Kovászna megye területéről. Kiemelték az európai elemek feltűnő számbeli fölényét a többihez képest, melyek a cirkumpoláris elemekkel együtt a flórának körülbelül a 70%-át teszik ki.

A Kézdivásárhelyi-medence berecki, ozsdolai, gelencei oldalán a falvak felett már a bükk és a tölvelelűek alkotnak erdőséget. A régió alátévedés miatt nehéz az erdővek határát megállapítani.

Gelence környékén a napos lejtőkön 700 m-ig mészkertülő (acidofil) kocsánytalan tölgyesek (*Quercetum petraeae*) alakultak ki (Cserés, Mélypatak). A községet északi irányban határoló előhegy déli lejtőjét (Csereoldal–Szaladár–Bagolylik) a 20. század elején nagy kiterjedésű kocsánytalan tölgyes bortotta. A gyakori vágások miatt napjainkban ezen a területen állandóan tölgyes-sarjerdő újul fel. Az erdei borításban a lucfenyő (*Picea abies*) uralkodik. Az erdők legnagyobb részében állományalkotó faj, 700–1450 m

között fordul elő, 1200 m felett egyeduralkodó. A tájegységnek jellegzetes vonása, hogy az erdei bortásban a jegenyefenyő (*Abies alba*) nagyobb részarányban fordul elő (pl. Hintófa alja, Málnás, Zúgás) mint más vidékeken. Magasabb szinteken, az árnyasabb termőhelyeken, úgy kb. 1100 m-ig a bükk (*Fagus sylvatica*) a luccal, a jegenyefenyővel, a gyertyánnal (*Carpinus betulus*) képez elegyes erdőket. Ezekben a vegyes erdőkben előfordul még a rezgő nyár (*Populus tremula*), a közönséges nyír (*Betula pendula*), a hegyi szil (*Ulmus glabra*), a hegyi juhar (*Acer pseudoplatanus*). A bükk tiszta állományokat (pl. Asztag, Tisztabikk, Hertán) is képez.

A bükk-luc zóna keveredési szintjén, a patakok völgyeit főleg enyves égerfák szegélyezik (*Alnus glutinosa*), a hamvas éger (*Alnus incana*, pl. Ladia: Tanórok) visszaszorul. Magasabban viszont a hamvas éger egyre gyakoribbá válik. Itt-ott tiszta *Alnus incana*-s foltok fordulnak elő a patakok mentén (pl. Halastó, *Alnetum incanae*).

Ültetett erdeifenyő (*Pinetum silvestris* cult.), vörösfenyő (*Laricetum deciduae* cult.) és hegyi juharos (*Aceretum pseudoplatani* cult.) állományok találhatóak a VAS erdeje, Asztag ponkja, illetve a Jávoros elnevezésű erdőrészekben.

Az alhavasi törpecserjések övében (1600 m körül) az egyre gyérülő luc állományok borókásokkal (*Juniperetum communis*) és áfonyásokkal (*Vaccinietum*) váltakoznak.

A kaszálókon a vöröscsenkesz (*Festuca rubra*), a vékony tippán (*Agrostis capillaris*) és a tarajos cincor (*Cynosurus cristatus*), a legelőkön a szőrű (*Nardus stricta*) gyakori.

A nagygombák szempontjából vizsgált területek jellemzése

1996 óta folyamatosan gyűjtök nagygombákat a község déli peremén (Ladia-Tanórok, Kormos) és attól kb. 5-6 km-es körzetben fekvő területekről (Hintófa, Cserés). A kiválasztott, gyakrabban vizsgált területeket általában májustól november végéig, kéthavonta jártam be.

Patakmenti égerliget

(*Alnetum glutinosae-incanae* Br.-Bl. 15., MTB 0023)

A Tanórok (Ladia, egykori JANCSÓ-birtok) nevű kaszálórétet (620 m t.sz.f.m.) átszelő két hegyipatakot a szubmontán zónában kialakult völgyparti égeres kíséri. A Kárpátok patak völgyeire jellemző tipikus égeres-magaskórós mozaikos állomány. Domináns benne az *Alno-Padion* csoportba tartozó *Mattheuccia struptionteris* és *Telekia speciosa*. A két patakot egybeömlésükig a DK-É irányban folyó Ladia ágat kb. 400 m-en, a DNY-É-i folyású Zakuttya-patakot kb. 150 m-en, az összefolyás után (Ladia) pedig mintegy 260 m hosszúságban követik az enyves égerfák (*Alnus glutinosa*). A fák 90–100 évesek, magasságuk 25–30 m, a törzsek átmérője 45–70 cm közötti. Mintegy 114 enyves égerfa között szórványosan kb. 7 példány hamvas éger (*Alnus incana*) is előfordul. A patakok 10–25 (30) m szélességű árterületén előfordul a törékeny fűz (*Salix fragilis*) is, akár tömegesen is, konszociációt képezve. Néhány lucfenyő (*Picea abies*), 1–2 példány mezei juhar (*Acer campestre*), zselnicemeggy (*Prunus padus*) és madárcseresznye (*Prunus avium* ssp. *avium*) is tartja a lombkoronaszintet. Az aljnövényzetet alapvetően a struccpáfrány (*Mattheuccia struptionteris*), a vörös acsalapú (*Petasites hybridus*), a TELEKI-virág (*Telekia speciosa*), a réti legyezőfű (*Filipendula ulmaria*) alkotják. A pangóvízes területeken sásfajok dominálnak. A lágyszárúak közül még előfordul az *Aegopodium podagraria*, *Asarum europaeum*, *Chaerophyllum hirsutum*, *Glechoma hederacea* subsp. *hirsuta*, *Petasites albus*, *Pulmonaria rubra*, *Ranunculus repens*, *Scirpus silvaticus*, *Urtica dioica*, *Stachys silvatica*, *Lycopus europaeus*.

A cserjeszintben megtalálható a csíkos kecskerágó (*Euonymus europaeus*), a hamvas szeder (*Rubus caesius*), a málna (*R. idaeus*), a mogyoró (*Corylus avellana*), a fekete bodza (*Sambucus nigra*), a kánya bangita (*Viburnum opulus*). A talaj öntéstalaj-típusú, savanyú kémhatású (2. táblázat)

A területet természetvédelmi értékei – az égerfák magas életkora, a növény- és gombafajok – miatt minél hamarabb védetté kell nyilvánítni.

Irtás-cserjés (Kormos, MTB 0023)

Dombvidéki zónában, a Tanórok nevű faluhatárban (Arrosok eleje–Kormos–Nádika) húzódik kb. 670 m t.sz.f. magasságon É-os, ÉK-i kitettségű, mintegy 15 hektárnyi területen húzódik. Egy 50–55 éve kiirtott lucfenyves helyén felújult elegyes erdő. Az erdő alsó szegélyén, mintegy 100–150 m-es sávban hegyvidéki szőrfűgyep található (*Nardetum strictae montanum* Sillinger 1933). A szőrfű mellett előfordul a csomós és békaszittyó (*Juncus conglomeratus*, *J. effusus*), a cérnatippan (*Agrostis capillaris*). A szőrfűcsomók között az erdőszülést a boróka betelepülése jelzi. A szőrfű foltok között elegyedő, főképpen boróka, de luc egyedek által is uralt területet a fajlistában irtás-cserjés (Kormos) név alatt tüntetjük fel. A beerdősödött területen a *Juniperus communis* és a *Picea abies* mellett, a *Pinus silvestris*, *Betula pendula*, *Populus tremula* fordul elő. A kisavanyodott talajon a szőrfüves foltok, mohás-feketeáfonyás, ritkán fenyéres jellegű (*Lycopodium clavatum*) foltokkal váltakoznak. Az irtás-cserjésben gyakrabban előforduló fajok még a nádtippan (*Calamagrostis arundinacea*), a vérontófü (*Potentilla erecta*), a festőrekettye (*Genista tinctoria*), a jakabnapj aggófü (*Senecio jakobeae*), a tarajos cincor (*Cynosurus cristatus*), a gykfű (*Prunella vulgaris*), a cérnatippan (*Agrostis capillaris*), az orvosi veronika (*Veronica officinalis*), az erdei gyopár (*Omphalotheca sylvatica*), az ezüstös hölgymál (*Hieracium pilosella*), a bábakalács (*Carlina brevibracteata*), a szarvaskerep (*Lotus corniculatus*) a saspáfrány (*Pteridium aquilinum*), a hamvas szeder (*Rubus caesius*), fekete szeder (*Rubus caesius*) stb.

A talaj agyagbemosódásos barna erdőtalaj, savanyú kémhatású (2. táblázat).

A fajlistában felsorolt nagygombák közül több az alább felsorolt, ritkábban, többnyire alkalmasszerűen felkeresett területeken fordult elő. A gombatérképezésben használatos rácshálós térkép MTB-számai PÁZMÁNY (1986) munkája nyomán szerepelnek:

– mészkerülő kocsánytalan tölgyes (*Quercetum petraeae*): Cserés, Mélypatak, MTB 0023

– ültetett erdeifenyves (*Pinetum silvestris* cult.): VAS erdeje, MTB 0023

– kiszáradó tűzezes láprét: Görgés-Kutak MTB 0023

– egykori kocsánytalan tölgyes (*Quercetum petraeae*) helyén felújuló tölgyes-sarjerdő: Csereoldal, MTB 0023

– vegyes sarjerdő (*Picea abies*, *Carpinus betulus*, *Fagus sylvatica*): Tanórok, MTB 0023

– vegyes erdő (*Quercus p.*, *Fagus s.*, *Picea a.*, *Populus tremula*, *Betula pendula*): Málnás-3, MTB 0023

– bükkös (*Fagetum sylvaticae*): PAP Pista (Asztag), MTB 0024

– jegenyefenyves-lucosok (*Abieti-Piceetum*): Hintófa, Kollát, Málnás-2, Nagyvár oldala: MTB 0023 Zúgás, MTB 0123

– hamvas égeresek (*Alnetum incanae*): Halastó, Málnás-1, MTB 0023

– gyümölcsösök: Szőlőhegy, JANCSÓK kertje, MTB 0023

– legelő: Rét, MTB 0023

Gelence környékén gyűjtött nagygombák

Gelence környéki terepmunkámmal célokom a területen termőtestet fejlesztő nagygombák, főleg a kalaposgombák (*Boletales*, *Agaricales*, *Russulales* rendek) begyűjtése és azonosítása. További gyűjtés alapján a jövőben is florisztikai és taxonómiai kutatásomat szeretném folytatni.

A terepmunka során 5 területről vett 1–1 talajmintát (20 cm mélyről) a budapesti Szent István Egyetem (SZIE, volt Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem) Központi Laboratóriumában vizsgálták meg (lásd: 2. táblázat).

A preparátumok mikroszkopikus bélyegeit a SZIE Növénytani Tanszékének REICHERT-mikroszkópján figyeltem meg. A spórákat, cisztidákat megmértem és lerajzoltam.

Az azonosítást a Növénytani Tanszék, a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára gombairodalmának határozókönyvei, monográfiái és mikológusoktól kölcsönkapott szakkönyvek szerint végeztem.

Főleg BREITENBACH–KRÄNZLIN (1984–1995), COURTECUISSÉ (1995), MOSER (1978), RIMÓCZI–VETTER és munkatársaik (1990), PHILIPS (1981) és CETTO (1970–1993) munkáit használtam fel.

Az egyes nemzetségek fajainak a meghatározásához az alábbi monográfiákat vettem még igénybe:

– nedűgombáknál (*Hygrocybe*) BOERTMANN (1996), CANDUSSO (1997);

– a döggombáknál (*Entoloma*) NOORDELOOS (1992);

– a tejelőgombáknál (*Lactarius*) BASSO (1999) művét.

Az utóbbi négy évben (1996–2000) gyűjtött nagyombák közül 117 fajt, 2 változatot és 1 formát mutat be a dolgozat.

A listában a gombák latin nevei és leírói COURTECUISSÉ (1995) munkájának nevezék-tana szerint szerepelnek.

A számomra legtalálhatóbb magyar gombaneveket PRISZTER (1998), RIMÓCZI–VETTER és munkatársaik (1990), RIMÓCZI (1993, 1995) és PÁZMÁNY (1998) munkáiból válogattam. A lelőhelyek elnevezéseit id. SÁNTHA (1997) munkája nyomán ismertetem.

Határozásaim nagyrészt BABOS Margit budapesti mikológus ellenőrizte. ALBERT László mikológus (Budapest) *Entoloma* határozásaim közül vizsgált felül néhányat. *Hygrocybe* határozásaimat ZAGYVA Tibor mikológus (Felsőszölnök, Magyarország) is revideálta. Harmincegy fajt sorrendben az említett mikológusok és BOHUS Gábor mikológus (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest) határoztak meg.

A termőtestek többségéről diafelvételek készültek. A preparátumok gombagyűjteményemben megtalálhatók.

Rövidítések:

gyűj. = gyűjtötte; hat. = határozta; rev. = a határozást ellenőrizte, revideálta; FS. = fényképezte SÁNTHA; Jelek: * = a faj első adata a Székelyföldön; ** = első adat Erdélyben; *** = első adat a Kárpát-medencében

ASCOMYCETES

Daldinia concentrica (Bolt.: Fr.) Ces. de Not.

Szén-gömbgomba

Málnás-1, hamvas égerfa (*Alnus incana*) törzsén, 1998. november

Dumontinia tuberosa (Bull.: Fr.) Kohn. (= *Sclerotinia tuberosa*)

Élősdí serleggomba

Halastó (a lelőhely neve), hegyi rét szélén, bogláros szel-lőrőzsák (*Anemone nemorosa*) mellett, 2000. ápr. 24.

Sarcoscypha coccinea (Scop.: Fr.) Lamb.

Piros csészegomba

Halastó, korhadt hamvas égerfa ágakon, 2000. ápr. 24., gyűjt. id. SÁNTHA T.

Scutellinia scutellata (L.: Fr.) Lamb.

Sörtéscsészegomba

Zúgás, jegenyefenyves-lucosban (*Abieti-Piceetum*), nyirkos helyen, talajon, fadarabon, 1997. szept. 30., FS.

BASIDIOMYCETES

APHYLLOPHORALES s.l.

**Artomyces pyxidatus* (Pers.: Fr.) Jül. (syn. *Clavicornia pyxidata*)

Serleges korallgomba

Tanórok, égeresben, korhadt fadarabon, 1999. jún. 4.

***Cantharellus cibarius** Fr. var. **pallens** Pil.

Tanórok, vegyes sarjerdőben, mohában, gyertyán (*Carpinus betulus*), bükk (*Fagus sylvatica*), erdeifenyő (*Pinus silvestris*), jegenyefenyő (*Abies alba*) és lucfenyő (*Picea abies*) közelében, 1997. szept. 22., FS.

Hericium coralloides (Pall.: Fr.) Pers.

Fenyő petrezselymgomba

Málnás-2, kivágott jegenyefenyő (*Abies alba*) hasábon, gyűjt. id. SÁNTHA T., 1998. nov. 4., FS.

Lentinellus micheneri (Berk. & Kurt.) Pegler (= *L. omphalodes*)

Köldökös fagomba

Hintófa, jegenyefenyves-lucosban (*Abieti-Piceetum*), üde, mohás helyen, korhadék között, 1997. szept. 24., FS.

Pleurotus dryinus (Pers.: Fr.) Kummer

Pihés laskagomba

Málnás-3, vegyes erdőben, fatörzsön, 1997. szept. 29., hat. BABOS M.

Polyporus brumalis (Pers.: Fr.) Fr.

Téli likacsosgomba

Tanórok, égeresben, korhadt enyves égerfa (*Alnus glutinosa*) ágakon, 1998. nov. 3.

Scutigera cristatus (Pers.: Fr.) Boud. Sing.

Zöldhátú zsemlegomba

Kormos, ültetett lucfenyősben (*Piceetum cult.*), talajon, 1998. júl. 2.

***Typhula uncialis** (Grev.) Berthier

Fonálgomba

Tanórok, égeresben, korhadt szőrös baraboly (*Chaerophyllum hirsutum*) indán, 1997. jún. 13., FS.

BOLETALES

Hygrophoropsis aurantiaca (Wulf.: Fr.) Maire

Narancssárga álrókagomba

Málnás-2, lucfenyő (*Picea excelsa*) alatt, gyűjt. id. SÁNTHA T., 1998. nov. 4.

****Hygrophoropsis fuscusquamulosa** Ort.

Barnapikkelyes álrókagomba

Kormos, szőrfű (*Nardus stricta*), békaszittyó és csomós szittyó (*Juncus effusus*, *J. conglomeratus*) között, 1998. szept. 23., hat. BABOS, FS.

***Suillus collinitus** (Fr.) O. Kuntze (= *S. collinitus*)

Rózsástövű fenyőtinóru

VAS erdeje, ültetett erdeifenyvesben (*Pinetum silvestris* cult.), 1999. szept. 23., hat. BABOS, FS.

Xerocomus badius (Fr.: Fr.) Gilbert

Barna tinóru

Halastó, erdei tisztáson, lucfenyő alatt, 1999. szept. 18.

AGARICALES

Agaricus macrocarpus (Moeller) Moeller

Résók tere, fenyő alatt, 1997. aug. 15., hat. BOHUS G.

Agaricus semotus Fr.

Apró csiperke

Halastó, *Alnus incana* alatt, korhadt levelek között, 1998. nov. 6., hat. BABOS, FS.

****Agrocybe sphaelomorpha** (Bull.: Fr.) Fayod

Tanórok, égeresben (*Alnetum glutinosae*), 1999. jún. 4., hat. ALBERT L., FS.

Alicicola melinoides (Bull.: Fr.) Kühner (= *Naucoria escharoides*)

Szemcsés személgomba

Tanórok, patakmenti égerligetben, 1997. okt. 2., FS.

***Amanita crocea** (Quélet) Singer

Narancsszínű selyemgomba

Nagyvár oldala, jegenyefenyő (*Abies alba*) tövében, gyűjt. id. SÁNTHA, 1999. szept. 24.

****Armillaria cepistipes** Velenovsky

Tanórok, égeresben *Prunus padus* tövén, 1999. szept. 21., hat. ALBERT, FS.

Bolbitius vitellinus (Pers.: Fr.) Fr.

Sárga kérészgomba

PAP Pista, bükkerdő szélén, erdei út mellett, fű között, 1998. okt. 13., hat. BABOS, FS.

Kutak, kiszáradó tőzeges lápréten, 1998. máj. 22., FS.

****Clitocybe ericetorum** (Bull.) Quélet.

Csarabos tölcsérgomba

Kutak, kiszáradó tőzeges lápréten, 1998. okt. 7., 1999. szept. 28., hat. BABOS., FS.

Clitopilus prunulus (Scop.: Fr.) Kumm.

Kajsza lisztgomba

Kormos, szőrfűves legelőn, lucfenyő mellett, 1988. szept. 26.

Collybia butyracea (Bull.: Fr.) Kumm.

Bunkóslábú fülőke

Tanórok, égeresben, 1996. aug. 29., FS.

VAS erdeje, erdeifenyvesben, 1997. aug. 29.; 1998. okt. 9., FS.

Collybia amanitae (Batsch.) Kreisel (= *C. cirrhata*)

Élősdí fülőke

Kormos, mohában, boróka alatt, 1996. szept. 26., FS.

Collybia aquosa (Bull.: Fr.) Kummer

Tanórok, égeresben, nedves, mohás helyen, 1999. aug. 3., hat. ALBERT, FS.

Conocybe tenera (Schff.: Fr.) Kühner

Karc sú személgomba

Bodon, mezei út szélén, hulladékon, 1998. máj. 22., FS.

Conocybe teneroides (J.Lge.) v. Wav.

Málnás-1, patakmenti égeresben (*Alnetum glutinosae-incanae*) hamvas égerfa alatt, talajon, 1998. november, hat. BABOS, FS.

***Coprinus niveus** (Pers.: Fr.) Fr.

Fehér tintagomba

Rét, legelőn, gyepben, trágyán, 1998. máj. 19., FS.

Cortinarius anomalus (Fr.: Fr.) Fr.

Lilás pókhálógomba

Kormos, mohában, *Picea excelsa*, *Pinus silvestris* és *Quercus petraea* mellett, 1997. szept. 22., FS.

Cortinarius brunneus (Pers.: Fr.) Fr.

Barna övesgomba

Málnás-2, luc- és jegenyefenyő közelében, 1977. szept. 29., gyűjt. id. SÁNTHA

Cortinarius croceus Schaeff.: Fr. (= *Dermocybe*)

Rókasznű bőrgomba

Kormos, mohában, 1977. szept. 19., FS.

Cortinarius delibutus Fr.

Kéklemesű pókhálógomba

Kollát, *Picea* és *Abies* mellett, 1997. aug. 25., FS.

Cortinarius melanotus Kalchbrenner

MOLNÁR Vilma kertje, *Picea excelesae*, *Juniperus communis* és *Carpinus betulus* környékén, 1997. okt. 6., FS.

Cortinarius traganus Fr.

Hagyamatónkú pókhálógomba

Tanórok, vegyes sarjerdőben (*Fagus*, *Picea*, *Carpinus*), 1997. okt. 6., FS.

****Cystoderma amianthinum** forma **rugosoreticulatum**

(Lor.) Sm. & Sing.

Sárga őzlábgomba

Tanórok: JANCSÓ-kert, kaszálórét szélén, lucfenyő (*Picea*) mellett mohában, 1998. szept. 26., hat. BABOS, FS.

Delicatula integrella (Pers.: Fr.) Fayod

Ráncoslemezű kígyógomba

Tanórok, égeresben, mohás égerfa „lában”, 1999. aug. 3., hat. ALBERT., FS.

***Entoloma caesiocinctum* (Kühner) Noordeloos

Rozsdáskalapú döggomba

Kormos, boróka (*Juniperus communis*) mellett, mohás gyeppen, 1998. szept. 25., rev. ALBERT, FS.

Entoloma cetratum (Fr.: Fr.) Moser

Okkerlemezű döggomba

Hintófa, üde, mohás helyen, 1998. máj. 21., FS.

**Entoloma chalybaeum* (Pers.: Fr.) Noordeloos

Kékes pitykegomba

Kormos, gyeppen, borókás szélén, 1996. szeptember, FS.

**Entoloma clandestinum* (Fr.: Fr.) Noordel.

Vastaglemezű döggomba

Kormos, gyeppen, 1998. szept. 25.

Entoloma clypeatum (L.) Kummer

Tövissaljagomba

JANCSÓ-kert (Ladia: Tanórok), gyümölcsösben almafa (*Malus* sp.) alatt, 1998. máj. 15., FS.

**Entoloma conferendum* (Britz.) Noord.

Keresztspórás kupakgomba

Kormos, boróka mellett, gyeppen, 1998. máj. 21., FS.

***Entoloma cuspidiferum* (Kuehn. Romagn.) Noordel.

Kormos, mohás gyeppen, 1998. szept. 25., rev. Albert

***Entoloma exile (Fr.: Fr.) Hesl.

Zöldeskék döggomba

Halastó, gyeppen, 1999. szept. 18., rev. ALBERT, FS.

***Entoloma infula (Fr.) Noordeloos

Rózsáslemezű döggomba

Tanórok, égeresben, struccpáfrányok (*Mattheuccia struptionteris*) alatt, nyirkos talajon, 1997. júl.17., rev. ALBERT, FS.

Entoloma lividocyanulum (Kühn.) ex Noord.

Kormos, boróka mellett, gyeppen, 1998. szept. 25., 1999. szept. 20., FS.

*Entoloma saepium (Noulet & Dassier) Richon Roze

Halványbarna döggomba

id. SÁNTHA Tibor és neje kertjében (Gelence 608.), besztepci szilvafa (*Prunus domestica*) alatt, 1999. jún. 4., FS.

****Entoloma sericatum* (Britz.) Sacc.

Tanórok, égeresben, 1999. szept. 20., rev. ALBERT

Entoloma sericellum (Bull.: Fr.) Kummer

Fehér pitykegomba

Kormos, fű között, 1997. szept. 19., FS.

****Entoloma subradiatum* (Kühn. & Romagn.) Moser

Tanórok, égeresben, nyirkos helyen, 1997. okt. 2., rev.

ALBERT, FS.

**Galerina vittiformis* (Fr.) Singer

Kormos, irtás-cserjésben, moha között, 1997. szept. 19, 22., hat. BABOS, FS.

Gymnopilus penetrans (Fr.: Fr.) Murrill

Foltoslemezű lánggomba

VAS erdeje, erdeifenyősből, korhadó ágakon, 1998. okt. 9., 1998. okt. 9., hat. BABOS, FS.

Hebeloma crustuliniforme (Bull.: Fr.) Quéf.

Zsemlesznű fakógomba

VAS erdeje, *Pinetum silvestris* cult., 1998. okt. 9.

Kormos, boróka alatt, 1997. aug. 15., hat. BABOS

Hebeloma mesophaeum (Pers.: Fr.) Quéflet

Sötétlábú fakógomba

Tanórok, vegyes sarjerdőben (*Carpinus*, *Picea*), 1996. szept. 13., hat. BABOS, FS.

Kutak–Görgés, tözeges lápréten, 1999. szept. 28., FS.

Hebeloma radicosum (Bull.: Fr.) Ricken

Gyökeres fakógomba

Cserés, kocsánytalan tölgyerdő szélén, (*Quercus petraea*, *Fagus sylvatica*, *Populus tremula*), gyűjt. ifj. KATÓ Z. kovásznai lakos, 1999. szept. 24., FS.

Hygrocybe conica var. ***chloroides*** (Malencon) Bon

Kormos, irtáscserjés, gyeppen, 1997. szept. 19., FS.

Hygrocybe helobia (Arn.) M.Bon

Kormos, áfonya (*Vaccinium* sp.) és moha között, 1997. aug. 15., FS.

**Hygrocybe insipida* (J. Lge. ex Lund.) Mos.

Kormos, boróka mellett, mohában, 1998. szept. 26., FS.

Hygrocybe unguinosa (Fr.: Fr.) Karsten

Szürke nedűgomba

Kormos, boróka (*Juniperus communis*) alatt, kopár helyen, 1998. júl.17., FS.

Hygrocybe lepida Boudier ex Arnolds (= *H. cantharel-lus*)

Kormos, irtáscserjésben, moha és korpafű (*Lycopodium clavatum*) között,

1997. aug. 15., *Juniperus communis* alatt, mohában, 1998. júl. 17., 27.

Csereoldal, mohás gyeppen, 1997. aug. 9., FS.

***Hygrocybe marchii* (Bresadola) Moeller

Aranysárga nedűgomba

Kormos, mohában, vörös áfonya (*Vaccinium vitis-idaea*) mellett 1998. júl. 17., hat. ALBERT, FS.

Hygrocybe nitrata (Pers.: Fr.) Wuensche

JANCSÓ-kert, gyümölcsösben, fű között, 1998. okt. 6., Kormos, gyeppen, 1999. szept. 20., FS.

Hygrocybe persistens (Britz.) Singer

Kormos, irtás-cserjésben, gyeppen között, 1997. szept. 22. 1998. júl. 17., FS.

Szőlőhegy, gyeppen, 1998. okt. 11.

**Hygrocybe reidii Kühner

Mézszagú nedűgomba

Orosz pap mezeje, hegyi réten, 1997. aug. 9.
Halastó, tisztáson, gyeppen, 1999. szept. 18., gyűjt.
SÁNTHÁné FEJÉR Anna, rev. ALBERT., FS.

****Hygrocybe subpapillata* Kühner

„Álcsúcsos nedűgomba”

JANCSÓ-kert, gyümölcsös szélén, árnyékos helyen, mohás gyeppen, 1999. szept. 20., hat.
ZAGYVA T., Felsőszőlnök (Magyarország), rev. ALBERT, FS.

Hygrophorus agathosmus (Fr.) Fr.

Mandulaillatú csigagomba

Kormos, mohában, boróka alatt, 1997. szept. 22., okt. 6., FS.

MOLNÁR Vilma kertje, boróka és lucfenyő mellett, mohában, 1998. okt. 9.

**Hygrophorus capreolaris* (Kalchbr.) Saccardo

Vöröslila csigagomba

Mélypatak, kocsánytalan tölgyes (*Quercetum petraeae*) szélén, *Quercus* és *Picea* mellett, 1997. szept. 25., FS.

Hygrophorus discoideus (Pers.: Fr.) Fr.

Barnakorongos csigagomba

Zúgás, jegenyefenyves-lucosban, *Abies* és *Picea* mellett, üde folton, mohában, 1997. szept. 30., FS.

Hygrophorus eburneus (Bull.: Fr.) Fr.

Elefántcsont-csigagomba

PAP Pista (Asztag), bükkösben (*Fagetum silvaticae*), bükkfa körül, 1998. okt. 13., FS.

Inocybe cookei Bresadola

Gumóstöknű susulyka

Tanórok, vegyes sarjerdőben, gyertyánfa (*Carpinus betulus*) mellett, 1997. aug. 13., hat. BABOS

**Inocybe splendens* Heim.

Kollát, rezgő nyárfa (*Populus tremula*) és jegenyefenyő (*Abies alba*) mellett, 1997. aug. 25., hat. BABOS, FS.

Kuehneromyces mutabilis (Scop.: Fr.) Smith & Singer

Ízletes tőkegomba

Halastó, *Alnus incana* törzsén, 1999. jún. 5., FS.

Málnás-3, vegyes esrőben, 1998. máj. 19., FS.

Tanórok, *Alnetum glutinosae-incanae*, patakparton, korhadt fán, 1997. júl. 17., hat. BABOS, FS.

Lepista flaccida (Sow.: Fr.) Pat. (= *L. inversa*)

Rozsdasárga tölcsérgomba

Málnás-2, jegenyefenyves-lucosban, *Abies* és *Picea* alatt, 1997. szept. 29.

Tanórok, égeresben, (*Alnus glutinosa*, *Sambucus nigra*), 1999. szept. 21., FS.

Lepista panaeola (Fr.) Karsten

Márványos tölcsérpereszke

Szőlőhegy, gyeppen, 1998. okt. 11., FS.

Leucocortinarius bulbiger (Alb. Schw.: Fr.) Sing.

Csalóka álpókhalóságomba

Málnás-3, vegyes erdőben (*Quercus petraea*, *Fagus silvatica*, *Populus tremula*, *Abies abies*), 1996. szept. 25.

Leucopaxillus gentianeus (Leys.: Fr.) Singer

Keserű álpereszke

VAS erdeje, erdeifenyvesben, *Pinus* alatt, 1999. szept. 23., hat. BABOS M.

Macrolepiota excoriata (Schaeff.: Fr.) Wasser

Csipkés őzlábgomba

Szentkatolna, Feketeügy-folyó menti legelőn, gyűjt. FÁBIÁN Olga szentkatolnai lakos 1996. szeptember, hat. BABOS

Macrolepiota mastoidea (Fr.: Fr.) Singer

Karcsú őzlábgomba

Tanórok, égeres szélén, mezei juhar (*Acer campestre*) közelében, 1998. szept. 26., hat. BABOS, FS.

Macrolepiota puellaris (Fr.) Mos.

Nagyvár oldala, erdőszélen, lucfenyő mellett, 1999. szept. 18., gyűjt. id. SÁNTHA, hat. BABOS, FS.

Marasmius wynneae Berk. & Br.

Erdei szegfűgomba

Nagyvár oldala, erdőszélen (*Fagus silvatica*, *Picea excelsa*), gyűjt. id. SÁNTHA, 1999. szept. 18., FS.

Megacollybia platyphylla (Pers.: Fr.) Kotl. Pouz.

Széleslemezű fülőke

Hintófa, nedves-mohás helyen, 1997. augusztus 19.

Mycena abramsii Murr.

Tanórok, *Alnetum glutinosae-incanae*, korhadt égerfa darabon, nyirkos helyen, 1998. június 29., FS.

Mycena aurantiomarginata (Fr.: Fr.) Quélet

Narancsosélű kígyógomba

Kormos, irtásцерjés, boróka alatt, 1998. júl. 2., FS.

Mycena filopes (Bull.: Fr.) Kummer

Szívóstöknű kígyógomba

Kormos, mohában, 1997. szept. 19., hat. BABOS M, FS.

Mycena galopus (Pers.: Fr.) Kumm.

Fehértejű kígyógomba

Hintófa, mohás, nedves helyen, 1998. máj. 21., FS.

Mycena haematopus (Pers.: Fr.) Kummer

Vérző kígyógomba

Asztag–PAP Pista, *Fagetum silvaticae*, bükkfacsonkon, 1998. okt. 13.

Mycena leucogala (Cke) Sacc. (= *M. galopus* var. *nigra*)

Hintófa, jegenyefenyves-lucosban (*Abieti-Piceetum*), erdőszélen, mohás helyen, korhadt ágacsák között, 1998. szept. 8., FS.

Mycena renati Quélet

Cserés, kocsánytalan tölgyesben (*Quercetum petraeae*) tölgyfadarabon, 1998. máj. 23.

Tanórok, égeresben, korhadt fán, 1998. nov. 2.

Mycena rorida (Fr.: Fr.) Quélet

Ragadóstönkű kígyógomba

Hintófa, *Abieti-Piceetum*, fenyőtobozon, 1998. máj. 21.

Halastó, korhadó hamvas éger tönkön, 1999. jún. 9., FS.

Mycena stylobates (Pers.: Fr.) Kummer

Papucsos kígyógomba

Kormos, ültetett lucfenyős (*Piceetum* cult.), luc-tűavaron, 1998. júl. 2.

Mycena viscosa Maire

Ragadós kígyógomba

Lapos él, korhadó, mohás fenyőtönkön, mohán, 1996. szept. 30.

PAP Pista, korhadó fenyőtönkön, 1997. szept. 24., FS.

Omphalina sphagnicola (Berk.) Mos.

Kutak, kiszáradó tűzeges lápréten, 1999. szept. 28., FS.

Pholiota highlandensis (Peck.) Smith (= *Ph. carbonaria*)

Szenes lánggomba

Kutak, kiszáradó tűzeges lápréten, elszenesedett fa mellett, 1998. okt. 7., FS.

Pholiota lenta (Pers.: Fr.) Singer

Fakó tőkegomba

VAS erdeje, erdeifenyvesben, *Pinus* és *Fagus* mellett, 1999. szept. 23., hat. BABOS, FS.

**Pholiota salicicola (Fr.) Arn.

Tanórok, égerligetben, idős fűzfa (*Salix* sp.) törzsén (1,5 m magasan), 1999. jún. 4., hat. ALBERT, FS.

**Pluteus leoninus (Sch.: Fr.) Kummer

Sárga csengettyűgomba

Cserés, kocsánytalan tölgyesben (*Quercetum petraeae*), korhadó faágon, 1998. júl. 29., FS.

Psathyrella candolleana (Fr.: Fr.) Maire

Fehér porhanyógomba

Tanórok, égeresben, dús aljnövényzet között, nedves, árnyékos helyen, talajon, ágdarabokon, vakondtúrásokon, 1997. júl. 17., 1998. júl. 24., FS.

Psathyrella lacrymabunda (Bull.: Fr.) Moser

Könnyező szállásgomba

Szőlőhegy, vizenyős helyen, gyepben, 1998. okt. 11., FS.

Psilocybe semilanceata (Fr.: Fr.) Kummer

Hegyes trágyagomba

Kormos, legelőn, fű között, 1997. szept. 24.

Psilocybe squamosa (Pers.: Fr.) Orton (= *Stropharia*)

Pikkelyes harmatgomba

Halastó, hamvas égerfák (*Alnus incana*) között, 1999. szept. 18., gyűjt. id. SÁNTHA, FS.

Rickenella swartzii (Fr.: Fr.) Kuyper (= *R. setipes*)

Kékestönkű moha-kígyógomba

Halastó, hamvas éger alatt, mohában, 1999. szept. 18., FS.

Strobilurus tenacellus (Pers.: Fr.) Singer

Tobozfűlőke

VAS erdeje, *Pinetum silvestris* cult., 1998. máj. 17.

*Stropharia albonitens (Fr.) P. Karst.

Kormos, fű között, 1998. szept. 26., FS.

*Stropharia coronilla (Bull.: Fr.) Quélet

Sárga harmatgomba

Kab, a „Szondalevegőző” környékén, fű között, 1998. okt. 7., FS.

Stropharia semiglobata (Batsch.: Fr.) Quélet

Félgömbalakú harmatgomba

Rét, legelőn, 1998. máj. 19., FS.

Tricholoma saponaceum (Fr.: Fr.) Kummer

Szappanszagú pereszke

Hintófa, fenyvesben, 1997. okt. 4., hat. BABOS M., FS.

Kollát, *Abies alba* alatt, 1997. aug. 25.

*Tricholoma ustale (Fr.: Fr.) Kummer

Szenesedő pereszke

Málnás-3, elegyes erdőben, *Fagus* és *Betula* mellett, 1997. szept. 29., hat. BABOS M.

Tricholoma vaccinum (Pers.: Fr.) Kummer

Szakállas pereszke

MOLNÁR Vilma kertje, *Picea* és *Juniperus* mellett, 1998. okt. 9., FS.

RUSSULALES

Russula ochroleuca (Hall.)Pers.

Fakósárga galambgomba

Kollát, *Carpinus* mellett, 1997. aug. 25., FS.

Lactarius camphoratus (Bull.: Fr.) Fr.

Kámforszagú tejelőgomba

Hintófa, fenyves szélén, korhadó, mohás fenyőtönkön tömegesen, 1997. júl. 15., FS.

Lactarius chrysorrheus Fr.

Sárgatejű keserűgomba

Cserés, kocsánytalan tölgyesben (*Quercetum petraeae*), 1997. aug. 22., 1999. szept. 24.

*Lactarius cyathuliformis Bon

Tanórok, égeresben, *Alnus glutinosa* alatt, 1998. nov. 2., FS.

Lactarius lilacinus (Lasch.: Fr.) Fr.

Lila tejelőgomba

Halastó, *Alnus incana* mellett, 1999. szept. 18., FS.

Lactarius obscuratus (Lasch.: Fr.) Fr.

Égerfa-tejelőgomba

Halastó, hamvas égerfa (*Alnus incana*) mellett, 1998. nov. 6.

*Lactarius pterosporus Romagnesi

Rózsás húsú tejelőgomba

Hintófa, *Abies*, *Picea* és *Fagus* mellett, 1997. aug. 19., FS.

Lactarius pyrogalus (Bull.: Fr.) Fr.

Mogyoró keserűgomba

Tanórok, patakmenti égerligetben, mogyoró (*Coryllus avellana*) körül, 1999. szept. 21., FS.

GASTEROMYCETES

Lycoperdon molle Pers.: Pers.

Tejeskávébarna pöfeteg

VAS erdeje, *Pinetum silvetris* cult., talajon, 1999. szept. 23.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm BABOS Margit, ALBERT László, ZAGYVA Tibor és BOHUS Gábor mikológusoknak az egyes fajok meghatározását, határozásaim ellenőrzését. Azonosító munkámhoz szakirodalmat RIMÓCZI Imre mikológus (Budapest) és a fenti mikológusok kölcsönöztek.

A vizsgált területek növényzetének jellemzésében nyújtott segítségét HÖHN Mária és KATÓ Zoltán botanikusoknak köszönöm.

A természetföldrajzi jellemzésben KOZMA Imre földrajztanár (Gelence), MAKAI László meteorológus (Kézdivásárhely) és KERTÉSZ Antal erdész (Gelence) voltak segítségemre. A térképet TÓTH Tünde és FARAGÓ Imre (ELTE Térképtudományi Intézet, Budapest) szerkesztették.

Kutatómunkámat a Magyar Tudományos Akadémia támogatta, a BOLYAI János Kutatói Ösztöndíjjal.

Irodalom

1. BASSO, M. T. (1999): **Lactarius Pers. Fungi Europaei. Mykoflora**, Alassio
2. BOERTMANN, D. (1996): **The genus Hygrocybe. Fungi of Northern Europe**. Vol. 1, Greve
3. BREITENBACH, J.; KRNZLIN, F. (1981, 1986, 1991, 1995): **Pilze der Schweiz**. Band 1–4., Mykologia, Luzern
4. CANDUSSO, M. (1997): **Hygrophorus. Fungi Europaei**. Libreria BASSO, Alassio
5. CETTO, B. (1970–1993): **Der große Pilzführer**. Band 1–6. BLV Verlagsgesellschaft. München–Bern–Wien
6. CORTECUISE, R.; DUHEM, B. (1995): **Mushrooms and Toadstools of Britain and Europe**. HarperCollins
7. KOZMA, I. (1997): **Gelence község tájföldrajzi tanulmánya**. Szakdolgozat, BABEŞ-BOLYAI T. E., Földrajz Kar, Kolozsvár
8. KONECSNY, K. (1997): **Az Erdélyi-medence csapadékviszonyai. Múzeumi Füzetek**. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása, Kolozsvár, pp. 113–130.

9. KÓNIA, Á. (1972): **Kovászna megye éghajlati jellemzése**. *Aluta*, IV., Sepsiszentgyörgyi Múzeum, pp. 127–136.
10. KÜHNER, R. (1979): **Contribution à la connaissance du genre Hygrocybe (Fries) Kummer. Quelques récoltes de la zone silvatique**. *Sydowia (Beih.)* 8: 233–250.
11. MOSER, M. (1978): **Die Röhrlinge und Blätterpilze (Agaricales)**. In: GAMS H., **Kleine Kryptogamenflora**. Band II. b/2, Jena.
12. NOORDELOOS, M. E. (1992): **Entoloma s.l. Fungi Europaei**. Libreria editrice Giovanna Biella, Saronno
13. PÁZMÁNY, D. (1986): **Ein methodologischer Vorschlag zur Kartierung der in Rumänien vorkommenden Makromyzetten. Chorologie der Macrolepiota procera-Art. Notulae Botanicae Horti Agrobotanici**, XVI., pp. 119–133, Cluj
14. PÁZMÁNY, D. (1998): **Gombahatározó**. Bon Ami Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy
15. RÁCZ, G.; FÜZI, J. (1973): **Kovászna megye gyógynövényei**. Sepsiszentgyörgy
16. PHILIPS, R. (1981): **Mushrooms and other fungi of Great Britain and Europe**. Pan Books, London
17. PRISZTER, Sz. (1988): **A nagygombák magyar és latin névjegyzéke. Mikológiai Közlemények**, 1–2., Budapest
18. RIMÓCZI, I.-VETTER, J. és mtsai. (1990): **Gombahatározó I–II**. Kiadja az Országos Erdészeti Egyesület Mikológiai Társasága, Budapest
19. RIMÓCZI, I. (1993, 1995): **Gombaválogató** 2, 3. Szépi Könyvkiadó, Tudomány Kiadó, Budapest
20. SÁNTHA, T. id. (1983): **A földrajzi nevek és népi növénynevek felhasználása az anyanyelvi nevelésben**. I. fokozati módszertani-tudományos dolgozat. BABEŞ-BOLYAI T. E., Filológia Kar, Kolozsvár
21. SÁNTHA, T. id. (1997): **Gelence helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok**. 146., ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport, Budapest
22. SÁNTHA, T. (1996): **Nagygombák Gelence környékéről. Múzeumi Füzetek**, Erdélyi Múzeum Egyesület, pp. 87–103., Kolozsvár
23. SÁNTHA, T. (1998): **Újabb nagygombák Gelence környékéről. Acta – 1997/I.**, Cski Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, pp. 59–64., Sepsiszentgyörgy
24. SÁNTHA, T. (2000): **A Székelyföld nagygomba-világának kutatása. Acta - 1999/I.**, pp. 29–48., Sepsiszentgyörgy
25. SÁNTHA, T.; HÖHN, M. (1999): **Preliminary studies on macrofungi flora in alder forests of Háromszék. A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Közleményei**, Vol. LIX., pp. 199–203., Budapest
26. SOÓ, R. (1940): **A Székelyföld flórájának előmunkálatai**. Editio Instituti Syst.-Geobotanici Museique Botanici Universitatis Kolozsvár
27. WASSER, S. P. (1993): **Tribes Cystodermatae Sing. and Leucocoprinaceae Sing. of the CIS and Baltic States**. *IHW-Verlag, Libri Botanici*, Vol. 9., pp. 17–18., Kiev

(A családnévek majuszkulás kiemelését kötettszerkesztési szempontok indokolják. Az eljárást természetesen nem terjesztettük ki a taxonok elemeire. **Szerk. megj.**)

**Macromicete din
împrejurimile com. Ghelintă
(Gelence), jud. Covasna**
(Rezumat)

Din jurul comunei Ghelintă prezentăm 112 taxoni noi de macromicete. Împreună cu cei 256 taxoni publicați anterior (SÁNTHA 1996, 1998, 2000) numărul macromicetelor cunoscute de pe teritoriul cercetat se ridică la 368. Majoritatea speciilor au fost culese în ariniș (*Alnetum glutinosae-incanae*), în tufăriș (ienupăriș) dezvoltat în locul unui molidiș defrișat și în brădetomolidete (*Abieti-Piceetum*). Paisprezece specii și o formă sunt publicate prima dată din Transilvania (**). Cinci specii sînt date noi și pentru Bazinul Carpatic (**): *Entoloma exile*, *E. infula*, *E. sericatum*, *E. subradiatum* și *Hygrocybe subpapillata*.

**Macrofungi from the Region
of Gelence (Ghelintă, Covasna
County, Romania)**
(Abstract)

In Gelence 256 taxons of macrofungi have been published previously (SÁNTHA 1996, 1998, 2000). Here are presented 112 new taxons from this region. Fifteen taxons is new data in Transylvania (**). Five species is first records also in the Carpathian Basin (**): *Entoloma exile*, *E. infula*, *E. sericatum*, *E. subradiatum* and *Hygrocybe subpapillata*.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Év	Tél	Tavaszi	Nyár	Ősz
Gelence	22,7	23,5	22,5	53,6	87,0	107,0	93,2	77,3	55,9	34,1	23,9	23,3	624	69,5	163,1	277,5	113,9
Lakóca	41,8	44,0	36,4	59,1	113,8	139,3	130,7	103,7	72,6	39,9	42,3	40,2	864	126,0	209,3	373,5	154,8
Kézdi- vásárhely	21,5	20,6	18,8	42,2	67,6	81,9	79,4	67,3	42,9	26,8	26,8	18,4	510	60,5	128,8	228,6	92,3

1. táblázat Sokévi, havi átlag csapadékmennyiség értékek a gelencei csapadékmérőnél 1968–1993 között (mm) és közeli meteorológiai állomásoknál (1950–1989) KONECSNY (1997) közlése szerint

A minta jele	Égeres (Tanórok)	Irtás-cserjés (Kormos)	Fenyves (Hintófa)	Tölgyes (Cserés)	Erdeifenyves (VAS erdeje)
ph	5,0	4,9	4,2	3,9	4,1
Humusz (%)	1,16	1,20	1,04	1,66	2,54
NO ₃ -N (mg/kg)	0,76	0,57	0,79	0,54	0,54
P ₂ O ₅ (mg/kg)	11,2	7,33	49,0	9,17	8,44
K ₂ O (mg/kg)	137	108	195	104	125
NH ₄ ⁺ (mg/kg)	7,25	17,0	10,0	9,00	8,00
Mg (mg/kg)	20,1	43,3	29,7	45,7	37,8
Mn (mg/kg)	102	95,5	65,7	35,9	90,5
Zn (mg/kg)	3,43	1,38	2,16	2,05	3,65
Cu (mg/kg)	0,93	0,60	0,61	1,83	0,83

2. táblázat Talajvizsgálati eredmények.

PÁL-FÁM Ferenc
LÁZÁR Zsolt

Adatok a Rétyi Nyír nagyombavilágához

(Kivonat)

Három év mikológiai kutatásainak eredményeképpen 55 nagyombafaj 92 előfordulási adatát regisztráltuk a Rétyi Nyír 4 élőhelyéről. Ezzel a területről ismert fajok száma 36-ról 82-re nőtt. A fajok közül 4 ritka, 46-nak pedig ez az első előfordulási adata a területről.

Bevezetés

A Rétyi Nyír a Székelyföldnek minden szempontból az egyik legérdekesebb élőhelye. Összesen 600 hektár területéből 34 hektár védett (POP, 1960). 525 m tengerszint feletti magasságon, harmad- és negyedkori homokhordalék alapkőzeten alakult ki, ez utóbbit az uralkodó északkeleti szél, a Nemere tovább alakította, homokbuckákat hozva létre. Az alapkőzeten homokos vázталaj képződött (GEO. ROM, 1983). Éghajlatára jellemző a 6–8 OC átlaghőmérséklet (-3–4 OC januári, 18–20 OC júliusi átlag) és az 500–600 mm-es évi csapadékatlag. A talaj évi átlaghőmérséklete 7–8 OC, a levegő átlagos relatív páratartalma 80–84% (GEO. ROM, 1983).

Növényzetére, a buckaközi tavak kivételével, a nyíres volt jellemző. Később a tavak mellett a nyíres helyén égeresek jelentek meg, viszonylag spontánul. A terület mintegy 400 hektáros részét *Pinus*, *Robinia* és *Populus* fajokkal ültették be 1889 és 1989 között. Ahol az erdő nem maradt meg, másodlagos legelők alakultak ki (POP, 1960). A tavak helyén jelenleg eutróf lápok találhatóak, növényzetüket különböző hínáros társulások alkotják. POP (1960) még talált egy hektárnyi tőzeget, de napjainkra ez is eltűnt.

Mikológiai szempontból csak szórványos adatokkal rendelkezünk a területről, MOESZ (1929), LÁSZLÓ (1970, 1972, 1975, 1979) és POP (1987) munkáinak köszönhetően. Ők ezidáig 36 faj egy-egy adatát közölték (függelék).

Módszer

Az elmúlt három évben (1997–1999) összesen 7 megfigyelést végeztünk a Rétyi Nyír három élőhelyén, ezek: *Betuletum* (nyíres), *Pinetum sylvestris* cult. (ültetett erdefenyves), *Robinetum* cult. (ültetett akác) és *Alnetum* (égeres). Ennek keretében begyűjtöttünk és meghatároztunk minden, az adott időben termőtetet képző nagyombafajt. A határozáshoz a következő munkákat használtuk: BREITENBACH–KRÄNZLIN (1981–1995), HANSEN KNUDSEN (1992, 1997), MOSER (1993), JÜLICH (1989), illetve különböző monográfiákat. A fajok megnevezéséhez KRIEGLSTEINER (1991–1993) nomenklatúráját alkalmaztuk. A fajok zöméről preparátum (módosított HERPELL-módszerrel) és fotó készült dokumentációként.

Eredmények és értékelés

A megfigyeléseink eredményeképpen 55 faj 92 előfordulását regisztráltuk a Rétyi Nyír 4 különböző élőhelyéről (táblázat).

Táblázat

A begyűjtött fajok listája. A tudományos név után az előfordulási adatok száma, majd az élőhely van feltüntetve (BET = *Betuletum*; PINS = *Pinetum sylvestris* cult.; ALN = *Alnetum*; ROB = *Robinetum* cult.).

<i>Agaricus arvensis</i> Schaeff.: Fr.	2, PINS
<i>Agaricus augustus</i> Fr.	1, PINS
<i>Agaricus silvaticus</i> Schaeff.: Fr.	2, PINS
<i>Amanita crocea</i> (Quél.) Singer	1, BET
<i>Amanita pantherina</i> (DC.: Fr.) Krombh.	1, PINS
<i>Amanita phalloides</i> (Fr.) Link	2, BET
<i>Amanita rubescens</i> (Pers.: Fr.) Gray	3, BET, PINS
<i>Amanita vaginata</i> (Bull.: Fr.) Vitt.	1, BET
<i>Amanita vaginata</i> var. <i>alba</i> Gill.	1, BET

* LÁSZLÓ Kálmán Gombászegyesület,
Sf. Gheorghe, KŐRŐSI CSOMA Sándor 6, RO-4000

<i>Boletus reticulatus</i> Schaeffer	1, BET
<i>Bovista plumbea</i> Pers.	3, BET
<i>Calvatia utriformis</i> (Bull.: Pers.) Jaap	6, BET, PINS
<i>Cantharellus cibarius</i> Fr.	2, PINS
<i>Clitocybe clavipes</i> (Pers.: Fr.) Kummer	1, PINS
<i>Clitocybe gibba</i> (Pers.: Fr.) Kummer	2, PINS
<i>Collybia butyracea</i> var. <i>asema</i> Fr.	1, PINS
<i>Coltricia perennis</i> (L.: Fr.) Murrill	1, PINS
<i>Coprinus atramentarius</i> (Bull.: Fr.) Fr.	1, BET
<i>Coprinus micaceus</i> (Bull.: Fr.) Fr.	1, PINS
<i>Entoloma hirtipes</i> (Schum.: Fr.) Moser	1, PINS
<i>Exidia glandulosa</i> (Bull.: St. Amans 1821) Fr.	1, BET
<i>Fuligo septica</i> (L.) Wiggers	1, PINS
<i>Gomphidius rutilus</i> (Schaeff.: Fr.) Lund.	1, PINS
<i>Hypholoma fasciculare</i> (Huds.: Fr.) Kummer	1, PINS
<i>Leccinum scabrum</i> (Bull.: Fr.) Gray	1, BET
<i>Lepista nuda</i> (Bull.: Fr.) Cke.	1, BET
<i>Lycoperdon perlatum</i> Pers.: Pers.	4, BET, PINS
<i>Macrolepiota procera</i> (Scop.: Fr.) Sing.	6, BET, PINS, ROB
<i>Marasmius oreades</i> (Bolt.: Fr.) Fr.	2, BET, PINS
<i>Paxillus atrotomentosus</i> (Batsch: Fr.) Fr.	1, PINS
<i>Phallus hadriani</i> Vent.: Pers.	2, PINS, ROB
<i>Phallus impudicus</i> L.: Pers.	1, PINS
<i>Pluteus cervinus</i> (Schaeff.) Kummer	1, PINS
<i>Psathyrella candolleana</i> (Fr.) Mre.	4, BET, PINS, ROB
<i>Rhizina undulata</i> Fr.	1, PINS
<i>Russula aeruginea</i> Lindb l.	1, BET
<i>Russula alutacea</i> (Pers.: Fr.) Fr.	1, PINS
<i>Russula anatina</i> Romagn.	2, BET
<i>Russula atropurpurea</i> (Krbh.) Britz, non Peck	1, PINS
<i>Russula azurea</i> Bres.	1, BET
<i>Russula foetens</i> (Pers.: Fr.) Fr.	1, BET
<i>Russula nigricans</i> (Bull.) Fr.	1, PINS
<i>Russula pectinata</i> (Bull.: St. Am.) Fr. ss. Sing/Romg.	1, BET
<i>Russula sororia</i> (Fr.) Romell ss. Boud., Romagn.	1, BET
<i>Russula vesca</i> Fr.	4, BET
<i>Russula virescens</i> (Schaeff.) Fr.	4, BET
<i>Schizophyllum commune</i> Fr.: Fr.	1, BET
<i>Scleroderma citrinum</i> Pers.	1, BET
<i>Strobilurus stephanocystis</i> (Hora) Sing.	1, PINS
<i>Stropharia semiglobata</i> (Batsch: Fr.) Quél.	1, PINS
<i>Suillus granulatus</i> (L.: Fr.) Kuntze	3, PINS

<i>Trametes hirsuta</i> (Wulf.: Fr.) Pilat	1, BET
<i>Trametes versicolor</i> (L.: Fr.) Pilat	2, BET
<i>Trichaptum hollii</i> (J. C. Schmidt: Fr.) Kreisel	1, PINS
<i>Xerocomus subtomentosus</i> (L.: Fr.) Quél.	1, BET.

A begyűjtött fajok közül 46 új a Rétyi Nyírré. Bár mikológiaiailag nem nagy fajszámú terület, sok érdekes gombafajnak jelent élőhelyet. A homoki, pl. *Phallus hadriani*, réti, pl. *Calvatia utriformis* és nyírmikorhízás (pl. *Amanita phalloides*, *Leccinum scabrum*, *Russula virescens*) fajok mellett megjelentek az erdeifenyővel bekerült fajok, pl. *Entoloma hirtipes*, *Gomphidius rutilus*, *Paxillus atrotomentosus* is. Több ritka taxon is előkerült. Ezek: *Amanita vaginata* var. *alba*, *Coltricia perennis*, *Phallus hadriani*, *Rhizina undulata*, *Russula anatina*.

Funkcionális csoportok alapján (ARNOLDS et al., 1995) a mikorrhízás fajok dominálnak, de jelentős a talajlakó és a xilofág szaprotróf arány is (1. és 2. diagramok; sh = xilofág szaprotróf; m = mikorrhízás; st = talajlakó szaprotróf; sk = egyéb növényi maradványokon élő szaprotróf; pn = nekrotróf parazita). Az erdők egészséges voltát jelzi a biotróf paraziták teljes, a nekrotróf paraziták majdnem teljes hiánya. A Rétyi Nyír, bár gombafajokban relatív szegény, mindenképpen nagyobb figyelmet érdemel a jövőben.

Összefoglalás

Három év mikológiai kutatásainak eredményeképpen 55 nagygombafaj 92 előfordulási adatát regisztráltuk a Rétyi Nyír 4 élőhelyéről. Ezzel a területről ismert fajok száma 36-ról 82-re nőtt. A fajok közül 4 ritka, 46-nak pedig ez az első előfordulási adata a területről. Jelentős volt főleg a mikorrhízás, de a talajlakó és xilofág szaprotrófok részeseződése is a területen.

Függelék

A Rétyi Nyírből korábban ismert nagygombák listája. A tudományos név (KRIEGLSTEINER, 1991–1993) után zárójelben az eredetileg közölt fajnév (ha különbözik), majd a szerző neve és a publikáció éve.

<i>Agaricus essettei</i> Bon	Lk/79
(<i>A. abruptibulbus</i> Peck)	Lk/79
<i>Agrocybe praecox</i> (Pers.: Fr.) Fay.	Pop/87
<i>Albotricha albotestacea</i> (Desm.) Raitv.	Lk/79
<i>Amanita pantherina</i> (DC.: Fr.) Krombh.	Lk/70
<i>Amanita rubescens</i> (Pers.: Fr.) Gray	Moe/29
<i>Arcyria incarnata</i> (Pers.) Pers.	Hollos
<i>Bovista plumbea</i> Pers.	Lk/70
Moe/29	Mass.
<i>Calvatia candida</i> (Rostk.)	Moe/29
<i>Coniochaeta ligniaria</i> (Grev.)	Lk/70
(<i>Rosellinia l.</i> (Grev.) Fckl.)	Pop/87
<i>Cystoderma granulorum</i> (Batsch: Fr.) Kühn	Moe/29
<i>Dasyscyphus pulverulentus</i> (Lib.) Sacc.	Moe/29
<i>Diatrype bullata</i> (Hoffm.: Fr.) Tul.	Moe/29
<i>Diatrype disciformis</i> (Hoffm.: Fr.) Fr.	Moe/29
<i>Didymium melanospermum</i> (Pers.) Rost.	Moe/29
<i>Exidia glandulosa</i> (Bull.: St. Amans 1821) Fr.	Moe/29
	Moe/29
<i>Exidia repanda</i> Fr.	Murr.
<i>Gloeophyllum trabeum</i> (Pers.: Fr.)	Moe/29
(<i>Irpex obliquus</i> (Schrad.) Fr.)	
<i>Hypoxylon fuscum</i> (Pers.: Fr.) Fr.	Lk/70
Moe/29	Moe/29
<i>Laccaria amethystea</i> (Bull.) Murr.	Lk/75
<i>Lachnum virgineum</i> (Batsch: Fr.) Karst.	Lk/70
<i>Laeticorticium roseum</i> (Fr.) Donk	Moe/29
(<i>Corticium r.</i> Pers.)	Moe/29
<i>Melanconis stilbostoma</i> (Fr.) Tul.	Moe/29
<i>Merismodes anomalus</i> (Pers.: Fr.) Sing.	Moe/29
(<i>Solenia a.</i> (Pers.) Fr.)	Moe/29
<i>Panus lecomtei</i> (Fr.) Corner	Lk/72
(<i>P. rudis</i> Fr.)	Lk/75
<i>Polyporus brumalis</i> Pers.: Fr.	Lk/70
<i>Rhodocybe caelata</i> (Fr.) Mre.	Moe/29
<i>Russula alutacea</i> (Pers.: Fr.) Fr.	
<i>Schizophyllum commune</i> Fr.: Fr.	
(<i>S. alnetum</i> (L.) Schroet.)	Moe/29
<i>Stemonitis fusca</i> Roth	Moe/29
<i>Stereum hirsutum</i> (Willd.: Fr.) Gray	Lk/72
<i>Strobilurus stephanocystis</i> (Hora) Sing.	Lk/70
<i>Suillus granulatus</i> (L.: Fr.) Kuntze	Lk/70
<i>Suillus luteus</i> (L.: Fr.) Gray	Moe/29
<i>Tomentella elaeodes</i> (Bres.) v Hoehn. et Lisch.	
	Moe/29
<i>Trametes hirsuta</i> (Wulf.: Fr.) Pilat	
(<i>Polystictus h.</i> (Wulf.) Fr.)	Moe/29
<i>Tricholoma terreum</i> (Schaeff.: Fr.) Kummer	Lk/70

Irodalom

- ARNOLDS, E.; KUYPER, TH. W.; NOORDELOOS, M. E. (1995): **Overzicht van de paddestoelen in Nederland**. Nederlandse Mycologische Vereniging.
- BREITENBACH, J.; KRÄNZLIN, F. (1981, 1986, 1991, 1995): **Fungi of Switzerland**. Vol. 1–4. Mykologia, Luzern.
- HANSEN, L.; KNUDSEN, H. (eds, 1992): **Nordic Macromycetes** II. Nordsvamp, Copenhagen.
- HANSEN, L.; KNUDSEN, H. (eds, 1997): **Nordic Macromycetes** III. Nordsvamp, Copenhagen.
- JÜLICH, W. (1989): **Guida alla determinazione dei funghi** Vol. II. (**Die Nichtbluterpilze, Gallertpilze und Bauchpilze**). Saturnia, Trento.
- Krieglsteiner, G. J. (1991–1993): **Verbreitungsatlas der Gropilze Deutschlands**. Band 1–2. Ulmer, Stuttgart.
- LÁSZLÓ, K. (1970): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi**. *Aluta*, II: 63–74.
- LÁSZLÓ, K. (1972): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din R. S. România**. *Aluta* IV: 41–60.
- LÁSZLÓ, K. (1975): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi**. *Aluta* VI–VII: 463–468.
- LÁSZLÓ, K. (1979): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi**. *Aluta* X–XI: 415–419.
- MOESZ, G. (1929): **Gombák a Székelyföldről**. In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára**: 544–554.
- MOSER, M. (1993): **Guida alla determinazione dei funghi** Vol. I. (**Die Röhrlinge und Blitterpilze**). Saturnia, Trento.
- POP, A. (1987): **Contributions to the study of Romanian Helotiales (Ascomycetes)**. *Rev. Rom. de Biologie Vegetale* 32/2.
- POP, E. (1960): **Mlaștinile de turbă din Republica Populară Română**. Ed. Acad. 1960.
- *** (1983): **Geografia României**. vol I. **Geografia fizică**. Ed. Acad. Române, București.

**Date privind macromicetele
Mestecănișului de la
Reci (jud. Covasna)**

(Rezumat)

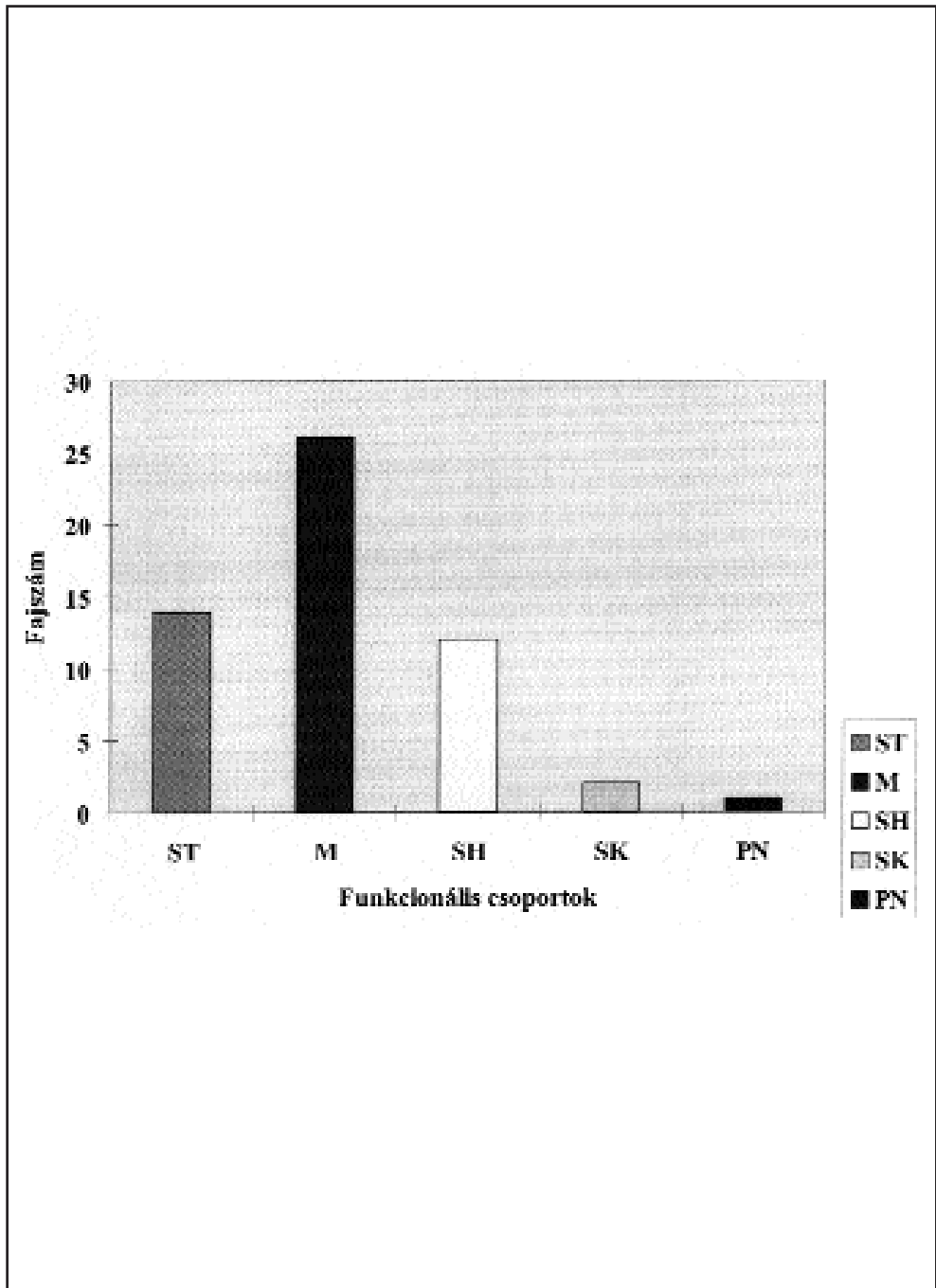
Trei ani de cercetare au rezultat în patru biotopuri din Mestecănișul de la Reci 55 specii de macromicete. Astfel, numărul speciilor cunoscute din acest teritoriu a crescut de la 36 la 82. Patru specii sunt rare, iar 46 sunt publicate prima dată din teritoriul cercetat.

**Macrofungi from the Birch
Grove of Recı (Rétyi Nyír),
Covasna County (Romania)**

(Abstract)

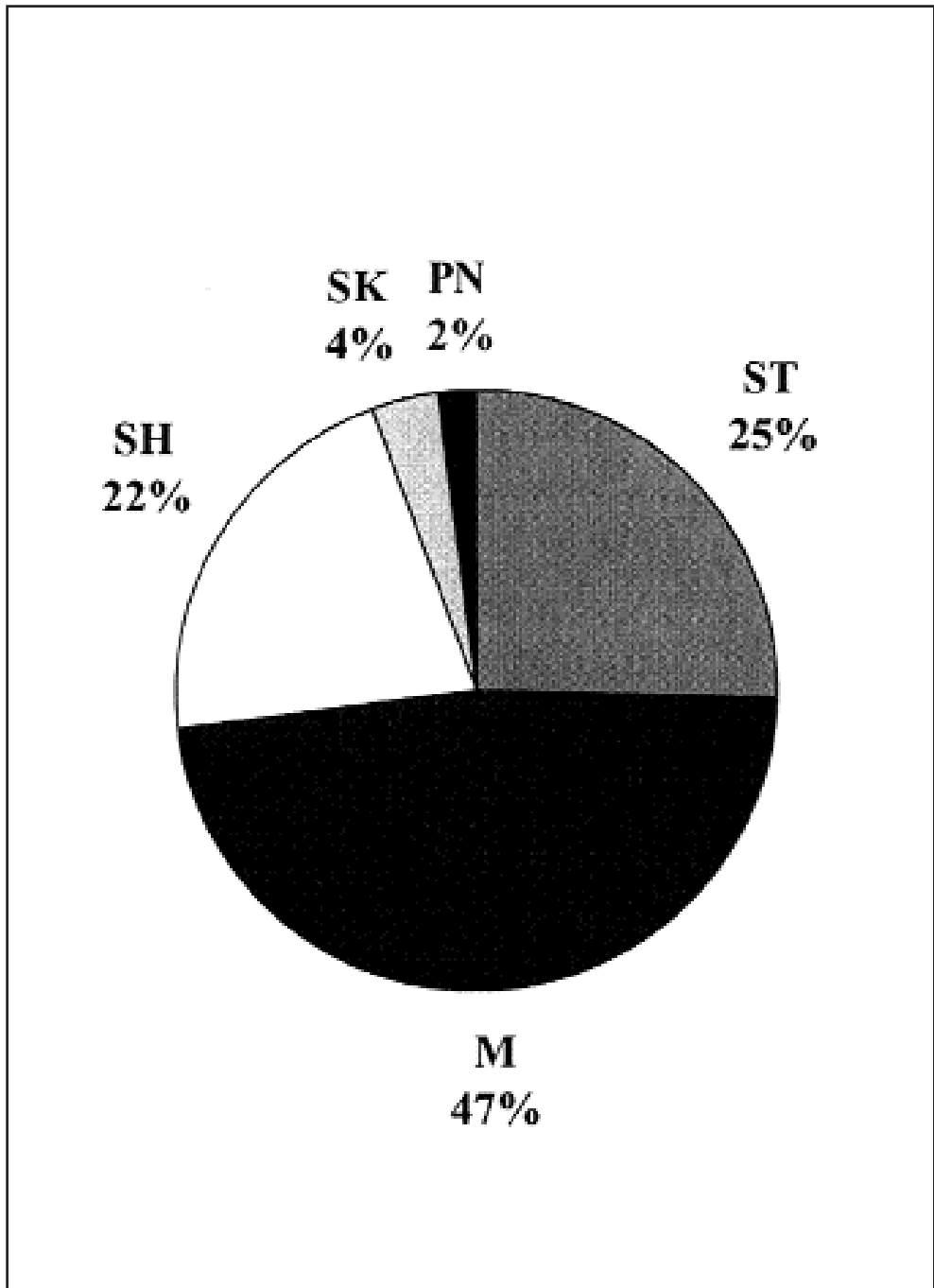
After three years of research in the Birch Grove of Recı the paper presented 55 macrofungi taxons from 4 biotops. As a result the known taxon number has grown from 36 to 82. Four of them are rare, 46 represents new data for this territory.

1. diagram A funkcionális csoportok szerinti megosztás

PATAKI Csilla

Adatok a Jára völgye Pentatomoideáinak (Insecta: Heteroptera) ismeretéhez

(Kivonat)

A dolgozat alapja az 1999-es és 2000-es év folyamán történt gyűjtés, amelynek során fűhálózással és JERMY-féle fénycsapda segítségével a Pentatomoideák 5 családba, 25 nemzetségbe tartozó 33 faj került begyűjtésre. A vizsgálatok a Jára völgyében a Kápsz (Caps) nevű helységtől felfele (5 km-re) található Sóllyom nevű területtől a Jára Aranyosba való beömléséig terjedtek ki, 13 gyűjtési ponton. A begyűjtött és meghatározott poszlák között szerepelnek kimondottan hegyvidéki fajok, mint pl. az *Eurydema dominulus* (SCOPOLI, 1762) vagy a KIS Béla (1984) által ritkának nevezett *Elastomethus interstinctus* (LINNAEUS, 1758), két Erdélyre új faj: *Stagnomus bipunctatus* LINNAEUS, 1758 és *Carpocoris melanocerus* (MULSANT ET ROY, 1962). A dolgozat faunisztikai eredmények felhasználásával tárgyalja a családok táplálkozás és élőhely szerinti eloszlását, az ökológiai típusokat, dominancia-viszonyokat és a fajok zöogeográfiai eloszlását.

Bevezetés

A Jára a Gyalui-havasok ÉK-i és K-i határát képező, kb. 55 km hosszú folyó, melynek völgyében 1999 és 2000 folyamán végeztem heteropterofaunisztikai felméréseket. Vizsgálataim 13 gyűjtési ponton történtek, a folyó felső szakaszán található Sóllyom nevű helytől lefele a Jára Aranyosba való beömlési pontjáig (Borrév).

Gyűjtési módszereim között a fűhálózás és egyelés dominált, a JERMY-féle fénycsapdát a BBTE Állattan Tanszéke működtette a Járavize nevű faluban 2000. május 12. és október 15. között (a csapda által begyűjtött fajokat csillaggal jelölöm). A gyűjtést és határozást egymagam végeztem, a fajokat dr. KIS Béla és dr. KONDOROSY Előd ellenőrizték.

A lelőhelyek jegyzéke:

A 13 gyűjtési pont a Jára mentén, Kolozs megyében található.

1. Sóllyom (Șoimu): a legfelső gyűjtési pont a Jára DNY-ről ÉK-re folyó szakaszán.
2. Kápsz (Caps): az előző ponttól lefele kb. 4 km-re található település környékén.
3. Járavize (Valea Ierii): a Kápsztól 4 km-re fekvő falu.
4. Fekete-völgy (Valea Negrii): a Járavizétől kb. 2 km-re a Járát tápláló patakocska völgye.
5. Poruț: az előző ponttól 5-6 km-re, a település környékén.
6. Erdőmalom (Moara De Pădure): a Poruțtól 2 km-re.
7. Járabánya (Băișoara): az Erdőmalomtól kb. 2 km-re.
8. Az Alsójárához tartozó, Megyes-torkának nevezett, erős antropogén hatásnak alávetett, mezőgazdasági művelés alatt álló terület Járabányától 4 km-re.
9. Jára-park gyűjtőpont: Alsójára központi részén fekvő megművelt terület, az előző ponttól 1,5 km-re.
10. Szurduc (Surduc): Alsójárától lefele 2-3 km-re.
11. Járamagura (Măgura Ierii) Szurduktól 3 km-re, a Magura-patakának a Járába való beömlésénél.
12. Jára-forrás nevű felvételezési hely: a Borrév felé vezető út mentén található forrás környékén.
13. A Jára Aranyosba való beömlésénél, Borrévnél (Buru).

(**Megjegyzés:** a gyűjtési időpontokat ezek nagy száma miatt mellőzöm, a fajok jegyzékében a lelőhelyeket a megfelelő számmal jelölöm.)

A gyűjtött fajok jegyzéke

A begyűjtött 33 faj 5 családba és 25 nemzetségbe sorolható. Ezek a következők:

* Cluj, Fántátele 53/65, RO-3400

Plataspidae

Coptosoma scutellatum GEOFFROY, 1785: dél-euroszibériai faj, fitofág, pázsitszinten él; 4 példány (8, 9)

Cydnidae

Canthophorus impressus HORVÁTH, 1881: euroszibériai, fitofág, pázsitszinten élő faj; 3 példány (4, 8)

Tritomegas sexmaculatus RAMBUR, 1842: nyugat-mediterrán, fitofág, pázsiton élő faj; 2 egyed (7–8)

Scutelleridae

Odontotarsus purpureolineatus ROSSI, 1790: pontomediterrán faj, fitofág, xerofil pázsitokon él; 12 egyed (7–10)

Eurygaster austriaca SHRANK, 1776: euromediterrán faj, fitofág, táplálkozáskor a Graminaceákat részesíti előnyben; 39 egyed – a (12) kivételével mindenhol előfordult

Eurygaster integriceps PUTON, 1881: pontomediterrán faj, fitofág, főleg Graminaceákon él; 2 példány (6)

Eurygaster maura LINNAEUS, 1758: palearktikus, Graminaceákon élő faj; 118 egyed (1–13)

Eurygaster testudinaria GEOFFROY, 1785: palearktikus, fitofág faj; 20 példány (3–4, 6–13)

Pentatomidae

Graphosoma lineatum LINNAEUS, 1758: nyugat-palearktikus faj, fitofág, pázsiton él; 68 egyed (8–9, 13)

Aelia acuminata LINNAEUS, 1758: palearktikus, fitofág faj, főleg Graminaceákon él; 94 egyed (1–2, 4–13)

Aelia rostrata BOHEMAN, 1852: nyugat-palearktikus, fitofág, Graminaceákon élő faj; 20 példány (3, 6–10)

Neottiglossa pusilla GMELIN, 1780: mediterrán-középszásiai, fitofág, Graminaceákon élő faj; 1 egyed (3)

Eusarcoris fabricii KIRKALDY, 1904: euroszibériai, fitofág, erdőben és pázsiton egyaránt előforduló faj; 4 egyed (2, 4, 8, 10)

Eusarcoris aeneus SCOPOLI, 1763: palearktikus, fitofág faj, az előbbi fajnál említett típushoz tartozik; 1 példány (4)

Stagnomus bipunctatus LINNAEUS, 1758: mediterrán-középszásiai faj, fitofág, pázsiton él; 1 példány (8)

Rudiconia intermedia WOLFF, 1811: euroszibériai, fitofág, erdőben és pázsiton élő faj; 1 példány (5)

Holeostethus vernalis WOLFF, 1804: palearktikus, fitofág, cserjén és pázsiton egyaránt élő faj; 9 példány (2, 4, 6–9)

Carpocoris purpureipennis DE GEER, 1773: euroszibériai (boreo-montán) faj, fitofág, pázsiton és cserjén él; 186 egyed (1–3)

Carpocoris melanocerus MULSANT ET ROY, 1952: mediterrán, fitofág, pázsiton élő faj; 1 példány (8)

Dolycoris baccarum LINNAEUS, 1758: palearktikus,

fitofág, cserjén és pázsiton él; 500 egyed (1–13).

*Palomena prasina LINNAEUS, 1758 : palearktikus, fitofág, cserjén és pázsiton él; 73 egyed (1–10, 12–13), amelyből 5 JERMY-féle fénycsapdával

Piezodorus lituratus FABRICIUS, 1794: dél-palearktikus faj, fitofág, pázsiton él; 2 példány (9)

Raphigaster nebulosa PODA, 1761: euromediterrán-középszásiai, polifág, főleg koronaszinten élő faj; 2 példány (7, 8)

**Pentatoma rufipes* LINNAEUS, 1758: euroszibériai, polifág, koronaszinten élő faj; 4 példány (3, 7, 9, 10), 1 fénycsapdával.

Eurydema ventrale KOLENATI, 1846: euromediterrán-középszásiai, fitofág, pázsiton élő faj; 169 példány (3–9, 13)

Eurydema dominulus SCOPOLI, 1763: euroszibériai (boreo-montán), fitofág, pázsiton gyűjthető; 1 példány (1)

Eurydema oleraceum LINNAEUS, 1758: palearktikus, fitofág, pázsiton élő faj; 146 egyed (1–13)

Picromerus bidens LINNAEUS, 1758: euroszibériai, zoofág, cserje- és koronaszinten él; 1 példány (9)

Troilus luridus FABRICIUS, 1775: euroszibériai (boreo-montán) faj, zoofág, korona- és cserjeszinten él; 13 példány (2–4, 6, 8–10)

Arma crustos FABRICIUS, 1794: endémikus-pontomediterrán faj, zoofág, korona- és cserjeszinten él; 1 egyed (8)

Zicrona coerulea LINNAEUS, 1758: holoarktikus-orientális, polifág, pázsiton gyűjthető; 2 példány (6, 9)

Acanthosomidae:

**Acanthosoma haemorrhoidale* LINNAEUS, 1758: euroszibériai, fitofág, cserje- és koronaszinten él; 1 példány (13), fénycsapdával

**Elasmotethus interstinctus* LINNAEUS, 1758: euroszibériai (boreo-montán), fitofág, koronaszinten élő faj; 5 egyed (3, 8), 4-et fénycsapda gyűjtött

Értékelés

Az első ábra a zoogeográfiai adatokat, a második és harmadik a dominancia-viszonyokat, a negyedik a táplálkozás szerinti eloszlást, a ötödik az ökológiai típusokat tükrözi.

Az eredmények könnyebb áttekinthetősége végett a fajokat érintő tulajdonságokat és konstanciaértékeket táblázatba írom, akárcsak az egyes fajok egyedszámát. Eredményeimről elmondható, hogy a *Stagnomus bipunctatus* és *Carpocoris melanocerus* Erdélyre új fajok, míg az *Elasmotethus interstinctus* ritka faj (KIS, 1984).

Irodalom

- BENEDEK, P. (1969): **Poloskák**. VII, **Heteroptera**, *Magyarország Állatvilága* 17 (7). Akadémiai Kiadó, Bp.
- FICHEUX, R. (1999): **Les Monts Apuseni (Bihar)-Vallés et aplessiments**. Editura Academiei Române, București.
- FÖLDESSY, M.; ROZNER, I. (2000): **Adatok Torockó és környékének poloska faunájához (Insecta: Heteroptera)**, *Acta (Siculica) – 1999/1*. Székely Nemzeti Múzeum és Csíki Székely Múzeum, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- HALÁSZFY, É. (1958): **Poloskák**. II, **Heteroptera**, *Magyarország Állatvilága* 17(5). Akadémiai Kiadó, Bp.
- KIS, B. (1980): **Contribuție la cunoașterea heteropterelor din România**. A II-a consfătuire de Entomologie din România, Craiova.
- KIS, B. (1984) **Insecta**, 8, **Heteroptera**, *Fauna R.S.R.*
- KONDOROSY, E. (1999): **Checklist of the Hungarian bug fauna (Heteroptera)**, *Folia Entomologica Hungarica*, XL. Bp.
- MÓCZÁR, L. (1969) : **Állathatározó**, I. Tankönyvkiadó, Bp.
- LOHMANN, M. (1997): **Bogarak, szitakötők és más ízeltlábúak**. Egyetemi Nyomda, Bp.
- ROZNER, I.: **Adatok Erdély poloska faunájához (kézirat)**

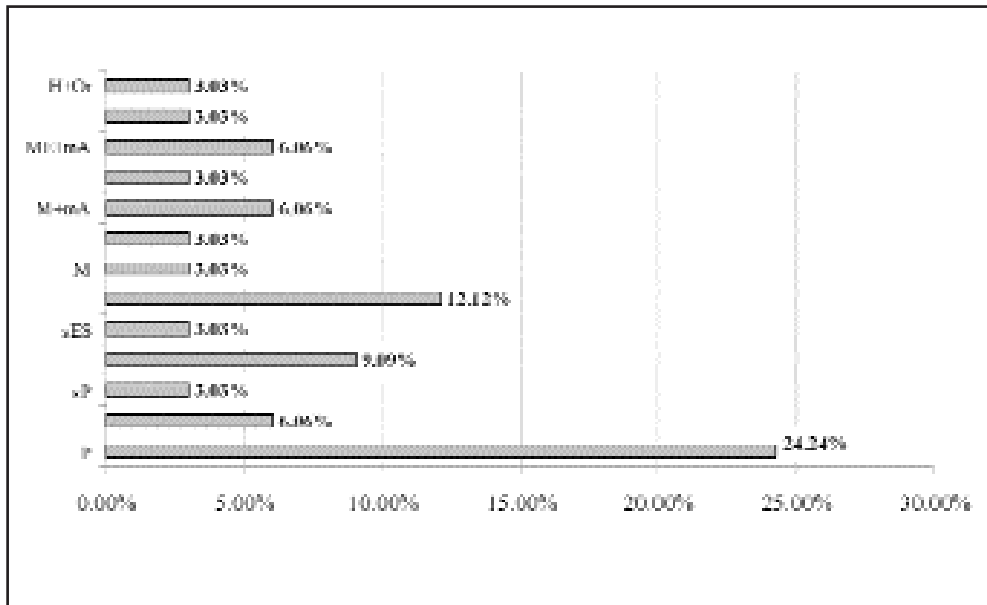
Date privind Pentatomoidele (Insecta: Heteroptera) din valea râului Iara (jud. Cluj) (Rezumat)

Lucrarea prezintă rezultatele unei cercetări din anii 1999 și 2000. S-a colectat cu ajutorul fileului entomologic și a capcanei de tip JERMY, 33 specii de Pentatomoidea aparținând de 5 familii și 25 genuri. Cercetările s-au efectuat pe 13 puncte de colectare din valea râului Iara, între locul numit Șoimu (la 5-6 km de localitatea Caps) și confluența cu Arieșul. Speciile colectate și determinate sunt specii caracteristice zonei montane ca *Eurydema dominulus* (SCOPOLI, 1763). S-au găsit 2 specii noi pentru Transilvania (*Stagnomus bipunctatus* LINNAEUS, 1758 și *Carpocoris melanocerus* MULSANT ET ROY, 1952) și specia rară *Elasmotethus interstinctus* LINNAEUS, 1758. Pe baza datelor faunistice, familiile sunt clasificate în lucrare în funcție de habitat, modul de hrănire, tipuri ecologice, familii dominante și date zoogeografice.

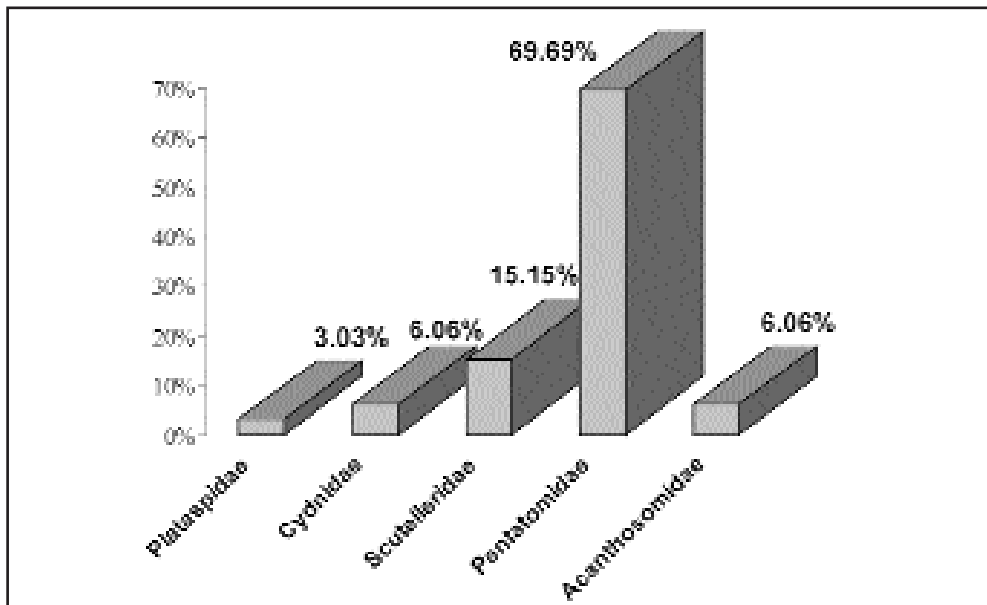
Data concerning the Pentatomoidea (Insecta: Heteroptera) from the Iara Valley (Cluj County, Romania) (Abstract)

During 1999 and 2000 we collected with entomological net and JERMY light trap 33 species of Pentatomoidea belonging to 5 families and 25 genera. The research area lays in Iara Valley from the place called Șoimu to the Iara's mouth in Arieș, on 13 collecting points. Between the collected and determined bugs there are mountain species as *Eurydema dominulus* (SCOPOLI, 1763), rare species like *Elasmotethus interstinctus*, LINNAEUS, 1758 (KIS, 1984) and two new species for Transylvania: *Stagnomus bipunctatus* LINNAEUS, 1758 and *Carpocoris melanocerus* MULSANT ET ROY, 1952. Using the faunistical results, we discuss the classification on families, based on habitat, feeding ways, ecological types, dominant families and zoogeographical data.

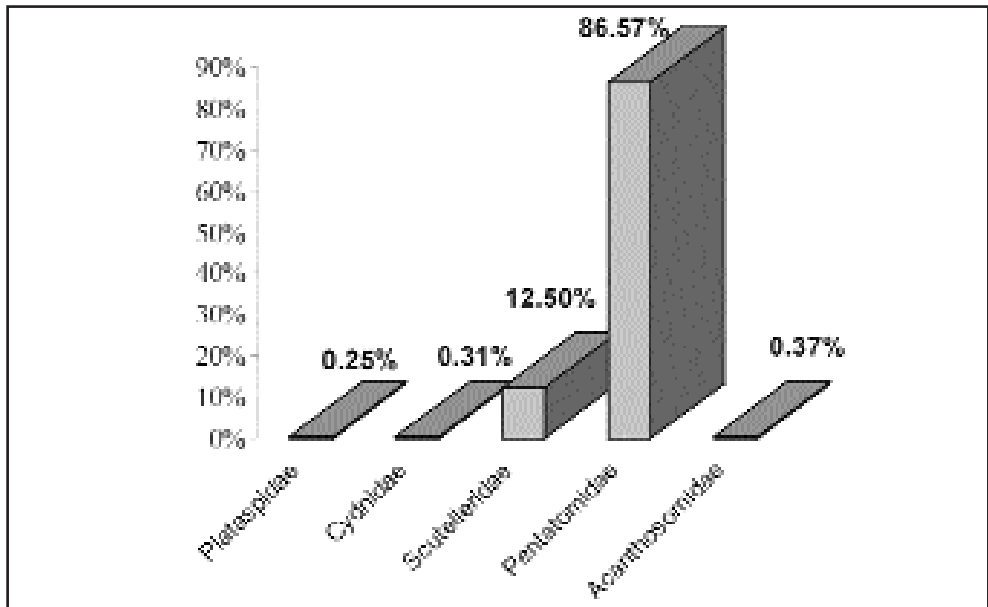

1. ábra A poloskák zoogeográfiai elemek szerinti százalékos megoszlása

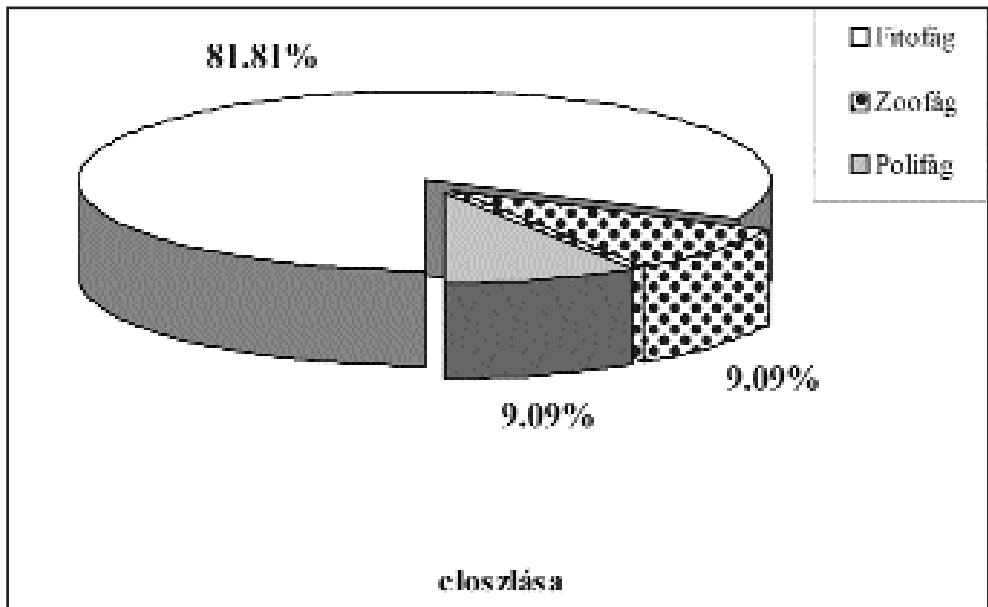

2. ábra A poloska családok faunisztikai spektruma

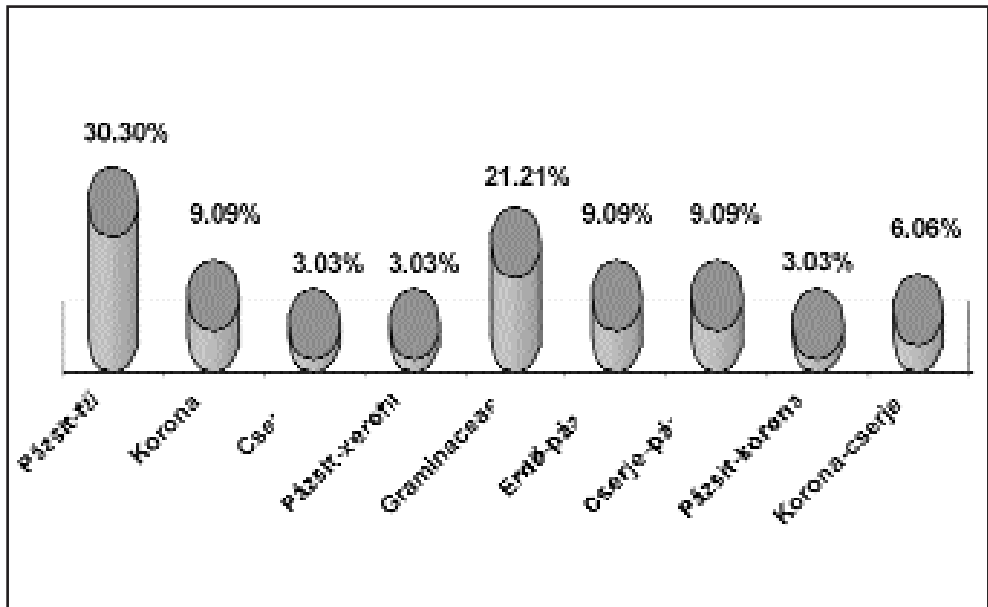

3. ábra A poloska családok kvantitatív spektruma

4. ábra A poloska családok táplálkozási mód szerinti eloszlása

5. ábra A poloska fajok ökológiai típusokba való besorolása

Fajok	Zoogeográfiai elem	Táplálkozás	Növ. szint	K %	Egyedszám
<i>Coptosoma scutellatum</i>	sES	fitofág	pázsit	23.076	4
<i>Canthophorus impressus</i>	ES	fitofág	pázsit	15.35	3
<i>Tritomegas sexmaculatus</i>	wM	fitofág	pázsit	15.38	2
<i>Odontotarsus purpureolineatus</i>	PM	fitofág	pázsit-xerofil	30.76	12
<i>Eurygaster austriaca</i>	ME	fitofág	Graminaceae	92.307	39
<i>Eurygaster integriceps</i>	PM	fitofág	Graminaceae	7.69	2
<i>Eurygaster maura</i>	P	fitofág	Graminaceae	100	118
<i>Eurygaster testudinaria</i>	P	fitofág	Graminaceae	69.23	32
<i>Graphosoma lineatum</i>	wP	fitofág	pázsit	23.07	68
<i>Aelia acuminata</i>	P	fitofág	Graminaceae	92.307	94
<i>Aelia rostrata</i>	wP	fitofág	Graminaceae	38.46	20
<i>Neottiglossa pusilla</i>	M+mA	fitofág	Graminaceae	7.69	1
<i>Eusarcoris fabricii</i>	ES	fitofág	erdő-pázsit	30.76	4
<i>Eusarcoris aeneus</i>	PM	fitofág	erdő-pázsit	7.69	1
<i>Stagnomus bipunctatus</i>	M+mA	fitofág	pázsit	7.69	1
<i>Rubiconia intermedia</i>	ES	fitofág	erdő-pázsit	7.69	1
<i>Holeostethus vernalis</i>	P	fitofág	cserje-pázsit	46.15	9
<i>Carpocoris purpureipennis</i>	ES(BMo)	fitofág	cserje-pázsit	100	186
<i>Carpocoris melanocerus</i>	M	fitofág	pázsit	7.69	1
<i>Dolycoris baccarum</i>	P	fitofág	cserje-pázsit	100	500
<i>Palomena prasina</i>	P	fitofág	cserje-pázsit	92.307	73
<i>Piezodorus lituratus</i>	sP	fitofág	pázsit	7.69	2
<i>Raphigaster nebulosa</i>	ME+mA	polifág	korona	15.38	2
<i>Pentatoma rufipes</i>	ES	polifág	korona	23.076	3
<i>Eurydema ventrale</i>	ME+mA	fitofág	pázsit	61.53	269
<i>Eurydema dominulus</i>	ES(BMo)	fitofág	pázsit	7.69	1
<i>Eurydema oleraceum</i>	P	fitofág	pázsit	100	146
<i>Picromerus bidens</i>	ES	zoofág	cserje-korona	23.076	7
<i>Troilus luridus</i>	ES(BMo)	zoofág	korona-cserje	53.84	13
<i>Arma crustos</i>	End(PM)	zoofág	korona-cserje	15.38	2
<i>Zicrona coerulea</i>	H+Or	polifág	pázsit	15.38	2
<i>Acanthosoma haemorrhoidales</i>	ES	fitofág	cserje-korona	7.69	1
<i>Elasmotethus intertinctus</i>	ES(BMo)	fitofág	korona	15.38	5

1. táblázat Az 1999–2000 évi Járá-völgyi kutatás eredményeinek összegezése

Adatok a káposztapoloskák (*Eurydema ventrale*) táplálékpreferenciájához

Kivonat

Az elmúlt években végzett szabadkerti megfigyeléseim szerint a káposztapoloskák, nevüket meghazudtolva, táplálkozáskor nem a káposztát, hanem ennek rokonait részesítették előnyben. Ennek bizonyítása végett 2001 nyarán a tanulmányozott poloskákat kiemelve a természetes környezetükből dobozban tartottam, és káposztafélékkel ettettem: káposzta, torma karalábé, karfiol és répa leveleivel. Naponta kétszer megszámlálva, hogy melyik levélen tartózkodik több egyed, a következő preferencia volt megállapítható: torma, karfiol, karalábé, káposzta, répa. A megfigyelés eredményei érdekességükön túlmenően növényvédelmi jelentőségüknek tűnnek.

Bevezetés

A káposztapoloskák (*Eurydema ventrale* KOLENATI, 1846) a káposztafélék (Brassicaceae) vagy keresztesvirágúak (Cruciferae) családjába tartozó haszonnövényeink jelentős kártevői. A zömök, lapos testű, kb. 6,7–10 mm-es poloskák színe mélyvörös, feje fekete, az előhát elülső részén kettő, mögöttük négy fekete folt látható, félfedői túlnyomóan pirosak, kiterjedt fekete rajzolattal.

Ahhoz, hogy pontos képet kapjunk kártételükről, a felmerülő növényvédelmi szempontokról, szükségesnek tartom életciklusuk rövid ismertetését. Az *Eurydema ventrale* petecsomója két sorban elhelyezkedő 12 hordó alakú petéből áll. Ezeket a tápnövény levelének színére, ritkán a fonákjára, valamint a növények szárára és virá-

gára helyezik. A lárvák kb. 40 nap alatt 5 stádiumon keresztül válnak imágóvá. Évente 1–2 nemzedékük fejlődik. Az imágók száraz növényi maradványok között vagy az avarban telelnek át. Az április végén megjelenő egyedek a gazdasági növényeink kiültetése előtt vad káposztaféléken szívogatnak: pászortáska (*Capsella bursa-pastoris*), tarsóka (*Thlaspi sp.*), zsázsák (*Lepidium sp.*), hagymás fogasír (*Dentaria bulbiflora*), korongpár (*Biscutella laevigata*), kányafő (*Rorippa sp.*) stb.

Termesztett növényeink közül a káposztán (*Brassica oleracea*), karalábén (*Brassica rupestris*), karfiolon (*Brassica cretica*), répán (*Brassica rapa*), repcén (*Brassica napus*), retken (*Raphanus sativus*), tormán (*Armoracia rusticana*) és ezek fajtáin táplálkoznak a leggyakrabban.

Kártételük csak bizonyos évszakokban, különös elszaporodásuk esetén okoz gondot. A fiatal palánták a legérzékenyebbek, a szívogatás nyomán a növény lankad, majd elpusztul. A kifejlett növények (pl. káposzta) esetén a boruló külső levelek megvédik a belsőket a szívás ellen. A kár főleg száraz periódusokban számottevőbb amikor a víz hiánya miatt a levelek amúgy is lankadnak.

A káposztapoloskák elsősorban leveleken szívogatnak, miközben szúrósértéjükkel és a nyálukban található enzimekkel mechanikailag roncsolják a szöveteket. A szívások nyomán a levelek felületén fehér foltok keletkeznek, amelyek kezdetben pontszerűek, majd sugárirányban a szúrás helyétől kiinduló ujjszerű nyúlványok alakulnak ki. A sértett szöveti részek elhalnak és kihullnak, minek következtében a levél felülete likacsos marad.

Anyagok és módszerek

A tanulmányozott poloskák táplálékpreferenciájára vonatkozó megfigyeléseimet már 1999–2000 során elkezdtem szabadkerti körülmények között. Ahhoz azonban, hogy pontos képet kapjunk, milyen haszonnövényeket részesítenek előnyben táplálkozáskor, a leggyakoribb káposztaféle gazdasági növényeink laboratóriumi tenyésztésére volt szükség. 2001 nyarán

20x20 cm-es alapú és 6,5 cm-es magasságú, átlátszó, lyuggatott műanyag dobozba 10–10 egyedet helyeztem megfelelő tápnövényekkel. Táplálékként káposzta, torma, karalábé, karfiol és répa levelek szolgáltak, amelyekből mindig azonos nagyságú darab került a dobozba. Az említett növényeket tízféléképpen társítottam, és minden pár esetében naponta kétszer leszámláltam, hogy a két levél mindegyikén hány ploska tartózkodik. A leszámlások 12 és 16 órakor történtek, 20 alkalommal, tehát 10 napon át. A hibalehetőség csökkentése végett külön feljegyeztem a megfigyelés pillanatában a doboz falán tartózkodó egyedek számát is.

Eredmények, következtetések, javaslatok

A százalékban kifejezett eredmények az 1. táblázatban és diagramon (1. ábra) láthatók.

Tápnövénypár-doboz	Poloskák
káposzta-torma-doboz	38-60-2
káposzta-karalábé-doboz	37-58-7
káposzta-karfiol-doboz	42-54-4
káposzta-répa-doboz	55-40-5
torma-karalábé-doboz	60-38-2
torma-karfiol-doboz	50-428
torma-répa-doboz	55-42-3
karalábé-karfiol-doboz	51-47-2
karalábé-répa-doboz	49-48-3
karfiol-répa-doboz	60-40-0

1. táblázat A káposztapoloskák táplálékpreferencia vizsgálatának eredményei

Az egyes növényeken tartózkodó poloskák számának összeadásával megkaptam az egyes tápnövényekre vonatkozó poloskaszámot. Ezt %-ben kifejezve szemléltetem, ugyancsak grafikon segítségével (2. ábra).

Amint az a grafikonokból kitétni, a káposztapoloskák nevüket meghazudtolva a tormát, karfiolt, karalábét jobban kedvelik a káposztánál, míg a répán ritkábban szívoogatnak.

Laboratóriumi megfigyeléseimet a szabadföldi megfigyelések is alátámasztják, tulajdonképpen ez utóbbiak késztettek arra, hogy ala-

posabban megvizsgáljam a káposztapoloskák tápnövénykedvelésének kérdéskörét.

Az eredményekből levonható gyakorlati következtetés a következő lenne: Ne ültessünk torma közelébe káposztát, karalábét vagy karfiolt, rendszeresen gyomláljuk a keresztesvirágú gyomokat. Ha a tormán kiskertekben sok a poloska, ezek kézzel vagy hálóval összegyűjt-hetők, megakadályozva ezáltal elszaporodásukat és elterjedésüket. Ha a poloskák száma nagyobb területen is eléri a 2-3 egyedet négyzetméterenként, kémiai beavatkozásra van szükség. Száraz időben nagyon fontos a megfelelő vízmennyiség biztosítása a növények számára.

Hatásosak a foszforsav-észter (metil-pirimifosz-Actellic 50 EC il/ha, quinalfosz-Ecalux 25 EC 0,15l/ha, triklórfosz-Onefon 30 VUR 2,9 l/ha, fenitrotion-Sumithion 50EC 1l/ha, dimetoát-Sinorates 35 EC 305 l/ha) típusú inszekticidok, foszfamidon, metidation (Ultracid 25 EC 2,5 l/ha), azimfosz, metil-azimfosz hatásos védelmet nyújtanak. A szintetikus piretroidok közül használtak a labdacihalotrin-Karate 2,5l EC 0,3 l/ha, deltametrin-Decis 25 Flow 0,3 l/ha, alfaciperetrin-Fastac 10EC 0,15l/ha.

A káposztapoloskákat áprilistól októberig, a telelőhelyekre való elvonulásig lehet irtani.

Irodalom

- BENEDEK, P. (1969): **Poloskák**, VII, *Fauna Hungariae*, 17(1), Budapest.
- HALÁSZFY, É. (1958): **Heteroptera**, II, *Fauna Hungariae*, 17(2), Budapest.
- JERMY, T.; BALÁZS, K. (1988): **A növényvédelmi állattan kézikönyve**, I, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIS, B. (1984): **Heteroptera**, VIII, *Fauna RSSR*, Editura Academică, București.
- MÓCZÁR, L. (1969): **Állathatározó**, I, Tankönyvkiadó, Budapest.
- REICKHOLF-RIEHM (1996): **Rovarak és pókszabásúak**, Magyar Könyvklub, Budapest.
- ROGOJANU, V.; PERJU, T. (1979): **Determinator pentru cunoașterea dăunătorilor plantelor cultivate**, Editura Ceres, București.
- SÁVESCU, A. (1950): **Album de protecția plantelor**, II, Centrul de Mediere Didactică și Propagandă Agricolă, București.
- SIMON, T. (1997): **A magyarországi edényes flóra határozója**, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

**Date privind preferințele
de hrană a ploșnițelor de varză
(*Eurydema ventrale*)**

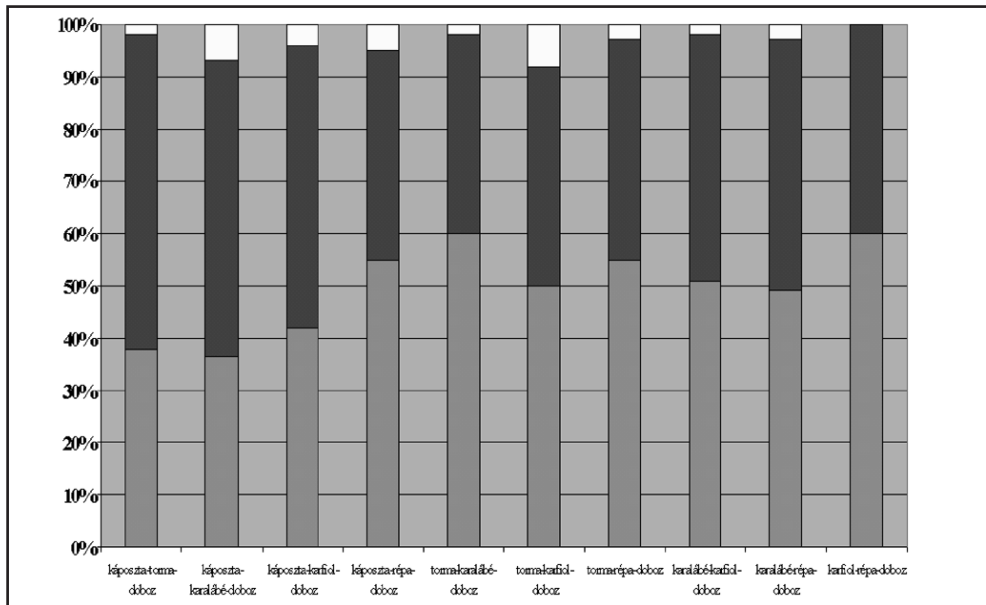
(Rezumat)

Observând timp de mai mulți ani ploșnițele de varză în mediul lor natural, s-a constatat că acestea, negându-și numele, preferă ca hrană alte plante din familia Brassicaceae. Pentru a demonstra acest lucru, în vara anului 2001 ploșnițe ținute în captivitate în cutii au fost hrănite cu frunze de varză, hrean, gulie, conopidă și nap. Numărând periodic ploșnițele de pe frunze, s-a putut stabili ordinea următoare în ceea ce privește preferințele lor de hrană: hrean, conopidă, gulie, varză, nap. Rezultatele amintite par să aibă importanță și din punct de vedere al protecției plantelor.

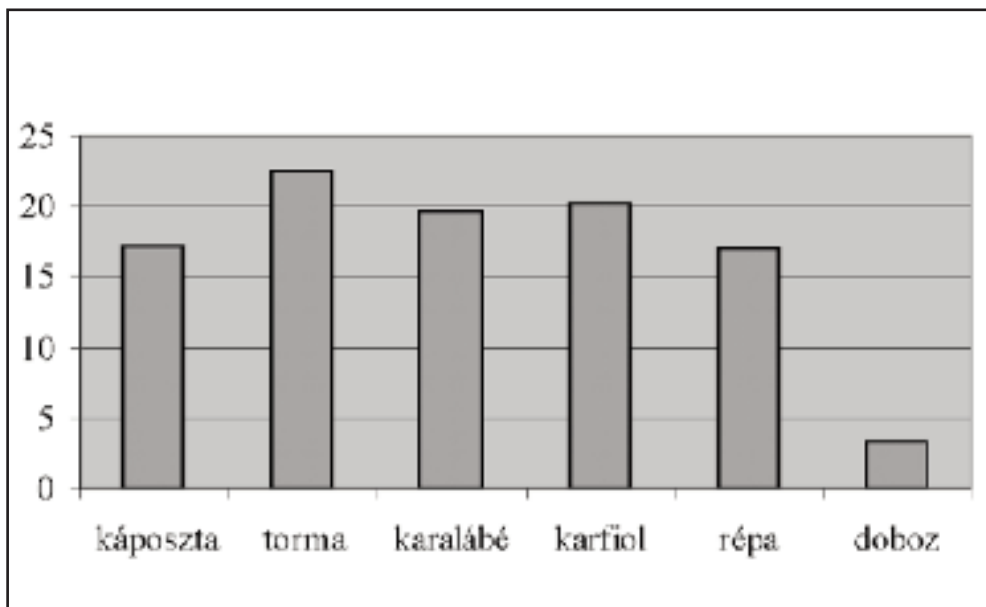
**Data concerning the
Nutritional Preferences
of the Cabbage Bug
(*Eurydema ventrale*)**
(Abstract)

After two years of free-field observation on cabbage bugs, it was noticed that, contrary to his name, this bug prefers as food other plants from Brassicaceae family. To prove this, they were kept in captivity in boxes and fed with the leafs of the following plants: cabbage, horse radish, turnip cabbage, cauliflower and turnip. The bugs on each leaf were numbered twice a day. After that the following order in bug's food preferences was established: horse radish, cauliflower, turnip cabbage, cabbage and turnip. These observations have an important role in plant's protection.

1 ábra A poloskák %-os eloszlása a 10 növénytársítás esetében

2 ábra A poloskák tápnövényekénti %-os megoszlása

KRECSÁK László
HARTEL Tibor

Újabb adatok a pannon gyík (*Ablepharus kitaibelii*) bánsági és olténiai (Románia) elterjedéséhez

(Kivonat)

A dolgozat a pannon gyík (*Ablepharus kitaibelii*) két újabb lelőhelyét közli Bánságból és Olténiából. A két új lelőhely a Mehedinți megyei Herkulesfürdő (Băile Herculane), valamint a Gorj megyei Cloșani. A szerzők a faj valószínű elterjedését is tárgyalják a tanulmányozott két tájegységben.

Bevezetés

A pannon gyík (*Ablepharus kitaibelii*, LICHTENSTEIN 1832), amely kelet-mediterrán faunaelem (STUGREN–KOHL 1980), Románia egyik legkritikább hullője. Romániai lelőhelyei az ország déli részére korlátozódnak – Dobruzsza, Bukarest környéke, Bánság, Olténia; a faj teljesen hiányzik Erdélyből és Moldvából (FUHN, VANCEA 1961).

Bánságból három lelőhelyről került elő; ezek valamennyien Mehedinți megyében található: Orsova (FEJÉRVÁRY-LÁNGH 1943; MOJSISOVICZ A. 1889), Dubova (FEJÉRVÁRY-LÁNGH 1943) és Valea Vodiței (FUHN 1970). Három lelőhelyét említik az olténiai területről, Dolj megyéből: Craiova (CĂLINESCU 1931), Rudari és Plenița (FUHN–VANCEA 1961).

A '60-as években e populációkat *A. k. fizingeri*nek tartották (FUHN–VANCEA 1961), később oszteológiai vizsgálatok alapján a *stepaneki* alfajba sorolták őket (FUHN 1969).

Anyag és módszer

1999-ben és 2000-ben több gyűjtőúton vettünk részt Herkulesfürdőn (Băile Herculane) és környékén. A környékbeli fauna felmérését célzó terepkiutak egyik eredménye volt a pannon gyík két újabb lelőhelyének felfedezése is.

A faj elterjedési térképének elkészítéséhez a nemzetközileg elfogadott UTM rendszert használtuk (LEHRER 1990).

Eredmények és következtetések

A vizsgált térség két megyéjében (Mehedinți és Gorj) sikerült újabb *A. k. fizingeri* lelőhelyeket találnunk. A fajt a Mehedinți megyei Herkulesfürdőről (Băile Herculane), valamint a Gorj megyei Cloșani helység környékéről sikerült nekünk első ízben befognunk.

1999-ben a herkulesfürdői Domogled Nemzeti Park területén sikerült egy *A. kitaibelii*-t fognunk. Ezzel egy új fajjal bővült a Nemzeti Park területén előforduló ritka hullőfajok listája, melyek közül említésre méltó a görög teknős (*Testudo hermanni*), a réti gyík (*Lacerta praticola*) és a homoki vipera (*Vipera ammodytes ammodytes*).

Gorj megyében Cloșani helység közelében sikerült egy újabb pannon gyíkot befognunk. A megye területéről még eddig nem jelezték a pannon gyík előfordulását.

Az *A. kitaibelii* populációi ezeken a területeken valószínűleg nem csak ilyen elszigetelten található. A faj elterjedése nagy valószínűséggel magába foglalja a Cserna-hegységet (Mții Cernei), Mehádiai-hegységet (Mții Mehedinți), Almás-hegységet (Mții Almăjului), Szörényi-hegységet (Mții Semenici), Orsovai-hegységet (Mții Orșova), Géta Szubkárpatokat (Subcarpații Getici), a Băileștilor és Romanilor Síkságot (Câmpia Băileștilor, Câmpia Romanilor). (1. térkép)

A Kazán-szoros nyújtotta feltételek kedvezőek egy termophil fauna kialakulásához: déli kitettség, az Almás-hegység, Mehádiai-hegység, Cserna-hegység mély, sziklás lejtői az északi szelek ellen védik a vegetációt. A Duna és mellékvízei megfelelő nedvességet is biztosítanak.

* Aiud, KŐRÖSI CSOMA Sándor 2, RO-3325

** Centrul Educațional Interetic ptr. Tineret, Sighișoara, Muzeului 6, RO-3050

A pannon gyík védelmének szükségességét már FUHN (1964) felismerte, szerinte valamennyi lelőhelyét rezervátumként kell védeni. A faj romániai védelme megoldottnak tűnt a Berni Egyezmény aláírásával, sajnos, 1993 óta semmilyen határozott intézkedést nem hoztak a pannon gyík és élőhelyei védelme érdekében.

A faj bányási és olténiai elterjedésének pontos ismerete további felmérő programokkal érhető el. A Cloșani lelőhelyen faunisztikai és florisztikai felmérések szükségesek, az élőhely védett területté való javaslása érdekében.

Irodalom

1. CĂLINESCU, R. (1931): **Contribuțiuni sistematice și zoogeografice la studiul amfibizilor și reptilelor în România.** – *Mem. Secț. Științ. Acad. Române*, 7:119–291, București.
2. FEJÉRVÁRY-LÁNGH, A. M. (1943): **Beitrage und Berichtigungen zum Reptilien – Teil des ungarischen Faunenkataloges.** – *Fragm. Faun. Hungar.*, 6(3): 81–89.
3. FUHN, I. E. (1964): **Situația actuală a faunei noastre de amfibii și reptile și necesitatea ocrotirii ei.** – *Ocot. Nat. Med. Înconj.*, 8(2): 231–248.
4. FUHN, I. E. (1969): **Revision and redefinition of the genus *Ablepharus* LICHTENSTEIN, 1823 (Reptilia, Scincidae).** – *Rev. Roum. Biol.-Zoologie*, 14(1): 23–41.
5. FUHN, I. E. (1970): **Amfibii și reptile din zona viitorului lac de baraj de la Porțile de Fier.** – *St. Cerc. Biol., Ser. Zool.*, 22(4): 321–331.
6. FUHN, I. E.; VANCEA, Șt. (1961): *Fauna RPR, Reptilia*, vol. XVI, fasc. 2, București.
7. LEHRER, A. Z.; LEHRER, M. M. (1990): **Cartografierea faunei și florei României**, Edit. Ceres, București.
8. MOJSISOVICZ, A. (1889): **Zoogeographische Notizen über Südungarn aus den Jahren 1886–1888.** – *Verh. Naturwiss., Ver. Steiermark, Graz*.
9. STUGREN, B.; KOHL, Șt. (1980): **Synökologische Gleiderung und Ausbreitungsgeschichte der Amphibien und Reptilien Südosteuropas.** – *Wiss. Zeitschr. Friedrich SCHILLER- Univ., Jena, Math.-Naturwiss. R.*, 29(1): 179–186.

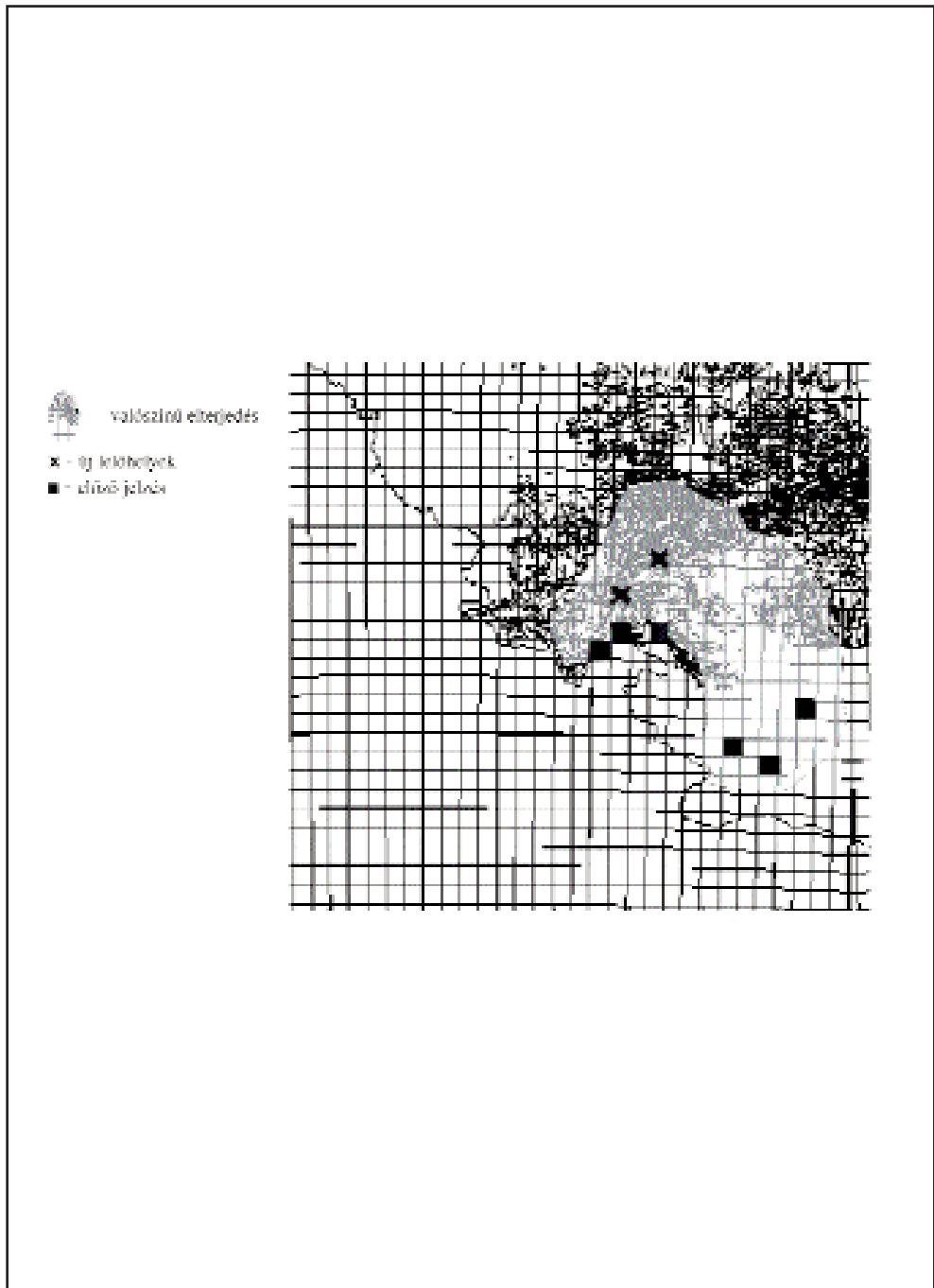
Date noi pentru răspândirea șopârliței de frunzar (*Ablepharus kitaibelii*) în Banat și Oltenia (România) (Rezumat)

Autorii semnalează două localități noi pentru șopârlița de frunzar (*Ablepharus kitaibelii*) din Banat și Oltenia: Băile Herculane din jud. Mehedinți respectiv Cloșani din jud. Gorj. Este discutată și distribuția speciei în aceste două regiuni.

New Records of *Ablepharus kitaibelii* in Banat and Oltenia (Romania) (Abstract)

The paper presents two new records of *Ablepharus kitaibelii* in Banat and Oltenia: Băile Herculane from Mehedinți county and Cloșani from Gorj county. The possible distribution of the specie in the studied area is discussed.

1. ábra A pannon gyík bánáti és olténiai elterjedése

HARTEL Tibor

Megfigyelések a foltos szalamandra (*Salamandra salamandra*) táplálkozási viselkedéséről

(Kivonat)

Dolgozatunkban a foltos szalamandrák táplálkozási viselkedésével kapcsolatos vizsgálataink eredményeiről számolunk be. Táplálékként csupasz csigát (*Limax*), földigilisztát (*Lumbricus*), házas csigát (*Gastropoda*), rovar lárvákat (*Musca*, *Tenebrio*) és kifejlett, csonkított legyeket (*Musca*) használtunk. Lejegyeztük a nyelv használatára, valamint annak eredményességére vonatkozó megfigyeléseinket a különböző prédaállatok esetében, megkísérelve a táplálkozási viselkedés szekvenciáinak a leírását is.

Bevezetés

A vízi környezetből szárazföldi környezetbe történő áttéréssel a gerincesek evolúciójában lényeges változások mentek végbe. E változások egyike, a táplálék megragadását, valamint annak intraorális manipulációját érintette. A gerincesek először a hidraulikus tápláléktranszportot használták: a vízi gerincesek táplálékukat jórészt vízáramlás keltésével szippantják be (LAUDER, 1985; LAUDER és REILLY, 1988).

A szalamandralárvák a halakhoz hasonlóan táplálékukat a koponya- és hyobranchiális csontok (hyobranchial bones) által keltett vízáramlatok segítségével juttatják a szájüregbe (BEMIS és LAUDER, 1986). A kopolyúrések jelenléte lehetővé teszi a szalamandralárvák számára az egyirányú hidrodinamikus vízmozgáson alapuló táplálékszerzést. Ez azt jelenti, hogy a szájüreg által keltett vízáram és vele együtt a táplálék a szájnyíláson át bejut a szájüregbe,

majd a víz a kopolyúréseken távozik, miközben a táplálék a szájüregben marad (LAUDER és SHAFFER 1986; LAUDER és REILLY 1988).

A metamorfózis során az urodellák fejének szerkezetében olyan változások történnek, melyek döntő módon befolyásolják a táplálék felvételét: csökken a száj térfogata, a fejszövetek egy része, valamint a hyobranchiális készülék egyes komponensei eltűnnek vagy átalakulnak, ami a hátulsó kopolyúrések záródásával együtt maga után vonja az unidirekcionális vízmozgáson alapuló táplálkozásnak bidirekcionális vízáramlásra alapuló táplálékszerzést történő átalakulását. Továbbá lehetővé válik a szárazföldi légzés, a nyelv kiöltése és a táplálék a szájba való húzása (REILLY és LAUDER 1989). E változások teszik lehetővé a szárazföldi életet. A metamorfózis során záruló kopolyúrések csökkentik a vízi predáció hatékonyságát azon kételtűek számára, melyek továbbá is huzamosabb időt töltenek a vízben a szaporodási időszakban. Ennek oka a szájban létrejött szívóhatás csökkenése a kopolyúrések zárulásával (LAUDER és SHAFFER 1986).

A szárazföldi életmódra áttért szalamandrák nyelvkiöltés mechanizmusának vizsgálatai morfológiai analízis alapján korán megkezdődtek, és részletes információkkal szolgálnak a nyelvmozgásban résztvevő izmok anatómiájáról és funkciójáról (DRÜNER, 1902; EDGENWORTH, 1935; REILLY és LAUDER, 1989; REILLY és LAUDER, 1990a). REILLY és LAUDER (1990b) kimutatja, hogy a szájon belüli tápláléktranszport során a nyelv ciklikus mozgásokat végez, melyeknek célja a táplálék a nyelvcső irányába való tolása. A nyelv gyorsaságára irányuló vizsgálatok (DOCKX P. és F. DE VREE, 1986) a foltos szalamandra nyelvkiöltés-visszahúzás sebességének átlagidejét mutatják be.

Dolgozatunkban szárazföldi foltos szalamandra táplálék-megragadását vizsgáljuk, megkísérelve egy etogramm felállítását is a megfigyelt magatartásmintázatok alapján.

* Centrul Educațional Interetic nr. Tineret, Sighișoara, Muzeului 6, RO-3050

Anyag és módszer

Vizsgálatainkat öt szárazföldi életmódra áttért szalamandrán végeztük. Az állatokat Segesvár környékén gyűjtöttük, és 60 x 40 cm méretű terráriumokban tartottuk. Előzetes vizsgálataink alapján megfigyeltük, hogy a szalamandrák különböző táplálékállatokat különböző módon (nyelv segítségével vagy nyelv nélkül) kapnak el. Ennek függvényében négy tápláléktípust használtunk: csupasz csigát (*Limax*), házas csigát (*Gastropoda*), gyűrűsférget (*Lumbricus*), lisztukac (*Tenebrio*) lárvákat és legyeket (*Musca*; lárvák és csonkított felnőttek). A táplálékállatokat minden esetben az esti órákban adtuk oda a szalamandrának, vigyázva arra, hogy ne a táplálék odadobása, hanem a táplálék természetes mozgása hívja magára a szalamandrák figyelmét. Minden egyes táplálás előtt lejegyeztük a szalamandrák helyzetét, azok viselkedését a táplálék megközelítésekor és a táplálék elfogyasztása után. Azt is lejegyeztük, hogy a szalamandrák milyen tápláléktípus esetén használják a nyelvüket a táplálékhoz a szájüregbe való juttatására, valamint a nyelvhasználat sikeres vagy sikertelen voltát a különböző tápláléktípusok esetében. A nyelvhasználatot sikeresnek könyveltük el abban az esetben, amikor a megcélzott táplálék hozzáragadt a nyelvhez.

Ezenkívül a táplálék keresésétől annak elfogásáig megfigyelt mozgásmintázatokat is lejegyeztük.

Eredmények és tárgyalás

1. A nyelv használata a különböző tápláléktípusok elkapásához.

A szalamandrának felkínált táplálékállatok mozgásukban, alakjukban és tapintásukban egymástól nagyon eltérőek voltak. Véleményünk szerint a nyelv használatát kiváltó okok egyike a prédaállat mozgása. A gyorsabb mozgású táplálékállatok (legyek, 1. táblázat) zsákmányolása lehetetlen egy gyors mozgású és pontosan célzó nyelv nélkül. A nyelv gyorsaságára irányuló vizsgálatok (DOCKX, P. és F. DE VREE, 1986) szerint a foltos szalamandra nyelvkiöltésének

átlagideje $84,0 \pm 21,7$ msec., a nyelv visszahúzásáé $92,0 \pm 24,2$ msec. Az általunk használt táplálékállatok közül a kétszárnyúak mozgása a leggyorsabb, elkapásuk minden esetben a nyelv segítségével történt ($n = 45$, 1. táblázat). Az ízeltlábú lárvák (*Tenebrio*, *Musca*) mozgásának gyorsasága nem hasonlítható a kifejlett állatokéhoz, mégis minden esetben ($n = 88$, 1. táblázat) a nyelv kiöltésével zsákmányolták őket a szalamandrák. Feltételezéseink szerint az ízeltlábú lárvák mozgásában megfigyelhető enyhe vibráció, előrehaladásuk könnyedsége váltja ki a nyelv használatát. Több esetben figyeltünk meg egy igen érdekes jelenséget: frissen elpusztított ízeltlábúakat, a szalamandrák hosszas ízelgetés után (a leghosszabb, általunk mért idő 8,32 perc), a nyelv előredobásával juttatták a szájukba, akár csak az élő, mozgó ízeltlábúakat.

Csupasz csigát (*Limax*) használva táplálékként ($n=57$, 1. táblázat), a szalamandrák csak 2 esetben használták a nyelvüket a prédaállat zsákmányolásához, az esetek többségében viszont nyelv nélkül, az ajkak segítségével ragadták meg őket. Valószínűnek tartjuk, hogy a csupasz csigák nehézkes, „földhözragadt” mozgása a szalamandrák számára nem jelenti a zsákmányállat elmenekülésének veszélyét.

A földigiliszták – az előbbi tápláléktípusokkal ellentétben – nagyon sokféle mozgásra képesek (kígyózás, megnyúlás, összehúzódás, hirtelen mozgások stb.), így a legtöbb esetben a mozgásforma dönti el azt, hogy a nyelv segítségével, vagy csupán az ajkakkal történik a zsákmányolás (1. táblázat).

2. A nyelvhasználat eredményessége a különböző táplálékállatoknál

Megfigyelhető (2. táblázat) a nyelvhasználat hatékonyságának változása a tápláléktípusok függvényében. Az 1. és 2. táblázat összehasonlításával látható, hogy azokat a tápláléktípusokat, amelyeket a szalamandra gyakran zsákmányol a nyelve segítségével, a nyelv használata az esetek többségében eredményes is.

3. A szalamandrák táplálkozási

viselkedésének szekvenciái (1. ábra)

1. Táplálék keresése (T.K.) lehet statikus, kinyújtott első végtagokkal és felemelt fejjel, vagy dinamikus, előrenyújtott és lehajtott fejjel.
2. Táplálék észrevétele (T.É.). A fej a táplálék irányába fordítódik.
3. Táplálék megközelítése (T.M.). A T.É.-t követő viselkedésszekvencia.
4. Táplálék ízlelgetése (T.I.), érintgetése összecusokott ajkakkal. Igen érdekes és a táplálék felismerése, annak minőségi elemzése szempontjából fontos viselkedésmintázat. Akkor figyelhető meg, amikor a szalamandra táplálék megközelítése során a zsákmányállat hirtelen mozdulatlaná válik. Véleményünk szerint a szalamandra a következőkre figyelmes:
  - a. A táplálék mozgása: a szalamandrák a táplálék érintgetésével könnyen tudomást szerezhetnek a szemmel nem látható életjelenségekről.
  - b. A táplálék íze különösen fontos. Frissen elpusztított táplálékot érintve a táplálékot kereső szalamandra ajkaihoz, a szalamandra figyelmes lesz rá és elfogyasztja azt.
5. Zsákmányolás nyelvvel (Ny.): lásd fennebb.
6. Zsákmányolás nyelv nélkül (Ny.N.): lásd fennebb.
7. Táplálék tisztogatása (T.T.). A táplálékhoz ragadt földdarabkáktól vagy egyéb idegen anyagoktól való megszabadulás a táplálék földhöz dörzsölésével.
8. Táplálék nyelése (T.Ny.). A táplálék szájon belüli manipulációja és annak lenyelése.
9. Száj törlése (Sz.T.). A száj, és az ajkak tisztántartását szolgálja. Nyálkás felületű táplálék elfogyasztása esetén, valamint az idegen, emészthetetlen anyagok szájba jutása esetén figyelhető meg.
10. Lemondás a táplálékról (L.T.). Több kiváltó oka is lehet. Megfigyeléseink szerint, a T.É. után szokott bekövetkezni.
11. Táplálkozás vége (T.V.)

Összegzés

A foltos szalamandrák táplálék-zsákmányolása történhet a nyelv segítségével (nyelv előredobásával) vagy csupán az ajkakkal. A

préda zsákmányolásának módját megfigyeléseink szerint, annak mozgása, tapintási ingere dönti el.

Véleményünk szerint a nyelvvel történő zsákmányolást a préda gyorsasága (pl. kifejlett rovarok esetében), a táplálékállat könnyed, vibráló (mindennek ellenére lassú) mozgása (rovarlárvánál), valamint a száraz testfelület tapintási ingere (pl. mozdulatlaná vált rovarlárva esetén) váltja ki. A nyelv nélküli zsákmányszerzés lehetséges okai: az egyenletesen, lassan csúszó mozgás (pl. csupasz csiga), a nedves, nyálkás bőrfelület.

Fontos és érdekes lenne az ilyen tárgyú vizsgálatok kiterjesztése a többi farkos kétéltűfajra, valamint összehasonlítás végett a farkatlan kétéltűekre is. Jövőbeni vizsgálatainkat a frissen átalakult, szárazföldi életmódra áttért szalamandrák táplálékszerzés stratégiájára fogjuk irányítani, annak megállapítására, hogy mennyiben örökletes ez a magatartás, és mennyi része van a tanulásnak ebben a folyamatban.

Irodalom

1. BEMIS, W. E.; LANDER, G. V. (1986): **Morphology and function of the feeding apparatus of the lungfish, *Lepidoseiron paradoxa* (Dipnoi).** *J. Morphol.* 187, pp. 81–108.
2. DOCKX, P.; F. DE VREE (1986): **Prey capture and intraoral transport in terrestrial salamanders.** In: ROCEK, Z.: *Studies in herpetology.* Prague, pp. 521–524.
3. DRÜNER, L. (1902): **Studien zur Anatomie der Zunge-, Keimenbogen- und Kehlkopfmuskulatur der Urodellen.** I. Theil. *Zool. Jahrb. Abt. f. Anat. Bol.* 19, pp. 361–690.
4. EDGENWORTH, F. H. (1935): **The Cranial muscles of Vertebrates.** *Q. J. MICRO. Sci. Soc.* 73, pp. 1–10.
5. LAUDER, G. V. (1985): **Aquatic feeding in lower tetrapods,** pp. 230–261. In: HILDEBAND, M.; BRAMBLE, D. M.; LIEM, K. F. and WAKE, D. B.: **Functional Vertebrate Morphology.** Harvard. Univ. Press, Cambridge, M. A.
6. LAUDER, G. V.; REILLY, S. M. (1988): **Functional design of the feeding mechanisms in salamanders casual bases of ontogenetic changes in function.** *J. Exp. Biol.* 134, pp. 219–233.
7. LAUDER, G. V.; SHAFFER, H. B. (1986): **Functional design of the feeding mechanism in lower vertebrates: unidirectional and bidirectional floro systems in the tiger salamander.** *Zool. J. Linn. Soc.* 88, pp. 277–290.
8. REILLY, S. M.; LAUDER, G. V. (1989): **Limbiles of Tongue Projection in *Ambystoma tigrinum*: Quantitative kin-**

atics, Muscle Function and Evolutionary Hypotheses. *Journal of Morphology* 199, pp. 223–243.

9. REILLY, S. M.; LAUDER, G. V. (1990a): **The strike of the tiger salamander: quantitative electromyography and muscle function during prey capture.** *J. Comp. Physiol. A.* 167, pp. 827–839.

10. REILLY, S. M.; LAUDER, G. V. (1990b): **The evolution of Tetrapod feeding behavior: Kinematic Homologies in prey transport.** *Evolution.* 44(6), pp. 1542–1557.

Observații privind comportamentul de hrănire al salamandrelor terestre (*Salamandra salamandra*)

(Rezumat)

Lucrarea de față prezintă rezultatele noastre referitoare la comportamentul de hrănire al salamandrelor terestre. Ca hrană s-au folosit râme (*Lumbricus*) limacși, gastropode, larve de insecte (*Tenebrio* și *Musca*) și insecte adulte (*Musca*) mutilate. S-au notat datele referitoare la folosirea limbii pentru capturarea prăzii, cât și datele despre eficacitatea limbii la diferitele tipuri de pradă. Se încearcă definirea secvențelor comportamentului de hrănire.

Observations concerning Terrestrial Salamanders (*Salamandra salamandra*) Feed- ing Behaviour

(Abstract)

The paper presents our results concerning the feeding behaviour of the terrestrial salamanders. As food has been used earthworms (*Lumbricus*), limaci, gasteropods, insects larva (*Tenebrio* and *Musca*) and adult, maimed insects (*Musca*). Data concerning the use of the tongue for prey capture has been noted, as well as data about tongue efficiency at the different types of prey. We try to define the units of feeding behaviour..

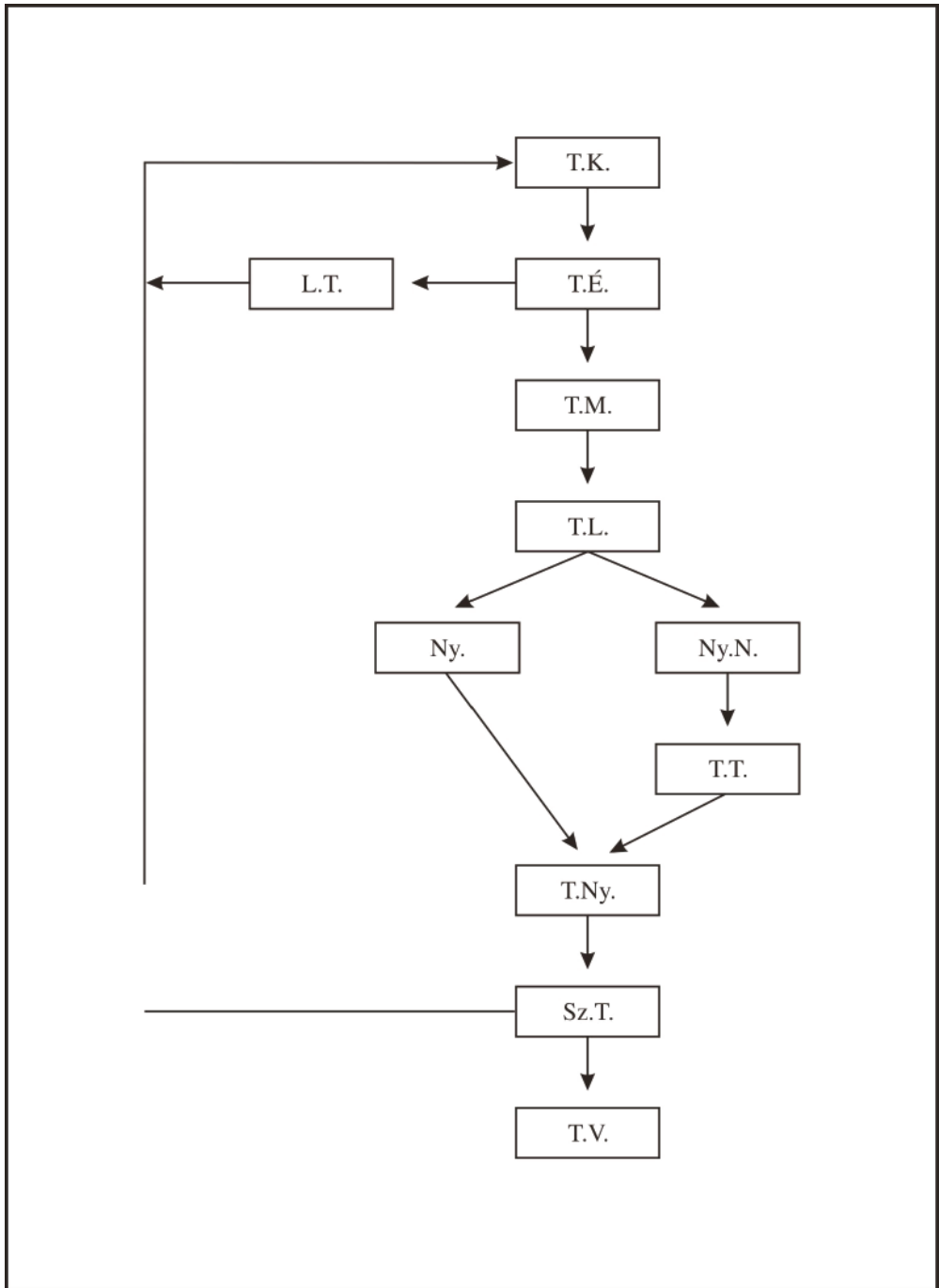
Táplálék	Esetek száma	Nyelv		Lemondások száma	% Igen	% Nem
		Igen	Nem			
Limax	57	2*	48	7	4	96
Gastroproda	24	7	7	10	50	50
Lumbricus	59	12	22	25	35,29	64,7
Tenebrio	43	43	0	0	100	0
Diptera lárva	62	45	0	0	100	0
Diptera (csonkított)	45	45	0	0	100	0

1. táblázat Nyelvhasználat a különböző táplálék típusoknál

Táplálék	Nyelvhasználat	Eredményes	Eredménytelen
Limax	2	0	2
Gastroproda	7	7	0
Lumbricus	12	7	5
Diptera lárva	45	37	8
Diptera (csonkított)	45	21	24

2. táblázat Nyelvhasználat hatékonysága különböző táplálék típusoknál

1. ábra A szalamandrák táplálkozási viselkedésének közös útjai, valamint annak szétválása a tápláléktípus függvényében

A kétéltűek veszélyeztetettsége Maros megyében

(Kivonat)

A kétéltű populációk csökkenésének főbb okai Maros megyében az élőhelyek tönkrététele és feldarabolódása, a gépkocsiforgalom, mely a vándorló kétéltűeket tizedeli, a környezetszennyezés, valamint az ember közvetlen pusztító hatása, tudatlansága és/vagy felelőtlensége miatt.

Bevezetés

A modern civilizáció okozta változások mára már gyakorlatilag minden életteret érintenek, és számos faj gyors eltűnését okozzák. A kétéltűek csoportja, élettani, ökológiai és viselkedésbeli sajátosságai miatt nagyon érzékeny a különböző emberi behatások által létrejött környezetváltozásokra. Hangsúlyozandó, hogy az e csoportba tartozó állatok élete attól az élőhelytől függ, amelyben élnek (SORANA és COGĂLNICEANU 1996). Az élőhelyek módosulása a kétéltűek eltűnésével jár, mert más állatcsoportokhoz – pl. madarak – viszonyítva kevésbé mozgékonyak, és ezért nem vándorolhatnak számukra alkalmasabb helyekre. Ezért az élőhelyek védelme nélkülözhetetlen feltétele a kétéltűek védelmének. A kétéltű populációk hanyatlásáért eltűnéséért felelős tényezők nagy része az élőhely degradáción keresztül számos más élőlényt is érint a veszélyeztetett élőhelyen. Az európai országokban a herpetofaunát törvény védi. Emellett, az intenzív populációbiológiai vizsgálatok az aktív védelmi munkákkal együtt – melyekbe nemegyszer a helyi lakosság is részt vesz – növelik az illető állatcsoport népszerűségét.

Romániában a kétéltűvédelem nem nyilvánul meg konkrét intézkedésekben. Az eddig megjelent kisszámú hazai publikációban (ARNTZEN és

mts. 1997; BĂNĂRESCU 1970; COGĂLNICEANU 1989, 1993, 1996, 1997; COGĂLNICEANU és VENCZEL 1993; FUHN 1964, 1969; SORANA és COGĂLNICEANU 1996; TÖRÖK 1995) csupán általános utalásokat találunk a kétéltűek védelmére vonatkozóan. Maros megye területén többen is végeztek herpetofaunisztikai felméréseket (FUHN 1960, GYÖRFFY 1989, STUGREN 1966). E szerzők munkái csupán néhány kétéltűfaj jelenlétét közlik, a kétéltű populációk nagyságáról, valamint azok veszélyeztetettségéről nem számolnak be. DEMETER és HARTEL (1999) két egymást követő év tavaszán szervezett békamentő akciók eredményeiről számolnak be, mely akciókban a helyi diákok is szép számban vettek részt.

Anyag és módszer

Vizsgálatainkat a megye 92 helységében, 1997 és 2000 között végeztük. A vizsgált helységeken az ott élő, az adott időszakban megfigyelhető kétéltű fajok mellett lejegyeztük a kétéltűek tavaszi vándorlását megnehezítő, a petéket-lárvákat, felnőtt egyedeket veszélyeztető tényezőket, valamint a vízi-szárazföldi élőhelyeket romboló, szennyező forrásokat, és minden olyan általunk megfigyelt emberi tevékenységet, mely az adott helyen élő kétéltűeket veszélyezteti. Ugyanakkor fontosnak tartottuk a kétéltűek által szaporodási helyként használt vizek méretének a lejegyzését, akárcsak a különböző területeken élő kétéltűek rendelkezésére álló vízkészlet nagyságát.

Eredmények, tárgyalás

A kétéltű populációk hanyatlását kiváltó okokat COGĂLNICEANU (1989) osztályozása alapján csoportosítottuk:

1. Az élőhelyek ember általi tönkrététele, átalakítása

a) A vizes területek végleges eltűnését a kétéltűek eltűnése követi az adott élőhelyről. Igen sérülékenyek ebből a szempontból az időszakos vizek, melyeknek fontosságára több

külföldi szerző is rámutatott. Ezeknek a kis vizes területeknek a védelmét Romániában először BĂNĂRESCU (1970) javasolta, többek között azzal érvelve, hogy számos olyan állatfaj létezik, melyek kizárólagosan az időszakos vizekben fordulnak elő. Az időszakos tócsákat a lecsapolás és a kiszáradás fenyegeti leginkább. A kételtűek számára igen fontosak ezek a kis vizek, főleg azokon a területeken, ahol a nagyobb méretű, állandó vizek hiányoznak. Ilyen terület, a Nádasi-fennsík. Itt a gőtéek (*Triturus vulgaris*, *T. cristatus*), az unkák (*Bombina*), leveli békák (*Hyla arborea*), erdei- és gyepi békák (*Rana dalmatina*, *R. temporaria*), varangyok (*Bufo bufo*) csak időszakos vizekben, tócsákban és patakocskáiban szaporodhatnak. Megfigyeléseink szerint a barna varangy (*Bufo bufo*) populációinak nagyságát a Küküllők mentén és a nádasi fennsíkon két igen fontos tényező befolyásolja: a vizek nagysága és a lombhullató erdők jelenléte a vizek közelében. A barna varangy preferenciát mutat a nagyméretű (1000 m₂ körüli felületű) állandó vizek iránt (KOGOJ 1997). A csak kisméretű tócsákkal rendelkező területeken csak kis populációkat találtunk ebből a varangyfajból a szaporodási időben (Nádasi-fennsík, április 1–10, 1. táblázat). Az itt szaporodó kételtű populációk nagyságát befolyásolja a tócsák jelenléte vagy hiánya. Csapadékos években az időszakos vizekben a kételtű peték és lárvák normálisan fejlődhetnek. A száraz hónapok a tócsák kiszáradásával a kételtű peték és lárvák pusztulását okozzák (BĂNĂRESCU 1970, személyes megf.). A mi égővünkön élő kételtűek többsége évente csak egyszer szaporodik, így a szaporodási periódusban a vizeket eltüntető okok drasztikusak lehetnek a fiatal generációkra, és a populáció sorsát is megpecsételhetik. A Nádasi-fennsík helységeiben gyakran száradnak ki a már eleve kis számban jelen levő tócsák. A Héjjasfalvi-fennsíkon (Segesvár, Újlak, Kisbún, Fehéregyháza, Héjjasfalva stb.), nagy számban vannak jelen az állandó állóvizek, melyek részben a folyószabályozási munkálatok során keletkeztek. Ezek mellett a vizek mellett ott vannak még a Nagy-Küküllő lassúbb folyású mélyebb szakaszai is, melyek jó szaporodási feltételeket biz-

tosítanak a barna varangyoknak. Az ezekben a vizekben szaporodó barna varangy populációk elérhetik a több száz vagy ezer példányos nagyságot is. URLICH (1991) szerint a barna varangyok erős hűséget mutatnak a szaporodási helyek iránt. Ez okozza a barna varangyok tömeges megjelenését a szaporodási helyeken. A szaporodási helyek iránti hűséget 13 *Urodella* fajnál (közöttük a Maros megyében is előforduló *Triturus alpestris*, *T. cristatus*, *T. vulgaris*) és 16 béka fajnál (közöttük a *Bufo bufo*, *Pelobates fuscus*, *Rana temporaria*) figyelték meg (URLICH 1991). A hűség a szaporodási helyek iránt a szaporodásra alkalmas vízkészlet szegényes volta miatt alakult ki az evolúció során (URLICH 1991). A megyében előforduló másik varangyfaj, a zöld varangy (*Bufo viridis*) a kisméretű, nap-sütötte, vegetációban szegény vizeket kedveli (KOGOJ 1997). Dicsőszentmártonon – a Mezőségen pedig általában – ezek a tócsák az antropizált területeken, vagy azok szomszédságában találhatóak, így a száraz nyarak mellett ez is fontos veszélyforrás lehet az ott szaporodó kételtűek számára. A dicsőszentmártoni vasútállomás mellett található, tócsákban gazdag területen végzett megfigyeléseink szerint (április 6–15) a zöld varangyok nagyobb számban vannak jelen, mint a hasonló méretű vizekben a barna varangyok (Nádasi-fennsík) (2. táblázat). Itt megemlítenéd, hogy a segesvári, valamint az attól délkeletre fekvő erdős domboldalakon a zöld varangy ritka. Ennek pontos okát egyelőre nem ismerjük. Az emberi munkálatoknak tulajdoníthatóan tűntek el Segesváron a vasútvonal menti tócsák, melyekben nagyszámú gyepi béka – és mocsári béka is – szaporodott.

Manapság a nagyobb városok állandó terjeszkedésben vannak. Ez a szomorú tény végleges eltűnéssel fenyegeti az időszakos tócsákat. Az utóbbi években eltűntek a Segesvár központjában egykor még szép számban látható, unkákkal és leveli békákkal tele időszakos tócsák. Ijesztően csökkent a Segesvár–Fehéregyháza–Héjjasfalva települések közötti tócsák száma is.

b) Az élőhely feldarabolódása elsősorban a szaporodási vizektől történő elzáráson keresztül fejt ki a hatását. A Küküllők menti

házsorok (pl. a Dicsőszentmárton–Balavásár–Szováta útvonalon) meggátolják az ott vándorló kétéltűek vízhez jutását. A Szovátról induló „Tivoli” erdészeti út mentén épülő kempingházak a Sebes patak két partján húzódnak. A helynek üdülőteleppé váló átalakítása a helyi herpetofauna érintése mellett (itt is történik varangy vándorlás) komoly hatással lehet a halállományra is. Radnóton mocsaras terület vesz körül szántóföld, és ennek szomszédságában van a szemételep is, mely a patakot és az annak közelében található, sűrű bokros területet szennyezi. Az élőhely feldarabolódásával párhuzamosan az ott élő populáció is feldarabolódik, metapopulációt hozva létre (SORANA és COGĂLNICEANU 1996). A metapopulációk megmentésére az ökológiai folyosók létrehozása és fenntartása szolgálhat. A Nádasi-fennsíkban az ilyen ökológiai folyosók teszik lehetővé sok terület herpetofaunájának a fennmaradását.

c). A nagymértékű fakitermelés az utóbbi évszázadban Románia erdőállományát felére csökkentette (COGĂLNICEANU és VENCZEL 1993). Megfigyeléseink szerint az erdőn átfolyó patakocskáiban szaporodó kétéltűek (foltos szalamandra – *Salamandra salamandra*) lárvái a vizek lassúbb folyású csendes részein gyűlnek össze, ahol a sodrás kisebb. Ezeket a vízrészeket kiadósabb esőzések alkalmával teljesen feltöltheti az esővíz által átítatott, csuszamlóssá vált talaj, így az adott helyen a sodrás megnő és alkalmatlanná válik a lárvák fejlődéséhez. A földcsuszamlást fokozza a patak mentén végzett fakitermelés (Segesvár, Pipe).

Egyike azoknak a békafajoknak, melyek kedvelik az erdős területeket, az erdei béka (*Rana dalmatina*). E békafaj az erdős vagy sűrű bokros területeken vagy azok környékén található meg nagyobb számban. Az erdőben szegény területeken (Mezőség) kisebb számban van jelen, vagy hiányzik: az Apahida (Kolozs megye) melletti kb. 100 m² területű, gyümölcsös szomszédságában fekvő tóban, 1998. III. 27-én csak egyetlen erdei béka petecsomót, míg a tó melletti kisebb tócsákban egyetlen petecsomót sem találtunk. Ugyanebben az időszakban egy Segesvár melletti, lomberdő szomszédságában

levő tóban 1997-, 1998-, 1999- és 2000-ben több száz erdei béka petecsomót lehetett számolni (1. ábra). Az erdők jelenléte az átalakult, juvenilis kétéltű példányok számára is nélkülözhetetlen: védi őket a kiszáradástól, és a megfelelő táplálékmennyiséget is biztosítja számukra. A szaporodási helyekben szegény területeken élő populációk fennmaradását az erdők jelenléte nagymértékben elősegíti.

d) Az ökoton zónák tönkretétele

Az ökoton zóna egy átmeneti sáv két fajközösség között (STUGREN 1994). Ide tartoznak az erdőszélek, vízpartok. Maros megye több helységében az állandóan füstölő szemétkerakatok sajnos éppen az erdőszéleken találhatóak. A mezőgazdaságilag művelt területek nemegyszer terjednek az erdőszélekig, tönkretéve azokat. A vízpartok mentén található nádasok leégetése nemcsak az ott élő/átvándorló kétéltűeket veszélyezteti, hanem más ott élő fajokat is. A vízpartok lebetonozása az élettér tönkretétele mellett az egész vízi ökoszisztémát veszélyezteti.

2. Víz és talajszennyezés

A kétéltűek érzékenyek a talaj és a víz szennyezésére, hiszen vérereikben dús bőrük könnyű anyagcserét biztosít szervezetük és a környezet között (SORANA és COGĂLNICEANU 1996). A szennyezés okozta kétéltű pusztulásról, valamint arról, hogy milyen fajta szennyezőanyag hol és hogyan fejti ki hatását a kétéltűekre, csak külföldi irodalom alapján van tudomásunk. A vizek szennyezése az oxigén koncentráció csökkenésén és – a patogének túlzott elszaporodásával – a járványos megbetegedéseken keresztül a kétéltűek lárváit és a felnőtt egyedeket egyaránt pusztítja (BELL, B. D. 1999; CLEMONS, J. 1999; GERLACH és BALLEY 1993; JAMIE és PIETER 1997; USGS ISSUES WILDLIFE HEALTH 1999). A víz és talajszennyezés kapcsán említést teszünk a Maroshévíz–Dédabisztra szoros több helységében ismert, áramúttéssel történő orvhalászatról (horgászok személyes közlései), mely többek között a kétéltűeket is veszélyezteti.

3. Autóutak, gépkocsiforgalom

Évente többször nagy áldozatokat követelnek a kétéltűek részéről. Egy olyan hazai felmérésről, melynek célja a veszélyes útszakaszok feltérképezése, valamint a rajuk átvándorló kétéltű populációk nagyságának és összetételének a vizsgálata lenne, nincs tudomásunk. A veszélyes útszakaszok felmérése Maros megyében folyamatban van. Ilyen, főleg a barna varangy vándorlását veszélyeztető útszakaszokról a Maros és Küküllők mentéről van tudomásunk a következő helyiségekből: Ludas (Luduș), Radnót (Iernut), Csipó (Cipău), Szentpál (Sânpaul), Dános (Daneș), Segesvár (Sighișoara) – itt a Segesdi-patak mentén is, Fehéregyháza (Albești), Héjjasfalva (Vânători), Balavásár (Bălăușeri), Makfalva (Ghindari), Háromfalu (Trei Sate) és Szováta (Sovata) – itt a Sebes-patak mentén.

A gépkocsi utakon történő kétéltű pusztulás megakadályozása, hazai körülmények között nehéz és költséges. A békamentő akciók szervezése önmagukban, tapasztalataink szerint (DEMETER és HARTEL 1999) úgy tűnik, hogy csak – egy nagyon kis és inkább az emberek ökológiai kultúrájának kialakításához szükséges – részét képezi a probléma megoldásának.

4. Az ember közvetlen pusztító hatása: „*a tudatlanság, helytelen nevelés és a téves képzetek rögzítésének következménye*” (VÁSÁRHELYI 1965). Nagyszámú kétéltűt (gőtét, varangyot) ölnek meg az emberek, mondván, hogy betegségterjesztők. A 19. sz. egyik kimagasló műveltségű és felvilágosultságú magyar tudósa, HERMAN OTTÓ (1870) arra biztatta a magyar halászokat, hogy pusztítsák a kecskebékát, könyvében „irtandók”-nak nevezve ezeket a békákat: „...*czombja némely vidéken közkedveltségű ugyan, de az is igaz, hogy ez az eledel nem éri föl becse szerint azt a kárt, amelyet a kecskebéka... okozni szokott. Így állván a dolog, a kecskebéka irtásáról is gondoskodni kell. A legegyszerűbb mód az, hogy pázrásokkor, amikor kettesben mozgolódik, elfoghassuk; azonkívül ikráját is kihalászatjuk, mégpedig nemcsak a kecskebékáét, hanem valamennyiét. A béka ikrája vagy rakásosan vagy fonalasan kocsonyába van betemetve, ennél fogva ezt kell kihúzogatni s a*

szárazra vetni, ahol az ikra elszáradás útján elpusztul.” A békaporontyról: „*ha a hal eszi, akkor gondoskodunk róla máskor is, ha nem eszi, irtjuk.*” Az írásból kiderül: a kecskebéka mellett a varangyokat, valamint az összes békát irtandónak nevezi. VÁSÁRHELYI (1965) szerint a tavi- és kecskebékák elsősorban a beteg, legyengült halakat fogyasztják.

A tavasz eljöttekor az emberek nagyszámú barna békát pusztítanak el táplálkozás céljából (pl. Maroshévíz–Dédabisztra-szoros, Laposnya, Nyárádszereda, Segesvár).

Összegzés

A kétéltűeket veszélyeztető tényezők nagyon változatosak, nagyrészüket kihata a többi, ugyanazon élőhelyen élő élőlényekre is. A kétéltű populációk csökkenésének főbb okai Maros megyében az élőhelyek tönkretétele és feldarabolódása, az ökoton zónák tönkretétele (ez utóbbiak a sármási Mezőségen létfontosságú helyek), a gépkocsiforgalom, mely a vándorló kétéltűeket tizedeli, az erdők kivágása, valamint az emberi brutalitás, a tudatlanság és/vagy felelőtlenesség miatt. A kétéltűek vándorlását veszélyeztető autóutak, valamint a rajtuk átvándorló kétéltű populációk nagyságának a felmérése, illetve becslése fontos lépését képezhetne a gyakorlati védelemnek.

Egy hatékony kétéltűvédelem kidolgozásához véleményünk szerint elengedhetetlen feltétel a herpetofauna elterjedésének pontos ismerete és a szaporodáshoz használt élőhelyek hosszú távú monitorozása, párhuzamosan a populációdinamikai vizsgálatokkal.

Mindezek mellett nélkülözhetetlen a népszerűsítés egy új szemlélet kialakításához. Ebben döntő szerepe a családnak és az iskolának van. JUHÁSZ-NAGY PÁL (1993) szavaival: „*De könyveken innen, tévén túl, az igazi forrás – volt, maradt, lesz – maga a természet... Merjük, tudjuk a gyerekeinknek, egymásnak a természet kisebb-nagyobb csodáit vagy rejtettebb szépségeit megmutatni. Tanítsuk őket – egymást! – a viselkedés régebbi vagy újabb normáira... Higyjünk abban, hogy a természet izgalmas ezerar-*

cúságának együtt átélése mindig ember voltunk jelentős gazdagodása egyúttal: tán szerény, de nagyon fontos hozzájárulás a ma oly kívánatos szemléleti átalakuláshoz is.”

Irodalom

1. ARNTZEN, J. W.; BUGTER, R.; COGĂLNICEANU, D. (1997): **The distribution and conservation status of the Danube crested newt, *Triturus dobrogicus*.** *Amphibia-Reptilia*, 18, pp. 133–142.
2. BĂNĂRESCU, P. (1970): **Importanța bălților temporare și necesitatea ocrotirii lor.** *Ocot. Nat. Med. Înconj.* 14, nr. 2, pp. 157–164.
3. BELL, B. D. (1999): **Recent population declines of Archey's frog (*Leipelma archeyi*) in the Coromandel Range.** *Froglog – Declining Amphibian Population Tasc Force*, October, nr. 35, pp. 3.
4. CLEMONS, J. (1999): **Changes in a Common Toad population over 10 years.** *Froglog – DAPTF*, Oct., nr. 35, pp. 1–2.
5. COGĂLNICEANU, D. (1989): **Considerații privind necesitatea ocrotirii amfibienilor.** *Ocot. Nat. Med. Înconj.*, 33, nr. 1, pp. 35–39.
6. COGĂLNICEANU, D. (1996): **Distribution and status of the yellow bellied toad (*Bombina v. variegata*) in Romania.** *Naturschutzreport*, 11, pp. 225–230.
7. COGĂLNICEANU, D. (1997): **A proposed model for Amphibian conservation in Romania.** *Herpetologia Bonnensis*, pp. 63–69.
8. COGĂLNICEANU, D.; VENCZEL, M. (1993): **Considerații privind ocrotirea și conservarea populațiilor de amfibieni și reptile.** *Ocot. Nat. Med. Înconj.*, 37, nr.2, pp. 109–114.
9. FUHN, I. E. (1964): **Situația actuală a faunei noastre de amfibii și reptile și ocrotirea ei.** *Ocot. Nat. Med. Înconj.* 8, nr. 2, pp. 231–248.
10. FUHN, I. E. (1969): **Broaște, șerpi, șopârle.** *Natura și Omul*, Buc., pp. 247.
11. DEMETER L., HARTEL T. (2000): **Néhány adat a barna varangy (*Bufo bufo*) tavaszi vándorlásáról Segesváron.** *Acta (Siculica) – 1999/1*, pp. 99–102.
12. GYÖRFFY, M. (1989): **Broaștele brune din județul Mureș.** *Kolozsvár, Államvizsga dolgozat (kézirat)*, pp. 39.
13. HERMAN O. (1888): **Halgazdaság.** Kiadja a K. M. Természettudományi társulat, Bp., pp. 152.
14. JAMIE, K. and PIETER, T. J. (1997): **Amphibian abnormalities: a Review.** *Froglog – Declining Amphibian Population Tasc Force*, Nov., nr. 29, pp. 2.
15. JUHÁSZ-NAGY P. (1993): **Természet és ember – kis változatok egy nagy témára.** pp. 245.
16. KOGOJ, E. (1997): **Die Amphibien der Wiener Donauinsel.** *Stapfia*, 51, pp. 45–65.
17. SINSCH, U. (1991): **Mini review: The orientation behaviour of Amphibians.** *Herpetological journal*, vol. 1, pp. 541–544.
18. SORANA, T., COGĂLNICEANU, D. (1996): **Metapopulația – concept operațional în conservare.** *Ocot. Nat. Med. Înconj.*, 40, nr. 2, pp. 103–108.
19. STUGREN, B. (1966): **Note faunistice herpetologice din R.S.R.** *Studii și cercetări de biologie, Seria Zoologie*, 18, nr. 2, pp. 103–108.
20. STUGREN, B. (1994): **Ecologie teoretică.** Editura Sarmis, Cluj-Napoca, pp. 187.
21. TÖRÖK Zs. (1995): **Kétélvtűk védelme a vándorlási időszakban.** *Múzeum-Füzetek.*, EME.
22. USGS ISSUES WILDLIFE HEALTH ALERT(1999): **Cytrid Fungus Infection associated with deaths of threatened Boreal Toads in Colorado.** *Froglog – DAPTF*, Dec., nr. 36, pp. 1–2.
23. VÁSÁRHELYI I. (1965): **A kétélvtűk, hüllők hasznáról és káráról.** *Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.* pp. 219.

Periclitarea existenței populațiilor de amfibieni în jud. Mureș (Rezumat)

Factorii care periclitează existența populațiilor de amfibieni din jud. Mureș sunt următoarele: distrugerea și fragmentarea habitatelor, drumurile auto, poluarea mediului și uciderea directă de către oameni.

The Jeopardizing of the Existence of Amphibian Populations in Mureș County (Abstract)

The factors that jeopardize the existence of amphibian populations in Mureș county are: habitat destruction and fragmentation, auto roads, pollution and human brutalities.

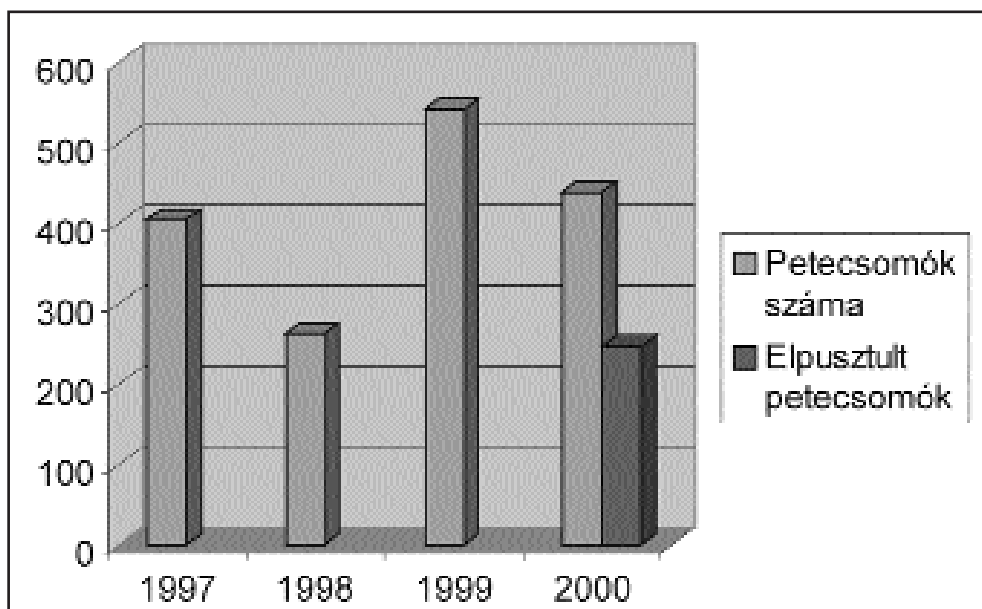

Tócsa szám	Hossz (m)	Szél (m)	Felület (m ²)	Mélység (cm)	Párok száma	Szabad hímek	Szabad nőst.	Össz.	Petéék
1	3	3	9	25	1	4	0	6	+
2	2	2	4	15	0	1	0	1	-
3	1.2	0.3	0.36	25	1	0	0	2	+
4	4	4	16	30	2	2	0	6	-
5	6	6	36	20	2	6	0	10	+

1. táblázat A barna varangyok (*Bufo bufo*) egyedszáma az időszakos tócsákban (Nádasi fennsík)

Tócsa szám	Hossz (m)	Szél (m)	Felület (m ²)	Mélység (cm)	Párok száma	Szabad hímek	Szabad nőst.*	Össz.	Petéék
1	6	2.5	15	15	8	5	0	6	+
2	5	5	25	30	17	29	7	1	-
3	8	3	24	30	18	23	9	2	+
4	4	1.5	6	50	23	15	8	6	-
5	1	1	1	70	4	7	2	10	+
6	50	8	400	100	41	73	21		+

2. táblázat A zöld varangyok (*Bufo viridis*) egyedszáma a dicsői időszakos vizekben. A nem párban lévő („szabad”) nőstények viszonylag nagy számából arra következtetünk, hogy a nőstények egy része petézett már

BARTI Levente

Denevérhibernálási adatok a sepsikőröspataki „Ploti-barlangokból” (1988–2000)

(Kivonat)

Az egykori homokkőfejtésből visszamaradt grottákban a megfigyelés 13 éve alatt 5 denevérfaj telet, köztük 2 ritkább. A dolgot bemutatja a grottákat (6 közülük denevértelésre alkalmas), az egyes megfigyelt fajok hibernálásadatait, illetve a fajok közötti viszonyokat.

Bevezetés

Kőröspatak község kb. 550 m tengerszint feletti magasságban, Sepsiszentgyörgytől mintegy 7 km-re fekszik.

A „Ploti-barlangok” a település nyugati kijáratánál, a Baróti-hegységen átvezető **Vadasi-műút** mentén, a **Fenyvesoldalban** (egykor **Nyírestető**) találhatóak. Eredetük a műút 2. világháború ideji építésére nyúlik vissza, amikor is a hegyoldal homokkővéből az útalapozáshoz szükséges kőanyagot fejtették ki. Ezideig 11 grottáról van tudomásom (l. térkép).

A „Ploti-barlang”- név második világháborús eredetű, a legnagyobb, kb. 17 méter hosszú üreget nevezték így el a helyiek egy a háború végén ott meghúzódó szakaszvezetőről (= plutonier), aki a társaival egy ideig rettegésben tartotta a község népét.

E grottákat az egyikben talált felirat tanúsága szerint 1986 januárjában az egykori **Myotis Amatőr Barlangkutató Kör** nyilvántartásba vette, 1000/3-as számot adva az illető üregnek, a munkájuk eredményét azonban tudomásom szerint sehol sem tették közzé. A témában csak egyetlen cikk jelent meg az egykori *Megyei Tükör* napilapban KISGYÖRGY Zoltán

tollából (1986. május 7., 4437. szám), amely röviden az ott 5-ös számot viselő „Nagy” Ploti-barlangot és a grották keletkezését ismerteti a „Kovássza megye barlangjai” sorozatban.

Ebből az irodalmi adatból és az illető 3-as grottabeli feljegyzésből következtettem az egykori nyilvántartásbavételi logikára. A megjelölt 3-as grotta a Kőrös-pataka folyásirányában a harmadik az üregek sorában, így a többit is a patak folyásirányában, növekvő sorrendben számoztam. Az egykor 5-ös számon nyilvántartásba vett Nagy Ploti barlang az általam ismert barlangok sorában már a 6., ezért e cikkben e szám alatt szerepel.

Az összes grottát egységesen „Ploti-barlangoknak” nevezem.

Módszer

1993-ig évi egy alkalommal, a későbbiekben telente többször is felkerestem a Ploti-barlangokat. Feljegyeztem a különféle fajok előfordulását és egyedszámát, mindezen adatokat táblázatban mellékeltem.

Eredmények

A Ploti-barlangokban telelő denevérek száma csekély (egyidejűleg az összes grottában legtöbb 11 egyedet találtam), viszont annál érdekesebb a fajspektrum (5 faj), melyben 2 ritkább faj is telelni visszajáró egyedekkel képviselteti magát.

A szűk belső tér, a hőmérsékleti és páratartalmi sajátosságok csak kevés, széles tűrőképességű, illetve alacsony hőmérsékletet kedvelő fajnak teremtenek elfogadható hibernálási körülményeket.

Néhány alkalommal nyáron is felkerestem a grottákat, ám azok egyetlen kivételtől eltekintve néptelenek voltak.

Az itt talált fajok a következők voltak: **Közönséges egérfülű denevér** (*Myotis myotis*), **Horgasszörű denevér** (*Myotis nattereri*), **Kései denevér** (*Eptesicus serotinus*), **Pisze denevér** (*Barbastella barbastellus*), **Barna hosszűfűlű denevér** (*Plecotus auritus*).

* Sf. Gheorghe, Dealului 11B/16, RO-4000

A hibernálóhelyként számontartott grották belső terének leírása

A 11 grottából mindössze 6-ban találtam denevéreket, a többi 5-ben vagy a huzat, vagy a belső tágulatok hiánya és a barlangszáj túlméretezettsége folytán hiányoztak a hibernáláshoz szükséges minimális feltételek.

– Az **1-es üreg** bejárata 0,7 m széles és 0,5 m magas, rövid 1 m-es csúszda után emelkedni kezd az összesen 7,5 m hosszú járat talpzata. A járat végében 2,7 m széles és 1,3 m magas terem van. 2000. március 22-én, amikor még javában tartott a téli időjárás, 5,2 °C hőmérsékletet mértem benne a kinti 1,5 °C-hoz képest. Hosszúfülű és kései denevérek telelnek itt.

– A **2-es grotta** egy kb. 15 m-es régi, beomlott emelkedő járatnak a végső, vízszintes szakasza, 2,5 m széles és 1 m magas bejárata túl tágas, nem véd sem a szél, sem a hidegtől. Az összesen 7,4 m hosszú és 1,5 m széles folyosó a közepénél jobbra kanyarodik, az itt képződő tágulatban a szélessége 2,5 m, a magassága pedig 1,5 m. A belső térben uralkodó hőmérséklet 2000. március 22-én nem különbözött a kintitől, mégis a jelzett időpontban egy repedésbe bújva itt egy pisze denevért találtam.

– A **4-es üreg** 1,5 m hosszú előszobája 0,5 m alacsony, a végében található 0,4 m széles és 0,3 m magas szűkületen túl egy emelkedő talpzatú, 7 m hosszú, 2 m széles és maximum 1,6 m magas folyosó van. 5 °C-ot mértem benne a jelzett dátumon. Pisze, kései és hosszúfülű denevérek telelnek itt rendszeresen.

– A **6-os**, avagy a **Nagy Ploti-barlang** járata 17 m hosszú, egy bejárati részre és 3 belső tágulatra tagolódik. A bejárat 1 m széles és 0,7 m magas, az előszoba hasonló magasságú, 3 m hosszú és 2 m széles. Innen a barlang talpzata kb. 2 m-t emelkedik a boltozatról lehullott törmelék miatt, az így képződött első és legnagyobb terem 8 m hosszú és maximum 4,5 m széles, magassága 1,8 m. A következő 3 m hosszú és 2,8 m széles kisterembe egy alig érezhető boltozati aláhajlás után jutunk, a terem magassága itt is 1,8 m. E tágulat boltozati repedéseit használja a legtöbb telelő denevér (közönséges, horgasszörű,

hosszúfülű, kései és pisze denevér fajok). A barlang végső szakasza 3 m hosszú, 3 m széles és 2,1 m magas, a jelzett dátumon itt 7,8 °C-t mértem.

– A **8-as üreg** egy szűk és meredek, kb. 2 m hosszú csúszdával kezdődött, amelynek a végében egy 3 x 3 x 2 m-es terem nyílt. Sajnos, 1999 őszén beomlott, és eltömődött a bejárata. Egyetlen alkalommal, itt egy hosszúfülű denevért találtam.

– A **10-es grotta** 1,5 m széles és 0,6 m magas bejárata előtt magas omladéktorlasz halmozódott fel, ami egyúttal védettebbé is teszi az üreget. A belső tér egy 6 m széles és 5,5 m hosszú terem, legnagyobb magassága 1,8 m. A jelzett időpontban 3 °C-t mértem benne. Ezidáig kései, hosszúfülű és közönséges denevér telelt itt.

A bemutatott grották sajnos mind pusztulásra vannak ítélve, mennyezetüket sok helyütt már csak a fagyókerek tartják, amelyek alól kipergett az utolsó törmeléken homokkőréteg is. A talajfelszíntől mélyebben elhelyezkedő üregek falai is omladékosak, sorsukat szemlélteti a tucatnyi már beomlott tárna a szomszédságukban.

Az észlelt fajokról

1. Közönséges egérfülű denevér (*Myotis myotis*)

Nagy termetű, gyakori, főleg hegy- és dombvidéki faj, a térségből a Ploti-barlangokon kívül még 19 helyről gyűjtöttem előfordulási adatokat. A barlangoknak és az emberi településeknek egyaránt jellemző denevérfaja, barlangokban telel.

Már októberben téli álomra vonul, és áprilisig hibernál. Az öregebb hímek többnyire a telelőhelyük közelében töltik a nyarat, a nőstények azonban akár többszáz km-t is vándorolnak telelő- és nyári szálláshelyük között

Nagyobb termetű rovarokat: bagoly- és szövőlepkéket, cserebogarakat stb. fogyaszt. Életkora akár 15 év is lehet.

A Ploti-barlangokban talált egyedek kivétel nélkül hímek voltak. Telente legtöbb 5 példány egyidejű jelenlétét tapasztaltam. A falzugig levezethető telelőhelyhűségük arra enged

következtetni, hogy némelyikük rendszeresen itt telel. Egyes példányok októbertől áprilisig ugyanazon a helyen függeszkedtek. Ez a faj hagyja el tavasszal utolsónak a Ploti-barlangokat.

2. Horgasszörű denevér (*Myotis nattereri*)

Ritka, kistermetű, főleg hegyvidéki erdőlakó faj. A térségben csak itt és a Büdöshegyen találtam példányait.

Csak hideg teleken húzódik barlangokba, kevésbé védett helyeken, pincékben, faüregekben, sziklahasadékokban is áttelel. Legtöbbször magányosan vagy kicscsoportokban hibernal. 10 évig is élélhet.

Az 1994 októberében talált kiskolónia egyedei két helyre csoportosultak. Egyik menyegyzeti repedésben 2 példányt, a másik, alig hozzáférhető falrepedésben pedig legkevesebb 3 példányt számoltam. További két őszön ugyanazzal a magányos példánnyal találkoztam.

Mivel mindhárom Ploti-barlangi előfordulás csak a hibernalási szezon kezdetére szorított, feltételezem, hogy a Ploti-barlang csak egy az érintett telelőhelyek sorából.

Az itt talált fajok közül ez volt a legérzékenyebb a zavarásra, a hibernaló példányok önébresztési mechanizmusa már a hideg lámpafénytől is beindult.

3. Késeidenevér (*Eptesicus serotinus*)

Nagytermetű, térségünkben valószínűleg nem túl gyakori faj. A tárgyaltak közül e faj elterjedése kötődik a leginkább az emberi településekhez. Kovászna megyében az itteni egyedeken kívül csak egyetlen egykori szülőkolóniáját azonosítottam fiatal egyedek kiszáradt tetemei alapján.

Nyári és téli szálláshelyei között vonul, téli szállása lehet pince, padlászug, falrepedés, faodú, ritkábban barlang. Telelőhelyén egyesével alszik, legfeljebb csak néhány példány van egy helyen. A Ploti-barlangokban talált példányok is magányosan vagy párban telelő, kóborló egyedek voltak.

Nem alszik mély téli álmat, tél közepén is gyakran röpköd és táplálkozik a barlangban

telelő nagyobb lepkékből, mint azt tucatnyi, a tél első két hónapjában még élve látott, majd szétrágot nappali pávaszem (*Inachis io*) szárnymaradványai is tanúsították. (A másik 3, télen is aktív denevérfaj kistermetű, ennélfogva főleg a szűnyogokat és az araszolókat tizedelte ugyanott.)

A késeidenevérek rendszertelenül választják ki időszakos telelőhelyüket, az észlelt példányok mindig más és más helyen függeszkedtek. A különböző jegyek (harapások utáni hegek, rosszul összefortt ujjperccsontok) alapján azonosítható példányokat sohase láttam viszont a következő években. Valószínűleg minden évben más és más egyedek húzódtak itt meg, rendszerint decemberben érkeztek, és március folyamán álltak tovább.

4. Piszé denevér (*Barbastella barbastellus*)

Kistermetű, ritka, hegyvidéki erdőlakó faj. A térségből a Ploti-barlangokon kívül még 4 helyen észlelt 19 előfordulásról és további két régebbi irodalmi adatról van tudomásom.

Téli szálláshelyül bányákat, pincéket, barlangokat, padlászugokat keres fel. Kb. 100 km-es körzetben vándorol.

Az 5 éves életkort is elérheti. A hideg iránt alig érzékeny. A 4-es üregben két egymás utáni télen is megfigyelt példány a hidegebb hónapokat maximum 5 °C-os hőmérsékleten töltötte, egy másik példányt pedig a kintivel egyező, 1,5 °C-os hőmérsékletű 2-es barlangban találtam.

Csak későn kezdi meg a téli álmat, amely nem túl mély, és hamar véget ér.

A Ploti-barlangokban december folyamán jelent meg, és rendszerint már februárban továbbállt.

Mindig magányosan, repedésekbe bújva találtam. A két egymást követő évben megfigyelt példány ugyanabban az üregben csupán két falrét váltogatva telelt.

5. Barna hosszúfűlű denevér (*Plecotus auritus*)

Kistermetű, hegyvidéki, főleg erdőlakó faj, nálunk a gyakoribbak közé tartozik. A térségből a Ploti-barlangokon kívül még 11 helyről gyűjtöttem előfordulási adatokat.

Valószínűleg a legkevésbé vonuló denevérfaj. Apró rovarokkal táplálkozik.

Télen bányákat, barlangokat, üregeket, pincéket stb. keres fel, a hidegre kevésbé érzékeny. Többnyire szabadon lóg a falon, de hasadékokba is behúzódik. Nem keveredik más fajokkal, a fajtársaival sem teel együtt, hanem magányosan alszik. Sohase találtam 1 üregben 2 példánynál többet, és 1 adatgyűjtési alkalommal 3 példánynál többet.

Októbertől márciusig teel, ám csak a januárt és február első felét tölti mély álomban. A Ploti-barlangokban a legtöbbször csak decemberben jelent meg, és februárban már el is tűnt. Az ősszel, novemberben talált példányok is decemberig rendszerint telelőhelyet váltottak.

Az egyazon üregeen osztozó fajok közötti viszonyokról

A 22 téli kiszálláson 4 grottában összesen 14 alkalommal találtam együtt egy helyen több fajt is.

Mivel az üregek szűk terében a különböző fajok egyedei egymástól legtöbb 3 méterre függeszkedtek, valószínűnek tartom, hogy ezek a denevérek a telelőhelyük kiválasztásakor nem hagyták figyelmen kívül egymás jelenlétét, sőt ez nagymértékben befolyásolta is őket az üregeken belüli helyfoglalásban. Ez esetben pedig joggal feltételezhető egyféle egymás kölcsönös elviselésén, megtűrésén alapuló telelési „társulás” léte.

E társulást egyes fajoknak a falrészig levezethető telelőhelyhűsége is könnyíti, ugyanis például a közönséges denevérek zöme egy évtizede mindig ugyanabban a két egymás melletti mennyezeti üregben teelt, így lehetővé téve a barlang más részeinek más fajok általi zavartalan használatát.

A társulási kombinációk a következők voltak:

1. Myotis myotis – Myotis nattereri (1 alkalommal: a 6-os barlangban)

A horgasszörű denevér egyedei a közönséges denevérektől távolabb szűk réseket foglaltak el. Valószínűleg kerülnek a náluk kétszer nagyobb közönséges denevérek társaságát, mert az

éber közönséges denevér nem tűri meg őket a közelében. Erre konkrét példa is adódott, amikor 1994 októberében rövid időre 1 már hibernáló közönséges denevért, 2 horgasszörűt és 1 hosszúfülűt fogtam be. Sajnos, a továbbiakban elkövettem azt a hibát, hogy összezártam őket egy közös dobozba.

A mikroklimatikus változások következtében a közönséges denevér felébredt, és egyetlen éjszaka alatt megölte, majd szétrágta mindkét horgasszörű denevért, ám furcsamód a hosszúfülű denevért nem bántotta. Valószínűleg a horgasszörűek szaga vagy hangja sokkal irritálóbban hatott rá, mint a hosszúfülű denevére.

2. Myotis myotis – Myotis nattereri – Plecotus auritus (2 alkalommal: a 6-os barlangban)

E 3 faj együtt telelése csak október–novemberre korlátozódott, ugyanis a horgasszörű és a hosszúfülű denevér nem alszanak mély téli álmat, és sűrűbben váltogatják a telelőhelyeiket.

3. Myotis myotis – Plecotus auritus (2 alkalommal: a 6-os barlangban)

Az ebben a társulásban uralkodó „tolerancia” másik példája az volt, amikor egy alkalommal közös réspben összebújva találtam a két fajt. Valószínűleg a hosszúfülű denevér foglalta el hamarabb a falrést.

4. Myotis myotis – Eptesicus serotinus (2 alkalommal: a 6-os és a 10-es barlangokban)

Ez a kombináció a nagyobb üregekre volt jellemző, itt is a közönséges denevér volt az állandó elem, a késeidenevér csak alkalmi vendég volt. Egymástól távolabb függeszkedtek.

5. Eptesicus serotinus – Plecotus auritus (4 alkalommal: kétszer a 2-es, egyszer az 1-es és a 4-es grottákban)

A kisebb üregek jellemző hibernáló közössége, a tél leghidegebb hónapjaiban alkalmilag meghúzódo egyedek alkotják. Magányosan függeszkednek.

6. Barbastella barbastellus – Plecotus auritus (3 alkalommal: kétszer a 4-es, egyszer a 6-os barlangban)

A 4-es barlang jellemző társulása. A két faj konkurál egymással a legjobb hibernálóhelyekért, a legvonzóbb réseket mindig a hamarabb érkező foglalja el. Ha a 2 faj közül legalább az

egyik jelen van, az illető 2 legjobb hely közül legalább az egyik foglalt.

A legtöbb példát a 6-os (Nagy Ploti-barlang szolgáltatta: 7/14; a többi példa 3/14 arányban származott a 4-es üregből, 2/14-es arányban a 2-es grottából és 2/14-es arányban a 10-es grottából.

Sohasem találtam együtt:

– a horgasszűrű és a pisze denevért, talán a ritkaságuk folytán, de lehet, hogy a telelőhely-körülmények iránt támasztott eltérő igényeik miatt is. A két faj közül a pisze denevér a hidegtűrőbb.

– a közönséges és a pisze denevért, más barlangokban is külön termekben különböző mikroklimatikus feltételeket igényelve hibernáltak, előbbi faj a párásabb és melegebb, utóbbi az alacsonyabb páratartalmú, bejáratközeli termeket részesíti előnyben.

– a pisze denevért a kései denevérral, ami valószínűleg csak a véletlennek tulajdonítható, mert mindkét faj egyedeit ugyanabban a grottában (4-es) láttam a legsűrűbben.

Irodalom

1. KISGYÖRGY Zoltán (1986): **A kőröspataki Fenyőoldal barlang-fülkéi**, *Megyei Tükör*, 4437. szám
2. KISGYÖRGY Zoltán (2000): **Kovászna megye – Barangolás a Székelyföldön** 3. Pallas Akadémia Kiadó
3. TOPÁL György (1969): **Chiroptera - Fauna Hungariae** 22/II. kötet

Date de hibernare a liliecilor în grotle „Ploti” de lângă Valea Crișului

(Sepsikőröspatak),
jud. Covasna (1988–2000)

(Rezumat)

În grotle rămase în urma fostelor exploatare de gresie s-au făcut observații sistematice timp de 13 ani. În această perioadă au hibernat aici 5 specii de lilieci, dintre care 2 sunt relativ rare. Lucrarea prezintă grotlele (6 sunt propice hibernării liliecilor), datele de hibernare, respectiv relațiile dintre specii.

Data concerning the Bat-hibernation in the „Ploti-caves” from Sepsikőröspatak (Valea Crișului, Covasna County) (1988–2000)

(Abstract)

In the caves that remained after the last exploitations of sandstone systematic observations were undertaken for 13 years. In this period five species of bats hibernated here of which two are quite rare. The paper presents the caves (six of them are proper for bat-hibernation), data concerning hibernation as well as their relationship among species.

Jelmagyarázat

☐	adott helyen adott időpontban nem találtam azillető fajt
☐	adott helyről adott időpontból nincs adatom
☐	első alkalommal talált példány
☐	vizionlított példány

Az észlelt fajok	A grották száma	Az adatgyűjtés dátuma														
		1989			1990-91-es tél		1993-94-es tél		1994	1994	1995	1995-96-os tél		1996	1996-97-es tél	
		12.02	12.28	04.13	10.16	03.06	06.09	10.20	07.10	10.31	01.03	06.02	12.01	01.01	03.02	
Myotis myotis	6.		-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	3	1	1	
	10.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Myotis nattereri	6.		-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	
Eptesicus serotinus	1.															
	4.										-	-	-	-	2	
	6.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	10.		-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Barbastella barbastellus	2.															
	4.										1	-	-	-	-	
	6.		1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Plecotus auritus	1.															
	4.										2	-	-	-	-	
	6.		2	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	
	8.										1	-	-	-	1	
	10.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Az észlelt fajok	A grották száma	Az adatgyűjtés dátuma														
		1997-98-as tél				1998	1998-99-es tél				1999	1999-2000-es tél				2000
		10.24	01.06	02.23	05.09	11.06	12.06	01.20	02.16	04.07	06.10	10.24	12.08	01.20	03.22	07.08
Myotis myotis	6.	2	2	2+1	-	2	2+1	3+1	4+1	5	-	1	1	1	1+1	-
	10.	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Myotis nattereri	6.	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Eptesicus serotinus	1.		-	-		-	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-
	4.		-	-	1		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	6.		-	-	1		-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
	10.		-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Bawrbastella barbastellus	2.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	4.		-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-
	6.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Plecotus auritus	1.		2	1		-	2	2	-	-	-	-	-	1	-	-
	4.		-	1	1		-	-	-	-	-	-	-	1	1	-
	6.		-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	8.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	10.		-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-

BARTI Levente

Semnalări ale liliacului nordic (*Eptesicus nilssonii* Keyserling et Blasius) din România

(Rezumat)

În lucrarea de față prezint datele biometrice ale două exemplare de liliac nordic (*Eptesicus nilssonii* Keyserling et Blasius), ambele colectate în județul Covasna. Referitor la răspândirea speciei în România cunoaștem doar trei date din literatura de specialitate, dintre care în ordine cronologică prima semnalare se elimină prin greșita localizare în România, despre a doua s-a dovedit că se referă la o altă specie, iar exemplarelor provenite din ultima semnalare li s-a pierdut urma.

Generalități: prezentarea speciei, răspândire

Liliacul nordic este o specie boreală, aria sa de răspândire încadrându-se între izotermele de 0 și 10 °C. Trăiește în Europa continentală și în Asia, la est până oceanul Pacific, la nord până la latitudinea de 65° (în Laponia regăsindu-se și dincolo de cercul polar), la sud în Europa până latitudinea de 48°, dar în Asia s-a găsit și în Caucaz, Kashmir, Turkestan, Mongolia, Coreea și Tibet.

În Europa de Nord în Scandinavia, Țările Baltice, Polonia și Rusia este mai răspândită. În vecinătatea României s-a semnalat încă din secolul XIX, din Tatra Înaltă, unde trăiesc și se reproduc populații semnificative, câteva exemplare au fost capturate și în nordul Ungariei, cele mai sudice fiind găsite în fosta Iugoslavia și Bulgaria.

Specia are o talie mijlocie, după măsurătorile lui TOPÁL (1969) lungimea corpului cu capul fiind de 51–55 mm, la care se mai adaugă coada cu lungimea de 29–47 mm. Antebrațul are lungimea de 38–43 mm, tibia 18–20 mm și ure-

chea 13–16 mm. Lungimea condilobasală a craniului este între limitele 13,8–15,4 mm, lățimea zigomatică 9,7–10,4 mm, lungimea dentiției superioare 5,0–5,8 mm, lățimea craniului între ultimii molari superiori 5,9–6,7 mm, lungimea mandibulei 10,9–11,6 mm, iar lungimea dentiției inferioare 5,8–6,3 mm. Greutatea corpului este de 8–12 g.

Modul de trai al liliacului nordic este puțin cunoscut până în prezent, se știe că este o specie montană, în altitudini mai joase se găsește doar în extremitățile nordice ale răspândirii sale. Hibernează în peșteri de diferite dimensiuni, în apropierea intrărilor, în crăpăturile clădirilor din lemn; este foarte puțin sensibil la frig, astfel nu are exigențe mari în alegerea locului de iernat. Primăvara devreme, în primele zile călduroase se trezește și părăsește locul de hibernare. Vara trăiește în zone montane împădurite, petrecându-și ziua în scorburi sau sub scoarța copacilor, mai rar în crăpăturile și pe podul clădirilor. Femela fată anual doi pui deodată.

Cercetătorii mai vechi presupuneau că este o specie migratoare, care face drumuri sezoniere de ordinul miilor de kilometri, toamna la sud și primăvara înapoi spre ținuturile nordice, însă această ipoteză nu a fost încă confirmată prin experimentele de inelare.

Referințele autohtone

Margareta DUMITRESCU, Jana TANASACHI și Traian ORGHIDAN (1963) în „Răspândirea chiropterelor din R.P.R.” indică două localități de colectare a speciei din țară, ambele preluate din literatura de specialitate antebelică.

Prima semnalare a speciei *Eptesicus nilssonii* din Oravița bănățeană este o greșeală. Deși în literatura consultată era indicat și județul unde se situează „Oravița” respectivă (comitatul Árva, azi Dolny Kubin, aflându-se în prezent pe teritoriul Slovaciei), cercetătorii români au preluat eronat data de la József PASZLAVSZKY, din **Fauna Regni Hungariae** (1918), amplasând-o în spațiu românesc. Cele două exemplare din Oravitz (cum apare la PASZLAVSZKY) au fost colectate de Antal KOCYAN, pădurar-șef din

* Sf. Gheorghe, Dealului 11B/16, RO-4000

comitatul Árva, în 1883 la poalele vestice ale Munților Tatra Înaltă, în apropierea localității Vitanova. Oravita este mai degrabă un nume de loc și nu de localitate. (Localizarea actuală după Aristid MOSANSKY, **Skorusinské vrchy**: Vitanova, Oravice – 785 m.)

A doua semnalare (ulterior infirmată) a speciei de pe teritoriul actual a României aparține zoologului Lajos MÉHELY. El a capturat un exemplar (o femelă tânără cu dentiția uzată) într-o crevașă de stâncă din pădurea de la Baziaș (Banat) la data de 15 iunie 1899 (detalii nepreluate de DUMITRESCU et al.), publicând datele în **Monographia chiropterorum hungariae** (1900). PASZLAVSZKY în opera sa a citat datele din **Monografie**, însă în cazul acestui exemplar deja menționează: „dubiosus – MÉHELY” (probabil la recomandarea dânsului, fiindcă el nu era specialist în domeniu). Poziția taxonomică a specimenului respectiv, care se află în colecția Muzeului de Științele Naturii din Budapesta, a fost în final clarificată de chiropterologul György TOPÁL (1959). El a constatat că liliacul respectiv aparține de fapt de specia *Hypsugo savii* Bonaparte, o formă necunoscută până atunci din Bazinul Carpatic.

O semnalare mai recentă a speciei aparține ornitologului Lídia MOLNÁR (1983). Ea a efectuat timp de un an (1978 febr.–1979 ian.) o inventariere a victimelor gazului de mofetă din rândul păsărilor și micromamiferelor pe Muntele Puciosu (Mții Ciomad–Puciosu), jud. Covasna, găsind printre altele și două exemplare de *Eptesicus nilssonii* la datele de 28 iulie și 28 august 1978, care au fost determinate de către ornitologul István KOHL la Reghin (L. MOLNÁR, comunicări personale). Urma acestor specimene aici s-a pierdut, în anul curent (2002) nereușind să regăsească materialul în colecțiile KOHL. Nici în memoriile, nici în corespondența savantului nu am găsit însemnări referitoare la aceste exemplare.

Am continuat monitorizarea victimelor mofetelor de pe Muntele Puciosu din anul 1997 până în prezent (BARTI, L., 2000; BARTI L, VARGA Á., 2002). Aflându-se într-un făget, grotlele cu emanațiile de gaze fac victime în rândul faunei silvatică. În 4 ani am colectat un mate-

rial compus din 218 exemplare de lilieci aparținând la 12 specii, printre care se numără și *Eptesicus nilssonii*. Un singur exemplar f. am găsit la data de 7 iulie 2001 în Peștera Ucigașă (Gyilkos-barlang), la o altitudine de cca. 1100 metri. Ceilalți membri ai acestei faune de lilieci sunt *Myotis myotis*, *M. mystacinus*, *M. brandtii*, *M. nattereri*, *M. bechsteinii*, *Eptesicus serotinus*, *Pipistrellus pipistrellus*, *Vespertilio murinus*, *Plecotus auritus*, *Pl. austriacus* și *Barbastella barbastellus*.

În anul 2002, la data de 16 februarie am cules câteva ingluvii ale huhurezului mic (*Strix aluco*) în turnul bisericii unitariene din satul Sâncraiu (Sepsiszentkirály) care se află pe marginea unei păduri de foioase, pe colinele estice ale Munților Baraolt. Într-una dintre ingluvii am găsit resturile scheletice ale unui exemplar m. de *E. nilssonii*, alături de oasele părșului comun (*Glis glis* – Gliridae, Rodentia) și resturile de chitină provenite de mai multe exemplare ale coșășului verde de frunziș (*Tettigonia viridissima* – Acrididae, Orthoptera). Pe baza faptului că ingluvia a fost încă nedezagregată și pe baza prezenței resturilor de insecte respective, consider că liliacul a căzut pradă în perioada iulie–septembrie din anul precedent.

Datele biometrice ale exemplarelor din Muntele Puciosu și Sâncraiu

Exemplarul colectat din Peștera Ucigașă (Muntele Puciosu) era într-o stare avansată de descompunere, astfel am păstrat numai craniul și scheletul, la care am efectuat unele măsurători (în milimetri).

Caracterele metrice măsurate la craniu au fost: lungimea condilobasală (lg. condbas.), lungimea șirului superior de dinți (lg. C-M3), lungimea șirului de molari superiori (lg M1-M3), distanța dintre caninii superiori (C-C), distanța dintre ultimii molari superiori (M3-M3), lungimea și lățimile trigonide și talonide (lț. trigon., lț. talon.) la C, P4, M1, M2, M3, distanța interzigomatică (d. interzig.), distanța inter-orbitală (d. interorb.), lungimea tăieturii nazale (lg. tăi. naz.), lățimea tăieturii nazale (lț. tăi. naz.), înălțimea craniului la bulele timpanice (înălț. cran.).

Caracterele metrice măsurate la mandibulă: lungimea (lg. mandib.), înălțimea sub canin (înălț. mandib. sub C), înălțimea după M3 (înălț. mandib. după M3), lungimea șirului inferior de dinți (lg. C-M3), lungimea șirului de molari inferiori (lg. M1-M3), lungimea și lățimile trigonide și talonide (lț. trigon., lț. talon.) la C, P3, P4, M1, M2, M3, distanța între apofiza coronoidă și apofiza angulară (d. apof. coron.-apof. ang.), distanța între apofiza coronoidă și condilul de articulație al mandibulei (d. apof. coron.- apof. cond.), înălțimea apofizei coronoidă măsurată perpendicular la linia imaginară bazală ce leagă muchia corpului mandibulei cu vârful apofizei angulare (înălț. apofiz. ang. 1), înălțimea apofizei coronoidă măsurată de la baza părții distale a mandibulei (înălț. apofiz. ang. 2).

Caracterele măsurate la schelet: lungimea antebrăzului, lungimea radiusului, lungimea humerusului, lungimea claviculei, lungimea cea mai mare a scapulei, lățimea cea mai mare a scapulei, lungimea oaselor metacarpale 1–5 (cu oasele carpale), lungimea falangelor la degetele 1–5, lungimea femurului, lungimea tibiei, lungimea talpei (fără gheare), lungimea osului coxal, lățimea cea mai mare a osului coxal. (Valorile obținute la măsurători sunt prezentate în tabel).

Din craniul și scheletul specimenului găsit în ingluvie s-au păstrat doar maxila stângă cu alveolele dentiției de la I2 la M3 cu dinții P4, M2, M3 și cu un fragment din osul jugal; osul palatin; cochleele și bulele timpanice; basioccipitalul; partea distală cu apofize a unei mandibule; un humerus fără terminația distală; fragmente de femuri și tibii; oasele metacarpale și vertebrele sacrale cu oasele coxale.

La acest exemplar am măsurat lungimea șirului de dinți superiori de la alveola caninului până la coroana ultimului molar (5.39 mm), lungimea dinților (P4: 1.08, M2: 1.50, M3: 0.97 mm), lățimea trigonidă a dinților (M2: 1.76, M3: 1.50 mm) și lățimea talonidă a dinților (P4: 1.38, M2: 1.68, M3: 1.16 mm).

Mulțumiri

Pentru ajutorul acordat pe teren, la măsurători și la fotodocumentare le datorez mulțumiri prietenilor Imre Zsolt AMBRUS și Mihály BAKÓ, biologului Zoltán CSATA, precum și Asociației Cercul de Turism Nemira pentru folosirea infrastructurii.

Bibliografie

- BARTI Levente (2000): **Újabb adatok a Torjai Büdöshegy mofettáinak gerinces-áldozatairól** (Date noi referitoare la victimele vertebrate ale emanațiilor de gaze din Muntele Puciosu, jud. Covasna), *Acta (Siculica)* – 1999, Sf. Gheorghie
- BARTI Levente, VARGA Ágnes (in press): **A torjai Büdöshegy gázbarlangjainak, mofettáinak denevér-áldozatai** (The bat-victims caused by bioxid of carbon – intoxication in some caves in Transilvanian part of Eastern Carpathians, especially in Büdöshegy – South-Hargita Mountains), A III. Magyar Denevérvédelmi Konferencia (Tokaj, 2001. december 1.) kiadványa (Proceedings of the III. Conference on the Bat Conservation in Hungary), Hungarian Bat Research Society, Budapest
- DUMITRESCU Margareta, TANASACHI Jana, ORGHIDAN Traian (1962-63): **Răspîndirea chiropterelor în R.P.R.**, *Lucrările Institutului de Speologie Emil Racoviță*, tom. 1–2, București
- KOCYAN Antal (1887): **A Magas-Tátra északi oldalán élő emlősök**, *Természettudományi Füzetek*, A M.N.M. kiadványa, XI. (1), Budapest
- MÉHELY Lajos (1900): **Magyarország denevéreinek monographiája Monographia chiropterorum hungariae**, Budapest
- MOLNÁR Lídia (1983): **A Torjai Büdöshegy (Kovácszna megye) mofettáinak madár- és emlősáldozatai** (Păsări și mamifere asfixiate în mofetele din Muntele Puciosu, jud. Covasna), *Aluta*, XIV-XV., Sf. Gheorghie
- MOSANSKY Aristid (1980): **Teriofauna der Ostslowakei und der Katalog der mammologischen Sammlungen des Ostslowakischen Museums in Kosice**, I. teil (Insectivora, Chiroptera), *Acta Musei Slovaciae Regionis Orientalis*, Kosice, p. 29–87.
- PASZLAWSZKY József (1918): *Fauna Regni Hungariae – Vertebrata, Mammalia*, Budapest
- TOPÁL György (1959): **Két ritka denevérfaj a Kárpát-medence faunájában, (Zwei seltene Fledermausarten in der Fauna des Karpatenbeckens)**, *Vertebrata Hungarica*, Budapest, tom. 1., fasc. 1, p. 89–101
- TOPÁL György (1969): **Denevérek (Chiroptera) – Fauna Hungariae** 22. köt. / II. füz.

Eptesicus nilssonii
(Chiroptera – Mammalia)
előfordulások Erdélyben
(Kivonat)

A dolgozatban két északi késeidenevér (*Eptesicus nilssonii* Keyserling et Blasius) gyűjtési és biometriai adatait közlöm, továbbá tárgyalom a faj romániai előfordulására vonatkozó régebbi adatokat. A három irodalmi adatból kettő téves, a harmadikat alátámasztó bizonyítópéldányoknak pedig nyomuk veszett.

Two *Eptesicus nilssonii*
(Chiroptera – Mammalia)
Records in Transylvania
(Romania)
(Abstract)

In this paper I publish the collecting and biometrical data of two Transylvanian *Eptesicus nilssonii* specimens and I discuss the previous occurrences known in the literature. Two of the three ancient data are wrong and the proving samples of the third are missing.

lg. condbas.	14.85	lg. mandib.	11.23	d. apof. coron.-apof. ang.	4.0
lg. C- M ³	5.60	înălț. mandib. sub C	1.98	lg. antebrăț	41.9
lg. M ¹ -M ³	4.62	înălț. mandib. după M ₃	1.44	lg. radius	41.5
d. C-C	5.11	lg. C-M ₃	5.81	lg. humerus	21.65
d. M ³ -M ³	6.89	lg. M ₁ -M ₃	4.20	lg. claviculă	11.4
lg. la C	1.16	lg. la C	0.65	lg. scapulei	11.52
lț. talon la C	0.90	lț. talon la C	0.80	lg. scapulei	5.90
lg. la P ¹	1.03	lg. la P ₃	0.60	lg. metacarp. 1. + falanga	7.4
lț. talon P ⁴	1.38	lț. talon la P ₃	0.56	lg. metacarpului 2.	38.6
lg. la M ¹	1.35	lg. la P ₄	0.82	lg. metacarpului 3.	38.5
lț. trigon. la M ¹	1.42	lț. talon la P ₄	0.63	lg. metacarpului 4.	38.3
lț. talon la M ¹	1.42	lg. la M ₁	1.57	lg. metacarpului 5.	36.2
lg. la M ²	1.35	lț. trigon. la M ₁	0.86	lg. la falanga deg. 2.	3.0
lț. trigon la M ²	1.68	lț. talon la M ₁	0.93	lg. falangelor deg. 3.	14.2+11.6
lț. talon la M ²	1.57	lg. la M ₂	0.46	lg. falangelor deg. 4.	11.8+8.3
lg. la M ³	0.97	lț. trigon. la M ₂	0.93	lg. la falangelor deg. 5.	9.0+5.5
lț. trigon. la M ³	1.50	lț. talon. la M ₂	1.01	lg. femur	15.95
lț. talon. la M ³	1.23	lg. la M ₃	1.27	lg. tibia	17.9
d. interzig.	10.08	lț. trigon. la M ₃	0.90	lg. talpei	8.5
d. intorb.	4.17	lț. talon la M ₃	0.73	lg. osului coxal	10.6
lg. tăi. naz.	2.5	d. apof. coron.-apof. cond.	3.2	lț. osului coxal	3.8
lț. tăi. naz.	2.0	înălț. apofiz. ang. 1	3.5		
înălț. cran.	6.76	înălț. apofiz. ang. 2	3.4		

Figura 1 Datele metrice (în milimetri) ale craniului și ale scheletului de *Eptesicus nilssonii*, colectat în Muntele Puciosu, jud. Covasna.

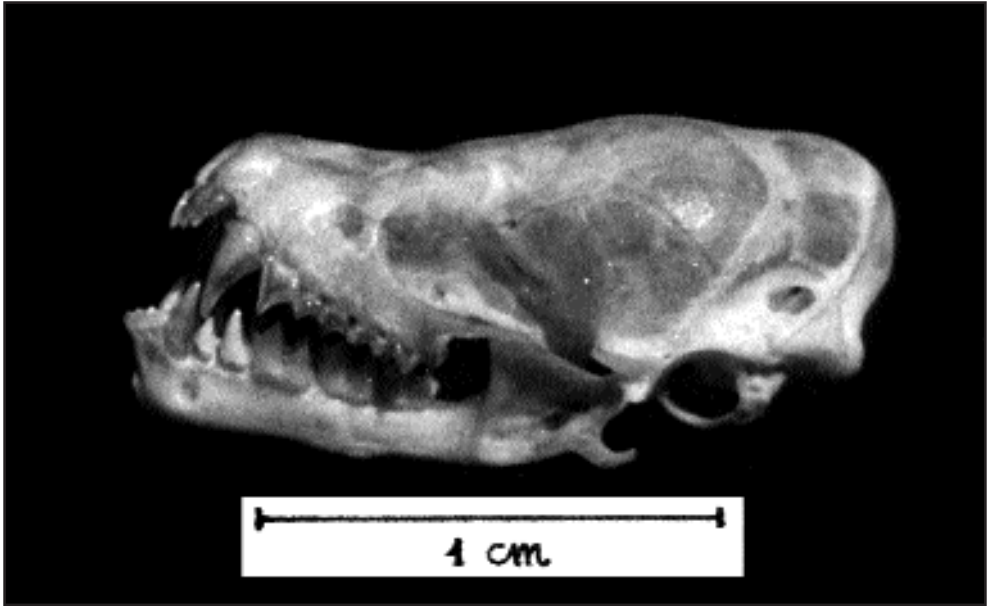

Figura 2 Craniul exemplarului de *Eptesicus nilsonii* colectat de la Muntele Puciosu (jud. Covasna),
Foto: BARTI L.

BARTI Levente

A szászrégeni KOHL István-gyűjteményben talált denevérrpreparátumok jegyzéke

(Kivonat)

A dolgozat KOHL István ornitológus Szászrégenben őrzött tekintélyes ornitológiai és emlőstani gyűjteményének denevérrangját ismerteti. A jelenleg a Lucian BLAGA Líceum által fenntartott Múzeumban és a KOHL-preparátorműhelyben összesen 44, különféle módon tartósított denevér található, melyek 10 fajhoz tartoznak: *Rhinolophus ferrumequinum*, *Myotis myotis*, *Myotis blythii*, *Eptesicus serotinus*, *Nyctalus noctula*, *Pipistrellus pipistrellus*, *Pipistrellus nathusii*, *Plecotus auritus*, *Plecotus austriacus*, *Miniopterus schreibersii*. A legértékesebb faunisztikai adatot egy durvavitorlájú törpe-denevér (*Pipistrellus nathusii*) képezi, amely a fajnak a második erdélyi előfordulása.

*

KOHL István Szászrégenben őrzött tekintélyes ornitológiai és emlőstani gyűjteményében a madarak mellett főleg a kinegetikai értéket képviselő ragadozó emlősök és a rágcsálók vannak erőteljesebben képviselve.

A jelenleg a Lucian BLAGA Líceum által fenntartott Múzeumban mindössze 26 denevérrpreparátum található, amelyek 4 fajhoz tartoznak. A preparátorműhelyben azonban MÁRKUS Zoltánnak, a gyűjtemények őrének segítségével további 18, különféle módon tartósított denevért találtam, melyek révén a fajlista további 6 fajjal bővült.

A régi preparátorműhely nyilvántartásai 1964. október 5-től 1971. július 9-ig, illetve 1976. április 16-tól 2001 végéig tartalmazznak folyamatos feljegyzéseket a bekerült emlősállatokról. E periódusokból még további 20 KOHL István által preparált denevérről találtam említést,

amelyek jórészt ismeretlen helyre kerültek.

A műhelyben talált denevérek zöme nem szerepelt egyetlen nyilvántartásban sem (a táblázatban *-gal jelöltem a szóbanforgó 16 példányt), és sajnos, többnek hiányoztak a gyűjtési adatai, így a legértékesebb faunisztikai adatot képviselő durvavitorlájú törpe-denevérnek (*Pipistrellus nathusii*) is, amely a fajnak a második (véltéleg) erdélyi előfordulása. (Az elsőt 1968-ban Profira BARBU és társai jelezték Maroscsapóról.)

További érdekes adatok: két Erdőlibánfalván, valószínűleg barlangban gyűjtött hosszúszárnyú denevér (*Miniopterus schreibersii*) – a Görgényi-hegységből a fajnak más előfordulási adata nem ismeretes; egy Régenben, 1984. november 30-án gyűjtött nagy patkósorrú denevér (*Rhinolophus ferrumequinum*).

A múzeumi gyűjtemény magját 20 községes denevér (*Myotis myotis*) képezi, amelyeket KOHL István további 19, jórészt ismeretlen sorsú társával együtt a régi evangélikus templom tornyában, padlásán gyűjtött 1987. július 4-én. Az állatokon lemérte a test, a fark, az alkar, a fül és a 3. ujj hosszát, valamint feljegyezte a nemet és a testsúlyt. Ezen adatok alapján megállapítható, hogy az illető példányok egy szülőkolóniához tartoztak, öregebb nőstények és anyányi fiatalok 2 : 1 arányban képviseltek.

A kitömött bőrök jó állapotban vannak, a koponyák azonban valószínűleg NaOH-ban voltak főzve és megsérültek.

A műhelyben talált és a Múzeum leltárában nem szereplő preparált és preparátlan denevérrkoponyákat (13 példány) MÁRKUS Zoltán kérésére átengedte, és azok a forrás megjelölésével a saját denevérrcsontgyűjteményem leltárába kerültek.

A látogatásomkor néhány irodalmi adatot képező példányt is próbáltam felderíteni, amelyeket MOLNÁR Lídia sepsiszentgyörgyi biológus a Kovászna megyei Büdöshegyen gyűjtött 1979-ben, és meghatározás végett KOHL Istvánnak adott át [MOLNÁR L.: szóbeli közlés]. Ezek az 1983-ban leközölt fajlista alapján a következők voltak: 4 *Myotis mystacinus*, 1 *Myotis nattereri*, 1 *Myotis myotis*, 2 *Eptesicus nilssonii*,

* Sf. Gheorghe, Dealulul 11B/16, RO-4000

2 *Plecotus auritus* és 3 meghatározhatatlan. Az említett 1979-es bűdöshegyi denevérek közül az *Eptesicus nilssonii*-k az első romániai előfordulásai a fajnak, a *Myotis nattereri* pedig 100 év után a második erdélyi példány a szegényes denevérfaunisztikai irodalom alapján. A példányokat, sajnos, még nem találtam meg, és a műhelyi napló sem tartalmaz feljegyzést róluk, ellenben volt egy a Bűdöshegyen 1988-ban gyűjtött közönséges késeidenevér (*Eptesicus serotinus*), amely *Nyctalus noctula*-ként szerepelt a kísérőcímkén és a műhelynaplóban.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom MÁRKUS Zoltánnak, a KOHL-gyűjtemény gondozójának a denevéryanag felkutatásában nyújtott értékes segítségért; az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, hogy hozzáférhetővé tette számomra KOHL István írott hagyatékát; a sepsiszentgyörgyi Nemere Természetjáró Körnek az infrastruktúra használatáért.

Irodalom és források

1. BARBU, Profira; POPESCU, Alexandrina; SORESCU, Constantina (1975): **Nouvelles contributions concernant la distribution de certains chiropteres en Roumanie. Nécessité de protéger quelques espèces grégaires.** *Travaux du Muzéum d'Histoire Naturelle Grigore ANTIPIA*, vol. XVI, p. 311–317
2. KOHL István, *Műhelynaplók 1964–2001*
3. KOHL István, *A Múzeum leltárkönyve*
4. MOLNÁR Lídia (1983): **A Torjai Bűdöshegy (Kovászna megye) mofettáinak madár- és emlőssáldozatai.** *Aluta*, XIV–XV, Sepsiszentgyörgy

István KOHL

(Reghin)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă materialul de lilieci al valoroasei colecției ornitologice și de mamalii a regretatului ornitolog István KOHL din Reghin. În Muzeul din Liceul Lucian BLAGA, respectiv în atelierul de preparare KOHL se găsește în total 44 de exemplare de lilieci, preparate în diferite feluri, aparținătoare de 10 genuri: *Rhinolophus ferrumequinum*, *Myotis myotis*, *Myotis blythii*, *Eptesicus serotinus*, *Nyctalus noctula*, *Pipistrellus pipistrellus*, *Pipistrellus nathusii*, *Plecotus auritus*, *Plecotus austriacus*, *Miniopterus schreibersii*. Cea mai interesantă dată faunistică ne este oferită de un exemplar de *Pipistrellus nathusii*, care reprezintă a doua semnalare a speciei în Transilvania.

The Chiroptera Material of the István KOHL's Ornithological and Mammological Collection from Szászrégen (Reghin, Romania)

(Abstract)

In this work the list of Chiroptera material found in the István KOHL's ornithological and mammological collection from Reghin (Transylvania) is published. This material contains 44 specimens belonging to 10 species: *Rhinolophus ferrumequinum*, *Myotis myotis*, *Myotis blythii*, *Eptesicus serotinus*, *Nyctalus noctula*, *Pipistrellus pipistrellus*, *Pipistrellus nathusii*, *Plecotus auritus*, *Plecotus austriacus*, *Miniopterus schreibersii*. The most interesting faunistic data is one sample of *Pipistrellus nathusii*, that is the second specimen found in Transilvania.

Preparatele de lilieci din Colecția

I. Faj / Species	Nem / Sex	Gyűjtési hely / Collecting place	Gyűjtési dátum / Collecting data	Preparálási forma / Prepar. wood	Állapot / Condition	Utolsó meghat. / Det.	Tárolási hely / Storage place	Lelt. szám / Reg. nr.
<i>Rhinolophus ferrumequinum</i> Schreber	♂	Szászrégen (MS)	1984. 11. 30.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Barti-gyűjt.	M126 ChRh/31
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen		Szászrégen (MS)	?	bőr	jó	Kohl. I.	Kohl-Múz.	M3
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂	Erdőszakál (MS)	1985. 08. 17.	bőr koponya	jó jó	Kohl. I.	Kohl-Múz. Barti-gyűjt.	M127 ChVMyl/156
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M130
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M131
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M132
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M133
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M134
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M135
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M136
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M137
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M138
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M139
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M140
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M141
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M142
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M143
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M144
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M145
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M146
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M147
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M148
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♀	Szászrégen evang. templom	1987. 07. 04.	bőr koponya	jó sérült	Kohl. I.	Kohl-Múz. Kohl-Múz.	M149
<i>Myotis blytii</i> * Tomes		?	?	koponya	jó	Barti. L.	Barti-gyűjt.	ChVMyl/157
<i>Myotis blytii</i> * Tomes		?	?	koponya	jó	Barti. L.	Barti-gyűjt.	ChVMyl/158
<i>Eptesicus serotinus</i> * Scheber		?	?	bőr (benne koponya)	jó	Barti. L.	Kohl-műhely	

1. táblázat A KOHL István gyűjteményében talált denevépreparátumok és a nyilvántartásokban szereplő denevér-gyűjtési adatok jegyzéke.

The list of the chiroptera material found in the István KOHL's ornithological and mammological collection.

I. Faj / Species	Nem / Sex	Gyűjtési hely / Collecting place	Gyűjtési dátum / Collecting data	Preparálási forma / Prepar. wood	Állapot / Condition	Utolsó meghat / Det.	Tárolási hely / Storage place	Lelt. szám / Reg. nr.
<i>Eptesicus serotinus</i> Scheber		Büdöshegy (CV)	1988. 08. 08.	koponya	jó	Barti L.	Barti-gyűjt.	ChVEp/15
<i>Nyctalus noctula</i> Scheber		Szászrégen (MS)	1955. 04. 26.	bőr (benne koponya)	jó	Kohl I.	Kohl-Múz.	M2
<i>Nyctalus noctula</i> * Scheber		Szászrégen (MS)	1976. 05. 03.	koponya	sérült	Kohl I.	Barti-gyűjt.	ChVNY/36
<i>Nyctalus noctula</i> * Scheber		?	?	teljes csontváz	jó	Kohl I.	Kohl-Múz.	
<i>Nyctalus noctula</i> * Scheber		?	?	formolban	jó	Barti L.	Kohl-műhely	
<i>Nyctalus noctula</i> * Scheber		?	?	formolban	jó	Barti L.	Kohl-műhely	
<i>Nyctalus noctula</i> * Scheber		?	?	formolban	jó	Barti L.	Kohl-műhely	
<i>Nyctalus noctula</i> * Scheber		?	?	formolban	jó	Barti L.	Kohl-műhely	
<i>Nyctalus noctula</i> * Scheber		?	?	formolban	jó	Barti L.	Kohl-műhely	
<i>Nyctalus noctula</i> * Scheber		?	?	formolban	jó	Barti L.	Kohl-műhely	
<i>Pipistrellus pipistrellus</i> * Scheber		?	?	(múmia)		Barti L.	Barti-gyűjt.	ChVPip/07
<i>Pipistrellus nathusii</i> * Keyserling & Blasius		?	?	koponya	sérült	Barti L.	Barti-gyűjt.	ChVPip/08
<i>Plecotus auritus</i> Linnaeus		Szászrégen (MS)	1957. 01. 12.	bőr (benne koponya)	jó	Kohl I.	Kohl-Múz.	M1
<i>Plecotus austriacus</i> * Fischer	♀	?	?	(múmia)		Barti L.	Barti-gyűjt.	ChVPI/49
<i>Plecotus austriacus</i> * Fischer		Szászrégen (MS)	1968. 01. 10.	koponya	jó	Barti L.	Barti-gyűjt.	ChVPI/50
<i>Miniopterus schreibersii</i> Kuhl		Erdő-Libánfalva (MS)	1979. 09. 30.	koponya	jó	Kohl I.	Barti-gyűjt.	ChVMin/12
Példánynélküli adatok Kohl I. naplójából								
17 <i>Myotis myotis</i> Borkhausen	17♀ 3	Szászrégen evang. templ.	1987. 07. 04.			Kohl I.		
2 <i>Myotis myotis</i> Borkhausen	2♀	Szászrégen evang. templ.	1987. 07. 04.	bőr koponya		Kohl I.	Marosvásárhelyi Múz.	
<i>Myotis myotis</i> Borkhausen	♂ juv	Szászrégen (MS)	1996. 06. 24.			Kohl I.		

HORVÁTH Alpar

**Az Erdélyi Gyopár folyóirat
szelektív bibliográfiája
(1991–2000)**

(A közlésről)

Az *Erdélyi Gyopár* az Erdélyi Kárpát Egyesület Kolozsvárott, 1991 óta megjelenő kéthavi folyóirata. Olyan előzmények után, mint a múlt század eleji *Erdély*, a nagy múltú egyesületnek ez az újraalakulás utáni kiadványa is elsősorban ismeretterjesztő anyagokat és egyesületi, mozgalmi híreket közöl, előbbieket mindenekelőtt földrajz-turisztikai témában, de ennek megfelelően gombászattól és barlangászattól az építészettörténetig. 1991–2000-ben megjelent számainak kivonatos cikkbibliográfiája ezeknek az ismeretterjesztő, adatgazdag anyagoknak kíván gyors visszakeresési lehetőséget biztosítani.

1991/1

Turistatörténelem. Az EKE rövid története
Túrajavaslat. Szamos-bazár (Cetatea Radesei)
Tájémbutató. Kristó András: A Nagy-Hagymás-hegység
Környezetvédelem. Ince Árpád: Elvárások és lehetőségek Romániában
Gombászsarok. Pázmány Dénes: A kucsmagombákról
Csűrös István: A havasi gyopár

1991/2

Imecs László: A természetjárás veszélyei a hegyekben
Túrajavaslat. Varga Alfonz: A Néra völgye (Cheile Nerei). Az Ochiu Beului és a Beusnica vízesések
Turistatörténelem. Ajtay Ferenc: Az EKE rövid története. (2. rész)
Tájémbutató. Dr. Tövissi József: A Torockói-hegység (első rész)
Természetvédelmi hírek. A romániai erdők állapotáról (a Rhododendron Őko szerint)
A kolozsvári botanikus kert elszomorító helyzetéről (Ajtay F.)
Varga A.: Rövid beszámoló az EKE centenáriumáról

László F. Csaba: Minek nekünk tájfutás?
Szarka György: Alapfokú földtani ismeretek természetjáróknak. 1. Bevezető
Pázmány D.: Gombászsarok

1991/3

Nemess László: Öllerer Jóska sok szeme (egy nagy filmes emlékére)
Wanek Ferenc: Gyergyószárhegyi képsor
Turistatörténelem. Ajtay F.: Az EKE a második világháború után (III)
Túrajavaslat. Varga A.: A „Tizenkét apostol” (Kelemen-havasok)
Tájémbutató. Imecs Zoltán: A Torockói-hegység (II. rész)
dr. Tövissi J.: Turizmus és környezetvédelem
László F. Cs.: Turisztikai tájékozódás-tájfutás (II)
dr. Csűrös I.: A Torockói-hegység növényritkaságaiból
Gruzda János és a Torockói-hegység
Pázmány D.: Gombászsarok (pöfetegek)

1991/4

Herkulesfürdő
Imecs L.: Egyedül a Mount Everest csúcsán
Túrajavaslat. A „Hét létrás” úti vízesések
Turistatörténelem. Ajtay F.: Az EKE rövid története (befejező rész)
Tájémbutató. Kerekes Ibolya: A Cserna-völgy és Domogled
Rákossy László: A Domogled-hegység pillangó faunájáról
Csűrös I.: A természetvédelem egyes kérdései Romániában
Bagaméri Béla: 25 éves a Kolozsvári Amatőr Barlangkutató Klub
László F. Cs.: III. A tájfutás - sport
Nemzetközi tájfutóverseny Kolozsvárt
Csűrös I.: A Domogled növényvilágáról
Gombászoldal. Pázmány D.: A gerebengombák

1991/5

Újjáalakult az Erdélyi Kárpát Egyesület
Kiss Ferenc (Temesvár): Turizmus az iskolában
Túrajavaslat. Géczi Róbert: Jöjjön velünk a Bucuratóhoz a Reteyzátba!
Ajtay F.: In memoriam Tulogdi János (1891–1979)
Béres Márta, Béres József (Máramarossziget): Máramaros vulkanikus hegyei. A Gutin és a Kőhát
Minier Csaba: Erdélyi várak. Történeti áttekintés
Moldován András: A természetjárástól az alpinizmusig
Csűrös I.: A keleti bazsarózsa (*Paeonia tenuifolia* L.)
Búcsú Moldován Andrásról

* Univ. BABEȘ-BOLYAI (Cluj), Colegiul Universitar Gheorgheni, Grădina CSÍKI, RO-4200

1992/1 (6)

Dukrét Géza: Czárán Gyula emlékről
Ajtay F.: A sízés kezdetei Erdélyben
Nicolae Baticu: A Román Alpin Klub történetéből.
(ford. Ajtay F.)
Sítérepek. Balázs Arnold: Lesz-e síparadicsom Bor-safüreden?
Az Oltárkőtől a Tien-Sánig. Lejegyezte Szarka Gy.
Hatházi Annamária: „Csak egy Földünk van”
Kis síbécé. Összeállította Imecs L.
Görög István: A KABK (CSA) '91-es barlangásztá-bora
Ajtay F.: Dr. Tulogdi Jánosra emlékeztünk

1992/2 (7)

Molnár Jenő: Gondolatok a turizmusról
Túrajavaslat helyett. Negulescuné Nagy Irén: Egy de-tonátai kirándulás
Bagaméri B.: Az Erdélyi Kárpát Egyesület karszt- és barlangkutató tevékenységéről
Berényi Hajnalka: Megemlékezés az örményekről
Minier Cs.: Épségben levő erdélyi várak
Sítérepeink. Farkas Lajos: Kisbánya télen
Imecs L.: Predeál, a téli sportok egyik hazai központja
Megemlékezés. Kovács Ferenc 1935–1991
Gombászoldal. Pázmány D.: A tövisalja gomba

1992/3 (8)

Márk Lajos: A hegykultusz
Veress László (Segesvár): Turizmus kerékpárral
Bagaméri B.: Az Erdélyi Kárpát Egyesület karszt- és barlangkutató tevékenységéről
Túrajavaslat. Egri László: A Rézbányai (Băița) Körös környékén
Németh Katalin: Boldog Várad!
Méder Árpád: A Fekete és Sebes Körösök völgye, va-lamin a Királyerdő tájai
Dukrét Géza, Palczér János: A Galbena körút
Péter I. Zoltán: Nagyvárad barokk műemlékei
Dukrét G.: Bihar védett területei
Tájémbutató. Mátis János, Nagy Béla: A Nagykőhavas
Imecs L.: Visszaemlékezés a nagykőhavas menedék-ház 1930-ban tartott avatási ünnepségére
Turistáknak madarokról. Béres József: A billegetők
Gombászarok. A csiperkegomba
Ajtay F.: Megemlékezés Nyárádi Erasmus Gyuláról

1992/4 (9)

Természetjáró nagyjaink. Móricz Zsigmond (1879–1942). Összeállította Nagy Irén
Gál Ödön: Turizmus falun – faluturizmus
Szarka Gy.: In memoriam Dr. Balogh Ernő (1882–1969)
Az Erdélyi Kárpát Egyesület háromszéki osztályának

rövid története. Összeállította Kisgyörgy Zoltán és Kónya Ádám
Kristó András: A Szent Anna-tó és környéke
Dr. Minier Albert: A 150 éves Tusnádfürdő
A hosszú élet titka. Beszélgetés egy régi EKE-taggal.
Lejegyezte Ajtay F. 1992 nyarán
Varga A.: Egy sikeres turista együttműködés
Dr. Csűrös I.: Az ősmamutfenyő. A kolozsvári Botanikus Kert egyik különlegessége
Marosiné Incze Mária: EKE vándortábor '92
A Kelemen-havasok ökológiai katasztrófája. A Rhododendron Öko-Klub „Ökológiai információk” című kiadványa nyomán

1992/5 (10)

Természetjáró nagyjaink. Eötvös Loránd, a turista.
Összeállította Nagy Irén
Dénes István, Ferenczi Géza, Ferenczi István:
Gyepűnyomozás a Görgényi-hegység–Hargita-fennsík nyugati szegélyén és a Persányi-hegység északi szárnyának keleti lejtőin
Géczi Róbert: A Kelemen-havasok
Minier Csaba: Romos váraink
Balázs A., Imecs L., Szakács É.: Retyezáti hangulat
Dukrét G.: Honismereti tábor Várasfenesen
Nagy Irén és Kiss Margit: Pécsre kirándult az EKE kolozsvári osztályának egy csoportja
Koródi Zoltán: Erdő és ember
Tóthpál Tamás: Dobogókő 1992

1992/6 (11)

Természetjáró nagyjaink. Kodály Zoltán. Összeállította: Nagy I.
Marosiné Incze Mária: A '92-es év mérlege
Dukrét G.: Az EKE Bihari Osztályának életéből
Ajtay F.: Amerika 500
Sítérepeink. Horváth Emil, Koréh P. Barna: A Vle-gyásza télen
Zsigmond Enikő: Nagyhagymás-találkozó 1992. aug. 14–16.
1992-es évfordulókból. Összeállította Szigeti Mária és Ajtay F.
Kerekes Ibolya: Utólagos naplójegyzetek (rendhagyó beszámoló egy marosvásárhelyi természetbarát-csoport magyarországi útjáról)

1993/1 (12)

Természetjáró nagyjaink. Nagy I.: Dr. Tavaszi Sándor (1888–1952)
Ajtay F.: Az Erdélyi Alpin Klubra emlékeztünk
Hegymászók tízparancsolata (Luis Trockner)
Sítérepeink. Zsigmond Enikő: Siléccel a téli Hargitafüfördőn

Gréter Norberth: A Kishavas (Muntele Mic) és környéke
A '92-es év írásaiból
A Kárpátok és egyben Románia legmélyebb barlang-
jai. A Kárpátok tíz legnagyobb függőleges barlangszá-
kasza (vertikuma/a pic-ja). Ica Giurgiu nyomán
összeállította Varga A
Dukrét G.: Természetjárók találkozója
Imecs L.: Kis sí ábécé 3. (befejező rész)
Gombászsarok. László Kálmán: A téli fülőke

1993/2 (13)

Természetjáró nagyjaink. Nagy I.: Táncsics Mihály
(1799–1884)
Pöllnitz Ilona: Az idegenforgalom néhány vonása Har-
gita megyében
Túrajavaslat. Bagaméri B.: A Jád völgye
Romos váraink (2. rész). Bihar megye – Dukrét G. Har-
gita megye – Minier Cs.
Dr. Kovács József: Hegyvidéki tavaink
Levél az „Erdélyi Gyopárhoz”. Dr. Újvári József: A
Kelemen-havasok ökológiai és gazdasági „katasztró-
fájáról”
László F. Cs.: „Engedjétek hozzám jönni a gyerme-
keket” – tájfutni
Csűrös I.: A mocsárciprusról
Ajtay F.: Természetjárás a Nyírségben
Gombászsarok. László Kálmán: Kora tavaszi gom-
báink

1993/3

Géczi Róbert: Retyezát
Wanek F.: A Retyezát földtani felépítéséről
Fazekas Lóránd: A Fehér Sziklák gerincein: a Kis
Retyezát
Csűrös I.: A Kis Retyezát növényvilágáról
Csűrös I.: Megzavart madárlakoma
Palkó Attila: Hunyad vármegye nevezetesebb közép-
kori műemlékei
Behabetz Magda: Forrásavatás
Imecs László beszéde az EKE-forrás avatásánál 1993.
szeptember 26.
Dukrét G.: Honismereti tábor
Dukrét G.: Országos Turista Vándortábor

1994/1

Dénes István: A homoródalmási „Orbán Balázs”
cseppkőbarlang
Kristó A.: A homoródalmási barlangvidék
Benedek Zoltán: A Bihar megyei Medve-barlang
Barlangi élőlények, barlangi életmód
Ajtay F.: A barlangok gyógyhatásáról
Zsakó János: 501 éve született Paracelsus
A. F.: Merza Gyulára emlékeztünk

1994/2

Dimény Levente: A földi élet éltetője: az atmoszféra
Ajtay F.: Védelmezőnk és ellenségünk: a légköri ózon
Béldi Miklós: Sík- és dombvidéken fészkelő költöző
madaraink
Fodorpataki László: Savas esők hatása a növényzetre
László K.: A fehér szarvasgomba
Nagy Béla: Lehmann Károly élete és munkássága
1894–1990

1994/3-4

Kolozsvár környéke – turizmus
Ajtay F., Bagaméri B.: Kirándulóhelyeink
Wanek F.: Földtani felépítés
Mészáros Miklós: Fontosabb őslény-lelőhelyek
Palkó A.: Európa egyik legrégebbi őskori telepe
Csűrös I.: Kolozsvár és környékének növényvilágáról
Jablonovszki Elemér: A Szénafüvek élővilágáról
M. M.: Vérszopó vámpírok évadja – a kullancs, a há-
roméltú parazita
Ajtay F., Géczi R.: Kolozsvár környékének földtani
érdekességei: a feleki gömbkövek.
Tóthpál T.: Kirándulás a Mezőség nyugati peremére
Gyurka László: Kolozsvár környékének történelmi és
műemlékei. Szamosfalva. Szászfenes
Dezső András: A Fellegvár
Újvári Mária: Erdély legnagyobb könyvtára
Megemlékezés. Nagy-Tóth Ferenc: Gergely János
(1928–1989)
Németh Géza: 125 éves a Természet Világa
Behabetz M.: Fél év a kolozsvári EKE életéből

1994/5

Palczer János: Kiránduljunk a Ciblesre
Mészáros M.: A Cibles-hegység földtani és földrajzi
viszonyai
Bagaméri B.: A Szelek barlangja
Bagaméri B.: A 28. barlangásztábor (1994. augusztus
20–28)
Orbán Zselyke: Györgyfalva népviselete
Borbáth Endre: A légkör természetes radioaktivitása a
Háromszéki medencében
Az ökoturizmus tízparancsolata (a Gaia nyomán)
Behabetz M.: Az EKE III. Vándortábor Sepsibükszá-
don (1994. augusztus 25–28.)
Kakas Zoltán: A Likaskő
László F. Cs.: Turisztikai tájékoztató – tájfutás Ko-
lozsváron (rövid történeti áttekintés)

1994/6

Magyarosi Margit: Gyulafehérvár és környéke
Bagossy László: Szarvasbögés
Egy nagyra törő természetjáró: Bagossy László

Kerekes Péter Pál: A Kis-Békás szoros
 Máthé Gyula : Fogarasi gerinctúra
 Dukrét G.: A bihari EKE osztály III. honismereti tá-
 bora
 Fogarasi László: Kidei Sipos Dávid emlékünnepe –
 Kide, 1994. október 1.
 B. Murádin Katalin: Kőfaragó Sipos Dávid
 Dimén L.: Erdővidék ásványvíz-forrásai
 Dukrét Lajos: Kovászna megye romos várai
 Horváth Alpár: Bemutatjuk a Közép- és Kelet-Európai
 Környezetvédelmi Központot (REC -Regional Envi-
 ronmental Center for Central and Eastern Europe)

1995/1

Megemlékezés. Kristó András 1930. június 10. – 1994.
 december 14. Az EKE vezetősége, az Erdélyi Gyopár
 szerkesztősége
 Ajtay F.: Egy világhíró tudós halálára: Balázs Dénes
 1924. szeptember 17. – 1994. október 19.
 Juhász Ibolya, Juhász Viktor: Adatok a révi szikla-
 szoros és a barlang feltárásának történelméhez
 Dr. Balogh Ernő 1943. október 17-én elhangzott
 beszéde
 Tóthpál T.: A Peterd–Szindi gerinc
 Virgil Salvanu: Gondolatok a mediterrán kultúráról
 (I. rész)
 Schneider Claudia Andrea: 1995 – Az Európai Ter-
 mészetvédelem Éve
 Ábrahám János: A zöld Európáért
 Dukrét G.: Az Erdélyi Kárpát Egyesület szervezési
 alapelvei
 Jablonovszki E.: A „Természetjárók Kárpáti Ligájá”-
 nak Első Lírája
 Fogarasi L.: Ifjú Környezetvédők és Természetjárók
 Téli Tábor. Uzonkafüredő, 1994. december 28. – 1995.
 január 1.
 Dukrét L.: Tíz nap a Bihar hegységben

1995/2

Nagy Béla: Brassó
 Ajtay F.: Jöjjön velünk a Sárkányok kertjébe
 Dr. Kovács József: Máramaros hegyi tavai
 Jablonovszki E.: A kolozsvári botanikus kert
 V. Salvanu: Gondolatok a mediterrán kultúráról
 (II. rész)
 László F. Cs.: Tájfutó ABC (I. rész)
 Tóthpál T.: A kolozsvári templomok évszámrejtő feli-
 ratai
 Dimén L.: A Föld Napja – Earth Day
 Természetjáró elődeink. Kolár Károly (1897–1981). Az
 E. Gy. szerk.
 Marton Lili: Megemlékezés egy emberszerető ter-
 mészetgyógyásról: Szabó Csongor (1942–1994)

1995/3

Kristó A.: A Székelyföld vulkanikus hegylánca
 Nagy Lajos: Kiránduljunk a Hargitára
 Mirk László: Adatok a gázfürdők és ásványvizek
 gyógyhatásának vizsgálatához
 Palczér J.: A Csomád és Sóllyomkő tövében (I. rész)
 János Ibolya: Botanikai rezervációk a Csomád–Büdös-
 hegycsoportban (I. rész)
 Rabocskay László: Málnás környékének botanikai ér-
 dekeségei
 Szász-Fejér János: A zabolai Mikes kastélypark fás
 növényei
 Baka Ákos: Túravezetés a felsőháromszéki Perkő-
 tetőre és környékére (I. rész)
 Dukrét L.: Háromszék ósvái (II. rész)
 Tóthpál T.: A Háromszéki-medence térképe
 Németh János: A Sódvidék gyöngye: Szováta
 Szócs Lajos: Korond és környékének természeti kincsei
 Dr. Kovács József: A nagygalambfalvi Rát-tava
 Dénes I.: A Székelyföld barlangjai (I. rész)
 Béli Miklós: A Székelyföld madarai a nyári hónapok-
 ban (I. rész).
 Ajtay F.: Levél egy székely faragóhoz
 90 éves az EKE révi osztálya
 Dimén L.: Benkő József (1740–1814)
 László F. Cs.: Tájfutó ABC (II. rész)
 Tóthpál T.: A madéfalvi veszedelem (rejtvény)

1995/4

Ajtay F.: Binder Pál (1935–1995)
 Gyurka L.: Ferenczi Imre (1942–1995)
 Nagy B.: Pialoga Pál (1924–1995)
 Baka Á.: Túravezetés a felsőháromszéki Perkő-tetőre
 és környékére (II. rész)
 Béli M.: Székelyföldi madarak a nyári hónapokban
 (II. rész)
 Hantz Lám Irén: Vass Albert emlékkiállítás Torockón
 Csűrös István, Csűrös László: A kolozsvári Malomvölgy
 növényvilágáról
 Ajtay F.: Megemlékezés: Egy repülő Afrika-kutató:
 Almásy László (1895–1951)
 László F. Cs.: Tájfutó ABC (III. rész)
 Dukrét G.: A Bihar megyei EKE osztály hírei

1995/5

Dénes I.: A Székelyföld barlangjai (II. rész)
 Görög I.: Barlangásztábor – 1995
 János Ibolya: Botanikai rezervációk a Csomád–Büdös
 hegycsoportban (II. rész)
 Dukrét L.: Háromszék ósvái (III. rész)
 László F. Cs.: Tájfutó ABC (IV. rész)
 Szabó Bertalan: Az EKE IV. Vándortábor
 Máthé Gyula: A harangkultusz múltjából (I. rész)

Az EKE Alapszabályzat módosítása
Dukrét G.: Honismereti tábor – 1995

1995/6

Ajtay F.: Pakó Béla (1900–1995)
Magyarosi M.: Páll Elemér (1905–1995)
Veress Emőd: A Bucsecs
Ferenczi István: A mezőségi magyarság betelepítése korának kérdéseiről
Dr. Csűrös I.: A magyarszováti védett területről
Daday János: A Pádis-Csodavár zárt medence
Tóthpál T.: Egy erdélyi turistaegyesület által fenntartott magánposta százéves évfordulójára
Máthé Gy.: A harangkultusz múltjából (II. rész)
Gyurka L.: Egy mezőségi középkori harang kései üzene
Egri Ferenc: Bihariak a Retyezátban
Dimén L.: Cholnoky Jenő (1870–1950) élete és munkássága
Dr. Tulogdi János: Meddig terjed a látóhatár?
Dr. Kubassek János: A Szahara szívében: A Gilf Kebir rejtelmek
Imecs L.: A természetjárás fontossága
Ajtay F.: Balázs Dénes: Életem – utazásaim
Fodorpataki L.: A fotoszintézis – a földi életet fenntartó folyamat
Az első Kárpát-koszorú expedíció 1995–1996 telén

1996/1

Miklósi-Sikes Csaba: A szilágysági falvak építészetéről (I. rész)
Csűrös I., Csűrös-Káptalan Margit: Szkerice-Bélavár növényvilágáról
Ajtay F.: Egy kis szelenológia
Ábrahám János: Lépések a Holdon
Máthé Gy.: A harangkultusz múltjából (III. rész)
Daday J.: 90 éve hunyt el Czárán Gyula
Marton Lili: Granada: A tavasz városa
Mészáros M.: A Gyalui-havasok földtana
*** A Gyalui-havasok térképe
Palczer J.: Ismerjük meg a Gyalui-havasokat
Bánhidi Attila: Hullámvölgyben?
Neidenbach Ákos: Erdélyi körutazás
*** Évfordulók '96
Beke Gyula: A homoródokládi Kustaly vára
Magyarosi M.: A szászfenesi Leányvár
Xántus János: A nagyekemezői gáz égése
Györfly Lajos: Balesetveszély a hegyekben
Imecs L.: 1977. április 17.
Ajtay F.: Az EKE Vezető Tanácsának gyűlése
Szabó Bertalan: Az első téli Kárpát-koszorú expedíció hírei
Tóthpál T.: Bélyegsarok

1996/2

Bajusz István: Tégglás Gábor (1848–1916)
Miklósi-Sikes Csaba: A szilágysági falvak építészetéről (II. rész)
Hints Zoltán: Ismerjük meg a kígyókat
Asztalos Lajos: Hol is vannak a Nyugati Kárpátok?
Csűrös I.: A Királykő növényvilágáról
V. Salvanu: A látásélmény alapfeltételei
Ajtay F.: A tavaszi keresztény ünnepek és a csillagászat
Ferencz Magda: Füzesmikola
Dukrét L.: A Királykő
Neidenbach Á.: Lavinabaleset a Nyugati (Liptói) Tátrában
Neidenbach Á.: Egy hegymászás tíz évtizedes emlékére
Kékedy László: Kronobiológia, kronoterápia
Váradai István: Téli tábor a Szelek barlangjában
Molnár Lajos: A Torda környéki turista útjelzésekről
Tövissi J.: Csíkszentkirályi Bors Mihály (1887–1916)
*** Meghívó a Szindi találkozóra
Horváth Aranka: Jöjjetek Csíksomlyóra
*** 25 éves a Románia Pitorească
Horváth Mária: Emlékeim Csapody Veráról
Szabó Bertalan: Az első téli Kárpát-koszorú expedíció hírei
Ferencz Attila: Hozzászólás a magyarság letelepedése korának kérdéséhez
Ferenczi István: A magyarság letelepedése korának irodalma
Pozsony Ferenc: Dr. Kós Károly (1919–1996)
Ajtay F.: Boldis László (1915–1996)
Csűrös I.: Megjegyzés a „70 éves a Botanikus kert” című cikkhez

MORMOTA – ökotörténelem, ökoturizmus

(az Erdélyi Gyopár melléklete), 1996/1
Tulogdy János: Természeti kincseink védelme Erdélyben
Korody Zoltán: Az „Erdő hónapja” bélyegekről
Tiberiu Oproiu: Egy szabad szemmel is észlelhető üstökös
Tóthpál T.: A „Madarak és Fák Napja” szükségességéről
Dan Munteanu: A Romániai Ornitológusok Egyesülete (SOR)
*** Pitypang hírlevél, 1–2/1996 (Szerkeszti Dr. Szabó József)

1996/3

Ajtay F.: Brassói Fuchs Herman (1915–1996)
Brassói Fuchs Herman: Orbán Balázs a „ramócsavirágról”
Héjja Szilárd: Kalotaszeg fekvése, elhatárolása
Tulogdy J.: Kalotaszeg
Ajtay F.: Az Erdélyi Kárpát Egyesület ünnepe
Mészáros M.: A Kalotai-medence földtana

Palczer J.: Pünkösdi körúton Kalotaszegen
 Székedi Ferenc: Vámszer-centenárium
 Ricci József: Turista hívogató
 Miklósi-Sikes Csaba: A szilágysági falvak építészetéről (III. rész)
 Jánosi Ibolya: Kalotaszeg növénytakarójáról (I. rész)
 Martonossy Magda: Kalotaszegi varrottások
 Kiss Margit: Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka (1943–1910)
 Neidenbach Á.: 100 éve írta a Magyarországi Kárpát Egyesület Évkönyve
 Neidenbach Á.: Hős magyar honvédek a magashegyi harctereken
 Mályi József: Az első téli Kárpát-koszorú expedíció
 *** Meghívó barlangásztáborba
 Behabetz M.: Orsovától Dévényig: A barátság jegyében
 *** Meghívó az EKE Vándortáborába és ifjúsági táborokba
 Fekete Sándor: Barlangások barangolásai a Vlegyásza környékén
 Tóth Imre: Földrajzi felfedezés a XXI. század közelében?
 *** Dr. doc. Csűrös István akadémikus kiténtetése
 Dr. doc. Csűrös I.: Könyvismertetés: Vasile Cristea – La conservation de la nature en Roumanie
 Ajtay F.: Partium
 *** A magyar Mount Everest-expedíció hírei
 *** Vasutas Természetjáró Híradó
 Tövissi J.: In memoriam Csűrösné dr. Káptalan Margit
 Bujáki Ildikó: A tövisalja gombáról
 Tóthpál T.: Mérgek gombák a román bélyegeken

1996/4

Szigeti Anikó: Kós Károly és Kalotaszeg
 Bagaméri B.: A Szelek barlangja felfedezésének és feltárásának története (I. rész)
 Jánosi I.: Kalotaszeg növénytakarójáról (II. rész)
 Csűrös I., Ajtay F.: Adatok dr. Csapody Vera munkásságáról
 Miklósi-Sikes Cs.: A szilágysági falvak építészetéről (IV. rész)
 Mályi J.: Az első téli Kárpát-koszorú expedíció
 Lokodi Imre: A magyar Mount Everest-Expedíció
 Imecs L.: A mászóutak nehézségi fokozatai
 Hantz Lám Irén: Berde Amál kiállítás Torockón
 Dóczyné Berde Amál: A kalotaszegi asszonyról
 Németh László: Kalotaszegen
 Fogarasi L.: Az EKE V. Vándortábor
 *** Málnásfürdő
 Márton Ilona: Ismerd meg Kolozsvárt
 Vér István: EKE-túrán Kalotaszegen
 Szabó László: Bálványos is vár!

Behabetz M.: Honismereti túrák a Kolozsvári EKE-osztálynál
 Tövissi J.: Tavaszy Sándor: Erdélyi tetők
 Fogarasi L.: Constantin Noica: Mathesis vagy egyszerű örömök
 *** Érmellék
 Ajtay F.: Ecoforum
 Behabetz M.: Egy lelkes támogatónk: Theil Ede
 *** Magyar barlangások kudarca a Berger-barlangban
 Bujáki I.: Néhány szó a mérgező gombákról
 *** Hajóval a Föld körül
 Tóthpál T.: Ehető gombák a román bélyegeken

1996/5

Gyurka L.: Herrmann Antal (1851–1926)
 Máthé Gy.: László Kálmán (1900–1996)
 Veress Emőd: A Csalhó
 Székely Géza: Az Oltárkő első megmászása
 Csűrös László: A húsevő növényekről (I. rész)
 Miklósi-Sikes Cs.: A szilágysági falvak építészetéről (V. rész)
 Mályi J.: Az első téli Kárpát-koszorú expedíció
 Szabó Bertalan: Utószó
 *** A Mars továbbra is őrzi titkát
 Egri F.: Bihariak a Magas-Tátrában (I. rész)
 Bagaméri B.: A Szelek barlangja felfedezésének és feltárásának története (II. rész)
 Görög I.: 30 éves a Kolozsvári Amatőr Barlangkutató Klub
 *** Turistaság és alpinizmus
 Ajtay F.: Hegymászótörténeti összefoglaló Csobánkán
 Németh Géza: Mozaikkockák az első magyar Everest-expedíció útjáról (I. rész)
 Jablonovszki E.: Mi lesz veled kolozsvári Botanikus Kert?
 Győrffy Lajos: Adalékok a viperamarás elsősegélynyújtásához és kezeléséhez
 Behabetz M., Ajtay F.: Honismereti- és munkatúrák a Kolozsvári EKE Osztálynál
 Dukrét G.: A Bihar megyei Osztály életéből
 *** Az érdi Magyar Földrajzi Múzeum hírei
 Magyarosi M.: Egy említésre méltó kezdeményezés
 Bujáki I.: Közismert őszi gombáink
 Korodi Z.: A turista- és menedékházak használta pecsételkről

1996/6

Emil Constantinescu: Levél az Erdélyi Kárpát Egyesülethez
 *** Egri László (1945–1996)
 Bagaméri B.: A Szelek barlangja felfedezésének és feltárásának története (III. rész)
 Csűrös L.: A húsevő növényekről (II. rész)

Németh G.: Mozaikkockák az első magyar Everest-expedíció újáról (II. rész)
 Ilyés Bertalan: Az Oltárkő második megmászása
 Szőke Emília: Kalandozás az Erdélyi Szigethegységben
 Egri F.: Bihariak a Magas-Tátrában (II. rész)
 Horváth Alpár: A Magas-Tátra térképe
 Zsakó Erzsébet: Emléktábla avatás Déván
 Marton Lili: Stockholmi képeslapok
 *** Turistaság és alpinizmus
 Páll István: A nyíregyházi tír pákokról
 Gyurich László: A budapesti „Hunyadi János” Magyar–Román Kör kérelme
 Dukrét G.: Partiumi Honismereti és Néprajzi Konferencia
 Ajtay F.: EME-tudományos értekezés
 *** Az EKE üdvözlője a Szász Kárpát Egyesülethez
 Csomolungma-naptár
 Ajtay F.: Hegymászás (folyóiratszemle)
 Balogh Zoltán: Jászoknáság
 Incze Réka: Háromszékiek Dobogókőn
 Imecs L.: „Barry”, az életmentő kutya
 Bujáki I.: Késő őszi gombáink
 Tóthpál T.: Szindi krónika

1997/1

Dukrét G.: Millecentenárium
 Ajtay F.: Dr. Tavaszy Sándor emlékezete
 *** Arcképcsarnok: Mályi József
 Dr. Nagy Sándor: Nosztalgia-expedíció! (I. rész)
 *** Az Oltárkő harmadik megmászása
 Bagaméri B.: A Szelek barlangja felfedezésének és feltárásának története (IV. rész)
 Fekete S.: Barlangászok a vízesés alatt
 Markó Bálint: Hozzászólás vipera-ügyben
 Dr. Györfly L.: A hideg hatása az emberi szervezetre (I. rész)
 Gaal György: Az unitáriusok 200 éves kolozsvári temploma
 *** Az Erdélyi Kárpát Egyesület – Múlt és jelen
 Erdei János: A kolozsvári hídelvei templom és harangjai
 Stefanov Titus, Tóthpál T.: EKE jelvények, EKE szimbólumok
 *** Pályázati felhívás
 Papp Lajos: Épül az első bihari turistaház
 Szmolka Péter: Kék nászruhás mocsári békák a Rétyi Nyírben
 Mazál István: Vonuló kétélűek és hullók
 *** Az EKE válaszelevele Emil Constantinescuhoz
 *** Az EKE javaslatai és ajánlásai a turizmus újjászervezésére és fejlesztésére Romániában
 Imecs L.: Ismét eltelt egy esztendő
 Behabetz M.: Egy sokat ígérő kapcsolatfelvétel
 Horváth Alpár: A Tordai-hasadék szikláinak között
 Szabó Csöngé: Barlangász hírek

MORMOTA – környezetkultúra 2/1997

Ica Giurgiu: A romániai barlangászok
 Dr. Balogh Ernő: Érdekes barlangtani adatok
 Oana Moldovan: A Movable-i barlang, avagy alagút az időben
 Dan Munteanu: Guacharo – Szuszók – Zsírmadár
 Horváth A.: Lapozgató
 Dénes Jutka: Turista baleset
 *** A Kolozsvári Amatőr Barlangkutató Klub 30 éves tevékenysége

1997/2

Dukrét G.: Szilágyi István (1941–1997)
 Behabetz M.: Az Első Téli Kárpát-koszorú Expedíció kiténtetése
 Mályi J.: Levél az Erdélyi Gyopár olvasóihoz
 *** A Kolozsvári EKE osztály érmesei
 Gyurka L.: Régi EKE-tagok emlékezete
 *** Tudnivalók az EKE tagjai részére
 *** Az EKE – Múlt és jelen című könyv bemutatói
 Wild Ferenc: Adalékok az Oltárkő megmászásának történetéhez
 Dr. Nagy Sándor: A nosztalgia-expedíció! (II. rész)
 Bagaméri B.: A Szelek barlangja felfedezésének és feltárásának története (V. rész)
 Kádár Arnold: Téli fogarasi gerinctúra
 Szathmári Béla: Péntek 13-i babonátúra
 Bánhidi Attila: Turistaság és alpinizmus
 *** Nemzetközi Tisza-túra
 Héjja Szilárd: Néhány megjegyzés és kiegészítés az EKE jelvények, EKE szimbólumok című cikkhez
 Ricci József: A hajdani kolozsmonostori benedekrendi apátság
 Dr. Györfly Lajos: A hideg hatása az emberi szervezetre (II. rész)
 Szabó Bertalan: Könyvismertetés: Túrások könyve
 Ajtay Rozália: Könyvismertetés: Hegymászás alapfokon
 Bujáki Ildikó: Kora tavaszi gombáink
 Fogarasi L.: Lapszemle: Nyomkereső
 Szenkovits Ferenc: Látogatónk a Hale-Bopp üstökös

1997/3

Ajtay F.: Seprősi Czárán Gyula (1847–1906)
 Czárán Gyula: A Szamosbazar
 Czárán Gy.: A Révi Zichy-cseppkőbarlang
 Czárán Gy.: Cseppkőbarlangok Rév környékén: A Tíz-falu barlangja
 Somogyi Sándor: Első találkozásom Czárán Gyulával
 Orosz Endre: A mezővárosi Czárán emlékműnépély
 Gyurich László: Újra él a Czárán Gyula Emlékút
 Egri Ferenc: Czárán Gyula Emléktúra
 Zsigmond Enikő, Súlyom László: Málnásfürdőn szólnak a seprősi Czárán-harangok

Czárán Gy.: Stina de Vale-i regék – A Bolond-tó
 Gyurka L.: A Bihar-hegység térképe
 Czárán Gy.: Útírázások Mőczopotámiából (részletek)
 *** Az EKE kirándulása a Meleg Szamos forrásvidékéhez
 *** Czárán Gyula tiszteleti tagsága
 *** Hatezer koronás Czárán-alapítvány
 Daday János: Czárán Gyula írásai
 Csűrös I.: A Vlegyása alatti Fehér Kövek növényvilágáról
 Gyurka L.: Aki Czárán Gyula botjával járta a Bihart
 Mátyás Vilmos: A bihari turisztika múltja
 Mátyás V.: Czárán nyomdokain
 Mátyás V.: Biharban
 Mátyás V.: Czárán a Galbinában
 Mátyás V.: Egy elfelejtett vízesésről
 Mátyás V.: Dr. Mátyás Vilmos természetjárás témájú írásainak jegyzéke
 Palczér J.: A Bihar-hegység legszebb vízesései
 Bagaméri B.: A Szelek barlangja felfedezésének és feltárásának története (VI. rész)
 Gyurka L.: Dr. Pázmány Dénes (1931–1997)
 Dukrét G.: Kiss Dániel (1920–1997)
 Gyurcsányi Eszter: Zöld túrabakancs Szind '97
 Tavasz Hajnal: Emléktábla avatás

1997/4

Ajtay F.: Gyurka László (1928–1997)
 Szakács Éva: Czárán Gyulára emlékeztünk Menyházán
 Héjja Szilárd: Turisztika a kolozsvári Bükk erdőben, 1931-ben
 Somogyi Sándor: Visszaemlékezés
 Révész Erzsébet: Balázs Ferenc emléknep
 *** Adalékok a „Balázs Ferenc emléknep” c. cikkhez
 Zsigmond Enikő: A Békási-szoros és Gyilkos-tó Nemzeti Park
 Kékedy László: Százezer év jégbe fagyva
 Szócs Katalin: Környezetünk értéke: a homok (I. rész)
 Dénes I.: A barlangvédelem is természetvédelem
 Kocsis László: Barlangritkaságok a Maros völgyében
 Déda és Maroshévíz között
 Kiss Éva: Városhódító állatok
 Bakk Pál: Bálint Benedek (1860–1920)
 Borcsa János: Adalékok a Bálint Benedeket ismertető cikkhez
 Rozsnyay László: Alsó-Csernátón
 Schneider Alfréd: Dunakrими
 Zoltán Attila: Hegymászás, oktatókönyv I. rész
 Rabocska László: Az évszakok sokszínűsége
 Ajtay F.: Vasutas Természetjáró híradó
 Ajtay F.: Egy hívogató ismertetése (Vacanță în nordul Munților Apuseni)
 *** România Pitorească
 Fogarasi L.: Lépések a Marson

1997/5

Szabó Bertalan: Az EKE VI. Vándortábor
 Mályi József: Az MKE és az EKE első közös magashelyi túravezető-képző tanfolyama
 Behabetz M.: Visszaemlékezés a szindi napokra
 Nagy Lajos: Magányos zarándokút
 Gyurka L.: 170 született Martin Lajos (I. rész)
 Major Miklós: Mártonfi Lajos (1857–1908)
 Czárán Lóránt: Adatok Czárán Gyuláról
 Melitskó Frigyes: A Meleg-Szamos forrásvidékének feltárása
 Lukács József: Milyen is legyen a túravezető?
 V. Salvanu: A román fatemplomok jellegzetességei (I. rész)
 Polgár Attila: Téli hegymászó tanfolyam a Retyezátban
 Szócs Katalin: Környezetünk értéke: a homok (II. rész)
 Mészáros M.: Óslénygyűjtés a Bácsai-torokban
 Ajtay F.: A Vasutas Természetjárók Szövetségének újabb erdélyi útja
 Ajtay F.: A Magyar Földrajzi Múzeum eseményei
 Kubassek János: Felhívás Balázs Dénes múzeumalapító szobrának elkészítésére
 *** Úti élmények – könyvismertetés
 Ajtay F.: Megjelent az Encyclopaedia Hungarica 3. kötete
 Bakó Botond: Áprily Emléktúra
 Barti Levente: Denevérszámlálás
 *** Az Erdélyi Gyopár rövid története

1997/6

Magyarosi Margit: Enyed a világ közepe (városismertető)
 Bakó Botond: Áprily emléktúra a Bethlen Kollégium 375 éves évfordulóján
 Gáspár János: A mészközetek vidékének kiválóbb természeti szépségei
 Szigeti Anikó: Kolozsvártól Isztambulig
 V. Salvanu: A román fatemplomok jellegzetességei (II. rész)
 Nagy Irén: Történelmünk nyomdokain: Kolozs megye várkastélyai
 Gyurka L.: 170 éve született Martin Lajos (II. rész)
 László F. Cs.: A tájfutás mint turisztikai szolgáltatás
 Csűrös L.: Az orchideákról (I. rész)
 Tóthpál T.: Elődeink turistahumora
 Éltés Enikő: Román expedíció a perui Fehér-Kordillerákba (I. rész)
 Behabetz M.: Az EKE Osztályainak tevékenységéből
 Behabetz M.: Tanácskozott az Országos Vezető Tanács
 Ajtay F.: Térképismertető: Erdővidék
 Zoltán Attila: Természetbarát Híradó
 Fogarasi L.: Hegymászó (folyóiratszemle)

Papp Annamária: Körséta a Házsongárdban
G. Varró Vilma: Borberek
Fazekas: Jelzett túraösvény Sárközújjak határában

1998/1

Bányainé Parády Erzsébet: tallózás Dés múltjában
Nagy Irén: Kolozs megye várkastélyai (II. rész)
Papp Lajos: Igazibb turistáságot!
Csűrös L.: Az orchideákról (II. rész)
Szabó Bertalan: Elkészült-e a csillagközi utazás menetrendje?
Éltes Enikő: Román expedíció a perui Fehér-Kordillerákba (II. rész)
Kocsis László: Néhány tanács a Nagykőhavas csúcsára túrázóknak
Tóthpál T.: Turistaút a Tíri-hasadékban
Marton Lili: Az ázsiai Riviera
Nicu Jianu: Nostalgiaival egy elenyésző ipari tájról
Bagaméri B.: Az Erdélyi Gyopárban megjelent karszt és barlangtani cikkek jegyzéke
Balog Adalbert: Üzenet a világnak
Kiss-Bitay Éva: Még libbennek, de meddig?
Ajtay-Horváth Magda: Fél lábbal a csúcson
*** 125 éves a Magyarországi Kárpát Egyesület
Fogarasi L.: Cédrus
Neidenbach Ákos: Évfordulók 1998
*** A jégmezők örök vándora
Tóthpál T.: Környezet- és természetvédők találkozója – Hargitafüredő
Fejér László: Környezetvédők év végi számvetése
Ördög Imre Béla: Madarat tolláról, embert... madarairól
Hazslinszky Tamás: Czárán Gyula látogatása a Baradla-barlangban
Czárán Gyula: A Baradlához
*** A Fekete-tenger ökológiai katasztrófája

1998/2

*** Wass Albert (1908–1998)
Wass Albert: A funtineli boszorkány (részletek)
Wass Albert: Üzenet haza (részlet)
Kerkayné Maczky Emese: Búcsú Wass Alberttől
Tóthpál T.: A régi EKE kirándulásai Vasvári Pál el-estének helyére
Nagy Irén: Kolozs megye várkastélyai (III. rész)
Erdei János: Az újlaki láp
Csűrös L.: Az orchideákról (III. rész)
Jablonoyszki E.: Csodabogyó volt, van, de lesz-e még?
Palczer J.: A Bihar-hegység barlangjai turista szemmel
Nagy Lajos: A búcsújárás történetéről
Behabetz M.: Turista találkozó Debrecenben
Ajtay F.: Nyírségi és borsodi tájakon
Ajtay F.: Film a Béke-barlangról
Éltes Enikő: Román Expedíció a perui Fehér-

Kordillerákba (III. rész)
Váradi István: Útikalauz
*** Az EKE 1998-as Vándortáborának program ter-vezete
Komáromi Zoltán: Civil Info
Gaal György: Az epheszosi Artemisz-templom

1998/3

Hantz Lám Irén: Torockó az évszázadok tükrében
Hantz Lám Irén: Akik Torockóról írtak
Jakó Zsigmond: Az Aranyos-mente múltjából
Dr. Borbély István: Torockó története 1848-49-ben
Ricci József: A Torockószentgyörgyi vár
Szabó Zsolt: Egy mesével szegényebben, a valósághoz közelebb
Szabó Bertalan: Brassai Sámuel emlékezete
Nagy-Tóth Ferenc: Dr. Gergely János (1928–1989)
Virág Enikő: Pál András (1912–1991)
Ajtay F.: Egy tanítvány visszaemlékezései
Dr. Mászáros M.: Borrív–Torockó–Kőkőz földtana
Palczer J.: Negrileasa – a Torockói-hegység nárcisz-mezője
Réti Kinga: A Torockói-medence és környékének térképe
Tóthpál T.: A Szilas patak szorosa
Csűrös L.: Torockó és környékének növényvilágáról
Magyarosi Margit: Leánykakó – legenda és valóság
Szentimrei Judit: A torockói népviseletről
Martonossy Magda: A torockói népi hímzés
Rózsa Hajnal: Torockói haj- és fejviselet
*** Az EKE Országos Vándortáborának programja
Kelemen Éva: Schwarzwald – Feketeerdő
Kelemen Éva: Feketeerdő Turista Egyesület
*** A Magyarországi Kárpát-Egyesület jubileumi rendezvénysorozata a Magas-Tátrában
Tóthpál T.: Kolozsvár–Torockó Jókai túra
Kiss Jenő: A Székelykő
Éltes Enikő: Peru után Himalája
*** 50 éves a Művelődés
Egri F.: A Czárán botok hazajöttek
*** Két torockói népdal

1998/4

Ferencz Magdolna: Múzeum a Székelykő alatt
Behabetz M.: Vándortábor a Torockószentgyörgyi vár alatt
Udvari István: Adatok Sztripszky Hiador néprajzi munkásságához
Tóthpál T.: A kolozsvári nem-kormányzati szervezetek találkozója
Nagy Lajos: II. EKE zárandokút – 1998
Szőke Emília: A Nagykőhason
Wild Ferenc: A Gyilkos-tó keletkezéséről és elnevezéséről

Ajtay F.: Ismét találkoztak a magyar vasutas természetjárók

Ajtay F.: Baráti látogatás

Kékedy László: Ózondús illúzió

Csűrös L.: Az orchideákról (IV. rész)

Kerekes Ibolya: Búcsúzunk

Ajtay F.: Könyv a biológia rejtélyeiről

Turista Magazin – lapszemle

Palczer J.: Pádis – turistatérkép

*** Megalakult az EKE nagybányai Gutin osztálya

Fejér L.: Terbete – lapszemle

Ajtay F.: Teljes napfogyatkozás

1998/5

*** Egy botanikus emlékére. Csűrös István (1914–1998)

*** A dr. doc. Csűrös István által írt könyvek jegyzéke

*** László Gyulára emlékezünk (1910–1998)

Prezensky Tibor: Balázs Arnold (1928–1998)

László Zsófia: A Tanár úr (részlet)

Bagaméri B.: Körösfő és környéke

Gyurcsányi Eszter: „Hehepúpás, vén Szilágyban”

Milka Zsolt, Szabó András: Megmáztuk a Negoiut

Schneider Alfréd: A Feketeerdő (Schwarzwald) legszebb látnivalói (I. rész)

Borcsa János: Hagyományörzés Imecsfalván

Bakk Pál: Imecsfalva múltjából

Lőrincz László Magor: Benkő Ferenc életpályája (1745–1816)

Csűrös L.: Az orchideákról (V. rész)

Bagossy László: Hazalátogatás

Bagossy L.: Lehajtott fejfel

*** Nagyvárad – Városismertető

Palczer J.: Könyv a barlangászatról

Ajtay F.: Könyv a magyar turizmusról

Fogarasi L.: Természet Világa – Időjárás és előrejelzés

*** Perspective – folyóiratismertető

*** Erdei Iskola tábor – 1998

Dukrét G.: Felújított utak a Révi-szorosban.

Nagy Péter: A Cho Oyu tetején

1998/6

Fazakas F.: A Magyarországi Kárpát Egyesület jubileumi rendezvénysorozata a Magas-Tátrában (I. rész)

Jancsik Péter: A Pirin-hegység (Pirin Planina)

Szász Péter Zsolt: Kappadókia

Máthé János: Bihari tájakon

Zsigmond Enikő: A Vargyas szurdoka és barlangjai

Szenyes Szabolcs: Kirándulás a Gyilkos-tó környékén

Schneider Alfréd: A Feketeerdő (Schwarzwald) legszebb látnivalói (II. rész)

Gaal György: Herrmann Antal Kolozsváron

Palczer J.: Emlékezünk Péter Bélára!

*** Bánffy Miklós öröksége

Nagy Lajos: A III. EKE Zarándokút élé

Dukrét G.: VII. Honismereti tábor – Valkóvára

*** A Magas-Tátra térképe

Kádár István: Vándortábor a máramarosi bércek ölében

*** Az EKE 1999. évi, Forrásligeten tervezett VIII.

Országos Vándortáborának előzetes programja

*** Tájékoztató az EKE VIII. Országos Vándortáborára idején megrendezésre kerülő fényképkiallításról és versenyről

Lala Marincas, Nicu Jianu: Napfogyatkozás '99

Dr. Gyórfy Lajos: Törések, ficamok, rándulások (I. rész)

Dr. Székely András-Mihály: Az Erdélyi Kárpát Egyesület új emblémája

Egri Ferenc: A Czárán Gyula Alapítvány tájékoztatója

Egri F.: Révi sziklafirkák

Ajtay F.: Kultúra és turizmus '98

Haraszi Béla: Nyílt barlangi napok Aggteleken

Tóthpál T.: Elődeink humora – anekdoták, furcsaságok

Ajtay F.: Egy új Természet Világa különszám

Fogarasi L.: A Szent Anna-tó és Bálványos környéke – térképismertető

Imecs L.: A kolozsvári Szent Mihály-templom

*** Hegymászók találkozója a Tordai-hasadékban

1999/1

Szigeti Anikó: Kőrösi Csoma Sándor (1742–1842)

Fazakas Ferenc: A Magyarországi Kárpát Egyesület rendezvénysorozata a Magas-Tátrában (II. rész)

Schneider Alfréd: Természetvédelem a Fekete-erdőben (I. rész)

Ricci József: A Kerci cisztercita apátság

Deák József: Dézna magyar temetői

Dr. Gyórfy Lajos: Törések, ficamok, rándulások (II. rész)

Szabó Csaba: Torockói keresztutak

Májay Endre: Torockó (vers)

Behabetz Magda: Az EKE kétnapos munkaértekezlete Szinden

Molnár Lajos: Czárán Gyula nyomdokain buktatókkal?

*** Tájékoztató az EKE VIII. Országos Vándortáborára alkalmából megrendezésre kerülő Turista Vetélkedőről

*** Tájékoztató az EKE VIII. Országos Vándortáborára alkalmából megrendezésre kerülő diavetítési versenyről

Váradi István: Emlékek Csoltkó Lajos barlangász barátomról

Ráža Tamás: Megemlékezés

Tóthpál Tamás: A Magyar Hegymászástörténeti Társaság nemhivatalos lapja

Szabó Bertalan: Torockó – Útikalauz

Palczer János: A Gyilkos-tó és a Békás-szoros környéke (térképismertető)

Nagy Irén: Mezőségi Szórványközpont Ördögösfüzesen
Tóthpál Tamás: Az időjárásra vonatkozó népi regulák

1999/2 (Nagybányai szám)

Kádár István: Köszöntő
Metz József: A Gutin alatti bányavárosaink, Nagy-
bánya és Felsőbánya az évszázadok tükrében
Metz József: Forrásliget
Dudás Gyula: A nagybányai festőiskola 103 éve
Réti István: A Gutin-hegység művészszemmel
Soltz László: A Kőhát–Rozsály–Gutin vonulat kiala-
kulása és szerkezete
Mítru Ildikó: Máramaros fatemplomai
Roianu Irina, Fekete József, Ludmann Tamás: Túrák
Forrásligettől északra
Romok József: Túra Forrásligettől nyugatra: A Köves-
bérc
Fekete Imre: Túrák Forrásligettől keletre
Almási Csaba: Túrák Forrásligettől délre
Dr. Gyórfly Lajos: A Radnai-havasok
*** A Radnai-havasok térképe
G. Varró Vilma: Borberek (vers)
Béres Márta: A Gutin, Rozsály hegyek, és az Avas-
Máramaros vulkáni plató növény- és gombavilága
Béres József: A Gutin–Rozsály állatvilágáról
Újvárosi Tamás: Felsőbányai kalauz
*** A Forrásligeten megrendezésre kerülő VIII. EKE
Vándortábor programtervezete
Neidenbach Ákos: Az EKE osztályai, valamint erdélyi
és partiumi turista egyesületek és csoportok
Szigeti Anikó: Körösi Csoma Sándor útja Belső-Ázsiába
Dr. Gyórfly Lajos: Törések, ficamok, rándulások
(III. rész)
Schneider Alfréd: Természetvédelem a Fekete-erdőben
(II. rész)
Ajtay Ferenc: A márciusi megemlékezések margójára
Fogarasi László: Géniusz
Tóthpál Tamás: Turista meteorológia
Tóthpál Tamás: Az időjárásra vonatkozó népi regulák

1999/3

Tóthpál Tamás: Egy százéves Vasvári-kirándulás
Nicu Jianu: Az Ó-Piski-i híd
Bartók Katalin: A zuzmók, a természet paradoxonjai
Váradi István: A zöld tea, a császári ital
Jancsik Péter: Románia működő vulkánjai
*** Még egyszer az EKE VIII. Vándortáboráról
Székely (Hornyák) Gyöngyi, Dobrai Péter: Siklóer-
nyővel a szelek szárnyán
Rubóczky István: A római Angyalvár
Diószegi László: Girincz
Dénes István: Az erdélyi barlangkutatás rövid története
1914-ig

Virgil Salvanu: Naporák
Dr. Gyórfly Lajos: Hegymászás nyáron sítobokkal?
Kiss Gyula: Tisza, te édes!
Molnár Lajos: Néhány szó a turistajelzésekről
Szabó Bertalan: In memoriam Eötvös Lóránd
Magyarosi Margit: Sikerélmény gyermekeknek, felnőt-
teknek
Sólyom László: Térképismertető (Hargita-hegység)
Tóthpál Tamás: Az időjárásra vonatkozó népi regulák
(III. rész)
Joó Krisztina: Megemlékezés az örményekről

1999/4

*** Nem búcsúznak - „csak” köszönjük!
Váradi István: Szerkesztői beköszöntő
Behabetz Magda: Az EKE VIII. Országos Vándortábor
Bányainé Parádi Erzsébet: Régi kirándulások
Váradi István: Az Izbndiş barlang
Bagaméri Béla: Árvíz a föld alatt
Palczer János: A Vlegyása turisztikai látnivalói
Egri Ferenc: A Kataraktália
*** Árpád-házi Szent Kinga
Kakas Zoltán: „Jézus lábnyoma” Felsőlemlényben
Héjja Szilárd: A havasi gyopár a címertanban
Ajtay Ferenc: A Magyarországi Vasutas Természetjáró
Szövetség 46. Országos Találkozója
Magyarosi Margit, Prezensky Tibor: Szindi napok –
1999. május 14-15-16.
Wild Ferenc: Erdélyi helynevek nyomában
Zayzon Sámuel: Vofkori László: Székelyföld úti-
könyve I–II.
Zsigmond Enikő: Pontosítás térkép-ügyben
Tóthpál Tamás: Az időjárásra vonatkozó népi regulák
(IV. rész)

1999/5

Gyurcsányi Eszter, Tóth István: „Folytasd te, bará-
tom...” (Ifjúsági EKE-tábor Szinden)
Máthé Gyula: Két nap a „Kataraktália” birodalmában
Baricz Enikő: Erdei iskola Nádasfürdőn
Vér István: Nosztalgiazom
Ludmann Tamás: Utómorfondírozások
Fazakas Ferenc: Sátorral a Fogarasi gerincen
Furu Árpád: A bonchidai Bánffy-kastély
Szabó Bálint: A Transylvania Trust Alapítvány
Ambrus Enikő: Európa része (a kolozsmonostori apát-
sági templom)
Máthé Gyula: Várak, kastélyok, udvarházak
Nagy Lajos: III. EKE Zarándokút Kolozsvár – Csíksomlyó
Nicu Jianu: Vajdahunyadról Vadu Dobriira
Schneider Alfréd: Goethe és a Fekete-erdő
Szócs Katalin: Környezetünk értéke, az agyag
Váradi István: Varadinum

Várad István: Krónika
Tóthpál Tamás: Vicei krónika
Martonossy Magda: Kalotaszeg
Tóthpál Tamás: Az időjárásra vonatkozó népi regulák (V. rész)
Nyerges Éva: Barót 775 éves

1999/6

*** Az ötvenedik elé
Tóthpál Tamás: Emléktábla avatás a homoródalmási barlangban, és századforduló körüli Erzsébet-emlékek
Soós Gábor: a turisták viszonya a szellemi fejlődéshez
Fülöp Szabolcs: Csillag Antal (1933–1999)
Almássyné Vali: Személyes vallomás elhunyt barátunk, Csillag Antal emlékére
Bedő Melinda: Megemlékezés: Bedő Ernő
Vandra Ferenc: Emlékezzünk Jezsek Kálmánra
Nyisztor Miklós: A Magyar Turista Egyesület osztályai, asztalai, csoportjai 1888–1945-ig
Magyarosi Margit: Két szomszéd vár: Alvinc és Borberek
Mátyási Lajos – Mátyási János: 30 éves a Tenkei „Czárán Gyula” Barlangkutató Klub
*** Barlangos hírek, érdekességek
Lázár Tibor: Nemzetközi barlangasztalálkozó a Morva-karszton
Haraszi Béla: Jégcsodák a Tarjánka-patak völgyében
Tóth István: Vadvirágok és gyógyító növények (I. rész)
Molnár Lajos: Előírás a jelzett turistautak létesítésére és karbantartására
Molnár Lajos: Átadták az E4-es turistaút Kolozs megyei szakaszát
Nyerges Éva: Magyarörmény találkozó Szamosújváron
Kiss Bitay Éva: Legrejtélyesebb madarunk, a kakukk
Marchi Julianna: Cserkészszoldal
Héjja Szilárd: Ismét Kolozsra érkezett a betlehemi-láng
Behabetz Magda: Egy sikeres kezdeményezésről
Fekete Imre: Nyolc Cibles-túra élménye
*** Az EKE nagybányai Gutin osztályának programjából
László F. Csaba: Mit keres a tájfutás az Erdélyi Gyopárban?
Ajtay Ferenc: Eseménydús múzeumi napok
*** A Földgömb
Ajtay Ferenc: Egy figyelemre méltó túrafüzetről
*** A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Természetbarát Bizottság 2000 évi eseménynaptára
Ajtay Ferenc: Új könyv a táborozásról
Fogarasi László: Hegymászó 1998

2000/1

Ricci József: Gyalu vára
Egri Ferenc: A vadon temploma

Palczer János: A Retyezát varázsa: a gleccsertavak
Tóth István: Vadvirágok és gyógyító növények (II. rész)
Bartos László: Kerékpárral a Székelyföldön
Zsigmond Enikő: A korondi Csigadomb
Rozsnyai László: Székelyszentlélek és környéke
Csomortáni Hunor: Volt egyszer egy tábor
Dukrét Géza: Lőrinczi Ferenc (1920–1999)
Marchis Julianna: Cserkészévforduló
László F. Csaba: Bemutatkozik a Pro Orientare
Tóth Imre: Szegeedik a Fehér-Tisza forrásánál, 1999 nyarán
Ajtay Ferenc: Az árapály
Zsigmond Győző: Megalakult a László Kálmán Gombászegyesület
Gyurcsányi Eszter: Tovább, együtt?
Behabetz Magda: Szemelvények az EKE osztályainak túraterveiből
*** Hajdú-Bihar megyei és Debrecen városi Természetbarát Bizottság 2000. évi eseménynaptártervezete
*** Bronzjelvényes gyalogos túravezetői tanfolyam

2000/2

Szöcs Péter Levente: Szatmár megye története
Tivadar Melinda: Szatmárnémeti története dióhéjban
Szabó Katalin: Fényképes épületkalauz Szatmárnémetiről
Szabó Katalin: Szatmár megye jelentősebb személyiségei
Márk Péter: Az Avas-medence geológiai fejlődéstörténete
Fülöp Szabolcs: Avas és Kőhát vidéke
Fazekas Lóránd: A Túr vízvidéke, a nyári Országos Vándortábor színhelye
Karácsonyi Károly: Szatmár megye növényvilága
Márk-Nagy János: A Túr vízgyűjtő növénytakarójának kialakulása
Szabó Gyula: Szatmár megye állatvilága
Sike Lajos: A köszegremetei Széchenyi-emlékoszlop
Fazekas Lóránd: Kastélyok az Avas-Kőhát előterében
Mezei József: Egy Szatmár megyei község – Sárközújlak – történetéből
Mezei József: Az Avas gyümölcsseiről
*** Tájékoztató a IX. Országos Vándortáborprogramjáról
Orosz József: Az EKE Brassói Osztályának tevékenysége az egyesület egykori javainak visszaszerzésére
Dukrét Géza: 95 éves a Révi EKE
Lukács László: A Sugó-barlang
Pap László: A Székelykő, télen!
Balogh András: Napfogyatkozás a Retyezátban
Nyisztor Miklós: Hatvan éve történt
Nyisztor Miklós: A Himalája magyar remetéje

Bagaméri Béla: Cserkészünnepség
Martonossy Magda: Szemelvények a Kolozsvári EKE
Osztály 1999. évi túravezetői tevékenységéből
Dukrét Lajos: Könyvismertető (Kisgyörgy Zoltán:
Kovácsna megye)
EKE síverseny 2000

2000/3-4

Behabetz Magda: Az EKE IX. Országos Vándortáborra
*** Az EKE IX. Országos Vándortáborának adatai szá-
mokban
Sike Lajos: Leckét laptunk a kulturált hegyi turizmusból
Ajtay Ferenc: In memoriam Mészáros Miklós (1927– 2000)
Ajtay Ferenc: Reményik Sándor, az erdélyi költő
Hantz Lám Irén: Reményik emlékek
Palkó Zsolt: Maroshévíztől a Kis-Pietroszig
Ludmann Tamás: Nemzetközi gyalogos bronzjelvé-
nyes túravezető tanfolyam
Szalkó Éva: Túravezető képzés Forrásligeten
Díószegi Gabriella: Hóesésben Rhododendron-túra
Máthé János: Retyezát 2000
Behabetz Magda: Avatönnepség
Katonai Gizella, Prezenski Tibor: Utazás 2000
Rozsnyai László: Marosbogát
Imre István: Erdei iskola a Terkő alján
Bagaméri Béla: Hegymászás – sziklamászás – alpinizmus
Dr. Györfly Lajos: A hegyibetegség
Máthé Borbála: Visszaemlékezés az EKE Marosszéki
osztályára
Sebestyén Kálmán: Sorsproblémák az Aranyosvidéken
Tóth István: Vadvirágok és gyógyító növények (III. rész)
Ajtay Ferenc: Enciclopaedia Hungarica
Ajtay Ferenc: Nyári emlék
Schneider Alfréd: Hemingway a Fekete-erdőben
Horváth Alpár: Turisztikai törvények kézikönyve

2000/5-6

Kerekes Ibolya: Óévbúcsútató – Újévköszöntő
Nagy Lajos: Milleniumi zárandoklat
Székely Lavotta: Egyesítő 60
Behabetz Magda: A Felsőbányai EKE Osztály meg-
alakulása
Gyurcsányi Eszter: Kiránduljon egész évben az EKÉ-vel
Gyurcsányi Eszter, Kiss F. Tibor: Magyarörmény kon-
ferencia Budapesten
Dr. Györfly Lajos: A napsugárzás káros hatása a szer-
vezetre (I. rész)
Deák László: Környezet- és Természetvédelmi Napok
*** A nagybányai EKE Osztály eseménynaptár-ter-
vezete
Váradai István: Csoportképek a 30-as évek kolozsvári
EKE-kirándulásairól
*** Naptár 2001-re

*** Az EKE X. Vándortáborra Kalotaszegen
Felhívás fotó- és diapályázatra
Balla Lehel: A KABK a világ szeme előtt
Tóth István: Vadvirágok és gyógyító növények (IV. rész)
*** Megállapodás a Kárpát Koszorú Nemzetközi Túra-
mozgalom közös működtetéséről
Bagossy László: Torockó
Tóthpál Tamás: Tanulmányút
*** Az EKE Kolozsvári osztályának programtervezete
2001-re
*** Az EKE Háromszéki osztályának programterve-
zete 2001-re
Incze Réka, Tokos Annamária: Az utazást kedvelő
európai fiatalok találkozója a Francia Alpokban
Behabetz Magda: Kiegészítés a IX. Országos Vándor-
tábor beszámolójához
*** Nyíregyháziak a Vándortáborban
Péter Klára: Emlékezetes napok a Luna forrásnál
Zárdai István: Részletek egy kazincbarcikai levélből
Schneider Alfréd: Az EKE IX. Vándortáborra
Váradai István: Floarea Reginei
Incze Réka: Szalma Mihály emlékére
Haraszti Béla: Természetjáró pedagógusok
*** 2001. évi eseménynaptár-előzetes
*** Az Erdélyi Gyopár X. évfolyamának tartalomje-
gyzéke

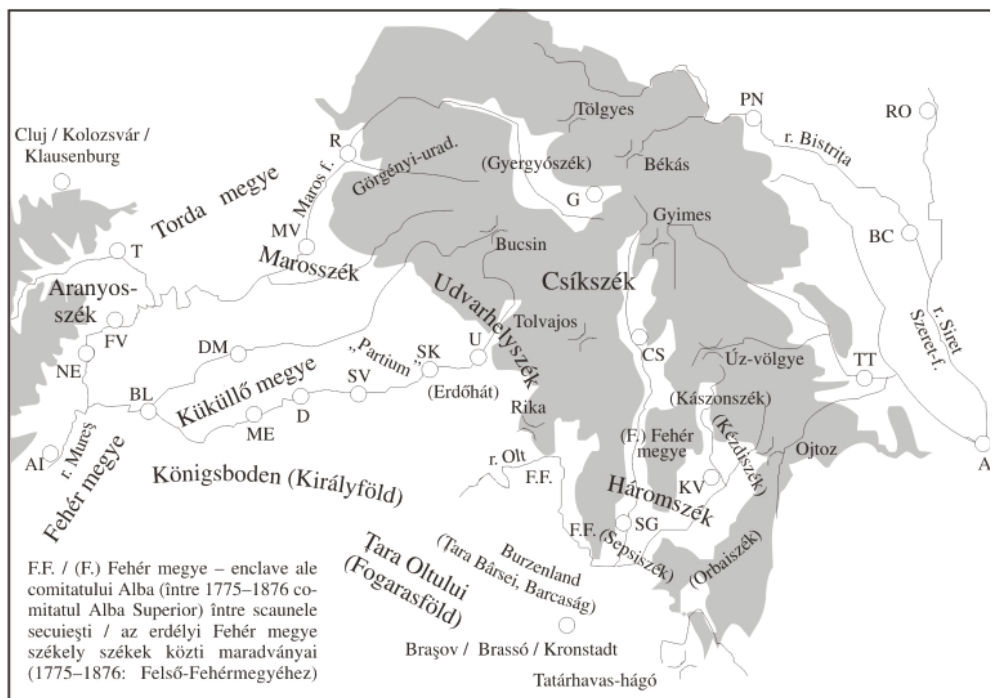
**Bibliografia selectivă a revistei
Erdélyi Gyopár (1991–2000)**
(Despre publicare)

Revista *Erdélyi Gyopár* ('floare de colț transilvăneană') este revista Asociației Carpatine din Transilvania, o asociație turistică de mare trecut. Asociația a avut publicații prestigioase și în trecut (*Erdély*, înainte de primul război mondial). *Erdélyi Gyopár* apare la Cluj, bilunar, publicând alături de știri și informații referitoare la Asociație și la activitatea turistică, articole de popularizare științifică de interes turistic, de la micologie și speologie până la istoria arhitecturii. Publicăm o bibliografie selectivă a anilor 1991–2000.

**Selective Bibliography of the
Magazine *Erdélyi Gyopár*
(1991–2000)**
(About the publication)

The magazine *Erdélyi Gyopár* ('Transylvanian Edelweiss') is the magazine of the Carpathian Association of Transylvania, a tourist association of great history. The Association had its prestigious publications in the past, too (*Erdély*, before the First World War). *Erdélyi Gyopár* appears each two months in Cluj, publishing besides news and information referring to the Association, information about tourist activity, scientific articles of tourist interest from mycology and spelaeology to the history of architecture. We publish a selective bibliography of the years 1999–2000.

Harta regiunii noastre, cu nominalizarea unor vechi unități teritorial-administrative / Régiókn térképe, történelmi közigazgatás egységek bejelölésével
 Prescurtările utilizate pentru principalele orașe și târguri istorice, cu numele actual (alte denumiri vechi) / A feltüntetett történelmi városok és jelentősebb mezővárosok, vásárhelyek nevének rövidítése, a jelenlegi névhasználattal (más régi megnevezéssel): A – Adju (Egyedhalom), AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár (Bálgard, Karlsburg), BC – Bacău/Bákó, BL – Blaj/Balázsfalva, CS – Miercurea Ciuc/Csíkszereda, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros (Ebesfalva), DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, FV – Unirea/Felvinc, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, KV – Târgu Secuiesc/Kézdivásárhely, MV – Târgu Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyé (Strassburg), PN – Piatra Neamț (Karácsonykő), R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman/(Románvásár), SG – Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SV – Sighișoara/Segesvár/Schässburg, T – Turda/Torda, TT – Târgu Trotuș (Tatrosvásár), U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely

TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK – ŐTIINTE ISTORICE

ACTA 2001

Interferențe și întrepătrunderi etno-culturale în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului

(Rezumat)

Dezvoltarea din epoca bronzului a zonei depresionare din sud-estul Transilvaniei este legată mai mult de regiunile învecinate spre sud și est, decât de centrul și vestul Transilvaniei. Lucrarea încearcă o scurtă sinteză a succesiunii culturilor atestate, de la puternicul fond eneolitic și comunitățile coțofeniene timpurii ale perioadei de tranziție până la prima cultură din epoca fierului, Gava. Se discută mai pe larg problema culturii sau grupului cultural Ciomortan, a cărei poziție cronologică și importanță stabilită de Z. SZÉKELY acum 40 de ani a fost confirmată de cercetările recente (reprezintă prima fază de dezvoltare a epocii bronzului mijlociu în sud-estul Transilvaniei și pare să fie imediat anterioară culturii Wietenberg).

*

Zona depresionară din sud-estul Transilvaniei, situată în centrul țării și înconjurată de arcul Carpaților de Curbură se leagă de regiunile învecinate din Moldova și Muntenia și a constituit întotdeauna un areal geografic de interferențe și întrepătrunderi etno-culturale. Dincolo de Carpați spre est și sud, de-a lungul epocii bronzului – situată, în cronologia relativă, între culturile Coțofeni și prima vârstă a fierului, cultura Gava –, constatăm dezvoltarea unor culturi materiale, sau pătrunderi intense dintr-o direcție sau alta, ale unor culturi, care își aveau centrul de dezvoltare la sud sau est de Carpați. În unele cazuri constatăm și pătrunderi din vest, dar în general,

această zonă, în toată dezvoltarea sa istorică, este legată mai mult de regiunile învecinate, decât de centrul și vestul Transilvaniei

Pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice efectuate în a doua parte a secolului trecut, asupra dezvoltării societății omenești în epoca bronzului, cu toate că aceste cercetări sunt lacunare în unele privințe, totuși, prin succesiunea culturilor atestate se poate face o sinteză, care reflectă continuitatea vieții omenești în această regiune.

În sud-estul Transilvaniei semnalăm un fond local eneolitic foarte puternic, reprezentat prin etapa târzie a culturii Ariușd (B), pătrunderile culturii Tisa în fazele Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr și prezența ceramicii Cucuteni–Ariușd A–B și B în așezările de tip Bodrogkeresztúr. Aceste comunități s-au menținut în pofida influențelor nord-pontice. Perioada de tranziție este reprezentată de comunitățile coțofeniene timpurii.

Evoluția firească a comunităților perioadei de tranziție, reprezentată de cultura Coțofeni I final, este întreruptă de un șoc provocat de o pătrundere sudică, de tip Zimnicea, Mlăjet, Smeieni, atestată la Sânzieni și Turia. Astfel, bronzul timpuriu debutează cu mult mai devreme față de partea centrală și vestică a Transilvaniei, unde sunt atestate fazele II și III ale culturii Coțofeni. Pătrunderea grupului de păstori de tip Zimnicea–Mlăjet–Sânzieni–Turia are motive economice și anume existența zonei metalifere din sud-estul Transilvaniei.

Mormântul de inhumatie, în poziție chir-cită, în cistă de piatră, descoperit recent la Sânmartin-Ciuc, (jud. Harghita) reprezintă prima și singura dovadă a pătrunderii comunităților culturii amforelor sferice în Bazinul Ciucului. Aceste comunități volino-podolice din nord-vest pătrund pe teritoriul Moldovei după cultura Cucuteni (B2) și împreună cu comunitățile sud-estice a celor usatoviene dau naștere culturii Horodiștea–Erbiceni. Triburile purtătoare ale culturii amforelor sferice au pătruns într-o etapă târzie a evoluției lor și au ocupat nord-vestul Moldovei, până la Piatra Neamț și Galați. Mai spre sud, în așezarea de la Foltești. Aceste comunități, ca și cele de tip Zimnicea–Mlăjet–Sânzieni–Turia se integrează în procesul de tranziție și este posibil

că au contribuit la formarea mult mai târzie a culturii Schneckenberg din sud-estul Transilvaniei și a culturii Schneckenberg B– Jigodin, din Bazinul Ciucului.

În urma apariției acestor manifestări culturale, apar și primele elemente etno-culturale de tip Zăbala, caracteristice epocii bronzului timpuriu din subetapa Ib. Grupul cultural Zăbala are analogii clare în sud-estul României și nord-estul Bulgariei. Este o pătrundere sudică, având cele mai bune analogii în inventarul necropolei de la Zimnicea, dar cu unele trăsături caracteristice locale. Descoperirile de la Livezile reprezintă pătrunderi sudice similare cu Zăbala. Ambele sunt variante locale ale unor pătrunderi sudice, grup cultural Zăbala fiind mai timpurie.

Cultura Schneckenberg, cu fazele A și B, este cea mai reprezentativă pentru perioada a doua a epocii bronzului timpuriu în sud-estul Transilvaniei. Aria ei de răspândire este limitată la sudul și sud-estul Transilvaniei.

În bazinul Ciuc, în această perioadă se dezvoltă grupul Jigodin, care este contemporan cu Schneckenberg B și descoperirile de tip Bogdănești. Această subetapă este sincronă ultimei faze a culturii Coțofeni, perioadei târzii a culturii Vučedol, grupul Bošaca, fazei Ezero B1, Thessalicului și Helladicului timpuriu III, Troiei IV. Pe baza materialului descoperit la Odaia Turcului s-a ajuns la concluzia că această subetapă este mai veche decât cele mai vechi manifestări ale culturii Monteoru și reprezintă etapa a II-a a bronzului timpuriu.

Mormântul în cistă de piatră sub tumul de la Moața-Eresteghin cu un vas de tip Miloștea, aparține ultimei etape, care poate să fie contemporană cu faza Năieni–Schneckenberg și cu mormintele din nordul Munteniei centrale, precum și cu grupul Belotic Belo Crkva–Makó, Vinkovci–Somogyvár.

Unele fragmente ceramice atribuite culturii Monteoru I C4 și IC3, descoperite în aria de locuire Schneckenberg, după părerea noastră reprezintă ca forme și ornamente elemente, care s-au dezvoltat dintr-un substrat comun.

Între fondul Schneckenberg, de tip Năieni și necropola tumulară de la Moața-Eres-

teghin și până la apariția complexului cultural „Costișa–Ciomortan–Komarow–Bialy Potok”–Monteoru IC3, se intercalează descoperirile de la Zoltan (com. Ghidfalău, jud. Covasna), care prezintă un sincronism cu descoperirile de tip Iernut, caracterizat prin răspândirea ceramicii cu decor striat și textil.

Prima fază de dezvoltare a bronzului mijlociu în sud-estul Transilvaniei este reprezentată de cultura sau grupul cultural Ciomortan, care se încadrează în Complexul cultural Costișa–Ciomortan–Komarow–Bialy Potok. Este cunoscută din așezările de la Ciomortan–Păuleni, Poian, Sântionlunca, Peteni, Zoltan, Rotbav și o descoperire izolată în Țara Bârsei (Brașov, „Ziegelei Schmidt”), atribuit de Al. PROX culturii Tei.

Locul de descoperire a acestei culturi, denumit „Dâmbul Cetății”–Várdomb, a fost cunoscut în literatura de specialitate încă de la începutul secolului trecut. În perioada interbelică, Al. FERENCZI a încadrat-o în șirul cetăților dacice. M. ROSKA, pe baza materialului ceramic publicat de Al. FERENCZI, a făcut o încadrare mai justă, și anume în epoca bronzului. În urma săpăturilor sistematice efectuate aici în anii 1956, 1960 și 1967 de Zoltán SZÉKELY, s-a constatat că această așezare a fost locuită în eneolitic (cultura Ariușd–Cucuteni), în perioada de tranziție (cultura Coțofeni) și în epoca bronzului (culturile Ciomortan și Wietenberg). Pe baza rezultatelor acestor cercetări a fost introdus în literatura de specialitate un nou aspect cultural necunoscut până atunci în Transilvania, care sub raport cronologic reprezintă prima fază de dezvoltare a epocii bronzului mijlociu în sud-estul Transilvaniei. Cercetările sistematice au fost reluate în vara anului 1999 la Ciomortan de un amplu colectiv și continuă și până astăzi. În urma acestor cercetări recente, informațiile în legătură cu această așezare fortificată au devenit mai nuanțate. S-a constatat că prima locuire aparține culturii Cucuteni–Ariușd, au fost descoperite câteva fragmente ceramice aparținătoare culturii Bodrogkeresztúr, după care s-a surprins un nivel de locuire, care aparține culturii Coțofeni. Construcțiile de fortificare, valul și șanțul de apărare

aparțin culturii Ciomortan. Condițiile stratigrafice arată clar că nivelul de locuire de tip Ciomortan este anterior celui aparținând culturii Wietenberg. Observațiile stratigrafice, precum și materialul ceramic recoltat au confirmat încadrarea cronologică justă făcută de Zoltán SZÉKELY acum aproape 40 de ani. Locuirea Wietenberg pare să dateze din perioada imediat următoare locuirii Ciomortan.

Ceramica de tip Ciomortan are analogii în materialul culturii Costișa, precum și în mediul Glina, Schneckenberg și Monteoru IC3. Datorită faptului că pe teritoriul Moldovei cultura Costișa s-a dezvoltat pe toată durata epocii bronzului mijlociu, ceramica acestei culturi prezintă un grad mai ridicat de varietate, față de ceramica de tip Ciomortan. În urma unor pătrunderi etno-culturale de tip Costișa, din est și de tip Glina-Schneckenberg din sud, asimilând unele elemente ale grupului Zoltan de tip Iernut-Gornea-Vodneac, acest fenomen cultural s-a individualizat la începutul epocii bronzului mijlociu în sud-estul Transilvaniei și credem că nu greșim, dacă îl considerăm ca o cultură sinestătătoare în cadrul complexului cultural Costișa-Ciomortan-Komarow-Bialy Potok. Este sincronă cu Monteoru IC3 și are o poziție cronologică similară de ante Wietenberg cu un grup de morminte de incinerare în urne, descoperit la Bratei. Evoluția firească a acestor comunități a fost întreruptă de purtătorii culturii Wietenberg, fapt confirmat și de observațiile stratigrafice efectuate la așezarea de la Ciomortan.

Cultura Wietenberg în perioada mijlocie a epocii bronzului a fost cultura dominantă în Transilvania. În urma cercetărilor de amploare efectuate în cursul secolului trecut în diferite regiuni ale Transilvaniei, cunoștințele noastre referitoare la dezvoltarea acestei culturi s-au îmbogățit, dar cu toate acestea, au mai rămas încă multe probleme nelămurite privind geneza și dezvoltarea ei. Nu ne-am propus să analizăm încercările de periodizare internă a acestei culturi. Cei care s-au ocupat de această problemă, D. BERCIU, K. HOREDȚ, N. CHIDOȘAN, T. SOROCEANU, N. BOROFFKA, M. ROTEA, s-au bazat pe unele realități arheologico-istorice întâl-

nite în centrul și nord-vestul Transilvaniei. Sistemul cronologic elaborat de N. CHIDOȘAN se referă la o zonă periferică, cu interferențe culturale din aria Otomani. Din păcate, în sud-estul Transilvaniei până-n prezent, nu s-a descoperit nici o așezare Wietenberg cu mai multe nivele de locuire, toate încercările de încadrare cronologică a acestor așezări bazându-se pe tipologia ceramicii, căutând analogii cu materialul de la Derșița. În sud-estul Transilvaniei la dezvoltarea culturilor din epoca bronzului mijlociu au contribuit mai multe culturi din regiunile limitrofe, având o expansiune destul de mare în spațiu.

Cultura Noua, constituită pe un spațiu foarte întins în estul Europei, a pătruns în Transilvania, cuprinzând nu numai văile Oltului, Râului Negru, Târnavelor, Someșului, dar și valea Mureșului, când cultura Wietenberg a ajuns în faza ei de dezvoltare finală. Bazându-ne pe unele forme comune în ceramica ambelor culturi, putem afirma că genetic se leagă de dezvoltarea anterioară a epocii bronzului. Nu putem exclude nici posibilitatea unei prezențe paralele un timp mai scurt sau mai îndelungat, în faza finală a culturii Wietenberg și în faza de început a culturii Noua.

Făcând această sinteză a interferențelor și a întrepătrunderilor etno-culturale, petrecute în sud-estul Transilvaniei, de-a lungul epocii bronzului, putem afirma următoarele:

Zona depresionară din sud-estul Transilvaniei, datorită poziției sale geografice specifice și a configurației terenului, a fost legată de regiunile învecinate din Muntenia și Moldova. Carpații Răsăriteni nu au constituit niciodată un obstacol pentru aceste interferențe etno-culturale, ba din contră, au reprezentat un liant între comunitățile, care au evoluat pe ambele versante ale acestor munți. Pe acest teritoriu cu forme de relief caracteristice și deosebit de favorabile pentru dezvoltarea societății omenești s-a format un fond local eneolitic foarte puternic, care a intrat în contact cu aceste comunități, care au pătruns din est, sud și uneori din vest și care au contribuit la formarea altor culturi. Fenomenele culturale, care s-au format pe acest teritoriu, în multe cazuri reprezintă mixturi etno-culturale individualizate, sub forma unor culturi locale, care se integrează

în diferite complexe culturale, păstrându-și totodată și particularitățile lor. Aceste particularități specifice dau o nuanță aparte dezvoltării comunităților locale, care au succedat în această zonă geografică, față de fenomenele culturale învecinate.

Bibliografie

1. SZÉKELY, Zs., **Le début de l'âge du fer dans le Sud-Est de la Transylvanie**, *Acta Musei Napocensis*, 31, 1994, 173/79, Cluj Napoca.
2. NESTOR, I., **Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien**, *Ber. RGK* 22, 1932(1933), 11–181; SZÉKELY, Z., **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, *SCIVA*, 15, 1964, 1, 121–136; SZÉKELY, Zs., **Brăduț**, In: **Cronica cercetărilor arheologice, Campania 1998**, 1999, 16, Vaslui; SZÉKELY, Zs., **A bodrogkeresztúri kultúrához tartozó leletek Bibarcfalván (Cultura Bodrogkeresztúr la Biborțeni (Baraolt, j. Covasna))**, *Acta* – 2000, Sf. Gheorghe, 2001, p. 161–168.
3. ROMAN, P. I., **Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României**, *SCIVA*, 37, 1986, 29–55.
4. ALEXANDRESCU, A. D., **La nécropole du bronze ancien du Zimnicea (départ. de Teleorman)**, *Dacia N. S.* 18, 1974, 79–93.
5. ROMAN, P. I., **Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României**, *SCIVA*, 37, 1986, 29–55.
6. SIMACHE, N. I.; TEODORESCU, V., **Săpăturile arheologice de salvare de la Smeieni**, *Materiale*, VIII, 1962, 273–283.
7. SZÉKELY, Zs., **Date noi privind ritul de înmormântare al culturii Schneckenberg în județul Covasna**, *Aluta*, 10–11, 1978–79 (1980), 39–46.
8. SZÉKELY, Zs., **Contribuții la dezvoltarea culturii Schneckenberg în județul Covasna**, *Aluta*, 14–15, 1983, 61–67.
9. SZÉKELY, Zs., **Descoperiri funerare extracarpatice din bronzul timpuriu în sud-estul Transilvaniei**, în: **Funeral practices as forms of cultural identity (Bronze and Iron Ages)**, Tulcea, 2000, 65–67.
10. DINU, M., **Complexul cultural Horodiștea-Foltești**, *Dacia*, București, 1968, 129–139.
11. ROMAN, I. P., **Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului**, *SCIVA*, 32, București, 1981, 38.
12. SZÉKELY, Zs., **Descoperiri funerare extracarpatice din bronzul timpuriu în sud-estul Transilvaniei**, în: **Funeral practices as forms of cultural identity (Bronze and Iron Ages)**, Tulcea, 2000, 65–67.
13. ROMAN, I. P., **Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României**, *SCIVA*, 37, 1986, 29–55.
14. ALEXANDRESCU, A. D., **La nécropole du bronze ancien du Zimnicea (départ. de Teleorman)**, *Dacia N. S.*, 18, 1974, 79–93.
15. SZÉKELY, Zs., **Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, *Seria: Bibliotheca Thracologica*, XXI, București, 1997, 21.
16. ROMAN, P. I., **Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României**, *SCIVA*, 37, 1986, 31.
17. TUDOR, D., **Neue Angaben zur frühen Bronzezeit in Südrumänien**, *Dacia*, 26, 1982, 59–75.
18. SZÉKELY, Zs., **Date noi privind ritul de înmormântare al culturii Schneckenberg în județul Covasna**, *Aluta*, 10–11, 1978–79 (1980), 39–46.
19. ZAHARIA, E., **Descoperiri ale culturii Monteoru în sud-estul Transilvaniei**, *Thraco-Dacica*, 11, 1990, 33–39.
20. VLASSA, N. RUSU, M., PROTASE, D., HOREDȚ, K., **Săpăturile arheologice de la Iernut**, *Acta Musei Napocensis*, 3, 1966, 399–410; CAVRUC, V., **The final stage of the Early Bronze Age in South-Eastern of Transylvania (in the light of new excavations at Zoltan)**, *Thraco-Dacica*, XVIII, nr. 1–2, 1997, p. 97–133.
21. SZÉKELY, Zs., **Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, *Seria: Bibliotheca Thracologica*, XXI, 1997, București, 21, P. 80.
22. CAVRUC, V., **Considerații privind situația etnoculturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu**, *Angustia*, 4, 1999, p. 13–41.
23. FLORESCU, A. C., **Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole**, *CCDI*, X, Călărași, 1991, p. 187, Fig. 15/4–5.
24. PROX, Al., **Die Tei Cultur im Burzenland**, *Mitteilungen des Burzenlander Sachsischen Museum*, IV, 1940.
25. FERENCZI, Al., **Cetăți antice în județul Ciuc**, *ACMIT*, IV, 1932–38, 290–296; ROSKA, M., **Erdély régészeti repertórium a I. Őskor**, Cluj, 1942.
26. VULPE, A.; ZAMOȘTEANU, M., **Săpăturile de la Costișa**, *Materiale*, VIII, 1962, 309–316.
27. SZÉKELY, Zs., **Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, *SCIV*, 22, 1971, 3, 387–400.
28. CAVRUC, V.; DUMITROAIA, G., **Descoperirile aparținând aspectului cultural Ciomortan de la Păuleni (campaniile 1999–2000)**, *Angustia*, 5, Sf. Gheorghe, 2000, 133.
29. ROMAN, P., **Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României**, *SCIVA*, 37, 1986, 45.
30. CAVRUC, V.; ROTEA, M., **Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999–2000)**, *Angustia*, 5, Sf. Gheorghe, 2000, 158.
31. ANDRIȚOIU, I.; RUSTOIU, A., **Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică**, *Bibliotheca Thracologica*, XXIII, București, 1997, p. 58.
32. SZÉKELY, Zs., **Considerații privind dezvoltarea culturii Wietenberg în sud-estul Transilvaniei**, *Aluta*, XVII–XVIII, Sf. Gheorghe, 1988, p. 161.
33. SZÉKELY, Zs., **Cultura Noua în valea Oltului și a Târnavei**, *Angustia*, 5, Sf. Gheorghe, 2000, p. 179.

**Bronzkori etno-kulturális
kölcsonhatások
Délkelet-Erdélyben**
(Rezumat)

A délkelet-erdélyi medencék térsége a bronzkorban elsősorban Kárpátokon túli, déli és keleti hatásoknak kitett, sokkal kevésbé a közép- és nyugat-erdélyieknek. A dolgozat a térségben egymást követő bronzkori kultúrák rövid szintézisét adja, a Coțofeni kultúrától a vaskort elsőnek képviselő Gava kultúráig. Bővebben tárgyalja a csomortáni kultúra kérdését, amelynek SZÉKELY Zoltán által 40 évvel ezelőtt megállapított kronológiai helyzetét és jelentőségét a legújabb kutatások is igazolják (a délkelet-erdélyi középső bronzkor első szakasza, valószínűleg közvetlenül a Wietenberg kultúrát megelőző).

**Etno-cultural Interferences
in South-Eastern Transylvania in
the Bronze Age**
(Abstract)

The development of the depressional zone in South-Eastern Transylvania during the Bronze Age is connected first of all to the surrounding regions towards south and east and less to the central and west parts of Transylvania. The paper tries a short synthesis of the succession of certified cultures, from the strong (eneolithic) basis and the early (coțofeniene) communities of the transitional period to the first culture of the Iron Age, Gava. The problem of the cultural group Ciomortan is largely discussed, whose chronological position and importance established by Z. SZÉKELY 40 years ago was confirmed by the recent researches (it represents the first stage in the development of the Middle Bronze Ages in South-Eastern Transylvania and it seems to be closely before the Wietenberg culture).

Népvándorláskori vaskohászat nyomai Csíkszentsimonban I.*

(Kivonat)

A feldolgozott anyag 1978-ban, leletmentés során jutott a Csíki Székely Múzeumba. A kevert őskori, dák, gót, késő népvándorláskori kerámia között kohómaradványok kerültek elő. A hiányos dokumentáció csak néhány előzetes megállapítást tesz megengedhetővé: a leleteket még egy 8–9. századi szláv népességhez volna legkézenfekvőbb kötni, a legközelebbi párhuzamok is eddig a 8–10. századi ún. nemeskéri típusú kohók.

*

A Csíki-medence vasérclelőhelyeire, korai vasművességének jelentőségére már korán felfigyelt a kutatás. A vastartalmú kőzetek, ún. vaskövek vagy gypvasérccek több helyen előfordulnak a Csíki-medencében, gyakran borvízforrások, mocsaras rétek, árterek közelében vagy olyan felszín közeli rétegekben, melyekből többször az eke forgatta ki őket.¹

Már az első rendszeres terepbejárások során, a 60-as években több falu határából jeleztek salaknyomokat, vasolvadékok, kohótöredékeket.² A Szentsimonban előkerült mellfalazat dákkori keltezését a közelében talált kerámia-töredékek és a későbbi székelyszáldobosi ásatások során feltárt pontos analógiák tették lehetővé.³ Több kutató a Csíki-medence sűrű dák településhálózatát éppen a vaslelőhelyek jelentőségével hozta összefüggésbe.⁴ A 16. századtól vasbányászatra és fémfeldolgozásra okleveles adatok, helynevek is utalnak, de bizonytalan adatok a felcsíki vasbányászat kezdeteit Zsigmond koráig vezetik vissza.⁵ E korábbi beszámolók alap-

ján meglehetősen nagy hiátus mutatkozott a dákkori és késő középkori adatok között. Ennek elsősorban kutatástörténeti okai lehetnek.

A Csíki Székely Múzeum (továbbiakban CsSzM) régészeti raktárában olyan leletgyűttes található Csíkszentsimonból, amely kohótöredékeket és salakdarabokat tartalmaz. A leleteket átnézve kiderült, hogy a kerámia között nem csak őskori töredékek, hanem összekeverten dák, gót, illetve késő népvándorláskori, és kisebb részben Árpád-kori töredékek is vannak. A feldolgozáshoz a leletmentést végző SZŐCS János segítségét kértem, aki az előkerülés körülményeiről segítőkészen tájékoztatott, és rendelkezésemre bocsátotta ásatási feljegyzéseit.

1978 júniusában a helyi termelőszövetkezet istállóinak építései, illetve a kerítés árkanak ásásakor a korábban már régészeti lelőhelyként ismert homokbányától mintegy 200 m-re délkeletre jelentős lelőhelyet bolygattak meg (1. kép). A mentőásatást SZŐCS János és KRISTÓ Tibor vezette. A megfeszített munka miatt a legtöbb esetben csak a jelenségek megfigyelésére és a leletek összeszedésére volt lehetőség, aprólékos bontásra nem jutott idő, és rajzos dokumentáció sem készült. A fényképek sajnos elkallódtak. A leletmentésről SZŐCS János ásatási naplója, a leltárkönyv szűkszavú bejegyzései és a beraktározott leletekhez mellékelt feliratok tájékoztatnak. Ezekből kiderül, hogy összesen 7 kisméretű szabálytalan alakú szelvényt nyitottak, az építkezési munkálatokhoz igazodva. A lelőhely területén ma fafeldolgozó üzem található, az egykori szelvények helye viszonylagos pontossággal meghatározható.

Sajnos, a megmentett és beletárolt leletek lelőköri körülményei nem tisztázottak. Nem tudjuk, mely darabok tartoznak össze, és a mélységadatokon kívül azt sem, hogy a kerámia-töredékek mely kohókhoz kötődnek. Az ásatási naplóból nem derül ki, hogy összesen hány kohót találtak, ástak ki, és hányat szállítottak be a múzeumba, és arra vonatkozóan sincsenek adatok, hogy ezek között a helyszínen megfigyelhető volt-e valamilyen különbség. Tovább nehezíti a feldolgozást az a tény, hogy a leletek egy része a raktárban összekeveredett, illetve egy

* Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, P-ța Cetății 2, RO-4100

részük eltűnt. A leleteket és SZŐCS János feljegyzéseit összevetve kiderült, hogy a leletanyag jelentős része elkallódott. Az ásatást követően még 145 mérhető palásttöredék volt, ma azonban mindössze 60 darab van a kohók leleteit tartalmazó ládákból. Ez további hibák forrása lehet.

A leletek jelentősége miatt jelen közlést fontosnak tartom, de a rendelkezésre álló ma ismert adatok részletes régészeti-történeti feldolgozásra még nem adnak lehetőséget.⁶ Az adatok szűkössége és hiányzó anyagvizsgálatok miatt több kérdésre nem találtam kielégítő választ, ezért a technológia, az etnikai-társadalmi háttér tárgyalása sem képezheti dolgozatomban tárgyát. Az előzmények ismeretében tehát csak a leletanyag közlésére és óvatos értékelésére vállalkozom, és e kérdésekre hosszabb adatgyűjtést követően még vissza kívánok térni.

Az anyagot átvizsgálva egyértelművé vált, hogy az építkezésekkel többperiódusú lelőhelyet bolygattak meg, amelynek eredeti rétegvizonyait ma már csak a mélységadatok alapján rekonstruálhatjuk. A kutatási felületek mélységadatai alapján mindenhol hasonló rétegződés feltételezhető: mintegy 1 m mélységig népvándorlás- és őskori cserepek együttesen jelentkeztek, annál mélyebbről csak őskori töredékeket gyűjtöttek. Ebből az következik, hogy a népvándorláskori objektumok ásásakor bolygatták meg a dák rétegeket. Fontos viszont, hogy néhány esetben a dák kerámiatöredékeket kifejezetten a kohók alatti rétegben figyelték meg, így erősen valószínű, hogy nem egykorúak.

A lelőhely értelmezését bonyolítja, hogy a területen – egy meghatározatlan korú, edénytöredékekből kialakított sütőfelületű kemence alapján – telepnyomokra bukkantak.

A lelőhelyen ugyanakkor vízvezeték ásásakor egy salaktömb is előkerült (átmérője 38, kerülete 117, vastagsága 20–25 cm). Nem ismert, hogy mely réteghez tartozott, tény, hogy a salakgödörös kohótípust a késő La Tène-től a 4. századig használták.⁷ A szomszédos homokbányában talált nagy félkör alakú mellfalzat (szélessége 34 cm) nem ehhez a salakgödörös kohótípushoz tartozik, így a késő vaskorban egy második kohótípussal is számolhatunk.⁸

Az alább tárgyalandó kohómaradványok azonban nem e fenti két típusba tartoznak. A rekonstruált rétegek tanulságai mellett, a mellvédek formája, a méretek és a technológia ugyanis egészen más típusra utal.

Az ásatási napló tanúsága szerint a kohók alja mintegy 90 cm mélyen helyezkedett el, alattuk 25–35 cm kultúrréteg húzódtott, benne égett csontszilánkok és kerámiatöredékek kerültek elő, illetve közvetlen közelükben árok nyomait figyelték meg. Ez alapján feltehető, hogy dákkori hamvasztásos sírokat bolygattak meg a kohók és munkagödreik (?) kiásásával. SZŐCS János elbeszélése szerint a kohók alatt egy „Dridu” hamvasztásos temetkezés is volt, de ennek leleteit ma már nem lehet egyértelműen azonosítani.

A nagy számú töredék alapján a kohók típusa nagy valószínűséggel meghatározható, de a pontos rekonstrukciót a dokumentáció szinte teljes hiánya, néhány nehezen értelmezhető töredék egyelőre bizonytalanná teszi. Emiatt az alábbiakban vázolt képet további ásatásoknak kell majd hitelesíteniük.

A beletározott töredékek között több mint tíz, vörösre égett mellfalzatot lehetett azonosítani. (2–9. ábra⁹) Méreteik nagyjából egyezők: magasságuk 14–16 cm, szélességük 15–18 cm között változik, vastagságuk 4–6 cm. Alakjuk felül lekerekített trapéz, mindegyikük közepén fűjtatócső helye látható. Belső oldalukat üveges olvadási réteg fedi, mely az egykor benyúló fűjtatócsövek nyomát is megőrizte. Vastagságuk alapján a kohó alsó részén helyezkedhettek el, de mivel alsó felületük sima, alattuk még egy agyagsáv lehetett. Ezt mutatja, hogy a mellvédek belső szélén az olvadt salak lefolyt. A salakcsapoló nyílás, néhány töredék salaknyoma alapján, az agyagsáv alatt lehetett.

A kohók alsó, nagyjából kör alakú belső átmérője – a töredékek íve alapján – 35 cm körüli, a külső mintegy 50 cm lehetett (12. ábra) A kohó legalján lévő töredékek alsó, belső szélére a nagy hó miatt szürkére égett föld tapadt. (3, 5. ábra) A mellfalzat használata, a több esetben megfigyelhető javítási nyomok arra utalnak, hogy a kohókat rendszeresen, huzamosabb ideig használták. (pl. 6, 8, 11. ábra)

Sajnos, egyetlen fűjtatócső sem került be a múzeumba. Lenyomatuk alapján kissé lefelé irányuló, tölcseresen szűkülő agyagsövek lehetnek (átmérőjük kb. 3,5, illetve a belső oldalon 1,9 cm). A mellfalazatok alapján becsült hosszúságuk legalább 6-7 cm volt. Több esetben a megolvadt érc vagy salak körülfolyta, szinte eltömte a fűjtató nyílását. Fűjtatócsövek azonban nem csak a mellfalazatban helyezkedtek el, hanem az oldalfalakon is! (10. ábra) Az ásatási feljegyzésekben említett, de raktárban nem található „henger alakú olvadékok” talán ilyen, már használaton kívüli, salakos fűjtatócsövek lehetnek.

A szentsimoni kohók másik jellegzetesége, hogy faluk több vízszintes agyagsávból épült fel, ezek alsó és felső szélén jól megfigyelhetők a homorú, illetve domború illeszkedési felületek (10–11, 13. ábra). Több töredéken függőleges illesztés nyomai is láthatók. A sávokat alkotó töredékek, „téglák” szélessége 6 és 14 cm között változik, de túlnyomórészt 6 és 9 cm közöttiek. Vastagságuk 2–7 cm közötti, attól függően, hogy hol helyezkedtek el, ugyanis az alsó és a mellnyílások melletti darabok vastagabbak. A töredékek külső felületén több helyen tapasztás ujjnyomai, javított-vastagított felületek és növényzárak lenyomatai látszanak. Mivel a kohópalást belső oldalait pár töredék kivételével ráolvadt salak fedi, nem tudhatjuk, hogy a kohó építésekor az agyagsávokat vesszőfonatú vázra tapasztották-e. A palástdarabok eltérő vastagsága, íve és esetenként kiszerezhető átmérője alapján a kohók csonka kúp alakúak lehetnek, felső harmaduk pedig függőleges (14. ábra). Az analógiák alapján a becsült kohómagasság 70 cm körül lehetett. Biztosabb adatokat a töredékekből egyelőre nem sikerült levonni.

Helyszíni feljegyzések alapján feltehető, hogy a kohók előtt 30 cm-es munkagödör volt, ennek a széléin helyezkedhettek el.

SZŐCS János feljegyzései szerint a kohókból 4 „vassajt” került elő, ezeket a raktárban nem lehetett azonosítani. Méretük 36 x 32, 34 x 32, 34 x 31, 36 x 32 cm volt. A megfigyelés problémás, mert e „sajtok” vasbucák nem lehetnek, hiszen a jóval kisebb mellvédeken nem fértek volna ki, és nem is hagyták volna a kohókban

őket. Azonban a kohóban maradt salakdarabok sem lehettek, hiszen a formailag legközelebbi analógiák esetében a salak a mellfalazat alatti salakcsapoló nyíláson a munkagödörbe, a kohó elé folyt ki,¹⁰ és a mellfalazatokon megfigyelhető folyásnyomok is ezt sejtetik. A helyszíni megfigyelések szerint azonban a „vassajtok” az „olvasztóból” kerültek elő. Valószínű, hogy a „sajtok” salakdarabok, melyek a kohó előtti, esetleg fel nem ismert munkagödörben lehettek, és csak a kohók összeomlása után kerültek a romok alá. Vagy esetleg valóban a kohókból kerültek elő, és olyan technikai megoldásról van szó, amely különbözik az eddig közöltektől.

Ismereteim szerint a szentsimoni leletek egyelőre társtanok Erdélyben. A vasművészetnek meglehetősen szerteágazó, nehezen elérhető irodalma van, ezért csak óvatosan vehetem fel, hogy az itt bemutatott kohók egyediek. A román szakirodalom ugyan több népvándorláskori kohóleletről tud, és leírás alapján több is hasonlíthat az itt tárgyaltakhoz, de biztos analógiát mindeddig nem találtam.¹¹ A Kárpát-medence általam ismert vaskohászati emlékei közül a szentsimoni kohók formailag a dunántúli, ún. nemeskéri típusú kohókhöz állnak legközelebb, melyek korát a természettudományos vizsgálatok és a leletanyag a 8–10. századra keltezik.¹² A szentsimoni kohók bizonytalan lelőkörményei, továbbá egyedi sajátosságai (sávós felépítés, falban lévő fűjtatónyílások) és a nagy távolság miatt közvetlen kapcsolatot a két kohótípus között egyelőre csak nagyon óvatosan feltételezhetünk. Minden bizonnyal közelebbi párhuzamok is vannak, és csupán a szórványos kutatással és közlésessel magyarázható a korszak romániai vaskohászati emlékeinek ismeretlensége.¹³

A szentsimoni kohók korának meghatározásához a kohók környezetéből származó nagyszámú kerámialeletek közül csak azokat vettem figyelembe, melyek helyzetük alapján leginkább köthetnek a kohókhoz.

„Az olvasztó alatt”, „a kemence alól”, „az olvasztó romjaiból” stb. megjegyzéssel elraktározott őskori és 4. századi edénytöredékek mellett két további kerámia csoport volt elkülöníthető. Kisebbszámban voltak kézzel készített,

vastag falú, fehér kavicsos anyagú, rosszul égetett sárgásbarna, vöröses edények töredékei (15, 19. ábra). Egy esetben a edény peremét bevagdosással „díszítették”.

A másik csoportban korongon készített, egyenletes falvastagságú, szintén kavicsos soványítású, sárgára, világos barnára égett kerámia-töredékek találhatók. Ez utóbbi csoportban gyakran előfordul szabálytalan egy- vagy többágú eszközzel bekarcolt hullámvonal (16, 20, 22. kép), néha vízszintes vonaldísz (17–18. ábra), illetve ritkán ezek kombinációja. A peremek többsége egyszerű lekerekített típusba tartozik, van néhány magasabb, illetve néhány rövid, szinte függőlegesen álló darab és egy tagolt, fedőhornyos kis peremtöredék is. E csoportban gyakori a gömbölyded edényforma.

Nincs olyan adatunk, amely alapján egyértelműen eldönthető lenne a két csoport viszonya, azaz nem tudjuk, hogy a kézzel készített és a korongozott edénytöredékek egy horizontba tartoznak-e vagy sem, ezért értékelésük bizonytalan. E vonatkozásban a csupán elbeszélésből ismert hamvasztásos „Dridu” temetkezés és a kézzel készített töredékek esetleges összefüggése sem ismert.

A bevagdosott peremet az avar fazekasság jellemzőjének tartják, míg az egyszerű, zsák alakú, kézzel készített edényeket a szlávokhoz kötik. Kelet-Erdélyben a 8. századra „az avar és szláv anyagi kultúra (elsősorban az edényművéség) annyira összefonódik, hogy csak a sírok temetői rítusa alapján választható szét, gyakran még úgy sem. Az avar hatású leletek nem bizonyítékok az avarok tényleges jelenlétére.¹⁴ Tény azonban, hogy hiteles avar vagy szláv temetkezés eddig nem ismert a Székelyföldön, így az esetleges szláv és avar hatásokról ma sem mondhatunk többet, mint hogy „a kettő szétválasztásában a tipológiai indíttatású megfontolásokat ma még nem támasztják alá megbízható régészeti-stratigráfiai megfigyelések”.¹⁵ További adatok híján a gömbölyded edények esetében ugyancsak tisztázásra vár az esetleges bolgár hatás is.

A keleti medencék szláv telepeinek és helyneveinek ismeretében¹⁶ kézenfekvő megoldásként kínálkozik a szentsimoni leleteket olyan

8–9. századi szláv népességhez kötni, amelynek élete, a korongolt, hullámvonallal díszített oldal-töredékek és egyes peremek alapján talán az Árpád-korig kihúzódhatott. Erre a korszakra mutatnak a kohók legközelebbi, 8–10. századi ún. nemeskéri típusú párhuzamai is. A leletanyag kérdőjelei miatt azonban biztosabb adatok előkerüléséig ezt csupán valószínűsíteni, és nem kijelenteni lehet.

A kohók ante quem keltezését egy vékony falú, korongozott, sűrű csigavonallal és fésűs benyomkodással díszített kora Árpád-kori töredék mutatja, melyet az egyik kohó felett –25 cm mélységben találtak (23. kép).¹⁷

A kerámia alapján gyanítható hosszabb települést a kohók (igazából mellfalazatok) nagy száma és a többszöri javítások is valószínűsítik. Az a népesség, amely vasolvasztással foglalkozott, huzamosabb ideig élt itt, jól ismerte a területet és a nyersanyagforrásokat. Anyagvizsgálatok alapján tudjuk, hogy a korszakban mindenütt a helyi nyersanyagokat használták fel.¹⁸ Alcsík esetében az Olt akkoriban kiterjedt árterei szolgáltatták az olvasztáshoz szükséges gypvasat, a limonitot (Fe 46%).¹⁹ A szomszédos Csatószegről szintén ismert vaskohómaradvány, melyhez szintén a környéken található gypvasat használhatták.²⁰

A kohók és kerámialeletek – dokumentációs hiányosságaikból fakadó szórványértékük ellenére – mindenképpen arra készítetnek, hogy újragondoljuk a Csíki-medence periférikusnak hitt késő népvándorláskori települési és gazdasági viszonyait. E kérdésben lényeges eredményeket csak újabb hitelesítő ásatások, anyagvizsgálatok hozhatnak. E kutatásoktól várható, hogy a korszak bizonytalan leletanyagának időrendi, etnikai meghatározásához fogódzót szolgáltatásanak.

Jegyzet

* Köszönöm SZŐCS Jánosnak, hogy az anyagot közlésre átengedte, és hogy a feldolgozás folyamán önzetlenül segített.

1. ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása**. II. Pest 1869, 5, VITOS Mózes: *Csikmegyei Füzetek*. Csíkszereda 1894, 280–288 a régebbi irodalommal. (BÁNYAI János): **A Székelyföld ásványi nyersanyagai**. *Székelység*. 1935, 1–2. sz., 1–16., VAJDA Lajos: **A szentkeresztbányai vasgyártás története**. Bukarest 1983, 15–16.
2. JÁNOS, Pál; KOVÁCS, Dénes: **Periocheză arheologică în bazinul Ciucului**. *Studii și Materiale*. II. Tg.-Mureș 1967, 43–49.: Szenttamáson (3 lelőhely), Karcfalván, Madarason, Pálfalván, Szentsimonban, Kozmásan, Kászonban. (Továbbiakban JÁNOS–KOVÁCS 1967)
3. JÁNOS–KOVÁCS 1967, 144. kép, SZÉKELY, Zoltán: **Contribuție la studiul prelucrării fierului la daci**. *Aluta* 12–13. 1981, 31–36., 3. kép, illetve **Repertoriul arheologic al județului Harghita**. Redactor: Valeriu CAVRUC. Sfântu Gheorghe 2000, 205. (Továbbiakban **Repertoriul**)
4. FERENCZI, István: **Considerații de ordin arheologico-istoric privind importanța depresiunilor Ciucului în epoca romană și postromană**. *Acta Hargitensia* 1980, 1. 28., illetve Viorica CRIȘAN: **Despre situația demografică în estul Transilvaniei în secolele II f.e.n.–I e.n.** *Acta Musei Napocensis* 26–30 (1989–1993), I/1, 79–89, főként a 80. o, illetve úő.: **Așezarea dacică de la Sântimbru – La pomii verzi**. *Acta Musei Napocensis* 33 (1996), I, 362.
5. BENKŐ Károly: **Csik- Gyergyó-, és Kászonszékek múltja és jelene**. Kolozsvár 1853, 421, PATAKI József: **A csfki vashámor**. Csíkszereda 1971, illetve **Székely oklevéltár VIII**. Szerk.: BARABÁS S., 186–87.
6. A Csfki-medence területről mindössze 14 népvándorlás kori, csupán felszíni gyűjtésből ismert lelőhelyt tart számon a szakirodalom, vö. **Repertoriul** 281–82, 16–17. térkép.
7. FERENCZY István: **Az 6s- és 8kori vasműveségről Erdélyben**. In: **Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production. Hagymányok és újítások a korai középkori vaskohászatban**. Szerk.: GÖMÖRI János. Sopron 1999, 105–129, 122, 60. jegyzet. (Továbbiakban FERENCZY 1999), Kazimierz BIELENNIN: **Frühgeschichtliche Eisenverüttung auf den Gebiet Polens**. uo. 57–62. különösen 3. kép.
8. Vö. JÁNOS–KOVÁCS 1967. Továbbá: Ioan GLODARIU, Eugen IAROSLAVSCHI: **Civilizația fierului la daci**. Cluj-Napoca 1979, 31., Iosif TRIPȘA: **Din istoria metalurgiei românești**. 1981, 49. Eugen IAROSLAVSCHI: **Tehnica la daci**. Cluj-Napoca 1997, Pl. XX, FERENCZY 1999, 121–122.
9. A fotókat NAGY Gyöngyvér készítette. Segítségét itt is megköszönöm.
10. GÖMÖRI János: **Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában**. Sopron 2000, 242, 157. kép. (Továbbiakban GÖMÖRI 2000)
11. Ștefan OLTEANU: **Probleme ale metalurgiei medievale din Țările Române în lumina cercărilor recente**. *Revista Muzeelor* IV, 2, 1967, 117–125 bő irodalommal (továbbiakban OLTEANU 1967), illetve Nicolae MAGHIAR; Ștefan OLTEANU: **Din istoria mineritului din România**. Buc. 1970, 102–106.
12. GÖMÖRI 2000, 112–126, 242, 249, 157/2. rajz.
13. Az erdélyi kora középkori vaskohászati kutatások hiányosságairól FERENCZY 1999, 125.
14. BÓNA István: **Az avar uralom utolsó évszázada**. In: **Erdély története**. Szerk. KŐPECZI Béla. Budapest 1987, I. 176.
15. BENKŐ Elek: **A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája**. Budapest 1992, 18.
16. BENKŐ i.m. 19–20., bő irodalommal.
17. A korszak kerámijának keltezési kérdéseiről ld. BOTÁR István: **Árpád-kori kerámialeletek a Csfki Székely Múzeum gyűjteményében**. *Acta (Siculica)* 1999/I. 247–272.
18. OLTEANU 1967, 120.

19. Nem véletlenül hívták egykor „sárban heverő Szentsimon”-nak. Vö. BENKŐ Károly: **Csik- Gyergyó- és Kászonszékek múltja és jelene**. Kolozsvár 1853, 238. Az újabb földrajzi-geológiai munkák nem említik az Olt-menti, egykor ártéri vaselőfordulásokat.

20. **Repertoriul** 204. A CsSzM raktárában a jelzett kohómaradványok már nincsenek helyükön.

Urme de prelucrare a fierului în perioada migrațiilor la Sânsimion (Csíkszentsimon), jud. Harghita) I.

(Rezumat)

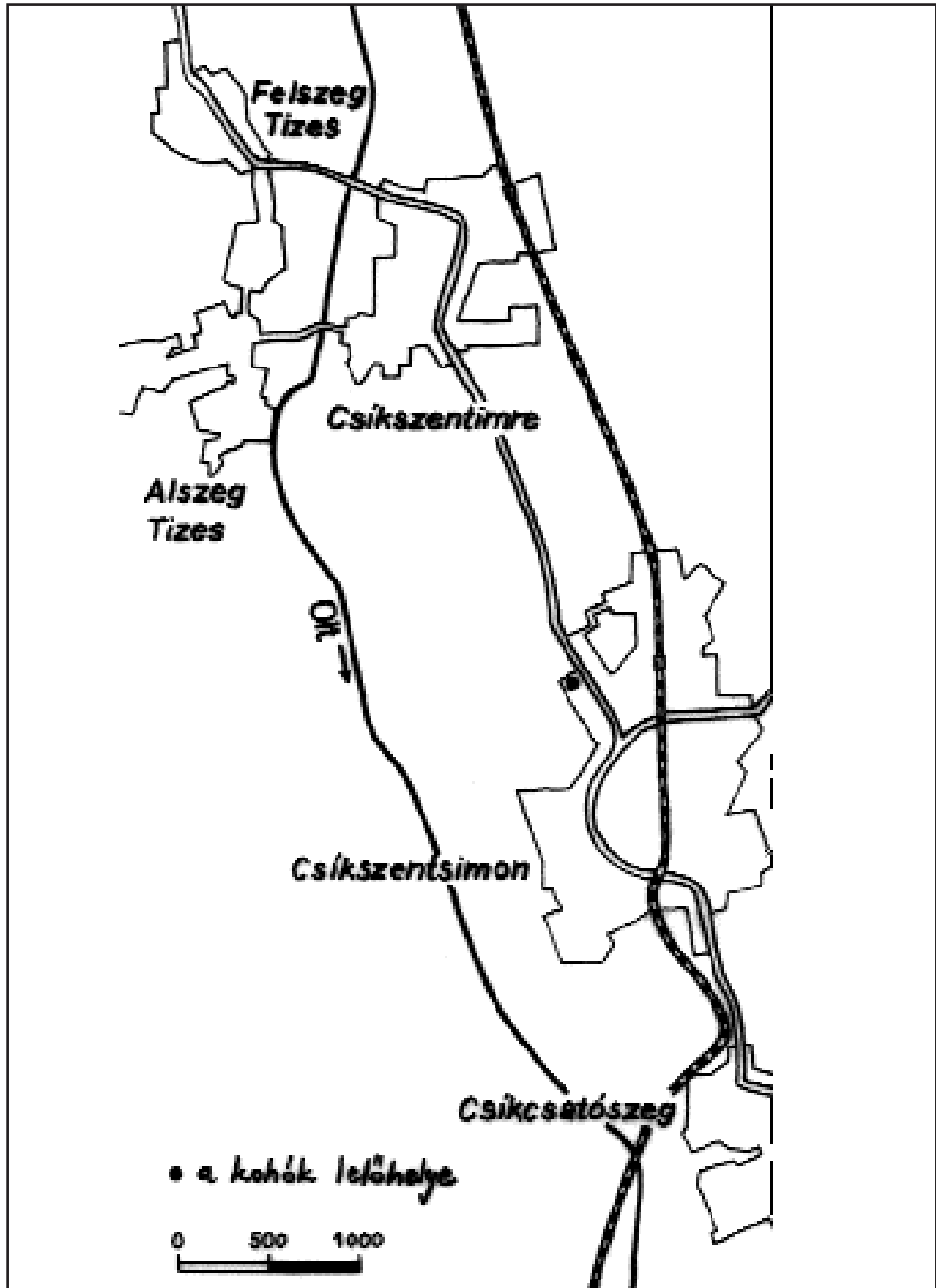
Materialul prelucrat a ajuns în Muzeul Secuiesc al Ciucului în 1978, cu ocazia unei săpături de salvare. Analogiile cele mai apropiate ale fragmentelor de furnal (topitorii de fier), cât și poziția stratigrafică reconstituită a diferitelor tipuri de ceramică din acest sit ar sugera o datare a activității de prelucrare a fierului de aici ptr. sec. VIII–IX. Importanța problemei cere cât mai curând reluarea cercetărilor.

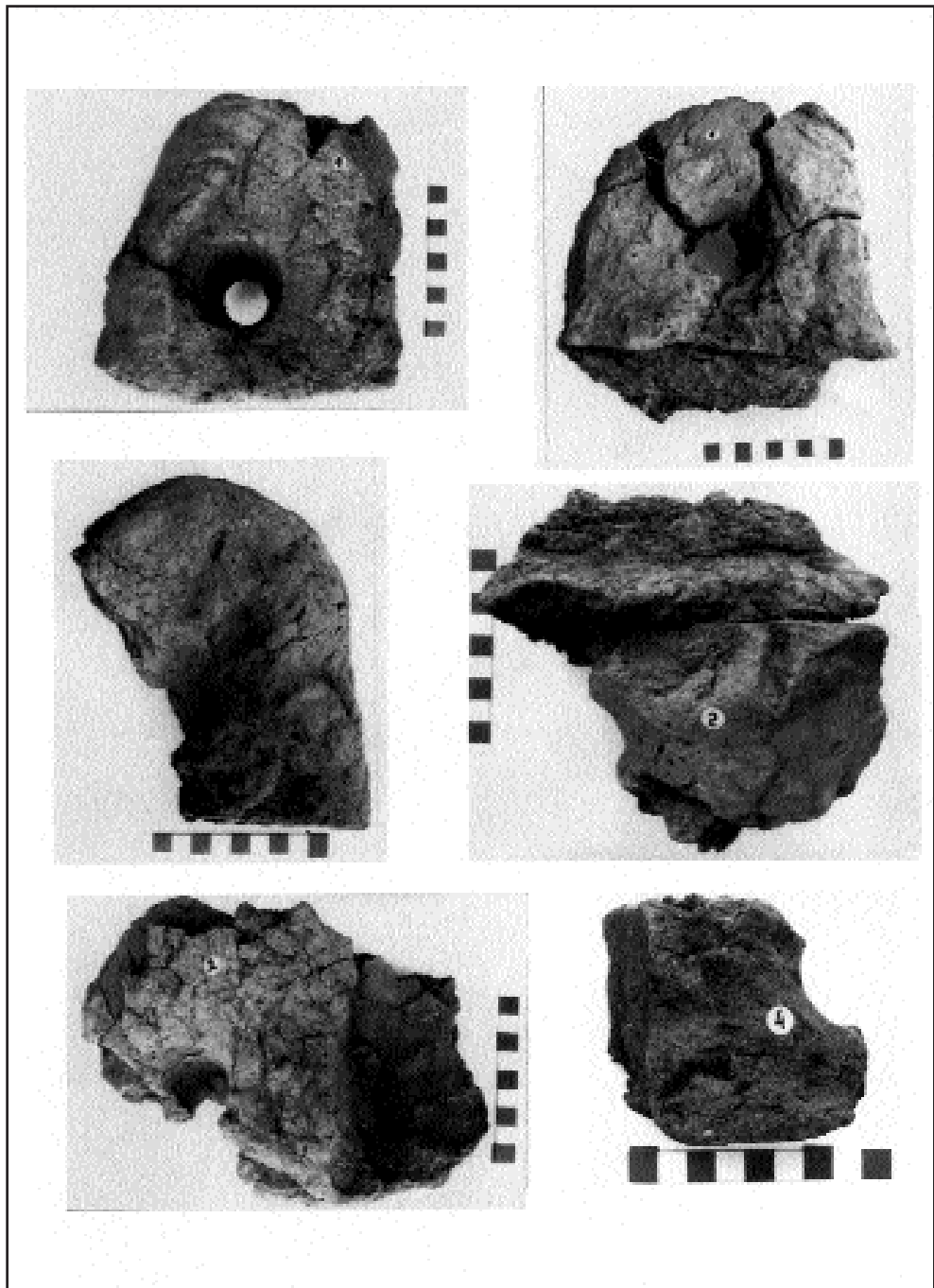
Traces of Processing Iron in the Migration Period in Csíkszentsimon (Sânsimion, Harghita County) I.

(Abstract)

The material got in Székely Museum of Csík in 1978, during a salvation digging. The most appropriate analogies of the fragments of iron foundries as well as the reconstructed stratigraphic position of different types of ceramics from this settlement would suggest a dating of the processing activities of iron to the 8th–9th centuries. The importance of the problem demands a soon restart of the researches.

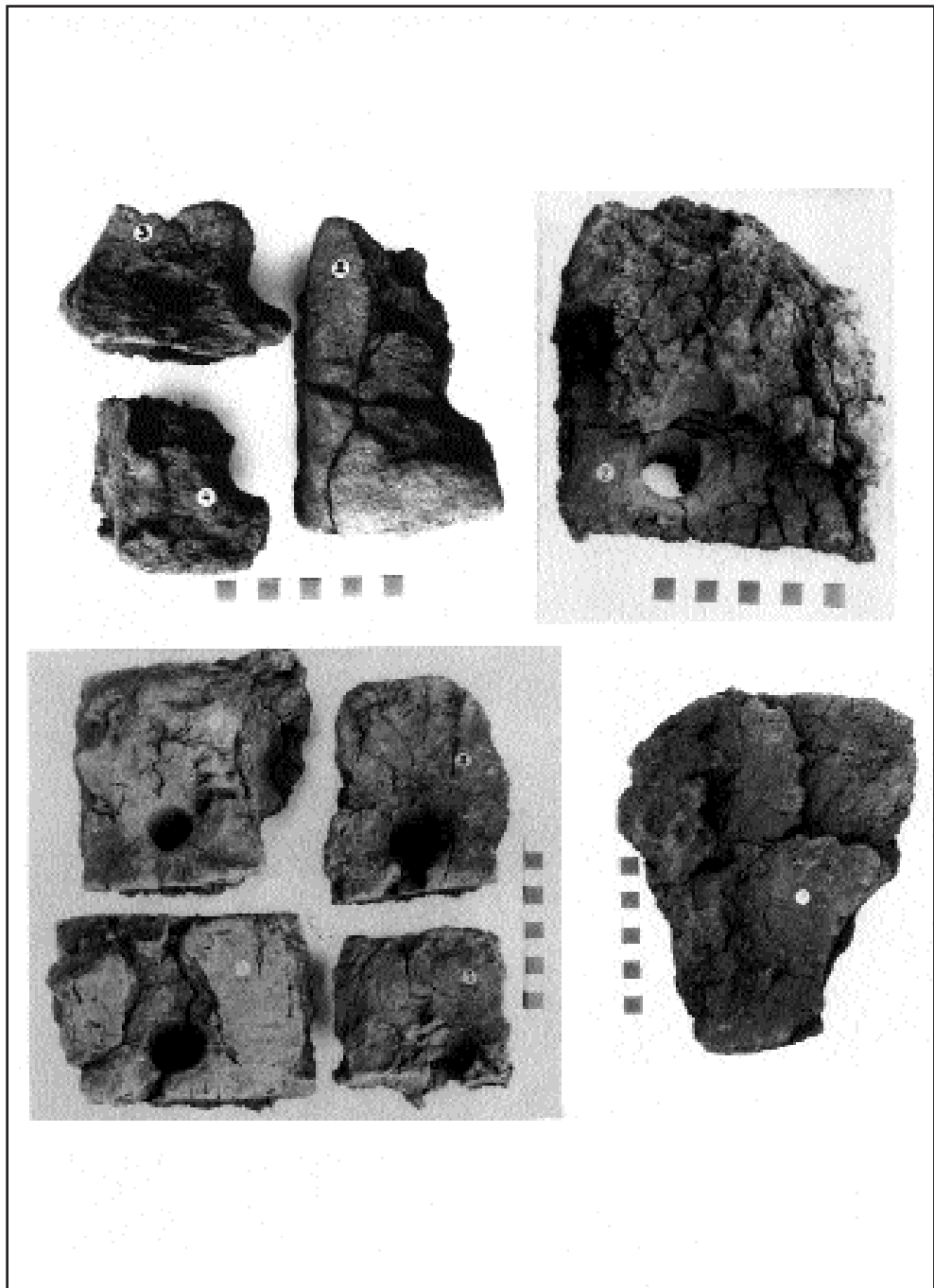

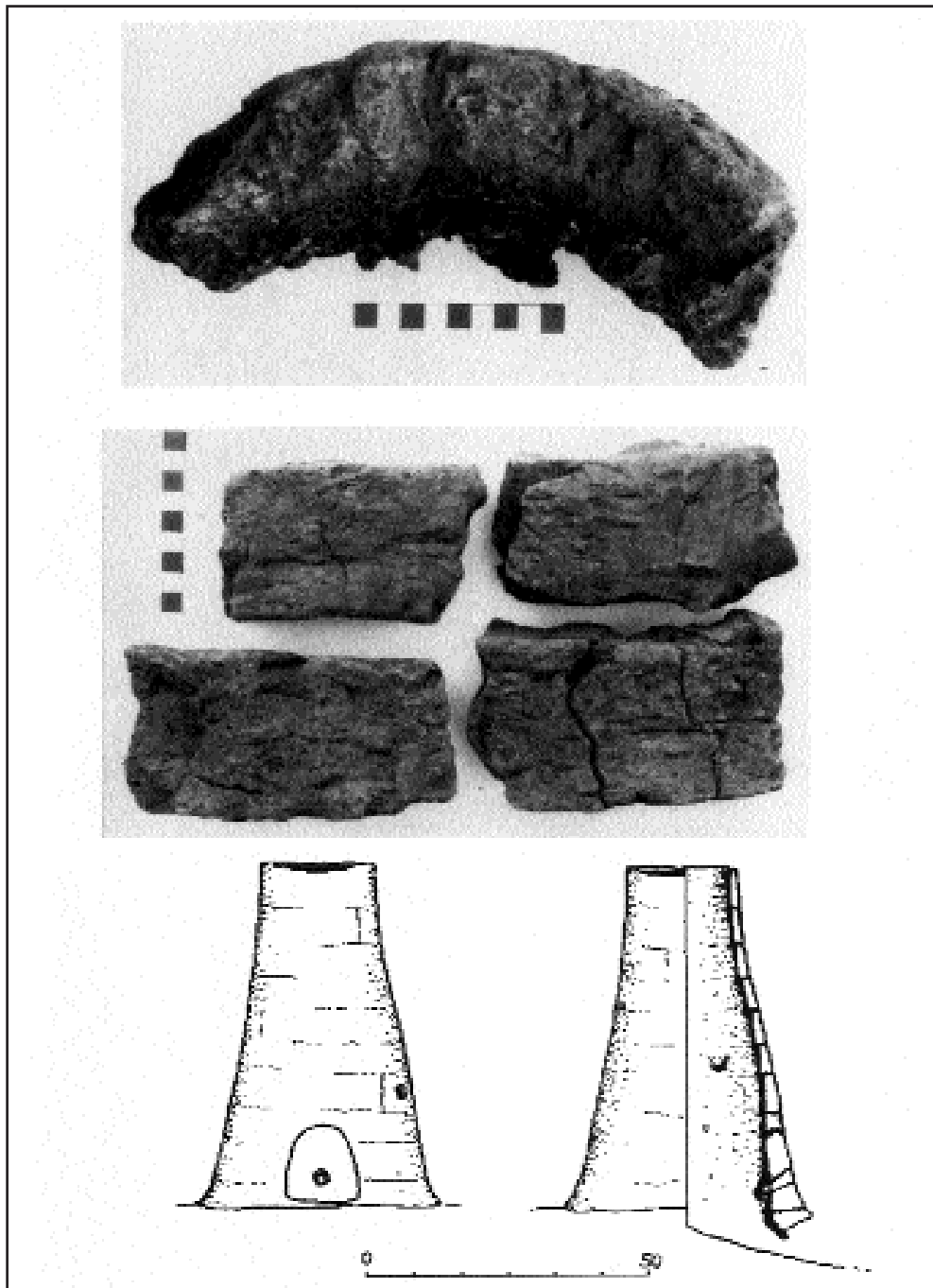

2. ábra Mellfalazatok

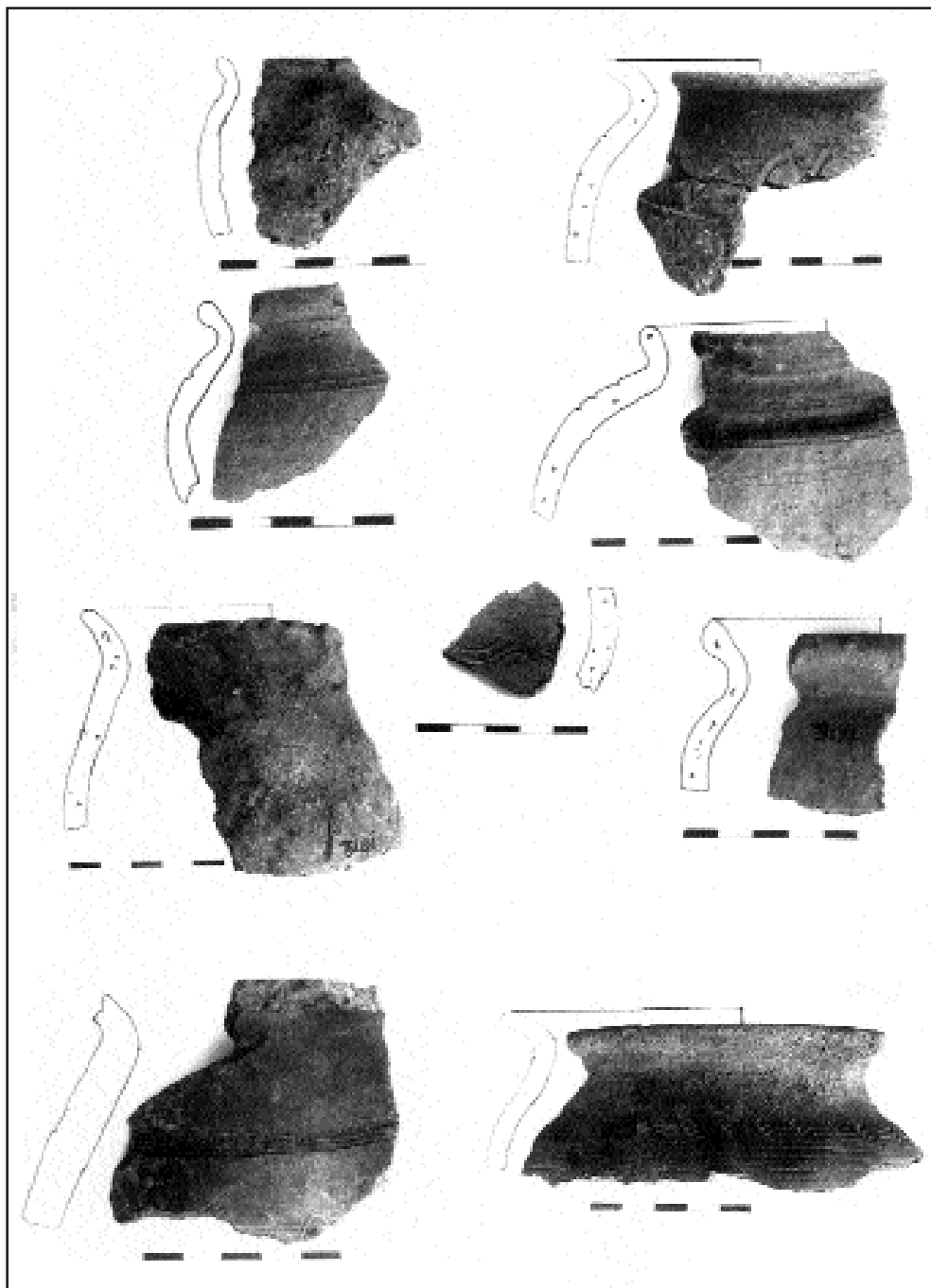

4. ábra Falazattöredékek, a kohók rekonstrukciója

GÁLL Ervin

Tipologia pieselor din inventarul funerar în secolul X din Bazinul Transilvaniei

(Despre tipologie)

Cunoștințele noastre referitoare la cultura materială din Bazinul Transilvaniei, secolul X, sunt deocamdată lacunare. Fără sistematizarea datelor arheologice nu putem avea o imagine corectă despre acel fenomen de amploare al secolului X din Europa Centrală, care a atins și spațiul aflat în discuție. Este vorba de descălcatul maghiar, ale cărui impulsuri se resimt și în spațiul Transilvaniei. Discursurile istoricizante nu satisfac nevoile arheologiei. Tipologia noastră încearcă să fundamenteze o abordare sistematică în acest sens.

I. Piese de port.

I. Inele.

I.1.1. Inele de tâmplă (de păr).

Un rol important în portul epocii, atât în cel feminin, cât și în cel masculin, l-au avut inelele de păr, denumite și inele de tâmplă, care puteau fi folosite și ca cercei. Înainte de a analiza problemele legate de tipologia acestei categorii de piese, vom urmări în câteva fraze materialul pieselor, precum și cantitatea, în care apar în morminte.

De cele mai multe ori acestea au fost realizate din argint, dar și cele din bronz reprezintă un procent important. Această proporție poate fi urmărită aproape în toate necropolele. Doar în necropolele de la Blandiana B și Orăștie-X/2 se cunosc numai inele de păr din bronz. În celelalte cazuri, inelele de păr din argint reprezintă fie procentajul dominant (Alba Iulia – str. Brândușel), fie cel absolut – numai piese de argint:

I. Alba Iulia – str. Brândușel: 20,83% piese Ag;

4,16% piese Br

II. Blandiana B: 12,5% piese Br

III. Cluj – str. Pata: 8% piese Ag

IV. Cluj – str. ZÁPOLYA: 36,36% piese Ag

V. Gâmbaș–Măgura: 16,16% piese Ag

VI. Orăștie: 44,44% piese Br

VII. Alba Iulia – Stația de Salvare (informații fragmentare)

VIII. Noșlac–Pompa de apă (informații fragmentare)

IX. Deva Micro 15 (informații fragmentare)

Inele de păr din aur sunt cunoscute doar de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II, m. 8, 15, 35, 37/1984.

O altă problemă interesantă este numărul de inele de păr, care au apărut în morminte. În general, în morminte au fost depuse mai ales unul sau două inele de păr, dar de câteva ori am putut constata că numărul se ridică la 4, 5, 6 și respectiv 8. Totuși, aceste exemple sunt rare (Alba Iulia – str. Brândușel și Alba Iulia – Stația de Salvare).

Tipologia inelelor de păr.

a. Inelul de păr simplu, deschis. Primul tip de inel de păr este cel simplu, deschis și concentric. Se disting două variante:

a.1. Inelele de tâmplă cu capete deschise, având o distanță între ele.

a.2. Inelele de tâmplă ovale, cu capete deschise, dar suprapuse.

Prima variantă este prezentă în 18 morminte cunoscute, ceea ce reprezintă un procent de 75,00%, iar a doua variantă este prezentă în 6, ceea ce reprezintă 25,00%.

Interesant este că aceste două variante se regăsesc asociate doar într-un singur caz, și anume la Blandiana B – mormântul 5. La fel de interesant este și faptul că mormintele, în care apar exemplarele primei variante, prezintă din punct de vedere al inventarului funerar o serie de caracteristici remarcabile. Astfel, din cele 18 morminte, în care este prezentă varianta a.1, 11 erau caracterizate de prezența a armelor, mai ales a sabiei (în 4 morminte), a spadei (1 mormânt), a vârfurilor de săgeți (4 morminte), care însumate reprezintă un procent de 61,11%. În contradicție

*

cu această observație, în mormintele în care s-au depus exemplare ale variantei a.2 (6 morminte), nu este cunoscută nici o categorie de armă.

Din cele 18 cazuri, în care acest tip de inel de păr apare în morminte, în 11 cazuri inelele erau confecționate din argint (61,11%), caracterizând mai ales mormintele de luptători, care reprezintă un procent de 38,88% din mormintele, care aveau în inventar inelul de păr, deschis, simplu, varianta a.1. În 7 cazuri inelele acestei variante au fost confecționate din bronz, ceea ce reprezintă un procent de 38,88%. Numai într-un singur caz, inelele de bronz se asociază cu arme.

Varianta a.2 de inel de păr, deschis, este caracterizat cu capete suprapuse și apare în 6 morminte, care reprezintă 25% din mormintele având inventar inelul de tâmplă simplu, deschis. Dintre acestea, în două morminte au apărut inelele confecționate din argint (33,33%), iar în patru morminte, variante din bronz (66,66%).

Varianta a.1 este prezentă mai ales în necropolele categoriei sociale, care practica înmormântarea cu piese de armament, respectiv cu resturile harnașamentului, compus, fără îndoială, din membrii grupurilor militare, care au fost așezate în Bazinul Transilvaniei probabil cu scopul de a apăra granițele din secolul X.

Varianta a.2 a acestui inel de păr apare numai în necropolele cu morminte cu inventar sărac din punct de vedere al armamentului. Doar în necropola de la Orăștie-Dealul Pemilor apar arme.

Problema cronologică a folosirii acestui obiect a fost lămurită de cercetători în cea mai mare parte. În general, este acceptat faptul că acest tip de inel de păr își face apariția în secolul X în Bazinul Carpatic (evident și în Bazinul Transilvaniei), iar folosirea lui se întinde până la sfârșitul secolului XI. Durata îndelungată de folosire a piesei ne împiedică să o utilizăm ca indicator cronologic. Datarea mai rafinată a acestui tip este posibilă numai dacă se asociază cu piese de o relevanță cronologică mai aparte.

Totuși, între cele două variante s-ar putea vorbi și de o diferență cronologică. Ce argumente putem stabili în acest sens?

În primul rând ne-am putea baza constatările pe observația, conform căreia varianta

a.2 a fost confecționată în marea majoritate din bronz. La această constatare se adaugă observația foarte importantă a lui B. KÜRTI, potrivit căreia, începând cu al doilea sfert al veacului X, elementele componente ale costumației încep să fie confecționate, în majoritatea lor dominantă, din bronz (este vorba de inele de păr, inele digitale, brățări etc).

Foarte prudent formulat, după părerea noastră, s-ar putea propune o anumită departajare cronologică între folosirea mai timpurie a variantei a.1 și mai târzie a celei de a.2, ceea ce nu înseamnă că cele două variante nu au putut fi folosite concomitent. De fapt, noi credem că între aceste două variante linia despărțitoare este cea a calității materialului. Astfel cum am arătat, varianta a.1 este confecționată mai ales din argint, iar varianta a.2 din bronz, iar forma concentrică fină a pieselor se observă mult mai clar în cazul variantei a.1. Această constatare este în concordanță cu observațiile lui KÜRTI (folosirea procentuală mai mare a pieselor de bronz în al doilea sfert al veacului al X-lea. Folosirea bronzului, mai lesne de procurat decât argintul, a facilitat producerea unui număr mai mare de piese și în același timp a permis realizarea unor piese de mai mari dimensiuni.

Mormântul 5 de la Blandiana B, unde aceste două variante de inel de păr apar împreună, este încadrat în prima fază a folosirii necropolei, respectiv către mijlocul secolului X. Această observație este subliniată într-o anumită măsură și de tipocronologia inventarului mormintelor, care au conținut inele de păr de acest tip.

Astfel, varianta a.1 este cunoscută din morminte care conțineau în inventar sabie (Blandiana B – m. 11; Cluj – str. ZÁPOLYA: m. 1, 4, 6) și centură cu aplici (Cluj – str. ZÁPOLYA: m. 1; Deva-m. 2-6?; Alba Iulia – Stația de Salvare – m?). Aceste piese, în marea lor majoritate, au fost datate mai ales în prima jumătate a veacului al X-lea.

Mult mai importantă este dovada negativă, potrivit căreia varianta a.2 nu a apărut în nici un complex databil în prima jumătate a secolului X.

Astfel, necropola de la Orăștie este datată de la mijlocul veacului al X-lea, iar cea de la

Blandiana B din al doilea sfert al veacului, iar necropola de la Alba Iulia – str. Brândușel în a doua jumătate a secolului X. Important este însă că aceste necropole sunt „populate” de comunități sărace, ceea ce explică de ce această variantă a tipului de inel de păr n-a apărut în mormintele, care conțineau arme. Trebuie să menționăm că cele două variante de inele de păr apar împreună doar în trei necropole și doar o singură dată în același mormânt.

Concluzia prudentă este că aceste variante ale inelelor de păr au fost purtate de persoane de statut social diferit, la care se adaugă și posibilitatea unei diferențe cronologice. Această ultimă constatare trebuie însă privită cu mult relativism.

I.1.2. Inele de păr în formă de „S”.

Inelele de păr în formă de „S” din Bazinul Transilvaniei sunt documentate din secolul X doar de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola III (după cunoștințele noastre din 47 de morminte). Materialul lor este argintul și bronzul. Doar în mormântul 283/1980 se asociază cu inel de tâmplă simplu. Nucleul de unde sunt cunoscute sugerează o încadrare în cea de a doua jumătate a secolului X, la care se adaugă și analiza externă realizată pentru stabilirea perioadei folosirii acestei piese.

Problema apariției acestei piese în spațiul Transilvaniei este departe de a fi lămurită. Din păcate, insuficiența datelor, pe care le avem la dispoziție, nu îngăduie o analiză mai serioasă a problemei. În aceste condiții, trebuie să ne mulțumim cu unele constatări microregionale. Pentru aceasta putem invoca doar aspectele observate pe baza cronologiei externe a necropolei III (tipocronologia obiectelor cunoscute), precum și analiza perioadei de răspândire a piesei în alte regiuni.

În vestul Bazinului Carpatic inelele de păr în formă de „S” apar în faza târzie a cimitirului avar de la Halimba, dar și în alte necropole avare târzii din Dunántúl (actualul județ Baranya, Ungaria). Asemenea piese reapar în faza timpurie a necropolei de secolul X, tot de la Halimba, într-un mormânt de femeie senilă, iar la Čakajovce în mormântul 357, inelul de păr apare

în asociere cu o monedă bătută de Raul de Burgundia (926–936). Tipul de piesă nu este cunoscut deloc în necropolele de înhumatie ale chaganatului bulgar, nici în cele de incineratie atribuite slavilor. În schimb, este cunoscut într-un număr mare din necropolele timpurii ale regatului arpadian.

La Alba Iulia – Stația de Salvare, necropola III, inelele de păr în formă de „S” apar asociate cu piese, care în general sunt datate în a doua jumătate a secolului X. Amintim în acest sens brățările cu secțiune romboidală, inelele digitale cu chaton, inelele împletite (m.132/1980, 203/1980 etc.), colierele răsucite și pandantivii din sârmă în formă de cruce. Aceste date indică, chiar și relativ, posibilitatea răspândirii acestor piese în Bazinul Transilvaniei, doar din a doua jumătate a secolului X – au ajuns să fie folosite mai târziu în Bazinul Transilvaniei decât în celelalte regiuni ale Bazinului Carpatic, probabil în ultimul sfert al veacului.

I.2. Cerceii.

I.2.1. Cerceii tip ciorchine de struguri, cu granule și filigran.

Tipul de cercei realizat prin turnare și granulare, decorat cu ajutorul filigranului este cunoscut din Bazinul Transilvaniei de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II/SII, mormântul 10, necropola II/SXXI/mormântul 6/1983, Blandiana B – mormântul 1, Cluj – str. Farkas, Cluj – str. Pata, Cluj – str. ZÁPOLYA, Noșlac – Pompa de apă.

Exemplarele acestui tip apar de fiecare dată în perechi și caracterizează mormintele de femei.

Componentele acestui tip de cercei au fost mai întâi turnate, apoi sudate unele de celelalte, iar suprafața lor a fost decorată în tehnica filigranului și a granulației. Etapele realizării piesei au fost următoarele:

1. Pe o verigă de aur, argint sau electron a fost tras un „ciorchine de struguri”, care a fost realizat prin sudarea mai multor bumbi sferici. Pe partea superioară a ciorchinului a fost sudat un bumb mai mare, care a fost urmat de un șir de filigran. De acesta au fost legate, creându-se „eta-

jul” II al ciorchinelui, patru bumbi turnați, între care au fost aplicate șiruri verticale de filigran, care din nou au fost urmate de un șirag de filigran orizontal. Cu aceasta, am prezentat partea superioară a ciorchinelui, deoarece urmează o gaură pe piesă, prin care „ciorchinele” a fost atașat de verigă (așa au fost confecționate piesele cunoscute de noi, cu excepția piesei de la Szabolcs – str. PETŐFI). Partea de jos a „ciorchinelui” prezintă un aspect similar părții superioare: după gaura pentru verigă, urmează din nou un șir de filigran, de care erau sudate prin tehnica granulației cei patru bumbi turnați. Obișnuitul șir de filigran a fost urmat în continuare ori de granule (varianta II), ori de un bumb sferic mult mai mare, pe care erau aplicate, de obicei tot prin tehnica filigranului, decoruri cu filigran în formă romboidală (varianta III).

După bumbul central urmează iarăși un șirag de filigran, care este urmat de patru bumbi mai mari montați, despărțiți între ei de șiruri verticale de filigran, unite cu ultimul șir de filigran orizontal. De acesta este legat, ca în cazul vârfului de piesă, un bumb central. Prin forma prezentată este redat foarte clar „ciorchinele de strugure”.

2. După tragerea pe verigă a ciorchinelui, descris în detaliu anterior, pe verigă se mai montau două sau patru verigi turnate. Aceste verigi sunt realizate prin montarea fie a unei verigi turnate, care redă forma boabelor de struguri, fie prin sudarea între două verigi turnate a unor bumbi turnați și pe partea de mijloc, redând la fel boabele de struguri.

Prin acest procedeu tehnic, piesa a primit o formă de invidiat, devenind un intermediar între piesele de mare preț ale orfevrăriei bizantine și cerceii cu „ciorchini” turnați, piese realizate în atelierele din zona Dunării Inferioare.

Pe baza acestor constatări am decis să integram piesele cunoscute în trei variante:

1. Varianta I este atestată la Szabolcs – str. PETŐFI, mormântul 384. Piesa a fost confecționată fără partea superioară a ciorchinelui-pendantiv, iar partea de jos constă din șirul de filigran, de care s-au sudat mai multe granule urmate de un nou șir de filigran, la care a fost

sudat o granulă de dimensiuni mari. Pe veriga centrală au fost trase doar două verigi.

2. Varianta a II-a este atestată la Tokaj, Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. II/SII/mormântul 10, Blandiana B – mormântul 1, Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 5, Cluj – str. Farkas, Cluj – str. Pata (vezi descrierea mai sus).

3. Varianta a III-a este atestată la Cluj – str. ZÁPOLYA, mormântul 5.

Potrivit cercetărilor de până acum, încadrarea cronologică ar fi al doilea sfert al veacului al X-lea (Alba Iulia – necr. II/SII/mormântul 10 și SXXI/mormântul 6/1983, Cluj – str. Farkas, str. Pata și str. ZÁPOLYA), până în a doua jumătate a secolului (Blandiana B – m. 1 și Noșlac – Pompa de apă).

I.2.2. Cerceii de tip „ciorchine” turnat (imitații).

Imitația după originalele filigranate anterior prezentate este cunoscută într-o singură descriere, respectiv cea de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola III. Din păcate însă nu cunoaștem nici o ilustrație a acestei piese și nici materialul, din care a fost confecționată.

Redarea aceleiași forme de ciorchine, printr-un procedeu tehnic diferit ne-a determinat să distingem un tip separat. Așa cum am mai amintit, acest tip de cercei este produs în atelierele din zona Dunării de Jos, care au preluat forma adusă din Orient, realizând produse în cantități considerabile. Este adevărat că unele dintre aceste piese aveau calitate remarcabilă, dar cele mai multe dintre acestea aveau o calitate proastă, de multe ori redând foarte vag aspectul modelelor filigranate.

Datarea lor cronologică este la fel de contestabilă, ca și în cazul cerceilor „ciorchine” filigranate. Pe baza inventarului mormintelor, este acceptată datarea lor în a doua jumătate a secolului X.

I.2.3. Cerceii cu un butonaș la capăt.

Singurul exemplar de acest tip este cunoscut de la Gâmbaș-Măgura – m. 10. Are verigă circulară, cu un butonaș la capete, care pe mijloc este ornamentat prin filigranație. Piesa este din bronz, suprafața sa este aurită.

Acest exemplar este singurul de acest tip cunoscut în Bazinul Transilvaniei, dar și în Bazinul Carpatic. Această situație ne-a determinat să încercăm o incursiune în zone balcanice, unde putem găsi analogiile apropiate piesei noastre.

Astfel, piesa noastră, fiind un obiect de import, apare mai ales în descoperirile din zona dalmato-croată, fiind cunoscute foarte multe variante ale acestui tip de cerce. Fără îndoială, pe acest teritoriu (dar și în celelalte teritorii ale Balcanilor, foarte prost cercetate), apar prețioasele piese ale orfevrăriei balcano-bizantine.

Din acest punct de vedere, piesa noastră este un intermediar din punct de vedere calitativ între piesele de orfevrărie de calitate superioară bizantină și cele ale produselor atelierelor de la Dunărea de Jos.

De aceeași calitate, dar și cu forme foarte asemănătoare cunoaștem descoperirile de la Baline (Bosnia-Herțegovina) unde, în m. 154 și 216 au apărut piese foarte apropiate de cea a noastră. Aceeași constatare o avem și despre descoperirile de la Trjane, unde în mormântul 318 este cunoscut un cerce cu butonaș.

Aceste descoperiri (la care se adaugă foarte multe), așa cum am mai amintit, sunt atribuite cercului cultural dalmato-croat și sunt datate în secolele IX–X.

Exemplarul nostru, rezultând (așa cum vom vedea) și din tipocronologia celorlalte piese din inventar, se poate data în prima jumătate a secolului X, probabil în al doilea sfert al acestuia.

I.2.4. Cercei cu patru butonașe – varianta turnată.

Imitația de la Alba Iulia – necr. II/SXXXVI/m. 2 este confecționată din argint. Este o piesă de calitate remarcabilă, ale cărei analogii, datorită comerțului, se întind pe arii teritoriale uriașe.

Este totodată o altă dovadă că teritoriul Bazinului Transilvaniei nu este izolat de comerțul internațional al vremii, în care produsele atelierelor Dunării de Jos au jucat un rol important.

Datarea acestor piese este foarte greu de realizat. După K. MESTERHÁZY, în marea lor

majoritate aceste piese se încadrează în prima jumătate a secolului al X-lea.

Despre piesa noastră putem afirma că, făcând parte din necropola a II-a, trebuie datat ca și restul mormintelor, în prima jumătate a secolului X.

I.2.5. Cercei cu răsucire spiralică.

Piesa este confecționată dintr-o verigă, pe suprafața căreia s-au montat prin răsucire mai multe sârme de diferite materiale. Datarea sa se încadrează clar în a doua jumătate a secolului X. O singură piesă este cunoscută din Bazinul Transilvaniei, și anume de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. III.

Tot răsucirea unei sârme putem constata pe piesa de la Orăștie-Dealul Pemilor – m. 2. De această dată însă tehnica de realizare imită doar piesa de la Alba Iulia – Stația de Salvare.

I.3. Discuri de păr.

În Bazinul Transilvaniei se cunoaște un singur mormânt, care are în inventar discuri de păr (două bucăți). Este vorba de SXXXVIII/m. 1 din necr. III. de la Alba Iulia – Stația de Salvare. Piese sunt realizate din bronz, în tehnica turnării, în tipare bi- sau monovalve, fiind ajustate, redând motivul calului mitic, care apare pe diferite piese în această epocă.

Piese de la Alba Iulia – Stația de Salvare au cele mai bune analogii din punct de vedere al structurii decorului cu piesele de la Békéscsaba-Erzsébethely, Galoșpetru, Sănnicolau Mare-Pustabukova, respectiv piesele ajunse în muzeul din Losanne. Observăm decorul foarte apropiat, într-o formă mai simplistă pe piesele de la Gyula, Madaras, Hencida.

După părerea specialistului maghiar L. RÉVÉSZ, putem încadra folosirea acestor discuri de păr în primele două sferturi ale veacului al X-lea, neexcluzând ca unele exemplare să fi fost folosite chiar și mai târziu.

Analogiile cele mai apropiate ale piesei noastre de la Alba Iulia se încadrează tot în această perioadă, deși unele date indică chiar o datare mai târzie. Astfel, la Galoșpetru, pe lângă piesele aflate în discuție cunoaștem brătară cu capete răsucite, vas ceramic tip oală-borcan, patru

butonașe-nasture. La Sânnicolau Mare-Pustabukova, pe lângă aplici ajurate la mijloc, cunoaștem aplici de harnașament în formă de rozetă, buton, sulă din fier.

Dintre aceste piese cele mai timpurii, dar și cu evoluția cea mai lungă sunt date aplicile de harnașament (în primele două sferturi ale secolului).

Relevanță cronologică importantă mai are brățara bandiformă cu capete răsucite. În contradicție cu piesele anterior menționate, acest tip de brățară apare după părerea noastră mai ales de la mijlocul veacului.

Astfel, putem data aceste descoperiri oarecum într-un cadru cronologic apropiat. La constatările lui L. RÉVÉSZ, potrivit cărora piesele de la Békéscsaba-Erzsébethely, Galoșpetru, Sânnicolau Mare-Pustabukova (dată fiind și apropierea lor geografică), sunt produsele unui atelier din Câmpia Tisei mijlocii, autorul acestor rânduri mai adaugă că piesele cunoscute din SXXXVIII/m. 1 se integrează cercului cultural al descoperirilor menționate, sporind astfel numărul pieselor din atelierul presupus.

Părere unanimă, originea orientală a acestor piese nu poate fi pusă nicicum la îndoială. Totodată, se poate pune întrebarea referitoare la funcția avută de fapt de piesele menționate, în accepțiunea lui HEITEL, deoarece arheologii români folosesc denumirea de „medalion-pandantiv”. Acest termen nu precizează clar funcționalitatea acestei piese. Propunem tocmai de aceea ca denumirea „pandantiv-medalion” să fie înlocuită cu termenul de „discuri de păr”.

I.4. Colane.

Prezente în portul secolului X din Bazinul Transilvaniei, cunoaștem trei tipuri de colane.

I.4.1. Colane simple de sârmă.

Colane, cu secțiune circulară, realizate dintr-o sârmă sunt cunoscute de la Alba Iulia – str. Brândușel – m. 3, Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. II–III–SX/m. 17; SX/m. 54; SVII/m. 22, Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. III, Cluj – str. Pata – m. 16.

Dintre acestea, cea de la Alba Iulia – str. Brândușel, se păstrează prin fragmente și nu

cunoaștem un model de prindere. Procedeu tehnic este mai ușor de urmărit în cazul descoperirilor de la Cluj – str. Pata. Astfel, în cazul acestei descoperiri s-a păstrat locul de acroșaj, în formă cilindrică. Pe cealaltă parte a piesei, agățătorul nu s-a mai păstrat. Piese nefragmentate cunoaștem din necropolele de la Alba Iulia – Stația de Salvare II–III, tehnica lor de închidere consta dintr-un acroș circular și agățător.

Colanele de sârmă sunt caracteristice secolelor X–XI. Le găsim și în mormintele timpurii, dar au o răspândire generală și în mormintele celei de-a doua jumătăți a veacului. Sunt documentate și din necropolele sigur date, din secolul XI.

I.4.2. Colane răsucite, din mai multe sârme.

Colane de acest tip cunoaștem de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. II–SXXXV/m. 11; SXXXVII/m. 14 (două exemplare), Cipău, Lopadea Ungurească (două exemplare), Vurpăr.

Acest tip cunoaște mai multe variante:

1. Colane realizate prin împletirea a două fire de sârmă. Această variantă este cunoscută în Bazinul Transilvaniei, de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. III–SXXXV/m. 11, Lopadea Ungurească.

2. Colane realizate prin împletirea a trei fire de sârmă. Această variantă este cunoscută în Bazinul Transilvaniei de la Alba Iulia – Stația de Salvare – SXXXVII/m. 14 (ambele exemplare).

Pentru varianta colanelor din sârme împletite de la Cipău, respectiv Vurpăr nu avem date.

Prima variantă pare să fi fost folosită încă din al doilea sfert al veacului X, dar în general aceste colane împletite sunt date în a doua jumătate a secolului.

I.4.3. Colan simplu de sârmă, desfășurat în zig-zag.

Până acum cunoaștem o singură descoperire, cea din necropola de la Alba Iulia – Stația de Salvare – III, unde într-un mormânt piesa aflată în discuție s-a găsit în jurul craniului defunctului. Inventarul celorlalte morminte încadrează piesa în a doua jumătate a secolului X.

I.5. Aplici de costum.

I.5.1. Aplici de cămașă.

I.5.1.1. Aplici circulare de cămașă.

Aceste aplici de ornamentare a caftanului sau a cămășii, realizate prin turnare, sunt cunoscute din mormintele de la Cluj – str. Farkas, Cluj – str. ZÁPOLYA – m. 10, Gâmbaș-Măgura – m. 10. Pe baza informațiilor avute la dispoziție, apar de două ori în mormânt de femeie (Cluj – str. Farkas – mormânt izolat, respectiv m. 10 de la Gâmbaș-Măgura), iar o dată în mormânt de bărbat, la Cluj – str. ZÁPOLYA – m. 10.

Piesa în discuție are formă circulară, iar în jurul marginii, cât și în centru a fost executată câte o creștătură, care a fost umplută cu aur în cazul pieselor de la Cluj – str. ZÁPOLYA – m. 10. Cea de la Gâmbaș-Măgura nu a beneficiat de acest tratament, având o creștătură doar în mijloc, dar fără ornamentare prin umplerea creștăturii cu aur. Din cauza nepublicării materialului, despre piesa de la Cluj – str. Farkas nu cunoaștem nici un aspect.

Valoarea tipocronologică a acestor piese nu este considerabilă. Exemplarele din mormintele din Bazinul Transilvaniei pot fi datate în prima jumătate a secolului X. În celelalte regiuni avem atât date pentru o folosire timpurie a acestor mici piese de decorație a caftanului, cât și pentru prezența lor în mormintele mai târzii.

I.5.1.2. Aplici turnate de costum în formă de rozetă.

Aplicile turnate de costum în formă de rozetă justifică denumirea lor. Prin forma circulară, ajurate la mijloc, cu urechiușe pe spate redau petalele unei flori. Realizată în tehnica turnării, singura descoperire de aplică de acest tip este cunoscută de la Gâmbaș-Măgura – m. A. Descoperită în zona bazinului, este ajurată la mijloc, fiind împărțită în 11 câmpuri, despărțite cu linii incizate. Obiectul este realizat din bronz.

Așa cum reiese clar din analiza lui A. KISS, aplicile cu rozete se datează în primele două sferturi ale secolului X. La materialul strâns de regretatul arheolog maghiar se mai adaugă încă câteva descoperiri, care pot fi datate tot în prima parte a secolului.

În concordanță cu piesele din Bazinul Carpat, cea de la Gâmbaș-Măgura poate fi încadrat pe baza inventarului asociat, dar și pe baza analogiilor, în grupul materialului arheologic al generației a doua de descălecători.

I.5.1.3. Aplici de cămăși cu motiv ornitomorf.

Având funcție asemănătoare cu aplicile anterior prezentate, aceste piese redând forma stilizată a capului de bufniță sunt binecunoscute în cadrul pieselor decorative din secolul X.

Motivul ornitomorf apare pe o aplică de cămașă din argint aurit de la Gâmbaș-Măgura – m. 2, respectiv pe 16 aplici de cămașă din bronz din m. 11. Acestea au fost descoperite în zona gâtului.

Sunt cunoscute ca motiv decorativ pe foarte multe piese cu funcționalitate diversă. Ca aplici de cămăși cu motiv ornitomorf sunt cunoscute însă într-un număr mic.

Astfel, ca analogii pentru piesele de la Gâmbaș-Măgura, putem cita descoperirile de la Gyula-Téglagyár – m. 45, Püspökladány, Hajdúdorog-Gyulás – m. 25, Sárrétudvari-Hizófold, Salonta-Insula Uscată.

Problema cronologică a acestor piese este foarte greu de lămurit. Descoperirile de la Gâmbaș-Măgura, prin caracterul inventarului nu oferă date pentru încadrarea cronologică clară a acestor piese. Suntem nevoiți să o stabilim pe baza inventarului asociat a celorlalte descoperiri.

La Gyula-Téglagyár – m. 45 inventarul constă din obiecte, care, după părerea noastră, se încadrează clar în prima jumătate a secolului al X-lea, mai mult, s-ar putea ca individul să fi fost reprezentant al primei sau celei de-a doua generații.

Despre descoperirile de la Püspökladány, din cauza nepublicării materialului, nu putem afirma nimic. Același lucru putem spune și despre descoperirea de la Sárrétudvari-Hizófold, deoarece aplica a fost descoperită fortuit. De la Hajdúdorog-Gyulás știm că necropola a fost datată începând de la mijlocul veacului, ceea ce anulează posibilitatea de încadrare a acestei analogii a pieselor noastre în prima jumătate a secolului, și demonstrează totodată că exemplarul nostru poate fi datat pe o perioadă mai lungă.

Nefiind mulțumit de datele oferite de analogiile aplicilor de la Gâmbaș–Măgura, am analizat folosirea acestor piese din secolul X. urmărind piesele cu inventarul lor asociat, cu scopul de a se apropia mai mult de realitățile cronologice.

Cea mai bună analogie o prezintă aplicile de harnașament, care din punct de vedere al formei au o asemănare frapantă cu aplicile de cămăși de la Gâmbaș–Măgura. Inventarul asociat constă din inel de păr, cuțit, butoane, 16 aplici circulare de harnașament, plăcuțe de harnașament, scăriță de șa în formă de pară, resturile calului. Așa cum vedem, nici componența acestui mormânt nu are o relevanță cronologică precisă. Date importante oferă în schimb analiza cronologiei necropolei. Inventarul se datează în mare parte, după părerea noastră, în prima jumătate a veacului al X-lea, mai precis, după aspectul pieselor din al doilea sfert al veacului, până în anii '70 ai veacului al X-lea.

Astfel, putem spune că piesa noastră nu a fost folosită de prima generație de descălecători, ci și-a făcut debutul în portul feminin din al doilea sfert al veacului al X-lea probabil concomitent cu „moda” aplicilor cu pandantiv, fiind prezentă până în secolul XI.

Deci, cu oarecare prudență, putem situa aplicile de cămașă în al doilea sfert al secolului X, chiar până în secolul XI, iar aplicile de la Gâmbaș–Măgura în al doilea sfert al secolului.

I.5.1.4. Aplici de cămăși cu pandantiv.

Portul acestui tip de piesă se realizează prin aplica montată printr-o urechiușă (sau două) circulară pe caftan sau cămașă. De această aplică a fost legat printr-o urechiușă deschisă sau închisă pandantivul, care apare în variante de forme, respectiv decor.

I.5.1.4.1. Aplică de cămăși în formă de rozetă, cu pandantiv.

Primul tip de aplică cu pandantiv are o formă specifică, deoarece aplica piesei apare de multe ori singur. Piesa este realizată în tehnica turnării, aplica având formă de rozetă, iar prin urechiușă este legată de pandantiv, în formă de inimă, fiind ajurat în cea mai mare parte, având

doar marginile înguste. Piesa a fost realizată din bronz și a fost descoperită în zona bazin-piept.

Analogia exactă a acestei piese se cunoaște până acum de la Pap–Rózsadomb – m. 1. Din inventarul de aici mai cunoaștem aplici în formă de rozetă și fragment de păr. Analogiile pandantivului se cunosc de la Chotin – m. 33, Jazovo – m. 5, Tímár.

Încadrarea cronologică reprezintă o problemă foarte interesantă. Astfel, alături de celelalte piese ale mormântului A (sau 10), aplica cu pandantiv se datează tot în prima jumătate a veacului, reprezentând probabil o categorie timpurie a aplicilor cu pandantiv, având în vedere forma sa foarte interesantă, combinația aplicilor cu pandantiv. Piesa de la Pap–Rózsadomb se datează pe mijlocul veacului al X-lea.

I.5.1.4.2. Aplică de cămăși în formă rectangulară, cu pandantiv cu decor ornitomorf.

Aplica piesei are formă rectangulară, fiind decorată cu patru cercuri concentrice, în tehnica ștanțării, fiind separate de o linie mediană, reprezentând un fluture stilizat. Pandantivul are marginile profilate, cu chenare perlate, iar în mijloc un cap de pasăre, puternic profilat.

Analogii identice ale aplicii le-am găsit la Crna–Bara–Prkos, Szeged–Algyó, Kaba. În ceea ce privește analogiile pandantivului, se cunosc de la Kecskemét, respectiv de la Klárafalva.

După analiza realizată pe aplicile cu pandantiv cu motiv ornitomorf, cele de la Lopadea Ungurească aparțin tipului IV, și se încadrează în a doua jumătate a secolului X.

I.5.1.4.3. Aplici de cămăși cu pandantiv (nu cunoaștem forma).

Mai sunt cunoscute aplici de cămăși cu pandantiv de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. II/mormântul 24/SV/1982. Din păcate însă, nu cunoaștem nici un fel de amănunt despre tipul, forma piesei; tehnica în care a fost realizată, materialul din care a fost lucrat. Inventarul asociat este alcătuit din 8 inele de păr, respectiv mărele.

I.5.1.5. Aplici de cămași în formă rectangulară.

Realizată în tehnica turnării, o aplică în formă rectangulară, montată cu o urechiușă pe cămașă, a fost descoperită la Gâmbaș-Măgura – m. 10, în zona bazinului defunctului. S-a executat din bronz. Aplica este ajurată în partea centrală, fiind împărțită în patru, fiecare redând forma unei inimă.

Funcția acestei piese, în această formă, nu a fost numai de a decora cămașa. Astfel, singura analogie exactă pentru această piesă este cunoscută de la Kenézlő – necr. II/m. 49(23), ca aplică de cizmă. Din acest mormânt cunoaștem alte aplici turnate, zăbală cu psalii, scăriță de șa în formă de pară, brățări de bandă din argint, două mărgele.

Inventarul asociat al mormântului pledează pentru datarea în prima jumătate a secolului X. Celelalte aplici de la încălțăminte au analogii identice la Tiszaeszlár-Bashalom – necr. II/m. 3. Aici apare ca pandantiv al aplicii, deci putem data tot din al doilea sfert al secolului al X-lea.

La aceasta se adaugă și analiza orizontal-stratigrafică a necropolei, efectuată de K. MESTERHÁZY, în urma căreia putem spune că mormântul 49 poate fi datat probabil undeva în cadrul generației a doua a defuncțiilor înmormântați la Kenézlő, ceea ce înseamnă al doilea sfert al secolului.

Pe baza acestor considerații, putem data și piesa noastră concomitentă cu analogia sa de la Kenézlő – II/m. 49(23), mai ales că și inventarul asociat din mormântul de la Gâmbaș-Măgura pledează pentru această datare timpurie, adică în al doilea sfert al veacului.

I.6. Aplici de caftan. I.6. Aplici de caftan în formă rectangulară.

Realizate în tehnica turnării, aceste aplici au forma rombică, fiind descoperite între bazin și cotul stâng. Materialul pieselor este bronz aurit (aproape că nu se mai vede). Aplica este ajurată la mijloc, în formă circulară, marginea fiind îngroșată. Aplica este împărțită în patru câmpuri, fiecare ilustrând câte o inimă, în mijlocul căreia

este ilustrată o semipalmetă cu trei ramuri. Cele patru părți în formă de inimă a aplicii au fost despărțite una de alta prin șențuiri, ale căror capete se termină în câte o proeminență, ieșite la evidență, în toate cele patru părți. Fixarea lor pe caftan s-a realizat prin patru găuri, câte una la fiecare colț.

Analogiile pe care am căutat și am reușit să le identific nu oferă cele mai bune similitudini. Astfel, am găsit piese foarte apropiate realizate prin tehnica presării la Tiszaeszlár-Bashalom și Tiszabercel, dar la mijlocul ajurat al acestora se observă că au fost perlate, lucru pe care nu observăm la Gâmbaș-Măgura. Analogiile de la Sándorfalva-m.16, repetă decorația de șențuire, dar sunt perlate la mijloc în formă circulară, și nu sunt ajurate, ca la Gâmbaș-Măgura.

În câteva fraze aș discuta funcția acestor aplici. Autorul săpăturilor de la Gâmbaș-Măgura a interpretat aplicile drept aplici de centură, deoarece după părerea lui au apărut în zona bazinului și a cotului stâng. Această variantă a fost acceptată multă vreme, dar săpăturile din ultima vreme au subliniat și o altă posibilitate a funcției acestor aplici, aceea de decorare a caftanului. Și noi considerăm mai oportună această posibilitate, deoarece poziția aplicilor în mormântul de la Gâmbaș-Măgura subliniază această posibilitate.

Aplicile în formă romboidală sunt cunoscute în secolul X mai ales în zona dintre Dunăre și Tisa, respectiv Tisa-Mureș-Criș, și sunt caracteristice mormintelor de femei cu un inventar bogat. În alte zone, cum este în zona superioară a Tisei sau zona Câmpiei Mici (actuala parte vestică a Slovaciei și partea de nord-vest a Ungariei) sunt foarte puține descoperiri.

Cât despre încadrarea lor cronologică, aceste descoperiri nu pot fi încadrate ca moștenirea zonei Atelcuzu. Aceste piese debutează aici în Bazinul Carpatic, reflectând o nouă modă de port feminin. Despre perioada debutului lor, nu putem afirma lucruri foarte concrete. Portul lor se leagă probabil de portul aplicilor cu pandantiv, adică de al doilea sfert al veacului. La aceste concluzii ne conduc și analogiile menționate. La Sándorfalva, după autorul săpăturii, nu găsim nici o piesă, care poate fi datat ca aparținând

primei generații. La Tiszaeszlár–Bashalom – necr. II/m. 3 aplica apare într-o necropolă care este datată pentru prima jumătate a secolului, iar mormântul poate fi datat prin componența sa ca aparținând celei de-a doua generații. În acest interval cronologic se încadrează după părerea noastră și aplicile de la Gâmbaș–Măgura.

I.7. Nasturi.

I.7.1. Nasturi cu granule.

Confecționat din argint aurit, nasturele decorat cu granule a fost descoperit la Cluj – str. ZÁPOLYA – m. 5, pe umărul drept al defunctei. Pe suprafața butonului se întind nouă linii de bumbi sferici, sudați pe buton. Numărul de bumbi este de 183. Pe fundul butonului a fost sudat un bumb mai mare. Butonul mai beneficia, pe mijlocul piesei, de o verigă circulară, prin care piesa putea fi montată pe caftan.

Buton de acest tip mai este cunoscut în Bazinul Carpatic din tezaurul de la Tokaj. Tezaurul se constituie din piese cumpărate de Muzeul Național Maghiar, în care au găsit loc piese datate în perioade diferite. Astfel, nici piesa noastră nu oferă posibilitate de datare mai precisă. Un alt buton este cunoscut de la Irány–Esbóhalom – m. 172, de unde mai sunt cunoscute aplici cu pandantiv, aplici de cămăși, cuțit.

Butoane de tipul celui de la Cluj – str. ZÁPOLYA au fost descoperite într-un număr mult mai mare în Moravia. Astfel, asemenea piese au fost descoperite la Pohansko, Staré Mesto. Piese de acest gen au fost descoperite și în Rusia.

Aceste butoane au fost datate de V. HRUBY pentru ultimul sfert al secolului al IX-lea, respectiv pentru începutul secolului al X-lea.

Butoanele de la Cluj – str. ZÁPOLYA – m. 5 ar trebui datate astfel pentru primul sfert al secolului. Cunoscând din inventar cercei de tipul „ciorchine”, cu o datare mai târzie, probabil și butonul nostru a ajuns în pământ mai târziu.

I.7.2. Butoanele simple.

Butoanele simple sunt descoperite în cele mai multe necropole din secolul X. Au în general corpul sferic, cu urechiușă lungană, care se unește cu corpul sferic printr-un gât. Există și situații

când acesta nu poate fi observat. Descoperiri de butoane cunoaștem de la Blandiana-B – m. 4 (Pl. VI.7), Gâmbaș–Măgura – m. 10, Deva Micro 15 – m. 2–6?, Cluj – str. Pata – m. 21, Cluj – str. ZÁPOLYA – m. 4, 7, Orăștie – m. 4, 5, 9. Numărul descoperirilor variază, poate fi urmărit de la 1 până la 5. În majoritatea cazurilor au fost realizate din bronz, doar un singur exemplar, cel din m. 7 de la Cluj – str. ZÁPOLYA a fost confecționat din aur.

Ca și în alte spații ale Bazinului Carpatic, butoanele sferice sunt cunoscute în tot parcursul secolului al X-lea și în Bazinul Transilvaniei. Nu putem trage o linie cronologică între diferitele tipuri.

I.7.3. Zurgălăi.

Cunoaștem două descoperiri din Bazinul Transilvaniei, amândouă aparținând tipului de pară, și anume de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. II/mormântul 7/SVI/1982 și Orăștie – m. 9. În mormântul 9, probabil al unei femei, de la Orăștie au fost descoperite trei exemplare. Sunt confecționate din bronz, având urechiușe circulare, cu gât, respectiv o proeminență înconjurătoare. Corpul lor este în formă de pară, în partea inferioară fiind incizate linii orizontale, de care se leagă liniile incizate vertical. În partea inferioară, pe mijloc, este o tăietură triunghiulară.

De problema răspândirii zurgălăilor, precum și de problemele cronologice s-a ocupat B. SZŐKE. În câteva puncte rezultatele sale au fost modificate de L. KOVÁCS, care a realizat și un repertoriu pentru spațiul Bazinului Carpatic. Observația sa privind faptul că aceste piese au fost folosite numai de copii, pentru mormântul de la Orăștie nu este valabilă. Totodată, cum a demonstrat L. RÉVÉSZ, are și funcția de decor a harnașamentului. Această funcție a avut și la Humnyangeli-on (provincia Kyangsang de nord, Coreea), unde au decorat curelele de spată a calului.

Piesa în discuție a fost un produs „inter-continental”, prezența sa se poate documenta în Coreea, teritoriile asiatice, Scandinavia sudică, regiunile baltice, teritoriile slave, ca și în Bazinul Carpatic.

Descoperirile din Bazinul Carpatic subliniază prin inventarele asociate observația, potrivit căruia zurgălăii nu au o relevanță cronologică deosebită, fiind folosite pe tot parcursul secolului al X-lea.

I.8. Brățări.

I.8.1. Brățări bandiforme.

Confecționat prin turnare sau tăiere din placă de bronz, argint, aur, acest tip de brățară a fost una din piesele favorite de bijuterii ale descălecătorilor maghiari din sec. X, fiind folosit mai ales de indivizi cu un inventar bogat.

Exemplarele cunoscute din Bazinul Transilvaniei sunt cele de la Benic, respectiv de la Gâmbaș-Măgura – m. 10. Despre exemplarul de la Benic nu putem spune nimic, deoarece nu avem nici o imagine despre această piesă.

Ne ocupăm mai mult de piesa de la Gâmbaș-Măgura. Este confecționată din bronz, fiind descoperită pe mâna dreaptă a defunctului. Este o piesă turnată, iar pentru fixarea pe mână, cele două capete au fost perforate. Analogiile piesei, cu capete perforate, sunt cunoscute din foarte multe descoperiri, dintre care menționăm cele de la Oroszlámos, Galgóc, Szentés – Szentlászló – m. 74, Svinice, Szentés-Nagyhegy, Karos – necr. II/m. 45, 61, Kenézlő-Fazekaszug – necr. I/10. Dintre acestea cele mai multe au fost turnate, dar există și câteva exemplare, care au fost tăiate din placă.

Aceste piese au fost datate în mare parte în primele două sferturi ale veacului al X-lea, dar variantele cu decor de cercuri concentrice se păstrează chiar și până în secolul XI. Brățara din necropola de la Gâmbaș-Măgura se integrează cadrului cronologic al celorlalte piese din mormânt, adică celui de-al doilea sfert al veacului al X-lea.

I.8.2. Brățări bandiforme cu capete răsucite.

Piesa din mormântul SXI/m. 12 de la Alba Iulia – Stație de Salvare – necr. II aparține tipului de brățară de bandă cu capete răsucite. Fapt uitat și de realizatorul repertoriului de descoperiri al acestor tipuri de brățări, acestea sunt

prezente mai ales în mormintele de femei. Până acum este cunoscută o singură descoperire, în care brățara apare în inventarul unui bărbat. Despre sexul defunctului din m. SXI/m. 12 de la Alba Iulia – Stație de Salvare – necr. II nu avem nici un detaliu.

Pe baza cercetărilor din ultima perioadă, brățările bandiforme cu capete răsucite pot fi legate mai ales de al doilea sfert al veacului X.

I.8.3. Brățări de sârmă, cu secțiune circulară.

Cele mai numeroase exemplare de brățări sunt cele de sârmă, cu secțiune circulară, cu capete deschise și uneori suprapuse. Asemenea brățări sunt cunoscute de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. II–III, Alba Iulia – str. Zlatna, Blandiana B – m. 1, 5, 11, 13–15, Câlnic, Cluj – str. Farkas, Cluj – str. Pata – m. 19 și alte morminte, Deva – m. 7, Gâmbaș-Măgura – m. 2, Orăștie – m. 4, 7, 8.

Aceste tipuri de piese sunt caracteristice de obicei mormintelor simple. Această constatare este la fel de valabilă și pentru mormintele cu inventar cu brățară de sârmă din Bazinul Transilvaniei. Astfel, din toate aceste morminte nu cunoaștem decât o sabie (Blandiana B – m. 11), o spadă (Deva), iar în patru cazuri vârfuri de săgeți. Se asociază cu patru tipuri de brățări: la Blandiana B – m. 11 se asociază cu brățară de bandă cu capete răsucite, la Gâmbaș-Măgura cu brățări cu capete cu butonaș, la Blandiana B – m. 1 cu brățări împletite, iar la Câlnic cu brățări cu capete în formă animală. Exemplarele decorate la capăt prin incizie (Deva – m. 7 și Blandiana B – m. 1) pot fi datate în a doua jumătate a secolului, deoarece inventarul lor asociat conține spadă carolingiană, respectiv brățări răsucite din mai multe fire.

Așa cum se vede din tipologia realizată, celelalte tipuri de brățări subliniază evoluția cronologică a acestui tip de brățară. Unele (cele bandiforme) sunt purtate sigur de la începutul secolului, altele în schimb (brățări răsucite) apar la mijlocul veacului, iarși altele la sfârșitul secolului (brățări cu capete în formă animală). Aceste constatări sunt importante, deoarece pe baza tipocronologiei inventarelor asociate se exclude ca

acest tip de brățară să fi apărut în Transilvania cu prima generație de descălecători. De fapt, piesele arhaice lipsesc din mormintele, care conțin acest tip de brățară, nu numai în Transilvania, ci și în alte regiuni ale Bazinului Carpatic, după cum reiese de altfel și din tabelul anexă.

Cu această opinie mă raliez concepției lui J. Gy. SZABÓ, conform căreia aceste brățări au fost folosite între 930–1000/1050. În schimb, L. RÉVÉSZ consideră că aceste tipuri de brățări pot fi observate încă din mormintele primei generații. După părerea noastră, aceste date nu sunt consistente, dar mai ales nu sunt argumentate destul de solid. Astfel, considerăm că aceste tipuri de brățări sunt piese caracteristice pentru al doilea sfert al secolului al X-lea (nu apar împreună cu piesele primei generații), continuând să fie folosite în decursul secolului, chiar și în secolul XI.

I.8.4. Brățări împletite din mai multe fire.

Brățări împletite din mai multe fire sunt cunoscute doar în două descoperiri: necropola III de la Alba Iulia (fără să cunoaștem numărul mormintelor) și mormântul 1 de la Blandiana B. Aceste piese sunt dateate din a doua jumătate a sec. X, dar sunt folosite și în cursul secolului XI.

I.8.5. Brățări turnate, cu secțiune romboidală.

Brățări de acest tip sunt cunoscute de la Alba Iulia – Stația de Salvare și Turda–Tündérhegy, iar conform cercetărilor mai vechi, ele caracterizează sfârșitul veacului al X-lea. Aceste constatări sunt confirmate parțial și de descoperirile din Bazinul Transilvaniei. Cadrul cronologic al inventarului asociat de la Alba Iulia – Stația de Salvare subliniază aceste considerații, iar la Turda aspectul necropolei (mormintele nu au inventar, un singur mormânt avea un inel digital de sârmă) nu ne îngăduie să tragem o concluzie fermă despre cronologia internă a necropolei.

I.8.6. Brățări cu capete de animale.

Acest tip de brățară este cunoscut dintr-o singură descoperire, anume de la Călnic. Exemplarul uitat de KOVÁCS din repertoriul său tre-

buie încadrat tipului 4a. Acest subtip este datat de același autor în secolul XI. După părerea noastră însă nu se pot face deosebiri cronologice atât de tranșante între diferitele subtipuri. Un exemplu care privește subtipul, din care face parte și exemplarul nostru, mormântul 90 de la Pécs, poate fi încadrat pe baza inventarului în secolul X, ca și cele de la Szekszárd, Vrsac. Totodată, este la fel de adevărat că cel de la Kónya se datează fără îndoială în secolul XI. Putem spune că nu se poate abandona ideea că variantele unui tip de piesă erau cunoscute, confecționate concomitent, având în consecință evoluții concomitente.

Exemplu la fel de convingător ne oferă cazul subtipului 2b. Astfel, descoperirea de la Szeged–Bojárhalom poate fi datată într-un context cronologic, care este legat de al doilea sfert al veacului al X-lea. În schimb, în mormântul 2 de la Székesfehérvár–Maroshegy, piesele din inventar coboară datarea în secolul XI. De fapt, lucru constatat și de KOVÁCS, fiecare obiect are o evoluție în timp, iar în cazul aceluiași tip este foarte greu de a diferenția evoluția cronologică a fiecărui subtip.

Brățara de la Călnic, găsită fortuit împreună cu o brățară de sârmă și cu un vas ceramic, din punct de vedere tipologic apropiată de cele de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. III, face parte după părerea noastră din subtipul KOVÁCS 4a și se poate data la sfârșitul secolului X, respectiv la începutul secolului XI.

I.8.7. Brățări cu secțiune circulară și capete cu butonașe.

Pentru acest tip cunoaștem o singură descoperire, anume cea de la Gâmbaș–Măgura–mormântul 2. Brățara este confecționată din sârmă de bronz, cu secțiune circulară, iar capetele se termină în butonașe. Autorul acestor rânduri cunoaște o singură analogie a acestui exemplar în Bazinul Carpatic, și anume de la Ikervár – Virág utca m. 130. Inventarul acestui mormânt se poate încadra în a doua jumătate a secolului X, sau la începutul secolului XI. De fapt, autorul săpăturilor a încadrat și el în faza a doua a înmormântărilor.

I.9. Inele digitale.

I.9.1. Inele digitale de sârmă, deschise, cu secțiune circulară.

Inele de acest tip sunt cunoscute de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. II–III, Cluj – str. Pata 15 (un exemplar), 19 (două exemplare), 20 (două exemplare), respectiv de la Turda–Tündérhegy (într-un mormânt, un exemplar). Aceste inele digitale apar din al doilea sfert al veacului și vor fi folosite chiar și în secolul XI.

I.9.2. Inele digitale deschise, bandiforme.

Sunt cunoscute de la Alba Iulia – Stația de Salvare, respectiv de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 7 și 8 și Orăștie–Dealul Pemilor – mormântul 3. Este unul dintre cele mai simple exemple de inel digital. Exemplarul de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 8 nu este deloc cunoscut între antichitățile acestei perioade. Astfel, are cele două margini îngroșate, iar pe mijloc găsim un decor de linii de șiraguri. Totodată, din inel s-a păstrat doar jumătate.

Pe unele din inelele digitale de la Alba Iulia – Stația de Salvare observăm ornamentări cu linii incizate pe mijloc. Dacă exemplarul de la Cluj – str. ZÁPOLYA nu poate fi datat cu precizie (neavând analogie), cele de la Alba Iulia – Stația de Salvare pot fi datate cu siguranță în a doua jumătate a secolului.

I.9.3. Inele digitale deschise, răsucite din mai multe sârme.

Acest tip de inel este cunoscut de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necr. III, din mai multe morminte. Cercetarea datează folosirea acestor inele în secolul XI, însă după H. CIUGUDAN folosirea cimitirului nu depășește începutul secolului, astfel că nu este exclus ca aceste piese să fi cunoscut răspândirea maximă în ultimul sfert al veacului.

I.9.4. Inele digitale închise, cu secțiune circulară.

Și acest tip de inel este cunoscut de la Alba Iulia – Stația de Salvare, Alba Iulia – str. Brândușel – mormântul 21, Orăștie–Dealul

Pemilor – mormântul 8. Ca și tipul anterior amintit, după cercetările actuale trebuie datat mai ales în prima fază a secolului. Nu este exclus, similar cazului anterior, apariția anterioară secolului XI, dat fiind faptul că după săpătorii de la Alba Iulia – Stația de Salvare necropolele se termină la începutul secolului XI, iar autorii cercetărilor celorlalte necropole n-au găsit nici un indiciu privind datarea acestor locuri de înmormântare în secolul XI.

I.9.5. Inele digitale cu montura formată prin rularea în spirală a unei sârme pornite de pe verigă.

Acest tip de inel este cunoscut de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola III și str. Brândușel – m. 16, respectiv Blandiana B – mormântul 12. De la Alba Iulia – Stația de Salvare cunoaștem trei exemplare, din trei morminte (două din bronz, unul din argint), respectiv de la Blandiana B – mormântul 12. Atât cronologia internă a necropolelor, cât și analogiile de la Dolny Peter, Sered – necropola II, plasează aceste piese în a doua jumătate a secolului X.

I.9.6. Inele digitale ornamentate cu granulații.

Confectionat din sârmă de argint, cu trei granule mici sudate pe verigă, un exemplar al acestui tip este cunoscut din mormântul 22 de la Alba Iulia – str. Brândușel. Acest tip de inel este datat în a doua jumătate a secolului X, având analogii în Câmpia Mică, ca de exemplu la Chotin.

I.9.7. Inele cu chaton.

Inele cu chaton sunt cunoscute de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola III, Deva Micro 15–?, Orăștie–Dealul Pemilor – mormântul 8 (un exemplar) și 9 (două exemplare), Vurpăr. Pe baza caracteristicilor observate, le-am grupat în mai multe subtipuri:

I.9.7.1. Inele cu chaton ascuțit.

Este cunoscut din mormântul 9 de la Orăștie–Dealul Pemilor. Chatonul este alungit, ieșind din suprafața verigii. Din profil are formă romboidală. Secțiunea verigii este semiovoidală.

Foarte apropiată de piesa noastră este cea de la Oroszlámos. Le putem data în a doua jumătate a secolului X.

I.9.7.2. Inele cu chaton rectangular sau ovoidal.

Varianta I. Este cunoscută din mormântul 8 și 9 de la Orăștie–Dealul Pemilor. Chatonul are formă rectangulară și iese din suprafața verigii. Veriga are secțiune semiovală. Pe suprafața chatonului se observă ornamente de cercuri.

Varianta II. Chaton ovoidal au inelele de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola III, respectiv dintr-un mormânt de femeie de la Deva Micro 15. Decorul lor este o floare cu patru petale, incizată. Acest decor este cunoscut pe spații mari, din vestul Bazinului Carpatic (Majs) și din Banat (Deszk) până la cursul inferior al Dunării (Dinogetia).

I.9.7.3. Inel cu chaton rectangular circular.

Cunoaștem o singură descoperire de acest tip, și anume cea de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola III. Decorul este foarte interesant: o cruce pe chaton, realizată prin scobirea părții celeilalte a suprafeței chatonului. Piesa, ca și alte descoperiri, atestă influența bizantină în spațiul Bazinului Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al X-lea.

I.9.8. Inel cu caboșon.

Inel cu chaton, în care a fost montată o piatră semiprețioasă, este cunoscut de la Blandiana B – mormântul 1. Descoperiri de acfel de piese sunt cunoscute în zona Balcanilor, și anume de la Vukovar de exemplu. Pe baza inventarului asociat aceste exemplare se datează la mijlocul veacului.

I.10. Plăcuțe de costum.

Plăcuțe de costum au fost descoperite la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 3, 4, 7. În mormântul 3, aparținând unui copil, aceste plăcuțe de argint sunt cunoscute din zona gâtului; în mormântul 4 asemenea benzi de argint sunt cunoscute în zona încheieturii mâinilor și din zona gleznelor (una dintre ele a conservat resturile de piele de la caftan); iar în cazul mormân-

tului 7 cunoaștem din zona încheieturii mâinii stânga și din zona ambelor tibii de asemenea benzi de plăcuțe din argint. Din zona bazinului cunoaștem o bandă lungă de argint având la ambele capete cârlige.

Din mormântul 10 de la Gâmbaș–Măgura este cunoscută din zona gâtului o plăcuță din bronz și alte trei plăcuțe (de formă rectangulară) din plumb. Plăcuța cu numărul 28 a fost ornamentată cu cerculețe.

La Orăștie–Dealul Pemilor X/2 – mormântul 7 o plăcuță din argint aurit, fragmentată a fost descoperită pe lângă tâmpla stângă a defunctului.

Dacă funcția benzilor de plăcuțe de la Cluj – str. ZÁPOLYA se leagă de costum, fiind montate pe mâneca acestuia, pe brâu sau pe pantaloni, funcția celorlalte descoperiri nu se cunoaște cu atâta precizie. Plăcuțele de la Gâmbaș–Măgura puteau fi legate în păr, iar cea de la Orăștie au fost folosite foarte probabil pe căciulă.

Bande de plăcuțe din aur, argint sau bronz, uneori chiar și din plumb sunt cunoscute în foarte multe contexte databile în secolul X din Bazinul Carpatic. După unii au avut rolul de a ornamenta costumul mortuar, dar mult mai credibil este funcția lor practică deoarece aceste plăcuțe se găsesc în zona mâinilor, gleznelor, sau după dovada exemplarului de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 7 în zona bazinului, având și cârlige. Funcția lor practică ni se pare și nouă cea mai veridică.

În ceea ce privește datarea cronologică a acestor plăcuțe, ni se pare că cele de la Cluj – str. ZÁPOLYA pot fi datate în primele două sferturi ale veacului X. Acest obicei poate fi observat și în cazul mormintelor de la Krylos, din secolul IX, iar mai târziu în tot spațiul cucerit de maghiari în secolul X. Originile asiatice ale acestui mod de decorare însă ni se par cele mai veridice.

Celelalte plăcuțe par să aparțină la o altă modă, deoarece acestea nu sunt bande, ci plăcuțe mici, decorate cu creștături în forme concentrice. Restrângerea datării în cazul acestor piese este imposibil de realizat, doar inventarul asociat al mormintelor oferă date mai semnificative. Astfel, socotim că pe baza inventarului de la Gâm-

baș-Măgura-mormântul 10, această variantă de plăcuță poate fi datată în primele două sferturi ale veacului al X-lea, găsind analogii bune cu plăcuțele din plumb de la Tímár-mormântul 8. Plăcuța de la Orăștie se poate data în a doua jumătate a secolului X, pe baza inventarului asociat al mormântului, dar și a cronologiei interne a necropolei.

II. Centura.

II.1. Centura cu aplici.

Centurile decorate cu aplici sunt cunoscute din spațiul Bazinului Transilvaniei de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II – mormântul 15/SVII/1981 și altele, Cluj – str. Pata – mormântul 25, Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 1, Deva Micro 15. Din păcate, aplicile de decorare a centurii sunt publicate doar de la Cluj – str. ZÁPOLYA. Despre celelalte descoperiri avem doar mențiuni sau informații personale nerelevante. Prin urmare, suntem constrânși să ne limităm doar la prezentarea descoperirilor de la Cluj – str. ZÁPOLYA, mormântul 1. În mormântul 1 de la Cluj – str. ZÁPOLYA a fost descoperită o centură decorată cu numai 7 aplici, iar în cazul celorlalte descoperiri doar de la Alba Iulia – Stația de Salvare și de la Deva știm că au fost descoperite „o serie” și respectiv „câteva” aplici.

Despre aspectul formei, tehnicii și al materialului dispunem de informații doar de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 1, aici însă avem o serie de informații. Astfel, aplicile au forme pentagonale, fiind așezate între bazinul și antebrațul defunctului și au fost realizate prin turnare din argint, iar suprafața lor a fost aurită. Ornamentarea constă din linii incizate. Aceste linii șerpuiesc în stil meandric, întruchipând un motiv vegetal. Aplicile sunt de mărimi diferite: patru dintre ele sunt mai înguste, iar alte trei sunt mai late.

Analogii până la identitate ale acestor piese găsim la Sered – necropola I – mormântul 1/58, iar motivele ornamentale ale aplicilor se regăsesc de trei ori pe aplicile de la Kenézlő – necropola II, mormântul 42. Din punct de vedere al formei și într-o mai mică măsură a ornamen-

tației, aplicile de la Cluj se aseamănă tot cu aplicile de la Szolnok–Strázssahalom.

Din punct de vedere cronologic, aplicile de centură din mormântul 1 de la Cluj – str. ZÁPOLYA sunt destul de greu de încadrat. Așa cum menționează Cs. BÁLINT, analogiile acestor aplici le găsim în Ucraina și se leagă de grupul descoperirilor maghiare timpurii.

Problema datării inventarului acestui mormânt este una complicată de prezența unui tip de scăriță (doar RÉVÉSZ a observat această problemă), această scăriță se încadrează în general în cea de-a doua jumătate a secolului al X-lea, în timp ce toate celelalte aplici provin din contexte, care se situează în prima jumătate a aceluiași secol. Datarea propusă de noi ar fi în cel de-al doilea sfert al secolului, și se bazează pe următoarea argumentație:

1. Mormântul respectiv este singura descoperire din spațiul Bazinului Carpatic unde scărița trapezoidală se asociază cu centura decorată cu aplici.

2. Ne aflăm în fața uneia dintre foarte puținele descoperiri, în care scărița trapezoidală se asociază cu sabia.

3. Inventarul celorlalte morminte impune datarea acestui mormânt, dacă nu în primul sfert, cel puțin (dar după părerea noastră sigur) în al doilea sfert al secolului.

4. Analogiile aplicii pledează la fel pentru o datare asemănătoare. Astfel, necropolele de la Kenézlő, Sered, respectiv mormântul de la Szolnok–Strázssahalom cu greu ar putea fi datate la mijlocul sau în a doua jumătate a veacului X.

Astfel, începutul folosirii aplicilor de centură îl concepem la sfârșitul secolului IX, aceste piese continuând a fi purtate până în anii '30–40 ai veacului X. Piesele de la Cluj – str. ZÁPOLYA decorate cu motive vegetale și forme pentagonale ilustrează probabil faza târzie a folosirii acestui tip de aplici.

În ceea ce privește centurile decorate cu aplici din alte necropole din Bazinul Transilvaniei, în lipsa unor datelor concludente nu am putea formula decât ipoteze riscante. Având în vedere că dispunem de unele date referitoare la inventarul acestor morminte, putem accepta re-

zultatele de până acum ale cercetărilor privind cronologia folosirii acestor piese.

Obiceiul de a purta centură a fost cunoscut mai ales în primele două sferturi ale veacului al X-lea, fiind probabil un însemn de rang, și având în vedere unele date interesante despre necropole, la care se adaugă și informații scrise, potrivit cărora centura putea simboliza un statut moștenit. Astfel, mormântul 25 de la Cluj – str. Pata mai conținea sabie, geantă decorată cu aplici, aplici de harnașament, scărițe de șa în formă de pară, zăbală și resturile calului. Mormintele de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II (nu știm câte morminte) atestă obiceiul înmormântării cu cal. La Deva Micro – 15 cunoaștem ritul înmormântării cu cal, vârfuri de săgeți și resturile arcului, motiv pentru care am încadrat în grupa VII a mormintelor cu aplici.

Din aceste date reiese clar că aceste morminte trebuie datate în prima jumătate a secolului X. Excepție fac mormintele de la Deva, deoarece în inventarul lor apare și spada (mormântul 7), care determină coborârea datării necropolei spre mijlocul sau a doua jumătate a veacului. Astfel, putem spune că din acest punct de vedere sincronizarea dintre spațiul transilvănean, și celelalte regiuni ale Bazinului Carpatic se documentează din nou, prin folosirea concomitentă a unei piese, care oferea individului nu numai simbolul rangului său în structura politică a vremii, dar și un aspect estetic extrem de plăcut și de adorat.

II.2.1. Cataramele în formă de liră.

Cataramele în formă de „liră” au beneficiat de o preocupare intensă din partea literaturii de specialitate. Sunt cataramă simple, realizate în tehnica turnării, constând din două verigi ovale, cu secțiune circulară sau ovală. Pe veriga a doua, a cărei bară este dreaptă, observăm două monturi, care ies în relief.

Cataramele în formă de liră au fost folosite mai ales la închiderea centurii, dar au cunoscut și alte funcții, de aceea de cataramă de harnașament, sau la diferite accesorii ale armamentului, precum tolba de săgeți. În cazul unora s-a păstrat cu spinul (Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 1 – una dintre ele, Blandiana A – mormântul 2), dar în alte cazuri

cataramele nici nu au avut probabil spin. În Bazinul Transilvaniei, ca piese de centură, sunt cunoscute din mormintele de la Alba Iulia – str. Brândușel – mormântul 16, Blandiana A – mormântul 2 Cluj – str. Pata – mormântul 25, Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 1. La Blandiana A – mormântul 2, două dintre aceste piese erau folosite drept cataramă de harnașament.

Cataramele în formă de liră, așa cum am amintit, au cunoscut o preocupare specială. Aceste studii ne scutesc de a mai efectua o analiză particulară. Totuși, consider că trebuie să amintesc rezultatele acestor investigații. Acest tip de cataramă apare în Bazinul Carpatic odată cu descălecarea maghiară; înainte cataramă de acest tip nu cunoaștem. Cataramele trebuiesc plasate într-un interval cronologic mult mai larg, deoarece acest tip de cataramă originar din Altai și Siberia occidentală este cunoscut în Bazinul Transilvaniei chiar până în secolul XII. Toate exemplarele din Bazinul Transilvaniei aparțin variantei A, propusă de RÉVÉSZ, care amintește 31 de descoperiri aparținând acestei variante, cu datare largă, până în secolul XI–XII. La materialele strănse mai adaugăm descoperirile de la Magyarhorog–Kónyadomb – mormântul 24 și de la Timișoara–Cioreni.

II.2.2. Cataramele de formă rectangulară.

Cataramele de formă rectangulară sunt cunoscute de la Blandiana B – mormântul 4 și de la Gâmbaş–Măgura – mormântul 3. Varianta de la Blandiana este mai rotunjită, iar cea de la Gâmbaş avea bare drepte. Cronologic, aceste cataramă nu pot fi încadrate într-un context periodic mai restrâns. După cum am văzut, avem foarte puține morminte, care conțin cataramă. Este clar, după părerea noastră, că numărul mic de cataramă cunoscute până la ora actuală este un semn că centura nu a fost prins totdeauna cu cataramă, ci a avut un alt mod de prindere.

III. Armamentul.

III.1. Sabia.

Cea mai importantă armă folosită în lupta corp la corp a fost sabia. Lama săbiilor din seco-

lul X. este ușor curbată, în partea superioară fiind tocită pe o parte, iar în partea inferioară, în ultima treime pe ambele părți ale lamei. Muchia lamei iese din câmpul lamei. Astfel, în cazul unei lovituri greșite lama trasă înapoi poate răni adversarul sau calul acestuia prin partea exterioară ascuțită.

În general, pe rădăcina îngroșată a lamei se montează gardă în formă de barcă, ale cărei capete se înclină spre lamă. Capetele gârzii se termină în butonașe sferice, se aseamănă cu garda spadelor, ori părțile laterale sunt drepte teite. Pe partea de mijloc garda este ornamentată cu o montură în formă de piramidă. De obicei, garda este realizată din fier, bronz, dar sunt cazuri, în care este realizată din argint. Suprafața îi este împodobită cu încrustații de argint sau bronz.

Lama continuă prin mânerul îngust forjat în lamă. Este montat cu două plăci din lemn, pentru mânuirea mai bună a armei. Mânerul și muchia (elmann) sabiei se regăsesc pe același câmp geometric, în consecință sabia se putea folosi nu numai pentru tăietură, dar și pentru împungere.

Pe capătul mânerului se montează butonul de mâner, iar pe ultima parte a mânerului o rozetă în formă de „țepi”, pentru sprijinirea degetelor în luptă. Există și săbii, care în loc de rozetele amintite au „inele de mâner” în formă hexagonală. Trebuie amintit că în aceste cazuri avem în față exemplarele cele mai somptuoase cunoscute din secolul X din spațiul Bazinului Carpatic, fiind vorba de adevărate piese de artă.

Sabia a fost pusă în teacă realizată din două plăci, urmărind linia lamei. La capătul acestor plăci a fost montată buterola din metal prețios.

Sabia s-a legat de centură prin atârna-toare de diferite forme, care se grupează în patru tipuri, fiind realizate din fier, argint, aur, și care sunt fixate pe gura tecii sabiei, respectiv pe partea de mijloc.

Săbiile din Bazinul Transilvaniei sunt cunoscute de la Blandiana B – mormântul 11; Cluj – str. Pata – mormântul 4, 25 și după unele informații încă una sau două săbii; Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 1, 4, 6, 10; Gâmbaș–Măgura – mormântul 1, 5–9?

Din sabia din mormântul 11 de la Blandiana B s-a păstrat doar un fragment al lamei, partea de „elmann”, puternic curbat. Analogia sa se cunoaște de la Beregszász – mormântul 2.

Săbiile din mormântul 4 și 25 de la Cluj – str. Pata au forme asemănătoare cu săbiile din mormintele 6 și 10 de la Cluj – str. ZÁPOLYA, care vor fi prezentate mai târziu. Pe lama sabiei R. R. HEITEL a observat decorație de sârmă din argint.

Din sabia din mormântul 1 de la Cluj – str. ZÁPOLYA s-a păstrat doar mânerul curbat și atârna-toarele. Foarte prost s-a păstrat și sabia din mormântul 4. Astfel, mânerul a fost fragmentat, iar din gardă s-a păstrat doar partea dreaptă. Butonașul se observă clar. Lama este curbată foarte puțin, după I. KOVÁCS „elmann”-ul se observă foarte clar pe lama sabiei. Sabia din mormântul 6 prezintă unele caracteristici interesante. Păstrat în stare foarte bună, mânerul curbat corespunzător beneficiază de un butonaș cilindric de fier. Analogiile se cunosc de la Zemlén (butonul din A), Karos – necr. II/11 (argint), Miskolc-Repülőtér – mormântul 5, Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 6, Tiszavasvári– Aranykerti tábla – mormântul 1, Földeák (fier), Nemesócsa – mormântul 9, Szabadkígyós–Pálliget – mormântul 1 (bronz). Lama este mult mai puternic curbată decât în cazul anterior.

Sabia din mormântul 10 ilustrează aceleași aspecte. Mânerul este curbat, cu garda înclinată spre lamă și cu capetele terminate în butonașe. Lama este la fel de curbată ca în cazul sabiei din mormântul 6. Pe lamă se păstrează urme ale lemnului tecii. Dimensiunile sabiei sunt: lg.: 81 cm.; lg. m.: 7,8 cm.; lg. gr.: 7,6 cm.; lț. am.: 3 cm.; lț. gr.: 1,7 cm.

Sabia din mormântul 1 de la Gâmbaș este diferită de ultimele tipuri. Astfel, mânerul fragmentat nu păstrează arciura menționată, iar elmannul lamei este foarte greu de observat, motiv pentru care HEITEL a încadrat-o în categoria spadelor cu mâner de săbii.

După părerea noastră însă nu putem vorbi de spadă cu mâner de sabie din două motive:

1. Lama spadelor este în general între 4,5–6 cm, iar lama sabiei de la Gâmbaș are 3 cm.

2. ROSKA a observat clar elmannul pe partea inferioară a lamei.

Nu avem nici o informație despre sabia din mormântul 5–9?, nici despre sabia de la Târgu Secuiesc, pe care o includem doar ipotetic în analiza noastră. Pe baza acestor informații în Bazinul Transilvaniei putem distinge trei tipuri de săbii:

Tipul A are mâner și lamă curbată. Acestui tip aparțin săbiile de la Cluj – str. Pata – mormântul 4 și 25, respectiv din mormintele 6 și 10 de la Cluj – str. ZÁPOLYA. Acest tip este cel mai folosit în tot arealul Bazinului Carpatic.

Tipul B are elmann puternic curbat. Cunoaștem o singură descoperire, și anume cea de la Blandiana B – mormântul 11.

Tipul C beneficiază de mâner și lamă foarte puțin și „discret” curbată, această arcuire aproape că nu se observă. Exemplarele acestui tip se cunosc de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 4, respectiv de la Gâmbaș – mormântul 1.

În lipsa informațiilor nu avem posibilitate de încadrare pentru săbiile din mormântul 5–9? de la Gâmbaș, respectiv pentru cel de la Târgu Secuiesc.

Din punct de vedere al tipologiei gărzilor, exemplarele din Bazinul Transilvaniei se încadrează în tipul de gardă cu capete în butoașe, din profil în formă de barcă.

În câteva cuvinte se cuvine tratată și problema datării acestor arme de lovit, despre care avem foarte multe informații scrise. Tipocronologia inventarului asociat al mormintelor, din care cunoaștem săbii, subliniază datarea lor în prima jumătate a secolului X.

Astfel, cea mai timpurie descoperire ni se pare cea din mormântul 10 de la Cluj – str. ZÁPOLYA, în care, pe lângă aplicile presate de costum, este cunoscută și atârnoarea de tolbă de arc de tip foarte arhaic. Analogiile identice ale piesei se găsesc în Orient.

Mormintele 4 și 6 de la Cluj – str. ZÁPOLYA, mormântul 25 de la Cluj – str. Pata se încadrează în primul sfert al secolului X. Ultimul are aplici de harnașament în formă de frunză, de genul cunoscut de la Karos – necr. II/mormântul 29.

Pe de altă parte, mormântul 11 de la Blandiana B, respectiv mormântul 4 de la Cluj – str. Pata și mormântul 1 – Cluj – str. ZÁPOLYA

se încadrează în cel de-al doilea sfert al secolului, pe baza tipocronologiei inventarului (brățară de sârmă cu capete răsucite, scăriță trapezoidală) ca și pe baza elementelor rituale (sicriu).

Astfel, în linii mari mormintele cu săbii se încadrează în cronologia acceptată privind folosirea săbiilor, respectiv punerea lor în morminte în Bazinul Carpatic. Este vorba de primele două sferturi ale secolului X.

Săbiile au fost schimbate cu spade începând cu al doilea sfert al secolului X. Probabil, mai existau detașamente, care utilizau acest tip de armă și în secolul XI, dar folosirea spadei a devenit dominantă.

III.2. Spada.

Celălalt tip de armă folosit în lupta corp la corp este spada. Diferă de sabie atât prin forma sa, cât și din punct de vedere al utilizării sale în consecință.

În cazul spadelor atât mânerul, cât și lama este dreaptă. Lama este ascuțită pe ambele tășuri pe toată lungimea sa, putând fi folosită la despicat, dar deloc pentru împuns.

Descoperirile de spade din Bazinul Transilvaniei sunt cunoscute de la Alba Iulia, Deva – Micro 15 – mormântul 7, Dej, Ernei, Morești, Sfântu Gheorghe–Epreștető. Mai avem o piesă de la o spadă, și anume buterola de la Alba Iulia.

Spada de la Alba Iulia a fost descoperită după unele informații în malul Mureșului și apare în inventarul lui CSERNI din 1905. Publicarea spadei s-a făcut de R. R. HEITEL. Fiind prezentată în mod corespunzător de regretatul cercetător, nu mai reluăm subiectul.

Spadele de la Ernei și Morești, ca și garda de spadă de la Dej sunt de asemenea descoperiri fortuite.

O singură spadă se cunoaște din necropolă, cea de la Deva. Astfel, din mormântul 7 de la Deva, în afară de spadă s-a descris inel de păr, brățară de sârmă, scărițe trapezoidale, mormântul încadrându-se perfect în categoria mormintelor, care au ca inventar spada.

Mult mai greu de interpretat rămâne situația de la Sfântu Gheorghe–Epreștető. Aici, pe lângă resturile calului, vârf de lance, vârf de să-

geți, resturile tolbei a fost descoperită o spadă bizantină. Datarea lui A. KISS ni se pare cea mai veridică: acest tip de spadă este folosit în secolele IX–XI, prin urmare arma aparține ori secolului IX, ori sfârșitului secolului X, ori începutului secolului XI.

A rămas de discutat buterola de la Alba Iulia. Piesa a fost realizată prin turnare, este din bronz, de bună calitate. Marginile superioare au fost decorate pe două registre ce se unesc pe axul median, iar marginile inferioare ale registrelor sunt marcate de câte un șirag „perlat”. Elementul de „coronament”, care suprapune registrele decorative pe axul median s-a rupt din vechi. Partea inferioară a buterolei este decorată cu motiv palmetiform compozit, foarte bine executat, la vârful piesei aflându-se un buton.

Analogiile identice ale buterolei se cunosc de la Beszterec–Gyalaptanya unde apare o spadă de tip S PETERSEN, respectiv inele de păr, verigă de tolbă, vârf de săgeți, scărițe trapezoidale. Aceluiași cerc aparține și buterola din mormântul 33 de la Székesfehérvár–Demkőhegy.

Pe baza tipocronologiei inventarului mormântului de la Beszterec, cât și din punct de vedere a tipocronologiei internaționale a spadei de tip S, buterola de la Alba Iulia poate fi datată pentru a doua jumătate a secolului X.

Fiind un obiect de import, buterola a fost supusă unor discuții lungi privind locul lui de confecționare. Interpretarea este problematică din cauza faptului că elementele de decor de pe buterolă atestă și influențe orientale (motivul palmetiform).

În schimb, sunt cunoscute un număr important de buterole de la coastele baltice spre sud, sud-vest, sud-est, de sorginte scandinavică. Totodată, nu putem neglija nici posibilitatea originii bizantine, având în vedere relațiile bune ale teritoriilor cucerite de maghiari în secolul X cu lumea bizantină, care la rândul ei cunoștea influență varegă.

Astfel, putem spune numai atât că acest tip de buterolă poate fi datat în a doua jumătate a secolului X, în concordanță cu buterolele cu motiv palmetiform din spațiul baltic.

Tipurile de spade din Bazinul Carpatic aparțin diferitelor tipuri de spade PETERSEN. Analiza realizată pe spațiul german de A. GEIBIG a reliefat că există o variantă mult mai mare de spade decât cea cunoscută în vremea lui PETERSEN, ceea ce ar impune trecerea la sistemul tipologic realizat de arheologul german. Totuși, cei mai mulți specialiști folosind până astăzi sistemul lui PETERSEN, suntem nevoiți și noi să utilizăm tipologia veche, urmând să încadrăm descoperirile din Bazinul Transilvaniei în sistemul realizat de arheologul din Neumünster într-un studiu viitor.

Astfel, spadele de la Alba Iulia, respectiv de la Ernei se încadrează în tipul X și se datează în a doua jumătate a secolului X, sau la începutul secolului XI. Pentru acest tip avem numeroase analogii în Bazinul Carpatic.

Spada de la Morești se încadrează în tipul H. Analogiile sale în Bazinul Carpatic sunt cunoscute de la Beregszász, Kajárpéc, Nyíregyháza–Pereshalom, Hajdúdorog, Pécs–Magyarürög (?). Acest tip de spadă se datează mai strict decât cele de tip X, în a doua jumătate a secolului X.

Garda de spadă descoperită la Dej aparține tipului S. Analogiile noastre din Bazinul Carpatic sunt cunoscute de la Beszterec–Gyalaptanya, Székesfehérvár–Demkőhegy, Szob–Kiserdő.

Spada de la Sfântu Gheorghe–Epreștető, așa cum am mai menționat, aparține cercului de spade bizantine descoperite în Bazinul Carpatic. Dacă aparține secolului X (și cu multă șansă), atestă fără îndoială legătura directă cu spațiul bizantin. Spadă bizantină mai este cunoscută de la Kunágota – mormântul 1.

Am lăsat la urmă discuția privind spada de la Deva. Chiar dacă aceasta a fost descoperită în cadrul unei necropole, nepublicarea întregului material a determinat discuții fără rezultat. Astfel, publicația apărută, care discută problema spadei, în afara de unele aprecieri, care leagă acest tip de spadă de analogiile sale din Occident (din punct de vedere al tipologiei), nu numai că nu discută deloc contextul, în care a apărut spada, ci dă informații greșite. Astfel, după K. Z. PINTER mormântul cu spadă a apărut împreună cu un mormânt având în inventar un inel de păr, în

contradicție cu situația reală. Din necropolă cunoaștem încă 6 morminte, cu înmormântare cu cal, resturile tolbei, centura cu aplici, plăselele de os de la arc, inel cu chaton, vârfuri de săgeți.

Mormântul a fost datat de PINTER la începutul secolului XI, presupunându-i o legătură de campania militară a lui Sfântul Ștefan. Singura problemă este că toate mormintele nu pot fi interpretate ca victime ale unei bătălii, deoarece inventarul diferă din punct de vedere tipocronologic, iar indivizii înmormântați nu sunt decât în parte de sex masculin. Avem și femei (2), respectiv un copil înmormântat.

Revenind la problema spadei, este clar că acest tip de spadă aparține veacurilor X–XI. Dar aceasta nu înseamnă că trebuie legată neapărat de secolul XI. Contextul cronologic intern al necropolei, cât și analogiile spadei subliniază această constatare. Astfel, mormântul (2–6?) cu centura cu aplici, plăselele de os de la arc, vârfuri de săgeți, resturile calului pot fi legate cu greu de secolul XI, ca și individul înmormântat cu topor baltag, din mormântul 1.

Nici cronologia spadei nu trebuie restrânsă pentru secolul XI, deoarece unele analogii din spațiul Occidental sunt date la fel în secolul X, ca și numeroase fresce din lumea germană în perioada lui Otto al III-lea.

Din punct de vedere tipologic, PINTER a calificat-o drept o spadă cu buton lenticular, iar HEITEL a încadrat-o în categoria spadelor de tip X. După părerea noastră este o variantă a spadelor de tip X, pe care A. GEIBIG a denumit-o tipul combinat 13 varianta III, și pe care a datat-o în a doua jumătate a secolului X, pentru care avem exemple din Stade, dar și din alte locuri. Analogiile nu intră prin urmare în contradicție cu părerea noastră, spadele de tipul celui de la Deva pot fi date și în secolul X.

Astfel, spada de la Deva, atât pe baza încadrării sale după PETERSEN, respectiv GEIBIG, dar și mai important, din punct de vedere al cronologiei interne a necropolei, aparține secolului X, mai precis celei de-a doua jumătăți a acestuia.

În general, spadele din orizontul funerar maghiar sunt date în a doua jumătate a secolului

X, reprezentând o nouă epocă, în care cavaleria ușoară maghiară devine o cavalerie „intermediară”, adică una echipată cu spade și lănci, de tradiție occidentală, purtând scărițe trapezoidale cu butonașe, dar păstrând arma, care a creat renumele lor în prima parte a secolului: arcul reflex.

III.3. Toporul.

Folosite tot în lupta corp la corp, topoarele sunt cunoscute în descoperirile din Bazinul Transilvaniei de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II–III patru exemplare (câte două exemplare în fiecare necropolă), Alba Iulia – palatul APOR, Cluj – str. Pata – mormântul 15, Deva – mormântul 1, Gâmbaș – mormântul 3 și 5–9?.

Aceste topoare pot fi încadrate în două tipuri:

I. Topoarele-baltag sunt dotate cu două brațe. Primul este reprezentat de lamă în formă triunghiulară, care de la știubei se continuă într-un braț cu secțiune dreptunghiulară, având în cazul variantei a II-a un butonaș romboidal.

Pe baza acestei considerații am încadrat topoarele cunoscute în Bazinul Transilvaniei în două subtipuri:

1. Varianta A, cu braț simplu, cu secțiune dreptunghiulară, este atestată la Alba Iulia (toate exemplarele), Deva.

2. Variantei B îi aparține exemplarul din mormântul 5–9? de la Gâmbaș.

Acest tip de topor este cunoscut de-a lungul secolului al X-lea, dar mai ales în prima jumătate a acestuia. Se cunosc numeroase exemplare, la care noi mai adăugăm exemplarele de la Karos – necropola II–III, respectiv de la Irány–Esbóhalom, Timișoara–Cioreni – mormântul B.

II. Celălalt tip de topor este toporul simplu. Este cunoscut de la Cluj – str. Pata – mormântul 15, Gâmbaș – mormântul 3, Orăștie – m. 19. (Conferința de la Alba Iulia. Mulțumim pentru informații domnilor Karl Zeno PINTER și Ioan ȚIPLIC.)

În contradicție cu alte tipuri de topoare, acesta este imposibil de datat mai exact în interiorul secolului X, de aceea trebuie legat de contextul cronologiei interne a necropolei.

III.4. Lancea.

Lâncile sunt reprezentate de exemplarele de la Ereteghin și Sfântu Gheorghe–Epreștető.

Din punct de vedere tipologic lancea de la Ereteghin se încadrează în categoria „lâncilor normande”. Lama se aseamănă cu forma frunzii, iar știubeiul este la început îngust, după care se lățește. Asemenea lânci sunt cunoscute la Törtel și Budapesta–Dunameder, respectiv un exemplar din Institutul de Arheologie. Se integrează cercului de obiecte de import scandinav sau putea fi imitat.

În cazul exemplarului de la Ereteghin trebuie să menționăm că în inventarul asociat al mormântului cunoaștem și o scăriță trapezoidală cu butonașe, care poate fi datat la sfârșitul secolului X.

Despre exemplarul de la Sfântu Gheorghe–Epreștető nu putem afirma din păcate nimic. După unele considerații, era de fapt suliță.

Trebuie amintită contradicția dintre izvoarele literare și cele arheologice. Astfel, izvoarele literare descriu armata maghiară ca una, care folosea lancea. În schimb, din înmormântări cunoaștem un număr foarte mic de lânci.

Contradicția dintre izvoarele literare și arheologice a fost desființată de L. KOVÁCS. Bazându-se pe o bază documentară de etnologie, etnografie, izvoare scrise, legende, a reușit să demonstreze că această armă nu a ajuns în groapa mormântului deoarece în cadrul ritualului de înmormântare a fost împunsă în pământul gropii. Rămâne însă întrebarea cum interpretăm situațiile, în care a fost depusă totuși în groapă? Astfel de situații sunt și cele din Bazinul Transilvaniei. Neavând bază documentară, deocamdată nu putem răspunde la întrebare.

III.5. Arcul.

Confecționată în mai multe luni (4–5), această armă a fost realizată cu o muncă de o precizie de invidiat. De cele două capete din os au fost legate brațe de arc, în marea majoritate a cazurilor executate din lemn de paltin. Aceste brațe au fost legate și lipite de mâner. Tot de mâner au fost legate și lipite, pe ambele părți ale sale, plăcuțe de os. Pe brațele arcului au fost lipi-

te și tendoanele cerbului, pe partea care viza ținta, iar pe partea opusă plăcuțe de corn, cu clei de pește. Capetele arcului au fost legate tot cu plăcuțe de os, pe care s-au tăiat locuri pentru atârnarea corzii. Odată dezlegată coarda la una din capete, arcul a luat forma de „C” întors. Arcul perioadei descălecării era de cca. 110–120 cm lungime, și putea fi folosit cu precizie la o distanță de 60–70 m.

Din această armă foarte periculoasă rămân de obicei plăcile mânerului și plăselele celor două capete de arc.

Din Bazinul Transilvaniei cunoaștem descoperiri de acest gen de la Alba Iulia (câteva morminte), Cluj – str. Pata (din patru morminte cel puțin), Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 8, Deva Micro 15 – mormântul 2–6?.

Din păcate, doar de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 8 avem informații despre funcția acestor plăsele. Din mormântul reprodus 8 cunoaștem o plăsea de la capătul arcului, fiind în partea inferioară mai lată, având și un loc pentru agățarea coardei. Această parte este fragmentată. Partea superioară a piesei este mai îngustă, fiind rotunjită.

Prezența arcurilor poate fi constatată în mormintele maghiare de-a lungul secolului X, dar în unele regiuni sunt prezente și în secolul XI. Mai puțin însă în Bazinul Transilvaniei.

III.6. Tolba pentru arc încordat.

Forma tolbei urmărește forma arcului încordat. Lățimea piesei este de 20–23 cm la gură, lungimea tolbei este de 60 cm. Astfel, în tolba încăpea probabil jumătatea arcului.

Confecționată din piele, era legată pe partea stângă a luptătorului, cu ajutorul a două curele, una mai lungă, pentru ca arcul să se deplaseze spre spate sau spre față. Prin această poziție nu împiedica mișcarea călărețului.

Din această piesă ne-au rămas doar atârătoarele (de cele mai multe ori), și de foarte puține ori aplicile când aceste tolbe au fost împodobite cu aplici (de câteva ori cu simbolul solar). Mormintele respective sunt cele mai fastuoase din Bazinul Carpatic, iar aceste piese erau însemne de rang.

În cazul nostru, singura piesă care atestă tolba de arc, este cunoscută de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 10. Atârătoarea de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 10 fiind realizată în tehnica turnării, are formă trapezoidală, fiind ajurată pe mijlocul părții superioare. Partea superioară este puțin rotunjită, ajurarea este aproape ovală. Decorul piesei este realizat prin încrustații și gravare, redând forma unor inde. Fără îndoială, avem în față motivul vegetal bine-cunoscut în arta orientală. Nu se observă decorul palmetiform (care apare pe piesele de la Karos).

Analogii de atârătoare de tolbă de arc cunoaștem de la Karos–Eperjesszög – necropola I/mormântul 1, necr. II/mormântul 52, 60, necr. III/mormântul 11, Nesvady – mormântul 2. Nu este sigur: Sárospatak–Baksahomok, Sóshartyán–Murárhegy, Sorokpolány – Berekalja, Szakáld–Mulatódomb, Tiszalök–Kisfástanya, Bezdéd – mormântul 16, Nagymágocs–Mágocs-ér.

Așa cum se vede, resturile tolbei pentru arc încordat sunt cunoscute în regiunile Bazinului Carpatic. Doar două sunt în poziție secundară, celelalte au fost folosite probabil cu acest scop. Le observăm o concentrare în zona Tisei Superioare, dar avem exemplare și din zona Câmpiei Mici (Nesvady), din zona Nógrádului (Sóshartyán–Murahegy), ca și din zona Câmpiei Tisa (Nagymágocs–Mágocs-ér).

Cronologic, aceste exemplare (nu cele folosite în poziție secundară) se datează în primul sfert al secolului.

Piesa de la Cluj – str. ZÁPOLYA nu are analogie în zonele Bazinului Carpatic, cunoaștem analogii în schimb din zonele îndepărtate ale Cernigovului, de la Tabaevka. Această legătură tipologică și tehnică directă cu spațiul oriental ne îngăduie o datare la începutul secolului X. Piesa aceasta este foarte importantă deoarece, ca și alte descoperiri din necropola amintită, ne leagă de stepele orientale, erau confecționate probabil într-un atelier din Orient.

III.7. Tolba de săgeți.

Vârfurile de săgeți au fost ținute în tolbă, care în partea de sus (la gură) avea secțiune semicirculară, iar la fund una ovală sau tot semicir-

culară. În general au fost confecționate din piele sau lemn. Capacul era din scândură, iar gura tolbei a fost încadrat de ambele părți de două plăcuțe de os denumite „gulere”. Capacul și gulerele au fost de multe ori decorate cu aplici. Pe partea de sus a tolbei a fost montată o structură din mai multe bețe fixatoare, care în ultima treime a părții de sus se îngustează și se unește cu bandajul de sus de la gâtul tolbei.

Pe bățul din partea dreapta, în zona gâtului tolbei, a fost formată atârătoare. Bandajul din fier de la fundul tolbei a fost montat pe tolbă prin intermediul cuișoarelor.

Partea laterală a tolbei putea fi probabil deschis, deoarece vârful de săgeți s-ar fi fragmentat în cazul în care ar fi fost depuse în gura tolbei.

Tolba a fost legată de partea dreaptă a călărețului, în poziție înclinată. Tot un rol de atârare aveau și distribuitorii de bronz, cu trei spițe.

Din Bazinul Transilvaniei cunoaștem fragmente de tolbă de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II–III; Blandiana A – mormântul 2; Blandiana B – mormântul 11; Cluj – str. Pata (din 12 morminte, dintr-un mormânt cunoaștem și distribuitorii de curele cu trei spițe); Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 4, 6, 8, 10; Deva Micro 15 – mormântul 2–6?, 7.

La Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II–III au fost sesizate mai multe morminte cu resturile tolbei. Din păcate nu cunoaștem decât mențiuni.

De la Blandiana A – mormântul 2 cunoaștem resturile structurii de fier a tolbei, două bețe fixatoare, care începeau probabil de la gât. Aceste patru obiecte au fost descoperite în zona bazinului, unite două câte două prin nituri la capete, având resturi de lemn și textile putrezite la capete.

De la Blandiana B – mormântul 11 sunt cunoscute bețe fixatoare ale tolbei, precum și atârătoarele. Se pare că bandajul de fier provine de la fundul tolbei. Aceste resturi de tolbă au fost descoperite în zona labei piciorului stâng.

De la Cluj – str. Pata cunoaștem resturi de tolbă din 12 morminte. Într-un mormânt, care a apărut cu prilejul primei săpături (primele 9 morminte) cunoaștem distribuitoare de curele cu trei spițe.

De la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 4 poate fi reconstituită toată tolba. Astfel, resturile acesteia au apărut de la genunchiul stâng până la cot. Bețele tolbei se întind de la genunchi până pe partea superioară a femurului. Puțin mai jos apare atârătoarea în formă triunghiulară, ajurată pe partea superioară, care este rotunjită. În zona femurului a apărut bandajul de fier al părții superioare a tolbei. Tot din zona aceasta provin mai multe cataramae ale tolbei.

Din mormântul 6 al acestei necropole provin resturi de tolba, care apar lângă zona piciorului drept. Partea superioară a tolbei începe din partea de mijloc a femurului, continuând până la capătul tibiei. Foarte interesant că din zona părții stângi a pieptului cunoaștem un băț de fier.

Din mormântul reconstituit 8 cunoaștem alte resturi ale tolbei. Astfel, apar două bețe fixatoare ale tolbei, respectiv bandajul de fier. Câteva cataramae puteau să aparțină tolbei, dar și altor arme, dispărute.

În mormântul 10, pe partea stângă a defunctului, în zona bazinului și a femurului cunoaștem doar fragmente de fier, respectiv de lemn.

De la Deva Micro 15 cunoaștem resturi de tolba din mormântul 2–6?, respectiv 7. Din mormântul 2–6? cunoaștem resturile de fier ale tolbei, bețele fixatoare, iar din mormântul 7 doar un fragment de fier din structura tolbei.

Tolbele sunt cunoscute din morminte de-a lungul secolului al X-lea, și în unele regiuni pot fi surprinse chiar și în secolul XI. În Bazinul Transilvaniei nu le mai putem documenta după încadrarea regiunii în structura regatului ungar.

III.8. Vârfuri de săgeți.

Una din cele mai numeroase piese de armament cunoscute din mormintele secolului X sunt vârfurile de săgeți. Sunt cunoscute aproape din toate necropolele cercetate corespunzător. În Bazinul Transilvaniei insuficiența publicației nu ne îngăduie din păcate să realizăm o tipologie pe tot materialul descoperit. Am încercat să integrăm descoperirile de aici în descoperirile din Bazinul Carpatic.

1. Tipul *deltoid cu vârf de tăiere scurtă* se caracterizează prin muchie triunghiulară scurtă.

Asemenea tipuri de vârfuri de săgeți au fost descoperite la Blandiana B – mormântul 4 (patru exemplare descoperite în zona bazinului), mormântul 11 (un exemplar de acest tip din zona labei piciorului stâng), la Cluj – str. Pata – mormântul 16 (sub umărul stâng) și 20 (la genunchiul stâng) – câte un exemplar, Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 4 (două exemplare) în tolba, care a fost depusă pe partea stângă a defunctului, mormântul 10 (trei exemplare) pe lângă partea stângă a bazinului, în tolba; Deva Micro 15 – mormântul 7 (trei exemplare); Gâmbaș–Măgura – mormântul 1 (un exemplar); Orăștie–Dealul Pemilor X/2 – mormântul 6 (trei exemplare din zona humerusului stâng), mormântul 7 (un exemplar din mâna dreaptă).

O variantă a acestui tip cunoaștem de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 4. Muchia lamei a fost perforată, realizându-se patru orificii, în formă romboidală. Rostul acestora era fără îndoială aceea de prindere a unor materiale inflamante.

2. Celălalt tip este cel *deltoid cu vârf de tăiere lungă*, are muchia triunghiulară lungă, depășind aproape de pedunculul vârfului de săgeată. Exemplare cunoscute din Bazinul Transilvaniei sunt de la Deva Micro 15 – mormântul 7 (un exemplar); Gâmbaș–mormântul 1 (un exemplar din partea stângă a defunctului); Orăștie–Dealul Pemilor X/2 – mormântul 6 (un exemplar din zona humerusului stâng).

3. Al treilea tip este cel *romboidal* unde vârful are formă romboidală, cele două părți ale formelor triunghiulare fiind simetrice. Exemplarele cunoscute din Bazinul Transilvaniei: Blandiana – B – mormântul 2 (un exemplar din groapa mormântului deranjat), mormântul 11 (un exemplar din zona labei piciorului stâng); Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 4 (două exemplare împreună cu alte tipuri din tolba depusă lângă partea stângă a defunctului), mormântul 10 (un vârf de săgeată romboidal, tot în tolba, pe partea stângă a defunctului); Deva Micro 15 – mormântul 2–6? (vârfuri de săgeată romboidale), și 7 (două exemplare); Gâmbaș–Măgura – mormântul 1 (un exemplar din partea stângă a defunctului), mormântul 4 („câteva” exemplare mai sus

de șold), mormântul 5–9? (7 vârfuri de săgeată romboidale pe lângă umărul drept); Orăștie–Dealul Pemilor – mormântul 2 (două exemplare din zona genunchiul drept), mormântul 6 (un exemplar din zona humerusului stâng), mormântul 7 (trei exemplare din mâna dreaptă).

4. Un alt tip de săgeată este cea în formă de *frunză*. Au fost descoperite la Blandiana B – mormântul 15 (un exemplar din zona vârfului labelor picioarelor), Deva Micro – 15 – mormântul 7 (un exemplar), Orăștie–Dealul Pemilor – mormântul 7 (un exemplar din mâna dreaptă).

5. Ultimul tip este cel denumit *coadă de rândunică*. Sunt cunoscute de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 4 (un exemplar împreună cu alte tipuri din tolba depusă lângă partea stângă a defunctului); Deva Micro – 15 – mormântul 2–6? (un exemplar).

La celelalte vârfuri de săgeți, cunoscute din alte descoperiri, din cauza nepublicării materialului nu cunoaștem forma. Acestea sunt: Alba Iulia – str. Brândușel – mormântul 6, Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II–III, Cetea, Cluj – str. Pata, Gâmbaș–mormântul 3, Oiejdea, Poiana Aiudului, Sfântu Gheorghe–Epreștető.

Din cauza deteriorării, n-am putut stabili tipul vârfului de săgeată din mormintele de la Gâmbaș-1 (un exemplar).

Vârfurile de săgeți din secolul X nu pot fi încadrate cronologic după tipuri. Cele mai multe dintre ele (deltoide, romboidale) apar în descoperirile funerare odată cu secolul X, fiind aduse din Orient. Ritul funerar de depunere a vârfurilor de săgeți nu se sfârșește definitiv cu adoptarea creștinismului, în multe regiuni acest obicei poate fi observat și în secolul XI.

IV. Unelte

IV.1. Cuțitașe. Cuțitașele sunt cunoscute în mai multe morminte din Bazinul Transilvaniei. Sunt realizate din fier având mâner îngust îmbrăcat cu două plăci de lemn, care fiind material perisabil, nu s-a mai păstrat. Cunoaștem și mânerul din os.

La Alba Iulia – str. Brândușel, mormântul 6, cuțitul a fost descoperit în palma mâinii drepte. În mormântul 7 cuțitul a apărut în zona tibiilor, iar în cazul mormântului 17 poziția cuțitașului nu este

menționată. Cuțite s-au mai descoperit la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropolele II–III (nu cunoaștem numărul cuțitașelor). În mormântul 11 de la Blandiana B, fragmente de fier provenind de la cuțit au fost descoperite lângă partea inferioară a coapsei, iar din mormântul 15 în zona bazinului. În necropola de la Cluj – str. Pata un cuțit din fier este cunoscut din mormântul 15 unde a apărut între femure, un altul din mormântul 16 a fost depus în exteriorul femurului stâng, iar în mormântul 19 cuțitul era așezat în mâna stângă. În cazul mormântului 20, cuțitul se afla lângă falangele mâinii drepte, în exteriorul acesteia. Mormântul 7 de la Deva Micro 15 avea ca singură piesă de inventar un cuțit. La Gâmbaș, un cuțitaș a fost descoperit în mormântul 4, în zona șoldului.

Cuțitașele sunt un element de inventar obișnuit al mormintelor feminine din secolul X, ilustrând probabil practicarea anumitor îndeletniciri casnice de către defuncte. Ele continuă să fie depuse și în necropolele din secolul XI.

IV.2. Sule.

În mormintele din Bazinul Carpatic sunt cunoscute sule într-un număr mic, provenind numai din mormintele 4, 10 și 11 de la Gâmbaș–Măgura. În mormântul 4 sula era depusă în zona șoldului (nu se menționează, care dintre ele), în mormântul 10 sula din fier era ținută în mâna stângă, iar în cazul mormântului 11 sula a fost așezată în dreapta craniului.

Sulele pot fi încadrate în două tipuri:

I. Sula din mormântul 4 are forma lungană, în centrul ei nu apare montură.

II. Sulele din mormintele 10 și 11 au partea centrală îngroșată.

Ca și cuțitele, sulele sunt un inventar obișnuit în mormintele de femei, simbolizând probabil activități casnice. Totuși, trebuie precizat faptul că în mormântul 4 de la Gâmbaș defunctul era bărbat (cel puțin după inventar).

IV.3. Gresii.

Gresii sunt cunoscute din mormintele de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II–III, Cluj – str. Pata – mormântul 15 (gresie în zona palmei stângi), Cluj – str. ZÁPOLYA – mor-

mântul 4 (gresia depusă în partea dreaptă a bazi-
nului defunctului, cu vârful în jos), Deva Micro
15, mormântul 7 (gresie rectangulară), Gâmbaş,
mormântul 3 (gresia era în zona şoldului). Piese-
le erau rectangulare în toate mormintele, cu
specificarea că cea de la Gâmbaş este puțin mai
lată într-o parte și perforată.

Gresiile depuse în mormintele din seco-
lele X simbolizează probabil, ca și în cazurile
anterioare, meseria individuală, de meșteșugar,
care avea în rândul populațiilor de stepă un pres-
tigiu social important.

IV.4. Amnare.

Fiind un obiect folosibil în viața cotidi-
ană, amnarul este prezent în foarte multe mor-
minte de bărbați. Amnare sunt cunoscute într-o
serie de necropole ale Bazinului Transilvaniei:
Alba Iulia – str. Brândușel – mormântul 6
(amnarul a fost descoperit în mâna dreaptă, fiind
perforat la capete); Alba Iulia – Stația de Salvare
– necropola III (în patruzeci de morminte);
Blandiana B – mormântul 11 (un amnar frag-
mentat, pe lângă partea dreaptă a gambei supe-
rioare); Cluj – str. Pata – mormântul 15 (în zona
palmei stângi, cu o piatră ascuțitoare); Cluj – str.
Pata – mormântul 20 (sub bazin, pe partea dreap-
tă); Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 4 (dintre
sabia și bazin, împreună cu gresie); Deva Micro
15 – mormântul 7 (un amnar); Gâmbaş – mor-
mântul 4 (un amnar fragmentat).

Aceste amnare aparțin aceluiași tip, în
formă de liră. Fiind un obiect extrem de practic
în viața cotidiană, apariția lor în morminte (mai
ales de bărbat) nu este surprinzătoare.

IV.5. Cremene.

Mormintele cu cremene au fost desco-
perite la Alba Iulia – str. Brândușel (mormântul
6, cremene în mâna dreaptă), Alba Iulia – Stația
de Salvare și Deva Micro 15 – (mormântul 7). Ca
și în alte morminte din Bazinul Carpatic, creme-
nele sunt prezente într-un număr mai mic în
morminte, fapt atestat și în cazul descoperirilor
din Bazinul Transilvaniei.

IV.6. Brice.

Literatura menționează o singură desco-

perire, și anume cea de la Alba Iulia – Stația de
Salvare, fără a se preciza însă dacă piesa provine
din necropola II sau III.

V. Piese de harnașament

V.1. Aplici de harnașament.

V.1.1. Aplici de harnașament în morminte de bărbați.

Aplici de harnașament, cu rol de decorare
a curelelor harnașamentului, prezente mai ales în
mormintele fastuoase ale secolului X, au fost desco-
perite în Bazinul Transilvaniei în trei locuri: la
Alba Iulia – SV Cetății, Cluj – str. Pata, mormân-
tul 25 și Cluj – str. ZÁPOLYA, mormântul 11.

De la Alba Iulia – SV Cetății, o asemenea
aplică provine dintr-un mormânt distrus cu prile-
jul construirii bisericii din secolul XI. Aplica a
fost confecționată în tehnica turnării, este cordi-
formă și concavă, având trei agățători din metal
în spate. Are marginile aversului striate, iar cen-
trul încadrat este decorat cu obișnuita semipal-
metă, simbol al artei stepelor, realizat în relief
plat. Până în prezent nu am reușit să găsim ana-
logii ale acestei aplici. Am putut întâlni mai mul-
te analogii doar pentru decor, menționăm câteva:
aplicile de centură de la Kenézlő – necropola II,
mormântul 31 și aplicile cu pandantiv de la
Szentés–Derékegyházdal – mormântul 4 etc.
Din cauza naturii descoperirii funcția sa nu
este lămurită, piesa putea să fie atașată și la
centură.

La Cluj – str. Pata, mormântul 25 sunt
cunoscute aplici de harnașament alături de sabie,
centură decorată cu aplici, geantă decorată cu
aplici. Avem informații de aplici în formă de
frunză, asemănându-se foarte mult cu cele de pe
centura de la Karos – necropola II/29. Acest
lucru nu este surprinzător, deoarece în mormintele
de bărbați aplicile de harnașament de multe ori
sunt confundate cu aplicile de pe centură.

Situația este cea mai clară la Cluj – str.
ZÁPOLYA, mormântul 11. Deși acest mormânt a
fost distrus și jefuit, s-au păstrat totuși câteva
aplici de harnașament, pe care le putem încadra
în trei tipuri:

1. Prima aplică are formă dreptunghiular
neregulată. Din mijloc iese în relief un cerc per-

lat, iar din mijlocul acestui cerc un semidisc. Acest semidisc (mai bine zis un fel de boboc) este încadrat de două benzi. Piesa a fost realizată prin turnare, din argint, și a fost aurită în întregime în afară de revers. Până acum nu cunoaștem nici o analogie pentru această piesă în Bazinul Carpatic, analogiile ne leagă de spațiul oriental, mai ales de zona Minusinsk, unde este cunoscută de-a lungul secolelor VIII–IX.

2. Patru aplici mici găsite în mai multe locuri din mormânt, turnate din bronz, au formă de frunză pentagonală, având pe partea superioară o montură. Câmpul piesei este împărțit în trei, cele două părți de pe partea superioară ies în relief. Ultima piesă are părțile mult scoase în relief, având trei monturi, una în vârful piesei, iar celelalte două pe părțile laterale, la mijloc. Astfel, relieful piesei este împărțit din nou în trei câmpuri. Dintre acestea din urmă, cele două de pe partea superioară au forme sferoidale, iar câmpul inferior este prevăzut cu motiv cordiform. Analogii foarte apropiate se cunosc de la Karos – necropola I/1 (1936) și necropola II/piese găsite pe teritoriul necropolei, Nesvady.

3. Ultima aplică descoperită în mormântul 11 de la Cluj – str. ZÁPOLYA, este cea folosită pe spalata calului. Are două părți: prima placă (aversul) este turnată din bronz, este aurită, are formă de frunză sau chiar de pește. Reversul este tăiat din placă din cupru. Această plăcuță a fost montată pe materialul din argint cu cinci cuișoare. Aversul iese puternic în relief, iar în interior găsim un zurgălău, probabil din motive spirituale. Pe acea parte a piesei, în care a fost depus zurgălăul, se găsesc mai multe forme de bețișoare verticale, care ajung până spre partea inferioară a monturii pentru zurgălău, acesta din urmă fiind încadrat pe partea superioară de o bandă. Acest model de decorare este arhaic, analogii de decor găsim și în perioada avară. Perimetrul piesei este decorat cu linii incizate și aurite în formă de inde, care în partea inferioară se unesc într-o palmetă cu trei frunze. Piesa este de origine orientală (zona bazinului Minusinsk), are analogii în piesele de la Kiev – necropola de la Deșjatinaia, Tabaevka, Cernigov. Asemenea piese sunt cunoscute, într-un număr mai mic, și

de pe teritoriul culturii Saltovo–Maiățk. În Bazinul Carpatic analogii de aplică cu zurgălău se cunosc de la Balatonszemes, Budapest–Farkasrét, Karos – necropola II/mormântul 52, Zemplin și dintr-un loc necunoscut din Ungaria. Foarte important este faptul că aceste descoperiri sunt atribuite toate, atât pe baza analizei tipocronologice a pieselor, cât și cu ajutorul paleoserologiei și antropologiei, primei generații de descălecători. Prin urmare, putem caracteriza aplica drept o piesă adusă în Bazinul Carpatic de prima generație de descălecători. Piesa de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 11 aparține și ea acestui tip.

Aplica cu zurgălău, care decora cureaua de la spalata calului, de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 11, este mult mai arhaică din punct de vedere al decorului pe piesă decât celelalte piese, având cele mai bune analogii în sec. IX, în bazinul Minusinsk. După părerea noastră, piesa în discuție este cea mai veche din seria acestor piese, ajunse de altfel foarte rar în Bazinul Carpatic.

V.1.2. Aplici de harnașament în morminte de femei.

Aplici de pe harnașament sunt cunoscute numai de la Benic. Denumite și aplici în formă de „rozetă”, asemenea piese apar numai în morminte de femei. Ultimele cercetări au scos la iveală 71 de locuri în spațiul Bazinului Carpatic unde s-au făcut descoperiri. Sunt datate în primele două treimi ale secolului X.

V.2. Șaua.

Resturile șei s-au păstrat într-o stare bună în mormântul 2 de la Blandiana A. Este vorba de plăcile arcuite de fier, care îmbrăcau marginea șei de lemn. În mormântul 6 de la Cluj – str. ZÁPOLYA, KOVÁCS I. a observat unele plăci de lemn, dar nu este cunoscut funcția lor exactă.

Din cauza materialului perisabil, din care a fost realizată, șaua s-a păstrat de foarte puține ori în mormintele descălecătorilor, prezența ei fiind totuși indicată de plăcile din metale prețioase, care o decorau.

V.3. Zăbale.

Zăbala constituie o piesă foarte importantă în procesul de dirijare a calului. Cu aceasta, călărețul putea să determine calul la o viteză mai mare sau la o reducere a vitezei de deplasare.

Cunoscute încă din epocile preistorice, zăbalele din Bazinul Transilvaniei se încadrează în trei tipuri:

I. Zăbale de mânji. Termenul, folosit mai ales de arheologia maghiară, desemnează tipul de zăbale cu două verigi la capăt, fiind articulată la mijloc. Astfel, cele două bare au fost curbate și legate unele de altele.

În cazul acestui tip de zăbală am deosebit două subtipuri:

I.a. Zăbală cu verigi la capăt, de dimensiuni mari. Descoperiri de acest gen se cunosc de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 8, 9, Orăștie–Dealul Pemilor – mormântul 7, Târgu Secuiesc.

I.b. Zăbală cu verigi la capăt, de dimensiuni mici sunt cunoscute de la Cluj – str. Pata – mormântul 25, Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 6, 10.

Nu cunoaștem categoria zăbalei de mânz, cunoscute de la Alba Iulia – Stația de Salvare, Cipău, respectiv de la Deva Mică 15 – mormântul 2–6?

Acest tip de zăbală este cunoscut în principal din mormintele secolului X și a fost folosit pe tot parcursul secolului și după în morminte odată cu resturile calului. Tipul este cunoscut mai ales în mormintele de luptători simpli.

II. Zăbale cu psalii. Zăbalele cu psalii sunt articulate la mijloc, ca și în cazul anterior, dar la capătul muștiucului veriga este legată prin intermediul unei psalii, în cazul căreia la mijloc se realizează o montură semicirculară sau rectangulară, legând de psalie veriga, care prin curelele permite călărețului dirijarea calului.

Descoperirile din Bazinul Carpatic sunt cunoscute de la: Alba Iulia – Stația de Salvare – SXXXIII, mormântul 8, respectiv de la Blandiana A – mormântul 2.

III. Zăbale cu muștiuc drept. Principala caracteristică a acestui tip de zăbală este bara (muștiucul) dreaptă, neavând articulație la mij-

loc. Denumită și zăbală „peceneagă”, acest tip de piesă este cunoscut în Bazinul Transilvaniei doar de la Orăștie–Dealul Pemilor – mormântul 6. Analogiile din Bazinul Carpatic, de la Baja și Sárrétudvari–Hizóföld – m. 24 sunt datate în a doua jumătate a secolului X.

Până acum I. DIENES s-a ocupat cel mai intens de problema zăbalelor. Astfel, tipul I și III apar mai ales în mormintele simple de luptători, iar zăbalele de tipul II caracterizează mormintele cu un inventar fastuos. Observațiile lui I. DIENES au fost întărite și de cercetările ultimelor descoperiri, observându-se însă și excepții. Din punct de vedere cronologic, tipul al II-lea poate fi datat mai ales în primele două treimi ale secolului X, iar tipurile I și III sunt folosite în tot parcursul secolului X.

V.4. Scărițele de șa.

Scărițele de șa au ajuns la maghiari prin intermediul avarilor, constituind piese de harnașament cu un rol foarte important: sprijinirea piciorului a determinat o rapiditate mai mare a călărețului, dar și stabilitate. Totodată, pentru stilul de luptă nomad, piesa are o relevanță aparte: în procesul de tragere cu arcul, războinicul se ridică din șa, iar singurul sprijin pentru acesta erau scărițele.

Scărițele care au fost inventate în Coreea, în secolul III, au ajuns într-un timp record să fie folosite de toate populațiile din spațiul eurasiatic.

Formele scărițelor din secolul X sunt extrem de variate în Bazinul Carpatic. O asemenea bogăție caracterizează și scărițele din Bazinul Transilvaniei. Astfel, din necropolele din Bazinul Transilvaniei cunoaștem aproape toate formele de scărițe, care sunt folosite în secolul X.

1. Tipul I. Este denumit „scăriță saltoviană”. Are urechiușă rectangulară, care la gât se unește cu umărul scăriței. Lujerele piesei sunt arcuite, iar talpa nu este rotundă, ci dreaptă. Se cunoaște o singură descoperire din Bazinul Transilvaniei, de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II/SXXXIII/mormântul 1.

Acest tip de scărițe se datează pe baza analizei realizate de L. RÉVÉSZ în prima jumătate a secolului X.

2. Tipul II. Scărița de acest tip are formă de pară, cu urechiușă rectangulară, care este legată de lujerele piesei printr-un gât. În contradicție cu piesa anterioară, scărița de acest tip are bare rotunde, care se unesc cu talpa semirotondă. Aceeași caracteristică apare de foarte multe ori pe scărițele saltoviene. Singura descoperire de acest tip se cunoaște de la Blandiana A – mormântul 2.

Scărițe de acest tip cunoaștem mai ales din descoperirile, care sunt date în prima jumătate a secolului al X-lea.

3. Tipul III. Scărițe de formă ovală-rotundă. Se cunosc două variante:

Varianta A. Are formă aproape rotundă, cu urechiușă dreptunghiulară, care se unește cu umăr fără gât. Descoperiri de acest tip se cunosc de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 6 – o piesă, și poate de la Dârjiu.

Varianta B. De formă ovaloidă, are urechiușă dreptunghiulară sau rectangulară, fără gât, cu bare rotunjite și cu talpă rotundă. Descoperiri cunoaștem de la Cluj – str. Pata – mormântul 25, Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 6 (o piesă), 10.

Aceste variante ale tipului al III-lea sunt folosite în tot cursul secolului X, fiind descoperite alături de piese, care datează în prima jumătate a secolului, dar alături și de altele, care sunt date în a doua jumătate a secolului.

4. Tipul IV. Un exemplar al acestui tip, de formă intermediară, a fost descoperit la Cluj – str. ZÁPOLYA, în mormântul 9. Piesa are urechiușă în formă „de evantai”, care se unește cu umărul prin gât. Umărul nu este tras puternic, ci de formă circulară, cu talpă lată și rotundă, având trei nervuri. Cronologic poate fi datat probabil în prima jumătate a secolului X, pe baza inventarului celorlalte morminte.

5. Tipul V. Scărița cu umere forjate în urechiușă este atestată în mormântul 8 (reconstituit) de la Cluj – str. ZÁPOLYA. Așa cum este și denumit, umărul este forjat în urechiușă, piesa neavând gât, iar în locul unirii lujerelor cu talpa, se îngustează. Lujerele sunt plate, iar talpa este lată de obicei, având trei nervuri.

Aceste scărițe sunt socotite cele mai timpurii din perioada descălecării, fiind cunoscute din descoperiri timpurii ale secolului.

6. Tipul VI (încrustat cu argint). Nu a beneficiat nici până la ora actuală de o denumire tipologică. Are urechiușă trapezoidală, fiind legată fără gât de lujerele, care se îngustează în zona de unire cu talpa. Talpa este lată, având trei nervuri. Din Bazinul Transilvaniei o piesă de acest gen se cunoaște de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 11.

Piesa noastră beneficiază și de o altă caracteristică foarte importantă, și anume de încrustarea lujerelor. Din cupru a fost tăiată o placă, care a fost montată pe scăriță prin ciocănire, după care a fost aurită. Motivele de decor sunt forme de pere, între care s-au ciocănit plăci de argint. Acest decor înconjoară toată suprafața aversului scăriței, de la întâlnirea lujerelor cu talpa. Înainte de ciocănire fierul a fost incizat în mod corespunzător. Altă caracteristică aparte este veriga din argint turnat, care a fost aurit pe suprafață. La aceasta se adaugă și o ornamentare interesantă: linii în zig-zag, iar dedesubt (până la fragmentare) un motiv probabil vegetal, care șerpuie dinamic (din motivul amintit s-a păstrat foarte puțin, din păcate). Reversul piesei nu este decorat.

Piesa noastră își găsește analogii bune cu scărițele de la Beregszász, mormântul 2, dar piesa identică, atât din punct de vedere al tipului, cât și din punct de vedere a decorării, este cea din mormântul de „conducător” de la Rakamaz. O altă scăriță cu un decor și formă apropiată provine din descoperirea fortuită de la Balkány. Aceste analogii subliniază din nou legătura foarte apropiată a comunităților de descălecători din Transilvania cu cele de pe Tisa Superioară.

Cronologic, piesa de la Cluj, atât din punct de vedere al decorului arhaic al verigii, care nu-și găsește analogiile în spațiul Bazinului Carpatic, cât și al cronologiei interne a necropolei, dar potrivit și analogiilor, trebuie datată ca mărturie a primei generații de descălecători.

7. Tipul VII. Scărița în formă trapezoidală. Ultimul tip de scăriță, cu care ne ocupăm, aparține tipului „trapezoidal”. Are urechiușă, care seamănă cu cele cu formă de evantai. Este legată de corpul scăriței printr-un gât, iar umerii sunt puternic pronunțați. Talpa este lată, neexistând nici o urmă de nervuri. Forma sa jus-

tifică denumirea primită în lumea științei. Acest tip de scăriță a beneficiat de o lucrare specială, în care s-a demonstrat pentru aceea vreme că tipul a apărut spre jumătatea secolului, fiind folosit mai ales în a doua jumătate a secolului.

Descoperiri de acest tip de scăriță sunt cunoscute de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 1, Deva Micro 15 – mormântul 7, Ereteghin, Orăștie–Dealul Pemilor – mormântul 7.

Chiar dacă aparțin aceluiași tip, între piesele amintite sunt totuși deosebiri importante. Astfel, principala caracteristică a piesei sunt butonașele în zona dintre marginile laterale și talpă. Acest aspect însă nu este de regăsit pe piesele de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 1, respectiv în mormântul 7 de la Deva Micro 15. În primul caz, chiar dacă are formă trapezoidală, marginile laterale au secțiune rotundă, neavând butonaș în zona de contact cu talpa. Această caracteristică poate fi observată și pe piesa de la Deva, doar că acolo marginile laterale sunt plate și se îngustează în zona de întâlnire dintre lujere și talpă.

Caracteristicile acestor piese seamănă mai degrabă cu tipurile de scărițe din prima jumătate a secolului, și se leagă de scărițele „clasice” trapezoidale doar prin caracteristica lor de formă trapezoidală. Exemplarul de la Ereteghin este una dintre ele, deoarece beneficiază alături de această caracteristică a formei, și de butonaș la capătul marginilor laterale.

Aceste scărițe s-au răspândit mai ales în rândul luptătorilor, în a doua jumătate a secolului X, dar nu putem exclude că acest tip de scăriță ar fi făcut debutul în prima jumătate a secolului X, având în vedere formele unora dintre ele. Pe acestea din urmă le putem socoti mai degrabă intermediare (cele de la Cluj – str. ZÁPOLYA – mormântul 1, Karos – necropola II/mormântul 41, Kunágota – mormântul 1). Cea de la Cluj avea alături în inventar sabia, centura cu aplici, iar cea de la Karos sabia, împreună cu geanta cu aplici. Până atunci, acest tip de piesă a fost datat pentru primul sfert al secolului. Acest caz arată cât de relativă este tipocronologia obiectelor. Trebuie amintit totuși că exemplarul de la Karos nu reproduce din caracteristici decât forma trapezoidală,

putând fi folosit astfel și de călărețul cu armament ușor. După părerea noastră, acest tip de piesă nu este atât de sigur că a început să fie folosit la mijlocul veacului. S-ar putea să fi intrat în folosință deja în al doilea sfert al secolului.

Din Bazinul Transilvaniei exemplarul de la Ereteghin este singurul „clasic”, și poate fi datat la sfârșitul secolului.

V.6. Alte piese de harnașament.

V.6.1. Distribuitorile de curele.

Distribuitorile de curele ocupă un loc important între piesele de harnașament. Asemenea piese sunt cunoscute până acum din mormântul 2 de la Blandiana A, mormântul 11 de la Cluj – str. ZÁPOLYA, respectiv avem unele informații privind mormântul 25 de la Cluj – str. Pata.

V.6.2. Cataramă de chingă. Este cunoscută de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II, Blandiana A – mormântul 2 și Cluj – str. Pata. Din punct de vedere al formei se încadrează în două tipuri:

1. Tipul „D”: este cunoscut de la Alba Iulia – Stația de Salvare SXXXIII, mormântul 8, respectiv de la Blandiana A, mormântul 2.

2. Tipul „oval” este atestat la Alba Iulia – Stația de Salvare SXXXIII, mormântul 8, și Blandiana A – mormântul 2.

Din păcate, tipul cataramii de la Cluj – str. Pata nu se cunoaște.

V.6.3. Capete de curea ale hamului. Sunt cunoscute de la Cluj – str. ZÁPOLYA, mormântul 1. În Bazinul Transilvaniei nu sunt cunoscute din alte descoperiri.

V.6.4. Piese de os (cu funcție necunoscută). Între curelele din mormântul 11 (deranjat) de la Cluj – str. ZÁPOLYA au apărut două piese din os, pe una fiind incizate semne necunoscute. Aceste semne mai apar în Bazinul Carpatic și la Szeghalom, pe o zăbală din os.

Asemenea piese, a căror funcție nu putem decât să presupunem, sunt cunoscute din încă trei locuri din Bazinul Carpatic: Edelény–Borsodi Földvár, Karos–necropola II, mormântul

52 și Piliny–Leshegy, mormântul 4–5. Aceste descoperiri sunt datate în prima jumătate a secolului X, ca și descoperirile de la Cluj – str. ZÁPOLYA.

VI. Ceramica.

Ceramica din Bazinul Transilvaniei poate fi încadrată în două mari grupe tipologice

I. Oale-borcan

II. Vase de tip Cierna–Hajdúsámson.

VII. Oale-borcan. Primul tip de vase este cunoscut printr-un mare număr de variante, dintre care noi le amintim numai pe acelea, care au putut fi înregistrate și consemnate în inventarele funerare ale epocii descălecătorilor maghiari:

1. Oale-borcan cu buza țeșită, umerii puțin pronunțați, cu diametrul fundului apropiat de cel al diametrului gurii. Pe umăr sunt incizate linii în val, iar de la burta vasului în jos se regăsesc șiruri de linii drepte. Exemplele acestei variante provin din următoarele descoperiri: Alba Iulia – str. Brândușel – mormântul 9, Alba Iulia – Stația de Salvare (fără precizarea necropolei II sau III) și Câlnic.

2. Oale-borcan cu buza puțin întoarsă, cu umerii puțin pronunțați, nedecorați au fost descoperite în mormintele 13 și 14 de la Alba Iulia – str. Brândușel.

3. Oale-borcan cu buză groasă, umerii pronunțați și fund lat. Piesa de la Cluj – str. ZÁPOLYA, mormântul 5, are culoare cenușie.

4. Oală-borcan cu profil puternic profilat, cu buza întoarsă spre exterior, având culoare castanie-roșcată. S-a descoperit la Cluj – str. ZÁPOLYA, în mormântul 3.

5. Oale-borcan cu diametrul gurii foarte mare, și cu fundul foarte îngust. Umerii sunt vizibil profilați, s-au descoperit la Alba Iulia – str. Brândușel, mormintele 12 și 16, Alba Iulia – Stația de Salvare (fără precizarea necropolei II sau III).

6. Cu buze întoarse și puternic profilate, cu fund mai lat decât diametrul gurii. Este decorată pe umăr, iar mai jos de burta vasului se observă două șiraguri de benzi, linii orizontale. Descoperire: Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola II–III.

7. Cu buză țeșită, umerii puternic pronunțați, cu fund foarte îngust. Descoperire: Alba Iulia – Stația de Salvare.

8. Cu buză groasă, cu umărul spre burtă destul de puternic pronunțat, cu linii în val pe umăr și cu linii orizontale pe burtă. Descoperire: Alba Iulia – Stația de Salvare.

Tehnica de realizare a acestor oale-borcan a fost cea a roatei semirapide (roata de mână). Au culoare ori cenușie, ori castaniu-roșcată. Culoarea depinde probabil și de arderea piesei.

Cronologic și chorologic specialistului îi este aproape imposibil de a separa diferite variante ale acestui tip. Se întind pe un spațiu uriaș, între spațiul Volgăi în est și spațiul german în vest.

Această problemă se menține și pe linie cronologică. Astfel, după părerea noastră, între diferitele variante nu pot fi trase linii cronologice clare.

VI.II. Vase de tip „Cierna–Hajdúsámson”.

Al doilea tip de ceramică cunoscut din Bazinul Transilvaniei este așa numitul vas de tip „Cierna–Hajdúsámson”, care are un gât lung și drept, și așa-numite „coaste” pe suprafața sa. Gâtul care este unit cu buzele, este urmat de un umăr profilat. Nimeni nu o pune la îndoială originea orientală, central-asiatică a acestui tip. Aceste vase apar în Bazinul Carpatic în secolul X, iar singura descoperire funerară din Bazinul Transilvaniei provine dintr-un mormânt de la Alba Iulia – Stația de Salvare – necropola III, care se datează în a doua jumătate a secolului al X-lea, pe baza cronologiei interne a necropolei.

VII. Alte obiecte în morminte.

VII.1. Resturile de găleată.

Bandajul de fier al găleții de lemn se cunoaște din unele mormintele din necropola de la Cluj – str. Pata.

Obiceiu depunerii găleții, cu scopul de a înlocui ceramica, pentru depozitarea mâncării sau băuturii destinate înhumatului, este cunoscut din perioada avară târzie. Originea acestui obicei rămâne neelucidată în continuare.

Din secolul X resturi de găleți mai sunt cunoscute din mormintele de la Dolny Peter–Kisrét-dűlő, Halimba–Cseres, Nitra–Zoborhegy,

Székesfehérvár–Demkőhegy, Székesfehérvár–Rádiótelep, Szob–Kiserdő, Szob–Vendelin, Üllő–Ilona út, Veszprém–Sashegyi szőlők, Zemplin.

Obiceiul depunerii găteii caracterizează atât mormintele de bărbați (Dolny Peter–Kisrét dűlő, Székesfehérvár–Demkőhegy, Zemplin), cât și cele de femei (Halimba–Cseres, Szob–Kiserdő, Szob–Vendelin). Nu se datează foarte precis, dar probabil nu putem vorbi de practica acestui obicei înainte de primul sfert al secolului.

VII.2. Secera.

Cunoaștem o singură seceră, și anume cea din mormântul 19, din necropola de la Cluj – str. Pata. Piesa de fier este curbată, având la capăt o muchie, din care iese, prelungindu-se, mânerul scurt. Pe acest mâner a mai fost instalat probabil mâner de lemn. Partea interioară are tăiș și spre celălalt capăt se lățește.

Analogii de seceră cunoaștem din întregul spațiu al Bazinului Carpatic, fiind parte a ritualului funerar în tot secolul X, dar apar exemplare și în mormintele secolului XI.

VII.3. Sceptru.

Obiect necunoscut până acum între anticitățile secolului X, a fost descoperit la Blandiana A – mormântul 2. Piesa a fost găsită pe bazin, fiind confecționată din os, are 11,5 cm lungime și lățime de 1,5 cm. Se observă câte trei șanțulețe pe ambele suprafețe, iar la unul din capete este sculptat un animal, care după părerea săpătorului se aseamănă cu un elefant.

După cum am amintit, acest obiect nu este cunoscut până acum în contexte databile secolului X. În lucrarea de față, nu putem încerca realizarea unei analize, mai ales datorită numărului redus de analogii provenite din regiunile orientale. Tocmai din acest motiv, nu putem trage multe concluzii, dar credem că cercetările viitoare vor trebui îndreptate spre lumea Asiei Centrale, sau poate către cultura Saltovo–Maiatk.

VII.4. Astragale.

Astragale sunt cunoscute dintr-un mormânt din necropola de la Alba Iulia – Stația de

Salvare și din mormântul 2 de la Blandiana A, pe lângă temporalul stâng. Din informațiile pe care le avem la dispoziție, astragalele au fost folosite în această perioadă pentru joc.

În secolele VII–X s-au răspândit pe un spațiu uriaș, din Altai până în Bazinul Carpatic. Folosite în joc, astragalele cunosc o răspândire puternică în cursul mijlociu al Volgăi, în Bulgaria de pe Volga. Apar și în antichitatea nomadă din sudul Rusiei și la Dunărea de Jos, în secolele IX–XI.

În Bazinul Carpatic apar în secolul X, și pot fi legate de apariția maghiarilor în zonă. Astragalele din mormântul 2 de la Blandiana A se încadrează în acest cerc.

Analogiile din mormintele Bazinului Carpatic sunt cele de la Belgrad–Port, Csongrád–Felgyő – mormântul 37 și o descoperire fortuită din 1956, Deszk-I. Olajkút, Majs – mormântul 215, 291, 752, Nagytarcsa–Homokbánya – mormântul 9, Sárbogárd–Trinkertanya – mormântul 43, Velemszentvid – mormântul 1.

Astragale sunt cunoscute și din așezările arpadiene timpurii. Jocurile cu astragale s-au menținut și în epoca medievală, iar ca jocuri de copii sunt cunoscute până în zilele noastre.

VII.5. Gemma.

Gemă cunoaștem din mormântul 2 de la Blandiana A, fiind descoperită pe lângă mandibulă. Gema este de formă ovală, este lucrată dintr-o piatră semiprețioasă de culoare roșie (carneol). Este reprezentată Victoria încoronând un împărat. După părerea săpătorului, gema este de origine romană, din sec. II–III.

O gemă a mai fost descoperită și în mormântul 56 din necropola II de la Karos, aceasta aparține primei generații de descălecători maghiari.

Aceste piese au ajuns probabil în mâna indivizilor de la Blandiana sau Karos, în împrejurări necunoscute (campaniile din Italia?), fiind purtate ca amulete sau ca decorații.

VII.6. Tub din tablă.

Un tub din tablă de argint de proastă calitate a fost descoperit între labele piciorului defunctului din mormântul 2 de la Blandiana A. Nu

cunoaștem destinația piesei și nici analogiile sale din Bazinul Carpatic.

VII.7. Inel de foiță metalică, cu trei orificii. Un inel de foiță metalică, din argint de calitate proastă, a fost descoperit între humerusul stâng și coastele defunctului din mormântul 2 de la Blandiana A. Piesa este prevăzută cu trei orificii, în două dintre ele mai păstrându-se nituri fine de metal, cu urme de lemn între ele. Nu cunoaștem destinația piesei și nici analogiile sale din Bazinul Carpatic.

Bibliografie

1. ANGHIEL, Gh.; CIUGUDEANU, H. (1987): **Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (j. Alba), Apulum, XXIV**, 179–196.
2. BAKAY K. (1965): **Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihöz (Archäologische Studien zu Fragen der ungarischen Staatsgründung), DuDolgozatok**, 1.
3. BAKAY, K. (1965–66): **Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage des fürstlichen Residenz I., Alba Regia**, 6–7, 43–88.
4. BAKAY, K. (1967): **Archäologische Studien zur Frage des ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisation des fürstlichen Heeres, Acta Arch. Hung.**, 19, 105–173.
5. BAKAY, K. (1967–68): **Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage des fürstlichen Residenz II., Alba Regia**, 8–9, 57–84.
6. BAKAY K. (1978): **Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der Ungarischen Landnahme und Staatsgründung). St. Comit.**, 6.
7. BÁLINT, Cs. (1988): **Die Archäologie der Steppe**. Wien–Köln.
8. BÁLINT, Cs. (1991): **Südungarn im 10. Jahrhundert, Studia Arch.**, Bp.
9. BELENIZKI, A. M. (1980): **Die Kunst der Sogden**. Leipzig.
10. BLÁJAN, M.; POPA, AI. (1983): **Cercetările arheologice de la Alba Iulia – „Stația de Salvare” (Recherches Archéologiques a Alba Iulia – „Stația de Salvare”). M.C.A.**, 15, 375–380.
11. BODROGI J. (1913): **Alsófehér megyei honfoglaláskori leletek**. In: **Az Erdélyi Múzeum-Egyesület hetedik vándorgyűlésének emlékkönyve**, Kolozsvár, 16–29.
12. BÓNA I. (1971): **Honfoglalás kori magyar sír Dunaújvárosban. (Une tombe de l'époque de la Conquete Hongrois à Dunaújváros)**, *Arch. Ért.*, 98, 170–175.
13. BÓNA I. (1988): **A honfoglaló magyarok az Erdélyi-medencében**. In: **Erdély története**, I, 194–237.
14. BUDINSKY-KRICKA, V.; FETTICH, N. (1973): **Das altungarische Fürstengrab von Zemplin**. *Arch. Slov. Fontes*, 2.
15. CHIDIOȘAN, N. (1965): **Mormântul din perioada feudalismului de la Galoșpetreu (Raion Marghita). (Das Grab von Galoșpetreu (Raion Marghita) aus der frühfeudalen Zeit, Studii și Comunicări**, 12, 237–243.
16. CIUGUDEANU, H. (1996): **Anul 1000 la Alba Iulia. Între arheologie și istorie. Catalogul expoziției. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia**. Alba Iulia.
17. CSALLÁNY, D. (1959): **Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert**. *Acta Arch. Hung.*, 10, 281–325.
18. CSALLÁNY, D. (1970): **Weiblicher Haarschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken**, *Acta Arch. Hung.*, 22, 261–299.
19. CSALLÁNY G. (1941): **Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről**. *Fol. Arch.*, 3–4, 1941, 182–192.
20. DARNAY K. (1905): **Szeghalmi ásátásokról**, *Arch. Ért.*, 25, 1905, 69–70.
21. DRĂMBĂREAN, M.; RODEAN, N.; GLIGOR, A.; MOGA, V.; ANGHIEL, D. (1998): **O nouă necropolă medieval-timpurie descoperită la Alba Iulia**. *Apulum*, 35, 187–210.
22. DIENES I. (1960): **Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. (Gräber der landnehmenden Ungarn in Nagykőrös.)**, *Arch. Ért.*, 87, 177–187.
23. DIENES I. (1965): **A honfoglaló magyarok. (Die landnehmenden Ungarn)**. In: **Orosháza története**. Coord.: NAGY Gy., Orosháza, 136–174.
24. DIENES I. (1966): **A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága (Quelques enseignements tirés de l'harnachement de Hongrois Conquérrants)**, *Arch. Ért.*, 93, 208–232.
25. DIENES I. (1973): **Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest–Farkasrétről. (Beschlagverzierte landnahmezeitliche Tasche vom Budapest–Farkasrét)**, *Fol. Arch.*, 24, 177–217.
26. DOMBAY J. (1961): **Árpád-kori temetők Baranyában II. (Friedhöfe aus der Árpádenzeit im Komitat Baranya II)**, *JPMÉ*, 6, 1960, 69–84.
27. FETTICH, N. (1931): **Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. (Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit)**, *Arch. Ért.*, 45, 48–112.
28. FETTICH, N. (1937): **A honfoglaló magyarság fémművészete. (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.)** *Arch. Hung.*, 21.
29. FODOR I. (1975): **Verecke híres útján. A magyar nép őstörténete és a magyar honfoglalás**. Budapest.
30. FODOR I. (1985): **Honfoglalás kori temető Sándorfalván**. *AA - Szeg. Suppl.*, 5, 17–33.
31. GÁLL E. (1999): **A honfoglaló magyarság rangrégtegződése. Rangjelző tárgyak a honfoglaló magyar sírokban. (Rank-denoting Objects and the Structuring of the Hungarian Society of the Conquest-period)**, *Acta (Siculica)*, 1999/1, 191–216.

32. GÁLL, E. (2000): **Contribuții privind elaborarea sistemului de evoluție cronologică a descoperirilor funerare din secolul X în Bazinul Transilvaniei (Chronologische Beiträge zu den Bestattungssitten des 10. Jahrhunderts aus dem siebenbürgischen Becken.)**, *Eph. Nap.*, 2000 (sub tipar).
33. GEIBIG, A. (1991): **Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland.** Neumünster.
34. GIESLER, J. (1981): **Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo-Brdo. (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken)**, *Prähistorische Zeitschrift*, 56, 3–181.
35. HAMPEL J. (1900): **A honfoglalás kor hazai emlékei.** In: PAULER, Gy.; SZILÁGYI, S., **A magyar honfoglalás kútfeje.** Bp., 590–826.
36. HAMPEL, J. (1905): **Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.** I–III., Braunschweig.
37. HAMPEL J. (1907): **Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről.** Bp.
38. HARHOIU, R. (1972): **O cataramă în formă de liră descoperită de la Târgșor (Eine leierförmige Schnalle aus Târgșor)**, *SCIV*, 23, 2, 417–425.
39. HEITEL, R. R. (1986): **Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968–1977).** II. **Piese de metal.** *SCIV*, 37, 1986, 3, 233–249.
40. HEITEL, R. R. (1991): **Un vârf de lance din colecția Institutului de Arheologie (București) (Eine Speerspitze aus der Sammlung der Archäologische Institut aus Bukarest)**, *SCIVA*, 42, 3–4, 245–248.
41. HEITEL, R. R. (1994–95): **Die Archäologie der ersten und zweiten Phase der Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien.** *Dacia*, 38–39, 389–439.
42. HERPEY Á. (1896): **A gombási népvándorláskori sírokról.** *Arch. Ért.*, 16, 426–430.
43. HOREDTEK, K. (1941–43): **Funde der Völkerwanderungszeit aus Siebenbürgen.** *AISC*, 172–173.
44. HOREDTEK, K. (1951): **Ceramică slavă din Transilvania.** *SCIV*, 2, 2, 189–233.
45. HOREDTEK, K. (1958): **Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens.** București.
46. HOREDTEK, K. (1966): **Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăștie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u.Z.** *Dacia*, 10, 261–289.
47. HOREDTEK, K. (1967): **Zum Fundort des Schwertes aus Morești.** *AMN*, 4, 509–510.
48. HOREDTEK, K. (1986): **Siebenbürgen im Frühmittelalter.** Bonn.
49. HRUBY, V. (1955): **Staré Mešto. Velkomoravské pohrebiste „Na valách“.** Praga.
50. ISTVÁNOVITS, E. (1996): **Begränisplatz aus dem 10–11. Jhr. auf dem Hügel von Irány-Esbóhalom.** In: **A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.** Miskolc, 25–47.
51. JÓSA A. (1895): **A tarczali sírletről.** *Arch. Ért.*, 15, 75–76.
52. JÓSA A. (1896): **A bezdédi honfoglalás kori temető.** *Arch. Ért.*, 16, 385–412.
53. JÓSA A. (1914): **Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban.** *Arch. Ért.*, 34, 303–340.
54. K.K. (1996): **A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.** Szerk.: FODOR István, Budapest.
55. KALICZ N. (1957): **A HERMAN Ottó Múzeum ásátásai és leletei 1957-ben.** *HOMÉ*, 1, 166–169.
56. KALOUSEK, Fr. (1971): **Breclav–Pohansko. Velkomoravské Pohrebiste u Kostela (Großmährische Gräberfeld), I.** Brno.
57. KARGER, M. K. (1958): **Drevnij Kiev I–II.** Moscova–Leningrad.
58. KIRPICSNYIKOV, A. N. (1966): **Drevnyeruszkoje oruzsie.** I–II, Moszkva.
59. KISS A. (1983): **Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek a leletanyaga.** I. Bp.
60. KISS, A. (1985): **Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert.** In: **Die Bayern und ihre Nachbarn. Österreichisches Akademie der Wissenschaften.** Wien, 218–380.
61. KISS, A. (1987): **Beigaben von zwei Frauengräbern der ungarischen Landnahmezeit (Almásfüzöt, Bogyi).** *Alba Regia*, 23, 127–136.
62. KISS, Á.; BARTHA, A. (1970): **Graves from the Age of the Hungarian Conquest at Bana.** *Acta Arch. Hung.*, 22, 219–260.
63. KISS G. (2000): **Vas megye X–XII. századi sír- és kincsleletei. Magyarország honfoglalás kori és kora-Árpád-kori sírleletei 2., Szombathely.**
64. KISS L. (1933–34): **Honfoglalás kori leletek a JÓSA Múzeumban.** *Dolgozatok*, 9–10, 215–220.
65. KISS L. (1938a): **A geszterédi honfoglalás kori sírlet. (Der altungarische Grabfund von Geszteréd)**, *Arch. Hung.*, 24.
66. KISS L. (1938b): **A Beszterec-gyalaptanyai honfoglaláskori sírlet (Ein Grabfund aus der Landnahmezeit in Beszterec)**, *Dolgozatok-Sz.*, 14, 201–205.
67. KOVÁCS I. (1942): **A kolozsvári ZÁPOLYA utcai magyar honfoglalás kori temető. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár – ZÁPOLYA Gasse).** *Közl.*, 2, 85–118.
68. KOVÁCS L. (1971): **A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsás temetkezésük (Die Lanzen der Landnehmenden Ungarn und ihre Lanzenbestattung)**, *Alba Regia*, 11, 81–108.
69. KOVÁCS L. (1986b): **Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit.** *Acta Arch. Hung.*, 38, 195–225.
70. KOVÁCS L. (1988): **A tímári (Szabolcs-Szathmár) honfoglalás kori temetőmaradványok. (Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár, Szabolcs-Szathmár).** *Comm. Arch. Hung.*, 125–158.

71. KOVÁCS L. (1990): Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. (Säbel-Schwert waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10–11. Jh.), *Arch. Ért.*, 117, 39–49.
72. KOVÁCS L. (1991–92): A MÓRA Ferenc Múzeum néhány régi honfoglalás kori leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka). (Zu einigen Alten Landnahmezeitlichen Fundmaterialien des MÓRA Ferenc Museums: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka)). *MFME*, 1, 37–74.
73. KOVÁCS L. (1992): Honfoglaló magyar leletek a Kájár-péc-gyúri kavicsbányában. *Comm. Arch. Hung.*, 159–171.
74. KOVÁCS L. (1994): Das früharpádenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. *VAH*, VI, Bp.
75. KOVÁCS L. (1994–95): A Kárpát-medence kétélű kardjai a X. század második feléből. (Adattár. (Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs. (Katalog), *Comm. Arch. Hung.*, 153–189.
76. KÖLTŐ L. (1990): Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről. Balatonszemes, 85–101.
77. KRALOVÁNSZKY A. (1955): Régészeti adatok Szentes kömlyének településtörténetéhez. (Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte der Umgebung von Szentes), *Rég. Füz.*, 1:5.
78. KRALOVÁNSZKY A. (1960): A papi honfoglaláskori temető. *JAMÉ*, 3, 27–34.
79. KÜRTI B. (1978–79): Honfoglalás kori magyar temető Szeged–Algyőn. (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged–Algyő), *MFME*, 323–345.
80. LÁSZLÓ Gy. (1943a): A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben. Cluj.
81. LÁSZLÓ Gy. (1945): Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben. Kolozsvár, 1945.
82. LEHÓCZKY T. (1892): Adatok hazánk archaeológiájához, különös tekintettel Bereg megyére és környékére. Munkács.
83. MADARAS L. (1985): Az Éhhalom titka. *Él. Tud.*, 1985/10, 304–305.
84. Marosi A. (1920–22): Székesfehérvár honfoglalás kori temetői (Landnahmezeitliche Gräberfelder von Székesfehérvár), *Arch. Ért.*, 39, 25–41.
85. MAVRODINOV, N. (1943): Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. *Arch. Hung.*, 29, 1943, Bp.
86. MESTERHÁZY K. (1980): Nemzeti szervezete és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp.
87. MESTERHÁZY K. (1989–90): Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. *EMÉ*, 25–26, 235–274.
88. MESTERHÁZY K. (1991): Bizánci és balkáni tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh.) II., *Fol. Arch.*, 42, 145–177.
89. MESTERHÁZY K. (1993): Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez. *Századok*, 127, 3–4, 450–468.
90. MESTERHÁZY K. (1994): Az úgynevezett tokaji kincs revíziója. *Fol. Arch.*, 43, 193–242.
91. MÓRA F. (1926): Lovassírok Kunagótán. *Dolg.*, 2, 123–135.
92. MÜLLER, R. (1975): Die Datierung der mittelalterlichen Eisengerätfunde in Ungarn (Beiträge zur Entwicklung der Agrotechnik des mittelalterlichen Ungarns). *Acta Arch. Hung.*, 27, 59–112.
93. MÜLLER-WILLE, M. (1972): Das wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumby Bienebek (Kr. Rensburg-Eckernförde). Neumünster, 1976.
94. NAGY G. (1906): Karoling kori kard. *Arch. Ért.*, 26, 129–135.
95. NAGY G. (1913): Erdély a honfoglaláskor idejében a régészeti leletek világánál. *Arch. Ért.*, 33, 268–275.
96. NEMESKÉRI J. (1943): Árpád-kori magyar néptörténeti ásatás Sorokpolányban. *Dunántúli Szemle*, 1943/7.
97. NIEDERLE, L. (1931): Rukovet slovanské arheologie. Praga.
98. OAKESHOTT, R. E. (1964): The Sword in the Age of Chivalry. Orlov R. S., London
99. OAKESHOTT, R. E. (1984): Sredneprovskaja tradicija hudozestvennoj metaloobrabotki v X–XI. vv. In: *Kultura i iskustvo srednevekovogo goroda*. Moscova, 32–52.
100. PAULSENN P. (1933): Magyarországi viking leletek az észak- és nyugateurópai kultúrtörténet megvilágításában. *Arch. Hung.*, XII, Budapest.
101. PETERSEN, J. (1919): Die norske Vikingsverd, Kristiania.
102. PINTER, K. Z. (1994–96): Spada medievală din mormântul de călăreț de la Deva. Considerații tipologice cronologice. (Das mittelalterliche Schwert aus dem Reitergrab in Diemrich Deva), *Sargetia*, 235–245.
103. PINTER, K. Z.; LUCA, S. A. (1995): Necropola medievală-timpurie de la Orăștie-Dealul Pemilor. *Punctul X2/1992–93*. *Corviniana*, 17–44.
104. PLETNYOVA, S. A. (1981): Saltovo-majakskaja kultura. In: *Stepi Vvrazii v epohu srednevekov'ja*. Coord.: PLETNYOVA, S. A., Moscova, 62–75.
105. Pohl, W. (1988): Die Awaren: Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822. n. Chr. München.
106. PÓSTA B. (1896): A történelmi magyar pogánykori leletről. *Arch. Ért.*, 16, 30–33.
107. RĂDULESCU, A.; GÁLL, E. (2001): Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temesvár (Timișoara)–Csóka erdő (Romania), *Acta Arch. Hung.*, 2001 (sub tipar).
108. REIHOLOCOVÁ, M. (1995): Pohrebisko v Čakajovciach (9–12. storočie), Nitra.

109. RÉVÉSZ L. (1996a): **A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez.** (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert). Miskolc.
110. RÉVÉSZ L. (1996b): **Honfoglalás kori temető Szentés-Borbásföldön SZABÓ János Győző ásátása nyomán.** (Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Szentés-Borbásföld nach der Ausgrabung von János Győző SZABÓ). *MFME-Studia Arch.*, 2, 299–336.
111. RÉVÉSZ L. (1997): **Honfoglalás kori női sír Békéscsaba–Erzsébethelyen** (Ein landnahmezeitlichen Frauengrab in Békéscsaba–Erzsébethely). *MFME-Studia Arch.*, 3, 169–195.
112. RÉVÉSZ L. (1999): **Honfoglalás kori temető Tengőd–Hékkúpusztán.** (Friedhof aus der zeit der Landnahme in Tengőd–Hékkúpuszta). *HOMÉ*, 37, 267–299.
113. ROSKA M. (1936): **A honfoglalás és Erdély.** In: **A történeti Erdély.** Coord.: ASZTALOS M., Bp., 162–173.
114. RUTTKAY, A. (1976): **Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei.** *Slov. Arch.*, II:24, 245–395.
115. SAVA, E. (1996): **Necropola tumulară Bălăbani II.** *Arh. Mold.*, 19, 191–221.
116. CS. SEBESTYÉN K. (1932): **„A sagittis Hungarorum”. A magyarok fja és nyila.** *Dolg. Szeg.*, 8, 167–255.
117. STANOJEV, N. (1989): **Nekropole X–XV. veka u Voivodinu,** Novi Sad.
118. SZABÓ J. Gy. (1978–79): **Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege.** (Árpádenzeitliche Siedlung und Friedhof in der Gemarkung von Sarud. IV.). *EMÉ*, 16–17, 45–136.
119. SZABÓ J. Gy. (1980): **Das silberne Taschenblech von Túrkeve–Ecsegpsuzta.** *Acta Arch. Hung.*, 32, 271–293.
120. SZÉKELY Z. (1945): **Adatok a Székelyföld népvándorlás korához.** Sfântu Gheorghe.
121. SZÉLL M. (1941): **XI. századi temető Szentés környékén.** (Les cimetières du XIème siècle aux environs de Szentés). *Fol. Arch.*, 3–4, 231–255, 256–265.
122. SZÓKE B. (1941): **Honfoglalás kori magyar sírok Naszvadon.** (Gräber der ungarischen Landnahmezeit in Naszvad). *Fol. Arch.*, 3–4, 214–224.
123. SZÓKE B. (1954): **Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez.** (Angaben zur Geschichte der kleinen Tiefebene im 9. und 10. Jh.). *Arch. Ért.*, 81, 119–136.
124. SZÓKE B. (1962): **A honfoglalás és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.** *Rég. Tan.*, 1, Bp.
125. TÁNASE, D.; GÁLL, E. (1999): **Piese de podoabă din secolele X–XI, descoperite la Beba Veche (jud. Timiș).** *Banatica* - serie nouă, VII (sub típar).
126. TÉGLÁS I. (1910): **Torda-Tündérhegy.** *Arch. Ért.*, 125–126.
127. TOCIK, A. (1968): **Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.** *A. Sl. Cat.*, 3.
128. TÖRÖK Gy. (1956): **A szobi Vendelin-földek X–XI. századi temetője.** (Le cimetiére des Xe et XIe siècle des terres „Vendelin” de Szob). *Fol. Arch.*, 8, 129–136.
129. TÖRÖK Gy. (1962): **Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhunderten.** *Arch. Hung.*, XXXIX.
130. K. VÉGH K. (1970): **Honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban.** (Landnahme- und frühárpádenzeitliche Grabfunde im Miskolcser Museum). *HOMÉ*, 9, 79–92.
131. VLASSA, N. (1965): **Sabia feudală de la Ernei.** *AMN*, 2, 669–671.
132. VLASSA, N. (1967): **Tot despre locul de descoperire a sabiei „de la Morești”.** *AMN*, 4, 511–512.
133. WHITFIELD, R.; YOUNG-SOOK, P. (1986): **Korean art treasures.** Seoul.
134. WITLJANOW, St. (1990): **Ein vergoldetes Silbermedallion aus Preslaw.** *Acta Arch. Hung.*, 42, 195–204.
135. WOLF, M. (1992): **Előzetes jelentés a borsodi földvár ásátásáról.** (Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod). *JAMÉ*, 30–32, 387–436.
136. WOSINSZKY, M. (1896): **Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig.** (Komitat Tolna von der Urzeit bis zur Landnahme). I–II, Bp.

(Numele de familie au fost evidențiate prin majsucule din considerente de redactare. **Red.**)

**Az Erdélyi-medence 10. századi
temetkezésmellékleteinek
tipológiája**
(A tipológiáról)

Az Erdélyi-medence 10. századi anyagi műveltségére vonatkozó ismereteink hiányosak. A régészeti adatok rendszerezése nélkül nem alkothatunk helyes képet a 10. századi magyar honfoglalásnak a térségre nézve olyannyira jelentős eseményéről sem. Historicizáló szemlélet nem elégítheti ki a régészet igényeit. Tipológiánk egy rendszeres közelítés alapozását célozza.

**Tipology of Pieces
of the Funeral Inventory
in the 10th Century from the
Transylvanian Basin**
(About the tipology)

Our knowledge concerning the material culture from the Transylvanian Basin, the 10th century, are incomplete for the time being. We cannot have a correct view on the vast phenomenon of the 10th century of Central Europe without systematizing the archaeological data. This phenomenon touched the region discussed as well. This is the Hungarian conquest whose impulse is felt in the Transylvanian region, too. The „historical” discussions don't satisfy the needs of archaeology. The tipology tries to found a systematic approach in this way.

Descoperirile	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U
V	W	X	Y							
Blandiana B 11		+	+							+
+				+			+			
Gâmbaş – m. 2			+	+					+	
Cluj – Farkas					+					
Cluj – Pata – m. 19							+		+	+
								+		
Blandiana B 1							+			
+					+					
Blandiana B 15										+
Blandiana B 14							+			
Blandiana B 13										
Blandiana B 5									+	
Orăștie – m. 4							+			
Orăștie – m. 4										+
+	+				+					
Orăștie – m. 4								+	+	
+		+			+		+	+		
Orăștie – m. 4									+	+
			+							
Alba Iulia str. Z 1–3 m.		+	+							
Alba Iulia str. Z 1–3 m.										
		+	+							
Câlnic										
+	+									
Alba Iulia – St. S.										

Legendă: A. Sabie; B. Brățări de bandă cu capete răsucite; C. Aplici cu motiv ornitomorf; D. Brățări cu capete în formă de butonaș; E. Aplică de cămașă, circulară; F. Seceră; G. Cercei de tip ciorchine, în tehnica granulării; H. Inel digital de sârmă, deschis; I. Inele de tâmplă; J. Tolbă; K. Inel cu chaton; L. Scărițe trapezoidale; M. Zăbală; N. Amnar; O. Inel cu chaton; P. Brățară împletită; Q. Săgeată; R. Perle; S. Cuțitaș; T. Spadă; U. Inel digital cu secțiune circulară, închis; V. Butoane; W. Vas ceramic; X. Brățară cu capete de animale; Y. Scărițe [Din greșeală, tabelul lipsește din varianta tipărită. **Red.**].

Tabelul 1 Tipologia pieselor din inventarul funerar în secolul X din Bazinul Transilvaniei

[210bis]

FERENCZI Géza

**A kora Árpád-kori
kelet-magyarországi védelmi
rendszer kérdésével
kapcsolatos magyar nézetek,
felfogások fejlődése***

(Kivonat)

A szerző a rendelkezésre álló szakirodalom alapján igyekszik egészen vázlatosan ismertetni jelentősebb magyar kutatók Erdély kora középkori határvédelme megszervezéséről vallott felfogását. Az egymásnak néha ellentmondó vélemények ellenére vagy egymást éppen támogató elképzelések felsorakoztatásával (mégis) jól érezhető a fejlődés.

Előszó

Nagyon vázlatos ismertetésem befejeztével kötelességemnek érzem előszó megírását. Meg kell tennem ezt a kedves olvasó tájékoztatására. Ugyanis írásomat a figyelmesen tanulmányozó, közleményem lapjainak a forgatása közben, bizonyos „furcsaságot” észlelhet. Mégpedig: többször is utalok az „e kötetben egyidejűleg megjelenetni szándékozott” más értekezésekre. Ezek azonban (most) már nem felelnek meg a valóságnak.

A körünkből oly sajnálatosan eltávozott FERENCZI István azonos tárgykörrel foglalkozó részlettanulmány megírására kért fel több bel- és külföldi szakembert, a fő tárgykör minél alaposabb monografikus feldolgozására. Halálával ez az izgalmas kötet sajtó alóli kikerülte meghíúsult.

Nos, e tervezett tanulmánykötet egyik értekezése lett volna a most és itt elolvasható is. Az eredeti szöveg változtatásának nem láttam értelmét, már csak kegyeletből sem...

[Eme írásom erősen lerövidített változatát 1999. 09. 20-án olvastam fel a Magyar Had-

történelmi Intézet és Múzeum épp e kötet egy részének az ismertetésére szervezett ülészakán. Megjelent „A kora Árpád-kori keletmagyarországi védelmi rendszerről készült térkép” című füzetben. (Összeállította LAÁR Tibor – MTESZ TTB Koordinátor Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága. Bp. 2000, 21–23.]

*

Erdély magyaroktói elfoglalásának a kérdése már régóta foglalkoztatja a történet- (és benne a régészet), meg a nyelv- és néprajztudomány képviselőit. De a legutóbbi időkhöz szinte csak a nyelvészet, néprajz, valamint az ezek eredményeit hasznosító történetkutatás igyekezett fölvezetni a foglалás folyamatát. Az kétségtelen, hogy – még így is nem is egy esetben – helyes részletkövetkeztetésekre jutottak a kutatók. Megnyugtató módon azonban, „véglegesen” még mindig megoldatlan, ma is meglehetősen sok a vitatható s vitatott kérdés. Írásaikban – érthetőn –, hisz a kétségtelenül elengedhetetlen régészeti adatok csak igen korlátozott mennyiségben állottak a rendelkezésükre – főképpen hely(ség)névanyagra s ennek magyarázataira alapozhatták következtetéseiket, vonhatták meg a foglалás lezajlását, rajzolhatták meg (időben is) jól-rosszul szakasszosságát, irányát, és végső következtetésként a korán létesített gyepűk fölszámolása felismerését. Mindettől függetlenül föltétlenül érdemükül kell betudnunk a századunk közepe tájára kialakított viszonylag helyes állásfoglalásukat.

Külön kívánom hangsúlyozni – későbbi félreértések és – magyarázások megelőzése s elkerülése érdekében –, hogy amennyiben rámutatok az elméleteknek vagy egy részüknek ma már biztonsággal állítható „hibaként” tekintendő vagy tekinthető elemekre, távolról sem szándékom munkásságuk eredményeinek a „leértékelése” vagy éppen „elítélése”. Mindegyik kutató a maga kora tudása (felső) szintjén törekedett kibogozni a régmúlt igazságát. Ámde mindez mai tudásunk szintjének immár nem felel meg, hisz évek, évtizedek alatt is nagyon sok tekintetben megváltozott a helyzet: ma minden vonatkozásban kétségtelenül sokkal többet (de még mindig

* Odorheiu Secuiesc, Constructorilor 17/11, RO-4150

nem eleget!) tudunk. A néha személyeskedésig is eljutott viták tagadhatatlanul mind-mind bizonyos, kisebb vagy nagyobb mértékű előrelépést jelentettek a korábbi vélekedésekhez képest, történelmünk, történetírásunk és történelmi ismereteink nem is kismértékű előnyére.

Sem az írott adatok, sem a nyelvészet segítségével – még jelentős eredményei ellenére sem – nem lehet szabatosan megrajzolni a foglалás lezajlását, idejét, terjedelmét meg irányát.¹ Az írott forrásokból kihámozható történelmi események ismerete sem kielégítő. A kérdés tekintetében ezek együttes alkalmazása kétségtelenül többet nyújt. Egyidejű felhasználásuk nyilván jóval közelebb vezet a távoli múlt valóságához, annak megismeréséhez. Az utóbbi évtizedekben rohamosan fejlődött, sokkal megbízhatóbbá vált – bár még mindig jónéhány bizonytalansági tényezőt tartalmazó – régészeti kutatás viszont nagymértékben javít(hat)ja az igazság feltárásának az eshetőségeit. Most már „csak” az a feladat, hogy tudásunk mai szintjén egyeztessük a más úton-módon eddig elért eredményeket a régészetiakkal. Azaz: ma már elengedhetetlen történelmünk tárgyalt időszaka tekintetében is az érdekelt tudományok, nemkülönben a szintén egyre többet nyújtó s ez esetben segédtudományok együttes alkalmazása. Csakis ezzel az összetett módszerrel lendíthetjük tovább e korbeli ismereteink gyarapításához fűzhető munkálkodásunkat. (Nem is túlságosan régen a régészeti eredményeket – legyünk őszinték, nem is éppen alaptalanul – egyenesen elutasították.² A „vég-ső” szót (ha ugyan lehet beszélni ilyesmiről) nyilvánvalón a jövőbeli alapos, tárgyilagos, érzelmeiktől mentes kutatásoknak az eredményei mondják majd ki.

A felhasználtam anyagból kiviláglón PAULER Gyula nevéhez fűződik a gyepek és a kora középkori Magyarországot körítő gyepeknek az általános meghatározása s ismertetése, illetve az akkori magyar határvédelmi rendszer vizsgálata s közismertté tétele. (Írásomban, érthetőn, csak az erdélyi gyeperendszerhez, gyepe-séghez kapcsolódó elgondolásaival foglalkozom.) „Keleten – írta – Erdély felé is voltak gyepek, kétségtelenül abból a korból, mikor

Erdély még nem volt olyan szoros kapcsolatban az anyaországgal, mint később (az erdélyi – FG.) II. Gyula bukása után, Szent István óta. Anonymus szerint ... a »föld lakói« Zilahon túl, a meszesi úton: »kőkapukat építének és az ország határszélén fából nagy rekeszt csinálnak« ... De Erdélyben magában is találunk gyepekre, csak hogy a Braczaság, Hidvég, Előpatak, Háromszék még a XIII. század közepén is e gyepeken, melyek Halmágy, Ugra, Miklósvár irányában vonultak, túl feküdtek.” A határőrzés veszélyes ellátására „a magyar királyok leginkább idegen bevándorlókat, jövevényeket alkalmaztak, kiknek ezért a határokon, a gyepeken innen és túl földeket adtak különféle szabadságok és föltételek mellett. Ily idegenek voltak a besenyők, kik közül (a vezérek kora óta a VII. századig ... folyvást jöttek kisebb-nagyobb csapatok, úgy hogy telepeikkel Erdély legkeletibb részétől az osztrák határszélig, Háromszéktől kezdve egészen Mosonyig, a Fertőig találkozunk.”³

TAGÁNYI Károly egyik korai munkájában⁴, egyebek mellett inkább az Erdélybe került népekkel foglalkozott. Többek között ezeket írta: „A szászok betelepítése Erdélybe csak olyan területen történhetett, mellyel a király mint magáéval szabadon rendelkezett. Igen valószínű, hogy a szászok nem csupán lakatlan földekre telepítettek, melyek mint ilyenek eo ipso a királyi voltak, hanem várnépek által lakott területeket is kaptak, az ottani királyi uradalmakból. Míg tehát az erdélyi magyarság (leszámítva a bevándorolt nemeseiket) alacsony szolgasorsból küzdött föl magát közjogi tényezővé, a szászok helyzetét privilégiumok szabták meg, de mégis mindkét tényező hatalmának kútforrása, gyökere egyaránt a királyi hatalom volt, mindkét terület »fundus regius« lévén.” Végső megállapítása mégis: „Erdélyben az egyetlen honfoglalók a székelyek.”⁵

TAGÁNYI K. azonban későbbi tanulmányában⁶ sokkal részletesebben taglalta a Magyarországot körülvevő gyepe-séget. Elemezte a gyepe fogalmát. Megállapította: „A gyepe szót legrégebb s legfontosabb jelentésében, t. i. m i n t m e s t e r s é g e s o r s z á g o s h a t á r t nyelvészetünk alig ismeri, holott történetíróink,

főleg PAULER s még inkább KARÁCSONYI kutatásai e gyepühatároknak az egész országot körülhálózó rendszerét állapították meg.” Sajnálkozva írta, hogy a nyelvészek, alig néhány kivételtől eltekintve, nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel, mi több, a **Magyar Oklevél-Szótár** tudomást sem vett a gyepűkutatásról – jóllehet SZAMOTA István rengeteg adatot gyűjtött össze –, sőt sem helyükre nem kerültek a gyepűre vonatkozó adatok, sem helyes magyarázatukat nem nyújtotta, noha sok becses adat került be, de szétszórtan. TAGÁNYI taglalta továbbá a gyepűk mibenlétét, és igyekezett – természetesen távolról sem kielégítőn – felsorolni a gyepűkhöz fűzhető hely(ség)neveket.

Szerinte az adott vagy hozzájuk legközelebb eső vármegyék, vagy éppen egyházi megvilági földesurak szolgálai közmunkában állították, javították és tartották fenn a gyepűket. A gyepűk és utak őrzése, védelme szabad emberek feladata volt. Latinul *speculatores*- vagy *exploratores*-nek, magyarul *őrök*nek nevezték őket. Ezek állandó „riadókészültségben” éltek. Feladatuk békében folytonos éber készenlétet és mozgást követelt, háborúban pedig éppen nekik kellett az ellenség első támadásait fölfogniok. Hivatásuk a minél gyorsabb híradás, az ellenség zaklatása meg, lehetőleg rövidebb-hosszabb ideig való föltartóztatása volt. De ő még úgy látta: „a határvédelem egysége sem tűrte volna, hogy a határőrök egyes várakhoz legyenek kötve.” Emellett megjegyezte, hogy a gyepűállítás különösen a kora középkorban egész Európában elterjedt volt.⁷

A továbbiakban pedig megállapította, hogy a kora középkori Magyarországot körülölelő jól megtervezett gyepűövetet a 13. század vége tájáig maradt fenn. Nemcsak az ezeken a tájakon birtokot szerzett földesurak nemtörődömsége állította le fenntartásuk folyamatát, hanem a gyepűknél hatásosabb és „hegyi váraknak” elnevezte erősségek (!) (sajnos nem határozta meg szabatosabban mibenlétüket) építésének a nagy mértékű föllendülése is.⁸

TAGÁNYI K. felsorolta még a gyepűre vonatkozatható magyar, román, szláv és német helyneveket. Földrajzi térfelszín szerint (hegyek, völgyek, folyók stb.) osztályozta azokat. Nem

sikerült. A ma kétségtelenül igen különböző időszakokból eredő neveket „egy kalap alá véve” tárgyalta. Azonban vannak vitathatatlanul jó meghatározásai is [*Bessenýő, Sövény(falva), Ór, Lő, Strázsa* stb.].⁹

BOROVSKY Samu a honfoglalásról szóló munkájában,¹⁰ egyebek mellett, a Magyarországon a honfoglalás előtt települt népekkel is foglalkozott. A Magyarország területén található (föld)várak jó részét a szlávoknak tulajdonította. „Erdély törzslakosságát – írta – a szlávok képezték. Ez országrész helynevei tanuskodnak róla, hogy ... az erdélyi fennsík magaslatait szláv népek tartották megszállva. Ezek a szlávok ... már ismerték a várépítésnek azt a kezdetleges formáját, hogy földből készített sánczokkal kerítették el egyes mocsárok közt vagy emelkedett pontokon levő helyeket, hol maguknak és barmaiknak védelmet találtak. Nem az ő találmányuk volt ez, már a legrégebbi korban is ilyen elsánczolt helyeken kerestek oltalmat a barbár népek. De a szlávok valószínűleg tovább fejlesztették az ilyenmő várépítkezést ... Ők ezeket grádoknak nevezték, s hatalmas sánczokkal látták el, melyeknek rendszerint vízzel telt mély árkai egyszerű, de biztos (? – FC.) akadályul szolgáltak a hirtelen való meglepetéseknek. A sánczokon hihetőleg erős sövénykerítések vonultak (!), melyeken könnyen eltorlaszolható kapuk nyíltak. Bent a földvárban, melyek területe néha rengeteg nagy volt, állottak a lakhelyek és a barmok számára az aklok ... Erdélyben is ismerünk több földvárat; így a kuduít Szolnok–Dobokamegyében, hol még most is láthatók a háromszáz lépés hosszú sánczok.” A következőkben az Erdélyben található (akkor ismert, de keltezetlen) várak néhányát említette meg.¹¹

„Jó sok időnek – vélte BOROVSKY –, talán több évtizednek kellett abba eltelni, míg a Maros folyó völgyén az erdélyi fennsíkra behatoltak (a magyarok – FG.). Hihetőleg visszatartotta őket az a körülmény, hogy Erdély kelet felől legmegátalkodottabb ellenségünknek, a besenyőknek földével közvetlenül érintkezett. Mikor a besenyők hatalma gyengülni kezdett, (különösen 1036 óta, amikor az orosz Jarovszláv megsemmisítette őket), Erdély is népesedett magyar-

sággal. A magyarság első csapatai kétségtelenül a Maros mentén¹² jutottak be Erdélybe s a mai Hunyad megye földje látta őket legelőbb.” Szerinte a Maros középső folyása mentén, „német” hely(ség)nevekre támaszkodva, jelentősebb számban gepidák éltek. A legkorábbi magyar településeket az Aranyos mentére helyezte. II. István (1116–1131) idejében a magyarok továbbhaladtak a két Küküllő mentén. A Maros és a Küküllők forrásai az Olt forrásához juttathatták el a foglalókat.¹³

Szerinte a székelyek nem királyi telepítvényesek, nem határőrök (hogy mik, azt, sajnos, nem fedte föl), különböznek a szászoktól, oklevelek nem szólnak a székely kiváltáságokról, a hűtlen vagy magvaszakadt székely birtoka rokonaira szállott – királyi beleegyezés vagy adományozás nélkül. És mégis ezt írta: „királyi adományból a székely földön soha senki egy talpalattnyi földet sem bírt, de még csak székelynek sem tehetett senkit a király.”¹⁴

A Székelyföldbe ékelt vármegyei (birtok)szigetek igazolják szerinte: előbb volt a vármegye, s léteztek a birtokok, és csak azután kerültek oda a székelyek. 950 körül pedig a magyarok a kora középkori Magyarországnak már teljesen birtokában voltak.¹⁵

MARCZALI Henrik felismerte¹⁶, hogy I. László (1077–1095) Magyarország keleti határainak a védelmét nem tudja a nyugatihoz és a nyugati végekhez hasonlóan megoldani. A lakosság gyér volta miatt a súlyos páncélos lovagokkal nem vonulhat föl megfelelő utánpótlás hiányában. „A védelem eszköze – írta – inkább olyan volt, minőt a régi rómaiak és a frankok alkalmaztak: a *határvonal megerősítése és megrakása erős katonai telepekkel*.¹⁷ Ilyen telepek már régóta voltak a nyugati és délnyugati határszélen. László törvényei mint külön rendről szólnak az örökről ... A Meszesnél és a Királyhágónál volt kelet felé régen Magyarország kapuja, bejárása. Erős kőkapuk voltak ott és a levágott fákból összerótt gyeplő jelölte az ország határát. Ami azon túl feküdt, az erdőelvi tartományban, nem részesült más védelemben, mint a melyet a bércek nyújtottak. Kút főink elég gyakran szólnak a XI. században kún és besenyő

betörésekről, de csak általában szólnak Erdély pusztulásáról, a helyek megjelölése nélkül és csak a *Királyhágón innen említenek névszerint várakat és városokat. Székelyeknek, kik lakóhelyök fekvése szerint először lettek volna hivatva megküzdeni az ellenséggel, sehol semmi nyoma. Ez okozta, hogy nemcsak az erdélyi, bár még gyér telepek pusztultak el, hanem hogy a romboló ár egyszerre érte Magyarország derekát ... László ideje óta nem hallunk többé kelet felől, kún betörésről. Pedig a kún rabló még hatalmas rabló maradt: az oroszok és lengyelek elégszer megsínylik még portyázását. Ennek a feltűnő jelenségnek nem tudjuk más magyarázatát adni, mint a székelyeknek ezen időben történt letelepítését, az erdőelvi tartomány középső részén, a Hargita aljában, a Maros és a Küküllő mentén.*”¹⁸ (Az én kiemeléseim – FG.)

Az irodalmi adatok számának a növekedésével, a (régbebi s újabb) források alaposabb tanulmányozásával, az eddigiékhöz képest már többet lehetett írni Erdély meghódításáról. KARÁCSONYI János¹⁹ e tárgykörre vonatkozó első munkájában bizonyítani akarta tételét: a magyarok 896–1000 között még nem birtokolták Erdélyt, és nem is szállották meg, majd ezt követően is csak fokozatosan foglalták el. Ő elsősorban az akkor időrendben még megoszthatatlan – kétségkívül helyes – hely(ség)névanyagra támaszkodott, egybevetve már ismert (de még mindig nem tökéletesen helytálló) történelmi adatokkal.

A kora középkori Magyarország keleti határvédelmét taglalta, felsorakoztatva (a nem teljes) számbavehető hely(ség)neveket. Az akkori gyeplő keleti részének a fölvázolását Ungvártól indította s ismertette, Zilahig terjedőn. (Számunkra ez a rész érdektelen, ezért nem foglalkozom vele.) A továbbiakban ezeket írta: „Erdőszádától délre, Zilahtól északkeletre, ahol a Szamos Erdélyből kikanyarodik ma is Örmező nevű helyet találunk. Ez megint az itt egykoron létező gyeplőre emlékeztet.” A Névtelen Jegyzőre hivatkozva említette: a határként tekintett meszesi kapuban a magyar vezérek (Tas, Szabolcs, Tétény) parancsára kőkapukat építettek és fákból nagy torlaszokat készítettek. „Kétségtelen

tehát a Névtelen jegyző tanuskodásából, hogy éppen a legveszedelmesebb ponton, éppen ott, hol az Almás és Egregy völgye a Szamos völgyével összehajlik, így valóságos kaput nyitnak Erdélyből a szorosan vett Magyarországra (vagy viszont), őseink oly nevezetes gátakat, torlaszokat készíttettek, hogy azok nagyon sokáig, még 1200 táján is fennállottak.”

A gyeplő Órmezőtől és (római *castumáról* neves) Tihótól délnyugatra húzódik a Meszes, majd a Királyhágó felé, természetes védelmi vonalként. (Itt említette meg a Nagyvárad felé eső báródsági – GYÖRFFY István igazolta besenyő eredetű – nemesség területét és még 1717-ben is élt feladataikat.) KARÁCSONYI J. az Erdély és Magyarország közt kimutatta gyeplők alapján következtetett Erdély igen kései megszállására, ésszerűtlennek nyilvánítva „két azonos származású” lakosság megülte terület között védőövezet kialakítását.²⁰ Jelentősebb viszont az, hogy a gyeplő belső vonala keresztezi még a nagyobb folyók völgyét is, nem csak azok mentén halad fölfelé, a völgyfő irányában (még ha, ma tudottan, rövidebb távolságban ugyan és határvárak tekintetében, van is „kiugrás”: a Maros völgyében a dédai kifolyásnál).

Ráadásul – szerinte – senki és semmi nem igazolja Erdélyben a magyarok egészen korai jelenlétét.²¹ Úgy vélte, hogy a magyarok négy részletben foglalták el Erdélyt:

a) A meszesi kapun át a volt Szolnok-Doboka és Kolozs megyét, a Szamos–Maros vízválasztójáig. Biztosítására Gyalutól kezdődött, Kolozsvár alatt vonult el keleti irányban Magyarfrátáig, innen északkeleti irányban Bethlenig a gyeplő. Egszerű bizonyítékként a Kolozs–Kolos helynevet hozta fel. A 11. századi adatokból kiderül, ugyanis ez a szó (Clus, Clusa) a középkori olaszban ‘rekeszték, gát, torlasz’ értelmű volt. Azaz gyeplőt jelentett. De erről vall a Kolozs(akná-)tól délkeletre eső Mezőőr is. [Ennek a foglalásnak az ideje nála bizonytalan, de korábbi tételével ellentétben azt írta, hogy I. István (1001–1038) korában már magyar királyi föld volt.]

b) A kunok (valóban úzok) 1068-beli betörésekor a Naszód-vidéki erdőrengeteg már

nem jelentett akadályt, és a behatolók megkerülték a Kolozsvár melletti gyeplőt. A pusztításból visszatérőket Salamon (1063–1074) Géza s László herceg segítségével Kerlésnél megverte.²² „Közvetlenül Kerlés mellett – írta –, a hol a Beszterce völgye összeszorul, Sárvár nevű falu létezik. E falu neve kétségtelenné teszi, hogy egykoron e helyütt agyagos földből épített földvár létezett s azt nevezték el a magyarok sárga színű sánczairól Sárvárnak, azaz Sárga várnak. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a várat Szent László éppen a kunok betörésének megakadályozására építtette.”²³

E második foglalási szakaszban tehát, KARÁCSONYI J. szerint, a magyarok meghódították a Maros és Küküllő mentét, de csak I. László idejében. *Együttal új gyeplőt* létesítettek, földvárán a korábban csupán hely(ség)nevekben fennmaradt Kolozsvár alattiakat.²⁴ Tétéle védelmében KARÁCSONYI J. más érveket is felhozott. Mégpedig a Nagyszeben környékére került szászok számára a „puszta” földek átadását.²⁵ A Nagyszeben környéki szászok számára alapított prépostság és a pápai követ biztosította kiváltságok alapján – lakatlan, *puszta* föld átadásában – KARÁCSONYI J. az elkezdelését támogató újabb bizonyítékot vélte feltalálni. Ennek értelmében I. László uralkodása előtt nem is eshettek magyar uralom alá Erdély eme részei. A pápai tizedjegyzék 1332–1337 évi adataira támaszkodva igyekezett meghúzni a két terület (ti. Erdély északi s déli területének) az érintkezési vonalát. A Maros és Küküllők közti vízválasztóban vélte föllelni ezt a határt. Következtetése: itt húzódott az országos gyeplő II. Géza (1141–1162) uralkodásáig. Szerinte ez a gyeplő Szászsebestől délre kezdődhetett, kelet felé vonulva Szerdahely alatt, Vízakna fölött vonult Segesvárig, illetve tovább a Hargitáig. Már maga a Hargita-s Görényi-hegység is elegendő védelmet biztosított a kelet felőli betörések ellen.

c) A foglalás harmadik szakasza s területének a meghatározása – KARÁCSONYI J. szerint – könnyebb. II. Géza idejében lett a Szeben, Hortobágy és Homoród völgye, valamint az Olt Miklósvártól Vöröstoronyig terjedő része ez. Ekkor nyomták tovább, délkeleti irányban az

országos gyepüket. Ez már oklevelekkel is bizonyítható. A gyepük Halmágytól délre kezdődtek és kissé északkeleti irányban Miklós-várig, illetve az Oltig haladtak.²⁶ Külön részként tárgyalta a „szintén puszta” Barcaságot.

E foglalási szakaszhoz tartozó gyepük folytatása az Olt jobb oldali partján is föltalálhatók. ugyancsak oklevelekkel igazolhatóan (Székföldén) még 1252-ben is. A tájegység határjárásakor leírt gyepük az Olt bal partján, az említettekkel éppen „szemben”, „átellenben” húzódtak.

d) Erdély 1211-ben elfoglalt utolsó részecskéje a mai Brassó, Háromszék és Csík megye területe volt.

Mindezek alapján végző következtetése: „biztosnak tartom, hogy magyarok egészen Szent-István koráig Erdélyt nem foglalták el, s hogy Szent-István korában is csak a Szamos völgyét vették bitokukba, aztán pedig Szent-László korában a Maros és a két Küküllő völgyeit. II. Gyécse korában, 1150 körül lett Magyarország kiegészítő része Nagyszeben környéke s végre 1211 után Brassó, Háromszék és Csík megye területe.”²⁷ Tudom, hogy csekély értekezésem – fejezte be KARÁCSONYI J. írását – nem fogja kielégíteni azokat a kik a nemzeti hiúságot legyezgetik; a kik inkább szeretik egyik másik krónikásnak esetleg jóhiszemű ragyogó, de mesés tudósításait, mint a kevésbé érdekes, mondhatni meztelen valóságot. Azokat sem fogja kielégíteni, kik teljes bizonyosságot követelnek ott, ahol csak következtetésekről lehet szó. De nem is ezeknek a kedvéért közöltem a tárgyra vonatkozó észrevételeimet, hanem azok számára, kik egy-egy elhomályosodott történelmi esemény felderítése végett szívesen veszik másoknak észrevételeit is. Azon az egyen igyekeztem, hogy lidérczfény után ne induljak, hogy se’ a székely, se’ az oláh (román) ábrándok félre ne vezessenek, hogy csak szavahihető tanuvalomásokból következtessenek, hogy inkább kevesebbet mondjak, mintsem valótlan állítsak.”²⁸

KARÁCSONYI J. (a később ismertetendő) X.Y.Z. bírálatára adott feleletében²⁹ említette meg, hogy korabeli térkép hiányában „ma már teljesen szokatlan és ismeretlen jelekből kell valamicskét megállapítani hazánk határaitól. Ezen

jelek: az országválasztó közök ..., a határőrök elhelyezése. Egyet-mást lehet sejteni az összefüggő területek adományozásából és az egyházi felosztásból is ... A keletiről (ti. elválasztó közről – FG.) még 1264-ben is azt állítja a sásvári (ugocsai) főesperes, hogy teljességgel lakatlan.”³⁰ Ezt követőleg bővítetten megismételte a gyepű fogalmát, állítását, feladatát. Kimutatta, hogy voltak gyepűk falvak, megyék között is, de volt az ország határán is. Közűk az a különbség, hogy ez utóbbiak esetében kétségtelenül kimutathatók védelmi elemek, védelmi rendszer. A gyepűkön túl azonban üres területek voltak, és ezek új meg új telepéseket csábítottak letelepedésre, az adott tájegység föltétele miatt aztán fokozatosan kijebb tolták a gyepűt.³¹ KARÁCSONYI J. szerint „a legbiztosabb jelei az ország időnként való határvonalának az örök (*speculatores*) lakhelyei. Legtöbbnyire megőrizték e lakhelyek emlékét az Ór nevű helyek vagy az ór szóval összetett helynevek, pl. Röjtök-Ór, Ór-Pordány, Óri-Szentpéter, Órmező stb., de néha csak az oklevelek mondják meg egy-egy faluról, hogy abban valaha határőrök laktak, mint pl. Szaltórol Vas vármegyében vagy Fintárol Sárosban.” Azonban az örök lakóhelyeiből sem lehet Árpád-korra nézve egyszersmindenkorra érvényes következtetést vonni ... (Hagyomány alaján határozottan állítja – FG.:) Királyaink a Gyepüelvét is magukéneknak tartották és annak területét is osztogatták.”³²

KARÁCSONYI J. a *kékesi* erdőseget még 1231-ben is lakatlannak tartotta.³³ „A honfoglalás ... kezdetben csak Erdély határáig tartott, de a meszesi kapunál csakhamar azon is túl csapott.” Az e kérdéssel foglalkozó előző munkájára hivatkozva írta: „Kimutattam, hogy Kolozsvártól délre egész Mezőőrig, Frátáig s innen Bethlenig vonuló gyepű volt, tehát másodízben a magyarok a Szamos völgyét foglalták el. E második gyepű irányát a keleti oldalon most már pontosabban kijelölhetem. Frátától nem északkeleti irányban haladt az, hanem északi irányban, mert még 1326-ban is Gyeke és Szentgotthárd közt az egyik erdőt *Gyepüs*-erdőnek nevezték. Innen tovább egyenesen északi irányban a Szamosig haladva ott találjuk Rettegtől keletre *Felőr* falut.

(Ez teljesen egybevág a kötetben más tanulmányokban írottainkkal. Érdekes, hogy KARÁCSONYI J. nem figyelt föl, ehhez hasonlóan, a valamivel lennebb fekvő *Alőre* – FG.) Fenn kell tehát tartanom azt a véleményemet, hogy a magyarok Erdélyből először ezt a részt foglalták el. De megvallom tévedtem, midőn az első rész elfoglalását legalább látszólag Szent István uralkodásának végére tettem s a kis legendában említett besenyő betörés színhelyét a Szamos völgyében kerestem. Akkor sokat következtettem abból, hogy a Maros-Szamos közti gyepek még 1068-ban is fennállottak, mert nem vettem figyelembe, hogy ily féltett ponton... nagyon is célszerű volt, hogy *kettős gyepe* védje egy ideig az országot, s ennél fogva a Kolozsvár menti gyepek felállítása után is meghagyták a Meszesnél levőt. A Szamos völgye eszerint nemcsak Gyepűel, hanem állandóan megszállott része is volt hazánknak.³⁴ (Én emeltem ki – FG.)

KARÁCSONYI J. előbbieken ismertett vélekedésével két ismeretlen szerző is vitakozott. Egyikük³⁵ kétségbe vonta – joggal – KARÁCSONYI J. határozott állásfoglalását: „KARÁCSONYI J. Ibn Roszteh, Konsztantin bizánci császár 950-beli és Querfurti Bruno írása alapján állítja, hogy a magyarok a honfoglaláskor 896-ban nem szállották még Erdélyt, 896–1000 között nem bírták és azután is csak fokozatosan foglalták el. KARÁCSONYI a sokat emlegetett Magyarország és Erdély közti 4 napnyi gyepeire hivatkozik erősítésként.” Ez az ismeretlen szerző az e kérdéshez kapcsolódó sok feltehető kérdés közül csupán ezt vetette föl, okkal: „Ha Erdély teljesen lakatlan volt, honnan, kiktől vették át a magyarok az itteni szláv neveket?”³⁶

Másikuk³⁷ szerint „az országos gyepek nem mindig volt szorosan a határon, hanem beljebb is eshetett, ha a fekvés úgy kívánta.” Ebben is igaza volt, amint abban is, hogy nem értett egyet KARÁCSONYI J.-nak az Erdély elfoglalása idejével, menetrendjével és másegyebekkel. Joggal kifogásolta KARÁCSONYI J. elképzelését. A tőle kifejtettek végső következtetése: „okkal nem vonhatjuk kétségbe azt, hogy Erdélynek legalább közepe, a vezérek korában, már lakott föld volt, s a magyarok egy töredékét uralta.”³⁸

PAIS Dezső az I. világháború közepén közzétette helynévértelmezéseiben,³⁹ TAGÁNYI K. „Gyepű és gyepűelve” című írására támaszkodva, magyarázta, többek közt (*Tótör-*) *Tótör* helységnevet. (Magyarázataiból most csak ez érdekel bennünket.) Ebben kifejtette e helységnevé értelmét: „Ez a *tót* népnév és a ‘Specula warte’ értelmű *ör* szó összetétele ... Az *ör* nevet a gyepűhatárok őrzésére rendelt néposztályok lakóhelyeinek adták. Ilyen gyepűvel biztosított határterület húzódott végig az Árpád-kor első felében a mai Erdély nyugati szélén. Ebben a területbe esik bele a régi Doboka-vár környékén a Kis-Szamostól nem messze fekvő *Tótör*. Közéleben több helység nevében megtaláljuk az *ör* szót. Ezek: Al- és Fel-*ör* (e két helységnevre külön figyelmeztetek *Retteg* névvel egyetemben! – FG.) a Nagy-Szamos mentén Szolnok-Dobokában; *Örmező* a Szamos mellett Szilágy megye keleti határán; *Ör* (Mező-) Kolozsvártól dk-re a megye határán; *Örke* Tordától kd-re (!) előbb nyilván *Örke* ..., vagyis az *ör*-ke képzős kicsinyítője. Ezen a tájon rajtuk kívül még nem egy helynév emlékeztet a gyepűvédelemre: *Kolozs*, *Kolozsvár*, *Vaskapu* (Szilágy dk. sarkában) ... stb.”⁴⁰

Hosszabb ideig tartó „hallgatás” után FODOR Ferenc vette föl az időközben lezajlott vizsontagságok következtében elejtett fonalat, és foglalkozott ismét a gyepűvel meg Erdély elfoglalásával, szabatosabban a hódítás szakaszaival és a területszerzés irányával.⁴¹ „A honfoglalást követő magyar gyepű-védelmi berendezéseinek jelentős történelmi és nyelvészeti irodalma van. Ha azonban alaposabb vizsgálat alá vesszük a gyepűk irodalmát, úgy arra az eredményre jutunk, hogy az egy KARÁCSONYI Jánost leszámítva, tisztán gyér történelmi adatok és helynévmagyarázatok alapján épült föl és a térrel, a földrajzi viszonyokkal senki sem kísérelte meg egybevetni az oklavelés és helynévmagyarázati anyagot.”⁴² Így aztán meglehetősen zavaros az a kép, amelyet a gyepűk elhelyezkedéséről kapunk, sok tekintetben ellent is mondanak egymásnak az adatok ... Kétségtelen ..., hogy egy-egy állítólagos gyepűhelynév csak akkor fog valóban annak bizonyulni, ha a földrajzi helyzet, a különböző

gyepű-helynevek helyzetével egymással való kongurenciája is igazolja azt. Bihari és jársági településföldrajzi tanulmányaim közben bukkan- tam rá, hogy bizonyos helynevek országszerte való elterjedése feltűnő megegyezést mutat a honfoglalás kori gyepük helyzetével. Több olyan helynevet találtam, amelynek *nem jelentése, ha- nem elterjedése* figyelmeztet arra, hogy valami kapcsolatban van a gyepükkel. Ezek egy része a részletesebb vizsgálatok során gyepűőrző nemzet- ség és népneveknek bizonyult. Mások jelentése megfejtetlen, de a gyepük vonalán való elter- jedésük mindenestre figyelmeztetés a további kutatásra. Ismét mások jelentésük szerint is valóban gyepükkel állanak kapcsolatban. Módsz- erem tehát éppen fordította annak, hogy kizárólag a jelentésből következtessek a gyepükkel való kapcsolatokra, hanem bizonyos esetekben ellenkezőleg, elterjedésükből vonok következtetést a gyepükre. Úgy vélem, hogy a történelmi és nyelvészeti módszerekkel való megközelítése után a geográfiai módszerek alkalmazása is közelebb viheti ezt a történelmi-földrajzi kérdést a tisztább megismeréshez ... Semmi esetre sem tévesztem- tem... szem elől, hogy a gyepük helyzete időben nagy átalakuláson ment keresztül és hogy a gyepük is igen különböző értékűek voltak, *különböző rendű gyepük* állottak fel... Első feladatomból volt az eddigi térbelileg rendezetlen anyagból megfelelő földrajzi kritikával megszerkeszteni a különböző korok gyepűvonalának térképét egy lapon.”⁴³

FODOR F. igekezett pótolni a „légüres terek” hiányos adatait. Ilyen esetekben „magát a földrajzi, orográfiai, vízrajzi, sőt eredeti növény- takaró viszonyait tartottam szem előtt ... Sok nehézséget okoz a történelmi földrajzi probléma exakt földrajzi módszerekkel való megközelítés- ben a gyepűvel kapcsolatos, különböző fogalmak- nak az idevonatkozó irodalomban való rendszerte- len használata. Gyepű és országhatár, őrhely és a gyepűőrök településhelye, őrhely és végpont, gye- pükapuk és gyepűátkelők, gyepügátak és gyepű- töltések, – végeredményben mind földrajzi fogal- mak, – meglehetősen határozatlanul fordulnak elő az idevágó irodalomban.” A felsorolásában előfor- duló helynevekkel kapcsolatosan jegyezte meg, hogy vizsgálatok döntik majd el egy-egy helynév

értelmét és gyepűvel való összefüggését, „de ez lényegében nem befolyásolhatja vizsgálataink eredményét, hiszen *egy-egy helynévvel magában sehol* nem igyekszünk bizonyítani, csak *csopor- tosan előfordulókat vettük figyelembe* ... Ada- tainkat nemcsak földrajzilag, hanem a lehetséges mértéken belül származásuk ideje szerint is kriti- ka alá vettem ... Mindezek figyelembe vétele után földrajzi helyzete döntött véglegesen, hogy gyepükkel kapcsolatba hozható-e vagy sem ... Vizsgálataim eredményei azt mutatják, hogy *a külső, országos gyepűvonalak és országhatárok nem egybeeső fogalmak. A honfoglaló magyar- ság első törzsszállásainak összességét körülvevő első, legbelső országos gyepük seholsem hatoltak kijebb a medence hegyvidékeinek leg- belső pereménél és csak fokozatosan toltattak ki az ország tényleges határait*; ez a folyamat azonban lehetetlen lett volna, ha az erdős hegyvidék de facto nem lett volna a magyarság birtokában mint *gyepűelve*. Egyébként legújab- ban KRING Miklós ... történelmi módszerekkel kimutatja (**A magyar államhatár kialakulásáról. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet IV. Évkönyve, 1934**), hogy *a gyepű eleitől fogva csak gát, védelmi vonal volt, de nem egyúttal az országhatár is* s hogy e természetes védelmi vonal szerepét csak a tatárjárás után veszik át védővárak. *Az ország tényleges határa már kezdettől fogva a gyepűelven túl volt. A gyepűvonal, azaz a katonai védővonal* a megszállás után azonnal kialakult. (Akárcsak a római hódításkor bármelyik elfoglalt terület esetében. Azaz előbb biztosították védelmi beren- dezésekkel a megszállt területeket, és csak azután „jöhettek a civilek”, nem pedig fordítva – FG.) és ténylegesen mindig meg is volt, fokozatosan (mai ismereteink szerint inkább „ugrásokkal” – FG.) haladva előre az ország- határig, amíg a Kárpátokon (valójában a Kárpá- tok gerincén túl a Szeret folyóig – FG.) meg nem rögzítődött, egyeesevén ezután a katonai védővon- al és országhatár.”⁴⁴ *Földrajzilag el kell választanunk egymástól a tényleges gyepűvonal és őrségvonal fogalmát is.* Gyepűvonal, azaz kiépít- tett, mesterségesen erősített vonal nem lehetett a megszállt területen köröskörül, csak annak leg-

védtelemben és leginkább fenyegetett pontjain, főleg a nyugati végeken ... A hegységek felé azonban nem volt szükség ilyen összefüggően kiépített, mesterségesen megerősített védővonalakra, itt valószínűleg csak a völgyeket állták el őrségek, itt-ott pedig figyelőhelyek, leshelyek voltak elhelyezve...⁴⁵ Úgy látszik, hogy a gyepükapuk nem mindig a természetes akadályok leggyöngébb, hanem legvédehetőbb pontjain lehettek ... Úgy látszik, hogy a hegyvidékek előtt az első, leghamarabb őrséggel ellátott, vagy esetleg meg is erősített pont ott volt, ahol a völgy a síkságra kinyílt. Aztán egy feljebb eső völgy-szorulat elállítására került a sor, majd a folyó forrásvidékének hágóihoz tolódtott fel a védelmi, vagy esetleg megfigyelési vonal.” A Szamos mentén „nem is csak a folyó hosszában, hanem bizonyos mélységben is kialakult a védelmi vonal. (Én emeltem ki – FG.) ... A hegyvidéki folyóvölgyek, úgy látszik, csak legalkalmasabb helyükön voltak keresztben elállva. Egy-egy folyóvölgyben azonban két-három ilyen ellátott helyet is megállapíthatunk (én emeltem ki – FG.), de valószínű, hogy ezek a fokozatosan előrehaladó megszállás különböző időpontjaiból származnak, azaz egy időben nem volt egy-egy völgy mélységben is több helyen megerősítve.⁴⁶ Érdekes, hogy több hegyvidéki folyóvölgy legfelső szakaszában feltűnik egy-egy előretolt figyelőhely »Les«, vagy »Sztrázsa« névvel. Ezek kétségtelenül a völgyben valamivel alább megerősített, illetve elállt szakaszok őrhelyei voltak.”⁴⁷

FODOR F. sokoldalú s kétségtelenül alapos fejtegetéseire támaszkodva kísérlete meg felvázolni a magyarság Erdély-beli foglalását, a gyepüket és térképre vetíteni őket. Az első foglalási szakaszt vélte fölfedezni gyepűivel egyetemben a Király- s Borgói-hágó közt. „Tudjuk, hogy a Sajó – írta – és Nagy-Szamos völgye ... nagyon fontos betörési kapu volt ... Ez a jól megszervezett gyepű egyébként három fontos útírányt is ellátott, a Király-hágó, a Meszes-kapu és a Szamos völgye útját az alföldi szállásterületek felé. Az Erdély felé való fokozatos előhatolásnak és megszállásnak egy újabb előretolt védelmi vonala szépen megfigyelhető a Me-

zóségen keresztül is. Úgy látszik, hogy ez az előretolt vonal egyik végén az Aranyos folyóra, másikon meg talán a Sajóra támaszkodott. Ez aligha lehetett egységesen kiépítve, csak őrhelyek lehettek a Mezőség agyagdombjai között ... A következő védelmi vonalat már a Mezőség keleti peremén találjuk s úgy látszik, hogy a Marosnak az a szakasza szolgált erre a célra, amely a Görgényi-havasok és az Erdélyi-érc-hegység közé esik, amelyet tehát a legkevésbé védének természeti viszonyok ... Újabb ... védelmi vonalakat találunk a Küküllők mentén ... A következő védelmi vonalat az Olt folyó szolgáltatta. A Hargita nyugati oldaláról kiindulóló *Lövété* (én emeltem ki – FG.) és Gyepes helynév adata, majd Míklósvár, Ugra és Halmágy okleveles adata, a Vöröstoronyi-szoros előtt végül Cód (eredetileg alighanem Szád) mutatja, hogy itt késői gyeprendszer állott fenn. Erdély legszélső délkeleti sarkában végül az Olt háromszéki és csiki szakasza volt a védelmi vonal.” (E kötet más tanulmányaiból kitűnő FODOR F.-nek sok helyes meglátása volt.) Az kétségtelen, „hogy a védelmi vonalakat *katonai* és kevésbé népesedési okok tölték fokozatosan előre, szilárdabb védhető támpontokat keresve, míg végül eljutottak a legerősebb vonalra, a Kárpátok vonaláig. Egyetlen pillantás térképünkre meggyőző erről: míg a legelső gyepük legnagyobb részét csak mocsárperemet, dombvidéket, a későbbiek már völgyszűkületeket, hágókat, hegységeket keresnek ... Az egykori gyepük, gyepűelvék, valamint a magyarság honfoglaláskori és mai (1936! – FG.) néprajzi elhelyezkedése között bizonyos összefüggések állapíthatók meg ... Kétségtelen, hogy katonai és politikai cél tolta előre ... a gyepüket... Eredményeim korántsem tekinthetők véglegeseknek és lezártaknak.”⁴⁸

A régész FERENCZI Sándor a kora középkori Magyarország hatáiraival nem foglalkozott részletesebben, de igyekezett fölfedni egyes kérdéseket. Ennek keretében – akkor még nem, de ma már meglehetősen szabatossággal keltezhető – csiki várakat: Csíkszentdomokos, csíkrákosi Pogány-vár, Csíkcicsó vára, Csíkszögöd-Várhegy⁴⁹ (ehhez Csíkszögöd tartozhatott), Sepsibükszád-Vápvár, Málnás-Herec-vár,⁵⁰

említett. Sőt néhai LÁSZLÓ Gyula hálásan vett szíves szóbeli közléséből tudottam FERENCZI S. már az 1940-es években a Kárpátok *keleti lejtőire* támaszkodott korai magyar határvédelmi vársor létezését említette neki, azonban, sajnos, megnevezésük nélkül. (Édesapánk Szovjetunióbeli fogságban való eltűnése miatt meghatározásuk s megnevezésük – sajnos – már felderítetlenül marad.)

Ugyanide tartozik FERENCZI S.-nak a Kászon-völgye határvédelmi jelentőségének a felismerése meg ezzel kapcsolatos fejtegetése⁵¹, valamint az Olt völgyi védelemről vallott, ma is helytálló vélekedése: „mivel Árpás beletartozik ama magyar nevű vagy magyarral rokon fajú népek nevét őrző községek, illetve azon nem magyar nevű falvak sorozatába [(Szekely)Zsombor - (Szász-)Ugra, Királyhalom, Halmágy, Galac, Rukkor, Földvár, Gainár, (Olt-)Szakadát - Hortobágyfalva; (Olt-)Hévíz - Hidegkút, Alsó- s Felső-Komána, Páró s Sárkány, Besimbák, Alsó- s Felső-Árpás, Alsó- s Felső-Sebes (?)], amelynek az első csoportjába tartozó tagok bizonyos – elég szabályosnak vehető – távolságokban ismétlődve javarészt az egykori (Felső-) Fehérme gyének az Olt balpartján levő egyes foltocskáin terülnek el és átlagban az Olt völgyéből a Királyföld felé nyúló nagyobb völgyeket zárják el (egyedül a sinki völgyben nincs ilyen települési nyom!), a második csoportjába tartozók pedig az Olt balpartján, de mindig az előbbieket valamelyikével közvetlenül szemben vannak (együttesen kettős hídfőként tűnnek fel!), nagyon valószínű, hogy igazuk van azoknak a kutatóknak, akik szerint ezek nem egyebek, mint »a szászok letelepedése előtti időkből való magyar (egyések szerint szekely, csángó) határőrség nyomai«⁵².

Az Árpádok korabeli Magyarország határvédelmére vonatkozó általános bírálataiban MOÓR Elemér⁵³ erősen támatta az e tárgykörrel előtte foglalkozott történészeket és nyelvészeket, különösképpen FODOR F.-et éppen a korábbiakban ismertett földrajz-hadtörténelmi fejtegetései miatt, teljesen értéktelennek nyilvánítva azokat. Mindannyiuknál kifogásolta a gyeplő *vonalt* kifejezés használatát, minthogy szerinte szó sem lehet *vonaltól*, meg elképzelhetetlen az országot

körítő *vonalt* kiépítése. Szerinte ugyanis rengeteg emberre volna szükség létrehozásához, nem is beszélve védelméről.⁵⁴ Úgy vélte, hogy a határőrség nem a gyeplő *mögött* foglalt helyet, hanem azok előtt.⁵⁵ Furcsa ez az erős állásfoglalása, hisz (i.m., 121, 4. jz.) ő maga hivatkozik KRING M. közzétette 12. századi, Stájerországban kibocsátott oklevélre. Ebből az oklevélből pedig világosan „kitűnik, hogy a nyugati országhatár már ebben a korban is árokkal vagy sánccal volt jelölve ... Az országhatár tehát sánc- vagy árokvonalt volt már a XII. században is, sőt bizonyára a XI.-ben is.”⁵⁶

MOÓR E. másik munkájában is⁵⁷ keményen bírálta – néha igaz nem alaptalanul – az előzőkben említett szakírsait, de határozottan elvetve nyelvészeknek a régészet eredményeit is hasznosító elképzeléseit, a régészeti feltárások nagyfokú bizonytalansága miatt.⁵⁸ MOÓR E. nem fogadta volna ugyan el Erdély korai, X. századbéli elfoglalását, de krónikákra támaszkodva állította – joggal –, hogy a székelyeknek 1200 körül már *huzamosabb* ideje Dél-Erdélyben kellett szállásolniuk.⁵⁹ Mindezek ellenére mégis azt fejtegette: „1300 körülilg ugyan a székelyekre vonatkozólag csak nagyon gyérszámú és homályos adattal rendelkezünk; annyi azonban ezekből is megállapítható, hogy a mai Székelyföld a XIII. század folyamán települt be és lett magyarrá olyanformán, hogy a királyi hatalom – úgy látszik – két vagy három székely csoportot helyezett oda. Ezek közül Erdély földjén legősibb a háromszéki székelység, amelynek korábbi települése a későbbi szász földön volt ... Másik székely csoport az *udvarhelymegyei (telegdi) székelység, amelynek egy részét még 1324 előtt Csikba telepítették át, majd pedig Csikból benépesült Gyergyó és a későbbi Kászonszék.*” A „telegdi” székelyekről szólva úgy vélte: „Valószínűleg csak 1217 után telepítették át királyaink ezt a székely csoportot Erdélybe ... A székelyeknek a Székelyföldön való megtelepítésében nyilvánvaló az egész magyarság érdekét szemmel tartó honvédelmi céltudatosság: ilyen szempont érvényesítése csak a központi hatalomnak tulajdonítható.”⁶⁰ (Én emeltem ki – FG.) Másutt kifejtett állásfoglalása szerint a

székelyek (itt helyesebben egy csoportja – FG.) a XI. század végén szállotta meg Dél-Erdélyt, jóllehet alig néhány sorral feljebb (ismételten! – FG.) írta, hogy a dél-erdélyi székelyeket a XII. században már *huzamosabb* ideje óta „öslakóknak” tekintették.⁶¹ A mai Székelyföld benépesítése tekintetében úgy vélekedett, hogy (rendkívül tág értelmezhetőséggel! – FG.) a Maros völgyéből Salamon és Szent László (azaz a XI. század vége! – FG.) idejében kerültek át a székelyek Dél-Erdélybe. A XIII. század első felében pedig, a keleti szorosok vigyázására, Háromszékbe költöztették át ezeket a székelyeket, majd Udvarhelybe és esetleg a későbbi Maros székbe a bihariakat. Egyben (újólag! – FG.) vitatta KNIEZSA István vélekedését. Eszerint a magyarság Maros szék tágabb völgyeit, valamint Udvarhely területéből a Nagy-Küküllő és a Homoród völgyét már a XII. században megszállta.⁶² Következtetések az egyike: „Talán a honfoglalási régészetnek is némi szolgálatot tettünk, amikor megállapítottuk, hogy mely területek tekintendők a legősibb, vagyis X. századi magyar szállásterületnek és hogy miféle területeken települt meg a magyarság 1000 körül és a XI. század folyamán. Talán idővel ezek a megszállási folyamatok majd az archaeológiai emlékanyag bizonyos rétegződésén is kimutathatók lesznek, úgyhogy ekkor talán majd bizonyos, a mainál pontosabb településtörténeti következtetések is lehetővé válnak a honfoglaláskori archaeológiai emlékanyag alapján.”⁶³

KNIEZSA I. szerint⁶⁴ az erdélyi szláv lakosság valószínűleg bolgár nyelvű volt. Határozottan állítani azonban nem lehet ezt. „Az erdélyi szláv helynevek közt nincs egyetlen egy sem, amely világosan bolgár jelleget tüntetne fel. Csak annyi bizonyos, hogy sem a keleti (orosz), sem a nyugati (cseh, tót, lengyel) csoporthoz nem tartozott, tehát nyilvánvalóan délszláv jellegű volt.”⁶⁵ A honfoglalás során a magyarság Erdélyt nem szállta meg a többi területtel egyidőben. A meszesi, bihari és krassószörényi gyepek világosan mutatják, hogy kellett egy időnek lennie, amikor a magyar szállásterületek keleti határa csupán az Alföld és az Erdélyi-medence közti hegyvidékig terjedt. Ebből a tényből többen azt a

következtetést vonták le, hogy Erdély csak Szent István, illetve Szent László uralma alatt került a magyarság birtokába. Ma már azonban világosan látjuk, hogy Erdélyt a magyarság, ha nem is a IX. század végén, vagy a X. század első éveiben, de mindenesetre még a X. század folyamán megszállta. Krónikáink ugyanis egyöntetűen a honfoglalás korára helyezik Erdély meghódítását ... Határozottan a feltevés ellen vallanak a régészeti leletek is. A Kolozsvár- és Gyulafehérvár-környéki honfoglaláskori jellegű magyar temető tárgyai a X. század közepére mutatnak; bizonyos, hogy nem származhatnak a XI. század elejétől, vagy még kevésbé a végéről.⁶⁶ Fontos a helynevek bizonyosága is. Magyar törzsnevekből alakult helynevek (*Jenő* Dobokamegyében és *Kesző* Kolozsban), valamint megőrzött szláv orrhangú magánhangzókat feltüntető magyar helynevek (*Dombró* Aranyosszékben, *Gambuc* Fejérmegyében stb.) szintén a X. századi megszállás mellett tanuskodnak.”⁶⁷ KNIEZSA I. szerint Erdélyben a medence pusztamező jellegű területét (Mezőség), a tágasabb és a szárazabb nagyobb vagy kisebb medencéket (Hunyad, Kalota), nemkülönben a dombvidéket szállta meg. A zárt bükk- és fenyőerdős hegyvidéket kikerülte, még ha új szálláshelyeire ezeken keresztül kellett haladnia. „A magyar szállásterületek kiterjedésére vonatkozólag a X–XI. században nincs elegendő tápontunk. Abból azonban, hogy keleten, Beszterce vidékén, és délen, az úgynevezett szász Királyföldön a szász helynevek nagy része a magyarból származik, sőt ezeket a magyar helyneveket a szászság is átvette (pl. Beszterce vidéki: magyar *Sajó* – német *Schogen*, *Fűzkút* – szász *Feisket*, *Kékes* – szász *Kikesch* ... stb.) világosan következik, hogy a szász bevándorlás idején a szászságnak itt magyarokat kellett találnia. Mivel pedig a szászság Erdélybe a XII. század közepén költözött be, a magyarságnak ezeket a területeket mindenesetre még a XII. század közepe előtt kellett megszállania. Egészen más jellegűek a Barcaság helynevei. Itt a szászság a magyarból egyetlenegy helynevet sem vett át. A magyar és szász helynevek itt értelemszerűen felelnek meg egymásnak, azaz egymás fordításai (pl. *Apáca* – *Geist*, *Magyaros* – szász *Nussbach*, *Veresmart* –

szász *Rotbach* ... stb.), ami arra mutat, hogy a két nép nem egymás után, hanem *egyszerre* került erre a területre. [Az akkor még csak „szórványos” (ma már nyilván gazdagabb) régészeti leletek már bizonyították az ellenkezőjét; a korábbi lakosság népi összetétele azonban még ma is vitatott – FG.] ... Az itt röviden előadott okokból is világosan következik, Háromszék medencéje a XII. század közepe előtt még nem tartozhatott a magyarság szállásterületei közé. Még kevésbé lehetett az Csík- és Kászonszék területe, mert mindkettő már földrajzi helyzetétől fogva is csak Háromszék után népesülhetett be. (A napjainkbeli újabb kutatások, régészeti ásatások valóban mutattak ki bizonyos időkülönbséget – FG.) A Székelyföld helynévanyaga néhány szláv nyom és egy-két egyelőre elemezhetetlen név kivételével magyar jellegű.” (Az igaz, hogy Udvarhely, Csík, Gyergyó meg Maros szék egy része ide számítható, Háromszéken azonban viszonylag sok a szláv helynév, ma már régészeti leletek is támogatják ezt – FG.) Egyébként KNIEZSA maga megcáfolja vélekedését, alig néhány sor különbséggel írta: „különösen nagyszámú helynév igazolja jelenlétüket a háromszéki medencében. (ld. 21. + térkép is! – FG.) ... Erdély megszállása adataink szerint nem egy irányból történt. Legalábbis két úton hatolt be a magyarság. Az egyik az északnyugati, a Meszesi kapun keresztül vezető útvonal, amely a Szamos völgyébe vezetett, a másik pedig a Marosvonal, amely a Tisza alsó folyásától vezetett Erdély központjába.” E két útvonal emlékét krónikaíróink is megőrizték. Anonymus a Meszesi kapun keresztül juttatta be a magyarokat, a többi krónika csak Gyulafehérvár vidékének a történetét ismeri. „Úgy látszik különben, hogy ez a két terület eredetileg független volt egymástól (én emeltem ki – FG.), mert különben *nem lett volna szükség egymással szembenfekvő* gyepekkel biztosítani magukat. (Sajnálatosan, esetleg bármily röviden is, nem foglalkozott e gyepekkel, nem írta le őket. Egyébként e sorok szerzője régészeti s katonapolitikai megfontolások alapján – e kötetben is napvilágot látó értekezésében – ugyanerre az elgondolásra jutott. Erdély területén két katonai központtal – Doboka?, Gyulafe-

hérvár? – két seregetest jelenlétét tette föl; a rómaiak is ugyanezt cselekedték az elfoglalt *Dacia* esetében: *Dacia Porolissensis* és *Dacia Apulensis* – FG.) Ezen a két főútvonalon kívül voltak egyéb útvonalak is, amelyeken keresztül a magyarság Erdély területére eljutott. Kétségtelenül ilyen a Királyhágó, Kalotaszeg népe ugyanis bizonyosan Biharból települt.”⁶⁸

MAKSAY Ferenc⁶⁹ írta: „Német és magyar tudósok egybehangzó megállapítása szerint az erdélyi szászok első rajai hazánk földjén a XII. század közepén jelentek meg. Ebben az időben a mi magyar népünk már kétszáz esztendeje lakta Erdélyt s virágzó, számban egyre gyarapodó falvainak szélső sora sokhelyt az országhatárhoz állt közel. Így egyáltalán nem volt lakatlan az az (erdélyi – FG.) vidék sem, melyen a magyar király jövevény vendégnépének szállást adott ... A tudományos kutatás számos kétségtelen bizonyítékát mutatta ki annak, hogy a magyar állam kiépített határai a XII. század első felében túl voltak a szászok későbbi lakóhelyén. Elég ha tudjuk, hogy a régészet X. századi, vezérkori magyar leletei a Maros mentén, Gyulafehérvár környékén mennyire sűrűek. Egy pillantást vetve a térképre, lehetetlennek fogjuk találni, hogy a magyarság – ha a X. században legalább a Marosnál élt – a XII. századig, oly hosszú idő alatt, még az Oltig sem tudta volna állásait kitolni. Az adatok azt bizonyítják, hogy ezen is túl tolt ki. Brassói ásatások olyan templomalapokat hoztak világra, melyek XI. századi magyar vártemploméi kellett hogy legyenek. (A híres Szent Lénárd-egyház ez – FG.) Székely területen kétségkívül volt ebben az időben kisebb erődsor, a Kárpátok fontos átjáróinál készült ősi Brassó-vára alighanem ebbe kapcsolódott bele. (Mai tudásunk szerint Brassó eme ősbibb vára idősebb a mi fölfedeztük székelyföldi erődsornál, de vitathatatlanul beletartozott az Erdélyen nagyjából észak–déli irányban húzódott korai égetett falú földvárak sorába – FG.) Ha a brassói comes a középkor későbbi folyamán a Barcaság kiváltságos területén túl magyar nemesek fölött is ítelt, úgy bizonyára ezek a nemesek is a régi magyar határőrség maradványai. Ugyanilyen erődsornak kellett állani Besztercén túl, a Leses-

pataknál és Les falunál – ezek a nevek határőrzésre mutatnak (ma ismert már, hogy a MAKSAY említette koraiak mellett, néhány szintén korai társaságában Besztercétől nagy jából déli irányban kései, XI. század végi várláncolat védte Erdélyt – FG.) – s *ugyanilyenek az Olt körüli földön ...* Kétségtelen tehát, hogy a százok-megszállta földet a magyarság előzőleg jól megszervezte már. Egyedül a Barcaságba nem jutott telepes magyar; az ország e legszélső pontján valóban csak katonai szállások álltak még a XII–XIII. században. Különösen sűrűek a magyar faluk az Olt mentén; északkeleten a Sajónál s a Vöröstoronynál, ahova tehát tervszerű védelmi politika, magyar királyok gondossága telepített határőrző magyarokat.” A sebesi (=sepsi – FG.) székelyek – szerinte – a XIII. században királyi parancsra az ország keleti határszéleire vonultak át.⁷⁰ (Kiemelések tőlem – FG.)

FEKETE NAGY Antal az erdélyi románság betelepüléséről szóló tanulmányában írta⁷¹: „Az országhatárok biztosítása volt az erdélyi magyarság és székelység feladata s így terjeszkedésük déli s keleti irányban haladt. Az erdélyi peremhegység lejtőin és az Alduna irányában a marosvidéki magyarság határvédő elemei védték a belső vidékek biztonságát. Ugyanakkor a marosvidéki magyarság biztosította a Déli Kárpátok keskeny szorosait is, míg a Keleti Kárpátok átjáróit a székelység őrizte.”

A székelyeknek a határ őrzésére való áttelepedését, valamint annak szakaszait GYÖRFFY György taglalta.⁷² Következtetései szerint: „Middőn Szent István uralma alatt a magyarság a Szamos és a Maros irányában mélyebben benyomult Erdélybe, a bihari gyepük feleslegessé váltak. Ugyanakkor szükségesnek mutatkozott az erdélyi végék megerősítése. A határvédő székelység tehát megkezdte kelet felé irányuló költözését. Bizonyos, hogy nem egyszerre vándorolt át mai lakóhelyére, hanem szakaszonként, amint újabb és újabb lakatlan vagy gyéren lakott területek kerültek megszállása alá. A székelység erdélyi megszállásában három fő szakaszt különböztethetünk meg: 1. A XI. század elején betelepülés az Erdélyi-medencébe. 2. A XII. század elején előnyomulás a Hargitáig. 3. A XIII. század

első felében előnyomulás a Kárpátokig. Mint KNEZSA István megállapította, a magyarság a XI. században az Erdélyi-medencének még csak a középső területét szállta meg, a Szamos felső vízvidékét, továbbá a Maros középső szakaszának és a két Küküllő alsó szakaszának környékét. A többi területet hatalmas erdőségek borították. Mindamellet ez sem volt teljesen lakatlan. A helynevek tanúsága szerint az erdős hegyek alján gyér szláv népesség tanyázott. A későbbi Maros-szék, Csík-szék és Bardóc-szék vidékén ugyan elenyészően csekély lehetett a szlávok. Háromszék és Aranyos-szék területén azonban jelentős szláv népességet kell ezidőben feltennünk ... RÁSONYI NAGY László szerint a Barcaságon török eredetű helynevek is találhatók ... Az a körülmény, hogy ezek a magyarság és németség nyelvébe is átkerültek, arra enged következtetni, hogy a Barcaságon még a XI., XII. században szivárogtak be Havasalföldről kisszámú török népelemek: besenyők, uzok vagy kománok ... E gyéren lakott medencékkel ellentétben Udvarhely megye nagy része teljesen lakatlan volt.⁷³ Tervezés volna azonban azt hinni, hogy ez a részint lakatlan, részint szláv és török elemektől lakott terület a magyarság megtelepedése előtt nem tartozott Magyarországhoz. A Kárpátok láncolatát már a honfoglalás óta Magyarország határának kell tekintenünk. Az ezen belül elterülő erdős, hegyes vidék gyepűelve, védelmi övezet volt. ... Erdély középső és alsó részén ... három megye alakult. A Maros és Aranyos mellékét a Bihari hegyektől a Kárpátokig hosszú, keskeny sávban Torda megye foglalta el ... A két Küküllő vidékén alakult meg Küküllő megye ... Keleti határa feltehetőleg szintén messze kinyúlt a Kárpátokig, magában foglalva Udvarhely és Csík megye területét. Dél-Erdély Fehér megye néven a gyulafehérvári ispán igazgatása alá került. Fehér megye kiterjedését pontosan meg tudjuk állapítani, mert elszórtan fekvő kisebb darabjai a százok betelepülése után is megmaradtak a megye fennhatósága alatt. Ezek a később Felső-Fehér megye néven ismert kis elszórt területek bizonyítékai annak, hogy Fehér megye határa egészen a Kárpátokig terjedt ki, magában foglalva a későbbi Alsó-Fehér, Szeben, Nagy-Küküllő, Fogaras,

Brassó és Háromszék megyék területét... Mivel Szent István uralkodása alatt megalakult három vármegyének ... csak a belső, marosi–küküllővidéki részén telepedett meg a magyarság, a XI. század folyamán átköltözött bihari székelység határvédelmi szolgálata következtében is, a gyepüelve felé néző oldalán szállt meg ... A helységnevek képzéséből is következtethetünk arra, hogy mai lakóhelyükön először Maros-szék területét szállták meg.⁷⁴ Szerinte a XII. század folyamán a telegdi székelység nyomult előre a Hargitáig. A Küküllő menti székelység pedig ezzel egyidejűleg telepedett meg Kézdi vidékén. A XIII. század folyamán jutott el a székelység a Kárpátok vízválasztójáig. A Csíki-medence Udvarhely felől népesült be (az új régészeti felfedezések is igazolják ezt! – FG.); a XIII. század végén vagy 1300 körül pedig a Gyergyai- és Kászoni-medencébe (ez utóbbiba valószínűleg már korábban! – FG.) jutottak el a székelyek. A mai háromszékiek ősei azonban már a XII. század dereka táján telepedtek le mai lakóhelyükön. Következésképp a székelység egésze a 13–14. század fordulójára szállta meg a ma is tőlük lakott területeket.⁷⁵

A moldvai (ősibb) csángók eredetét firtató ELEKES Lajos⁷⁶ igyekezett – helytállón – bizonyítani – több megjelent munka ellenére még ma is vitatott, de a hajdani valósághoz mégis csak közelebb álló, mára talán megnyugtató módon „megoldott” – elméletét: a moldvai (ősibb) csángók a Keleti-Kárpátokon túlra végeredményben a Szeret folyóig, határvédelmi feladatok ellátására települtek át. A bennünket most érdeklő kérdéssel kapcsolatban írta: „Mai tudásunk mellett a kezdeti kivándorlás, helyesebben kivándorlások képét a következőkben vázolhatjuk. A *magyarság* gyors ütemben szállta meg Erdélyt, s bár közben hatalmas területeket hagyott néptelenül, már a XI. század végén elérte a Kárpátok vonalát. Ezt a kitűnő védelmi vonalat, természetes gyepűt is azonnal elfoglalta, illetőleg őrségeket állított a hegyeken átvezető utak mentén. A nép egy része később, mint Magyarország más tájain is történt, áttelepült a gyepűn, s az utak külső torkolatában foglalt szállást. Ezek az első magyar pionírok ... a Kárpátokon túlra tették

lábukat, többnyire lakatlan területeken jártak. A helynevek és földrajzi nevek tanúsága azt mutatja, hogy a Kárpátok délkeleti peremén majdnem mindenütt megelőzték e vidékek későbbi urait, a románokat s legfeljebb valami gyér és állandótlan szláv vagy türk népességgel találkoztak. A magyar település akkor kapott lendületet, amikor – a XII–XIII. század fordulóján – a magyar állam érdeklődése is a délkeleti területekre fordult.” A magyar érdekkörben kialakult két román fejedelemség megakadályozta ennek a határbiztosításnak a további tevékenységét. Alapjukat „a vöröstoronyi illetőleg a töröcsvári szoros külső torkolatánál elhelyezkedő XII. századi magyar őrvidek” képezte, „a magyar megszállású Moldova-völgy táján Nagy Lajostól alapított határvédő alakulat szolgált alapjául ... Ahol a hajdani ősfoglalású magyar telepek népét ... későbbi hozzááramlások erősítették – például Moldvában – ott az napjainkig is megmaradt. Ott azonban, ahol későbbi hozzávándorlások csak jelentéktelen mértékben vagy egyáltalán nem gyarapították őket, az ősi magyar telepek elsorvadtak ... Ez a sors érte például Havaselve régi magyar ősvidekeinek népét Szörény, Secuieni, Hosszúmező magyarságát... *Az Erdélyből Havaselvére vezető fontosabb utak, folyóvölgyek, hegyszorosok külső torkolatát a Kárpátok egész vonalán, mindenütt egy-egy magyar alapítású határvidek védte.*” Az 1845-ig külön közigazgatási egységet alkotott Sácueni megye „neve és története, éppen nem magyarbarát román tudósok szerint is arra vall, hogy ez a terület valamikor a »Székelyföld havaselvi meghosszabítása volt«... *Moldvába két egymástól független csoportban* (és időben – FG.) *a Szamosvölgy és a székely medencék felől hatolt be a magyarság* s meg szállván a Kárpátoktól keletre futó kis folyók vidékét, a Beszterce illetőleg a Tatros mentén egészen a Moldvát északi irányban átszelő Szeret folyóig terjeszkedett.”⁷⁷ (Az én kiemeléseim – FG.)

ELEKES L. eme elgondolásához nemcsak igen közelálló, hanem azt jócskán meg is haladó vélekedését taglalta s írta meg a sajnálatosan időnek előtte (szovjet „hadifogságban”), korán elhunyt MIKECS László nyelvész a csángókról szóló két nagy és e kérdés tekintetében

jelentős munkájában.⁷⁸ Írásában fölvázolta – a magyar határvédelem követelményeinek megfelelően – a magyarság Kárpátonok túli terjeszkedését, elsősorban – érthetőn – helynevekre és névmagyarazatokra támszkodva, de okleveles adatokat is segítségül hívott. Említette a szörényi bántság (ma Oltenia) megszervezését. [Korábbi szerzőre hivatkozva helyeselte központja, Craiova (más változatban Craieva) nevének az adott értelmezését. E szláv szó jelentése ‘a királyé, a királyhoz tartozó’. (Délkelet-Európában azidőben viszont csak magyar uralkodó viselt *király* címet.) Havaselve korai magyar megszállására két város léte is utal: Argyas (ma Curtea de Argeș), valamint Hosszúmező (ma Câmpulung „Muscel”). Mindkettő a havaselvi román vajdaság keletkezése előtti, s ilyenként a román vajdaság szervezését megelőző, a román történelemben teljesen ismeretlen városi önkormányzattal rendelkezett.] Egyúttal határvédelmet ellátott magyar (határ)várakat is említett. Hogy ezek a települések védelmi feladatok ellátására születtek meg, elárulja a fentebb elmondottakon kívül a magyar helynévanyag sok hadiberendezkedésre, várvédelemre utaló adata. Egyesek „a Säcueni megye területén működött egykori magyar határvédelmi elemnek bizonyára a tatár betörés (1241–1242 – FG.) után épített várainról érdekes toponimiai adatok ... szólnak ... Egyébként csak a térképre kell néznünk (2. sz. térképe – FG.), hogy megállapíthassuk a folyóvölgyek bejáratánál álló, az Erdélybe vezető utakat védő *Oradia*-król és *Cetatea*-król, hogy a Kárpátok vonulata ellen támadó népek elhárítására építették őket ... a magyar királyok.” Ha tanulmányozzuk a helynévanyagot, a régi magyar gyeprürendszer legjellegzetesebb neveit kapjuk az említett megye területén: Kapus (Valea Căpușeștilor), Vámos (Vameș), Les~Leskő (Leșuleasa, Piatra Leașului), Szemes (Semeșeasca). Ezek a helyek mind a hegyek végződésénél, völgyek bejáratánál, földrajzi övezetek határainál találhatóak – Szemes kivételével –. MIKECS L. következtetése, hogy ezek (és más föl nem soroltak) „régii gyeprüink természete szerint fekvő helyek, a magyar gyeprürendszer legmesszibb kitölt, legtávolabbi pontjai voltak.”

A *Säcueni* név alapján az itteni magyar nyomokban székeleyeket, mindenekelőtt háromszékieket kell sejtenuünk, hisz Háromszék érintkezik a volt Säcueni megyével, de nem rekesztható ki az egykori Fehér megye magyar lakossága egy részének az akkori ottani jelenléte sem. Moldvában viszont rendkívüli mértékben megsokasodik nemcsak a helység-, hanem helynevek, földrajzi nevek száma. Radu ROSETTI-re hivatkozott abban a vonatkozásban, hogy „ezek a településcsoportok ... Moldva legfontosabb helyein, szinte ütőerein helyezkedtek el: ott, ahol a Kárpátok lejtőiről lefutó folyók az ezeket összegyűjtő Szeretbe ömlenek s ahol e folyók völgyein Erdélyből jövő utak a moldvai síkságra kiérnek.” Ugyancsak Radu ROSETTI állapította meg, hogy „e helyek birtoklásával lezárultak és ellenőrizték az összes Erdélybe menő utat, melyek oda keletről az ojtózi, gyimesi, tölgyesi és borgói szorosokon át vezettek. Ilyen körülmények között nagyjelentőségű, hogy a legrégebb magyar moldvai településeket éppen a Szeret vonalában, ezeken a stratégiailag is fontos helyeken találjuk, sőt azok mindenikén egy-egy magyar alapítású város örökődik: *Románvásár*, *Bákó*, *Egyedhalma*, feljebb *Tatros* (Roman, Bacău, Adjud, Trotuș) és hogy ROSETTI szerint mindegyik mellett erődítmények romjai találhatóak.”⁷⁹

A felsorolta bőséges adatra támaszkodva MIKECS L. így vélekedett: „A fenti érvek alapján még jobban kidomborodó Szeret-vonalról nyugodtan állítható ezek után, hogy határszeressel bírt a magyar szállásterület középkori népi terjeszkedésében. Gyepűnek ideális volt ez a folyó s népünk, a nagy hegyekbe jutva, itt ért a hegyek végéhez, egy földrajzi öv határához, a szállásterületébe vezető utak bejáratához. Szerencsére még torlaszokat sem kellett emelnie: mindennél jobban megfelelt ennek a Szeret. (Ez azonban nem állja meg a helyét. Gondoljunk csak a mongolok Európában való megjelenésére: nyugat felé előretörésüket a Szeretnél jóval nagyobb folyók, folyamok sem akadályozták különösebben! – FG.) ROSETTI értesítése szerint a gyeprüknél újabb eredetű határerődítéseket is emelt: várakat, hogy védje a keletről támadó népek ellen.”

Részletes indoklás, adat ismertetése után MIKECS L. a székelyeket tekintette a moldvai (ősibb) csángók őseinek. „Kétségtelen ..., hogy a Kárpátokon túl, a hegyek lábánál, az utolsó magyar gyeptü húzódott, melyet később a várvelem korában, még várakkal erősítettek meg.”⁸⁰

Erősen hézagossá áttekintéséből is jól érzékelhető a kora középkori Erdély határvédelmi rendszeréről, eme országrész elfoglalásáról – nem is egyszer „késhegyig menő” viták segítségével – kialakult vélemények fejlődése. A legkülönbözőbb szerzők főképpen szakirodalmi, ezen belül is mindenekelőtt nyelvészeti adatok felhasználásával igyekeztek elképzelésüket kifejezni – a korukbeli ismeretek szintjén rosszul-jól vagy éppen jobban – a ma tudottainkat kétségtelenül egyre helyesebben megközelítő állásfoglalásukat. De érdemük vitathatatlan: mindegyik „hozzászólás” csak gyarapította ebbéli tudásunkat, hogy aztán eljussunk a mai (de még mindig nem legfeljebb szintű) mondhatókhoz. Csakis elődeink szorgos munkája biztosította ehhez az elengedhetetlen és megfelelő alapot. Hisz még ma is vitatható – s ez természetes is – sok minden, noha ezekbe a kutatásokba most már alaposan belejártasnak az eddigi – érthetőn – mellőzött régészeti eredményei is. Az eddig szinte „csak” nyelvészetiileg meghatározhatott időbeosztás immár sokkal szabatosabban, árnyaltabban (de sok esetben még mindig nem eléggé biztosan) fogalmazható meg a régészeti kutatások új eredményei segítségével. Ennek ellenére azonban továbbra is csupán jól-rosszul levezetett fejtegetésekkel, elképzelésekkel állhatni elő. Még mindig nagyon sok a tisztázatlan kérdés. De, más tudományokhoz hasonlóan, mégis szükséges az idők folyamán az előző áttekintés óta összegyűlt adatanyagunk a rendszerezése s a belőle levonható következtetések közkinccsá tétele, a jövődó kutatások számára alap teremtésére. Ez már újabb, magasabb lépcsőfokra való lépést jelent, ennek megtételének a lehetőségét biztosítja.

A foglalás lezajlása (irányai, szakaszai, ideje) tekintetében jelentős véleménykülönbségek tapasztalhatók. Ennek oka s magyarázata van, de kevésbé a felsorakoztatott szerzőink hibája ez (végeredményben ma sincs másképp).

Abban viszont majd mindenki egyetért, hogy az eredeti, legkorábbi gyeptü az idők folyamán fokozatosan zsugorodott, míg végül is a Szeret folyó mentén húzódtott országhatárral vált eggyé. Hogy az állam (valódi) határa akkor nem a Kárpátok vízválasztóján belül vagy éppen azon vult, azt MIKECS L., elődei fáradozására is támaszkodva, rendkívül gazdag magyar hely(ség)névre utalva nagyon részletesen elemezte és rajzolta meg.

A kutatók jó néhány a székelység Erdélybe településéről úgy vélekedett, hogy „egyszerű megszállásról, megtelepedésről” van szó. Mások viszont királyi átvezénylés mellett foglaltak állást. És ez ma már állítható. Magukat az áttelepüléseket pedig általában a népesség szaporodása előidézte feszültségnek tulajdonították. Ennek közrejátszása kétségtelen, de a főok mindenképpen a központ tudatos cselekedete: az ország védelme volt.

Az elsősorban eddigelé azonban – többször hangsúlyoztam: eléggé jogosan – mellőzött régészeti kutatások, ásatások egészen új eredményeire építhető elképzelések, minden kétségtelenül létező hibájuk ellenére is, megteremtik a feltétlenül szükséges, de immár nem „egyénieskedő” magányos munka alapján, hanem – s a felsorakoztatott ismeretek és vélekedések legfőbb tanulsága ez – csupán az összes érdekelt fő- meg „melléktudomány” minden képviselője közös erőfeszítésével lehet folytatni eredményesen a tovább léptető tevékenységet. Annyi sok máshoz hasonlóan, ma már ez is csak közösen és tárgyilagosan végzendő munka lehet.

Székelyudvarhely, 1998. 09.–1999. 03.

Jegyzet

* Már a kezdet kezdetén le kívánom szögezni, hogy csak meglehetősen vázlatosan és mindenképpen hiányosan foglalkozhatom tárgyammal. Ennek oka: erősen meg kellett válogatnom a meglehetősen gazdag szakirodalmat, valamint mert néhány közlemény ma már elérhetetlen számomra. Éppen ezért ódzkodom és tartózkodom bármiféle értékelési sorrend megvadásától. Mindegyikük tevékenysége, vitáik eredményeként, mind-mind újabb előrehaladást jelent. Ilyen értelemben idézem PAULER Gy.-t: „Ha ezzel azok figyelmét, kik hivatva vannak hazánk hadi történelmét megírni, egyre-másra fölhívtam nekik, itt-ott kis használható adatot nyújtottam, vagy legalább okot szolgáltatam arra, hogy netalán téves nézeteimet megczáfolják: teljesen elértem azt a célt, a melyet e sorok írásánál

megamnak kitétem.” [PAULER Gy.: **Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században.** = *Hadtörténelmi Közlemények* (= H.K.) I. (1888) 501.] Szerintem, minden hiányossága ellenére, írásomban kifejtettem mégiscsak tükrözik a végement változásokat vagy az esetleges helyben-topogást.

1. Mindössze egyetlen észrevétel: adott helység nevének írásbeli első előfordulása vagy éppen oklevélben való meg nem említése távolról sem jelenti akkori keletkezési idejét és esetleg nem csak évtizedekkel korábbi alapítását vagy pedig meg nem léte. (Persze akadnak kivételek is! Nem is egy.) A szükséges adatok hiányában – sajnos – ma már mindenképpen meghatározhatatlan esetleges (jóval) korábbi elnevezése. (Írásos adatokból az idők folyamán bekövetkezett sok névváltoásról tudunk.) De az adathiány miatt nem is egy esetben vitatható időbeli beosztásuk. Viszont meglehetősen szabotossággal megnevezhető a nevet adó nép.

2. MOÓR Elemér: **A honfoglaló magyarság megteleplése és a székelyek eredete.** = *Szegedi Múzeumi Kiadványok* (= Honfoglaló) (CSALÁNY Dezso szerk.) I. 13. Szeged 1944, 44, 47 és 66. jz.

3. PAULER Gy.: i.m., 504–509.

4. TAGÁNYI K.: **A honfoglalás és Erdély.** = *Ethnographia* (= Eth) I. (1890) 213–224.

5. I.m., 217. – Itt jegyzem meg, hogy ma már tudjuk: a szászok kapta területeken („Király-” vagy „Szászföld”) korábban, egyelőre ugyan még mindig meghatározhatatlan időben, de valószínűleg tünön legkésőbb a 11. századnak egészen az elején, székelyek szállásoltak bizonyára határvédelmi feladatokkal. A szászok betelepítését előzőn az ott lakó székelyek királyi parancsra aztán áttelepültek az itteni három székükből [(Szász)kézsd, (Szász)orbó, (Szász)sebes] a Kárpát-kanyar határolta termékeny, széles folyó völgybe. Így alakult ki a máig Háromszék néven ismert és valóban három székűből (Kézdi, Orbai meg Sepsi szék) állott közigazgatási egység (a mai Kovászna megye majd egész területe). A már a középkortól összefoglalón „szász” névvel illetett ideletelepültek távolról sem voltak egységesek, nem pusztán szász származásúak. Ez a lakosság meglehetősen vegyes összetételű volt, elsősorban németek alkották, de voltak köztük flamandok, vallonok is. Nagyobb csoportjaik (a kutatás mai állása szerint) kétségtelenül a Rajna alsó folyása mentéről (a mai Északnyugat-Németország, Luxemburg, Északkelet-Franciaország, Belgium) meg a mai Bajorország területéről költöztek Erdélynek a közelmúltig tőlük lakott tájaira. (Ld. NÄGLER, Thomas: **Agezearea sagilor în Transilvania.** Studii. Buc. 1981. 159–215, X. t., vö. még XIX. t.) A szász betelepítés, egyes közösségektől eltekintve, meglehetősen egyidőben zajlott le. A régészeti megfigyelések szerint temlemaik igen rövid idő alatt és nagyjából egyidőben épültek föl. [HEITEL, Radu: **Arheologia monumentului de arhitectură romanică din Cismădoara.** = *Apvlvm* XI. (1973), 287–290.] A székelyek „egyedüli honfoglalását” illetőleg csupán annyit: nyelvészeti maradvédekből, írott forrásokból, régészeti leletekből meghatározhatóan íket a ma tőlük lakott minden földön más népesség kétségtelenül megelőzte.

6. TAGÁNYI K.: **Gyepű és gyepűelve.** = *Magyar Nyelv* (= MNy) IX. (1913), 97–104, 145–152, 201–206, 254–266. – Ezzel kapcsolatos, bár kései, de nem érdektelen adat: „a székely gyepűi is elsősorban ledöntött fákból emelt torlaszokból állott.” BETHLEN Gábor erdélyi fejedelem elégedetlen volt ezzel a megoldással, ezért BETHLEN István „elrendelte, »hogy valahol kiváznak az utakon erősítése, ne az fáknak levágásával, hanem mentől erősebb árkoknak, sáncoknak hányásával erősítsék meg az utakat, mindenképpen az Ojtoz Utját, kiváltképpen ahol Ó felsége (ti. BETHLEN Gábor – FG.) fundáloival elfundáltatta volt». E czébből Háromszék minden rendű lakói »az fegyver mellett kapákkal, ásókkal, lapátokkal, tekenyökkel menjenek fel» s ha elkészültek az utak elrekesztésével, akkor derekasan ott fenn lakjanak, hiszem (!), ha az mi szegény atyáinkiai mostan az táborban szenvedik az sanaryuságot, ő kegyelmek is az havasban »az ott épült kalibákban és jó szenek mellett elszenvedhetik az vigyázást». Hogy azonban a székelyek továbbra is csak inkább a fa-torlaszokhoz ragaszkodtak, Evlia Cselebiből (I. 125. 126.1.) tudjuk.”

7. Uő.: i.m., 99–101. – Ő akkor még nem ismerte, így nem is ismertethette a gyepűkhöz tartozót (határ)várakat. Erdély középső s keleti részein (más vidékek illeten kutatása hiányában csak ezekről szólhatok) az egymástól (majdnem) egyenlő távolságban füzérszerűen sorakozó váraknak a kétségtelenül (helynevekkel is igazolható) meglete megkövetelte az állandó

s hozzátartozó őrséget. Az említett távolságot arra utalnak, hogy azok (könyű)lovass számára kb. egy napi járóföldet jelentenek mind egyik, mind másik vár irányában; mintegy fele-fele távolsáig ellenőrizték a rájuk eső határszakaszt. Erdélyből a 17–18. századból vannak utolsó adataink. Viszont a Kína s Korea közötti gyepp csak 1870-ben szűnt meg! (PRINZ Gyula: **Magyar földrajz. Az államföldrajzi kép.** = PRINZ Gy.–CHOLNOKY Jenő–TELEKI Pál–BARTUCZ Lajos: **Magyar föld, magyar faj III. Magyar földrajz III.** Bp. (é.n.) 352.

8. TAGÁNYI K.: i.m., 148. – Ezek a várak azonban egyrészt nem kimonodottan vagy éppen nem határvárak, másrészt nem királyi, hanem az adott család számára épített főúri erősségek voltak. Esetleg valamit mégiscsak megsejtett a jóval később fölfedezett, most már valóban királyi határvárakról? De sajnálatos, hogy nem fejtette ki a „hegyi várak” fogalmát. [Egyébként a határerősítés „szokása” mindmáig megőrződött: a MA-GINOT-vonal Franciaország keleti, Sigfried-vonal Németország nyugati határán vagy akár (csak) Székelyudvarhely környékén is az 1943-ban épített kiserődök sora. Érdekesképpem emlitem meg még, hogy a XI–XII. század fordulóján emelt kelet-erdélyi határvárak láncolata meglehetősen egybeesik az egykori római limessel.]

9. Uő.: i.m., 254–265.

10. BOROVSZKY Samu: **A honfoglalás története.** Bp. 1894.

11. Uő.: i.m., 52–56. – A várkúdi égetett falú földvár valójában bronzkori eredetű, de igazolt X–XI. századi újrafelhasználása. (Ld. FERENCZI István: *A X. századi földvárak és a korai helynevek tanúsága*, valamint FERENCZI Géza: *A moldvai csángó-magyarokról meg az Árpád-kori moldvai magyar határvédelem kérdéséről* e kötet napvilágot látó írásait.) A főképpen az egykori Alsó-Fehér megye területéről felsorolta többi (föld)vár azonban – mai tudásunk szerint – más korbeli.

12. A magyar behatolás és foglalás iránya még ma sem teljesen tisztázott.

13. BOROVSZKY S.: i.m., 116–117.

14. Uő. uo.

15. Uő.: i.m., 117–120. – BOROVSZKY S. eme megállapításai – mai tudásunk szerint – helytállóak.

16. MARCZALI H.: **Magyarország az Árpádok korában (1038–1301).** = **A Magyar Nemzet Története.** II. (SZILÁGYI Sándor szerk.) Bp. 1896, 168–169.

17. Az időpont és a védelem megszervezése (nagyjából) megegyezik néhány mai vélekedéssel. Nem szabatosítottá viszont e határvédelem területi elhelyezkedését. Persze, akkor még nem tehették meg ezt. Amint azt sem tudjuk, hogy a határvonal megerősítése csak akadályok állításából állt-e vagy pedig a római *limes* más országokbeli jelentkezésével azonosan – ámdé az Erdélyben ismeretlen – sok száz meg ezer km-en húzódo védőtöltés és -árok kialakítására gondoltak.

18. A Királyhágón „innen” várak és városok alatt a történelmi Erdélytől nyugatra fekvő területeken keletkezettek értette. A székely határróli feladattal Erdélybe való ekkori telepítéséről nem lehet beszélni. De határvédők mindeképpen szállásoltak előttük itt. Ezek, ismereteink szerint, részint magyarok, részint türk néptörödekek tagjai voltak. Ráadásul az Erdélybe vezető fő betörési utak meg átjárók egyáltalán nem a mai Székelyföld irányában és rajta keresztül vezettek. Ezeket a vidékeket messze elkerülték nem (is annyira esetlegesen) erősen védett voltak, hanem a Kárpátokon könnyű átjutást nyújtó hágók messze esése miatt. De ez a jelenség másképpen is magyarázható. I. László, s ez egybevégy MARCZALI H. követett fejtegetéseivel, mézshabarccsal kötött köfalú várak sorából állott védelmi vonalat hozott létre. (Ld. az e kötetben megjelenő fejezeteket: FERENCZI I.: *A X. századi földvárak és a korai helynevek tanúsága*; DÉNES István–FERENCZI G.–FERENCZI I.: *Az I. László-kori töltésvonalat*; FERENCZI I.: *Adatok Északkelet-Erdély kora Árpád-kori határvédelmi rendszeréhez*; FERENCZI G.: *A moldvai csángó-magyarokról meg az Árpád-kori moldvai magyar határvédelem kérdéséről*.) MARCZALI H.-nek ez a vélekedése (mégha bizonyos vonatkozásban hibás is) egyébként egybevégy és erősíti régészeti oldalról levont következtéseinket! Ti. I. László idejében (új) határvédelmi rendszernek kellett kiépülnie.

19. KARÁCSONYI J.: **A honfoglalás és Erdély.** = *Katholikus Szemle* 10. (1896) 456–483.

20. Az föl se merült benne, hogy ez a (Marostól és Királyhágótól nyugatra eső) gyepté egészen korai s csak ideiglenes lehetett (miként a később még keletebbre szervezettek is), valamint hogy többszörös védelmi vonal, de egyre keskenyülő övezet kialakításáról lehet szó.

21. KARÁCSONYI J. eme megállapításával vitatkozik – joggal X.Y.Z., mint hátrébb látni fogjuk. Akkor jóformán még ismeretlenek voltak az erdélyi honfoglalás kori magyar temetők.

22. A név eredetéről FERENCZI G.: **A Kerlés és Kerelőhelységnevről.** = Magyar Nyelvjárások. A KOSSUTH Lajos TE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve. XXX. Debrecen 1992, 37–44. Ismereteink szerint az úzoknak át kellett törniök a Nagy-Szamos menti, mélységben tagozott, erősségekből állott védelmet is.

23. KARÁCSONYI J.-nak igaza van e vár tekintetében: valóban (égetett falú) földvár volt az. De keletkezése hibás: ez (a másúti is szóba kerülő) egészen korai (10. század közepe–vége) határvédő várak sorába tartozik. Mindemellett érdeme annak felismerése, hogy Sárvár határvédelmi rendszer tagja volt.

24. Emne foglalási szakasz védőelemeinek a meghatározása, földrajzi elhelyezkedése meg időbeli beosztása KARÁCSONYI J.-nál – érthetőn – még mindig bizonytalan a néhány „ráhibázás” ellenére is. Véleménye azonban egyezik a mi eredményeinkkel, ezek tehát igazolják elképzelését.

25. Szerintem ez esetben (is) óvatosan kell eljárni: a „puszta” föld vajon valóban mindig *még soha* senkitől meg nem szállt, teljesen üres, lakatlan vagy pedig korábbi lakosságtól régebben vagy esetleg éppen „nemrégiben” „pusztává” vált, falhagzott terület volt-e.

26. Látni fogjuk a már említettem, e kötetben megjelenő értekezéseinkből, hogy ez tévedés. FERENCZI Sándor pedig az Ólt vadregényes, szépségekben bővelkedő szorosának az alsórakosi kijáratától lefelé néven nevezett helységekkel igazolta a folyómenti korai határvédelem megszervezet voltát. Vö. 33. jz.

27. E területek megszámolásának a folyamatát s idejét e kötetbeli más frásunkban taglaljuk, igyekeznünk tudásunk, mai lehetőségeinkhez képest a lehető legjobban megközelíteni a régmúlt valóságát. Ettől függetlenül érdekes, hogy (a megfelelő) adatok hiánya miatti „hibás” okoskodása ellenére is ráértett e területek megszervezésének a bizonyos időbeli különbségére.

28. I.m., 483. – Úgy vélem, majd száz éve frottai sajnálatosan – más vonatkozású kétségtelen tévedései ellenére – napjainkban is helytálló, fenntartás nélkül el is fogadhatók és meg is vizsgálhatók.

29. KARÁCSONYI J.: **Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól.** = Századok XXXV. (1901), 1039–1058.

30. Ez, esetleg kisebb fenntartással, bizonyára a későbbi Máramaros vármegyére vonatkozik.

31. Mindez azonban elképzelhetetlen így, a gyeptővezet nemcsak „tiltott”, de életveszélyes terület volt. (Vö. 7. jz.) E kérdésre vonatkozóan ld. még: MAKSAJ Ferenc: **A magyar falu középkori településrendje.** Bp. 1971. 40. „Az ország egy részén a király megbizottai parancsoltak. A nekik engedelmességek harcosokat és csatlakozott népeket (székely, besenyő, utóbb kun, jász) elsősorban a biztonság érdekében megfelelően helyezték el, nemegyszer az ország legtávolabbi részeiben. A harcosok telepei, úgy látszik, most is kicsinyek voltak, többnyire csak egy-két családnak és azok szolganépeinek adtak szállást ... A honvédelem feladataival megbizottak ... – a XI–XII. században – is az őrszolgálat követelményei szerint több-kevesebb szabályossággal sorakozó, helyüket könnyen változtatott kicsiny hajléksoportoknak laktak. E kis települések sorozata rendszerint valamilyen védővonalnak vagy védelmi zónának megfelelően, máskor a vár közelében helyezkedett el.”

32. I.m., 1041–1044. – Ma még mindig igazolhatatlan egyes adott helységek (vagy birtokok) gyeptelvére esése. Kérdés az is, hogy ez a helység stb. valóban gyeptelvéren feküdt-e vagy pedig az őrségek füzére, keletkezésekor, már rajta túl húzódtott. Máskülönb a gyeptelvére kezdetben széles, majd fokozatosan keskenyülő sávja vitathatatlanul az ország területéhez tartozott.

33. I.m., 1052. – Csak utóbb derült ki, hogy ekkor a kékesi erdőség bizony már korábbi lakott volt. Ott szállásoltak a besenyő eredetű kékkendek.

FERENCZI S. szerint legkésőbb a XII. század második felében valamelyik magyar uralkodó a Csík meg Háromszék közti kies Kászoni-medencécskébe átvezényelte e kis csoportot, néptörődéket. Legvalószínűbbnek az I. (KOMNENOSZ) Mánuel bizánci császár (1143–1180) vezéreinek az 1166. évi sikeres és pusztító betörését követő valamelyik évben bekövetkezett, már II. Géza (1142–1162) s III. István (1162–1172) elrendelte határvédelmi átcsoportosításhoz kapcsolását tartotta. Ld.: **Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek letelepülése és eredete.** (=Kászonszék) Cluj-Kolozsvár 1938, 53–90, kkép 87–88.

34. I.m., 1053–1054. – A ma megfigyelhető akkori nehézségek ellenére is – láthatjuk – KARÁCSONYI J. helységek tekintetében néhány valóban jó adattal fejlesztette tovább korábbi saját elgondolását is. A gátló tényezők ellenére is megsejtette a mára bebizonyosodott *mélységben tagozott* védelmi rendszer létrehozását és létezését. Hogy ma már mennyire másképp látjuk ezt, az most már más kérdés. Hibáitál azonban igazán nem róható föl.

35. N.N.: **A honfoglalás és Erdély.** (KARÁCSONYI János könyvéről.) = Erdélyi Múzeum XIII. (1896), 451.

36. Uő.: uo. – Nincs azonban igaza a gyepté mibenléte (szerinte a gyepté tulajdonképpen csak fatorlaszok voltak) s a helynevek tanúságtétele tekintetében. Ezzel kapcsolatban ld. még FERENCZI S.: i.m., 81–82.

37. X.Y.Z.: **A honfoglalás és Erdély.** Írta Dr. KARÁCSONYI János. **Katholikus Szemle** 30. (1896). = Századok 31. (1897), 225–230.

38. Uő.: i.m., 227–230.

39. PAIS D.: **Helynévmagyarítások** = MNy. XII. (1916), 15–19, 78–80.

40. I.m., 16. – Később a Nyugat-Magyarországon található egyezések alapján még e két falu közt, de Felőr mellett fekvő *Retteg* nevét elemezve, PAIS D. lehetségesnek tartotta, „hogy eredetileg ... varázslók visszavonulására szolgáló helyeket jelölték meg a rejtek szóval is, s innen ennek „latibulum” (= rejtekhely, rejteghely) értelme. A Sopron megyei Kapuvár környéki 1265: Ruhtuk ..., ma Rőjtök és az ugyancsak Sopron megyei Lajta melléki 1223, 1346: Ruhtuk ewr... a.m. Rejtőkör valószínűleg fejlődött „latibulum”, sőt az országvédelemben való szerepüknek fogva „örrejték” értelemben kapták nevről a szót a Szolnok–Doboka megyei Retteg-gel együtt.” ld. Reg. I. = uő.: **A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből.** Bp. 1975. 24–25.

41. FODOR F.: **Adatok a magyar gyepté földrajzához.** = HK XXXVII. (1936), 113–114.

42. Ezen lépünk most túl, mert a kétségtelen fejlődést jelentő FODOR F.-cel meglehetősen egyetértésben mi már régészeti ásatások eredményeit is felhasználjuk. FODOR F.-nek erre még nem volt lehetősége. Erdélyi keleti védelme tekintetében elsősorban az 1950-es évek vége meg 1978 között végzett munkálataink hoztak áttörést – az e kötetben (is) napvilágot látó értekezések tanúsítják ezt. E felfedezések segítségével tovább csiszolhattuk az eddigi képet: gyeptézőhöz nem tartozó vagy kétesnek (erre már FODOR F. is utalt!) ítéltető helységeket mellőzhettünk, illetve maig figyelembe nem vettek sorolhattunk be.

43. I.m., 113–114.

44. Mátyás királynak a moldvai uralkodóval, Ștefan cel Mare-val megkötött békeszerződésével (15. század vége!) rögzült a két ország közti új határ; valamivel nyugatabbra, de még akkor is a Kárpátok vízáztalaszóján túl maradv. Itt jegyzem meg, hogy a FODOR F. említette KRING M.-nak az erdélyi korai gyepté vonulásáról frottai majdnem egybevágóan a tölem meghatározottal. KRING M.: **Magyarország határai Szent István korában.** = **Szent István Emlékkönyv II.** (SERÉDY Jusztinián szerk.) Bp. 1938. 484–485.

45. Őnhibáján kívüli tévedése kitünik e kötet tanulmányából.

46. FODOR F. itt is tévedett. Hogy csak a Nagy-Szamos völgyét említsem az idő tekintetében: az innét ismert égett falú földvárak egyidejűek, semmiképpen nem jeleznek (egyébként nem is mutathatnak) „fokozatos”, időkülönbségkelléki építést.

47. Szépen mutatkozik meg FODOR F.-nek ez a felismerése: a Nagy-Szamos völgyében *Kozárvár* és alatta *Alőr*, *Várkudu* és szintén alatta *Felőr*, a kettő között pedig az előbb már tárgyalt (40. jz.) *Retteg* (*Rejtőkör*), feljebb levő mellékvölgy vizének a neve *Lesespaták Les* nevű helységgel.

48. A kötet szerzői is ugyanezt mondták tanulmányaikról. – Láttuk, a rendelkezésre álló irodalomra támaszkodó FODOR F. is – sok helytálló megfigyelésétől eltekintve – elődei elképzelései bővítette. De ő is nyugat-keleti déldővonal irányban végbemenő előretolásában vélte meghatározhatni a foglalás szakaszait. Ez az „alapelképzelés” egyébként csak a közelmúltban vált (végleg) tarthatatlanná az időben eléggé megközelítő és térben jól meghatározott, magyarázatot nem igénylő, már szőfajtott, (ritkán) szőfajtott még váró helynevekkel és okleveles adatokkal támogatott, földrajzi-katonai követelményeknek megfelelő vázlatunk megszületéséig.

49. FERENCZI, Alexandru: *Cetăți antice în județul Ciuc. = Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania* (= ACMIT) 1932–1938. Cluj 1939. Eny. Cluj 1939, a fenti sorrendben: 54–56. és 55–57. á., 45–54. á., 34–40. és 36–40. á., 10–26. és 4–27. á.

50. Uő.: *Raport asupra unei excursii arheologice în județul Trei-scaune.* = ACMIT 1926–1928, Cluj 1928. 244.

51. Ld. 33. jz.

52. FERENCZI S.: Kászonszék 84–86, 224. jz. – FERENCZI S.-nak az Olt alsórakosi s Nagyszeben közti szakasza és mellékvízei védelmére vonatkozó idézeteivel majdnem azonos PÁLÓCZI HORVÁTH András mai vélekedése; ez megerősíti FERENCZI S.-nak 1938-ban közzétett fejtegetését. Ld. PÁLÓCZI H. A.: **Besenyők, úzok, kunok = Magyarra lett keleti népek.** (SZOMBATHY Viktor–LÁSZLÓ Gyula szerk.) Bp. 1988, 117, 125–127: „Az Olt-kanyaron és az Olt mellékfolyóinál ... kimutatható korai besenyő lakosság; ezek helyébe később székelyek kerültek. Az Olt mellékvízeinek nevei, főként a baloldalon, annak emlékét őrzik, hogy a környék legkorábbi víznádó népe – a honfoglalás kori lakosság mellett – török nyelven beszélt. A török eredetű víznevek (Barót, Uzon, Barca, Brassó, Tatrang, Tömös, Zajzon) egyrésze besenyő eredetű lehet, bár nyelvészünk véleménye nem egyezik ... Az mindenesetre bizonyos, hogy arra a X. században még meglehetősen gyéren lakott vidékre – az Erdélyben uralkodó magyar törzsfők kíséretével együtt – besenyőket telepítettek, akiknek feladata volt a Havasalföldre átvezető hágók, ill. a hágókhoz vezető folyóvölgyek őrzése. Dél-Erdélyben tehát a besenyők kezdetben csakugyan határvédelmi szerepet töltek be, más határvéd elemek (szászok, vlahok) betelepítése előtt. A gyepűlven létesített besenyő települések beillesen abba az országos képhe, hogy a X. században etnikai alapon szervezték meg a határvédelmet, azaz ezt a feladatot főként csaladokozott népelemek osztották.” Uő.: **Besenyők, kunok, jászok** Bp. 1989, 28–29, 19. á. (térkép).

53. MOÓR E.: **Gyepűvédelem és településtörténet.** = *Népünk és nyelvünk* X. (1938) 113–139.

54. Nincs igazá: a *vonal* nemcsak az egy kiterjedésű térbeli alakzatot alkotó pontok sora, hanem egymáshoz közeli tárgyak, személyek sora vagy akár két, esetleg több helyet összekötő *képzeltbeli* egyes(ek) és vonal(ak). Ld. **Magyar Értelmező Kéziszótár** (JUHÁSZ József–SZŐKE István–O. NAGY Gábor–KOVALOVSKY Miklós szerk.) Bp. 1972, 1519. **vonal** (csz. 1.) Kiepitését illetőleg pedig – ma már ismerjük a magyar határvédelemhez fűzhető erősségek, de valóban „össze is függő” védőárok és -öltés XI. század végi létezését, legalábbis Erdély keleti „határszélén”, a Görgény-völgyétől (Sánci-fennsíktól) – az Olt alsórakosi szorosa alattig, légvonalban (!) mérve is 100 km-t meghaladó hosszúságban. Am ismeretek voltak az ő idejében is a római *limes* 1000 km-t is jóval meghaladó védőárkai s -öltései vagy akár az akkor néphez és időhöz ugyan még nem köthetett, de kétségtelenül létezett Csörsz-árka a Nagyalföld északi részén stb. Viszont az értelmezés alapján az „egyedi” gyepűk is alkotottak és alkottak is gyepűvonalat. S nem foghatók föl mereven a „vonál” védelméről vallottai sem: (erős túlzással) nem minden méteren állott határör.

55. Az Erdélyben tapasztaltaink értelmében a gyepűkapuhoz, határt védő várhoz mindenkéltől (ti. a X–XI. századra vonatkoztatva) a gyepűvonal *mögött* (azaz az ország *belseje felé!*) talájjuk a hozzájuk kapcsolható (határ)ör településeket. Ő azonban még nem ismerhette ezt a tényt.

56. MOÓR E.: i.m., 126, 9. jz. – MOÓR E. egyébként mind ebben, mind a következőkben ismertetendő munkájában igyekezett nyelvésztsárai meg FODOR F. szavahihetőségét lejártni. Sokban viszont kétségtelenül igazá volt. Tévédett azonban, szerintem, *Gerend* (*Grinden*, Maros megye)

nevének az eredeztetése tekintetében is. Ő ugyanis, feltehetően fekete-fehér 75 000-es katonai térképről olvasta le, hogy e falu nem köthető „emelkedéshez”, mivel folyó mentén fekszik, nem pedig emelkedésen (ti. KNIEZSA I. az „emelkedés” jelentésű szláv szóból vezette le). Márpedig e régi kiadású térképen – szerencsés esetben! eltekintve még szintvonalas újabb esetében sem – nem határozható meg „kiemelkedés” (sík területen máskülönben is már 5–10 m-es viszonylagos magasság is „kiemelkedés”, „halom”). Ezzel szemben Gerend a valóságban a Maros egyik, a mintegy 10 km hosszúságú kis patak mellék völgyének a fejében, 500 m tengerszint fölé emelkedő dombok között bújik meg, a közvetlenül fölötte mintegy 2,5 km távolságban húzódo gerinc 461 m magasságban tetőzik. Ennek mai neve „Coastea Grindului” [„Gerend (hegy)oldala”]. Oldalából három kis patak, köztük a falvacskák is átszélő Gerend-patak is fakad. KNIEZSA I. magyarázata tehát semmiképpen se vetendő el, de e kérdésben más az illetékes. De gondoljunk a moldvai *Egyedhalmára*. E kisváros kimondottan sík vidéken (a Tatrosnak a Szeretbe torkollása előtt, e két víz közén mintegy 200 m tengerszint fölötti magasságban) fekszik. A légvonalban 8–10 km-re emelkedő dombtetőn is éppen csak meghaladja a 200 m tengerszint fölötti magasságot! Vő, még KISS Lajos: **Földrajzi nevek etimológiai szótára**. Bp. 1988. 111. (**Aranyos)gerend**, illetve 510. **Gerend** cszó.

57. MOÓR E.: Honfoglaló.

58. I.m., 44–45, 66. jz.: „Teljesen valószínűtlennek tartjuk holmi kétes hitelességű archaeológiai szörványletelek alapján annak feltevését, hogy honvédelmi célú magyar települések már a X. században létesültek volna Délerdélyben ... Semmikép sem tehető fel, hogy a székelység ... honvédelmi célokból már a X. század folyamán szállta volna meg Délerdélyt. De meg nem is igen lett volna a X. században még valami honvédelmi telepítésre szükség Erdélyben, mert hisz az orosz steppe népeinek Magyarország keleti határai elleni rohama tulajdonképp csak a XI. században indult meg ... Délerdélyt... a magyarság feltétlenül későbbben szállta meg, mint Északerdélyt.” Vitatta VÁCZY Péter elképzelését, miszerint a magyarság Dél-Erdélyt a X. század derekán szállta meg, és csak ezt követte később Észak-Erdély elfoglalása.

59. I.m., 50. – Ma már tudjuk, hogy a székelyek a 10. század vége felé, legkésőbb a XI. század első éveiben már Dél-Erdélyben, a „Királyföldön” szállásoltak, valószínűleg központi utasításra.

60. I.m., 77–79. – Amint látható, MOÓR E. elemzéséből levont következtetései – időre is vonatkoztatva – közelítenek a mai régészeti eredményekhez.

61. I.m., 81. – Elemzéséből (nem teljesen világosan) kitűnőn MOÓR E. is nyugat-keleti vonalban déli irányú foglalat tartott valószínűnek.

62. I.m., 93. és 153. jz. – Ma már – érthetőn – egészen másként látjuk ezt a kérdést. A háromszékieknek a XII. század közepe táján vagy tőjjáig el kellett költözniök a szász telepeseknek területeket biztosítandó, Udvarhely és Maros szék esetében pedig a XIII. század 10–30-as éveirel beszélhetünk. E területek esetében viszont ezeket a székelyeket megelőzőn ott más magyar, elmagyarosodóban vagy már el is magyarosodott türk (néptörzsek) csoportok szállásoltak, ugyancsak lakosságcsere követően. Lakosságcsere elől egyébként – más vonatkozásban ugyan – MOÓR E. is írt. (i.h.)

63. I.m., 95.

64. KNIEZSA I.: **Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése. = Erdély és népei** (= Erd) (MÁLYUSZ Elemér szerk.) Bp. 1941, 19–34.

65. A Székelyudvarhely melletti Ócfalva „Mihályfalva” nevű határ részében és „Bud-vár”-ban az 1960-as években végzett régészeti ásatásokkor i.u. 7. századi *nyugati* szláv jellegű leletanyag került napvilágra. Persze, ez még túlságosan kevés KNIEZSA I. állításának akár a módosításához. De mindenképpen jelzésértékű.

66. Az írás 1941-beli megjelenése óta újabb, szintén nagy létszámú (tehát állandón megtelepedett lakosság) nem 5–10 éven át használható honfoglalás kori magyar temetők váltak ismertté. Egy részüket fölfedezésüket követően – föltárásuk nélkül! – felsőbb utasításra talajjalukkal szabályszerűn megsemmisítették. [Gyulafehérvárt egyszerre két (!) ilyen temetőt is; napjainkra alkalmazva *Marcus Porcius Cato* beszédeinek a híres zárását: „*ceterum censeo Carthaginem esse delendam*”.]

67. I.m., 19–24.

68. I.m., 25–28.

69. MAKSAY F.: **A szárszág megletelepülése.** = Erd 87–105.

70. I.m., 87–90. – A magyar foglalás irányával, kiterjedésével meg szakaszaival nem foglalkozott, de úgy-ahogy értekezéséből kihámozható, szintén észak-déli irányra gondolt. Az viszont kétségtelen, hogy – mai szemmel vizsgálva is – igen helyes meglátásai, észrevételei vannak, így – egyebek mellett – a megnevezte helységek és a határvédelmet erősítő vársor említése.

71. FEKETE NAGY A.: **A románság eredete és településük története.** = Erd 106–117. Az idézet a 106-on.

72. GYÖRFFY GY.: **A székelyek eredete és településük története.** = Erd 35–86.

73. I.m., 62–63. – GYÖRFFY GY. is szakaszonként képzelte el a székelyek betelepülését, időben nem szabatosítva azt, és áttelepülőkként, nem pedig központi utasításra átvezényeltékként tekintve őket. A kutatások idevágó eredményeire támaszkodva pedig határozottabban foglalkoz(hat)ott török népelemek jelenlétével is. – Itt jegyzem meg azt az óhatatlanul felmerülő – sajnos a kutatások hiányában ma még eldönthetetlen – kérdést, hogy a Bihari-hegység nyugati oldaláról meglehetősen ismert gyeptípusnak nem voltak-e „előretolt” egységei a hegytömb keleti lejtőin is. [Erdély nyugati határai mentén feltűnő néhány erre utaló helységnév jelezne az akkor (tú. 10. század végén) ott már fölöslegessé vált kelet felőli védelmet] a Keleti-Kárpátok valamivel későbbi keleti előteréhez hasonlóan.

74. I.m., 63–65. – Ebben az esetben is voltak a hajdani valóságot térben is, időben is jobban megközelítő vélekedések.

75. I.m., 67–69. – Akkor még ismeretlen volt az ezekben a tájegységekben a székelyek előtti vegyes, magyar és türk töredékek itteni szállásolása. (Egyébként ma is vannak kicsi őtörök csoportok itteni egykori jelenlétét vitatók. Ez a vita is a jövőben, nyilván mindenki hasznára, fog eldőlni.)

76. ELEKES L.: **Magyarok Moldvában és Havaselvéen.** = Erd 142–163.

77. I.m., 144–151. – Ma már korai (X. századi is!) régészeti leletek igazolják a hajdani magyar jelenlétet (román kutatók szerint „magyar terjeszkedést”).

78. MIKECS L.: **Csángók** [Bp. 1941]; uő.: **Kárpátokon túli magyarság. = Magyarok és románok.** I. (DEÉR József–GÁLDI László szerk.) *A Magyar Történelemtudományi Intézet Évkönyve* 1943. Bp. 1943. 441–507. – Egyik nagy érdeme, hogy a magyar határvédelem XI–XIII. századi helyzetét részletesen tanulmányozta, s – ELEKES L.-hoz hasonlóan, de hozzá képest – sokkal bővebben tárgyalta is azt. Viszont még ő is úgy tudta, s ez a vélemény még sok vita után is sokáig tartotta magát: „a Duna-medencében ... Magyarországon nem építettek várakat a XIII. század vége előtt.” Azzal azonban tisztában volt, hogy nem mindegyik havaselvi vagy moldvai *Oradea*, *Oratia* stb. nevű „emlék” valójában egykori magyar várat takar.

79. I.m., 448–460. – Időközben *Karácsonkő (Piatra Neamt)* mellett XII. században emelt magyar (határ)várak fedtek föl az ott végzett régészeti ásások, de Románia területén máshonnan is ismeretesek jól kezelt magyar régészeti leletek! És számuk bizonyára tovább növekednek, ha (főképpen) rendszeres tervásásokat lehetne végezni. Vö. még: RÓNATAS András: **A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe.** Tankönyv. Bp. 1997. 103.: „A Kárpátok előterében ... előkerültek olyan temetők, amelyeknek a régészeti anyaga alapos egyezést mutatott a honfoglaló magyarságéval. Ez a Kárpátokat északra Przemysłtól és délen Bukarestig keletről körülölelő sáv jelenleg hat lelőhellyel szerepel (*Przemysł, Szudova, Kirlosz, Progota, Grozești, Bukarest-Tei*). Alig lehet kétség afelől, hogy itt a Kárpát-medencéből kihelyezett, tehát már a honfoglalás utáni figyelő őrség, a külső gyeptűsávot vigyázó őrhelyek lakosairól van szó, és nem a Kárpát-medence felé igyekvők temetőiről.” (Én emeltem ki az utóbbit – FG.)

80. I.m., 461–463. – Már akkor is vitátták ezt. Mai tudásunk alapján székelyektől egyáltalán nem származhattak a moldvai (ősibb) csángók. Viszont kétségtelenül el kell fogadnunk a Nagy-Szamos forrásvidéke–felső folyása menti magyarság részvételét eme (ősibb) csángó csoport megszületésében. Az pedig tagadhatatlan, hogy helyesen ismerte föl: a mold-

vai (ősibb) csángók második, déli csoportja a későbbi Udvarhely székől előbb a Csíki-medencébe került át, majd innét vezényelve át őket a királyi hatalom a Szeret mentére – csakhogy ezek nem székelyek voltak.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Evoluția abordării maghiare a problemicii sistemului de apărare a granițelor de est ale Ungariei în timpul Arpadienilor (Rezumat)

Autorul încearcă să prezinte sumar pe baza literaturii accesibile pentru el cercetările și rezultatele maghiare mai însemnate referitor la organizarea sistemului de apărare a granițelor de est ale Ungariei în timpul Arpadienilor. Opiniile unecori contradictorii, alteori convergente se completează reciproc într-o evoluție comună.

The Evolution of the Hungarian Approach to the Problem of the System of Defending the Eastern Frontiers of Hungary during the Reign of the Árpadians (Abstract)

The writer tries to give a summary, with the help of accessible literature of the most important Hungarian researches and results referring to the organization of defending system of the eastern frontiers of Hungary during the reign of the Árpadians. The contradictory or sometimes convergent opinions mutually complete in a common evolution.

ALBERT Ernő

Adatok a határőrség 1762–1764-es szervezéséhez

(Kivonat)

Az 1762–1764-es határőrség-szervezés idején, különösen 1762 őszétől Csíkban, Háromszéken és Udvarhelyen igen feszült viszonyok alakultak ki a falvak, városok lakói életében. Többnyire azért történt, mert a szervezőknek szinte minden helységben sikerült egy-egy szűk csoportot összeírniuk, és fegyverrel ellátniuk. Őket limitrophusoknak, új határőröknek, BUCCOW katonáinak nevezték. A fegyverek kiosztása után ezek az új katonák erőszakoskodtak, azokat, akik nem vették fel a fegyvereket, állandó rettegésben tartották. A szerző ebben az írásában a szervezés ezen időszakának néhány mozzanatát mutatja be. Írását azért tartjuk fontosnak, mert tudvalevőleg a Bűnvizsgáló Bizottság kihallgatásairól készített jegyzőkönyv háromszéki vonatkozású része elveszett, így más írásokból kell pótolni az itteni történések megismerését. A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban most talált iratok adatai kiegészítik a csíki eseményeket.

*

Báró Adolf Nicolaus BUCCOW, akkor már Erdély főkormányzója és katonai irányítója parancsára 1762. július 24-én Gyergyószékben megkezdődött a székely határőrség szervezése. Augusztusban Felcsíkon, Alcsíkon, a Kászonokban, Háromszéken is folytatódott, sőt a hónap végére a bizottság eljutott az akkor Udvarhelyszékhez tartozó Bardócszékre is. Ha kezdetben a fenyegetések segítségével bizonyos sikereket értek el a szervezésben, augusztus utolsó napjaiban a bizottságnak csalódnia kellett, mert a lövéteiek

nyíltan megtagadták az engedelmességet. Mivel a továbbiakban több falu követte példájukat, sőt Székelyudvarhely lakosai is hasonlóképpen jártak el, szeptember 15-re maga BUCCOW a városba sietett. Különböző rábeszélésekkel, ajándékokkal próbálta rávenni a város lakóit a határőrség elfogadására, de minden próbálkozása sikertelennek mutatkozott, így feladata végezetlenül kellett visszatérnie Nagyszebenbe. Ettől kezdődően a szervezők az eddigi kisebb méretű ellenállások után egyre nagyobb akadályokba ütköztek.

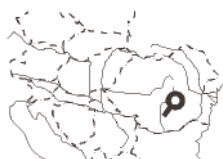
BUCCOW ezen tapasztalatok ellenére sem változtatott eddigi módszerén, meg volt győződve, hogy sikerül a székelyeket engedelmességre bírnia. Újból a Székelyföldre utazott, s október 24-én Gyergyószentmiklóson tartott gyűlést. Mivel időközben fegyvereket is szállítottak a székekbe, azt tervezte, hogy megkezdi a katonáknak felíratnak felesketését.

A gyergyóiak korábban már közölték követeléseiket, de választ nem kaptak rá, most ismételtlen megfogalmazták, hogy csak abban az esetben fogadják el az új határőrök közé állást, ha megadják a régi szabadságukat, saját nemzeti tisztjeik vezetésével katonáskodhatnak, s ha hazájukból nem viszik külföldi hadjáratokra. Követek kiválasztásával akartak nyomatékot adni követelésüknek, akik a főparancsnokkal ismételtlen közölnék feltételeiket, de a megbízottakat BUCCOW elfogatta. Ekkor az összegyűlt lakhelyére támadtak, s követelték követeik szabadon bocsátását, kéréseik teljesítését. BUCCOWnak innen is eredmény nélkül kellett volna távoznia, de közben olyan esemény történt, amely egyszerre megbontotta az egységes ellenállást, később pedig Csík-, Háromszék általános felbolydulásához vezetett.

A szentmiklósi pap, egyben esperes SIKÓ József, az erdélyi püspök BAJTAY utasítására már korábban is többször hangoztatta hívei között a fegyverek felvételének szükségességét, most azonban a tisztek ígéreteit is felhasználva mintegy 40 embert arra készítetett, hogy felvegyék a fegyvert, és az eskü letételére is vállalkozzanak.

A következő napokban BUCCOW Csík-szeredában tartózkodott, s az általános ellenállás,

* Sf. Gheorghe, Înfrățirii 8, Bl. 4A/9, RO-4000

a fegyverek visszaadása ellenére fenyegetés és megvesztegetés eredményeként 7 szentimrei férfi arra jelentkezett, hogy felveszi a fegyvert. Néhányan Kézdivásárhelyen is hasonlóképpen jártak el.

A hír gyorsan bejárta Csíkot is, Háromszéket is. S a falvak többségében, ha csupán néhányan is, de az ígéretek csábítására a hatalom mellé álltak.¹

Amit a hatalom fenyegetéssel, katonai erővel nem ért el, az ezekben a napokban, éppen a belső ellenállás megtörésével, néhány új határőr jelentkezésével elkezdődött – ha csak még kis csoporttal is. Ez a folyamat oda vezetett, hogy fokozatosan többen is a fegyvert felvevők közé álltak, akik most már maguk, gyakran erőszakkal követelték a falvak többi lakóitól is a beállást. Egyre gyakoribbá váltak a belső viták, zavargások, sőt nyílt megtámadások is. Mivel az új határőrök fegyvert kaptak, jelentős erőt éreztek magukban. Önbizalmukat növelte, hogy a jelenlevő osztrák katonák is őket támogatták, sőt rendszeresen bujtogatták azok ellen, akik ellenálltak, amikor a fegyverek felvételét követelte a hatalom. Ekkor Csík- és Háromszék nagyon közel állott ahhoz, hogy polgárháború törjön ki, hisz egyes helyeken valóságos néplázadás kezdett kialakulni. A falvak és városok lakói rettegésben éltek. Odáig fejlődött az ellentét, hogy szomszéd szomszédját, testvér testvérét kezdte vádolni. Akik a fegyvert felvették, nemesekre, régi haragosaikra, még egy-egy faluközösségre is rátámadtak. Ezeket az új határőröket limitrophusoknak, „BUCCOW katonáinak”, fegyvert felvevőknek, megalkuvóknak, egységgtörőknek, testvérharc szítóknak, gyáváknak, árulóknak nevezték.²

HALLER Pál 1763. január 28-án írta gr. BETHLEN Gábor udvari kancellárnak: „akik a fegyvert felvették, azoknak mindenféle erőszakosságot megengedtek; akik a fegyvert felvenni vonakodtak, azokat szörnyű kihágások (exessen), kínzások (extorsionen) által kényszerítették. Sok vér folyt, a katonák másokat üldözöbe vettek, és agyonütöttek, a nemes embereket is megtámadták, őket okolván helyzetük megváltoztatása miatt, úgyhogy sokan elhagyták birtokaikat és máshová költöztek.”³

Szájról szájra járta a falvakban, hogy hol, mit követtek el „BUCCOW katonái”. Jónéhányat falvanként is feljegyeztek tetteikről.

Csíkdánfalván azok, akik felvették a fegyvert, összegyűltek, és arra esküdtek, hogy a pénztárnokon régi követeléseikért elégtételt vesznek.⁴

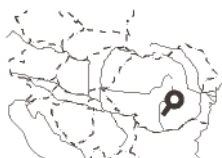
A kézbe került fegyver az emberek indultait erőteljesen felszabadította, a korábban kialakult viszonyokat megváltoztatta, az ellentétek felszínre kerülését fokozta. A szintén csíkdánfalvi KOVÁCS József azok közé tartozott, akik mindvégig a fegyverfelvétel tagadására, az ellenállás erősítésére, kitartásra serkentették a falu népét. Amikor e faluban is sok ígélet következtében a „kartélyházban” felvették a fegyvert, BÍRÓ Andrászt szólította meg miatta: „Kegyelmetek is felvették a fegyvert?” Melyre BÍRÓ András azt felelte: „Felvettem, és annak utána nem is fogom úgy megbecsülni a nemeseket, mint eddig, mert eleget húztak és vontak eddig minket.”⁵ A dánfalviak azt követelték, hogy a nemeseket is írják fel a határőrök közé, és eskettessék meg a szokásos módon.⁶

Ez az ellentét azért is a bujtogatás eredményének tulajdonítható, mert a lakosok döntő többsége lófő és gyalogos volt. 1614-ben csupán 4 jobbágy és 17 zsellér élt a közösségben, 1750-ben 10 jobbágyat és 1 zsellért írtak össze.⁷ BENKŐ József az 1721-i adatokra hivatkozva 6 jobbágyról írt, nemest hármat említett, viszont 59-en voltak lófők és gyalogosok.⁸

A limitrophusok panasza szólt meg akkor is, amikor szintén Csíkdánfalván a nemeseket támadták, mivel sokan csúfolták őket: „Annak utána, hogy katonák lettek, elégszer mondták azt, hogy ki kellene hajtani adta nemes embert a faluból, vagy legyenek ők is katonák, nehogy tovább csúfoljanak.”⁹

Ez alkalommal nem beszélve az 1763. január 11-én Várdotfalván tartott székgyűlés elleni támadásról, amelynek kevés híján emberáldozata is lett volna, sem arról, hogy a Pálfalvát megtámadó új határőröket a falu lakói hogyan kergették el, hanem csupán még egy-két közösségben ez időben történekről emlékezünk meg.

Csíkszentdomokoson RESMÜLLER kapitány hosszú ideig a községet rettegésben tartot-

ta, mivel sok biztatás ellenére sem voltak hajlandók felvenni a fegyvert. A kapitány biztatására 18 új határőr kezdte fosztogatni a lakoságot. A kellő eredmény hiányában még 104 katonát és limitrophust rendelt a faluba. Tervszerű izgatással, félelemkeltéssel akarták rákényszeríteni a falura az új katonák közé állást. Rendszerint éjszaka bolygatták fel a lakosokat. Puskáikkal lövöldöztek, különböző eszközökkel rémítő zajt támasztottak, majd nagy kiabálások között fáklyákat gyújtottak, és végigvonultak a falun. Olyan hangulatot teremtettek, mintha utolsó végveszélybe került volna minden lakos. Ennek és a személyenkénti kínzások hatására a faluból többen felvették a fegyvert, de a kapitány azt akarta elérni, hogy mindannyian a határőrök közé álljanak. Sok gazda állatait elhajtották: feltételük a visszaadásra az volt, ha a fegyvert felveszi a tulajdonosuk.¹⁰

Hasonló eszközökkel, próbálták fegyverfelvételre kényszeríteni Csikmadaras, Rákos, Madéfalva, Göröcsfalva lakóit is.

Mindezidáig keveset tudunk arról, mi történt Háromszéken ezekben a napokban. A csíki események részleteit is kiolvashatjuk abból a jegyzőkönyvből, amelyet a Bűnfenyítő Bizottság készített a madéfalvi vérengzést követően, s amelyet IMREH István közzétett 1994-ben. A Bűnfenyítő Bizottság Háromszéken is elvégezte feladatát, elkészítette a kihallgatásokról a jegyzőkönyvet, de ez a rész az idők folyamán eltűnt, vagy esetleg valamely könyvtár, irattár mélyén lappang még mindig. Ezért nem ismerhetjük részleteiben, mi történt Kézdi-, Orbai-, Sepsiszékekben a határőrség szervezése idején. Ezt pótolandó néztük át a Sepsiszentgyörgyön működő Állami Levéltár iratait. Sikerült néhány részletekre mutató adatot feltárnunk az új határőrök erőszakos tetteiről is.

Uzonban PÜNKÖSTI Mózes nemes ember panaszkolt, hogy 1763 tavaszán, áprilisban, amikor a mezőn dolgozott, „két limitrophus kökösí lovas katona, úgymint: ORBEK József és TÓK Sámuel” minden ok nélkül rátámadtak, kivont karddal mindketten a faluig kergették. A házak közelében azonban utolérték, s addig verték kardjukkal, amíg elunták. Amely karjával vé-

dekezett, annyira megkékült, hogy „nem volt különb a szederjes posztónál”. Majd a kökösí hadnagyhoz vitték, és bezárták. A sebek miatt két hétig ágyban fekvő beteg volt.

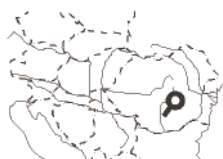
Szintén kökösí limitrophus katona, GYÖRGYBÍRÓ Ferenc egyik lakostól a tinóját hajtotta el, s megölette. ZAJZON Bálint pedig DANIEL Mihály limitrophus katonára panaszkodott, aki 1763 októberében az országúton minden ok nélkül rátámadt, kardjával a fején ejtett sebet, s csak az „Isteni kegyelem”-nek köszönhetően maradt életben. Megtámadták ZAJZON András is a limitrophus katonák. SZÓTS Mihály, GYÖRGYBÍRÓ István és MÁRK Ferenc támadók marháit akarták elhajtani. Mivel ellenállt, faragó fejszójét vitték el, s az árát a kocsmában megitták.

A régen kialakult és szigorúan tiszteletben tartott falutörvényeket az új határőröknek állt katonák nem tartják be, nem érdekük betartása az idegen tiszteknek és katonáknak sem, ahol lehet, inkább ellene tesznek, amely azt eredményezi, hogy teljes felfordulás alakul ki majdnem minden közösségben.

Uzonban a falu emberei panaszkodták, hogy a határpásztorságot az új katonák miatt senki nem vállalta, mivel a határban talált állatokat elhajtották, a határkerteket szétdobálták, a hidat SIMON Gábor és DÁNÉR Mihály szétszedte, a tanorokkerteket szintén letördelték. Szabadon jártak a fűben, a vetések között, az egész határban.

SIMON Gábor sorban több lakásra is rátámadt: MENYHÉRT Mihályt a „maga életin az földre leverte minden igaz ok nélkül”, és ekkor testét több helyen megsebezte. KUTI Györgyre is SIMON Gábor támadt rá. Kilenc társával éjszaka házát körülvevették, és el akarták fogni. Elölük bujkálnia kellett, több héten át nem térhetett haza. Időközben lovait elhajtották. KUTI Istvánra azért támadt három rendben is nyolcadmagával SIMON Gábor éjnek idején, hogy elfogják, és erőszakkal az újonnan fegyvert felvett katonák közé állítsák. Ugyanezt panaszkolta KUTI Mihály is.

TROMBITÁS BALOG István limitrophus KUTI Sámuel lakásának egyik részét lefoglalta, a cselédeket téli időszakban kikergette,

az egész családot üldözte, három gyermekét a padról le akarta húzni. Más új határőrök is megtámadták. DÁNÉR Mihály több társával naponta kereste, hogy katonának kényszerítse, ezért mintegy két hónapig házát kerülnie kellett, még gyermeke temetésére sem térhetett haza. KUTI Mihály néhány limitrophus nevét közli: SIMON Gábor, TAMÁS János, GYÖRGYBÍRÓ István és Péter még több más társukkal újból lakására támadtak, az állatait bizonyos időre fuvarra erőszakkal elhajtották.

PÁL Józsefet novemberben egyik éjszaka lakásáról erőszakkal hurcolta el DANER Mihály, ISTÓK Pál, DANKÓ János. Sepsiszentgyörgyre kísérték, „arestomba” tetették, ott „kereszt vasba verték, 14 napig erős fogságban tartották.”

KUTI Ferencet szintén a már korábban említett új határőrök Töröcsvára hajtották, hat hétig ott kellett őriznie a határt, azalatt állatait különböző fuvarokra befogták.

A továbbiakban is sorolhatnánk azon eseményeket, amelyeket az új határőrök követtek el Uzonban.

A frissen katonának állt falustársak hasonlóan jártak el Szentivánban, Kőkösön, Bikfalván, Lisznyóban, Magyaróson, Szacsván, Kisborosnyón is.

Kőkösben NAGY Györgyné elmondotta, hogy 1763 júliusában SERESTER Mátyás új határőr lovas katona „éjszakának idején házára ment, leányát fekvő ágyába karjánál fogva hurcolta, tépte, mezíten kardjával fejét el akarta ütni minden ok nélkül”. NAGY Györgyné GYÖRGYBÍRÓ Pál is a következő szavakkal támadt rá: „köszönje, hogy a mezőn nem találta, mert a kardjával mind összeroncolt volna”. Aztán a házána szidta.

SIMON Gábor nemcsak Uzonban, hanem Kőkösben is több embert rettegésben tartott. KERESZTES Jánost a helybeli FÜLÖP Sámuellel, FÜZI Mihálllyal és FÜZI Györggyel támadta meg, „ottan házában »arestaltak« fenyegetvén, hogy vasba vernek.”

Limitrophus SÁROSI József azzal fenyegette meg a falu bíróját: „úgy bántak volna vele, hogy lepedőben vitték volna haza.”

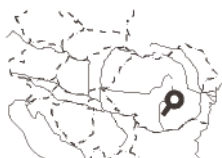
Bikfalván mondotta el „Mlgos obesterné SIMONIné B. APOR Anna Aszszony”, hogy 1763. január 14-én Szebenből hazafelé haladva

Prázmáron túl az oprszágúton Limitrophus kökösi GYÖRGYBÍRÓ Pál néhány társával együtt „kocsijához vagdaltak, döfödtének annyira, ha az kocsis el nem nyargalt volna, talán meg is ölték volna.”

A kisborosnyói SIMON Ferenc szintén kegyetlen sorsra jutott, mivel nem volt hajlandó új határőrnek állni. 1763 januárjában limitrophus kapitány KÁLNOKI Sándor parancsára egy strázsamester több katonával „maga házána el fogatta, keményen megkötöztette, kivont fegyver közti vétetvén estve vacsora után kötözve Zágónba quartélyára vitette, ottan felettébb káromolván fegyverekkel vállait szintén ereje felett megragadván quartélya előtt jó darabig hordoztatta, annak utána levonatván a földre keményen megverette, és fegyverhordozás terhelés mián máig vagy holtig is félszeget tapasztal”. „Nem sok idő múlván elfogatására újból strázsamester feles katonákkal házára küldötte, azok ismét arestomba akarván vinni, míg a szekér a faluból eléállott elvitelére, és azon éjszaka hírével esvén megírt kapitány úr, hogy el nem foghatták maga is a házára jött, úgy kereste. Feleségét, öreg anyját tanálván, azt boszorkánynak szidta, egyéb rútkáromkodásokkal is szidván erőltette arra, hogy megtudhassa”, hol bujkál a ház gazdája... annyira üldöztetett, hogy télnek idején három hétig kellett feleségével együtt házát kerülni, sok szenvedésekkel és nagy károkkal.”¹¹

A fennmaradt viszonylag kevés iratból még egész sor hasonló eseményt sorakoztathatnánk fel annak bizonyítására, hogy a határőrség szervezése idején az erőszakos toborzásnak eredményeként mind Csíkban, mind Háromszéken teljesen felbomlott a rend, s kevés tartotta, hogy polgárháborúvá nem alakult az egymásnak feszülő ellentét.

Sepsiszentgyörgy, 2001. november 16.

Jegyzet

1. TELEKI Domokos: **A székely határőrség története**. Franklin Társulat Bizománya. Budapest 1877. 17–19.; SZÁDECZKY Lajos: **A székely határőrség szervezése 1762–1764-ben**. A Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala. Budapest 1908. 35–36.; IMREH István: **Látom, az életem nem olyan gyönyörű**. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1994. 18–20.
2. TELEKI Domokos i.m. 18.; IMREH István i.m. 20.
3. SZÁDECZKY Lajos i.m. 309.
4. JAKAB Elek: **Tanulmányok Erdély XVIII. századi jogtörténetéről**. A Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala. Budapest 1878. 37.
5. IMREH István i.m. 232.
6. Uo. 244.
7. EGYED Ákos: **Falu, város, civilizáció**. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1981. 113.
8. BENKŐ József: **Transilvania specialis** I–II. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár 1999. 223 és 230.
9. IMREH István i.m. 237.
10. JAKAB Elek i.m. 1878. 31.
11. SÁLvt Fond 8. 31. szám. 2–7.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Date privind organizarea regimentelor de grăniceri din Transilvania (1762–1764)

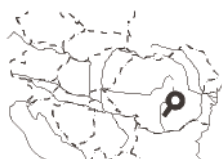
(Rezumat)

Deși majoritatea societății secuiești s-a împotrivit, organizatorii regimentelor de grăniceri au reușit să atragă sub arme grupuri mici, aproape în toate localitățile. Conflictele create în Trei Scaune au fost similare celor cunoscute din Ciuc, dar procesele verbale referitoare nu s-au păstrat. Lucrarea completează cunoștințele noastre utilizând alte surse, păstrate actualmente în Arhivele Statului din Sf. Gheorghe.

Data about the Organization of the Border-regiments from Transylvania (1762–1764)

(Abstract)

Although the majority of the Székely society resisted, the organizers of the border-regiments succeeded in calling up small groups almost in each locality. The conflicts created in Háromszék were similar to those known in Csík, but the minutes have not been kept. The paper completes our knowledge using other sources, that are being now kept in the State Archives of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe).

18–19. századi levéltári adatok a Gidófalvi Malmos Közösségről

(Kivonat)

A malmos közösségek a székely köztulajdon egyik formája. A dolgozat ezt a tulajdonformát ismerteti, a Gidófalvi Malmos Közösség példáján, amelynek a Székely Nemzeti Múzeum által az első világháború előtt bementett régi iratai ma a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban találhatóak.

A Malmos Közösség

A székely falutörvényeknek fontos csoportját képezik a birtokviszonyokat szabályozó iratok. Napjainkban – a romániai földtörvénynek köszönhetően – egyre gyakrabban kerül szó a közerdőbirtokosságokról. A megjelent publikációk részletesen foglalkoznak a Közerdőbirtokosságok felépítésével, településenkénti hatáskörével és belső törvényeivel. Erdélyszerte minden település felkészült, hogy élve a törvény adta lehetőségekkel, újralesszi ezen jogfosztott intézményt. A néprajzi és gazdasági szakirodalom számos más birtokközösséget is ismer.

A székely tulajdontörvények egy jelentős része foglalkozik azon kis csoportokkal, amelyek valamely termelő eszköz vagy gazdasági létesítmény közös birtoklásban való használatára, tulajdonlására alakultak. Tudunk bányaközösségekről, cséplőgépközösségekről, de még ekeközösségekről is. A közösen létesített, vagy megszerzett malmok, darálók sok település életében fontos gazdasági, társadalmi szerepet játszottak. A bánági határörvidéken, az egykori Krassó-Szörény vármegyében napjainkig élnek és működnek a kis malmos közösségek. Az erdélyi levéltárak mélyén számos olyan okirat található, amely a mára eltűnt vagyunkközösségekre utal.

A Román Állami Levéltár Kovászna megyei gyűjteményében (korábban Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár)¹ található, 401-es számmal jelzett köteg egy a 18. században mindennapi általánossággal bíró közösségről, a malomközösségekről vall. A jelzett iratszám a Gidófalvi Malmos Gazdaság iratait foglalja magába. Az anyagot CSUTAK Vilmos és LÁSZLÓ Ferenc 1911-ben mentette be a Székely Nemzeti Múzeum levéltárába, és az ekkori múzeumi *Jelentés*ből tudjuk, egyben a malomházat is megvizsgálták. A levelesláda 1961-ben került át az Állami Levéltárba, a többi múzeumi állománnyal.

Az iratsomó kezdetét egy kétszer két oldalas B4 méretű kéziratok okirat jelenti. Ezen dokumentumot a Gidófalvi Malmos Gazdaság alapító okirataként 1755-ben keltezték Gidófalván. A további kutatások alapján megállapítható hogy „Nemzetes LAJOS János Uram házában”² A Malmos Gazdaság létrehozójaként 30 gidófalvi gazda írta alá, a közbirtokosságban az Olt vizén, a Dellő nevezetű helyen létesítendő malom alapító dokumentumát.

Az okmány első részében kinyilvánítja a szándékot, mely szerint létrehozói „magunk és Poszteritásunk jövődöbéli hasznára”³ malmot kívánnak építeni. Ugyancsak itt tesz említést e dokumentum arról, hogy ennek érdekében meghívták falusfeleiket közösségükbe. Aki a megkeresés ellenére nem vállalja a részvételt, az se maga, se utódjai többé be ne állhassanak. Kitér arra az esetre is, ha valaki a településről, az adott időpontban való távolléte – katonai szolgálat vagy egyéb hivatal – miatt nem nyilatkozhat az alapításban való részvételtől: ezt utólag megtehesse, és egyenlő jogú tagként bevéssék.

A közösség egyenlő jogú tagja lehet az a személy, aki bár más faluba költözött, de portát tart fenn Gidófalván, és viseli annak minden terhét. Ha azonban valaki úgy dönt, hogy eladja falubéli házát, és máshová megy lakni, része automatikusan szálljon a malmosokra. Ha valamely malmos gazda ki kíván lépni a közösségből, ennek része is a gazdaságot illeti. Az utódlásról szóló passzus kimondja, hogy egy gazda utódai közül „helyébe ha meghal be állhat ingyen egyik, ha a többi ha be akarnának állni, s itt laknak fizessenek személy szerint tíz tíz magyar forintot”.⁴

* Szeged, Vitéz u. 3., H-6722

Az okirat pontosan intézkedik az építésben és alapításban, majd a fenntartásban való egyenlő részvételről is. Az építést három maguk közül választott alkalmas malombíró irányítására bízzák, akik munkájukért a malomvámából kapnak fizetést. Megválasztásuk egyenlő akarattól történjen, akárcsak a molnáré. Feladatuk a továbbiakban is megszervezni az aktuális munkálatokat, és ellenőrizni, hogy a tagok egyenlő mértékben vegyenek részt benne. A létesítmény hasznának érdekében egyben kötelezik magukat az aláírók, hogy pénzbírság terhe mellett a tulajdonostársak kötelesek az új malomban öröltetni. A további levéltári okiratok tanúsága szerint ezen kitélt az indokolhatta, hogy a Malmos Gazdaság malmának alapításakor még másik két malom is volt a faluban, egyik „Tek(inte)tes Árkosi BENKŐ Rafaj”, a másik pedig „Szozyori NAGY Barabás eö kejnék” és társainak tulajdonában.⁵ A molnár az örítés sorrendjében nem tehet kivételt, minden gazda gabonáját érkezés sora szerint öntheti fel, kivételt képez a haláleset vagy lakodalom; ezt a lehető leggyorsabban kell kiszolgálni. Az alapító okiratban lerögzítették, hogy szombat napkeltétől napnyugtáig a vám a Gidófalvi Református egyházmegyét illeti.

Külön cikkely foglalkozik az esetlegesen felmerülő viszálykodásokkal. Ha ez belső, a malmosok között fordulna elő, akkor a malombíró és két választott törvénykező köteles mindkét felet meghallgatni és részrehajlás nélkül igazságot tenni. Amennyiben a malomközösséget vagy tagjaik valamelyikét kívülről perelné valaki a malom dolgában, akkor a közösség egységesen kell, hogy kiálljon, és az esetleges költségeket is egyenlő mértékben kell viselni. A további levéltári adatokból kiderül, hogy ez nem volt hiábavaló, hisz viszonylag gyakran citálták törvény elé a malomközösséget. Erről bővebben hátrább szólunk.

Az okiratot harminc aláírással és viaszpecséttel érvényesítették.⁶

További okiratok

A fentebb leírt Malmos Gazdaság elkészült malmáról egy 1755. június 17-én keltezett 10 B4 ívnyi, mindkét oldalán beírt tanúkihallgatási jegyzőkönyv ad bővebb adatokat.

A tanúkihallgatás oka, hogy a Malmos Közösség ellen panaszt emeltek Nemes Háromszék Gyűlésén, nevezetesen „Árkosi Tek(inte)tes N(e)mz(e)tes BENKŐ Rafaj Uram, Szotyori NAGY Barabás és Tamás Uramék, KESERŰ Ferentzné KÖVÉR Krisztina Asszony és KÁDÁR Anna N(emes). Uzoni KÁDÁR Mihály p(rimi)p(il)lus Hajadon Leánya.”⁷

A meghallgatást Nemes Háromszék érdeemes Főtisztjének, M(é)l(tósá)gos Groff Zabolai MIKES Antal Úr” pecsétjével rendelték el.

A Dellői malomnál meghallgatott 37 tanúnak 10 pontban kellett vallania. Az esküdtek „Fejérmegyei Karatnai DÓNÁTH Ferentz nobilis Sepsi székbe való malom Posszessor, Sepsi Széki BODOKI Ferentz Pplus”.

A kérdések kitérnek a Malomközösség alapításának körülményeire, hogy meg volt-e hívva mindenki a közösségbe, az alapítók mely nemhez tartoznak (nemesek, szabadok, jobbágyok vagy zsellérek), kik elleneztek a malom építést? A beadvány készítőinek milyen birtokai vannak Gidófalván?

A kérdések másik csoportja az esetleges okozandó károokra terjed ki, valamint választ keres arra, hogy az Olt vizének áradásainál melyek a kiváltó okok. Külön pontban tér ki az országos utakra és révekre, dézsmaadó szántóföldekre való esetleges veszélyre.

A válaszokból kiderül, hogy a malomközösségbe be nem állók nem is elleneztek annak létrehozását, néhányan előrehaladott korukra vagy gazdasági erejük hiányára való utalással maradtak távol az építkezéstől, egyedüli ellenzője kezdetben N(emes). JANCSÓ Sigmond úr volt. A malomépítés szándékát közönséges falugyűlésen tették közzé, ahol JANTSÓ Sigmond úron kívül mindenki jelen volt, és ellene senki nem mondott.

Gidófalván a malomközösség megalakulásával egyidőben három malomról tesz említést a fent nevezett dokumentum. Az egyik az alsó malom, Tekintetes Árkosi BENKŐ Raffael tulajdonában, „Gáttya rontotta az Oltra befüggő Gidófalvi ben való lakó helyeket”⁸. A másik Szotyori NAGY Barabás és társai tulajdonában „a Rét utzába az Olt vizét kinyomja”.⁹

A tanúk egybehangzó válaszai alapján a Malmos Gazdaság malma sem szántóföldekben, sem utakban nem okozhat kárt, mivel azoktól távol esik.

*

A Gidófalvi közösség kér helyszíni felmérést 1774 május 16-án kelt és a Sepsiszéki Királybíró úrhoz címzett beadványában, mert „CSISZÉR Jóseff Gyalog Katona... az Olt vízén levő malmának víz szerszámi annyira elavultak, hogy a vizet a közösség... malmának zsilipje alá feldugta”.¹⁰ Kéri a malom gátjának leszállítását a Dellői-malom felépítése előtti szintre.

A hitesek „Sepsiszentgyörgy alsó malomba lakó SORBÁN Molnár, Sepsiszentgyörgy pataka malomba levő BOKOR Molnár és ugyan a Gidófalvi Olt vízen levő malomba lakó SIMON Molnár”.

Az eljárásban az esküdtek a nevezett malom eredeti állapotját és a víz útjának pontos helyét hivatottak föltárni.

Megállapítják, hogy a CSISZÉR Malom adott állapotában a Malmos Gazdaság és sepsiszentgyörgyi malmának ártalmára volt. Ugyanakkor kötelezték az érintett CSISZÉR Józsefet, hogy a duzzasztók gátját a Dellői malom építése előtti szintre szállítsa vissza¹¹. Ugyanakkor arra is kötelezték CSISZÉR Joseff urat, hogy malmának helyreállításakor a fentieket vegye figyelembe.

*

Különös figyelmet érdemel az időben ezt követő levéltári forrás a Gidófalvi Malmos Gazdaságról, ugyanis DACZÓ János 1814-ben folyamodik a hatóságokhoz „a Ghidófalvi Malmos Gazdaság gátjának leszállítása ügyében”.¹²

A rezolúcióban ez áll: „A panasz a Ghidófalvi malmos gazdákkal közöltessék amikor azok a háborúból haza jönnek”¹³ Idézett okirat bizonyossága szerint a közbirtokosság tagjai az éppen folyó napóleoni háborúban szolgáltak, mint távolra rendelt székely katonák.

A malmos gazdaság beadványát 1814. május 21-én „Ghidófalvi 18 számból álló Malmos Gazdák” írták alá, egy tanúkihallgatási jegyzőkönyv mellékleteként. A jegyzőkönyvben arra keresik a választ, hogy a gazdaság malma, amelyet 1807-ben szemrevételeztek, azóta okozott-e

kárt DATZÓ Jóseff malmában, meghallgatták azon molnárokat is, akik az ezt követő időben bérelték a DATZÓ-malmet Kérdezték a tanúkat az árendálás feltételei felől is. Ez különösen fontos adalék a korabeli malombérleti feltételek rekonstruálására. A meghallgatott 11 tanú vallomása azt erősíti meg, hogy a malmos gazdaság malma nem okozott kárt a DATZÓ-malomban.

Annak érdekében, hogy megvilágítsuk egy malombérlet körülményeit, közreadjuk a Kálnokon lakó SIMON molnár vallomását: „Ennek előtte 8 esztendővel a nevezett malomban laktam Dávid molnár (TATRANGI Dávid – OG.) mellett 2 esztendeig mint molnár legény. Ekkor adott a gazdám 500 forint pénz árendát s 5 sertést meghízalt DATZÓ Jóseff úrnak de az occulátzió után többre rugott ezen malom árendája.”¹⁴

A DATZÓ-féle malom állapotáról a tanúk egybehangzóan azt vallják, hogy „az úgy ment, hogy annál jobban nem kell”.¹⁵ A továbbiakban kiderül, hogy a DATZÓ-malom két kőre járt, amelynek felső kőve még nagy víz esetén is csak ritkán állott meg. Újjáépítésére a régiség miatt kellett sort keríteni, mert a benne való lakás is kétségessé vált.

A Fotosi BALOG Elek Nemes Székely tanúságtételéből kiderül, hogy a malmos közösség malmába sok őrlőt hordtak, de a DATZÓ-malomba is jutott, sőt, a molnár is járta minden nap szekérrel a falvakat őrlőért. A pereskedés csak azon irigységből származik, hogy ne kelljen az őrlőért szekérrel járni, hisz az újjáépítés után DATZÓ úr malmát jóval fennebb építette, így felső kereke a legnagyobb víz idején is járhat.

*

A következő okirat, amelyet 1815-ben kelteztek, tudatja, hogy Szentgyörgy napjáiig a község malmában TATRANGI Dávid molnárokodott, aki ekkortól a rétyi malomba ment át.¹⁶

*

A „DATZÓ Joseff úrral” régebb óta tartó per felújulásáról tanúskodik az 1816. febr. 26-án kelt ítélet, melynek értelmében „a malmos gazdák mivel a szék előtt ajánlatukat megtenni elmulasztották Ezen pert terhelő költség s fáradságuk együttesen legitimáltatik 2203 Rft 57 kr.,

ezen kívül 100 köből vám gabona in natura megadassék”.¹⁷

A malmos gazdaság VITÁLYOS János révén recurziót jelentett be a Sepsiszéki Kapitányi hivatalhoz, amely az összes iratok beküldését rendeli el.

A Gidófalvi Malmos Gazdaság Dellői malmának árvíz általi elpusztításáról tanúskodik az a dokumentum, amelyben „Nemes Orbai széki Pávai de mostan Gidófalván resideáló Tek. VAJNA Joseff és MISKOLTZI Sándor Urak” a Malmos Gazdaság Bíróját harmadmagával a S. Széknek Vice Székére citálják.¹⁸

Mivel „tudva vagyok az, hogy azon malmot, mely volt az úgynevezett Délő helyen a Gidofalvi Közönség a Maga Köz helyére építette volt, ez előtt egy néhány esztendővel nem régiben az Ár-víz el-vívén a mostani Malmos Gazdák más Malmot vásároltak magoknak mely ma Kakutsi malomnak hívattatik, s bírják is, de ezek nem elégedvén meg azon malom helyet is, mellyen a régi malom állott hozzá tartozandóival együtt erőszakosan el-foglalták”

Összefoglalás

Az eddig feltárt levéltári források egy, nevezetesen a Gidofalvi Malmos Gazdaság, székely birtokközösségről az alapítás körülményeibe és az azt követő három emberöltőnyi időszak működésébe engednek rövid betekintést. Tudott dolog, hogy a korabeli levéltári dokumentumok keletkezését rendkívüli események, jogviták hívták életre. Mindezek ellenére úgy a társadalomkutató, a történész de a néprajzkutató számára is fontos adatokat nyújtanak a két és fél évszázaddal korábbi székely társadalomról, az életmódtól a gazdasági felszereléseken át a növénytermesztésig.

A Malmos közösség alapító okiratából az adott közösség társadalmi és státusbeli kereteire, a székely jogrendre kapunk pontos adatokat. Megjelennek az okiratban az életképes közösség társadalomformáló elemei, az egyenlő teherviselés, törvénykezés és hasznóvétel pontosan

szabályozott feltételei. Szintén a társadalom önmeghatározását és elkülönülését támasztják alá azon kitételek amelyek a felkért, de be nem álló falusfelek kirekesztéséről gondoskodnak. Az a mód ahogyan gondoskodnak azon falusfelekről, akiknek nem állt módjukban az alakulás pillanatában nyilatkozni, arra enged következtetni, hogy elsősorban a falut tekintik alapvető társadalmi egységnek, majd ezen belül jelenik meg a kisebb Birtokközösség. A székely közerdőbirtokossági jogok eloszlásával mutat párhuzamot az a tény, miszerint a tagoknak Gidófalván állandó házzal kell rendelkezniük. Annak feladása a Birtokjog feladásával jár együtt. A birtokjogok túlzott felaprózódását az örökösödést szabályozó passzus révén igyekeznek elkerülni, hisz ily módon a közösség tulajdonviszonyai könnyedén áttekinthetők maradnak. Arról is külön intézkedik az alapokmány, hogy a malomjogok ne válhassanak adásvétel tárgyává.

A feltárt okiratok további fontos adatokkal szolgálnak a malom működtetését és hasznóvételét szolgáló, önként vállalt kötelezettségekről is.

A további levéltári források többnyire a már régebbi meglévő malmok tulajdonosainak az újonnan létesítendő malommal szembeni gazdasági ellenállását mutatják. Alapját az a felismerés képezte, hogy egy erős közösségi akarattól alakult tulajdoni érdekcsoportosulás fontos jövedelmektől foszthatja meg a más településről itt malmot fenntartó egyéneket. Ez a jelenség továbbgondolva a falu gazdasági függetlenedési folyamata részeként is tekinthető.

A tanúihallgatási jegyzőkönyvekből pontos adatokat kapunk egy malom termelési képességére, felszereltségi szintjére, a bérleti feltételekre valamint a környék gabonatermesztési szokásaira de a Malmos Közösség és az abból kívülrekedt falusfelek közötti viszonyra is. Figyelemre méltó, hogy nem találtam egyetlen olyan tanúvallomást sem, amely egyértelműen a közösségi malom károságát bizonygatta volna.

A malomnak mint a korabeli falu fontos gazdasági tényezőjének megszerzése státust jelentett, ez nyilvánvalóvá vált. Az a tény, hogy a Malmos Gazdaság, miután első malmát a víz

elvitte, a legrövidebb időn belül új malmot szerzett, és igyekezett a régi malomhelyet is megtartani, arra enged következtetni, hogy a malom fenntartása jövedelmezőnek bizonyult.

Végezetül itt kívánjuk megjegyezni, hogy az általunk kutatott levéltári adatokban Gidófalván három malom került említésre, ugyanannyi, ahányat 1948 októberében a malmok államosításakor összeírtak. Ez utóbbi lajstromban MISKOLTZI Vilma és KOCSIS Dezső malmát vízturbina, a RÁDULY Istvánét pedig vízkerek működtette¹⁹.

A Gidófalvi Malmos közösség Alapító irata 1755

(Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár
iratai, Fond 401. dos. 1, p. 1–2)
(Melléklet)

Mi Sepsi Széki Gidofalvi Lakosok, közönséges megedgyezett akaratból, magunk és Posteritásunk jövődöbéli hasznára in hoc Anno 1755 a Falu Déllő nevű köz helyén malmot akarván építeni annak felépítésében és Conservatiojában kötöttük le egymáshoz magunkat ilyen állandó és megmaradando Törvényekre az alább következőkét promiszumok szerint.

^{1^{mo}} Mivel a Malomnak hasznából egyenlőképpen kíván minden Gazda részesülni, annak felépítésében és arra Való költésben is Személy Válogatás nélkül mind egyaránt Concurállyon másként része nem léssen benne.

^{2^{do}} Mínthogy az falu hol fogyik hol szaporodik, Söt má summáris ide bé házasodottak, ezek iránt így egyeztünk még, hogy aki (...) defineálná, vagy máshová ménne lakni az olyanok része ingyen maradjon az Falura, ebből Senki magának vásárt ne csináljon el se adhassa. Ugy ha valaki közülünk meg unatkoznék, s ki állana közulunk annakis része gratis maradjon az Malmosokra. Mivel pedig találatnak oly és mesterek is kik most a malom építésében Velünk értékben egyaránt supportállyák, és ezért malomtörvények mindenikben magokat Submitállyák, részek mindenkor ki adassék Letus ha szánt szándékkal, kérvén más Faluban mérnének is Megyébe lakni, de ha az malom körül (...) lett és szolgálatot Velünk mindénékben egyaránt Supportállyák, és ezen malom törvények mindenikében magokat a köz dologból, részekit amit tállyák, ha sem büntetésre sem admotisióra

nem engedemeskednek. Hasonló értelemben vétetnek azok, kik most itt lakos emberek de ezután vagy maguk, vagy maradékuk Házokat itt hagyván más faluba mennének lakni, hogy ha az itt levő Házokról a malmi Servitiumot prosszállják részek legyen a Malom hasznában sem ezek is reszket gratis amittályák.

^{3^{mo}} Mig a malom fel épül a három részből rendeltessék három jó igyekezetű serény gondos emberek malom Birónak, kikis a magok részikből a Malomhoz való minden reqvizitumokat szorgalmasan procurállyák és exigállyák minden malmoson Személy válogatás nélkül ha kik vakmerőségére vetnék magukat szot nem fogadák ha legális okát nem adhatták dolgok mulattságok, a Malom Birák jurius gruties husz husz pénzig büntessék meg irremitibilisen még is a mit el mulatta töltessék ki velek a Birságból pedig a dolgosok vegyenek italt

^{4^{mo}} Ha In eő Felsége rá segéll, hogy az Malmot fel épitheessük annak állandó megmaradására e legyen Törvényünk

^{1^{mo}} Egy Gidofalvi malmos embernek se legyen szabad más Malomban hanem ezen irigálandó malomba míg a malom foroghat sub para 3 fories quties cselekedvén melyre minden malmos rá vigyázzon Szorgalmasan és az a birság legyen az malmosoké amire akarják fordítani. A molnár pedig személyt ne Válogasson hanem minden minden malmos emberek serénsége szerint öröljön, aki elébb viszen elébb aki későbben, annak későbben, hanem ha valakib vagy halottya vagy lakodalma érkeznék mely casusban az ilyeneket nem kell hátra vetni, hanem mentül hamarább lehet örölni kell sub para flr 3. Sem ígétért sem adományért a Molnár a malmosokat vidékiért hátra ne vesse sub edum pena, a vidékieket mindazonáltal el ne idegenittse hanem mikor a malmosoké nem sürgős vidékikknek is jó szívvvel örölyön, hogy annál is inkább a vám Szaporodgyék.

^{2^{do}} Ha valakinek a malmosok közül a Malom dolgában valami törvényes Causaja léssen, vagy petenziót cselekednek, vagy egymást diffannálná a Malmosok válasszanak magok közül a malom Biro mellé érteleme s Törvénytevőket, kik is mindkét félnek dolgát igazságosan megvizsgálván aki bünösnek íteltetik büntetessék meg egy forintig Senki a malmosok törvényit Appellatioiban ne vihesse (...) el akarná vetni tíz forintig büntetődgyék, mégis az Appellatio Caussaltassék.

^{3^{mo}} Ha tanálatnak a Malmosok közül olyan /: mélylet In távoztasson / hogy egész haszonra való dolgot meg akarná gátoltatni, meg bizonyosodván a dolog

tetszés szerint cselekedvén husz husz forintig megbüntessék és ha elegendőnek nem itélik in rebissimiliser ebben az Appelláta ne admitáltassék

4° Mikor pedig Gát ág kívántatik minden malmos ember illendő szekirel vigyen a mennyit két két marha elbir ha ki tökéletlenségben tanálatik a Malom Birák limitálják és ha elegendőnek nem itélik tezis penale husz husz pénzig megbüntessék mégis a Gát ágat tartozzék ki vinni illendőképben a birsággal pedig a gát kötőknek italt vegyenek

5° Malombíró és Molnárt egyenlő akaratbol fogadjunk és a Malom Biro hüttel legyen köteles a maga hivataljában igazán eljárásra senki a malomrrol Discretiot ne vigyen, s véle ne Collodáljon sub prena flr 3 és mind Malom Biro mind Molnár a Vámrol rovást tartsanak, hogy esztendejük eltelvén számot adhasanak az egész malmosok vagy arra rendeltett Malmosok emberei előtt.

6° Minthogy nem minden ember alkalmas a malom Biórságra a ki Malom Bironak válasznak a malmosok, azok dolgok idin magok képekben acceptáltanak dolgos helyét akármí dologban effelett lészen fizetsége két két véka malom por Hariska Cub 1, Vám buza Cub 1.

7° A molnártis (...) meg kell esketni arra, hogy mindén embertől az igaz Vámot kivészi Sem többet Sem kevesebbet nem vészen, a mi vám gyül a malmosok közönséges Edényibe tölti igazán

8° Vagynak s lesznek Falus feleink közül oly ifiu Legények és Árvák kik most szolgálton vagy egyéb hivatalban laknak és ezen Malom dolgában most nem Concirálhatnak, kik is ha ezután haza telepednek és ezen malom hasznáben részt akarnak venni, s közünkbe bé akarnak állani minden bé állani akaro Személy fizessen a Malmosoknak tiz tiz magyar forintokat és azután a malom terhít Velünk együtt Supportállya, s része legyen a malomba mint egyik malmosnak, akik pedig most Caproxolo s itt lakosok, s szánt szándékkal velünk együtt e ezen munkában Concurálnak /: noha Atyafiságosan még kénáltuk hogy értsenek egyet velünk ezén éppittésben /azok soha se magok se maradékjok ezen malomba részt ne vehessenek, s közünkbe bé ne álhasanak

9° Minthogy e világ hol fogy hol szaporodik, hogy valakik közülünk feles gyermek akár ad kit most építünk, az olyan szaporodás felül így egyeztünk meg, hogy egy malmosnak helyébe ha meg hal be állhat ingyen egyik ha a többi ha be akarnának állni, s itt lak-

nak fizessenek személy szerint tiz tiz magyar forintokat mint felyebb is irás van rolla be állhatnak. E szerint Consideráltanak az olyanokis kik Joszágek Leány Ágra Szakad ha itt laknak lesznek, s velünk együtt mindent szuportálnak.

10° Ha valamely ki nem közülünk valo ember ezen malom építésben, vagy azután a malmosokat Törvény el akar re imperálni, ezen causaban egy akarattal, költséggel s furfangossággal oltalmazuk ezen Malmot ha pedig ezen Törvényből valaki ki akarna magát vonni flor hung 50 exigálhassak azon tollünk elpártplt ex chibi omnibus piriden remedies, részint imper penal admitállya az olyan molnos. Ugy ha valaki közülünk okot szolgáltatna az ellenünk valo Törvénykezésre, azér hasonló ponioiban circulállyon. NAGY Barabás urunktól megvásárlott Kosztingi Malomnak is ezen Constitusban megírt Törvénye legyen uzuqve ind postititates.

11° Ha ezen mostan érigálando malomra Ngs Királyunk parancsolatjából Adot Vetnének azt az köz Vámbol fizetessék meg a malmosok

12° A Szombati Vámot napfelkeltétől fogva nap el menésig minden szóben megegyezett akaratbol a Gidofalvi Reformata megye számára rendeltük, és adgyuk ennek a megye tartson különös szuszéket és ami Vám akkor gyül a monár igaz hite szerint ezen vámot töltse az szuszékba

Mely punctumokban még állásán és örökös megmaradásának nagyobb erősségére akik közülünk irni tudnak maguk kezük írása alatt le kötöttük magunkat, a többi is gerniülisaen autorálva

A Malom építő emberek nevök következnak e szerént

Gidofalvi KÖVÉR Dániel nobilis
JANCSO Samuel Senior Gidofalvi ref oskola
mester ns
CSISZÉR Josef ns
BAKCSI Gábor ns
BEDEHÁZI István ns
Mihálj
SZABÓ Ferencz ns
CSISZÉR Miklos ns
FERENCZ Miklos ns
VITÁLYJOS Miklos
FERENCZ László ns
KÖVÉR Ferencz
JANTSO Imre
VITÁLYJOS László ns
ORBÁN András

JANCSO László ns
MADOTSAI Simin nob
JANTSO Janos m. a.
VITÁLYJOS Györgyné m.a.
TOT Samuel m.a.
BÖLCS Pál m.a.
KÖVÉR László m.a.
JANTSO Miklosné m.a.
JANTSO Mihály m.a.
NAGY Ábel m.a.
ORBÁN Sámuel m.a.
JANTSO Samuel nob ms
CSUTAK Laszlo m
PÁL Ferencz
IMREH János a Gidofalvi Rtta Eccla Oskola
Mestere ms.

Jegyzet

1. A kutatás lehetőségéért köszönet a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár munkatársainak.
2. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 5 verso
3. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 1
4. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 2
5. S Sz L. F. 401. d. 1. p. 5
6. A második lap hátoldalán szerepel a Székely Nemzeti Múzeum ovális bélyegzője, valamint a 272-es sorszám
7. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 3 b.
8. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 4
9. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 4
10. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 15
11. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 16
12. SÁLvt. F. 8. 2194/1814
13. Uo.
14. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 19
15. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 20
16. SÁLvt. F. 8. 2261/1815
17. SÁLvt. F. 401. d. 1. p. 24
18. SÁLvt. F. 28. I/d. 50 p. 18. Az adatot SZŐCSné GAZDA Enikő saját gyűjtéséből bocsájtotta rendelkezésemre; köszönet érte.
19. *Evidența morilor comerciale și țărănești (în afara rășnițelor)*. Gépiratos másolat. MOLDOVAN Nicolae engedte át, ezúton is köszönöm.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Comunitatea de morărit de la Ghidfalău (Gidófalva), Trei Scaune, sec. XVIII–XIX (Rezumat)

Comunitățile de morărit au constituit o formă a proprietății colective secuiești. Lucrarea discută acest tip de proprietate și prezintă documentele comunității de morărit de la Ghidfalău, păstrate actualmente în Arhivele Statului din Sf. Gheorghe.

The Miller Community of Gidófalva (Háromszék Seat, Transylvania), 18–19th Centuries (Abstract)

These communities constituted a form of the collective Székely properties. The paper discusses this type of property, the documents of the miller-community of Gidófalva, that are now being kept in the State Archives of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe)

ZACHAR Péter Krisztián
BOÉR Laura
BOÉR Hunor

Erdély folyóinak leírása az 1820-as évekből

(A közlésről)

Az Osztrák Hadilevéltárban őrzött, most közölt szöveg(változat) 1824 és 1828 között született, a nagyfejedelemiség vízi útként használatos vízfolyásait tárgyalja. Település-, gazdaság-, ipar-, had- stb. történeti forrás értékű. A német nyelvű dokumentumra dr. SALLAI János hívta fel CZIMBALMOS-KOZMA Csaba sepsiszentgyörgyi alpolgármester figyelmét, aki fénymásolatát átadta a Székely Nemzeti Múzeumnak. A fordítás BOÉR Laura munkája, a német eredetivel egybevetette és közlésre előkészítette ZACHAR Péter Krisztián.

Bevezetés

Múltunk megismerésének fontos adalékát szolgáltatathatják a különböző korokban elvégzett topográfiai értékelések és feljegyzések. Ismereteink szerint a 18. századtól kezdődően rendszeresen másolták, gyűjtötték, sőt őrizték a különféle térképeket. Magyarország történelmi helyzetéből adódóan a Mohácstól Trianonig tartó négy száz évre vonatkozó, a magyar múlt kisebb-nagyobb jelentőségű eseményeit tükröző levéltári-térképtári anyagok legnagyobb része mindmáig Bécsben található. A közös HABSBURG-uralomból és birodalmi szintű kormányzásból fakadóan így van ez a hadsereg kezén lévő térképek, valamint a hazánkra vonatkozó különféle katonai felvételek, tervrajzok és országleírások esetében is. Ezek egy részének szakszerű történelmi feltárása már korán megtörtént, így például EPERJESY Kálmán 1929-ben közzétett munká-

jában elvégezte a magyar vonatkozású, Bécsben fellelt összes térképanyag katalogizálását, és ilyen módon könnyítette meg az összes akkor fellelhető irat mellékletét jelentő vagy önálló térképet időrendben követő segédletével a későbbi kutatók munkáját.¹

Ennek a nagyívű feltárómunkának ellenére máig számos térkép és mindenekelőtt a hozzájuk kapcsolódó részletes leírás hasznosítatlanul fekszik el az Osztrák Hadilevéltár iratállományai között. Ezek közé az anyagok közé tartozott mindeddig a K-VII-k-327 jelzetű „Leírás” a bécsi Kriegsarchiv térképtárának gyűjteményéből, amelyre dr. SALLAI János (Budapest) hívta fel a közlétezők figyelmét.

Az iratanyag kézbevétele egyértelművé teszi, hogy jelen „Leírás” esetében egy korabeli másolatról van szó, amely az utolsó fólió végére tett feljegyzés szavai szerint 1843-ban készült. Magáról a szöveg létezéséről beszámol EPERJESY is, aki levéltári segédlete VII. fejezetében, az országleírások között a 2. alfejezetben sorolja fel az Erdélyre vonatkozó forrásanyagokat. Ezek között (1904. sorszámmal) szerepel az itt közzéteendő „Leírás Erdély gazdagabb vizű folyóiról, úgymint a Marosról, az Oltról, a Szamosról, az Aranyosról, a Székelyóról, a Sebesről (vagy Dragánról), a Nagy-Küküllőről, a Cibinről, azután a Códrról és a Sebesvízről. Lapokból egybefűzött írás”². Azonban EPERJESY sem tudott már többet eme szövegállományról. Besorolása szerint a valóságnál jóval korábbra datálta, ugyanis előtte egy 1738-as, míg utána egy 1740-es forrásanyag következik.

A „Leírás” magja már II. József társuralkodói és önálló uralmi időszakával (1765–1790) kapcsolatba hozható, az császári-királyi rendelet alapján Magyarországon elvégzett első katonai felméréssel. Mint azt BORBÉLY Andor és NAGY Júlia meghatározó elemzésükben már 1932-ben kimutatták, 1763 és 1787 között sor került a teljes birodalom felmérésére. Ebbe a folyamatba illeszkedett először 1766 és 1773 között Magyarország határterületeinek, így Felső-Magyarországnak, Erdélynek és a Temesi Bánságnak a felmérése, majd 1782 és 1787 között Magyarország teljes és Ausztria belső területe

* Budapest, Adria sétány 5F, H-1148

** Baraolt, Trandafirilor Bl. 5A/19, RO-4023

*** Sf. Gheorghe, N. IORGA 12, Bl. 22C/2, RO-4000

zömének görccső alá vétele. Az első katonai felmérés Erdéllyel kapcsolatos munkálatai 1769 és 1773 között folytak, amely során Erdély teljes területéről 280 szemelvényt készítettek. Ezeket 1776-ban még kiegészítették a Moldva és Havasalföld határvidékének térképanyagaival.³ Az akkori felmérési adatok és országleíró közlések fontos adalékokat szolgáltathattak a jelen „Leírás” összeállító még ismeretlen szerző(k)nek.

Ugyanakkor a szöveg tartalmaz számos olyan évszámot és többletinformációt, amelyek csak későbbi leírások felhasználásából, illetve későbbi helyszíni felmérések elvégzéséből adódhatnak. Az első katonai felmérés lezárásával szinte egyidejűleg ismerték fel a még pontosabb és részletesebb, egységes eljárás alapján végzendő újabb felmérés szükségességét. Ebből kifolyólag 1806 és 1869 között I. Ferenc, V. Ferdinánd és I. Ferenc József uralkodásának ideje alatt elvégezték a teljes HABSBERG-birodalom második katonai felmérését. A munkálatok már a 19. század első évtizedében megindultak, ekkor az osztrák nyugati tartományokat vették vizsgálat alá (Vorarlberg, Tirol, Salzburg). Magyarország területének az újabb feltérképezése csak 1819-ben kezdődött meg, és a háborúk és forradalmak okozta megszakításoknak köszönhetően mintegy ötven éven át tartott. Erdély, akárcsak az első felmérés idején, most is mint külön tartomány szerepelt a felmérésben, és 1853-tól 1868-ig összesen 49 felvételi lapot készítettek róla.⁴

Már ennek a munkának egyfajta felvezetéseként felmerülhetett jelen forrásanyagunknak az összeállítása.

A tényleges összeállítás datálásához abból indultunk ki, hogy a szöveg szerint néhány éve felszámolt miriszlói sólerakóhelyet 1821-ben még működőként tünteti föl a **Calendarium novum et vetus ad annum vulgorem MDCCCXXI** kolozsvári kiadású sematizmus, de 1822-ben már nincs benne az azévi kötetben. A néhány évet legalább három évnél tekintve (kettőre még feltehetően pontosan emlékeztek volna a felvétel idejében), a „Leírás” így nem lehet korábbi 1824. évinél. Másrészt a Székely Nemzeti Múzeumban is kéznél levő 1835-ös FLODER-litográfiájú atlaszban (**Strassen Karte der Oesterreichischen**

Monarchie, 1:864 000) már szerepeltek a kézirat tartalmazta pontos vízadatok. Ennek megfelelően a budapesti Hadtörténeti Intézet Térképtárában az 1820–30-as évek anyagát néztük át, elsősorban a *Strassenkarte* típusú térképeket és atlaszokat, mivel a „Leírás” adatai ezekre jellemzőek. A SCHÉDIUS–BLASCHNEK-féle 1833–38-as **Magyarország ... földabrosza**, de már az 1832-es FLODER-féle **Strassenkarte von Ungarn** tartalmaz ilyeneket, illetve első a szövegbeli helynevek jórésztét is, utóbbin pedig ugyancsak rajta találtuk tutajozható folyóként pl. a szövegben is említett, jelentéktelen Sebes- és Székelyópatakokat Erdély és a Partium határán. Ez utóbbi 9 térképlapja azonban nem foglalja magába az Erdélyi Nagyfejedelemség területét.

A legkorábbi hasonló térképnek az 1:432 000-es léptékű **Strassen Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen Die zur Militair Grenze Siebenbürgens gehörigen Ortschaften sind mit einer anderen Schriftgattung beschrieben** bizonyult. Ezt a térképet 1828-ban adták ki, és csaknem valamennyi konkrét szövegadatunkat megjeleníti, tehát a „Leírás” több mint valószínű, hogy ezt készítette elő. Néhány részlet tovább árnyalhatja a kérdést (pl. a térképen meg nem jelenő Székasszó vagy az Aranyos folyó malmái), ahogy a „Leírás” datálása is minden bizonnyal pontosítható még (pl. a Marosújvárnál létesítendő lovaglólóra betervezett javaslat levéltári azonosítása vagy a radnóti kastély bérleti adatai), de az 1824–1828-as keletkezési periódussal a többi adat is egybevág (pl. a marosvécsi kastély volt birtokosaként említett KEMÉNY Simon valószínűleg a vécsi KEMÉNY-ágbeli IV. Simon, örökösei 1806-ban és 1812-ben születtek – és ha csakugyan róla van szó, akkor éppenséggel 1826 utánra szűkíthetjük a szöveg keletkezését, mert ekkor hunyt el). EPERJESY besorolása mindenestre nem helytálló, hiszen, bár évszám nélkül tesz említést a forrás létezéséről, mégis két 18. század közepére datált szöveg közé ágyazza be.

Az itt bemutatásra kerülő forrás esetében minden bizonnyal nem a „Leírás” eredetijével, sokkal inkább egy később, mint arra már utaltunk, 1843-ban elkészített másolatával van dolgunk. Maga a másolat egy kéztől ered, de a cím minden

bizonyról mástól származik. Magában a „Leírás” szövegében sem a szerzőre, sem az esetleges másolóra, sem a címadóra, sem pedig az iratot megrendelőre tekintettel nem találunk semmiféle utalást. Ugyanakkor maga az irat tartalma arra enged következtetni, hogy az eredeti minden valószínűség szerint a császári-királyi Udvari Haditanács valamely részlegénél készült. A másolat utolsó oldalán található zárófeljegyzés szerint, amely grafológiai nézve valószínűsíthetően a címet adó kéztől származik, a másolat elkészítésére a (Hadi-) szertárfőnök adhatott utasítást. A szertárfőnök alárendeltségébe tartoztak a tüzérségi és műszaki ellátottság szempontjából az erődítmények, várak, palánkok. Ezek felszerelése és ellátása tekintetében elengedhetetlen volt a szállítás különböző módozatainak felmérése és értékelése. Főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a korabeli szállítási nehézségek miatt, amikor is csak a tavaszi hóolvadás felszáradását követően és az őszi esőzések beálltát megelőzően lehetett „országos járművekkel” (értsd szekerekkel) biztosítani az utánpótlást és szállítást, meghatározóvá emelkedett volt a vízi szállítás jelentősége. Közismert és számos adattal alátámasztott tény, hogy a középkortól kezdődően Magyarország területén nagymértékben kihasználták mindenekelőtt a Duna, majd természetesen a Tisza, a Dráva és a Száva ilyen adottságait. Ugyanakkor mindmáig feltáratlan maradt az erdélyi folyók hadijellegű szállításra történő alkalmazása, noha már az első katonai felmérés is kiemelten foglalkozik e kérdéskörrel. Ez annál feltűnőbb, mert az Erdélyi medence folyóvizei kevés kivétellel a Tiszába, majd a Dunába jutnak. Ezért főleg erdélyi, de összmagyar, sőt a HABSBURG-birodalom egészére kiterjedő jelentőségű forrás a most közzéteendő „Leírás”, amely már címe szerint is „Erdély gazdagabb vizű folyóiról” szól.

A „Leírás” sorra veszi jelentőségük szerint a Marost, az Oltot, a Szamost, az Aranyost, a Székelyót, a Sebest, a Nagy-Küküllőt, a Cibint, a Códót és a Sebesvizet. Valamennyivel kapcsolatban megadja a pontos eredetet és a vízfolyás útját, felsorolja a folyókhoz köthető legfontosabb településeket és az ott végzett különböző tevékenységeket.

Magyarország első katonai felmérését a velencei születésű Domenico FABRIS ezredes és a magyar JENEY Lajos Mihály őrnagy vezetésével végezték a szakemberek, de a közös német nyelven. A jelen vizsgálatunk tárgyát képező forrásállományban is érdekesen tükröződnek a korábbi leírások és felmérések nyelvi vonatkozásai. Számos máig meghatározó jelentőségű településnél, ahol (elsősorban) magyar lakossággal találkozhattak, a magyar földrajzi megnevezést veszi át ez a „Leírás”. Ugyanakkor azon esetekben, ahol vegyes lakosságú településről vagy területről volt szó, szerepelteti a magyar nevet és a román megfelelőt, esetleg a német elnevezést is. Erre jó példa a „Leírás” címében is előforduló Sebes folyó, melynek neve mindvégig magyar és román formában párhuzamosan szerepel a szövegben, Sebes és Dragan néven. Hasonlóképpen, a Sebesvíz bárhol forduljon is elő a szöveggörnyezetben, mindvégig a magyar és a német Mühlbach megnevezésével közösen szerepel. Ugyanígy mindkét nyelven, párhuzamosan, a magyar és a szász lakosságra tekintettel német nyelven is felbukkanó településnév például Földvár, azaz Marienburg. Itt a szöveg meg is említi, hogy a Földvár elnevezés helyett a lakosság „népiesen” a Marienburg nevet használja. Természetesen számos szász lakosságú település esetében a szöveg nem ad meg másnyelvű megnevezést, csakis a német helynevet, így Grossau (Kereszténysziget), Neppendorf (Kistorony) vagy Mühlbach (Szászsebes) csak német nyelvű megnevezésével található meg a „Leírás” oldalain. Ugyancsak német nevükkel szerepelnek a szöveggörnyezetben azok a jelentősebb települések, amelyek az adminisztráció által ismert, Bécs szempontjából kézzelfogható és meghatározó területekkel voltak kapcsolatban, teljesen függetlenül az adott terület lakosságviszonyaitól. Erre talán a legszembetűnőbb példa Carlsburg, azaz Gyulafehérvár, Hermannstadt, azaz Nagyszében, vagy Klausenburg, azaz Kolozsvár megnevezése, amelyek az egész „Leírásban” koherens módon ezeken a német neveken fordulnak csak elő.

A „Leírás” kiemelt figyelmet fordít a vízi szállítással kapcsolatos alapvető kérdésekre,

majd részletezi a hajózáshoz és főleg a tutajozáshoz elengedhetetlen helyi ismereteket. Így többek között minden egyes folyó kapcsán megjegyzi a kiaknázatlan szállítási potenciált, valamint pontosan bemutatja, hol, milyen nehézségekkel kell számolnia a folyóvízen útra kelőknek. Minden egyes folyóval kapcsolatban leírja a hajózást és általában a vízi szállítást akadályozó malmok, malomgáták és természetes akadályok (sziklák, homokpadok, sekély víz stb.) elhelyezkedését.

Érdekes megfigyelni, hogy az itt közölt szöveg tartalmazza ugyan Erdély legjelentősebb folyóvizeinek bemutatását, így a Maros, az Olt, az Aranyos és a Szamos vidékének és lehetőségeinek pontos tárgyalását, ugyanakkor nem tér ki pl. a kisebbik Küküllőre. Hasonlóképpen, nem foglalkozik jelen „Leírás” a Nyárad, a Sztrígy, a Lápos, az Ompoly folyók jellemzésével, közlekedésügyi és gazdasági adottságaival, noha ezek méretüket tekintve nagyobbak vagy jelentősebb csatlakozásúak, mint akár például a Sebes. Ugyanakkor részleteibe menően felvázolja a jelentősnek nemigen nevezhető Székelyó, Cibin, Cód és Sebesvíz környezeti, gazdasági, hajózási és hadügyi adottságait. Ha mindemellett figyelembe vesszük dr. HUNFALVY János korszakalkotó és máig alapvető munkáját a korabeli Magyarország természeti-földrajzi adottságairól, méginkább érdekessé válhat a folyók kiválasztásának módszere. Ugyanis HUNFALVY épp csak pár sor erejéig emlékezik meg mind a Cibinről⁵, mind a Códról⁶, és még ennyire sem méltatja a Székelyó vagy a Sebesvíz folyóvizeket. A későbbi kutatásoknak tehát fontos kérdése lehet a leírásban szereplő folyók sorrendiségének és kiválasztásának vizsgálata, hiszen valószínűleg nem véletlenül az ebben a „Leírásban” részletezett folyóvizekről terjedt el Bécsben, hogy tutajozásra alkalmasak vagy esetleg hajózásra is kiaknázhatóak. Feltehetőleg a szöveg maga segíti a magyarázat megtalálását – utóbbi két folyóvíznek, Erdély határán, már Nagyvárad szempontjából volt jelentősége.

A „Leírás” nagy jelentőségű forrás, hiszen a benne szereplő ismeretanyag messze túlmutat a gazdaságföldrajzi vonatkozásokon, tar-

talmaz számos település-, ipar-, gazdaság- és hadtörténeti ismeretanyagot is. Részletesen bemutatja a kiszemelt tíz erdélyi folyóhoz kapcsolható fakitermelési és faszállítási szokásokat, a hajózás és tutajozás (akár hadi célokra kiaknázható) lehetőségeit, a sószállítás útvonalait, a folyók mentén elterülő különböző tárolási kapacitásokat, a folyókat szegélyező utak állapotát és használhatóságát, az esetleges hadi jelentőségű őrhelyek és állomáshelyek, vámhivatalok elhelyezkedését. Ezen túlmenően számos adalékkal szolgál még néprajzi, mentalitástörténeti és más területeken is.

Mindezek alapján jószívvel ajánlják a forrást kiadók jelen „Leírás” mindazok számára tanulságos olvasmányként, akiknek fontos az erdélyi nemzeti önismeret, a múlt hiteles feltárása és a már távolinak tűnő egykori életmód megismerése.

Jegyzet

1. EPERJESY Kálmán: **A Bécsi Hadilevélár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke**. Szeged, Szeged városi nyomda és könyvkiadó Rt., 1929
2. Megfigyelendő, hogy az EPERJESY összeállításában szereplő cím és a forrásanyag első oldalán olvasható német cím nem azonos, kisebb eltéréseket tartalmaz. Az összehasonlítás végett német nyelven is idézzük a két helyen szereplő címeket. Az eredetiben: „Beschreibung (von) reichbewässerten Flüssen in Siebenbürgen als derer Maros, der Alt, des Szamos, des Aranyos, des Szekelye, des Sebes oder Dragan, des grössern Kukul, des Czibin, dann des Czedit und des Mühlbaches”. Ezzel szemben EPERJESY-nél: „Beschreibung der Flüsse Maros, Alt, Szamos, Aranyos, Szekelye, Sebes oder Dragan, Kokel, Czibin, Czedit und des Mühlbaches in Siebenbürgen”. Egyébként ilyen sajnálatos, vagy pontatlanságból, vagy különböző variánsok létéből fakadó eltérésre még több más példa is idézhető lenne.
3. Magyarország első katonai felmérésével kapcsolatban lásd bővebben: BORBÉLY Andor–NAGY Júlia: **Magyarország I. katonai felvétele II. József korában**. *Térképészeti Közlöny* 1932. december, 1–2. füzet, 35–85. o.
4. Magyarország második katonai felmérésével kapcsolatban lásd bővebben: EPERJESY Kálmán: **Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban**. *A Bécsi Collegium Hungaricum füzetei* III., Szeged városi nyomda és könyvkiadó Rt., Szeged, 1928
5. „Szerdahelytől D-re a Frumoásza regényes hegytömege emelkedik, melynek délkeleti legmagasabb sziklák kúpja a Csinrel. Ennek szívalakú, sziklatornyokkal övezett katlanában szép tengerszem van, ebből folyik ki a Seben vagy Czibin.” – Dr. HUNFALVY János: **A magyar birodalom földrajza különös tekintettel a néprajzi viszonyokra**. Atheneum R. Társulat kiadványa, Budapest, 1886, 807. o.
6. „Odább DK-re a Czód ered, mely éjszakkelti irányban folyván, Talmácsnál a Szebenbe szakad.” HUNFALVY, 808. o.

Lefrás

Erdély gazdagabb vízi folyóiról, úgymint a Marosról, az Oltról, a Szamosról, az Aranyosról, a Székelyóráról, a Sebesről (vagy Dragánról), a Nagy-Küküllőről, a Cibinről, azután a Códrról és a Sebesvízről

Lapokból egybefűzött írás

Erdély: A folyók térképei és leírása

A folyók

A Maros folyó, e Nagyfejedelemség legjelentősebb folyója, a székely Gyergyószékben ered, a Gyergyó- és Csíkszéket átszelő Székasszó hegy északi lejtőjén.

A Maros folyó völgyében e folyó mindkét partján a következő jelentősebb helységek fekszenek, úgymint: Gyergyószékben a Maros bal partján Remete (Gyergyóremete) falu és tovább lefele Torda vármegyében Toplica (Maroshévíz) falu; e két településen az ottani kamarai (kincstári) fűrészmalmokban a sószállító hajók építésére deszkát vágnak és leúsztatják a Maros folyón Maros-Portus felé.

A jobb parton fekvő Vécs (Marosvécs) falu az ott található kastély miatt említésre méltó, amelyet egykor az erdélyi fejedelmek laktak, és jelenleg KEMÉNY Simon báró örökösének a tulajdona. Torda vármegyében fekszik a Maros jobb partján Szászrégen mezőváros, amely építőfa kereskedelemre jogosult. Ezt a gyergyói hegyekből nagy mennyiségben úsztatják le tutajon Szászrégen felé, és onnan részben ugyanezen mezőváros lakói a Maros folyón a Bánságba szállítják, részben idegeneknek adják el, akik a Bánságból az úsztatott fa felvásárlására érkeznek ide. Körülbelül 4 órával lennebb fekszik a bal parton Marosvásárhely városa, ahol a folyóra való tekintettel még jelentős az úsztatott fával történő kereskedelem. Küküllő vármegyében fekszik a bal parton Radnót falu, amelyet fiskális (kincstári) tulajdonként a gróf BETHLEN családnak adtak árendába.

Alsó-Fehér vármegyében eme folyó bal partján fekszik a fontos sókitermelő hely Marosújvár, ahol évente jelentős mennyiségű kősót termelnek ki, és hajón a Bánságba, Aradra és Szegedre szállítják. Marosújvártól kis távolságra fekszik a Maros jobb partján Felvinc mezőváros, és azután Miriszló falunál egy sólerakó hely, melyet azonban néhány éve felszámoltak, mert szekéren megszűnt a sószállítás Tordáról Maros-Portus irányába.

A Maros folyó völgyében fekszenek a folyótól 1/4 óra távolságra Nagyenyed, Tövis, Borbánd mezővárosok és Gyulafehérvár városa és vára, valamint 1/2 órával Gyulafehérvár alatt, közvetlenül a Maros jobb partján az a sólerakó hely Maros-Portusban, ahol a sószállító hivatal van, a sóhajók építése folyik, és több tágas sólerakat található. Maros-Portus alatt fekszik a balparton Alvinc mezőváros, mely különösen az ősz halvásár miatt méltó említésre, és a túlsó parton Borberek mezőváros. Szászváros székben fekszik 1/2 óra távolságra a Maros folyótól a bal parton Szászváros mezővárosa és a jobb parton Algyógy falu, mely az ott lévő meleg gyógyfürdő miatt említésre méltó. A Hunyad vármegyében fekvő Déva helyőrséggel és harmincad-állomással szemben található a Maros jobb partján Marossolymos sólerakó hely, ahonnan Halmágy és Belényes mezővárosok szárazföldi úton szerzik be sószerűségeiket. Két postaállomással Déva alatt fekszik a bal parton Dobra (Hunyaddobra) mezőváros, a jobb parton pedig Illye, és ott, ahol e folyó Erdély területét elhagyja, Zám falu. Ezek között a Maros folyó mentén fekvő helységek között magán a folyón létezik vízi összeköttetés, más városokkal azonban, amelyek nem közvetlenül a Maros mentén fekszenek, csak szárazföldi összeköttetés áll fenn.

A Maros folyó eredetétől a Zám falunál a Bánságba történő átfolyásig kanyarulataival együtt körülbelül 56 földrajzi mérföld hosszúságú.

Mivel a Maros folyó szintmérése még soha nem történt meg, így e folyó esését nem lehet megadni. Néhány évvel ezelőtt megmérték a sebességét Marosújvár sókitermelő helynél, és úgy találták, hogy másodpercenként 6 láb, tovább azonban ennél nagyobb; mindjárt lennebb Szászrégen mezővárosnál a Maros folyó rendes szélessége 35 öl, Marosújvárnál 50 és a Maros-Portusnál (Dévánál) 60–70 öl. A legkisebb mélysége Marosújvár és Maros-Portus között 2 láb, a legnagyobb 10–12 láb; Maros-Portus és a Bánsággal való határ között 3 láb, a legnagyobb 12–15 láb.

Mind a hajózás, mind pedig a folyó mentén fekvő falvak és azok telkeinek és földjeinek a biztosítására a következő vízi építmények léteznek, úgymint: Marosújvár sókitermelő helynél a bal parton, a sóraktárak előtt egy 181 öl hosszú partmegerősítés, amely a legkisebb vízállás magasságáig egymás mellé sorakoztatott cölöpökből áll, ezen a magasságon felül pedig rőzseköteg-támfalból. Azonkívül, a sólerakatokon felül a bal parton két, szemben a jobb parton ugyancsak két és tovább, lennebb három sarkantyú található, részben, hogy a partot az alámosás ellen biztosítsa, részben, hogy az áramlást a sórakodó helynél a sóraktáraktól távol tartsa. Marosújvár alatt, Veresmart falunál, ahol a vízi sószállítás miatt még 1805-ben és

1806-ban átvágásokat végeztek, nagy rőzsekőteg-záróművek vannak.

A miriszlói sószínektől valamivel feljebb a folyó jobb partján 3 sarkantyút alakítottak ki, hogy az itteni, a hegy lejtőjén e mellett a fészter mellett elvezető postautat biztosítsák. Jóllehet ezt az utat jelenleg földomlás veszélyezteti, a tartományi építési igazgatóság mégis e kanyarulat átvágását indítványozta. Maros-Portusnál a hídon felül a bal parton Váralja falunál már több évvel ezelőtt négy rőzsekőteg-sarkantyút kellett elhelyezni, hogy a folyó többnyire egyenes irányát a híd felé megtartsák. A hídon alul a jobb partot sóraktárak szegélyezik, és rőzsekőtegekkel van kirakva. Ugyanilyen partmegerősítés van a marossolymosi rak-tárak sórakodó helyén a Maros jobbpartján. A sórakodó helynél valamivel fennebb a bal parton, egy öbölben három sarkantyút kellett készíteni.

Jelenleg a Maros folyó mentén még nincs lo-vaglóút, de a magyar udvari kamara már indítványozta ennek létrehozását.

A remetei kamarai fűrészmalmok vidékétől Gyergyószékben a Maros folyó Marosújvár sókitermelő helyig csak tutajjal, onnan Erdély határáig és tovább a Tiszáig hajóval járható; de vitorla nélkül hajóznak.

A tutajozás akadályai a Maros folyó eredetétől Marosújvárig a folyómederből Toplica és Vécs falu között kiálló sziklák, és a Marosújvárig, éspedig a Vécs, Szászrégen, Gernyeszeg, Sárpaták, Sáromberke, Várhegy, Szentanna, Marosvásárhely, Szentkirály, Meggyesfalva, Szentpál, Ugra, Csapó (Maroscsapó), Radnót, Ludas, Gezse, Csúcs (Maroscsúcs) falvknál és Marosújvárnál lévő malomduzzasztó-gátak. Marosújvártól lejjebb a hajózást zátonyok akadályozzák, mégpedig Gombás (Marosgombás), Koslárd, Akmár és Rápold magasságában, ahol a folyó több ágra oszlik, és szigeteket képez, amelyek között a hajók alacsonyabb vízállásnál csak nehezen tudnak továbbjutni; azután a hajómalmok Szászújfalva öbleiben, Alvinc alatt és Illyénél, valamint az alacsonyabb vízállásnál a folyómederből kiálló szirtek és sziklák Arany, Lesnyek és Tisza vidékén.

A gyergyói hegyekből 8–9 öl hosszú fenyőgerendákat úsztatnak le Marosvásárhelyig, de csak 1/4-es tutajokban, melyeket aztán Marosvásárhely alatt Malomfalva falunál egész tutajokká kötnek össze, miután a Maros folyóba addigi kisebb patakokon kívül a Gyergeny (Görgény) és Lutc (Lúc) folyó is betorkollik. A sóhajók, melyek Marosújvár sókitermelő helynél kezdik meg útjukat, 12 öl hosszúak, 3 öl szélesek és közepén 4 láb mélyek.

Közepes vízállásnál a hajókra Marosújvártól Maros-Portusig 4–500, nagyobb víz esetén 5–600 mázsa sót rakodnak, és Maros-Portustól a határig, ahol a Maros a nagyon jelentős Aranyos folyó, a két Kükül-

lő, az Ompoly, a Sebes és a Sztrigy folyó révén már megnövekedett, alacsony vízállásnál 600, magasabbnál azonban 7–800 mázsát, ezért a Marosújvárról jövő sóhajókra a Maros-Portusnál lévő sóraktárakból arányosan hozzárakodnak.

A tutajok Gyergyószékből Malomfalva faluig, ahol minden tutaj ki szokott kötni, 5–6, onnan pedig Marosújvárig 2 napot mennek.

A sóhajók közepes vízállás és nyugodt időjárás esetén Marosújvártól Maros-Portusig 1 1/2 nap alatt teszik meg az utat, míg Maros-Portustól a határig 3 nap alatt; felfelé azonban a határtól Maros-Portusig 7 és onnan Marosújvárig 3 nap alatt.

Miután az építőfát Malomfalvánál egész tutajokba kötötték össze, ezen tutajok továbbviteléhez csak két emberre van szükség, úgyhogy a többieket, akikre Malomfalvaig szükség van, el lehet bocsátani.

A sóhajókon ellenben az egész út alatt 7 ember található mindegyik hajón. A visszaúton 6 fő vontatja a hajót, míg a 7. kormányosként irányítja.

A Maros folyón Gyergyószéktől Marosújvárig létező gyakori malomduzzasztó-gátaknál, amelyeknél a tutajoknak át kell haladniuk, ezen malmok tulajdonosainak a károk megtérítéseként vámilletéket kell leróni, melynek azonban nincs törvényes alapja. Az illeték meghatározása többnyire a malomtulajdonosok önkényétől függ. A vámilleték vagy fuvardíj nem javasolható, mert egyáltalán nem szállítanak árukat. Marosújvár alatt a kifolyásig már nincsenek duzzasztók, és így vámok sincsenek.

A tutajozás és hajózás előnyei, melyeket jelenleg a Maros folyón hasznosítanak, abban állnak, hogy az építésre való fenyőfát a gyergyói hegyekből az ország alsóbb részeibe, leggyakrabban a Bánságba tudják szállítani, ahol hiányoznak a fenyőerdők. Marosújvár sókitermelő helyről is többnyire kincstári hajókon szállítják az ott kitermelt sót Maros-Portus és tovább Arad és Szeged felé. A legjelentősebb a hajózás azonban Maros-Portustól Aradig, ahol a sóhajókon kívül még Hunyad vármegye egyes földbirtokosainak is vannak hasonló hajói, szám szerint 12, melyekkel bort, pálinkát és gyümölcsöt visznek Aradra és Szegedre, onnan pedig mindenféle gabonát hoznak Erdélybe. Június és július hónapban évente 4, 5 vagy 6 katonai lakóhajó jön, amelyek Ausztriából szövetet, vásznat, zsinetet stb. hoznak a Gyulafehérvár várában található cs. kir. katonai gazdasági bizottságnak, azután puskaport, ként, salétromport stb. ugyancsak Gyulafehérvárra. Ezeknek a hajóknak 6–800 mázsa a rakományuk és 50 ember vontatja őket.

A szerencsétlenségek elkerüléséért és következképpen a hajózás elomozdítására fennáll a rendelkezés, hogy a Maros folyót Marosújvártól kezdve a

Bánság határáig és onnan a Tiszáig minden év júliusában és augusztusában a kamarai pénzalap költségére megtisztítják a fatörzsektől és gyökerektől, és a part mellett gyalogutat vájjanak.

A tutajozás és hajózás megkönnyítéséért hasznos lenne felrobbantani a Maros folyóban Toplica és Vécs között található sziklákat és a kanyarulatok átvágása révén elhárítani a zátonyokat Gombás (Maros-gombás), Koslárd, Akmár és Ráplod magasságában.

Mesterséges összeköttetés a Maros folyóval nincs, se folyamtérkép vagy csatornakészítési és egyáltalán a folyó hajózhatóvá tételére vonatkozó javaslat.

Az Olt folyó Csíkszékben ered, ugyanazon Székasszó hegy déli lejtőjén, melynek északi lejtőjén a Maros folyó ered. Az Olt folyó partjain a következő jelentősebb helységek fekszenek: Csíkszékben Domokos falu, Madéfalva, Csíkszereda mezőváros és Csíkszentsimon falu. Háromszékben Sepsiszentgyörgy mezőváros, Illyefalva, Hidvég, Bölon és Nagyajta. Brassó járásban Földvár (vagy Marienburg) helység, Magyaros és Apáca. Felső-Fehér vármegyében Mátéfalva, Királyhalma; Fogaras kerületben, melynek hosszán át az Olt folyó képezi a határt nevezett terület és Kőhalom, Nagysink és Újgyeház száz székek között, Fogaras mezőváros, Alsószombatfalva, Alsóúcsa, Alsóporumbák és Felek. A szebeni és talmáci székben pedig Gireslau (Gierelsau, Fenyőfalva), Nagytalmács, Bojca az ott található Vörös-toronyi kastéllyal és harmincad-hivatallal, és végül Havasalföld határán a hajó-vesztégyár. Mindezek az Olt folyó mentén fekvő mezővárosok és falvak szárazföldi utak révén állnak érintkezésben mind Brassóval, mind pedig a szomszédos Moldvával és Havasalfölddel, mind egymással, minthogy az Olt folyón magán nincs vízi összeköttetés.

Eredetétől Havasalföldre való kifolyásáig a Vörös-toronyi hajó-vesztégyár előtt ez a folyó kanyarulataival együtt körülbelül 40 földrajzi mérföld hosszú.

Ennek a folyónak az esését sem határozták meg. Szélessége Sepsiszentgyörgyig 12 öl, a brassói kerületben 25 öl, Fogarasnál 40 öl és Felek falunál 45–50 öl; legkisebb mélysége Fogarason felül 3 láb, a legnagyobb 12 láb; Fogaras és a határ között a legkisebb mélység 4 láb, a legnagyobb 15 láb.

Ezen a folyón Glimboka falunál és Szakadát-nál rőzsekötegekből készült sarkantyúk találhatóak a part védelmére, és ugyancsak három sarkantyú Bojcanál az Olt folyó mentén található harmincad-hivatal épületének biztosítására. Eredetétől Sepsiszentgyörgy mezőváros alattig, ahol az Olt folyó magába fogadja a Fekete-Úgy folyót, az Olt nem alkalmas tutajozásra; az Úgy folyótól kezdve azonban az Olt elbírná a tutajokat és Fogaras alul a hajókat, ahogy a Maros is; mos-

tanig azonban sem a tutajozást, sem a hajózást nem próbálták ki. – Mivel a csíkszéki erdőségek nem adnak jelentős mennyiségű fenyőfát, és azt a fogarasi kerületben szekéren kellene a folyóig szállítani, a vízi út ezen a folyón nem kínál előnyöket.

Nincs folyamtérkép és szintfelmérés a folyóról, nem indítványozták a hajózhatóvá tételét sem; az utolsó török háború alatt II. József császár uralkodása idején a Vörös-toronytól Riminikig (Râmnicu Vâlcea) tartottak fenn hajózást élelmiszerszállítás céljából, evégből több jelentős sziklarobbantást végeztek a folyómederben a határon és Havasalföldön, az ehhez szükséges hajókat a fogarasi kerületben az Olt mentén fekvő Ucsa (Alsóúcsa) faluban építették, és a fát a kerület határhegységeiből vették.

A Szamos folyót két folyó alkotja, melyek egyike a radnai katonai körzetben Újradna helységénél, és a másik Kolozs vármegyében, a Magyarország és Erdély között fekvő határhegységéből, a Kalanyászából ered két ágából, Meleg- és Hideg-Szamos néven; az elsőt a Nagy-, a másikat Kis-Szamos folyónak hívják. A két folyó kevéssel Dés előtt egyesül.

A Nagy-Szamos folyó mentén Désig a következő jelentős helységek fekszenek, és pedig a radnai katonai körzetben Ó- és Újradna, Szentgyörgy, Kisrebra, Naszód, a 2. oláh határőr gyalogezred törzsének helye, azután Szála falu, ahol a Szalencia a Szamos folyóba ömlik. Belső-Szolnok vármegyében a Szamos folyó mentén fekszik Bethlen falu, ezen felül ömlik a Szamosba a Sajó a Beszterce folyóval egyesülve, és Retteg mezőváros.

A Kis-Szamos mentén fekszik Gyalu mezőváros, Kolozsvár szabad királyi város, Válaszút és Bonchida falvak, Szamosújvár város és végül a két folyó összefolyásánál Dés mezőváros.

Az egyesült Szamos folyó mentén fekszenek Belső-Szolnok vármegyében Kackó, Galgó, Nagyilonda és Szurdok (Szurdok) falvak; Közép-Szolnok vármegyében pedig Zsibó, Szamosudvarhely, Széplak, Cíkó (Szamoscíkó), Sülelmed, Szélszeg, Gardánfalva, és a kővári kerületben a Szamos jobbpartján Lukácsfalva (Szamoslukácsi), Pribékfalva és Aranyos (Mezőaranyos), ahol az magába fogadja a Lápos folyót. Ezen a folyón nincs vízi összeköttetés.

A nagyobbik Szamos folyó hossza eredetétől a Dés mezővárosnál való egyesülésig körülbelül 15, a kisebbik Szamos folyóé a kanyarulataival együtt 14 földrajzi mérföld; végül az egyesült Szamos folyó hossza Déstől Magyarország határáig 18–19 mérföld.

Ezt a folyót nem térképezték fel, és a szintfelmérést sem végezték el, így az esése sem ismert.

A Nagy-Szamos rendes szélessége Naszódnál 24 öl, Bethlennél 40 és 50 öl között van; a Kis-Szamos szélessége Kolozsvárnál 15–16, Apahida és Válaszút között 24, Szamosújvárnál 30 öl. Déstől a határig az egyesült Szamos rendes szélessége 80 öl.

A Nagy-Szamos legkisebb mélysége 2 láb, a legnagyobb 10 láb, a Kis-Szamos legkisebb mélysége 1 1/2, a legnagyobb 9 láb. Dész és a magyar határ között a legkisebb mélység 3 láb, és a legnagyobb 12 lábban állapítható meg.

A radnai katonai körzetben Szálva helységnél a Nagy-Szamosba ömlő Szalenca folyón jelenleg Szálváig és onnan Dészig történik eladás céljával faúsztatás. Attól lejjebb sem tutajozás, sem hajózás nincs, noha a folyó nagyságára való tekintettel ezt kezdeményezni lehetne.

A tutajozás és hajózás akadályai a Nagy-Szamoson a malomduzzasztó-gátak Majca, Szentgyörgy, Kisilva, Kisrebra, Naszód, Szálva, Makód (Szamosmakód), Világosberek, Magosmart, Bethlen, Omlásalja, Árpástó, Szentmargitta és Míkeháza faluknál; a Szelenca folyón Telcsnél, Hordónál és Szálvánál vannak malomduzzasztó-gátak.

A tutajokat 5–7 öl hosszú fenyőgerendákból kötik össze, és Dészig úsztatják le, ahol eladják őket. A tutajok kedvező időjárás esetén az utat a radnai katonai körzettel Dész 2 1/2 nap alatt teszik meg.

A malomduzzasztó-gátaknál az építőfa-úsztatók a keletkező károk megtérítésére a duzzasztó-tulajdonosoknak többnyire deszkát adnak, melyet magukkal visznek, és a malomtulajdonosok önkényük szerint igényelnek.

A tutajozás előnyei a Szamos folyón csupán arra korlátozódnak, hogy ezáltal a radnai katonai körzet Szelenca folyó menti erdőségeinek fenyőfáját, a 2. oláh határőr gyalogezred által lerótt erdőnapok ellenében használják, és a Dész körüli vidéket építőfával elláthatják. E tutajozás megkönnyítésére nincsenek előkészületek; ahhoz, hogy azt ugyanúgy, mint a Maros folyón, megkönnyítsék, különösen a malomduzzasztó-gátaknál kellene változtatásokat eszközölni.

A Kis-Szamoson malomduzzasztó-gátak vannak a Hideg- és a Meleg-Szamos menti Gyalunál, Szászfenesnél, Kolozsmonostornál, Kolozsvárnál, Szamosfalvánál, Apahidánál, Alsó- és Felsőzsuknál, Bonchidánál és Szentbenedeknél.

Déstől a határig a Szabófalvánál és Benedekfalvánál levő két malomduzzasztó-gáton kívül majdnem minden falunál kisebb rőzsegátakkal védett hajómalmok vannak.

Mesterséges vízi összeköttetés nincs. – Több évvel ezelőtt megpróbálták a Kis-Szamoson is bevezetni a tutajozást, és valóban úsztattak is a gyalui

hegyekből fenyő-építőfát Bonchidáig, de a földbirtokok nem folytatták ezt a kezdeményezést.

Jelentős előnyt kínál a Kis-Szamos annyiban, hogy minden évben 3000 öl tűzifát úsztatnak le rajta a gyalui hegységből Kolozsvárra.

1780-ban és 1786-ban, József császár idején jelentősebb tutajforgalmat bonyolítottak le a Nagy-Szamoson, a sót a dési és aknai (Székakna – BH.) bányákból szekéren szállították Dészre, ott nagyobb, a radnai katonai körzetből leúsztatott tutajokra rakták, és Magyarországra szállították, evégből akkoriban Désen alul minden duzzasztóművet eltávolítottak. Ez a rendelkezés az erdőségek kímélése és az építőfa árának csökkenése miatt szűnt meg, mert ezt emiatt túl nagy mennyiségben úszatták le.

Erről a folyóról sincs szintfelmérésen alapuló folyamterkép.

Az Aranyos folyó, mely a belőle kimosott jelentősebb mennyiségű arany miatt említésre méltó, Alsó-Fehér vármegyében, a magyar határon, Kalinyásza hegységben két forrásból ered, melynek egyikét nagyobb, a másikat kisebb Aranyosnak nevezik, és melyek valamivel Topánfalva felett egyesülnek. A nagyobb ág mentén fekszik Nagy-Aranyos falu és a kisebb mentén Kis-Aranyos és Ponor. Az egyesült Aranyos mentén fekszik Topánfalva, Bisztra, Muska, Lupsa, Muncsal, Aranyosbánya és Berzesd, ahol az Aranyos átfolyik Torda vármegyébe, amelyben a következő helységek fekszenek a folyó mentén, úgymint Alsó- és Felső-Szolcsva, Podsága (Alsó-Podsága), Nagy-Oklos, Vidaly és Borrév, Torda mezőváros, Gyéres (Aranyosgyéres) és Egerbegy, Aranyoslóna, Gerend (Aranyosgerend) és a Maros folyóba való torkollásánál Sósszentmárton. Borrév és Torda között fekszenek az Aranyos folyó mentén az Aranyosszékhez tartozó Várfalva, Sinkfalva (Sinfalva), Mészkö, Felső- és Alsó-Mihályfalva.

Több kisebb patak mellett ez a folyó fogadja magába Abrudbánya, Jára, Hésdát és Bányabükk vizeit.

Az Aranyos folyó nagyobbik ágának eredetétől a Topánfalva feletti egyesülésig a nagyobbik ág 5 és a kisebbik ugyanaddig a helyig 4 mérföldet tesz meg; onnan a Maros folyóba torkollásáig a hosszúsága 13 földrajzi mérföld. Az esés szintfelmérés hiányában nem adható meg.

Az Aranyos folyó szélessége Topánfalvánál 16–18, Tordánál 26 öl, a mélysége az előbbi helyen 2, Tordánál 5 láb lehet.

A folyó a fűrészmalmoktól kezdve, melyek Nagy- és Kis-Aranyos falvakban találhatók, a Maros folyóba torkollásáig tutajozható. De a tutajozást nagyon megnehezítik a fűrés- és gabonaőrli malmok duzzasztói

Topánfalvánál, Lupsánál, Aranyosbányánál, valamint az egyéb, a Maros folyóba torkollásig majd minden falunál megtalálható malmok, különösen alacsony vízállás idején.

A tutajok 5 öl hosszú, zsindeleyel és deszkával megrakott fenyőkből állanak, és kedvező időjárás esetén 3 nap alatt tudják megtenni az utat a fűrészmalmoktól a Marosba torkollásig.

Aranyosbányáig tűzifát is úsztatnak, és ott az olvasztókemencék részére faszenet égetnek belőle.

A duzzasztógátaknál a tulajdonosoknak, ahogy más folyóknál is, önkényesen fizetnek kártérítést, deszkat adva vámba.

Az Aranyosnak gazdasági szempontból az a lényeges előnye, hogy a fenyő-építőfát, deszkát, léceket és zsindeleyt e vidék erdőségeiből a Maros folyóig és azon tovább lehet úsztatni.

A Sebes (vagy Dragán) folyó Kolozs vármegyében, a Vlegyásza-hegység alatt ered; mindkét partján fekszik Nagysebes falu, amely alatt a Körös folyóval egyesül, és egy negyedórával Csucsán alul, Bihar vármegyében folyik át Magyarországra.

Eredetétől Erdély határáig e folyó 5 földrajzi mérföld hosszú. A folyó esését nem tudjuk megadni, de nagy sebessége jelentékenységet tanúsítja. Sebes falun felül a szélessége 10 öl, Sebes alatt 15 öl és a határon a 20 ölet is eléri. Legkisebb mélysége 1 láb, a legnagyobb 5–6 láb. Nagysebes falun felül a folyó már alkalmas tutajozásra, de nem egész évben, ezért a tutajosoknak meg kell várniuk az áradást.

A tutajoknak több, de kevéssé jelentős duzzasztónak kell áthaladniuk Nagysebesnél, a fűrészmalmoknál. Nagysebes és Csucsá között a tutajoknak és az embereknek gyakran életveszéllyel küzdve kell átjutniuk a folyómederből egész szélességében magasan kiálló sziklák közti szűk átjárókon.

A tutajokat 5, 6 vagy 7 öl hosszú fenyő-építőfából állítják össze, vagy csupán deszkát kötnek össze tutajjává. Jó időben a tutajok 1 1/2 nap alatt tudják megtenni az utat a határig; ezen a folyón nem fizetnek kártérítést.

A tutajozás előnyei a hegyvidék lakosai számára jelentősek, mert az építőfa Nagyváradra úsztatása számukra kereseti forrás, ami annál jelentősebb, minthogy Bánffyhungad környékén szűkös a helyi gabonatermelés, és a hegylakóknak Nagyváradról kell tartalomokat hozni.

A tutajozás megkönnyítéséhez leginkább a Nagysebes és Csucsá közötti, a folyómederben lévő sziklák felrobbantása járulna hozzá.

A Székelyó folyó Kolozs vármegyében ered a Vlegyásza hegység keleti oldalán; partjain fekszenek

Viság, Székelyó és Sebesvárjalja, ahol a Körös folyóba torkollik.

Ez a folyó jóval kisebb, mint az előtte leírt Sebes folyó, és a létező tutajos-forgalom miatt kell megemlítenünk itt.

Eredetétől a Körös folyóig hossza körülbelül 3 mérföld, szélessége Sebesvárjalja falunál, a Körös folyóba torkollásánál 8–10 öl; legnagyobb mélysége 4–5 láb.

A folyó Székelyó falunál kezd tutajozhatóvá válni, de csak a víz bekövetkező áradásakor, melyet a tutajosoknak mind ki kell várniuk. Malomduzzasztógátak találhatók Viságnál, Székelyónál és Sebesvárjaljánál, ezek nehezítik a tutajozást.

A tutajok az alacsony vízállás miatt csak 5 öl hosszú fenyőgerendákból állnak, amelyeket a lakosok Nagyváradra szállítanak, és a duzzasztóknál nem kell kártérítési vámmilletéket fizetniük.

Az előnyök ugyanazok, mint a Sebes (vagy Dragán) folyó esetén.

A Nagy-Küküllő folyó Udvarhelyszékben ered, az ezen szék és Gyergyószék között fekvő Csudálatos hegységből. Partjain fekszik Udvarhelyszékben először is Zetelaka falu, azután több falu mellett Székelyudvarhely mezőváros és kereskedőközpont és Szitás-Keresztúr (Székelykeresztúr). Segesvárszékben Segesvár város, a jobbparton Küküllő vármegyében Erzsébetváros szabad királyi város. Medgyesszékben Medgyes város és azután Alsó-Fehér vármegyében, a Nagy- és Kis-Küküllő folyó összefolyásánál Balázsfalva mezőváros, ahonnan azután a két folyó Mihályfalvánál egyesülve Koslárdnál a Maros folyóba torkollik.

A folyó hosszúsága a Marosba való ömléséig körülbelül 24 földrajzi mérföld. Az esését soha nem határozták meg, de megjegyezzük, hogy a sebessége Udvarhelyszékben nagyobb, azután azonban a Maros folyóig jelentősen csekélyebb. Zetelakánál a Küküllő kezd tutajozhatóvá válni; de csak nagyobb vízállás esetén lehet az útra vállalkozni, mert a majdnem minden helységben fennálló malomduzzasztógátak megnehezítik azt. A folyó szélessége Udvarhelynél 12, Segesvárnál 26, Medgyesnél 29, és tovább, a torkolat felé még több öl. – Legkisebb mélysége 2 láb és a legnagyobb 6 láb.

A tutajok 5 öl hosszú fenyőgerendákból állanak, melyeket a Gyergyó- és Udvarhelyszék között fekvő hegységekben vágunk ki, és Zetelaka falunál kötnek össze tutajokká; deszkatutajokat is úsztatnak le a Küküllő folyón. A malomduzzasztók megrongálása miatt a kártérítést, mint más folyók esetében is, deszkában fizetik ki.

Ez a tutajozás Udvarhelyszék felső vidéke lakóinak az építőfa-, deszka- és léceladás révén kereseti

lehetőséget biztosít; a távolabb, lennebb fekvő helységek számára pedig azzal az előnnyel jár, hogy az építőfát alacsonyabb áron kapják meg. A tutajok többnyire csak Segesvárig és Medgyesig jönnek le, és ha ott nem adják el őket, akkor mennek tovább a Maroson. Erről a folyóról sincs folytatásrészlet.

A Cibin folyó Nagyszében-székből ered két forrásból, az úgynevezett Gurarói-hegységben ered két forrásból, a Nagy- és Kis-Cibin néven, melyek Guraró falu felett egyesülnek. Partjain fekszenek Guraró, Orlát, Kereszténysziget, Kistorony falvak, Nagyszében szabad királyi város, azután Sellenberk, Vesztény és Talmács (Nagyalmács) faluk; utóbbinál ömlik a Cibin az Olt folyóba, miután menet közben magába fogadta a Csemavoda, Sebes és Cód patakot. A rajta folyó tűzifa-úsztatás miatt érdemel említést.

Eredetétől az Olt folyóba torkollásáig a Cibin körülbelül 9 mérföldet tesz meg; az esését soha nem állapították meg; szélessége Orlátnál 25 öl, Nagyszébennél 20 és Talmácsnál 32 öl. Legkisebb mélysége 1 láb, a legnagyobb Nagyszébennél 5–6 láb.

A faúsztatást megnehezítik a malomduzasztó-gátak Gurarónál, Orlátnál, Keresztényszigetnél és Kistoronynál. Tutajozás nincs; mégis 3000 öl tűzifát úsztatnak a Gurarói-hegyekből Nagyszébenig. Más kötelezettség nincs, csak a valóban megrongálódott malomduzasztók kárpótlása.

Ennek az úsztatásnak az a haszna, hogy Nagyszébenben olcsóbban lehet tűzifához jutni.

Ezen a folyón 1816-ban, amikor Guraró község perelni akarta a hegység és az erdőségek egy részét Kereszténysziget községtől, eredetétől Kereszténysziget faluig mérteni felmérés történt, de a szint-felmérésre nem került sor.

A Cód patak Szében-székből ered, a Havasalföld határán levő hegyekből, átfolyik Cód falun és Talmácsnál beleömlik a Cibin folyóba. E patak hossza eredetétől a Cibinig hozzávetőlegesen 5 mérföld; szélessége Cód és Talmács között 16 öl.

Ezen a patakon 2000 öl tűzifát, deszkát és zindelyt úsztatnak le, melyet szekéren szállítanak Nagyszébenbe, és mindez a város számára ugyanazzal az előnnyel jár, mint a Cibin esetében.

A Sebesvíz Alsó-Fehér vármegyében ered, a Havasalfölddel határos hegységben. Partjai mentén fekszenek Alsó-Fehér vármegyében Suság, Kápolna (Sebeskápolna), Láz (Sebesláz), Szászcsór és Sebeshely falvak; Szászsebes-székből Péterfalva falu, Szászsebes város és Lámkerék falu, és ugyancsak Alsó-Fehér vármegyében Alsóváradja falu, ahol a Sebesvíz a Maros folyóba ömlik.

Hossza eredetétől a Maros folyóig körülbelül 8 mérföld; a folyó esését ugyan meghatározni nem lehet, de amíg eléri Sebesszéket, igen jelentékeny. Szélessége Szászsebes városnál 20 öl, átlagos mélysége 4 láb.

Tutajozást nem folytatnak e vízen; de a tűzifát Lámkerék falu alattig leúsztatják, azután szekéren szállítják el.

Ezt az úsztatást több évvel ezelőtt vezették be, hogy a gyulafehérvári erődítményt 3000 öl bükkfával lássák el.

Míg a faúsztatás a Cibinen és a Cód patakon magánvállalkozás, addig ezt a Sebes folyón és a Sebesvízen a tartományi pénztár költségére vezették be.

Erdélyben az úgynevezett Mezőségen, majdnem az ország közepében, hegyek között vannak tavak Cege és Gyeke falvak közelében, Szarvastó néven, azután Báld, Méhes (Mezőméhes), Sályi, Záh (Mezőzáh) és Tóhát közelében, melyeket azonban nem lehet vízi útként használni.

A szertárfőnök 787. sz. legfelsőbb kibocsátott rendeletét illető (irat).

1843. szeptember 27.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közölt szöveget, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Köszönetnyilvánítás

A fordítást a PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE Alapítvány OSZTRÁK–MAGYAR KÖZÖS MÚLT szakmai kollégiuma támogatta („Határvidék 1762–1918” program). BOÉR Hunor a „Leírás” pontosabb datálását a DOMUS HUNGARICA SCIENTIARUM ET ARTIUM ösztöndíjasaként végezte. Ezúton is köszönjük támogatóinknak. Ugyanitt köszönjük meg dr. RÁKÓCZY Rozáliának a közlés megszervezésében nyújtott segítségét.

Descrierea cursurilor de apă din Transilvania din prima jumătate a sec. al XIX-lea

(Despre publicare)

Textul (varianta) publicat(ă) s-a scris între 1824 și 1828 și discută cursurile de apă utilizate pentru transport din Marele Principat, prezentând o sursă documentară importantă privind istoria localităților, economiei, industriei și militare etc. din Transilvania. Documentul în limba germană, păstrat în Arhiva Militară Austriacă din Viena, a fost tradus de către Laura BOÉR, confruntat cu originalul și pregătit pentru publicare de Péter Krisztián ZACHAR.

Description of the Water Courses in Transylvania in the First Half of the 19th Century

(About the publication).

The text in its published variant was written between 1824 and 1828 and discusses the water courses used for transport for Transylvania, presenting an important documentary source on the history of the localities, of the economy, army and industry a.s.o. in Transylvania. The document written in German, which was kept in the Military Austrian Archives in Vienna, was translated by Laura BOÉR, compared with the original and prepared for publishing by Péter Krisztián ZACHAR.

Erdőkitermelő iparvasutak a Háromszéket ábrázoló térképeken

(Kivonat)

A dolgozatban háromszéki erdei vasutak térképdokumentumai kerülnek bemutatásra, egybevetésre. Az átnézett térképanyag a kisvasutak létezésének egy évszázadát öleli fel, alapításuktól (1891) reményeink szerint időleges leállításukig (1999). A dolgozat egy vonatkozó dokumentáció első része, a Múzeum korábbi vasúttörténeti közléseihez kapcsolódik, és ugyanakkor a régió ipartörténetének egy, a „boldog békeidőkre” eső témájának kutatása képezte az alapját.

*

A Keleti-Kárpátok háromszéki részét behálózó, régebb több mint 350 km-es összhosszat elérő erdőkitermelő iparvasutak változásait legszemléletesebben a vidéket bemutató térképeken követhetjük nyomon, igaz, itt figyelembe kell venni az esetleges térképészeti tévedéseket is.

Ugyanakkor nem minden időszaktól rendelkezünk megfelelő pontosságú térképekkel. Ezért több vasútról, pl. a sepsibükkszádi, az esztelneki, a kormos-völgyi, nem tudunk ezzel a módszerrel képet alkotni. Ezek a fakitermelések rövid ideig működtek, és ezek az időszakok sajnos nem estek egybe a fontosabb térképek készítési idejével.

Nagyon hiányos a térképanyag a 20. század második feléből, jobban mondva még nem sikerült hozzáférnünk az újabb katonai, egyéb topográfiai felmérések eredményeihez. Kutatásunkat főleg a Kovászna-komandói iparvasút tanulmányozására koncentráltuk, de a Háromszéki havasok más kisvasutait sem felejtettük ki, hisz néha szoros kapcsolatba kerültek

egymással (lásd például a barátosi vonal Kommandó mellett készített felüljáróját (2)). Észrevehető, hogy több csatlakozás volt a normál nyomtávú vasúthoz: ezek mindegyike egy külön céget jelent. Tárgyalásukra nem térünk ki, hiszen ez nem képezi a jelen dolgozat tárgyát.

Volt már néhány kísérlet egyes korok vasútvonalainak rögzítésére, több-kevesebb sikerrel. A dolgozatban szerre tárgyaljuk, először a rendelkezésünkre állt térképanyagot, melynek nagy része a Székely Nemzeti Múzeum, valamint a budapesti Hadtörténeti Múzeum térképgyűjteményéből került ki, majd a hasonló összegző jellegű próbálkozásokat.

Kommandó neve szerzőtől és időszaktól függően rövid vagy hosszú m-el íródik, mi a jelenleg elfogadott utóbbi változatot használjuk (*Kommandó*), de ugyanakkor megtartjuk az egyes szerzők írásában az egyéb változatokat.

Megpróbáltuk dolgozatunkban az egyes térképeken megjelenő vonalakat egységes alaptérképre áthelyezni (léptéke megközelítőleg 1:520 000, mivel be akartuk mutatni rajta a Keleti Kárpátoknak a jelenlegi Kovászna megye területén fekvő részét, kis kitéréssel az Úz völgyéig), a vasútvonal kiterjedésének időbeli változását könnyebben szemléltetni ez által. Végül pedig az összes, a dolgozatban felhasznált térképek alapján készítettünk egy összegző térképet. Az alaptérkép az 1993-ban kiadott Erdély-térkép felhasználásával készült, néhol módosítva. (4)

A legkorábbi ábrázolása a kisvasutak közül az úgy a megépítés szempontjából, mint az ismertség fokában első Kovászna-komandói vonalnak volt, talán azért is, mert sokáig helyi érdekű vasútként (HÉV) is működött, a személyszállítást is lebonyolítva Kovászna és Kommandó (Gyulafalva) között, a jelenleg használatban levő műút az 1960-as években épült. Fontosabb megálló: Kovászna, Térrét, Gyulafalva. Különben ez volt az első háromszéki személyszállító vasútvonal is. (9)

A nagyjából egykorú román katonai térképeken megállapítható, hogy a környéken még nem voltak vasúti építkezések (Kászon, Trotus, Ojtoz, Szlanik, Úz-völgye), bár a rendes vasút ki van már építve Moinești-ig (17). Hasonlóképpen a

* Sf. Gheorghe, Tineretului 1, Bl. 13, ap. 28

monarchiabeli időkből származó első, 1880-as térképek is a vasútvonalak hiányát igazolják **(15.1)**

Nem volt megfigyelhető jelentős különbség az osztrák katonai térképek 1:75 000 és 1:200 000 változatai között, az egyetlen nagyobb eltérést bizonyára nyomdahiba okozta (a zabolai kötélpálya elcsúszása) **(16.1)**. A SzNM gyűjteményében levő 1:200 000-es térképen a góri sikló van jelölve, a többin folytonos vonallal.

Nagyon érdekes volt követni a vonalak hosszának, irányának alakulását az 1:75 000-es térképeken az 1894-től 1940-ig tartó időszakban. Leglátványosabbak a barátosi vonal alakulása (Papóc magasságából indul, lemegy Barátosra, majd végül megépül a kommandói felüljáró, a maga nemében egyedülálló létesítmény), a Góri-sikló – a térképen „Drahsteilbahn-drótkötélpálya” néven jelenik meg Lakóca magasságában – és a fölszámolásához vezető kerülő, illetve a zabolai vonalon levő kötélpályája elkészítésének szakaszai – „Schwebbahn”. **(15.2–15.4)** A különböző években készített térképeket megpróbáltuk időszakokba csoportosítani az átfogó térkép elkészítése végett, így előfordulhat, hogy néhány vonal az általunk ábrázolttal szemben egy-két év eltéréssel készült el. Bizonyára még akad is olyan térképlap, amivel kiegészíthetjük az erről az időszakról kialakult képet. **(15, 16)**

Ez volt a legtermékenyebb kor egyben: itt tapasztalható a legnagyobb vonalbővítés egy 20 éves periódus alatt (1891–1915). Gyakorlatilag ekkor alakultak ki a főbb szakaszok, ezeket a későbbiekben csak kiegészíteni kellett.

A vasutak moldvai oldalon levő, Kézdivásárhely magasságában elhelyezkedő része Háromszékre (itteni cégnek) szállította a rönköket, a Kászon pataka fölötti vasutakról sajnos nincs ilyen irányú adatunk.

1919–1940 közt hiányos az adattárunk az ezen a részen működő kisvasutakról **(15.8, 11)**. A két, egy év eltéréssel megjelent térkép nagy különbségeket mutat, a katonai térképen szinte semmi változás nem észlelhető, azonban a Székelyföldet ábrázolón sok vonal felszámolását figyelhetjük meg. Mivel csak az elég gyenge minőségű újranyomott kiadást tudtuk tanulmányozni, valószínű, hogy becsúsztak ez esetben

hibák a jelrendszer nehézkes értelmezhetőségéből, de még nehezebb olvashatóságából kifolyólag is. Annyi azonban biztosan megállapítható, hogy a barátosi és zabolai vonal felszámolódtott, a többi meg gyakorlatilag nem változott. Egy kivétellel: a kommandói vasút Lakóca alatti szakasza bizonyos változásokon ment át.

A következő tanulmányozott térkép 1962-ből való. Történt néhány bontás a kommandói részen, de bővítés is, ez erőteljesebben azonban a bodzafordulói vonal esetében észlelhető. Ez utóbbi alapításáról nem sokat tudunk. Sajnos, a rendelkezésre álló anyag ez esetben is részleges volt, csak a Magyar Autonóm területre terjedt ki, így nem sokat tudunk meg a Kászon és Úz völgye közötti vasutakról, sem a Lakóca környékét ért változásokról. **(18)**

Az 1971-es megyetérkép nem ad nagyobb változást a megye területén levő erdei vasutak esetében **(10.)** A KISGYÖRGY Zoltán által szerkesztett (bár szerzőnek nincs feltüntetve) 1984 (?)-es turisztikai térképen azonban már jelentős vonalbeszüntetés észlelhető **(5)**, bár ennek ellentmond az a tény, hogy az 1989-es turisztikai térképen **(7)** a vráncsai oldalon még számottevő hosszúságú vasútvonal van feltüntetve. Valamint az 1992–93-as periódusban részletekben közzétett térképeken is sokkal bővebb a vasútvonal **(6)**. Itt pontos információkat kapunk egyebek mellett az egyes fűrésztelek elnevezéséről: PÁKÉI Benedek fűrész (1), BUTYKA fűrész (2) a Kis-Bázska völgyében; Gyulafalvi fűrész (3), Zágoni fűrész (4), Beczás fűrész (5), Gilcsi fűrész (6), Hosszú fűrész (7), Egresbéli fűrész (8) a Nagy-Bázska völgyében; Zabrató fűrész (9) a bodzai oldalon, a Zabrató patak völgyében. Kis kitérőként megjegyzendő, hogy a patakokon levő más fűrészalmazokról az 1:75 000-es katonai térképek részletesen tudósítanak, ezt is érdemes volna kissé megvizsgálni, kik működtették őket, hogyan szállították a fát, fűrészárut stb?

Sajnos a vonalhossz valóságos állapotát nem tükrözi híven az egyébként maga után sok más kívánnivalót is hagyó honismereti térkép sem. **(14)**.

Érdekes, hogy a Kovászna–Kommandó iparvasút, ha nem is a reális terjedelmében, de

megjelenik a nemrég piacra került, és máris több kiadást megért Székelyföld-térképen (13), ugyanakkor az ábráink alapjául vett Erdély-térképről hiányzik. (4)

Sajnálatos viszont, hogy nincs ábrázolva ezen ipar- és technikátörténeti műemlékünk az oktatási célokkal 1997-ben megjelent Kovászna-megye térképen. (12)

Munkánk utolsó része a vasútvonalakat más-más korokban bemutató térképek összegezése volt, hogy ezáltal képet kapjunk arról, mennyire voltak az idők folyamán behálózva a Háromszéki-havasok és a szomszédos más hegységek az erdei vasutak zakatoló, a zöld aranyat több mint egy század óta szállító rendszere által. Figyelembe véve, hogy sok vonalról (pl. az esztelneki) nem állt térképes információ a rendelkezésünkre, nyugodtan kijelenthetjük, hogy kevés olyan erdő van környékünkön, melynek csendjét ne zavarta volna meg a gőzmozdony füttye. Az erdei vasutak összhossza pedig az idők folyamán elérte a közel 500 km-t, ha nem többet, és bár visszaszorulásra kényszerültek a modern erdőtarolás módszerei következtében, egy évszázad alatt a táj szerves részévé váltak: sokkal szívet melengetőbb volt 1996 szeptemberének csípős reggelén túrázás közben a gőzössel találkozni, mint a maga után porfelhőt hagyó tehergépkocsival.

Még két összegezési kísérletről van tudomásunk, mindkettő mostanság látott napvilágot. Az első a HORVÁTH-KUBINSZKY-féle térkép (1), melynek sok hiányossága figyelhető meg. Nincs feltüntetve rajta az alapul vett térképek jegyzéke, illetve a siklót valami eredeti módszerrel rajzolták be, ami eléggé nehezen érthetővé teszi a térképet. Azonban nagyon jó benne, hogy feltünteti egyes telepek nevét és távolságát, feltételezhetően Kommandóhoz viszonyítva. Utólag kiderült, hogy a térkép GÁL Sándor tanár munkája, aki hosszú ideig volt a kommandói iskola igazgatója, és az 1980-as években készítette ezt a térképet, kirándulásainak jegyzeteként. A könyvben semmi utalás nincs a szerző kilétére, ez több kérdést is felvet az adatok hitelességét illetően.

A másodikon érezhető, hogy készítője közelebbi kapcsolatban állt az erdei vasutakkal.

(2) Sajnos, itt is vannak megválaszolatlan kérdések, például az alapul vett térkép (bár fel van tüntetve, hogy „1915 körül”, de különbözik mind az 1:75 000-es, mind pedig az 1:200 000-es térképtől). Érdekesség, hogy megjelenik egy „felüljáró” létezésének említése ebből az időből Kommandó fölött, mely a cégek versengésének eredménye volt. Sajnos, erről semmilyen más térképen nem találtunk információt.

A kisvasutak 1994-es helyzetét szemlélteti a LETENYEI Tamás-féle térkép, egyetlen kérdést hagyva csak maga után, hogy a többi, megszűntként feltüntetett vonal mikor működött. Sajnos, alaptérképünkön nem volt lehetőségünk a kisebb vízfolyások, hegycsúcsok elnevezését feltüntetni, ezért került be ezen térkép változtatás nélkül a mellékletek közé. A lépték bizonyára km-ben van megadva. (7)

Mint érdekességet, nem hagyhatjuk ki KÓNYA Ádámnak, a Székely Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatójának perspektivikus térképét, mely nagyon szemléletesen mutatja be a siklót a környező tájba ágyazottnak. (3)

A továbbiakban szükséges volna, hogy a Székely Nemzeti Múzeumon vagy a budapesti Hadtörténeti Múzeumon kívül más közintézmények térképanyagát is felkutassuk, akár a magángyűjteményeket is, hogy a hiányzó időszakokból is adatokat találjunk, ezáltal remélve, hogy az esztelneki vasút és más vonalak is felkerülnek térképünkre.

Irodalom

1. HORVÁTH F.; KUBINSZKY M. (1998): **Magyar vasúti építkezések Erdélyben.** Magyar Államvasutak RT kiad., 252 pp., Budapest
2. KÁDÁR Zs. (1999): **Erdő és nyelv – Válogatás a Kárpátok belső hajlata erdőgazdálkodásának magyar szókincséből.** Erdészettört. Közlem., XLIII., 639 pp., Budapest
3. KÓNYA Á. (1968): **A kovásznai Tündérvölgy.** *Előre*, Turisztika oldal, 1968. június 30., vasárnap, Bukarest

Térképek

4. FODOR Andrea, KOVÁTS Zs., BASSA Gizella et al. (1993): **Erdély (Ardeal, Siebenbürgen, Transylvania) térképe és helységnevtára**, 1:500 000, 3. kiadás, kiadó Dimap, Budapest

5. KISGYÖRGY Z. (1984?): **Covasna, Hărți turistice județene**, 1 cm = 2,5 km, Cartografierea și imprimarea au fost executate la Direcția topografică militară, Edit. Sport-Turism, București

6. KISGYÖRGY Z. (1992–1993): **Háromszék térképe**, 1 cm = 1 km, *Háromszék*, Sepsiszentgyörgy

7. LETENYEI T. (1994): **A Kovászna-komandói erdei vasút. Hobbym a vasút**, II. évf., 3. pp. 3–6, Veszprém

8. ROMAN, F.; UGRON, A. A. (1989): **Munții Vrancei, hartă turistică**, 1 cm = 1 km, *Munții Noștri*, 47, Edit. Sport-Turism, București

9. KOGUTOWITZ, M. (18??): **Háromszék Vármegye Térképe**, 1:350 000, kiad. a vallás és közoktatásügyi m. kir. Miniszter megbízásából

10. *** (1971): **R.S.R. Harta Județului Covasna**, 1:100.000, Institutul de Geodezie, Fotogrametrie, Cartografie și Organizarea teritoriului, București

11. *** (1941): **Székelyföld**. 1:200 000, Alap a bécsi kiadású 1:200 000 térkép, I. kiadás, Budapest, reprint: 1992, készült az MH TÓTH Ágoston Térképészeti Intézetben az eredeti térkép 4/5-ös kicsinyítésével, Felelős kiadó TÓTH Dániel térképkiadó vállalkozó, Miskolc

12. *** (1997): **Județul Covasna – Kovászna megye**, 1:140.000, Ábel térképészeti kft, Budapest

13. *** (199?): **Székelyföld**, 1:250 000, Ábel térképészeti kft, Cartographia, Budapest

14. *** (199?): **Komandó környékének honismereti térképe**, 1:?, ?

Harmadik katonai felmérés lapjai

15. (K.u.K.) Militärgeographisches Institut, 1:75 000

A budapesti Hadtörténeti Intézet gyűjteményében levő térképek:

15.1.

Kovászna (1880), Zone 22 Kol. XXXIV, 5676, Schw. und Gev.: von LIENT, KOPPEL, Terrainschraffurung: von Lampe

Putna-patak (1880), Zone 22 Kol. XXXV, 5677, Schw. und Gev.: OTTAVA, Terrainschraffurung: BRUNNER

Bodzafalu (1880), Zone 22 Kol. XXXV, 5776, Schw. und Gev.: LEITNER, Terrainschraffurung: Mechael von NOVAKOVIĆ

Mintianești (1880), Zone 23 Kol. XXXV, 5777, Schw. und Gev.: SPARIOSU, Terrainschraffurung: Baron MYOBACH

15.2.

Kovászna (1896, Nachtragen 20.VII.1908), Nach Zeichenschlüssel 1894, Nach Reambulierung 1888, 1889

Putna-patak (1914?), Zone 22 Kol. XXXV, 5677, Nach Reambulierung 1888, Teilweise berichtigt bis 26.X.1914, Geripp: STEFAITS, E.; KIRAL, E., Terrain: PULIT, H.

Nerejul (1907), 5777, Geripp: JAKUBEC, J.; Terrain: TUSCHELL, O., Nach Zeichenschlüssel 1907, Inland nach Reambulierung 1888

Magyarbodza (1903), Zone 23 Kol. XXXIV, 5776, Nach Zeichenschlüssel 1894, Inland nach Reambulierung 1888, Nachtragen 30.IV.1906, Terrain: J. le GAY, I. v. LIERFELS

15.3.

Kovászna (1896, Nachtragen 11.V.1909), 5676, Nach Zeichenschlüssel 1894, Nach Reambulierung 1888, 1889, Terrain: KLENOWSKY, Fr., KURZ, H.

Putna-patak (1916), Zone 22 Kol. XXXV, Nach Zeichenschlüssel 1907, Teilweise berichtigt bis 8.XI. 1915, Geripp: STEFAITS, E.; KIRAL, E., Terrain: PULIT, H., 2. Ausgabe

Magyarbodza (1903), Zone 23 Kol. XXXIV; 5776, Nach Zeichenschlüssel 1894, Inland nach Reambulierung 1888, Nachtragen 30.IV.1906, Terrain: J. le GAY, I. v. LIERFELS

15.4.

Kovászna (1915?), 5676, Nach Zeichenschlüssel 1894, Terrain: KLENOWSKY, Fr., KURZ, H., 2. Ausgabe

Putna-patak (1916), 5677, Nach Zeichenschlüssel 1907, Teilweise berichtigt bis 29.VIII.1916, Geripp: STEFAITS, E.; KIRAL, E., Terrain: PULIT, H., 2. Ausgabe

Nerejul (1916?), Zone 23 Kol. XXXV, 5777, Geripp: JAKUBEC, J.; Terrain: TUSCHELL, O., Nach Zeichenschlüssel 1907, Teilweise berichtigt bis 7.IX. 1914, 3. Ausgabe

Magyarbodza (1915?), Zone 23 Kol. XXXIV; 5776, Nach Zeichenschlüssel 1894, Teilweise berichtigt bis 25.I.1913

15.5.

Putna-patak (1916), Zone 22 Kol. XXXV, 5677, Nach Zeichenschlüssel 1907, Teilweise berichtigt bis 29.VIII.1916, Geripp: STEFAITS, E.; KIRAL, E., Terrain: PULIT, H., 2. Ausgabe

Nerejul (1916?), Zone 23 Kol. XXXV, 5777, Geripp: Geripp: JAKUBEC, J.; Terrain: TUSCHELL, O., Nach Zeichenschlüssel 1907, Teilweise berichtigt bis 25.VIII.1916, 3. Ausgabe

Magyarbodza (1915?), Zone 23 Kol. XXXIV; 5776, Nach Zeichenschlüssel 1894, Teilweise berichtigt bis 25.I.1913, Terrain: J. le GAY, I. v. LIERFELS

15.6.

Kovászna (1914?), 5676, Geripp: NEKEL, H. L., Nach Zeichenschlüssel 1894, Teilweise berichtigt bis 26.III.1914, Terrain: KLENOWSKY, Fr.; KURZ, H., 2. Ausgabe

Putna-patak (1916), 5677, marosvásárhelyi rendszer, Teil-

weise berichtigt bis 28.VIII.1916, Terrain: PULIT, H., 2. Ausgabe

Nerejul (1907), 5777, marosvásárhelyi rendszer, Teilweise berichtigt bis 25.VIII.1916, 3. Ausgabe

Magyarbodza (1903), 5776, Nach Zeichenschlüssel 1894, Teilweise berichtigt bis 4.IX.1915, Inland nach Reambulierung 1888, Terrain: J. le GAY, I. v. LIERFELS, 2. Ausgabe

15.7.

Putna-patak (1919), 23/XXXV – 5677, A volt bécsi döntés cs. és kir. Katonai földrajzi intézet 2. kiadású 1916-ig javított nyomata alapján, Részben javított 1. magyar kiadás. Készítette az Országos Magyar Földrajzi Intézet Budapesten 1919-ben, ideiglenes kiadás

Nerejul (1919), 24/XXXV – 5777, A volt bécsi döntés cs. és kir. Katonai földrajzi intézet 3. kiadású 1916-ig javított nyomata alapján, Részben javított 1. magyar kiadás. Készítette az Országos Magyar Földrajzi Intézet Budapesten 1919-ben, ideiglenes kiadás

15.8.

Kovászna (1940?), marosvásárhelyi rendszer, 5676, Nach Zeichenschlüssel 1880, Schrift u. Gerippe v. KOPPEL; Terrainschraffurung v. LAMPE, 2. Ausgabe, pirossal behúzza „az 1940. évi bécsi döntés alapján megállapított határvonal”

Putna-patak (1940?), marosvásárhelyi rendszer, 5676, Teilweise berichtigt bis 28.VIII.1916, Terrain: PULIT, H., 2. Ausgabe, pirossal behúzza „az 1940. évi bécsi döntés alapján megállapított határvonal”

Nerejul (1940?), marosvásárhelyi rendszer, 5777, Teilweise berichtigt bis 25.VIII.1916, 3. Ausgabe

Magyarbodza (1940?), marosvásárhelyi rendszer, 5676, behúzza „az 1940. évi bécsi döntés alapján megállapított határvonal”

A SzNM gyűjteményében levő térképek

15.9.

Kézdivásárhely (1915), zone 21 Kol. XXXIV, 5576, Nach Zeichenschlüssel 1894, Geripp: NIKEL, H. L., Terrain: WIEG, A.; TERLIKOWSKI, A., 2. Ausgabe

Kovászna (1915?), marosvásárhelyi rendszer, 5676, Nach Zeichenschlüssel 1880, Schrift u. Gerippe v. KOPPEL; Terrainschraffurung v. LAMPE, 2. Ausgabe, pirossal behúzza „az 1940. évi bécsi döntés alapján megállapított határvonal”

Putna-patak (1916), Zone 22 Kol. XXXV, Nach Zeichenschlüssel 1907, Geripp: STEFAITS, E.; KIRAL, E., Terrain: PULIT, H., 2. Ausgabe

Nerejul (1916), 5777, Geripp: JAKUBEC, J.; Terrain: TUSCHELL, O., Nach Zeichenschlüssel 1907, 3. Ausgabe

Magyarbodza (1915), Zone 23 Kol. XXXIV; 5776, Nach Zeichenschlüssel 1894, Geripp: LÜTZENBURGER, L., Terrain: J. le GAY, I. v. LIERFELS, 2. Ausgabe

Csik-Ménaság (1915), Zone 20 Kol. XXXIV, Nach Zeichen-

schlüssel 1894, Geripp: TUSCHELL, O., Terrain: GAREIS, F.; ZELLHOFER, R., 2. Ausgabe

16. (K.u.K.) Militärgeographisches Institut, 1:200 000

Ploesti (1916), 44°45' (203), Teilweise berichtigt bis 27. VIII. 1915, K.u.K., Militärgeographisches Institut, Geripp: LORENZ, A. K., Terrain: MACH, O.

16.1.

Kézdivásárhely (1915), 44°46', Teilweise berichtigt bis 28.VII.1915, K.u.K., Terrain: Offiz. E. CZERNY Kartographisches, früher Militärgeographisches Institut in Wien – a budapesti Hadtörténeti Intézet gyűjteményéből

16.2.

Kézdivásárhely (1915), 44°46', Teilweise berichtigt bis 28.VII.1915, K.u.K., Terrain: Offiz. E. CZERNY Kartographisches, früher Militärgeographisches Institut in Wien – a SzNM gyűjteményéből

16.3.

Kézdivásárhely (19??), 44°46', Teilweise berichtigt bis 28.VII.1915, K.u.K., a bécsi döntés utáni Románia és Magyarország közti új határvonalal

17. Román katonai térképek

17.1.

Târgu-Ocna (1895), Seria XII., Colóna S., 1:50.000, ediție provizorie – Marele Stat Major – Secția XIII

Moinești (1896), Seria XI., Colóna R., 1:50.000, ediție provizorie – Institutul Geografic al Armatei

17.2.

R.P.R. Regiunile Mureș-Autonomă Maghiară și Brașov, 1:25.000, Ministerul Forțelor Armate ale R.P.R., Direcția Topografică Militară

*** (1962), **Estelnic** (L-35-65-C-b), **Ghepar** (L-35-65-D-a), **Poiana Sărată** (L-35-65-D-b), **Tîrgu-Secuiesc** (L-35-65-C-d), **Brețcu** (L-35-65-D-c), **Oituz** (L-35-65-D-d), **Catalina** (L-35-77-A-b), **Ojdula** (L-35-77-B-a), **Greșu** (L-35-77-B-b), **Covasna** (L-35-77-A-d), **Zirna** (L-35-77-B-c), **Vf. Zburătura** (L-35-77-B-d), **Zagon** (L-35-77-C-a), **Păpăuți** (L-35-77-C-b), **Comandău** (L-35-77-D-a), **Muntele Goru** (L-35-77-D-b), **Întorsura Buzăului** (L-35-77-C-c), **Vf. Tistaș** (L-35-77-C-d), **Dealul Menesbert** (L-35-77-D-c), **Sita Buzăului** (L-35-89-A-a), **Zăbrătău** (L-35-89-A-b), **Vf. Husăuș** (L-35-89-B-a)

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Köszönetnyilvánítás

Szeretném ez úton is köszönetemet kifejezni a dolgozat elkészítését elősegítőknek. Összeállítását a PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE Alapítvány „Osztrák–Magyar közös múlt” Szakkollégiuma támogatta. BOÉR Hunornak köszönhetem a tanulmány ötletét és a térképanyag jó részének hozzáférési lehetőségét – BOÉR Hunor a DOMUS HUNGARICA SCIENTIARUM ET ARTUIM ösztöndíjával dolgozta fel a Hadtörténeti Intézet vonatkozó térképanyagát. Nem utolsósorban a Nemere Természetjáró Kör állandó támogatását köszönöm.

Linii de căi ferate forestiere din Trei Scaune (jud. Covasna) pe hărți (Rezumat)

Lucrarea prezintă hărți ale căilor ferate forestiere din Trei Scaune, situația lor între 1891 (începutul) și 1999 (sistarea lor), reprezentând prima parte a unei documentații mai mari. Se leagă de lucrările mai vechi de istorie a căilor ferate în regiune, fiind rezultatul unui program de cercetare de istorie economică a regiunii în timpul monarhiei Austro–Ungare.

Lumber Railways on the Maps representing Háromszék (Covasna County) (Abstract)

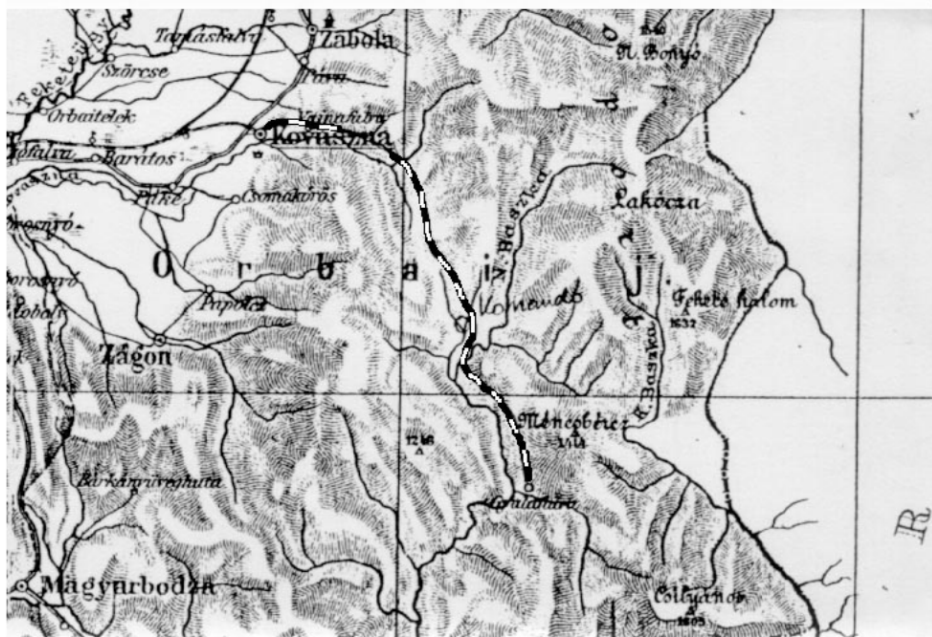
The paper presents and compares the map documents about the forest-railways of Háromszék. The studied map documents comprise a century of the existence of narrow-gauge railways, from their founding until their – hopefully temporary – stall. The paper is the first part of a referring documentation, it attaches to early publications on railway history of the Székely-museums and at the same time the research of industrial history of the region constitutes its basis.

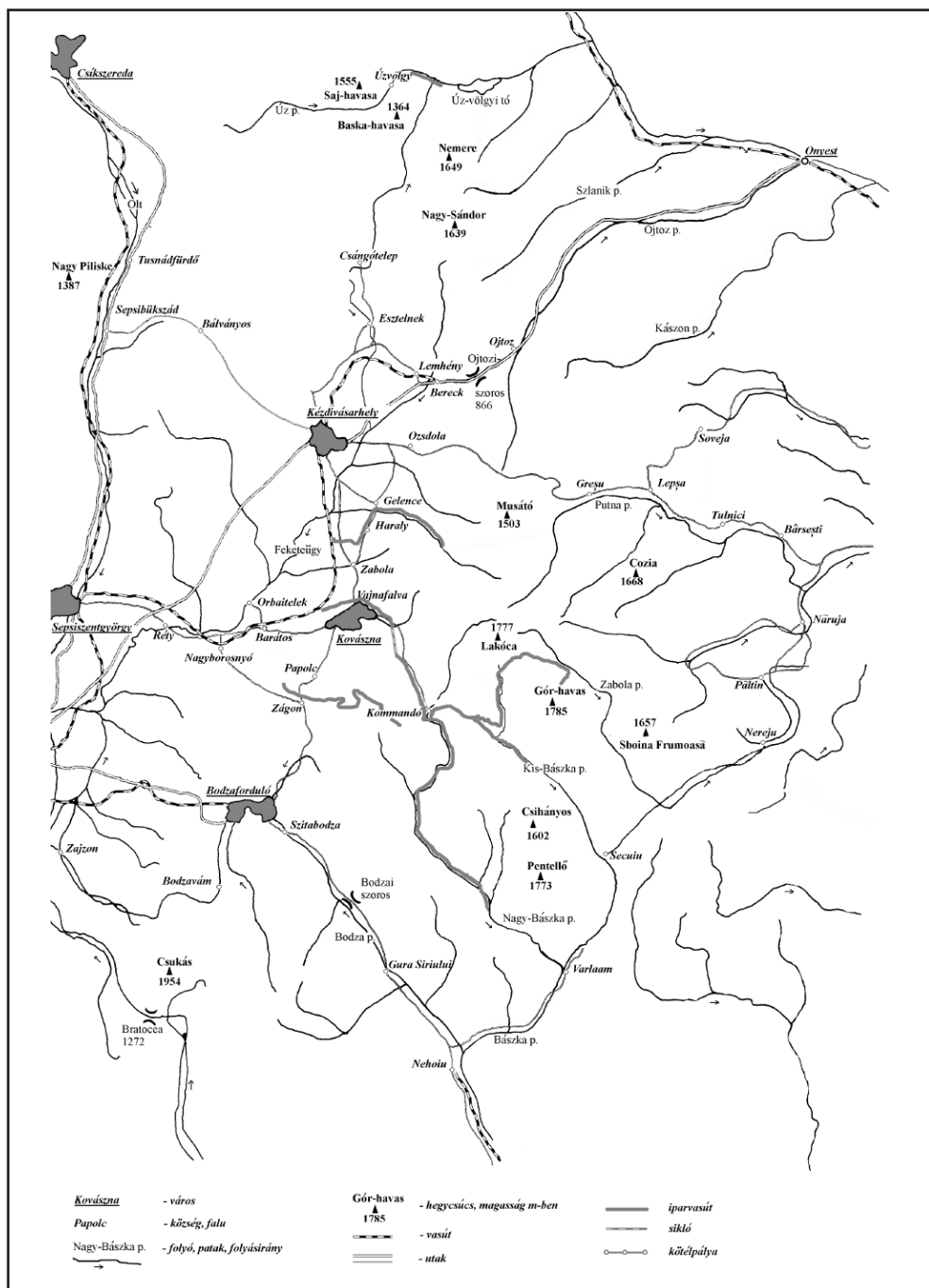
HÁROMSZÉK VÁRMEGYE TÉRKÉPE.

Kiadatott a vallás-és közoktatásügyi
m. kir. Miniszter úr megbízásából.

1. ábra A Kovászna-Térrét-Gyulafalva helyi érdekű keskenyvágányú vasútvonal egyik első megjelenítése az 1892-ben kiadott *Háromszék Vármegye Térképén* (megj. A „Komandó” felirat utólagos bejegyzés).

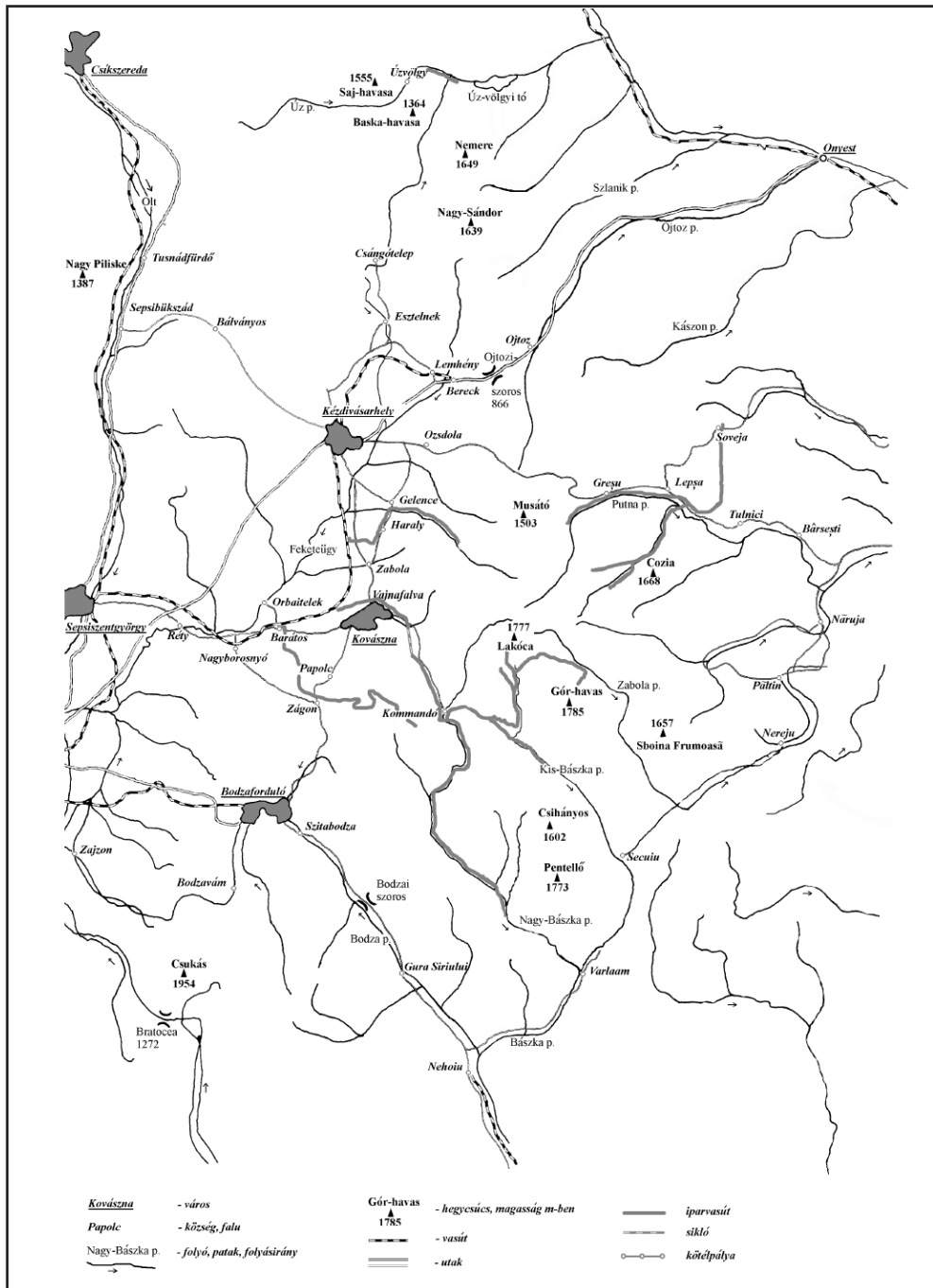

2. ábra Háromszéki erdőterület iparvasutak a harmadik katonai felmérés 1:75 000-es, a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében levő lapjain (lásd Irodalom 15.2.).

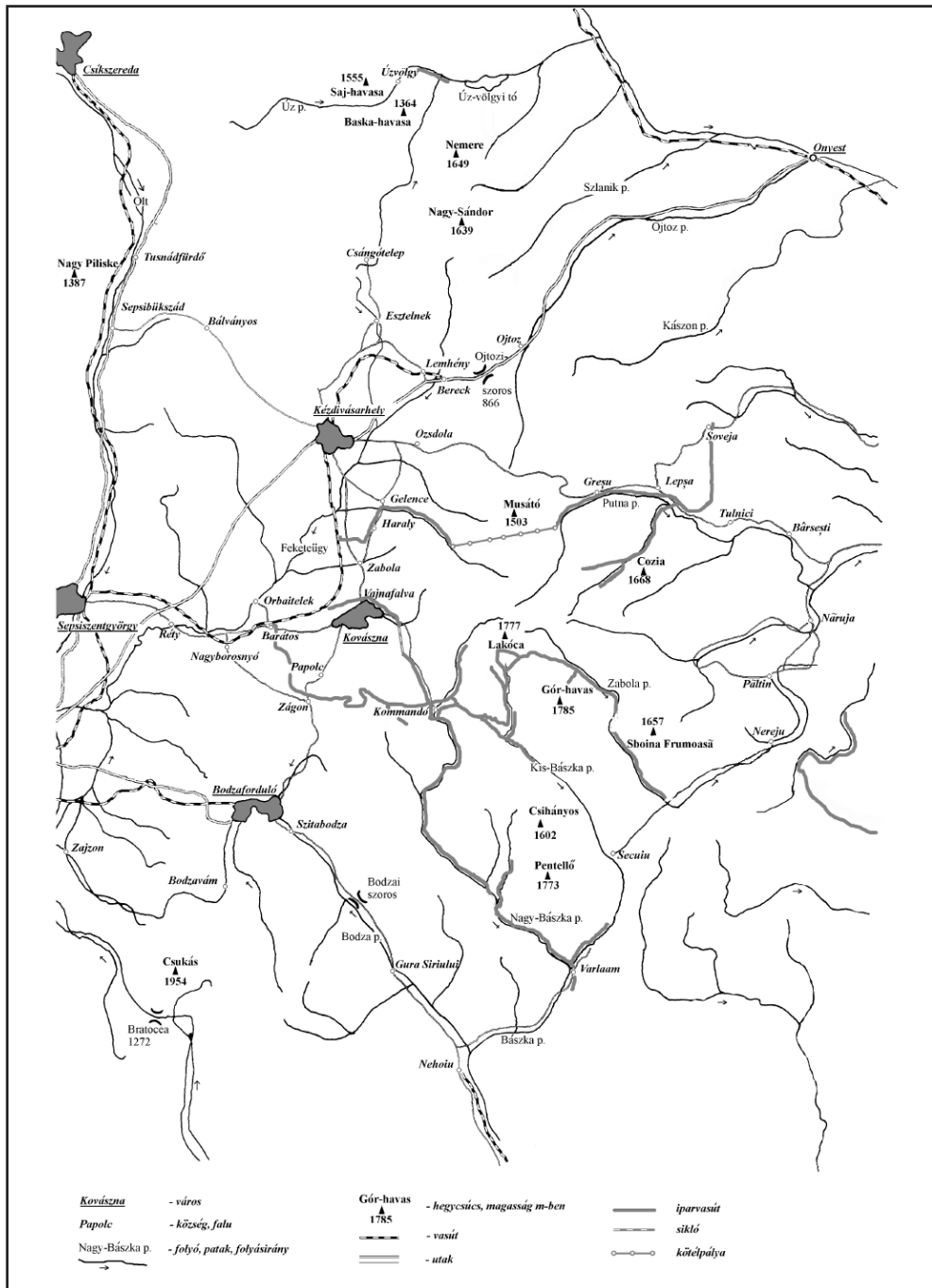
Megfigyelendő: a barátosi vonal csak Papolcig készült el, nincs összekötve a kommandóival; a zabolai vonalon csak a leendő kötélpálya aljáig jutottak el; a kommandói vonalon ott a Gőri síkló (a Lakóca alatt).

3. ábra Háromszéki erdőkitermelő iparvasutak a harmadik katonai felmérés 1:75 000-es, a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében levő lapjain (lásd Irodalom 15.3.).
 Megfigyelendő: a barátosi vonal elkészült Barátosig., de nincs összekötve a kommandóival; a zabolai vonal a kötélpálya kivételével kész van; a kommandói vonalon készül a Góri síklót megkerülő szárnyvonal.

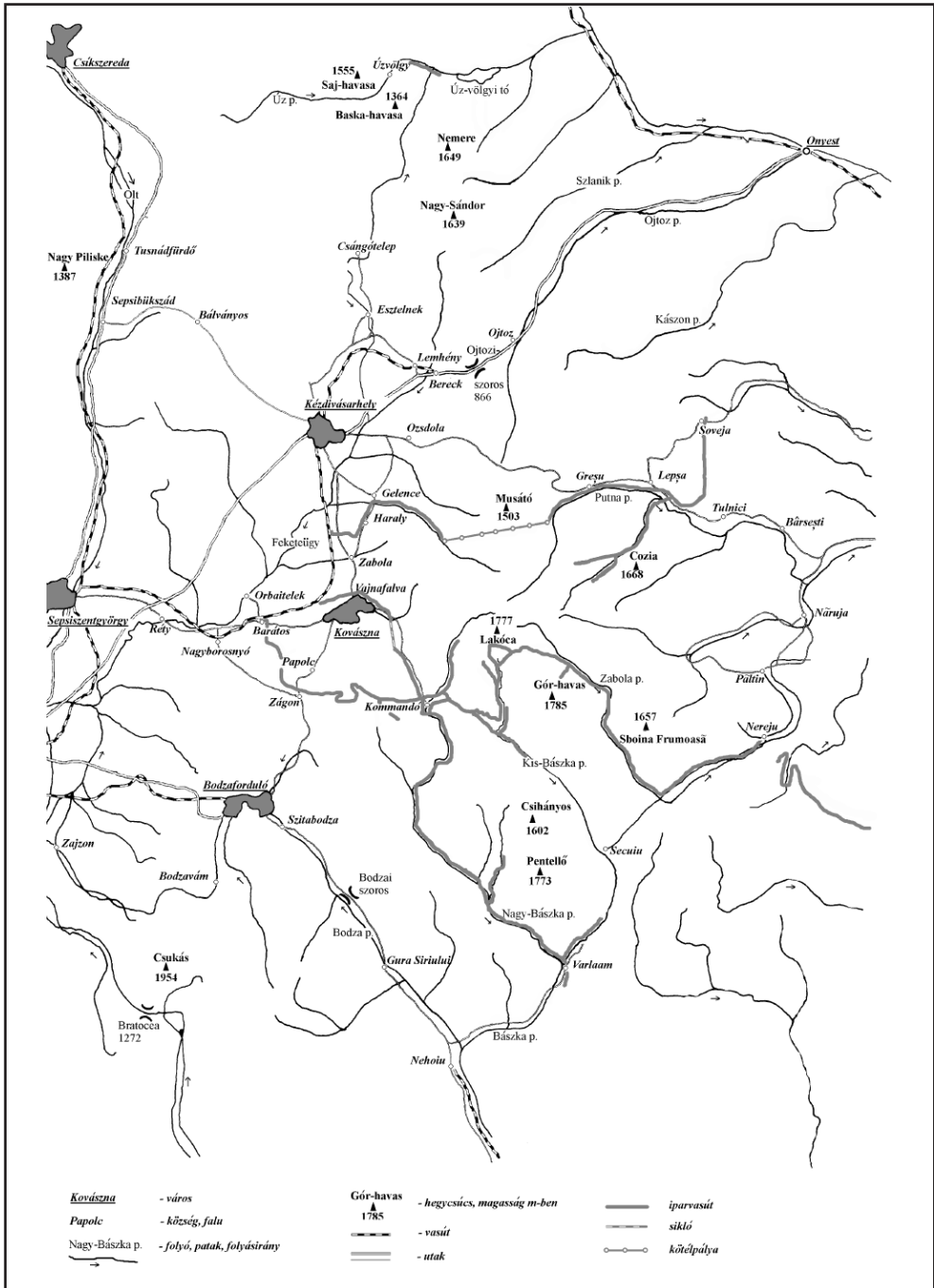

4. ábra Háromszéki erdőteremtől iparvasutak a harmadik katonai felmérés 1:75 000-es, a Hadtörténeli Múzeum gyűjteményében levő lapjain (lásd Irodalom 15.4.).

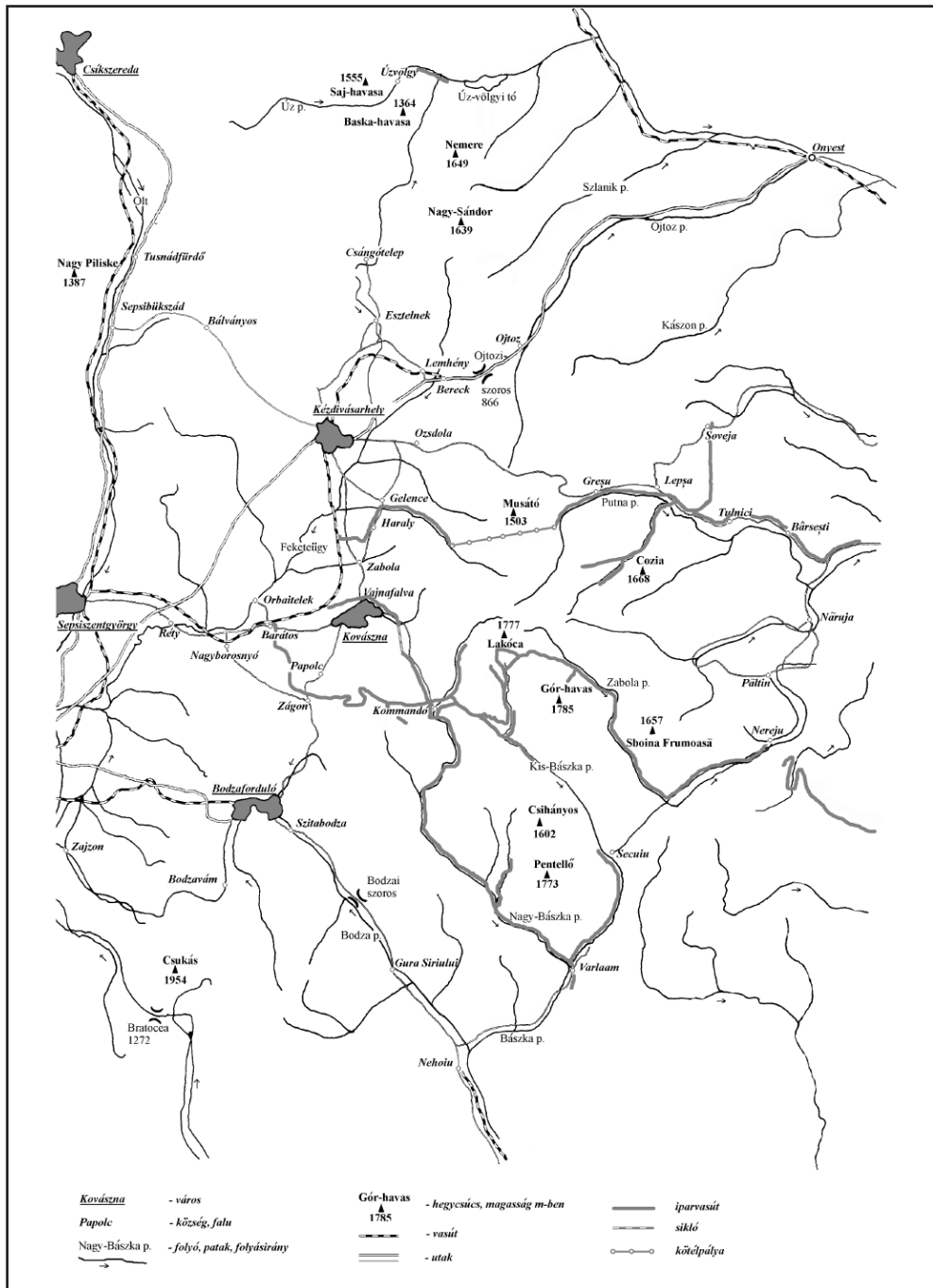
Megfigyelendő: a báratosi vonalon elkészült a kommandói felüljáró; a zabolai vonal Sovejáig húzódik; a kommandói vonalon elkészült a Góri síklőt megkerülő szárnyvonal, bővült ebben az irányban. Hiányzik két részlet: a Sboina Frumoasă, illetve a Pentellő magasságában; Nerejun túl is van egy kisvasút.

5. ábra Háromszéki erdőktermelő iparvasutak a harmadik katonai felmérés 1:75 000-es, a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében levő lapjain (lásd Irodalom 15.5.).
 Megfigyelendő: sem a barátosi, sem a zabolai vonalon nincs változás; a kommandói vonalon a hiányzó két részletet pótolták (lehetett térképészeti hiba is), a góri Nerejuig húzódik, építkeztek a Nagy-Bázsán is; a Nerejun túli kisvasút pályája megváltozott.

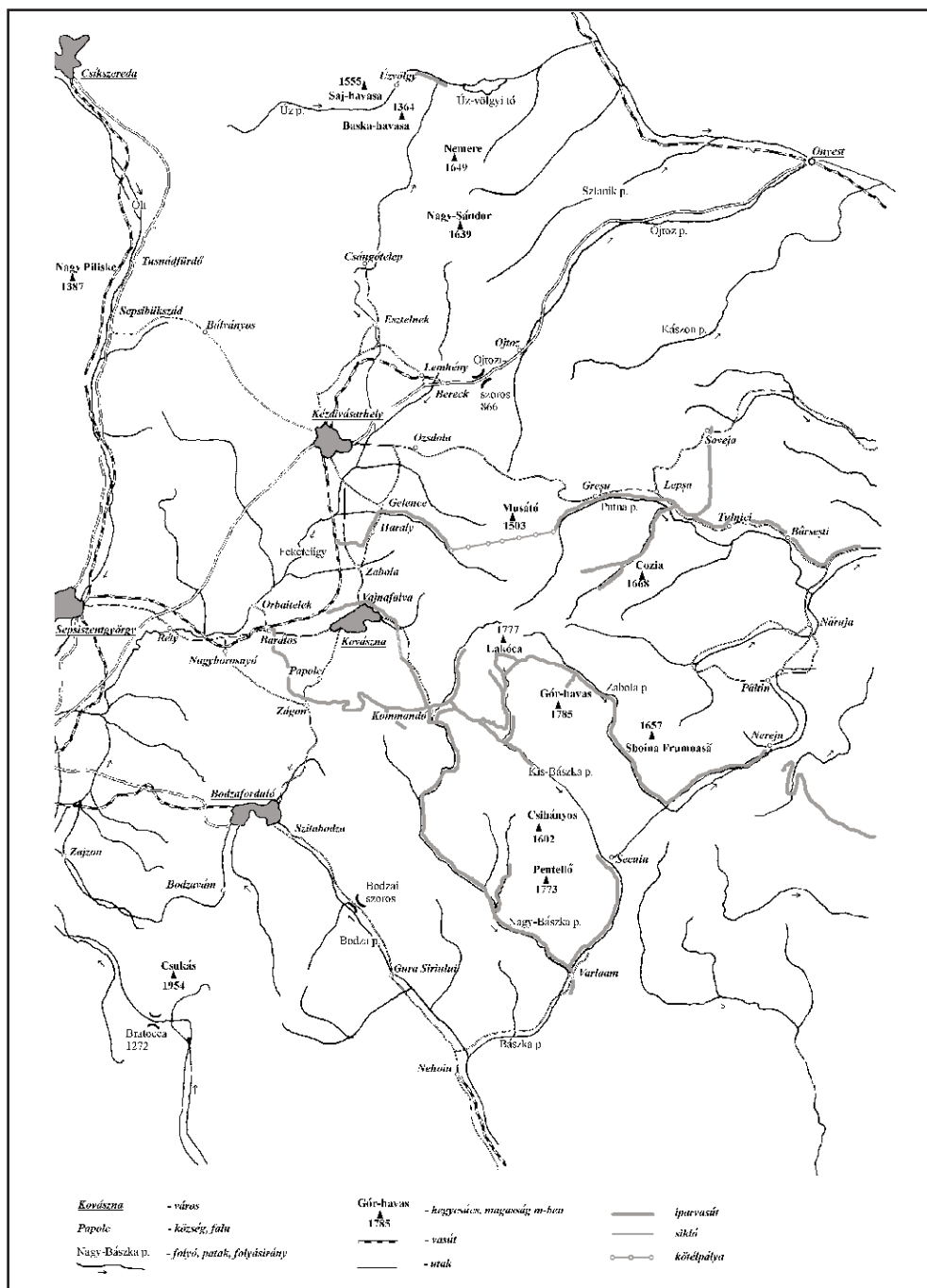

6. ábra Háromszéki erdőkitermelő iparvasutak a harmadik katonai felmérés 1:75 000-es, a Hadtörténeli Múzeum gyűjteményében levő lapjain (lásd Irodalom 15.6.). Megfigyelendő: a zabolai vonalat a Putnán meghosszabították; a kommandói vonalon nem észlelhető változás.

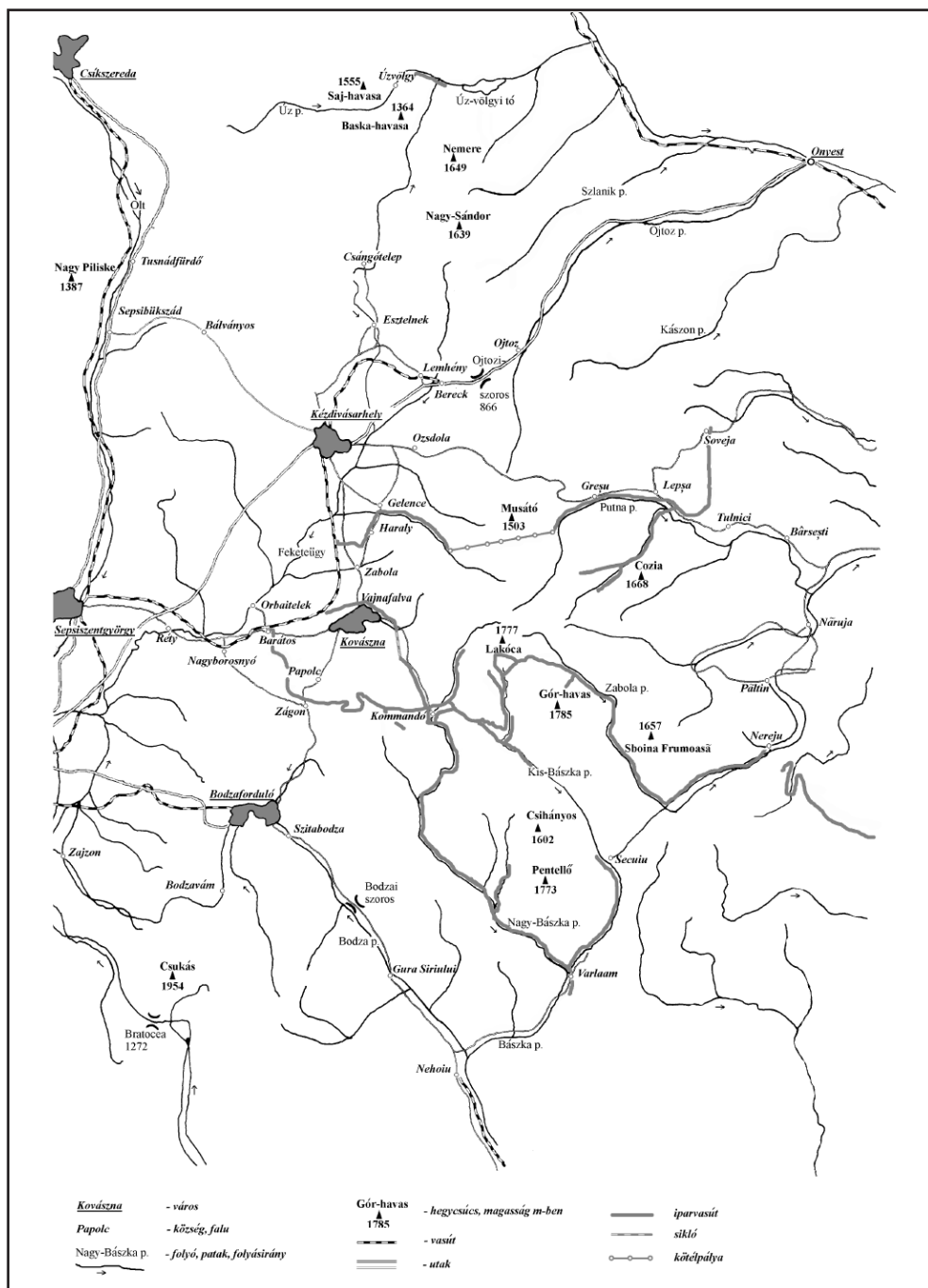

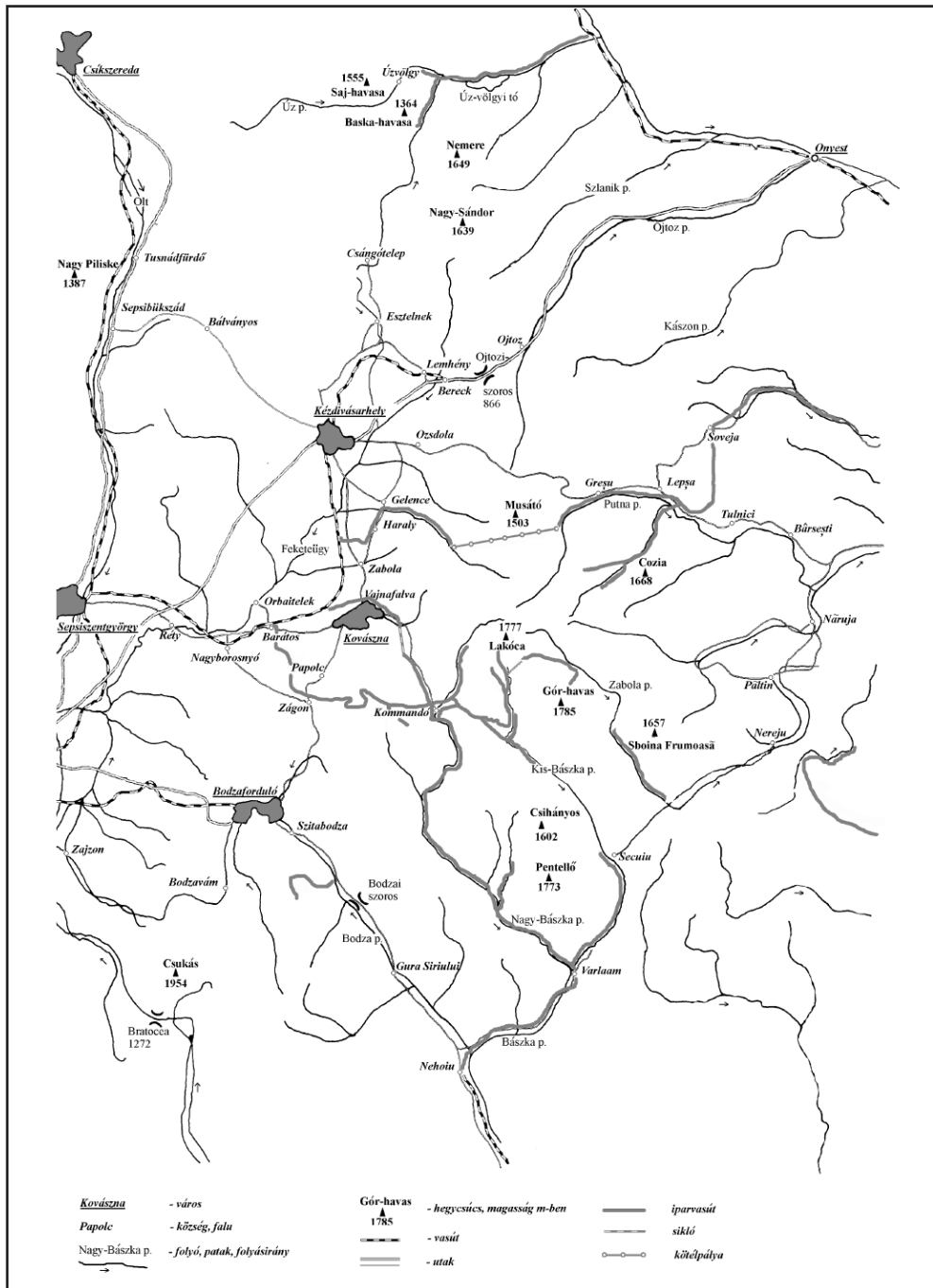
7. ábra Háromszéki erdőteremtő iparvasutak a harmadik katonai felmérés 1:75 000-es, a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében levő lapjain (lásd Irodalom 15.7, 15.8). Egyik vonalon sem észlelhető változás.

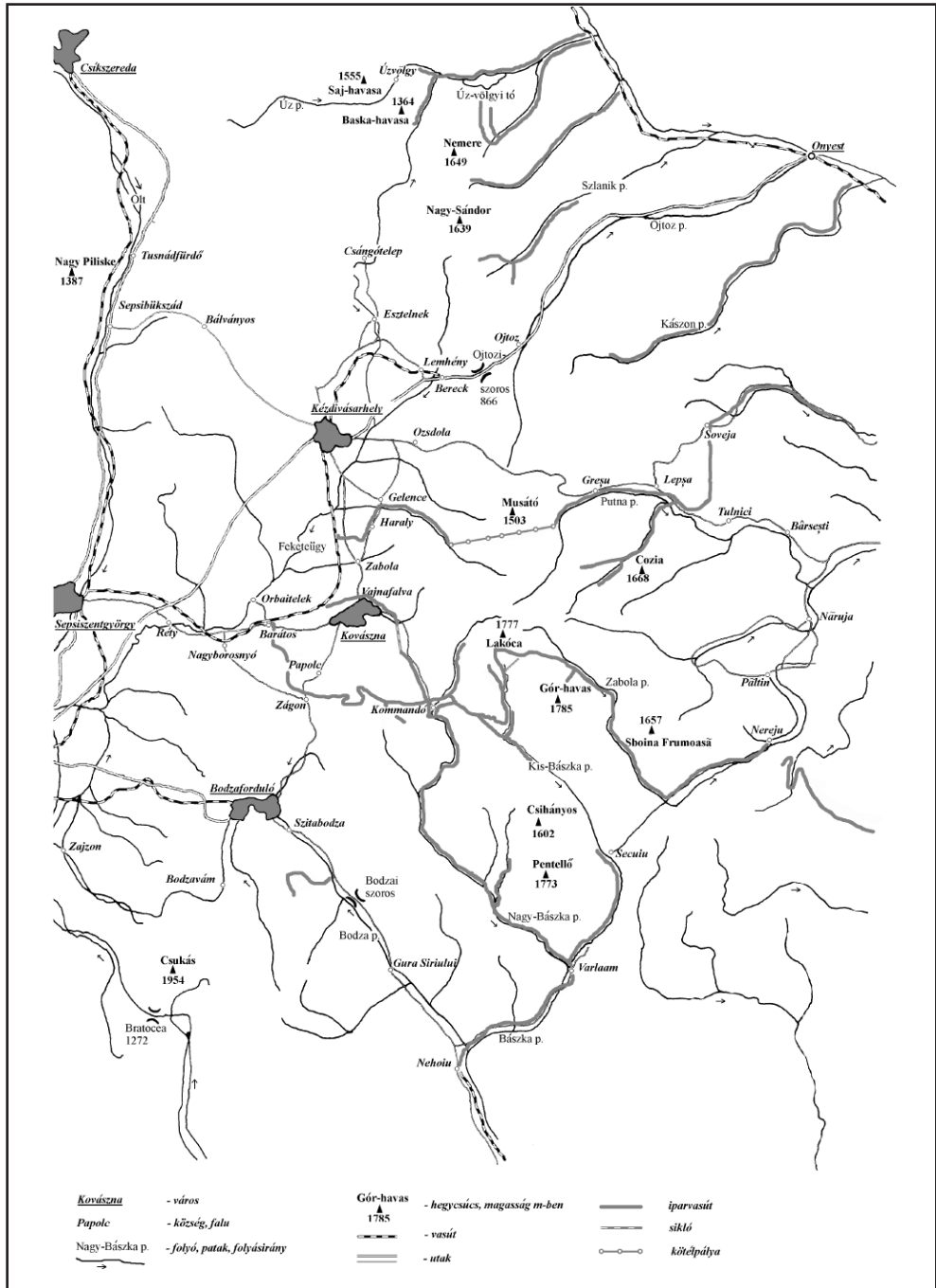
8. ábra Háromszéki erdőkitermelő iparvasutak a harmadik katonai felmérés 1:75 000-es, a Sz. N. M. gyűjteményében levő lapokon (lásd Irodalom 15.9.).

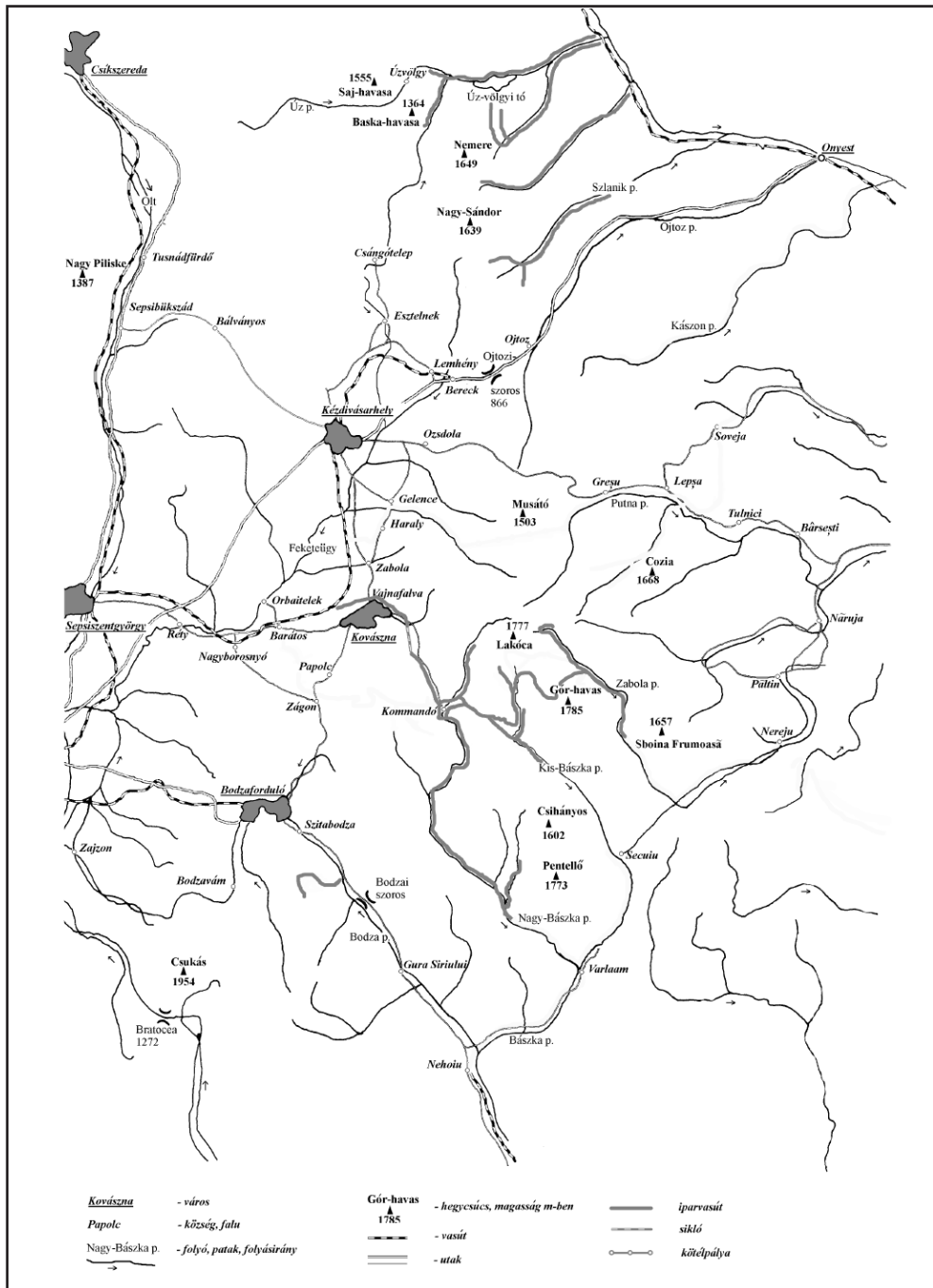
9. ábra Háromszéki erdőkitermelő iparvasutak az 1914–15-ös, 1:200 000-es katonai térképeken a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében (lásd Irodalom 16.1.).
 Több hiba is van rajta, de a legszembetűnőbb a zabolai kötélpálya elrajzolása.

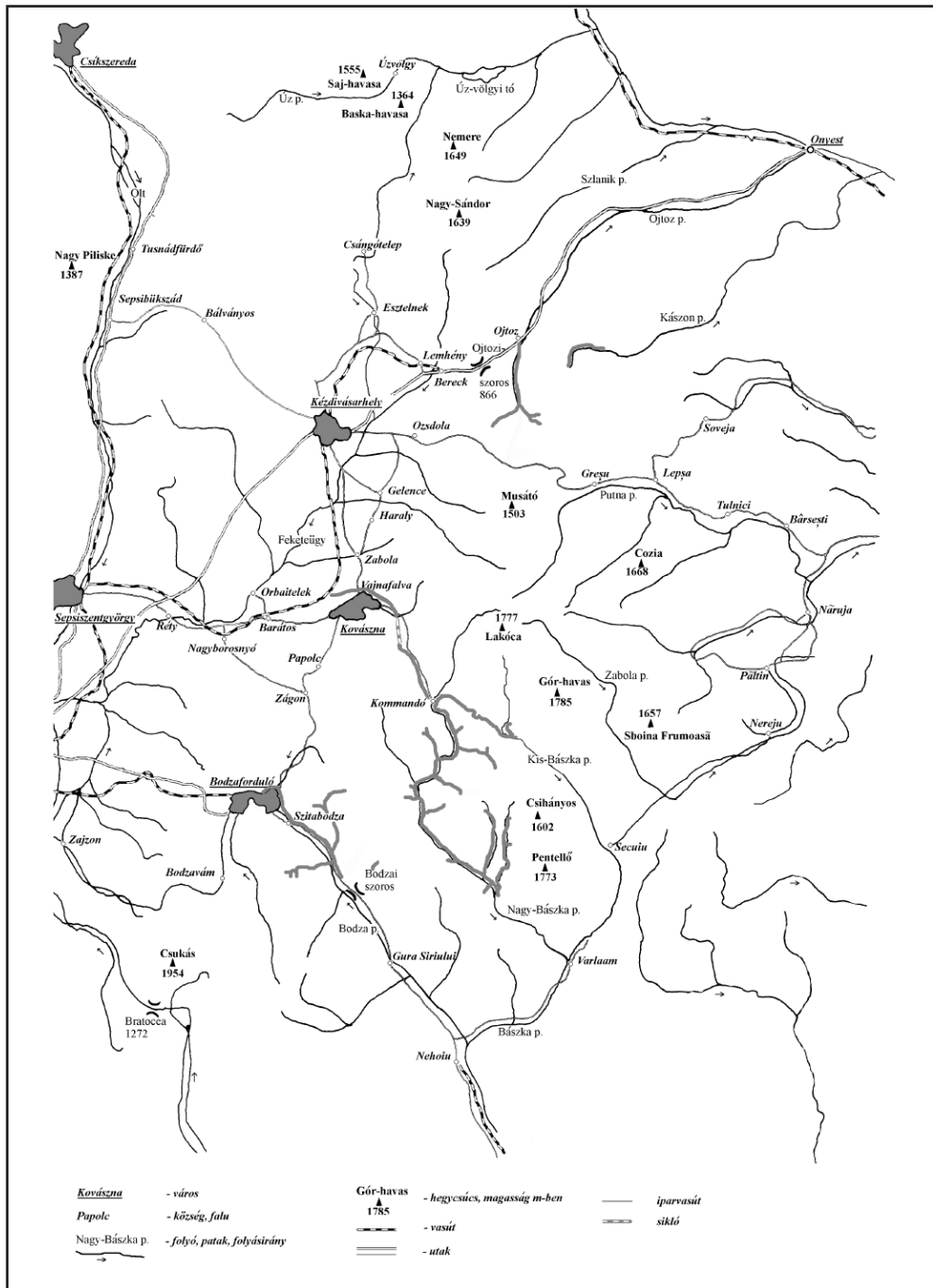
10. ábra Hármaszéki erdőkitermelő iparvasutak az 1914–15-ös, 1:200 000-es katonai térképeken a Sz. N. M. gyűjteményében (lásd Irodalom 16.2.; nincs különbség ez és a 16.3. közt).

11. ábra Háromszéki erdőkitermelő iparvasutak az 1914-es, 1: 200 000-es Székelyföld-térkép alapján.

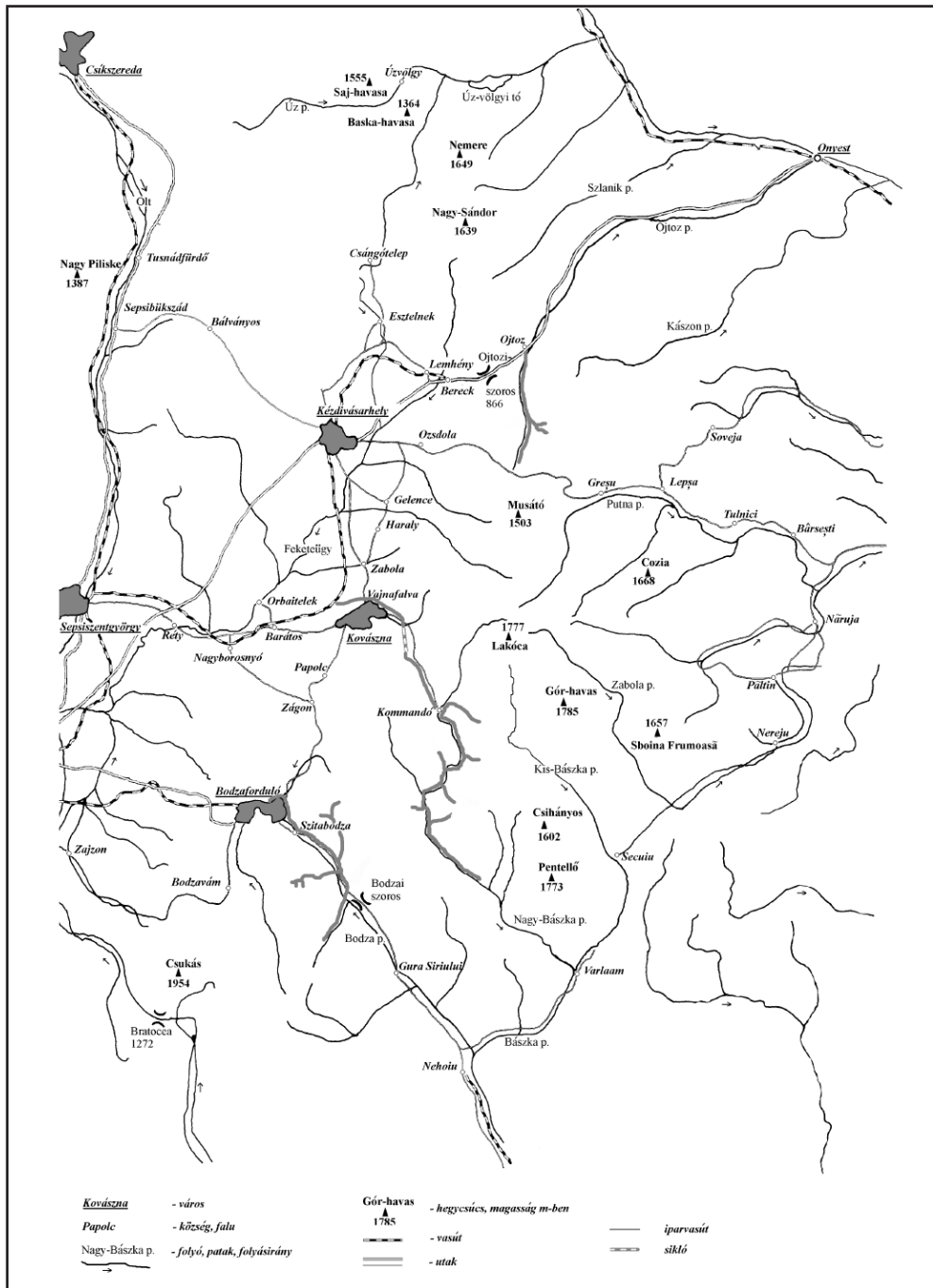

12. ábra Háromszéki erdőtermelő iparvasutak az 1962-es, 1:25 000-es román katonai térképeken.

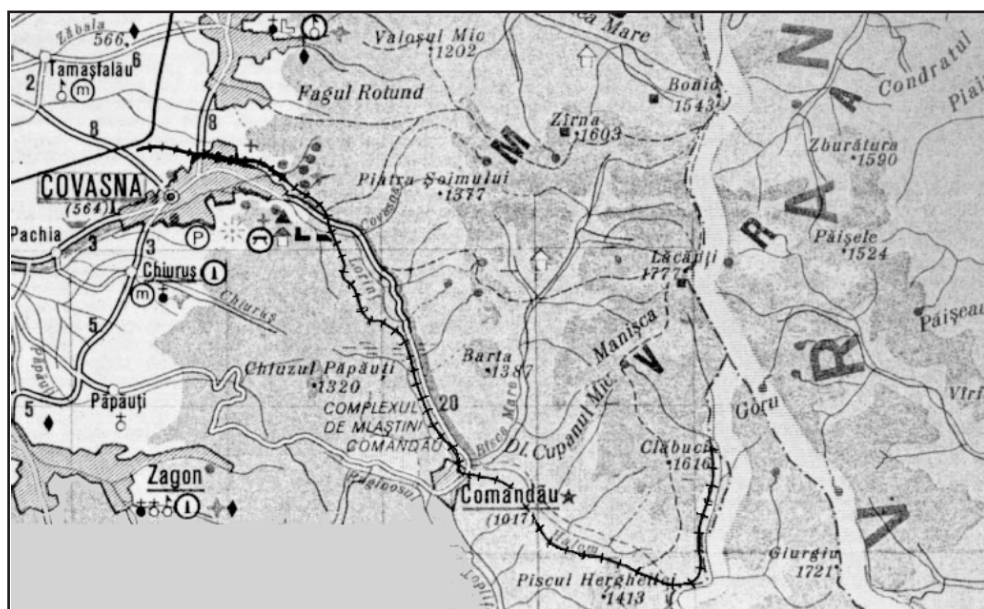

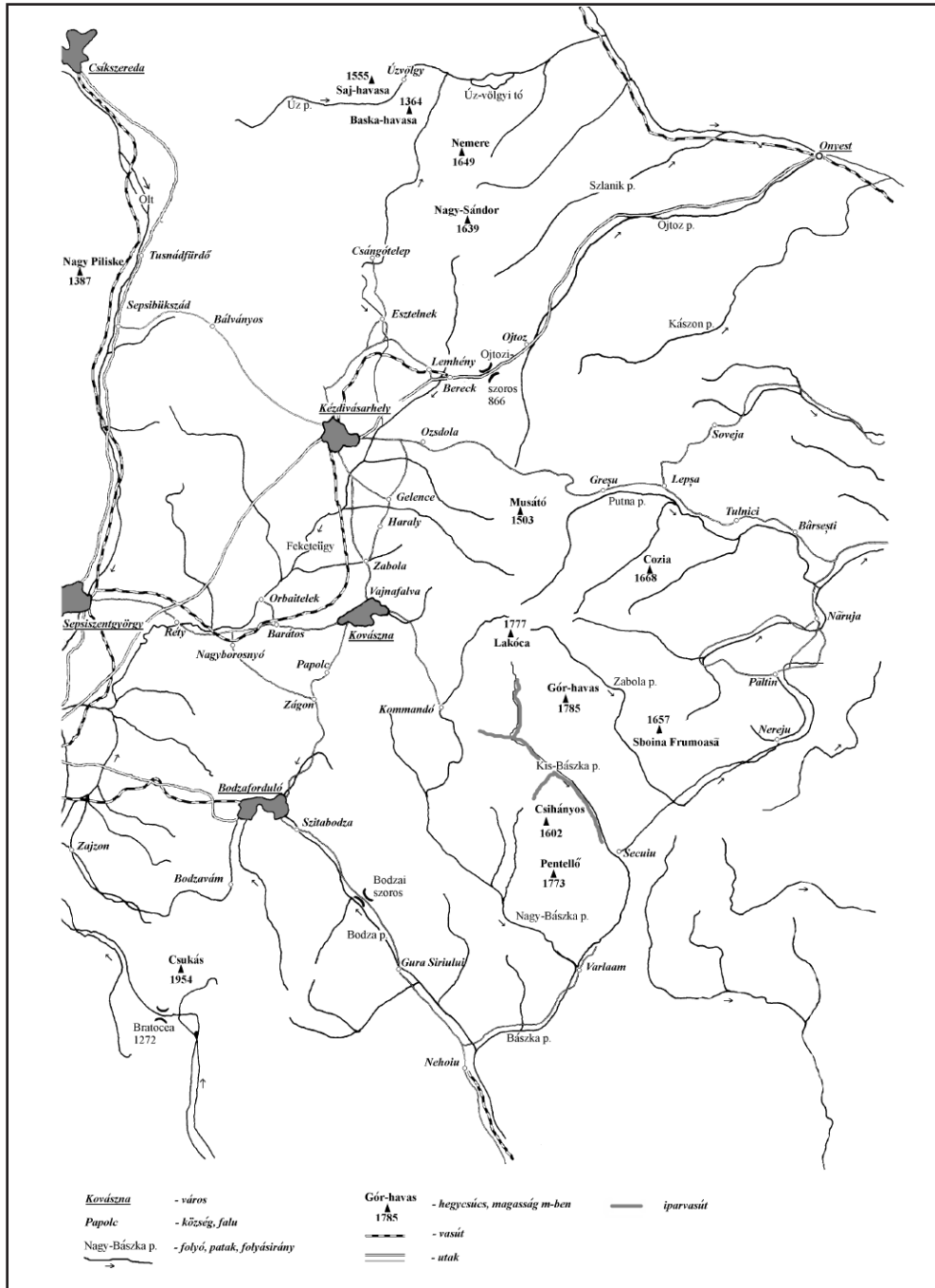

13. ábra Háromszéki erdőkitermelő iparvasutak az 1971-es, 1: 100 000-es Kovászna megye-térképén.

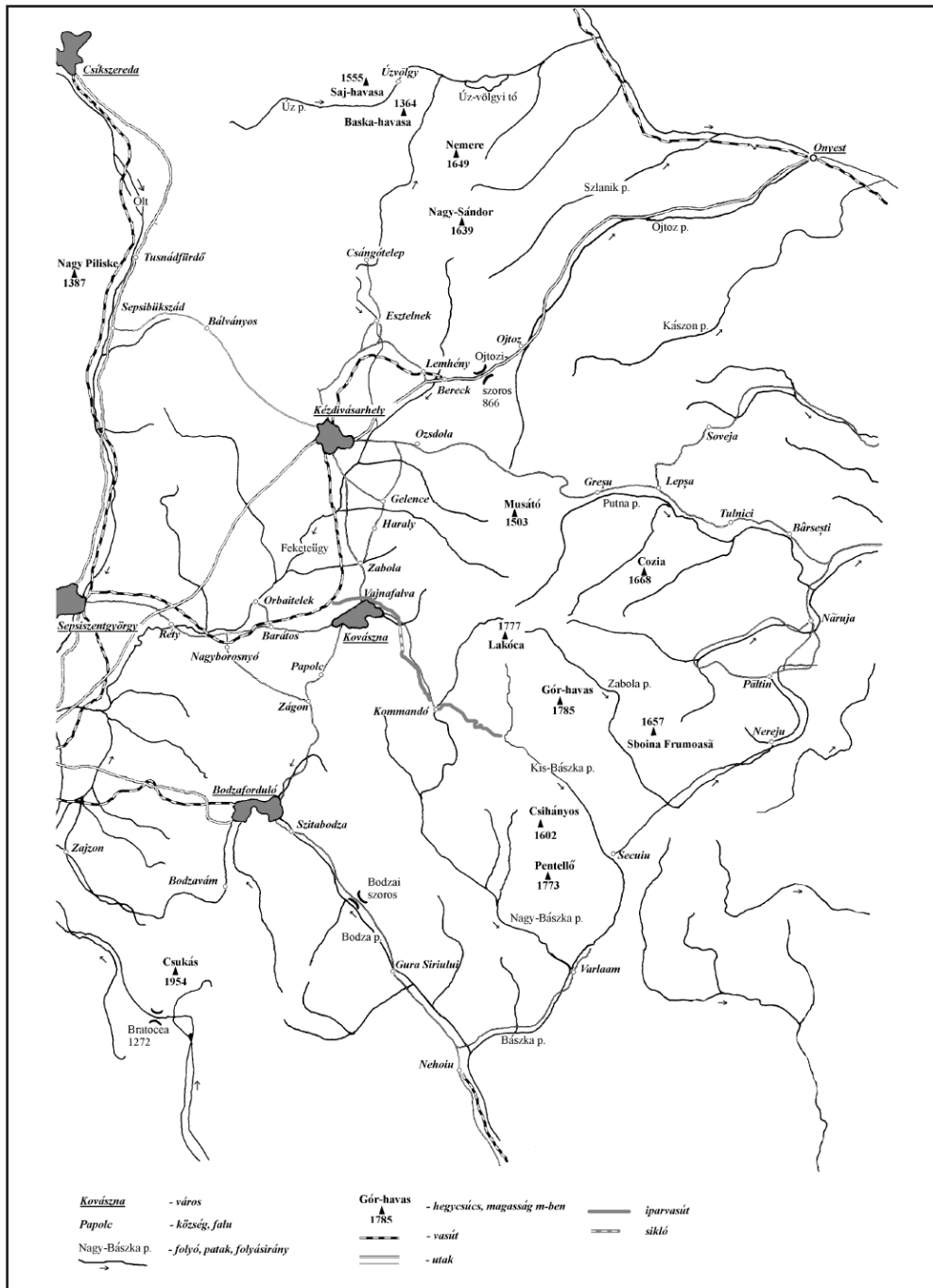

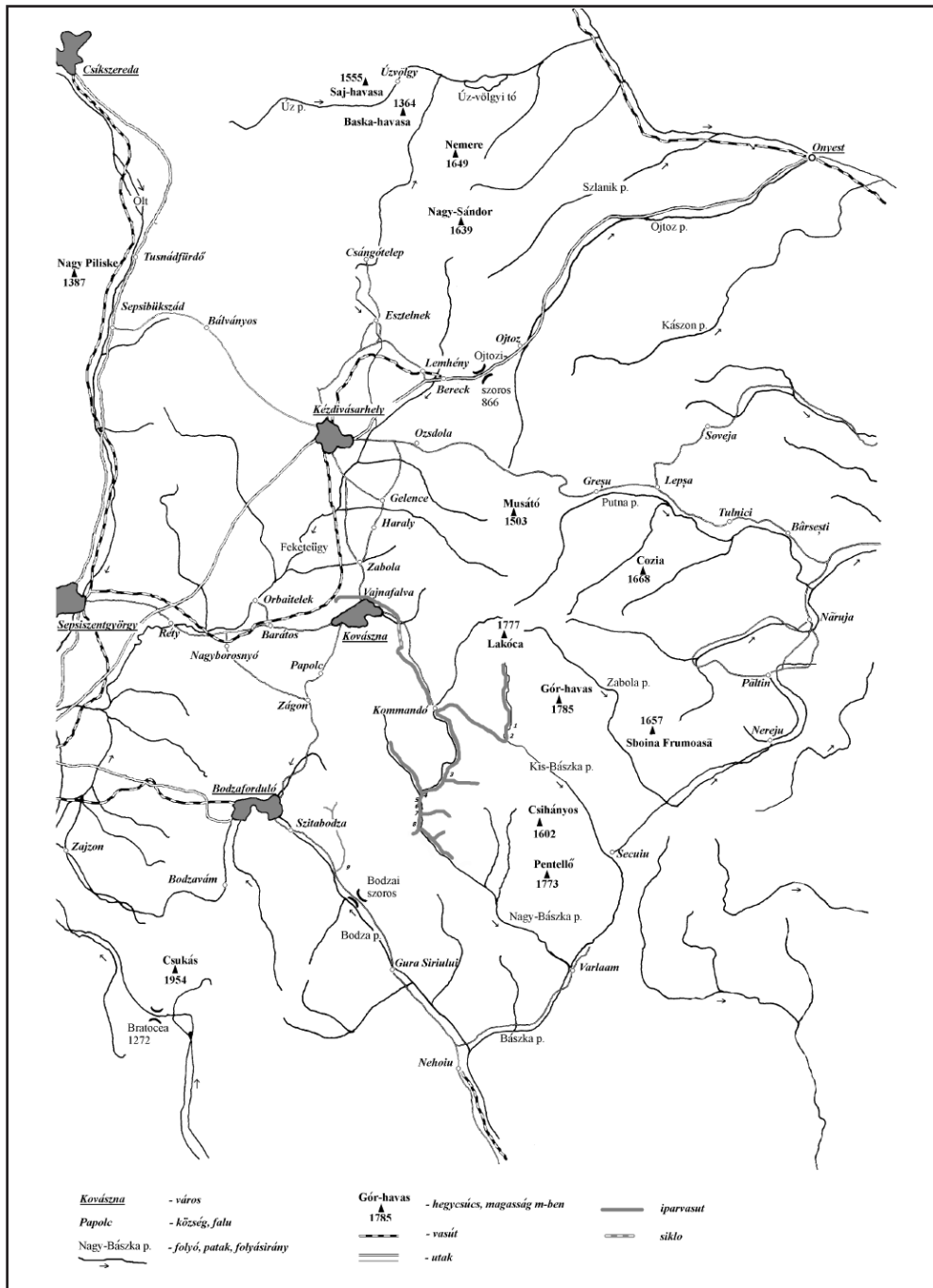
15. ábra Hármezseki erdőteremtő iparvasutak az 1989-ben a Munții Noștri sorozatban megjelent *Munții Vrancei* 1:100 000-es térképén.

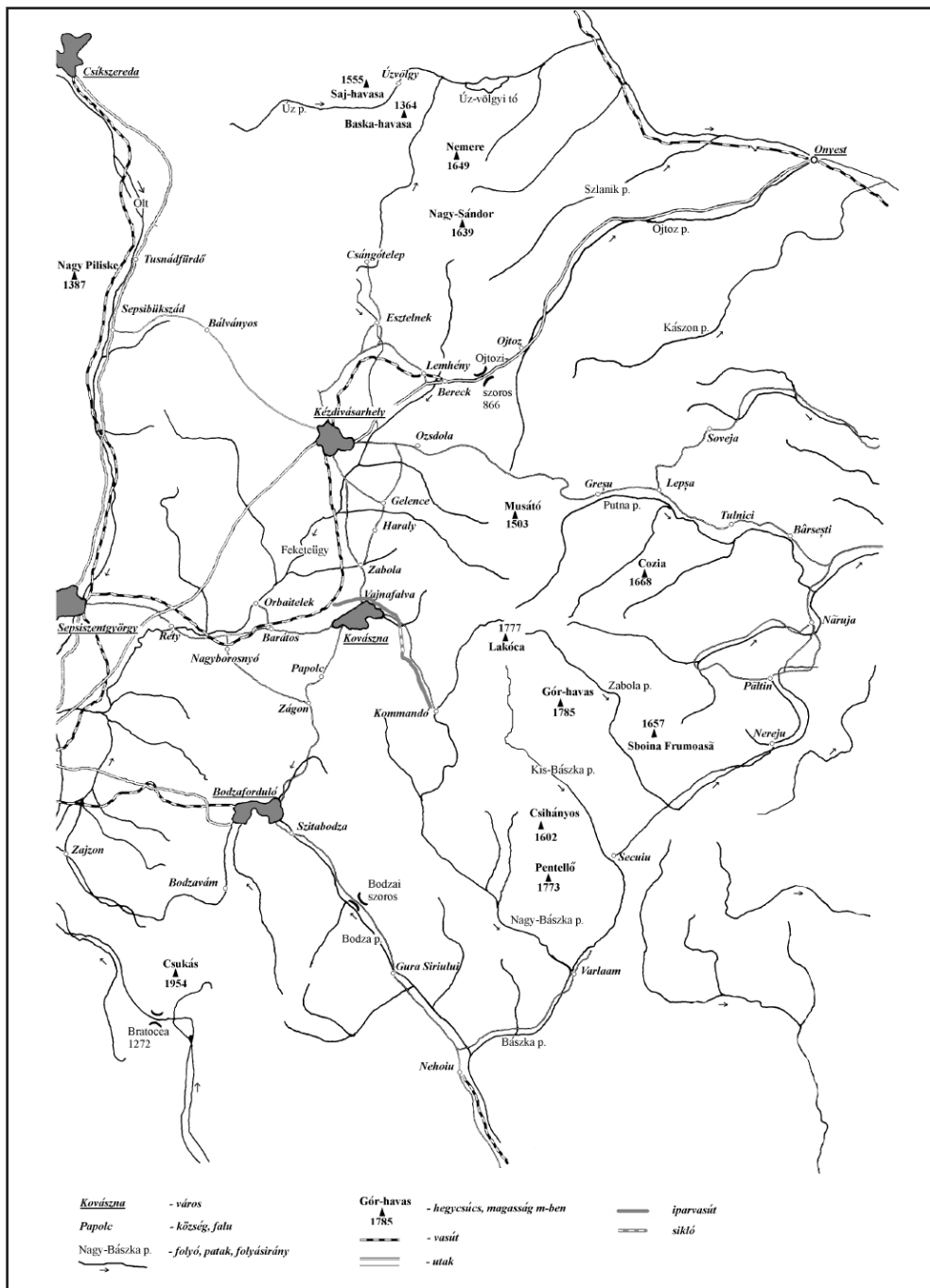
16. ábra Háromszéki erdőteremtő iparvasutak az 1992-es Komandó környékének honismereti térképén.

17. ábra Háromszéki erdőkitermelő iparvasutak KISGYÖRGY Z. *Háromszék térképe* címmel a *Háromszék* napilapban sorozatban közölt térképein (1992–1993).

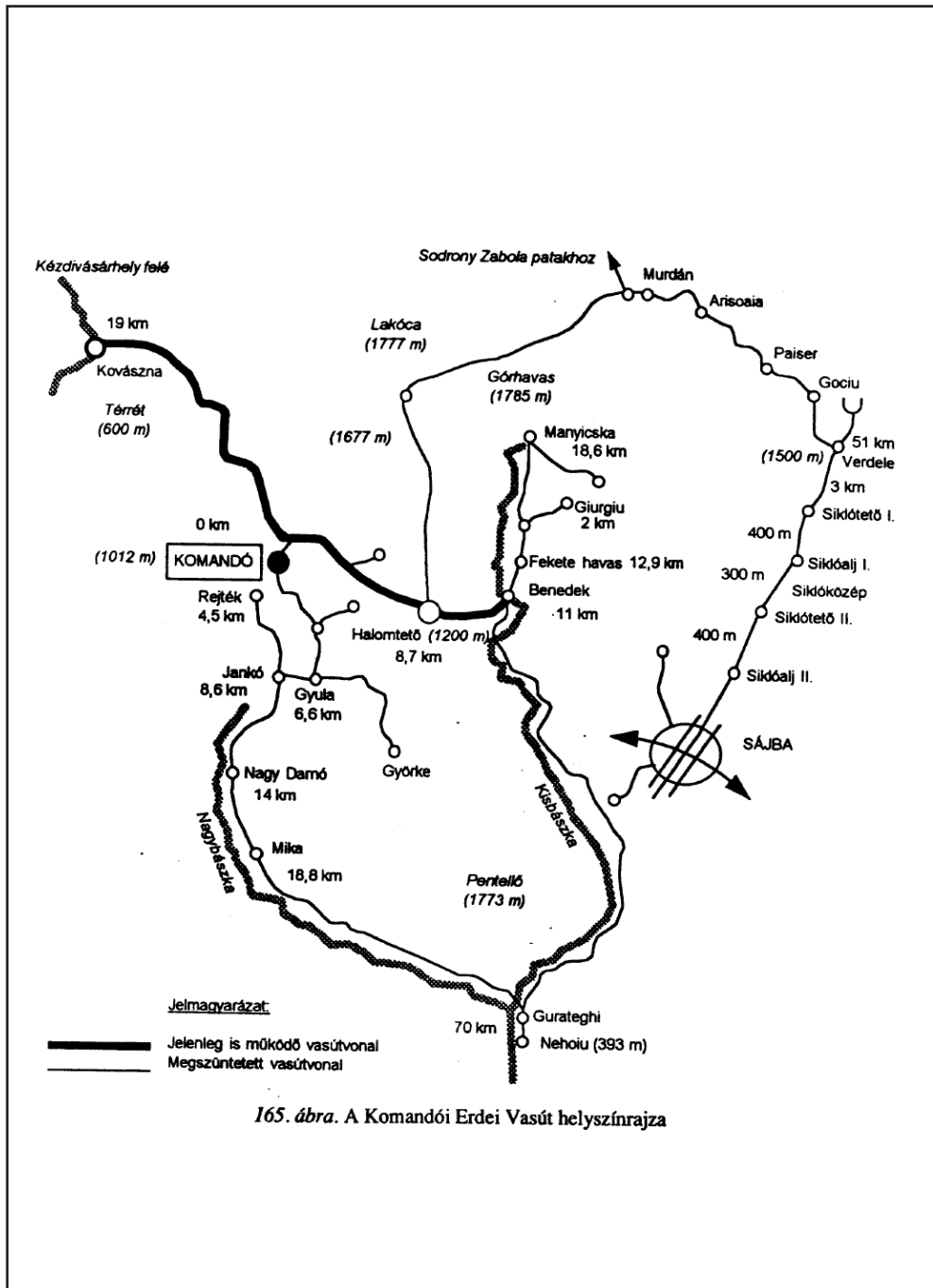

18. ábra Háromszéki erdőterület iparvasutak az 1997-es Székelyföld 1:250 000-es térképen.

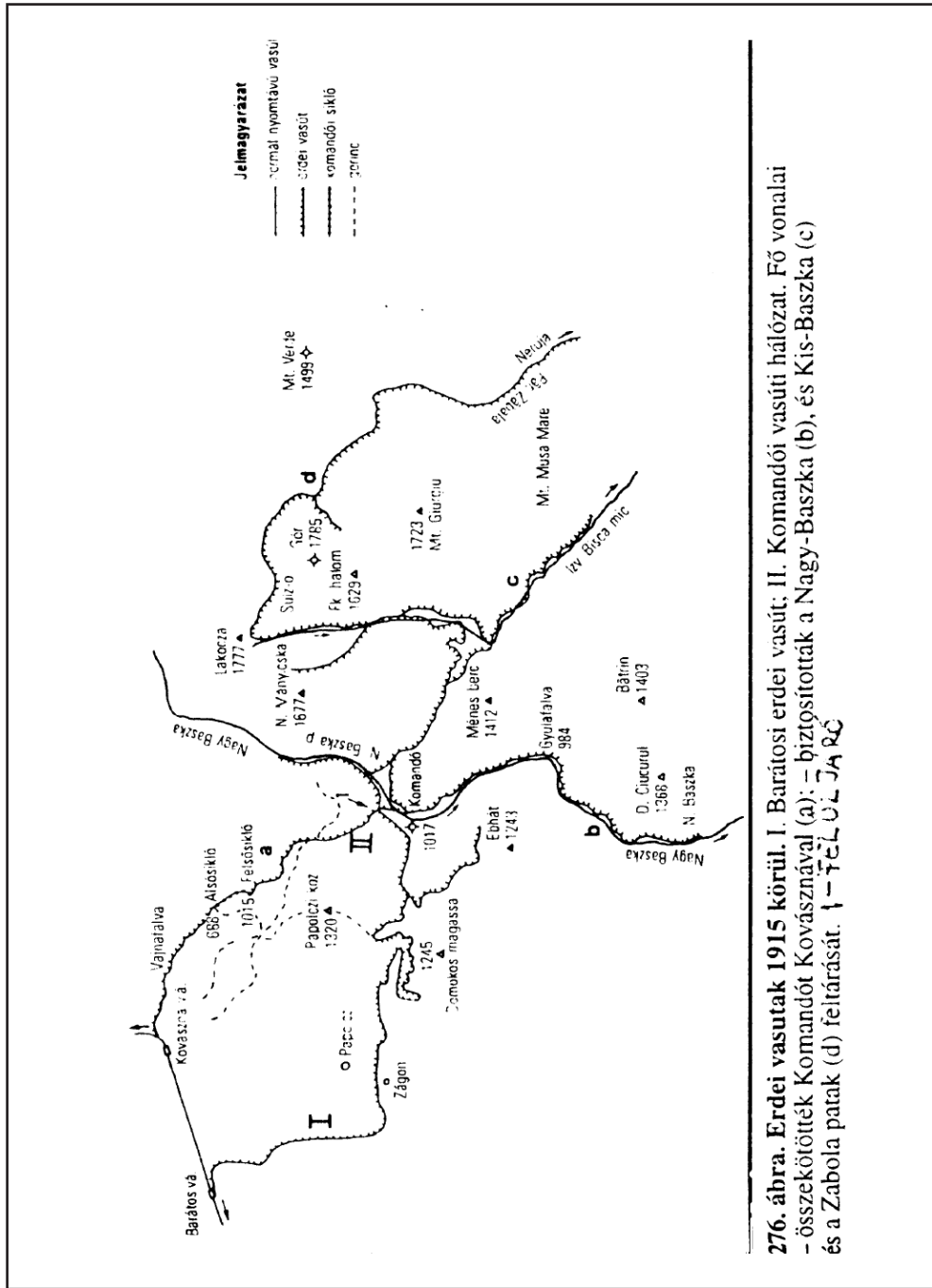

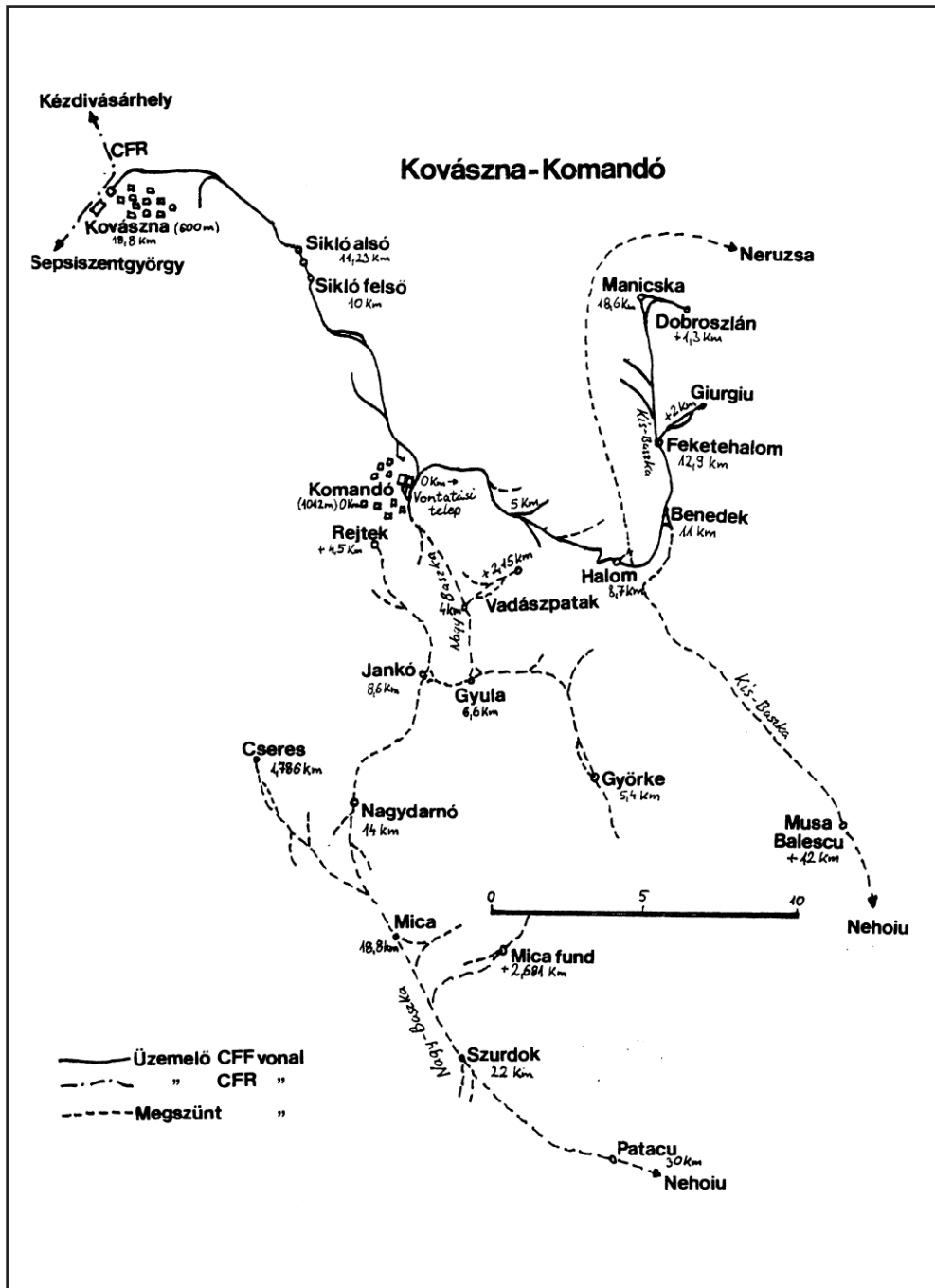
19. ábra Az 1998-ban megjelent HORVÁTH-KUBINSZKY *Magyar vasúti építkezések Erdélyben* című munka összegező térképe. (Tkp. GÁL S. 1980-as évbéli jegyzetei alapján, ennek feltüntetése nélkül.)

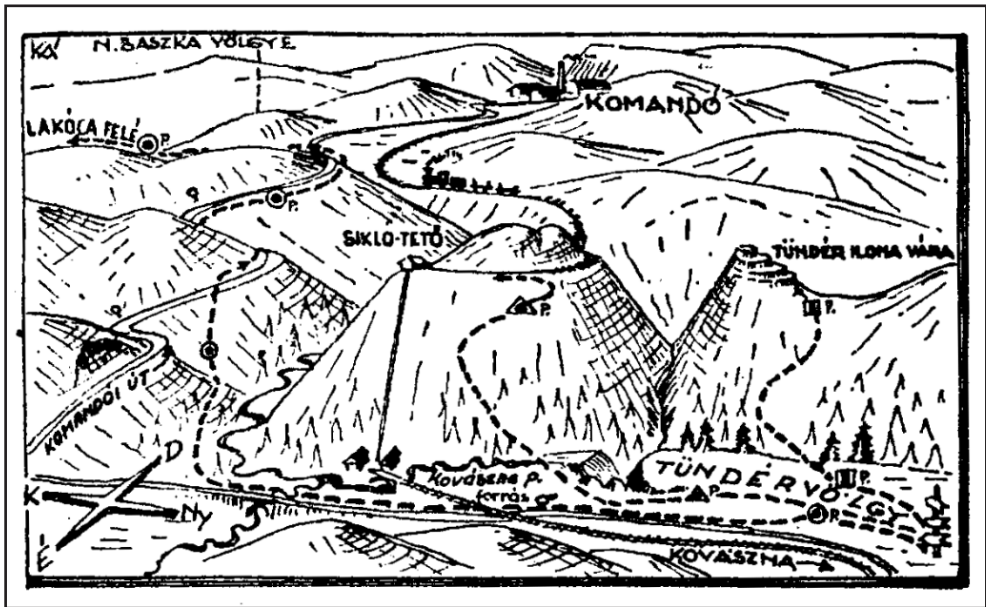
20. ábra Az 1999-ben megjelent KÁDÁR Erdő és nyelv – Válogatás a Kárpátok belső hajlata erdőgazdálkodásának magyar szókincséből című munka összegező térképe.
Megj.: I. Felüljáró bejegyzés (utólagos, bizonyára a szerző által végzett kiegészítés a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában megtalálható könyvben.)

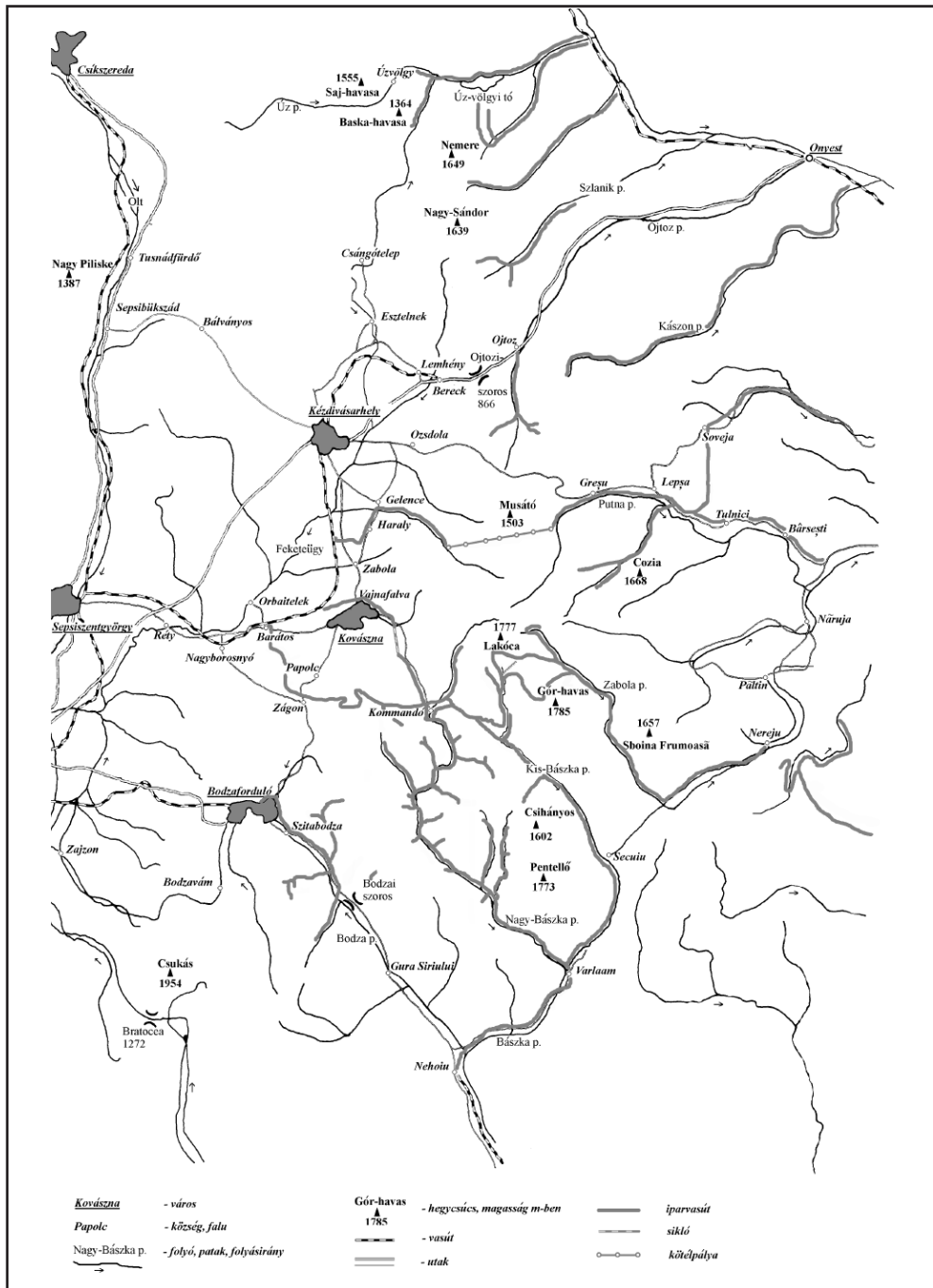

21. ábra Az 1994-ben, a veszprémi *Hobbym a vasút* című lapban megjelent helyzetlemző térkép. (Megj.: 1. CFF – Căile Ferate Forestiere, a 3. magyarizátnál is bizonyára erre gondolt a szerző és nem a CFR-re; 2. a lépték bizonyára km-ben van megadva.)

23. ábra Hármaszéki erdőkiteremtő iparvasutak a kezdetektől a harmadik katonai felmérés (1:75 000), 1914–15-ös (1:200 000), 1941-es (1:200 000), 1962-es (1:25 000), 1971-es (1:100 000), 1989-es (1:100 000), 1992–93-as (1:?) térképek alapján összesítve.

A csíkkarcalvi templomkert stációképei

(Kivonat)

A történelmi Magyarország területén teljes 18. századi stációsorozat kevés maradt fenn. Karcfalván egy újabb, a korábbi teljes egészében felváltó sorozatnak köszönhetően a templomkert tizennégy képből álló Passiója jelentősebb átalakítások nélkül őrződött meg. A dolgozat bemutatja a sorozatot, a stációképműfaj történeti kialakulását, fejlődését, illetve a csíksomlyói ferences iskola-drámák szerepét a karcfalvi sorozat megfestésében.

*

„A Kolosszeumban egyedül kell lennünk. Az embert gyakran megzavarják kegyes morolásukkal a zarándokok, akik tizenötös-húszas csoportokban a keresztutat járják stációról stációra a Kálvárián; péntekenként meg egy kapucinus prédikál itt XIV. Benedek óta, aki az épületet restauráltatta.” Így emlékezik meg STENDHAL 1827-ben a közismert itáliai műemlékről.¹ Bizonyára az író antik iránti csodálata és a romantikusok magánykultusza ihlette ezeket a gondolatokat, melyek azonban egy terjedő gyakorlatot is jeleznek. Noha a 18. századtól a különböző pápai rendeletek sorra szorgalmazzák a keresztutak felállítását, majd a 19. század közepétől a katolikus egyház egyre sűrűbben jelentetett meg a keresztút gyakorlását népszerűsítő könyveket, a keresztút állításának joga mégis hosszú ideig kizárólag a ferences rendet illette meg, és csak egy 1933-ban kibocsátott pápai rendelet révén vált általánosan elterjedté a templomokban.²

Ma már minden katolikus templomban ott találjuk a keresztutat ábrázoló tizennégy stációképet. Többségük azonban századunk első fe-

lében készült, a száz évnél idősebb ábrázolás ritkaságnak számít. A keresztút állomásainak korábbi – többnyire barokk – ábrázolásai a látványos ünnepi körmenetekhez használt, gyakran a települések határán kívül kialakított Kálváriákhoz kötődnek.³ Ezek a nagyobb léptékű, nem ritkán kápolna-együttesek formájában megvalósult keresztutak azonban ekkor még nem ragaszkodtak a Passiónak a mára megszokottá vált tizennégy jelenetéhez, számuk a Pápán felállított Kálvária öt állomásától egészen a selmecbányai Kálvária (1744–1751) nagyszabású, huszonnégy stációt magába foglaló együtteséig terjedhetett.⁴ Az 1781-ben készült, a csíkkarcalvi templomkert falának fülkéiben elhelyezett tizennégy stációkép viszont joggal tekinthető a mára elterjedt keresztutak elődjének.

Karcfalva Csíksomlyótól északra, az egykori Csíkszék területén fekszik. Gyergyóval, Kászonnal, a felsőháromszéki és a felső-nyáradmenti „Szentfölddel” együtt olyan terület ez, mely a reformációt követően is katolikus maradt. A fejedelemség korában a katolikus egyház fenntartásáról itt a ferences rend gondoskodott, központi kolostorában, Csíksomlyón egy rövid időre az erdélyi püspökség irányítását is ellátva. A ferencesek a hitéletben betöltött fontos szerepüket a 18. században is megőrizték. Erdély felekezeti térképe a HABSBURG-uralom beköszönte után sem változott jelentősen. Azonban a barokk művészet elterjedése a 18. századi Erdélyben éppen az osztrák uralkodóház támogatásának köszönhető. A HABSBURGok a protestáns területeken található kisebb katolikus közösségeket is felkarolták. Így volt ez Kolozsvár, Szamosújvár és Erzsébetváros 18. századi művészetének esetében is. Míg az itt keletkezett alkotások kutatása Erdélyben hosszú múltra tekint vissza (BIRÓ József, KELEMEN Lajos, B. NAGY Margit), addig a csíki barokk emlékek a művészettörténetírás periferiájára szorultak.

A csíkkarcalvi stációképekkel ezidáig még nem foglalkozott a szakirodalom. Különös ez azért is, mert mind Erdély, mind pedig a szomszédos Magyarország területén a 18. századi keresztút ábrázolásoknak csak kis számú, nem ritkán töredékes emléke maradt fenn. Kar-

* M.-Ciuc, RO-4100, T. VLADIMIRESCU 25G/11, RO-4100

falvához hasonlóan teljes sorozatot csak a közeli Homoródkarácsonyfalva festett, és Gyergyószentmiklós örmény plébániatemplomának faragott képei alkotnak. Kitéüntetett művészettörténeti helyüket – tagadhatatlan művészi kvalitásaikon túl – mára megfoglyatkozott számuk is indokolja. Mivel a stációképek a húsvéti liturgiában máig fontos szerepet töltenek be, a korábbi emlékek legtöbbször jelentős átfestéseken estek át, nemritkán újjakkal helyettesítve azokat. Karcfalván azonban éppen egy újabb, a korábbi teljes egészében felváltó sorozatnak köszönhetően a templomkert tizennégy képből álló Passiója jelentősebb átalakítások nélkül, 18. századi állapotában őrződött meg.

Alábbi dolgozatomban megkísérlem, ha csak töredékesen is, de felvázolni azt a sajátos művészi környezetet, melyben a csíkkarcfalvi templomkert 18. századi stációképei születtek. Vállalkozásomat külön nehezíti, hogy vizsgálódásom tárgya az erdélyi barokk kutatásának egyik mindmáig felderítetlen területén, Csíkban található. Habár egyetlen emlék nem reprezentálhatja egy terület művészetét a maga teljességében, mégis bízom abban, hogy a csíkkarcfalvi passiósorozat képein keresztül sikerül rámutatni számos olyan sajátos vonásra, melyek, ha csak kis mértékben is, de hozzájárulhatnak az erdélyi barokk itteni, eddig méltatlanul mellőzött művészetének alaposabb megismeréséhez.

*

A Csíkszeredától északra, az Olt folyó mentén fekvő Karcfalva és Jenőfalva egy egyházközséget alkot.⁵ Erődített templomuk az egybeépült két falu határán található meredek dombon áll. A gótikus szentély és a 18. századi hajó kettős együttesét magas várfal övezi. A fal délkeleti szakaszán kapu szerepét is betöltő harangtorony emelkedik.

A várfal belső oldalán a földtől mintegy másfél méter magasságban fakeretes, ajtókkal csukódó fülkék sorakoznak. A tizennégy egyszerű szerkezetű zárral ellátott, díszítetlen faszekrény 2–3 méterenként követi egymást. A fülkék fekete fakeretbe foglalt, vászonra festett olajképei a harangtorony bejáratától jobbra haladva beszélnek

el Krisztus útját a Golgotára. A képsorozat jeleneteinek száma és ikonográfiája is megegyezik a ma szokásos templomi keresztutakéval, azzal az eltéréssel, hogy itt a XIII. stáció *Levétel a keresztről* ábrázolása helyébe *Mária a halott Krisztussal* jelenete lép, és a XIV. stáció mozgalmasabb kompozíciójú *Sírbátételével* szemben az egyszerűbb elrendezésű, a sziklasírban fekvő *Halott Krisztus* képe kerül.

Az egyes stációk a következők: I. *Krisztus Pilátus előtt*, II. *Krisztus vállára veszi a keresztet*, III. *Krisztus először esik el a kereszttel*, IV. *Krisztus találkozik anyjával, Máriával*, V. *Cirenei Simon segít vinni a keresztet*, VI. *Veronika letörli Krisztus arcáról a verítéket*, VII. *Krisztus másodszor esik el a kereszttel*, VIII. *Krisztus találkozik az öt sírató jeruzsálemi asszonyokkal*, IX. *Krisztus harmadszor esik el a kereszttel* [X. *Krisztust megfosztják ruháitól*], XI. *Krisztust a keresztre szögezik*, XII. *Krisztus a kereszten*, XIII. *Mária a halott Krisztussal*, XIV. *A halott Krisztus a sziklasírban*.

A képek alsó részén a keret mentén végigfutó fehér mondatzalagok fekete, antikva betűs feliratai jelzik a megfelelő keresztúti állomások számát. Az utolsó mondatzalag fölötti kis latin felirat a megrendelő nevét, illetve a keletkezés évét közli: „SU(M)PTIBUS JOHAN(N)ES AGOSTON 1781.”

A négy-öt alakos kompozíciók kis számú szereplői – Krisztus, Mária, Evangélista Szent János, és a páncélba öltözött római katonák – a dramaturgia legközvetlenebb eszközeivel mesélik el a keresztút történetét a középkori templomkert falán. A fülkékben megjelenő alakok élénk gesztusai a képeknek fokozott drámai lendületet kölcsönöznek. Különösen szembetűnő a Krisztust kísérő római katonák brutalitása, melyet ütésre emelt kezük, és könyékig feltúrt ingujjú, Krisztus vállának feszülő izmos karjuk csak tovább fokoz.

A jelenetek gazdagon árnyalt és fehér felfestésekkel plasztikusan modellált figurái a nagyvonalúan, a kék, a barna és a zöld különböző tónusaival megfestett színpadszerű háttér előtt mozognak. A történetek szereplői így egyetlen közös síkon, az előtérbe nyúló színpadszerű sávon kapnak helyet.

De nem csak a háttér elemein uralkodik a formákat inkább csak jelző, mintsem pontosan leíró nagyvonalú megformálás. Határozott, széles ecsetvonások jellemzik a teljes kompozíciót. Éles kontúrokkal még az arcok rajzánál sem találkozunk, ahol mindössze a szemöldök, a száj és a bajusz kap határozottabb vonalat, de a festő többnyire még ekkor is pusztán egyetlen gyors ecsetvonásra szorítkozik. A katonák arcára nemegyszer játékos, dekoratív „S” vonalú bajusz kerül.

A szenvedéstörténet drámai hangulatát felidézve – és természetesen a barokk kor elvárásaihoz is igazodva – az egyszerű, de lendületes ecsetvonásokkal megformált arcok elsődleges feladatává az érzelmek visszatükrözése válik. Az egyes szereplők egyénített ábrázolására a festő a legcsekélyebb mértékben sem tesz kísérletet. Így Jézus egyetlen, szépen formált ívben legörbülő szája, földre szegezett vagy égre emelt tekintete sem szorul különösebb magyarázatra, a drámai hatás közvetlenül fejeződik ki benne. De ugyancsak hasonló – az érzelmeket közvetlen formában kifejező – eszközökkel él a festő Jézus anyjának, Máriának és Evangélista Szent Jánosnak az ábrázolásánál is, akik áhítattal és együttérzéssel néznek a keresztre szegezett Krisztusra. Érzelmeket gyakran a kézmozdulataik tovább fokozzák, így Mária imára kulcsolt vagy Evangélista Szent János mellkasára szorított keze (XII. stáció), mind olyan jellegzetes gesztusok, melyek a korszak barokk művészetének már szinte közhelyszerűnek tekinthető eszköztárába tartoztak. A képeken uralkodó közvetlen emocionális jellegzetes az azt szemlélő néző érzelmeire ható, a szereplők többnyire egyszerű, azonban nem ritkán színpadiasan felfokozott gesztusai teremtik meg. Itt nyoma sincs az udvari barokk művészetben meghonosodott rafinált mozgásszimbolikának, a szereplők minden egyes gesztusa a Passió eseményeinek minél egyszerűbb felidézését, drámai átélését szolgálja.

Csak a már korábban is említett két utolsó kép kompozíciója tér el ettől a rendkívül mozgalmassá, helyenként színjátékra emlékeztető, a sorozat többi darabját uraló drámai kompozíciótól (XIII. és XIV. stáció). Itt a sodró történet helyébe a csendes meditáció lép. Nemcsak a

szereplők száma redukálódik a minimumra (a tizenharmadik képen csak Mária és a halott Krisztus, míg a tizenegyedik stáción mindössze a kőkoporsón fekvő Krisztus a képek szereplői), de a színhasználat is rendkívül visszafogottá válik. Már a Máriát halott fiával együtt ábrázoló képen (XIII. stáció) is a barna szín válik dominánssá, azonban a sziklasír előtt fekvő halott Krisztus ábrázolása (XIV. stáció) kizárólag a barna különböző árnyalataival van megfestve. Ez az ábrázolás lehetséges minimumára szorított szegényes eszköztár azonban különös módon a drámai hatást mégis tovább képes fokozni. A két utolsó kép komor, ám fenséges záróakkordja a szemünk előtt lejtátszó drámai történetnek.

A háttér többnyire a pusztai díszlet szerepére korlátozódik: a távolban elnagyolt épületek bizonytalan körvonalai rajzolódnak ki, fölötté a kékes-szürkés, borús égbolt sávja húzódik (II. és III. stáció). A III. stációnál a festő már csak sejteti egy épület árkádját, ablakait (ugyanitt a háttérbe szoruló katonát erőteljesen megfestett, piros sisaktollával emeli vissza a kompozíció egészébe). A negyedik állomástól, a történet fonalát követve – tudniillik Krisztus és kísérőinek csoportja itt már eltávolodnak Jeruzsálemtől – az épületrészletek elmaradnak a háttérből, helyüket teljesen átveszi a mind inkább barnás árnyalatokat nyerő sötét égbolt (IV–XV. stáció).

A képek rossz állapota már elhelyezésükből is adódik: a festékréteg a hőmérsékleti ingadozások hatására erősen megrepedezett, több helyen az eső is befolyhatott a fülkébe, néhány festményen fekete festékcseppekkel tarkítva azok felületét. De a képek nemcsak az időjárás viszontagságainak, hanem szándékos, sőt programszerű rongálásnak is ki voltak téve: számos helyen valamilyen éles tárgy (talán kés?) okozta hasítások, szúrások nyomai láthatók. Ezek rendszerint a Jézust kínzó római katonák arcát sértették fel. A tizedik kép csaknem teljesen ki van hasítva a keretből (X. stáció). A festmények ugyanannak a rongálásnak eshettek áldozatául, amit Peter BURKE találóan „kegyes vandalizmusnak” nevez.⁶ Hasonlóan heves reakciót váltott ki a nézőkből egy 1739-ben Csíksomlyón bemutatott passiójáték is. Itt az előadás fel-

háborodott közönsége a Krisztust kízó katonákat verte meg.⁷

*

A csíkkarcalvi templomkert tizennégy stációképeiről csak két említést találunk a szakirodalomban. VÁMSZER Géza a karcalvi templomról írt tanulmányában népies, naiv mesternek tulajdonítja a képeket.⁸ Később a székelyföldi vártemplomokat bemutató kötet felületes megjegyzése „fémre festett” stációképekről ír: „Ha a karcalvi képeket az osztrák és magyar barokk festészettel vetjük össze, akkor mindenképp naiv mestert kell látnunk a festmények alkotójában. Ugyanakkor viszont bizonyos mesterségbeli fogásokat nagyon is tudatosan használ: nem részletez, kevés színnel dolgozik, alakjait díszletszerű háttér elé helyezi. Vagyis tudatosan komponálja úgy a képeket, hogy azokon távolról is azonnal felismerhetőek legyenek az ábrázolt jelenetek. Kétségtelen, hogy az alakok elrajzolt arányai, a kereszt szárainak helyenként pontatlan térbeli ábrázolása, az arcok azonos sémát követő, egyszerű modellálása naiv mesterre vallanak, de mindezeket feledtetni tudja a képek sodró lendülete.

A csíkkarcalvi stációképek ábrázolásainak előzményei a 16. századig nyúlnak vissza. Csíkban jelentős számú gótikus szárnyasoltár maradt fenn, melyek külső tábláira gyakran nyolc jelenetben ábrázolt passió-sorozat került.¹⁰ Ezek sorrendben a következők: *Krisztus az Olajfák hegyén*, *Júdás csókja*, *Krisztus Pilátus előtt*, *Ostorozás*, *Töviskoronázás*, *Keresztvitel*, *Keresztrefeszítés*, *Feltámadás*. A csíkszentléleki (1510), a csíkmenasági (1543) és vélhetően a csíksomlyói Mária-oltár (1520 k.) szárnyaira is ez a sorozat került, bár ez utóbbinak két táblája is hiányzik. Kis eltéréssel ezt a típust követik a csíkszentimrei táblák is (1500 k.), ahol a passió-sorozatnak szintén két jelenete veszett el. Ugyanitt a *Töviskoronázás* helyett pedig a *Krisztus Kajafás előtt* jelenete került ábrázolásra.¹¹ Később ugyancsak a passió nyolc jelenetét festik a zsögödi (1673) és a delnei (1675) oltárok szárnyaira.¹² Itt azonban a barokk kor vallási gyakorlatának megfelelően a Krisztus szenvedéseit elbeszélő ábrázolások váltak hangsúlyosabbá (*Tö-*

viskoronázás, *Krisztus kígyúnyolása*, *Megostorozása*).¹³

Már ez a néhány, a vonatkozó nagyszámú emlék sorából önkényesen kiragadott példa alapján is arra a következtetésre juthatnánk, hogy a 16. századi szárnyasoltárok passióábrázolásaiból alakult ki a keresztút ikonográfiája. Azonban a két képsorozat között lényeges különbségek mutatkoznak. A gótikus táblák jelenetei többnyire az evangéliumok szövegeinek képi megfogalmazásai. (Mindössze Máriáról – Jézus anyjáról – és Veronikáról nem szólnak az evangéliumok, ábrázolásuk a 15. századtól a *Keresztvitel* táblákon terjedt el.)¹⁴ Ezzel szemben a stációk jeleneteinek alig a felére találunk közvetlen utalást az evangéliumokban.¹⁵

A keresztúti állomások kialakulásához egy megváltozott kor szemlélete is hozzájárult, a passióábrázolásokkal összevetve ikonográfiájuk is számos eltérést mutat. Ez utóbbiak nagy korszaka a szárnyasoltárok építésének a 15. század közepe és 16. század eleje közötti fellendülésével esik egybe.¹⁶ A keresztutak állításának gyakorlata a 18. században terjedt el. E korszak legismertebb emlékei a Giandomenico TIEPOLO (1727–1804) festette velencei stációk (1749) valamint az augsburgi Sankt Ulrich templom Januarius ZICK (1732–1797) készíttette keresztútja (1770).¹⁷ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a korábbi korok nem őriztek meg stációkat ábrázoló emlékeket.¹⁸ A kiváló nürnbergi mester, Adam KRAFFT hét daraból álló kődomborműsorozata (1505–1508) egykor városának a Szent János temetőbe vezető útja mentén került felállításra (Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum).¹⁹ A gótikus oltárok külső szárnyaira gyakran festették a passió jeleneteit.²⁰ A táblaképek sorozatai – anélkül, hogy egyetlen sémába akarnánk kényszeríteni őket – többnyire a *Jézus az Olajfák hegyén* jelenetével kezdődnek és egészen a *Feltámadásig* mesélik el Krisztus szenvedéstörténetét.²¹ Valójában a szárnyasoltárokon rendszerint egyetlen táblán ábrázolt *Keresztvitel* az, amely egyrészt az apokrif evangéliumok, másrészt a misztériumjátékok hatására a 18. századi stációkon több jelenetű bővül.²²

Lukács evangéliuma beszámol a jeruzsálemi asszonyokról, akik Jézust a Golgotáig kí-

sérik (Karcfalván ez a jelenet a VIII. stáción szerepel).²³ Az apokrif evangéliumok azonban már azt is tudni vélik, hogy Jézus anyjával, Máriával és az őt kísérő Evangélista Szent Jánossal is találkozott a keresztúton (IV. stáció). A 15. században a középkori misztériumjátékok segítettek elő a népszerűsítését annak a fiktív szentnek is, akinek a kendőjén ott maradt Krisztus arcának lenyomata.²⁴ A Veronika személyéhez fűződő legendák azonban korábbi időkre tekintenek vissza. Veronika kendőjét, Krisztus igaz képmását (vera icona) már a 12. századtól ereklyeként őrizték Rómában, igaz csak később, az 1300-as évektől említik a rajta látható Krisztus képet.²⁵ A kép körül kialakult kultusz annak csodás létrejöttéhez kötődik. Bár keletkezéséről számos eltérő legenda is ismertté vált, közös vonásuk a kép csodás, Jézus arcának érintése általi létrejöttének a hangsúlyozása.²⁶ A különböző legendák számos ábrázolási sémát teremtettek. A Veronika legenda a nyugati keresztény művészetben 1400 körül jelenik meg: kezdetben csak a kendőt, később az azt tartó szentet is megjelenítve.²⁷ A késő gótikus szárnyasoltárokon – a *Keresztvitel* táblákon – már általánosan elterjedté vált a téma ábrázolása.²⁸ A 18. századi keresztutak esetében azonban már rendszerint külön állomáson kap helyet Veronika, azt a pillanatot ábrázolva, amikor kendőjével letörli Krisztus arcáról a verejtéket (VI. stáció).²⁹

A misztériumjátékok mellett a ferences rendi szerzetesek tevékenysége is elősegítette, hogy a keresztviteleken már ott találjuk Veronikát is. A ferences rend a római kultuszkép helyett a jeruzsálemi szent helyekre fordította a figyelmet, így az egykori jeruzsálemi keresztút is kitüntetett szerephez jutott.³⁰ Jeruzsálem 1099-ben, az első kereszties hadjárat következtében vált keresztény területté. Azonban Szaladin egyiptomi szultán már 1187-ben visszafoglalta a várost.³¹ Ezt követően már többnyire csak diplomáciai úton sikerült biztosítani a kegyhelyek szabad látogatását.³² Így például Anjou Róbert nápolyi király (1278–1343) közbenjárása következtében a ferencesek letelepedhettek Jeruzsálemben, és így válhattak 1342-től a szent helyek őreivé.³³ A helyzet önmaga kínálta a megoldást: máshol is felál-

líthatóvá váltak a keresztút állomásai. Így születtek a híres Kálváriák Spanyolországban, Córdoba-ban (15. század eleje), vagy Itáliában, Varallóban (15–16. század fordulója) és Varesében (17. század eleje).³⁴ A 17. században a keresztút állomásainak a lehetséges száma még meglehetősen széles skálán mozgott. Így egy 1584-ben Christian Adrian CRUYS által metszett, Kölnben kinyomtatott Jeruzsálem térképen még csak tizenkét állomással találkozunk. Antonius DAZA ferences szerzetes „Exercitii spirituali” című művében (1626) már két stációval több szerepel. Az így kialakuló állomások már megegyeznek a mára meghonosodott gyakorlattal.³⁵ A 18. század elején egy ferences prédikátor Porto Mauriziói Szent Lénárd (1676–1751) tizennégyben állapította meg a stációk számát. Bár ettől az időtől kezdve ez vált általános gyakorlattá, szigorú szabálynak ezután sem tekintették.³⁶ A magyarországi barokk Kálváriák sem ragaszkodtak minden esetben a tizennégy stációhoz.³⁷ Hasonló lehetett a helyzet a régi templomi használatra felállított keresztutakkal is, ahol az egyes állomások száma szintén szabad határok között mozoghatott, így a gergyószentmiklósi örmény katolikus templom 18. századi fa domborműveinek az esetében is, ahol a táblák tizenöt stációt jelenítenek meg.

A keresztúti ájtatosság szokásának széles körben történő elterjedését nagymértékben előmozdította XIII. Benedek pápa 1726-ban kelt rendelete, melyben a keresztúti búcsúkat már világi hívők számára is engedélyezte.³⁸ Arra, hogy mennyire fontosnak tartotta a korabeli katolikus egyház a keresztúti ájtatosság gyakorlásának az erkölcsös életre való nevelésben betöltött szerepét, álljon itt egy rövid idézet a már korábban említett olasz ferences prédikátor, Porto Mauriziói Szent Lénárd tollából: „Mégis szeretném megmutatni a kívánt orvosságot minden előljárónak, plébánosnak és papnak, és Isten többi szolgálóinak, akiknek lába elé borulok. Legalábbis nagyrészt készen áll: tudniillik a keresztútnak nevezett gyakorlat; ha az ő buzgóságuk és ügyezetük segítségével elterjedt az egyes plébániákon és templomokban, kétségtelenül igen erős oltalmat találnak benne valamennyi elharapózott bűnnel szemben: az összes erényre, minden jóra

alkalmas lesz, mert Jézus szeretetét és kínjait köti csokorba azok számára, akik jámbor elmélkedésben vele foglalkoznak. ... A Keresztút ugyanis a bűnök ellenszere, a zabolátlan kívánságok megtisztítása, hatásos lelkesítő az erényre és az élet-szentségre. Valóban, ha Isten Fiának keserves kínjait, mintegy ugyanannyi festett képen eleven szemünk elé állítjuk, szinte lehetetlen, hogy ekkora világosság sugarában életünk szennyétől vissza ne riadjunk. Sőt arra sürget bennünket, hogy szeretettel válaszoljunk az ilyen nagy szeretetre, vagy legalább a nehézségeket, amelyek életünk körülményeiből fakadnak, s minden felől ránk törnek, szívesen elviseljük.”³⁹

A 17. században az ellenreformáció élesztette fel a misztériumjátékok késő középkori hagyományát, elsősorban az iskolák keretei között szerveződő vallásos témájú színjátékok formájában.⁴⁰ Bár a protestáns iskolákban szintén általánossá vált a színjátszás gyakorlata, itt a vallásos témák mellett gyakran a görög–római mitológia tárgyú előadások is bemutatásra kerültek.⁴¹ Az ellenreformáció vallásos színelőadásainak a kezdetei a jezsuita rendhez kötődnek, akik Nagyszombaton már 1627-ben passiójátékot adtak elő. A jezsuita rend az iskolai előadások rendtartását szigorú keretek közé szorította, bár ezeket a szabályokat még a jezsuita iskolákban sem tartották be következetesen.⁴² A ferences iskolák előadásai még ennyire sem voltak kötöttek. Itt rendszerint szerényebb volt a rendezés is. Nem használtak a jezsuita előadások esetében nem ritkán alkalmazott bonyolult emelőgépezeteket, rejtett megvilágításokat, a valóság illúzióját keltő gazdag díszleteket. Viszont szemben a jezsuita gyakorlattal a ferenceseknél a 18. század második felétől a magyar nyelvű darabok kerültek túlsúlyba, ezáltal az egyszerű emberek számára is élvezhetővé váltak az előadások.⁴³ Így a ferences rend szerényebb keretek között megvalósított iskolai színjátékai idővel nagy népszerűsége tettek szert.⁴⁴

Természetesen a ferences iskolák előadásai sem nélkülözték teljes mértékben a barokk színjátszás legszükségesebb kellékeit. A csíksomlyói ferences gimnázium előadásainak festett színpalairól az előadások támogatásában jelentős szerepet vállaló iskolai kör, a Csíksomlyón 1730-

ban alakult Mária Társulat iratai szólnak.⁴⁵ 1751-ben nemcsak a fából épült színház homlokzatát díszítették, hanem az előadásokon használt számos festett elválasztó fal és tizenkét mozgatható színpal is készült.⁴⁶ A csíksomlyói ferences előadások a karcfalvi templomkert tizennégy stációképeinek ábrázolása szempontjából is meghatározóak lehettek, lévén, hogy a ferences befolyás – a Csíksomlyótól még gyalog is alig pár órányira fekvő – Karcfalván is erős volt. Érdeemes ezért egy kicsit részletesebben is áttekinteni a csíksomlyói ferences gimnázium színelőadásainak történetét.

A csíksomlyói ferences iskolában a színelőadások 1721-től egészen 1782-ig éves rendszerességgel ismétlődtek (ezt követően már csak két előadásról tudunk).⁴⁷ Ennek a virágzó gyakorlatnak II. József 1784-ben kelt rendelete vetett véget, mely megszüntette a különböző vallási társulatokat, köztük az előadások szervezésében fontos szerepet vállaló Mária Társulatokat is. Ekkor a somlyói Társulatot is felszámolták, javait elkobozták.⁴⁸ Visszatérve a kezdetekre, 1721-ben épült fel az iskola és a szeminárium épülete, ez ösztönzőleg hatott a gimnáziumban szervezett előadások rendszeresre válására is.⁴⁹ A színdarabokat kezdetben az emeletes iskola földszinti termében, majd amikor az kicsinek bizonyult, egy külön ebből a célból, fából felépített színházban mutatták be. Minden jel arra mutat, hogy az előadások nagy népszerűségnek örvendtek, egy-egy előadás valóságos népünnepélynek számított a csíki lakosság körében. 1774-ben a Mária Társulat költségén a színház előtti kertet megvásárolták, így a színház nyitott kapuján keresztül a falakon kívül rekedtek is végig tudták követni az előadást.⁵⁰ Persze a színjátékok látogatóinak magas számához nagymértékben hozzájárult az is, hogy az előadások nagy része nagypénteken vagy pünkösd szombatján került bemutatásra, amikor a Csík központjának számító Csíksomlyón a máig nagy népszerűségnek örvendő búcsút tartották. De nemcsak Somlyón, hanem a környező településeken is adtak elő hasonló, vallásos tárgyú darabokat. 1767-ben Gyergyószárhegyen egy passiójátékot játszottak, mely „Az Üdvözítő Úr Jézus Krisztus fájdalmas

keresztinek útja” címet viselte.⁵¹ PÉTERFFI Márton provinciális 1776-ból származó rendelete szintén azt igazolja, hogy a Somlyón megírt színjátékok a környék kisebb településeiben is bemutatásra kerültek. PÉTERFFI a drámakéziratok visszajuttatását írja elő, mivel egyes daraboknak már egyetlen példánya sem maradt a kolostorban.⁵² Tehát a darabokat vidéki magisterek is kikölcsönözték előadás céljából.⁵³

A színdarabokról, az előadások körülményeiről, a szerzőkről és az előadókról a Mária Társulat iratai mellett a kolostor könyvtárában fennmaradt iskoladramák szövegeknyvei is tájékoztatnak.⁵⁴ Mintegy száz ilyen kéziratos dráma szövegét őrizte meg a csíksomlyói ferences könyvtár, ami arra utal, hogy az obszerváns ferencesek iskolai színjátékainak nagyobb hányadát itt is mutatták be.⁵⁵ A kéziratok megőrzéséről már csak azért is érdemes volt gondoskodni, mert a régebbi előadások szövegeit gyakran újra felhasználták a következő években is. Az egyes darabok szerzőit – akik többnyire nem mások, mint a ferences gimnázium tanárai – több esetben név szerint is említik a kéziratok.⁵⁶ Esetükben azonban nem kell a mai értelemben vett szigorú szerzősége gondolnunk: bibliai passzusokat vagy az egykori prédikációk részleteit éppen olyan természetességgel másolták be a szövegeknyvbe, mint a korábbi évek darabjaiból át-emelt teljes bekezdéseket, sőt a jezsuita iskoladramák sem voltak ismeretlenek számukra. A dráma szövegét gyakran népies ihletésű, a cselekmény feszültségét oldó mulatságos életképekkel, párbeszédekkel színesítették.⁵⁷

A Csíksomlyón fennmaradt több mint negyven passió előadás is a téma népszerűségét igazolja.⁵⁸ Passiójátékokat azonban nemcsak a faszínházban rendeztek, hanem a településtől délre emelkedő Kis-Somlyó hegy északnyugati oldalán, a kápolnák felé vezető út mentén is.⁵⁹ Ezen, a Jézus hágójának nevezett útszakaszon Krisztus keresztútjának stációit tizennégy kereszt jelölte.⁶⁰ A Mária Társulat Évkönyvének egy bejegyzése egy 1776-ban itt felállított keresztéről számol be.⁶¹ A ma itt látható egyszerű, díszítetlen kőkeresztnek közül a legrégebbi az 1868-as évszámot viseli. Valószínű azonban, hogy a régeb-

bieket kevésbé tartós anyagból (talán fából) készíthették, és csak később cserélték ki őket az időjárás viszontagságainak jobban ellenálló kőkeresztekre.

A passiót elbeszélő darabok számos, a szenvedéstörténethez szorosan nem kapcsolódó mellékszereplői, és az evangéliumi szöveget színesítő epizódjai a karcfalvi stációképektől sem idegenek.⁶² A passiójátékok szövegeknyveinek az üdvtörténet drámai hangulatát helyenként feloldó, népi, nemritkán bájosan groteszk elemeit egyesítő és a karcfalvi képeknek a passiót a kor barokk festészetének eszköztárából kölcsönzött komor pátoszával párhuzamosan népies, naiv meseszövéssel színező szemlélete közös tőről fakad.⁶³ Álljon itt példaként néhány, a képekkel egykorú szövegrészlet a passió egyes stációinak illusztrálására. Párhuzamba állításuk rámutathat arra a közös szellemi alapra, melyből a passiójátékok és a stációképek (köztük a csíkkarcfalvi templomkert tizennégy képe is) hagyománya a 18. századi Erdélyben kivirágzott. Egy 1759-ben írt passiójáték két rövid részlete Krisztus szenvedéstörténetének II. stációját idézi fel a következő módon:

Annas:

Rajta hát vitézek ama nagy keresztfát
Tegyétek vállára királyi tronussát,
Szolgálatok neki, miglen Kálváriát
Elérje, mind erős és hires bástyáját.

[...]

Centurio:

Halod-e, markotyán, ragad meg a szarvát
Ennek az ökörnek, s add nyakára jármát!
Világosan mondom: aszt a nagy keresztfát.

Markotán:

Jó szível cselekszem, mert tudok én hozá.
Hej cserne, hej barna hajsd le a szarvadat,
Im, válladra tészem imperiumodat!

Centurio:

Kössétek azonban jól meg a karjait,
Had vágja a kötél mind ell az inait,
Gyengén illessétek királyi tagjait!
Miles primus:
Nyujsd ki két karodat, had kötözelek meg!
Mit tántorgasz? hiszen talám nem vagy részeg.⁶⁴

Krisztus háromszori elestét a keresztúton (III., VII. és IX. stációk) a Lictor alábbi megjegyzése kíséri a korabeli passiójátékban:

„Aha, miért botol, hogy nem jársz lábadon,
Talán tronusdot nem bírod válladon?
Eredj, mert oly huppot ejtek az hátadon,
Hogy meg csendül, híd el, az egész udvaron!”

A keresztre szegezés jelenetét (IX. stáció) így idézi fel a szöveggönyv párbeszéd formájában megírt részlete:

Miles primus:

Igy szokták eféle királyokat tenni,
És ilyen tronusba őket helyeztetni,
Tégedis mindjártás fel fogunk emelni,
Mond meg, hogy ha akarsz királyságra menni!
Lictor:

Hagy békét öneki, had gondolkodhassék,
Job, hogy hamarsággal kovács hivatassék,
Le ne esvén onnan, jól rá szegeztessek.

Centurio:

Látom jó királyom, igen el fáradtál,
Ell bádgyat válladon mert hogy terhet hoztál,
Szükséges, hogy kedvedre kevésé nyugogyál.
Histroio.

Döj le csak szaporán a pompás ágyadra,
Ne vigyáz itt semmit ceremoniára!
(ad milites)

Nosza, jó vitézek valakik vattok,
Mind ide nyuljatok, ez Embert fogjátok
Kezeit s lábait két felé húzatok,
Had szegezhessek fel keresztre hohérok.”⁶⁵

Az iskoladrámák – mint ezt a fennmaradt szöveggönyvek száma is mutatja – nagy népszerűségnek örvendtek a csíki lakosság körében, de a keresztút állomásainak stációképek sorozatában történő ábrázolása sem lehetett szokatlan, elszigetelt jelenség a környék településein. Karcfalvától alig néhány kilométerre északra fekszik Csíkszentdomokos. Itt a templomkert falába a karcfalviakhoz hasonló fülkék mélyednek, melyekben az egykori, mára elveszett vagy megsemmisült képeket újjakkal helyettesítették. Stílárís jegyei alapján a karcfalvi képekkel közel egy

időben hasonló, szintén vászonra festett stációképek készültek Homoródkarácsonyfalván is. Mivel a megerősödött, de számukat tekintve kisebbségben maradt katolikusok és a falu lakosságának többségét képező unitáriusok között még 1768-ban is templombirtoklási harc folyt, a stációképek nyilván csak a katolikusok pozícióinak megszilárdulása után készülhettek.⁶⁶ A karcfalvi sorozatnál talán valamivel korábbi a gyergyószentmiklósi örmény katolikus templomkert fülkéiben felállított tizenöt fadomborműből álló keresztút.⁶⁷ Szintén a templomot körbekerítő falon helyezték el a nyugat-magyarországi Nagytevelen (Veszprém megye) azokat a stációképeket, melyeket POLINGER Ignác festett 1770 és 1775 között.⁶⁸ Ez az Erdélytől távoli példa is arra enged következtetni, hogy a keresztút állomásait, a templomkert fülkéiben elhelyezett képek állításának szokása széles körben elterjedt gyakorlat lehetett, annak ellenére, hogy mára csak kis számú emléke maradt fenn.

Bár nem tudhatjuk, hogy a karcfalvi templomkert fali fülkéi mikor készültek, a templom 1796-os átépítése nem szükségszerűen érintette azokat. A fülkeajtók a két világháború között készült asztalosmunkák. A megfestésük événél (1781) alig tudunk többet a képek keletkezésének körülményeiről, így a tizennegyedik festmény feliratában szereplő megrendelőről, „Johanes AGOSTON”-ról sem. ÁGOSTONokkal elsősorban Jenőfalván találkozunk, BENKŐ Károly 1850-ben „Érdekes Birtokosai” között egy ÁGOSTON Albert nevűt említ.⁶⁹ A képek megrendelőjét vagy az egyházközség plébánosában láthatjuk,⁷⁰ vagy Karcfalva, Jenőfalva esetleg Dánfalva – hiszen ekkor közös egyházközséget alkottak – tehetősebb családtagjai között kell keresnünk.

Jegyzet

1. STENDHAL: **Séták Itáliában.** (ford. RÓNAY György) Budapest, 1961, 296.
2. SCHEUBER, J.: **Kreuzweg.** In: **Lexikon für Theologie und Kirche.** (szerk. BUCHBERGER, Michael - HOFMAN, Konrad) Freiburg im Breisgau, 1934 VI. 262.
3. WELLNER 1990, 94.
4. Vö. HIDVÉGHY István: **A selmeczi kálvária.** Selmecbánya, 1900, valamint SZILÁGYI István: **Kálváriák.** Budapest, 1980
5. A két falu a *Nagyboldogasszony* egyházközséget alkotja, a 18. század végéig hozzá tartozott még Csikmadaras és 1930-ig Csikdánfalva is. Az egyházmegye, illetve a templom építéstörténetéről I. BENKŐ Károly: **Csik, Gyergyó és Kászon Leírások két t. Általános és részletes oszálkyokban.** Kolozsvár, 1853, II. 34; SZÁDECZKY Lajos: **A csiki székesly kronika.** Budapest, 1905; ENDES Miklós: **Csik, Gyergyó és Kászonszékek földjének és népének története 1918-ig.** Budapest, 1938; ENTZ Géza: **A középkori székesly művészet kérdései.** (Erdélyi Tudományos Füzetek 162.) Kolozsvár, 1943; FERENCZI István: **Csikkarfalvi régiségek.** (Erdélyi Tudományos Füzetek 165.) Kolozsvár, 1943; VÁMSZER Géza: **A csikkarfalvi és jenfalvi vártemplom.** In: **Életforma és anyagi műveltség.** Bukarest, 1977, 240–250.; GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József: **Székeslyföldi vártemplomok.** Budapest, 1995, 90–95; LÉSTYÁN Ferenc: **Megszentelt kövek.** Kolozsvár, 1996, I. 186; ENTZ Géza: **Erdély építészete a 14–16. században.** Kolozsvár, 1996, 139–140, 199; SZÓCS Miriam: **A csikkarfalvi vártemplom.** (Csiki Műemlékek 3.) Csíkszereda, 2000.
6. BURKE, Peter: **Az olasz reneszánsz. Kultúra és társadalom Itáliában.** Budapest, 1996, 138.
7. PINTÉR Márta Zsuzsanna: **Ferences iskolai színjátszás a XVIII. században.** Budapest, 1993, 25.
8. VÁMSZER Géza: **A csikkarfalvi és jenfalvi vártemplom.** In: **Életforma és anyagi műveltség.** Bukarest, 1977, 242.
9. GYÖNGYÖSSY–KERNY–SARUDI i.m. 95.
10. A csiki szárnyasoltárok legújabb összefoglalását I. HEGEDŰS Enikő: **A XV–XVI. századi oltárművészet a Csiki-medencében.** (szakdolgozat, Budapest, ELTE-BTK Művészettörténeti Tanszék Könyvtára, 1996)
11. RADOCSAY Dénes: **A középkori Magyarország táblaképei.** Budapest, 1955, 288. és 290–292.
12. VÁMSZER i.m. 256.
13. A barokk kori megváltozott érzékenységről I. MÁLE, Emile: **L'art religieux après le concile de Trente.** 1951, 263.
14. RÉAU, Louis: **Iconographie de l'art chrétien.** Paris 1955, II. 464–465.
15. Ezek az evangéliumi részek, legtöbbször egy-két jelenetű sűrítve, megtalálhatóak az oltárok tábláin is: *Krisztus Pilátus előtt* (Mt 27, 11–25; Mk 15, 1–14; Lk 23, 15–25; Jn 18, 28–40), *Cirenei Simon segít Krisztusnak vinni a keresztet* (Mt 27, 32; Mk 15, 21; Lk 23, 26.), *Krisztus találkozik az öt siratól jeruzsálemi asszonyokkal* (Lk 23, 27–31), *Krisztust megfosztják ruhától és Krisztust a keresztre szegezik* (Mt 27, 35; Mk 15, 24–25; Lk 23, 33; Jn 19, 18), *Krisztus a kereszten* (Mt 27, 35–46; Mk 15, 25–34; Lk 23, 33–46; Jn 19, 18–30).
16. VÉGH János: **A székesly szárnyasoltár művészet a középkor végén.** (kézirat, é.n.) 1–4.
17. REHM, Ulrich: **Kreuzweg.** In: **Marilienlexikon** (szerk. BÄUMER, REMIGIUS-CHEFFCZYK, Leo) St. Ottilien 1991 III. 671. valamint DAMBECK, Franz: **Kreuzweg.** In: **Lexikon der christlichen Ikonographie** (szerk. KIRSCHBAUM, Engelbert) Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1970 II. 655. és MARIUZ, Adriano: **Giandomenico TIEPOLO.** Venezia–Milano, 1971, 144, Tav. 1–18.
18. DAMBECK i.m. valamint REHM i.m. 671.
19. DEHIO, Georg: **Geschichte der Deutschen Kunst.** Leipzig, 1921, II. Abb. 344–345, valamint JAHN, Johannes: **Deutsche Renaissance.** Leipzig, 1969, Abb. 71.
20. VÉGH i.m. 6–7.
21. Ilyen jelenetsoz szerepel a csikszentléleki (1510) és a csikmenasági (1543) oltárokon. A töredékesen fennmaradt szentimrei táblákat (1510) és a csiksomlyói Mária-oltárt (1520 k.) is valószínűleg hasonló képsor díszítette. De hasonló felépítésű a garamszentbenedeki (1427), a kassai Szent Erzsébet- (1474–1477), vagy a megyeyesi oltár (1480–1490) passiója is. RADOCSAY i.m. 288–292, 307. valamint RICHTER, Gisela – RICHTER, Otnar: **Siebenbürgische Flügeltäre.** Thaur bei Innsbruck, 1992, 91–103, és HEGEDŰS i.m.
22. A *Keresztvitel* jelenete a 37. jegyzetben felsorolt oltárok mindegyikén egyetlen táblán szerepel. L. még RÉAU i.m. 466.
23. Lk 23, 27. ssk.
24. RÉAU i.m. 465.
25. BELTING, Hans: **Kép és kultusz.** Budapest, 2000, 229. valamint CHASTEL, André: **La Véronique.** In: *Revue de l'art* (40–41) 1978, 71.
26. BELTING i.m. 216–217 és 578. valamint CHASTEL i.m. 75.
27. Uo. 74.
28. A *garamszentbenedeki oltáron* (1427) a jelenet még nem szerepel, azonban később számos példája ismert a magyar emléktanyagban: *Bátrfa, Krisztus születése oltár* (1480–1490), *meggyeyesi oltár* (1480–1490), *csikszentléleki oltár* (1510), a *csikmenasági oltár* (1543). További példákat I. RADOCSAY i.m. valamint RICHTER i.m.
29. Ez külön stációként szerepel a Giandomenico TIEPOLO által 1749-ben festett velencei S. Paolo templombeli Via Crucis-on is I. MARIUZ i.m. Tav. 6.
30. CHASTEL i.m. 74.
31. ZARNECKI, George: **Kolostorok, szerzetesek, barátok.** Budapest 1986, 98.
32. SZÁNTÓ Konrád: **A katolikus egyház története.** II. Budapest, 1987, II. 386.
33. Uo. II. 423. vmint VITOLO, Giovanni: *Robert von ANJOU.* In: **Lexikon des Mittelalters.** (szerk. AVELLA-WIDHALM, Gloria) Stuttgart–Weimar, 1999 VII. 889. valamint I. CHASTEL i.m. 74.
34. SZILÁGYI i.m. 10.
35. REHM i.m. 671.
36. RÉAU i.m. II. 466.
37. Így például a győri Kálváriánál (1714–1725) hét, Magyarpolányon (1770 k.) öt, Pápan (18. szad) szintén öt stáció szerepel, I. SZILÁGYI i.m. 138–140., ugyanakkor Kismartonban (1744) már tizenöt *keresztúti* állomást került kialakításra, I. SZILÁGYI István: **Barokk kálváriák bűnbánó Szent Péter ábrázolásai.** In: *Ars Hungarica* (XXV) 1997, 236.
38. SZÁNTÓ i.m. II. 239.
39. Uo. III. 779.
40. JUHAROS Ferenc: **A magyarországi jezsuita iskoladrámák története.** Szeged, 1933, 9.
41. VARGA Imre: **Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből.** Budapest, 1967, 7.
42. JUHAROS i.m. 9. és 16–17.
43. PINTÉR i.m. 34. és ALSZEGHY Zsolt – SZLÁVIK Ferenc: **Csiksomlyói iskoladrámák.** Budapest, 1913, 14.
44. A jezsuita iskoladrámák előadásainak pompájáról bővebben I. JUHAROS i.m. 17. A ferences színjátékok közönségéről I. PINTÉR i.m. 79. ssk.
45. A csiksomlyói Mária Társulat történetéről I. BÁNDI Vazul: **A csiksomlyói róm. Kath. Főgymnázium fennálló Mária Társulat.** In: **A csiksomlyói róm. Kath. főgymnázium Értesítője. 1893–1894.**
46. „In Theatro totum frontispicium Ex aseribus compactum est, et pictarum diversis emblematis, item duae mediae clausulae pictae, item 12

scenae utraque in partae sic praeparatum est theatrum versatile partim sumptibus congregationis, majori ex oblatiis ratione Comediae et cooperante Regente seminarii." In: FÜLÖP Árpád: **Csiksomlyói nagypénteki misztériumok**. Budapest, 1897, 15. valamint ALSZEGHY-SZLÁVIK **i.m.** 12.

47. Uo. 15. valamint PINTÉR **i.m.** 35.

48. BÁNDI **i.m.** 9.

49. PINTÉR **i.m.** 35.

50. ALSZEGHY-SZLÁVIK **i.m.** 12. A csiksomlyói Mária Társulat anyagi támogatásairól l. még BÁNDI **i.m.** 8–9. vmint PINTÉR **i.m.** 41–42.

51. ALSZEGHY-SZLÁVIK **i.m.** 16.

52. PINTÉR **i.m.** 41.

53. ALSZEGHY-SZLÁVIK **i.m.** 17.

54. BÁNDI **i.m.** 8–11. valamint FÜLÖP **i.m.** 9–11.

55. PINTÉR **i.m.** 32.

56. FÜLÖP **i.m.** 10–11. valamint PINTÉR **i.m.** 67.

57. Uo. 61–65. valamint 74–79.

58. Uo. 23.

59. ALSZEGHY-SZLÁVIK **i.m.** 12. valamint SÁVAI János: **A csiksomlyói és kantai iskola története**. Szeged, 1997, 127.

60. Uo. 127.

61. „Cruce anno 1776 22-da Junii in via, quae ducit per medium montis parvi Somlyó ad Salvatoris capellam ex parte occidentalis, vulgo: Jézus hágója erecta est.” Id: ALSZEGHY-SZLÁVIK **i.m.** 12.

62. A passiójátékok mellékszereplőiről l. PINTÉR **i.m.** 87.

63. Csiksomlyón bemutatott passió szövegeket közöl: FÜLÖP **i.m.** 75–188.

64. Uo. 185–186.

65. Uo. 187.

66. DÁVID László: **A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei**. Bukarest, 1981, 155.

67. A gyergyószentmiklósi fadomborműveket ma már a plébánia épületében őrzik. A táblák máig publikálatlanok.

68. AGGHÁZY Mária: **A zirci apátság templom építkezései a XVIII. században**. Veszprém, 1937, 30. valamint GARAS Klára: **A magyarországi festészet a XVIII. században**. Budapest, 1955, 185.

69. BENKŐ **i.m.** II. 39.

70. 1782-ben már bizonyosan a templomot átépítette NÉMETHY József a csikkarcfalvi templom plébánosa, a korábbi időszakról írásos forrás nem maradt fenn. Erről l. *Calendarium Dioecesanum V. Cleri M. Principatus Transilvaniae ad annum qui est post Bissestilem secundus MDC-CLXXXII cui accedit index Locorum & Personarum*. Gyulafehérvár, 1782.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Drumul Patimilor, Cârța (Csíkkarcfalva), jud. Harghita (Rezumat)

Pe teritoriul Ungariei istorice s-au păstrat din sec. al XVIII-lea puține *Drumuri ale Patimilor* complete. *Drumul Patimilor* de la Cârța se compune din 14 icoane. Lucrarea prezintă icoanele, istoricul acestui gen de artă eclesiastică, respectiv rolul dramaturgiei școlare franciscane de la Șumuleu în realizarea ansamblului de la Cârța.

Road of Passion, Csíkkarcfalva (Cârța, Harghita County) (Abstract)

There have left just few complete *Roads of Passion* from the 18th century on the territory of historical Hungary. The *Road of Passion* of Csíkkarcfalva is composed of 14 icons. The paper presents the icons, the history of this type of ecclesiastical art, as well as the role of franciscane school drama from Csíksomlyó in the realization of the icons from Csíkkarcfalva.

1. ábra I. Stáció. Krisztus Pilátus előtt

2. ábra II. Stáció. Krisztus vállára veszi a keresztet

3. ábra III. Stáció. Krisztus először esik el a kereszttel

4. ábra IV. Stáció. Krisztus találkozik anyjával, Máriával

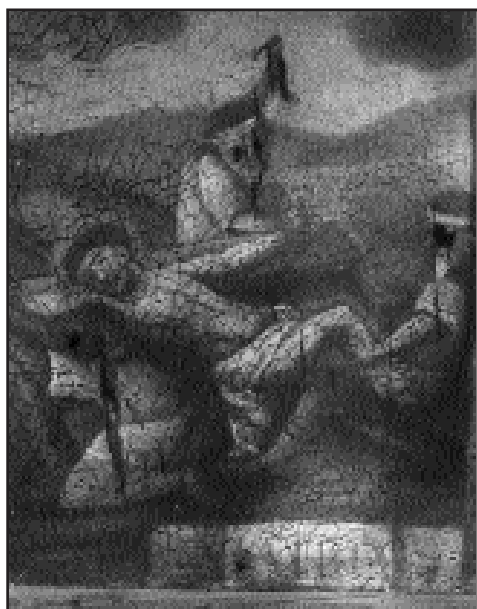

5. ábra VI. Stáció. Veronika letörli Krisztus arcáról a verítéket

6. ábra VII. Stáció. Krisztus másodszor esik el a kereszttel

7. ábra XI. Stáció. Krisztust a keresztre szegezik

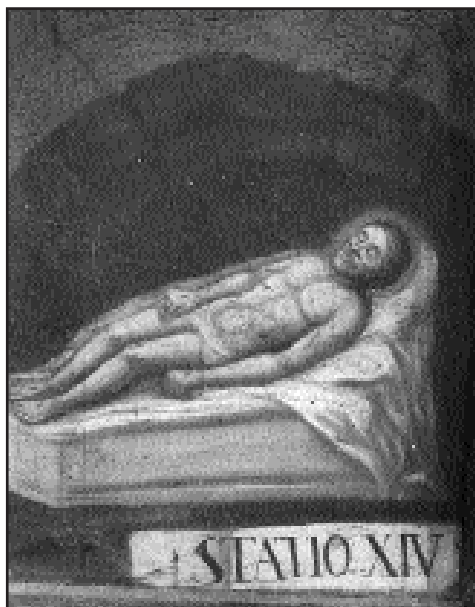

8. ábra XII. Stáció. Krisztus a kereszten

9. ábra XIII. Stáció. Mária a halott krisztussal

10. ábra XIV. Stáció. A halott Krisztus a sziklásrban

SZŐCS János

GERGELYFFI András, a méltatlanul elfelejtett csíki orvos-vegyész (1760–1816?)

(Kivonat)

A dolgozat kibővíti az elfelejtett erdélyi orvosról, vegyészről, botanikusról SZŐKE-FALVI-NAGY Zoltán által 1971-ben írottakat. GERGELYFFI András a 19. század elejének legjobb erdélyi kémikusa volt. 1802-ben felajánlotta Csíkszék előjáróinak, hogy hazatelepedik orvosnak, de itt valószínűleg olcsóbb megoldásnak tartották a helyi határőrezred egészségügyi személyzetét venni igénybe a polgári lakosság számára is, különösen, mivel ez utóbbi képezte a lakosság kisebbik részét.

I. Élete

1. Az 1980-as évek elején-közepén a csíkszeredai levéltárban egy eladdig ismeretlen férfinak két, 1802-ben kelt levelére bukkantam. Lássuk a két írást!

„Tekéntetes Nemes Szék!

Elejétől fogva legnagyobb kívánságom volt tulajdon Hazámnak szolgálatjára, de vagy távolság, vagy pediglen más akadályok mindeddig törekedésem célját elérni nem engedték; mostanában tehát leginkább ezen okra nézve Esztendőm bétöltével a T(ekénte)tes Nemes udvarhelyszéki Physicatusságon felmondván, és Brassó Városába be is költözvén, bátorodom szolgálatomat ajánlani a T(ekénte)tes Ne(me)ss Széknek, annál is inkább, hogy jóval ennek előtte, némely ottan lakozó Uraságoctól ezen teendő lépésre ösztönöztem, teljes bizalommal lévén tehát, hogy az Őfelségétől kirendelt 250 R(énes) forint rendes fizetésen kívül A T(ekénte)tes Nemess Széknek Szokott kegyességéből szabad szállást és tűzifát is nyerhetek, mely segedelem-

mel tulajdon házi gondjaim megkönnyébbítetvén, annál is inkább a T(ekénte)tes Nemess Széknek szolgálatjában egész tehetségem szerint foglalhatom magamat; ezen reménységben várván a T(ekénte)tes Nemess Széknek közelebb való kegyes Rezolucióját, óhajtok lenni a T(ekénte)tes és Nemess Széknek alázatos hív Szolgája, GERGELYFFI András mp. M(edicinae) Doctor, Brassóban, 1-a 9-bris 1802.

A lap túldoldalán a következő utóirat található: „Hogyha ezen alázatos ajánlásom helyt fogtanálni a T(ekénte)tes Nemess Szék előtt, instálom, méltóztassanak kirendelni, vagy más módot tanálni az általköltöztetésre. Szállásom pedig vagyon bent a Városon, az úgynevezett Fekete utcába(n), DÜCK János Szíjgyártó házánál, a Felsőban.”

Ez volt az első, a szék előjáróihoz címzett levél.

A második SÁNDOR Mihály főadminisztrátorhoz, Csíkszék leendő főkirálybírójához íródott:

„Méltóságos Főadminisztrátor Úr, Főbb kötelességem lett volna leelőbb is a Méltóságos Főadminisztrátor Úrnak alázatos tiszteletemet tenni, de azon ajánlatomra, melyet a T(ekénte)tes Nemess Szék Tisztségéhez közönségesen intéztem mindaddiglen feleletet nem vévén, nem bátorkodtam a M(é)l(tósá)gos Főadminisztrátor Úrnak alkalmatlankodni. Mostanában különössön a M(é)l(tósá)gos Úr Kegyelmeiből lévén reménységem, *hogy tulajdon Hazám Szolgálatjára léphetek, minden ügyeketemet és tehetségemet arra fogom fordítani, hogy nemcsak mint orvos, hanem mint Hazafi is egész pontig Kötelességemet Tehessem*, melyre reméllem a Méltóságos Főadminisztrátor Úr Kegyessége legfőbb segédem leend. Ily reménységgel élvén, és különösen bátorkodván ajánlani magamot a Méltóságos Főadminisztrátor Úr Kegyelmeiségébe, holtomiglan óhajtok lenni A Méltóságos Főadminisztrátor Úrnak alázatos hív Szolgája,

D(octor) GERGELYFFI András mp. Brassóban, 29-a 9-bris 1802.

P(ost) S(criptum). Közelebről szándékom Kézdivásárhelyre felmenni, hogy a tél itten ne rekessen, holott parancsolatját a M(é)l(tósá)gos Úrnak alázatos tisztelettel elvárom.”

Mindkét levélből legelőször a következő azonos mondandójú kitételek ragadták meg a figyelmemet. Az elsőből: „Elejétől fogva legnagyobb kívánságom volt tulajdon Hazám szolgálatjára...”, míg a másodikból: „Lévén reménységem, hogy tulajdon hazám szolgálatjára léphetek, minden ügyekezetemet és tehetségemet arra fogom fordítani, hogy nemcsak mint orvos, hanem mint Hazafi is egész pontig kötelességemet tehessem...”

A „tulajdon hazám” kifejezés a szülőföldjét, és pedig Csíkot jelentette a levélírónak. GERGELYFFI doktor, mivel Udvarhelyszékkal kötött szerződése lejárt, szolgálatait, tehetségét most szülőföldjének ajánlotta fel. Teszi ezt annál is inkább, mivel már korábban csíki tisztségviselők erre ösztönözték. Leveléből kiderül az is, hogy Erdélyben az orvos évi fizetése 250 rénes forint. Ő emellett még bérmentes szállásra, lakásra és ingyen tűzifára is igényt tart. Ezzel családi gondjai jócskán csökkennének. Így egész erejével, tehetségével, tudásával a szék lakosságának a szolgálatjára léphet. Amennyiben ajánlatát méltányolni fogják, az átköltöztetésére küldjenek két szekeret. Kiviláglik tehát: szerény vagyona lehetett az orvosnak.¹

Csíki-, Gyergyó- és Kászonszék főbb tisztségviselői GERGELYFFI András első levelét saját beleegyező, pozitív állásfoglalásuk kíséretében november 9-i dátummal elküldték Csíkszenttamásra, SÁNDOR Mihály leendő főkirálybíróhoz. A csíkszéki tisztség az orvos ajánlatát „annál nagyobb készséggel fogadja, mentől a szükségét ebben inkább tapasztalja.” Indítványozzák, hogy „ide hoztatása-hívása aránt gondoskodni székeink javára méltóztassék.” Javasolják továbbá, hogy SÁNDOR Mihály tisztázza az addigi csíki „fizikus”, a sebész BACHMAN József helyzetét. Amennyire sikerült megállapítanom, BACHMAN József kolozsvári születésű kirurgus 1780-ban lépett Csíkszék szolgálatába. Évtizedeken át ő volt itt a civil, polgári társadalom egészségügyi őre. A határőrség számára, a jelek szerint, itt hamarabb megszervezték az egészségügyi szolgálatot, amely hatékonyabbnak is tűnik a civilek számára később beindított szolgálatnál. 1811-ben az első székely határőrezred-

ben 15 ember, főként sebész, alorvos teljesít egészségügyi feladatot. Igaz viszont az is, hogy a katonarend képezi a csíkszéki társadalom nagyobbik felét.²

BACHMAN József kirurgus 1809-ben 75 éves korában hunyt el.³

Visszatérve a széki tisztség javaslatához: amennyiben GERGELYFFI András meghívása mellett döntenének, vélik az előjárók, élelmiszersegélyben lehetne őt részesíteni. Várják a szék első emberének a szavát, akinek a magatarása azonban nem ilyen egyértelmű. SÁNDOR Mihály az alcsíki királybíró, KOVÁCS Gergely és a szék főjegyzője, KOVÁCS Ferenc levelének a túlolalára rögzítette a gondolatait: „...az értelmesebbet ügyekezzünk idehozni ...” Ő is elismeri, hogy „orvosi doktorra felette nagy szüksége vagyom is N(e)m(e)s Megyénknek, kinek is felkeresésében fáradozni valamint dicséretes dolog, úgy nem kevésbé kelletik abban is szorgalmatoskodni, hogy nemcsak név(v)el való, hanem betegségben valóságosan segedelmet nyújtani tudó Doktorra lehessen szert tenni; *mindazonáltal sietni nem kell a dologgal.*” Tudakozódjanak előre Udvarhelyszéken „a magát ajánlott doktor tudománya felől.” De rajta kívül, fűzi gondolatait tovább SÁNDOR Mihály, „vagyom N(e)m(e)s Doboka Vármegyében egy FERENCZI nevezetű doktor, M(é)l(tósá)g(o)s Gubernátor Úr eő Ex(cellenciá)ja Praefectussának Etse, s ez is kész lévén, bizonyos kondíciók alatt hozzánk jöni; a kettő közül, ha módunk lészen ...”. Itt a jegyzetek megszakadnak. Mint ahogyan befejezetlen a fennmaradt válaszevél is. Az 1802. december 13-án, Szenttamáson fogalmazott levél nagyobb részét ide iktatjuk: „...azonnal kívántam volna ab(b)éli igen dicséretes és jóra törekvő ügyekezését, hogy *tulajdon Honjának segedelmére akarná tudományát használni*, úgy elősegélleni, hogy ezúttal végképpen való választ adhattam volna, de minthogy ... a betegeknek valóságos segedelmet nyújtani tudó, ... értelmes Physicusra lehessen szert tenni, legközelebbi összejövetele alkalmatosságával a tekintetes Univerzitásnak az Úr készségét eleibe adni, és előmozdítani fogom, ad(d)ig is maradván minden illendő ...”⁴

A SÁNDOR Mihály fogalmazta válasz befejezetlen és aláíratlan maradt. (Véltetően GERGELYFFI mégis kapott választ.) Végül is, sem GERGELYFFI András, sem pedig a csíkszékmadéfalvi (?) születésű FERENCZI József (1771–1836) nem jött Csíkba. A már említett BACHMAN József akkor már közel járt a 70. évéhez. Ő legfennebb tapasztalat tekintetében vehette volna fel a versenyt a két orvossal, felkészültség, tudás dolgában nem. A kutya talán máshol lehet elásva! A civilisztai orvos („fizikus”), orvosok, sebészek hiányát itt a határőrséget kiszolgáló katonaoorvosok, sebészek pótolták. Csíkszéknek viszont kevesebb pénzébe került az, ha tisztiorvosként sebészt (kirurgust) fizetett, mintha orvost, netán orvosokat alkalmazott volna. Egyrészt a konzervativizmus, a zsugoriság és a pénztelenség készíthette erre a megoldásra a szék vezetőjét, SÁNDOR Mihályt (esetleg másokat is), másrészt a katonarendűek részére megszervezett egészségügyi szolgálat némileg enyhített a civil társadalom ezirányú gondjain.

GERGELYFFI András, vagy azért, mert Udvarhelyszék részéről újabb kedvező ajánlatot kapott, vagy valamely eddig ismeretlen ok miatt, visszaköltözött Székelyudvarhelyre, és korábbi funkciójában még mintegy 5 évet szolgált.⁵

2. Iskolái

Hol és mikor született GERGELYFFI András? (Mi okon nem tudott Csíkba jönni akkor, amikor itt az orvoshiány olyan nagy volt? A szék vezetői, legalábbis egyesek, mért kezelték könnyelműséggel az orvos ajánlatát?)

Lexikonok, művelődéstörténeti irodalom igénybevitelével próbáltam tájékozódni. SPIELMANN József professzor, marosvásárhelyi orvostörténész könyve, **A közjő szolgálatában** nyújtott segítséget. De így sem jutottam messzire. Származási helyéről, születéséről nem szolgált semmilyen pontosabb adattal.⁶ Majd a SZINNYEI József **Magyar írók élete és munkái** című műve juttatott néhány fontos információhoz. SPIELMANN József az első csíki orvos halálának az évét tévesen adja meg, 1812-re téve azt. De lehet ez pusztán nyomdahiba is.

Előre lépni e dologban a csíksomlyói ferences gimnázium anyakönyve segített. Az 1770–1846 közötti periódust átfogó kéziratos kötetben 1771-től 1777-ig követhetem a szíkszavú bejegyzések nyomán egy GERGELYFFI András nevű tanuló iskolai előmenetelét. Ő 1770 ősztől jött a somlyói ferencesek gimnáziumába. Valószínűnek tűnik, hogy 1–2 telet már otthon, a helyi kisiskolában kijárt. AMBRUS Antal iskolamestertől vagy KRISTÓ János tanítómestertől (?) tanulhatott írni-olvasni.⁷

A középkorai oktatást a jezsuiták 1599-es reformja újította meg. Ez a szervezési forma nagyjából fennállott 1848-ig. A gimnáziumi osztályoknak csupán a latin megnevezésük ismeretes. Az I. gimnáziumi osztály a parva, a parvisták osztálya. A megnevezésnek kezdő, induló, első osztály az értelme. A II. osztály a principistáké (vagy infima grammatices classis), akik a latin grammatika princípiumait (törvényszerűségeit) sajátították el. A III. osztályosok, a grammatisták a latin nyelvtant tanulmányozták, a IV. osztályosok, a szintaxisták esetében a latin mondatok képezte a tanulás fő tárgyát. Az V. osztályosok a latin poétikában, míg a hatodikosok a retorikában, az ékesszólás mesteriségében, művészetében mélyültek el.⁸

A lófők rétegébe tartozó GERGELYFFI nevű diákunk 1771-ben a még eleminek számító kisebbik névszórágazók osztályába járt. 1772-ben a nagyobbik névszórágazó osztály következett. Latinul minorum declinistarum, illetve maiorum declinistarum classis. Ezután került sor a tulajdonképpen 4 gimnáziumi osztály elvégzésére. Így hát 1773-ban a kisebb parva, 1774-ben a nagyobb parva osztályba járt. 1775-ben a principista, 1776-ban a grammatista osztály következett, míg 1777-ben a gimnázium negyedik osztályát, a szintaxistákét végezte el.⁹ Ezzel csíki iskolázatásának vége is szakadt. Családnévét 5 alkalommal GERGELFI, 2 alkalommal GERGELYFI alakban jegyezték be a tanárok a *Catalogus seu Urbarium Scholasticum...* című anyakönyvbe, amelyben megtalálható a diák társadalmi helyzetére és származási helyére utaló bejegyzés is. Éspedig: „Andreas GERGELYFI nob(ilis) de Csík Mindszent.” A régi csíkmindszenti anyakönyvben meg-

találtam a szüleinek és a testvéreinek a nevét is.¹⁰

Csikmindszent 1700-as évekbeli történetét vizsgálva, úgy gondolom, hogy véletlenek és nem véletlenek szerencsés összhatásaként magasabb szellemi igények jelentkeztek, jelentkeztek a faluban. Mindszentről a 18. század második felében 3 pap került ki, a három MÁRTONFI testvér: József, a későbbi erdélyi püspök, továbbá Antal és Péter. Feltételezem, hogy ők annak a MÁRTONFI Ferencnek a fiai, aki az 1740-es évek első felében csikmindszenti, később csikszentkirályi iskolamester.¹¹

1763-ban elhunyt ADORJÁN János mindszenti plébános, aki „mint világi ember az iskolások tanítója, mint pap a sokaság orvosa volt.” Ez a sommás bejegyzés a tanítás, a tudás iránti tiszteletet is jelenthette, amire ADORJÁN János a falubelieket, a környezetét nevelhette. Feltételezem: támogatta a MÁRTONFI testvérek továbbtanulását is.

Úgy gondolom, hogy GERGELYFFI András az 1777-78-as iskolai évet a kolozsvári római katolikus líceumban kezdte, ahol MÁRTONFI József (1746–1815) matematikatanár volt, és ugyanakkor a kisiskolák felügyelője. A középiskola további osztályait, valamint a bölcséleti tanulmányait itt fejezhette be. MÁRTONFI József igen nagyvonalú és nagylelkű embernek bizonyult. Amikor 1811-ben nagyfokú pénzromlás következett be, MÁRTONFI püspök a sajátjából 6000 forinttal járult hozzá a szegényebb papjai fizetésének kiegészítéséhez.¹²

A mi diákunk apja, GERGELY János nem rendelkezett olyan vagyonnal, amely számára megengedte volna, hogy hosszabb időn át, évi 50–100 forintot költsön fia iskoláztatására. 1750-ben az általános adóügyi összeíráskor 7 GERGELY nevű család élt Mindszenten. Közülük egyetlenegy birtokol egész telket, a többi csupán negyedtelkes gazda. Legtöbbjének közülük 1–2 igásállata és 1–2 tehene van. Egyetlenegy 15 juhot, egy másik 8 disznót tart.¹³

3. Egyetemjárása

Az Országos SZÉCHÉNYI Könyvtárban Dr. DÖRNYEI Sándor adta a kezembe HÓ-

GYES Endrének az 1896-os kiadású **Emlékkönyvét**, amely a budapesti egyetem orvosi karának a múltját tárgyalja, összegezi.

A magyar országgyűlés még 1723-ban kimondotta, hogy a hazai főiskolákon a hit-tudományon és a jupon kívül más tudományágak oktatását is vezessék be. Mária Terézia 1769-ben arról döntött, hogy a nagyszombati egyetemet orvosi karral bővíti. Az orvosdoktori tanfolyamot 5 évben szabta meg. Ide csak olyanokat vettek fel, akik korábban bölcsészeti tanulmányokat folytattak. Az orvosi karon akkor ezek a tantárgyak léteztek: anatómia, kémia, növénytan, lélektan, általános patológia, gyógyszeratan, sebészettan, szülészettan és kórházi gyakorlat. Az 5 év végeztével a hallgatók 2 szigorlatot tettek. Az elsón anatómiából, vegytanból, növénytanból, kór- és gyógyszeratanból vizsgáztak. A második-kon, amelyen két gyakorló orvos is részt vett, a betegek gyógykezeléséből szigorlatoztak. Ezeket egy harmadik követett: a nyilvános disputáció, amelyen az orvosdoktor-jelölt téziseit bírálták el. Ha a vizsga sikeres volt, akkor következett a jelölt ünnepélyes felavatása.

Az egyetemi 2 éves sebészettanfolyamra olyanokat vettek fel, akiket a sebészcséh már felszabadított. Ők anatómiát, gyógyszeratan, sebészeti műtéttant, törvényszéki orvostant, sebészeti eszköz- és köttant tanultak. A két szigorlatot követően sebészemsteri oklevelet nyertek. A szemészemsteri és szülészemsteri oklevélért ugyancsak vizsgáznuk kellett. Az orvosdoktori oklevélért HÓGYES Endre professzor szerint 184 forintot és 42 krajcárt, a sebészemsteri oklevélért pedig 61 forintot és 18 krajcárt kellett a jelöltnek lepengetnie, disszertációját pedig kinyomtatattania.

Az orvosi kart 1777-ben Budára, 1784-ben Pestre költöztették. Ezen a karon 1860-ig a tanítási nyelv a latin volt, az 1850-es években egyes tantárgyakat németül adtak elő. 1860 után az előadás nyelve a magyar. A múlt század közepétől minden leendő medikustól érettségi bizonyítványt követeltek.¹⁴

Általános érvényű adatok mellett mit tudhatunk meg GERGELYFFI András leendő „medicinae doctor” főiskolai éveiről? Majdnem biztosan állíthatjuk, miszerint 1784 őszétől hall-

gatója a pesti orvosi karnak. Legkorábban, negyedévesként, az 1787-88-as iskolai évben, a SEMMELWEIS Orvosi Egyetem levéltárában lévő *Liber Classificationum* (Osztályozónapló) című kéziratosa kötet 3., számozatlan lapján találjuk meg a nevét. Negyedéves hallgatóként klinikai (kórházi) gyakorlatból, valamint magaviseletből (erkölcsből) minősítették. 14 főiskolás közül ő a második eminens. Az 5. lapon, az állatorvosi tanfolyam hallgatói között, mind a magaviseletét, mind a szaktudását egyesnek (elsőnek) minősítették. (De többen is ugyanilyen jegyet kaptak.) A 6. lapon a negyedéves ösztöndíjasok között találjuk („stipendista didactrali”). Neve a 10 eminens között a második helyen áll. Az 1787–88. tanév második félévében (szemeszterében) osztályozása első. (*Prima classis*. De többen is ugyanez.) 1788–89-ben, ötödévesen kórházi gyakorlatból 4 eminens közül a második hely a GERGELYFFIÉ. Az ösztöndíjasok listáján 4 egyetemista közül ő a második eminens. Ösztöndíjának összege 100 forint. Meglepő, hogy az 1788–89-es tanév második félévében neve hiányzik az Osztályozónaplóból. Az ösztöndíjasokat tárgyaló fejezetben az olvasható, hogy 1788–89 második szemeszterében „nem vetette alá magát a vizsgának”.¹⁵

Ennél fontosabb az, hogy 1790-ben a végzős orvostanhallgatók könyvébe, az *Album Medicorum* (Orvosok Albuma) beírták hősiüknek is a nevét. A 26. oldalon látható a 142. számú bejegyzés: „GERGELYFI Andreas Cathol(i)c(us) natus Transilvanus siculus ex Sede Tsik, an(n)o 1760 30-ma 9-bris. Examinatus est 18-va et 21-ma Maji. Censore Esmo Vinterl. Promotus vero est per Esmum RÁ CZ 31-a Maji. Mediocris. 31-a Maji Solvit pro Taxa non(n)isi 80 frnos.”¹⁶

Fordítása:

„GERGELYFI András katolikus, erdélyi székely, Csíkszékben 1760. november 30-án született. Május 18-án és 21-én vizsgázott. Bírálója WINTERL (professzor) Öexcellenciája. Mindazonáltal május 31-én RÁ CZ (professzor) Öexcellenciája előléptette. Közepes (az osztályzata). Május 31-én díjként (taxaként) csak 80 forintot fizetett le.”

Megjegyezni kívánom, miszerint sem SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán, sem pedig SPIELMANN József nem figyelt fel az Orvosok Albumában (*Album Medicorum*), valamint az Osztályozónaplóban (*Liber Classificationum*) lévő bejegyzésekre. Ebből ugyanis világosan kiderül, hogy GERGELYFFI András csíki székely fiatalember, aki 1760. november 30-án született. Szülei, tesszük mi hozzá, GERGELY János és FARKAS Erzsébet, szülőfaluja Csíkmindszent. Születésének, keresztelésének dátuma fellelhető a csíkmindszenti anyakönyv 26. lapján. Az Orvosi Kar Albumába, valamint Mindszent egykori anyakönyvébe bejegyzett születési adatok azonosak. Számomra érthetetlen, hogy a GERGELYFFI munkásságát kutató szerzők mily könnyedén átsiklottak azon az adaton, amelyet már HÓGYES Endre közöl. HÓGYES professzor **Emlékkönyve** 227. oldalán megtaláljuk az 1790-ben végzett 10 orvosdoktor névsorát, ahol GERGELYFFI András születés helyének Csíkszékét tünteti fel. De ugyanezt megtette már 25 évvel korábban RUPP N. János is. Mégis, időrendi sorrendben véve őket, sem SZINNYEI József, sem SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán, sem pedig SPIELMANN József nem tud erről.¹⁷

A régi orvosdoktori értekezésekről Dr. DÖRNYEI Sándor 1998-ban tett közzé tanulmánykötetet. Minden leendő orvos az orvosdoktori cím elnyerése érdekében köteles volt szakértekezést, disszertációt írni. Ezek mind nyomdafestéket is láttak. Sajnos a GERGELYFFI András disszertációja eddig nem került elő. Elveszett, vagy valahol lappang.¹⁸

Ismert a tanári kar 1780-as évekbeli összetétele. PILLÉR Mátyás (1733–1788) természetrajzot és állattant adott elő. PRANDT Ádám Ignác (1739–1817) az élettan és a gyógyszerstan tanára volt. RÁ CZ Sámuel (1744–1804) bonctant és belgyógyászatot tanított. Latin és német nyelvű dolgozatai mellett magyar nyelvű szakdolgozatokat is közölt. SCHÖNBAUER Józsefnek (1757–1807) az állattan és az ásványtan volt a szakterülete. STÁHLY Györgyöt (1755–1802) a sebészet és a szülészet előadójaként ismerték. STIPSITS Ferdinánd (1754–

1820) elméleti orvostant, majd kór- és gyógyszeriant adott elő. Az állatorvostan tanára, TOLNAY Sándor (1747–1818). Latinul, magyarul és más nyelven közölte szakírásait. TRNKA Vencelnek (1739–?) a kór- és gyógyszeriant képezte a szakterületét. WINTERL Jakab József (1732–1809) növénytant és vegytant tanított. SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán úgy ítéli meg, hogy GERGELYFFI Andrásra a tanárok közül leginkább WINTERL Jakab, és annak fiatal adjunktusa, KITAIBEL Pál volt hatással.¹⁹

4. Újból Erdélyben

Budapesten a Török utcai Orvostörténeti Könyvtárban és Múzeumban MAGYAR Lászlótól kézhez kaptam a SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán tanulmányát, amelynek a címe: **Egy méltatlanul elfelejtett orvos-vegyész: GERGELYFFI András**. A dolgozat szerzőjének halálkorában is hálával tartozunk! A megdöbbentő az volt, hogy ugyanazt gondoltam GERGELYFFI-ről, mint amit ő a tanulmánya címébe sűrített. A nagy különbség azonban az, hogy ő mérhetetlenül többet tudott az első csíki származású orvos munkásságáról. A tanulmányíró fia volt annak a SZŐKEFALVI-NAGY Gyulának (1884–1954), későbbi egyetemi tanárnak, akadémikusnak, aki 1909–1912-ben a csíksomlyói-csíkszeredai gimnáziumban a matematikát tanította. Maga pedig az egri Tanárképző Főiskolán kémia szakos tanárként dolgozott haláláig, 1980-ig. A magyarországi vegytan történetének a kutatása képezte az egyik szakterületét. Nagyrészt az ő tanulmánya nyomán foglalom össze a következőkben GERGELYFFI András munkásságát, és életének általam kevésbé ismert néhány mozzanatát.

Az 1790-es végzettségű orvosdoktor ismereteit bővítenő, majd csak egy év múlva tért vissza Erdélybe. Ezt követően, mondja a kémia-történet kutatója, Szamosújváron telepedett le (1791–1800). Némi határozatlansággal, de azt kell állítanom, hogy az orvos nem ott nősült meg, és nemigen lakhatott ott, mert őt és névtelenül feleségét a szamosújvári római katolikus anyakönyvbe csupán egyetlenegyszer, 1793. január 13-án a TOLL(?) András és a VARGA Katalin

esküvőjén tanúként jegyezték be. Ha a családnak ott lett volna a lakása, a fiainak a nevét, megkeresztelésük tényét ugyanabba az anyakönyvbe kellett volna, hogy bevezessék, a fiúk ugyanis nagy valószínűséggel 1800 előtt születtek. Erre lehet következtetni abból is, hogy az orvos 1809-ben Elek, 1810-ben András, 1812-ben pedig János nevű fia számára kér alapítványi ösztöndíjat. Az András nevű fiát illető választ ismerem. „GERGELYFFI András Doktor fia fundátióra be nem vétetik.” (1811)²⁰

1791-ben tehát visszatért Erdélybe, Szamosújváron állapodott meg, ahol hatósági orvos, ún. *physicus*. Itt lakott akkor NYULAS Ferenc kiváló orvos és vegyész, aki csupán 2 évvel volt idősebb nála. Barátok is lehettek.

Az 1790-es évek elején vagy akörül nőszülhetett meg. Felesége ALPÁRI Klára, akinek származási helyéről nem tudok semmit.

Amikor 1797-ben Kolozsváron a kémiai-metallurgiai professzori állás ETIENNE András halálával megüresedett, GERGELYFFI András is megpályázta ezt a széket. Kérése indoklásában tanulmányait, valamint nyelvtudását hozta fel. Jól tudott magyarul, latinul, németül, közepesen románul.

Miként került Székelyudvarhelyre? 1800. május 27-én tartott gyűlésen, székülésen történt: „Előadván a M(é)l(tósá)g(o)s K(irályi) Főadminis(z)trátor Úr Protomedikus NEUSTEDTER április 10-én... költ Ön(agy)ságához és a T(e)k(énte)tes N(em)es Tisztséghez intézett levelét, melyben Doctor GERGELYFI Urat javasolta alkalmazatosnak ez székbeli Fizicusnak, hogyha magát az eljövételre határozza, proponáltassék a F(e)ls(ég)e(s) K(irályi) Guberniumnak.” Hogyan döntött Udvarhelyszék gyűlése? „...határozatotott, hogy az írt Physicus Úr rendes módján hívtassék meg, minthogy a Physicusnak eddig való nem léte alatt mostanig Chyrurgus VAISZ János különös szorgalmatossággal folytatta maga szolgálatját és a Physicusnak eddig fele fizetése applicaltatván, ezzel pótoltatott csekély fizetése szorgalmatossághoz képest, a Physicusnak pedig, ha eljő, fizetésiből elvenni nem lehet, arra nézve csekély fizetése pótlására, ha ezután is magát megkülönböztetve

jól viseli, a N(eme)s Szék magára vállalja, hogy 50 forintokat esztendőnként fizet maga tulajdon erszényéből.”²¹

A fennebb tárgyalatról ismeretes: GERGELYFFI András 1802 végén azon az úton volt, hogy felmond (vagy fel is mondott) Székelyudvarhelyen, és máshol keres orvosi, fizikusi állást. Erre végülis nem került sor. Nem jött, nem jöhetett Csíkba. Maradt tehát Székelyudvarhelyen, de anyagiak tekintetében nem mehetek simán a dolgai, sem neki, sem a széki kirurgusnak. Emiatt folyamodtak mindketten 1804-ben a székyűléshez: „Székünkbeli Physicus, GER-GELYFFI András és Chyrurgus, WAISZ János élelembeli segedelmet kérvén a mostani szerfelett való drágaság tekintetére nézve...” A székyűlés választát így fogalmazták meg: „Nemes Székünk Physicussa és Chyrurgussa ezen tágas kiterjedésű kerületében hivatali kötelességeket terhes fáradozásokkal és nyughatatlansággal, de azonban megelégedett készséggel és szorgalommal ... folytatják, s az életmódjában nagyon szífkös mostani időben igen csekély fizetésből kéntelenek népes házakat tartani.” Méltán megérdemelnék legalább a tűzifával való ellátást, mondja a székyűző, de az erdélyi kormánysszék megtiltotta, hogy a helyi hatóságok a népet (ingyen) fahordásra, vagy másmilyen szolgáltatásra kötelezzék... „Ellenben Székünknek rendei, tehetősebb úri és Nemes atyánkfiai magoktól is fa-, gabona- vagy más életbeli segítséget, önként ... küldenek.”²²

A segítséget a jobb módúak megígérték. De azt ma senki sem tudná megmondani, hogy mindebből mi valósult meg?!

A gazdasági bajok részben a francia háborúval, részben az időjárás okozta gyenge terméssel magyarázhatók.

Mégis, a homoródi borvíz elemzésével az 1804. év hozta meg GERGELYFFI doktornak az első komolyabb, a vegytanhoz köthető sikerét. 1804. Mindszent havának 4. napján a székyűlésen hangzott el: „A F(ö)ls(é)ges Kir(ályi) Fő Igazgató Tanács parancsolatjának teljesedésül beadja Nemes Székünk Physicussa a Homoródi Borvíznek próbáját. Ez aránt határozatit: Küldessék fel ... Szék protocollumával, kérvén egszersmind azt is alázatosan, hogy a Szombat-

falva mellett lévő igen hasznos víznek a megpróbálására az eszközök, instrumentumok megszerzésére valami kevés fundus applikáltassék, a Homoródi Borvíznek pedig mivelta hirdettessék ki.” Életrajzírója állapította meg, miszerint GERGELYFFINEK az volt a tapasztalata, hogy a szék nem támogatta eléggé az orvosát. Ő maga írta: „A mai időkhöz nem alkalmazott fizetésen kívül semmilyen segítség sem járul.” (1808)²³

Az orvos-vegyész életrajzát kiegészítem azokkal a családörténeti eseményekkel, amelyeket a székelyudvarhelyi római katolikus anyakönyvek őriztek meg az utókornak. Első ízben 1802. január 10-én találkozni velük. Ekkor rögzítették a Katalin-Erzsébet nevű leánya keresztelésének a tényét. A szülők: GERGELYFFI András doktor és ALPÁRI Klára. Keresztszülők VERES Mátyás és CSÚRÖS Anna. 1804-ben született Anna-Klára nevű leányuk. 1805-ben újabb leány születik a családban, és pedig az Anna nevű, aki azonban nemsokára meghal. Az 1807. évi május 21-i anyakönyvi bejegyzés különös fontosságú. András-Antal nevű fiának a keresztelője volt ekkor. És oda írták a fiúcska, s nyilván egyben az apa származási helyét is: „Ex Csík Mindszent”. A keresztelő pap, a csfkzentkirályi BORS István káplán tudta, hogy GERGELYFFI András doktor hol született. Számomra perdöntő jelentőségű a bejegyzés. Különben ezeddig a család udvarhelyi létének utolsó bizonyítéka is.

Életrajzírója és munkásságának felmérője, SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán a helyi hatóság részéről tapasztalt közömbösséggel, a támogatottság hiányával indokolja GERGELYFFI elhatározását. Elhagyja Udvarhelyt, és megpályázza Kraszna megye megüresedett főorvosi állását. Elhatározásában támogatta régi ismerőse, NYULAS Ferenc, Erdély protomedikusa, főorvosa is. Támogatva a kérését, Nyulas azt említette meg, hogy GERGELYFFI András „a kémia és a botanika kiváló művelője, aki Udvarhely és környéke növényeit és ásványvizet megvizsgálta, és így remény van arra, hogy Kraszna megyében is hasonló szorgalommal fogja a természet előforduló adományait feltárni” és hasznosítani. A család 1807 második, vagy 1808 első felében költözhetett Szilágysomlyóra.²⁴

Orvosunkat, úgy gondolom, a kémia tudománya, mint fiatal tudományág, a vegyészet lehetőségei erősen megragadták, foglalkoztatták, ugyanis 1809-ben újból megpályázza, de ezúttal is sikertelenül, a kolozsvári vegytan katedrát. Pályázatában most előadja a vegyészet terén elért eredményeit, a szerzett tapasztalatait.

1809-ben, mint már említettük, Elek fiának kért alapítványi ösztöndíjat, 1810-ben András, majd 1812-ben János nevű fia érdekében tett hasonló lépéseket. Indoklása, amiért ilyen segítségért folyamodott, ez: „Számos gyermekeim lévén, gyenge fizetésem mellett, mint Physicus elégtelen vagyok a tanításnak költségét kiszerezni.”²⁵

Életrajzírója Kraszna megyei működését 1815-ig követhette. Éppen ezért érthetetlen számomra, hogy SPIELMANN József miért jelölte halála idejét az 1812-es évvel?

II. Munkássága

1. Az ásványvizek kutatása, analízisei

Udvarhelyszéki orvosi praxisát, kötelességét a kirurgussal együtt „terhes fáradozással ... nyughatatlanul ... szorgalommal folytatják” – állapítja meg a székgyűlés már 1804 elején. Mégis a legnagyobb visszhangot, elismerést s tisztavirág-életű renoméjét az erdélyi ásványvizek elemzésével érte el. Ebbe az irányba egy véletlen terelte a figyelmét. 1803-ban többen, akik a homoródi borvízkúrán voltak, távozásuk után nem-sókára meghaltak. Ebből a „tudatlan nép” – ahogyan írja –, azt kezdte híresztelni, hogy az oláhfalviak egérvet (arzen-trioxidot) tettek a borvíz-kutakba. Ez idézte volna elő a sorozatos tragédiát. GERGELYFFI a homoródi borvíz analízisét elkészítve, kimutatta, hogy ez a borvíz nemcsak tiszta, hanem „igen hasznos orvosló erejű víz” is. Ugyanakkor jelentette a kormányzónak, hogy Székelyudvarhely körül számos ásványvíz-forrás létezik, amelyeket „a közjóra (az egészségnek megjobbítására)” szükséges lenne elemezni, és gyógyhatását közismertté tenni, „azonban a próba véghez vitelére” szükséges instrumentumok hiányoznak, beszerzésükre pedig nincsen pénz. Az erdélyi kor-

mányszék válaszában kéri Udvarhelyszéket, utasítsa az orvost, hogy terjessze fel: milyen eszközökre és mennyi pénzre van szüksége az analízisek folytatására?

A kormányzónak (gubernium) GERGELYFFI választát a homoródi borvízről szóló dolgozatával együtt átküldte MOGER professzorhoz, véleményezésre. Arra akartak választ kapni, hogy a felsorolt instrumentumok és anyagok birtokában kimutatható-e az ásványvizek összes alkotóeleme. Nem lesz-e majd szükség rá, hogy az analíziseket megismételjék. MOGER professzor azonban „rajta ült” a dolgozaton és a jelentésen, több mint két évig nem adott semmilyen választ, míg NYULAS Ferenc, ez a kiváló orvos és vegyész nem lett Erdély protomedikusa. Ekkor GERGELYFFI sürgetésére újból aktuális lett a gyógyvizek analízise. NYULAS határozottan lépett fel GERGELYFFI mellett, és kifejtette: „Nincsenek sokan orvosaink között, akik az igen magas, és az orvoslás számára különösen fontos kémiával foglalkoznának, még kevesebben vannak, akiknek lelkük, akiknek szabadidejük, kézügyességük és elegendő türelmük volna a vizek analíziséhez.” GERGELYFFI-ről NYULAS azt állapította meg, hogy „kémiái tudása nagy és szilárd.” Jól ismerte, tudta, hogy mit mondhat róla.²⁶

MOGER most már, néhány apró észrevétel és kifogás mellett, elismerően szólott GERGELYFFI dolgozatáról. A gubernium MOGER véleményét az udvarhelyi orvos tudomására hozta, de rövid időn belül anyagi támogatást nyújtott ahhoz, hogy a többi gyógyvizet is megvizsgálhassa. Később, 1809-ben az erdélyi orvosi bizottság a kész dolgozatot megfelelőnek találta a kinyomtatásra. A nagyszabású nyomdász BÁRTH János pedig felajánlotta, hogy saját költségén megjelenteti a GERGELYFFI munkáját. A szerző 1810-ben meglepetve értesült munkája sorsáról. Annak a véleményének adott hangot, hogy az nem nyomdaérett, mert a „megkívántató eszközök hiánya miatt a gázok felfogása csak vízzel esett, melyet a kémiának mostani állapotja meg nem enged”, másrészt „az oláhfalvi és szaladobosi források vizsgálatlan maradtanak”. A kutató önkritikai érzéke, magas fokú igényessége szólalt meg. A gubernium elfogadta GERGELY-

FFI érvelését, és egyben lehetőséget biztosított számára, hogy hivatalos költséggel Szilágysomlyóról, ahol lakott, Udvarhelyre utazzon, valamint ahhoz is hozzájárult a kormánysszék, hogy az orvos egyúttal Csík és Gyergyó borvizeinek az analízisét is megejtse. Az igényelt pénzből GERGELYFFI higanyt kívánt vásárolni, a vízből felszabaduló gázok felfogására, továbbá egy katlant, amelyet a vizek lepárlásánál használt. Kutatóútját sikerrel fejezte be. SZÓTS András, az akkor hivatalban lévő protomedikus meg is kapta a Borszék, Csíkszentmihály (Rákos?), Csíkszentkirály (Borsáros), Csíklázárfalva (Fortyogó), Száldobos borvizeinek, valamint a zoványi források vizének a vizsgálatát lezáró jelentést. SZÓTS tett néhány kifogást: egyrészt hiányolta, hogy a kutató nem tüntette fel a vizsgálat napját, a hőmérsékletet és a légnyomást, másrészt feleslegesnek tartotta a lakosoknak a forrásokkal kapcsolatos szokásaira való utalást, kifogásolta továbbá a reagensek (a reakcióba lépő vegyszerek) feltüntetését is, mivel úgy vélekedett, hogy a dolgot csak orvosok veszik a kezükbe, akik amúgy is ismerik a vegyszereket. Ugyanakkor SZÓTS szükségesnek vélte, hogy a dolgot foglaljon állást a gyógyvizek keletkezését illetően.

Az összefoglaló dolgozatát visszajuttatták a szerzőnek: „hogy ahhoz képest megigazítván a maga munkáját kinyomtatás végett küldje vissza a guberniumnak.” Az előszót SZÓTS András írta.²⁷ (Ez is mindmáig kéziratban maradt.)

Időközben az ásványvizek elemzése körül lezajlott történéseket, döntéseket nem hozták a szebeni nyomdász tudomására. És így a legelső változat, éppen ellentétben a szerző állásfoglalásával, 1811-ben 400 példányban nyomdafestéket látott.²⁸

Ezzel egyidőben a gubernium elvárásának is eleget téve, 1811 nyarán, június 24-től szeptember 11-ig, 80 napot dolgozott terepen. A nagy pénzromlás ellenére a gubernium (kormánysszék, igazgatótanács) nem fukarkodott, biztosította a szükséges pénzüsszeget. Egy katonát az orvos mellé rendelve, személyes biztonságáról is gondoskodott.

1812-ben a bécsi udvar az ásványvizek gyógyító erejének fokozottabb kiaknázása céljá-

ból elrendelte, hogy NYULAS Ferencnek a radnai borvizekről írt könyvét fordítsák le németre, mert így nagyobb számú érdeklődő megismerhette volna e gyógyvizek hatását.

Az erdélyi gubernium azzal egészítette ki az indítványt, hogy ne csupán NYULAS könyvét, hanem GERGELYFFI-nek a Kraszna megyei gyógyvizekről írt munkáit is fordítsák le németre. Az udvar a kezdeményezéshez beleegyezését adta. Az új protomedikust, PATAKI Sámuel-t bízták meg azzal, hogy az erdélyi gyógyvizekre vonatkozó szakirodalomból kompendiumot állítson össze.

Eleget téve újabb megbízatásának, GERGELYFFI 1813-ban befejezte Kiscég, Ölves, Sztojka és Zsibó vizeinek az analízisét. Az erről szóló jelentését olyan érdekesnek találta az országos orvosi bizottság, hogy azt a kolozsvári líceum nyomdájában menten ki is nyomtatták (1814).²⁹

Kraszna megye orvosa 1814-ben további támogatást kért és kapott ahhoz, hogy Csíkban és Háromszéken néhány kénes, savanyú vízforrást megvizsgáljon, analizáljon, és ezzel bevégezhesse az elkezdett munkát. Ezek után rövidesen elkészült GERGELYFFI Andrásnak a legnagyobb szabású ásványvíz-analitikai munkája, amely azonban nem került kiadásra. Ezt a jelentést is PATAKI Sámuel kapta kézhez. Az 1817-re elkészült kompendium nyomtatásban 1820-ban jelent meg. SZÓKEFALVI-NAGY Zoltán sajnálatosnak tartja a módot, ahogyan ez a kompendium elkészült, mert keveset őrzött meg GERGELYFFI András utolsó, legértetebb dolgozatából.³⁰

Az erdélyországi pénzügy-igazgatóság az előbbi dolgozat beküldése után, 1815-ben olyan rendeletet adott ki, mely szerint az orvostól a gubernium költségén vásárolt, és az ásványvizek elemzésénél használatos instrumentumokat, eszközöket Kraszna vármegye vegye át. Életrajzírója e lépést nem az orvos személye ellen irányuló gesztusnak minősíti, mert az abból az elvi elhatározásból született, hogy minden „fizikusnak” hivatali kötelessége a gyógyvizek vegytani elemzése. De kapcsolatba hozható azzal is, hogy az orvos már beteg volt.³¹

Vajon pusztán több véletlen összjátékának az eredője volt az a lehangoló tény, hogy a

19. század első másfél évtizede legjobb erdélyi vegyészének, GERGELYFFI Andrásnak a nevét a feledés homálya csaknem teljesen beborította? A kémia, lévén új tudományág, a 19. század elején elért gyors ütemű haladása feledtetne volna el az úttörők áldozathozatalát? De hozzá kell ehhez még számítani az utókor feledékenységét és felelőtlenységét is.

2. Az erdélyi földgáz első tudományos vizsgálata

Gyógyvíz-analitikusként neve alig vált ismertté, 1808-ban máris az erdélyi földgáz vizsgálatával bízták meg.

Régóta ismertek voltak az erdélyi gázszivárgások és gázkitörések Felsőbajomon, Magyarsáron, Kissármáson, Sarmaságon.

A 18. századi vegytani kutatások kimutatták a gázok különbözőségét. Elkülönítették a hidrogént. Felfedezője, CAVENDISH „égő levegőnek” nevezte el. LAVOISIER később a hidrogén nevet adta neki. Sokáig minden éghető gázt hidrogénnek tartottak. BERTHELLOT már 1801-ben tisztázta a földgáz, metángáz összetételét, és szénhidrogén (hidrogénes carbones) névvel jelölte meg.³²

1807-ben MÉSZÁROS György bánya-felügyelő az erdélyi só nyomait kutatva észlelte, hogy Kissáros (később Magyarsáros) és Felsőbajom (később Bázna) között olyan gáz tör fel, nagy dörgés közepette, amely meggyújtható és hosszasan ég. MÉSZÁROS felfedezését jelentette a bécsi udvarnak. A kormányzék Bécsből kapott tehát utasítást a jelenség kivizsgálására. A gubernium megbízta a protomedikust, NYULAS Ferencet, aki ismert kémikus is volt, továbbá MOGER Károly tanárt, hogy MÉSZÁROSSal együttműködve végezzék el a szükséges feltárást, elemzést. NYULAS a rendelkezésről csak MOGER hirtelen halála után szerzett tudomást. NYULAS-t akkor éppen az erdélyi egészségügy megreformálása kötötte le, ezért kérte felmentését, és segítőjeül, vagy éppen maga helyett GERGELYFFI-t javasolta, akinek „alkalmatossága a Kegyelmes Gubernium előtt ismeretes”.

GERGELYFFI András 1808-ban, május 11-től június 15-ig, 29 napot töltött a helyszínen.

Eközben elvégezte a környező vizek analizését is. A bizottság elnöke, NYULAS Ferenc azt írta a jelentésében, hogy hasonló jelenséggel több helyen is találkozni, ahol vulkánosságról nincs is tudomásuk.

A feltörő gázzal GERGELYFFIék tévesen azt állapították meg, hogy az hidrogén. Két gázzal töltött palackot mellékeltek a beszámolóhoz, és úgy küldték Bécsbe. A gázvizsgálat körülményeit a szakemberek KATONA Mihály földleírásából ismerik. 1808. június 12-én a legnagyobb kitörést, a Zúgót vizsgálták. 5 ölnyi mélységre leásattak, ahol az „égő szesz” nagy erővel tör fel. Amint már mondtuk, azt szögezték le tévesen, hogy az „aer inflamabilis”, „vízszer levegő” vagyis hidrogén. GERGELYFFI az utolsó meg nem jelent munkájában a hidrogéngáz keletkezését úgy igyekszik megmagyarázni, hogy a föld belsejében vas, cink vagy más fémek megkötik a víz oxigénjét, a hidrogén pedig felszabadul, gázként jelentkezik. Azt, hogy a földgáz szénhidrogén, nem sikerült kimutatnia. Ehhez úgy látszik, sem elegendő tapasztalata, sem eléggé finom, érzékeny eszközök nem álltak rendelkezésre. De e tekintetben mások is a kezdet kezdetén álltak.

Bécsben a jelentést, a küldeményt a kancellária átadta az egyetem szakembereinek, és csodák csodája, az eredményt azok is helyesnek találták. A bécsi egyetemi tanárok arra voltak kíváncsiak: nem mérgező-e a gáz, és hogy nem lehetne-e valamilyen gyakorlati célra felhasználni? SZÓTS András, az időközben elhunyt NYULAS Ferenc utóda már nem találta fontosnak, hogy GERGELYFFIvel e két irányba kísérleteket végeztessen. És így e kérdéseknek elhallgatás lett a sorsuk.

SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán úgy véli, ha NYULAS még életben marad, a gázügy nem így végződik. Nem kellett volna 100 évet várni az erdélyi földgáz hasznosításáig. Ugyanis W. MURDOCH akkorra már feltalálta (1792) a gázvilágítás elvét. TEKEL József a pesti utcák gázvilágításával már 1817-ben sikeresen kísérletezett.³³

3. GERGELYFFI András tudományos módszere

A GERGELYFFI András életét, munkásságát bemutató tanulmány szerzője külön fejezetben dolgozza fel, mutatja be GERGELYFFI doktor módszereit és eszköztárát. Az ő gondolatmenetét követjük.

Analitikai munkássága során GERGELYFFI, akárcsak NYULAS Ferenc, a svéd vegyész, BERGMAN követőjének vallotta magát, de korlátozott lehetőségei között is figyelt az újonnan megjelent eljárásokra.

SZÓKEFALVI-NAGY Zoltánt idézzük: „Az ásványvizek minőségi elemzésével lényegében ma is helytálló adatokhoz jutott. A mennyiségi elemzése során kapott eredmények már kevésbé elfogadhatóak ma. Ezt nem róhatjuk fel GERGELYFFI hibájául, az okot részben az akkori kvantitatív elemzési módszerek fejletlenségében, részben pedig GERGELYFFI műszereinek szegényességében, korlátolt pontosságában kereshetjük.”

Az előbb idézett szerző felsorolja azokat a vegyszereket, ún. reagenseket, amelyeket az analízisek elvégzésekor GERGELYFFI alkalmazott, felhasználta. 33 vegyületről tesz említést.³⁴

Ezek:

Kunkor-oldat	Higany-klorid
Fernambuk-papír	Ólom-acetát
Kurkuma-papír	Vas-szulfát
Csersav	Nátrium-karbonát
Kénsav	Kálium-karbonát
Sósav	Kálium-hidroxid
Salétromsav	Réz-szulfát
Oxálsav	Arzén-trioxid
Kálium-oxalát	Alkohol
Ammónium-hidroxid	Terpentiolaj
Bárium-klorid	Mészvíz
Ezüst-nitrát	Kénmáj
Higany-nitrát	Ecetsav
Később az alábbiak is kerültek a készletbe:	
Ammónium-klorid	Bárium-acetát
Ezüst-szulfát	Magnézium-oxid
Magnézium-szulfát	Berlini kén
Borkósav	

A vizsgálatokat, az analíziseket mindig a helyszínen végezte el. Hordozható laboratóriumi

eszközeiről, kellékeiről, amikor leadta azokat 1815-ben, ő maga készített jegyzéket. A laboratórium felszerelése, anyaga egy nagy, záros faládában volt. Eléggé terjedelmes és súlyos lehetett, ha „egy tágas szekéren” négy ló vontatta. A nagy ládában lévő kis záros ládában kaptak helyet a vegyszerek. 18 csiszolt cseh üveg tartalmazta a vegyszerek többségét. Más vegyszerek külön dobozban kaptak helyet. Üvegpoharak, palackok, lombikok, egyenes és hajlított üvegcsövek, mérőüvegek, hőmérők és vaslemezből készült lábakon álló kemence szerepelnek a listán. Bár korábban említette, de a leadandó tárgyak listájáról hiányzik a mérleg. Valószínű, saját érzékeny patikamérleggel rendelkezett.

Sokat foglalkoztatták a vízből kiszabaduló gázok, ezért is vállalta a helyszínen történő analízis sok fáradsággal járó munkáját. Ha üvegcsőből hiány mutatkozott, két bodzaféle növény vesszőjéből készített magának pótlékcsöveket.

4. Meghaladott elképzelése

Szöts András javaslatára megpróbált magyarázatot találni az ásványvizek keletkezésére. Föld alatti tűz termékének tartotta. A föld alatti tüzet, ahogyan mások is tették, a hegyekben feltehető piritből származtatta. E tűznek a központja szerinte a Szent Anna-tó alatt van. A gáz onnan messze szétszívárog. Véleménye ma kuriózum csupán.³⁵

5. GERGELYFFI – az első magyar nyelvű technológia-könyv írója

A Pozsonyban 1809-ben megjelentetett munkája: **Technológia vagyis a mesterségek és némely alkotmányok** (alkotások – SZJ.) rövid leírása. Műve összeállításakor elsősorban MIT-TERPACHER Lajos pesti professzor hasonló tartalmú, latin nyelvű könyveire támaszkodott, de tanulmányozott több más szerzőt is. Széleskörű olvasottsága, s főleg saját megfigyelései, tapasztalatai szolgáltatták az alapot munkája megírásához.

„Különösen azért értékes ez a munka, olvassuk az orvos életművének szentelt tanulmányban, minthogy segítséget nyújt az akkori erdélyi és részben magyarországi kézműipar eljárásainak rekonstrukciójához.”

Technológia-könyvét három kapitulusra tagolta: az első részben az állatokról és hasznukról, a másodikban a növényekről és hasznukról ír, a harmadik kapitulusban az ásványok hasznát tárgyalja. GERGELYFFI úgy gondolta, hogy a vegytan sarkköve a legtöbb mesterségnek. Előszavában határozottan állást foglal a LAVOISIER-féle gondolkodás mellett. Vállalja, hogy amennyiben erre érdeklődés mutatkozik, lefordítja magyarra LAVOISIERnek a kémiáról szóló műveit. De KOVÁCS Mihály könyve a kémiáról, amely 1807-ben látott nyomdafestéket, ezt szükségtelenné tette.³⁶

6. A botanikus

A növénytan területén végzett munkáját és elért eredményeit az ismeretlenség homálya fedte, fedi mindmáig. NYULAS mondotta róla 1808-ban, hogy udvarhelyi fizikusként összeírta a legtöbb szabadon termő virágot, cserjét, amelyek a város körül előfordulnak. Később ő maga jegyezte le, hogy közel 900 növény leírását végezte el.

1813-ban egy növényteni dolgozattal lepte meg az erdélyi orvosi bizottságot.

Az orvosi bizottság két tagja: INTZE Mihály és FERENCZI József, az erdélyi egészségügy-történet két nevezetes alakja, a munkát kiválóan és kinyomtatandónak nyilvánította. A gubernium költségén adták ki. Címe: **A két magyar hazában bé-hozandó és szabadon termesztető hasznos növényekről** (Kolozsvár, 1814). Könyvében kísérleti tangazdaság létesítésére és szakfolyóirat kiadására tesz javaslatot. „Leírásai szakmai szempontból is jók, széles körű olvashatósága, biztos botanikai ismeretei egészen meglepőek.” Növényhonosítással ő maga is próbálkozott. A rebarbara termesztésével Szilágy-somlyón már 1811-ben kísérletezett. Ebben a munkájában arról is beszámolt, hogy szilvából, perjetarackból, bakszakállból, juharfából és mustból megkísérelte mézpótló szörp előállítását.

Vajon van-e valamilyen kapcsolat a székeljudvarhelyi gyírás gyűlések jegyzőkönyvében található 1811-es bejegyzés és GERGELYFFI kísérletezése között?

Azt tartalmazza az igen rövid bejegyzés, hogy a gubernium többször is kihirdette, misze-

rint nádmézkészítés törökbúzából és torzsájából, szőlőből, juharfalevélből, édes vagy burgundiai répából és szilvából lehetséges.³⁷

Ezek utolsó vagy inkább utolsó előtti mozzanatai életének. Nehéz körülmények közepette egész életén keresztül a fáradtságot alig ismerve dolgozott, küzdött a lakosság egészségéért, gazdasági haladásáért.

Sem SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán, sem SPIELMANN József nem állhatta meg, hogy ne idézze a következő szép mondatát. *„Hazánk tökéletes boldogulását meg nem érjük, míg nem a józan ész, tudomány, a törvény és igazság, a közös és egyezés, a mesterség és szorgalmatosság nemzetünk közös tulajdonai nem lesznek...”*³⁸ Ő erre törekedett, eszerint akart élni. De hol vagyunk még ma is ettől?

A 19. század elejének Erdélyben legjelesebb orvos-vegyésze enciklopédikus érdeklődésű egyéniség, aki munkássága során természettudományos megalapozottságú megismerésre törekedett. Gondolkodását, működését a felvilágosodás, a majdnem minden felmerülő kérdést, szerinte, megoldani képes racionalizmus eszmébe vetett hit szövi át.

A csíkszeméti születésű GERGELYFFI András (1760–1816?) kora egyik legkiválóbb vegyésze és balneológus orvosa volt, Szilágy-somlyón hunyhathott el, de halála évét nem ismerjük.³⁹

Csíkszereda, 2000.X.15.

Jegyzet

1. Csíkszeredai Levéltár (CsLt). 27/LXVIII/57/1802 (G.A. levelei)
2. CsLt.30/35/1811; 27/36/1780/156; 27/37/1781/111, 121. (B.J.); 27/37/1781/14. (D.J.)
3. CsLt.47/776. Csíkszentmiklós/1809/745.
4. CsLt.27/LXVIII/57/1802.
5. SZÓKEFALVI-NAGY Zoltán: **Egy méltatlanul elfelejtett erdélyi orvos-vegyszér: GERGELYFFI András.** In: *Egri Tanárképző Főiskola Évkönyve*. 1971/9/357–371.
6. SPIELMANN József: **A közjő szolgáltatásban.** Buk. 1976. 252–254, 260, 328. – SZINNYEI József: **Magyar frók élete és munkái.** III. Bp., 1894. 1163. – **Magyar Autótonóm Tartománybeli Ásványvizek és Gázvizek.** Buk., 1957. 8–9.
7. CsLt. 72/782. 17, 23, 31, 38, 49, 57, 67; Mindszenti plébánia Lt. Anyakönyv. 1718–1845. I. 26., 32.
8. BARTHAL Antal: **A köznevelési latinság.** Bp. 1901. 200, 297, 473–474, 524, 650; MÉSZÁROS István: **Középszintű iskolánk kronológiája és topográfiája.** 1996–1948. Bp. 1988. 31–34.
9. CsLt. 72/782. 17–67.
10. Csíkmindszenti plébánia anyakönyve. I. 1718–1845. GERGELY János 1757. november 13-án házasodott meg, felesége a szentegyházasközponti FARKAS Erzsébet. 1758-ban Róza, két év múlva András, 1763-ban Katalin, 1765-ben Anna-Klára, 1766-ban József, 1771-ben Klára nevű gyermekeik születtek. A GERGELYFFI névváltozatra mindszenti példákat hozok fel: 1736-ból GERGELYFFI Albertet és Istvánt, 1738-ból GERGELYFFI Ferencet, 1743-ból pedig GERGELYFFI Tamást említtem.
11. Magyar Országos Levéltár (MOL). Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak F. 50/26499 mf. Az 1750-es általános vagyonösszeírás. – Mindszenti plébánia anyakönyve. II/1740; III/11.
12. **Erdély katolikus nagyjai.** Kolozsvár, 1941. 116–120. – Mindszenti plébánia anyakönyve. III/1763. (A.J.) – Felteleztem, de bizonyítani nem tudom, hogy a mindszenti GERGELY János fia, András 1777-ben a Kolozsvári Líceum növendéke lett.
13. GARDA Dezső: **Főnépek, lófők, gyalogkatonák Csikban és Gyerogyóban.** Csíkszereda, 1999. 260–262.
14. HÓGYES Endre: **Emléktömbök...** Bp., 1896. 6–7, 11, 14–17, 23–24, 226–227, 237, 240, 242, 248, 257, 261, 266.
15. SEMMELWEIS Orvosi Egyetem könyvtára és levéltára. *Liber Classificationum* (Osztályozónapló) 3, 5, 6, 11, 13, 19–23.
16. Uo. *Album Medicorum*. 26.
17. SPIELMANN J.: I.m. – SZINNYEI J.: I.m. – SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m.
18. Dr. DÖRNYEI Sándor: **Régi orvosdoktori értekezések.** I. Nagy-szombat, Buda, Pest. 1772–1849. Bp., 1998. 9–10, 12, 14.
19. HÓGYES E.: I.m. 17, 23, 24–25, 88, 136–147. – RUPP N. János: **Beszéd ... 1871. május 13-án ...** Buda, 1871. 138–139, 140, 146. – SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 357.
20. Kolozsvári Levéltár (KvLt). Szamosújvári római katolikus anyakönyv. 114/9/52; Uo. F. 16/IV/31/1811. (Székely láda). – **Az Erdélyi Rom. Kat. Státus Csíkszemélyi Pögimnáziumának Értesítője az 1909–1910-ik iskolai évről.** Csíkszereda, 1910. 37, 144. – **Magyarok a természettudomány és a technika történetében.** Bp., 1988. 288. – Lásd még a MÁRTON Áron gimnázium falán lévő feliratot!
21. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 358. – KvLt. F. 16 Udvarhelyszéki gyírás gyűlések jegyzőkönyve. (UGyGy). 1800. V. 27.
22. Uo. F. 16/29-31/UGyGy/1804 I. 17–18.
23. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 357–371. SZÓKEFALVI-NAGY Zoltán (Kolozsvár, 1916 – Eger, 1980) 1952-től az egri főiskola kémia-tanára. Munkája eredményéről 3 könyv és mintegy 200 közlemény tanús-

kodik. Pl. **A kémia története Magyarországon.** Bp., 1972. – KvLt. 1804. mindszent hava 4/3. (1804 X. 4.)

24. ANTAL Imre: **„Tisztelesség adassék!”.** Csíkszereda (1994). 73. – SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 358. – CsLt. Udvarhelyi anyakönyvek. 47/457/1802 I. 10–11/94 – Uo. 1804. VIII. 15./104. – Uo. 1805/XII. 27–28/113. – Uo. 47/458/1807. V. 21/3.

25. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 358.

26. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 358–359. – KvLt. F. 16 (UGyGy). 1804. X. 4/3.

27. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 359–360.

28. GERGELYFFI András: **De Aquis et Thermis Mineralibus Terrae Siculo-Transylvaniae.** Opera Andreae GERGELYFFI M.D. Cibinii, 1811. (A két homoródi, a lövetei, a királyi, az almási-farkasmezői, a szombatfalvi és a korondi borvizek elemzése.) – SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 360.

29. GERGELYFFI András: **Analisis quarundam Aquarum mineralium Magni Principatus Transylvaniae per Andream GERGELYFFI, Physicum Comitatus Kraszna.** Kv., 1814. (A Kraszna megyei ásványvizek analízise.) – SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 361.

30. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 361, 370. GERGELYFFI dolgozatának a címe: **De Acidulis et Thermis praecipuis Transylvaniae chemice analisi resolutis.** 1814.

31. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 361.

32. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 362.

33. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 362–364.

34. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 364–365.

35. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 366.

36. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 366–368.

37. SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 368–369. – KvLt. F. 16/43/I/29 UGYGy/1811.

38. SPIELMANN J.: I.m. 252–254, 260, 328. – SZÓKEFALVI-NAGY Z.: I.m. 369–371

39. Kérésre JOIKITS Attila szilágysomlyói, LÁSZLÓ T. László zilahi történelem szakos tanárok megpróbálták, de siker nélkül, felderíteni GERGELYFFI utolsó éveire utaló adatokat. Erőfeszítésükért köszönetet mondok. Segítségnyújtásukért mondok köszönetet Dr. DÖRNYEI Sándornak, Dr. BECK Ivánnénak (OSZK), MAGYAR Lászlónak (SEMMELWEIS Orvostudományi Könyvtár és Múzeum), MOLNÁR László lelváltárvezetőnek (SEMMELWEIS Orvostudományi Egyetem Központi könyvtára), Csíkszeredában KELEMEN Katalin, KOPACZ Katalin, VITOS Mária, VITOS Zsófia, HEGYI Izabella könyvtárosoknak, valamint Valentin ISTRATE levéltárosnak. Segítőkézségükért köszönettel tartozom még MUCKENHAUPT Erzsébet muzeológusnak és LÁSZLÓ András csíkmindszenti plébánosnak. Az írott források megőrzéséért JÁNOS Pálnak mondok köszönetet. – Néhány, az 1600–1700-as, valamint az 1800-as évek első feléből származó, az orvosok munkájáról, hivatásáról, annak társadalmi megítéléséről szóló gondolat: PÁPAI PÁRIZ Ferenc (1649–1716): „Bizony csupán az orvoslásban, melyet magyarul színre hoztam, mennyi fáradtságomba és éjszakázásomba került, tudja Isten. Mert a magyarul azelőtt egyáltalán soha nem tapasztott útra léptem, s Isten vezérelvén, szerencsésen végére mentem, s még annyi jutalmat sem érdemeltem nagyobb dolgokra ösztönzésül s batorításul, amennyibe az a papír került, amelyre írtam...” BENE Ferenc (1775–1858), későbbi egyetemi tanár, amikor 1794-ben orvosi pályát választott, elvesztette addigi pártfogóját, mert az „meg nem foghatta, miképpen válasszat magyar nemes olyan alacsony pályát.” NYULAS Ferenc (1758–1808) kiváló orvos és vegyész, azt írta, hogy az erdélyi hangadó köröket „a magok tudásaihoz való rüdetség” jellemezte. 1807-ben készült nyilvántartásából tudjuk, hogy Erdélyben akkor 57 orvos, 162 sebész, 64 borbély, 142 képzett bába működött. 40 évre rá, 1847-ben ugyanitt 69 orvost, 134 kirurgust és 888 bábaasszonyt regisztráltak. SÁMI László (1817–1881) megállapítása az 1840-es évekre vonatkozik: „Az egy-letekbe tömörült orvosok a büszke tudattal nézhetnek egymás szemébe, mint akinek a rendje az ellett 100 esztendő alatt többet tett az emberi életért, mint az értelmiség összes kategóriáé együttvéve.” DANKANITS Ádám: **A hagyományos világ alkonya.** In: *A Hét*. 1979/20. szám. – SPIELMANN J.: I.m. 36–37, 143, 226, 253, 260.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

**Un medic-chimist uitat,
originar din Ciuc, András
GERGELYFFI (1760–1816?)**

(Rezumat)

Lucrarea întregește cele cunoscute din studiul lui Zoltán SZÓKEFALVI-NAGY cu privire la viața și opera medicului, chimistului și botanistului transilvănean. Între altele, în 1802 GERGELYFFI s-a oferit să se întoarcă în Ciucul natal, pe postul de medic principal al scaunului, dar conducerea de atunci a considerat probabil că asistența medicală asigurată regimentului de grăniceri de aici reprezintă o soluție mai ieftină și pentru deservirea populației civile.

**The Forgotten Transylvanian
Doctor-Chemist from Csík,
András GERGELYFFI
(1760–1816?)**

(Abstract)

The paper also enriches Zoltán SZÓKEFALVI-NAGY's writings. András GERGELYFFI was a good doctor and the best Transylvanian chemist of the beginning of 19th century. In 1802 GERGELYFFI offered his establishment to the Seat Csík in his homeland, but here perhaps a cheaper possibility was found, that is to work with the local surgeons belonging to the border regiment.

A gyergyóalfalvi LŐRINCZ Mihály utazási könyve (1847–1867)

(Kivonat)

A dolgozat bemutatta kézirat egy gyergyóalfalusi székely visszaemlékezéseit, illetve naplójegyzeteit tartalmazza, elsősorban az 1848. évi erdélyi eseményekre, illetve az olaszországi magyar légióra vonatkozólag.

*

1998 őszén BŐJTE Veronika csíkszeredai tanítónő bőrbbe kötött, dísztelen, nyolcadrétű kéziratos könyvecskét hozott a Múzeumba. Tulajdonosa a gyergyói idős asszony, SZOPOS Mária, akinek VACZEK Mária volt a leánykori neve.¹

A kéziratos kis könyvben a szerző neve sehol sem tűnik fel.² Az emlékirat, a napló jobbra két eseményhez kapcsolódó adatokat tartalmaz. A két történeti eseménysorozat a szabadságharc, valamint az olaszországi magyar légió története.³

Az 1848-as évhez fűződő emlékeit a naplóíró az átélt események után, talán évekkel később jegyezhetette le, míg a magyar légióhoz kapcsolódókat akkor melegebben, gyakran órányi pontossággal vetette papírra.

1848. június 24-én iskoláit valahol befejezve (?), abbahagyva (?), a 14 (?) éves fiú Erdélybe indult, és pedig Csekelakára (Torda-Aranyos megye), HERCZEG János udvarába. Az ottani gazdatiszt, GÁL József, amikor „látóul hazajött volt” Alfaluba, kérte a fiú szüleitől, hogy egy félévre engedjék mellé, majd valami urasághoz „béteszi kenyérbe”. De ez a terv nem sikerült. A fiú 1848 szeptemberéig Csekelakán időzött, amikor, amint írja, a románság fellázadt a magyar nemesség ellen. A helyi magyar nemzetőrség parancsnoka GÁL József volt, „de reá

az oláhok igen haragudván”, az alakulatot bevonták Nagyenyedre.

GÁL, megtudva, hogy a románok őt (az udvarházat) meg akarják támadni, a naplóíróval befogatott két lovat, a saját részére pedig egyet felnyergeltetett. Már úton voltak, amikor Nándor (Lándor) falunál elhaladtak, észlelték, hogy tömérdek nép kapával, kaszával, villával, cséplővel, ki pedig fegyverrel rohanni kezdett utánuk, közöttük csekelakiak is. A gazdatiszt bátorította őt, aki most kocsis volt „ne félj, csak hajts!” De a sebes hajtás miatt az oldalúton a szekerük felborult. A kis kocsis leugrott, és „a szekér farkánál” húzódott meg.

A szekéren vele menekülő két asszony szaladni kezdett. Az oláhok rájuk rohantak, „és ütni kezdték, míg az oláhnék kezekből ki nem vették az asszonyokat”. GÁL József látva, hogy az üldözők eléje kerültek, kardot rántott és „az oláhokon keresztül szaladt”, vagyis átvágta magát a támadók sorain. A szekereket a fegyveres nép menten kirabolta, őt, a naplóíró „egy csekelaki magyar paraszt” ragadta meg, és fogta vállatára. Az érdekelte, hogy a tisztartó hová tette a fegyvereket. Ekkor egy másik lázadó „cséplő géppel” – ahogy írja – úgy fejbe vágta, hogy elesett. A földön fektében is kapott a fejére vagy három ütést. Lóháton velük menekült egy bárófiú is, akit a parasztok „meg is szurkáltak”. A verést és kínzást követően kettejüket szekérré rakták, majd visszavitték Csekelakára.

Másnap 22 román kísérete mellett irányították őket Balázsfalvára. Amikor Fancsal nevű falun haladtak át, a helybeliek kétszer is megtámadták a legénykéket, hogy megöljék. A kísérőik azzal az indokkal mentették, hogy parancsra viszik Balázsfalvára. Ott a „tanácsházban” zajlott le a kihallgatásuk, majd írást adtak nekik, és visszavitték Csekelakára. Visszaútjukon Fancsalon megint megtámadták, hogy meggyilkolják őket. „Egy oláh pap” szabadította meg a fiúkat a haláltól. Megérkezve, az udvarházban egyetlen lelket, cselédet sem találtak. Sebeiket borseprőpálínkával lemosták, így gyógyították magukat. Harmadnap a bárófiú eltávozott az udvarból. „Volt, mit egyék”, így emlékezik vissza a fiatalember. Három hét elteltével Cintos mellé gyü-

* Muzeul Secuiesc al Ciucului, Piața Cetății 2, RO-4100

lekezni kezdtek a románok. Az udvarban nem érezte biztonságban magát, félt, rettegett. Falubeli román jó ismerőse tanácsára ő is kiment a cintosi „lágerbe”, a románok táborába, ahol keze alá adtak két lovat szekeresről, állítottak melléje két románt felvigyázónak, hogy el ne szökjön.

„A románokkal átköltöztünk Bogátra, onnét elszaladtak volt a magyarok.” Innen Gerendkeresztúrra mentek. Ott látta azokat a szörnyű, tragikus jeleneteket, ahogyan a románok öldösték a magyarokat, „mert itt, ahogyan el volt bújva a nép (a magyarság) a szőlőbe, megkerítették, és mint a vadász a nyulat, úgy hajhászták. Kit megfoghattak, kezét-lábát eltörték, s azután lőtték meg itt láttam ártatlan kis gyermekeket lándzsával felvenni, és tovább vetni.”¹⁴ Három hét múlva a tábor Kolozs mellé települt át. Ez, gondolom, az osztrák császári parancsnokság utasítására történhetett. A táborozók innen Zsibónak vették útjukat. Ott már három falu volt tűzben Szurdok szomszédságában írja az alfalvi fiatalember. Zsibónál összecaptak a magyarokkal,¹⁵ de a csata nem tartott sokáig, mert amint megszólaltak az ágyúk, a románok megfutottak. Nehéz volt a vesztesek sorsa, mert a Szurdok és Kihuca közötti szőlő alá menekült lázadókat hideg eső és hó áztatta, az időjárás mind jobban megkeserítette az életüket. „Kihuca” itt Turbóca (Turbuța) lehet, amely Szurdok közelében van (a visszaemlékező a Borgói-hágó nevével, keverheti, vagyis a Tihuțával). A táborozók törökbúzalisztet és edényeket szereztek. Puliszkát akartak főzni. De a puliszkavíz még meg sem melegedett, máris elhangzott „Íme Kéntesi! Jön Kéntesi!”¹⁶ A naplóíró ekkor Zsibó felől 12 KOSSUTH-huszárt látott közeledni. A táborozók számára megint csak nem született siker, bár háromszor is rohamra indították őket. (A *kéntesi* szóval valószínűleg az önkénteseket, a KOSSUTH-huszárokat jelölték a román lázadók.)

Azon éjszakán, sűrű havazásban menekelve, a Kolozsvár melletti Zsukon táboroztak le. Harmadik nap látták, ahogyan URBAN alezredes (ő ORBÁNt írta), csapatostól vonul át Zsukon. A mi emberünknek és társainak, mint írja, vele kellett menniük. Besztercére húzódtak, de a magyar huszárok mindig a sarkukban voltak.

Újév napján BEM serege elől menekülve „azon a nagy havason”, a Keleti-Kárpátokon keltek át. Ezen az úton hősünknek mindkét sarka lefagyott. A naplóíró „forradalma”, háborúja ezzel be is fejeződött. Bukovinában, talán Câmpulungon, beállt inasnak, mesterséget tanulni. Itt telt ideje 1851 végéig, ekkor mesterével összekülönbözött, mert az őt „katonának akarta megtenni.” Emiatt innen kereket oldott, Gura Humorului-ra, majd Rădăuți-ra (Radovicz) gyalogolt, ahol elment a kalposhoz, akit ismert. A kalpos beárulta, hogy szökni akar, le is tartóztatták, azonban egy tisztviselő, aki kihallgatta, mivel tudott németül, szabadon bocsátotta a szökevényt. 1852 elején Erdélybe indult, Beszterce, Szászrégen, majd Libánfalva képezték főbb állomáshelyét. Libánfalváról a havason át Remetére kísérték, s innen jutott haza Alfaluba.

Mintegy hat év múltán nem csoda, ha az édesapja nem ismerte meg. Otthon kellett maradnia, mivel apja betegeskedett, s így mesterségét, sajnálatára, nem folytathatta. 1853–54-ben szolgálatban állott. A földmérő mérnök mellett tolmács volt. Arról, hogy hol és kinek a földjeit mérték, a naplóíró nem szól. 1855–58 között megint csak otthon gazdálkodik. 1858. március 19-én Alfaluból Moldvába indult. Édesapja elkísérte Románig, ahol 14 napot dolgozott. Innen Bákónak vette az útját, ahol három napot töltött a rokonánál, majd Törökhídja (Podul Turcului) felé indult. Június végén Bârladra érkezett. Egy sikertelen vállalkozás után beállt napszámosnak egy német emberhez, kaszálni. Ebben az időben az ottani kalpos azzal biztatta, hogy nála akad munka. (Egyik bizonyítékunk, hogy a gyergyóalfalvi legény Bukovinában kalpos mesterséget tanult, éppen ez!)

A kalposnál 1859 szeptemberéig dolgozott. Nyolc aranya bánta meg, ugyanis a kalpos meglépett a pénzzel. E helyen az 1858-tól naplószerűen vezetett írás megszakad, mert néhány lap hiányzik a kéziratot könyvecskéből (a 18–19. lap közötti rész).

A megszakítást követően a bejegyzések pontosabbak, naplószerűbbek. Hiányzik 1859 utolsó harmada, az egész 1860-as esztendő, valamint 1861 eleje is. 1861. március közepi bejegyzéssel folytatódik a napló

„15. Március egész Emigráció a katolikus templomban megjelent, az 1848 15-dik M-t megünnepelni. 16-án, valószínűleg Galacon, hajóra szálltak, majd Tulceanál, „ezen török város” mellett horgonyt vetettek. 19-én Várnához érkeztek, ahol „Ulászló királyunk elesett”, Hunyadi János pedig „megveretett”. Nemsokára elérték Konstantinápolyt, a török fővárost.

A Boszporusz-szoros olyan szépnek tűnt neki, hogy „a paradicsomban képzelné magát az ember”. A török fővárosban a Cindus (?) nevű hajóra szálltak át. Többen is meglátogatták ekkor őket, köztük KARACSAI Sándor ezredes is. A Dardanellákat elhagyva, az Égei-tenger apróbb-nagyobb szigetei mellett hajóztak el. Március 22-én Athán kikötőjében vetettek horgonyt, 24-én szemük elé tűnt „a Kalibrai (Calabriai)-félsziget, ahonnan GARIBALDI megtámadta Nápolyt, a parton a hajó, amelyet GARIBALDI alól lőttek ki, de csak akkor lövődött ki, amikor GARIBALDI a parton pipázott”.

Március 26-án elérték a „híres Nápolyt”. Vonatra szálltak és 2–3 óra alatt eljutottak Nólába, ahol a magyarok zenekarral fogadták őket. Voltak közülük, akik barátokra találtak, „de én itt nem találtam sem barátot, sem gyergyóit, tehát itt se volt semmi ismerősöm, és így bemasíroztunk a kaszárnyába”. Újabb esemény a táborban „Április 9-én a Bakaiak mintegy 112-en megérkeztek. Több megjegyzést itt nem tesz. Ezek székelyföldi (erdélyi) önkéntesek lehetnek, akik a moldvai Bákó városában gyülekeztek, hogy Olaszországba vigyék őket.

FIGYELMESSI alezredes 1861. április 24-én, majd SCHEDER ezredes tudomásukra hozza „a magyarokat el akarták adni”, vagyis „felesketni piemonti katonának”. Május 9-én TÜRRE István tábornok átadta a légióit IHÁSZ alezredesnek. A gyergyóalfalvi naplórót a 4. századba osztották be. 1861. július 10-én „Munte Falcsonban” (Montefalco?) megütköztek a „burbonokkal”, vagyis „azon rablókkal, amelyek Franciskotól a hegyek között hátra maradtak”. Azok, akikkel együtt üldözték a nápolyi BOURBONok katonáit – a piemontiak és a nemzeti gárda, amikor a légióbeliek sapkáján felismerték a magyar címet, kiabálni kezdték „a mi magyarjaink, a mi magyarjaink”!

A piemontiakkal és a nemzeti gárdával behatoltak a faluba, ott azokat a házakat, amelyekben a BOURBON-tisztek korábban laktak, felgyújtották. Július 11-én Piaban a foglyok közül hármat főbe lőttek. A nagy meleg miatt a légiósok közül többen is kórházba kerültek.

Magyarjaink 1861 őszén a „BOURBONokat” hajkurászva a környező hegyekben, hegyi falvakban portyáztak. Az egyik település „olyan kősziklán fekszik, hogy az ember a maga erejéből alig tud kimászni rája még hadnagy Úr, SZABÓ is azt mondta, hogy aki jó pictor, pingálja le ezt a falut.” (Kancellár nevű falu)

1862. február 16-án a légió tagjait a tüzérékkel együtt Nocerába parancsolták. Március 8-án a naplóíró unalmában ellátogat Pompejbe, megtekinteni a régiek építőművészetét, majd felsorolja, mi mindent látott a romvárosban.

1862. május 15-én TÜRRE István tábornok a magyar légiósok tudomására hozta, hogy aki nem óhajt tovább szolgálni, azt elbocsájtják. A Légió parancsnoksága azonban meglepve tapasztalta írja a mi emberünk, hogy a legénység java része el akarja hagyni a légiót. „Minden nap vártuk a szabadulásunkat!” Tudomásukra hozták, hogy nem szállítják őket Amerikába, akik pedig kilépnek a légióból, azok Olaszországban nem maradhatnak, Franciaország és Svájc nem fogad magyar emigránsokat, Oláhország és Törökország kiszolgáltatja őket a németeknek (osztrákoknak).

Az elégedetlenkedők (kilépő katonák) egy csoportját hajón Genovába szállították, ahol bebörtönözték, majd Szardínia szigetére, Cagliariába vitték őket. Hősünk, több társával, akik nem akartak katonákként szolgálni tovább a légióban, sem pedig „gaz tisztekkel találkozni”, a szigeten maradtak. 1862. október 27-én megérkezett naplóíróknak az engedélye, hogy hazamehet. Október 29-én indult Genovába. Onnan vonaton utazott Nagykanizsáig. November 10-én az apostolok lovain Gyergyóba indult, ahová november 30-án érkezett meg.

1863-ban emberünk beszerezte a szükséges szerszámokat, és kalapos mestersége folytatásához látott, de 1864-ben, amikor édesapja váratlanul bement Moldvába, ő pedig házépítés-

hez kezdett, mestersége folytatásáról újból le kellett mondania. Az 1864-es év „sok nyomor, baj, pereskedés között telt el”. Ekkor bánta meg, hogy miért „kalibárdizott”, mivel emiatt egészen szerencsétlen lett – vonja le a következtetést az eddigi névtelen naplóról. (Megjegyzem, hogy hősiünk mindvégig, akárcsak CARAGIALE hősei, GARIBALDI nevét hibásan GALIBÁRDINAK írja, ejti.)

Az olaszországi magyar légio LUKÁCS Lajos közölte listáján 40 csíkszéki férfi neve szerepel. Közöttük 10 csíkszentgyörgyi. Ez nem a véletlen játéka, GÁL Sándor szülőhelye a falu. Csupán egyetlen gyergyóalfalvi magyar légióst tartanak nyilván. A neve LŐRINCZ Mihály. Születési éve 1833 (?). Foglalkozása kalapos. Valóban ő tehát a kéziratos könyv szerzője.

Érdekes, hogy ebben a kis könyvben a szerző sehol nem beszél GARIBALDI csíki hívről, támogatójáról, GÁL Sándorról, holott GÁL Sándornak az olaszországi magyar légio létrehozásában játszott szerepe a korabeli olasz viszonyulás alapján is jelentős.

Csikszereda, 2000. január 25.

Jegyzet

1. A nyolcadrétű kéziratos könyv méretei magassága 14,3 cm, szélessége 9,3 cm, vastagsága 1,3 cm. A papíros, amiből a kis könyv készült, vízjeles. 83 számozott lapja van (én számoztam meg). Az 1–5. továbbá az 50–83. lapon, 20. század eleji, kemény munkában edződött kéz nyomai, asztalos bejegyzések találhatók. A 64–66. lapon német nyelvű szöveg van. Valamilyen asztalos recept lehet. A kis kötet első és utolsó lapjain számos pecsét látható „SVACZEK Ferencz épület és butor asztalos, Gyergyó-Alfalu” felirattal. Az 51–52. lapon kimutatás indult „Újévi bevétel, 1902...”, azonban folytatása nincsen. A tulajdonképpeni naplószöveg a 7. laptól a 49. lapig terjed. A kéziratos könyvecske tulajdonosa, mint már jeleztem, SZOPOS Mária. Születési dátuma 1920. május 14. Születésének helye Gyergyószentmiklós. Leánykori neve VACZEK Mária (a SVACZEKből származott név!) Mai lakhelye Csikszereda, Testvériség sugárút, 2. D/12. Szülei Gyergyóalfaluból költöztek Gyergyószentmiklósrára. Nagyszüleit SZOPOS Mária nem ismerte. Nem tudja azt sem, hogy LŐRINCZ Mihály utazási könyve milyen úton-módon jutott a család birtokába. Feltételezi, hogy a kis kötet az édesanyjának, BARICZ Amáliának a mostohaapja révén került a családhoz. Valószínű azonban, hogy a napló már korábban SZOPOS Mária nagyszüleinek a tulajdonában volt.

2. A bőrkötés első, külső oldalán tintával az eredeti tulajdonos neve lehetett felírva. Ebből most csupán egy töredék (LŐRI!) látható. A naplóban, valamint a LUKÁCS Lajos történeti munkájában talált adatokat összevetve a gyergyóalfalvi anyakönyvekben lévővel, olyan ellentmondásokba bonyolódunk, amelyet feloldani egyelőre nem tudok. Az eredeti gyergyóalfalvi anyakönyv hiányzik, de a csikszeredai levéltárban létezik egy alfabetikus index, amelyben a LUKÁCS Lajos közölte adattal ellentétben LŐRINCZ Mihály születési évéként 1836 és nem 1833 szerepel. Nem egyikik továbbá LŐRINCZ Mihálynak a naplóban, illetve az

anyakönyvben található házassági dátuma sem. Az anyakönyvben az áll, hogy a 27 éves LŐRINCZ Mihály 1864. január 19-én kelt egybe a 23 éves SÖVÉR Annával. A naplóról viszont házassága napjaként 1865. november 21-ét adja meg. Az anyakönyv megőrizte a kéziratos könyvecske tulajdonosa, SZOPOS Mária nagyszüleinek házassági bejegyzését is „Franciscus VACZEK germanus, Sophia HENTSCHKER, germana”, 1866. április 30. LŐRINCZ Mihály 1877-ben, 40 éves korában hunyt el. Bárminek ellentmondások is a feljegyzések, az biztos, hogy a naplóról gyergyóalfalvi férfi volt. (Vö. Csikszeredai Levéltár. Gyergyóalfalu anyakönyvei. 47320158, 245–246, 258–259, uo. 473205.)

2. A kéziratos könyvben leírtakat nagyjából a következő történeti munkák erősítik meg BONA Gábor **Töbörökök és törzstisztek a szabadságharcban**. Bp. 1987 (149. l.); BONA Gábor **KOSSUTH Lajos kapitányai**. Bp. 1988 (209. l.); EGYED Ákos **Erdély 1848–1849** I–II. k. Csíkszereda, 1999; GRACZA György **Az 1848–49-ki magyar szabadságharc története**. 2. k. Bp. é.n.; LUKÁCS Lajos **Az olaszországi magyar légio története és anyakönyvei**. 1860–1867. Bp. 1986 (74, 96, 105, 338, 245–442. l.); **Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története**. Bp. 1996.

4. Vö.: Gerendkeresztúron 200 magyart öltek meg a román felkelők („több mint 200 magyart gyilkoltattak le MIKLÁSN”), és 1849-ben a magyar forradalmi hatóságok Gerendkeresztúrról több egyént gyilkosság elkövetésével vádoltak. (GRACZA György **Az 1848–49-ki magyar szabadságharc története**. 2. k. Bp. é.n. 424. l.; EGYED Ákos **Erdély 1848–1849** I. k. 229, 234, 301. l.; II. k. 154. l.)

5. KEMÉNY Farkas és CZETZ János csapatai 1848 december 19–20-án Zsibónál és Szurdoknál megverik a JABLONSKIZKI vezette császáriakat. (**Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története**. Bp. 1996. 233–234. l.)

6. A naplóban szereplő „Kéntesi” kifejezés a 48-as magyar önkénteseket jelenthette (SZ. GAZDA Enikő észrevétele).

7. Tavaly előkerült olasz nyelvű könyv: **Biografia di Alexandro GÁL**, Nápoly, 1861.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

**Călătoriile lui
Mihály LŐRINCZ din Joseni
(Gyergyóalfalu)
(1847–1867)
(Rezumat)**

Lucrarea prezintă un caiet, care conține memoriile, respectiv jurnalul unui secui din Joseni, în primul rând din timpul revoluției din 1848, din Transilvania, și din timpul războiului pentru unitatea Italiei (date privind istoria legiunii maghiare din Italia).

**The Voyages of
Mihály LŐRINCZ from
Gyergyóalfalu (Joseni)
(1847–1867)
(Abstract)**

The paper presents a notebook which contains the memoirs, respectively the diary of a Székely man from Gyergyóalfalu, first of all during the revolution and war for independence in 1848, from Transylvania, and during the war for Italy's unity (data about the history of the Hungarian legion in Italy).

A gyimesközéploki iskola alapítása, története (1825–1948)

(Kivonat)

A Gyimesek betelepődése viszonylag későn, a 18. század elején kezdődött. A dolgozat a gyimesközéploki iskola történetét mutatja be, az egyházi oktatás kezdeteitől, az oktatásügyi változások és impériumváltások kihatásait, az államosításig.

1. A gyimesloki települések kialakulása

Gyimeslokon, a ma Gyimesvölgyének nevezett területen 1701–1702-től beszélhetünk biztonsággal kevés számú megtelepedett lakosról. A kis létszámú lakosság java részét az 1700-as években a Moldvából bevándorolt csángó-magyarok alkották. Kiket hívtak a csíki székelyek csángóknak a 18. század második felében és a 19. század elején? A moldvai származású, római katolikus vallású és magyar anyanyelvű embereket. Gyimeslokon az ALBERT, BALIGA, BARTOS, BILIBÓK, BODOR, DÁVID, FÁBIÁN, FEKETE, FIKÓ, FŐCZE, GALACZI, JÁNÓ, KOZSOKÁR, MIHÓK, NAGY-BALÁNKA, SZENTES, SZTRÁTI (SZTRÁTYI), TANÁSZI, TANKÓ nevű családok biztosan vagy nagy valószínűséggel ilyen eredetűek. Számításba jöhetnek még, legalább részben az ANTALok, a PETRUCZok, a PETRÁsok, valamint a SIMON-SIMÓ nevű családok is, továbbá az AMBRUSok, illetve a PÁLok egyik-egyik ága, de mások is.¹

ZÖLD Péter plébánosnak az általam megtalált, eredetileg latin nyelven írt levelében, amelyet Csíkszentmiklóson 1772. május 11-én CARATO ezredesnek címzett, ez áll: „Mostantól számítva több mint harminc esztendeje annak, hogy a Csíkszentmiklósi Egyházközség Mínyite

havasának nevezett helyét, amelyet Hegyes-havasnak is hívnak, a Lonkán lakó magyaroknak, akiket (még) csángóknak is mondanak, évi 12 magyar forintért bérbé adta... Erre vonatkozóan létezik még a néhai Nagyméltóságú L(iber) B(áró) SZTOJKA (Zsigmond) püspök úr engedélye is...”² Ugyancsak ZÖLD Péter plébánostól származóak az alábbi, 1780-ban írt sorok: (Moldvában) „egyéb székelyekkel együtt csángó-magyaroknak hivattatnak. Sokan a Felcsík-székhez tartozandó havasokon lagnak, s holott nem szánthatnak, kukoricával s marhatartásból élnek. Mind római katolikusok. A szentségeket azoktól a plébániáktól veszik fel, akiknek szolgálatjukhoz tartozandók az említett havasok.”³

A gyimesloki magyar lakosságot 1796-ban, illetve 1799-ben útleírásában említi TELEKI Domokos, valamint TELEKI József, ugyanúgy csángó névvel jelölve őket.⁴

Az 1700-as évek folyamán, de még inkább az 1800-asokban Gyimeslokon nem csupán moldvai, hanem máshonnan származó emberek is megtelepedtek. Jórészt székelyek, elsősorban Csíkból, de Udvarhelyszékből, sőt talán Háromszékről is jöttek, jöhettek. A RAB ragadványnévvel is felruházott AMBRUSok hagyomány szerint, de későbbi leírás is tanúskodik erről, csíkszentmihályi származásúak. A BÁCSoK Csíkszentdomokosról, a gyimesbükki BÁLINTok Szentegyházsoláhfaluból, a BILIBÓKok egyik ága Szépvízről, a CZIRJÁK nevének Madéfalváról-Rákosról (?), a DEÁKYak Nagyváradról, az ERŐS nevének Csíkszentmiklósról, a FARKASok Borzsovából, a FERENCZek Kápolnásoláhfaluból, a gyimesbükki FILTERMEISTERek Csehországból, a felsőloki FODORok Szépvízről, a GOTHÁRDok Szentegyházsoláhfaluból, a hidegségi KOLUMBÁNok Csíkszentimréről, a felsőloki és gyimesbükki KONCZok Szentmihályról, a MOLNÁRok ugyancsak Oláhfaluból származnak. A NAGY nevének legalább részben Delnéről, a PÁLok még a 18. század közepe után Szépvízről telepedtek Bükkbe. A SÁRIGok borzsovai, a TAMÁSok szenttamási eredetűek.⁵

LOSTEINER Leonárd, neves csíksomlyói ferences történetíró *Cronológiájában*, ame-

* Muzeul Secuiesc al Ciucului, Piața Cetății 2, RO-4100

lyet 1777-ben fejezett be, Hidegség völgyében és a környéken mintegy 12 római katolikus családról tud, azt írja továbbá, hogy Gyimeslokon másik 30 római katolikus családfő, fiaikkal együtt Mária Magdolna tiszteletére 1773 körül fakápolnát emelt. Innen ered Kápolnapatak neve. Még azt a pontosítást közli, hogy ezek a családok moldvaiak és itt jobbagyként (tulajdonképpen zsellérként) kötötték le magukat.⁶

Mind a kortárs LOSTEINER Leonárd kéziratosaiból, mind pedig az ugyancsak kortárs ZÖLD Péter delnei plébános leveléből és tanulmányából világosan levonható az a következtetés, hogy az első, közösséget alkotó családok moldvai eredetűek és római katolikusok voltak. ZÖLD Péter olyan magyarokként jelzi őket, akiket másként csángóknak hívnak, mondanak.

Gyimeslokon kisebb-nagyobb Moldvából és Erdélyből érkező román etnikumú csoportok is megtelepedtek a 18. század folyamán és a 19. század elején (BARSANOK, BRABENEK, BERCEAK, BUCUROK, CRÁCIUNOK, COLCEROK, FLORÁK, NEAGUK, OLTEANOK, RUSOK és mások.)⁷

Az 1786-os urbáriumnak nevezett felmérés összeállításakor 58 gyimesloki család került a listára. Nem pontos és nem teljes a gyimesloki zsellérekről készült névsor. Jó néhány familia hiányzik a nyilvántartásból. Később a 18–19. század fordulóján a népességszám, főként az újabb bevándorlás nyomán jelentősen nőtt.⁸

2. A késő feudalizmus kori elemi oktatás helyzete

A gyimesloki római katolikus csángó lakosság nagyobbik hányada a 18. században a csíkszentmihályi egyházközség papjának a szolgálatait vette igénybe, míg a másik, kisebbik része, főként a felsőlokiak, a csíkszentmihályi plébánosét. Erre utal ZÖLD Péternek a már idézett tanulmánya.

Egy eléggé jelentős hányada a gyimesvölgyi népességnek, az itt megtelepedett román lakosság, a Gyimesbükben épült görög katolikus templom vagy inkább kápolna köré szer-

veződve élte spirituális életét. A görög katolikus román templom az 1750-et megelőző években épült. A római katolikus templomot (kápolnát) a Gyimesi-szorosban a RÁKÓCZI-vár és az Erdély és Moldva határán lévő vámpéletek közelében 1782–1783-ban emelték. A gyimesi plébánia anyakönyvei azonban csupán 1785-ből datálódnak.⁹

Az iskolai oktatás abban a korban vidékünkön mindenhol az egyház irányítása alatt állott. Az elemi iskolát kisiskolának, majd triviális iskolának nevezték. Az akkor működő elemi iskolákba viszonylag kevesen jártak, és keveset tanultak. A tanítás egyik fő feladata: tudatosítani a kis gyermekekben, hogy melyik társadalmi osztályhoz, rétegehez vagy csoportozathoz tartoznak, és ennek megfelelően, eleve elrendelve legyenek kötelesek beilleszkedni az adott társadalom keretei közé. Ismerjék meg tehát a társadalmi helyzetükből adódó kötelességüket, és ehhez tartsák magukat.

Az 1700-as évek végén és az 1800-asok elején a gyimesloki viszonyok között, kezdetleges, állattartó gazdálkodást folytatva kevés igény mutatkozott az elvont ismeretek iránt. Gyimesvölgyében, és ezt jobbra a természeti viszonyok szabták, az alapvető foglalkozás az állattartás, a pásztorkodás volt. A fiatalok a szájhagyományból, a népi műveltségéből, a szülőknél, a rokonoknál, a szomszédoknál a közléséből, tanításából és a saját tapasztalatukból merítették ismereteiket. Az iskolai oktatás, az írás-olvasás elsajátítása iránt ott, akkor alig mutatkozhatott igény.

Mária Terézia (1740–1780) és II. József császár (1780–1790), akiket felvilágosult uralkodókként ismer a világ, látva az Osztrák Birodalomnak Angliához, Hollandiához és Franciaországhoz, sőt Németországhoz képest is elmaradottabb voltát, úgy gondolták, hogy egyéb természetű reformok mellett, az oktatásban bevezetett újításokkal elősegíthetik birodalmuknak a fejlettebb államok mellé történő felzárkózását.

Új oktatási rendszer bevezetésével (Ratio Educationis) 1777-ben Magyarországon iskola-reformot hajtottak végre. Ugyanezt Erdélyben, némileg módosított formában Királyi szabályrendelet (Norma Regia) címmel 1781-ben hirdet-

ték ki. Végeredményben a rendelet a számtan, a természetismeret, valamint a gazdasági ismeretek terén hozott újat, egyben azonban a latin nyelv enyhe visszafogását is jelentette. Az iskolareform ugyanakkor felvetette a testnevelés fontosságát, a szülőkkel való kapcsolattartásnak és a szabadidő kihasználásának a kérdését.

Elemi szinten a számtan ekkortól válik kötelezővé a falusi iskolák számára. Az iskolareform alsó, elemi fokon a anyanyelvnek nagyobb szerepet juttatott. Az elemi iskolát, mivel az iskolások anyanyelvén folyt az oktatás, nemzeti iskola, latinul schola nationalis néven is emlegették.

Az iskolareform erdélyi változatát a csík-mindszenti eredetű MÁRTONFFI József, a későbbi erdélyi püspök (1799–1815) dolgozta ki. MÁRTONFFI József maga is tanár, az elemi iskolák tanfelügyelője volt.¹⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy az erdélyi települések igen nagy hányadában a 18. század második felében egyáltalán nem létezett iskola. Így a fokozatosan falvakká terebélyesedő gyimesloki települések is nélkülözték a szervezett oktatást.

3. Az iskolai oktatás kezdete Gyimeslokon

Gyimesvölgyi iskolások nevével először a csíksomlyói gimnázium anyakönyvében találkozunk. (Anton SCHWELLER, Ioannes MILLER, Antonius és Ignatius FIECZKY, továbbá a FILTERMEISTER fiúk és a DÉÁKYak nevével). Szüleik mindnyájan a gyimesi vesztegzár-intézetnél vagy a vámhivatalnál szolgáltak.

Az első csángó iskolás, a TANKÓ Mihály névre hallgató fiú, 1777-ben tűnik fel Somlyón, de az anyakönyvben nincs nyoma annak, hogy a tanulmányait később folytatta volna. Ugyanonnan, 1800-ból egy TATÁR József nevű gyimesi diákról szerzünk tudomást.¹¹

A szépvízi falujegyzőkönyvből több mint 175 éves szerződés szövegét idézzük fel: „Anno 1825 Die 2 Maji: adjuk ezen kontraktuálisunkat arról, hogy Gyimes Lunkán, Mária Magdolna kápolnájánál lakó Nemzetes BAKMAN Ignátz V(ice) Kántor Úrnak kérése vala az N(emes) két

faluhoz, úgymint Szépvíz(hez) és Sz(ent) Miklóshoz, hogy kűs particulla kaszáló helyecske adatnék pénzéért, amelykor más alkalmatosság nem adattathaték, hanem a Szépvíz részéről Sie alatt azon kűs particulla (részcseke), amelyet BILIBÓK Péter által adott volt ANTAL Péternek... (a kántor) a taxát fizeti BILIBÓK Péternek... ” Szépvíz részéről a szerződést aláírták GÁL Albert bíró, ÁDÁM András jegyző, BECZE Ilyés esküdt és DEÁK István esküdt.¹²

Mit jelentett ez a szerződés? Számunkra azt, mégha erről a szövegben nincs is szó, hogy Gyimeslokon, a Mária Magdolna-kápolna mellett iskola működik. Nem aaptalanul gondoljuk így... 1823 tavaszán Csíkszékben püspöki látogatásra, vizitációra, és egyben bérmálásra került sor. Gyimesvölgyébe 1823. június 19-én érkezett meg SZEPESSY Ignác gyulafehérvári római katolikus püspök.¹³

A gyimesbükki Domus História kötetében, éppen e kérdést illetően, az 1823. évben kelt igen fontos bejegyzés található, amelynek tartalma, szövege, úgy véljük SZEPESSY püspöktől származik. „Az iskola intézménye nélkül, szól a latin nyelvű textus, a gyermekek elvadulnak, vadon nőnek fel.” Ezért a vizitáció alkalmával a püspök a helybelieknek ígéretet tett „egy deáknak nevezett iskolamester (tanító) fizetése garانتálására, amelyet minden év első szemeszterében, félévében megküldenek”.

Mindazonáltal a püspök azt a feltételt szabja, azt a kívánságát fejezi ki, hogy az iskolások helyzetéről, előhaladásukról félvévenként, kötelességszerűen küldjenek jelentést.

A kezdeményezés indulhatott FERENCZI Tamástól, a gyimesi plébánostól (1821–1836), esetleg a loki lakoságtól. De a döntő szó ebben az iskolaügyben nem lehetett másé, ahogyan ezt a gyimesbükki plébánia krónikáját tartalmazó kéziratos kötet is bizonyítja, mint az erdélyi püspöké.¹⁴

Bár írott forrással nem rendelkezünk, úgy gondoljuk, hogy ekkor a gyimeslokiak az iskolaház s egyben kántori lak építésére vállalkoztak. Ugyancsak feltételezzük, hogy az iskolaházat 1824-ben befejezték. Az tűnik valószínűnek, hogy a Kápolnapatak-szádi iskola

1825 tavaszától (vagy már 1824-től) működött, és benne a szépvízi falujegyzőkönyv szövegéből ítélve BACHMAN Ignác helyettes kántor tanított. BACHMAN háta mögött már közel 20 évi tanítói munka állott. Mit tudunk róla? Szépvízi lakos, a kolozsvári származású BACHMAN József sebész (kirurgus) fia. 1801-ben, 16 éves korában a csíksomlyói gimnázium középső grammatikai osztályát végezte el. A gimnázium utolsó (felső grammatikai, poétikai és retorikai) osztályait már nem járta ki. Addig is az iskoláztatásával járó költségeket a HALLER-féle alapítványból fedezték. Nagyon fiatalon, 1804-ben nősült, feleségül a csíkszentmiklósi SZÉKELY Katalint vette el.¹⁵ 1806-ban, de lehetett már korábban, Delnén tanító („ludimagister”). A tanítók abban az időben egyházi embereknek számíttak. Egyházi kötelezettségeiknek is eleget kellett tenniük. El kellett látniuk a harangozó feladatkört. Gyakran keresztelők, esküvőkön kellett asszisztálniuk, tanúként jelen lenniük. Nem ritkán, de csupán kisgyermekes esetében temetnek is. Az 1810-es években BACHMAN Ignác a rákosi kisiskola tanítója, „a kisasszonyi egyházmegye” harangozója. Rákoson az utolsó bejegyzés 1823-ból datálódik róla.¹⁶ A gyimesloki (később középloki) helyettes kántor a Mária Magdolna-kápolna mellett lakott, tanított, harangozott, sőt a kápolnában gyakran kisebb ájtatosságot is vezetett. Szorultság esetén, és ilyen többször is adódhatott, mert a plébános a Gyimesi-szorosban, innen több mint 10 km távolságra lakott, keresztelt és temetett is.

Milyen közvetett bizonyítékaink vannak arról, hogy itt az 1820-as évek második felében és az 1830-as években iskolai munka folyt?

BACHMAN Ignác 1834-ben, mint loki kántor egy a BODOR Mihály részére kiállított igazolást, jegyzőkönyvet írt alá. Bizonyosága ez annak, hogy ő akkor is Gyimeslokon tevékenykedett.¹⁷

1836-ban Középlokon egy ANTAL György nevű férfi tanúkihallgatási jegyzőkönyvét rögzítette, készítette el. Az írás-olvasás mesteriségét, úgy véljük, ANTAL György a gyimesloki elemi iskolában sajátította el. Nevére ugyanis a csíksomlyói gimnázium anyakönyvében nem bukkantam.¹⁸

A gyimesloki iskola, tanító eredményes működésének meggyőző bizonyítékai még a azok a gyimesközéploki és felsőloki diákok, akik Csíksomlyón, a gimnáziumban folytatták tanulmányukat. A legelső BACHMAN József, magának a kántortanítónak a fia. (1826–28). 1828-tól a gimnázium tanulója lett BLÁGA Gábor, a dánfalvi születésű BLÁGA János és a borospataki TANKÓ Anna fia, aki a somlyói középiskolás éveit, végig kitűnő tanulóként végezve, 1836-ban fejezte be. Ekkor belépett Szent Ferenc rendjébe, majd a teológiai tanulmányai befejeztével, 1842-ben pappá szentelték. A ferencesek rendjében többször is fontos tisztségeket bíztak rá. (Definitor, többször gvárdián.) Eddigi tudásunk szerint ő az első gyimesloki fiatal, aki főiskolai végzettséget szerzett.¹⁹ (Mostanig úgy tudtuk, hogy az első, aki főiskolai, egyetemi képesítést nyert, TANKÓ Károly tanár volt. Ő 1905-től a somlyói, majd a csíkszeredai gimnázium tanulója. Az egyetem elvégzése után 1923–1925-ben ugyanannak a középiskolának a magyar–latin és román szakos tanára. A háborúban szerzett betegsége, sajnos, hamar elvitte.²⁰)

1836-ban Blága Imre, valószínű Gábornak az öccse is bekerült a somlyói középiskolába. 1836–1844 között végezte azt el. Később a delnei anyakönyvben mint delnei kántort és tanítót látjuk viszont. Az 1840-es évek első felében még két gyimesloki tanuló járt a gimnáziumba, BLÁGA István és BODOR György. Az utóbbiban a későbbi felsőloki jegyzőt ismertük fel.²¹

A gyimesbükki anyakönyv 1836-ban újból loki kántorként, majd egy év múltán, 1837. augusztus 15-én iskolamesterként, vagyis tanítóként („Ludi Rector”) jelzi Gyimeslokon BACHMAN Ignácot. A tanítómester kifejezés a helyettes kántor legfőbb tevékenységi területére utal.²²

Még egy bejegyzést érdemesnek tartunk itt előadni. A csíkszépvízi század parancsolatkönyvében 1829. július 8-i dátummal „az iskolába járó gyermekekről és leánkákról” közölnek névsort. Összesen 82 szépvízi fiút és leánykát írtak össze. Ugyanakkor viszont külön jegyzékbe vették a gyimesloki, ők Lunkát írnak, katona rendben lévő iskolás korú gyermekeket is. 5 fiú és 7 leányka neve került a jegyzékbe. (5 FARKAS, 2

PÁL, 2 FODOR, 1 BILIBÓK, 1 DOBOS, 1 GERGELY nevű gyermek.) Hogy ezek télen mind rendszeres iskolalátogatók lettek volna, azt erősen kétlem, mert a többségük legalább 4–5 km-re lakott a középloki iskolától. De néhány közülük járhatott iskolába.²³

Legfőbb tanúsága a BACHMAN Ignác gyimesloki oktató-nevelő munkájának az a jelentés, amelyet KONCZ Lázár, az akkori gyimesi plébános állított össze az 1837–1838-as iskolai év végén.²⁴ A latin nyelven írt rövid beszámolót magyarul idézzük: „Az iskolai felszerelésről, ellátásról a gyimesloki hitközösség, míg BACHMAN Ignác tanító évi 120 forintos fizetéséről a gyulafehérvári római katolikus püspökség gondoskodik.” Az utóbbi kitétel kapcsán is határozottan állíthatjuk, hogy 1823-ban a helyettes kántori és tanítói állás létesítésekor a püspöké volt a döntő szó. KONCZ Lázár plébános a továbbiakban felsorolja a tantárgyakat is. Az első helyet az ábécé-tanítás foglalja el. Második tantárgyként a római katolikus hit alapelveinek a tanítása szerepel. Harmadikként a plébános az olvasás és az írás szabályainak a tanítását említi. Az iskolások számát illetően az idézett forrás a következő adatokat tartalmazza: az iskolai évet 84 beírt tanuló kezdte, ebből 39 fiú, 45 leányka. A tanév végén BACHMAN Ignác iskolájába már csak 30 tanuló járt. Közülük tizenhárom fiúk, tizenheten leánykák.

A gyimesi plébános a tanítási év eredményességét a gyimesloki iskolánál közepesnek minősítette. Meglepőnek tűnhetik az, hogy a tanév BACHMAN Ignác iskolájában csupán 4 hónapnyi időt ölelt fel, december elejétől március végéig tartott.

Más korabeli elemi, triviális iskolákkal összehasonlítva, a tantárgyak közül itt hiányzik az evangéliumok magyarázata, továbbá a szerződések írásának a tanítása. De igen meglepő, hogy nem szerepel a tantárgyak között az aritmetika vagy, ahogyan akkorjában ezt a tantárgyat magyarul nevezték, a számvetés, bár egy 1829. évi, a püspökségről küldött rendelet előírja, hogy a tanulók legalább tudjanak magyarul írni és olvasni, ismerkedjenek meg a számtani fogalmakkal és sajátítsák el a római katolikus hit alapelveit, tör-

vényeit. Az is előfordulhatott, hogy egyszerűen csak elfelejtettek beírni még 2–3 tantárgyat. Állítható ez abból a tényből kiindulva is, hogy BACHMAN Ignác nem számított már kezdő tanítónak. E gondolatmenet lezárásaként ideiktatunk egy elemi iskolai órarendet és tantervet az 1845-46-os iskolai évből (l. 1. táblázat). A hátszegi iskola órarendjét és tantervét azért hozhatta el valaki a csíkszentmiklósi plébániára, mert azt követendőnek, példaértékűnek találta.²⁵

Nem tudjuk, meddig munkálkodott BACHMAN Ignác Középlokon. Az 1852-es, a felcsíki tanítókról szóló kimutatás készítője Gyimesbükkön találja őt tanítóként. Hibázhatott talán a kimutatás készítője is.²⁶

Mit tartalmaz a 3 osztályos, elemi (triviális) iskola tanterve? A hátszegi római katolikus felekezeti iskola 1845-46. évi, Csíkszentmiklóson talált tantervét közöljük:

A latin nyelvű tantervet igen sommásan, röviden fogalmazták meg. Néhány esetben találgatni lehet csupán, hogy mire is gondolhattak. A tantervből kiviláglik, hogy a történelem, földrajz benne helyet egyáltalán nem kapott. Az első iskolai év (osztály) első szemeszterében elsajátítandó tananyag ez volt:

A betűk ismerete és összekapcsolása, összeolvasása. A magyar (a német) nyomtatott betűk ismerete, olvasása. Szépírásból a magyar kisbetűs ábécé írásának az elsajátítása.

Hittanórán a vasárnapi imádságot, az angyal üdvözetet (Üdvöz légy Máriát) és az apostoli jelképeket, szimbólumokat tanulták meg.

Második félévben folytatták a betűk megismerését és összeolvasását, a magyar (és német) folyóírás (kézírás) tanulását. Szépírásból a magyar nagybetűs ábécé elsajátítása és néhány rövid (tömör) közmondás értelmezése képezte a megtanulandókat. Számтанból a szorzótábla szerepelt a tantervben. A hittanórákon a 10 parancsolat magyarázata, az egyház 5 parancsa, továbbá a 7 szentség fogalmának az ismerete alkotta a tananyagot.

A második év (osztály) első szemeszterében a kisiskolások a hit, remény és irgalmasság (felebaráti szeretet) fogalmát, valamint a magyar kiskátét ismerték meg. Számvetésből a

fejen történő összeadás és kivonás művelete volt a soron. Magyar nyelvtanból a névelő, főnév és melléknév (gyakorlat révén történő) felismerése szerepelt tananyagként. Szépírásból a táblán végeztek írásgyakorlatot, valamint az előljárókhöz (felettesekhez) címzett levélírást gyakorolták. A fiúk tanulták a ministrálást. Ezenkívül sokat olvastatták őket.

A második év (osztály) második szemeszterében hittanból az egyháznak a szentségekről és a keresztény igazságosságról vallott felfogását ismerték meg. Tanulmányozták még a magyar kiskátét. Számvetésből a főbeli összeadás, kivonás, szorzás és osztás képezte a tananyagot. Nyelvtanórán gyakorolták a névelőről, főnévről és a melléknévről tanultakat. A tanító bevette továbbá a tantervbe a táblai szépírást és a ministrálást.

A harmadik év (osztály) első szemeszterében hittanból a hit, remény és felebaráti szeretet (irgalmasság) tanítása volt a tantervben, továbbá a középső magyar káté (katekizmus) elsajátítása, valamint a következő vasárnapi evangélium magyarázata. A tanulókkal olvasás-gyakorlatot és írásgyakorlatot végeztek. A szépírási szabályait is megismerték, gyakorolták a helyes- és a diktálás utáni írást. Tantervükben szerepelt még a névszórágózás, és pedig a névelő, a főnév és a melléknév ragozása. „Irodalmi téma”: a nyugta- és kontóírás.

Második félév. Hittan: a szentségek és a keresztény igazságosság értelmezése. A középső magyar káté tanulmányozása. Számvetésből az összeadást és a kivonást, valamint a szorzás és osztás műveletét ismétlik át. Helyesírási gyakorlatot végeznek, tollbamondanak. Magyar nyelvtanból az eddig tanultakhoz hozzákapszódik a névmásrágózás, a melléknévek fokozása és az igeragozás. Ezek képezték tehát a római katolikus kisiskolások tananyagát. (1. táblázat)

A gyimesloki (Felsőlok és Középlök) egyházközség 1853-ban önállósult, különvált a gyimesbükkitől. Ettől kezdve, mintegy 30 éven át OLLÉ Elek plébános állott az új egyházközség élén. A kevés adat dacára is azt kell biztosra vennünk, hogy az 1850–60-as években a községben működött elemi iskola. E meggyőződésünkben

mege erősít az az ismert tény, miszerint OLLÉ Elek plébános pályája kezdetén az udvarhelyi gimnáziumban tanított, annak tanára volt. De forduljunk ORBÁN Balázshoz, aki azt írja, hogy HAJNALD Lajos püspök 1853-ban az addig filiaként létező Gyimeslokot függetlenítette Gyimesbükktől. „... csángóink meg is mutatták, mennyire áldozatkészek, mert... templomuk többé a híveket befogadni nem tudván, azt megnagyobbították, önerejükön új papi, kántori lakot és iskolaházat építettek, szent edényeket és öltönyöket csináltattak.” Azonban ORBÁN Balázs nem hallgatta el azt a negatív jelenséget, amely az akkori lokiakat jellemezte: „oly kevés közöttük az írástudó, hogy még a falusi előljáróság is alig tudja a nevét aláírni.” A csángók, pásztor nép lévén, idegenkednek az iskolától, és ennél fogva nem kedvelik sem a tudományokat, sem a mesterségeket, jegyezte meg ORBÁN Balázs.²⁷

Minden bizonnyal az első középlöki tanítónak a fia kellett, hogy legyen az a BACHMAN Károly, aki 1864-ben ugyanitt a jegyzői tisztséget töltötte be.²⁸

A gyimesloki egyházközség következő ismert iskolamestere SZÉKELY Antal, aki több csíki tanítótársával együtt 1858-ban kéri a püspököt, hogy engedélyezze a képesítő vizsgáik letételét.²⁹

1870–1873-ban Gyimesközéplökon FERENCZY Ignác a kántortanító. Valószínűleg kászónújfalvi születésű fiatalember, 1858–59-ben segédtanító Kászónújfaluban. Ugyanekkor magántanuló a csíksomlyói új tanítóképzőben. A vizsgákon gyengébb minősítést gyakorlatból kapott. A többi tárgyból jó és jeles a minősítése. 1859–1860-ban másodéves, de képesítő vizsgát, legalábbis Csíksomlyón, nem tett. Ekkor kászónjakabfalvi segédtanító. 1863–65-ben Tusnádon segédtanító. Középlökre tehát valamikor 1865 körül került.³⁰ 1873 elejétől kezdődően több mint 35 éven át SATA Mihály a kántortanítója a községnek. Ő Lövéte szülötte. Képesítővizsgát 1867-ben tett, Csíksomlyón. Ekkor homoróderemetei tanító. 1868-ban megnősült. Abban az évben Szentegyházalófaluban segédtanító volt. Ezt követően Csíkszentdomokoson folytatta tanítói mesterségét, hivatását.³¹

4. Az első magyar tanügyi törvény

Az EÖTVÖS József-féle, 1868/38-as számú első magyar tanügyi törvény a korábbi népiskolát 6 osztályos iskolává alakította át, ezentúl létrehozta még az ismétlő iskolát.

A népiskola megszervezésével ez a törvény a világi műveltséghez vezető út alapjait fektette le, s így az iskola a polgári fejlődés egyik biztosítója lett. A törvény a 6–12 éves korosztály számára elrendelte a tankötelezettséget, a 12–15 éveseknek pedig az ún. ismétlőiskolát tette kötelezővé. A korszak tanítósa nagy lendülettel látott munkához, a nép oktatásához. Az írástudatlanság felszámolása, az írás-olvasás megtanítása került a tanítói munka és érdeklődés középpontjába. EÖTVÖS József, a törvény alkotója úgy gondolta, hogy az állami iskolának jó példával, magas színvonallal kell előljárnia. Az állami elemi iskolákban folyó munka így jelentős hatást gyakorolt a felekezeti iskolákban folyó oktatásra. 1869-ben a népiskolák részére tantervet dolgoztak ki. Ezt később, 1877-ben, majd 1905-ben módosították, megújították. A tanterv az írás-olvasás tanításában az írva olvastató módszert ajánlotta. „Az első évben az írástanítás előzi meg az olvasást, úgy azonban, hogy minden betű és szó írását azonnali olvasás követi. A második évben az olvasástanítás előzi meg az írást”, hangzik a tanterv utasítása. A többi európai országban is ez volt a leginkább alkalmazott eljárás. Az 1877-es tanterv kifejté, mihelyt a tanító a beszéd- és értelemgyakorlatba foglalt hangoztatási elemeken átvezeti a gyermekeket, azonnal hozzáfog a legegyszerűbb betűíratáshoz.³²

A tantárgyak, amelyekre osztályzatot kaptak a tanulók, az 1874-75-ös iskolai évben a következők voltak: mindenekelőtt osztályozták az iskolás erkölcsi magatartását, a figyelmeséget és a szorgalmát. A tulajdonképpeni tantárgyak pedig ilyen sorrendben következtek: hittan, biblia, betűzés, olvasás, számolás fejből és írásban, hazai történelem, földrajz, polgári jogok és kötelességek, természettani és természetrajzi ismeretek, iratok fogalmazása, magyar szépírás, rajz, ének, gazdasági és kertészeti ismeretek. Érdekelhető, miszerint a szentkirályi iskolától vett

lista még eléggé hasonlít a hátszegi, valamint a csíki iskolák 1848 előtti tantervére. Módosulás észlelhető az 1877-78-as tanévtől: erkölcsi viselkedés, szorgalom, hit- és erkölcsstan, beszéd- és értelemgyakorlat, írás és olvasás, nyelv- és írástan, mennyiségtan (mérten és számtan), történet-tani tárgyak (földrajz, történelem, polgári jogok, kötelességek), természettani tárgyak (természetrajz, természettan, mezőgazdaság és kertészet), művészeti tárgyak (ének, rajz, testgyakorlás).³³

Az itt felsorolt tantárgyakat a csíkszentkirályi római katolikus felekezeti iskola anyakönyvből jegyeztem ki, de biztosra vehetjük, hogy ugyanaz a tanterv volt érvényben a gyimesközéploki felekezeti iskolában is. A legrégebb ilyen természetű gyimesközéploki adataim forrása egy V. osztályos bizonyítvány 1909-ből. A TANKÓ Imre (ANTAL) bizonyítványában a következő diszciplínák kapnak helyet: magaviselet, szorgalom, hit- és erkölcsstan, magyar olvasás, magyar nyelvtan, magyar helyesírás, számtan, földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek, természetrajz, szépírás, ének, rajz, testgyakorlás, gazdasági ismeretek. De az itt felsorolt tantárgyak mindenike természetesen nem szerepelt az első három osztályban.³⁴

Megjegyezni kívánjuk, hogy az 1868/9-es számú törvény lehetőséget adott a nemzetiségek nyelvén működő iskolák létesítésére, az 1868/44-es számú viselő törvény pedig autonómiát biztosított a román és a szerb ortodox egyházaknak, és az általuk patronált elemi oktatásnak.³⁵

SATA Mihály kántortanítóról, aki több mint 35 éven át tanított Gyimesközéplokon, az utolsó adatom 1907-ből van. Ekkor temették el 29 éves leányát, Borbálát. Felesége, a somlyói PÉTER Terézia már korábban elhunyt.³⁶

ANTAL Imre úgy tudja, hogy SATA Mihály 37 évet (1873–1910 között), a csíkmindszent NAGY Tamás mintegy 7 évet (1901–1907 között), FEJÉR Dénes 2 évet (1907–1909 között) szolgáltatta a középloki oktatást. A csíksomlyói születésű ORBÁN István 34 éven át munkálkodott Középlok szolgálatában (1909–1943). Kántortanítói hivatása itt vette kezdetét és itt is ért véget.³⁷ A 19. században, 1825-től az egész Gyimeslok, majd 1849-től Gyimesközéplok község

területén egyetlen iskola létezett, és abban csupán egy szál tanító oktatott. Világos, hogy az itteni gyermekek többsége leginkább az iskolától való nagy távolság, de sok szülő igénytelensége, maradisága vagy szegénysége okán nem járt iskolába, és maradt írástudatlan. PÁSZTOR György gyimesbükki plébános az 1878-79-es iskolai év végén azt jegyezte le, hogy a gyimesloki iskolánál 34 fiúgyermek és 26 leánya jelent meg a vizsgán. Az iskolakötelesek száma azonban 149 volt, tehát az iskoláskorúak 40,26%-a látogatta rendszeresen az iskolát. Ha viszont az egész Középlok területét tekintjük, akkor a valóság ennél sokkal rosszabb lehetett.³⁸

Az 1880. évi népszámláláskor feljegyezték az írástudók számát is. Gyimesközéplokon 104-en tudtak írni-olvasni. A község lakosságának a száma ekkor elérte az 1824 főt. A szomszédos Felsőlokon ugyanekkor 1390 lélekből csupán 24 ismerte az írás-olvasás tudományát. A 2236 főt számláló Gyimesbükkön 273 ember tudott írni-olvasni.³⁹

ENDES Miklós a Csík megye történetét tárgyaló munkájában arról számol be, hogy 1900-ban a gyimesközéploki iskolakötelesek 77,2%-a maradt távol az iskolától. Felsőlokon ez a szám 71% volt.⁴⁰

1909-ben az 1131 középloki tanköteles gyermek közül 325 nem látogatta az iskolát. Ez 28,70 %-os távolmaradást jelentett csupán. Az akkori viszonyokat szem előtt tartva, talán túl szép ahhoz, hogy el is higgyük.⁴¹

Az 1910-es népszámlálás azt mutatja, hogy Középlokon az írás-olvasás ismerete 30, 71, Felsőlokon 32,15, Gyimesbükkön 38,25%-ot ért el. Ezzel szemben Csíkszépvízen az írástudók a népesség 47,30%-át tették ki.⁴² Azzal, hogy 1906-ban Hidegségen iskola épült, javult Középlokon a beiskolázottság helyzete, nőtt az írástudók száma.⁴³

A kortárs csíkszentkirályi plébános, FERENCZI Károly (1875–1882) dolgozatában a könyvtár fontosságát fejtegeti, azt írja, hogy „sok ifjú, aki az iskolában szépen írt, olvasott, ma a nevén kívül alig tud egyebet leírni”. Azt figyeltek meg, hogy azok a fiatalok, akik valamikor elvégezték a falusi triviális, elemi iskolát, amiko-

rra felnőttekké, szülőkké lettek, újból teljesen vagy majdnem teljesen analfabétákká váltak. Ezen az iskolai és a népkönyvtárak segíthetnek, érvel a dolgozat szerzője.⁴⁴ A csíkszentkirályi plébános és mások megfigyelése hatványozottabban volt érvényes a gyimesloki fiatalokra, akik legfennebb akkor láttak írást, könyvet, amikor templomba mentek. Az iskola elvégzése után nem írtak és nem olvastak. 10 év valószínűleg elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy elszakadjanak a betűk világától, és teljességgel elfelejték az iskolában tanultakat.

Gyimesközéplokon 1907-ben a képviselőtestület községi könyvtár létesítését hagyta jóvá. Jelezzük ezt a döntést, mint a művelődés irányába tett lépést.⁴⁵ A *Brassói Lapok* 1908-ban a községben működő izraelita iskoláról tudósít.⁴⁶

1908 tavaszán Csobotfalván a csíki tanítók köri összejövetelén RÁCZ Lajos hidegségi tanító értekezést terjesztett elő. A címe: *Mit tehet az iskola, a tanító az alkoholizmus ellen?* (Negyven évvel korábban ORBÁN Balázs megfigyelte, hogy a csángók a szeszitalt csak kis mértékben fogyasztották.) A csíkszeredai lap a hidegségi iskoláról szólva, közli: annak ellenére, hogy azt a község építette és szerelte fel, az intézmény most mégis államosítás előtt áll.⁴⁷

Az iskolaház a tanítás nélkülözhetetlen anyagi feltétele. A Gyimesközéplokon lévő iskola, amelyről már szó esett, s ahol vélhetően a kántortanító is lakott, biztosra vehető, hogy faépítmény volt. A ma is létező, a kápolnapataki út és az országút találkozásánál emelt iskolaépület az 1868-as magyar népiskolai törvény hatályaba lépését követő időszak alkotása.

A gyimesbükki Domus História 59. lapján olvasható bejegyzés szerint: „1900. év július 22-én Gróf MAJLÁTH Gusztáv püspök kiszállt Gyimesközéplokra TOLDALAGI Sámuel udvari káplánja kíséretében (és) az általa 7000 forint költséggel felépített iskolaházat ünnepélyességgel felszentelte”.⁴⁸ A Mária Magdolna búcsúja napján átadott iskolaházban 2 tanterem, 1 iroda, továbbá 1 raktár kapott helyet. A középloki (megállói) iskolában, a két épületben összességében, úgy tűnik, 3, esetleg 4 osztályterem állt az oktatás szolgálatában. 1901-től

SATA Mihály idős tanító mellett (ha ő nem vonult már nyugdíjba) feltételezhető, hogy NAGY Tamás újonnan végzett csíkmindszenti fiatalember kezdte meg tanítói pályáját. Őt 1904-ben már biztosan Gyimesközéplokon találjuk. SATA Mihály kántortanítóról az utolsó adatunk 1907-ből maradt fenn.⁴⁹ Az is lehetséges, hogy SATA Mihályt 1909-ben a Csíksomlyón végzett fiatal ORBÁN István kántortanító váltotta fel. Ő 1943-ig szolgált ebben a tisztségben Gyimesközéplokon. NAGY Tamás, nem tudni pontosan mikor, Gyimesbükkre távozott. ORBÁN István a helyi felekezeti iskola tanítójaként kb. 1935-ig működött. Akkor a hatóság kitiltotta az iskolából. Ebben a durva döntésében a tanfelügyelőség arra hivatkozott, hogy nem ismeri eléggé jól a román nyelvet.⁵⁰

5. Impériumváltások (1918, 1940, 1944–47)

Az első világháború, majd az azt követő békeszerződés gyökeresen új helyzetet teremtett. Megváltoztatta a hatalmi és a gazdasági viszonyokat.

Az erdélyi románságnak a Gyulafehérváron tartott nemzetgyűlése 1918. december 1-jén egyebek között kimondta: „Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közgazgatással, kebeléből választott egyének által.”

A román kormány a következő esztendőben Párizsban aláírta a kisebbségi szerződést. A 9. cikkelye így hangzik: „Azok a román állampolgárok, akik a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi román állampolgár. Nevezetesen hasonló joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni, és azokat felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják, és vallásukat szabadon gyakorolják.” A 10. cikkely pedig ezeket rögzíti: „Olyan városokban és kerületekben, ahol a nem román

nyelvű állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy az ily román állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a román kormányt abban, hogy a román nyelv oktatását kötelezővé tegye.”⁵¹

A gyakorlat nagyon más irányba alakult. MIKÓ Imre írja, hogy az 1924-ben elfogadott román állami elemi iskolai törvény európai „hírnévre” tett szert azzal, hogy előírta: azok a román származású állampolgárok, akik elfelejtették anyanyelvüket, gyermekeiket csakis román tannyelvű iskolába irathatják be. A törvényeknek ez a kitétele elindította a származáskutatás és a névelemzés őrületét. Minden idegen, máshonnan idekerült és a legtöbbször hozzá nem értő, ez irányban képzetlen tanító a név és az eredetkutatás „szakértője” lett. És akiről a román tanítók kimondták a szentenciát, annak nem maradt más választási lehetősége, „joga”, mint román iskolába járattatni a gyermekét.

Másik hírhedt és jogsértő előírása a törvénynek az az ún. kultúrzonák kijelölése volt. 20 megyét soroltak ebbe a kategóriába. Közéjük tartozott Csík megye is.⁵²

Azok a tanítók, akik nem az illető kultúrzonából származtak, és vállalták, hogy legalább négy éven át az említett zónában tanítanak, 50%-os fizetésemelésben, egyéb külön kedvezményben és juttatásban részesültek. Itt közöljük Zamfir TURCUt, az egyik ilyen kultúrzonába, Gyimesfelsőlokra kinevezett tanítónak a kérését. Zamfir TURCUt később Középlokra, az állomási iskolához helyezték át.⁵³ Kinevezését követően Zamfir TURCU a tanfelügyelőségtől a törvény előírta járandóságát kéri:

Tanfelügyelő Úr,

Alulírott TURCU Zamfir tanító, a galaci C. NEGRI Tanítóképző 1926. év júniusi szessziójának abszolvensze, 1907-ben, március hónap 25-én a Covurlui megyei Foltești községben születtem. Nem lévén Csík megyei, kinevezésem a Bákó tartományi iskolakörzettől a harmadik helyre, a Csík megyei Felsőlokra szól, amely he-

teroglott (vegyes nyelvű) zónába tartozik, kérem tisztelettel, szíveskedjen közbenjárni a törvény szerinti helyen, hogy a törvény 159. szakasza II. bekezdésének megfelelően számomra utalják ki az utazási (kiszállási) előleget, amely a fizetésnek a kétszerese a plusz járulékokkal együtt, ismerve, hogy a megélhetés nehézségei nagyok, aztán pedig új lévén a tanügyben, ez a törvény biztosította jogom.

Megkülönböztetett tisztelettel

Z. TURCU

A Magyar Párt mindhiába fordult a Genfben székelő Népszövetséghez panaszai orvoslására, lényegében semmilyen lépés nem történt. Pedig Románia 1919-ben aláírta a párizsi kisebbségi szerződést.

A román hatóságok a trianoni békeszerződést követően, 1920 után minden egyes, korábban állami vagy községi iskolára menten rátették a kezüket és az oktatás nyelvét azonnal románra változtatták. De a román hatóságok nem érték be ennyivel. Az 1924-es, már jelzett tanügyi törvény életbe lépését követően a római katolikus, de más felekezeti iskolák működését is minden módon igyekeztek lehetetlenné tenni. Másfél évtizeden át valóságos hajtóvadászatot folytattak a római katolikus felekezeti iskolák felszámolásáért.

Legtöbb esetben a tanügyi hatóságok, amelyeket az állami erőszakszervek, a rendőrség, a csendőrség, a sziguranca, a törvényszék támogatott, segített, sikerrel számolták fel a magyar nyelvű felekezeti iskolákat, osztályokat és államosították azokat. Az 1920–30-as években a román állam, a megyei román tanügyi hatóságok iskola- és kultúraromboló módszerei leginkább a kollektivizáláskor alkalmazott eljárásokra, módszerekre emlékeztetnek.

Bár a római katolikus egyház 1919 őszén az egész Csík megyében, így a gyimesvölgyi iskolákba is magyar tanítókat nevezett ki, Gyimesbükben és Gyimesfelsőlokon az anyanyelvű oktatást rövid idő alatt teljességgel felszámolták. Középlokon a hidegségi és az állomási iskola jutott hasonló sorsra. Az ókirályságbeli tanítók, nem ismerve a magyar nyelvet, a gyermekek

anyanyelvét, leginkább az analfabetizmust, de mindenképpen a tudatlanságot terjesztették.⁵⁴

A felekezeti iskolák kemény állami ellenőrzés alatt állottak. A tantervet az állami iskola tantervéhez kellett igazítaniuk. Mind az állami, mind a katolikus egyház irányította elemi iskolákban a tanítás 7 osztályos volt. A 7 osztályos római katolikus felekezeti iskolában a következő tantárgyakat adták elő: hittan, román nyelv: román beszéd- és értelemgyakorlat, román olvasás és írás, magyar nyelv, magyar nyelvtani gyakorlat, számtan, mértan, történelem, földrajz, alkotmánytan, szépírási, rajz, ének, test- és katonai gyakorlat, gazdasági ismeretek és gyakorlat.⁵⁵

A gyimesvölgyi iskolák közül Középlokon a Megállónál sikerült a felekezeti iskolának megvédenie, megtartania az anyanyelvű oktatást. Az intézmény működésének tükré, az írásos források sajnos eltűntek. Lehet, hogy megsemmisültek. Emiatt csupán visszaemlékezések alapján, azok segítségével lehet némiképp rekonstruálni az itt folyó oktató-nevelő munka vázlatos történetét.

Hosszú időn át, 1909–1934 között a csíksomlyói születésű ORBÁN István volt itt a kántortanító. Úgy pontosítjuk ezt az adatot, hogy őt 1935 körül a tanfelügyelők, mivel szerintük nem tudott eléggé jól románul, kitiltották a felekezeti iskolából. Ebben a kéttanerős felekezeti iskolában tanított még visszaemlékezések szerint BORBÁTH István (1919–1920), RÁCZ Lajos, PUSKÁS Ágoston, ZAKARIÁS Dezsőné KERESZTES Cecília, FERENCZ Árpád.⁵⁶

1934 vagy 1935 őszén román tanfelügyelők jelentek meg az iskolában, átvizsgálták a naplót, és a BALIGA, BILIBÓK, BERSZÁN, BLÁGA, GYÖRGYICZE, HAJNAL, JÁNÓ, KULCSÁR, KARÁCSONY, NAGY, PREZSMER nevű gyermekeket sorba állították, és át-kísérték az állami iskolába.⁵⁷ Hasonló jelenetek később is megismétlődtek.

Egy felekezeti tanítói gyűlésen 1927-ben hangzott el a régi latin közmondás csíki változata. „Akit az istenek gyűlölnek, tanítónak teszik”, hangzik a latin közmondás. Újabb, csíki változata pedig így szól: „Akit az Isten szeret, népe tanítójává teszi”.⁵⁸ A felekezeti iskolák tanítóinak

a hatósági zaklatásokon kívül súlyos anyagi gondokkal is kellett küszködniük

A két világháború között a magyar anyanyelvű iskolák ellen évente meg-megújuló hajszaj indult. 1926 szeptemberében Csík megyében 21 magyar tanítót menesztettek az állásából. A helyi lap híradását vesszük át: „Féktelen hatósági hajszaj indult a felekezeti iskolák növendékei ellen. Névélemzéssel akarják elnépteleníteni az iskolákat.”

A *Brassói Lapok*ban 1934 őszén ezt olvashatták: „egyetlen kisebbségi tanító sem jutott Csík megyében álláshoz, sőt olyan sem, aki magyarul tudna.”⁵⁹

Nem mellőzhetjük ez alkalommal sem a Gyimesbükkön és Gyimesközéplekon az 1934. október 15-én történteket. Mert az események egyik kiváltó oka éppen az anyanyelvű iskoláztatás lehetőségének egyre durvább kiszorítása.

E két községben a baloldali (kommunista) irányítás, befolyás alatt álló Madosz ösztönzésére az erdő-, adó- és iskolasérelmek miatt zendülésre került sor. A következő év tavaszán hármat a résztvevők közül börtön- és pénzbüntetésre ítél a szerdai törvényszék. A legtöbbet, három hónapi börtönbüntetést, a középloki TANKÓ Imre VAJDÁRA rótták ki, ugyanis az „emlékiratnak” nevezett, papíron rögzített követelésben, kérésben, amelyet PÓRA Imrével magyarul fogalmaztak, arra emlékeztették a hatóságokat, hogy 1919-ben Párizsban Románia a kisebbségi szerződés aláírásával elismerte a kisebbségeknek az anyanyelv használatához való jogát az oktatásban is. A kolozsvári *Keleti Újság* a középloki követeléseit így foglalta össze: „tanítsák magyarul tudó tanítók a gyermekeket, töröljék el az iskolabírságokat, tartsák be a trianoni békeszerződés előírásait.”⁶⁰

1920–22-ben Középlekon az állomási iskolánál ANTAL Kálmán tanító nevét őrizték meg az írások. 1924-ben ugyanott találjuk BALÁZS Annát és DOBRESCU Dumitrát. Hidegségen BANDA Ioant és GYÖRGY Bélát. A Kápolnapatak-szádában lévő iskolán kívül a többi mind államosított intézmény. 1928-ban az állomásinál még feltűnik LÁZÁR Anna neve is. Hidegségen GYÖRGY Béla mellett ROȘU Nicolae és SIMIONESCU Elena van alkalmazásban.

1931-ben az állomási iskolánál négyen oktatnak. NAGY GALACZI János, SZABÓ Erzsébet, GYÖRGY Magdolna és Stelea GLIGA. Ebben az évben Barackoson állami elemi iskolát alapítottak, Hidegségen GYÖRGY Béla mellett Gabriel GLIGA neve olvasható a fizetési listán. Ugyancsak 1931-ben jelzik először óvoda létezését is a községben. (PETROVICI Lucreția az óvónő.)

1932-ben Barackoson NEGREA Ioan a tanító. Első ízben SAMARTEAN Toma személyében Háromkútra is tanítót küldtek. Az állomási iskola tanszemélyzete így néz ki: ANDRÁS Vince, GERGELY Aladár, Sebastian DOMNIȘOR és Turcu Zamfir. Ez utóbbit Felsőlokról helyezték ide.

Az állami oktatás Gyimesközéplekon az 1934–35-ös iskolai évben bővülést mutat, amely minden bizonnyal a felekezeti iskola rovasára történt.

A Megálló körzetében most első ízben tűnik fel két állami tanító, ANDRÁS Vince és GERGELY Aladár személyében. Hidegségen továbbra is GYÖRGY Béla, valamint CUCER Alexandru és RUSU Constantin működnek. A bükkhavasi tanítói állásról most szerzünk először tudomást a tanfelügyelőség listáján. Az új poszton Oana PETRACHE a címzetes oktató.

Átugorva négy évet, 1938-ban az Állomásnál TURCU Zamfirt, TÂNASE Dumitrát, TURCU Sebastianat, míg a Megállónál HORTENZIA Ioant, VASA Petret, Hidegségen GYÖRGY Bélát, ÁDÁM Máriát, BALÁZS Ottíliát, Barackoson PLOPEANU Constantint, Bükkhavason STÂNCULESCU Dumitrut és VASA Alexét találjuk az állami iskolahálózatban. Az 1939-40-es tanévben az állami iskolahálózatban Gyimesközéplek területén 10 tanítót alkalmaztak. Közülük egyetlenegy, GYÖRGY Béla volt magyar, a többiekéről nehezen hihető, hogy ismerték volna a magyar nyelvet.

1940 nyarán a Csík megyei tanfelügyelőség listáján 335 tanító neve szerepel, de ebből, ha 10 magyar, az is sok.⁶¹

Az a mód, ahogyan a tanügyi hatóságok megszervezték és működtették ezekben az évtizedekben az állami iskolahálózatot, nem vált a

tudományos ismeretterjesztés, az oktatás javára. Az állami iskolahálózatból a lakosság, a gyermekek anyanyelvét kitiltották, kizárták. Ha olyan pozitív tényt keresünk, amelyet ez a két évtized az oktatás területén hozott, akkor az a barackosi, bükkhavasi, továbbá a háromkúti iskolaalapítás volt. Különben az állami iskolák működése terén igen kevés az, amiben köszönet lett volna. Hozzájárult ahhoz, hogy Gyimesközéplek, az egész Gyimesvölgye a művelődés, a tudomány terén inkább lemaradjon, mint előrelépjen.

Az 1940-es évektől, a bécsi döntést követően változás állt be. Az 1942-43-as iskolai év adatai legalább részben megmaradtak. A gyimesközépleki felekezeti iskolában ekkor 3 tanító oktatott. A már nagy gyakorlattal és régiséggel bíró ORBÁN István kántortanító, SZÁCSA (SZÁCHA?) Anna és NÉMETH Teréz tanítónők. Az állomási iskolában KOVÁCS Gábor és felesége, KIRÁLY Ilona, továbbá CSÁSZÁRNÉ BÁNYAI Margit és MARTINI Győzőné LÁSZLÓ Júlia dolgozott. Farkaspallón, új alapítású iskolában ORBÁN András, Barackoson MÁRTON György és BOLDIZSÁRNÉ CSOMORTÁNI Anna volt alkalmazásban. A bükkhavasi iskola tantestülete SZEDERKÉNYI Júlia és VERESS Juliánna tanítónőkből állott. A hidegségi iskolánál a tanszemélyzetet egy házaspár: BERTHA Imre (János?) és BERTHÁné SZEDERKÉNYI Margit alkotta. A félreeső háromkúti iskolához RUSZ SÁNTHA Rozália kapott kinevezést.⁶²

Az 1944-45-ös év tragikus időszakot zárt le. A sok-sok emberéletben és anyagiakban regisztrált veszteség ellenére, mint mindig, az emberek jó részének a szemében a reménység szikrája is megcsillant. A tanítók a két világháború közötti időszak pozitív tapasztalatait és a régi tankönyveket felhasználva, mert újak nemigen voltak, végezték a munkájukat.

1945 decemberében a Megállónál a római katolikus felekezeti iskolában találjuk FERENCZ Árpád, FERENCZ Júlia, ZAKARIÁS Júlia (született ILYÉS), az állomási iskolánál GÁL Ferenc és MARTINI Júlia tanítókat. Barackoson JÁNÓ Erzsébet és KOVÁCS István, Hidegségen JAKAB Mihály és LAJOS Zoltán,

Háromkúton RUSZ SÁNTHA Rozália tanított. Csíkszeredában DUKA János és GÁL Sándor, mindketten régi ismerőseink, a csíki népművelés ismert alakjai a tanfelügyelők. Egy 1947 májusában készült listán a szeredai román tanfelügyelő még mindig feltüntette Középlekben a két román tannyelvű tanítói állást, a Megállónál a HORTENSIA Ioanét, valamint a PĂDUREANU Sofiát Hidegségen. 1948-tól, a tanügyi reform bevezetésétől az oktatásnak egy újabb, másik korszaka vette kezdetét.⁶³

Csíkszereda, 2002. 04. 09.

Jegyzet

1. Csíkszeredai levéltár (CsLT) 47/647/1745, 1748, 1751, 1754, 1762. évek. 47/649/1769, 72, 1780. évek. Csíksomlyói anyakönyvek. 47/523/64; 47/524/51, 238. Rákosi anyakönyvek; Csíkszentmiklósi plébánia levéltára. Az 1716. év iratai.
2. SZŐCS János: **ZÖLD Péter élete és munkássága. (1727–1795)**. In: *Acta – 1996/I*. 209–226. CsLT. 27/VIII/55/1748. Hegyeshavas Gyimesbükk és Gyimesközéplek területén van. –VERES Imre plébános fordítása.
3. ZÖLD Péter: **Notitia de rebus Hungarorum, qui in Moldavia et ultra degant...** In: Molnár János: *Magyar Könyv-Ház*. Pozsony, 1783. 415–416.
4. TELEKI Domokos: **Egynehány hazai utazások Le-frása**. Bécs, 1796. 82–83; TELEKI József: **Úti jegyzések**. Kiadja DOMOKOS Pál Péter. Kv. 1937/42.
5. ANTAL Imre: **„Tiszteleg adassék”**. Csíkszereda (1994), 60; Bákói Lt.: Gyimesbükki anyakönyv. 1785–1857. 3, 5, 7, 22, 34, 37, 39–40, 42–57, 61–62, 78, 108, 244; Csíkszentmiklósi plébánia lt. 1716. III. 2. 139/1742 (RAB J.), 169/1782; Csíkszeredai Lt.: 26 v/1761-69/58, 27/37/1782/12–13, 26, 27/LIX/1797/1, 27/LXXII/1803/52, 29/71/1773/79, 47/524/51, 738, 47/776/1794–1802/518, 562 98/1/130, 133, 150, 174, 186, 270. 98/2/48, 302/45/1858, 28/1029–1126/1842–1844; Csíkszeredai Megyei Könyvtár. Lts.: 164. 395/4, 205; Nagyszebeni Levéltár: Urbáriumok és konskripciók. 24, 52. sz.; Országos SZÉCHÉNYI Könyvtár: PESTY Frigyes helynévgyűjteménye. Csíkszék. 245. sz. (Csíkszentmihály és Gyimesfelsőlök)
6. LOSTEINER Leonárd: *Cronologia Chorographico-Topographica...* 1777. 56–57. Csíksomlyói ferences kolostor kéziratok könyve.
7. SZŐCS János: A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csíkszékben. In: **A többség kisebbsége**. Csíkszereda, 1999. 124–128, 137–140.
8. Magyar Országos Lt. (MOL). F: 51. Az 1785–86-os csíkszéki urbárium. Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Csíkszépvíz: **Az első magyarországi népszámlálás. (1784–1787)** Bp. 1960. 362–364; Bákói levéltár. Gyimesi plébánia anyakönyve. 1785–1857; CsLT. 47/653. Csíksomlyói anyakönyv. 1799/1
9. BUNEA, Augustin: **Statistica românilor din Transilvania in anul 1750**. Sibiu 1901. 11–12; ENDES Miklós: **Csik-, Gyergyó-, Kászon-szék (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig**. Bp. 1938. 338; **Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Transilvaniensis. MDCC-CXLVIII**. 58. (1848); **Schematismus...** (1882). 67. Mária Terézia az 1772. április 18-i rendeletével jelentést kért a templomépítésről. A kápolnát 1783-ban szentelték fel. RIPAROLIS Vince szerzetes 1764. IX. 3-án misézési jogot nyert. Ezt Gyimesen magánházban végezte.
10. KOSÁRY Domokos: **Művelődés a XVIII. századi Magyarországon**. Bp. 1983. 95, 275, 429, 450; TAKÁCS György: **Aranykertbe aranya**. Bp. 2001. 27–125.

11. CsL. 72/782. **A csíksomlyói gimnázium anyakönyve. 1770–1846.** Az anyakönyv lapjai számozatlanok voltak. Gyimesiek a következő években szerepelnek az anyakönyvben: 1770, 1775–82, 1797–1804, 1821–22, 1826–36, 1836–44.

12. CsL. 98/1/150. Szépvízi falujegyzőkönyv. (1812–1825). 150.

13. Csíkszentléleki plébánia levéltára. Protocollum. 1821–1855/9.

14. Gyimesbükkii plébánia: Domus História. SZEPESSY Ignác erdélyi püspök. (1820–1827). Egyházmegyéjében támogatta az iskolai ügyet. A Gyulafehérvári papneveldeben bevezette a román nyelv tanítását. A Domus História szövegéből úgy tűnik, mintha a püspök eredetileg a gyimesbükkieknek szánta volna az ajánlatát. A minden egyházi és más művelődési központtól távolabb lakó gyimeslokiak megragadhatták és kihasználhatták az adódó alkalmat, a kápolna mellé kántori lakást és iskolát építettek.

15. CsL. 72/782/1801. Uo. 47/776/569. Csíkszentmiklósi anyakönyv.

16. CsL. 47/209/50–51, 157–158. Delnei anyakönyv. Uo. 47/524/163, 47/525/2, 14, 267, 275–79. Rákosi anyakönyv.

17. CsL. 29/VIII/6/1834 (vicekántor).

18. CsL. 30/III/154/1836 (ANTAL Gy.).

19. ANTAL Imre: **Gyimesi krónika.** Bp., 1992. 105–106; P. GYÖRGY József: **A ferenciek élete és működése Erdélyben.** Kv., 1930. 121, 123, 327, 333, 486. BLÁGA Gábor (szerves neve János) 1819. VI. 19-én született Középlokon. 1836. IX. 24-én beöltözött ferences szerzetesnek. 1842. VII. 31-én pappá szentelték. 1898. I. 5-én Szászsebesen hunyt el. 1850–54-ben az alsóporumbáki plébánián szolgált. 1854–1868 között a szászsebesi, 1868–71 között a szászvárosi kolostor főnöke. 1873-ban Gyulafehérváron, a ferencesek képviselőtében az erdélyi római katolikus státusgyűlés tagja. 1883–86-ban az erdélyi ferences rendtartomány tükára, 1868–70-ben, 1883–86-ban definitor, vagyis a tartományfőnök helyettes; VESZÉLY Károly: **Az erdélyi római katolikus püspöki megye autonómiaja.** Gyulafehérvár, 1893. 85; CsL. 72/782/1826–1836.

20. **Az erdélyi római katolikus státus csíkszeredai főgimnáziumának Értésítője az 1923–24-ik iskolai évre.** Csíkszereda, 1924. 23, 28. Ugyanaz az **Értésítő** az 1924–25. évre. 16, 19. TANKÓ Károly is a megálló felekezeti iskolában kezdte tanulmányait.

21. CsL. 72/782/1836–1844. Csíki Székely Múzeum. Gyimesfelsőlók falujegyzőkönyve. 1854–1894. 11.

22. BL. A gyimesi római katolikus plébánia anyakönyve.

23. CsSZM. Ltsz. 6312/105/181. Szépvízi parancsolatkönyv.

24. BL. A gyimesbükkii római katolikus parókia protokolluma. 1822–1854/1838.

25. Csíkszentmiklósi plébánia levéltára. 1845–46-os iratok; BL. A gyimesbükkii plébánia protokolluma. Az 1829-es év. Az iskolátogatást illetően megjegyezzük, hogy például Tusnádon 1837–38-ban 36 tanuló kezdte az iskolai évet és 24-en fejezték azt be. Lásd a csatószegei protokollumot.

26. CsL. 65/19/26/1852. VII. 9. BACHMAN Ignác akkor már 67 éves lehetett.

27. BEKE Antal: **Az erdélyi egyházmegyei papnevelde történeti vázlata.** Gyulafehérvár. 1870. 134, 149; ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása.** II. Pest, 1869. 78; **Schematismus venerabilis cleri Diocesis Transilvanien-sis. MDCCCLXXXII** (1882). 68.

28. PESTY Frigyes: **Helynévgyűjteménye.** Csíkszék. Főlió 245/405–406. Országos SZÉCHÉNYI Könyvtár Kézirattára.

29. CSÁSZÁR László: **Csikrákos község történelmi és néprajzi adatai. In: A Csíki és Gyergyói Múzeum Közleményei.** Csíkszereda 1957. 71.

30. CsL. 47/354/107–109, 115–116. Gyimesloki anyakönyv. FERENCZY Ignác 1858–59-ben 22 éves. Gyimesloka 1865-ben vagy utána nem-sokára kerülhetett. Lásd a csíksutnádi anyakönyv IV. kötetét. 1857–1873. 24–25, 226, 230, 234. A régi tusnádi anyakönyvekre az 1990-es évek közepén MIHÁLY Zita kolleagóim Veresben bukkant rá. Az anyakönyveket a második világháború óta őrző GERGELY Sándor családjánál találta meg. Az adatokért köszönetet mondok GERGELY SÁN-

dor családjának és MIHÁLY Zitának. FERENCZY Ignác 1875-ben szépvízi tanító. Lásd a csíkszentmiklósi plébánia levéltárát.

31. CsL. 47/656/1868/39, 4–5, 9–10, 24–28. Csíksomlyói anyakönyv. 179/1. A csíksomlyói tanítóképző anyakönyve. SATA Mihály 1867-ben a P. Simon Jukundián igazgatóból, ORBÁN Bertalan segédtanárból, valamint ERÁNZOSZ Jeremiás eszperesből álló bizottság előtt tette le a képesítőt. Kitérő osztályzatot kapott hittanból és egyháztörténelemből, jelesre minősítették latinból és németből, jó osztályzatot adtak neki magaviseletére, nevelés- és oktatástani vizsgájára, továbbá a számtanra. Az iskolai könyvek gyakorlati alkalmazását, valamint a mezőgazdasági ismereteit dicsőretnésként értékelték. Dicsőretnést kapott énekudására, énekkésziségre, szép- és helyesírására. Közepesen ítélték viszont orgonajátékát. A diplomája a kántortanítói hivatás gyakorlására jogosította fel. Uo. 47/345/121/1842. 108–116. Az sem kizárt, hogy SATA Mihály az 1872–73-as iskolai évet Középlokon kezdte. Lásd 47/354/38–39, 47/585/151. 1871–72-ben SATA Mihály Szentdomokoson helyettes tanító.

32. MÉSZÁROS István: **A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája és topográfiája.** 1996–1996. Bp. 1996. 54–55; **A magyar olvasás tanítás története.** Bp. 1990. 97–100.

33. CsL. 458/1–4, 12–13. A csíkszentkirályi iskola anyakönyvei.

34. CsSZM. Történelem részleg. Leltárszám 29. (TANKÓ I. A.)

35. MÉSZÁROS István: **Mióta van tankötelezettség? In: Iskolatörténeti kaleidoszkóp.** Bp. 1989. 85–89.

36. Gyimesközéploki polgármesteri hivatal. Anyakönyvek. II. 1907. I. 4.

37. ANTAL Imre: **Adatok Gyimesközéplok község topográfiájához.** In: **A Csíki és Gyergyói Múzeum közleményei.** 1957. 30. Adatait két helyen is pontosítottam. Sajnos korabeli írott forrás nem áll a szükséges mértékben rendelkezésünkre; CsL. 179/9/1895–1907/4–13. Uo. (a csíksomlyói tanítóképző iratai.) 6/1 (A tanfelügyelőség iratai).

38. Gyimesbükkii plébánia. Domus História. 1879/34

39. Recensámuntal din 1880. (Cluj) 1997. 180–181, 356–357. Középlokon a lakosság 5,70%-a, Felsőplokon 1,72%-a, míg Gyimesbükkben 12,21%-a ismert az írás-olvasás elemi tudományát. A felsőlóki iskola alapításáról nincsen adatunk. Az első írásos említése az 1883–84-es iskolai évből van, amikor a községi képviselőtestülettelől azt kéri a tanító, hogy a lakbért, az évi 30 forintot fizesse a község. Tűzifa helyett pedig adjon évi 15 forintot. A község választott testülete megállapította, hogy „a tanító lakása nem felel meg a célnak”, és egyben bizottságot alakít, hogy kivizsgálják „az iskola keletkezésétől történetét alapján” a szükséges teendőket. Ebből arra következtethünk, hogy a felsőlóki iskolát az 1868-as népiskolai törvény életbe lépését követően építhették. Ez „államilag segélyezett községi iskola volt.”

40. ENDES Miklós: i.m. 461.

41. *Csíki Lapok.* 1909. IX. 15.

42. **A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása.** Bp. 1912. 386–387.

43. CsL. 7/6343/1906/78–80. (Hidegségi iskola)

44. Csíkszentkirályi plébánia. Domus História. II. 51.

45. CsL. 7/6343/1907/213.

46. *Brassói Lapok.* 1908. II. 4.

47. ORBÁN Balázs: i.m. 78. *Csíki Lapok.* 1908. IV. 8., X. 12.

48. Gyimesbükkii Domus História. 59 (1900). A 2000. év júniusának 17. napján a MAJLÁTH Gusztáv Károly püspök költségén emelt épületen ünnepélyes külsőségek közepette feliratos táblát lepleztek le. Erre az ünnepségre készült ennek a dolgozatnak az első változata. A *Csíki Lapok* 1900. VII. 25-i száma írja, hogy a július 22-én elhelyezett márványtáblán ez áll: „Építtette Székelyi gróf MAJLÁTH Gusztáv Károly püspök. Tervezte PÁPAI Sándor. 1899–1900.” A 2000. évi emléktábla BODÓ Levente szentgyeházi szobrász alkotása. A megemlékezés szervezői: TANKÓ Gyula igazgató, NAGY Imre polgármester és a középloki tantestület.

49. Gyimesközéploki polgármesteri hivatal. Halotti anyakönyvek. II. 1907–1916/1907. I. 4.

50. ANTAL Imre: **Gyimesi krónika**. Bp. 1992. 109–112; BORBÁTH István Gusztáv, MOLNÁR János, ORBÁN Zoltán tanítók-tanárok visszaemlékezése.
51. MIKÓ Imre: **Huszonkét év**. Bp. 1941. 265, 270 (Reprint).
52. MIKÓ Imre: i.m. 49–52.
53. CsLt. 6/4/1925–1926. IX. 18/26.
54. MIKÓ Imre: i.m. 303–306. *Csíki Lapok* 1919. XI. 19., 1920. XI. 30.
55. CsLt 458/1926/38. A csíkszentkirályi római katolikus felekezeti iskola iratai.
56. BORBÁTH István Gusztáv, MOLNÁR János, ORBÁN Zoltán tanítók-tanárok visszaemlékezése.
57. ANTAL Imre: **Gyimesi krónika**. Bp. 1992. 111–112.
58. *Csíki Lapok*. 1927. V. 27.
59. *Csíki Lapok*. 1926. IX. 26., *Brassói Lapok*. 1934. X. 4.
60. SZŐCS János: **Gyimesvölgy százéves háborúja**. In: *A Hét*. 1977. VIII. 5. **Adatok a gyimesvölgyi parasztmozgalmak történetéhez**. In: *Acta Harigintensia*. I. Csíkszereda 1980. 115–118.; *Brassói Lapok*. 1935. IV. 15.; *Csíki Lapok*. 1935. IV. 14.; *Keleti Újság*. 1935. I. 28.; *A Nép Újja* (1934. XII. 1.) című baloldali lap közli egy csoport kápolnapataki fiatal levelét. „Kedves Ifjú Magyar Testvérek! Mi, gyimesközéploki ifjak e vidéknek legterméketlenebb részében lakunk, ahol semmiféle gabona nem terem, csak a faiparból élünk. De most az is nehezen megy, mert sem az anyagért, sem a munkáért nem adnak semmit, inkább csak ígérnek, vagy legföljebb csak bonokat kapunk... Továbbá, mint tudjátok, kedves magyar testvérek, nincsenek magyar egyesületeink, sem pedig kultúránk, és többszörösen el vagyunk nyomva. Először társadalmilag, ...* harmadszor mint ifjak. Ifjú testvéreink, ha mi egységesen összeállunk, tudunk magunkon segíteni. Hozzatok szólnunk hát, gyimesközéploki ifjú testvéreink, hogy gyűljetek mindnyájan körénk, akik megalakítottuk a M(a)D(o)Sz. helyi ifjú gárdájának tíz tagból álló ideiglenes intézőbizottságát. Név szerint az alábbiak: TANKÓ János P(ÓRA), TANKÓ Péter V(AJDA), TANKÓ György I(stváné), TANKÓ János A(NTAL), TANKÓ Fülöp K(OCSÁK), TANKÓ Bálint A(NTAL), TANKÓ István V(AJDA), TANKÓ Ferenc Gy(örgyé), TANKÓ András S(OLYMOS), BALIGA János Gy(örgyé).” Megjegyzem, hogy TANKÓ János PÓRA, a cikk szerzője elmondta nekem, hogy a csillaggal jelölt helyen „másodsor mint nemzetiség” állott, de a szerkesztő ezt kihagyta.
61. CsLt. 6/1–6, 19, 33, 35, 49, 53, 57, 68, 79, 90, 98, 106, 125, 139, 149, 152, 167, 186 (Megyei tanfelügyelőség iratai).
62. CsLt. 7/2/33, 48. Az 1942-43-as iskolai év.
63. CsLt. 6/167, 185.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. Szerk. megj.)

Întemeierea și dezvoltarea școlii din Lunca de Jos (Gyimesközéplok), jud. Harghita (1825–1948) (Rezumat)

Zona trecătorii Ghimeș din munții Ciucului s-a populat abia începând cu sec. al XVIII-lea. Lucrarea parcurge istoria școlii din localitatea Lunca de Jos, începuturile învățământului eclesiasc de aici, urmările reformelor școlare și al evenimentelor politice majore, până la naționalizare.

The School Foundation and Its Development from Gyimesközéplok (Lunca de Jos, Harghita County) (1825–1948) (Abstract)

The transient zone of Gyimes from the mountains of Csík were inhabited only after 1700. The paper presents the history of the local school in Gyimesközéplok, the beginnings of the ecclesiastical education, the consequences of school reforms and of the major political events until nationalization.

óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8–9	Betűismerés, betűfoglalás, szótagolás, olvasás	Hittan	Betűismerés, betűfoglalás, stb.	Rekreáció	Hittan	Diktálásbeli írás stb.
8–10	Főbeli számvetés	Főbeli számvetés	Diktálásbeli írás a helyesírás szabályai szerint		Főbeli számvetés	Vasárnapi evangélium és szentlecke magyarázata
	[Délután]					
2–3	Az életben előforduló legsüksége- sebb oklevelek készítése	Betűismerés, betűfoglalás, szótagolás, olvasás	Táblai számvetés		Betűismerés stb.	Szépírás
3–4	Táblai számvetés	Táblai számvetés	Oklevelek készítése		Ministráció. A leánykák olvasásában (való) gyakoroltatása	Főbeli számvetés

1. ábra A hátszegi római katolikus triviális iskola órarendje és tanterve, 1845–46 (Csíkszentmiklósi plébánia levéltára).

A zilahi WESSELÉNYI-kör története

(Kivonat)

Zilah szabadkőműves körét a kolozsvári Unio páholy zilahi tagjai hozták létre, többségükben a helybeli nagymúltú református középiskola jeles tanárai. A kör 1907 és 1937 között tevékenykedett, elsősorban az első világháború előtt. A dolgozat a kör fennmaradt dokumentumait mutatja be.

*

A hagyomány úgy tartja, hogy Zilahot a honfoglaló magyarok alapították.¹ A város neve szabályos hangváltozások útján alakult át a vidék *Szilágyság* elnevezésévé.² Az István király korában alapított szentkirályi kolostor már korán emlékezetessé tette Zilahot. 1370-ben Nagy Lajostól városi kiváltságlevelet kapott, 1538-tól tartozik Erdélyhez. Földesurai között említhetjük meg RHÉDEY Ferencet és SERÉDY Zsófiát, báró ANDRÁSSY Istvánt, CSEREY Farkast, báró WESSELÉNYI Miklóst. A várost többször feldúlta ellenség: tatár, labanc, osztrák, román. 1919-ben hősies helytállásával kivívta magának a „legbátrabb város” (urba fortissima) nevet. Polgárai ugyanis fegyverrel védelmezték a várost, addig is, míg a székely hadosztály a segítségére vonulhatott.

Zilah nevezetessége az ősi iskola. A reformátusok már 1600-ban kollégiumot alapítottak, és ez a később WESSELÉNYI-kollégiumnak elnevezett országos hírű intézmény egészen 1946-ig szolgálta a magyar nevelésügyet. Az iskola alapját az erkölcs, a tudás és a hazaszeretet adta. Diákjai között sok kiválóság akadt. Leghíresebb közülük ADY Endre, ADY Lajos és BÖLÖNI György. Tanárai között olyan kiválóságok akadtak, mint GYARMATHY Sámuel, az összehasonlító nyelvtudomány megalapítója.

1800 és 1810 között tanított a zilahi református kollégiumban. A nagyhírű tanári kar legtöbb tagja egykor maga is a kollégium diákja volt. Ismerjük meg a jeles tantestület néhány képviselőjét!

A költő testvére, ADY Lajos a kollégiumban kezdte „szakvizsgázott tanárként” tanári pályafutását. A szépírástól a matematikáig mindenféle tantárgyat tanított. Őt jelölték a tanári értekezletek jegyzőjének.

BÉCSER János rajztanár 1866-ban született, április 1-jén, a szepesmegyei Strázsa községben. Tanárként a szegény tanulók élelmezéséről ő gondoskodott. A későbbiekben átvette a konviktus vezetését.³ Mindemellett még maradt ideje arra is, hogy kivegye a részét a zilahi kaszinó életéből. Annak választmányi tagja lett.

Dr. BOTH István magyar-görög-latin-filozófia szakos tanár a kolozsmegyei Mákón született 1862. április 9-én. A széles látókörű, tudós tanár elnökölt az önképzőkörben, miután öt esztendei gyakorlattal a kisújszállási református gimnáziumból meghívták Zilahra.

DOBAI Sándor számtan-természettan-teremtudomány-latin-görög szakos tanár 1870. augusztus 15-én, Zilahon született. Ez a sokoldalú tanár egyben ellátta az ifjúsági zenekar felügyelői tisztségét, és a történelmi és „philológiai” vagyis irodalmi múzeum őre is volt.

FÓRIS Miklós magyar-latin-görög szakos tanár 1871. december 5-én született, Zilahon. Erre a fiatal tanárra bízták a tanári kézikönyvtár kezelését.

1899-ben választották igazgatóvá az iskola egykori kitűnő diákját, KINCS Gyulát, aki történelem-görög-latin szakos tanár volt, és az a kollégium igazgatói tisztségét is betöltötte. Zilahon született, 1859. augusztus 26-án.

Dr. KINCS Miklós kórházi orvos, KINCS Gyula testvére volt az iskolaorvos. Időnként énektanítást is folytatott.

NAGY Sándor mennyiségtan-fizika szakos tanár Szatmárnémetiben született, 1875. június 14-én. Filozófiát és földrajzot is tanított. A szegény tanulók segélykönyvtárának őre, előjárósági jegyző, és mint a tantestület legfiatalabb tagja az említettek közül, az iskolai kirándulások szervezését is ő végezte.

* Budapest, Király u. 27., H-1072

A tanárok három kivételével valamennyien tagjai voltak az Országos Református Tanár Egyesületnek és az erdélyi Református Egyházkerület Közgyűlésének, presbiterekké választották mindegyiket. Mindezek a tények részletesen megismerhetők a kollégium évkönyveiből. Amit azonban az évkönyvek nem tartalmaznak, az, hogy a felsorolt nyolc nagynevű tanár szabadkőműves volt. A szabadkőművességükre vonatkozó ismereteket a levéltár kiadatlan irataiból tudhatjuk meg.⁴

Mi a szabadkőművesség lényege, miként keletkezett?

A szabadkőművesség a feltörekvő polgárság mozgalmaként alakult szervezetté. A középkori építőcéhek hagyományaira is épülve magasatos célokot: a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméit tűzte zászlajára. Tagjai számára a haza szolgálatát megtisztelő, szent kötelességként írta elő.

Az újkorban 1717. június 24-én, Lodonban alakult szervezetté. Még a 18. században elterjedt az angol gyarmatokon, Európában, majd a többi világrészen is, az egész világon. Magyarországon is hamarosan megjelent. Az első magyarországi páholy Brassóban alakult, 1749-ben, „Zu den drei Saulen” címen („A Három Oszlophoz”). Nem sokkal ezt a történelmi eseményt követően Erdély több városában is kezdett kialakulni a szabadkőművesség, Nagyszebenben, Csíkszeredában, Kézdivásárhelyen, Kolozsvárott és másutt.

Az öntökéletesítésen kívül, ami a 18. századi szabadkőművesség legjellegzetesebb működési formája volt, főként a kultúra támogatásával tették emlékezetessé tevékenységüket. Több tudományos társaságot alapítottak, kéziratokat adtak ki, a színészetet támogatták, és számos más üdvös módon végezték szabadkőművesi munkájukat.

A francia forradalomtól való félelemben Ferenc császár az egész birodalom területére betiltotta 1795-ben a szabadkőművességet. Így a virágzó magyarországi páholyok is kényszerűen beszüntették működésüket. A némaság éveit követően a rövidéletű 1848-as fellángolást követően csak a

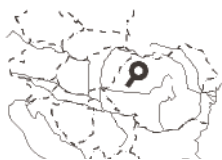
19. század hatvanas éveiben alakulhatott újjá a magyar szabadkőművesség hazánkban. Kolozsvárott 1886-ban alakult meg a már nevében is a hazafiasságra utaló Unio páholy. Az Erdélynek Magyarországgal történő egyesülését, „unio”-ját választották páholynevének, vagyis a március 15-i 12 pont utolsó követelését.

Az Unio páholyának olyan kiváló szellemek voltak a tagjai, mint dr. FABINYI Rudolf, a kolozsvári egyetem kémia tanszékének alapítója, az első magyar kémiai folyóirat alapító szerkesztője, FADRUSZ János, aki többek között a kolozsvári Mátyás király-szobor alkotójaként véste be nevét a művészettörténetbe, dr. GENERSIICH Gusztáv biológia professzor, dr. JANCSÓ Elemér irodalomtörténész, JANOVICS Jenő színgazgató, dr. KIRKNOPF Gusztáv evangélikus és dr. RAVASZ László református püspök, SÁNDOR József, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület elnöke, gróf TELEKI László, TÓTH-FALUSI József és VÁSÁRHELYI Boldizsár református püspök, valamint sok más kiválóság.

A rendkívül tevékeny páholy működése a játékonyaságon, a műveltség terjesztésén, a közérkölcsök javításán, a kivándorlás elleni küzdelemben és a nemzetiségi kérdés rendezésén kívül új páholyok alapítására is kiterjedt. A páholy felvételi anyakönyvébe háromszáznál is több tagot jegyeztek be.⁵

A nevek között tíznél lakhelyként Zilahot jelölték meg. BÉCSER János, dr. BIKFALVI István ügyvédjelölt, báró DIÓSZEGHY Zsigmond, DOBAY Sándor, KINCS Gyula, dr. KINCS Miklós, NAGY Sándor, ZILAHI Nándor zilahi lakos volt. Hétnek a nevével már találkoztunk az iskola tanárai között. A többiek is a kollégium diákjai voltak valaha. Gyermekük ekkor, 1907-ben is a kollégiumba jártak. Csak báró DIÓSZEGHY Zsigmond (született 1866. augusztus 15.), a város polgármestere, valamint ZILAHI Nándor, Krasznahorváton, 1868. július 16-án született biztosítási ügyvéd nem tanított a kollégiumban.

A Zilah és Kolozsvár közti, mintegy nyolcvan kilométeres távolság miatt a páholy zilahi tagjai nehézségekkel találták szemben magukat az Unio páholy életében való részvételben.

Zilah városának sajátos ügyeit is önállóan tudták jobban megoldani.

Ezért dr. FABINYI Rudolf akkori főmester⁶ és SÓLYOM János titkár 1907. november 25-én levélben kérte a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholyt, a magyar szabadkőművesek főhatóságát, hogy engedélyezze Zilahon a most felsorolt tíz zilahi szabadkőműves, ahogyan ők mondták, „testvér” számára az Unio páholy körének a megalakítását. A kör ugyanis kevesebb feltétel teljesítését kívánja alapítótól, mint a páholy. A kör rendtartásában olvasható, hogy céljaik megegyeznek a szabadkőműves alkotmányban rögzített emberbaráti, filozofikus és haladó gondolatokkal.

Az 1907. augusztus 10-i értekezlet jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy a kör alapításának eszméjét az Unio páholy indítványozta, „mert ilyen módon működésük és munkálkodásuk a királyi művészet⁷ érdekében sokkal hathatósabb és sikeresebb lesz.”

A kör tagjai nevében KINCS Gyula szólt. Elfogadták a kör működési szabályzatát „és kimondták, hogy a megalakítandó szk.: kört⁸ a nagy WESSELÉNYI-ről, kinek egész élete és működése a szk.:ség céljaival és munkálkodásával legteljesebb összhangban volt a nélkül is, hogy ő szk.: lett volna, a „WESSELÉNYI sz.: kör”-nek nevezi el.”

NAGY Sándor, az iskolai értekezletek buzgó jegyzője a körben is betöltötte ezt a tisztséget. A kör elnökévé KINCS Gyulát választották. BOTH István dr. is kapott egy szavazatot, nyilván KINCS Gyuláét. „A megejtett szavazás eredménye szerint a kör titkárává egyhangúlag FŐRIS Miklós t.:⁹ választották”, KINCS Gyula egykori tehetséges tanítványát.

Hamarosan összeállították az új kör „rendtartását”. Ez, bár nagyon hasonló a többi kör rendtartásához, magán viseli a tagok tanári szemléletét. Már-már olyan, mint egy iskolai rendtartás: kimondja, hogy céljaik azonosak a szabadkőművesi alkotmányban rögzítettekkel, részletezi a választások menetét, majd más köröknél kézzelfoghatóbban tűzi ki a feladataikat: „vitakozást indít a szabadkőművéséget érdeklő kérdések fölött: megállapodásait igyekszik végre-

hajtani, s e tekintetben a testvéreknek adott megbízást időről-időre számon kéri.” Ez teljesen a tanári szokást tükrözi!” Alkalmat nyújt tagjainak szabadkőműves szellemű kérdések fejtegetésére.” Legalább kéthetente összegyűlnek, terveik szerint.

A kezdeti időszak az alakulás feladataival telt el. Először is meg kellett szervezniük működésük kereteit. Valamiféle „fedőszervet” kerestek összejövetelük számára. Így írja le ezt az 1909. évben készített páholytitkári jelentés a Nagypáholy számára:¹⁰ „A kör még április 13-án megtartotta ugyan alakuló értekezletét, de nem foghatott azonnal rendszeres munkához. Már az alakuló értekezleten tisztában volt ugyanis a kör minden tagja azzal, hogy ha ez igen kicsiny s igen kíváncsi városkában, ha legalább addig, míg a szervezkedés nehézségein át nem esünk, nem rejtjük el körünket az illetéktelen kíváncsiság elől, a szk.:ségről elterjedt téves nézetek miatt olyan közvélemény alakulhat ki ellenünk, amely a közélet egyik vagy másik terén való működésünket vagy egészen lehetetlenné tenné, vagy legalább megnehezítené. Mert hiszen egyik vagy másik kezdeményezés már amiatt is népszerűtlenné lehetne, hogy az szk.:tól jön.

Vármunk s keresnünk kellett oly expedienst, mely a tt.¹¹ feltűnés nélkül való munkáját lehetővé tette. Ezt meg is találta DIÓSZEGHY Zsigmond tv.:¹² abban, hogy a zilahi telepés-gyermekek oktatására egy külön tanügyi bizottságot választott, mely a telepés-gyermekek oktatására különös gondot fordítson. E bizottságba a kör 10 tagját választotta be, s ma már e profán címen tartják meg értekezleteiket a város tanácstermében.”

Ám ott, ahol tehettek, igyekeztek a szabadkőműves célokért dolgozni. Ennek tekintélyes részét alkotja az a munka, melyet a testvérek mint egyszersmind a Szilágy vármegyei WESSELÉNYI-Egylet c. kultúregyesület tagjai annak kebelében a vármegyei népoktatás előbbre vitele, közelebről, az analfabéta-tanítás folyamok sikere érdekében végeztek.

Végül az iparos továbbképző tanításfolyam létesítése és vezetése, amiről alább a 2. sz. alatt lesz szó.

Tekintve az értekezletek csekély számát, csak egyetlenegy előadást sorolhatunk az érdeke-

sebbek s élénkebb eszmecserét keltők közé, a BOTH István dr. szónok tv.: -ét annak a vitának az ismertetéséről, amelyet a Kolozsvár keletén¹³ dolgozó Unio szks¹⁴ 1909. II. 22-én tartott együttes munkáján hozott megállapítások a László király, Prometheus, Haladás, Szabolcs stb.¹⁵ részéről provokált.¹⁶

WESSELÉNYI kör. Profán intézményeink közül az iparosok továbbképző tanítási-folyamának helyi létesítésére volt sikeres hatása körünknek, amennyiben némely tv.: sürgető biztatása jelentősen hozzá (sic) járult, hogy a helyi ipartestület, miután tagjaival az eszmét megkedveltette, folyamodott a m. kir. Technológiai Iparmúzeumhoz ipari továbbképző tanítási-folyamnak Zilahon való rendezése végett. A tanítás – amely most csak általános irányú ugyan – dec. 3-án kezdetét is vette egyik tv.: -ünk vezetése a két más tv.: -ünk és egy profánnak tanítói működése mellett.”

Közben gondosan eleget tettek a szabadkőművességgel együtt járó kötelezettségeiknek. Tetteik alapján három fokba sorolták szokás szerint a tagokat, és a kör tagjai szorgalmasan léptek egyre magasabb fokokba. Megválasztották a tisztségviselőket. Már a jelentésből kitűnt, hogy dr. BOTH István a páholy egyik fontos tisztségviselője, szónok lett. A kincstárosi teendőket BÉCSER János látta el. A jegyzőkönyvet, a jelentést NAGY Sándor írta továbbra is.

A tisztségviselőket évente újraválasztották. Csak 1911-ben történt változás. Az újonnan felvettek közül választottak titkárt, BALÁZS Árpád árvaszéki ülnök személyében.

1910. november 6-án vették fel még dr. SZAPLONCZAY BERGER Gyula kórházi igazgató főorvost, KORÉNYI Endre fogtechnikust, HALMÁGYI Albert városi főjegyzőt és NAGY Károly királyi tanfelügyelőt, továbbá PALLAY M. Béla dr.-t, királyi közjegyzőt, a debreceni KÖRÖSI CSOMA Sándor páholy tagját, valamint dr. SOMOGYI Endre ügyvédet, aki egyedül volt tasnádi lakos a társaságban. A többiek valamennyien Zilahon laktak. A kör létszáma tizenhatra növekedett. Az új tagok egyike sem volt a WESSELÉNYI-kollégium tanára, de látni fogjuk, hogy mégis legtöbbjük valamiféle kapcsolatba került a neves intézménnyel.

Mint gyakorlott tanár, KINCS Gyula a „fokozatosság” elve szerint a későbbi években igyekezett a kört megismertetni az egész szabadkőművesség tevékenységével, és bekapcsolta a kör tagjait a működő magyar szabadkőművesség vérkeringésébe. Külső támogatást nemigen kaptak, inkább ők próbáltak részt venni Zilah társadalmi életében, elveiknek megfelelő módon. Így ír erről a fennmaradt 1910-es évi hivatalos páholytitkári jelentés:¹⁷

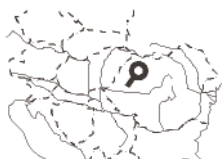
„A WESSELÉNYI szk.: kör helyiség hiánya miatt a f. évben csak 10 értekezletet tartott. Ugyanis csak profán cím alatt, mint „a zilahi gyermektelep tanügyi bizottsága” tarthat üléseket a városházán. Amde a városháza a f. évben nagyobb arányú restauratio következtében nem nyújthatott helyet számunkra, más helyen összegyűlnünk pedig nemcsak az Alapszabály tiltotta, hanem a köteles óvatosság is.

Az értekezleteken arra fektették a főhangsúlyt, hogy megismerjék azokat az eszméket, célokat, amelyek a magyar szk.: -ség egyetemét mozgatják és irányítják. Ezért az előadások is nagyrészt a jelzett körből vették tárgyukat.

Az előadások közül jelentősebbek voltak a NAGY Sándor tv.: -é, amely a COMENIUSnak a felekezeti célok ellen irányuló állásfoglalását ismertette, és a BIKFALVY István dr. tv.: -é, amely a KAZINCZYnak az Országos Ismeretterjesztő Társulat szervezésére vonatkozó tervét mutatta be.

Mindkét előadásból tanulságokat és megállapodásokat szűrt le az értekezlet. Az elsőnél azt, hogy a COMENIUS álláspontjához csatlakozik, azzal a megszorítással, hogy ott, ahol különben sem állami, sem községi iskola nem áll rendelkezésre, támogatandónak tartja a felekezeti iskolát is. – A másodiknál azt, hogy, ha a KAZINCZYtól megfelelő tájékoztatást nyerünk, az ismeretterjesztés munkáját ezen a vidéken maguk a tv.: - fogják a kezükbe venni.

Igen érdekes eszmecsere fejlődött ki az elnök tv.: amaz indítványa fölött, hogy a *Világ* c. lapot támogatunk kell, mert néhány kifogást leszámítva egyebekben tényleg a szk.: -ség magasabb érdekeit szolgálja. Hogy pedig ez a támogatás milyen mérvű, erre szolgáljon némi tájékozásul az, hogy a régebbi 10 tv.: mindenike

járatja a lapot, a 16 tv.-ünk 11 részvényt jegyzett az EÖTVÖS részvénytársaságnak. Ezenkívül a tvv.: profán előfizetőket is szereztek.

WESSELÉNYI kör. Újabb profán alkotása a körnek nincs, az is, mely tv.-eink kezdeményezésére lépett életbe, az ipari továbbképzés, amelynek első folyama ez év tavaszán szép eredménnyel végződött be, újabb, II. tanítási folyamatot nem kapott a kereskedelmi kormány támogatása híján. – Legfőleg ezt jegyezhetjük fel, hogy pár tv.-ünk egész lélekkel s eddig biztató sikerrel támogatta azt a tervet, hogy városunk gyönyörű, Meszes nevű hegyén egy munkásszatórium létesüljön.

A kör maga – ez lévén célunk, hogy mielőbb egy kis tőkét gyűjtsünk – jótékony célra igen keveset áldozhatott: de a tagok szerény anyagi helyzetük mellett igyekeztek tőlük kitelhetőleg áldozni. A *Világnak* már említett támogatásán kívül az **Egészség Naptár** s más szk.: művek útján pedig – profánok bevonásával is – a napközi otthont segítette.”

Szépen gyarapodott a kör vagyona: 27 koronáról 130 íkorona 44 fillérre nőtt.

Az 1910–13-as évről a levéltár mindössze KINCS Gyula körelőnöknek egy 1912. jan. 21-én kelt levelét őrizi, amelyben a választások jegyzéséhez szükséges nyomtatványokat kér.

Feltehető, hogy a kör élete szokott tevékenységével folytatódott. 1914-ben már a szokásos évi választás alkalmából megváltozott a szónok személye: NAGY Károly lett az új választott tisztségviselő. Egyébként az 1910-ben már hivatalban volt vezetőket választották újjá.

A háború kitörésének évében a kör tevékenysége békésen indult, a szokásos menetben. Előadásokat tartottak pedagógiai kérdésekről, iparos továbbképző tanfolyamokat rendeztek, akárcsak eddig. A WESSELÉNYI-kollégium működésébe bekapcsolódott a kör nem-tanár tagja is, KORÉNYI Endre fogtechnikus. A szegény tanulókat díjtalan kezelésben részesítette, és ellenőrizte az egész diákság fogait.

BÉCSER János tanár éppen a fordítottját végezte: az iskolában nyert tapasztalatait hasznosította a sebesültek ételmezésében. Ekkor ugyanis már sebesült-kórház működött Zilahon.

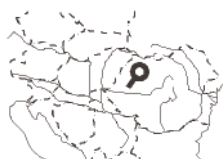
A kör két orvos-tagja ingyenesen látta el gyógykezelésüket. A katonák hátramaradott családtagjait a kör, főként a tagok nőrokonainak segítségével, tehát a „nővérekkel” gondozásába vette, de a katonák számára is küldtek meleg ruhákat, és ügyeltek a segélyek igazságos szétosztására. Támogatták a Vörös Kereszt Egylet zilahi fiókját. Feltűnő, hogy az előző évekhez képest mennyire megnövekedtek a kör kiadásai. A vagyon azonban év végén megközelítően annyi maradt, mint az előző években, tehát a tagok igen áldozatkészen járultak hozzá anyagiakban is a kör munkájához.

„Az elmúlt év folyamán tartott értekezleteinken előadásokat tartottak: NAGY Károly tv.: a népoktatásunk reformjáról, FÓRIS Miklós tv.: az ifjúságnak szks szellemében való nevelése és a középiskolai reform tárgyában. Az 1913–14. évi iparos továbbképző tanfolyamon három testvérünk: FÓRIS Miklós, NAGY Sándor és BALÁZS Árpád tvv.: részint igazgatói, részint előadói minőségben részt vettek.

WESSELÉNYI

KORÉNYI Endre fogtechnikus tv.-ünk a WESSELÉNYI-főgimnázium növendékeinek fogazatát esetről-esetre díjtalanul megvizsgálja, a szegény tanulókat ingyen kezelte és kezeli.

A háborús viszonyokkal kapcsolatosan a kör a következő tevékenységet fejtette ki. kincstárából a bevonult katonák elmaradottjai számára a legnagyobb szükség idején, akkor, amikor az állami segélyezés még meg nem indulhatott, 100 K-t adományozott, az országos és helyi bizottságokban, amelyeknek a feladatuk a segélyek igazságos megállapítása volt, a tv.: az első hívásra mindannyian részt vettek. A nővérek néhányan a napközi otthonok segélyezésével a gyermekvédelemre is áldozatkész figyelmet fordítanak: a katonáknak meleg ruhával való ellátásából valamennyien sajátkezü munkájával is kiveszi a részét: többen a katonák áldott állapotban itt maradt feleségeit is gondozásban részesítik: sokan, mint önkéntes ápolónők is dolgoznak a sebesült katonák felgyógyulásán: ott vannak a két kórházban ételkiosztásnál és más munkánál: étellel, itallal, gondozással fogadják az érkező sebesülteket, s bizonyára még sok oly áldozatot hoznak a saját

zsebükből, amelyekről tudomással sem bírunk. Két orvos tv.: SZAPLONCZAY Gyula dr. és KINCS Miklós dr. a két sebesült-kórházban dolgozik, felajánlva tudását és munkáját. BÉCSER János tv.: pedig a Vörös Kereszt Egylet zilahi fiókja által fenntartott kórházban a sebesültek élelmezésével járó nehéz és sok körülményt igénylő munkát vállalta magára. A kör elhatározta továbbá, hogy a Vörös Kereszt Egylet zilahi fiókja részére 100 K-t adományoz. A sebesült katonák részére pedig szivargyújtó szekrényeket állított fel.¹⁸

A Nagypáholy Szövetségának a páholyokhoz 1915. április 24-én javaslatot juttatott el a teendőkről.¹⁹ Ebben a Március páholy megfogalmazásában célul tűzte ki, hogy:

1. A háború utáni időkre egységes programot kell kidolgozni a társadalom számára.

2. Irányító, tanácsadó szereppel, a nagyközönség részvételével egyletet kell alapítani.

3. A rokkantakat segíteni kell.

Erre hivatkozik KINCS Gyula, a WESSELÉNYI kör elnöke 1915. május 9-én keltezett levelében a nagymesterhez intézve sorait.

„Hatalmas²⁰ Nagymester Tv.:!

Hivatkozással a Szimbolikus Nagypáholy 12155-1915. sz.a. megküldött javaslatára, jelentjük, hogy körünk f.h. 6-án tartott értekezletén tárgyalta a javaslatokat. Az azokban körvonalazottat elfogadva elhatároztam, hogy minden szabadkőművesi erejével részt vesz a memorandum, különösen annak III. szakaszában jelzett feladatok megvalósításában.

Szívünk egész melegevel, nem lankadó munkakedvvel arra törekszünk, hogy Zilah keletén a Szövetség fiókját megalakíthassuk. Az előtt.: sz.:sz.:²¹

Zilah, 1915. május 9.

KINCS Gyula
elnök

BOLLA János
titkár.”

A kör a többi szabadkőműves szervezethez hasonlóan kivette részét a háború okozta bajok orvoslásából. Gondoskodtak a katonákról: a harctéren és a kórházakban, a hátramaradott családtagokról, az árvákról és az özvegyekről. Zilahon

hadiárvaház létesítését határozták el. Különös felelősséggel karolták fel a rokkantak ügyét.

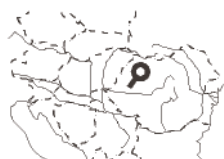
Az esztendő utolsó napján nagy csapás érte a kört, mert vidám társaság körében KINCS Gyulát váratlanul elérte a halál. Ekkor vették észre a kör tagjai, hogy az utóbbi időben mennyi izgalom érte szeretett elnök-igazgatójukat, hiszen kedves tanítványait sorra ragadta el az értelmetlen halál a háborúban. Ennek lehetett áldozata KINCS Gyula. Az 1915. évi titkári jelentés így szól:

„A kör a múlt évben törekvését oda irányította, hogy enyhítse azokat a sebeket, amelyeket az irtó harc ütött részint a hazánkért fegyverrel küzdő katonáinkon, részint azok itthon maradtóit: özvegyein, árváin.

Működési körünk szűk határain belül igyekeztünk mindent megtenni, ami e tekintetben módunkban állott. A Vörös Kereszt zilahi fiókja által fenntartott kórházban, valamint a vármegyei kórházban sebesült katonák nyertek ápolást, találtak gyógyulást. – Az előbbiben DIÓSZEGHY Zsigmond báró tv.: az elnöki, KINCS Miklós dr. tv.: az orvosi, BIKFALVY István dr. tv.: a gondnoki, BALÁZS Árpád tv.: a pénztárosi teendőket végezte, – a közkórházban SZAPLONCZAY Gyula dr. tv.: kórházi igazg. főorvos teljesítette humánus orvosi kötelességét. A nővéreink látták el részben az ápolónői teendőket, ők gondoskodtak a katonák karácsonyáról, szeretetadomány gyűjtéséről. A kör továbbá felkarolta a rokkant katonák ügyét is. Elhatározta, hogy a rokkant katonák részére minden összejevetel alkalmával gyűjt: az így keletkező alpból a háború végén első ízben a saját vármegyebeli rokkant katonákat fogja segíyezni. – Különös figyelemben részesítette a hadi árvák ügyét és BALÁZS Árpád tv.: indítványára elhatározta, hogy Zilahon egy hadi árvaházat létesít a vármegyei árvaszék tartalékalapjának és más vármegyei alapok igénybevétele mellett.

Az elpusztult kárpáti falvak újjáépítésére, illetőleg az építendő Kőművesfalva költségére 80 Koronát fordítottak.

Végül a legnagyobb fájdalommal kell jelentenünk azt a nagy veszteséget, amely körünket váratlanul a porig lesújtotta. – KINCS Gyula tv.:ünk, körünk megalapítója, érdemekben gaz-

dag elnöke, a múlt évi dec. hó 31-én az örök keletbe költözött.²² KINCS Gyula a magyar szakszervezet egyik legkimagaslóbb oszlopa, szövetségünk igen értékes láncszeme volt. Elhunyt a mély gyászba borított mindnyájunkat. Értékes munkálkodása, őszinte, egyenes jelleme, önzetlen tv.:i szeretete örök példakép lesz mindenkor.²³

Az ör.:kel.-be költözött KINCS Gyula tv. emlékét egy alap létesítése által örökíti meg.”

A kör tagjai szabadkőműves hagyományok szerint az özvegy mellé álltak. 1916. január elsejének estjén értekezletre gyűltek össze. Elhatározták, hogy KINCS Gyula tv.: emlékét méltó módon megörökítik. A *Szilágyság* című lapban néhány nap múlva az egyik tag fogalmazásában felhívás, gyűjtőív jelent meg, hogy „az elköltözött érdemeinek megörökítésére egy olyan iskolai ösztöndíjfalap gyűjtését” kezdik meg, „amely szegény gyermekek tanulmányait segíti elő.” A profán vezető férfiaktól aláírt felhívásra hamarosan nagy összeg: 5800 korona gyűlt egybe.

Ugyanez az értekezlet megbízta NAGY Sándort azzal, hogy KINCS Gyuláné előtt tolmácsolja a kör együttérzését. A társaság szónoka megemlékezett a háború szörnyűségeiről:

„Ahol a gyűlölség uralkodik, ott a szeretet bújdosóvá lesz!” Egyetlen vigaszt tud mondani a gyászoló özvegyhez: „Aki meghal, most boldogabb az élőnél!”

A kopszót a gyászokcsitól a sírig a szabadkőművesek vitték. Közülük ADY Lajos, a budapesti Hungaria páholy tagja mondott sírbeszédet.

Az 1916-os év KINCS Gyulára való emlékezéssel telt el a WESSELÉNYI körben. Február 18-án az értekezleten elhatározták, hogy KINCS Gyula sírját méltó módon megjelölik – erre máris 900 koronát gyűjtöttek –, és április 12-én gyászünnepségen emlékeznek halott elnökükre. Délután 6 órakor ennek keretében a kör tagjai nőrokonokkal felkeresték a sírt, és ismét NAGY Sándor tartott beszédet.”

Az esti fél kilenckor kezdődő ünnepségen már csak a kör tagjai vettek részt. FÓRIS Miklós emlékezett. Ecsetelte, hogy milyen pótolhatatlan veszteséget okozott a körnek KINCS Gyula halála, de a WESSELÉNYI-kollégium

munkája is megváltozott. A köztudat az intézmény értékét, sorsát hozzá kapcsolta elválaszthatatlanul.

A haláleset követően a kör hamarosan új vezetőséget választott. Erre vonatkozik BALÁZS Árpád levele – feltehetően az Unio anyapáholyhoz –, melyben a választáshoz szükséges nyomtatványokat kéri 1916. január 19-én.

„Kedves Tv.:!

Nagy a mi veszteségünk, de nagy a vesztesége az egész szövetségnek, mert egy ritka értékes láncszemét veszítette el.

Elárvult körünk elnöki tisztét legközelebbi értekezletünkön töltsük be, s hogy ezt megtehessek, szeretettel kérjük a tisztújításhoz szükséges nyomtatványok megküldését alábbi profán címemre.

Tv.:i üdvözléssel a WESSELÉNYI szks kör megbízásából:

BALÁZS Árpád
várm. árvaszéki ülnök.”²⁴

1916. január 25-én lefolyt a választás. Elnökké NAGY Sándort, szónokká BALÁZS Árpádot, titkárrá HALMÁGYI Albertet, kincstárossá KORÉNYI Endrét választották.

Az Unio páholyának csakhamar elküldték a választás eredményét:

„Kedves Tv.:! 1916.január 31.

A küldött irományokat megfelelő kitöltés után mellékelve tudatom, hogy körünk profán címe ezután a következő lesz:

„HALMÁGYI Albert városi főjegyző
Zilah”

Tv.: i üdv.:

Balázs Árpád
szónok tv.:”

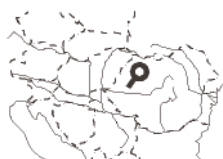
Az új vezetőséggel a kör KINCS Gyula szellemében működött tovább.

Az ország szabadkőműves életébe tevékenyen bekapcsolódtak:

„Zilah kel.:²⁵ 1916. május 19.

Hatalmas Nagymester!

1420–1916. számú fölhívásra jelentem, hogy körünk az anya- és csecsemővédelem kérdését a f. évi június hó 6-án tartandó munkára tűzte napirendre. Az eredményről jelentést teszünk.

Az ezen kérdéssel foglalkozni kívánandó ttv.: és nővérek, valamint profánok névjegyzékét beterjesztem.

Tv.: sz.: ü.: e.: sz.: sz.í.

HALMÁGYI Albert titkár²⁶

Már előzőleg széleskörű szervező tevékenységet fejtettek ki az ügy érdekében a szabadkőművességen kívül állók között. Nyomatványt adtak közzé. Ezen megjelölték azt a szervezetet, amelyik segítséget kíván adni a nemes feladat elvégzéséhez. Az egyik lapon gyűjtötték egybe a szabadkőművesek és nőrokonaik névsorát, a másik lap a kívülállókat nevezte meg.

„WESSELÉNYI Kör, Zilah kel.: 1916. május 15.

A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy anya- és csecsemővédelmi bizottságának Bp.

A csatlakozásra felhívható egyesületek:

Az egyesület neve: Zilahi nőegylet.

Elnök: Báró DIÓSZEGHY Zsigmondné (nővér).

Bejelentő: WESSELÉNYI kör.

Érdeklődő tv.: ek és nővérek.

1. NAGY Sándor főgimnáziumi tanár Zilah
2. FÓRISZ Miklós
3. BALÁZS Árpád várm. árv. ülnök
4. HALMÁGYI Albert városi főjegyző
5. KORÉNYI Endre fogtechnikus
6. Dr. KINCS Miklós városi orvos
7. NAGY Károly kir. tanfelügyelő
8. NAGY Sándorné
9. BALÁZS Árpádné
10. HALMÁGYI Albertné
11. KORÉNYI Endréné
12. Dr. KINCS Miklósné
13. NAGY Károlyné
14. Báró DIÓSZEGHY Zsigmond polgármester
15. Báró DIÓSZEGHY Zsigmondné

A másik névsor:

1. Dr. BARTHA Nándor kir. közjegyző Zilah
2. Dr. KAISLER Imre ügyvéd
3. ...
4. KARDOS Béla árv. ülnök
5. UNGER Gézánné, kir. jbró felesége
6. STEIGER Józsefné, MÁV-főellenőr felesége
7. KOVÁCS Sándorné kir. tanfelügyelő
8. GYENGE Mihályné, kir. tvszéki bíró felesége

9. KÖVÉR Sándor polg. isk. ig.

10. özv. ORBÁN Károlyné, építész özvegye

11. MÁTÉ Ferencné, iparos felesége

12. SZÍJGYÁRTÓ Györgyné, iparos felesége

13. SILY Juliska polg. isk. tanítóné

14. SZABÓ Sándor ált. isk. ig.

15. DERZSI Gáborné, főrendőr tanácsos felesége

16. Dr. SZABÓ Jenőné, p. ü. titkár felesége

17. ZOMBORI Jenőné, kir. bírósági végrehajtó felesége

A kör évi jelentésének mintegy a fele szól az elhunyt KINCS Gyuláról és a szabadkőműveseknek a róla szóló megemlékezéseiről. A titkári jelentés többi része a kör jótékony, emberbaráti munkájáról számol be. A háború áldozatait vették pártfogásukba, előadásokat tartottak, fogyasztási szövetkezetet alapítottak. A művelődést segítették. Mindent megtettek azért, hogy a kör továbbfejlődhessen páhollyá. Munkájuk hatóköre túlment a kör zárt falain. Így írtak a titkári jelentésben:

„Az 1916. évi köri működésünk a szomorúság jegyében indult. A kör megalapítója s kezdettől fogva érdemes elnöke, KINCS Gyula, az új esztendőre virradó éjjel váratlanul az örök keletbe költözött. KINCS Gyula ritka értékes láncszeme volt a szks szövetségnek. Elmúlása nagy veszteséget jelent nemcsak körünknek, hanem a szkség egyetemének is. Mint a helybeli ref. főgimnázium igazgatója újjáteremtette a kálvinisták ősi WESSELÉNYI-kollegiumát, s a szövetségben úgy, mint a profán életben mindenütt, helyt állott: ahol kötelességét teljesítenie kellett. (Emlékezetének gyászértekezleten is adóztak.) Az itt elhangzott beszédeket FÓRIS Miklós tv.:ünknek a KINCS Gyula szks működéséről írott magvas ismertetésével együtt az ugyancsak FÓRIS Miklós tv.í.-ünk által szerkesztett füzet alakjában is kiadtuk. E füzet egy példányát mostani jelentésünkhöz mellékeljük. (Továbbá profán egyének bevonásával egy jótékony alapítvány létesítését határozták el. Ez alap – melynek kamatai egy szegény sorsú tanuló egyetemi kiképzésének költségeit lesz hivatva fedezni – egy év leforgása alatt 6100 koronát ért el, ám a gyűjtés még mindig folyamatban van. A

körünk továbbá elhatározta, hogy KINCS Gyula örök nyughelyét a zilahi temetőben méltó emlékekkel is megőrökíti. (E célra a kizárólag ttv.: között indított gyűjtés máris szép eredményt mutat fel.)

Egyebekben körünk 1916. évi munkásságát az alábbiakban részletezzük:

Az immár harmadik esztendeje dúló világháború reánk hárult kötelességeket kiki tehetése szerint iparkodott teljesíteni. A Vörös Kereszt Egylet zilahi fiókja kebelében KINCS Miklós dr. és SZAPLONCZAY Gyula dr. orvos ttv.: a sebesültek ápolása, gyógyítása körül fejtettek ki áldásos működést. BALÁZS Árpád tv.ünk, mint az egylet pénztárosa teljesítette kötelességét. A nővérek részint a sebesültek ápolása körül, részint a helybeli nőegylet kebelében a fájdalmas enyhítése, a nyomorgók, éhezők, fázók segítése körül buzgólkodtak.

A hadiárvák ügyét sem tévesztették szem elől, a ttv. BALÁZS Árpád tv.ünk indítványára hadiárvák segélyalapja megteremtését határozták el. Kezdeményezésünkre a vármegye tartalék-alapjának kamataiból ily alap létesítését elhatározta, s ez alap jelenleg még a további gyűjtés stádiumában áll.

NAGY Sándor eln.: tv.ünk az Uránia iskolai mozgószínház igazgatója egy előadás jövedelméből 721 090 ft juttatott a szegény sorsú egyetemi hallgatói segély(á)lpja javára.

A rokkant-ügyet is felkarolták, amennyiben a már korábban létesített ily rendeltetésű alapokat minden összegjövételünk alkalmával gyarapítottuk. (Megkezdtük, továbbá, eln.: tv.: indítványára páholyépítő munkálatainkat.

Őfelsége I. Ferenc József elhalálása felett érzett mélységes gyászunk jeléül gyászertekeletet tartottunk.

Előadást tartott: KARDOS Béla tv.: „A szkség célja, jövője és kötelessége” címen.

Profán alkotásként megemlíjtük a jól bevált Zilah és vidéke fogyasztási szövetkezetet, melynek létesítése és vezetése körül BÉCSER János és HALMÁGYI Albert ttv.: szereztek érdemeket. Alakulóban van egy gyümölcserősejtő és feldolgozó szövetkezet is. Ebben HALMÁGYI Albert, BALÁZS Árpád és KAISLER Imre dr. ttv.: buzgólkodnak.²²⁷

A nehéz viszonyok ellenére a kör vagyona közelítően nem változott. Az 1917-es esztendő szokásaiknak megfelelően a vezetőségválasztással kezdtek. Jan. 16-án az 1. sz. munkatábla²⁸ szerint NAGY Sándor elnök irányítása alatt 8 főnyi tagság ült össze ebből a célból. Kimentette magát NAGY Károly, DOBAI Sándor, KORÉNYI Endre, dr. SOMOGYI Kálmán. Eszerint a kör teljes létszáma ebben az évben 12 fő volt. A többiek nyilván katonai kötelezettségüknek tettek eleget. Ellenőr dr. KINCS Miklós, NAGY Sándor és HALMÁGYI Albert volt. A választás során nem történt változás. Ismét NAGY Sándor lett az elnök, BALÁZS Árpád a szónok, HALMÁGYI Albert a titkár és KORÉNYI Endre a kincstáros.

1918-ban is csak a vezetőségválasztó ülés jegyzőkönyve maradt fenn az Országos Levéltárban.²⁹ Az értekezletet NAGY Sándor elnök, majd FÓRIZS Miklós vezette. Hat fő volt jelen mindössze. Távol: NAGY Károly, BÉCSER János, SZAPLONCZAY Gyula dr., KARDOS Béla, dr. KAISLER Imre. Ellenőr: KINCS Miklós dr., BALÁZS Árpád, HALMÁGYI Albert. A választás megerősítette tisztségében az előző évi vezetőséget.

Ezeket kívül mindössze egyetlen jegyzetlap található néhány feljegyzéssel a WESSELÉNYI körről. 1907. augusztus 13-tól 1937. áprilisáig működött. Utolsó elnöke dr. HALMÁGYI Albert zilahi polgármester, királyi közjegyző volt. A kör iratait HALMÁGYI átadta ERDŐS Károlyné zilahi lakosnak, nagy részét azonban megsemmisítette. A rejtett iratokat átadta a rendőrségnek, a jegyzőkönyveit is. A húszas években a páholy tagjai közül még élt DOBAI Sándor, a református gimnázium tanára, FÓRIS Gusztáv nyugalmazott tanár (akkor Abonyban), SERES Béla könyvkereskedő, a *Szilágyság* kiadója, ZILAH (FRIEDMANN) Náthán biztosítási tisztviselő, majd a *Szilágyság* szerkesztője. Valamennyien az Unio páholy tagjai Kolozsvárra utaztak. Jótékonyssággal foglalkoztak. A román impérium idején 1923-ban a román páholy vezetője közbenjárására engedélyezték, hogy Kolozsvárra utazzanak az Unio páholy összegjöveteleire. A kör mindvégig támogatta a *Világot* és a *Szi-*

lágység című lapot. A jótékonyágon kívül csak a tanításban foglalkoztatottak helyzetével törődtek, azt igyekeztek javítani.

A nagyszerű eredményekkel működő, virágzó szabadkőműves kör elsorvadt, eltűnt, nyomra veszett. Akárcsak a nagynevű WESSELÉNYI-kollégiumnak. Esméi azonban tovább élnek, mert a sok kiváló tanítvány megőrizte azokat, a szellemet, amelyet ez az intézet és a vele szorosan összefort WESSELÉNYI kör jelentett.³⁰ Az iskola a két világháború között két esztendőig leszámítva folyamatosan működött. Ebben a két évben megvonták tőle az úgynevezett „nyilvánossági jogot”, ami azt jelentette, hogy a végzett diákoknak évente állami bizottság előtt vizsgázniuk kellett – volna, de erre nem került sor, mert a szülők kivették gyermekeiket az iskolából, és másikba írtatták. Ez a román kormánynak gyakori eljárása volt éveken keresztül. Így számos magyar iskolát elsovasztottak.

A WESSELÉNYI név helyett 1948 után ADY Endre Líceum lett az iskola elnevezése. Hamarosan azonban a nagy költő neve is eltűnt az iskola címéből (később Matematika-Fizika Líceumnak nevezték). 1958-tól kezdve fokozatosan elrománosították, így a magyar gyerekek román osztályba kényszerültek, csak egy-egy magyar osztályt engedélyeztek a magyar reformátusok alapította ősi intézményben. 1991-ben a református egyház ismét megindította az irányítása alatt álló középiskolát Zilahon. Az épületet nem kapták vissza egyelőre, de a város különböző helyein folyik az oktatás.

Irodalom

1. KINCS Elek: **ADY és KINCS Gyula. (A költő zilahi évei és kapcsolatai.)** St. Louis, Missouri, 1970.
2. A Kollégium évkönyvei.
3. PETRI Mór: **Szilágység.**

Jegyzet

1. Dr. LÁSZLÓ Jenő: **A történelmi Zilah,** 1943.
2. SZABÓ T. Attila: **Zilah helynévtörténeti adatai a XIV–XIX. században.** Erdélyi Tudományos Füzetek, 1936.
3. **A Zilahi Református Kollégium Értejtője.**

4. Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban MOL) P 1083 LXXVIII. 38. t. 147. cs., 148. cs.
5. MOL P 1134 43. 19. cs. „Unio” páholy
6. A páholy választott vezetője. MOL P 1083 „Unio” páholy XL 101. cs. így ír 1906. október 16-án:
„Két lelkes buzgóságú testvérünk, (GIDÓFALVY István és POKOLY József) munkássága következtében Szilágvyvármegye székhelyéről, Zilahról öt kereső folyamodott páholyunkhoz felvételért. Célunk, hogy velök ugyanott előtt kört alakítsunk s lassanként megvessük az alapját egy létesítendő szk. páholyának.”
7. Szabadkőművesség.
8. Szabadkőműves kört.
9. A ‘testvér’ szabadkőművesi megszólítás.
10. MOL P 1083 CXXVII. 38. t. 148. cs. 5-6. lap.
11. ‘Testvérek’.
12. ‘Testvér’.
13. A szabadkőműves tevékenység helye.
14. ‘Páholy’.
15. Korabeli magyar szabadkőműves páholyok.
16. A radikális és a hagyományokhoz ragaszkodó szabadkőműves páholyok képviselői vitája folyt az összejövetelen, igen kulturáltan. Dr. FABINYI Rudolf és dr. GRÓSZ Menyhért tartotta a két irányzatot képviselő két előadást.
17. MOL P 1083 CXXVII. 38. t. 148. cs. 56. lap.
18. Népszerű dal- és nótaszerző. Sz. Kolozsvárot, 74. nov. 16., megh. Budapest, 1941, n. március 23. Vezette a kollégium zenekarát. P 1083 Szövetségtanácsi Jegyzőkönyvek 31. kötet. 1915. március 24.
19. MOL OL P 1083 Szövetségtanácsi Jegyzőkönyvek 31. kötet. 2926.
20. Állandó jelző.
21. ‘Az eltűntünk szent számokban’ belső használatú kifejezés.
22. Meghalt.
23. OSZK VI. Autln. 584 bz 9 Kolozsvár 1916 (Müncheni jelzet) 24452
24. MOL P 1083 CXXVII. 38. t. 148. cs. 57. lap
25. OL P 1083 CXXVII. 38. t. 148. cs. 41. lap
26. Erre vall a körlevélben az „Unio” páholyhoz 1915. március 16-án keltezett levél:
„WESSELÉNYI” kör. Kedves Tv.!! Tisztelettel kérem, hogy a páholyok nevét s profán címét tartalmazó legújabb névjegyzéket megküldeni szíveskedjék. HALMÁGYI Albert titkár. (MOL P 1083 CXXVII. 38. t. 148. cs. 20. lap és a háta.)
27. MOL P 1083 CXXVII. 38. t. 148. cs. 28. lap
28. MOL P 1083 CXXVII. 38. t. 148. cs. 20. lap és háta.
29. A jegyzőkönyvek belső használatú, jelképes szabadkőműves elnevezése.
30. MOL P 1083 CXXVII. 148. cs. 38. t. ADY Endre *Üzenet egykori iskolámba* c. versében : „Ha élet zengi be az iskolát, az élet is derűs iskola lesz”. Ez az idézet a zilahi kollégium, főként KINCS Gyula és a WESSELÉNYI kör által meghonosított életszerű oktatására utal. Madárvelemről, sportokról, vívásról, mozgófényképről (Uránia színház) és sok más gyakorlati dologról tanultak a diákok, meghozzá útörő módon fiúk és lányok is. A kolozsvári Unio páholy tagja, FADRUSZ János szobrászművész híres WESSELÉNYI-szobrában abban az időben állították fel, és a kollégium szárnya is akkor épült.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést és az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.)**

Istoria cercului francmason WESSELÉNYI din Zalău

(Rezumat)

Cercul francmason a fost înființat de către membrii zalăuani ai lojei clujene „Unio”, în mare parte profesori distinși ai liceului reformat din oraș. A activat între 1907 și 1937, în special înainte de primul război mondial. Lucrarea prezintă documentele păstrate.

The History of the WESSELÉNYI Francmason Circle from Zilah (Zalău)

(Abstract)

The francmason circle was founded by the members from Zilah (Transylvania) of the masonic lodge Unio from Kolozsvár, mostly distinguished teachers of the Protestant High-School from the town. It was active between 1907 and 1937, especially before the First World War. The paper presents the retained documents.

Atitudinea statului român față de cetățenii maghiari din Transilvania după 23 august 1944

(Rezumat)

În 1944-45, STALIN șantajează consecvent conducerea română cu scopul de a asigura un control deplin asupra țării, prin „problema Transilvaniei de Nord” (teritoriile retrocedate Ungariei în urma dictatului de la Viena). În relațiile statului român versus cetățenii maghiari din Transilvania de Nord redobândită, data instaurării administrației sovietice (13 noiembrie 1944), respectiv cea a revenirii administrației românești odată cu instaurarea guvernului comunist GROZA (9 martie 1945) devin astfel momente-cheie. Lucrarea discută documentele referitoare la evoluția reglementării problemei.

*

S-a scris extrem de mult despre evenimentele zilei de 23 august 1944, despre cauzele sale, desfășurarea punct cu punct, participanți, forțe din umbră și consecințe. Aspectul analizat în acest articol nu se preocupă de evenimentele propriu-zise, ci de una dintre multiplele consecințe pe care le-a avut.

Poziția externă a României imediat după 23 august 1944 era aceea a unui stat care ducea un război împotriva foștilor săi aliați, de partea foștilor săi dușmani. În după amiaza zilei de 23 august 1944, ora 16,30, printr-o proclamație a noului guvern, se declara oficial starea de război dintre România și Germania. Ungaria, aliata Germaniei, devine prin forța împrejurărilor adversara României.

De aceea pare normală o încercare de reglementare a situației cetățenilor germani și

maghiari rămași pe teritoriul României. De altfel, în majoritatea documentelor emise de către guvern, deciziile sunt luate comun, apare mereu sintagma „cetățeni germani/maghiari”¹, deși maghiarii, aflați în număr sensibil mai mare, vor avea parte de unele decizii luate separat, numai pentru ei.

Atitudinea noului guvern român față de cetățenii maghiari reprezintă un subiect extrem de delicat. României în cea mai mare parte par să fi considerat administrația maghiară drept una aspră, discriminatoare, nedreaptă față de locuitorii de origine etnică română. Cel puțin așa pare să arate majoritatea covârșitoare a istoriografiei românești, ultimii ani neînregistrând o schimbare de atitudine. Tot la fel de neplăcute, de vii și de reale par să fie însă și amintirile locuitorilor maghiari despre administrația românească. Făcând abstracție de extremele cărora au căzut probabil pradă și unii și ceilalți, ca și de cazurile particulare care nu se pot generaliza și deveni o regulă, rămâne un demers interesant, prea puțin urmărit până acum, de a vedea concret, bazându-se pe documente, care a fost atitudinea românească față de locuitorii maghiari.

Prima reacție românească de după 23 august 1944 a avut loc imediat după liniștirea frontului. Primul document oficial emis de către statul român în ceea ce privește situația cetățenilor maghiari din Transilvania are data de 27 august 1944. Este mai mult o atitudine de expectativă, din moment ce se reduce la solicitarea unei simple trieri a tuturor cetățenilor maghiari, cerându-se arestarea celor care vor fi considerați periculoși pentru noua ordine de stat. Nu este stabilit nici un reper în ceea ce ar putea fi considerat „periculos”, totul fiind lăsat la propria hotărâre a comandanților locali.

La 8 septembrie există deja conturată o nuanțare a calității de cetățean maghiar. În urma unei noi trieri, mai completă și mai exhaustivă, efectuată atât pe teritoriul urban, cât și pe cel rural, indiferent de vârstă sau sex, cetățenii cu pașaport maghiar sunt împărțiți, în funcție de interesele statului român, în cetățeni „nepericuloși” și „periculoși”:

1. cei considerați nepericuloși, lăsați în libertate, primesc o adeverință de „bun cetățean”,

* București, str. Roșia Montană 1, Bl. 17, sc. 2, ap. 74, sector 6

dar sunt ținuti sub urmărire prin obligativitatea prezentării la autorități în caz de nevoie în maximum 2 ore, ceea ce reprezintă în mod practic o drastica limitare a vieții.

2. cei considerați periculoși sunt închiși în lagăre care se vor înființa în acest scop, suficient de multe (sunt preconizate câte unul în fiecare județ),² pentru a se reuși internarea tuturor fără excepție.

Periculoși sau mai puțin periculoși, totuși nici un cetățean maghiar nu era considerat atât de „sigur”, încât să-i fie permisă păstrarea vreunei arme:

„Ca urmare a stării de război cu Ungaria, cu începere de la primirea prezentului ordin, veți lua următoarele măsuri:

1. Toți cetățenii străini de origine etnică maghiară, bărbați și femei, vor fi triați la poliții sau posturile de jandarmi după cum se găsesc pe teritoriul urban sau rural.

2. Toate armele acestora se vor rechiziționa și preda prin Prefectură, la garnizoana orașului de reședință.

3. Cei periculoși vor fi reținuți și apoi internați în lagăre cari se vor crea, câte unul de județ, prin grija Prefectului de județ.

4. Cei cari vor fi puși în libertate în urma trierii, vor primi o adeverință în care se va arăta că s-au prezentat la poliție sau postul de jandarmi și că atunci când se va ordona, sunt obligați să se prezinte în două ore la autoritatea respectivă.

5. Aceleași măsuri se vor lua și pentru cetățenii români de origine etnică maghiară și în special vor fi vizați șefii comunităților maghiare.

6. Veți raporta zilnic numeric și nominal la Subsecretariatul de Stat al Poliției, persoanele cari au fost reținute pe categorii de profesioni.

7. Comunicați prezentul ordin Polițiilor și Legiunei de jandarmi.”³

Acum apare singurul indiciu spre aceea ce poate fi considerat periculos, dându-se măsuri explicite în supravegherea șefilor comunității maghiare. Mai mult, peste doar câteva zile, ordinul este completat și explicat prin modul de comportare față de acești lideri de opinie:

„Conducătorilor comunităților maghiare, considerați periculoși ordinei și siguranței publice, li se va fixa deocamdată domiciliul forțat.

Toți cei care intră în categoriile de mai sus, vor fi triați:

a. – În județele care intră în zona de operațiuni, de către organele militare ajutate de poliție și jandarmi, cerându-se și avizul organizațiilor politice locale, care constituie actualul bloc guvernamental.

b. – În restul județelor, de către poliție și jandarmi, după cum sunt pe teritoriul urban sau rural și cu avizul acelorași organizațiuni politice locale.

Vă rugăm dați dispozițiuni ca la trierea ce urmează să se facă, să nu se dea curs reclamațiilor anonime sau tendințelor de răzbanare.

Măsurile anterioare cari contravin acestor dispozițiuni, se anulează.

Vă rugăm să binevoiți a dispune difuzarea celor de mai sus, pentru executarea organelor Dvs. în subordine, cât mai urgent posibil, prin ordine secrete, urmând ca acele organe să le aducă și la cunoștința Prefecților de Județe.”⁴

O categorie la fel de importantă, cea a liderilor de opinie, care este numită în mod expres în ordine în sensul că nu va putea fi scutită de la internare sunt preoții:

„4. Preoții maghiari nu sunt exceptați de la internare”⁵

În fine, la 16 septembrie 1944, prin ordinul nr. 44.328, sunt considerați periculoși toți cetățenii maghiari, din moment ce:

„Toți ungurii, supuși străini cu pașaport împreună cu familiile lor prevăzute în pașaport, vor fi imediat arestați și înaintați lagărului Tg.-Jiu pentru internare”⁶, întărită de punctul 2 al acordului de armistițiu.

Mai târziu, la 29 septembrie se revine la formula cetățenilor nepericuloși care, printr-un artificiu juridic, puteau fi exceptați de la internare.

În primul rând, este vorba de cetățenii maghiari de origine evreiască. Pentru a contracara într-un fel abuzurile suferite în timpul regimului lui HITLER, evreei sunt singurii care masiv sunt scutiți de internare în lagăre, în totală literă a legii a Acordului de Armistițiu:

„Toți ungurii, supuși străini cu pașaport împreună cu familiile lor prevăzute în pașaport,

vor fi imediat arestați și înaltați lagărului Tg.-Jiu pentru internare.

Se exceptează cei de origine etnică evrei.

Nu se admite nici un fel de excepție.—⁷⁷ sau

„Dat fiind că în Convenția de Armistițiu se prevede internarea supușilor [ ] unguri, fără deosebire de vârstă cu singura excepție a celor de origină evrească, se vor interna în principiu toți supușii [ ] unguri neevrei”⁷⁸ sau

„Prin acordul de Armistițiu s-a prevăzut la punc. 2 că Guvernul Român este obligat să interneze pe toți supușii [ ] unguri exceptând evreii.”⁷⁹

Un alt astfel de subgrup îl formează cetățenii maghiari, loiali însă statului român, neprecizându-se ce însemna acest lucru, sau ce implică el:

„În privința celor care au dovedit în mod cert atitudinea loială față de Statul român, sau care au adus servicii Statului Român se va stabili dela caz la caz dacă li se poate aplica un regim de excepție.”¹⁰

Un alt subgrup de excepții îl constituie soțiile românce ale cetățenilor maghiari, care și-au păstrat cetățenia română. În acest caz, în loc de internare ele vor putea prefera domiciliul obligatoriu, dar sub un strict control polițienesc.

„2. In căsătoriile mixte, femeia urmează condițiile soțului.

Excepție: Româncile ce s-au căsătorit cu un [ ] ungar, fără a-și rezerva naționalitatea română, poate fi scutită de internare în lagăr la cererea sa și se va fixa domiciliu obligatoriu, cu control polițienesc.—¹¹

La fel, soțiile evreice ale unor cetățeni maghiari, păstrează aceeași posibilitate de alegere ca și în cazul româncelor. Singura diferență este că ele nu mai trebuiau să-și păstreze cetățenia română, lor li se acordă excepția de la internare din oficiu:

„În privința căsătoriilor mixte din punct de vedere rasial (maghiari căsătoriți cu evreice) se lasă femeilor aceiași libertate de alegere ca și în cazul precedent” (n.m. a româncelor).¹²

Mai sunt exceptați de la internare românii cu pașapoarte maghiare, deși nu sunt specificate modul de identificare a lor:

„3. Români din Ardealul de nord – chiar dacă se află în țară cu pașapoarte maghiare nu vor fi internați”¹³

În fine, ultima categorie de excepții de la internare, o categorie firească și umană, o reprezintă bolnavii netransportabili, infirmii și femeile însărcinate peste 5 luni, care obțin însă o simplă amânare și nu o renunțare:

„Se vor putea face dela caz la caz, după constatarea autorităților însărcinate cu aplicarea măsurilor, derogări pentru persoanele netransportabile fie din cauza vârstei înaintate, fie din cauza unor infirmități sau boale grave. Aceste persoane vor fi puse sub controlul poliției acolo unde se găsesc. Cei suferinzi de boale trecătoare ca și femeile lăuze vor fi amânați dela internare până când vor deveni transportabili.”¹⁴

Extrem de interesantă rămâne a fi atitudinea față de cetățenii români de origine etnică maghiară. La 8 septembrie 1944, ei par a fi înglobați cetățenilor maghiari. În acest moment este evidentă preocuparea nu doar pentru cetățenii maghiari ci pentru întreaga comunitate etnică maghiară. Pare important de știut pentru autoritățile românești împărțirea acestora în categorii bine definite.

Curând însă se renunță la această măsură, probabil și datorită lărgirii semnificative a numărului de oameni și imposibilității practice de a-i urmări pe toți, în documente amintindu-se doar cetățenii maghiari.

În luna noiembrie a avut loc întrunirea Comisiunii Aliate de Control, unde s-a discutat problema supușilor străini. Nemuțumirea principală pare să fie nerespectarea ordinelor date cu începere încă din august:

„Cu toate că a trecut deja un termen lung dela data semnării armistițiului, supușii germani și unguri în număr de 4.146 oameni rămân liberi și neinternați, iar din partea guvernului român nu se iau măsuri efective la îndeplinirea punctului arătat din acordul armistițiului.

În această chestiune materialul supus Comisiunii Aliate de Control de către Domnul Ministru CHRISTU și Ministrul Afacerilor Interne sunt depărte de adevăr.

Comisia Aliată de Control consideră necesar:

1. Toți supușii [ ] unguri să fie internați în lagăre speciale cel târziu la 5 Nov. 1944.

2. Toate persoanele din aparatul de Stat și Prefecții care sabotează îndeplinirea punc. 2 din acordul de Armistițiu să fie traduși în fața justiției, publicându-se totodată numele lor în presa Capitalei.

3. Interzicerea înaintării Comisiunii Aliate de Control a materialului documentar inexact, precum și a listelor inexacte ale internaților, iar vinovații de această abatere să fie aspru sancționați.

4. Asupra măsurilor ce le aveți de luat comunicați Comisiunii Aliate de Control nu mai târziu datei de 5 Noiembrie 1944”.¹⁵

Datele oficiale despre numărul supușilor străini (maghiari și germani, deși numărul germanilor era sensibil mai mic) sunt următoarele:

„Se comunică mai jos, următoarele observațiuni și recomandări, pentru știință și conformare:

1. În situația numerică centralizatoare pe întreaga țară,¹⁶ întocmită pentru data de 5 noiembrie cor., se găsesc cifrele următoare:

– supuși germani și maghiari existenți la 23 August 1944 totalizează un număr de 6452 persoane

– supuși germani și maghiari internați până la 5 noiembrie a.c., 3152 persoane

– supuși germani și maghiari excepțai delă internare, 1114 persoane

– supuși germani și maghiari dispăruți, 2146 persoane.

Prin urmare, din totalul supușilor germani și maghiari existenți la 23 august a.c., cca ~ au fost arestați, iar din cealaltă jumătate, 1/3 sunt excepțai delă internare și 2/3 dispăruți.”¹⁷

La 13 noiembrie 1944, sub pretextul menținerii ordinii, sovieticii preiau administrația directă a Transilvaniei de Nord. Între această dată și 9 martie 1945, când, imediat după instaurarea guvernului GROZA, administrația redevine cea românească, în România se reiau iar și iar aceleași argumente de către comuniștii români și cei sovietici: Transilvania va fi predată României numai în condițiile instaurării unei democrații adevărate. Desigur, cum ar putea exista în România o democrație adevărată, nu spunea nimeni. În orice caz, aprecierea nu o facea Bucureștii.

În „Comunicatul Comisariatului Poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S”, în care

se discută despre Transilvania, „eliberată de către Armata Roșie”¹⁸, VÎȘINSKI vorbește despre detașamentele de voluntari „Iuliu MANIU”, „care se indeletniceau cu jaful și teroarea persoanelor de naționalitate maghiară, precum și cu detestabila vânatoare după capetele oamenilor de naționalitate maghiară.”¹⁹ Iar Vasile LUCA, unul dintre liderii comuniști extremi de activi, completă „Se pune întrebarea: de ce nu este predat României Ardealul de nord? Cauzele nu pot fi altele decât nerespectarea armistițiului de către guvernul român, prin atitudinea șovinistă, rasistă, față de populația maghiară”.²⁰ El practic acuză statul român, prin guvernul său, că organizează „detașamente ale morții”. Se poate face o îndelungată discuție despre acestea, părerile sunt controversate și nici astăzi nu reprezintă un subiect ușor de discutat.

Cert rămâne însă faptul că au existat, existența lor fiind departe de a onora locuitorii români ai Transilvaniei.

Este însă exagerat a considera că armata sovietică s-a erijat în apărătoarea drepturilor maghiarilor din Ardeal, iar ca acesta este singurul motiv pentru care Transilvania de nord a revenit la România atât de târziu.

Acest lucru s-a întâmplat abia în 9 martie 1945. Deja STALIN nu mai avea nevoie de o monedă de schimb. După cele două guverne SĂNĂTESCU (în care comuniștii au avut o crescută pondere: în primul dintre ele era doar PĂTRĂȘCANU la justiție, dar în cel de-al doilea au fost 5 comuniști: P. GROZA – viceprim-ministru, Teohari GEORGESCU – subsecretar de stat la interne, GHEORGHIU-DEJ – ministrul comunicațiilor, Ștefan VOITEC – ministrul educației, PĂTRĂȘCANU – ministrul justiției) și RĂDESCU, VÎȘINSKI, adjunctul lui MOLOTOV, sosit la București, impune regelui pe Petre GROZA, care conducea un guvern format numai din reprezentanți al Frontului Național Democrat și ai grupării TĂTĂRESCU. Conducerea sovietică își asigurase, prin acest nou guvern, deplinul control al țării.

STALIN a ținut în mod deosebit că retrocedarea Ardealului de nord să fie prezentat ca un gest mărinimos al conducerii sovietice. După

cererea oficială a guvernului GROZA, care adresa „rugămintea de a împlini această dorință a poporului român”, STALIN răspunde: „Domnule președinte, guvernul sovietic a examinat cererea guvernului român, expusă în scrisoarea dumneavoastră din 8 martie, privitoare la instaurarea administrației românești pe teritoriul Transilvaniei. Având în vedere că noul guvern român, care a preluat actul guvernării țării își asumă răspunderea pentru cuvenită ordine și liniște pe teritoriul Transilvaniei și asigurarea drepturilor naționalităților, precum și a condițiilor pentru funcționarea regulată a tuturor instituțiilor locale ce deservește nevoile frontului, guvernul sovietic a hotărât să satisfacă cererea guvernului român și în conformitate cu Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944, să consimtă pentru instaurarea în Transilvania a administrației guvernului român.”²¹

Deși părănd foarte oficială, această decizie devenise extrem de previzibilă imediat după instaurarea noului guvern. După venirea la putere a guvernului GROZA, VÎȘINSKI declara: „În ultimele luni, condițiile pentru introducerea în Transilvania a administrației guvernului român erau mult mai prielnice decât în primele zile după izgonirea ocupanților, dar nu exista cea mai serioasă și mai importantă condiție pentru realizarea acestei hotărâri. România nu avea un guvern care să fi fost în măsură de a asigura ordinea, liniștea și disciplina în țară.”²² Sperau ca noul guvern GROZA să o poată face într-un stil tipic sovietic.

Pentru a fi mai ușor de consultat, este anexat un tabel cu toate numerele și cronologia ordinilor administrației românești referitoare la problema supușilor străini:

- Nr. 43.617 din 27 August 1944 telefonic către Inspectorate
- Nr. 44.328 din 15 Septembrie 1944 telefonic și telegrafic către Inspectorate
- Nr. 44.442 din 18 Septembrie 1944 telegrafic către Inspectorate
- Nr. 44.397 din 21 Septembrie 1944 telegrafic către Inspectorate
- Nr. 44.467 din 22 Septembrie 1944 telegrafic către Inspectorate

- Nr. 44.491 din 23 Septembrie 1944 telefonic către Inspectorate
- Nr. 44.489 din 26 Septembrie 1944 telegrafic către Inspectorate
- Nr. 44.759 din 29 Septembrie 1944 în scris – Inspectorate și Legiuni
- Nr. 45.981 din 18 Octombrie 1944 telegrafic către Inspectorate
- Nr. 47.166 din 2 Noiembrie 1944, telefonic către Inspectorate
- Nr. 47.166 din 3 Noiembrie 1944, telefonic către Inspectorate
- Nr. 47.126 din 3 Noiembrie 1944, telefonic către Inspectorate
- Nr. 47.330 din 4 Noiembrie 1944
- Nr. 47.329 din 5 Noiembrie 1944, telefonic către Inspectorate
- Nr. 49.017 din 1 Decembrie 1944 telefonic către Inspectorate
- Nr. 48.556 din 6 Decembrie 1944, scris de mână către Inspectorate și Legiuni
- Nr. 49.434 din 10 Decembrie telefonic către Inspectorate

Note

1. Deși în text va apare numai „cetățeni maghiari”, atunci când se poate separa, și doar în anumite cazuri (cum ar fi la situația numerică) apare sintagma „cetățeni germani/maghiari”.
2. Exemplu: Tg. Jiu, Foceșani, Feldioara etc.
3. Arhivele Statului București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (în continuare I.G.J.), dosar nr. 113/1944, f.5, ordin cu nr. 2.967 din 8 septembrie 1944.
4. Arhivele Statului București, fond I.G.J., dosar nr. 113/1944 f.23, ordin – circular secret nr. 44.146 din 11 septembrie 1944.
5. Arhivele Statului București, fond I.G.J., dosar nr. 115/1944, f.51 ordin circular nr. 44.759 din 29 septembrie 1944.
6. Arhivele Statului București, fond I.G.J., dosar nr. 113/1944, f.36 radiogramă înregistrată cu nr. 44.328 din 16 septembrie 1944.
7. Idem.
8. Arhivele Statului București fond I.G.J., dosar nr. 115/1944, f.51, ordin circular nr. 44.759 din 29 septembrie 1944.
9. Arhivele Statului București, fond I.G.J., dosar nr. 119/1944, f.37.
10. Arhivele Statului București, fond I.G.J., dosar nr. 115/1944, f.51, ordin circular nr. 44.759 din 29 septembrie 1944.
11. Idem.
12. Idem.
13. Idem.
14. Idem.
15. Arhivele Statului București, dosar nr. 119/1944, fond I.G.J., f.37–38.
16. Aceste date apar în documentele oficiale, chiar dacă la o confruntare reală pe teren cifreele ar fi probabil superioare.

17. Arhivele Statului București, fiind I.G.J., dosar nr. 119/1944, ordin-circular nr. 48.556 din 6 decembrie 1944.

18. „A învins poporul, a învins democrația. Importante declarații făcute de A. I. VIȘINSKI”, *Scânteia*, nr. 167 din 14 martie 1945.

19. Idem.

20. Vasile LUCA, „Lupta pentru democrație și progres”, *Scânteia*, nr. 54 din 13 noiembrie 1944, p. 1.

21. „Acordând încredere guvernului democratic român, U.R.S.S. ne-a redat Ardealul. Răspuns la telegrama adresată de dr. Petru GROZA”, *Scânteia*, nr. 164 din 11 martie 1945.

22. „A învins poporul, a învins democrația. Importante declarații făcute de A. I. VIȘINSKI”, *Scânteia*, nr. 167 din 14 martie 1945

(Majuscularea numelor de familie s-a făcut din considerente redacționale, la nivel de volum.
Red.)

A román állam viszonyulása a magyar állampolgárságú erdélyiekhez

1944. augusztus 23. után

(Kivonat)

1944–45-ben SZTÁLIN következetesen Észak-Erdély kérdésével zsarolja a román vezetést, hogy teljesen ellenőrzése alá vonhassa az országot. A román államnak a magyar észak-erdélyiekhez való viszonyában ezért fordulópont a szovjet közigazgatás bevezetése (1944. november 13.), majd a kommunista GROZA-kormány hatalomra kerülése után (1945. március 9.) a román adminisztráció visszaengedése Észak-Erdélybe. A dolgozat a kérdés rendezésére vonatkozó dokumentumokat tárgyalja.

The Attitude of the Romanian State towards Hungarian Citizens from Transylvania after the 23rd of Aug. 1944

(Abstract)

Between 1944 and 1945, Stalin consistently blackmails the Romanian leadership to assure a complete control over the country through the „problem of Northern Transylvania” (the territories reannexed to Hungary following the Verdict of Vienna). In the relationship between the Romanian State versus the Hungarian citizens from the Northern Transylvania, the date of the setting up of Soviet administration together with the setting up of the communist government led by GROZA (9th of March, 1945) thus become key moments. The paper discusses the documents concerning the evolution of regulation of this problem.

Két háromszéki dokumentum a Magyar Népi Szövetség 1946 eleji válságáról

(Kivonat)

A második világháború utáni kisebbségi érdekképviseleti szervezet, a Romániai Magyar Népi Szövetség (MNSZ) hiteles története még megírásra vár. Az utóbbi években ugyan több olyan dokumentumot is közzétettek, amelyek az MNSZ tevékenységét mutatják be¹, ezek azonban másodlagos források, és leginkább az országos vezetés politikájával foglalkoznak. Az itt közölt két dokumentum ezzel szemben egy vidéki tagozat, a háromszéki életébe enged bepillantást. Jelentőségét éppen az adja, hogy egy olyan időszakban készültek, amikor az MNSZ történetének legváltságosabb pillanatait élte át. Az alábbiakban röviden felvázoljuk, hogy a kezdetben viszonylag széleskörű támogatottságot élvező kisebbségi szervezet miért került válságba, és az országos vezetés hogyan próbálta azt leküzdeni. Befejezésül pedig arra is kitérünk, hogy mi volt a krízis következménye.

*

Az 1944. augusztus 23-i bukaresti államcsíny utáni napokban újjáalakultak az 1938-as királydiktatúra által betiltott politikai pártok. A szélsőjobboldali alakulatok kivételével szinte minden párt visszatért a politikai porondra – a magyar kisebbség korábbi politikai reprezentánsa, az Országos Magyar Párt kivételével. Anélkül, hogy ennek okaira most kitérnénk, tényként szögezhetjük le, hogy a politikai úrt a magyar kommunisták töltötték be, ugyanis szeptember első napjaiban a Román Kommunista Párt vezetőinek utasítására az a Magyar Dolgozók Szövet-

sége (MADOSZ) alakult újjá, amely 1934 és 1938 közt az illegális kommunista párt magyar fedőszerve volt.² A nyilvánosság elé lépő dél-erdélyi madoszos aktivisták szervező munkáját több tényező is megkönnyítette: kezdetről fogva számíthattak a szovjet hadsereg helyi képviselőinek hathatós támogatására (gyülekezési, utazási engedélyek kiadása stb.), ezenfelül pedig az első hetekben átvették a megszűnt Magyar Népközösség infrastruktúráját (székházait, valamint temesvári lapját, a *Déli Hírlapot* – amely a brassói *Népi Egység* megindulásáig Dél-Erdély egyetlen magyar napilapja volt). Mindemellert azonban az a tényező sem hanyagolható el, hogy mindazokat a dél- és észak-erdélyi magyar politikai-közéleti személyiségeket, (többek közt SZÁSZ Pált, gr. TELEKI Bélát, MIKÓ Imrét, VITA Sándort) akik potenciálisan alkalmasak lettek volna egy, a baloldallal együttműködő keresztény-nemzeti orientációjú politikai-érdekvédelmi alakulat megszervezésére és vezetésére, 1944 őszén a román, illetve a szovjet hatóságok internálták.³

A dél-erdélyi madoszosok KURKÓ Gyárfás-vezette csoportja 1944. október 16-án Brassóban „országos” értekezletet tartott (valójában csak néhány dél-erdélyi és székely megye, valamint Bukarest képviselői voltak jelen), ahol új nevet választottak a szervezetüknek: Romániai Magyar Népi Szövetség – MNSZ.⁴ Az elkövetkező hónapokban úgy Dél-, mint Észak-Erdélyben ez a kisebbségi szervezet – az előbb említett okok miatt – sikeresen tudta monopolizálni a magyarság érdekképviseletét. (Erre utalt MÁRTON Áron gyulafehérvári katolikus püspök a Petru GROZA miniszterelnöknek küldött 1946. januári levelében: „A romániai magyarságnak ma sincs magaválasztotta politikai képvisellete. Az 1944. augusztus 23. után következő kormányok a magyar nép és a magyar vezetők ellen foganatosított intézkedésekkel valósággal fizikailag lehetetlenné tették, hogy a magyarság létrehozza azt politikai szervet, amely felfogásának megfelel. Mozgási, gyülekezési, szólási szabadsága kizárólag annak a csoportnak volt, amely a Magyar Népi Szövetséget megalkotta.”⁵)

Míg Dél-Erdélyben a MADOSZ/MNSZ szervezése már szeptemberben elkezdődött, ad-

* Szeged, Szilléri 39/B, IV/11, H-6723

dig Észak-Erdélyben erre természetesen csak azt követően került sor, hogy a szovjet és román csapatok fokozatosan „fölszabadították” a területet. A kezdeti szervezkedést (főleg a Székelyföldön) azonban nagyban nehezítette, hogy a viszszerző román hatóságok akadályozták a szervező munkát (november elején KURKÓ Gyárfást le is tartóztatta a Bukarestben kinevezett csíki prefektus), ám amint november 12-én szovjet parancsra az államapparátusnak vissza kellett vonulnia mindazokból az észak-erdélyi megyékből, ahol addig meg tudta vetni a lábát, nagyobb lendületet vett a munka. Ezek után ugyan a román csendőrség már nem akadályozhatta a szervező munkát, a szórvány-vidéken azonban csak 1945 tavaszán alakultak meg a helyi MNSZ-tagozatok.

Hogy vidéken miként történt a MADOSZ/MNSZ szervezése, kik vettek abban részt, arról a korabeli sajtóból gyakorlatilag szinte semmi sem tudható meg. (Ennek az az oka, hogy 1944 őszén – a magyar szociáldemokratákat leszámítva – csupán a helyi MNSZ, vagy az ahhoz szorosan kötődő „társutasok” kaptak lapindítási engedélyt, ám a napi-, illetve hetilapok a szervezkedés megindulása után csak hetekkel-hónapokkal indultak meg, ráadásul egy-két évvel később az eseményeket megszüpítve, ha nem egyenesen meghamisítva idézték föl.) Hogy Háromszéken miként szervezkedtek a madoszosok, arról az itt közölt 2. dokumentumban SZÁSZ Imre megyei MNSZ-elnök számol be: *„Demokratikus választásokról abban az időben szó sem lehetett. Már működött abban az időben Brassóban a MADOSZ. Ők adtak nekünk segítséget. Kiképzették szervezeteiket a falukban. Hogyan? Kiküldöttjei jöttek a megye székhelyére, megnézni, hogy kikkel lehet valamit kezdeni és aztán – a már megszervezett Kommunista Párttal karöltve – ezekkel indultunk ki a falukba.”* Valószínű, hogy ugyanez történt máshol is: a madoszos „aktivisták” a városból kimentek a környező falvakba, és ott olyan személyeket kerestek (lehetőleg volt madoszost, vagy olyan szegényparasztot, akiről tudni lehetett, hogy a kommunista párt szimpatizánsa), akikre rá lehetett bízni a megalakítandó szövetség vezetését.

*

A Magyar Népi Szövetség tényleges vezetése kezdettől fogva a magyar kommunisták/madoszosok kezében volt: az 1945. májusi kolozsvári kongresszuson megválasztott száz fős központi intézőbizottságba bekerült ugyan néhány, a történelmi egyházakat képviselő lelkész, közismert, népszerű személyiség is (pl. BENDE Béla unitárius pap, az író-építész KÓS Károly, a BOLYAI egyetem szervezésében részt vevő NAGY Géza)⁶, ám a tényleges politikai döntéshozó központnak tekinthető központi végrehajtó bizottságban a madoszosok döntő többségben voltak. Természetes tehát, hogy a szövetség kisebbségpolitikai stratégiája alapvetően megegyezett a harmincas évek MADOSZ-ának programjával.

Az MNSZ 1945-ös kisebbségpolitikai stratégiáját két hivatalos kiadványából lehet rekonstruálni: Szervezeti Szabályzatból, valamint a májusi kongresszusi határozatokból.⁷ Az előbbi dokumentum szerint az MNSZ célja – többek közt – *„demokratikus alapon megszervezni a Romániában élő magyarságot”*, míg a második úgy fogalmaz, hogy a szövetség célja *„a nemzetiségi jogegyenlőség megvalósítása”*. (A szervezet dokumentumaiban sohasem konkretizálták, hogy mit értenek a „nemzetiségi jogegyenlőség” fogalma alatt...) Nyilvánvaló tehát, hogy a Magyar Népi Szövetség – legalábbis magyar–román viszonylatban – Románia területi integritásának talaján állt, az erdélyi magyarság jövőjét egyértelműen román főhatalom alatt képzelte el, és nem támogatta a magyar kormány területi revíziós próbálkozásait.⁸ Hozzá kell még tenni, hogy az országos vezetés ekkori nyilatkozatai alapján az is világos, hogy nemcsak a területi revíziót utasította el, hanem azokat az elképzeléseket is, amelyek szerint az ország föderális átalakítására lenne szükség, a Románián belüli autonóm Erdélyt pedig kantonizálni kellene.⁹ Ráadásul a kisebbségi jogok nemzetközi szintű garanciáit is elutasították, ugyanis az volt a meggyőződésük, hogy a magyar kisebbség jogegyenlőségének legszilárdabb garanciáját az RKP és GROZA miniszterelnök személye jelenti. (A magyar diplomáciai képviselőlet 1946

májusában arról tájékoztatja a külügyminisztériumot, hogy az egyik alelnök, „BÁNYAI [László] legfőbb biztosítékként a román demokrácia megerősödését jelölte meg”, és nem helyezte azt a magyarországi elképzelést, hogy a kisebbségi jogok biztosítását a nagyhatalmakra bízzák...¹⁰⁾

A Magyar Népi Szövetség ugyan magát „demokratikus nemzetiségpolitikai érdekképviselői szervezet”-ként definiálta¹¹⁾ (a szervezeti szabályzat megfogalmazásában: „a romániai magyar nép demokratikus politikai szervezete”), ám az eddig megismert források alapján nyilvánvaló, hogy egy igencsak központosított, a kommunista pártokra jellemző, ún., „demokratikus centralizmus” elvén felépülő szervezetről van szó. Mit jelent ez konkrétan? A szervezeti szabályzatban például leszögezik, hogy a szövetség minden tagja köteles „fegyelmezetten alávetni magát a szervezet politikai irányvonalának, a többség határozatainak és a vezetőség utasításainak.” Ez pedig azt jelenti, hogy az alapdokumentum nem teszi lehetővé a központi véleménnyel ellentétes nézetek hangoztatását. Az is figyelemreméltó, hogy ugyan hivatalosan a szövetség az alulról jövő szervezés elve alapján épült fel, azonban az országos központnak igen nagy hatalma volt, ugyanis ha az alsóbb szervek, vagy egyes tagjaik az MNSZ „érdekeivel és céljaival ellentétes tevékenységet fejtenek ki, ezeket tisztségükből fel-függesztheti, vagy a testületet feloszlathatja...” 1946 elején valóban előfordult, hogy a demokratikus úton választott helyi vezetőség határozatát a központ egyszerűen megsemmisítette.

A Magyar Népi Szövetségen belül több törésvonal is húzódott. A kortársak számára leginkább észrevehető ellentét az ún. dél-erdélyi és észak-erdélyi csoport közt húzódott. Az ellentétek közöttük még 1944 őszéig nyúlnak vissza, ekkor ugyanis nyilvánvalóvá vált a dél-erdélyiek számára, hogy a MADOSZ/MNSZ DEMETER János – BALOGH Edgár nevével fémjelzett kolozsvári csoportja – attól kezdve, hogy kiderült: Kolozsvárra nem térhet vissza a román közigazgatás, sőt, 1944. november közepén még arról a területről is vissza kell vonulnia, amelyen addig berendezkedhetett –, nyíltan Észak-Erdély politikai-közigazgatási autonómiájáért küzd. A

dél-erdélyiek szerint a kolozsváriak „szeparatizmusát” számos tény bizonyította, kezdve attól, hogy néhány héttel börtönből történő szabadulásuk után, 1944. szeptember 24-én SIMÓ Gyulának – ahelyett, hogy rögtön fölvetnék volna a kapcsolatot az RKP bukaresti központjával –, kimondták a Kommunista Észak-Erdélyi Pártjának megalakulását,¹²⁾ folytatva azzal, hogy megalakították az ODA Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testületét, majd az 1945. februári ODA-konferencián létrehozták az ODA Észak-Erdélyi Központi Végrehajtó Bizottságát, amely szándékuk szerint a terület kvázi-kormányává lett volna. (1945 kora-nyarán az is kiderült, hogy a KURKÓ-csoport a kisebbségi jogegyenlőség terén elért észak-erdélyi eredményeket túl koraiaknak tartja, amelyeket nem lehet általánossá tenni az egész országban – tehát „az észak-erdélyi demokrácia túlságosan előrefutott” ...)

Az észak-erdélyiek „szeparatista”, autonomista törekvéseit Brassóban és Bukarestben az RKP, valamint a MADOSZ/MNSZ vezetői közül természetesen sokan rossz szemmel nézték¹³⁾ (bár bizonyos mértékben támogatták is, hiszen az „észak-erdélyi köztársaságban” tulajdonképpen az ODA volt hatalmon). Kár aggódnni, ugyanis a kolozsvári autonomista csoport – egy-két személy kivételével – csupán addig tartott ki, illetve támogatta nyíltan a régió kvázi-függetlenségét, amíg (GROZA miniszterelnökké történő kinevezésével) Bukarestben is hatalomra nem jutott az ODA. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a kolozsvári csoport tagjai közül mindenki csupán politikai taktikából volt autonomista. Többen (például SIMÓ Gyula) ugyanis úgy látták, hogy Bukarest egyfelől a világháború előtt gyakorolt sovinszta kisebbségpolitikájával, másfelől pedig az 1944. őszi atrocitásokkal eljárt szította annak esélyét, hogy visszakapja Észak-Erdélyt. Abban a – most már tudjuk: illúzióban – éltek, hogy a Szovjetunióval Észak-Erdéllyel kapcsolatban 1944. november közepén kialakult álláspontja nem taktika, hanem stratégia. Csak hogy 1945. március elején kiderült: amint Moszkva jelöltjét, GROZÁt a király kinevezte miniszterelnöknek (ezzel pedig megtörtént a kommunisták részleges hatalomra kerülése, hi-

szen a kulcspozíciók: belügy, igazságügy, propagandaügy, közlekedésügy a kezükben, befolyásuk alá kerültek), az addigi, Bukaresttel szembeni távolságtartásra sincs semmi szükség! Ezek után az autonomisták döntő része felhagyott korábbi „ábrándjaival” (csak JORDÁKY Lajos „ábrándozott” tovább az önálló Erdélyről – ki is rúgták emiatt az RKP-ból még 1946-ban...). Ennek az autonomista intermezzónak azonban volt egy hosszú távú következménye: a dél-erdélyi (volt madoszos) MNSZ-politikusok jó része nem bízott igazán a szemükben „kompromittálódott” kolozsváriakban.

A dél-erdélyi csoport azonban nem csupán az előbbi ok miatt tekintett kezdettől fogva gyanakvóan a kolozsváriakra és általában az észak-erdélyi magyarságra, hanem azért is, mert meg voltak győződve arról, hogy az észak-erdélyi magyarság a négy év alatt „megfertőződött a HORTHY-fasizmus által”, rájuk jóval nagyobb hatással volt a „reakciós propaganda”, mint a dél-erdélyiekre.¹⁴ Egy aradi volt madoszos például az MNSZ 1945. novemberi intézőbizottsági ülésén azzal vádolta az észak-erdélyi magyarságot, hogy csak a dél-erdélyiek „érik a felszabadulást”, az észak-erdélyiek nem, mert „olyan vezetők állnak a megyék és falvak élén, akik BOCSKAY-sapkával járnak, és abban reménykednek, hogy a határt megváltoztatják, és őket visszacsatolják nem a demokrata, hanem az IMRÉDY szellemű Magyarországhoz.”¹⁵

Az észak-erdélyi – dél-erdélyi szembenállásnál (amely annyira nyilvánvaló volt még 1946-ban is, hogy KURKÓ a kongresszusi beszédében külön ki is tért rá) azonban mi lényegesebbnek tartjuk az MNSZ szélsőbal szárnya és az ún. centristák közti ellentétet, amely azért bizonyos mértékben átfedte az előző törésvonalat. (Bár KURKÓ a dél-erdélyi csoport vezetője volt, számos tekintetben inkább a centrumhoz sorolható és nem a szélsőbal szárnyhoz.)

A szélsőbal szárnyat a bukaresti és dél-erdélyi (esetleg a 2. bécsi döntés után oda menekült) kommunisták (CZIKÓ Nándor, RÉVY Ilona, BÁNYAI László és mások), kisebb részben észak-erdélyi volt madoszosok (pl. MEZEI Lajos, de többen ehhez a táborhoz sorolták

BALOGH Edgárt is) képezték. A csoport tagjainak a „harcos múltjuk” igencsak meghatározta szemléletét. Többségükre jellemzőek voltak azok a tulajdonságok, melyeket a kommunista mozgalmak történetével foglalkozó szakirodalom¹⁶ az illegális kommunista pártok tagjai esetében megállapított. Minden fölsőbb utasítást gondolkodás nélkül végrehajtottak, mindenkivel szemben gyanakvóak voltak, egy részüknek az ún. etnikus identitástudata elhalványult: elsősorban kommunistáknak tartották magukat és csak másodsorban magyarnak (vagy zsidónak, románnak stb.); nem egyszerűen érzéketlenek voltak a magyarság (valós, vagy olykor vélt) sérelmeivel szemben, hanem egyszerűen az egész sérelmi kérdést másodlagos jelentőségűnek tartották a „demokrácia megerősödéséért”, a „kétoldali reakció” ellen folytatott harc idején.¹⁷ (Az egyik aradi madoszos például imígyen fogalmazott a marosvásárhelyi intézőbizottsági ülés vitáján 1945 novemberében: „Egyetlen célja van általában minden népnek [...], hogy harcoljon az igazi ellenség: a fasiszta hordák ellen. [...] Tehát mindegy az, hogy angol, török, francia, vagy bármilyen nemzetiségű demokrácia is, mert a demokrácia minden népnek egyenlő jogokat kell hogy biztosítson.”¹⁸) Az előbbiekből következnek, hogy a szélsőbalos szárny az MNSZ-t sem elsősorban kisebbségi érdekvédelmi szervezetnek tartotta, hanem olyan szervezetnek, amely az RKP-nak a „demokrácia megteremtéséért” folytatott harcában a „magyar demokratikus tömeget” megszervezi. (Jól mutatja ezt a felfogást BÁNYAI László egy 1945. márciusi bizalmas feljegyzése is, amelyben kifejti, hogy az MNSZ „az RKP egyik tömegszervezete”¹⁹) Mindemellett a szélsőbalosok minden, az övékétől eltérő véleménnyel szemben kérlelhetetlen szigorral léptek fel, türelmetlenség, jó adag értelmiségellenesség jellemezte őket, „szektás” bizalmatlanságuk a magyar középosztály sok értékes tagját távol tartotta a szövetségtől. (Ez annyira komoly probléma volt, hogy még KURKÓ Gyárfás is kénytelen volt kitérni rá a székelyudvarhelyi MNSZ-kongresszuson...)

Az MNSZ vezetésének centrumához azokat a (nagyobb részt észak-, kisebb részben dél-erdélyi) kommunistákat lehetne sorolni (töb-

bek közt DEMETER Jánost, KURKÓ Gyárfást), akik – bár a GROZA-kormányhoz lojálisnak bizonyultak, az RKP irányvonalát igyekeztek hűségesen követni, de – a magyarságot ért jogtalanságok miatt fontosnak tartották a sérelmi politizálást. Mivel pedig a különböző jogsérelmek orvoslásában, a magyar intézmények védelmében olykor sikereket is elértek, azok szemében is volt némi presztízsük, akik egyébként alapjaiban utasították el a világnézetüket.

Végezetül nem feledkezhetünk meg arról, hogy az MNSZ-en belül (a nyilvánosság előtt alig észrevehetően) létezett még egy „jobbszárny” is, amely azonban – a szélsőbal szárnyal és a centrummal ellentétben, amelyek az országos vezetésben, valamint a helyi vezetés többségében minden fontos pozíciót a kezükben tartottak – mindvégig periférikus helyzetben volt. A fokozatosan az MNSZ „belső ellenzékévé” váló – politikusok (NAGY Géza, MIKÓ Gábor, DECSY István és mások) először a marosvásárhelyi kiáltvány kiadásakor fordultak szembe az MNSZ országos vezetésével. Nyilvános fellépésre ritkán adódott lehetőség, hiszen az MNSZ lapjaiban nem fejthették ki kritikai álláspontjukat. Az eddigi feltárt forrásanyag alapján a kisebbségpolitikai elgondolásaikat nagyvonalakban a következőben foglalhatjuk össze: 1) tudomásul vették – a Szovjetunió meghatározó jelenléte miatt – a magyar kommunisták megnőtt súlyát; 2) nem helyeselték azt a kezdetektől tapasztalható kirekesztő politikát, amely eredményeképpen a középosztály, a vidéki értelmiség jelentős része kívül maradt a szövetségen; 3) elítélték a marosvásárhelyi kiáltvány kiadását; 4) talán legfőbb kritikájuk az volt, hogy az MNSZ a kommunista vezetőség miatt túlságosan függ az RKP-tól, túlzottan lojális a GROZA-kormányhoz.

Az MNSZ eme „belső ellenzéke” utoljára a székelyudvarhelyi MNSZ-kongresszuson szólalhatott meg. Jórészt 1945–46-os magatartásuk miatt többüknek az internálás, börtön lett osztályrésze...

1945 tavaszán a köztudottan kommunista orientációjú MNSZ még népszerű volt az erdélyi magyar társadalom nagy többsége előtt. Ezt a

kezdeti népszerűséget, elfogadottságot több okkal is lehet magyarázni.

Egyrészt az „elszakadásig menő önrendelkezés” elvének a KRP által 1935-ig (a népfrentpolitika meghirdetéséig) történt hangoztatása sokakban azt az illúziót keltette, hogy a párt Erdély elszakadását követeli Romániától. (Azt már csak a „beavatottak” tudták, hogy valójában ez az elv csak Bessarabiára és Észak-Bukovinára vonatkozik...²⁰). A magyar kommunisták népszerűségét az is nagyban növelte, hogy az észak-erdélyi magyarság a kolozsvári magyar kommunisták közbejárásának tudta be azt, hogy a szovjetek kiharcolták a visszatért román államapparátust 1944 novemberében. (Mindemellett 1944-ben a kommunisták presztízsét az is növelte, hogy olyan hatalmas „támogatójuk” volt, mint a 2. világháborút megnyerő Szovjetunió, amelytől sokan azt remélték, hogy a román „kisebbségfaló” sovinizmussal szemben védelmet fog nyújtani az erdélyi magyarság számára. Úgy tűnik, ez a meggyőződés még – a kommunista szimpátiával addig igazán nem vádolható – gr. TELEKI Bélát is áthatotta: az 1944. szeptember 8-i budapesti minisztertanácsi ülésen, ahol HORTHYt a németekkel való szakításra akarta rábírní, kijelentette: „Az erdélyi magyarságnak egy lehetősége van, hogy sorsát mentse, éspedig ha baloldali orientációt vesz fel.”²¹)

Az MNSZ 1945 tavaszán élvezte a romániai magyar társadalom nagyobb részének bizalmát. (Emellett azonban az is bizonyos: a szövetség kommunista vezetőinek ideológiáját már jóval kevesebben fogadták el.) Bár a városi középosztály és a vidéki értelmiség számos – korábban a kisebbségi közéleti aktív szerepet játszó – személyisége távol maradt a szövetségtől, annak munkájába már 1944 őszén bekapcsolódtak olyan közismert személyiségek is, akik 1944 előtt nem tartoztak a kommunista-szimpatizáns értelmiség kicsiny táborához.

Az 1945. május 6–13. között megtartott első kongresszusán (ahol egyesült a brassói és a kolozsvári központ) már mintegy 387.753 tagja volt az MNSZ-nek.²² (Ez az imponáló taglétszám azonban nem feltétlenül azt jelenti, hogy ennyien tudatosan beléptek a szövetségbe, ugyanis né-

hány forrás azonban arról számol be, hogy több helyen a helyi vezetés egyszerűen a Magyar Népközösség tagságát automatikusan beléptette az MNSZ-be...)

Az 1945. májusi kongresszus után néhány hónappal a szövetség népszerűsége fogyatkozni kezdett. Ennek egyik okára SZABÉDI László világított rá 1945 tavaszán egy magyarországi barátjához írott levelében: „*itt Erdélyben magyar részen csak a baloldal számít demokratának, román részen ezzel szemben demokratának számítják a Vasgárdának is azokat a kevésbé kompromittált elemeit, akiknek sikerült megszűniök a különböző purifikációs eljárásokat. [...]*”²³ Tehát míg a magyar kommunisták – a BALOGH Edgár-megfogalmazta „kétoldali reakció elleni harc” jegyében – kérlelhetetlen szigorral igyekeztek minden, általuk „reakciónak” tartott magyart „kipurifikálni”, aközben nem vették észre (mert „*mindenre, ami magyar, felfokozott gyanakvással, és mindenre, ami román, kettőzött bizalommal tekint*” – írja előbbi levelében SZABÉDI a kommunistákról), hogy ezáltal épp a román nacionalistáknak tesznek szívességet azzal, hogy jóval nagyobb tisztogatás, felelősségre vonás történik a magyarság soraiban, mint a románságéban. (Például BÁNYAI László, az MNSZ egyik alelnöke a kolozsvári népbíróság egyik közvádlójaként stálistált mintegy tucatnyi koncepciós perben; a népbíróság 1946 márciusa és augusztusa között 372 magyar és 26 román személyt ítélte el.²⁴) Az MNSZ háromszéki intéző bizottsága 1946. január 14-i gyűlésének jegyzőkönyvéből [*lásd az 1. sz. dokumentumot*] kiderül, az egyik ismeretlen nevű küldött ugyanennek a tényezőnek tulajdonította, hogy „*bomlik fel a szervezet*”...

A másik ok abban lelhető fel, hogy az országos vezetőség – amely határozottan kiállt a többségi románság által illegitimnek tartott GROZA-kormány mellett – nem tudta elérni, hogy a magyarság számos, súlyos sérelmét (állampolgársági törvény, földreform, CASBI stb.) orvosolja a kormány, sőt, időközben még újak is keletkeztek.²⁵ Hiába járta rendszeresen a bukaresti minisztériumokat számos MNSZ-delegáció, ott csak ígéreteket kaptak – amelyeket azonban a

magyar sajtóban úgy tüntettek fel, mint konkrét eredményeket! Bár GROZA jóindulata nyilvánvaló volt, ígéretei legtöbbször beváltatlanok maradtak, az MNSZ vezetői konkrét eredményeket alig tudtak felmutatni – vagy ahogy SZÁSZ Imre megyei MNSZ-elnök fogalmazott az itt közölt 1. dokumentumban: „*Való az, hogy szándékainkat nem tudtuk megvalósítani.*” (Anélkül, hogy erre a kérdésre bővebben kitérnénk, meg kell jegyezzük, hogy GROZA nem volt könnyű helyzetben: „magyarbarát” politikáját nem csupán a román társadalom sovíniszta nagy többsége ítélte el, de még a saját pártja, az Ekésfront, sőt, az RKP vezetésének egy része is rossz szemmel nézte. Igen sokan „nemzetárulónak” tartották az „engedékeny” magyarságpolitikája miatt...)

Mindezekhez még hozzá kell tegyük, hogy 1945 folyamán – ellentétben 1946 tavaszával – a szövetség vezetői meglehetősen erélytelenül léptek föl a sérelmek orvoslása érdekében. Ennek okát LUKA László/Vasile LUCA (az ODA országos főtitkára, az RKP Politikai Bizottságának „magyar ügyekért” felelős tagja) árulta el 1948. áprilisában SZÉLL Jenő követnek: „*volt egy periódus, mikor az erdélyi magyarságot tagadhatatlanul sérelmek érték. Ő ekkor a Magyar Népi Szövetség vezetőit arra szorította, hogy hallgassanak, ne csináljanak sérelmi politikát, mert ezzel a román reakció elleni harc mellékvágányra csúszna...*”²⁶

*

A szövetség történetének legsúlyosabb válsága mégsem az eredményes sérelmi politizálás hiánya miatt tört ki, hanem azért, mert a magyar-román határvita kapcsán az országos vezetés olyan nyilatkozatot adott ki, amellyel az erdélyi magyar társadalom többsége nem értett egyet.

Az 1945. március 6-án megalakult kormány vezetője kezdettől fogva minden sajtó-nyilatkozatában vagy magyar diplomatákkal folytatott beszélgetésében leszögezte, hogy bármilyen mérvű területi módosítást elutasít. GROZA az 1945. november elején Bukarestben tárgyaló NÉKÁM Sándor rendkívüli követnek is kijelentette, hogy: „*a határok kérdésének felvetése újra*

a sovinszta és revizionista szellemet fogja felébreszteni. A határok egy-két megyényi megváltoztatása semmit sem jelent.”²⁷ A Partium egy részének Magyarországhoz csatolását szorgalmazó magyar kormány diplomatáját a határok megváltoztatása helyett a „határok légiesítésével”, vámunióval kecsegtette.

Az erdélyi magyar társadalom egy jelentős része (főleg a partiumiak és a székelyek) azonban komoly várakozásokkal tekintett a béketárgyalások elé. Ezeknek a reménykedéseknek volt némi alapja, de persze volt egy jó adag illúzió is bennük, hiszen annak híre Erdélybe is eljutott különböző csatornákon, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa szeptemberi londoni ülészakán az angolszász hatalmak képviselői is csak a Partium, (vagy egy bizonyos része) Magyarországhoz történő csatolását támogatják. (Egyébként hosszas vita után a Szovjetunió ellenállása miatt a kérdést elnapolták.)²⁸ A székelyek alaptalan bizakodását azonban minden bizonnyal a végtelen elkeseredésük táplálta, amelyről számos korabeli forrás is beszámol. Például MÁRTON Áron egy 1945 szeptemberi, a budapesti külügyminisztériumnak elküldött feljegyzésében „helyszínen gyűjtött tapasztalatokra” hivatkozva azt állította, hogy: „A székely nép annyira eldöntötte magában a román uralomtól való elszakadást, hogy inkább hajlandó szovjet tagozat-állammá lenni, mint a románsággal együtt állami életet élni”²⁹

Ezzel a tömeghangulattal az MNSZ országos vezetői is tisztában voltak, sőt, azzal is számoltak, hogy valóban sor fog kerülni bizonyos mértékű határváltoztatásra Magyarország javára. Csakhogy – amint azt BÁNYAI László alelnök megfogalmazta 1946 elején egy bizalmas beszélgetés során: „ez azonban nem érdeklő túlságosan” a szövetség vezetőit.³⁰

Az 1945. novemberi marosvásárhelyi intézőbizottsági ülés – amely a kiáltvány kiadása miatt fordulópontnak tekinthető az MNSZ történetében – összehívásának előzményei máig sem tisztázottak. Annyi ismeretes, hogy a központi végrehajtó bizottság az október 20-i rendkívüli ülésén határozta el, hogy (többszöri halasztás után) november 15-ére végre összehívják az or-

szágos intézőbizottságot. (Ez már igencsak esedékes volt, hiszen a szervezeti szabályzat szerint negyedévente kellene az IB-t összehívni, a kongresszus óta pedig már majd fél év telt el.) A gyűlés néhány résztvevője később azt állította, hogy az utolsó pillanatig nem volt világos, mi lesz a tanácskozás fő témája, csak az volt valószínű, hogy a kongresszus óta megoldatlan sérelmek terítékre fognak kerülni. Az IB-ülés előtti napokban azonban Marosvásárhelyen kiszivárgott, hogy a száz fős intézőbizottság tulajdonképpen azért ül össze, hogy „Erdély sorsáról döntsön”...

Egyelőre azt sem lehet egyértelműen eldönteni, hogy ki(k) kezdeményezték a kiáltvány kiadását. Mi úgy látjuk, igencsak valószínű, hogy azok a kortársi vélemények³¹ járnak közel a valósághoz, amelyek szerint a kiáltványt GROZA és LUKA erőszakolta ki. A közvetlen szerepük ebben a kérdésben már csak azért is valószínűsíthető, mivel mindketten korábban azt hangoztatták, hogy ha Magyarországon és Romániában megerősödik a „demokratikus kormányzás” (vagyis hatalomra kerülnek a kommunista pártok), „eltűnik minden ellentét, és nem lesz fontos még a határkérdés sem.”³² Az sem véletlen, hogy az intéző bizottsági ülést megelőző hetekben a magyar nyelvű sajtóban LUKA és BÁNYAI sürgették a „határozott állásfoglalást a demokratikus kormányzás mellett”.³³

Mivel az intéző bizottság ülésének, illetve a harmadik napon tartott nagygyűlés eseményeinek a részletes ismertetése túlságosan elvinné az eredeti témánktól, ezért csak néhány, lényeges mozzanatra hívjuk föl a figyelmet. 1) A tanácskozáson jelen volt LUKA László, és SZENKOVITS Sándor, az országos szaktanács főtákará, és az utolsó napon megjelent GROZA miniszterelnök is (ilyen többé nem fordult elő!). Ez a tény is azt mutatja, hogy az RKP vezetése és a kormány már előzetesen kiemelt fontosságot tulajdonított a marosvásárhelyi tanácskozásnak... 2) Mind KURKÓ, az MNSZ elnöke, mind pedig LUKA és SZENKOVITS beszédeikben már megelőlegezték az elfogadandó kiáltvány leglényegesebb pontjait. 3) DEMETER János (akkor az MNSZ központi végrehajtó bizottságának

tagja) szerint LUKA a kiáltvány-tervezetet mindenféle előzetes megvitatás nélkül, mint kész szöveget terjesztette az MNSZ szűkebb vezetése elé.³⁴) Az így előterjesztett szövegtervezetet – amelyet az országos vezetőség legnépszerűtlenebb tagja, BÁNYAI László olvasott fel – a jelen lévők egy része nyíltan elutasította, mivel a szöveg expressis verbis elítélte a 2. bécsi döntést, és egyértelműen az 1938-as magyar–román határ visszaállítása mellett állt ki. (Az eredeti szövegtervezet máig sem ismert, csupán különböző visszaemlékezésekből lehet azt valamelyest rekonstruálni.)

A vitáról beszámoló jegyzőkönyv-részletből³⁵ több különös dolog derül ki. Például a vitán, illetve a végső szavazáson az IB-tagoknak csak alig több, mint a fele vett részt. (Hogy ennek mi volt az oka, egyelőre nem ismeretes.) Ezen kívül – bár csak tanácskozási joggal – több, nem IB-tag, volt madoszos is részt vett, és felszólalásaikkal, a láthatóan megszervezett tapsorkánnal, erőteljesen támogatták a nyilatkozat eredeti formájában történő kiadását. 4) Az ezt ellenző NAGY Géza, SZABÓ István és mások viszont arra hivatkoztak, hogy a szervezeti szabályzat szerint az olyan döntő fontosságú kérdésben, mint amiről a kiáltványban szó van, csak a kongresszus dönthet. 5) Ezeket a véleményeket azonban a „felvonultatott” madoszosok „lehurrogták”, a „renitens értelmiségieket” nyíltan megfenyegették, „lereakciósozták”. (Néhány szélsőbalos felszólaló már egyenesen azt hangoztatta, hogy akik ellenzik a kiáltvány kiadását, azokat ki kell zárni az MNSZ-ből.³⁶) A kiáltvány kiadását erőltetőkre arra hivatkoztak, hogy: a revíziós politika „fasiszta jellegű” (e logika alapján a határmódosítást szorgalmazó NAGY Ferenc-kormány is „fasiszta jellegű” volna...); bízni kell „a nagy SZTÁLIN marsallban”, és GROZÁban, mert ő „megadja az itt élő népek teljes jogait”; akik a kiáltvány ellenzik, alkalmat adnak arra, hogy a „román reakció a magyarságot kidobja erről a földről”³⁷; végül pedig, hogy egy esetleges határváltoztatás „háborús tűzfészekké” tenné Erdélyt.³⁸

Az ellenállást látván a vezetőség belement egy „kompromisszumos” megoldásba és

oly módon „finomítottak” a szövegen, hogy a lényeg nem változott. Ennek eredményeként többek között kijelentették: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség és tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése”. Mindemellert pedig az MNSZ „hitet tesz a román népi demokráciával kötött szövetsége és a széleskörű demokratikus alapon álló GROZA-kormány iránti bizalma mellett.” Mit jelentenek ezek a kiragadott mondatok? Nem kevesebbet, mint hogy a magát a magyar kisebbség érdekképviseleti szervezeteként meghatározó MNSZ országos vezetősége – még ha burkoltan is –, támogatja a trianoni magyar–román határ visszaállítását, illetve a területi sérthetlenség elvét valló GROZA-kormányt.

A szavazás végeredményét vizsgálva ismét „furcsaságokra” bukkanhatunk: a száz tagú központi intézőbizottságból csak ötvennyolcan voltak a vitán jelen, közülük pedig a nyílt szavazáson – a felkorbácsolt hangulat miatt – csupán egy személy mert nemmel szavazni (utólag azonban többen is azt állították, hogy nemmel szavaztak...), ketten tartózkodtak, hárman pedig feltehetően „kiszivárogtak” teremből. Tehát a központi intézőbizottságnak csak épp hogy a fele szavazta meg a kiáltványt! (Megjegyezzük, hogy a jegyzőkönyv-részlet hitelességét illetően kételyeink vannak, ugyanis néhány, általunk megkérdezett, szavahihető résztvevő nem pont úgy rekonstruálta az eseményeket, mint ahogy azt a jegyzőkönyv rögzíti. Egy ismeretlen személy 1946. január eleji, a budapesti külügyminisztériumhoz eljuttatott feljegyzésében is azt írja, hogy a jegyzőkönyvben foglaltakkal ellentétben öten szavaztak a kiáltvány ellen.³⁹)

Még további kutatásokra lesz szükség ahhoz, hogy megnyugtatóan válaszolni lehessen arra a kérdésre: a miniszterelnök és az MNSZ országos vezetői miért tartották olyan fontosnak a kiáltvány kiadását? Úgy véljük, a választ az 1945 őszi Párizsban folyó béketárgyalások pillanatnyi helyzete adja meg. Az eddig megismert diplomáciai források alapján úgy tűnik, Bukarest számára egy határmódosítást ellenző nyilatkozat

azért volt olyan fontos, mivel attól tartott, hogy Erdély nyugati sávját a nagyhatalmak Magyarországnak fogják ítélni. (Nem csak a partiumi román lakosság nyugtalankodott erősen emiatt, hanem úgy tűnik, a román hatóságok is. A Honvéd Határőrség 1945. november elején olyan információkat szerzett a határ túloldaláról, miszerint „Romániában erősen tartja magát a hír, hogy Észak-Erdélyből a Maros vonaláig terjedő területet újra át kell adni Magyarországnak. Így Nagyvárad, Szatmárnémeti átadásának állítólagos előkészületei folynak. Nagyvárad körzetében éjjelenként katonai biztosítás mellett vasúti berakásokat hajtanak végre...”⁴⁰) Ezért a román vezetés úgy hitte, hogy ha a magyar kisebbség politikai képviselőit ellátó MNSZ vezetésével ki tud adni egy Románia területi *status quo*-ja melletti állásfoglalást, azzal Párizsban megerősítheti pozícióit.

Az MNSZ országos vezetőségének azért lehetett olyan fontos, hogy az intézőbizottság – még a népszerűségvesztést kockáztatva is!⁴¹ – kiadja a LUKA és GROZA által elvárt tartalmú kiáltványt, mert azt hitték, hogy ha valóban sor kerül egy határváltoztatásra, ez a GROZA-kormány bukását okozza, és a történelmi pártok hatalomra kerülésével újra kezdődnek az 1944 őszén megismert magyarüldözések, ellenben, egy, a kormány felé tett „hűségnyilatkozattal” megerősítik GROZA pozícióját, és azután majd több „engedmény” tudnak kialkudni a későbbi tárgyalások során. (Persze nem feledkezhetünk el arról sem, hogy az MNSZ kommunista vezetőinek a pártfegyelem miatt is igyekezniük kellett eleget tenni a pártvezetés elvárásának.)

Mennyiben jöttek be a fenti számítások? A GROZA-kormány, az a partiumi románság 1946 tavaszán megnyugodhatott: a Külügyminiszterek Tanácsa végleg lezárta a magyar–román határvitát, és visszaállították az 1938-as határt. Csakhogy ez a döntés a nagyhatalmi alkuk eredménye volt és nem a vásárhelyi kiáltvány kiadásának következménye! A kormány a kiáltványt azonban mégis csak fölhasználta a párizsi békekonferencián: 1946. szeptember 2-án Gheorghe TĂTĂRESCU külügyminiszter azzal olvasta fel a kiáltvány általunk is idézett sorait,

hogy íme, „ez a romániai magyarok igazi érzülete”. Ami pedig az MNSZ számításait illeti, a határkérdés lezárásával sem erősödött meg annyira a kormány pozíciója,⁴² hogy megengedhetett volna magának egy „tisztá” parlamenti választás megtartását, és a magyarelles román sovinizmus sem csökkent egy cseppet sem.

Amint nyilvánosságra került a kiáltvány,⁴³ széleskörű fölháborodás tört ki, a vezetőséget Erdély elárulásával vádolták. (Az itt közölt 1946. január 14-i sepsiszentgyörgyi megyei IB-gyűlésen felszólaló BENEDEK István központi oktató is kénytelen volt elismerni azt, amit mindenki tudott: „Sokan árulónak tartják KURKÓt, BÁNYAIt és másokat. Szó sincs ezúttal személynél bosszúról, hanem igen, politikai ellenetkről. [...] A marosvásárhelyi kiáltvány indította el a dolgot.”) Hogy 1945 végén mekkora volt a felháborodást, azt az akkoriban keletkezett, és máig fennmaradt, az MNSZ vezetőségét gyilkos dühvel támadó, kézzel terjesztett versek mutatják. Például az egyikben BALOGH Edgár vádolják ekképpen: „KURKÓ, CZIKÓ, Te s BÁNYAI, Magyar népnek árulói!”⁴⁴) A közfelháborodás akkora volt, hogy – magyar diplomáciai információk szerint – Csíkménaságon és Gyergyószárhegyen a szövetség helyi vezetőit meggyilkolták, Kolozsvárott pedig BALOGH Edgárt a nyílt utcán megverték.⁴⁵ 1945 végén a magyar külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának szakértői úgy látták, hogy: „Az MNSZ-ből kiábrándult magyar tömegek egyelőre a már meglévő keretekben keresnek elhelyezkedést. A magyar munkásság nagy része a román Szociáldemokrata Párton belül felállított »Országos Magyar Bizottság« felé tájékozódik, a parasztság és az értelmiség viszont az erdélyi magyar egyházak felé keresi a kivezető-utat.”⁴⁶

*

1946 januárjában az országos vezetőség a vele szemben megrendült bizalmat a helyi vezetőségek „kiszélesítésével” próbálta meg helyreállítani. Ez azt jelentette, hogy igyekeztek bevonni a szervezet munkájába az MNSZ-től addig magukat távol tartó, de tekintélyes közéleti személyiségeket. Az első ilyen jellegű próbálko-

zásra Kolozsváron került sor: január 6-ra érkezetet hívtak össze, amelyre több közismert személyiséget (köztük gr. TELEKI Ádámot és SZÁSZ Pált, az EMGE két vezetőjét) is meghívtak, de közülük csupán SZABÓ Béni volt országos magyar párti képviselő jelent meg, ám ő is kijelentette, hogy az MNSZ „*jelenlegi vezetősége és az MNSZ jelenlegi összetétele nem képviseli az [erdélyi] magyarságot.*”⁴⁷ (Hasonló véleményen volt – magyar diplomáciai értesülések szerint – az MNSZ mérsékeltbb szárnya, valamint a JORDÁKY Lajos köré tömörült, főleg fiatalokból álló csoport is, akik azt javasolták, hogy „*helyezzék az MNSZ intézőbizottságát szélesebb alapokra, tehát vonják be az MNSZ-en kívül álló kommunistákat, szociáldemokratákat és pártonkívülieket és távolítsák el az MNSZ éléről a két alelnököt, BÁNYAI Lászlót és BALOGH Edgárt.*”⁴⁸)

SZABÓ Béni véleményét sokan oszthatták, ugyanis 1946 januárjában napirenden voltak a helyi szervezetekből történő kilépések, az értelmiség egy része háttal fordított a szövetségnek. Több megyei és járási tagozat írásban jelentette be, hogy nem vállal szolidaritást országos vezetőséggel a kiáltványban rögzített álláspontjával. Egyes helyeken (például Maros-Tordában) a megyei vezetőség önként lemondott, máshol (Udvarhely megyében) pedig leváltották a kiáltvány kiadását támogató vezetőséget. Volt, ahol (pl. Szatmárban) felszólították az országos vezetőséget, hogy mondjon le, és ezzel tegye lehetővé „*a magyar egység kibontakozását*”,⁴⁹ máshol vagy egy demokratikusan lebonyolítandó belső választás megtartását sürgették, vagy (mint a Szilágy megyei intézőbizottság) országos kongresszus összehívását indítványozták. (Ezt a határozatot azonban a központi vezetés követelésére februárban visszavonták.⁵⁰ Valószínűleg ugyanez történt máshol is.) Januárban a helyi vezetőség leváltása, a központi vezetőség lemondásának követelése olyan tömegessé vált, hogy az országos vezetőség január 30-án közleményben jelentette ki, hogy az ilyen értelmű határozatokat egyszerűen nem fogadja el.⁵¹

A kolozsvári kudarc ellenére az országos vezetőség tovább próbálkozott a helyi vezetőségek „kiszélesítésével”: január 13-án felhívásban utasították a vidéki szervezeteket, hogy hívjanak össze értekezleteket, amelyekre hívják meg azokat a helyi magyar közéleti személyiségeket is, akik addig távol tartották magukat a kommunisták-vezette szövetségtől. Az értekezeltek tárgya pedig az legyen, „*miként lehet biztosítani a magyar egységet a szövetség keretein belül*”, olyan formában, hogy a megyei vezetőségeket kiegészítik addig kívülálló tagokkal. A vidéki értekezletek (tehát nem MNSZ-gyűlések!) megtartásáról a Népi Szövetség lapjai rendre beszámoltak, csak hogy ezekből az írásokból – a cenzúra, vagy az öncenzúra korlátai miatt – az nem derül ki, hogy milyen viták folytak, vagy hogy a vidéki tagság, a helyi értelmiség miként vélekedett az MNSZ vezetőségének addig követett politikájáról.

Feltételezzük, hogy a legtöbb helyen ugyanolyan őszinte, kritikus felszólalások hangzottak el, mint az itt közölt január 20-i sepsiszentgyörgyi „kiszélesített” MNSZ-értekezleten. (Lásd SOMOGYI Endre rétyi református lelkész felszólalását.) A sepsiszentgyörgyi gyűlés azonban hiába szögezte le a határozati javaslatában: „*az értekezeltek szükségesnek látja, hogy úgy a központi, mint a vidéki szervezetek vezetőségei tiszta és demokratikus választások alapján haldéktalanul átszerveztessenek, illetve a körülményekhez képest kibővíttessenek*”, ugyanis annak semmi fogantatja sem lehetett, hiszen nem a megyei intézőbizottság hozta, (azt amúgy is fölülbírálhatta a központi végrehajtó bizottság), hanem csupán egy értekezeltek.

A januári, Erdély-szerte tartott értekezletek sorozatát a 28-i kolozsvári zárta. Ez a botrányos gyűlés megmutatta, hogy az országos vezetőség nem értette meg (vagy nem akarta megérteni) a „vidék üzenetét”. Ezen a „kiszélesített” MNSZ-gyűlésen ugyanis az történt, hogy a felszólaló, a szervezethez mindig hűséges ASZTALOS Sándort valamint (a „belső ellenzék” közt számon tartott) NAGY Gézát, DECSY Istvánt, és másokat – akik ugyanúgy kritizálták az országos vezetőséget, mint a vidéki szervezetek többsége – a „feltűzött” hóstáti földészek „kisepertek” a teremből. (A szélsőbalos szármáy

korlátoltságát, értelmiség-ellenességét MEZEI Lajosnak a brassói Népi Egység számára adott nyilatkozata is jól mutatja, abban ugyanis többek közt azt állította, hogy az ellenzék – diákok, értelmiségiek – csupán „a reakció szolgálatában álló kis csoport”.⁵²

A helyi vezetőségek kibővítésére tett januári kísérlet tehát egyértelműen kudarccal végződött. A különböző botrányokkal kísért értekezletek hatására a politikai közvélemény nagy részében csak tovább erősödött az a meggyőződés, hogy a Magyar Népi Szövetség „kommunista fiókszervezet”. (Ebben az időben készült a budapesti Béke-előkészítő Osztály egyik szakértőjének egy összefoglaló jelentése, ahol az MNSZ-szel kapcsolatban az alábbiakat vetette papírra: „A Magyar Népi Szövetség egy erősen baloldali és tekintélyuralmi ízlésű frakció kizárólagos uralmát jelentette a romániai magyar nemzetiség fölött, egyben azt, hogy az erdélyi magyarság akarva, nem akarva, a Kommunista Párt járszalagjára került, és kénytelen volt követni a kommunista »vonalt» szinozi-tását.”⁵³)

1946 elején olyan széles körben elterjedt az a vád, miszerint az MNSZ „eladta Erdélyt”, hogy emiatt a központi végrehajtó bizottság február 9-én kénytelen volt sajtóközleményt kibocsátani, amelyben visszautasították a fenti vádat, és ismét leszögezték: a nemzetiségi kérdés a „demokrácia megerősödésének [...] a határok feloldásának kérdése”, ezért károsnak tartanak minden, „a határkérdéssel kapcsolatos agitációt”.

A marosvásárhelyi kiáltvány következtében kialakult politikai válság megoldására a Romániai Szociáldemokrata Párt (RSZDP) Országos Magyar Bizottsága 1946 tavaszán fölvetette, hogy létre kellene hozni egy magyar választási koalíciót, amelyben az MNSZ mellett képviseltetnék magukat a magyar szociáldemokraták, az RKP magyar tagjai, a magyar egyházak, és a nagyobb magyar intézmények (EMGE, szövetzeti központok stb.) képviselői is.⁵⁴ Az MNSZ országos vezetősége azonban minden próbálkozás ellenére mereven elutasította a szociáldemokrata javaslatot – bár 1945 végén az egyik prominens publicista, KACSÓ Sándor, a későbbi MNSZ-elnök is úgy vélte egy vele

folytatott bizalmas beszélgetésben, hogy: „a helyes az volna, ha a Magyar Népi Szövetséget teljesen átszerveznék [...], pártok fölött álló magyar tömörüléssé alakulna át.”⁵⁵ Feltételezésünk szerint a szociáldemokraták javaslata elsősorban a kommunista párt ellenkezése miatt esett kútha, de maguk az MNSZ vezetői is ellenérdekeltek voltak, hiszen az egyet jelentett volna a politikai monopóliumukról való önkéntes lemondással.

Az MNSZ válsága nem csak a szociáldemokraták fellépését indukálta, hanem elindított egy más irányú mozgást is. A Béke-előkészítő Osztály Erdély-szakértője, DEMETER Béla információi szerint 1945 végén az erdélyi, főleg székelyföldi parasztság vezetői kezdeményezésére „mozgalom indult az erdélyi magyarság köreiből, melynek célja egy új keretnek, az »Erdélyi Magyar Földműves Szövetség«-nek a megalakítása. Ennek a szervezetnek, melybe be akarják vonni az erdélyi magyar parasztságot és a demokratikus magyar értelmiséget, nem politikai, hanem gazdasági és érdekvédelmi jellege volna.”⁵⁶ 1945 végén, 1946 első hónapjaiban az MNSZ sajtója is többször cikkezett arról, hogy „magyar reakciós körök” egy erdélyi magyar kisgazdapártot akarnak szervezni. Valószínűnek látszik, hogy az egész csak asztal melletti tervezgetés szintjéig jutott el, hiszen az MNSZ vezetői – szövetségeseik, az RKP segítségével – úgy is meg tudták volna akadályozni a komolyabb szervezkedést.

A korábbi bizalmi tőke visszaszerzése érdekében 1946 márciusában az országos vezetés offenzív sérelmi politikálásba kezdett. Az új politikai irányvonal kezdete a százas intézőbizottság 1946. március 18–20-i, brassói értekezletéhez köthető. Az itt elfogadott határozati javaslat részletesen felsorolja mindazokat a sérelmeket, megoldatlan problémákat, amelyek orvoslását elvárták a kormánytól. A brassói gyűlésen bejelentették, hogy a Magyar Népi Szövetség – bár a baloldali pártkoalíció, az ODA tagja –, önálló listával fog indulni a parlamenti választásokon. Ezt a döntést (mint minden lényegeset) előzőleg bizonyosan egyeztetették az RKP vezetésével. LUKA nyilván támogatta, hiszen félő volt, hogy ha az ODA közös listáján fog szerepelni az

MNSZ, a magyarok közül még kevesebben fog-
nak rá szavazni. (A március 14-i sepsiszentgyör-
gyi megyei intéző bizottsági ülésen SZÁSZ Imre
megyei elnök ki is jelentette, hogy az emberek
„bizalmatlanok a közös listával szemben.”⁵⁷⁾

A brassói gyűlés után két héttel KURKÓ
Gyárfásnak feltűnést keltő vezércikke jelent meg
a *Népi Egység* április 4-i számában: „*Megalku-
vással nem győzhet a demokrácia*”. Ebben az
MNSZ elnöke határozott hangon követelte, hogy
a számtalan beváltatlan ígélet után végre tettek-
kel is bizonyítson a kormány. Arra is utal írásá-
ban, hogy miért emelték fel a hangjukat, és miért
követelik a korábbiaknál jóval határozottabban a
kisebbségi sérelmek orvoslását: a román „reak-
ciónak” (vagyis a magyarellenes jogszabályokat
hozó, azokat végrehajtó sovíniszta államgépezet-
nek) „*sikerült szervezeti helyiségeinket panasz-
irodákká süllyeszteni*”. (Ekkor még legalább lehet
panaszkodni, nem úgy, mint egy évvel később...)

Az MNSZ új irányvonala, vagyis a ha-
tározottabb fellépés a kisebbségi érdekek érvé-
nyesítése érdekében, nehéz helyzetbe hozta
GROZÁt. A nacionalista jobboldali ellenzék
ugyanis azzal támadta meg a miniszterelnököt,
hogy lám, hiába folytatott „magyarbarát” poli-
tikát, mert az MNSZ mégis „háta döfte a
románságot”, ráadásul pont abban a pillanatban,
amikor a Külügyminiszterek Tanácsa ismét
összeül, hogy végleg döntsön a magyar–román
határvitában. Ezért – a bukaresti magyar diplo-
máciai képviselő információi szerint – „erdélyi
magyar körökben” komolyan számoltak azzal,
hogy Bukarest az MNSZ éléről lemondatja
KURKÓt és BÁNYAI Lászlót, a szélsőbal
szárm vezéralakját ültetik az elnöki székbe.⁵⁸
Ezeknek a híreszteléseknek vajmi kevés valóság-
alapjuk volt, hiszen azt Bukarestben is jól tudták,
hogy az országos vezetőség legnépszerűlenebb
tagja éppen a két alelnök: BALOGH Edgár és
BÁNYAI, márpedig ha az egyébként is komoly
válságba került MNSZ élén a választások előtti
hónapokban ilyen változtatást eszközölnék, a
magyar társadalom végleg elfordul a szövet-
ségtől.

Milyen kézzelfogható eredménye volt a
„sérelemi offenzívának”? A mérleg szerintünk

meglehetősen felemás. Az egyik serpenyőben, a
sikerek közt találjuk azt, hogy 1946 tavaszára-
nyarára végre megoldódni látszik a magyar
oktatásügy finanszírozása, a BOLYAI egyetem
legégetőbb problémái is rendeződnek, önálló
zene- és színművészeti főiskola létesül Kolozs-
várott, míg a másik oldalon a földreform sé-
relmei, a CASBI-kérdés továbbra is megoldat-
lanok, a magyar szövetkezeteket az INCOOP foj-
togatja, a Csíki Magánjavakat csak papíron adják
vissza Csík megye magyarságának – a listát még
sokáig lehetne sorolni. A ténylegesen elért ered-
mények (amelyek csak az oktatás és közművelő-
dés területére korlátozódnak!) egy része azonban
az MNSZ erőteljes követelése nélkül is megol-
dódtak volna – hiszen GROZÁnak is érdekében
állt, hogy a választási kampányban a szövetség
országos vezetősége végre konkrét sikerekről is
be tudjon számolni.

Bár a székelyudvarhelyi MNSZ-kong-
resszus idején, 1946. június végén a szövetség
országos vezetősége már 449 ezer MNSZ-tagról
beszél (az adat valóságában egyébként jó
okunk van kételkedni...), számos momentum arra
utal, hogy a több hónapos agitáció, erőfeszítés
ellenére sem sikerült visszaszereznie az MNSZ
vezetésének a szervezet egy évvel korábbi nép-
szerűségét. Hogy csak egy példát említsünk:
szemtanúk szerint a székely kisvárosba érkező
vezetőséget szokatlanul hűvösen fogadták a
helybeli lakosok, majd a kongresszus utolsó
napján, a tanácskozást záró nagygyűlésen a
vezetés addigi politikáját élesen ellenző tömeg
(helyi és környékbeli földművesek, kisiparosok,
értelmiségiek) lelkészeik vezetésével, egyházi
zászlók alatt felvonulva követelték KURKÓ
Gyárfás lemondását és éltették az önálló Erdé-
lyt.⁵⁹ (Jellemző, hogy BALOGH Edgár és
KURKÓ Gyárfás a tüntetőket „fasiszta cső-
cseléknek” minősítette.) Egyébként ez volt az az
utolsó fórum, ahol az ún. „belső ellenzék” is hal-
lathatta hangját: NAGY Géza és MIKÓ Gábor
nyilvánosan bírálta az akkor elfogadott
nemzetiségi státútum tervezetét⁶⁰, szóvá téve
annak hiányosságait.

A Magyar Népi Szövetség úgy jutott el a
parlamenti választások küszöbéig, hogy az orszá-

gos vezetőség és a magyar társadalom közt korábban meglévő bizalom korántsem állt helyre. Túl sok sérelem maradt megoldatlan, és a szociáldemokratákkal folytatott – olykor személyeskedésig menő – vita is azt mutatta, hogy az MNSZ-vezetés valójában nem képes nyitni, nem képes valódi nemzeti koalíciót létrehozni.

Az MNSZ sajtója (és a magyarországi média is) a szövetségnek a választáson elért eredményét nagy sikerként emlegette, és – ahogy az egyik év végi magyar követségi jelentésben fogalmaztak – „az eredmény [...] nyilvánvalóvá tette, hogy az erdélyi magyarság úgyszólván teljes egészében e mögé a szervezet mögé sorakozott fel...”⁶¹ Valóban fölsorakozott az erdélyi magyarság az MNSZ mögé? Úgy véljük, erről szó sincs.

Egyfelől az 1946. november 19-i parlamenti választások előtti hetekben a vezetőség mintegy 750–800 ezer szavazatra, és 40 mandátumra számított. Ehelyett azonban a hivatalos adatok szerint be kellett érni 570 ezer szavazattal, és 28 mandátummal. Hogy a többi szavazat hová tűnt, arra az eddigi kutatások nem tudtak teljesen megnyugtató választ adni. Először is tudni kellene, hogy tulajdonképpen a szavazati joggal rendelkező erdélyi magyaroknak hány százaléka vehetett részt egyáltalán a választáson (a korabeli magyar sajtó több esetet is említ, amikor magyarokat hagytak ki a választói névjegyzékből), abból mennyien mentek el szavazni és ezek közül hány százalék adta voksát az MNSZ-re. (A szövetség az összes érvényes szavazatok 8,4%-át szerezte meg, a magyarság arányszáma ekkor 10% körül lehetett.) Az bizonyos, hogy Arad és Szatmár megyékben kevesebb szavazatot kaptak, mint ahány nyilvántartott tagjuk volt. Lehet, hogy azért épp a partiumi megyékben szerepelt rosszabbul az MNSZ, mivel itt volt a legerősebb az „irredenta” hangulat a magyarság körében, és ezért itt lehetett a legnagyobb a kiábrándulás a vásárhelyi kiáltvány kiadása miatt? Úgy tűnik, ez másutt sem volt azonban másként...⁶²) Tulajdonképpen ezek a számítgatások leginkább azért igen bizonytalanok, mivel úgy tűnik, nem csak az ODA román pártjaira leadott szavazatait hamisították meg

durván,⁶³ hanem – az MNSZ-ét is. Mindent összevetve hajlunk arra, hogy igazat adjunk LAKATOS István szociáldemokrata politikusnak, aki 1946 nyarán arra figyelmeztette az MNSZ vezetését: ha nem sikerül egy széles magyar választási koalíciót létrehozni, fennáll a veszélye annak, hogy a magyar kisebbségnek az MNSZ vezetőségével elégedetlen része inkább távol marad a választásoktól. És hogy legalább ennyi szavazatot kapott (ha valóban kapott) az MNSZ, abban a véleményünk szerint inkább a magyar választótömegekben meglévő „tehetlenségi nyomaték” (a „magyar pártra szavazunk, bármilyen is az”-effektus) játszott szerepet, mintsem hogy a voksokkal a vezetőség addigi politikáját akarták volna „megjutalmazni”... (Egy 1946. decemberi követségi jelentésben ezt imígyen fogalmazták meg: „nem hagyható számításra kívül az a körülmény, hogy más lista nem lévén, a nemzeti kiállásnak is nagy szerepe jutott, hogy a tömegek ily kompakt módon adták le szavazataikat az MNSZ-re...”⁶⁴)

*

A parlamenti választás több okból is újabb korszakhatárnak tekinthető az MNSZ történetében. Egyrészt azt – igaz, durva csalásokkal – gyakorlatilag a kommunisták nyerték meg. Ennek a következménye nemcsak a belpolitikai élet, hanem az MNSZ belső erőviszonyai alakulásában is megmutatkozott. Bár a székelyudvarhelyi kongresszuson a két alelnököt, BALOGH Edgárt és BÁNYAI Lászlót leváltották, a szélsőbalosok a parlamenti választások utáni hónapokban ismét megerősödtek.

Másrészt 1947-ben a békeszerződés aláírása után a kormánynak nem volt már többé akkora szüksége a kisebbségi magyar érdekeket „becsatornázó” MNSZ-re, tehát véget ért az a korszak, amikor a külső „elvárások” miatt még engedményekre kényszerült a kormányzat, illetve amikor még eltűrte azt, hogy a Népi Szövetség bizonyos fokig sérelmi politikát folytasson. (BALOGH Edgár szerint ekkor ért véget az MNSZ „nemzeti forradalmi szakasza”.) 1947 tavaszán a megváltozott helyzetet a magyar szövetkezetekkel kapcsolatos problémák jelezték.

Míg ugyanis KURKÓ egyértelműen és határozottan kiállt a szövetkezetek önállósága mellett, addig a szélsőbal szárny – csatlakozva az RKP álláspontjához – a szövetkezetek beolvasztását támogatta.⁶⁵

A döntő fordulat 1947 tavaszán következett be, amikor LUKA László a május 22-i kolozsvári *Igazságban* megjelent cikkében („A romániai magyarság útja”) többek közt nyíltan felszólította a magyar kisebbség vezetőit, hogy szakítsanak az addig folytatott „népfrontos” politikával és lássanak hozzá a belső tisztogatáshoz.⁶⁶ Kijelentette: „Népboldondítás és a tényleges népi érdekektől idegen minden olyan nyilatkozat, amely általában vett magyar érdekről beszél... Nem lehet az elvtelen »magyar egység« szomorú jelszavával a romániai magyar közéletet ismét a kiszípolozó földesurak, bankárok és a falu uzsorásai szolgálatába állítani.” Az írás megjelenését követően számos proeminens személyiség, az országos vezetés több tagja is igyekezett „önkritikát” gyakorolni, beismervé az „éberség hiányát”. A hónap végén Bukarestben üléselő központi végrehajtó bizottság a „nemzeti elzárkózás politikája” helyett meghirdette a „népi megújodás politikáját”. Ezzel véget ért az addigi „népfrontos” politika (vagyis az a törekvés, hogy lehetőleg a magyar társadalom minden rétegét bevonják a szövetség munkájába). LUKA írása után értelemszerűen fölöslegessé vált az MNSZ mint kisebbségi érdekképviseleti szervezet, hiszen a székely származású kommunista politikus azt is kijelentette, hogy az elért eredmények csakis „a Pártnak” köszönhetőek és nem az MNSZ addigi harcainak. (Azt, hogy a szövetség többé nem foglalkozik a kisebbségi sérelmekkel, nehezen vette tudomásul az „egyszerű” tagság. Még 1948. augusztusában is kénytelen volt kiadni egy körlevelet az MNSZ bukaresti központja, amelyben utasította megyei szervezeteit, hogy a jövőben egyéni sérelmeket, kéréseket ne terjesszenek fel Bukarestbe, mivel a szövetség nem foglalkozik a sérelmek orvoslásával...⁶⁷)

Ez a fordulat a szövetség országos vezetésében ismét felerősítette a belső harcokat. Júniusban félreállították az alapító elnököt, KURKÓt. Neki az volt a „büne”, hogy az MNSZ

és az RKP kapcsolatát két egyenlő fél viszonyaként képzelte el, és nem akarta megérteni, hogy a kommunista hatalomátvétel előestéjén már idejéjmult a kisebbségi érdekek képviselete, ráadásul a végsőkig kitartott a magyar szövetkezetek önállóságának fenntartása mellett. Az 1947. novemberi temesvári kongresszuson a szélsőbalosok „lecserélték” KURKÓt, és a „hajlékonyabb” KACSÓ Sándor lett a szövetség elnöke.⁶⁸

A központi vezetőség élén történt változások után szinte rögtön megindultak a vidéki szervezetekben is a tisztogatások. Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy 1947 második felétől az MNSZ a kisebbségi érdekvédelmi szervezetből „önfeljelentő”, „közösségpurifikáló” szervezetté vált.⁶⁹ (Az 1950. július 22-i *Romániai Magyar Szó* információi szerint addig összesen 129 ezer „kizsákmányoló elemet” zártak ki az MNSZ-ből.)

A LUKA-cikk megjelenésétől kezdve az „öntisztogató” MNSZ – azontúl, hogy statisztált a magyar intézmények felszámolásánál –, kivette részét minden országos kampányból is: „mozgósított” a nacionalizmus elleni, a „vatikáni reakció” elleni, a „titoista elhajlás” elleni, a „kulákok” elleni „harcra”.

Az utolsó országos gyűlést (kongresszust) 1948 decemberében hívták össze Kolozsvárra. Az itt meghozott határozat már a Párt jelszavait visszhangozta. Kijelentették: „célunk a nemzetiségi kérdés marxi-lenini-sztálini szellemében való teljes megoldását jelentő szocializmus építése”.⁷⁰ A magyar kisebbség sajátos problémáiról már szó sem esett, hiszen – a kongresszuson felszólaló LUKA szerint – nemzetiségi sérelmek helyett csak „a magyar burzsoázia saját sérelmeiről” van szó. (Az más kérdés, hogy a hivatalos állásponttal szemben SZÉLL Jenő bukaresti magyar követ azt tapasztalta, hogy: „az erdélyi magyar tömegek szerint még nagy számban vannak... megoldásra váró, sajátos nemzetiségi problémák”.⁷¹)

A Magyar Népi Szövetség 1948-tól kisebbségi érdekvédelmi szövetség helyett „transzmissziós szíj a Román Munkáspárt és a pártönkívüli magyar dolgozó tömegek között.”⁷²

Ezek után nem meglepő, hogy a korabeli beszámolóik rendre a tagság „fásultságáról”, „érdektelenségéről” szólnak. A vidéki szervezetek szétesetek, sok helyen szép csendben megszűntek. (Nyilván ennek is köszönhető, hogy a hajdani MNSZ-tagok „kollektív emlékezete” a tényleges időpontnál 5–6 évvel korábbra teszi a szövetség megszűnését!)

Amikor egy 1953. február 19-i szűk körű értekezleten⁷³ a résztvevők (az RKP képviselőiben MOGYORÓS (Alexandru MOGHIOROȘ) Sándor, SZENKOVICS (Alexandru SENCOVICI) Sándor, Nicolae GOLDBERGER, az MNSZ megmaradt országos vezetőségéből pedig JUHÁSZ Lajos, SÜTŐ András, OTTOK László, ROBOTOS Imre) úgy döntöttek, hogy „az MNSZ betöltötte feladatát”, már csak egy formálisan létező, állintézménynek tekinthető Magyar Népi Szövetséget szüntettek meg, amelyet a magyar társadalom már évek óta nem érzett a magáénak.⁷⁴

*

Az erdélyi magyarság egyetlen engedélyezett, önálló kisebbségi érdekképviselője, a Magyar Népi Szövetség már megalakulása után háromnegyed évvel válságba került. Ez szerintünk törvénytörően következett be, mert egy olyan szűk látókörű politikai klikk uralta a szervezetet, amely ideológiai korlátainál fogva nem tudott az alapvető feladatokkal megbirkózni.

Az egyik alapvető feladatnak azt tartjuk, hogy 1944 őszén egy széles nemzeti koalíciót kellett volna létrehozni, egyfajta magyar ODA-t, amelyben – még ha domináns helyzetben is lettek volna a kommunisták, mellettük szerepet játszhattak volna a szövetség irányításában a magyar középosztály és a vidéki földműves rétegek, valamint a szervezett városi munkásság képviselői is. Ez a „nemzeti szövetség” azonban nem jött, nem jöhetett létre, ugyanis kezdettől fogva kirekesztették a szervezetből a magyar társadalom egy nem jelentéktelen részét, a földbirtokosokat, a közép- és nagypolgárságot – akiket az MNSZ sajtójában rendszeresen „lereakciósoztak”. (Figyelemre méltó, hogy a román kommunisták – még ha taktikai okokból is! – össze-

tudtak fogni a hagyományos uralkodó osztály egyik csoportjával, igyekeztek megnyerni maguknak – nem sok sikerrel – a földműveseket, a szociáldemokratákkal pedig szövetségre léptek.) Bár az MNSZ vezetői és publicistái rendszeresen hangoztatták, hogy „a Magyar Népi Szövetség megvalósította a romániai magyarság népi egységét”, ez korántsem volt igaz, hiszen nemcsak a volt politikai elit tagjait rekesztették ki az MNSZ-ből, hanem a szervezett munkásságot sem tudták igazán integrálni. Hogy miért nem valósulhatott meg 1944 őszén az igazi „népi egység” (vagyis nemzeti egység), arra az a SZABÉDI László világít rá, aki a népi írók baloldali szárnyához tartozott (és 1945-ben belépett az RKP-ba): „a MNSZ-i vezető posztokat legtöbb esetben krypto-kommunisták foglalják el [...], többnyire másod- vagy harmadrangú elvtársak, akik többet ártnak, mint használnak, s szerepüket a magyar nemzeti érdekek védelme helyett inkább abban látják, hogy magyarizgatják a román demokrácia nehézségeit, bizalomra ösztökélnek, fékeznek, s általában szájkosár-politikát űznek. Nagymértékben hozzájárulnak a kommunizmus megutáltatásához és ahhoz, hogy az MNSZ-t mindenki a kommunista párt [...] fiókvállalatának tartsa.”⁷⁵

A másik alapvető feladatuk az lett volna, hogy kemény érdekvérvényesítő politikát kövessenek, és ne elégedjenek meg a bukaresti ígéretekkel, hanem minden eszközzel (magyarországi, vagy nagyhatalmi segítséggel, vagy akár Moszkva támogatását kérve) próbálják meg elérni a magyarság számára sérelmes intézkedések, jogszabályok módosítását. (JORDÁKY Lajos például 1945 novemberében a BOLYAI Tudományegyetem tanácsában azt javasolta, hogy a Szövetség (Szovjet) Ellenőrző Bizottsághoz kellene fordulni a „mindinkább elfajuló állapotok miatt”, erre azonban – nyilvánvalóan az MNSZ ellenállása miatt – nem került sor.⁷⁶) Arra, hogy külföldről kérjen segítséget – megint csak ideológiai korlátai miatt – az MNSZ vezetése nem volt képes. Arról van szó ugyanis, hogy a bolsevik típusú marxizmus messianizmusából következően az MNSZ madoszos/kommunista vezetői hittek abban, hogy – az általuk értelmezett – „de-

mokrácia” majd automatikusan megoldja a romániai magyar kisebbség problémáit, tehát nem az a feladatunk, hogy a nagyhatalmak segítségét kérjük, hanem az, hogy a „demokráciát építő” GROZA-kormányt támogassuk. (SZABÉDI László ezt így fogalmazta meg az előbbi levélében: „*A teljes nemzeti jogegyenlősége – mondják [a madoszosok] – csak a szocialista államban lehet megvalósítani, sorrend szerint első feladatunk, tehát a szocialista állam megalkotása, nemzeti jogok védelme helyett osztályharc, melynek megvívása után úgyszólván magamagától megoldódik a nemzeti kérdés is.*” Ez a szemlélet egyrészt azt eredményezte, hogy a sérelmi politizálás háttérbe szorult a „kétoldali reakció” elleni harccal szemben, másrészt szinte mindent alárendeltek a GROZA-kormány támogatásának.

Végül pedig nem feledkezhetünk meg arról, hogy a marosvásárhelyi kiáltvány kiadásával, melynek eredményeként a tagok nagy része szembefordult az országos vezetéssel, – szándékai ellenére – a szövetség vezetése kizárólag a GROZA-kormány érdekeit szolgálta. Épp ez bizonyította be a magyarság nagy része számára, hogy az MNSZ valóban a kommunista párt „fiókvállalata”.

*

Az itt közölt két jegyzőkönyv eredeti példányai SZABÉDI László hagyatékában találhatóak, az EMKE tulajdonában lévő SZABÉDI Emlékházban, Kolozsváron. Az eredeti szövegből – terjedelmi okokból – a lényegtelen, különböző személyi kapcsolatokra vonatkozó részeket elhagytuk, a nyilvánvaló elírásokat jelölés nélkül kijavítottuk.

1.

**A Magyar Népi Szövetség
Háromszék vármegyei Intéző Bizottsága
1946. január 14-én, Sepsiszentgyörgyön
megtartott gyűlésének jegyzőkönyve
(Részletek)**

Jelen vannak: SZÁSZ Imre, Háromszék vármegyei tagozati elnök, STRAFF Gyuláné titkár, CSIRIKÁS György, BENEDEK István központi meg-

bízottak, valamint TAKÁCS János, dr. JÓZSEF Manóné, BOGDÁN Ferencné, FOGARASI János, dr. GAZDA György, HENTER Béla, sepsi járási intéző bizottsági tagok, VARGHA Béla, BOÉR Gergely baróti járási intéző bizottsági tagok, TAMÁS Árpád, KOVÁCS Károly, FARKAS György, UGRON János, NÉMET József orbai járási intéző bizottsági tagok, CSAVAR Albert, KOVÁCS Mihály, GERGELY Károly, LŐRINCZ Gyuláné, LŐRINC Júlia, PETYÓ Lajos kézdi járási intéző bizottsági tagok, SÜKÖSD Gábor, PUSKÁS István, KOVÁCS Sándor, SZÉPLAKI Károlyné, IMREH Ferenc uzoni járási intéző bizottsági tagok, valamint BÁCS Albert eresztevényi tagozati elnök. NÉMET I. Márton bükszádi tagozati elnök, SINKA András angyalosai tagozati elnök, SZABÓ János erösi megbízott, LÁSZLÓ Árpád gidófalvi megbízott, FAZAKAS József gidófalvi megbízott, GYÖRBÍRÓ Áron uzoni járási szervező, ZAJZON István szentivánlaborfalvi, SOLYMOSI András árkosai tagozati elnök, CSÁKY Simon [?] tagozati elnök, CSÁSZÁR Mihály, az uzoni tagozat pénztárosa, SIPOS Mihályné, LŐRINCZ István nagyajtai tagozati elnök, BARTHA Lajos nagyajtai tagozati titkár, SZÉPLAKI Károly uzoni tagozati elnök, JOÓ János erösi tagozati elnök, GÁBOS Dénes erösi tagozati titkár, AMBRUS Miklós, miklósvári tagozati alelnök, TAMÁS Károly pákai tagozati elnök, GÁSPÁR János, KISS József, JUGA Dénes kilyéni tagozati elnök, BARTHA Sándor kilyéni tagozati titkár, MOLNÁR János bodosi tagozati alelnök, CSEKE András nagybacóni tagozati elnök, LUKÁCS Sándor futásfalvi tagozati elnök, DEÁK Lajos ikafalvi elnök, OLOSZ Sándor oltszemi t. titkár, FABIÁN Kálmán nyújtódi t. elnök, TÓTH Sándor gidófalvi, FAZAKAS János, DÉNES Ferenc szacsvai, DEÁK Kálmán bitai tagozati elnök, ifj. RÁKOSI András sepsibesenyei, KOVÁCS Kálmán aldobolyi, NIKU György, ERDÉLYI István, BARABÁS János lisznyai, FAZAKAS Zsigmond nagyborosnyai, NÉMET Albert pávai, HAJDU Gyula pávai t. elnök, KHELL László berecki t. elnök, FARKAS Károly kökösi t. elnök, JÁNOS Gábor rétyi, PAPP Kálmán rétyi tagozati elnök, SOMOGYI E. rétyi, VERÉB István t. elnök, BÓDI István t. elnök, DEBRECZI Elek, MÁRKOS Albert t. elnök, GÁSPÁR János t. alelnök, FARKAS István titkár, REZNEK József, SZÉP Áron pénztárnok, ANDRÁDI József t. alelnök, INCZE Albert t. elnök, FÖLDES Lajos t. elnök, BERTI Elek zabolai t. alelnök, BEKE István t. elnök, SERESTER A. t. alelnök, KISS Árpád, SCHULLER Sándor, RÁ CZ Ferenc, GÁSZPOR [?], BUJDOSÓ Gyula hírlapíró, ifj. LUNGUJ János t. elnök, SIMON [?] kommandói t. elnök, SZABÉDI László, dr. TAMÁS Elek.

SZÁSZ Imre megyei intéző bizottsági elnök megnyitja a gyűlést és közli a jelenlévőkkel, hogy a gyűlés, harmadszor lévén összehívva, a megjelentek számára való tekintet nélkül határozatképes. Felkéri STRAFF Gyulánét, hogy a lemondott jegyző helyett olvassa fel a múlt gyűlés jegyzőkönyvét.

STRAFF Gyuláné felolvassa a múlt gyűlés jegyzőkönyvét.

Elnök kéri a múlt gyűlésen jelen voltak hozzászólását.

KOVÁCS Sándor szentkirályi lelkész azt kívánja, hogy a jegyzőkönyvben pontosabban fogalmazassék meg az értelmiség szerepéről és munkájáról tett kijelentése. Ő világosan megmondta, hogy véleménye szerint az értelmiség nem elhúzódott, hanem távol tartották a Népi Szövetség munkájától. Tanácsosabbnak látná tehát, ha az értelmiség vád alá helyezése helyett azt az okot igyekeznénk megkeresni, amiért mindezülig az értelmiség kimaradt a Népi Szövetség munkájából.

MÁRKOS Albert (Sepsimagyarós) azt vitatja, hogy igenis az értelmiség hibás. Elmondja, hogy a községi papot felkérték a demokrácia ismertetésére; a pap azzal kezdte a Népi Szövetségben való munkálkodását, hogy a következő tételt kezdte fejtegetni: a Magyar Népi Szövetség az erdélyi magyarság számára nem megfelelő szervezet, ahelyett olyanszerű szervezetre volna szükség, mint amilyen a románoknál az Ekések Frontja, vagy amilyen Magyarországon a Független Kisgazdapárt.

Az elnök figyelmezteti az egybegyűlteket, hogy most csupán a jegyzőkönyv hitelességének kérdéséhez szóljanak hozzá. Miután másnak a jegyzőkönyv hitelességével kapcsolatban megjegyzése nincs, SÜKÖSD Gábor uzoni járási bizottsági tag és KOVÁCS Sándor sepsiszentkirályi lelkész testvéreket kéri fel a jegyzőkönyv hitelesítésére. A folyó gyűlés jegyzőkönyvének felvételére SZABÉDI Lászlót, hitelesítésre pedig SZÉPLAKI Károlyné uzoni járási intéző bizottsági tagot és BOÉR Gergely baróti intéző bizottsági tagot kéri fel.

Ezután áttér a gyűlés napirendjének ismertetésére. A végrehajtó bizottság átszervezéséről van szó. A múlt gyűlésen jelen nem voltak kedvéért kitér azonban arra a kérdésre is, hogy miért nem kapcsolódtak be az értelmiségiek a Magyar Népi Szövetség munkájába. Mindenki tudja, hogy 1944-ben a német és a magyar csapatok kivonulása, valamint az orosz és a román csapatok bevonulása után milyen helyzetbe került a Székelyföld. Az értelmiség javarésze az elvonuló csapatokkal együtt hagyta el helyét, később pedig mikor elkezdett visszaszivárogni, a politikai szervezkedéstől távol tartotta magát. Ennek ellenére hatalmas szervez-

kedési folyamat indult meg: a politikai életből addig jóformán kirekedt munkásság és parasztság látott hozzá önmaga megszervezéséhez. Az értelmiség csodálkozva nézte a szokatlan jelenséget. Voltak azonban olyanok is, akik hamarosan bekapcsolódtak, nekünk segédkezett nyújtottak. Túlzás volna éppen ellenségeséggel vádolni az értelmiséget. Mozzalmunk megindításakor minden tekintetben zavaros volt a helyzet, sok volt a hátsó gondolat, különösen az értelmiség részéről. A helyzet – mondták – még megváltozhatik, a németek visszajöhetnek még. Azt gondolták, hogy annál okosabbak, mentől óvatosabbak. Így aztán a szervezeti vezetőségekbe kik kerültek? Nem eléggé felkészült, laikus emberek, gyakran összeférhetetlen személyek, sőt haszonlesők is, akik nem bírták a nép bizalmát. Ezek talán azért voltak bátrabbak, mert nem volt veszteni valójuk. Mi azonban természetesen azokkal vettük fel a kapcsolatot, akikkel egyáltalán felvehettük, akik nálunk jelentkeztek, akik – egyszóval – elég bátrak voltak a szerepvállaláshoz. Bátorrágot mondok és bátorságot is gondolok, hiszen mindannyian emlékszünk még a szóban forgó időkre, emlékszünk a hadak nyomában betódult garázdálkodó szabadcsapatokra. Ilyen kétségbeesett helyzetben valóban egyetlen mentvárnak tűnt előttünk a tőlünk nem messze fekvő Brassó a maga régi, illegális MADOSZ-ával. És a MADOSZ valóban segített is nekünk: karöltve és szövetkezve a román demokrata erőkkel, főképpen a Kommunista Párttal, elérte azt az eredményt, hogy a Vörös Hadsereg kiharcolta Észak-Erdélyből a garázdálkodó szabadcsapatokat. Senkinek sem rójuk fel, hogy azokban a kétségbeesett időkben nem találták meg magukat, hogy távol tartották magukat tőlünk. Ez kétségtelenül az értelmiségiekre vonatkozik első sorban. Ma azonban elérkezett az az idő – és itt SZÁSZ Imre utalt KURKÓ Gyárfás országos elnök legutóbbi megnyilatkozásaira⁷⁷ – hogy az értelmiségiek általában csatlakozni kezdenek a Magyar Népi Szövetség küzdelméhez, Országos Magyar Alap⁷⁸ létesül, mindezekkel a jelenségekkel nem kíván azonban részletesen foglalkozni. Áttér napirendünk derekas programontjára, az átszervezés kérdésére. A múlt gyűlés jegyzőkönyve mindenkinek kellő felvilágosítást nyújt az eddig végzett munkáról is, a hiányokról és a hibákról is. Ebben az új helyzetben, melyet fentebb csak röviden érintett, lemond és kéri az egybegyűlteket, hogy korelnök kijelölésével gondoskodjanak az új végrehajtó bizottság megválasztásának levezetéséről.

KOVÁCS Sándor sepsiszentkirályi lelkész megjegyzi, hogy sem a múlt végrehajtó bizottsági gyűlésen, sem most nem látja tisztán, miért van szükség SZÁSZ Imre lemondására. Elvárta volna, hogy az elnök világosabban nyilatkozik meg ebben a kérdés-

ben. Ez nem történt meg, s ezért ő most sem lát világosan. Megismétli, amit már régebben is kifejtett, hogy egy ilyen nagysúlyú szervezet vezetőségét, mint amilyen a Magyar Népi Szövetség, nem olyan könnyű dolog megváltoztatni. A régi vezetők tudnak a múlttól, újak esetleg csak nehezen tájékozódhatnak. Éppen ezért azt indítványozza, hogy az intéző bizottság ne fogadja el SZÁSZ Imre lemondását.

(Közbeiktatások: halljuk SZÁSZ Imrét!)

SZÁSZ Imre biztosítja az intéző bizottságot, hogy lemondása nem elhamarkodottan történt lépés. Én eddig is szívesen foglalkoztam – mondta – gazdasági kérdésekkel, nem mintha olyan jól értenék ezekhez a kérdésekhez, ahogyan kellene, de láttam, hogy gazdasági téren rosszabbul állunk, mint politikailag. Erőmhöz és tehetségemhez mérten azonban eddig is foglalkoztam a gazdasági kérdésekkel, és a végrehajtó bizottság tagjai jobbnak látták, hogyha teljes erőmmel erre a vonalra térek át. A politikai vezetésre pedig keresnek és keresünk valakit, aki nálam arra alkalmasabb lesz. Íme az okok. Mindenkinek meg kell értenie, hogy vezető helyekre olyan emberek kelljenek, akik tökéletesen értik a maguk dolgát. Én hát a politikai posztról átmegegyek gazdasági térre, de természetesen csak abban az esetben, ha az intéző bizottság, Alapszabályzatunkban biztosított jogánál fogva, nem másral tölti be ezt a helyet. Ezt az alkalmat egyébként arra használja fel, hogy megköszönje a 7–8 hónappal ezelőtt vele szemben a megválasztásakor megnyilvánult bizalmat, valamint köszönetet mond a végrehajtó bizottság tagjainak is a neki nyújtott segítségért és ügybuzgalomért.

CSIRIKÁS György központi megbízott kér szót. Hogy szervezeti életünkben bajok vannak, azt semmi sem mutatja jobban, mint maga az a tény, hogy a Testvérek már harmadszor vannak gyűlésbe hívva ugyanazon tárgyba. Senkinek sem konvenniál, ha hetenként kell cserélni a szervezetek tagjait. A szervezeti alapszabályra hivatkozva figyelmeztet arra, hogy tulajdonképpen nem is lett volna szükséges a Testvéreket mind behívni. A végrehajtó bizottság megválasztása tisztán az intéző bizottságra tartozik, de különböző szempontokra való tekintettel és különböző helyekről jövő megjegyzések miatt hívott meg a vezetőség az intéző bizottságon kívül más vezetőségi tagokat is, hogy a tárgyhöz azok is hozzászólhassanak. Mert a szőnyegen lévő kérdést meg kell oldani, mégpedig a lehető legegészségesebb formában. Január 9-én olyan értelmű távirat érkezett a központtól, hogy az intéző bizottsági ülés megtartását, a végrehajtó bizottság megválasztását új utasításig halasszuk el. Mi azonban – mondta CSIRIKÁS –, nem vállalhatuk azt, hogy hiába jártassuk az embereket s komolytalanná tegyük

gyűléseinket. Arra ugyanis már nem igen volt idő, hogy a meghívottakat értesíthessük az intéző bizottsági ülés elmaradásáról. Igyekeztünk azonban megtudni azokat az okokat, melyek miatt a központ az ülés elhalasztását kívánta. Ez sikerült is. Szervezeti lapjainkból mindenki megtudhatja, hogy központi végrehajtó bizottságunknak kolozsvári ülésén központi vezetőségünk alapos vizsgálat tárgyává tette a többszörösen sérelmet szenvedett gazdák álláspontját, s ennek eredményeképpen kívánatosnak tartja, hogy szervezeti életünkben a gazdák is megkapják számarányuknak megfelelő képviselőket. Éppen ezért mi is megváltoztattuk az alapos megvitatás után a múlt ülésen előtárt álláspontunkat, mely szerint a távozó SZÁSZ Imre helyett KIS Károly testvért hoztuk javaslatba. Úgy gondoljuk, hogy a központ elgondolásának legjobban akkor teszünk eleget, ha a megyénkben mintegy háromnegyed részt kitevő gazdatársadalomból választunk új elnököt. Ez azonban csak az egyik szempont. Nem elég az, hogy az új elnök gazda legyen. Szükséges, hogy 1) bírja a megye közönségének bizalmát; 2) legyen politikai tájékozottsága és 3) legyen szilárd világnézete, politikai vonala, mert e nélkül nem lehet politikai harcot folytatni. A végrehajtó bizottság tehát újra összeült, még egyszer felülvizsgálta a kérdést. Kerestük az alkalmas személyt, sorra vettük az intéző bizottság valamennyi tagját, a helyi szervezetek vezetőit s még másokat is, de nagyon nehezen találtunk alkalmas embert. Ezért e kijelentésért ne sértődjenek meg a Testvérek, a helyzet komoly és a betöltésre váró vezetőségi poszt súlyos feladatot ró vállalójára. A végrehajtó bizottságba a következő személyeket jelöltük. Elnöknek DEMETER András földművest, volt megyefőnököt, CSAVAR Albert földmivest és KISS Károly kereskedőségét. Jegyzőnek SZABÉDI László író, közművelődési bizottsági vezetőnek SCHULLER Sándor gimnáziumi igazgatót, gazdasági vezetőnek SZÁSZ Imrét, RÁ CZ Ferencet és BOÉR Gergelyt, a női csoport felelősének SZÁSZ Ferencné.

Azt is közölte CSIRIKÁS György az intéző bizottsággal, hogy jelölés után a szóban forgó személyekkel érintkezésbe is lépett, s azok általában hajlandóknak nyilatkoztak megválasztásuk esetén vállalni a megbízatást. Most pedig – folytatta CSIRIKÁS – válasszunk korelnököt, s ejtsük meg a végrehajtó bizottsági tagok megválasztását. A jelöltek személyéről ennyit: DEMETER András részt vett a Magyar Népi Szövetség megalakításában, később miklósvári főszolgabíró, majd háromszéki megyefőnök volt, s noha az ekkori visszás, s zűrzavaros helyzetben sok minden nem úgy ment, mint ahogy kellett volna, s őt ezért leváltották, személye ellen semmi olyan kifogás nem merült fel, amely esetleg indokolta tehetné azt a kérdést, hogy, ha nem volt jó megyefőnöknek, most miért

jó a Magyar Népi Szövetség megyei szervezeti elnököknek.

(Közbekiáltás, ismertesse a másik két jelöltet is!)

Ami CSAVAR Albertet illeti, ő dálnoki gazdaember, velünk együtt tevékenykedett, itt az intéző bizottságban is több ízben felszólalt, becsületes, derék ember, demokrata, politikai meglátása is van, s a dálnokiak szerint mintagazda. KISS Károly pedig kereskedősegéd, s nem egyébért ejtettük el első helyen való jelölését, mint inkább csak azért, hogy eleget tegyünk a központ óhajtatásának.

SZÁSZ Imre kéri az intéző bizottságot, hogy a CSIRIKÁS Györgytől közölteket vegyék tudomásul, és a választás lefolytatására válasszanak korelnököket.

(Közbekiáltás: legyen korelnök dr. TAMÁS Elek!)

Az intéző bizottság dr. TAMÁS Eleket közfelkiáltással megválasztja korelnöknek.

Dr. TAMÁS Elek megköszöni a megtiszteltetést, a beléje helyezett bizalmat, és igazságos választást ígér. Mindenekelőtt azt a kérdést veti fel, hogy lesz-e egyáltalán szükséges választásra, vagy esetleg az intéző bizottság közfelkiáltással óhajt véleményt nyilvánítani.

(Egy közbeszóló: kérdezzék meg, van-e valaki a titkos választás mellett?)

CSAVAR Albert kér szót, és közli az intéző bizottsággal, hogy ő az elnöki tisztséget nem vállalja el, életkörülményei miatt azt nem tudná a kellő módon betölteni. Azért közli ezt már a választások előtt, nehogy személye miatt teljesen fölöslegesen megoszlás támadjon az intéző bizottságban.

PETYŐ Lajos igazat ad CSAVAR Albertnek. Olyan embert kell megválasztani, aki el is vállalja, és el is tudja látni az elnöki tisztséget. Ne válasszunk távollevő személyt, nehogy kitegyük magunkat annak, hogy megválasztása után nem fogadja el az elnökséget.

CSIRIKÁS György megjegyezni kívánja, hogy, noha CSAVARral megbeszélte a dolgot, CSAVAR valóban nem adott eddig végleges választ. Most megadta. DEMETER András azonban határozottan hajlandónak mutatkozott az elnökség elvállalására. Egészen véletlenül nem lehet itt, mivel halaszthatatlan üzleti ügyben – autót vett és 11 milliót lejt azonnal ki kell fizetnie – haza kellett utaznia.

BOÉR Gergely azt ajánlja, hogy jelöljön még az intéző bizottság a jelöléstől visszalépő CSAVAR Albert helyett valakit, aki sepsiszentgyörgyi lakos.

PETYŐ Lajos tisztázni akarja, hogy megjegyzése egyáltalán nem irányult DEMETER András ellen. Sőt ajánlja, hogy az intéző bizottság éppen DEMETER András mellett foglaljon állást.

BEKE István a BOÉR Gergely ajánlata ellen tiltakozik. Sepsiszentgyörgy nem sajtáthatja ki azt a

jogot, hogy a megyei szervezet elnöke éppen sepsiszentgyörgyi lakos legyen.

CSAVAR Albert azt indítványozza, hogy ne közfelkiáltással, hanem nyílt szavazással (felállással) történjék a választás. Dr. TAMÁS Elek korelnök, miután leszögezi, hogy CSAVAR Albert nem vállalja a jelölést, felteszi a kérdést, hogy kíván-e valaki helyette harmadik jelöltet megnevezni.

(Közbekiáltás: BÁLINT András!)

TAKÁCS János harmadik jelöltként ajánlott Bálint Andrásról megjegyzi, hogy az az EMGE keretében lesz elfoglalva, ne terheljük [túl].

Dr. TAMÁS elnök még egyszer felteszi a kérdést, hogy kíván-e az intéző bizottság harmadik jelöltet állítani. Ha igen, mindenesetre olyan valakit jelöljünk, akiről tudjuk, hogy vállalja is.

BENEDEK István központi oktató kér szót. Ha nem csúsztak volna be hibák, nem merült volna fel a vezetőség megújításának kérdése. A dolgot gazdasági és politikai szempontból alaposan fontolóra kell venni. A Magyar Népi Szövetségnek politikai vonala van, amikor valakinek a jelölésére gondolunk, egy pillanatra sem felejtkezhetünk el arról, hogy a jelöltnek a Magyar Népi Szövetség politikai vonalát kell képviselnie, tehát olyan valakinek kell lennie, aki ezt a vonalat akarja is, tudja is követni. Nem volna kívánatos, hogy politikailag – ha csak átmeneti időre is – szembehelyezkedjünk szervezetünk központjával. Hisz ismerjük az alapszabályokat, tudjuk, hogy a központnak joga van a vezetőség feloszlatására. Ha tudva ilyesminek tesszük ki magunkat, akkor csak hiába töltjük az időt, nem csinálunk semmit. A másik fontolóra veendő szempont a gazdasági. Az emberek természetesen anyagi szempontok szerint is gondolkodnak. Nem igen van olyan emberünk, aki a mozgalomért hajlandó volna magát anyagilag tönkretenni. Ezért is fejlődöttünk vissza.

(Közbekiáltás: Gyanúsítás akar-e ez lenni a régiekkel szemben?)

Gyanúsításról szó sincs – mondta BENEDEK. Egyszerűen arról van szó, hogy anyagi gondjaik miatt csak ráérő idejűkben tudtak a szervezetért dolgozni. Legyen itt az, akit jelölni akarunk a szavával vállalja előttünk a felelősséget. Eddig egyik vezetőségi felszólaló sem hangoztatta, de a dolog úgy áll, hogy a központtól többször is szemrehányást kaptunk, hogy Háromszék politikailag el van maradva. Igenis meg kell tehát vitatni, nagyon is alaposan, a kérdések személyi vonatkozásait. Így pl. csakis a felelős vezető hibája lehet az, hogy a kultúrbirozságban nem folyik munka. Hasonlóképpen lanyhán működött a szervező bizottság is. Ezek mind figyelmeztetésül kell, hogy szolgáljanak számunkra.

SZÁSZ Imre: kénytelen vagyok hozzászólni a BENEDEK Istvántól előadottakhoz. Ő szerinte itt hibák miatt volt szükség változtatásra. Aztán meg anyagiakat is emlegetett. Meg akarom kérdezni, mondja meg itt a jelenlevők előtt, hogy miben, mikor igyekeztek lemondottak maguknak anyagi előnyöket biztosítani. Ha kikényszerítik, kénytelen vagyok rámutatni arra, hogy ha a szervezet részéről történtek hibák a múltban, azok nem az én hibámból történtek, hanem az övékből. Itt vannak a faluk kiküldöttei. Őket hívom fel tanúságtételre. Ha én kint jártam a falukban, sohasem az ellentéteket szítoztam, hanem éppen a békeség mellett voltam mindig. Ha ma szerte-széjjel egyenlenségek vannak, annak nem én vagyok az oka, azt ne írják az én rovásomra, ne mondják, hogy én miattam történtek politikai hibák. Ami az anyagiakat illeti, soha még a pénzt sem láttam a Magyar Népi Szövetségnek. Valahányszor pénzkiutalásáról volt szó, nem egyszer megtörtént, hogy fedezet híján sajátomból fizettem. Időt és pénzt áldoztam a szervezet érdekében. Ha BENEDEK másképpen látja, ha egyebet is lát, álljon elé vele, mondja meg.

BENEDEK István tisztázni kívánja szavai értelmét. Ő csupán annyit akart mondani, hogy SZÁSZ Imrének biztosítania kellett saját egzisztenciáját, s csak a megélhetéséért folytatott munka után maradt szabad idejét szentelhetette a szervezetnek.

SZÉPLAKI Károly a választással kapcsolatban kíván szólni. Hallottuk – úgymond –, hogy DEMETER András hajlandónak mutatkozott az elnökség elvállalására. Van-e, aki az ő személyét alkalmasnak látja, s van-e, akinek ellenvetése volna. Akinek ellenvetése volna, mondja meg.

BOGDÁN Ferencné: még 1945 áprilisában történt, hogy Brassóba hívtak értekezletre. Ott akkor is az volt az általános vélemény, hogy az észak-erdélyi demokrácia túlságosan előre futott. Most ne mossák éppen azt, aki a túlzások ellen volt mindig.

PÁNCSA Simon kommandói tagozati elnök: sok huzavonát láttunk a faluban. Legalább itt ne azt lássunk, inkább okuljunk, tanuljunk. A Magyar Népi Szövetséget sok támadás éri, ebből egyik-másik indokolt. Éppen ezért most a központ gazdát kíván a megyei szervezet élére? Ezt én is helyeslem. De iparost is akarunk látni a végrehajtó bizottságban. Mert az iparosság el van nyomva a falukban. Ami a választás módját illeti, ajánlották, hogy válaszszunk felállással, válaszszunk közfelkiáltással. Ez annyit jelent, hogy közbekialtás alapján választunk. Én ragaszkodom az egyedül demokratikus titkos választáshoz.

PETYŐ Lajos intéző bizottsági tag a távozó SZÁSZ Imréről megállapítja, hogy egy éve ingyen dolgozik a szervezetnek. Ezért csak elismerés illeti. Most nem bírja tovább. Állítsunk olyan embert a helyére, aki hasonló önzetlenséggel tud dolgozni, és aki bírja is.

SCHULLER Sándor a következő felszólaló. Örömmel tapasztalom – mondta –, hogy szép számmal jelentek meg a gyűlésen, és egészséges hozzászólások hangzanak el. Bírálják az elvégzett munkát, helyes. Kritika – ez a demokrácia. Történtek hibák, ez igaz, de nem elég annyit megállapítani. Aki hibát lát, kérdezze meg, vajon nem ő maga-e a hibás. Ha történtek hibák, annak valamennyien oka vagyunk. Hogy politikailag visszaestünk, ez igaz. De még közelebb járnánk az igazsághoz, ha azt mondanók, hogy nem is jutottunk oda, hogy érett emberek módjára gondolkozzunk. Választásról lévén szó, ne sajnáljuk az időt, és ne ijedjünk meg a vitától; igyekezzünk kiválasztani a legrejtettebbet, a legjobb szervező és irányító tehetséget, mert hiszen rajta fordul meg a Magyar Népi Szövetség Háromszék vármegyei szervezetének munkaeredménye. Ne hallomás, hanem tudás alapján ítéljünk. Hibákról beszéltek. De ki hibázik? Csak az hibázik, aki munkát végez. Aki nem végez munkát, az természetesen nem követ el hibát sem. Nem elég bírálni a vezetőséget, segíteni kell neki, mert eredményeket csak így érhetünk el. Ami már most a megválasztandó elnök személyét illeti, magam is helyeslem, hogy a megye többsége gazda lévén, gazdaember legyen a megyei tagozat elnöke. Azt is hozzáteszem, hogy ha ilyent nem találunk minden tekintetben alkalmast, ne ragaszkodjunk feltétlenül ahhoz, hogy a kevésbé alkalmast válasszuk meg csak azért, mert gazda. Nézzük az arravalóságot: legyen barátja a népnek, híve a demokráciának, és bírja a megye gazdáinak bizalmát. Melléje pedig állítsunk szakértőket a gazdatársadalomból. Ne mondhassák utóbb, hogy egyesek elkiáltották magukat: éljen! És így lett elnök. Nézzünk körül az értelmiség és az iparosság körében is.

CSÁKY Simon oltszemi t. elnök a maga részéről bizalmát fejezi ki a végrehajtó bizottság jelölésében. Ha már most valakinek kifogása volna a végrehajtó bizottságtól jelölt DEMETER András ellen, álljon fel, és nevezze meg a maga jelöltjét.

INCZE Albert szárazajtai t. elnök: én amikor nehéz időkből itt jártam, SZÁSZÉkat láttam a szervezet élén. Fáradságos munkájukért, kiállásukért csak köszönetet mondhatunk. Sajnos, lemondtak, ezt a magam részéről tudomásul veszem, de Szárazajtai a legnehezebb időkből, a szabadcsapatok garázdálkodása idején⁷⁹ egy bátor ember volt, aki mozogni mert, ez DEMETER András. Én mellette vagyok. És amelletl vagyok, hogy szavazzunk felállással és így nyerjük meg az időt.

TAKÁCS János szerint valóban demokratikus választás csak titkos lehet: ő ezt ajánlja.

Dr. TAMÁS Elek korelnök. Ajánlat tétetett titkos szavazásra, ejtsük meg tehát a választást titkos szavazás útján. Elrendelem a titkos választás megejtését.

(Közbekialtás: ne fogadjuk el SZÁSZ Imre lemondását!)

SCHULLER Sándor kér szót: két személyt jelölt a központ. Ismerem őket, ügyes emberek, bizalmam van bennük. De joga van az intéző bizottságnak, hogy a harmadik jelölt, jelölését azonban visszautasító CSAVAR Albert helyett mást jelöljön. Ajánlom, hogy az intéző bizottság jelölje harmadikul a lemondott SZÁSZ Imrét.

[...]

SZÁSZ Imre újra szót kér. Szívesen vállalom, úgy mond, a gazdasági munkát, ha rám bízják. De egészen bizonyos vagyok benne, hogy sok hozzáfertőbet kapnánk erre a helyre. Emellett az is aggaszt, hogy BENEDEK István súlyos dolgokat mondott velem kapcsolatban. (Közbekialtás: ki adott BENEDEKnek erre felhatalmazást?) Ha neki igaza van, a gazdasági ügyek irányítását nem is vállalhatom.

KOVÁCS Sándor sepsiszentkirályi lelkész az elhangzottak után sem látja indokoltnak a SZÁSZ Imre lemondását. Most azonban valamivel többet tud, mint eddig: látja, hogy van valami a háttérben, amit senki sem akar kimondani.

(Közbekialtított kérdések hangzanak el: szemé-lyi bosszú? Protekció?)

Dr. TAMÁS korelnök kéri a megjelenteket, hogy ne nyújtsák az időt, mert a végén még dolgvégezetlen kell eloszlania a gyűlésnek. (Közbekialtás: éljen SZÁSZ Imre! Az éljenzést sokan átveszik.) Ami SZÁSZ Imrét illeti, ő ismét jelölve van, ehhez ennek az intéző bizottságnak joga is volt, s ha kívánja, még mást is jelölhet.

BENEDEK István: értsék meg a Testvérek, hogy eszembe sem jutott SZÁSZ Imrét sikkasztás-félével, vagy valami hasonlóval vádolni. Azt mondtam, hogy kénytelen a saját dolga után nézni, és emiatt hátrahagyja a szervezeti munkát. Van azonban itt más hiba is. Egy politikai szervezet tagjának végre kell hajtania a központ utasításait. Fegyelem nélkül nem lehet politikai küzdelmet folytatni. A hiba az volt, hogy SZÁSZ Imre nem viszi a Magyar Népi Szövetség politikai vonalát. Tudják azt a Testvérek, hogy milyen országszerte a hangulat egyes központi vezetőink iránt. Sokan árulónak tartják KURKÓt, BÁNYAIt és másokat. Szó sincs ezúttal személyes bosszúról, hanem, igen, politikai elmentétekről. Én központi politikai oktató vagyok, és az a feladatom, hogy a központ utasításai értelmében támogassam a tagozat munkáját. Világos dolog, hogy aki valamit elvállal, azt végre is kell, hogy hajtsa: egy Népi Szövetségi vezetőnek be kell illeszkednie a Magyar Népi Szövetség politikai vonalába. A marosvásár-helyi kiáltvány⁸⁰ indította el a dolgot. Ezért vállalni kell a felelősséget. A kiáltvány körül a megyei végrehajtó

bizottságban vita fejlődött ki, ellentétek merültek fel, szembehelyezkedés történt. Aki szembehelyezkedik a központ irányvonalával, az természetesen nem tölthet be vezető posztot. Ezt nem engedi meg a központ, és nem engedik meg a magyarság érdekei sem. Erről van szó, és nem másról.

SZÁSZ Imre: Igaz az, hogy az Országos Intéző Bizottság kiadott marosvásárhelyi üléséből egy kiáltványt. Mikor az Országos Intéző Bizottság tagjai hazajöttek, összehívták a helyi, sepsiszentgyörgyi végrehajtó bizottságot is, ahol be kellett számolniuk a Marosvásárhelyi történekről. Tőlünk BENEDEK és CSIRIKÁS voltak Marosvásárhelyt. Nekik kellett volna tudomásunkra hozniuk a történeteket, de mi már olvastuk, benne volt az újságban. Az akkor éppen beteg HORVÁTH Miklós helyett én vezettem le a sepsiszentgyörgyi tagozat ülését. Azon megvittuk a kiáltvány helyességét vagy helytelenségét, hozzászóltunk, joga- san. Én magam az egész dologról nem tudtam többet, mint ami a lapban volt. Mivel a felszólalók ellen nem léptem fel, az a vád ért, hogy nem képviselem a Népi Szövetség vonalát. Tagadom. Nem minősítettem áruló- nak a Központ embereit. Én nem a felszabadulás óta lettem demokrata. Tudom, mi az az út, amely a demokráciához vezet. Nem antidemokratikus dolog az, ha történnek megjegyzések a központi irányítással szem- ben. Én nem beszéltem a Magyar Népi Szövetség ellen. Minden községben, ahol működésem alatt megfordul- tam, mindig az egység érdekében keltem síkra. Tanúim erre az éppen jelenlévő községi kiküldöttek is. (Köz- bekialtások: Igaz, éljen!) A magyar népi egység ma- gyar érdek és a demokrácia érdeke. Ne piszkálja igaz ok nélkül egyik ember a másikat. Ami már most a határkérdést illeti, ebben a tekintetben azon az álláspon- tom voltam, hogy nekünk semmi közünk hozzá. Nem kérdezték tőlünk, hogy ebben a kérdésben mi a véle- ményünk. Ha majd megkérdezik, tudni fogjuk, mit válaszoljunk. Én ezt mondtam, s amikor ezt mondtam, legjobb megjegyzésem szerint nem beszéltem a Ma- gyar Népi Szövetség ellen. Ma is úgy látom, hogy szá- munkra, akár nem vagyunk kommunisták, akár kom- munisták vagyunk – sőt, ha kommunisták vagyunk, még inkább – nincs határkérdés. Akkor is így láttam, ma is így látom, ennél helyesebbet, okosabbat én más- tól sem tanultam. (Nagy taps.)

CSIRIKÁS György arra kéri SZÁSZ Imrét, hogy teljesen függetlenül a központi kiküldöttek véleményétől, mondjon kritikát ő maga, a maga működéséről.

SZÁSZ Imre: Én elmondtam azt is. 1944. szeptember 17. óta vagyok e helyen, s dolgozom erőm szerint. Elsőrendűen ment a munka egészen május 6-ig. (Közbekialtás: amíg a reakciók vissza nem jöttek!)

Igen, amíg a reakciók vissza nem jöttek, s amíg vissza nem jöttek az elmenekültek. Azóta megkezdődött a kocolódás. A visszajöttek újra birtokba akarták venni vagyonukat. A nincstelenek természetesen érdekelve lettek, félni kezdtek, hogy amihez az eddig eltelt hónapokban jutottak, visszaveszik tőlük. (Közbeiktetés: Vissza is vették!) Igaz, vissza is vették, de mi oka nem vagyunk. Nem minősíthetjük őket fasisztáknak csak azért, mert ragaszkodnak földjükhöz. Itt kezdetben, amint azt tudják a Testvérek, oroszok vették a kézbe a megye közigazgatását. Pénzügyi és gazdasági értekezlet hívatott össze a Kommunista Párt kezdeményezésére, és az oroszok segítségével. SCHULLERT, CSOBOTot, DEMETER akkori megyefőnököt és engem küldtek ki. Akkor számba vettük, hogy kb. mennyi a földnélküliek száma. Tervet készítettünk a népfelesleg levezetésére: Csík határát kitoltuk Lekenecéig, Régenig.⁸¹ Lehetőséget kerestük annak is, hogy Háromszék határát is kitoljuk a Szászföld felé. Így próbáltuk megkeresni a székely megyék földnélkülijeinek földhöz juttatására az alkalmas módozatokat. Mindezek a határozatok azonban a román közigazgatás május 6-án⁸² történt bevonulása miatt nem mehettek végbe. Ezekről a kérdésekről most a kormánnyal folynak tárgyalások, remélhetőleg jó mederben. A részletek mellett nem akarok megállni. Való az, hogy szándékainkat nem tudtuk megvalósítani. Úgy éreztük, hogy ki kell elégíteni a földnélkülieket. A földosztás körül azonban sok visszasság történt. Minden tekintetben jogosultak, teljesen nincstelenek nem kaptak földet, de kaptak olyan földosztók, akiknek már amúgy is volt földjük. Az ellentétek nőttön-nöttek. Tömegével jöttek a panaszkok. Meg kell mondanom nyíltan, én sok esetben helyet adtam a panaszkoknak, ebből aztán köztünk is összeütközések keletkeztek. Az igazság az, hogy valóban nem ment jól a munka. Idestova egy fél éve már annak, hogy nem vagyok aktív. Okait feltártam. Nem azért tartam fel ezeket az okokat, mintha ragaszkodnám az elnöki tisztséghez. Csak magyarázom, hogy mi az oka annak, hogy az utóbbi hónapokban nem tevékenykedem eléggé. Természetesen azonban, akármi is az ok, mindenképpen hiba az, hogy a munka nem ment. Nem csak rajtam múlt, mások is elkedvetlenedtek, így aztán visszaesés történt. Van azonban mindennek egy sokkal mélyebben járó oka. Ahogyan már mondotta valaki a Testvérek közül, Észak-Erdély túlságosan előre futott.

CSIRIKÁS György: Úgy látszik, hogy minden kérdés egybehalmozódott, most már tisztáznunk kell, és minden teljes nyíltsággal kell kitergetnünk a Testvérek előtt. Én júniusban jöttem ide a Központ részéről azzal az utasítással, hogy mivel SZÁSZ Imre politikai tevékenysége nem teljesen kielégítő, keres-

sünk olyan embert, aki a rábízott tisztséget jobban betölti. Alaposan megvizsgáltam a dolgot, és láttam, hogy a központ vádja nem felel meg a valóságnak, és jelentettem is a központnak, hogy SZÁSZnál alkalmasabb embert nem találok a tőle betöltött tisztségre, márpedig sokfelé jártam. Azóta is figyeltem a szervezet fejlődését, kibontakozását. Fellendülése helyett azonban visszaesést kellett tapasztalnom. Nehézségek merültek fel, nehézségek, melyeket nagyjából SZÁSZ Imre is feltárt, de még azokon kívül is sok gátló körülmény jött össze. A Magyar Népi szövetség májusi kongresszusa⁸³ határozata alapján küldöttség ment fel Bukarestbe,⁸⁴ kapott is ígéreteket, de a tárgyalások nehézkesen haladtak, a miniszterelnök abban az időben Moszkvába volt elutazva,⁸⁵ s aztán még az ilyen mostoha körülmények elért eredménye sem valósult meg a gyakorlatban. Ekkor kezdődött meg az ellentét a Magyar Népi Szövetség és a magyar tömegek közt. Többé-kevésbé tehetetlenek voltunk, mindenki tudja, hogy a király semminek sem írt alá.⁸⁶ Nagy nehézségekkel küzdöttünk, s ezekkel a nehézségekkel szembe kellett volna nézni, ehelyett mi tehetetleneknek bizonyultunk. SZÁSZ félreállt. Ezekkel a kérdésekkel a tömegek közé kellett volna kimenni. Ő nem ezt az utat választotta, hanem lemondását ajánlta fel. Családi bajok is jöttek közbe. Maga SZÁSZné is sokallotta ura elfoglaltságát. Őt is felkerestük, és meggyőztük arról, hogy szükségünk van SZÁSZra. Így aztán megnyertük, de a munka csak nem indult meg. Többször mondtam, hogy nem lehet így vinni tovább a dolgokat. Ilyen körülmények közt mégis csak be kellett ismernem, hogy ámbár SZÁSZ Imre jó ember, becsületes, demokrata, tisztakezű, de a szervezeti munkát valóban elhanyagolta. Alapszabályaink értelmében az elnök személyesen felelős a szervezeti munka menetéért. Nem arról van itten szó, hogy áskálódunk ellene, hogy félretesszük; elhanyagolta a munkát, az a valóság, s ezt a valóságot ő se tagadja. Se politikai, se közművelődési, se gazdasági téren nem állunk úgy, ahogyan állanunk kellene. Aztán kétségkívül családi nehézségekkel küzd. Ő maga is ezzel indokolja megtorpanását. Igaz is, hogy a múltban nagy áldozatokat hozott szervezetünknek. Mi úgy gondoltuk, hogy gazdasági intézményeinknél javadalmazott állást biztosítunk neki. Nem kiteszük tehát, hanem olyan helyre tesszük, ahol élni és dolgozni tud. Ez volt tehát a helyzet, függetlenül attól, hogy a központ most a megyei intéző bizottság élén gazdát óhajtana elnökül látni. Ezt a kérdést most dűlőre kell juttatni. Világos dolog, hogy a végrehajtó bizottságunk magáévá kell, hogy tegye azokat az utasításokat, melyeket még nem ismerek, de amelyeket a napokban megkapunk a központtól.

[...]

Ismeretlen kiküldött: Az okozza a fő nehézségeket, legalábbis vegyes falukban, hogy a magyar politikai vezetés más mértékkel méri, ki a fasiszta, mint a román. A románok szerint pl. BIDU⁸⁷ nem számít fasisztának. A magyarok pedig BIDUnál sokkal demokratikusabb embereket is elmarasztalnak a faszizmus vádjával. Nálunk ez az oka annak, hogy bomlik fel a szervezet.

Dr. TAMÁS Elek lezárja a további felszólalásokat, és arra kéri fel az intéző bizottságot, hogy jelöljön ki két szavazatszedő bizottsági tagot.

Az intéző bizottság BORBÉLY Eleket (Zabola) és SÜKÖSD Gábort (uzoni járás) választja meg szavazatszedő bizottságul.

Dr. TAMÁS Elek figyelmezteti az intéző bizottságot, hogy az intéző bizottság három jelöltet ajánlott megválasztásra, de természetesen nem csak erre a három jelöltre, hanem az intéző bizottság bármelyik tagjára is joguk van szavazni az intéző bizottsági tagoknak.

A titkos választás megejtése után dr. TAMÁS Elek korelnök közli a választás eredményét, mely szerint DEMETER András 12 (tizenkettő), KISS Károly 1 (egy), SZÁSZ Imre pedig 13 (tizenhárom) szavazatot kapott. Ennek az eredménynek az alapján SZÁSZ Imrét szabályszerűen megválasztott elnöknek nyilvánítja.

[...]

Dr. TAMÁS Elek, miután az intéző bizottság közfelkiáltással magáévá teszi a KOVÁCS Sándor ajánlatát, BÁLINT Andrást megválasztott alelnöknek nyilvánítja.

Jegyzőnek SZABÉDI Lászlót, gazdasági felőlőnek DEMETER Andrást, közművelődési bizottsági vezetőnek SCHULLER Sándort választja meg az intéző bizottság.

Magyei szervezőnek BOÉR Gergelyt ajánlja dr. TAMÁS Elek.

BOÉR Gergely arra hivatkozik, hogy szárazajtai lévén, messze lakik Szentgyörgytől, amellet időközben más megbízást kapott. A szervezői tisztséget tehát nem vállalhatja.

[...]

Egy szárazajtai kiküldött: Van itt a mi szervezetünkben egy SIMON Ferenc nevű igazságos ember. Ha ezt elfogadják, én ajánlom.

CSAVAR Albert: Kérdezzék meg azokat a községeket, ahol kint járt.

CSIRIKÁS György: Ha CSAVAR Testvérnek kifogása van SIMON Ferenc ellen, mondja meg konkrétan.

CSAVAR Albert: Én meg is mondom. Kint járt volt nálunk Dálnokban. Kérdeztem tőle, hogy miről van szó. Azt mondta, hogy összeszedet 26 embert a faluból. Én ennek ellenszegültem, s azt mondtam, hogy efféle közgyűlés nélkül nem lehet csinálni.

STRAFF Gyuláné: Miért akarta összeszedetni azokat az embereket?

CSAVAR Albert: Kérdeztem tőle, hogy miért akarja elvinni azt a 26 embert. Írást mutatott, névsort, én a névsorba vettem közül hármat aláhúztam s azt mondtam, hogy a többi huszonháromért felelek, azok nem fasiszták. Ki is derült, hogy nekem volt igazam. Ha más községekben is így viselkedett, akkor nem ajánlom megválasztásra.

STRAFF Gyuláné: SIMON testvér nem önhatalmúlag járt el. Abban az időben szedték össze megyeszerte a nyilasokat. Ő a néprendőrségtől kapta a listát.

CSAVAR Albert: Olyan emberek voltak azon a listán, akik soha ganéhányáson kívül egyébbel nem foglalkoztak.

[...]

FARKAS Károly kököszi tagozati elnök szerint a szervezési munka nagyján már túl vagyunk, ami még hátra van, azt már a helyi elnökök kell, hogy elvégezzék. Most a legnagyobb akadályt az jelenti, hogy a Magyar Népi Szövetség iránt bizalmatlanok a tömegek. Nem a szervezés tehát a legfontosabb feladat, hanem az, hogy a tömegekben bizalmat keltsünk szervezetünk munkája iránt. Ezt pedig csak eredményekkel lehet elérni. Most az elsőrangú feladat: eredmények felmutatása.

Dr. TAMÁS Elek korelnök utal arra, hogy a szervező nem lesz egyedül, vezetőségi társaitól segítséget fog kapni.

SZÁSZ Imre hozzászólkozik SCHULLER Sándor ajánlatához. FOGARASI János lenne a legalkalmasabb a szervezői posztra. Tisztában van a politikával, a múltban is végzett szervezési munkát. Belátja, hogy kenyérkereső gondolai vannak (közbeiktálás: Fizetést kell adni neki!), mégis azon a véleményen van, hogy FOGARASI Jánosnál alkalmasabb embert keresve se találunk.

FOGARASI János kijelenti, hogy – ha más vállalkozó nem akad – elvállalja a jelölést.

[...]

Az elnök kéri a gyűlésen résztvevőket, hogy akinek indítványa volna, most tegye meg.

CSAVAR Albert emelkedik szólásra: Komoly kérésem van a vezetőséghez. Amerre járnak, mindenfelé értesék meg, és értesük meg az emberekkel, hogy törvények vannak, amelyek ellenére nem lehet intézkedni. Ne mindig azt hirdessük: alulról felfelé. Tévédünk, amikor azt hittük, hogy minden a mi akaratunkon fordul meg. És mégis, senki központi ember a máj szent napig ki nem jött, hogy megmagyarázza: emberek, a demokrácia nevében ne csináljatok afféléket, amiket a törvény nem enged. Ne lopjatok fát... mert lopnak, s vagy nem tudják, vagy nem akarják megérteni, hogy lopnak, hogy törvényellenesen járnak el. Jöj-

jenek ki, magyarázzák meg az embereknek, hogy ez nem demokrácia.

TÓKÉS Albert (Zabola) felveti a kérdést, hogy honnan ered a tömegek bizalmatlansága a Magyar Népi Szövetséggel szemben. Az egyik okot abban látja, hogy olyan emberek vállaltak irányító szerepet, akik se vezetésre, sem semmi egyébre nem valók. A másik ok pedig a következő: A lakosság úgy éرتette KURKÓT, hogy Romániához akarja csatolni Erdélyt. Ezért van aztán a községek életében egyenetlenség, szembehe-lyezkedés. Marják egymást az emberek. Legtöbb helyt újra kell szervezni a helyi tagozatokat, éspedig úgy, hogy a szemirevalóknak bizonyult régiékek ne szerepeljenek. Ott van pl. Zabolán SZÓCS János, akit az egész falu megutált. A demokrácia nem más, mint szabad kri-tika. Éppen ezért a demokráciát nem is lehet terror útján megvalósítani, nem lehet 10–20 detektívet tenni minden ember mellé. Az erőszak, nem pedig a nép-akarát megnyilvánulása. Ha megkedveltetjük a néppel, a demokráciának jövője van. Erőszakkal nem lehet megvalósítani, az erőszakoskodás csak ideig-óráig való. Egyoldalúan sem lehet. Az egyes pártok ne uszít-sanak egymás ellen. Kizárólagosságot egyik párt sem követelhet a maga számára. Ezek az okok ugrasztották szét a magyarságot, pedig nem szétugrasztani, hanem összehozni kellene.

PÁNCSA Simon kommandói tagozati elnök felkéri a végrehajtó bizottságot, hogy szálljon ki Kom-mandó községbe és vizsgálja felül az ott eddig végzett munkát. A járási vezetőségben már szólt, a község azonban megyei biztos megjelenését is kívánja. Válság előtt állunk – mondta PÁNCSA Simon. – Kommandó község az ősszel közel háromezer magyar foglyot ré-szesített élelmezésben, s ma az a község éhhalál elé néz. Nem kapunk élelmet, kenyér és tej nélkül állunk, noha tej volna, de a tehenes gazdák inkább nem adják el, csakhogy tarthassák az árakat. A cég három hónap-ja nem adott fizetést a munkásságnak. Karácsonyi se-gélyt, téli segélyt stb. nem adnak, s ha valami éffélet adnak is, annak háromnegyed részét különböző ürü-gyekkel levonják. Most utóbb nagy nehezen szert tett a község valami olajra, de az S-brigád⁸⁸ lefoglalta, mint fekete árut, pedig az a munkásság élelmezését szolgál-ta volna. Ami nálunk a községben folyik, az rabló világ, nem demokrácia. Puskával viszik el az emberektől a pityókát. És mindezek a bajok a magyarságot sújtják. Ma nálunk egy mázsa pityóka 70 000 lej, így veheti azt meg a szegény ember, hogy vehetem meg én, aki cipész vagyok, és tíz gyermek apja. Lisztünk sincs, nem kaptunk. A felszabadító orosz hadseregnek nagy mennyiségű terményt szolgáltatunk be, ez rendben is van, mert felszabadítottak bennünket. De a román ka-tonaság milyen jögon vitte el tőlünk az élelmet, a

szájunkból a falatot. Súlyos éhínség elé nézünk a ta-vasszal, sőt már most éhezünk. Nincs a szegény embernek egy változó ruhája, nincs szappan, az em-berek tetvesek, éheznek; a gyermekek iskolába nem járnak, nincs cipő, ruha, pénz. Segítséget kérek. Ha szükséges, a járási vezetőségen keresztül írásban is beadjuk a panaszt. De addig is kérem, hogy a Magyar Népi Szövetség megyei vezetősége vegye tudomásul a dolgokat, és adjon segítséget nekem, mert én holnap a megyefőnök⁸⁹ elé megyek a község nevében. Aztán az ifjúság is kettészakadt. Ötszáz Magyar Népi Szövetsé-gi tag van, de legtöbbje még a 100 lejt sem tudja fi-zetni, mert nincs miből. Én magam tavasz óta még egyáltalán nem kaptam kiutalást lábbelire, pedig a főis-pán megígérte, de eredményt nem láttam. Egy-két foltozást végzek, egyebet sem. Hogy miből élünk, nem tudom. Nem csak a magam nevében beszélek. Az a Kommandó község, amely örömmel látta el élelmiszer-rel az éhezőket, most maga áll éhhalál előtt.

PETYŐ Lajos annyit fűz hozzá a PÁNCSA Simontól előadottakhoz, hogy a maga részéről kívána-tosnak tartaná a Magyar Népi Szövetség közbelépését a megyefőnöknél. Kapjanak a jegyzők utasítást, hogy ne álljanak elé azzal, hogy nekik csak a román rendeletek dirigálnak, s a szervezetekhez semmi közük. Főképpen a jegyzők ilyen magatartása miatt bomladozik a köz-ségekben a szervezeti egység. Igaz, van egyéb oka is. Megindultak a szociáldemokraták. S ezek azzal agitál-nak, hogy a Magyar Népi Szövetség nem is párt, hogy a szociáldemokrata párt van elismerve az egész vilá-gon. Az igaz, nekik is szabad szervezkedni, de szervez-kedjenek úgy, hogy együtt megyünk, együtt küzdünk az új világ megteremtéséért. Legfőképpen mégis azt tartanám kívánatosnak, hogy a községi jegyzők ne rontsák a Magyar Népi Szövetség hitelét.

TAKÁCS János az erdőlopások kérdéséhez szól hozzá. A fahordását tiltásuk le a községi vezetők. Az erdészeti felügyelőség engedély nélkül nem lehet vágatni. Vannak hatóságok, aki engedély nélkül vágat, azt fel kell jelenteni.

CSAVAR Albert: Magam is ott voltam, mikor a csendőrség jegyzőkönnyvet vett fel egy feljelentésről, de tenni semmit sem tettek, s a fát azóta is lopják. Ötven-hatvan szeker fát visznek el naponta, s olyanok is hordják, akik nem szorultak rá.

TAKÁCS János: A csendőrséget is fel kell je-lenteni. Vegyenek fel jegyzőkönnyvet, ha a csendőrség nem jár el feladata szerint.

Közbeszólás: Miért nincs az erdőpásztorok-nak fegyverük? Egy hang: azok is lopnak! Közbeszóló folytatja: S miért nem kapnak fizetést?

LÓRINCZ István nagyajtai tagozati elnök be-jelenti, hogy a nagyajtai óvodát a románok beszüntet-

ték. Okul azt adták, hogy nincs ki hatvan gyermek, s az igaz is, hogy ruhahiány miatt nem mindenki járt el rendszeren. De Középjátsán már három gyermek kedvéért román óvodát állítottak fel. S a valóban szükséges nagyjaitai óvodát mégis bezárták.

SCHULLER Sándor gimnáziumi igazgató azt a felvilágosítást adja, hogy a minisztérium általában nem engedélyezi oklevél nélküli óvónők működését. Ebben az esetben mutassa ki a község, hogy okleveles óvónőhöz hozzájutni nem tud, de óvodára szükség van, s ezen az alapon követelje, hogy engedélyezzék az oklevél nélküli óvónő működését.

STRAFF Gyuláné olyan értelmű jegyzőkönyvet kér a Magyar Népi Szövetség nagyjaitai tagozatától, amelyben a helyzet részletes feltárása mellett óvodájuk számára működési engedélyt kérnek.

LŐRINCZ István folytatólag bejelenti, hogy a faluba olyan demokrata csendőrök jönnek, akik ütik a magyar testvéreket, ok nélkül.

STRAFF Gyuláné konkrét eseteket feltáró jegyzőkönyvet kér ebben az ügyben is.

[...]

FÖLDES Lajos papolci tagozati elnök arra mutat rá, hogy náluk a község egy része fakitermelésből él, és falopás azért történik, mert noha megtörtént a kimérés, a vágatási engedély nem intéződött el. Sételmezi a község, hogy most újra krumplit kell beszoaláltatni. Volt egy megyefőnöki rendelet, amely felszabadította a krumpli eladását. Ennek a rendeletnek az alapján mindenki eladta, ami feleslege volt, mert szükség volt a pénzre. Most aztán ismét beszoaláltatást kívánnak, de honnan? Egyiket a másik után veszik fel a szabatázcselekményt megállapító jegyzőkönyveket, ahelyett, hogy idejében figyelemzették volna az embereket arra, hogy még lesz krumplibeszoaláltatás. Ugyanígy a tejet is a gyermekek szája elől viszik el beszoaláltatás fejében, de fizetni már 3 hónapja nem fizetik még azt a csekély összeget sem, ami a beszoaláltatott tej hivatalos ára volna.

UGRON János Orbai járásbeli intéző bizottsági tag felrója azt, hogy, noha már számos ízben adtak be jegyzőkönyveket, eddig még soha egyre sem kaptak választ. Ilyen körülmények között – mondta UGRON –, csökken irányunkban a bizalom, ámbár mi mindent megtettünk. Sételmezi, hogy a járásbeli magyar tisztviselőket nem inkadrálták.⁹⁰ Sételmes az is, hogy most olyanok, akik a magyar rezsim idejében minden kényszerítő körülmény nélkül eladták a házukat, most jönnek, s veszik vissza.⁹¹ Felhívja a megyei intéző bizottság figyelmét arra, hogy az orbai járásban szaporodik a tetvesek, sőt már a rühösök száma is. Ennek legfőbb oka a szegénység. Két-három ezer lejbe kerül egy tégely kenőcs, s ezt a szegény ember nem tudja

kifizetni. Szappan nincs. Az is sételmes, hogy most követelik az elmaradt terményquantum beszoaláltatását. Milyen joron követelik ezt, s ha jogosan követelik, akkor elébb miért zúdították rá a vásárlókat a közönségre. Ami az anyanyelv használatát illeti, sételmesnek találja, és visszautasítja azt az intézkedést, hogy megyei viszonylatban csak román nyelven lehet levelezni. Nem kielégítő a csendőrség működése. Sorozatosan történnek rablások, gyilkosságok, s a károsult hiába jelenti nyomban, csendőrt nem kap, csak azt az utasítást, hogy jöjjön holnap. Megtörténik az is, hogy a már kézre kerített tolvaj elbocsátják. Erdőirtások az orbai járásban is napirenden vannak. Kéri a megyei végrehajtó bizottságot, hogy a favágatás kérdésében hathatós intézkedéseket csikarjanak ki. Jó gazdák is hordják a fát, akik csak nyereszkedni akarnak vele. Olyan új erdőőröket tettek, akiket le lehet fizetni. Kívánja tehát elsősorban az írásban már felterjesztett panaszok gyors elintézését. Azonkívül a szövetkezeti hálózat kiépítés kérdésének felkarolását. A törvény kimondja, hogy a gyárak termelvényeiket ötven százalékban adhatják el kereskedőknek. Helyteleníti az arányt. Fekete áron minden kapható, de minden csak fekete áron kapható. Adják a gyárak a törvényben írt ötven százalékot a szövetkezeteknek. És általában támogatassa a Magyar Népi Szövetség a szövetkezetek munkáját. Kovásznán pl. négy magánkereskedő fogott össze a nemrég alakult községi szövetkezet ellen.

SZÉPLAKI Károlyné intéző bizottsági tag (Uzon) emlékeztet arra, hogy még a nyár folyamán sajtóbizottságot hívtak össze helyi lap indítása és kiadása tárgyban. A dolog valahol elakadt, mert lap ma sincs.⁹² Mi ennek az oka? A papír hiányzik talán, vagy a szerkesztőket nem tudnánk megfizetni? A második kérdés, amelyről szólni kíván, az éhező magyar gyermekek vendégül látásának kérdése. Mikor kerül erre sor. Ha éheznek, nem egy hónap múlva kell segíteni rajtuk, hanem azonnal.

KISS Árpád közli, hogy mindkét kérdésben tárgyalások folynak, és az eredmény hamarosan meg fog mutatkozni. Kéri a vidéki kiküldötteket, hogy addig is ápolják az éhező gyermekek megsegítésének gondolatát.

NÉMET I. Márton (Bükszád) jelenti, hogy községükben összeírták az 1921–25. évben született legényeket, s szedik őket behívó nélkül. PÁNCSA Simon megerősíti NÉMET I. Márton bejelentését.

[...]

ALBERT Imre (Szörce): Több mint két hete rettegésben él a falu, éretlen suhancok garázdálkodnak, és a csendőrségen hiába tesznek jelentést, nem segítenek. Intézkedést kér.

PÁNCSA Simon (Kommandó) elmondja, hogy ők úgy igyekeztek segíteni magukon, hogy ma-

guk fogták el a tettest, az a lopást ki is vallotta, ők megkötözték, és bevitték Kovásznára. Ott azonban a csendőrség szabadjára engedte a tolvajt. Több hasonló esetet említ.

SZÁSZ Imre hasonló ügyekben megígéri, hogy a Magyar Népi Szövetség megteszi a szükséges intézkedéseket. Máris folytattak megbeszéléseket a helyi csendőrpáncsnokkal. Egyebet most sem mondhat, minthogy az ilyenféle esetekről minden alkalommal vegyenek fel jegyzőkönyvet, amelyeket a Magyar Népi Szövetség megyei vezetősége el tudjon juttatni hivatalos hatóságokhoz s a maga központjához, hogy ezeknek a jegyzőkönyvezett eseteknek az alapján saját népszerűség megermentését igényelhessük. Elmondja a gidófalvi esetet annak alátámasztására, hogy hogyan lehet egészséges módon végét vetni a garázdálkodók garázdálkodásának és a csendőrség nemtörődömségének. Természetes azonban, hogy a csendőrség kérdése nem oldható meg helyileg. Éppen ezért szükséges, hogy minden falu ne csak szóban, hanem írásban jelentse a visszasságokat, és követeljenek gyökeres átszervezést. Végezetül általános politikai tájékoztatást ad, ismerteti a román történelmi pártok szerepét és viszonyát a GROZA-kormányhoz, rámutat arra, hogy elsősorban a tökések pártjai ezek és ez az oka annak, hogy velük kapcsolatban nemcsak politikai, hanem gazdasági feladataink is vannak.

Az ülést bezárja.

K. m. f.
Elnök

2.

**A Magyar Népi Szövetség
Háromszék vármegyei szervezete által
összehívott 1946. január 20-i
sepsiszentgyörgyi értekezlet jegyzőkönyve
(Részletek)**

Jelen vannak SZÁSZ Imre megyei elnök, Dr. HORVÁTH Miklós városi elnök, KISS Árpád megyei alelnök, valamint Sepsiszentkirály községből: KOVÁCS Sándor ref. lelkész, GÁLL Mózes unit. lelkész, id. FARKAS József nyug. tanító, ifj. FARKAS József igazgató tanító, NAGY András tagozati elnök, BÁLINT Károly községi bíró, a birtokosság részéről SÜKÖSD Endre és KÁSLER Péter, a gazdakör részéről KISS Ernő, KISS József Kálmáné, SÜKÖSD György, a szakszervezet részéről KERÉKES Sándor, Maksa községből GAÁL József gazdaköri elnök, NAGY Lajos ref. lelkész, Kézdivásárhelyről: BUCS József Kézdi járási MNSZ-elnök és KANABÉ Sándor szártüüzem tulajdonos, bankvezető, Uzon községből:

SZÉPLAKI Károly tagozati elnök, TARCSI Lajos t. alelnök, GYÖRBÍRÓ Áron MNSZ szervező, Sepsibesenyő községből: RÁKOSI András t. elnök, ifj. ZAYZON Béla gazdaköri elnök, Szotyor községből: a ref. egyház és a Hangya Szövetkezet képviselőjében SIMON Dezső ref. lelkész, Szentivánlaborfalva községből: ADORJÁNI Károly unit. lelkész, BORDÁS Mihály szentivánlaborfalvi kisipari szakszervezet elnöke, Málnás községből: MIHÁLY Zoltán MNSZ-titkár a ref. egyházközség, a ref. iskola, a Hitel és Fogyasztási Szövetkezetek képviselőjében, a gazdakör képviselőjében MIHÁLY János, a tenyeres [sic!] munkások szakszervezete képviselőjében IMRE Ferenc, a málnásfürdői állami iskola képviselőjében BOKOR István, Zalán községből: BENCE József ref. lelkész, KISS Árpád állami tanító, VASS Béla áll. ig. tanító, ÖRDÖGH Dezső gazdaköri elnök, BÁRBULY László kisbíró, ifj. KOC SIS József Haladó Ifjúsági³³ kiküldött, Szotyor községből: SZABÓ István t. elnök, Sepsiszentgyörgyről: dr. FOGOLYÁN Miklós orvos az egészségügyi szakszervezet részéről, ZÁTYI József a római kat. egyház gondnoka, a Magyar Tanfelügyelőség részéről: BOÉR János s. tanfelügyelő, SOMOGYI Endre rétyi ref. lelkész, PARAGI Etelka rétyi áll. el. iskola igazgató, BALOGH István rétyi áll. tanító, PAP Kálmán rétyi t. elnök, a sepsiszentgyörgyi Hazafias Védelem részéről: dr. HORVÁTH Miklósné, VAJNA Albertné, és MAGYARI Sámuelné, valamint dr. SZÉKELY Zoltán, gimn. tanár, múzeumőr, BENEDEK János a MNSZ ügyésze, BENEDEK István központi oktató, SZABÉDI László végrehajtó biz. tag, dr. TAMÁS Elek ügyvéd, KERNÁSZT Géza kereskedő, KÓSA László kereskedő, GAUDI József megyefőnök, dr. GYÁRFÁS Albert almegyefőnök, dr. BENE János tiszti főorvos, FOGARASI János MNSZ-szervező, VERESTÓY János kereskedő, dr. MÉLIK István orvos, ASZTALOS János kereskedő, BORDÁS Gizella szülész, BALOGH István, VIKÁRIUS Árpád pékiparos, GECSE Ferenc lakatosmester, LEZSÁK Ferenc szöv. igazgató, továbbá Málnásfürdő községből: CSISZÁR Ernő fürdőszövetkezeti kiküldött, MIHÁLY József MNSZ int. biz. tag, POSTA Ferenc erdőbirtokosság pénztárosa, Ozsdola községből: VASS Ignác gazdaköri elnök és mások.

SZÁSZ Imre mint az értekezlet egybehívója üdvözlö a megjelenteket és megnyitja az értekezletet. A jegyzőkönyv vezetésére SZABÉDI Lászlót, hitelesítésére pedig SCHULLER Sándort és FOGARASI Jánost kéri fel.

Ezután az értekezlet egybehívásának okairól beszél. Utal a Kolozsvárt folytatott politikai tanácskozásokra, melyet a MNSZ orsz. elnöke olyan politikusokkal folytat, akik ezideig a MNSZ keretein belül

nem kapták meg helyüket. Minden megyei tagozat megbízást kapott arra, hogy a megye székhelyén hívja közös értekezletre a megyei magyar közéleti személyiségeket, és ezen az értekezleten, mely tehát nem MNSZ-gyűlés, beszéljék meg a magyar egység biztosításának kérdését. Megnyitójában SZÁSZ Imre rövid visszapihlantást vet az 5 éves háborúra, mely egész Európán végigdűlt, és bennünk sem kímélt meg. Romokon járunk, és azokon igyekszünk új életet teremteni. Roppant károsodás érte az emberiséget, nemcsak anyagiakban, nemcsak emberéletben, hanem a lezajlott rettenetes évek megrongálták a megmaradtak lelkét is, meglazították az erkölcsöket. Most azokat a módokat keressük, hogy hogyan tüntethetjük el a fertőzöttség nyomait, és keressük azokat az embereket, akik a sebeket meggyógyítják, és új útra vezessenek. Ez a munka már egy éve folyik. Mai napig sem tudtuk elérni azt, hogy az elért eredmények mindenben megfeleljenek az itteni magyarságnak. Ma azért jöttünk össze, hogy megkeressük az egység megteremtésének a módzatait. Széthúzással nem lehet megteremteni az egységet. Széthúzással sem befelé, sem kifelé nem lehet kellő súllyal képviselni a magyarságot. A világ békéjének biztosításán munkálkodó nagy nemzetek ma olyan békét igyekeznek létrehozni, melyben lehető legnagyobb mértékben ki legyen elégítve minden nemzet jogos érdeke, hogy ne kerüljön újra sor egy világegyésre. Emellett az őríási munka mellett nekünk is mindent el kell követnünk, hogy súlyt tudjunk mutatni, hogy ez a kis nép is méltó módon vehesse ki részét ennek az őríási békeegodolatnak a támogatásából.

A legjobb, a legmegfelelőbb embereket akarjuk magunk mellé venni és rajtuk keresztül mindenkit. Meg akarjuk mutatni a világnak, hogy az új élet áldásai bennünket is megérdemelten megilletnek. Mai összefövetelünk célja azoknak az okoknak a kikeresése, amelyek miatt a MNSZ nem tudott eléggé gyökeret verni a széles néprétegek felé. A kolozsvári Központtól tagozatunkhoz érkezett felhívásnak is ez a célja. Azt szeretnők, hogy mindazok vegyenek részt mozgal-munkban s támogassák a vezetőséget, hogy kellő erővel tudja erejét kifejtetni és szavát hallatni, akik eddig távol tartották magukat. Ma már itt van az ideje annak, hogy megszülessék a béke magyar és magyar között, mert csak az lehet az alapja a többi nemzetekkel való megbékülésnek is. Szóljanak szabadon és nyíltan: miben látják az összefogás megteremtésének a lehetőségeit és miben akadályát. Feltétlenül szükséges, hogy a MNSZ vezetősége az egész magyarságot maga mögött tudja. Az eddig távolmaradóknak biztosan okuk volt a távolmaradásra, mondják el az okot, hogy hadd lássák fenn a Központban is, mi módon teremtdhetik meg az egységet.

BUCS József Kézdi járási szervezeti elnök elmondja, hogy a járási szervezet mindent elkövetett, hogy maga mögé felsorakoztassa az egész magyarságot. Ez azonban nem sikerült teljes egészében. Most a Központtól kapott felhívás alapján meghívott erre az értekezletre minden közéleti férfit, és ezek az értekezleten való megjelenés helyett levélben indokolták meg távolmaradásukat. Felolvassa a levelet.

Elnök Úr! A MNSZ kvhelyi. szervezete 19/1946 sz. a., f. év jan. 18-án kelt körözvényével meghívott a MNSZ Sztgyörgyön. jan. 20-án d.u. 2 ó.-kor tartandó gyűlésére. A gyűlés tárgyat nem ismerjük, de eltekintve ettől, ki kell jelentenünk, hogy kénytelenek vagyunk a MNSZ munkájától mindaddig távol maradni s így ettől az értekezlettől is, amíg a MNSZ orsz.-os vezetőségében végre nem hajtják a gyökeres átalakítást, az eddigi vezetők teljes leváltását, s annak helyére nem választhat az erdélyi magyarság teljes szabadsággal olyan vezetőket, akik a széles néptömegek bizalmát bírják. Amennyiben létrejön a magyarság politikai egysége olyan módon, hogy a nép politikai felfogásának valóban meg fog felelni, így készséggel és minden vállalásával támogatni fogjuk a népünk igaz szolgálatában álló politikai szervezetet. Fogadja Elnök Úr kiváló nagyrabecsülésünk kifejezését és kérjük távolmaradásunkat fentiekkel kimenteni. Kvhely. 1946. jan. 19. DEZSÓ Tibor s. k. ref. lelkész, DIÉNES Kálmán s.k. népisk. ig., RÁKOSI Móric s. k. gazdaköri elnök, MÁLNÁS Ferenc s.k. főgimn. ig., BÁNFFY Miklós s.k. róm. kath. plébános.

SOMOGYI Endre rétyi lelkész megyei int. biz. tag a következő felszólaló. Nyíltan meg kell mondani, hogy népünk széles tömegei idegenkednek a MNSZ-től. Ennek az idegenkedésnek legfőbb oka az, hogy a MNSZ százaz intéző bizottsága állást foglalt Erdély hovartartozandóságának kérdésében. A magyarság széles rétegei nem azonosítják magukat a százaz intéző bizottság állásfoglalásával. (Felkiáltások: Igaz!) Akik azt a határozatot hozták, nem bírják a nép bizalmát. Ez nem csak így van, hanem ezt tulajdonképpen mindenki tudja is, csak gyűlésekben nem igen esik szó róla.

BOKOR Ernő hozzájárul a SOMOGYI Endrétől mondottakhoz. Véleménye szerint a határkérdés nemzetközi jogi kérdés. A MNSZ-et ebben a tekintetben meg se kérdezik, válaszadásra tehát illetéktelen. Másik oka annak, hogy a tömegek távol maradnak a MNSZ-től, a MNSZ megszervezésének módjában rejlik: felülről hozták létre, nem a népből nőtt ki. Rágalomhadjárat zúdult az észak-erdélyi magyarságra, háborús bűnösöket keresnek sorainkban. Holott, mikor mi 1940-ben visszakerültünk Magyarországhoz, már háború volt, amit nem mi indítottunk, amelyen mi vál-

toztatni nem tudunk. A felszabadulás után a magyar nép megszervezését az EMGE-ből kiindulva kellett volna megkezdeni. Óriási tévedése volt a MNSZ-nek, hogy a székelység társadalmi problémáit földkisajátítással és földosztással próbálta megoldani. Itt nem voltak feudális birtokok, itt egészséges kisbirtokok voltak. Ezek azok az okok, melyeknek következményeképpen a nép többsége passzivitásba merült. Ha feltesszük a kérdést: hová szavaz, a legtöbb ember azzal válaszol: ráütöm a pecsétet mindenik pártra. Ezen az értekezleten a magyar egység megteremtéséről van szó, az erdélyi magyarság sorsa a négy székely megye magyarságának sorsán fordul meg. Éppen azokén a gazdákén, akiket bizonyos körökben oly gyűlölködéssel vádolnak feketézéssel. De elfelejtik azt, hogy a mezőgazdasági termények fekete ára mélyen alatta marad az ipari termékek árának. A Székelyföldön a lakosságnak kb. 70%-a középbirtokos gazda. A magyar társadalomnak ez az az eleme, amelyre politikánkat építeni kell.

BOKOR István (Málnásfürdő) egy erdélyi magyar kisgazda párt alakítását látja jónak. (Közbekiáltás: Nem jó, nincs benne mindenki!) Vagy legyen Magyar Egység Párt, vagy Magyar Párt a neve és ebbe az értelmiség és polgárság is kapcsolódjék be.

BUCS József: Nem azért jöttünk, hogy új pártot alakítsunk, mert ezzel csak tovább tördeljük a magyarságot. Azt vizsgáljuk: van-e mód a MNSZ újjászervezésére, arra hogy minden magyart bekapcsoljunk a MNSZ munkájába.

Jót és rosszat egyaránt meg kell mondanunk. A MNSZ-nek eredményeket is köszönhetünk. Nevének mindhárom szavához ragaszkodnunk kell. A MNSZ azért magyar, mert benne van a helye minden magyar nemzetiségű erdélyi polgárnak, azért népi, mert magába kell ölelnie a magyarság minden dolgozó rétegét és azért szövetség, mert befelé érdekvédelmet, kifelé teljes politikai összhangot biztosít. Hogy hibák történtek, az bizonyos. Indítványom, a MNSZ szervezetét megtartva, kívánjuk a tömegek bizalma megnyerésében akadályt jelentő vezetők távozását. Ezt hozzuk határozatba. És azt kell megkérdezni országszerte mindenütt a néptől, hogy egy így átszervezett MNSZ mellé odaáll-e. Az elmondottakat az értekezlet ne tekintse egyéni véleménynek, mert ez a falu általános kívánsága.

ADORJÁNI Károly legnagyobb hibának az értelmiség kikapcsolását találja. Első teendőnek azt ítéli, hogy kössenek az egyházak egymással szoros szövetséget, mert az a baj, hogy felekezeti szempontból csoportokra vagyunk oszlova, s még az is megtörténik néha, hogy egyik lelkész a másik ellen uszít. Azt indítványozom, hogy küldjünk kérést az egyházak vezetőihez, hogy alakítsanak egy felekezeti közti intéző bizottságot, és az vegye kézbe a magyarság megszervezését.

NAGY András (szentivánlaborfalvi): A múlt hibáiból sokat fel tudnánk sorakoztatni. Éppen az értelmiség távolmaradása okozta a hibák nagy részét. Kezdetben a MNSZ-ben nem is volt meg a helye az értelmiségnek. Ha ma a magyarságon belül széthúzás van, annak elsősorban mi magunk vagyunk az okai. A felszabadulás után kik vették át az uralmat? Magyarok. S kik nyilvánítottak fasisztáknak becsületes embereket, becsületes magyarokat? Maguk a magyarok. Persze fasisztának nyilvánították az értelmiséget is. Amikor a Maniu-pártnak⁹⁴ nem volt fasisztája, nekünk bezzeg volt. Mert mi olyan nép vagyunk, hogy akárkit megtűrünk a fejünk felett, csak magyar ne legyen az. Mi vagyunk a széthúzás oka. Ha mindenkit meg akarunk nyerni, felejtjük el a múltat. 1940 előtt is voltak hibák, ezt nagyon jól tudjuk. 1940 után is voltak. De voltak 1944 után is. Hogyan érezte magát jól a MNSZ-ben az, akire éppen a MNSZ sújt le. Felejtjük el mindenestől a múlt hibáit.

MAKSAI⁹⁵: Nem a MNSZ és nem az egész vezetőség ellen van kifogás. Egyesek ütöttek meg hibás hangot. A 40 kilós csomag ígérese⁹⁶ óriási hiba volt. **KURKÓ** cáfolata a marosvásárhelyi kiáltvánnyal kapcsolatosan elterjedt hírekre nem jött meg kellő időben. A múltat azonban ne hánytorgassuk. A nép csak egyes emberekkel szemben bizalmatlan, nem a MNSZ-gel szemben. A MNSZ demokratikus újjászervezésére van mindössze szükség. Adjanak ki erre utasítást. Minden község válassza meg teljesen szabadon a maga vezetőségét, ez a megyei vezetőséget és a megyei vezetőségek válasszanak központi intéző bizottságot. Mert Marosvásárhelyt pl. Háromszék nem is volt képviselve. Minket ne a központ embere képviseljen a központban, hanem a mi kiküldöttünk.

BOÉR János tanfelügyelő helyettes nagy elégtétellel állapítja meg, hogy a mai felszólalások igazolják azt, amit ő már rég mond, hogy t.i. hiba volt a szervezésben. A másik nagy baj az, hogy a MNSZ-nek máig sincs meg a maga önálló politikai vonala. Ezideig két gazdánk is volt: a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt. A MNSZ keretében működő kommunisták és szociáldemokraták ugyanis saját pártjuk vonalát érvényesítették a MNSZ-ben. Ilyen helyzetben fennáll az a veszély, hogy a magyar egységet bárki megbonthatja, liberálisok éppen úgy, mint mánisták. Ők is küldhetnek ugyanis magyar nemzetiségű párttagokat a MNSZ-be. Önálló vonalra van szükség.

SZÉPLAKI Károly nagyon megörvendett, amikor hallotta, hogy **SZÁSZ Imre** őszinteségre hívja fel a megjelenteket. Az irányvonalban és a szervezésben vannak a hibák. Olyan szónokok jöttek a faluba szervezni, akik azt akarták elhitetni, hogy a munkásnak mindenki ellensége, akinek valamije van. De azt kér-

dezi: a hajnaltól este 10–11 óráig dolgozó kiszagda nem munkásember-e? (Közbekialtások: Bizony munkás ember!) Azok a szervezők, akik kijöttek kiabálni, félrevezették az embereket. Hogy így az értelmiség távolmaradt, az érthető. Az igaz, hogy nekünk úrra nincs szükségünk, de képzett emberre bezeg igenis szükségünk van. Ha valaki azt mondja, hogy nincs, akkor én azt mondom, hogy reánk sincs szükség, egyikünkre sem. A szervezés kezdetben nehezen ment, de valahogy mégis ment. Mihelyt azonban kidomborodott a központi vezetőség irányvonala, megláttuk, hogy a vezetőség nem a mi lelkünk szerint való. Főképpen áll ez a hovatarozás kérdésére. Ebben a kérdésben ma sem látunk tisztán. Amikor itt Sepsiszentgyörgyön összegyűltünk, 40 kilós csomaggal dorongoltak le. Én akkor azt kérdeztem: lehet-e egy nemzet sorsát egyetlen politikushoz vagy egyetlen kormányhoz kötni? Honnan veszi a MNSZ központi vezetősége, hogy hovatarozandóságunk el van döntve? Mi is halljuk a rádiót, halljuk, hogy nem úgy van. Ezt elmondtam otthon is, amikor BENEDEK központi oktató kijött hozzánk, s még azt is hozzátettem, hogy nemcsak a 40 kilós csomagot, hanem a kötelet is vállalom azért, amit mondok. Ha határról van szó, olyan határra van szükségünk, hogy ne kelljen minden erőnknek felőrlődnie magától értetődő jogok kiharcolásában. Egy pillanatig sem állítom, hogy a MNSZ vezetősége nem tett jó dolgokat is. De az irányvonal megállapításába több befolyást kell engedni a faluk s városok lakosságának. Mi otthon, bejövetelem előtt ugyanolyan forma határozatot hoztunk, mint ami a BUCS Józseftől felolvasott levélben foglaltatik, mégpedig azt, hogy szervezzük újra a központi int. bizottságot. A marosvásárhelyi kiáltvány nagyon elvétett dolog volt. KURKÓ későn magyarázgatta, hogy a rádió félreértette. Ilyen félreértésekre nem szabad alkalmat adni. Mi a románokkal való jó barátságunk a híve vagyunk, de a jó barátságot nem úgy képzelem, hogy mindent odaadjunk, s a mások mindent elvegyenek. A békeszerző három nagyhatalom⁷⁷ melyike ajánlott fel csak egy talpalatnyi területet is a magáéból? Hiába mondjuk, hogy nincs határkérdés, mert igenis van. Amikor a mi megyénkbeli csordáslag hajtották a marhát, ha azt mondtuk volna, hogy család van a dologban, még talán fel is kötöttek volna, s ma mégis kiderült, hogy egy nagy család volt. S elhordták egyebünket is. Ami a Feketeügyön egyszer lefelé megy, abból a szél se hoz vissza semmit. Ennyit akartam mondani, ha nem mondtam igazat, dobjanak ki innen a Testvérek, hogy szakadjon meg a nyakam.

KOVÁCS Sándor sepsiszentkirályi lelkész: Nem akartam ugyan szólni, de felhasználom az alkalmat. Azokat az okokat, amelyek az egység kialakulását és az összemunkálást lehetetlenné tették, éjfélig sorol-

hatnók fel. Mind valamennyi kellőképpen indokolja a magyarság széles tömegeinek bizalmatlanságát a MNSZ vezetőségével szemben. Nem Marosvásárhely óta, hanem kezdettől fogva hibás a MNSZ iránya. Abból a hamis feltevésből indult ki ez az irány, hogy a régi vezetők, hivatalnokok egytől-egytig ellenségei a magyarságnak. Én ennek ellenére mégis tevékeny részt vettem a MNSZ munkájában, mert reméltem, hogy előbb-utóbb sikerülni fog valami változást érni el. Most érkezett el az az idő, amikor úgy látszik fenn is érzik, mi is érezzük, hogy valamit tenni kell. Tenni kell valami olyasmit, ami biztosítsa minden magyarnak, demokratának, szociáldemokratának és kommunistának egyaránt, egyetlen egységbe való összefogását. Mondjuk tehát ki határozatilag először azt, hogy az egybegyűlték s a tiltakozásukat bejelentő távolmaradók mindannyian szükségesnek tartják a magyarságnak egyetlen politikai szervezetbe való tömörítését. Másodszor azt, hogy erre legjobbnak a MNSZ kereteit találják. Harmadszor azt, hogy a MNSZ csak úgy tud megfelelni annak a feladatnak, hogy minden társadalmi réteget egyetlen politikai szervezetbe tömörítsen, ha a MNSZ jelenlegi vezetősége azonnal és fenntartás nélkül lemond, s helyét olyan magyaroknak adja át, akik bírják a nép bizalmát. Amíg ez nem történik meg, addig a MNSZ újjászervezése nem fog sikerülni, és az eredmény az lesz, hogy fog majd lenni egy MNSZ magyar nép nélkül és magyar népi szövetség nélkül.

SOMÓGYI Endre: Csatlakozom a KOVÁCS Sándor javaslatához némi tisztázással. Ő minden magyar egyetlen politikai szervezetbe való tömörítéséről beszél, politikai világnézetre való tekintet nélkül. (KOVÁCS Sándor közbeszól: határozottan így mondtam!) Országos választás előtt állunk. Kire fog szavazni a kommunista? Saját pártjára-e, vagy a MNSZ-re? Szövetség helyett legyen párt.

KOVÁCS Sándor: Igenis fenntartom, hogy a magyarságnak egységes politikai képviseletre van szüksége. Már a múltban is olyan szervezetet kellett volna megalakítani, amelyben minden magyar otthon érezze magát. Szándékosan beszéltem demokraták, szociáldemokraták és kommunisták egységéről. Enélkül az egység nélkül ezer-tízezer szavazót lefaragnak belőlünk a választásokon. A MNSZ mindenkié, hisz abban különbözik a többi országos pártoktól, hogy reménye sincs arra, hogy valaha is országos kormányzó párt legyen.

BOÉR János: Mi lesz, ha a MNSZ kommunista tagját saját pártjának pártfegyelmé a MNSZ ellen kötelezi?

ÜRMÖSI Gyula hivatkozik a MNSZ központi lapjában a *Világosság*ban megjelent cikkekre, melyekben KÓS, SZENTIMREI⁷⁸ és mások a magyar

egység szükségessége mellett szálnak síkra. Két lehetőség képzelhető el az egység megteremtésére. Az egyik az egység felülről való megteremtése, ha olyan emberek állnak élre, akikben bizalma van a széles népi tömegeknek. A másik lehetőség az, hogy szervezzék meg ezt az egységet alulról olyan formában, hogy a nép maga alakítsa ki a kívánságainak megfelelő központot. A MNSZ nevéhez továbbra is ragaszkodni kíván, de más tartalommal kell megtölteni. Ha ezt nem tudjuk megtenni, nép nélkül marad. Ezt azonban nem akarjuk. Nincs tehát más teendőnk, mint magunkévá téve KOVÁCS Sándor felszólalását, küldjük azt fel határozati javaslatképpén a központhoz. Kiegészíteném azonban azzal, hogy vagy a jelenlegi központ maga hajtja végre az alulról felfelé történő újjászervezést, vagy adja át helyét egy időközi bizottságnak, és az hajtja végre az új választásokat 30 napon belül.

SZÉPLAKI Károly: Vita folyt a kommunisták és a MNSZ viszonyáról. Ennek a vitának a magva szerinte ez: folytathat-e a MNSZ demokratikus, de nemzeti politikát, vagy nemzetközi politikát kell-e folytatnia.

BOKOR Ernő: Természetes, hogy a MNSZ-nek nemzeti politikát kell folytatnia, mert hiszen nemzetközi politikának is nemzeti politika lehet csupán alapja.

NAGY Lajos maksai s. lelkész: Sajtóorgánusra van szüksége Háromszéknek. Képtelenség az, hogy – tisztelet a kivételnek – jött-ment emberek üljenek mindenütt a vezetőhelyekre. Ha nem Sepsiszentgyörgyön, akkor Marosvásárhelyt kellene a székelység sajtóorgánumát megteremteni.⁹⁹

VAJDA Gáspár megkérdezi, hogy van-e joga a MNSZ-nek a közelgő politikai választásokban részt venni, vagyis valóságos politikai párt-e.

SZÁSZ Imre válaszul felolvassa a MNSZ alapszabályainak első szakaszait.¹⁰⁰

VAJDA Gáspár a SZÁSZ Imre válasza után azt indítványozza, hogy az elnök tegye fel a kérdést: elfogadja-e az értekezlet a KOVÁCS Sándor határozati javaslatát.

BOKOR Ernő minden kormányt támogató rugalmas politikát kíván.

KOVÁCS Sándor: Kár ilyesmiről beszélni.

NAGY András is sürgeti a határozathozatalt, nevezetesen KOVÁCS Sándor határozati javaslatának elfogadását és felterjesztését.

Heves magánbeszélgetések fejlődnek ki, egyesek új vezetőség azonnali megválasztását kívánják, KOVÁCS Sándor tiltakozik a hebehurgya állásfoglalások ellen.

SCHULLER Sándor: Az is kérdés, hogy illetékesek vagyunk-e határozatot hozni, ad-e erre módot a központi utasítás. Veszedelemtől kell megmenteni népünket. Kétségtelen dolog, hogy a központi leiratban

ellentmondások vannak. Keressük meg a cselekvés módját úgy, hogy biztosítani tudjuk a magyarság érdekeit. Azt ajánlom, hogy hívjon össze a vármegyei vezetőség nagygyűlést, és ez a nagygyűlés hozzon határozatot. Ezt a határozatot azután közöljük a központtal. Egyébként elfogadnám a KOVÁCS Sándor javaslatát, de kinek a nevében határozunk?

KOVÁCS Sándor: Értekezlet vagyunk, s a határozatot ennek az értekezletnek a nevében hozzuk. SCHULLERTől ajánlott nagygyűlés összehívását csak a központi vezetőség átszervezése után látnám jónak.

KONSZA Samu dr.: A központi vezetőség utasítására megküldött meghívó szerint az értekezlet tárgya: A magyar egység biztosítása a MNSZ kereteiben és ennek megfelelően a megyei vezetőség kiszélesítése az elnökség munkatársakkal való kiegészítése formájában. Mármint ez az értekezlet a magyar egység biztosítását úgy látja elérhetőnek, ha a jelenlegi vezetőség lemond, és a MNSZ újjászerveződik, alulról. Ehhez a határozathozatalhoz ennek az értekezletnek joga van.

SZABÉDI László formai kérdésben szólal fel. Kétségtelen, hogy ennek az értekezletnek akármilyen határozathozatalhoz joga van. Ezt a határozatot azonban ne juttassa el a MNSZ központi vezetőségéhez, hanem bízza azt az összehívó megyei vezetőségre.

SZÁSZ Imre nem érti egész világosan a KOVÁCS Sándor határozati javaslatát. Az egész vezetőség lemondását kívánja-e, vagy egyes személyekét?

KOVÁCS Sándor szerint az új választások mutatná meg, hogy a régi vezetőségből ki kerül ki és ki marad ki. Mert hiszen éppen az a jelenlegi központi vezetőség legnagyobb hibája, hogy nem a demokrácia alapelveinek megfelelően választották meg.

SZÁSZ Imre megmagyarázni kívánja, azok kedvéért, akik akkoriban távol voltak itthonról, hogy hogyan választották a MNSZ jelenlegi központi vezetőségét. Innen a lakosság egy jó része elmenekült. Civil gárdák törtek be.¹⁰¹ Demokratikus választásokról abban az időben szó sem lehetett. Már működött akkoriban Brassóban a MADOSZ. Ők adtak nekünk segítséget. Kieptették szervezeteiket a falukban. Hogyan? Kiküldöttjei jöttek a megye székhelyére, megnézni, hogy kikkel lehet valamit kezdeni és aztán – a már megszervezett Kommunista Párttal karöltve – ezekkel indultunk ki a falukba. Olyan nehéz körülmények között ez látszott az egyetlen lehetséges szervezési módnak. Az ilyen módon megválasztott szervezetek kiküldöttjei választottak azután központi vezetőséget, vagy újraválasztották a régit. Így kezdődött. Hogy erről sokan nem tudnak, annak egész egyszerűen az az oka, hogy amikor ezek a dolgok történtek, nem voltak itthon.

GAUDI József megyefőnök közbeiejt: Tulajdonképpen miért mondjon le a központi vezetőség?

BENEDEK István központi oktató: A központ védelmében kívánok egy néhány szót mondani. Mintegy brassai jöttment szövalok most fel. Csupán annyi a kívánságom, hogy azok, akik azt mondják: mondjon le a központi vezetőség, azt is mondják meg: miért. Tudniok kell, hogy a MNSZ nem 1945-ben alakult. Jelenlegi vezetői tortúrákon mentek keresztül, embertelenül szenvedtek, hogy mi most itt lehessünk. Utólag könnyű kritizálni, de a MNSZ komoly munkát végzett a múltban. Felsorakoztatja BENEDEK a szárazajtai gyilkosságokat, a légerek szenvedéseit.

NAGY József: A MADOSZ 1934-ben jött létre, mert azoknak, akik aztán a MADOSZ-t megalakították nem volt helyük a Magyar Pártban. Magyartalansággal vádolják a volt MADOSZ-istákat? Hiszen a románok internálták őket, vajon miért? Mert nagyon románok voltak? Nem azért, hanem azért, mert nagy magyarok voltak. Amikor 1944-ben a MADOSZ felvette a MNSZ nevet, ezt azért tette, mert a magyar nép politikai egységét kívánta megcsinálni. Erre szükség is van. Az igaz, hogy történtek hibák. Ott van pl. a marosvásárhelyi kiáltvány dolga. Meg kellett volna kérdezni a népet.

MAKSAI: Félreértés van. A MNSZ-et senki sem bántja. A személyeket pedig ne sirassuk. Ha vezetőről van szó, az a fontos, hogy az a vezető a magyarság bizalmát bíró személy legyen. Igaz, kétségtelenül tettek jó dolgokat, szereztek érdemeket. Most mégis az a helyzet, hogy, ha a jelenlegi vezetőség tovább is helyén marad, a MNSZ nép nélkül marad. Igenis szükséges tehát a szervezet alulról való kiépítése.

BENEDEK István: De mondjanak indokot, hogy legyen az benne a jegyzőkönyvben, és tanulhasson belőle a központ.

SZÁSZ Imre: Igaz, lépten-nyomon tapasztaljuk, a vezetőség nem bírja a nép bizalmát, de miért? Itt vannak pl. az inkadrálások.¹⁰² Amikor az inkadrálások első ízben elmaradtak, embereink sem voltak, akiket inkadráltassunk. Az orosz közigazgatás megszűnté¹⁰³ után GROZA kapott megbízást SZTÁLINTól a közigazgatás átvételére. Az egyes posztokon levő képtelen emberek kitették, a helyébe románokat tettek. Egy másik ok a földreform. Helybéli elemeket vertek a székelyek közé. A szegény már a kisgazdát is fasisztának kívánta, hogy elvehető legyen annak a földje. Ilyen okok miatt, és nem a maga hibájából veszítette el a MNSZ a nép bizalmát. Most február 2-án lesz egy éve, hogy az észak-erdélyi románokkal is megegyeztünk Csík és Háromszék-megye határainak kitolásában. Időközben azonban bekövetkezett március 6., s a kolozsvári határozat semmissé vált. Hol voltak a hibák? A tömegek elkedvet-

lenedtek, s egyik vezető a másik vezetőt kezdte vádolni azért, amiért a tömegeket elvesztettük. Mi igyekeztünk a leghelyesebben járni el. De a földkérdés körül felkavart ellentétek ma is megvannak, később is meglesznek, és akármilyen vezetőség jöjjön, ezek az ellentétek nem fognak megszűnni.

Dr. FOGOLYÁN Miklós: Semmi célja annak, hogy most egy vezetőséget lemondásra kényszerítsünk. Éppen a folytonosságra van legnagyobb szükség. Átalakításról azonban szó lehet, és kell is, hogy szó legyen. A demokrácia lényege a rugalmasság. Az angol demokrácia a háborút megnyerő CHURCHILL-t leváltotta, mégsem sírt senki. Ennek az értekezletnek kötelessége felvilágosítást nyújtani a nép hangulatáról. Az igazság az, hogy a vezetőség eddig heroikus munkát végzett; a mostantól rá váró feladatokat előreláthatólag nem tudja megoldani, sem összetétele, sem száma miatt sem. Mindenképpen kívánatos tehát a vezetőség kibővítése. A közvélemény igen fontos politikai tényező, éppen a demokráciában az. A következő határozati javaslatot terjeszti elő:

1.) Az 1946. január 20-án megtartott értekezlet a magyar egység biztosítását a MNSZ keretein belül létfenntartó jelentőségűnek tartja.

2.) E célt a mai követelményeknek megfelelő, általános és demokratikus választások által kibővített vezetőség által tartja kivihetőnek.

KOVÁCS Sándor azon a véleményen van, hogy a határozatot, melyet az értekezlet magáévá tett, nem szükséges indoklással alátámasztani. Egész egyszerűen arról van szó, hogy a faluk véleménye szerint az új idők új munkát követelnek. Feltétlenül szükséges, hogy a MNSZ bírja a alapszabály tömegek bizalmát. A bizottság kibővítésére az nem ad jogot a jelenlegi értekezletnek, mert az a MNSZ vezetősége által ugyan, de a MNSZ keretein kívül hivatott össze, és csupán értekező, illetve felvilágosító jelleggel rendelkezik. Választásról szó sem lehet, mert hiányzik ehhez a nép bizalma és megbízása. A MNSZ jelenlegi vezetősége ellen is éppen az a fő kifogás, hogy nem a népakarat hozta létre.

BODOR Andor, az iparosok vezetője: Sok kérdés vetődött fel, de egyre sem adódott válasz, senki sem mer kijönni az igazsággal. Csak vádolják a vezetőséget. Kérdés, vajon megérdemlik-e ezek a vezetők a vádolást. A hiba ott van, hogy a vezetőség hitt a miniszterek kijelentéseiben. Felelős-e azért, amiért a miniszterek nem teljesítették ígéreteiket?

SZÁSZ Imre elnök felteszi a kérdést, hogy ki van a KOVÁCS, és ki van a FOGOLYÁN indítványa mellett?

FOGOLYÁN Miklós dr. nem látja összegegyeztetetetlennek a két határozati javaslat egybevonását.

KOVÁCS Sándor is a két javaslat összevonása mellett van, hiszen az ő javaslatának is csupán az a lényege, hogy pártatlanul levezetett választások történének. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a jelenlegi vezetők közül sokan vissza ne választassanak.

STRAFF Gyula közbekiált: Olyan időket élünk-e, amikor megengedhetjük magunknak új választások lefolytatását?

Az értekezlet dr. FOGOLYÁN Miklós orvost és KOVÁCS Sándor lelkészt küldi a határozati javaslat megtételére.

SZÁSZ Imre elnök 5 percre felfüggeszti az értekezletet.

Az értekezlet újra való megnyitása után SZÁSZ felkérésére HORVÁTH Miklós orvos, városi elnök felolvassa a határozati javaslat szövegét:

1.) Az 1946. évi január hó 20-án megtartott értekezlet a romániai magyar nép egységének biztosítását létfenntartó fontosságúnak tartja és vallja, hogy ezen egység munkálása érdekében a magyarság minden társadalmi és politikai rétegének össze kell fognia.

2.) Szervezetileg ezen egység biztosítását a MNSZ keretein belül látja legcélszerűbbnek.

3.) Tekintettel azonban arra, hogy a MNSZ jelenlegi vezetősége nem bírja a magyarság összességének bizalmát, az értekezlet szükségesnek látja, hogy úgy a központi, mint a vidéki szervezetek vezetőségei tiszta és demokratikus választások alapján haladéktalanul átszerveztesenek, illetve a körülményekhez képest kibővíttessenek.

Több közbekiáltás után KOVÁCS Sándor védelmébe veszi a javaslat szövegét, majd HORVÁTH Miklós dr. tart rövidebb politikai tájékoztatót, felolvassa a *Világosság*-ból KURKÓ Gyárfás legutóbbi cikkét és végülis oda következtet, hogy a szélesebb összefogás szükségét nem csak ez az értekezlet, hanem az országos elnök maga is érzi.

SZÁSZ Imre megkérdi, hogy szükségesnek tartja-e valaki a névszerinti szavazást.

Az értekezlet közfelkiáltással teszi magáévá a határozati javaslatot, melyet ennek alapján az elnöklő SZÁSZ Imre egyhangúlag elfogadottnak nyilvánít, és az értekezletet berekeszti.

Jegyzet

1. Lásd: **Revízió, vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről 1945–1947.** (Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt írta: FÜLÖP Mihály, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta: VINCZE Gábor. Budapest, 1998. TELEKI László Alapítvány (a továbbiakban: FÜLÖP– VINCZE) és VINCZE Gábor: **Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.** Csíkszereda, 1999. Státus Könyvkiadó.

2. A MADOSZ vezetői közt olyan prominens kommunisták voltak, mint VINCZE János, LUKA László, BANYAI László és DEMETER János.

3. Bővebben lásd: NAGY Mihály Zoltán – VINCZE Gábor: **Kolozsvár a román kiugrástól Észak-Erdély „másodszeri felszabadulásáig” (1944. szeptember–november) I–II.** Korunk, 2000/11. és 12. számok.

4. A névcserre szükségességét a temesvári madosos KAZINCZY János 1944 novemberében ekképpen indokolta a nyilvánosság előtt: „A MADOSZ a maga részéről azért választotta ezt az átalakulást, és vált Magyar Dolgozók Szövetségéből »Magyar Népi Szövetségévé«, hogy lehetőséget adjon minden társadalmi rétegnek [...], hogy együtt harcoljon a néppel a népért.” A kolozsvári *Világosság* pedig imígyen magyarázta meg a névváltoztatás szükségességét 1944. november 25-i számában: „a MADOSZ harcosai elérkezettnek látják az időt arra, hogy a dolgozó-élcsapatból az itt lakó egyetemes magyarságot befogadó népi szövetségévé alakuljon át.” Tehát, ha 1944 őszén a MADOSZ ki akart lépni az addigi szektás elszigetelődésből, és egy szélesebb, „népfrontos” szervezetet akarta létrehozni, akkor az addigi megnevezést egy olyannal kellett felváltani, amely eleve utal arra, hogy itt szélesebb összefogásról van szó. Elképzelhető azonban, hogy emellett volt egy másik ok is – amellyről természetesen a szövetség sajtója nem írt: LAKATOS István szociáldemokrata politikus szerint a névcserére azért volt szükség, hogy feleltessék azt a tényt, miszerint 1938–40 közt a MADOSZ részt vett a bukaresti Antirevizós Liga kampányaiban, miáltal az illegális Kommunista Romániai Pártja fiókszervezete általános közmegevetésnek írvetett... Lásd: LAKATOS István: **A Romániai Szociáldemokrata Párt rövid története.** H. é. n., kézirat, 302. old. (A szerző tulajdonában.)

5. MÁRTON Áron GROZÁhoz írott levelét közli: SZÓKE János, szerk. **MÁRTON Áron.** Tirol, 1988. Magánkiadás, 447. old.

6. A szövetség megalakulásának körülményeire emlékezett az a tény is, hogy a 100 fős intézőbizottság 20%-a volt bukaresti, brassói, vagy temesvári...

7. **A Romániai Magyar Népi Szövetség határozatai a Kolozsvárt 1945. május 6–13. között megtartott országos nagygyűlésen.** Kolozsvár, 1945. május, a Központi Intézőbizottság kiadása.

8. Éppen ezért érthetetlen számunkra, hogy az elmúlt években megjelenő román szakpublikációk (lásd többek közt: ONIŞORU, Gheorghe: **Alianţe şi confruntări ntre partidele politice din România (1944–1947).** Bucureşti, 1996. Fundația Academia Civică, 165–169. old.) a MADOSZ-t és az MNSZ-t mint irredenta szervezetet írják le, miközben nem lehet találni egyetlen egy olyan hivatalos dokumentumot sem, amely a fenti vádakat alátámasztaná...)

9. Ilyen elképzeléseket 1944 őszén még néhány kolozsvári magyar kommunista is dédelgetett magában, ám 1945 nyarán már csak olyan „reakciós” szociáldemokraták álltak ki a fenti elképzelések mellett, mint BRUDER Ferenc és PÁSZTAI Géza.

10. FÜLÖP–VINCZE, 200. old.

11. Lásd KURKÓ Gyárfás 1945. augusztus 9-i vezércikkét a *Világosság*-ban. KURKÓ egyébként többször is hangoztatta, hogy az MNSZ nem világnézeti párt (ámbár a világnézete elég egyértelmű volt), hanem kisebbségi érdekképviseleti szervezet.

12. *Szabad Szó* (Marosvásárhely), 1944. november 21., valamint MOLNÁR Gusztáv: Önrendezési törekvések az „Észak-Erdélyi köztársaság” idején. In: **Autonómia és integráció.** Bp., 1993. *Magyar Szemle*, 110. old.

13. KURKÓ Gyárfás a kolozsvári kongresszuson tartott záróbeszédében

is utalt azokra, akik „fél Erdélyt” akartak, akik azt hitték, hogy „Erdélynek egyes megyéi külön köztársaságok formájában megélhetnek.” (Világosság, 1945. május 14.)

14. BÁNYAI László véleményét idézi GYÖNGYÖSSY István követségi tanácsos jelentésében: Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény (a továbbiakban: MOL) a külügyminisztérium román adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 18. doboz, ad 621/pol-1946.

15. SZABÓ Pál felszólalása. A három napos tanácskozás jegyzőkönyvének csak az a része került ki Budapestre, amely a kiáltvány vitájának egy részét tartalmazza. Ebből – az eddigi ismereteim szerint – a Magyar Országos Levéltár 3 különböző állagában 1–1 példány található: 1) a Magyar Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya anyagai; 2) a Magyar Külügyminisztérium román adminisztrációs iratai; 3) a belügyminisztérium anyagai közt lévő ún. ERDEI Ferenc-iratok közt. (ORBÁN Sándor ez utóbbit publikálta a *Regio Kisebbségi Szemle* 1993/2. számában – meglehetősen sok hibával, komoly bevezető tanulmány nélkül.) Itt és a továbbiakban a 2) helyen megjelölt forrásból (rövidítve: *Jegyzőkönyv*) idézünk.

16. A kérdésnek bő szakirodalma van. Ahelyett, hogy egy kisebb bibliográfiát közölnek, csak egy olyan tanulmányra hivatkoznak, amely a közel-múltban jelent meg Magyarországon: BORSÁNYI György: **Gondolatok a Kommunisták Magyarországi Pártja történetéről (1918–1944)**. Múltunk, 1995/1. 3–37. old.

17. A madzosoknak/kommunistáknak a nemzeti szimbólumokkal szembeni érzéketlenségét talán épp az ún. zászló-kérdés körüli hisztériakeltés mutatja legjobban. Erről többek közt lásd az RKP magyar nyelvű lapja, az *Erdélyi Szikra* 1945. május 20-i számát.

18. Jegyzőkönyv, VARGANCSIK Lajos felszólalása.

19. RÁDAY Gyűjtemény, BÁNYAI László-hagyaték, C/189. fond, 2. doboz, sz. n.

20. FÁBIÁN Ernő: **Görbe fából nem lesz egyenes. A kisebbségi kérdés marxista-leninista kezelésének bírálatá**. Csíkszereda, 2001. Pro-Print.

21. Idézi: LIPCSEY Ildikó: **A Romániai Magyar Népi Szövetség az ünneplás útján (1944–1953)**. Budapest, 1998. Possum, 32. old.

22. Egy a tanulmányunk lezárása után kezünkbe került belső feljegyzés megérinti részletezi az 1946. júniusi székelyudvarhelyi, 2. MNSZ-kongresszus idején nyilvánított tagok számát. A számos elemzéséből kiderül, hogy például a mintegy 85 000-es Arad megyei magyarságból az MNSZ-tagok száma kerekítve 25 500; a 180 000 bihari magyarból 40 000, míg a mintegy 150 000-es Kolozs megyeiből csupán 35 000 volt MNSZ-tag. (Különösen feltűnő, hogy a szövetség központjában élő 70–75 ezer magyarnak alig több, mint 10%-a volt MNSZ-tag!) Háromszéken kerekítve 125 000 székely élt, és ebből csupán 36 000 volt a szövetség tagja. Mindez azt mutatja, hogy az MNSZ vezetése alaptalanul állította, hogy a szövetség átfogja az erdélyi magyarság egészét... Az MNSZ Kolozs Megyei Szervező Bizottsága nyilvántartásának lelőhelye: Országos Levéltár Kolozsvári Igazgatósága iratanyagában (továbbiakban: OLKI) található, 26. fond, Partidul Comunist Român, Organizația Județeană Uniunea Populară Maghiară, reg. Cluj, dos. 2., f. 401–403.

23. EMKE SZABÉDI Ház, SZABÉDI-hagyaték, SZABÉDI László levele PÜSKI Sándorhoz, a népi írók könyveinek budapesti kiadóijához.

24. FÜLÖP-VINCZE, 180. old.

25. Az 1945–46-os sérelmekről számos konkrét példa olvasható a FÜLÖP-VINCZE-kötetben.

26. MOL külügyminisztériumi TÜK-iratok, Románia, XIX-J-1-j, 20. doboz, 23/d, 40/pol-1948. sz.

27. FÜLÖP-VINCZE, 73. old.

28. Erről bővebben lásd: FÜLÖP Mihály: **A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a párizsi békeszerződés**. Budapest, 1994. Hét-torony Kiadó.

29. A feljegyzést – a külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratanyagában fellelhető másolat alapján FÜLÖP Mihállyal közösen adtuk közre. (Lásd: FÜLÖP-VINCZE, 61–62. old.) Az, hogy a dokumentum szerzője MÁRTON Áron, csak akkor vált bizonyossá, amikor a Mi-

niszterelnökség III., Kisebbségi és Nemzetiségi Osztálya iratanyaga is kutathatóvá vált, és ennek köszönhetően rábukkantunk a jelentés eredeti példányára, amelynek tetején kézzel az alábbi feljegyzés olvasható: „MÁRTON Áron püspök PAKOTS helytartón keresztül küldött javaslatát, illetve jelentését.” MOL XIX-A-1-n, 1. doboz, „Z” 643, 1945. IX. 26.

30. MOL, a Magyar Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 61. doboz, IV-136., 70/pol-1946.

31. Többek közt lásd LAKATOS István visszaemlékezését. H. é. n., gépelt kézirat, 30–31. old. (JATE Társadalomelméleti Gyűjtemény, 2307.) Ugyanezt állítja az RSZDP Országos Magyar Bizottságának egyik 1946-os jelentése is. Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL), az MSZDP Külpolitikai Osztályának iratai, 283. fond, 12/82. ó. é.)

32. LUKA felszólalása a kolozsvári MNSZ-kongresszuson. *Világosság*, 1945. május 12.

33. Lásd a *Népi Egység*, 1945. október 10., és a *Világosság* november 5-i számat.

34. LIPCSEY, i. m. 78. old.

35. Lásd a 15. sz. jegyzetet.

36. Az intézőbizottsági ülés, illetve az ominózus vita lefolyása pontosan tükrözi azt, mennyire hiányzott a szervezeten belül a belső demokrácia, hogy mennyire nem türték a belülről jövő kritikát.

37. A csehszlovák erőszakos kitepítésekkel (lásd a „40 kilós csomag” emlegetését a közölt jegyzőkönyvben) való példálózás egy egyszerű vidéki madzos munkás részéről lehetett tájékozatlanság is, azonban amikor LUKA riogatót rendszeresen ezzel, akkor már tudatos félrevezetésről van szó, hiszen pontosan tudta, hogy míg SZTÁLIN BENEŠnek engedélyezte a kisebbségek eltávolítását Csehszlovákiából, azt Romániában nem támogatta...)

38. Az ezzel történő ijesztgetés ugyancsak a határváltoztatást ellenző magyar kommunisták bevált fogása volt. Csak hogy ezt igen nehéz komolyan venni, hiszen a Szojvetunió csírájában elfojtott volna minden fegyveres összecsapást az általa megszállt két ország között...

39. MOL, XIX-J-1-k, 19. doboz, 16/b, sz. n. („Egy erdélyi diák beszámolója”).

40. FÜLÖP-VINCZE, 195–196. old., valamint XIX-J-1-k, 18. doboz, 16/a, 32.824/pol.

41. Több felszólaló is kijelentette a vita közben, hogy a kiáltványt még abban az esetben is el kell fogadni, „ha tagjaink 50%-át elveszítjük”, mivel „majd a történelem igazolni fog minket!” (akárcsak akkor, amikor elfeltűnt a 2. bécsi döntést – tették hozzá egysékesen...)

42. Erről lásd GYÖNGYÖSSY István követségi tanácsos 1946. május 12-i jelentését. FÜLÖP-VINCZE, 202–205. old.

43. A kiáltvány szövegét az MNSZ legfontosabb napilapjai, a marosvásárhelyi *Szabad Szó*, a kolozsvári *Világosság* és a brassói *Népi Egység* 1945. november 21-i száma közölte.

44. BALOGH Edgárhoz. Írta Erdélyi Hegedős. (Talán BÖZÖDI György?) Közli a MOLNÁR Gusztáv szerkesztette *Limes – Nemzetpolitikai Szemle* 1989/1 száma („Az első erdélyi szamizdat”), 180. old.

45. FÜLÖP-VINCZE, 145. old. (Az atrocitásokra BALOGH Edgár is utal a **Férfimunka** című visszaemlékezésében: Budapest, 1986. Magvető, 120. old.)

46. FÜLÖP-VINCZE, 126. old.

47. FÜLÖP-VINCZE, 145. old.

48. FÜLÖP-VINCZE, 126. old.

49. Lásd DECSY István felszólalását az 1946. január 28-i kolozsvári értekezleten. Közli: SEBESTYÉN Kálmán: **A Romániai Magyar Népi Szövetség belső ellenzékeinek felszámolása. A DECSY-ügy**. Világtörténet, 1996. tavasz–nyár, 47–48. old.

50. Erre utal az MNSZ szilágysági tagozatának 1946. február 11-i zilahi nagygyűlésén hozott határozat is: „...szemben a Magyar Népi Szövetség megyei intézőbizottságának egy előbbi határozatával, nem kívánja sem a Magyar Népi Szövetség vezetőségének leváltását, sem az országos kong-

resszus összehívását.” MOL XIX-J-1-a, 61. doboz, IV-136, 86/1946. sz.

51. *Népi Egység*, 1946. február 6.

52. *Népi Egység*, 1946. február 10. A szociáldemokrata párt hivatalos lapja, a *Libertatea* február 8-i számában ezt a botrányos közjótéket úgy kommentálta, hogy: „A Magyar Népi Szövetség hidegre akarja tenni az ellenzékét...”

53. MOL, XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-148., 12/Bé.-1946.

54. Minderről bővebben lásd VINCZE Gábor: **Az RSzDP Országos Magyar Bizottsága és az MNSZ vitája 1946-ban magyar választási blokk létrehozásáról.** *Múltunk* 1997/4., 103–119. old.

55. FÜLÖP-VINCZE, 82. old.

56. FÜLÖP-VINCZE, 126. old. NAGY Mihály ifjú kolozsvári kutató barátai közlése szerint a kolozsvári levéltárban található csendőrségi iratok között is találhatóak olyan feljegyzések, amelyek egy ilyen jellegű szervezkedés lehetőségével foglalkoznak. Véleményünk szerint azonban ez az egész dolog mértékten túl volt dimenziálva, hiszen széleskörű szervezkedésre akkor már nem voltak adottak a feltételek.

57. EMKE SZABÉDI Ház, SZABÉDI-hagyaték, 1946. március 14-i intézőbizottság jegyzőkönyve.

58. MOL XIX-J-1-a, 61. doboz, IV-131, 69/pol.-1946. (NÉKÁM Sándor 1946. április 7-i követségi jelentése.)

59. FÜLÖP-VINCZE, 247–251. old.

60. A „séreلمي offenzíva” mellett a május–júniusban kidolgozott nemzeti jogi státutium is a korábbi népszerűség visszaszerzését szolgálta. Erről bővebben lásd VINCZE, 1999., 14–20. old. A törvénytervezet szövegét közli: **A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. JOÓ Rudolf beszégetése DEMETER Jánossal.** Budapest, 1983. KOSSUTH, 130–140. old.

61. PIL, az MKP Külpolitikai Osztályának iratai, 274. fond, 10/73. 6. e., 238/pol-1946.

62. Az MNSZ Kolozs Megyei Központja 1946. december 5-i felhívásban olvashatjuk: „Szomorúan kell megállapítanunk, hogy falvainkban, városainkban még a tagjaink is közönnnyel viselteknek a M. N. Sz. iránt.” Mi ez, ha nem a kudarc nyílt elismerése? OLKI, 26. fond, PCR, Organizatiya Județeană UPM, reg. Cluj, dos. 2., f. 329.

63. A választási csalásokról számos példa található az **Anul 1946 – scrișori și alte texte.** (București, 1997. Fundația Academia Civică) című kötetben. NAGY Mihály közlése szerint a Kolozs megyei választási bizottság iratanyagában vannak olyan feljegyzések, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy nem csak az ellenzéki polgári pártoktól, hanem a szövetséges MNSZ-től is „csoportosítottak át” szavazatokat az RKP-hoz...

64. PIL, 274. fond, 10/73. 6. e., 238/pol-1946.

65. Bővebben lásd: VINCZE Gábor: **Az erdélyi magyar szövötköztek fél évszázada.** In: **Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.** Kolozsvár, 2001. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 275–290. o.

66. LUKA már az 1945. november 18-i marosvásárhelyi felszólalásában is követelte a szövetségen belüli tisztogatást!

67. *Fáklya*, 1948. augusztus 10.

68. PIL 274. fond, 10/73., 6. e., 202/pol.-1947. (Követségi jelentés a temesvári MNSZ-kongresszusról.)

69. NAGY Miklós Kolozs megyei ügyvezető alelnök 1947. július elején a megyei intézőbizottsági ülésen a már ismert jelszót hozzátartta: „Aki nincs velünk, ellenünk van!” (*Világosság*, 1947. július 9.)

70. **Az RMNSZ országos, IV. kongresszusa határozatai.** Kolozsvár, 1949.

71. MOL XIX-J-1-j, 20. doboz, 23/d, 11/pol-1948.sz.

72. *Világosság*, 1949. február 6.

73. Arhivele Naționale din București, fond CC al PCR, Cancelaria, dosar 1959/30.

74. SÜTŐ András 1953. április 10-én azt közölte a bukaresti magyar

követtel, hogy „az önfelosztás sok helyütt csupán a tényleges helyzetet rögzítette formálisan. Az MNSZ több helyi szervezete már csak papíron létezett az elmúlt évek során.” MOL, XIX-J-1-j, 17. doboz, 16/b, 05247/53 sz.

75. SZABÉDI-hagyaték, SZABÉDI László 1945. december 19-i levele KURKÓ Gyárfáshoz.

76. LÁZOK János – VINCZE Gábor, gyűjt., szerk.: **Erdély magyar egyeteme 1944–1949.** II. köt., Marosvásárhely, 1998. Custos – Mentor, 146. old.

77. Lásd KURKÓ Gyárfás 1946. január 12-i nyilatkozatát a *Népi Egység*ben.

78. 1946. január 7-én az MNSZ országos vezetése létrehozta a Romániai [Országos] Magyar Segélyező Bizottságot. Ez aztán az egyházi és társadalmi egyesületek bevonásával felállította a Segély Bizottságot, amely az elkövetkező hónapokban megpróbálta pótolni a magyar tanítók és tanárok elmaradt fizetését, és támogatni a BOLYAI Tudományegyetemet, valamint segíyezni a Szovjetunióban szabadon engedett, Erdélyen keresztül hazatérő magyarországi hadifoglyokat. (A Bizottság 1946. december 31-ével szűnt meg.)

79. Az előző nap néhány helybeli román által Szárazajtára hívott, mintegy 30–35 fős, Gavril OLTEANU-vezette MANIU-gárda 1944. szeptember 26-án a falu nyílóssága előtt kivégezt 11 ártatlan helybeli civilt. (Két sebesült pár nappal később halt meg.) A gyilkosságokat és fosztogatásokat követő napokban a helybeli csendőrök mintegy hetven-nyolcvan férfit hurcolnak el a földvári haláltáborba, akiknek nagy többsége ott hal meg.

80. Lásd a bevezető tanulmányt.

81. A Beszterce–Szászrégen körzetében lakó szászok nagy része 1944 őszén a visszavonuló Wermachtal elhagyta a szülőföldjét. A kolozsvári MNSZ központ az elhagyott falvak egy részébe székelyeket akart telepíteni, az erre vonatkozó tervet VENCZEL József dolgozta ki, amit az észak-erdélyi Országos Demokrata Arcvonal 1945. február 12-15-i kolozsvári konferenciája is jóváhagyott, ám a végrehajtása a román közigazgatás visszatérte miatt elmaradt, csupán Bátoros és Vajolára telepedtek székelyek.

82. Helyesen: március 13-án.

83. Az MNSZ első kongresszusát 1945. május 8. és 13. közt tartották Kolozsvárott.

84. A KURKÓ Gyárfás vezette, 30 tagú MNSZ-delegáció 1945. augusztus 19. és 31. közt tárgyalat Bukarestben.

85. A Petru GROZA miniszterelnök által vezetett román delegáció 1945. szeptember 4. és 13. közt folytatott tárgyalásokat Moszkvában.

86. 1945. augusztus 19. Mihály király – az angolszász nagyhatalmak támogatásában bízza – felszólította Petru GROZÁt, hogy mondjon le, mert kormányát Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányai nem ismerik el, ezért ő nem képviselheti Romániát megfelelően a béketárgyalásokon. A király 20-án megismételte a követelését, amit GROZA visszautasított. Ezután Mihály 5 hónapig „sztrájkolt”, vagyis nem volt hajlandó a miniszteri rendeleteket, törvényeket ellenjegyezni.

87. Dr. Valeriu BIDU a sepsiszentgyörgyi városi kórház főorvosa a harmincas években hírhedt magyarilldöző sovinszta prefektusa volt Háromszék vármegyének. (Az ő uralma alatt bocsátották el a magyar tisztviselőket a közhivatalokból.)

88. Az ún. spekulá-brigád rövidítése, amelyet az „árspekulánsok leleplezése” céljából hoztak létre.

89. GAUDI József.

90. Nem vették fel a fizetési állományba.

91. Utalás az ún. visszaperlési törvényre.

92. Sepsiszentgyörgynek 1944. november–decemberben volt egy rövid életű napilapja, a *Dolgozók Szava*, amely hetilapként is csak 1945 áprilisaig jelent meg – februártól már *Szabadság* néven. 1946 februárjában megjelent egy néhány számot megért hetilap, az *Új Székely Nép*, majd az is megszűnt. Végül 1947 januárjától Sepsiszentgyörgyön jelent meg az addig

Brassóban kiadott *Népi Egység*, amely 1948. március 1-jével szűnt meg.

93. A Haladó Ifjúság az RKP befolyása alatt álló országos ifjúsági szervezet volt.

94. A Iuliu MANIU-vezette Nemzeti Parasztpártról van szó.

95. A keresztnév hiányzik a jegyzőkönyvben.

96. Lásd a bevezető tanulmányban.

97. Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Szovjetunió.

98. KÓS Károly, SZENTIMREI Jenő.

99. Marosvásárhelyen 1944. november 4-től jelent meg a *Szabad Szó*, amely 1945-től az MNSZ nemhivatalos orgánuma lett.

100. A Romániai Magyar Népi Szövetség Szervezeti Szabályzata 1. szakasza kimondja: „A Romániai Magyar Népi Szövetség a romániai magyar nép demokratikus politikai szervezete.” Célja többek közt: „demokratikus alapon megszervezni a Romániában élő magyarságot” (2. szakasz a) pont) és „a romániai magyarság gazdasági, közművelődési, jogi és közigazgatási érdekeinek demokratikus szellemben való intézményes védelme és a nemzeti jogegyenlőség megvalósítása” (2. szakasz e) pont). Lásd: **A Romániai Magyar Népi Szövetség Szervezeti Szabályzata**. Kolozsvár, é. n. (1945), Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

101. Utalás az 1944 szeptember–októberében Háromszék és Csík vármegyékben gyilkoló, fosztogató félékatonai önkéntes alakulatra, a Gavril OLTEANU-vezette MANIU-gárdára.

102. Inkadrálás: fizetési állományba sorolás.

103. A szovjet közigazgatás 1945. március 13-án, a román közigazgatás visszatérével szűnik meg Észak-Erdélyben.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötetyszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Două documente privind criza Alianței Populare Maghiare la începutul anului 1946 (Rezumat)

Alianța Populară Maghiară din România trăiește la începutul anului 1946 o puternică criză. Conducerea centrală, alunecând spre stânga, se distanțează tot mai mult de scopul inițial, apărarea intereselor comunității maghiare din România. Organizațiile județene sancționează această tendință.

Two Documents concerning the Crisis of Hungarian Popular Alliance from the Beginning of 1946 (Abstract)

The Hungarian Popular Alliance lived a strong crisis starting in the year of 1946. The central leadership sliding towards left, alienated more and more from the initial goal, defending the interests of the Hungarian community of Romania. The county organizations sanction this tendency.

Adalékok a névadás kérdéséhez Romániában az ötvenes évek elején

(Kivonat)

A dolgozat a Sepsiszentgyörgy városi kommunista vezetés egy 1952-es politikai akcióját elemzi. A város nevét DÓZSA Györgyre kívánták volna változtatni. Úgy tűnik, a kezdeményezés helyi túlbuzgóságból fakadt, és a felsőbb vezetés nem is fogadta el.

*

1952. augusztus 8-án tartották a sepsiszentgyörgyi városi néptanács végrehajtó bizottságának azt az ülését, amelynek a jegyzőkönyvéből való az alábbi részlet.¹ A KIVONAT (EXTRAS) szövege a következő:

„... elnök javasolja, hogy augusztus 23, országunknak a hős Szovjet Hadsereg által történt felszabadításának napja alkalmából változtassák meg az adminisztratív egység – Sepsiszentgyörgy város – nevét „DÓZSA György”-re, aki a feudális törekvések és kizsákmányolás elleni parasztlázadás rettenthetetlen harcosa és mártírja.

A Néptanács Végrehajtó Bizottsága... egyöntetűen

ELHATÁROZZA:

1. Cikkely. „Sepsiszentgyörgy” város aktuális elnevezésének megváltoztatását „DÓZSA György”-re, 1952 augusztus 23-tól kezdődően.

A Titkárságot felhatalmazzák ezen határozat végrehajtására.

Sepsiszentgyörgy, 1952. augusztus 18.

Elnök ... Titkár ...”

Két kérdést szeretnék tanulmányomban körüljárni. Az egyik: hogyan történt az 1944-et követő hatalomváltás után néhány évvel, hogy az

új romániai hatalom az ország átalakításának lendületében sort kerített a névadás szabályozására, törvényi keretet szabott a névadás lehetséges és óhajtott formáinak. A névadás ugyanis a múlt eltörlésének, az új valóság kialakításának igen hatásos, mert a mindennapokat mélyen érintő formája.

Egy új név felvétele mindig ünnepi körülmények között történik; mindig az aktuális politikai vezetők közszereplésével jár, az aktuális politikai mítosz megerősítését szolgálja. Például a politikai vezetők, akikről településeket neveztek el, ezáltal isteni magaslatozókba emelkednek, városok és népek evilági vezetőiből túlvilági patronusokká válnak. Akik megélték, tudják azt is, hogy mily rövid a magasba emeltetés ideje, és milyen gyorsan hull alá, tűnik el a történelem süllyesztőiben, a változó politikai konjunktúra következtében, az istenként tisztelt vezető neve. 1950-ben augusztus 23. tiszteletére Brassó városa a Szovjetunió nagy vezetőjének, a generalisszimusznak, a népek legnagyobb barátjának és tanítójának² a nevét vette fel; majd 1960-ban újra visszakapta a régi elnevezését.

Vagy ott van, hogy rólunk, romániai magyarokról is szó essen, a Vasile LUCA (LUKA László) esete. A moszkovita kommunista vezető Romániában 1945 márciusától lesz közzismert. 1945 októberében felavatják Marosvásárhelyen a működőképessé változtatott villanyüzemet: ezután a vásárhelyiek számára az elektromos áramot a LUKA László villanyüzem termeli.³ Rövidesen falut (a Nyárad alsó folyásánál), kultúrotthont, utcákat, kollektív gazdaságot neveztek el róla. Persze, ebben nem volt semmi rendkívüli. A pártvezetés legbelsőbb köréhez tartozók (GHEORGHIU-DEJ, Ana PAUKER) igen készségesen kölcsönözték nevüket e célra.

A hatalmi harcban alulmaradt „frakcionista, baloldali elhajló” LUKA azonban 1952-ben már kikerült a vezetésből. Egy 1952. szeptember 29-én kelt leiratból, melyet a Minisztertanács Ügyeinek Általános Igazgatósága intéz a Magyar Autonóm Tartomány Végrehajtó Bizottságához, kiderül, hogy már összeírták azokat az intézményeket, utcákat, amelyeket LUKA László nevét viseltek, és amelyeknek a nevét szükséges

* KAM-RAKK, M.-Ciuc, C. P. 81, RO-4100

megváltoztatni”. Az Igazgatóság kéri a Végrehajtó Bizottságot, hogy sürgősen terjessze fel az új megnevezésekre vonatkozó javaslatait.⁴ Az október 4-én kelt válasz értelmében: a sepsiszentgyörgyi LUKA László utca neve ezután Nikosz BELOIANNISZ lesz, Lukafalva új neve Nyáradkenderes (Cînepiști-Niraj az eredetiben, de végül is, maig: DÓZSA György), a LUKA szülőfalujabeli, lemhényi kollektív gazdaság Vörös Zászlóra változtatja a nevét, a szintén lemhényi iskola pedig a dísztelen 1. számú Általános Iskola nevet kapja; a kézdvásárhelyi LUKA László utca új neve Filimon SÎRBU.⁵ LUKA Lászlót, tündöklését és bukását csak a korszakkal foglalkozó történetek ismerik ma már.

A másik kérdés, amely a hatalom szintjeinek viszonyára, a hatalom működésére világít rá: miért nem hajtotta végre a Végrehajtó Bizottság határozatát a titkárság, és miért nem lett sem 1952. augusztus 23 tiszteletére, sem később DÓZSA György Sepsiszentgyörgy város neve? Ha eldönti egy város legfontosabb adminisztratív szerve, a Néptanács Végrehajtó Bizottsága, ha a Rajoni Néptanács, meg a Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságai is egyetértenek vele, akkor miért nem történik meg, a megfelelő ünnepi keretek között, a névváltoztatás?

1.

Háborús körülmények között (vagy például egy forradalmi helyzet forgatagában) nem a legfontosabb feladat egy települése utcaneveinek kicserélése. De ahogy továbbvonul a front, ahogy megszilárdul és a napi adminisztrációs, élelmezési és lakás gondokon valamelyest is úrrá tud lenni az új hatalom, előtérbe kerülnek a mindennapi élet szimbolikus vetületei: mit is sugall, mire emlékeztet az a környezet, amelyet naponta használunk, azoknak az utcáknak a neve, amelyek naponta járunk; végső soron milyen világkép az, amelyet környezetünk legtöbbit használt neveivel is újra és újra teremtünk magunknak.

Például 1944 decemberében változtatják meg először a front átvonulása után bizonyos terek, utcák nevét Marosvásárhelyen. Az ellenség, a világot romba döntő rossz nevei – HITLER, HORTHY, MUSSOLINI – nincs mit

keressenek az új világban. A HITLER tér Béke tér lesz, a HORTHY utcából (újra) Szentgyörgy utca, a MUSSOLINI térből CHURCHILL tér. De nem lehet itt megállni, egyrészt kívánatos, hogy az új vezetők, nevük révén, itt legyenek mindennapi közelségben, másrészt az új, szovjet–román hatalom is teret (itt: utcát és teret) követel magának. A SZÉCHENYI térből SZTÁLIN tér lesz, a TELEKI Mihály útból MALINOVSZKI út, a ZRÍNYI térből ROOSEVELT tér, a gróf ANDRÁSSY útból Szabadság utca, a Ferencz József utcából ENESCU utca, a TISZA Kálmán utcából Tudor VLADIMIRESCU utca. Ahol sajnálatos események történtek, ott a név szolgál ennek megjelölésére, az emlékezetben való megőrzésére: ahol a vásárhelyi zsidókat gyűjtötték össze továbbszállítás előtt, a Zsidó Vértanúk utca, ahol egy szovjet őrnagyot lőtték le, a PANOV tér nevet kapta. Érdekes, hogy csak 1948-ban, november 7. tiszteletére neveznek el utcát LENINről, MARXRól, November 7-ről.⁶

Romániában a monarchia megbuktatása, az 1948. március 28-i nagy nemzetgyűlési választások nyomán a kommunista ellenőrzés alatt felálló törvényhozás, az 1948. áprilisi új alkotmány, a júniusi államosítás nyomán a központi hatalom teljes mértékben a kommunista vezetés kezébe kerül. Az 1949 januárjában a néptanácsoknak, az államhatalom helyi szerveinek felállításáról hozott törvény nyomán ez a hatalom helyi szinten is megszilárdul. Az új törvényhozó, végrehajtó és ellenőrző szervek kiépülése után kerül sor, a szabályozás és ellenőrzés kiterjesztéseként, a létező elnevezések változtatását, általában a névadást szabályozó rendeletre.

A Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlésének 226-os számot viselő Rendelete

1951 decemberében jelenik meg. Ennek első cikkelye kimondja: „az adminisztratív egységek, emberi települések, vasútállomások, mindenféle intézmények, szervezetek, állami és szövetkezeti vállalatok, társadalmi szervezetek nevének változtatása vagy adományozása a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének rendelete alapján történik”. Javaslatot a névváltoztatásra, elnevezések adományozására tehetnek az illetékes szervek: adminisztratív egységek, emberi telepü-

lések esetében például az illetékes néptanácsok Végrehajtó Bizottságai. A második cikkely szerint a névváltoztatás és névadás csak „kivételes esetekben történhet, ha különleges politikai jeletőséggel bír”. A harmadik cikkely szerint a névváltoztatás és új elnevezés akkor történik, ha összeférhetetlenség van a jelenlegi elnevezés és a népi demokratikus rendszer között, valamint sajátos esetekben, amikor például „az adminisztratív egység vagy emberi település neve nem egyezik a lakosság nemzeti és életmódbeli sajátosságaival”; meg amikor azonos nevű adminisztratív egységek, emberi települések, intézmények, gazdasági egységek, társadalmi szervezetek, utcák vannak ugyanazokban a helységekből vagy nagyobb adminisztratív egységekben. Az ötödik cikkely szerint a névváltoztatási javaslatoknak tartalmazniuk kell a régi és az új nevet és az indoklást; valamint annak a helyi hatalmi szervnek az ajánlását, amely erre illetékes.⁷

1952 áprilisában lát napvilágot az a minisztertanácsi Szabályzat, amely a Rendelettel kapcsolatos gyakorlati tennivalókat tartalmazza. Ebben azt írja például, és ez korlátozza a fent idézett rendeletben foglaltakat, hogy névváltoztatásra vagy elnevezésre javaslatokat csak a Tartományi Néptanácsok Végrehajtó Bizottságai tehetnek (második cikkely). A legfontosabb: két szinten állítanak fel a névváltoztatások és névadások jogosságát tanulmányozó bizottságokat: Tartományi Néptanácsok Végrehajtó Bizottságai,⁸ valamint központi szinten, a Minisztertanács mellett.⁹ Ami fontos: ezeknek a bizottságoknak az ülésein is, természetesen, kellő szakértelemmel és körültekintéssel, csak előkészítő, ajánló anyagok születnek, és végül a Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége dönt majd – egy vidéki kisváros utcája, egy eldugott falu kultúrotthona vagy sportegyesülete nevének esetében is.¹⁰

1952 nyarára–őszére létrejött tehát a névadásnak a centralizált és bürokratizált szerkezete. A Magyar Autonóm Tartomány esetében például a tartományi bizottság tagjait már áprilisban összehívták – igaz, ekkor még egy Maros Tartományként ismert adminisztratív szerkezet ideiglenes bizottságaként. Egy augusztus 20-án, tehát a Magyar Autonóm Tartomány hivatalos

megalakulása, szeptember 27-e előtt kelt iraton már a bizottság végleges összetétele szerepel, és a legfontosabb változás, hogy az elnök nem ADY Ernő, a Maros Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságának titkára, hanem Radu ȘTEFAN, aki a Magyar Autonóm Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságának a titkára (lesz ugye, amikor megalakul a tartomány...).¹¹ Az azelőtti összetételben azonban már ülésezett a bizottság. Például 1952. május ötödikei ülésén javasolja, hogy a marosvásárhelyi ROOSEVELT tér nevét változtassák Nikos BELOIANNIS-ra (az meg is történik), a szintén marosvásárhelyi Közös Munka (Munca Colectivă) és Kéményseprő (Hornarul) nevezetű szövetkezeteknek pedig ez legyen a végleges nevük.¹²

A Minisztertanácsnál a Minisztertanács Ügyeinek Általános Igazgatósága (Direcția Generală a Treburilor Consiliului de Miniștri) fogja össze a névadás ügyeit. 1952 októberében egy módszertani útmutatót¹³ küldenek ki a Tartományi Néptanácsok Végrehajtó Bizottságainak. Ebből kiderül, hogy központi szinten eddig nem foglalkoztak mindazzal, amit a Rendelet és a Szabályzat elindított. Az Igazgatóság igazgatója ugyanis csak most kéri a tartományoktól a tartományi bizottságok megalakulását bizonyító jegyzőkönyvet, jelentést a végzett tevékenységről, a tervezett munkákról munkatervet, valamint beszámolót mindazokról a nehézségekről, amelyek menet közben adódtak. Ugyanakkor utasítást ad arra, hogy készítsenek ügynevezett segédanyagokat, vagyis: 1. a megfelelő tartomány minden adminisztratív egységét, emberi települését magába foglaló betűrendes repertóriumot; 2. a megfelelő tartomány minden városáról külön az utcaneveket magába foglaló betűrendes repertóriumot; 3. egy nyilvántartást a tartományban létező intézmények, állami és szövetkezeti egységek, társadalmi szervezetek nevééről. Ezzel létrejön és a bukaresti hivatal rendelkezésére áll 1952-ben az ország aktuális névanyagának leltára. Ugyanis, a főhivatalnoki érvelés szerint, csak akkor lehet rátérni a névváltoztatásra vagy névadásra vonatkozó javaslatokra, ha mindez már megtörtént.

Több oldalon keresztül sorolja a leirat azokat a szempontokat, amelyeket a tartományi

bizottságoknak figyelembe kell venniük. Az általam nem ismert telefonutasítások, amelyekre utalás történik az ismert iratokban, valamint ez az írott utasítás jelenthette a tartományi hivatalnokok számára az igazán fontos útmutatásokat. Nem véletlen, hogy az a személy, akit közvetlenül felelőssé tesznek az iratban foglalt utasítások végrehajtásáért (úgy sejttem: a Magyar Autonóm Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságának elnöke, ekkor név szerint BUGYI Pál) hol piros, hol kék, hol mindkét színű aláhúzókkal tarkította az iratot.

Kiderül, hogy „egy helység nevének megváltoztatását nem csak helyi szempontok szerint kell javasolni. Egy helység neve elsősorban adminisztratív azonosításra (identificare administrativă) szolgál. El kell kerülni az azonos falu- és községnév tömeges megjelenését a Köztársaság területén...”. Példaként azt említi, hogy már 12 Tudor VLADIMIRESCU és 11 Nicolae BĂLCESCU nevű helységről tudnak. „El kell különíteni, amennyire lehet, a helységnevek és a személynevek használati területét. Az utcáknak természetes módon adományoznak személyek neveit, de el kell kerülni ezt a helységek elnevezése esetében. Ha úgy gondolják, hogy egy utcának, vagy különleges esetben, egy helységnek egy személy nevét kell felvennie, akkor részesítsék előnyben a helységet, utcát vagy vállalatot, amelynek van vagy volt kapcsolata azzal a személlyel, akinek a nevét fel akarja venni (születési hely, munkahely, áldozathozatal helye, stb).” Az Igazgatóság tisztában van vele, hogy „minél kevesebb olyan helységnév- és utcanév-változtatás kell legyen, amely nehézséget okoz a lakosság tájékozódásában; egy nem megfelelő névváltoztatás legtöbbször ahhoz vezet, hogy a lakosság nem könnyen tudja használni azt. A régi helységnevek igazi történelmi dokumentumok, mert információkat tartalmaznak a román-szláv együttéléstről, a román nyelv kialakulásáról, a nép életének folytonosságáról... Ami a vállalatok neveit illeti, olyan városok is vannak, ahol tízesével találhatók kultúrotthonok, vállalatok, (malmok, olajprések, stb) és szövetkezetek, amelyek neve Nicolae BĂLCESCU, Tudor VLADIMIRESCU, Mihai EMINESCU, Gheorghie

DOJA, 1 Mai, 30 Decembrie, stb. Azért, hogy a tévesztés elkerülhető legyen, arra kell törekedni, hogy a megfelelő felső szervekkel való megegyezés során fokozatosan csökkenjen az azonos nevek száma... ügyelni kell, hogy a nagyjelentőségű politikai személyiségek neveit ne javasolják nem megfelelő (értsd: jelentéktelen – G.J.) vállalatok nevének...”

Ezután következnek a határidők: november elsejéig fel kell terjeszteni a városok utcaneveinek változására, november 15-ig a helységek, emberi települések nevének változtatására, december 1-jéig a vállalatok és intézmények nevének változtatására vonatkozó javaslatokat. Ezeket indoklásoknak kell kísérniük; ami pedig a helységek és emberi települések nevét illeti, két nevet kell javasolni, hogy a minisztertanácsi bizottság más vidékeken létező nevek figyelembevételével hozza majd meg a döntését.

Úgy gondolom, ez a leirat több mindenre rávilágít. Kiemelném az alkalmazott meghatározást: *a név azért fontos, mert az adminisztratív azonosítást szolgálja*; ezért kerülni kell a tévesztési lehetőségeket. A központosított döntésnek lehet ez az egyik, államigazgatási szempontból fontos oka: megszorodtak az azonos nevek, megszorodott a tévesztés lehetősége. Megreális volt a másik veszély: jelentéktelen egységek is a „legnagyobbak, leghaladóbbak” nevével követték maguknak, ezzel nevetségessé téve a névadás komolyságát (például a Rétyi Lenáztató munkaközössége szerette volna, ha egységük nevét KOSSUTH Lajos Lenáztatóra változtatják¹⁴). Igen valószínű, hogy a helyi hatalmasságok névváltoztató lendületükben nem gondoltak arra, amit tudott az irat szerkesztő kormányhivatalnok: a nem megfelelő névváltoztatást nem fogadja el a lakosság, és ez (enyhén szólva) „nehézségeket okoz a lakosság tájékozódásában”.

Mindent összevetve: a névváltoztatás spontán, a „forradalmi változásokat” a környező térré is kiterjesztő formái a hatalomváltás időszakában igencsak elburjánoztak. Ennek eredménye lett az egyformaság, téveszthetőség. Ugyanazokról a forradalmárokról utcát, kultúrházat, gyárat, bölcsődét neveztek el ugyanabban a helységben. Például 1952-ben Kézdi rajonban 13

PETŐFI Sándor, 12 GÁBOR Áron, 6 ADY Endre, 3 KOSSUTH Lajos és 3 DÓZSA György kultúrotthon volt.¹⁵

Ez az egyformaság és téveszthetőség már az adminisztráció működését is zavarta. A politikai indokok mellett ezért is kellett centralizálni, bürokratizálni a névadási folyamatot. A legyártott és elfektetett iratok jók voltak például arra, hogy megtörjék a helyi szintű vezetők névadási lendületét. Eképpen a *helyi hatalom embereinek a „nevelését” is szolgálták*. Ha, mondjuk, egy város vezetői egyszer már ország-világ előtt elterjesztették, hogy új nevet adnak a városnak, mert úgy gondolják, hogy képesek erre, és a várt esemény nem következett be, akkor másodjára már óvatosabban közeledtek olyan kérdésekhez, amelyekben nem voltak kompetensek. Ugyanakkor az ellenőrzés kiterjesztését a *hatékony adminisztrációhoz szükséges (név- és identitás-) stabilitás fenntartása* is indokolta.

2.

A névadást szabályozó Rendeletet kiegészítő Szabályzat kimondja: névváltoztatási javaslatot csak a Tartományi Néptanácsok Végrehajtó Bizottságai, meg a köztársasági alárendeltségű városok néptanácsának Végrehajtó Bizottságai tehetnek. Ez már érvényben volt, amikor a sepsiszentgyörgyi vezetés úgy döntött, hogy megteszi a maga javaslatát. Fűthette őket az ambíció: ha sikerül új nevet adni, új, szocialista identitást körvonalazni a városnak, akkor beírják nevüket a történelembe. Így is történt volna, ha elérik, amire törekednek. Az már más kérdés, hogy milyen értékelések kapcsolódtak volna nevükhöz – akkor és azután.

De mégsem azon múlt az akció sikertelensége, hogy a helyiek nem szereztek meg föltötes hatalmi szerveiknek, a Rajoni, majd a Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságának a támogatását. A rajoni vezetők által aláírt iratot, mind az illetékesek mentalitását (és sajátos fogalmazáskészségét), valamint a hatalom működéséről, amelynek részei voltak, kialakított naiv felfogásukat, tudatlanságukat (például nem tudják, hogy névváltoztatás csak a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének rendeletével történhet)

leghívebben tükröző dokumentumot érdemes teljes terjedelmében bemutatni:¹⁶

Autonóm Magyar Tartomány (sic!)

Sepsi Rajoni Néptanács

Szám: 12941/1952

Tárgy: Sepsiszentgyörgy rajoniváros (sic!) megnevezésének megváltoztatása.

Magyar Autonóm Tartomány Néptanács Végrehajtó Bizottságának, Marosvásárhely

Sepsiszentgyörgy rajon/város a város dolgozói óhajának megfelelően, augusztus 23-a tiszteletére 1952 augusztus 8-i 5269/1952 számú határozattal kéri Sepsiszentgyörgy város elnevezésének „DÓZSA György”-re való megváltoztatását.-

Rajonunk területén levő községek tudomást szereztek Sepsiszentgyörgy város ezen kezdeményezéséről s ahhoz örömmel csatlakoztak, amint az kitűnik a köségi Néptanácsok Végrehajtó Bizottságainak vonatkozó határozataiból.-

Sepsiszentgyörgy város fenti határozatát mellékelten felterjesztjük, és kérjük a tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságát, hogy szíveskedjenek a Hivatalos Közlöny 1952 évi 20. számában közzétenni, és a közigazgatási egységek, települések, stb. elnevezésének megváltoztatásáról szóló szabályzat harmadik és következő szakasza értelmében a Román Népköztársaság Minisztertanácsának javaslatot tenni Sepsiszentgyörgy város elnevezésének „DÓZSA György-re” való megváltoztatása iránt.-

Hogy Sepsiszentgyörgy település mikor keletkezett, arra okleveles adatok nincsenek. A még máma is meglévő szláv elnevezések (pl. Debren pataka, Vojkán stb.) arra engednek következtetni, hogy eredetileg itt szláv település volt, és csak a X. században olvasztják magukba a székelyek az itt található szlávokat.-

Tudományilag (sic!) Sepsiszentgyörgyöt először 1332-ben említik. Nevét valószínűleg temploma védőszentjéről (:Szent György) nyerte, mihez megkülönböztetés képpen járult a Sepsi előnév, mint azon székely szék neve, amelyben fekszik.-

Hazánk a dicsőséges Vörös Hadsereg felszabadítása után új, demokratikus eszmék öltének testet a dolgozóknban, új demokratikus eszmék, amelyek új típusú szocialista embert, új világot teremtenek. A Sepsiszentgyörgy elnevezés idealista, ideológiai alapjánál fogva már nem felel meg a jelenkor demokratikus eszméinek, s így az megváltoztatásra szorul.-

DÓZSA György, az 1514-es jobbágy felkelés vezére tanújelét adta, hogy méltó, hogy nevééről közigazgatási egységet nevezzenek el.-

A XVI-ik század elején az erdélyi nemések, hogy kényszerítsék azokat a parasztokat, akik a török elnyomás ellen szabadságuk kivívására hadiszolgálatra jelentkeztek, az eltávozott parasztok családjait kegyetlenül sanyargatták.-

A táborkba gyűlt parasztok értesülve hozzátartozóik szenvedéseiről, arról győződtek meg, hogy az igazi ellenség nem csak a török, hanem az elnyomó nemesség is, és ellenük fellázadtak. DÓZSA György a felkelés élére állott, s arra biztatta a parasztokat, hogy szerezzék vissza fegyverrel szabadságukat, amelyet a nemések elraboltak.-

Támadást indított a főúri kastályok ellen: kiáltványt bocsátott ki a néphez, melyben rámutatott a lázadás céljaira, melyek a királyság megdöntésére, a köztársaság kikiáltására, nemesi címek megszüntetése és az ország összlakóinak egyenlősége voltak, melyek ma megvalósultak. DÓZSA György zászlaja alatt egyaránt harcoltak román és magyar jobbágyok, ő megértette, hogy a két népnek közös érdekei és közös ellenségei vannak.-

A felkelést Temesváron leverték, DÓZSÁt a legkegyetlenebb módon kivégezték, meztelenül egy tűzvasztrónra szegezték, fejére izzó vaskoronát tettek, majd testét négyfelé és egyes részeit a gyulafehérvári, nagyváradi és pesti várkapukra szegezték ki.-

Sepsiszentgyörgy dolgozói nem felejtették el DÓZSA György hősie küzdelmét és méltóan kívántak megemlékezni róla.-

DÓZSA György neve annyira behatott (sic!) rajonunk dolgozó népe lelkületében, hogy felszabadulásunk után, az államosítások során és mezőgazdaságunk szocialista átalakítása során számos állami vállalat és kollektív gazdaság munkásai és dolgozó parasztjai kívánságára DÓZSA György nevet adta üzemének és gazdaságának.-

Ennek a megemlékezésnek a folytatása lenne Sepsiszentgyörgy város elnevezésének DÓZSA GYÖRGY-re való megváltoztatása.

Sepsiszentgyörgy, 1952. augusztus 15.

... elnök   ... titkár

A tartományi támogatást közvetlenül tanúsító iratot nem olvastam, de a támogatás valószínűsíthető. A kérdés csak az: melyik tartományi támogatás? Ugyanis ekkor hivatalosan nem jött még létre a Magyar Autonóm Tartomány; Sepsí rajon még SZTÁLIN tartomány része. Miért, milyen belső információk ismeretében küldik az iratot Marosvásárhelyre?

Lehetséges lenne, hogy az átmeneti időszak az oka, hogy nem volt illetékes fölöttes hatóság, amely idejében döntenie tudjon az ügyben, és Bukarest fele támogassa a névváltoztatást? Ezt az interregnumot nem mérték fel helyesen a kezdeményezők, és ezért nem sikerült a tervük?

Az igazi ok nem ez lehetett. 1952. december 5-én újra előterjeszti javaslatát a Sepsí Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottsága – változtatás nélkül ugyanazt a szöveget, csak ezúttal ékes román nyelven. December 20-án a Minisztertanács Általános Ügyeinek Igazgatóságához címzett feliratában a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsának Végrehajtó Bizottsága javasolja, hogy „Sepsiszentgyörgy város aktuális neve legyen megváltoztatva „DÓZSA Györgyre”¹⁷. Miért a Végrehajtó Bizottság, miért nem az illetékes komisszió? Nem tudom.

Ami tudható: Sepsiszentgyörgy város nevét a szocializmus korai korszakában nem kellett átírni. A javaslat nem talált meghallgatásra. Hogy hogyan vélekedtek erről az – egyébként a már létező törvényes előírásokat is megszegő – ambiciózus politikai akcióról Bukarestben, az egy kis szerencsével (vagyis: ha készült erről irat, és ha az meglelhető) az ottani levéltárakat kutatva deríthető ki. A fent ismertetett minisztériumi álláspontból kiindulva, valószínű, hogy nem örültek neki, elhamarkodottnak és konfliktusgerjesztőnek tartották, és elfektették.

És ma már talán ki sem deríthető az, hogy mit szölk a névváltoztatási, identitásváltási szándékhoz, amely városukat fenyegette, azok a sepsiszentgyörgyi polgárok, akik esetleg akkoriban tudomást szereztek minderről. Felháborodtak? Belenyugodtak abba, hogy nem az első és nem az utolsó meggondolatlan, karrierista cselekedet ez abban a sorban, amely az új hatalom politikusait jellemezte? Vagy éppen nem is voltak, nem lehettek sepsiszentgyörgyi polgárok ebben az időszakban?

Jegyzet

1. Eredetileg román nyelven. Marosvásárhelyi Megyei Levéltár, Fond 583, 1953/11, 49-es lap. Sepsiszentgyörgy Néptanácsának Végrehajtó Bizottsága, iktatószám 5269/1952.

2. Néhány korhoz kötött megnevezés a *Népújság* 1949. december 22-i, SZTÁLINt köszöntő ünnepi számából: „a világ dolgozóinak vezetője, népünk nagy barátja”; „a népek nagy tanítómestere és lángeszű vezetője”; „az újtípusú Párt építője, a kommunizmus építésének megszervezője”; „a világ legfejlettebb mezőgazdaságának megteremtője”; „az öt éves tervek megalkotója és a szovjet ipar megteremtője”; „a béke, a demokrácia és a szocializmus erőinek vezetője az egész világon”; „a béke tántoríthatatlan őre”, valamint „a nemzetiségi kérdés tökéletes megoldója”.

3. *Szabad Szó*, 1945. október 21.

4. Maros Megyei Levéltár, Fond 583, 1953/11, 55-ös lap.

5. Maros Megyei Levéltár, Fond 583, 1953/11, 71-es lap.

6. *Szabad Szó*, 1944. december 8., valamint *Népújság*, 1948. november 8.

7. Decret nr. 226 privind schimbarea sau atribuirea denumirii unităților administrative, așezărilor omenesti, stațiilor de calea ferată, instituțiilor de orice fel, organizațiilor și întreprinderilor economice de Stat și cooperatiste și organizațiilor sociale. Megjelent: *Buletinul Oficial al RPR*, 1951. december 15.

8. Közölm az alsóbb szintű bizottság összetételét, annak érzékeltesére, hogy milyen szervezetet kellett bevonni a mérlegelésbe:

a. A tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságának elnök, vagy ennek egy megbízottja, aki egyben a bizottság elnöke;

b. a tömegszervezetek egy-egy képviselője;

c. egy történelemtanárr;

d. egy földrajztanárr;

e. a városrendészeti osztály vezetője;

f. a Posta- és Távközlési Minisztérium küldötte;

g. a Szállítási Minisztérium küldötte;

h. a helyi Katonai Központ küldötte.

Ugyanakkor a bizottság ülésein meghívottként részt vehetnek a toponímia kérdésének szakértői, az érdekelt intézmények, vállalatok, szervezetek képviselői.

9. Ennek a központban működő bizottságnak a neve: konzultatív bizottság, az összetétele:

a. a Belügyminisztérium küldötte;

b. a Fegyveres Erők Minisztériumának küldötte;

c. a Kohászati Minisztérium és Vegyipari Minisztérium küldötte;

d. a Közoktatási Minisztérium küldötte;

e. a Felsőoktatási Bizottság küldötte;

f. Román Népköztársaság Akadémiája Földrajzi Intézetének küldötte;

g. Román Népköztársaság Akadémiája Történelmi Intézetének küldötte;

h. Román Népköztársaság Akadémiája Nyelvészeti Intézetének küldötte;

i. a tömegszervezetek központi vezetőségeinek egy-egy küldötte;

j. a Posta- és Távközlési Minisztérium küldötte;

k. a Közlekedési Minisztérium küldötte.

Ez a bizottság láttamoz minden javaslatot, és megállapítja a megnevezések pontos kiejtését és helyesírását.

10. Regulamentul Nr. 90 pentru aplicarea Decretul Nr. 226/1951 privind schimbarea sau atribuirea denumirii unităților administrative, așezărilor omenesti, stațiilor de calea ferată, instituțiilor de orice fel, organizațiilor și întreprinderilor economice de Stat și cooperatiste și organizațiilor sociale. Megjelent: *Buletinul Oficial al RPR*, 1952. április 22.

11. Maros Megyei Levéltár, Fond 583, 1953/11, 3-as és 4-es lapok.

12. Maros megyei levéltár, Fond 583, 1953/11, 37-es lap.

13. Négy oldalas, ritkán gépelt szöveg. Maros Megyei Levéltár, Fond 583, 1953/11, 58–61-es lapok. Abból gondolom, hogy minden tartományhoz hasonló iratot küldtek, hogy a címzésben (Către Comitetul Executiv al Sfatului Popular Regional Autonomă Maghiară) az utolsó két szót kézzel írták.

14. Maros Megyei Levéltár, Fond 583, 1953/11, 12-es lap.

15. Maros Megyei Levéltár, Fond 583, 1953/11, 22-es lap.

16. Maros Megyei Levéltár, Fond 583, 1953/11, 40–41-es lapok.

17. Maros Megyei Levéltár, Fond 583, 1953/11, 72, valamint 75-ös lapok.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Contribuții privind schimbările de denumiri din România de la începutul anilor '50

(Rezumat)

Lucrarea analizează o acțiune politică a noii conduceri comuniste din orașul Sf. Gheorghe (actualmente jud. Covasna), prin care se propunea schimbarea denumirii orașului în „Gh. DOJA” (emblematic conducător secuii al războiului țărănesc din 1514). Se pare că acțiunea s-a făcut din inițiativă proprie și exces de zel și nici nu s-a acceptat de conducerea superioară.

Contributions regarding the Changes in Naming in Romania from the Beginning of the 50's

(Abstract)

The paper analyses a political action of the new communist leadership of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), through which a new name for the town was propose, namely DÓZSA György (the emblematic Székely leader of the peasant war in 1514). It seems that the action was a self initiative and of great zeal, probably in a moment of interreign (of territorial reorganization) and it wasn't accepted by the superior leadership.

A székelyföldi magyar sajtó nyelve a politikai változások tükrében, 1989–1999

(Kivonat)

Hogy anyanyelvi sajtónk milyen mértékben tölti be szerepét közösségünk összefogását, tájékoztatását, a művelődés, érdekvédelem szolgálatát illetően, az bizony – nem kevésbé – tükröződik a nyelvhasználatban. Beleértve magának a szerepnek a módosulását, befolyásolását is. Foglalkoznunk kell tehát a sajtó nyelvvel, stílusával, a politikai változások nyomán felismerhető jellegzetességeivel. Ezt ezúttal egy kutatócsoport keretében úgy tettük meg, hogy párhuzamot vontunk a CEAUȘESCU-korszak utolsó éve és az azt követő tizedik év nyelvhasználatát közt. A két időszak két reprezentatív székelységbeli magyar sajtótermékét szűrőpróbaszerűen vizsgáltuk meg, szociolingvisztikai vizsgálódásunk kiegészítéseképp. A konkrét lapszámokra szorítkozó vizsgálaton kívül átfogó kérdőíves felmérést is végeztünk, elsősorban Háromszéken és Csíkban (Kovácsna és Hargita megyében), de nem hagytuk ki a legnyugatibb székelt, Aranyosszékelt sem. Mindezt a „Disszimiláció” elnevezésű szociolingvisztikai Délkeleti Intézet-program keretében tettük; a felmérés az Oktatási Minisztérium (Határon Túli Magyarok Titkársága) támogatásával készült.

*

A sok megpróbáltatás után Romániában is megadatott számunkra 1990 óta szabadon beszélni, cenzúrázatlan újságokat kiadni, és talán hamarosan lehetőség lesz szabadon tanulni a

vajúdo magyar egyetemen. Megvizsgáltuk a nyelvhasználat, nyelvvállapot kérdéskörét, figyelve arra, hogy mennyire él, élt a lehetőségekkel a sajtó, hogyan hatott a nyelvi liberalizmus az emberekre. 1989 előtt nyelvi (és nemcsak nyelvi) asszimilációtól félt mindenki, most lehetőség adódott a disszimilációra, legalábbis a nyelv szintjén.

A publicisztika nyelvében a kommunikáció funkciói közül a tény- és ismeretközlésnek kell, kellene elsődlegesen érvényesülnie. A ceausista korszak idején a sajtó a diktatúra egyszerű – bár nagyon fontos – szolgálóleányaként kezeltetett, amelytől a hatalom mindenekelőtt saját céljainak a szentesítését várta el. Márpedig az eszményi (illetve arra törekvő) sajtónak autonómiával kell rendelkeznie, s még ha művelői egy bizonyos ideológia hívei is, azok akkor sem lehetnek – jó esetben – azon ideológia gépies, kritikátlan, a közírás alapvető követelményeit mellőző szócsövei. A vakbuzgóság egyenesen gátló tényező a közírásban. Nem számolni más nézetet levő, többféleképp, értelmesen gondolkodó olvasótáborral: ez mesterségbeli fogyatékoságra vall.

1989 decembere előtt a gondolkodásbeli rugalmasság hiánya a sajtót egészében, és annak nyelvhasználatát külön is hátrányosan befolyásolta. Először is az egyetlen ideológia úton-útfélen s állandóan történő visszamondása, cenzúrája óhatatlanul egyhangú nyelvezethez vezetett.

Az egység csak az együttlérő összetartás értelmében fogadható el kétségtelenül pozitívnak, olyannak, amire jó törekedni. Kommunisztikus-diktatorikusan beállítva: a sokféle értéknek épp érték voltát tagadó, egy vélt értéket kizárólagosnak s csak valakiknek járónak tulajdonító jelentése lett az egységnek. A neki megfelelő, a sajtóban is felvett nyelvi egyenruha egyfajta hivatalos nyelv, stílus eluralkodása lett ott, ahol a közírói stílusnak kellett volna, kellene leginkább szóhoz jutnia.

Szokásossá vált a személytelen hangvétel, a gyakori – szemérmetlen, illetlen – királyi többes. A tény- és hírközlés gyakran helyettesített a tények, hírek hivatalos, intézményes, pártos (ezúttal kimondottan kommunista jellegű) értelmezésének, ajánlott imperatívuszainak a közzétételével.

A szóhasználatból kiűzték a személyes névmás első szám első személyét, helyét a *mi* rögeszmes ismétlése vette át.

A nyelvhasználat irigylésre méltónak nem nevezhető állapotához hozzájárult egyebek mellett az is, hogy elszaporodtak a hivatalos és a publicisztikai nyelvben amúgy is előforduló terjedős, helytelen kifejezések, újabb magyartalanságokkal egyetemben, amelyeket a románból való sok gondatlan fordítás eredményezett. Külön jellegzetességei az 1989 előtti nyelvhasználatnak a hatalmas méretű elágazó, a legtöbb esetben bekezdésnyi mondatok (a *Megyei Tükör* vizsgált számaiban a leghosszabb mondat 111 szavas, az átlag kb. 50 szó). Ennek ellenére a használt nyelvezet szókészlete nagyon szegény.

Hadd részletezzük kissé az 1989 decembere előtti (és közvetlenül azutáni) sajtónyelv néhány jellegzetességét. Két megye – Hargita és Kovászna – napilapjára utalunk mindenekelőtt (de, ha kisebb mértékben is, a megállapítások zöme a romániai magyar sajtótermékek többségére ugyancsak áll). Az új helyzetről írottak csak nagyjából tekinthetők érvényeseknek, ugyanis sajtónk és nyelve nagyon is alakulóban van még...

Nyelvhasználatát tekintve pozitív csaldást okozott a *Hargita*. A többé-kevésbé nyílt asszimilációs politikát folytató kommunista rendszer szócsöveként elsősorban a központtól kapott anyagok kerültek közlésre. Legtöbbjük aláírás nélkül dicsőíti az aktuális dicsőítendőt, valószínűleg románból fordította a szerkesztő, esetleg már a kész, lefordított anyagot kapta kézhez. Leginkább a külpolitikai és a sportrovat használja fel a tudósításokat, ezért a román kölcsönzavak leginkább más rovatokban fedezhetők fel: *kvóta, szekció, gatter, részvénypakett, feradozás, tusolófülke, blokk, cándra* stb. Az újságírók tudatosan kerülnek el az olyan „klasszikus” csapdákat, mint a *buletin, borkán, murok, árdé*, ezeknek az (Erdélyben) közismert szavaknak csak a magyar megfelelőit lehet olvasni. Kevés a románból átvett lexéma vagy szintaktikai kapcsolat, inkább a stílus borzasztja el az olvasót. Talán a cirádás barokk körmondat példájára születtek meg az olyan cikkek, amelyek

címei – kis túlzással – hosszabbak az írásnál: *Mélyen tisztelt Elena CEAUȘESCU mérnök akadémikus elvtársnő, az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja, Románia Szocialista Köztársaság kormányának első miniszterének első helyettese, a Tudomány- és Oktatásügyi Országos Tanács elnöke stb.*

Az újságírás műfajait tekintve a hivatalos közlemény, a méltató, dicsőítő cikk, az ideológiát mintegy a gyakorlatban bizonygató rózsaszínű riport az uralkodó 1989 decembere előtt. Kevesebb a hír, interjú, másféle cikk, glossza, s még kevesebb a (főleg igazi) kritika. 1989 után e téren nagy a változás. Kiegyensúlyozottabb a műfajmegoszlás, s jóval több például a kritika, a hír, a változatosabb tartalmú cikk.

A forradalom előtti lapszámok olvasásakor adódó „nehézségek” között említendő az az enyhe hányinger, amely a szocialista, kommunista stb. vívmányok, célkitűzések, hálaadó levelek, rekorderedményekről beszámoló riportok olvasásakor sűrűn jelentkezett. Ezen túllépve, a nyelvi helyzetről a következők mondhatók el: felépítését tekintve a napilap a mindenki által ismert szlogennel kezdődött: „*Világ proletárjai, egyesüljete!*”, majd az első oldalon a kommunista szellem és megtestesítőinek dicsőítése következett: *Románia Szocialista Köztársaság kormányának nyilatkozata a párizsi konferencia zárónyilatkozatának elfogadásával kapcsolatban, A kiegyensúlyozott gazdasági-társadalmi fejlesztés tudományos stratégiája* stb. Mivel e témák egyike sem fejezhető be az első oldalon, a folytatás általában a 3. oldalon van tálalva.

Hiányoznak a *Hargitából* a szépirodalmi, kulturális, ismeretterjesztő rovatok, ahol az író sajátos, nem előírással nyelvhasználattal élhetett volna. Rövid statisztikát készítve a január 10-i lapszámról: 12 főcím található benne (ideértve a rovatcímeiket is), ezen belül pedig 7 a kommunizmus dicsőségére és a volt vezetőknek írt hódoló levél; a fennmaradó 5 címből 1 a sportrovat, 1 a külpolitika, van 2 kirándulás-beszámoló és egy szülésznő éjszakáját megörökítő cikk. A megvizsgált hat lapszámban 33 szocialista-kommunista jellegű és 9 magánjellegűnek tekinthető cikk van. Semlegesnek vélhetnénk a *Levélbon-*

tás, *A Nagyvilágból* és *Sport* rovatokat, ám itt is többségben vannak a téesz-problémákat, más kommunista országok diadalmenetét, Elena CEAUȘESCU „tudományos munkásságát” és a Daciada sportrendezvény eseményeit taglaló írások.

A vizsgált lapszámok cikkeinek a tipológiáját meglehetősen egyszerű felállítani, a kérdés megoldható három csoport elkülönítésével:

– Nicolae és Elena CEAUȘESCUt dicsőítő, tömjenező és magasztaló cikkek

– Kommunista ideológiát közvetetten és közvetlenül dicsőítő cikkek.

– Tudományos vagy ismeretterjesztő jellegű cikkek.

Kördiagramból leolvasható, hogy az első csoport cikkei jóval több, mint felét teszik ki a *heti* anyagnak, és a második csoport sem sokkal marad le a 33%-al; utolsó helyen a harmadik csoportba tartozó, kis terjedelmű tudományos, ismeretterjesztő és magánjellegű írások tóznak (1. ábra).

Szókincsében szegény, sztereotip frázisokra épülő mondataival a *Hargita* csak azt a jelentős pozitív ténytet tudja felmutatni, hogy nyelvvezete – a lehetőségekhez mérten! – megmarad magyarnak, a román nyelvi hatás nem jelentkezik erősebben, mint ahogy a hétköznapi beszélő nyelvében is jelen van. Általános, az erdélyi magyarság szókincsébe beépült szó is kevés van (pl. *buletin*, *vinete*), mivel az újság politikai arculata szinte teljesen kiküszöbölte az emberek napi problémáiról szóló írásokat. Maradtak tehát a politikai és korjellemező frázisok, amelyeken érezni, hogy románból fordították őket: *konkrét munkasikerekkel adhasunk kifejezést érzelmeinkkel; tervezett mezőgazdasági termelés; realizálnia kell; ha fiókáit veszélyeztetve érzi [ti. a medve!]; főkonstruktori munkahely; konkretizálódott* stb. A tömegbutító hatásukon kívül véleményünk szerint ezek a cikkek igazából nem jelentettek beolvadási vagy eltűnési veszélyt a magyar nyelvre, de annál inkább „példát mutattak” az üres, semmitmondó fogalmazványokra, ezáltal rombolva a stilsztikai és esztétikai érzékenységet.

Tíz évet ugorva, szembetűnő a napilap címváltoztatása: a *Hargitából Hargita Népe* lett,

8 oldalra bővült a laptest. Megváltozott az újság szerkezete is: első oldalra kerültek a főbb bel- és külpolitikai, valamint a helyi jellegű hírek. A második oldalon a *Külpolitika*, a harmadikon a *Körkép*, a negyedik a *Sport, Levélbontás, Művelődés*, az ötödiken *Autómagazin*, a 6–7. *Hirdetések*, a nyolcadikon pedig a *Napról napra* rovatok kaptak helyet.

A cikkek csoportosítása már nem annyira egyértelmű, mint tíz évvel ezelőtt volt, de két nagy csoport felállításával áttekinthető a lap struktúrája:

Állandó rovatok (*Ablak az országra; Nagyvilág; Körkép; Levélbontás; Hirdetések* stb.)

A megyei mikrovilággal foglalkozó írások (*Gyergyói Nyári Napok; Földváron nem állíthattak emlékművet; Orbán Viktor Tusnádra látogat; Bolyai Nyári Akadémia; Tűzoltók találkozója; Szükségünk van egyetemre; Megkezdődött az aratás* stb.). Grafikusan ábrázolom a továbbiakban a két csoport helyzetét egy-egy hét anyagát (1999. július 19. – július 24., 2. ábra).

Amint a grafikonból is kiténik, a két csoport közötti különbség elég nagy, ami abból (is) adódik, hogy az állandó rovatok szinte mindig előnyben vannak az egyéni írásokkal szemben, terjedelmük legtöbbször csak az oldalra korlátozódik (pl. külpolitika-oldal, hirdetésoldal), fontosságuk információértékük vagy gazdasági befolyásuk (hirdetések) miatt vitathatatlan, míg az egyéni cikkek általában „ráérnek”.

A sajtószabadság korában a *Hargita népe* – mint minden újság – a legfrissebb információkkal szeretné ellátni olvasóit, ennek érdekében híreinek nagy részét a külföldi hírügynökségektől kapja (*Hargita Népe*, XI. évf. 166. szám, 1999. július 19., 2. o.). Ezek az írások nem a helyi nyelvállapotot, nyelvhasználatot tükrözik. Eltűntek a kommunista dicsőítő szövegek, eltűnt a hódoló stílus. Rövidebb, tömörebb cikkek kerülnek az oldalakra, ugrásszerűen megnőtt a lakossági (apró)hirdetések száma. Talán ezek a hirdetések adják a hitelesebb képet a nyelvhasználatról: itt ugyanis minimális a szerkesztői beavatkozás; ha az atyafi *bolcárt* akar eladni, akkor csak javasolni lehet, hogy írassa oda a *betontégla* megfelelőt is. A román cégek hirdetéseiben ész-

revétlenül (?) megmaradnak az eredeti „román” szöveg darabkái (dealer autorizat), érdekesen többnyelvűvé változtatva a szöveget (*Hargita Népe*, XI. évf. 170. szám, 1999. július 23., 6. o.). Előfordulnak elgondolkodtató, nehezen emészthető frázisok, kifejezések is: *alulról kezdeményezett demokratikus össznépi fórum* stb. (*Hargita Népe*, XI. évf. 166. szám, 1999. július 19., 1. o.).

Nem hiányoznak az adott politikai és kulturális viszonyokra jellemző, elkerülhetetlen szavak sem: *kontingens, koncesszió, régiómarketing, multikulturalitás, etnokulturális csere, européer gondolat* (*Hargita Népe*, XI. évf. 169. szám, 1999. július 22., 1. o.).

A háromszéki *Megyei Tükör* a Román Kommunista Párt (RKP) Kovászna Megyei Bizottságának és a Megyei Néptanácsnak a lapja volt, így az újság majdnem egészében az egyetlen párt szócsővévé és manipulációs eszközévé vált, míg a *Háromszék* független napilap, noha nem minden ideológiától mentes, de olvasó-, befogadócentrikus.

Annak ellenére, hogy a *Megyei Tükör* már címében utal a lokális napilap jellegre, mégis túlsúlyban a központi irányítottságot tükrözi. Jobban beleillik az országos lapok kategóriájába. Ezzel szemben a *Háromszék* a helyi lap igényeit elégíti ki, a lokális sajtó jelenlételménye érződik. Jobban odafigyel a helyi eseményekre, nincs egy központi téma (az RKP és vezetői, az ország forradalmi fejlődése), helyette sok a kis marginális téma, tárgyalásuk rövid kis cikkekben valósul meg. A szerkesztőség tagjai jobban érvényesülnek, személyiségük jobban körvonalazódik az egyes cikkek eszmei szintjén és nyelvi megfogalmazásában. Az 1989 előtti személytelen kozmopolita nézőpont helyett most egy helyi, magyar, székely ideológia szemszögéből magyarázzák a szűkebb és tágabb világ eseményeit. A megváltozott társadalom lemérhető a más természetű célok szintjén is. Míg az első tömb fókuszában a forradalmi előrehaladás, a harci kedv, a megvalósítás áll, addig ma sokkal fontosabb a kitekintés Nyugat-Európára (már az egyik rovatcím is sokatmondó: *Világfigyelő*). A realitások álcázatlan bemutatása a jellemző. Az 1989 decembere előtti lapszám,

bár több műfaj szerepel benne, nyelvhasználatában is egyhangúbb a másik kettőnél, s ez főleg a dicsőítő, végig ugyanazt az ideológiát sulykoló hozzáállásnak, magatartásnak tudható be. 1990 óta az egykori tabutéma s műfaj nálunk eleve érdeklődésre tarthat számot (lásd például a különféle kritikákat, történelmi, humoros és szexvonalatkozású cikkeket), viszont – legalábbis 1999-ben – már kevés tabu maradt, s bizony a színességel, változatossággal kecsegtető lapok jó része csak kecsegtet. Sok a másod-, harmadközlés. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a tartalmiak vonzása már nem elég, a hogyan, a minőség egyre fontosabb.

A rendszerváltással együtt funkcióbeli váltás is bekövetkezett. A *Megyei Tükör* esetében a kapcsolat egyoldalú, itt a funkció csupán a manipulációra korlátozódik. A kommunista párt lapjaként közli a híreket. Az adó és a befogadó között a kommunikáció csak egyoldalú, az adótól a befogadó fele. Ma a szabályozó szerepét a piac tölti be. Ezért a *Háromszék* üzleti vállalkozás. Ez határozza meg a lap alaphangját és funkcióját: a nyilvánvaló manipuláció háttérbe szorul, helyette szabadon megnyilvánul a befogadó óhajait kielégítő cikkáradat (valutaárfolyam, horoszkóp, sok reklám stb.). A lap informál és szórakoztat. Ezenkívül az újságíróknak ki kell elégíteniük az olvasók naprakész információigényét, ezért írásaik nyelvi megfogalmazására már nem figyelhetnek annyira, annak ellenére, hogy tudatában vannak az írott média jelentőségének. Ezenkívül, 1989 előtt az újságban megjelenő cikkekért maga a párt vállalta a felelősséget, a szerkesztőkre majdnem semmilyen intellektuális munka nem hárult, míg ma minden újságíró személyes hangvételre, sajátos stílusra törekszik.

Az újság 4 oldalas lapteste 1989 után 12 oldalasra bővült. Ezen a 12 oldalon bizony teret nyert a nyelvi liberalizmus. A *Megyei Tükörben* mintha még a riportalanyok nyelvezetét is a standard nyelv szabályai irányították volna. Nem viseltek semmilyen sajátos jegyet, teljes mértékben a rendszerváltás előtti nyelvi beidegződések érvényesültek. A *Megyei Tükör* egy meghatározott szakzsargont használ, megkövesedett, kristályosodott szókapcsolatokat, közhelyeket.

Mondatalkotására a gyakori ismétlés (az igék kerülése és a főnév halmozása atemporális jellegűt hoz létre), a redundancia a jellemző, ez álcázza az ötletzegénységet, és árulkodik az újság azon célkitűzéséről, hogy művi jó hangulatot árásson (vö. G. ORWELL: 1984).

A gyakori szavakat, címbeli jellegzetességeket illetően megállapítható, hogy a sajtó nyelvében gyakran fordulnak elő nevek, hely- s időmegjelölések, rangok, címek. A hír- s tényközlés velejároi ezek; a körülményekre utaló szavak jelentős tartozékai a világos, pontos kifejezőmódnak. S fontos, hogy ne legyen túl sok a körítés, mert az elhomályosíthatja, bonyolulttá, túl általánossá teheti a közlést. Ez '89 decembere előtt eléggé megszokott volt, és ma sem ritka jelenség.

Az unalmas, terjengős címek alkalmazása egyik jellemzője a változások előtti romániai magyar sajtónak. Sokatmondóak az akkori gyakori szavak is.

A színes, fordulatoss, tömör cím szerencsére valóban igény 1989 decemberét követően. És megfigyelhető a mozgalmi nyelv szavainak visszaszorulása. Beszédess két gyermeklap, a *Jóbarát* (1988) s a *TIK-TAK* (1991) címeinek lajst-roma (ZSIGMOND1998: 112–113).

Jóbarát: Politikai szemle; A forradalmi élet és harc legmagasztosabb példája; Születésnapra; Boldog gyermekkor az ország aranykorszakában (A hála virágai); Álmodni-megvalósítani; Köszöntő; Hős az élen; Dicső korszak; A művelődési és műszaki alkotótáborban; Ahol a tél találkozik a nyárral; Két sikeres kezdeményezés; A kezdeményezők – argeşi pionírok; 1859. jan. 24.: Történelmi alapozás; Az első repülés.

TIK-TAK: Május (Jeles napok); JANKÓ János (Nagyjainkról mesélik); Úgy megnőttél, szinte félek; Vendégségben a holtagnál (Mesélő rokonság); A korona és a kard (Történelmünk mondákban); Démétér és Triptolemosz; A jó meg a rossz; Három feladat; Nyuszi, nyuszi ... (Európai gyermekdalok); Társalgó-hírmondó; Rejtvény; A mezei lakodalom (Műhely); Tomposék lakodalma; Vigyázó; Mit hiszünk, tudunk a sünről; Zápor; A zsidóknak Egyiptomból kijöveteléről; A magyarság története; Merre mész te szürke cápa?; Tréfák; Szárnyas paripa.

Jelzőhasználatunk a sajtóban 1989 decembere előtt ugyancsak több eltérést mutat a maihoz képest. Nem volt benne semmi sajátosan magyar. Az uralkodó ideológia sablonos jelzői (szocialista, kommunista, baráti, elvtársias stb.) voltak forgalomban. Egyeseket külön állandó jelző illetett meg. Némelyeket több is. Például Elena CEAUŞESCU kívánatos tartozékai voltak: dr., mérnök, akadémikus, elvtársnő.

Helyesírásunkat illetően nincs lényeges különbség abban, hogy mennyire voltak, vannak napirenden újságíróink-szerkesztőink e téren a változásokkal, módosításokkal. Újabban – főleg a rosszul átvett informatizált nyomdatechnika következtében – gyakori lapjainkban a hibás szótagolás, a betű- és ékezetelhagyás.

A ritkán előforduló helyesírási bakik általában sajtóhibának is tekinthetők. Talán a nyomda ördöge okozta az „*élelmiszerek kémhatását*” (1999. július 6., 4. oldal).

A *Háromszék* sajnoss olyannyira helyi lap, hogy írásban is tükrözi a lokális nyelvváltozatot (pl. „*Folytassuk?*”, 1999. július 9., 1. oldal). Ezzel a hibával tíz évvel ezelőtt nem találkoztunk. Más-különben tíz év elteltével több nyelvhelyességi hibát találtunk a *Háromszék*ben, mint elődjében, a *Megyei Tükör*ben. Fordított a helyzet a *Hargita* és a *Hargita Népe* vonatkozásában. Pedig a *Hargitában* igaz, hogy ritkán, de jelentkezett egy *Helyesen* című rovat, amely valamilyen jellegzetes szocialista esemény kapcsán látta el olvasóit nyelvhasználati tanácsokkal (*Hargita*, XXII. évf. 10. szám, 1989. január 13, 4. o.).

A központosási jelek közül – a sok beszéd közlése következtében – a zárójel használata gyakoribb volt a korábbi időszakban; ezen egy lére menő szövegeket mindegyre megszakították a tapsra és éljenzésre való zárójeles utalások.

Sajtónk 1989 decembere előtti nyelvhasználatának egyik fő jellemzője: a sok magyartalan szó, kifejezés, megfogalmazás és az idegen (főleg román) szavak indokolatlan elszaporodása. Ez mindenekelőtt a román nyelv erőszakolt használata, a sok kötelező (első-sorban a pontos visszaadásra s nem a nyelvhelyességre is törekvő) fordításnak a következményeként.

Az erőszakos asszimiláció a nyelv szintjén is beindult volt (a folyamat 1989 decembere óta sem szűnt meg). Odáig jutottunk, hogy nemcsak a tankönyvek, de a lapok, könyvek sem tartalmazhattak semmilyen magyar helynevet. Csak román megfelelőjét, akkor is, ha az erőltetett, s a tájékozódást is inkább gátló elidegenedett helynév volt. Személyneveink közül nem egyet megrentott, gyakorta hamis, idegen alakban közölt a romániai magyar sajtó. Nyomásra persze. A nagy főnök kényes volt az ilyesmire. Még Mírcea cel Bătrânt is lefordította „őféle románra”, így lett Mírcea cel Mare belőle.

Az is megtörténhetett, hogy Szent György nevét nem engedtetett meg leírni egy általam Bikafalván gyűjtött kincsmonda részeként. A *Hargita* nem tehetett ilyet, úgymond, ateista kampány idején. Az akkori kormány viszont megtehetette, hogy sokunktól megtagadja szülőfalunk, szülővárosunk – számunkra – igazi nevét. Az ilyen – erőszakolt – helynévhasználat ráadásul táptalaj volt a körülírással, körülményeskedő fogalmazásmód számára.

A továbbiakban a csíki, illetve háromszéki lap tíz év távlatából összehasonlított lapszámaira szorítkozva térünk ki az idegennyelvi káros hatás vizsgálatára a sajtó nyelvhasználatában.

A beolvasztási politika részeként látott napvilágot az a törvény, amely, mint említettük, megtiltotta a magyar helységnevek használatát, helyette a román fordítást kellett használni. Így látak napvilágot az olyan torzszülöttek, mint a *Miercurea Ciuc-i Fésűs Gyapjúfonóda, bancui termelőszövetkezet, gheorgheni-i judós sport* és mások (*Hargita*, XXII. évf. 7. szám, 1989. január 10. 1. o.). A szakmai jellegű cikkek (*Tudományos horizont*) nyelve kifogástalan szakmai zsargon: nem találni egyetlen asszimilációra utaló vonást sem, a kívülálló számára teljesen „érthetetlen” (*Hargita*, XXII. évf. 11. szám, 1989. január 14. 2. o.). Kirívó magyartalanság nincs az újságban, a ritkán előforduló helyesírási hibák a nyomda ördögének számláját is terhelhetik; az idegen szavak írásmódja ingadozó, pl. *dizájn/design* (*Hargita*, XXII. évf. 7. szám, 1989. január 10., 3. o.).

Opció, expozé, szankció, akció, patronálás, remorka s más hasonló, magyar megfelelővel

rendelkező idegen szavak, valamint fordításra utaló szó szerkezetek (*újbatett motor, direkt módon, kicsinált dolog* stb.) viszont fertőzték a sajtó segédletével az egészséges magyar nyelvhasználatot, főleg 1989 decembere előtt ...

Még az egyeztetést is román módra ajánlja például a *Megyei Tükör* 1987-beli 4908-as száma, többször is, s példát mutat az akkor gyakori terjengős, hosszú lére eresztett semmitmondás, egyféle szocialista-kommunista virágnyelv átvételére is: „... amelyek abból erednek, hogy az államhatalmi szerveknek megfelelő kereteket kell biztosítaniuk az összes dolgozók részvételéhez az állami és társadalmi ügyek közös vezetéséhez.”

Az újságírók, tudósítók nyelvhasználatát befolyásolta a beszélt nyelv állapota. Negatív hatásként állapítjuk meg az angolszász divatszavak teljes mértékű beáramlását az újság szókinésébe 1990 után (egy cikk címe: *Szuper víkend*). Többször találkozunk a tanácselnök, prefektus elnevezéssel. Mindkettő tükörfordítás a román nyelvből, de az utóbbinak nem tudunk jó magyar megfelelőjéről. Visszataszítóak az ugyancsak tükörfordításból származó „*nagyon nem kedvel*” (nu prea îi place), „*léghajót szereznek*” (fac rost de ...) fordítások. A román nyelv hatásaként kerültek be a lapba „*Bálványosfürdő aktivái*” (1999. július 9., 13. oldal). Ezzel szemben a román szókészlet más jellegű jelenlétével nem találkoztunk.

Az 1989 előtti sajtónyelv nem ad igazi lehetőséget az akkori általános nyelvállapot felmérésére, mert az újságban egy jól körülhatárolható, minimális szókinccsel megírt, ugyanazokat a frázisokat használó sablonnyelv található. Hiányoznak a szépirodalmi, kulturális, ismeretterjesztő rovatok, ahol az író sajtá, eredeti nyelvét használhatta volna.

Napjaink sajtójának a számlájára írható a keveréknyelvű, pongyola fogalmazású reklámok és bizonyos idegen szavak (szponzorizálás, prozsekt, privát, inflálódás, konfliktus stb.) mértéktelen és helytelen elszaporodása.

Hogy többnyire nincs nálunk magyar szaknyelvi oktatás, folyóirataink is tükrözik. A tanítók, tanárok – akik gyakran újságcikkek szerzői egyben – a tantárgyak tekintetében szinte

csak a magyar nyelvet és irodalmat kivéve nem találkoznak több – az idegen nyelvi nyomásnak betudható – gonddal, mint az anyaországiak.

A bajok orvoslása helyett ezek elfedése – jellemkérdés, amely nyelvünkön is nyomot hagy. Az önbecsapás nyelvi eszközei például: „fejlődőben lévő” (elmaradott helyett), „ésszerű, tudományos” táplálkozás s energiafogyasztás (elégtelen, hiányos, nyomorúságos helyett) stb.

A nagy szavak, a szépek lejárattottakká váltak. Jól is tenné a sajtó, ha ennek (is) tudatában csínjában bánna ma velük.

Az idegen ráhatás következtében személynévhasználatunk a sajtó nyelvhasználatában is kedvezőtlenül alakult. Ez esetben szintén érvényes az, hogy csak akkor folyamodjunk kölcsönzéshez, ha nekünk nincs jó, bevált megoldásunk. Márpedig ez esetben is van. Sajnos, ritkaság, hogy egy nő például úgy jegyezze írását, hogy GAZDÁné OLOSZ Ella. Ahogy régi szokás szerint, a mának is megfelelően, tenni kéne. A romániai magyar sajtó nyelvhasználatában máig nem állt vissza e téren (sem?) a régi jó. Noha az anyaországban ma is – természetesen – a magyaros névhasználat járja.

A „nyaló” fogalmazásban a megalázkodás, az egyéniség, a saját, a *más* vélemény nem vállalása – mint politikai követelmény – jutott kifejezésre az „aranykorszakban”, és ma sem szabadultunk meg teljesen az ilyen fölöslegesen, túlságosan óvatoskodó, redundáns szövegektől, mint: „Szeretném megkérdezni, hogy ...”, „Engedjék meg, hogy közöljem magukkal ...”.

Csak akkor jó ekképp fogalmazni, ha képmutató udvariaskodás a cél. És ha kimondottan akarjuk a szószaporítást, lévén ez számunkra kompenzáló pótcselekvés.

Összegezve: a nyelvhasználat alapján is megállapítható egyféle szemléletváltás. Ennek lényege a sokszínűbb, a sokfélétt nem feltétlenül károsnak felfogó, nyelvileg is megnyilvánuló magatartásban érhető tetten. Ami a hiteles hírközlést illeti: meglátásom szerint e téren a váltás, változás kétségtelen. Az ellenőrizhetőséggel és a felelős, személyes hozzáállással való – nyelvileg is igényes – lényegre törés igénylése egyre inkább jelentkezik.

A két időszak nyelvhasználatát összehasonlítva legszembetűnőbb a stílusváltás, a letűnt korszak egyedi szókincsének a sajtóból való kiszorulása. A főbb ideológiai koncepciók megnevezése továbbra is előfordul a múlttal kapcsolatos cikkekben: kommunista, szekus, szocialista, de távolról sem olyan mennyiségben, mint 1989-ben. Az újságírók, tudósítók nyelvhasználatát a témák gazdagsága miatt kötetlenebbé vált, de ez nem eredményezett pongyolaságot a sajtó nyelvében. Minden korszakban sajátos nyelvhasználat alakul ki, amely az idő előrehaladtával *változik*. A kommunista korszakban törvényekkel igyekeztek a magyar nyelv asszimilációját elősegíteni, de az indirekt módszerek sem voltak eredménytelenek (románok be-, magyarok kitelepítése, illetve áttelepítése).

A *Hargita Népe* nyelvhasználatát vizsgálva nem találtunk „maradandó sérüléseket” az elmúlt időszak hatásaként, sőt, inkább a disszimiláció, a tudatos és helyes magyar nyelvre való törekvés a jellemző.

Következőként megállapíthatjuk, hogy a rendszerváltás nyomán bekövetkezett egyféle nyelvi liberalizmus, amelynek előnyei a színes, gazdag, érzékletes nyelvhasználatra való törekvés, hátránya pedig a gyors, meggondolatlan fogalmazásmód.

Irodalom

1. BALÁZS Géza (1999): **Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón.** A-Z Kiadó, Budapest.
2. BARTHA Csilla (1999): **A kétnyelvűség alapkérdései.** Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
3. FAZAKAS Emese (szerk.) (1997): **A napilapok nyelvéről.** Kiadja az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Kolozsvár.
4. KISS Jenő (1995): **Társadalom és nyelvhasználat.** Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
5. ORWELL, George (1989): **1984.** Európa Könyvkiadó, Budapest.
6. PÉNTEK János (1993): **Magyar nyelvi gondok Romániában.** *Magyar Nyelvőr*, 4: 482–485.
7. WARDHAUGH, Ronald (1995): **Szociolingvisztika.** Osiris-Századvég Kiadó, Budapest.
8. ZSIGMOND Győző (1993): **Nyelvművelő rendezvények és a nyelvművelés főbb gondoljai a Székelyföldön az 1986–1992-es időszakban.** *Magyar Nyelvőr*, 4: 487–491.

9. ZSIGMOND Győző (1998): **Sajtónyelvünk a politikai változások tükrében.** In:

Névtani és nyelvművelő frások. Editura Universității din București, Bukarest, 110–115.

10. ZSIGMOND Győző (1991): **Az elidegenedett helynévről.** *Névtani Értesítő*, 13: 54–57.

11. *** *Hargita* (megyei napilap), január 10–15.

12. *** *Hargita Népe* (megyei napilap), 1999. július 19–24.

13. *** *Háromszék* (megyei napilap), 1999. július 5–10.

14. *** *Megyei Tükör* (megyei napilap), 1989. július 3–8.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Limbajul presei maghiare din Secuime și transformările politice (1989–1999)

(Rezumat)

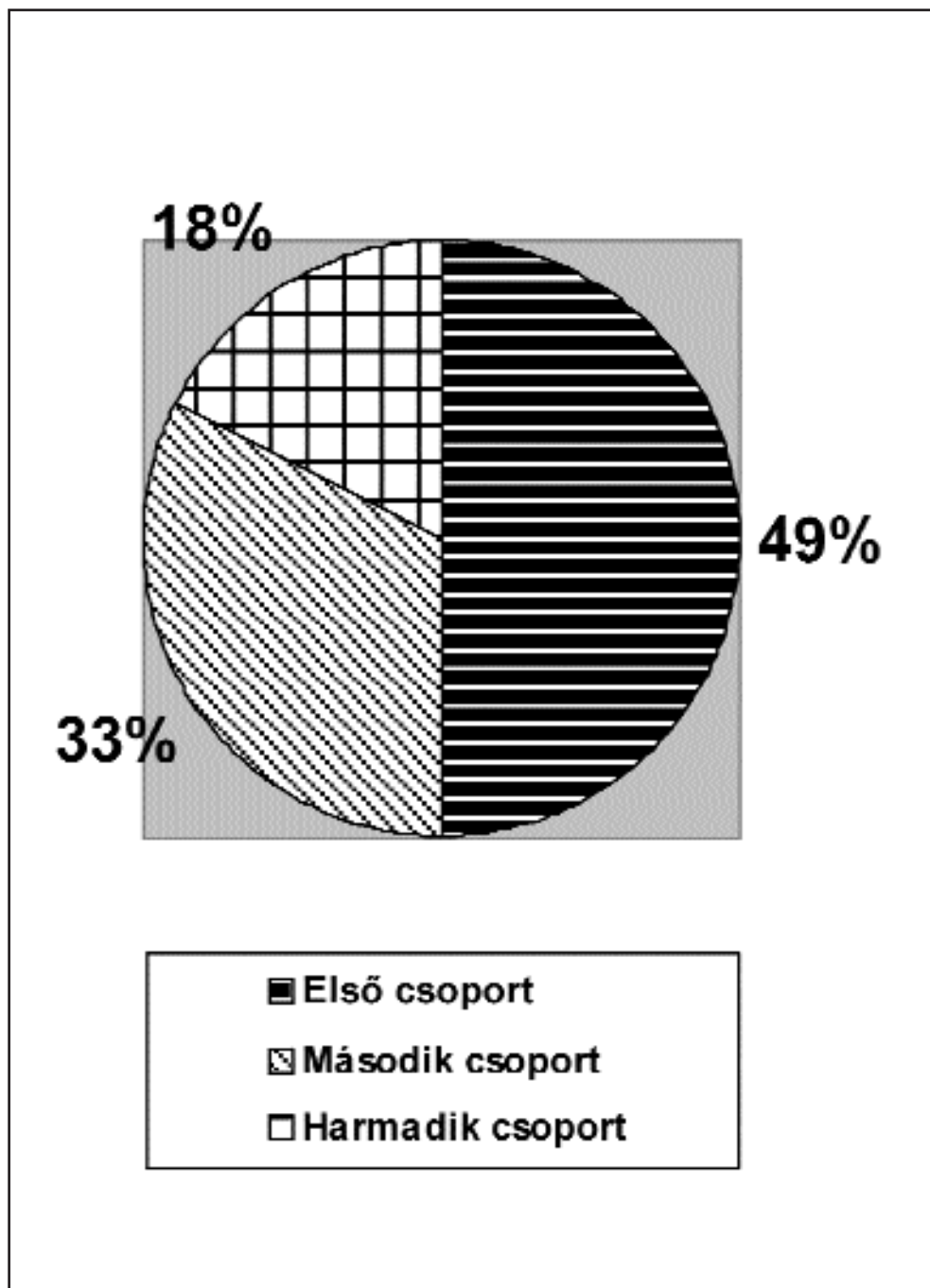
Lucrarea prezintă rezultatele unui colectiv de cercetare. Compară limbajul presei ultimului an al regimului ceaușist cu situația de după un deceniu, analizând două organe de presă maghiară reprezentative din secuime. Odată cu schimbarea regimului, termenii specifici perioadei anterioare dispar și se instaurează un fel de liberalism caracterizabil prin folosirea unui limbaj bogat, dar și a unei exprimări mai necugetate.

The Language of the Hungarian Press of Székely People and the Political Changes (1989–1999)

(Abstract)

The paper presents the results of a research group. It compares the language of the last year's communist press with the situation of after a decade, analyzing two Hungarian press organs that are representative to Székely people. Simultaneously with the change of the political system, the specific terms of the former period disappear and a kind of liberality sets up that can be characterized by the use of a rich language and of an expression rather thoughtless.

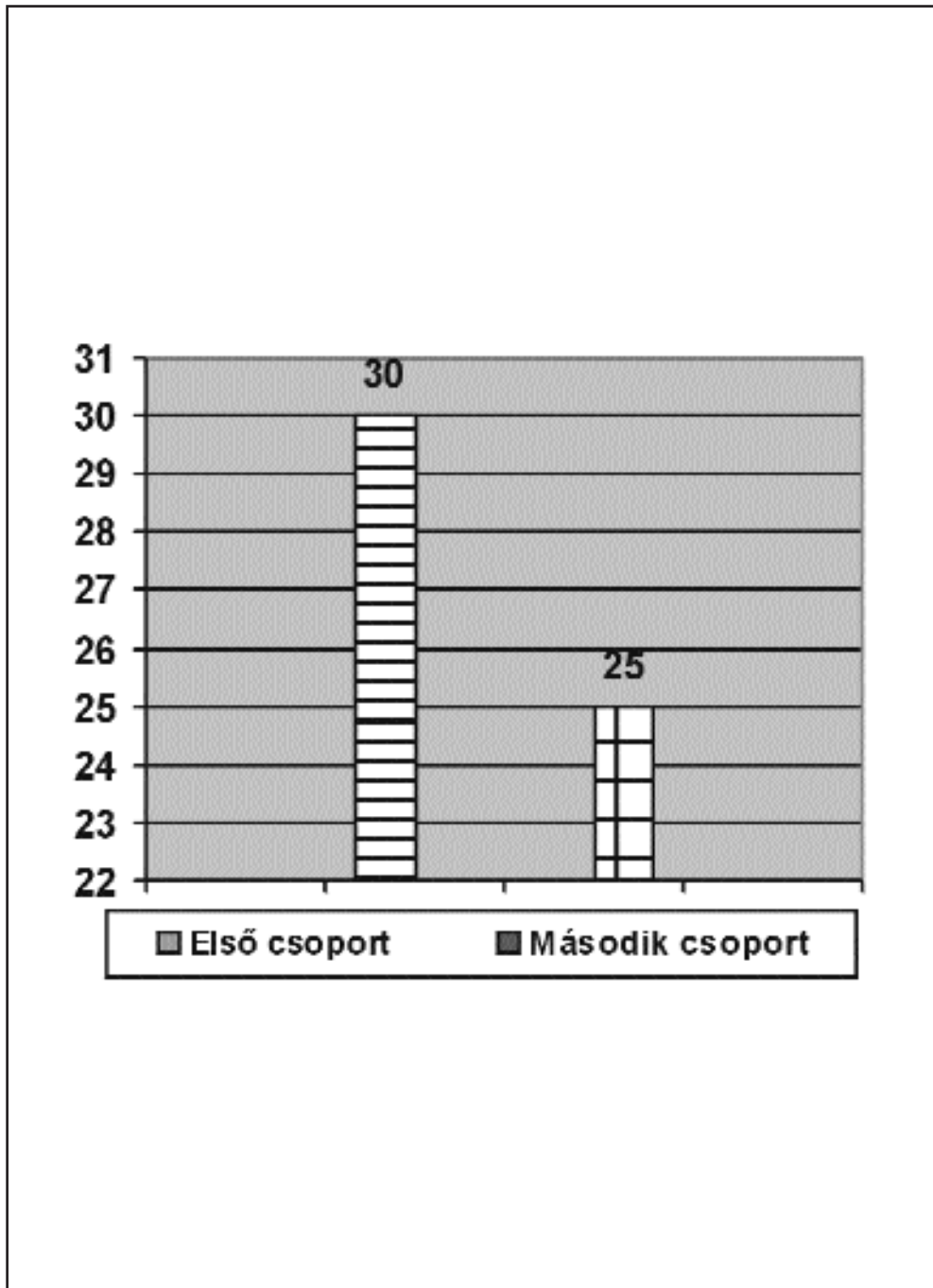

1. ábra Cikk-típusok (1989). (Első csoport: a CEAUȘESCU-család dicsőítése; második csoport: a kommunista ideológia dicsőítése; harmadik csoport: tudományos és ismeretterjesztő cikkek.)

A Székelyföld és a keleti magyar többségi tömb 1992-ben

(Kivonat)

A dolgozat egybeveti a történeti területi közigazgatási egységként értett Székelyföld, illetve a kisebbik, keleti (kelet- és délkelet-erdélyi) magyar többségi tömb 1992-es etnikai viszonyait. A tárgyalat magyar többségű kompakt etnikai tömbben 1992-ben a mintegy 650 000 magyar a lakosság 80%-át tette ki. 2002-re, Marosvásárhely román többségűvé válása után és az általános demográfiai visszaeséssel számolva a megmaradt többségi tömbterület még mindig félmillió fölötti magyar lakossága várhatóan az összlakosság mintegy 90%-a.

1.

A Székelyföld, latinul Terra Siculorum azoknak a területi közigazgatási egységeknek az összessége, ahol a székely jog volt az irányadó. Ezek: Udvarhelyszék Keresztúr- és Bardoc-füzsékkal, Háromszék Miklósvár-füzsékkal, Csík-Gyergyó-Kászonszék, Marossszék és Aranyos-szék. Aranyos-szék exklávé volt (a többi székkel területileg nem függött össze), és volt a Székelyföldnek enklávéja is (szigetszerűen körbezárt vármegyei terület): Felső-Fehérmegye peselneki járása az Olt folyó Tusnád alatti szakasza és Kézdivásárhely között.

A Székelyföld közigazgatás- és jogtörténeti fogalom. A polgári világ megszületésével tolódtott a hangsúly egyre inkább arra a vonására, hogy a történeti Erdély legmagyarabb területe. A fogalmi zavar a területi közigazgatási átszervezésekkel, illetve már az arra irányuló ambíciókkal kezdődött. Orbán Balázs is tárgyalja a szomszédos magyarlakta vagy magyar érdekelt-ségű területeket *A Székelyföld leírásában* – a

Barcaságot, az Aranyos-szék-től keletre eső, Aranyos- és Maros-menti településeket.

A konfúziót erőszakos darabolások fokozták. A Székelyföldet igazából még egyesíteni is csak külső kényszer idején, meglehetősen sötét években egyesítették egységes, „központosított” területté: először az 1849-es összeomlást követő rövid időszakban (Udvarhelyi Katonai Kerület), majd az 1952–60 periódusban (Magyar Autonóm Tartomány) – utóbbi alkalommal már jelentősebb idegen területek kerültek hozzá a volt Torda vármegyéből, ugyanakkor odébb költöztették rovására a moldvai határt. Egyik „egyesített terület” sem tartozott hozzá Aranyos-szék.

Ha ma beleolvasunk egy turisztikai kézikönyvbe, de akár egy „Székelyföldet” tárgyaló statisztikába, azok a mai megyéket tárgyalják, Kovásznát és Hargitát, vagy harmadikul Marost is. Ez a tájékozódást megkönnyíti, ám ha a történelmünk vagy a jövőnk érdekel, szét kell választanunk az egybemosott fogalmakat. *A történelmi Székelyföldet* csak pontos határainak ismeretében érthetjük meg, a *jelent* elemezni és *jövőt* tervezni pedig csak úgy szabad, ha a *keleti magyar többségi tömbterület* valóságából és a *magyar többségű jelenlegi közigazgatási egységek* ténylegétől indulunk ki, mert lehetőségeink ezek függvényei.

A tényleges etnikai viszonyok pontos, számszerű értékelése mindössze annyit kér, hogy a statisztikai összegezést ne csak a jelenlegi közigazgatási területi egységekre, a kéznél levő statisztikai tabellákon végezzük el, hanem a térképen is, tehát állítsuk össze a valós topológiai viszonyok alapján a többségi tömbnek stb. megfelelő tabellákat is, és a számításokat ezeken is ejtsük meg.

A mellékelt térkép a történeti Székelyföld és az azt nagyban átfedő (keleti) magyar többségi tömb területét a jelenlegi megyék térképére vetíti. Mindkét esetben faluterületek összegezésével rajzolja ki az összefüggő területet, utóbbi esetben megkülönbözteti a „telep” jellegű kisegységeket is (tanya, elkülönült településrész stb.). A jelenlegi legkisebb közigazgatási egységek (község, vagy magyarországi terminológiával nagyközség) szintjén térképes megjelenítést nem ad, mert az a TELEKI László

Alapítvány (SEBŐK László, VARGA Árpád) térképein, VOFKORI László munkáiban stb. viszonylag könnyen elérhető. (A statisztikai összegezéstől magától természetesen nem lehet eltekinteni ezen a szinten sem.)

A két vizsgált területi egység különbségét egyrészt a történeti Székelyföldre sohasem tartozott, de vele határos magyar többségű települések adják (Marosvásárhelytől északkeletre a Marosmenti, egykori Torda vármegyei magyar falvak; délnyugaton és beékelődve az egykori Fehér, majd Felső-Fehér megyei, a Székelyföldre tapadó magyar települések, stb.), másrészt a történeti Székelyföldre tartozott, de (ma legalábbis) román többségű területek (főleg Maroshévíz és Gyergyótölgyes térsége északon, illetve az egykori Bodzamező és szomszédsága délen). Keleten másrészt jelentős, lakatlan határhavasokat csatoltak el.

Az adatok az 1992-es hivatalos népszámlálás adatai. A vizsgált térség magyar cigányságának identitásproblémáival itt nem foglalkozunk. Az utóbbi években jelzett társadalmi-demográfiai trendek alapján ez a kérdés (főleg egy erős cigány disszimilációval számolva) előbb-utóbb többként tárgyalandó, mint társadalmi-gazdasági problémaként, de a kérdés bevonása ebbe a vizsgálatba módszertanilag jelenleg csaknem lehetetlen.

Néhány utolsó pontosítás. A történelmi Székelyföld valójában pontosan meg sem feleltethető, még falusoros adatok szintjén összegezve sem, mai, statisztikailag definiálható területnek, néhány, a határain fekvő település egyesülése következtében (pl. a Maros megyei Sospatak esete, ahol a jelenlegi település egyik része a Székelyföldre tartozott, a másik nem). Ez azonban a teljes „Székelyföld” szintjén gyakorlatilag nem befolyásolja a százalékos értékeket. A népességadatokat ebben az esetben a történeti adatok alapján extrapoláltuk, tehát a mai, egyesült település 1992-es népességét az egykori arányoknak megfelelően osztottuk meg, és vettük számításba vagy sem az összegezésnél.

Másrészt elvégeztünk egy olyan összegezést is, amely nem közigazgatási területeket, hanem összefüggő településhálózatot vesz alapul. Ebben az esetben a terület határait topoló-

giaiailag definiáltuk, tehát az olyan települést vagy telepet is, amely közigazgatásilag a szomszédos más etnikai többségű terület enklávéja, a saját többségi területéhez soroltuk, amennyiben más településen (telepen) át nem haladó közvetlen útja vezet oda. (Ezúttal alternatív adatokat is felhasználunk a hivatalos népszámlálások mellett, pl. Kőhalom-telep esetében BENKŐ Levente becsléteit.)

2.

Az 1992-es hivatalos népszámláláskor a vizsgált területen belül az összlakosság (L), illetve a magát magyarnak (M)/románnak (R) valló lakosság számbeli és százalékos aránya:

1. Magyar többségű (legalább a múltban önálló, tehát kataszterileg elkülöníthető határú) települések összefüggő tömbje:

L. 812 460

M. 648 794 (79,86%)

R. 142 758 (17,57%)

2. Magyar többségű települések és telepek összefüggőnek tekinthető tömbje (amennyiben közvetlen, tehát más településen át nem haladó közlekedési lehetőségük van a legközelebbi hasonló többségű településsel, azokat a településrésztelepeket is odaszámoltuk, amelyeknek a múltban sem különült el a határuk):

L. 807 608

M. 648 470 (80,3%)

R. 138 303 (17,13%)

3. Magyar többségű (nagy)községek és városok (tehát jelenlegi területi közigazgatási alapegységek) összefüggő tömbje:

L. 842 761

M. 657 532 (77,93%)

R. 161 408 (19,13%)

4. Magyar többségű megyék (és megyei jogú városok) összefüggő tömbje:

L. 581 591

M. 470 606 (80,92%)

R. 103 534 (17,80%)

5. A három „székely” megye (és itteni megyei jogú városok) összesen:

L. 1 191 000

M. 723 257 (60,69%)

R. 421 075 (35,34%)

6. Történeti Székelyföld, Aranyosszék nélkül:
L. 837 410
M. 626 278 (74,79%)
R. 191 935 (22,92%)
7. A történeti Székelyföld (Aranyosszékkal):
L. 860 650
M. 633 900 (73,6%)
R. 206 650 (24%)

3.

Következtetések:

a) *Számszerint* úgy találjuk a *legtöbb egy tömbben élő magyart*, ha az összefüggő területű többségi községek és városok szintjén (3.) statisztikázunk – ezzel szemben a falusoros (2.) tömb nyilván némileg előnyösebb *arányokat* mutat.

b) A „HAR-KOV”, magyar többségű megyék párosa százalékra még ez utóbbinál is kedvezőbb, így viszont 180 000 Maros megyei magyart kényszerülünk figyelmen kívül hagyni – Maros megyében a magyar lakosság kisebbségben van. Ez több mint Kovászna megye magyar lakossága. Ha mégis összegezzük adatait a „HAR-KOV” területtel, a három megyében együtt a magukat magyarnak vallók részaránya csak 2/3.

c) A történelmi Székelyföld területének adatai ikertelepülések egyesülése miatt pontosan ugyan nem, de ezrelékes hibaértékkel kiszámíthatóak. A magyarok részaránya 3/4 körüli.

d) Végül, százalékra a 2. eset adja a legmagyarabb *teljes tömböt*. Ez a Székelyfölddel közelítőleg egybeeső, magyar többségű, összefüggő településhálózat lakosságán történő, és nyilván még történetileg sem *közigazgatási területi egységek szerinti összegezés. Elvi arányszámok megállapításában* viszont csakis ez lehet a *kiindulópont* – ezek a *tényleges arányok*.

4.

A 2002. évi helyzetet a hivatalos, pontos népszámlálásadatok nyilvánosságra hozatala előtt nem tárgyalhatjuk. Általános következtetések azonban már most megfogalmazhatóak, egyrészt az 1992-es tömbből leszámítva Marosvásárhelyet és a tőle nyugatra fekvő magyar többségű területet, másrészt számolva az évtized

általános demográfiai fogyásával. Mivel Marosvásárhely időközben elveszítette magyar többségét, a leszakadó székely mezőség és „székely főváros” nélkül a megmaradt kelet-erdélyi falusoros többségi tömbben a magyarok aránya 90% körülire nő, míg magyar lakossága a román lakosságénál enyhén nagyobb fogyása mellett is félmillió fölötteinek várható.

Köszönetnyilvánítás

Az 1992-es népszámlálásadatokat SEBŐK László bocsátotta rendelkezésemre. Ezt és további segítségét ezúton is köszönöm.

„Țara Secuilor” și blocul majoritar maghiar estic în 1992

(Rezumat)

Lucrarea compară raporturile etnice din „Țara Secuilor” (unitate teritorial-administrativă istorică), respectiv din blocul majoritar maghiar estic – cele două teritorii în mare parte se suprapun. În 1992, în blocul compact etnic, majoritar maghiar au trăit în jur de 650.000 de maghiari, reprezentând 80% din populație. În 2002, în urma pierderii majorității în Tg. Mureș, respectiv ținând cont de tendințele demografice negative generale, blocul majoritar maghiar rămas se preconizează să aibă o populație maghiară, care depășește încă 500.000, reprezentând 90% din populația totală.

The Historical „Székelyföld” and the Eastern Hungarian Majority Block in 1992

(Abstract)

The historical administrative-territorial unity of Székelyföld (‘Székely-land’; the Romanian counties Harghita and Covasna and one third of the Mureș county, after 1968) coincide roughly with the eastern Hungarian majority (ethnic) block of the Carpathian Basin, in Eastern- and South-Eastern Transylvania. The 650,000 Hungarians made up a large majority (80%) there in 1992. In 2002, over 500,000 Hungarian (90%) remained probably in this majority block (the town Tg. Mureș–Marosvásárhely isn’t any more part of one).

A térképmelléklet (1. ábra) rövidítései:

ALBA (Fehér megye): AI – Gyulafehérvár; BI – Balázsfalva; OM – Marosújvár; NE – Nagyenyed; Se – Szászsebes; Te – Tövis

BACÁU (megye): Bu – Buhuși; C – Comănești; M – Moinești; O – Onești (Gheorghe GHEORGHIU-DEJ); SM – Slănic-Moldova; TO – Tg. Ocna

BISTRIȚA-NĂSĂUD (Beszterce-Naszód megye): Be – Bethlen; Bi – Beszterce; N – Naszód

BRAȘOV (Brassó megye): Co – Feketehalom; F – Fogaras; KH – Kőhalom; Pr – Predeal; Râ – Barcarozsnyó; Sze – Szecele (Négyfalu); V – Szászvolkány; Z – Zernyest

CLUJ (Kolozs megye): BH – Bánffyhungad; CT – Aranyosgyéres; D – Dés; SUV – Szamosújvár; T – Torda

COVASNA (Kovászna megye): B – Barót; ÎB – Bodzaforduló; K – Kovászna; KV – Kézdivásárhely; SG – Sepsiszentgyörgy

HARGHITA (Hargita megye): BB – Balánbánya; Bo – Borszék; CS – Csíkszereda; GM – Gyergyószentmiklós; MH – Maroshévíz; SE – Szentegyháza; SK – Székelykeresztúr; SU – Székelyudvarhely; TF – Tusnádfürdő

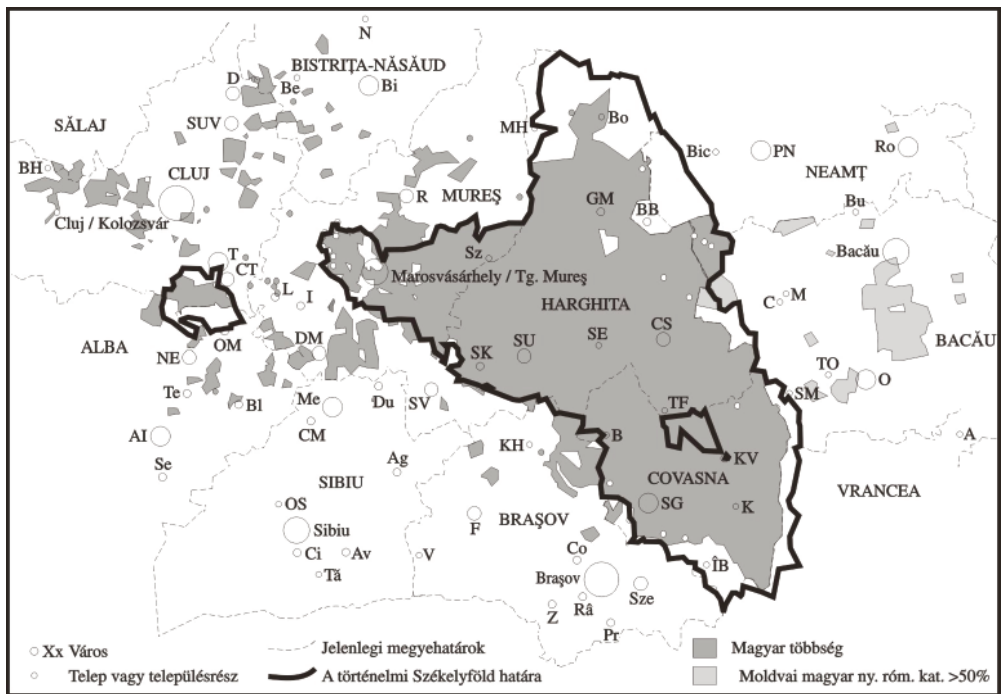
MUREȘ (Maros megye): DM – Dicsőszentmárton; I – Radnót; L – Marosludas; R – Szászrégen; SV – Segesvár; Sz – Szováta

NEAMȚ (megye): Bic – Bicaz; PN – Piatra Neamț; Ro – Roman

SĂLAJ (Szilágy megye)

SIBIU (Szeben megye): Ag – Ágota; Av – Felek; Ci – Nagydísznód; CM – Kiskapus; Du – Erzsébetváros; Me – Medgyes; OS – Vizakna; Tă – Talmács
VRANCEA (megye): A – Adjud

1. ábra A történelmi Székelyföld és a keleti magyar többségi tömb (1992). A moldvai magyar nyelvű római katolikusok adatai TÁNCZOS Vilmos becslése.

